

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**BÜYÜK TAARRUZUN
90. YILINDA ULUSLARARASI
MİLLİ MÜCADELE
VE ZAFER YOLU SEMPOZYUMU
02-04 EKİM 2012 / UŞAK**

**THE INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE
NATIONAL STRUGGLE AND THE PATH TO THE
VICTORY ON THE 90th ANNIVERSARY
OF THE GREAT ASSAULT
2-4 OCTOBER, 2012 /UŞAK**

CİLT II

Yayına Hazırlayan
Arzu GÜVENÇ - Murat SAYGIN

ANKARA - 2014

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları

Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu (2012 : Uşak)

Büyük Taarruzun 90. yılında uluslararası milli mücadele ve zafer yolu sempozyumu: bildiriler; Uşak, 2-4 Eylül 2012 = The international symposium on the national struggle and the path to the victory on the 90 th anniversary of the Great Assault; Uşak, 2 nd - 4 th October 2012 / yay. haz. Arzu Güvenç, Murat Saygın.— Ankara : AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2014.

2 c.: res.: hrt.: tbl.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-16-2854-1 (tk)

978-975-16-2855-8 (1.c.)

978-975-16-2856-5 (2.c)

1. TÜRKİYE — TARİHİ — BÜYÜK TAARRUZ, 26 Ağustos 1922 — KONGRELER, VB.

2. TÜRKİYE — TARİHİ — DEVRİM, 1918-1923 — KONGRELER, VB.

I. Güvenç, Arzu, yay. haz. II. Saygın, Murat, yay. haz. III. E.a; The international symposium... IV. Seri

956.1023

KİTAP SATIŞI:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu:24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-2854-1 (Tk)
978-975-16-2856-5 (2.c)

İLESAM : 14.06.Y.0150-408

BASKI SAYISI : 1000 Adet

BASKI : ÜÇ S Basım Ltd. Şti.

İÇİNDEKİLER

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Sempozyum Başkanı Sadiye TUTSAK, Doç. Dr.	XI
Uşak Üniversitesi Rektörü Sait ÇELİK, Prof. Dr.	XV
Uşak Valisi Mehmet Ufuk ERDEN.....	XIX
Bilim Kurulu.....	XXI

CİLT I

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

8. Fırka Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defterine Yansıyan Milli Mücadele’de Uşak ve Civarı ile İlgili Belgeler Nuri KÖSTÜKLÜ, Prof. Dr.	1
Afyonkarahisar Kuva-yı Milliye Teşkilatı’nın Uşakla İlişkileri Ahmet ALTINTAŞ, Doç. Dr.	19
Şükrü Nail Soysal’ın Hatıralarında, Kuva-yı Seyyare Müfrezeye Kumandanı Parti Pehlivan - Barış METİN, Yrd. Doç. Dr.	35
Zafer Yolunu Güncele Taşıyan Bir Mekân: Başkomutan Tarihi Milli Parkı Temuçin Faik ERTAN, Prof. Dr.	51
Kurtuluş Savaşı’nda Süvariler ve İzmir’in Kurtuluşu Kemal ARI, Prof. Dr.	75

Büyük Taarruzda Esir Alınan Yunanlıların Kamplara Dağılımı ve Uşak Yunan Üsera Kampı Sadiye TUTSAK, Doç. Dr.	99
Kıbrıs'ta Çanakkale; Türk Savaş Esirleri Ulvi KESER, Doç. Dr.	133
The New York Times Gazetesi'nde İngiliz Propagandası: James Bryce ve Gilbert Parker Fatma ÖZTÜRK, Öğretmen	173
I.Dünya Savaşı'nda Şehit Olan Torbalılar Necat ÇETİN, Öğretmen	201
Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e "Hakimiyet-i Milliye'nin Tesisi" Meselesi Mustafa TURAN, Prof. Dr.	259
Milli Mücadele Karşısında Divân-ı Harb-i Örfî Mahkemesi Feridun ATA, Doç. Dr.	283
Kocatepe'den Dumlupınar'a Bir Sözlü Tarih Denemesi Temuçin Faik ERTAN - Prof. Dr. - Kadri UNAT, Öğr. Gör.	297
Uşaklıların Anılarında Milli Mücadele Sadık SARISAMAN, Prof. Dr.	313
Dış Hekimi Ali Rıza Oktay'ın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları Mehmet KARAYAMAN, Doç. Dr.	329
Sevr Anlaşması'nı Müteakip Osmanlı Devleti'nin Batı Anadolu'da Yaptığı İdarî Düzenlemeler Biray ÇAKMAK, Yrd. Doç. Dr.	359
İşgal Yıllarında İzmir İktisadi Bölgesinde Fiyat Hareketleri Filiz ÇOLAK, Yrd. Doç. Dr.	371

Yörük Ali Efe'nin Şahsi Evraklarında Kuva-yı Milliye Birliklerinde İaşe ve İkmal Sorunu Sevgi BALABAN, Y. Lisans - Sezgi MÜRTEZAOĞLU, Y. Lisans	389
Büyük Taarruz Öncesi Lojistik Faaliyetler Sadık ERDAŞ, Dr.	411
Zafere Giden Yolda Harp Encümeni'nin Rolü Suat AKGÜL, Öğ. Albay Dr.	437
Sakarya Meydan Muharebesi'nde Ankara'nın Boşaltılması Sorunu ve Buna İlişkin Tartışmalar Ferah AYYILMAZ, Arş. Gör.	485
İtalyan La Tribuna Gazetesinde Türk Ordusunun Zafer Yolu Mevlüt ÇELEBİ, Doç. Dr.	501
Milli Mücadele'de Ermeni Doğu Lejyonu; Kıbrıs ve Çukurova'daki Faaliyetleri Ulvi KESER, Doç. Dr.	515
Milli Mücadele Dönemi'nde Sahil İstihbaratı ve Faaliyetleri (İtalyan İşgal Bölgesi) Sevgi KORKMAZ, Uzman.....	549
Büyük Taarruz ve Sonrası Gelişmelerin TBMM'ye Yansımaları S. Esin DERİNSU DAYI, Prof. Dr.	603

CİLT II

TBMM Birinci Dönem Bolu Milletvekilleri ve Milli Mücadele'ye Katkıları Mehmet KAYA, Yrd. Doç. Dr.	629
Sovyet Rusya'nın TBMM Temsilcileri S. Aralov ve Y. Surits'in Resmi Raporlarına Göre Türkiye (1923) Natalia ÇERNİÇENKİNA, Dr.	659

Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz Mustafa MÜJDECİ, Yrd. Doç. Dr.	669
Milli Mücadele Başlarken Yayınlanan Turancı Gazete: Türk Dünyası Mehmet Salih ERKEK, Yrd. Doç. Dr.	705
Milli Mücadeleye Konya'dan Bir Destek: Hâdimizâde Mehmet Emin ve Gazetesi İbret Mustafa ARIKAN, Yrd. Doç. Dr.	719
Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Tarihinin Milli Mücadele Sayfası Sevinç RUİNTAN, Doç. Dr.	755
İbrahim Abilov'un "Büyük Taarruz" Öncesi Diplomatik Faaliyetleri Cavid KASİMLİ, Dr.	773
Milli Edebiyat ve Milli Mücadele Çerçevesinde "Dağa Çıkan Kurt" Ali PULAT, Yrd. Doç. Dr.	783
Cepheden Tuvale: Milli Mücadele Zehra Canan BAYER, Yrd. Doç. Dr.	793
Tarihi Edebiyattan Okumak: Çağdaş Yunan Edebiyatında Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Muharebesi Çağla D. TAĞMAT, Arş. Gör.	811
1922 Yılında Barış Çabaları ve Milletlerarası Görüşmelerde "İyonya Devleti" Kurulması Meselesi Adnan SOFUOĞLU, Prof. Dr. - Seyfi YILDIRIM, Doç. Dr.	823
"Küçük Asya Felaketi" Sonrası Yunanistan'da Altıların Yargılanması ve İdamı Cemal GÜVEN, Doç. Dr.	835
Büyük Taarruz Öncesi Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı Nuray ÖZDEMİR, Yrd. Doç. Dr.	863

Milli Mücadele Döneminde Bulgaristan'da Müslüman Türk Azınlığa Yönelik Eğitim Faaliyetleri ve Nüvvab Vedat YEŞİLÇİÇEK, Yrd. Doç. Dr. - H. Hüseyin YILMAZ, Arş. Gör.	883
Büyük Taarruz Öncesi Açılan Nalbant Mektebi Fahri KILIÇ, Yrd. Doç. Dr.	901
Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Emri: İlk Hedefiniz Akdenizdir, İleri...İlerleyişinin Eşme, Alaşehir ve Salihli Kesiti Enver KONUKÇU, Prof. Dr.	919
Arşiv Belgelerine Göre, Büyük Taarruz Öncesi, "Sad Taarruz Planı" ve Mustafa Kemal Paşa'nın Genel Taarruz Planının Analizi Hüsnü ÖZLÜ, Dr.	935
Milli Mücadele Yıllarında Aydın Sancağında Gayr-i Müslimlerin Faaliyetleri Muhammet SARI, Yrd. Doç. Dr. - Muttalip ŞİMŞEK, Öğretmen.....	959
Büyük Taarruza Giden Süreçte Rumlara Ait Gizli Anadolu'yu Savunma (Mikrasiyatiki Amina) Örgütü Nilüfer ERDEM, Okt. Dr.	985
Milli Mücadele Döneminde Yapılan Şurâ-yı Devlet'in Teşkili Tartışmaları Emel ÇORA, Doktora	999
Sovyet Kaynaklarında Milli Mücadele Konusu Seyfeddin BUNTÜRK, Uzm. Dr.	1023
Milli Mücadele Döneminde Türk-Fin İlişkilerine Dair Bazı Tespitler Evren KÜÇÜK, Okt. Dr.	1051
Anadolu Basınının Gözüyle Başkumandan Muharebesi Hakan UZUN, Doç. Dr.	1077
Büyük Taarruzdan İzmir'in Kurtuluşuna Fransız Kamuoyunda Türk Ordusu İmajı Mustafa KIRIŞMAN, Arş. Gör.	1099

Aydede ve Karagöz Mizah Dergilerinde Türk Kurtuluş Savaşı Fevzi ÇAKMAK, Okt. Dr.	1113
Kurtuluş Savaşı'nda Rol Almış Askeri Kişilerin İsmet Paşa'ya Yönelik Muhalif Duruşları Alev GÖZCÜ, Dr.	1143
Milli Mücadele Sürecinde Bazı Casusluk Faaliyetleri ve "Mustafa Sagır" Seçil ÖZDEMİR, Okt.	1165
Karanlıktan Aydınlığa Bir Gün: 25-26 Ağustos 1922'nin Güncesi Murat SOYSAL, Okt.	1189
Bir İngiliz Subayın Gözünden İzmir'in İşgali ve Yaşananlar Buğra İNAL, Öğretmen	1209
23. Tümen ve Komutanı Aşir Bey Nimet SERT, Y. Lisans	1231
Büyük Taarruz Sırasında Sıhhi Hizmetler Feyza KURNAZ ŞAHİN, Okt. Dr.	1251
Kurtuluş Savaşı Günlerinde Uşak ve Ulubey Bekir SEMERCİ, Araş. Yazar.....	1261
Yunan İşgali Altında Uşak'ta Hapishaneler Ömer Faruk BULUT, Öğrenci	1281
TBMM'nin Açılışından Sakarya Savaşı'nın Sonuna Kadar İç Anadolu'da Törenler Süleyman ÜNÜVAR, Yrd. Doç. Dr.	1293
Milli Mücadele Yıllarında Malatya'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı Mehmet Serkan ŞAHİN, Okt.	1307

**AÇILIŞ
KONUŞMALARI**

**BÜYÜK TAARRUZUN 90. YILINDA ULUSLARARASI
MİLLİ MÜCADELE VE ZAFER YOLU SEMPOZYUMU
AÇILIŞ KONUŞMASI**

Sadiye TUTSAK*

Sayın Valim, Sayın Garnizon Komutanım, Sayın Başsavcım, Sayın Rektörüm, Sayın meslektaşlarım ve sayın misafirler ve kıymetli öğrencilerimiz, basınıımızın güzide temsilcileri,

Uşak Üniversitesi'nde gerçekleştirmekte olduğumuz “Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu”na teşekkürlerinizden dolayı büyük bir memnuniyet duyduğumuzu belirtmek isterim.

Değerli misafirler,

Bilindiği üzere 1914 yılında başlayan I. Cihan Harbi, tüm dünyada önemli sonuçları beraberinde getirdi. Bu sonuçlar pek çok devleti ve toplumu etkilemiş, çöküş sürecini yaşayan Osmanlı Devleti de bu harpten son derece olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. İmparatorluk siyasi coğrafyasında büyük can, mal ve toprak kaybı yaşanmıştır. Nitekim Çanakkale cephesi örneğinde olduğu gibi parlak zaferler de kazanmasına rağmen Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde İtilaf Devletleri ile Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşma, ihtiva ettiği ağır hükümler sebebiyle savaş halini sona erdiren bir ateşkes antlaşması olmaktan ziyade, Osmanlı Devleti için İtilaf Devletlerine yeni işgallere zemin hazırlayan bir idam fermanı niteliği taşımaktadır. Bilindiği üzere mütarekeyi müteakip Osmanlı Ordusu terhis edilmiş, tersanelerine girilmiş, ulaşım ve haberleşme araçlarına el konulmuş, yeni işgaller için zemin hazırlanmıştır. Kısa süre sonra işgaller başlamış, buna karşılık Türk Milleti işgallere karşı teşkilatlanmış, Kuvayımillie hareketi başlamış, Türk halkı, Mustafa Kemal Paşa

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkez Müdürü.

liderliğinde yüzyıllardır bağrında yaşadığı Anadolu topraklarına sahip çıkmak için istiklal mücadelesine başlamıştır.

1919-1922 yılları arasında Türk Milleti, istiklal mücadelesini gerçekleştirmiş, işgal kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurmuştur. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türk Milleti, bu süreçte nihai noktayı 26 Ağustos 1922 tarihinde başlatılan Büyük Taarruz ile koymuştur. 2012 yılı, İstiklal Harbinde ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşunda önemli bir yere sahip olan Büyük Taarruzun, 90. yıldönümüdür.

Değerli misafirler, Kütahya sancağının bir kazası olan Uşak, iki yıl, iki gün Yunan işgalinde kalmıştır. Bu süreçte Uşak'ta güçlü bir cephe teşkilatının oluşturulması için büyük bir gayret sarf edilmiştir. İşgal yıllarında Yunan mezalimini yaşayan Uşak, Yunan işgal kuvvetleri geri çekilirken de aynı şekilde ağır mezalime maruz kamış bir yerleşim birimidir. Uşak, Yunan işgal kuvvetleri komutanının esir alındığı yerdir. Bu tarihi önemine binaen Yunan işgalini ağır bir şekilde yaşayan Uşak'ta; Büyük Taarruzun 90. yıldönümü vesilesiyle Uşak Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Koordinatörlüğünde 2-4 Ekim 2012 tarihleri arasında "Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu" düzenlenmiştir.

Bu sempozyum ile, siz değerli bilim insanlarımız vasıtasıyla yaşanan süreci bilimsel bir yaklaşımla yeniden değerlendirmek, yeni bilgi ve belgeleri, yorum ve sentezleri kamuoyu ve bilim dünyasıyla paylaşmak, tartışmak amaçlanmıştır. Sempozyuma bildiri ile katılan akademisyenlere, araştırmacılara ve dinleyici olarak sempozyumumuza ilgi gösteren misafirlerimize teşekkür ederim. Bu vesileyle Uşak Üniversitesi bünyesinde sizleri aramızda görmekten büyük bir mutluluk duyduğumuzu da belirtmek isterim.

Değerli misafirler, sempozyumda sunulacak bildiriler, daha ziyade I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Cepheleri, Milli Mücadele Döneminin Askeri Safahâtı, Diplomatik Boyutu, Kuvayımillie ve Hâkimiyet-i Milliye, Mili Mücadelenin Sosyal, Kültürel ve Eğitim Durumu, Ekonomik Boyutu, İç ve Dış Basın, Mili Mücadele'de İstanbul ile Anadolu İlişkileri başlıkları altında toplanmıştır. Bununla birlikte Milli Mücadele ile ilgili diğer bağımsız konulara ait bildirilere de önemlerine binaen sempozyumumuzda yer verilmiştir. Katılımcılar tarafından sempozyumda dört salonda 23 oturumda 68 bildiri sunulacaktır. Konu bütünlüğü dikkate alınarak oluşturulan oturumlarda sunulacak bildiriler için 20 dakika süre verilmiştir. Oturumlar sonunda 20'şer dakikalık tartışma süresi de tanınmıştır.

Değerli misafirler, bu sempozyumun gerçekleştirilmesinde, birçok kurum ve kişinin katkı ve yardımları görülmüştür. Bu çerçevede; Uşak Üniversitesi'ne ve proje ortağımız Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi'ne, Uşak Valiliği'ne, Uşak Belediyesi'ne, Büyük Oturak Belediyesi'ne, Uşak Öğretmenevi'ne, Türk Dünyası Araştırmaları ve Uşak Tanıtım ve Kültür Kulüpleri'ne, Türk Ocakları Uşak Şubesi'ne, Uşak Gazeteciler Cemiyeti'ne, Ege Bilim Kültür Dershaneleri'ne, Amerikan Kültür Derneği'ne, Rtv Medya Net'e, Anadolu Ulaşım'a, İdeal Eğitim Kurumları'na, Tüprag Kışladağ Altın Madeni'ne, Aslan Kırtasiye'ye, Uşak Şadırvan Çay Bahçesi'ne, Tarhana Baba'ya, Uşak İnşaat Mühendisleri Odasına, Bizim Ev Yemekleri'ne, Yrd. Doç. Dr. Hasan Kara'ya, Doktor Mehmet Yaşar Ünal'a, Serdar Ataksor'a vermiş oldukları maddi ve manevi desteklerden dolayı teşekkür ederim. Ayrıca bu sempozyumun düzenlenmesinde büyük emeği geçen meslektaşlarıma ve çok kıymetli öğrencilerimize teşekkürü bir borç bilirim.

Değerli misafirler, Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu'nun faydalı olması temennisiyle sözlerime son verirken, 100. yıldönümüne kadar bu sempozyumun her yıl gerçekleştirilmesini temenni ediyorum.

Sempozyum Başkanı

**BÜYÜK TAARRUZUN 90. YILINDA ULUSLARARASI MİLLİ
MÜCADELE VE ZAFER YOLU SEMPOZYUMU
AÇILIŞ KONUŞMASI**

Sait ÇELİK*

Değerli bilim insanları ve misafirler,

Cumhuriyetimizin kuruluşundan önce son askeri hamle olan Büyük Taarruz'un 90. yılı münasebetiyle, düzenlediğimiz Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Bu salonda, Uşak Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma Merkezinin koordine ettiği, Başbakanlık Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığının önemli destek verdiği bir tarih sempozyumunun açılışını gerçekleştiriyoruz. Tarih, geçmiş zamanlarda yaşayan insan topluluklarının her türlü faaliyetlerini yer ve zaman bildirerek, sebep-sonuç ilişkisi içinde anlatan bilim dalı olarak tarif edilmektedir. Bu bağlamda, geçmişte yaşamış insan topluluklarının faaliyetleri de tarihin konusunu ihtiva etmektedir. Tarifi itibariyle tarih, konuya hâkim olmayanlar için kolay gibi görünmektedir. Ama sanıyorum pek öyle değil. Tarih biliminin dışında akademik kariyer yapmış bir bilim insanı olarak ben, en azından tarihin önemini, değerini ve insan topluluklarını etkileyici gücünün farkındayım.

İnsan olarak, toplum olarak, millet olarak, devlet olarak, medeniyet olarak, daha da ötesi insanlık *âlemi* olarak nereden geldik nereye gidiyoruz sorusunun cevabını arıyoruz. Lakin gerçeğe giden yol dikensiz değil...

İktidar olmanın ve iktidarda kalmanın yolu, *gizlemekten, unutturmaktan, toplumu geçmişine yabancılaştırmaktan, toplumu tarihsizleştirmekten, kimliksizleştirmekten* geçmektedir. Zira toplumsal hafıza toplumsal kimliğin kurucu maddesidir, harcıdır.

* Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Rektörü.

Hafıza kaybına uğramış, kim olduğunu, ne olduğunu, nereden geldiğini bilmeyen, kendi geçmişine yabancılaşmış birine hükmetmek çok daha kolaydır. Bireyler için geçerli olan bu durum, toplum için de aynı şekilde geçerlidir. Cengiz Aytmatof'un *Gün Uzar Yüzyıl Olur* adlı romanında, Kırgız efsanelerinden yararlanarak oluşturduğu kişiliği çok iyi tahlil etmeliyiz. Kimliksizleştirilerek, öz annesini öldüren bir tip haline getirilen Mankurt'un ibret verici hikâyesini hiç akıldan çıkarmamak gerekiyor. Kimliğini yitiren toplumların günümüzdeki ortak adı mankurtlaşmak.

Tarih bilimi, mankurtlaşmanın değil, gelişmenin, özgürlüğün anahtarı olmalıdır. Bunun en basit ve yalın yolu gerçeklere ulaşmaya çalışmak, gerçeklerin öğretilmesini ve belletilmesini sağlamaktır. Zaferlerimiz kadar, yenilgilerimizi de bütün boyutlarıyla öğrenemezsek, geri kalmışlığın kaderimiz olmasının önüne geçemeyiz.

Bugün geline çağda biliyoruz ki, tarih adı altında uydurulan kurgular uzun süreli olamıyor. Dünya global bir köy olmuş, çağ bilgi ve iletişim çağı. Artık yalancının mumu yatsıya kadar bile yanmıyor. Bilgiyi üretmek ve doğru bilgiyi üreterek piyasaya sunmak hem gelişmişlik hem de prestij *göstergesidir*. Ülkemizde de tarih bilimini hak ettiği gelişmişlik ve prestij *içinde görmek* en büyük arzumuzdur.

Zannediyorum, tarih biliminin gelişmesinde demokrasi ve hürriyet mücadelelerinin önemli bir payı var. Yaşanılan toplumda demokrasinin, hür ve demokratik kurumların bir kültür olarak yerleşmesi çok önemlidir.

Bu tür sempozyumlar ve bilimsel faaliyetler bize bulunduğumuz yeri gösterecektir. Bizim son dönem tarihimizde de tarihsel konuları itibarıyla ihmale uğrayanlar, çarpıtılan bilgiler, yok sayılanlar elbette olabilir. Olaylar ve olgular tarih vasfını kazandıkça, tarihçilerin fedakâr çalışmaları sonucu her şey yerli yerine oturacaktır.

Nitekim Büyük Taarruz'un Başkomutan'ı Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır.*" ifadesine dikkatinizi çekmek isterim. Bu sözle Atatürk ideali, olması gerekeni, ahlaki ve vicdani olanı açık seçik ortaya koymuştur. Tarihçiler Atatürk'ün bu sözünü onun vasiyeti olarak algılamalı ve buna göre çalışmalıdırlar. Atatürk'ün en önemli emaneti olan Cumhuriyet'e sahip çıkmak ve ilelebet payidar kılmak bu vasiyete sadakatle mümkün olacaktır.

İnsanlığın geçmişteki fiillerinin asli kanunlarını bulmak, anlamak, algılamak, sebep sonuç ilişkiler ağını çözümlmek, hakikat bilgisine ulaşılmasa da, hakikate yaklaşmak, tarih biliminin amacı olsa gerek. Tarih felsefecileri beşer faaliyetlerinin tarih vasfına kavuşması için üç çeyrek yüzyıl geçmesi gerektiğini söylemişlerdir. Doğrudur. Tarihin hakikatine yaklaşarak anlamak, tarihin faillerinin etkisinden uzaklaşmaya bağlı olduğu kadar, her türlü ideolojik kurgudan azade olmaya bağlıdır. Milli mücadelenin önemli simalarından olan Kazım Karabekir Paşa, *“Hakikati yazmak yasak. Fakat “tarih” “ansiklopedi” namları verilerek yalan yanlış yazmak yasak değil”* diye feryat ediyor. Yaşadıklarını hikaye ettikten sonra *“ben de işi en son ve en büyük mahkeme olan zamana bıraktım. Elbette hüküm, pek yaman olacaktır”* diyerek, duygularını dile getiriyor. Tarihin gerçekleştircilerinden bazıları gerçeği yazamadıklarından ve söyleyemediklerinden müşteki olmuşlardır. Bu durum yaşanan dönemin özellikleri nedeniyle bir dereceye kadar normal karşılanabilir. Ancak insanlık tarihi göstermiştir ki; tabu haline getirilen her olay ve olgular, gerçeklerin üzerine örtülen kara bir örtüdür. Tarihten gerçekleri süzüp çıkaramamış bir toplumun, tarih adı altında öğrendiği yalanlar, vehimler, kurgular toplumun felaketini hazırlayacaktır. Toplum ve devlet, kendi kendini kandırmış olacak, böyle bir tarih anlayışından neşet edecek olan tecrübelerde sahte ve aldatıcı olacaktır. Millet olarak kendimizi kandırmaya vakit kaybetmeye tahammülümüz yoktur. Tarih bir ilim olarak öğrenilmeli, bir iman olarak belletmek ve inandırmanın aracı olarak kullanılmamalıdır.

Yaklaşık bir ay sonra 89. yılını kutlayacağımız Cumhuriyetimiz, demokratik gelişimiyle, genç insan potansiyeliyle, sınırlarının dışına taşan sosyal, siyasi ve kültürel etki hinterlandı ile bütün dünyanın gözünü kamaştırmaktadır. Bugün çektiğimiz bir takım acıların sebebi de bu olsa gerektir. Türkiye Cumhuriyeti bölgede demokratik ve ekonomik gelişimiyle örnek gösterilen bir ülke durumundadır. Bilimsel faaliyetlerimizde bu yükselişe uygun olacaktır. Başta tarih olmak üzere sosyal bilimlerde de aynı yükseliş eğilimini görmek mümkün olacaktır. Sempozyumumuzun, her türlü fikrin, anlayışın, görüşün, farklı perspektiflerin sunulmasını, tartışılmasını sağlayacak özgür bir platform olmasını arzu ediyoruz.

Bu duygu ve düşüncelerle, Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumunu düzenleyen Doç. Dr. Sadiye TUTSAK'ı ve tüm ekip arkadaşlarımı kutluyorum. Başta Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğümüz olmak üzere bu sempozyuma destek vermiş olan spon-

sorlara, destekçilere ve emeği geçen herkese teŖekkürlerimi sunuyor, sempozyumumuzun baŖarılı geçmesini diliyorum.

**BÜYÜK TAARRUZUN 90. YILINDA ULUSLARARASI MİLLİ
MÜCADELE VE ZAFER YOLU SEMPOZYUMU
AÇILIŞ KONUŞMASI**

Mehmet Ufuk ERDEN*

Değerli konuklar,

Uşak Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezimizi ile Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nın katkılarıyla düzenlediği, "Büyük Taarruzun 90. yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu"na katılmaktan onur duyduğumu belirterek sözlerime başlamak isterim.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kuruluşuna giden yolda en önemli dönüm noktalarından olan Büyük Taarruz, Türk Milletinin milli birlik ve beraberliğine kastedildiğinde ve kutsal değerlerine el uzatıldığında gösterdiği hareket tarzının bilinmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

Bu açıdan, Büyük Taarruzun 90. yılında bu sürecin bilimsel bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmesi, yorumlanması, hafızalarımızın tazelenmesi ve elde edilen bilgilerin yeni nesillere ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından, "Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu"nun bilgi ve tecrübe açısından bizleri güçlendireceği inancındayım.

Sempozyumun hazırlanmasına katkı sağlayan kurumlarımıza ve değerli akademisyenlerimize teşekkür ediyor, sempozyumun faydalı olması dileğiyle tüm davetlilere saygılar sunuyorum.

* Uşak Valisi.

BÜYÜK TAARRUZUN 90. YILINDA ULUSLARARASI MİLLİ MÜCADELE VE ZAFER YOLU SEMPOZYUMU

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANLARI

Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız

Prof. Dr. Kemal Karpat

Prof. Dr. Sait Çelik

Prof. Dr. Cezmi Eraslan

Prof. Dr. Tuncer Baykara

Doç. Dr. Sadiye Tutsak

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Adil Dağıstan (Beykent Üniversitesi)

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Birinci (Polis Akademisi)

Prof. Dr. Ayfer Özçelik (Pamukkale Üniversitesi)

Prof. Dr. Azmi Süslü (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız (Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih
Yüksek Kurumu)

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran (TÜRKSAM)

Prof. Dr. Cezmi Eraslan (Başbakanlık- Atatürk Araştırma Merkezi)

Prof. Dr. Elfine Sibgatullina (Rusya Bilimler Akademisi)

Prof. Dr. Enver Konukçu (Öğr. Üyesi)

- Prof. Dr. Hale Şıvgın (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik (Fırat Üniversitesi)
- Prof. Dr. İhsan Güneş (Anadolu Üniversitesi)
- Prof. Dr. İzzet Öztoprak (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. John Vanderlippe (New School Sosyal Bilimler Enstitüsü)
- Prof. Dr. Kadir Güldiken (Girne Amerikan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kemal Çiçek (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
- Prof. Dr. Kemal Karpat (Visconsin Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet Şahingöz (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Metin Ayıışığı (Beykent Üniversitesi)
- Prof. Dr. Musa Kasımlı (Bakü Devlet Üniversitesi-Milletvekili)
- Prof. Dr. Mustafa Ergün (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mustafa Turan (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Necdet Hayta (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Nuri Köstüklü (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Pınar Batur (Vassar Koleji)
- Prof. Dr. Ramazan Çalık (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Sadık Sarısamam (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
- Prof. Dr. Saime Yüceer (Uludağ Üniversitesi)
- Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan (Ankara Üniversitesi)
- Prof. Dr. Tuncer baykara (Uşak Üniversitesi)
- Prof. Dr. Vahdet Keleşyılmaz (Gazi Üniversitesi)
- Prof. Dr. Vedat Gürbüz (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
- Prof. Dr. Vera Kohcrahtihi (Venedik Ca'Foscai Üniversitesi)
- Doç. Dr. Alexander Vasiliev (Rusya Bilimler Akademisi)

Doç. Dr. Apollinaria Avrutina (St. Petersburg Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Cafer Şen (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Cavit Quasım (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi)

Doç. Dr. İrade Memmedova (Bakü Devlet Üniversitesi)

Doç. Dr. Kemal Arı (Dokuz Eylül Üniversitesi)

Doç. Dr. Kenan Olgun (Başbakanlık-Atatürk Araştırma Merkezi)

Doç. Dr. Mehmet Karayaman (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Orlin Sabev (Bulgar Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsü)

Doç. Dr. Sadiye Tutsak (Uşak Üniversitesi)

Doç. Dr. Yordonka Bibina (Bulgar Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsü)

Yrd. Doç. Dr. Ali Galip Baltaoğlu (Uşak Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Biray Çakmak (Uşak Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Filiz Çolak (Uşak Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Kalina Peeva (Bulgar Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsü)

Yrd. Doç. Dr. M. Zahit Yıldırım (Uşak Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Türkmen Törelı (Dokuz Eylül Üniversitesi)

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Adnan Sofuoğlu (Hacettepe Üniversitesi)-Bilimsel

Prof. Dr. Mustafa Turan (Gazi Üniversitesi)-Bilimsel

Prof. Dr. Neşe Özden (Ankara Üniversitesi)-Bilimsel

Prof. Dr. Nuri Köstüklü (Selçuk Üniversitesi)-Bilimsel

Doç. Dr. Kenan Olgun (Başbakanlık-Atatürk Araştırma Merkezi)-Bilimsel

Yrd. Doç. Dr. Barış Metin (Uşak Üniversitesi)-İdari

Yrd. Doç. Dr. Filiz Çolak (Uşak Üniversitesi)-İdari

Yrd. Doç. Dr. Özlem Avcı (Uşak Üniversitesi)-İdari

Yrd. Doç. Dr. Vedat Yeşilçiçek (Uşak Üniversitesi)-İdari

Öğr. Gör. Ayşegül Doğrucan (Uşak Üniversitesi)-İdari

Okt. Murat Soysal (Uşak Üniversitesi)-İdari

**SEMPOZYUM
BİLDİRİLERİ**

TBMM BİRİNCİ DÖNEM BOLU MİLLETVEKİLLERİ VE MİLLİ MÜCADELE'YE KATKILARI

Mehmet KAYA*

ÖZET

Milli Mücadele Türk ulusunun var olma sürecinde önemli bir noktası kabul edilebilir. Bu sürecin askeri safahatı yanında, siyasi, sosyal ve ekonomik durumu da söz konusudur.

Siyasi aşamasında yeni bir devletin temellerinin atılmasında Büyük Millet Meclisi'nin önemi büyüktür. Bildiride Milli Mücadelenin hazırlık aşaması diyebileceğimiz ilk safhasında Bolu milletvekillerinin çalışmaları, daha sonra da meclisteki faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

Bildiride de görüleceği üzere, Bolu milletvekilleri birinci mecliste etkin bir rol oynamışlar, Milli Mücadeleye meclis açılması öncesinde ve meclisin görevlendirmesiyle birlikte cephede de yer almışlardır. Mücadeleyi askeri ve meclisle birlikte siyasi ortamda da sürdürmüşler, ülkenin bağımsızlığı yolunda sundukları tavrılar, cevaplanmasını istedikleri sorularla önemli bir yer tutmaktadırlar. Milletvekillerinin Milli Mücadele sırasında etkileri ve meclisteki faaliyetleri üzerinde durulacak, yaptıkları çalışmalarla bu mücadeleye katkıları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bolu, Milli Mücadelede Bolu, Birinci mecliste Bolu Milletvekilleri

* Yrd. Doç. Dr. Niğde Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
dr.kaya40@hotmail.com

**PARLIAMENT MEMBERS FROM BOLU
IN THE FIRST ASSEMBLY AND THEIR CONTRIBUTIONS
TO THE NATIONAL STRUGGLE**

ABSTRACT

The National Struggle can be regarded as an important milestone for the existence of Turkish nation. There are political, social and economic conditions as well as the military phase.

The political stage of the Grand National Assembly is of great importance in laying the foundations of a new state. In the paper the work of members of the Parliament from Bolu in the first stage of the national movement and their activities in the parliament will be focused on.

As can be seen in the paper members of the Parliament from Bolu had active roles in the first Assembly. They took part in the fronts after they were appointed by the Assembly and they supported the national movement prior to the Assembly. They carried on with the struggle both in a military way and politically along with the Assembly. The statements which they presented for the sake of the Country's independence are of significance along with the questions which they wanted to be answered. The roles of the members of the parliament during the national movement and their activities in the parliament will be dwelled upon and their contributions as a result of their work will be dealt with.

Key Words: Bolu, Bolu at National Struggle, Members of Parliament and the National Struggle in the First Assembly of Bolu.

Giriş

Bolu, Orta Anadolu'nun önemli şehirleri arasında yer almaktadır. Şehrin önemi İstanbul-Ankara ulaşımının bu topraklar üzerinden gerçekleşmesi, aynı zamanda Orta Karadeniz bölgesine olan bağlantı noktası ile artmaktadır. Osmanlı Devleti'nde sancak merkezi olması bu önemin geçmişe dayanan bir özelliği olması bakımından dikkate değerdir.¹

Şehrin gelişimi 20. Yüzyılın başlarında devam etmiş, Milli Mücadele sırasında bir geçiş noktası olarak önemli bir yer tutmuştur. İstanbul'dan ayrılan milli mücadele taraftarlarının Ankara'ya geçiş güzergâhı üzerinde yer almıştır. Milli mücadele döneminde olumlu katkılar yanında, bölgede yerel yöneticilerin teşviki ile yerel ayaklanmalar milli mücadelenin ilk evresini etkileyen gelişmeler olarak kabul edilebilir.²

İstanbul'un resmen işgaliyle birlikte Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasıyla bazı mebuslar Anadolu'ya geçtiler. Ankara'da yeni meclisin toplanmasına yönelik yapılan seçimler Bolu'da da uygulanmış, seçimler sonucunda seçilen temsilciler Büyük Millet Meclisi'ne katılmışlardır. Mebusların meclisteki çalışmaları yanında, cephede de önemli katkıları olmuştur.³

ABDULLAH SABRI (AYKAÇ) EFENDİ

1870'de (1286) Zonguldak'ın Devrek İlçesinde doğdu. Halveti Dergâhı postnişini Hacı Mehmet Efendi'nin oğludur. İlk ve orta tahsilini Devrek İptidâî Mektebi ve Rüştîyesi'nde tamamladıktan sonra medresede eğitim göerek

-
- 1 Bolu şehrinin tarihi gelişimi için Kenan Ziya Taş, **“Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 39; Çetin Yurtseven, **“II. Mahmud Döneminde (1808-1839) Bolu Şehri'nin Sosyal Yapısı”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993, s. 13; Dursun Bayraktar, **“Cumhuriyet Döneminde Bolu”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 34.
 - 2 M. Zekai Konrapa, **Bolu Tarihi**, Bolu, 1960, s. 15; Selim Sarıbay, **İstiklal Savaşında Mudurnu-Bolu-Düzce**, Aydın, 1943, s. 23, Yunus Nadi, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1978, s. 296, Halide Edip Adivar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1975, s. 142; Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1955, s. 453.
 - 3 Hüseyin Sarı, **“Milli Mücadele'de Bolu”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990, s. 150; Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987, s. 140.

1896'da müderrislik icazetini aldı. Babasının ölümü üzerine dergâhtın başına geçti. 1911'de Devrek Müftülüğü'ne seçildi. Bu görevde iken TBMM'nin birinci dönemi için yapılan seçimde Bolu milletvekili olarak Ankara'ya geldi, 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulundu. Mecliste Şer'iye-Evkaf, İrşat Komisyonlarında çalıştı. Bölgedeki halkı ulusal direnişe teşvik ve millî mücadelenin ilkeleri konusunda aydınlatmak üzere 8 Haziran 1920'de Genel Kurul kararıyla izinli sayıldı. Bu görevi yerine getirdikten sonra meclise dönerek milletvekilliğini sürdürdü. Birinci Dönem bitince herhangi bir işle meşgul olmadı. 8 Ocak 1950'de Devrek'te vefat etti. Halveti Dergâh haziresinde toprağa verildi. Evli ve dokuz çocuk babası olup, Arapça bilmekteydi.⁴

Takrirler

Abdullah Bey Şer'iyye ve İrşat Encümenlerinin toplanmadıklarına dair takririni meclise sunmuştur. Takrirden birkaç gündür bu iki encümenin toplanmadığından üzüntü duyduğunu, bu yüzden gerekli işlemin yapılmasını istemiştir. Meclis Başkanı Şer'iyye Encümeni oluşmadığından toplanamadığını, İrşat Encümeni'nin buna bağlı olduğundan toplanamadığını dile getirmiştir. Başkanın konuşmasından anlaşıldığına göre Şer'iyye Encümeni'ne Abdullah Bey de üye seçilmiştir. 13 Mayıs 1920 Salı günü yapılan görüşmede konunun 17 Mayıs 1920 Cumartesi günü ele alınması uygun görülmüştür.⁵

İçeriği belirtilmeyen önemli bir konunun görüşülmesi için bazı mebuslarla birlikte (Yasin Bey-Oltu, Hüseyin Hüsnü Bey-Isparta, Ali Vasıf Bey-Genç, Salih Bey-Erzurum, Nüsret Bey-Erzurum, Yusuf İzzet Paşa Paşa-Bolu, Mesut Bey-Karahisar-ı Şarki, Sadık Bey-Kırşehir, Mahmut Sait-Muş, Fikri Bey-Genç) meclisin ikinci yasama yılına ait 137. birleşimde beş dakikalık bir gizli toplantı yapılmasını isteyen bir takrir vermiştir. Takrirden sonra beş dakikalık bir gizli toplantı yapılmıştır.⁶

Teklifler

Meclisin 15 Mayıs 1920 tarihli 43.birleşiminde Abdullah Bey alenen oruç bozanların cezalandırılmasına dair kanun teklifi sunmuştur.⁷ Teklif incelenmek

4 **Türk Parlamento Tarihi**, C III, s. 185.

5 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C I, 15. Birleşim, s. 288, 13.5.1336.

6 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VII, 137. Birleşim, s. 360, 22.1.1337.

7 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XXI, 43. Birleşim, s. 38, 15.5.1338.

üzere Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir. Açıktan oruç bozanlar hakkındaki kanun teklifi Adliye Encümeni'nde görüşülmüş, teklif encümende reddedilmiştir.⁸

Zonguldak'ta askeriyece yapılan duvarın tekrar evkâfa bırakılmasına dair kanun teklifini 29 Nisan 1922 tarihinde meclise iletmiştir. Başkan da konunun görüşülmek üzere Layiha Encümeni'ne havalesini uygun bulmuştur.⁹ 15 Mayıs'ta konunun anlaşılması için Layiha Encümeni'nden Müdafaa-yı Milliye Vekâleti'ne gönderilmesi öngörülmüştür.¹⁰ Konu bir kez daha görüşülmek üzere Maliye Encümeni'ne gönderilmiştir.¹¹

Konuşmalar

İdare-yi Vilayet ile Tedrisat-ı İptidaiye Kanunlarında yapılması düşünülen değişikliklere ait 7 Nisan 1923 tarihli görüşmede söz almıştır. getirilecek vergilerin sadece bir kısım halkın üzerine yüklenmeyip, zenginlerin, tüccarın, emlak sahiplerinin de üzerine durumlarına göre yüzde bir ile beş arasında ek vergi getirilmesini önermiştir.¹²

Nuri (AKSU) BEY

1857'de (1273) Filibe-Çırpanlı'da doğdu. Selim Ağa'nın oğludur. İlk ve orta öğrenimini burada yaptı. 1877 Osmanlı-Rus Savaşında ailesi ile İstanbul'a göç etti. Maliye Nezareti hizmetine girerek 1890 yılına kadar İstanbul teşkilatında memur, Bartın ve Mudurnu'da Mal Müdürü olarak görev yaptı. Düzce Mal Müdürü bulunduğu sırada kasaba ileri gelenlerinin ısrarlı istekleri ile memuriyetten çekilerek belediye başkanlığına seçildi. Bu görevi 1920 yılına kadar sürdürdü. Bölgede direnişçilerin başında Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti şubesini kurdu. Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Gerede Kaymakam Vekâleti'ne atandı. Millî Mücadeleye katılmak üzere İstanbul'dan ayrılanların gerektiğinde saklanmaları ve güvenli olarak yollarına devam edebilmeleri için gerekli önlemleri aldı. TBMM'nde Birinci Dönem Bolu'dan milletvekili seçildi. İçişleri, Tapu-Kadast-

8 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXI, 77. Birleşim, s. 437, 20.7.1338.

9 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XIX, 36. Birleşim, s. 438, 28.4.1338.

10 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XX, 43. Birleşim, s. 40, 15.5.1338.

11 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXII, 84. Birleşim, s. 113, 14.8.1338.

12 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXVIII, 19. Birleşim, s. 404, 07.4.1339.

ro, Bayındırlık ve İçtüzük komisyonlarında çalıştı. Birinci yasama yılında Dilekçe Komisyonu'nun sözcülüğünü yaptı. Dönem içinde kürsüde dört kez söz aldı. Bir soru önergesi ve iki kanun önerisi verdi. Dönem sonu Düzce'ye dönerek ticaretle meşgul oldu. 30 Eylül 1930'da öldü. Evli ve beş çocuk babası idi. Ailesi (AKSU) soyadını almıştır.¹³

Takrirler

Müdafaa-yı Milliye Vekâleti'nin kira bedellerini ödemesine dair arkadaşları ile birlikte takrir vermiştir. Başkan takriri Heyet-i Vekile'ye havale etmiştir.¹⁴

Teklifler

Nuri Bey umum maaşat fevkalade tahsisatından yüzde yirmi kesilmesi hakkında kanun teklifini meclis riyasetine sunmuştur. 28 Aralık 1920 tarihli görüşmede başkan incelenmek üzere Layiha Encümeni'ne göndermiştir.¹⁵ Kanun teklifi Layiha Encümeni'nde uygun bulunup, Kavanin-i Maliye ve Muvazene-yi Maliye Encümenlerine incelenmek üzere havale edilmiştir.¹⁶

Konuşmalar

Van mebusluğuna seçilmiş olan Tevfik Bey'in mebusluğunun kabulüne dair Divan-ı Riyaset kararı konusunda söz almıştır. Tevfik Bey'in amirinin emri üzerine yerinden ayrılamayıp meclise gelemediğinin doğru olduğunu, ancak, 6 Eylül 1920'dan itibaren iki aydan fazla süre geçtiği halde, geçen süreyi belgeleyecek bir raporu olmadığını ifade etmiştir. Kanun gereğince iki aydan fazla bir mebus oturumlara katılmazsa mebusluğunun düşeceğini belirtmiştir.¹⁷

Nuri Bey 1338 (1922) senesi Maliye Vekâleti bütçesinin 99. maddesi (memurin-i tahsisat-ı fevkalade) üzerine söz almıştır. Konuşmasının başında bu fasla dikkat çekmiş, bu fasılda bir milyon dört yüz altmış bin lira tahsisat ayrıldığını, bütçede yirmi yerde geçtiği için on milyonluk bir toplam oluştur-

13 **Türk Parlamento Tarihi**, C III, s. 195-196.

14 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XXIX, 25. Birleşim, s. 151, 15.4.1339.

15 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VII, 124. Birleşim, s. 65, 28.12.1336.

16 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VIII, 14,3. Birleşim, s. 62, 3.2.1337.

17 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VIII; 143. Birleşim, s. 64, 3.2.1337.

duğunu vurgulamıştır. Fevkalade tahsisatın kabul edildiği zamanla şimdiki durumun (Şubat 1921) arasında fark olduğunu belirtmiş, bazı üyeler de iki zaman arasında bir ucuzluk yaşanmadığını dile getirerek konu üzerine yorumda bulunmuşlardır. Kendisinin Kânunuevvel (Aralık) ayında bu teklifi yaptığını, Layiha ve Muvazene-yi Umumiye Encümenlerinde bir sonuç alınmadığını, bu yüzden teklifini yeniden gündeme getirmek istediğini ifade etmiştir. Bununla ilgili olarak da meclis riyasetine takriri vermiştir. Fevkalade maaşların yüzde yirmisinin ertelenmesini ve bunun da 1 Ocak 1921'den itibaren geçerli olmasını istemiştir. Başkan oylama yaptırmış, oylamada takririn Muvazene-yi Umumiye Encümeni'nde görüşülmesi kabul edilmemiştir.¹⁸

1338 (1922) senesi Umum Jandarma Kumandanlığı bütçesi görüşülürken söz almıştır. Dâhiliye Vekili Ali Fethi Beyin jandarmanın tamamıyla mülki idarenin emrinde olduğuna dair sözleri üzerine nahiyelerdeki jandarma kuvvetinin mülkiye memurları tarafından teftiş ettirilip ettirilemeyeceğini sormuş, Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey bunun bir meslek ve ihtisas işi olduğunu belirterek cevaplandırmıştır.¹⁹

Yazılı Sualler

Nuri Bey Düzce'deki sel baskınıyla ilgili olarak Dâhiliye Vekâleti'ne yazılı sual de bulunmuştur. Başkan yazılı suali Dâhiliye Vekâleti'ne göndermiştir.²⁰ Melen nehrinin etrafında yaptığı hasardan etkilenenler hakkında yardım ihtiyacının araştırılıp araştırılmadığı, araştırıldıysa bunun ne dereceye kadar yerine getirilebileceğine değinmiştir. Dâhiliye Vekili Mehmet Ata Bey'in 12 Ağustos 1922 tarihli cevabında sel baskınından bazı köylerin harap olduğu ve yirmi dokuz bin dönüm arazinin sular altında kaldığına işaret ediliyordu. Bölgedeki on iki köy için öncelikle bin altı yüz lira yardım gönderildiği, 18 Haziran 1338 tarihli kanunla kereste lazım olan yerler için gerekli emrin verildiği, Milandere'de harap olan on iki değirmenin yeniden inşası için yüz elli bin kuruş gönderildiği vurgulanıyordu.²¹

18 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C VIII, 146. Birleşim, s. 125-126, 7.2.1337.

19 T.B.M.M Zabıt Cerideleri,, C XX, 53. Birleşim, s. 403, 12.6.1338.

20 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C I, 76. Birleşim, s. 425, 19.7.1338.

21 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXII, 84. Birleşim, s. 164-165, 14.8.1338.

Dr. FUAT (UMAY) BEY

1885’de (1301) Kırkkilise (Kırklareli) de doğdu. Mehmet Nuri Bey’in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Kırklareli ve Gümülcine İptidaî Mektebi ve Rüştiyesi’nde tamamladıktan sonra İstanbul Tıbbiye-i Mülkiye Mektebine girdi. 1911’de mezun oldu. Tırnovacık hükümet tabipliğine atandı. Mondros Mütarekesinden sonra Damat Ferit Hükümeti tarafından Bolu merkez hükümet tabipliğine nakledildi. Millî Mücadelenin ilk günlerinden itibaren Kuvayımilliye’nin yanında yer aldı. Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti’nin Bolu başkanlığına seçildi, ilçelerde cemiyetin şubelerini kurdu. TBMM’nin Birinci Dönem seçimlerde Bolu’dan milletvekili oldu. Bir süre sonra Düzce ayaklanması başlayınca milletvekili arkadaşı Şükrü, Lazistan milletvekili seçilen Necati Bey ve ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Kurmay Binbaşı Trabzon milletvekili Hüsrev Bey komutasındaki askerî müfreze ile Düzce’ye giderken Gerede yakınında baskına uğrayarak Düzce’ye götürüldü. Çerkez Ethem kuvvetlerinin Düzce’yi ele geçirip, ayaklanmacıların liderlerini astırması ile kurtularak meclise katıldı. Mecliste Sağlık Sosyal Yardım ve Dışişleri Komisyonlarında çalıştı. Sağlık Komisyonunun birinci yasama yılında kâtipliğini, ikincide sözcülüğünü, üçüncüde başkanlığını yaptı. Önü savaşları sırasında cephede çalışma isteği Genel Kurulda kabul edilerek bir süre Batı Cephesinin Sağlık Müşavirliği görevinde bulundu. 1921 Nisan’ında Hakkı Bey (Van), İbrahim Süreyya Bey (Saruhan) ve Faik Bey (Edirne) ile birlikte sonradan Çocuk Esirgeme Kurumu adını alan Himaye-i Etfal Cemiyeti’ni kurdu. 23 Nisan’ın çocuk bayramı olarak kutlanmasında etkili oldu. 36 yıl bu kurumun başkanlığını yaptı. Kurucusu olduğu Çocuk Esirgeme Kurumu’na yardım toplamak ve kazanılan zafer vesilesiyle Türkiye’yi tanıtmak için Amerika Birleşik Devletleri’ne gitmek üzere beş ay izinli sayılması 8 Mart 1923’te Genel Kurulca kararlaştırıldı. Amerika’da 33 şehirde 2.000 Türk vatandaşıyla konuşarak 100.000 dolar yardım topladı. (Çocuk Esirgeme Kurumu’na ait Ankara Anafartalar Caddesi’nde bulunan binalar bu parayla inşa edilmiştir) Verdiği konferanslar ve yaptığı siyasî temaslarda tanıtma görevini de yerine getirdi. Dönem içinde kürsüde ikisi gizli oturumda olmak üzere otuz iki konuşma yaptı. Bir soru önergesi verdi. Frenginin men ve yaygınlaşmasının önüne geçilmesi hakkındaki önerisi 5 Şubat 1921’de 90 sayılı kanun olarak kabul edildi. İkinci-Yedinci dönemlerde memleketi olan Kırklareli’nden milletvekili seçilerek 1950 yılına kadar parlamentodaki yerini korudu. “Kırkkilise” adının “Kırklareli” olarak değiştirilmesi hakkındaki 20 Aralık 1924 tarih ve 537 sayılı kanun, tek-

lifi üzerine kanunlaştı. Millî Tasarruf ve İktisat Cemiyeti, (Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu) Tayyare Cemiyeti (Türk Hava Kurumu) ve Himaye-yi Etfal Kadın Yardım Cemiyeti'nin (Yardım Sevenler Derneği adını almıştır.) kurucuları arasında yer aldı. İdil Biret ve Suna Kan'ın müzik öğrenimi için gönderilmesi hakkındaki 5245 sayılı kanun da onun eseridir. 1950'de CHP'nin iktidarı kaybetmesiyle siyasî hayattan tamamen çekildi. 1 Temmuz 1963'de mide kanamasından tedavi gördüğü İstanbul Teşvikiye Sağlık Yurdu'nda öldü. Zincirlikuyu Mezarlığında toprağa verildi. Evli olup, dört çocuk babası idi. Mecliste ve cep-hede hizmeti dolayısıyla Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası almış, UMA Y soyadı, çocukları koruyan bir meleşin adı olarak Atatürk tarafından verilmiştir. Amerika gezisi izlenimlerini Amerika'daki Türkler ve Gördüklerim adındaki kitap ile yayımlamıştır.²²

Konuşmalar

Genç mebusu Fikri Faik Bey hakkındaki görüşlere karşı Fuat Bey mebusun hazır bulunmadığını belirterek, uygun bir zamanda kendisi yöneltilen suçlamalara cevap verebileceğini ifade etmiş, 25 Kasım 1920 tarihli görüşmede Perşembe günü konunun görüşülmesi yapılan oylama sonucu kabul edilmiştir.²³

Konya mebusları Abdülhalim Çelebi Efendi ile Kazım Hüsnü Efendi'nin Konya isyanı dolayısıyla itham edilmelerine sebep görülmediğine ve kanun-ı esasinin 48. ve 79. maddelerinin tefsirine gerek olmadığına dair müşterek mazbata hakkında konuşma yapmıştır. Üş kişiden oluşan bir heyetin mebuslara ait bazı noktalar olduğunu ifade etmiştir.²⁴

Zonguldak'taki memurların düşük ücretlerine zam yapılmasına dair kanun teklifi ele alınırken söz almıştır. Konuşmasında memurların çok düşük ücret aldığını, usta ve kalfalarında maaşlarının az olduğunu dile getirmiş, eğer maaş zammı yapılmazsa memurların tüccar vasıtasıyla kömür satmaya başlayıp, sahtekârlığın ortaya çıkacağını ifade ederek önemli bir soruna değinmiştir.²⁵

Malta'da tutuklu bulunanların ailelerine maaş tahsisi ele alınırken Fuat Bey de görüşünü bildirmiştir. Maaş verilmesi için irtibat kurulacak kimsenin

22 **Türk Parlamento Tarihi**, C III, s. 188-190.

23 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VI, 102. Birleşim, s. 44, 25.11.1336.

24 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VI, 109. Birleşim, s. 251, 6.12.1336.

25 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VI, 111. Birleşim, s. 291, 9.12.1336.

bulunmaması halinde nasıl bir yol izleneceğini sormuştur. Maliye Vekili Ferit Bey Dâhiliye Vekâleti'nin bu konuda araştırma yapıp öncelikle kimler tutuklu bulunduğunun tespit edileceğini, daha sonra da bunların ailelerine ulaşılmaya çalışılacağını, bu mümkün olmazsa hakların saklı tutulup kendileri döndükleri takdirde iade edileceğini belirtmiştir.²⁶

Garp cephesine incelemelerde bulunmak üzere görevlendirilen heyette yer almıştır. Heyetin incelemelerinden sonra dönüşünde meclisi bilgilendirmek için Fuat Bey açıklamalarda bulunmak amacıyla 17 Ocak 1921 tarihli oturumda konuşma yapmıştır. Çarşamba gecesi Eskişehir'e gitmek üzere Ankara'dan ayrıldıklarını, Eskişehir'e vardıklarında yüz beş yaralının olduğunu, bir kısmının da karargâhta bulunduğunu ifade etmiştir. Heyet gezisini Birinci İnönü Savaşının hemen sonrasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Heyet harbi daha yakından görmek için Kavalça sırtlarına gitmiş, daha önce düşman elinde olan bu tepeler ordumuzun eline geçmiştir. Topçunun harbin kazanılmasında etkisi büyük olmuştur. Düşman acele geri çekilmesinde gücü göz ardı edilemez. Düşman geri çekilirken ölülerini bile toplayamamıştır. Çerkes Ethem ve kardeşi Reşit kendilerine gereken karşılık verilmesine rağmen, padişaha hizmet edeceklerini söylemekten geri durmamışlardır. Bu uygunsuz hareketler yanında Mecit köyünde yaşayan Çerkeslerin düşman saldırısı sırasında dereyi tutarak düşmanın başka tarafa gitmesine sebebiyet verdiklerinden ordumuz için faydalı olmuşlardır. Fuat Bey cephe hakkında görüldüğü üzere önemli bilgiler vermiş, vekillerin maneviyatını yükseltmiştir.²⁷

Yunanlıların yapmış oldukları tahribatla ilgili meclisten bir heyet gönderilmesine dair yapılan görüşmede söz almış, 12. Fırkanın yanında, 4. Fırkanın da kahramanlık hususunda kayda değer yararlık gösterdiğini dile getirmiştir.²⁸

Eskişehir İstiklal Mahkemesi'nce altı ay hapse mahkûm edilen Yüzbaşı Necati Beyin vermiş olduğu dilekçenin Adliye Encümeni tarafından reddedilmesine dair görüşmede Fuat Bey Necati Beyin şehirde rahat bir şekilde dolaştığını gördüğünü söylemiş, meclis de konu hakkında hükümetin bilgilendirilmesini kararlaştırmıştır.²⁹

26 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VI, 120. Birleşim, s. 518, 23.12.1336.

27 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VII, 134. Birleşim, s. 232, 17.1.1337.

28 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VII, 136. Birleşim, s. 347, 22.1.1337.

29 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C IX, 13. Birleşim, s. 266, 28.3.1337.

Gümrük tarifesinin (B) ve (D) cetvelleri hakkındaki kanun münasebetiyle yaptığı konuşmada cetvellerde yer alan korsaların bazı hastalıkların tedavisinde kullanıldığından ilaç hükmünde görülebileceğini, ipekten yapılmayan süs korsaları da bulunduğundan bunların ithalinin yasaklanmasını istemiştir.³⁰

Hastanelerde yatan gazilerin hatırlarını sormak üzere meclisin bir heyet seçmesi hakkında görüşülürken başkan yirmi beş liranın toplandığını belirtmiş, Fuat Bey de meclis başkanlığının belirleyeceği bir gün de vekillerin ziyarete gidebileceğini ifade etmiştir.³¹

Ereğli-Ankara yolunun genel yollar içerisine dâhil edilmesine dair kanun teklifi üzerine Fuat Bey söz almıştır. Konuşmasında kışın Ilgaz Dağı'nın kapandığını, sert rüzgârlar nedeniyle İnebolu'ya vapur işlemediğini, gelen malların Sinop ya da Samsun'a gönderilmek zorunda kaldığını belirtmiş, Bolu ormanlarından Anadolu'nun istifade etmesini, Anadolu'daki çeşitli ürünlerin de Bolu'ya rahatlıkla getirilebilmesi için yol yapım çalışmalarına önem verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Ayrıntılı bir inceleme yapılması için Nafia Encümeni'ne havale edilmesini istemiş, yapılan oylama ile bu istek kabul edilmiştir.³²

Ereğli maden havzasında çalışan işçiler ile ilgili kanun görüşürken kanunun birinci maddesinde yer alan “maden ocaklarında müstahdem amelenin beytutetleri ve temin-i istirahatleri için her ocak civarında hıfzıssıhha şeraitine muvafık ve kabil-i sükna amele koğuşları ile hamam inşasına ocak sahipleri memurdur” ifadesindeki kabil-i sükna kelimesinin çıkarılmasını istemiştir. Diğer Bolu vekili Tunalı Hilmi Beyin teklif ettiği “İktisat Vekâletince tanzim edilen numunelerine tevfikân” ifadesinin kullanılması meclis tarafından kabul edilmiştir.³³

Mudanya Konferansı görüşmeleri sonunda imzalanan Mudanya Mütarekesi sebebiyle söz almış, mütarekeyi Türkiye adına imzalayan İsmet Paşa'ya meclisçe teşekkür edilmesini önermiştir.³⁴

Teklifler

Fuat Bey Akçasu ve Karasu nahiyelerinin birleştirilmesi ve Alpagut namıyla yeni bir kaza teşkiline dair 9 Aralık 1920 tarihinde meclise kanun teklifi

30 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C IX, 13. Birleşim, s. 274, 28.3.1337.

31 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C IX, 15. Birleşim, s. 306, 2.4.1337.

32 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C IX, 18. Birleşim, s. 414, 9.4.1337.

33 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C X, 28. Birleşim, s. 205, 2.5.1337.

34 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXIII, 117. Birleşim, s. 353, 11.10.1338.

sunmuştur. Başkan konunun Heyet-i Vekile'ye havale edilmesi yönünde talepte bulunmuş ise de Fuat Bey karşı çıkmış, Dahiliye Encümeni'ne gönderilmesini istemiştir. Teklifin ilerleyen aşamalarına bakıldığında Akçaşehir ve Karasu nahiyelerinin birleştirilmesiyle ilgili olarak kanun teklifi dört maddeden oluşmaktadır. Bolu livasına tabi Akçaşehir nahiyesinin kendisine bağlanması uygun olup, İzmit sancağının Adapazarı'na bağlı Melen suyu civarındaki köylerden bir kaza oluşturulması (madde 1), kaza merkezinin Akçaşehir olması (madde 2), kanunun yürürlüğe gireceği tarihinden itibaren geçerli olacağı (madde 3), kanunun uygulanmasına Heyet-i Vekile'nin yetkili olduğuna dair (madde 4) maddeler bulunmaktadır.

Alpagut namıyla bir kaza teşkiline dair diğer kanun teklifi Dâhiliye ve Maliye Encümenlerinde görüşüldükten sonra genel kurula gelmiştir. Dört maddeden oluşan kanun teklifinde Kıbrısçık ve Çarşamba nahiyelerinin birleştirilerek Alpagut namıyla bir kaza teşkili (madde 1), kaza merkezinin Çarşamba nahiyesinin Alpagut köyü olduğu (madde 2), kanunun yayınlanışından itibaren geçerliliği (madde 3), kanunun uygulanmasına Heyet-i Vekile'nin yetkili kılındığı (madde 4) öngörülüyordu. Dâhiliye Vekili Adnan Bey teşkilat-ı Esasiye kanununun on beş gün içinde meclise geleceğini, bu kanunun o zaman ele alınmasının uygun belirtmiş, Fuat Bey de bunu uygun bulmuştur.³⁵

Frenginin sınırlandırılması ve önlenmesine dair kanun teklifi sunmuştur. Teklif frenginin hızla yayılan bir hastalık olduğuna dikkat çekmiş, Sıhhiye ve Adliye Encümenlerince incelen kanun teklifini meclis başkanlığına iletmiştir. Frengi hakkında koruma tedbirlerinin uygulanması (madde 1-2), sağlık raporlarının hükümet ve herhangi bir kuruluşa bağlı doktorlar tarafından verilebileceği (madde 3), frengi hastalarının belirlenen günlerde tedaviye gelmek zorunda oldukları (madde 4), kurallara uymayanların üç liradan on liraya kadar cezalandırılacakları (madde 5), frengi ve bel soğukluğunu yakalanan kişi hastalığın başkasına bilerek geçmesine sebep olursa bir aydan bir yıla kadar hapis elli liradan iki yüz liraya kadar para cezası cezalandırılması (madde 6), karı kocadan biri diğerine hastalığı yayarsa cezanın en üst noktada uygulanacağı (madde 7), frengiyi tedavi etmeye çalışan sahte doktorlara bir senden üç seneye kadar hapis, elli liradan yüz liraya kadar para cezası verilmesi (madde 8) kanun teklifini yer almaktaydı. Fuat Bey meslek hayatının büyük bir kısmını frengiye ayırdığını

35 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C VIII, 155. Birleşim, s. 382, 22.2.1337.

belirtmiş, frenginin tesirinin Yunan işgali kadar önemli olduğunu belirtmiştir. Konunun kendi seçim bölgesi olan Bolu'da değil, Anadolu'nun birçok kesiminde önemli olduğunu, köylerde kadınların da tedavi olmak için sağlık ocaklarına gittiklerini memnuniyetle ifade etmiştir.³⁶ Frenginin önlenmesi konusunda Sıhhiye Encümeni'nce onuncu madde meclis gündemine gelmiştir. Hastalıkla mücadelede zorluk çıkaran doktorlar için de üç aydan bir seneye kadar hapisle birlikte memuriyetten atılması ve rütbelerinin geri alınmasına dair onuncu maddenin ayrı bir şekilde de gündeme gelebileceğini söylemiştir.³⁷

Bolu hapishanesinde tutuklu bulunan bakkal Osman b. Mustafa'nın cezasının affı görüşülürken Fuat Bey söz almış, kendisinin olayın geçtiği sırada hükümet doktoru olarak Bolu'da bulunduğunu, İzmir'in işgali sırasında Ermenilerin büyük bir gösteri yaptıklarını, bu kişinin bu durumdan üzüntü duyarak bir Ermeni'yi öldürdüğünü, Osman'ın akli yönden zayıf olduğunu yaptığı muayene sırasında tespit ettiğini ifade etmiş, tanınan genel aften Osman'ın da yararlandırılmasını istemiştir.³⁸

Mektup zarflarıyla kartpostallara Himaye-yi Etfal Cemiyeti adına birer kuruş ücret alınmasına dair kanun teklifini Fuat Bey Vasif Beyle beraber kanun teklifi yapmışlardır. Fuat Bey Posta Telgraf Müdüriyeti zarf ve kartpostallar bastırıldığını, cemiyetin de yardım olması için belli bir ücret konulmasını istediğini, kendilerinin de bunu uygun bulup böyle bir kanun teklif ettiklerini belirtmiştir. Yapılan oylamada kartpostalların satılıp belli bir ücretin cemiyete bırakılması uygun bulunmuştur.³⁹

Takrirler

Birinci İnönü Savaşı sırasında çeşitli yardım ve fedakârlıklarda bulunan Eskişehir halkına meclis adına teşekkür edilmesini isteyen takrir vermiştir. Takririnde ordumuza takdir edilecek yardımlarda bulunan Eskişehir halkına, yerel memurlara teşekkürname gönderilmesini istemektedir. Meclisin teşekkürünü belirten bir telgraf gönderilmesi uygun bulunmuştur.⁴⁰

36 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C III, 122. Birleşim, s. 33, 41, 26.12.1336.

37 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VIII, 145. Birleşim, s. 89, 5.2.1337.

38 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XVII, 161. Birleşim, s. 8, 18.2.1338.

39 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XVII, 161. Birleşim, s. 30-34, 18.2.1338.

40 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C VII, 135. Birleşim, s. 334, 20.1.1337.

Fuat Bey 7 Nisan 1921 tarihinde meclis başkanlığına sunduğu takrirden Yunan mezaliminin tespit ettirilip, Avrupa kamuoyuna bildirilmesi için meclis tarafından seçilecek bir heyetin görevlendirilip, ilgili yerlerde inceleme yapmasını istemiştir. Bazı vekiller ordu ve hükümet adına bu işin yerine getirildiğini belirtmişlerdir.⁴¹

Yunanistan Parlamentosu'nda bazı üyelerin Batı Trakya Türkleri hakkında bazı sözlerinin protesto edilmesine dair Fuat Beyle birlikte bazı vekiller (Faik Bey-Edirne, Mehmet Şeref Bey-Edirne, Celal Nuri Bey-Gelibolu, Ali Rıza Bey-İstanbul) başkanlığına takrir sunmuşlardır. Takrirden Trakya'nın Yunan Parlamentosu'nda temsili olamayacağını, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin meşru hukukuna da aykırı olduğu ifade edilmiştir. Sevr muahedesine atıfta bulunularak bunun hükümsüzlüğü de dile getirilmiştir. Millettin fedakârlığı, Trakya'nın bu konudaki hassasiyeti vurgulanarak hükümetin bunu protesto etmesi istenmektedir.⁴²

Yazılı Sualler

Ahaliden iane namıyla zorla hayvan toplayan Haymana Kaymakamı hakkında yazılı soru sormuştur. Tahririnde kaymakamın iane adıyla zorla halktan altmış at aldığına dair şüphe olduğunu ifade etmiş, Dâhiliye Vekili'nden olay hakkında bilgi edinmek istemiştir. Vekilin o gün meclis de olmaması sebebiyle bulunduğu bir zamanda soruyu cevaplandırması öngörülmüştür.⁴³

ŞÜKRÜ (GÜLEZ) BEY

1869'da (1285) Bolu'da doğdu. İlyaszade Hacı Emin Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Bolu Rüştîyesi'nde tamamladıktan sonra 1 Mayıs 1883'te Bolu Bidayet Mahkemesinde çalışmaya başladı. 31 Aralık 1885'te Mudurnu Mahkemesi ikinci kâtipliğine atandı. 17 Nisan 1888'de Bolu sancağı Tahrirat Kalemî'ne kâtip oldu. 17 Ekim 1889'da Bolu Bidayet Mahkemesi zabıt kâtipliğine naklolundu. 6 Eylül 1903'te açığa alınmasıyla ruhsatname olarak Dava vekilliği yapmaya başladı. 13 Eylül 1909'da yeniden hizmete alınarak Bidayet Mahkemesi Başkâtip yardımcılığına getirildi. 28 Mayıs 1911'de başkâtip oldu. Ancak, 8

41 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C IX, 17. Birleşim, s. 393, 7.4.1336.

42 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XVI, 154. Birleşim, s. 214-215, 4.2.1338.

43 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C X, 25. Birleşim, s. 79-80, 25.4.1337.

Haziran 1911'de yeniden yardımcılığa atandı. 9 Şubat 1914'te ticaretle meşgul olarak devamsızlığı nedeniyle açığa alınınca Dava vekilliğini sürdürdü ve ayrıca kereste ticareti yaptı. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dâhil olarak idare heyeti üyeliği ve şube başkanlığında bulundu. Mütarekeden sonra Fırkanın "Tecceddüt Fırkası" olarak yeniden kurulması sonucunda başkanlığa seçildi. Sivas Kongresi'nin toplanmasından sonra Millî Mücadeleye katılarak Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nde görev aldı. TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimde Bolu milletvekili olarak 23 Nisan 1920'de meclisin açılışında hazır bulundu. Bu sırada başlayan ayaklanma hareketinin kapsam ve niteliğini saptamak üzere başkanlık tarafından memur edilen heyet üyesi olarak bölgeye gitti. Ancak ayaklanmacılar tarafından pusuya düşürülmesiyle bir süre tutuklu kaldı. Bir süre sonra milli kuvvetler tarafından kurtarılmasıyla meclisteki görevine döndü. Adalet, Bütçe, Malî Kanunlar, Tapu-Kadastro ve İktisat Komisyonlarında ve Memurin Muhakemat Tetkik Kurulu'nda çalıştı. Üçüncü yasama yılında Malî Kanunlar Komisyonu ile memur ve emeklilerin durumunu incelemek üzere kurulan özel komisyonun kâtipliğinde bulundu. Dönem içinde kürsüde dördü gizli oturumda olmak üzere otuz iki konuşma yaptı, bir soru önergesi verdi. Verdiği sekiz kanun önerisinden, Danıştay'ın memurların yargılamalarına ilişkin görevlerinin ne şekilde yerine getirileceğine dair 131 sayılı Kanuna hüküm eklenmesi hakkındaki önerisi 31 Aralık 1921'de 177 sayılı kanun olarak kabul edildi. İkinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci dönemlerde tekrar Bolu'dan milletvekili seçilerek yasama görevini 1939'a kadar sürdürdü. 23 Temmuz 1950'de öldü. Evli olup altı çocuk babası idi. Düzce-Gerede ayaklanmasını bastırmak konusundaki başarılı ve fedakârca hizmetinde dokuz yerinden yaralanmış olması itibarıyla 20 Nisan 1925 tarih ve 131 sayılı meclis kararıyla Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklâl Madalyası ile ödüllendirilmiştir.⁴⁴

Takrirler

Maden işçileri hakkındaki kanun görüşmeleri sırasında Şükrü Bey kanunda geçen "kabil-i temyiz" ifadesinin değiştirilmesi takrir vermiştir. Takririnde bu ifadenin kaldırılıp, "suret-i katiyede hükmolunur" şeklinde değiştirilmesini istemiştir. Takriri yapılan oylama ile bu şekilde kabul edilmiştir.⁴⁵

44 **Türk Parlamento Tarihi**, C III, s. 193-194.

45 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XII, 73. Birleşim, s. 177-178, s.10.9.1337.

Şükrü Bey Nevahi Kanunu'nun haftada bir gün görüşülmesine dair tahrir sunmuştur. Tahririnde nevahi kanunu için önceden olduğu gibi bir gün ayrılması, acil konular olmadıkça bu şekilde uygulanmasına dair tahriri benimsenmemiştir.⁴⁶

İstanbul Avans kanuna ek kanun münasebetiyle Şükrü Bey tahrir sunmuştur. Tahririnde Sakarya savaşı sırasında tekâlif-i milliye namıyla halktan emtia, ahire hayvanat vb. şeyler alındığı mukabilinde kuruşlu mazbatalar verildiğini, ancak, altı milyon tutan bu paranın henüz ödenmediğini, halkın zor durumda olduğunu dile getirmiş, paranın % 35'nin 1923, %35'nin 1924, % 30'nun da 1925 yılında taksitler halinde ödenebileceğini belirtmiştir. Tahririn Maliye Encümeni'ne havalesi uygun bulunmuştur.⁴⁷

Teklifler

Arazi kanunnamesinin 20. maddesine ek olarak Şükrü bey kanun teklifi sunmuştur. Teklif görüşülmek üzere Layiha Encümeni'ne gönderilmiştir.⁴⁸ Layiha Encümeni de teklifin görüşülmeye uygun olduğuna dair yazıyla birlikte Emval-i Gayri Menkule Encümeni'ne sevki uygun bulunmuştur.⁴⁹

Ormanlardan köylülerin ruhsatla çıkaracağı kereste hakkında kanun teklifi vermiştir. Teklif incelenmek için Layiha Encümeni'ne havale edilmiştir.⁵⁰

Askeri Nakliye Mükellefiyeti kanunun kapsamında Şükrü Bey "birinci seferki ücret-i nakliyeden matlubu olanların alacağı tediye olunmadıkça ikinci bir nakliye icrasına icbar olunamaz" şeklinde kanun teklifini meclisin gündemine getirmiştir. Oylama sonucunda Şükrü Beyin teklifi kabul edilmemiştir.⁵¹

Belediye dairelerinin reislerinin seçimine ilişkin kanun ele alınırken Şükrü Bey de bir kanun teklifi sunmuştur. Teklifinde belediye reisinin tekrar seçilebileceğini belirtmiştir. Teklifini desteklemek için de belediye heyeti üyelerinin iki senede bir değiştiğine dikkat çekmiş, bu yüzden belediye reisinin de değişmesi gerektiğini vurgulayarak, bu kanun teklifiyle reisin tekrar seçilebil-

46 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XXIII, 118. Birleşim, s. 366, 12.10.1338.

47 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XXVI, 172. Birleşim, s. 292, 298, 301, 11.1.1339.

48 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XV, 136. Birleşim, s. 234, 29.12.1337.

49 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XVI, 143. Birleşim, s. 19, 12.1.1338.

50 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XVI, 151. Birleşim, s. 159, 28.1.1338.

51 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XIX, 30. Birleşim, s. 278, 282, 18.4.1338.

mesinin önünün açılabileceğini ifade etmiş, kanun bu değişikliklerle yürürlüğe girmiştir.⁵²

Menhubat komisyonlarının teşkili hususunda kanun teklifi sunmuştur. Teklifinde kanunun ikinci maddesini oluşturmak üzere, reis ve dört üyeden oluşması, dört ay süreyle görev yapması, toplantılarda hâkimlerin görevlendireceği bir temsilcinin hazır bulundurulmasına dair kanun teklifi kabul edilmemiştir.⁵³

Vilayetlere gönderilecek İstiklal Mahkemesi heyeti kanununa ilave madde teklifi Layiha Encümeni'nde olumlu bulunup, Adliye Encümeni'ne havalesi kararlaştırılmıştır.⁵⁴

Musakkafat vergisi görüşmelerinde de Şükrü Bey dördüncü maddeye ilaveten nahiye kanunun uygulanmasında “köylerle nahiye dahilindeki müsakkafat vergilerinin tamamı nahiyelere terk ve tahsis kılınır” şeklinde kanun teklifi vermiştir. Oylamada teklif uygun bulunmamış, Şükrü Bey buna itiraz ederek Muvazene-yi Umumiye Encümeni'ne gönderilmesini istemiş, bu öneri kabul edilmiştir. Ağnam vergisinin ele alındığı beşinci maddede söz istemiştir. Konuşmasında ağnam vergisinin sekiz mislinden beş misline indirilmesini olumlu bulmuş, ancak açığın kapatılamayacağını da dile getirmiştir.⁵⁵

Konuşmalar

Söke'de açılan Daru'l Eytam için tahsisat ayrılmasına dair Tahsin ve Emin Beyler (Aydın) ile Mustafa Hulusi (Karahisar) ve Hasan Beylerin (Denizli) sundukları kanun teklifi görüşülürken Şükrü Bey de Dar ul Eytamların Bolu'da, Konya'da ve çeşitli yerlerde olduğunu belirterek onlara da yardım edilmesini istemiştir.⁵⁶

Muvazene-yi Maliye Encümeni Reisi Saruhan vekili Reşat Beyin meclisin gündemine getirdiği firar eden ve kayıp halkın emval ve gayrimenkullerin idaresi hakkındaki kanun teklifine Şükrü Bey 1922 yılının Ocak ayında Şeriye ve Adliye Encümenlerinin görüşmelerinde konunun gündeme gelip kayıp veya bulunmayan halkın idaresine göre idare edilmesinin kararlaştırılmış olmasına

52 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXIV, 129. Birleşim, s. 246, 28.10.1338.

53 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXIV, 138. Birleşim, s. 517, 15.11.1338.

54 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXV, 157. Birleşim, s. 408, 16.12.1338.

55 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXVI, 161. Birleşim, s. 28, 30, 32, 23.12.1338.

56 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XIX, 22. Birleşim, s. 42, 8.4.1338.

rağmen, bu hususun yeniden gündeme gelmesinin bir anlam ifade etmediğini belirtmiştir.⁵⁷

Nakdi cezaların beş misline yükseltilmesine dair kanun teklifi ele alınırken söz almıştır. Konuşmasında cezaların beş misline yükseltilmesini iki amacı olup birincisi, para değerinin geçen sürede altı kez artmış olmasına rağmen altın olarak böyle bir artışın söz konusu olamayacağını, diğeri de cezaların hükümetin ihtiyaç duyduğu paranın bu yolla sağlanamayacağını dile getirmiştir. Orman nakdi cezalarının alınması hakkındaki konuşmasında da cezanın sadece nakit ceza olmayıp vatandaşın elinde bulunan kerestelerin de alındığını dile getirmiş, Nebil Bey (Karahisar) Şükrü Beyin bu işle uğraştığını ima ederek, Şükrü Beye ithamda bulunmuştur. Şükrü Bey Orman cezalarının halihazırdaki tarife üzerinden alındığını söylemiştir. Oylama sonucunda orman cezalarına ilave yapılması kabul edilmemiştir.⁵⁸

Ziyet eşyasının ithalinden on beş misli vergi alınmasına dair kanun teklifi üzerine Şükrü Bey bu gibi kıymetli eşyadan yüksek vergi alınmasının kaçakçılığı ve rüşveti artıracığını belirterek, önceki gibi bu gibi eşyadan beş misli vergi alınmasının daha uygun olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹

İstanbul'daki mülki ve askeri memurların yetim ve aileleri hakkındaki kanun teklifi sırasında vekillerin bu teklif haricinde bir görüşü olmadığını belirtip aynen kabul edilmesini istemiştir. Bundan başka emekli bir mülazımın maaşına da bir zam yapılmasını önermiştir.⁶⁰

Menhubat komisyonunun teşkili sebebiyle Şükrü Bey söz almıştır. Konuşmasında komisyonların işleyişinin belirtildiği ikinci maddede bir başkan ve yedi üyeden oluşacak bu komisyonların daha iyi çalışabilmesi için belli bir ücret takdir edilmesini istemiş, hâkimlerin de komisyon raporlarını rahatça inceleyebilme hakkına sahip olabilmelerini dile getirmiştir.⁶¹

Konya vekili Abdülhalim Çelebi Efendi'nin şimendiferlerin işleyişine dair yazılı suali görüşmelerinde Şükrü Bey de kömürle işletilmesi yönünde bir girişim

57 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XIX, 28. Birleşim, s. 218-219, 16.4.1338.

58 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XIX, 20. Birleşim, s. 238, 249-250, 17.4.1338.

59 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XXIII, 118. Birleşim, s. 384, 12.10.1338.

60 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XXIV, 136. Birleşim, s. 466, 11.11.1338.

61 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XXIV,138. Birleşim, s. 516, 15.11.1338.

olup olmadığını sormuş, Nafia Vekili Fevzi Bey de kömür siparişi verildiğini, geldiği zaman işletileceğini söylemiştir.⁶²

Hıyanet-i vataniyeden üç sene küreğe mahkûm edilen Urkuş kadın hakkında Adliye Encümeni mazbatasını ele alınırken, mazbatanın reddedilmesi yönünde görüşün ağırlık kazanması üzerine Şükrü Bey mazbatanın reddiyle hükmün tasdik edilmiş olmayacağını, oylama yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁶³

Ziraat bankalarının gelir ve giderlerine ait kanun ele alınırken Şükrü Bey sekizinci madde yer alan “masarif-i gayri melhuza” maddesinin ne olduğunu sormuş, Umumi Müdür Vekili Zeki Bey de önceden tahmin edilemeyen, olası masraflar olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴

İkinci Kolordu eski müteahhidi Hacı Mehmet Efendi'nin teslimatına muvabil senetlerinin kaybolması üzerine düzenlenecek ikinci nüshalar hakkında takririn görüşülmesi sırasında Şükrü Bey ikinci nüshalarla ilgili ödeme yapılmamasına dair Balkan harbi sırasında Maliye Nazırı Cavit Bey tarafından bir kanun çıkarıldığını belirtmiş, şartların değişmesi üzerine ikinci nüshalarla da ödeme yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Konuyla ilgili olarak bazı vekiller ayrı takrirler vermişlerdir.⁶⁵

Dışarıdan ithal edilecek çift ve damızlık hayvanlarla kullanılan benzin, petrol, mazot vesairenin gümrük resminden muaf tutulması hakkında layiha ve kanun teklifi hakkında Şükrü Bey esas olarak kanunun aleyhinde olmadığını, bu ithal edilecek eşyadan alınacak gümrük vergisinin İktisat Vekâleti'nin bütçesine ilave edilmesini istemiştir. Konuşmasında halkın yararına olan kanunların encümenlerde bekletildiğini, bir türlü yürürlüğe giremediğini ifade etmiştir. İnsanların açlığa düştüğünü, Bolu çevresinde açlıktan öldüğünü, Orman gümrüğü denen verginin de yarıya indirilmesini, bu konuda kanun teklifi vereceğini belirtmiştir. Gerekli araç ve gereçlerin vasıtasız olarak getirilmesini teklif eden Mazhar Müfit Beyin önerisini Şükrü Bey desteklemiştir.⁶⁶

Çeşitli iktisadi meseleler ile ilgili sorular ele alınırken Şükrü Bey de ormanlardan faydalanan ziraat erbabı için elde ettikleri kerestelerin hepsini iç tüke-

62 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXV,155. Birleşim, s. 360, 13.12.1338.

63 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXVI,161. Birleşim, s. 13, 23.12.1338.

64 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXVI,173. Birleşim, s. 325, 13.1.1339.

65 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXVI, 173. Birleşim, s. 343, 13.1.1339.

66 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXVI, 179. Birleşim, s. 4486, 490, 24.1.1339.

timde kullanamadıklarından ellerinde kaldığını, bunlar için ihraç izni verilip bunlardan gümrük vergisinin yarısının alınmasını uygun olduğunu ifade etmiştir. Kereste işiyle Bolu'da beş bin kişinin uğraştığını dile getirmiş, bu konuda gereken yardımın yapılmasını istemiştir.⁶⁷

YUSUF İZZET PAŞA

1876' da (1292) Yozgat'ta doğdu. 1864'teki Kafkasya'dan Anadolu'ya göçen Met İbrahim Bey'in oğludur. Küçük yaşta yetim kalması sebebiyle ilk ve orta öğrenimini Darüşşafaka'da tamamladıktan sonra 29 Nisan 1894'te Harbiye Mektebi'ne girdi. 18 Ağustos 1896'da teğmen rütbesiyle mezun oldu. Ertesi yıl üsteğmenliğe yükseltildi. 18 Ocak 1900'de kurmay yüzbaşı rütbesiyle Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirerek Erzincan'daki Dördüncü Ordu emrine verildi. Yirmi Birinci Süvari ve Yirmi İkinci Topçu alaylarında ve Yedinci Nişancı Taburunda Bölük Komutanı olarak staj yaptığı sırada Dersim yöresindeki harekâta katıldı. 23 Şubat 1902'de kıdemli yüzbaşı olarak Aşiret Süvari Fırkası Kurmay Başkanlığı'na naklolundu. Şubat 1907'de Sivas Redif Fırkası Kurmay Başkanı oldu. 8 Temmuz 1907'de Süvari Yirmi Dördüncü Alayda görevli iken binbaşılığa yükseltilerek Erzincan Harbiye Mektebi Öğretmenliğine atandı. 6 Ekim 1908'de Genelkurmay Üçüncü Şube'de, 16 Mayıs 1909'da Divan-ı Harb-i Örfi Soruşturma Kurulu'nda, 7 Kasım 1910'da Trabzon Vilayeti'nde bakır madeninin araştırılmasında, 15 Ocak 1911'de tekrar Genelkurmay Üçüncü Şube'de, 11 Ocak 1912'de Reji General Şirketi'nin Yanya-Reşadiye Hatı Hükümet Komiserliği'nde görevlendirildi. Bu görevde iken 25 Nisan 1912'de Yarbay oldu. 9 Eylül 1912'de Jandarma Dairesi'ne memur edildi. 9 Kasım 1912'de atandığı Bağımsız Süvari Fırkası ve ordunun Çatalca'ya çekilmesinden sonra 2nci Kolordu Kurmay Başkanı olarak Balkan savaşına katıldı. Lüleburgaz, Çatalca muharebelerindeki fedakârlığı nedeniyle iki yıl kıdem zammı aldı. 7 Şubat 1914'te Üçüncü Ordu Süvari Müfettişliğine, Birinci İnci Dünya Savaşı seferberliğinde de İkinci Süvari Fırkası Komutanlığına getirildi. 23 Kasım 1914'te Albaylığa yükseltilerek 10 uncu Kolordu Komutanlığına atandı. Muharebelerde gösterdiği olağanüstü yararlılık nedeni ile 13 Haziran 1915'ten sayılmak üzere 30 Haziran 1915'te Mirlivalığa (Tümgeneral) terfi ettirildi. 6 Aralık 1917'de On Dördüncü Kolordu Komutanı oldu. 28

67 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XXVII, 183. Birleşim, s. 59-61, 29.1.1339.

Temmuz 1918'de Kuzey Kafkasya Komutanı olarak görevlendirildi. 8 Ağustos 1918'de Kuzey Kafkas Hükümeti nezdinde askerî temsilci olarak görev aldı. Mütarekeden sonra ordunun Kuzey Kafkasya'yı boşaltması üzerine 2 Mart 1919'da bu görevden ayrılarak Bursa On Dördüncü Kolordu Komutanlığı'na getirildi. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine Millî kuvvetlerin örgütlenmesi için gayret göstermekle beraber, Heyeti Temsiliye ile İstanbul hükümetleri arasında bir denge unsuru olmaya çalıştı.

TBMM'nin Birinci Dönemi için yapılan seçimde Bolu milletvekili olan Abdülvahap Efendi'nin meclise katılmadan öldürülmesi üzerine, seçilenlerden sonra en fazla oyu almış bulunması itibarıyla milletvekilliğine seçilerek 10 Temmuz 1920'de Meclise katıldı. Ayrıca İzmit livasından da seçildiği bildirilmekle 13 Temmuz'da Bolu'yu tercih ve İzmit milletvekilliğinden çekildiğini bildirdi. Bu arada "*Kuvayımilliye* adı altında çıkarılan fitne ve fesadın hazırlayıcıları ve teşvikçilerinden olduğu" iddiasıyla diğer on beş kişi ile birlikte idamına dair İstanbul Birinci Örfi Divanı Harbi'nce gıyabında verilen hüküm 15 Haziran 1920'de padişah tarafından onandı. 23 Temmuz 1921'de görülen lüzum üzerine Sincanköy'de kurulan Batı Cephesi İhtiyat Grup Komutanlığı'na atandı. Yunan taarruzunu karşılamak üzere Sakarya Savunma Cephesinde düzenlemeler yapılırken ileri hattaki 3 üncü Grubun Komutanı olarak görevlendirildi. Sakarya Savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra Batı Cephesinde yapılan yeni teşkilat dolayısıyla Meclisteki görevine döndü. 7 Ekim 1921'de Millî Savunma Komisyonuna seçildi. Dönem içinde kürsüde altısı gizli oturumda olmak üzere on altı konuşma yaptı. Seyyar jandarma müfrezelerinin kaldırılması ve Koçgiri olayında sefaletle düşenlere tohumluk ve yemeklik verilmesi hakkındaki teklifleri 10 Şubat 1921'de 94 sayılı, 26 Şubat 1922 tarih ve 196 sayılı kanunlar olarak kabul edildi. 21 Aralık'ta Komisyon Başkanı oldu ve bu görevi ölümüne kadar sürdürdü. 14-15 Nisan 1922'de Ankara'da öldü. Mustafa Kemal Paşa, cepheden eşine gönderdiği 19 Nisan tarihli başsağlığı telgrafında "Bütün hizmet hayatında namusu ve liyakatiyle temayüz etmiş bulunan ve Millî Mücadelenin ilk günlerinden itibaren vatanın istiklâlî için yorulmak bilmeden bir imanla çalışan Yusuf İzzet Paşa'nın ölümünden duyduğu acıyı" dile getirdi. Evli olup çocuksuzdu. Almanca, Fransızca ve Rusça bildiği resmî hal tercümesinde yazılıdır. Ailesi (MET) soyadını almıştır.⁶⁸

Teklifler

Yusuf İzzet Paşa ve arkadaşları Büyük Millet Meclisi'nin salâhiyetine dair kanun teklifi sunmuşlar, teklif incelenmek üzere Layiha Encümeni'ne gönderilmiştir.⁶⁹ Layiha Encümeni'nden olumlu yazı gelince kanun teklifi Encümeni Mahsusa havale edilmiştir.⁷⁰

Müdâfaa-yı Milliye Vekâleti encümen tarafından (Yusuf İzzet Paşa-Bolu, Vehbi Bey-Konya, Hacı Bekir Bey-Konya, Doktor Suat Bey-Kastamonu, Selâhaddin Bey-Mersin) seyyar jandarma teşkilatının gereği kalmadığı, bütçeye de önemli ölçüde yük getirdiği için Müdâfaa-yı Milliye Reisi'nin uygun görmesi ve Müdâfaa-yı Milliye Komisyonu tarafından da desteklenmesini içeren kanun teklifi meclise sunulmuştur.⁷¹

Takrirler

Malta tutuklu bulunanların ailelerine acele maaş tahsisi hakkında kanun teklifi sunmuş, teklif görüşülmek üzere gündeme alınmıştır.⁷²

Muhacir ve mültecilerin askerliklerine dair kanun teklifi ve takrir münasebetiyle söz almıştır. Mülteci ve muhacir kavramlarına değinmiş, bunların açıklamasını yapmıştır. Mültecilerin askerliğe alınmayacağını muhacirlerin ise yükümlülüklerle tabi olduğunu belirtmiştir. Takririn esasının bir yerden diğer bir yere giden vatandaşlar için bir açıklık olmadığını, ülkenin içinde bulunduğunu belirtmiştir.⁷³

Meclisteki asker vekillere cepheye çalışmak üzere izin verilmesine dair Bolu vekili Yusuf İzzet Paşa ve Mersin vekili Salahaddin Bey meclise takrir sunmuşlardır. Takrirden ülkenin üçünde bulunduğu durum göz önüne alınarak meclisteki asker vekillerin Müdâfaa-yı Milliye Vekâleti'nin uygun göreceği şekilde orduda görev almalarına dair husus dile getirilmiştir.⁷⁴

69 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C VI, 117. Birleşim, s. 428, 20.12.1336.

70 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C VII, 131. Birleşim, s. 217, 8.1.1337.

71 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C VIII, 146. Birleşim, s. 112, 7.2.1337.

72 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C VI, 117. Birleşim, s. 429, 20.12.1336.

73 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XI, 42. Birleşim, s. 42-44, 25.6.1337.

74 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XII, 77. Birleşim, s. 278-279, 16.7.1337.

Malul zabıtana verilmekte olan mükâfat-ı nakdiye hakkında Yusuf İzzet Paşa tahrir sunmuş, tahriri görüşülmek üzere Heyet-i Vekile'ye havale edilmiştir.⁷⁵

Konuşmalar

Muallim ve talebelerin askerlikten tecilleri hakkındaki kanun meclis gündeme gelmiş, ancak Layiha Encümeni kanun teklifinin tekrar üzerinde görüşülmek üzere iadesini istemiştir. Yusuf İzzet Paşa teklifin Müdafaa-yı Milliye Encümeni üyelerinden üç kişinin imzaladığını, bu kişilerin de daha sonra komisyondan istifa ettiklerini, kendisinin Müdafaa-yı Milliye Riyaseti'ne yeni tayin edildiğini belirterek kanunun encümene gönderilmesini rica etmiştir.⁷⁶

İkinci İnönü Zaferi sebebiyle Yusuf İzzet Paşa söz istemiştir. Konuşmasında bir ay önce Londra Konferansına davet edildiği andan bu zaferin olacağını belirtmekte, ordumuzun büyük bir kahramanlık örneği göstererek bu zaferi kazandığını, bu zaferlerin bununla kalmayıp devam edeceğini, bu zafer için de Müdafaa-yı Milliye Reisi'ne teşekkür etmeyi bir borç bildiğini ifade etmiştir.⁷⁷

Ordu maşatıyla seferberlik ve cephe zamlarının tesviyesi hakkında kanun teklifi sırasında dördüncü maddede yer alan seferberlik zammın seyyar ordu ve bahriyeye cümlesi çıkarılarak ordu ve bahriye olarak düzeltilmesini istemiştir. Yine bu maddede yer alan “cephe zammın cephede muharebeye hazır bulunan alay dâhil kıtaatın komutan ve subaylara aylık beş lira, küçük subay erlere üç lira olarak verilmesi uygundur” şeklinde düzenleme yapılmasını önermiştir. Vekillerin askere verilen paranın kesileceği yönündeki görüşlerine karşı çıkmış, bunu devam edeceğini vurgulamıştır. Yusuf İzzet Paşa beşinci maddede değişiklik yapılmasını teklif etmiştir.⁷⁸

Sivil doktorların silahaltına alınmasına dair layiha görüşülürken Müdafaa-yı Milliye Encümeni reisi olan Yusuf İzzet Paşa konuşma yapmıştır. Sivil doktorların orduya katıldıkları zaman askeri doktorlarla aynı rütbede olmaları gerektiği-

75 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XVIII, 13. Birleşim, s. 336, 23.3.1338.

76 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C VI, 120. Birleşim, s. 312, 23.12.1336.

77 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C IX, 15. Birleşim, s. 324-325, 2.4.1337.

78 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C X, 25. Birleşim, s. 118-119, 25.4.1337.

ni belirtmiştir. Bu yapılmazsa aralarında bir adaletsizlik olacağını vurgulamıştır. Layiha ele alınırken yaşanan sert tartışmaların gereksizliğini dile getirmiştir.⁷⁹

Askeri elbise ve teçhizatı ile kaçan askerin ödeme ile mükellef tutulmasına dair kanun hakkında söz almıştır. Kaybettiği eşyayı ödeyemeyecek durumda olanlar için Tahsil-i Emval Kanunu'nda açık hüküm bulunduğunu dile getirmiştir.⁸⁰

Beylerbeyi İhtiyat Zabıt Mektebi'nden mezun olan subayların durumu hakkında kanun teklifi görüşürken Yusuf İzzet Paşa, Birinci Dünya Savaşından beri bu subayların büyük yararlılık gösterdiğini, bu konuda hiç kimsenin bir sözünün olamayacağını, bu subayların eğer isterlerse muvazzaf subaylığa geçme isteklerinin kabul edilmesini istemiştir. Bunun için de kanundaki düzenlemenin bunun için yeterli olacağını ifade etmiştir.⁸¹

Cepheden geri dönen Yusuf İzzet Paşa vekilleri askeri durum hakkında bilgilendirmek için söz almıştır. Asker vekillerin orduda görev almalarına dair kanun kabul edildikten sonra kendisinin de cephede görev aldığını belirtmiş, Sakarya Savaşı ile ilgili ayrıntılı bir bilgi sunmuştur. 21 Temmuzdan itibaren ordunun hazırlıklarını artırdığını, 23 Ağustos'tan itibaren de şiddetli muharebenin başladığını dile getirmiştir. Yunan Kumandanı Papulas'ın Eylül ayında Ankara'da ziyafet vermek istediğini ancak, ordumuzun beklemedik bir taarruzla bunu engelleyip, Yunan ordusunun Haymana'dan başlatmayı düşündüğü cephemizi yarma girişiminin başarısızlıkla sonuçlandığını, Eylül'ün altısından itibaren Yunan ordusundaki hezimetin iyice ortaya çıktığını, on dördünden itibaren Sakarya'nın batısına çekildiğini söylemiştir. Ordumuzun başarısında ilahi kuvvetin de açıkça işaretini hissettiklerini de sözlerine ilave etmiştir. İleri harekât yanında ordunun geri hizmetinin takdir edilmesi gerektiğini, Müdafaa-yı Milliye Vekâleti'nin de gayretinin büyük olduğunu belirtmiştir.⁸²

Divan-ı Harp kararlarının temyizi anlamında Divan-ı Temyiz-i Askeriye teşkili hakkında kanun teklifi görüşülürken Yusuf İzzet Paşa söz almıştır. Divan-ı temyiz'in olması gerektiğini, bazı vekillerin belirttiği üzere bu mahkemede askeri üyelerin bulunmaması isteğinin doğru olmadığını, askeri üyelerin

79 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XI, 44. Birleşim, s. 78, 82, 85, 30.6.1337.

80 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XI, 47. Birleşim, s. 170, 7.7.1337.

81 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**, C XI, 48. Birleşim, s. 195, 197, 201, 9.7.1337.

82 **T.B.M.M Zabıt Cerideleri**; C XII, 77. Birleşim, s. 253-257, 17.9.1337.

danışman değil, oy sahibi ve yetkili kişiler olması gerektiğini vurgulamıştır. Buna ifade ederken de davaların askeri niteliğine dikkat çekmiş, asker üyelerin lüzumuna işaret etmiştir.⁸³

MEHMET CEVAT ABBAS (GÜRER) BEY

1887'de (1303) Yugoslavya sınırları içinde kalan Niş kentinde doğdu. Üsküplü Şerif Abbas Beyin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Üsküp İptidâî Mektebi ve Askerî Rüştiyesi'nde tamamladıktan sonra Manastır Askerî İdadisinden mezun olarak 13 Aralık 1905'te Harbiye Mektebi'ne girdi. 1 Eylül 1908'de piyade teğmen rütbesiyle mezun oldu. Üçüncü Ordu emrine verildi. Manastır Harbiye Mektebi'nde öğrenci iken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. On Dokuzuncu Alayda görevli olarak Prişova, Komanova, Koçana ve Köprülü'de bulundu. Aralık 1910'da Selanik Yedek Subay Adayları Talimgâhı'nda görevlendirildi. Mart 1911'de takip taburuyla Selanik ili sınırları içinde eşkiya takibinde görev aldı. Otuz Yedinci Alay Yaverliğine naklolundu. 19 Ekim 1912'de üsteğmenliğe yükseltilerek 3 Şubat 1913'de kanun zabiti (inzibat subayı) olarak İstanbul Merkez Komutanlığı emrine atandı. Birinci Dünya Savaşı seferberliğinde açılan Yedek Subay Talimgâhı'nda ek görev olarak Bölük Komutanlığı yaptı. 13 Aralık 1916'da yüzbaşı oldu. On Altıncı Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın yaverliğine tayin edildi. Savaş süresince yaver olarak Paşanın maiyetinde bulundu. Mütarekeden sonra Yıldırım Ordular Grubunun lağvı üzerine Harbiye Nezareti emrine verilen Paşa ile birlikte 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldi. 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişliğine atanan Paşanın yaveri olarak 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya geçti. Erzurum'da, 8 Temmuz 1919'da Paşanın askerlikten istifası üzerine Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine atandı. Sivas Kongresinde birlikte olduktan sonra Heyeti Temsiliye başkâtipliğine getirildi. İstanbul Mebusan Meclisi'nin son dönemi için 8 Ocak 1920'de yapılan seçimde Bolu milletvekili olarak meclise katıldı. Meclisin feshi üzerine Ankara'ya gelerek 5 Temmuz 1920'de TBMM Genel Kurulu'na Bolu milletvekili olarak takdim edildi. 17 Temmuz'da Yozgat ve yöresindeki ayaklanmanın bastırılmasında görevli olarak izinli sayılıp meclisten ayrıldı. Kurduğu süvari müfrezesi ile bölgede asayiş korudu. 20 Ekim 1920'de özel görevle Bulgaristan'a gönderildi. Görevinde başarılı olması dolayısıyla 1921 yılı sonuna kadar Sofya'da Ankara

83 T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C XIX, 23. Birleşim, s. 94-95, 10.4.1338.

Hükümeti'nin temsilcisi olarak görev yaptı. 4 Şubat 1922'de yeniden meclise katıldı. Mecliste Millî Savunma ve Dışişleri Komisyonlarında çalıştı.

İkinci, Üçüncü, Dördüncü ve Beşinci dönemlerde yeniden Bolu milletvekili seçilerek yasama görevini 1939'a kadar sürdürdü. Bu arada 1 Eylül 1923'te binbaşılığa yükseltildi ve isteği üzerine 27 Şubat 1927'de ordudan emekliye ayrıldı. 4 Temmuz 1943'te Yalova'da öldü. Evli olup altı çocuk babası idi. GÜRER soyadını 30 Ocak 1935'te Atatürk vermiş olup cephede hizmeti dolayısıyla Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklâl madalyası ile ödüllendirilmiş 23 Mart 1925'te TBMM Genel Kurulu'nda yapılan törende madalyası verilmiştir. "Ebedi Şef Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak" adlı eseri 1939'da yayımlanmıştır.⁸⁴

TUNALI HİLMİ BEY

1871'de (1287) Bulgaristan sınırları İçindeki Eskicuma kentinde doğdu. 1877 Rus savaşında Türkiye'ye göç eden Tüccar İsmail Hakkı Bey'in oğludur. İlkokula Eskicuma'da başladı. Göçten sonra Üsküdar İptidai Mektebinde tamamladı. Orta öğrenimini Adana, Kastamonu yaptıktan sonra, 1885'e Askerî Tıbbiye İdadisi'ne girdi. İdadi üçüncü sınıfında iken çıkardığı haftalık (Teşvik) gazetesinin mabeyne jurnal edilmesiyle takibe uğradı. Ancak daha önceden gazeteleri yakması dolayısıyla aleyhinde bir delil bulunmadığından hakkında işlem yapılmadı. Askerî Tıbbiye Mektebi'nde öğrenci iken, sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşen "Gizli Mektepliler" adında bir dernek kurdu. 1895'te Tıbbiye son sınıfında iken Avrupa'ya kaçarak İsviçre'nin Cenevre şehrine yerleşti. 22 Ekim 1895'te Jön Türklerin amaç ve hedeflerini açıklayan "Hutbe" adında on bir broşür yayımladı. Bir yandan Cenevre Üniversitesi'nin Hukuk ve Pedagoji bölümlerine devam ederken öte yandan hürriyet mücadelesini sürdürerek 21 Aralık 1896'da Osmanlı İhtilal Komitesi'ni kurdu. Bir süre gizli İttihat ve Terakki Cemiyetinin Genel Sekreterliğini yaptı. Abdullah Cevdet ve İshale Sükuti ile birlikte "Osmanlı" Gazetesini çıkardı. Jön Türklerin bir ara II. Abdülhamit ile geçici bir anlaşma sonucu 1900'de kısa bir süre Madrid Elçiliğinin Türkçe başkâtipliğini yaptı. Cenevre Üniversitesi'nin Pedagoji şubesinden diploma aldıktan sonra 1904'te Mısır'a gitti. Bir süre mahkemede ve Kahire'de yayımlanan "Kanun-u Esasi" ve "Hak" Gazetelerinde çalıştı. Meşrutiyetin ilanından son-

84 **Türk Parlamento Tarihi**, C III, s. 191-192.

ra çıkarılan aftan yararlanarak Ağustos 1909'da yurda döndü. 1 Eylül 1909'da Karadeniz Ereğlisi Kaymakamlığına getirildi. 1911-1913 arası Bayburt ve Ordu Kaymakamı olarak görevlendirildi. 1913'te Mülkiye Müfettişi olarak Musul'da görev yaptı. Temmuz 1914'te Beykoz, Eylül 1915'te Gemlik Kaymakamı oldu. 1916'da Muhacirin Umum Müdürlüğü Dış Sevkiyatı'na atanarak savaş nedeniyle Türkiye'ye göçen ve sığınanların durumlarını düzenleme ve teftişine memur edildi. İstanbul Mebusan Meclisi'nin son dönemi için yapılan seçimlerde Bolu Milletvekili oldu. Meclisin feshinden sonra Heyeti Temsiliye'nin talimatına uyarak Ankara'ya geldi ve 27 Nisan 1920'de TBMM'ne katıldı. Bolu ayaklanmasında başkanlığın uygun görmesiyle bölgeye gönderilerek incelemelerde bulundu. Karadeniz Ereğli'ye geçerek bölgenin düşman gemilerine karşı savunmasını örgütledi. Temmuzda meclise döndü. Meclis'te İrşat, Millî Eğitim, İktisat, Sağlık-Sosyal Yardım ve Tasarı Komisyonlarında çalıştı. Kanunlara numara konulması ve Millî Marşın TBMM kararıyla seçilmesi, verdiği önergelerle kabul edildi. İkisi hitaplarda ve resmî yazışmalarda lâkap ve aşırı saygı ifadelerinin kaldırılmasına dair olmak üzere on yedi kanun önerisi yaptı. Meclisin özellikle Milliyetçilik ve Türkçülük konularında kürsüde en çok konuşan milletvekillerinden oldu. Dönem içinde kürsüde konuşma sayısı otuz dokuzu gizli oturumda olmak üzere iki yüz doksan beş olup, ayrıca elli soru önergesi verdi. Konuşmalarında sürekli arı Türkçeyi savundu. Bu konularda çeşitli gazete ve dergilere yazılar yazdı. İkinci ve Üçüncü Dönemde Zonguldak'tan milletvekili seçildi. III üncü Dönemin I inci Toplantı yılı tatilinde 26 Temmuz 1928'de öldü. Evli olup iki çocuk babası idi. Başlıca Eserleri: Makedonya: Mazisi, Hali, İstikbâli 1898, Peşte'den Reşit Efendi ile 1899; Rezalet Portekiz'de, 1900; Rezalet Yine İspanya'da, 1900; Kongre-Cevapları, Cevabımız, 1901; Kongre Nedir, Nasıl Olmalıdır? ,1901; Avrupa'da Tahsil, 1903; Osmanlı'da Ahali Hekimliği, 1906; Memiş Çavuş Büyük Millet Meclisinde, 1923.⁸⁵

ABDÜLVAHAB EFENDİ

1869'da (1285) Bolu'da doğdu. Ataullah Efendizade Sabit Efendi'nin oğludur. İlk ve orta öğrenimini Bolu Rüştiye ve Medresesi'nde tamamladı. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin II. Meşrutiyetteki Birinci Döneminde 21 Ekim 1908'de Bolu'dan Milletvekili seçildi. Mecliste Malî Kanunlar Komisyonu Sözcülüğünü

yaptı. 31 Ocak 1912'de süresi sona ermesi ile memleketine döndü. Sonraki siyasî hayatını Hürriyet ve İtilâf Fırkası taraftarı olarak sürdürdü. 1913'te yeni kurulan Liva Basımevi Müdürü oldu. 1916'da Bolu Salnamesini düzenleyen Kurulda bulundu. Damat Ferit Paşa'nın iktidara gelmesinden sonra, Hürriyet ve İtilaf Partisinin Bolu Şubesi Başkanlığını üstlendi. Bolu yöresinde Kuvayımilliyeye karşıtlarının faaliyeti ile TBMM Birinci Dönemi için 4 Nisan 1920'de milletvekili seçildi ise de, bu seçimi reddederek meclise katılmadı. Bolu ayaklanmasında bir ara ayaklanmacıların kurduğu Hilâfet Kurulu arasında yer aldığından 26 Mayıs 1920'de emrindeki kuvvetlerle Adapazarı yönünden Düzce'yi basan Çerkez Ethem'e ihbar edilerek, beş arkadaşı ile birlikte Düzce Hükümet binası önünde 29 Mayıs 1920'de idam edildi. Durum 21 Haziran 1920'de Meclis Genel Kurulu'na bildirildi ve yerine 2 Temmuz 1920'de Yusuf İzzet Paşa milletvekili seçildi. Evli, 6 çocuk babası olup, Arapça bilmekteydi.⁸⁶

SONUÇ

Büyük Millet Meclisi'nin birinci döneminde milletvekillerinin yasama görevindeki başarıları göz ardı edilemeyecek bir özellik taşımaktadır. Abdullah Sabri (Aykaç) Efendi Halveti Dergâhının başına geçmekle birlikte meclisin Şer'iyye-Evkaf, İrşat Komisyonlarında görev alarak yasama görevini yerine getirdi. Milli Mücadeleye bölge halkını teşvik etmek ve bu konuda bilgilendirmek üzere Haziran 1920'de genel Kurul kararıyla bölgede çalışmalarını sürdürmüştür.

Birinci dönemin diğer milletvekili Nuri (Aksu) Bey Filibe doğumlu olup, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ailesiyle İstanbul'a göç etti. Düzce ve Mudurnu'da çeşitli görevlerde bulundu. Düzce Belediye Başkanlığı görevinde iken Milli Mücadele dönemi sırasında Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin Düzce şubesini kurdu. Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle bu çalışmaları sebebiyle Gerde Kaymakamlığı'na getirildi. Milli Mücadeleye katılmak için İstanbul'dan Anadolu'ya gelmek kişilerin güvenli bir şekilde geçişini sağladı. Birinci dönem milletvekilliği sırasında İçişleri, Tapu-Kadastro, Bayındırlık Komisyonlarında görev aldı.

İstanbul Tıbbiye Mektebi'ni bitiren Fuat (Umay) Bey Milli Mücadelenin ilk günlerinden itibaren Kuvayımilliyeye yanında yer aldı. Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Bolu Şubesi başkanlığını üstlenmekle kalmayıp, cemiyetin ilçelerde

86 **Türk Parlamento Tarihi**, C III, s. 186-187.

teşkilatlanmasında yardımcı oldu. Düzce ayaklanması başlayınca bazı milletvekilleri ile birlikte Düzce'ye giderken yolda asiler tarafından yakalandı. Çerkes Ethem'in Düzce'yi ele geçirmesiyle serbest kalıp mecliste geri döndü. Faal bir insan olan Fuat Bey İnönü Savaşları'nda Batı Cephesi sağlık müşavirliği görevinde bulundu. Bazı arkadaşlarıyla birlikte 1921 yılının Nisan ayında Himaye-yi Etfal Cemiyeti'ni kurdu. Cemiyete yardım toplamak ve Türkiye'yi tanıtmak üzere beş ay izinli sayılarak Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. Burada verdiği konferanslarla Milli Mücadeleyi tanıtmaya görevini üstlendi.

1869 Bolu doğumlu olan Şükrü (Güle) Bey avukatlık ve kereste ticaretiyle uğraştı. Sivas Kongre'sinden sonra Milli Mücadeleye katılarak Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nde görev aldı. Bolu-Düzce ayaklanmaları üzerine meclisin görevlendirdiği heyette yer aldı. Asiler tarafından tutuklandı. Çerkes Ethem kuvvetleri tarafından kurtarıldı. Mecliste çeşitli komisyonlarda bulundu.

Yusuf İzzet Paşa Heyet-i Temsiliye ile İstanbul Hükümeti arasında görüşmelerin gerçekleşmesinde etkili oldu. Abdülvahab Efendi'nin meclise katılmaması sebebiyle onun yerine milletvekili seçildi. İstanbul Hükümeti tarafından Kuvayımilliye içerisinde yer almak suçlamasıyla İstanbul Birinci Divan-I harbi tarafından ölüm cezasına çarptırıldı. Temmuz 1920'de Sincanköy'de Batı Cephesi İhtiyat Komutanlığına atandı. Sakarya cephesinde düzenlemeler yapılırken Üçüncü Grup Komutanlığına getirildi. 1921 yılı Eylül ayında meclise geri döndü. Milli Savunma Komisyonu'nda görevini sürdürdü.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışında yaveri olarak bulunan Cevat Abbas Bey, Paşanın askerlikten istifası üzerine Erzurum Müstahkem Mevki Kumandanlığına atandı. Sivas Kongresi sonrasında Heyet-i Temsiliye Başkatipliğine getirildi. Son Meclis-i Mebusan'da Bolu mebusu seçildi. Meclisin açılmasıyla Ankara'ya gelerek Bolu milletvekili olarak görev aldı. Yozgat ve çevresindeki ayaklanmanın bastırılmasında görev aldı. Bulgaristan'da Ankara Hükümeti'nin temsilciliğini yürüttü. Şubat 1922'de meclisteki görevine geri döndü.

Meclisin en faal milletvekillerinden olan Tunalı Hilmi Bey, Nisan 1920'de Bolu Ayaklanması sırasında Karadeniz Ereğli'ye geçerek bölgenin düşman gemilerine karşı savunmasını örgütledi. Temmuz ayında meclise geri döndü. Mecliste çeşitli komisyonlarda görev aldı.

Bolu Ayaklanmasında asilerin kurduğu Hilafet Kurulu'nda bulunduğu gerekçesiyle Çerkes Ethem tarafından beş arkadaşı ile birlikte Düzce Hükümet

binası önünde idam edildi. Milletvekili seçilmesine rağmen meclise katılmadığından yerine Yusuf İzzet paşa seçildi.

Bolu milletvekilleri Milli Mücadele sırasında etkin görevler almışlardır. Görevlerini başarıyla yerine getirmişler, Milli Mücadele içerisinde kendileri haklı bir yer kazanmışlardır. Batı Cephesinin kuruluş ve faaliyetlerinin sürdürülmesinde katkıları göz ardı edilemez.

KAYNAKÇA

Adivar, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1975.

Apak, Rahmi, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1987.

Bayraktar, Dursun, **“Cumhuriyet Döneminde Bolu”**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1988.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1955.

Konrapa, M. Zekai, **Bolu Tarihi**, Bolu, 1960.

Nadi, Yunus, **Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, 1978.

Sarı, Hüseyin, **“Milli Mücadele’de Bolu”**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1990.

Sarıbay, Selim, **İstiklal Savaşında Mudurnu-Bolu-Düzce**, Aydın, 1943.

Taş, Kenan Ziya, **“Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı”**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.

Türk Parlamento Tarihi, C III.

T.B.M.M Zabıt Cerideleri, C I-XXVIII.

Yurtseven, Çetin, **“II. Mahmud Döneminde (1808-1839) Bolu Şehri'nin Sosyal Yapısı”**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1993.

SOVYET RUSYA'NIN TBMM TEMSİLCİLERİ S. ARALOV VE Y. SURİTS'İN RESMİ RAPORLARINA GÖRE TÜRKİYE (1923)

Natalia ÇERNİÇENKİNA*

ÖZET

1923 yılı içinde Sovyet Rusya'nın TBMM temsilcisi olarak S. Aralov (Ocak 1922–Nisan 1923) ve Y. Surits (Haziran 1923- Haziran 1934) Ankara'da görev yapmışlardır. Gerek Aralov ve gerekse de Surits, Türkiye'deki izlenimlerini düzenli bir şekilde Moskova'ya rapor etmişlerdir. Söz konusu tebliğimizde, 1923 yılı içinde SSCB Dış İşleri komiseri L. Karahan'la yaptıkları yazışmalarında Lozan görüşmeleri, İzmir İktisat Kongresi, bozulan Türk-Rus ilişkileri ve bunun sebepleri üzerinde durulacaktır. Tebliğde Aralov ve Surits'in raporlarının yanı sıra, Sovyet Rusya arşiv belgeleri ve hatıralar ışığında Sovyetlerin Lozan'a ve Türk-Rus ilişkilerine bakışı değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aralov, Surits, Türk-Rus İlişkileri, Mudanya, İzmir İktisat Kongresi, Lozan görüşmeleri.

* Yard. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, E-mail: n_chernichenkina@yahoo.com

TURKEY IN THE REPORTS OF THE OFFICIAL REPRESENTATIVES OF SOVIET RUSSIA IN TURKISH PARLIAMENT (1923)

ABSTRACT

In 1923 S. Aralov (January 1922 – April 1923) and Y. Surits (June 1923 – June 1934) served as the official representatives of Soviet Russia in Turkish Parliament. Both Aralov and Surits on a regular basis reported their impressions to Moscow. The paper aims at study of their correspondence with L. Karahan, USSR High commissioner of Foreign Affairs, in 1923. Such important questions as the Lausanne negotiations, İzmir Economic Congress and the reasons for the deterioration of Turkish-Russian relations will be discussed. The paper evaluates the Soviet viewpoint of Turkish-Russian relations and the Lausanne conference in the light of reports by Surits and Aralov, as well as archival documents and the personal memoirs of the Soviet diplomats.

Key Words: Aralov, Surits, Turkish-Russian Relations, Mudania, İzmir Economic Congress, Lausanne Conference.

Giriş

Aralov ve Surits Türkiye'nin Milli Mücadele'de sona yaklaştığı bir dönemde görev yapmışlardır. Bu dönem Büyük Taarruzun yapıldığı, İzmir'e Türk askerinin girdiği, Mudanya Anlaşması ile savaş yapılmadan Trakya bölgesinin Türkiye'ye geri verildiği zaman diliminde yer almaktadır. Ayrıca Lozan Barış Konferansı da bu dönem içinde yer almaktadır. Bu dönem TBMM Hükümeti ile Bolşevik Rusya arasında ilk defa kurulan siyasi ilişkilerin olduğu dönemden farklıdır. Zira artık gerek Rusya gerekse de Türkiye başlattıkları mücadelenin belli bir aşamasına gelmişler, başarıya ulaşmalarına az bir zaman kalmıştır. Bu nedenle 1923 yılı siyasi ilişkilerinin seyri daha önceki dönemlerden farklılıklar göstermektedir.

Rus Temsilci Aralov Dönemi Rus-Türk İlişkileri

Sovyet Rusya'nın TBMM temsilcileri Türkiye'deki izlenimlerini düzenli bir şekilde SSCB Dış İşleri Komiserine bildirmişlerdir. 1923 yılı Şubatın ilk günlerinde Sovyet Rusya'nın TBMM temsilcisi S. Aralov Rus-Türk ilişkilerinin bozulduğu, gergin ve bazen düşmanca olduğunu yazdı. Raporlara göre, Türkiye hükümetinin ve Dış İşleri Bakanlığı'nın elçilik güncel hayatının ufak tefek şeylerinden yüksek siyasete kadar Ruslara engel çıkarttığını belirtmektedir. Aralov bu duruma örnek olarak, Ruslara vizelerin verilmesindeki gecikmeleri, İstanbul'a İzmit yolundan ulaşılmasını ve İzmir'e geçilmesinin yasaklanmasını göstermektedir. Bundan başka Aralov, eskiden Rusya ve Türkiye yetkililerin Dış İşleri Bakanlığı veya büyükelçiliğinde sürekli buldukları halde artık Rusya büyükelçiliğinde bir kaç ay boyunca hiç Türk resmi şahıs görmediğini iddia etmiştir. Bunun yanı sıra, başka ülkelerin vatandaşlarının böyle zorluklar çekmediklerini de belirtmektedir.

Aralov genelde raporlarında ağırlıklı olarak Rauf Bey üzerinde durmuştur. Aralov'a göre, TBMM'de iki farklı gurup vardır. Birinci ve ikinci gurup olarak belirtilen bu guruplardan ikinci gurubun liderliğini Rauf Bey'in yaptığını bildirmiştir. Rauf Bey'in liderliğinde Rusya'ya karşı bir kampanya izlenmektedir. Aralov Rauf Bey'i sultancı olmakla ve ikinci grubu gizlice korumakla itham etmiştir. Rauf Bey'in Mustafa Kemal ve gurubu çevrelerinde pek saygı görmediğini de iddia etmiştir. Rauf Bey ile ilgili bu değerlendirmelerden başka özellikle o dönem Moskova Büyük Elçisi Muhtar Bey hakkında da oldukça olumsuz rapor sunmuştur. Muhalefetin çok karışık ve çoğunlukla İtilafçılıkla bağlantıları

olduğu ve bu nedenle Antanta çevrelerine yakın olduğunu bildirmiştir. Aralov raporunda Rauf Bey'i, kamuoyunu coşturmak amacıyla ve sadece ayrı takdirde kullanılabileceğini belirtmiştir. Sözlerine göre, ikinci gurup Ruslarda tutulmayınca, kendini Fransızların kucaklarına atmıştır. Muhalefetin başı olan Selahaddin şehirde konuşulacak kadar Fransız temsilcisi Mujen'e yakın olmuştur. Raporda TAN Gazetesi'nin Fransızların ilgilerini açık bir şekilde korudukları da ifade edilmiştir. TAN Gazetesi hariç olmak üzere bütün Türk basını Fransız hükümetini her gün o kadar eleştiriyordu ki sonunda Fransızlar Türk hükümetine şikâyet etmek zorunda kalmıştı¹.

"Bu olaylar bizi ihtiyatlı ediyor ve onlarla uğraştırmıyor" diyen Aralov, Meclisteki birinci gurubun Rusya'ya karşı ılımlı politika izlediğinden bahsetmiştir. Aralov'a göre, ikinci gurup Türkiye hükümetinin Rusya'ya karşı izlediği siyasetini protesto etmektedir. İkinci gurup taraflarından ciddi muhalefetin beklenmediği de ifade edilen raporda; "muhalefet kısmının sol kanadı, yani 10-12 kişi bize samimiler" denilmektedir. Birinci gurup ve muhalefet arasındaki mücadelenin iç siyasette olacağı ifade edilmiştir. Aralov değerlendirmelerinde "gerçi, ikinci gurup barıştan korkuyor çünkü ona yenilgi getirecek"tir. İkinci gurubun düşüncesine göre, barış anlaşması imzalandıktan sonra Mustafa Kemal daha da güçlenecektir. Bu gücü sayesinde Mustafa Kemal'in "onları kovacağından, eğer direniş gösterirlerse de başlarını alacağından" emindirler.

Aralov'un raporunda "galiba Türkler Batı ile ilişkilerin düzenlendiğini düşündüklerine göre şimdilik bizim yardımımıza ihtiyaçları olmuyor" denmektedir. Aralov TBMM'yi Rusya'yı Batı'ya karşı kullandığını ileri sürmektedir. Raporda "bizi yeterince kullandılar ve bizimle dostluğu sergilemeye devam etmek zararlı ve tehlikeli sanıyorlar" denmektedir. Aralov, Rusya'nın Türkiye'yi kültürel açıdan etkilemesi gerektiğini ifade etmiştir. Aralov, "kültürel açıdan fethetmeli ve içine böylece girmeli" diye yazmıştır. Türkiye'yi kültürel açıdan fethetmekte "edebiyatın çok yardımcı" olabileceğini iddia etmiştir. "Tabi ki, sadece Rusça değil, Fransızca, Tatarca ve Azerice eserler gelmeli. Bizim rakibimiz olan Fransızlar, kitaplarıyla her yere girdiler. Onlara kıyasla biz pek sebatlı değiliz. Rusya'ya gönderilecek 100 Türk öğrenci, Türkler için bizim öğretmenler ve bunun gibi başka atılımları gerçekleşmedi. Buna para harcanmalı"².

1 **Rossiyskii Gosudarstvennyy Arhiv Sotsialno-Politiçeskoj İstorii (RGASPI)**, F.544. Op.3.D.122.L.1175-178.

2 **RGASPI**, F.544.Op.3.D.122.L.1175-178.

Aralov, Sovyet Rusya'nın propagandasını yapmak ve Mustafa Kemal ve Türk hükümetinin Ruslar hakkında fikirlerini öğrenmek amacıyla İzmir'e gitti. Rusya temsilcisi, edindiği izlenimlere binaen Türklerin "Rusları sevdiğini" görmüş, yanında Türkler olmadan İzmir ve bölgelerindeki askeri birlikleri gezmiştir. Aralov, İzmir ve çevresindeki askeri bölgeleri yanında kimse olmadan sivil olarak gezmesini Türklerin kendisini kabul etmesinin bir delili olarak görmektedir. "Konferans (İzmir İktisat Kongresi) Türkiye için çok önemli. Köylüleri ve tüccarları harekete getirdi. Türkiye'nin nüfusunu hem milli mücadele için hem de sınıf niteliklerine göre belirtecek. Aynı zamanda, konferans Türk halka ekonomik bilince de varmaya ivme verir" demektedir.

Rus temsilcisi "Türkiye'de sınıf sistemi olmadığı" görüşünü bir "iddia" olarak değerlendirmektedir. Zira Ona göre iktisat konferansına davet edilen delegelerin "farklı guruplara sınıf belirtilerine göre ayrılması" bunu göstermektedir. İktisat kongresinde "İşçi, köylü, sanayici ve zanaatçı, tüccar ve bankerler" yer almıştır. Aralov İzmir İktisat Kongresi hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Köylüler, her şeyde çoğunluğunu istediler çünkü onlar kendilerini Türkiye'nin aslı ve sahibi sandılar. Köylülere karşı bütün başka gurupların koalisyonu düşünüldü. Konferans, İttihatçı bileşim açısından da bayağı engeldi. Kazım Karabekir ittihatçıların ayrı toplantıları olduğunu ve kongre organize olmalarına imkân kazandığını belirtmiş. İttihatçıların liderleri Kara Kemal, Halil Paşa hazır bulunmuşlar. Halil Paşa yakından takip edilir, güvenilecek değil. İngiltere ve Fransa arasında Türkiye'de egemenlikleri için büyük bir savaş yer almakta, biz ticari çevresinde etkimizi kaybedebiliriz çünkü kim yenersen yensin, yine de Türkiye'nin yeni koruyucusu bize karşı olacak. Türkiye'nin burjuvazisini hala kazanamadığımız ve onunla derin ekonomik ilişkimizin olmadığı belamızdır. Tabii ki bizim nesnel şartlarımız bu yönde çalışmaları yaptıramadı, ama Türkiye'nin dışa kapalı olduğu süresinde bir şey yapabiliriz"³.

Aralov, Rusya'nın Anadolu burjuvazisinin çevrelerinde özellikle iç bölgelerinde muhalefetle karşılaşmadığını, Kafkasya'ya bitişik olan Doğu bölgeler ve Karadeniz bölgesinin Rus "savaşını" çok merak ettiklerini belirtmiştir. İç bölgelerdeki gelişmeler sonrası buralarda sermaye birikimi olduğundan bahisle, "ticari görüşmelerimizi bitirmek ve bütün ekonomik ilişkilerimizi durdurmak zorunda kalmış olabiliriz"⁴ demektedir.

3 RGASPI, F.544.Op.3.D.122.L.194.

4 RGASPI, F.544.Op.3.D.122.L.194.

Aralov'un yukarıda bahsettiğimiz raporları hem Türkiye'de hem de Rusya'da basılan ve iyi bilinen "Rus Diplomatın Notları" isimli eserdeki bilgilerden farklılıklar göstermektedir. Kitapta verilen bilgilerde zamanın resmi ideolojik propagandasına uyarken Rus-Türk ilişkileri pozitif tonlarında sergilenmiştir. Raporlarda ise ülkelerimizin ilişkilerinde bilinen en iyi dönemlerinin iç problemleri ve çelişkileri olduğu gibi aktarılmıştır.

Rus Temsilci Y. Surits Dönemi Rus-Türk İlişkileri

Haziran ayında Aralov'un yerine geçen Y. Surits Rusya temsilciliğini daha da zor halinde buldu. Türk tarafı onu neredeyse görmezlikten gelmiştir. Zira onun yazdığı notlar cevapsız kalmıştır. Surits'e göre, Türkler özel görüşmelerinden her hangi bir bahane bulup vazgeçerlerdi. Yazışmalar haftalarca sınırda durduruldu. Ankara'da yanında diplomatik pasaportları olmayan Rus elçilik çalışanları kaydını yaptırmaya polise zorunlu gönderilirdiler. Rus temsilciliği tarafından verilen pasaportlar kabullenilmezdi. Rus temsilciliği tamamen tecrit olmuş, sanki canlı dünyadan Çin duvarına çevrilmiştir. Türklerden ve diğer milletlerden hiç bir kimse Rus elçiliğine uğrayamamaktadır. İnsanlar Rus elçiliğine gelmekte risk alamayacak kadar yıldırılmışlardır.

Y. Surits gönderdiği raporlarda Rusya Dış Ticaret temsilciliğine de ayrıca dikkat çekmiştir. Raporda; "Rus malların ithalatını yasaklanmakla kalmadı, Türkiye'nin içinde Dış Ticaret Temsilciliği kurumlarına ait olan malların yerlerini değiştirmeyi yasakladılar. Temsilcilğe ilişkin olan her Türk vatandaşı da yakından izlenerek kurumla çalışmak isteğini tamamen bitirdiler. DT temsilciliği personeli şehirden şehre geçmez oldu"⁵ denilmektedir.

Surits, Türkiye'de Ruslara karşı tavrın değişmesinin nedenlerini öğrenmek istedi. Bu değişim bazı ayrı şahısların düşmanlığı, karşılıklı hataları ve yanlış anlamaların sonuçları veya Türkiye siyasetinde dönüşüm ile ilgili belli bir sistemden kaynaklanırdı. Surits, Rauf Bey ve Suat Bey ile buluştuktan sonra Türklerin pozisyonlarının aşağıdaki prensiplere dayandığını anladı:

1. Dış Ticaret temsilciliğine karşı kampanyası iyi düşünüldü, ayrı hatalardan değil tekeline bozma planlardan kaynaklanıyor.

2. Türkler, ithalatın yasaklanmasını Rusları etkilemek için güçlü bir çare olarak gördüler. Dış ticaret temsilciliği sorunu, örneğin konsoloslara vizelerin hak

5 RGASPI, F.85. Op.C.(Turcia). D.103. L.6-19.

verilmesi, Türkleri mutlu edecek kadar anlaşılmazsa ithalatı yasaklamadan vazgeçmezler.

3. Konsolosluk ölçüsünde anlaşmazlıkları geçmek daha kolaydır. Türkiye hükümeti, uluslararası amele tecrübesinde uygulanan konsolos haklarını kabul edecek konsolosluk sözleşmesini imzalatmak istiyor. Bu sözleşmenin temelinde her şeyden önce konsoloslar tarafından milli pasaportların verilmesi ve Türkiye'nin milli savaşı zamanında bizim konsolosluklarımıza verilen ayrıcalıkların iptal edilmesidir. Böyle ayrıcalıkların arasında büyükelçiliğin konsolosluklarla diplomatik irtibat kurması hakkıdır.

4. Türkiye hükümeti, Trans Kafkasya cumhuriyetlerinde bağımsız olan büyükelçilikler bulunduğundan elçiliğinin Rusya'daki konsolosluklarıyla bağlantıdan pek ilgi göstermezdi. Tek temsilciliğin kuruluşundan sonra Trans Kafkasya'da eski elçilikler yasaklanacak olan konsolosluklara kadar iner. Tek temsilcilik konsolosluk ağ konusunda bizim pozisyonumuzu güçlendirir. Türk hükümeti, Rusya'daki Türk konsoloslukların sayısı Rusya'nın Türkiye'deki konsoloslukların sayısından 3 kat az olduğundan artık şikâyet etmek fırsatları olmayacak.

Surits, Türkiye'nin tavrını “uzlaşmaz” olarak değerlendirmektedir. Türklerin bu tavrına karşın ilişkileri düzeltmek için birkaç ödün önerdiği halde bunlar Türkiye tarafından soğuk karşılanmıştır. Bunun nedeni, Rusların teklif ettikleri ödünlere hiç birisi yeterli ve garantili görünmemiştir. Türk ihracatının en önemli dallarını kapsayacak ve süresi garantili olmayan kısmi ticaret serbestliği, belirsiz şartları ve zamanında yapılacak olan sözleşmenin tarifesi ithalatın yasaklanmasına göre yarınki “kaz” gibiydi.

Surits, Rus-Türk ilişkilerinde olan krizin nedenleri arasında Rusların da yaptıkları hataları gördü. Ona göre, Rus hükümetinin Türkiye'nin dış politikasını yönetmeye çalıştıkları, Türkiye'de hedeflediği siyasi amaçlara uymayan ekonomik politikası, Türkiye'de komünist faaliyetine himayenin metot ve biçimlerini iddia etti. Türklerin milli onurunu yeterince göz önünde tutmadığının dışında, Rusya'nın ana taktik hataları, yöneticilik hakkı iddia ederken, Ruslar Türkiye'nin hayatında olan değişiklikleri pek anlamadılar ve Türkiye için kendilerinin siyasi önemlerinin değiştiğini ilişkilendirmediler. Mudanya görüşmeleri sırasında Bolşeviklerin kullandıkları taktik Türkleri çok kötü etkiledi. Trakya'ya girmek ve geri kıtaları organize etmek için Türklerin stratejik nedenleri Rusya'nın isteğinden başka bir şey yapmayı sözleşme imzalamayı gerektir-

mesine rağmen Ruslar, taarruza devam etmekte ve sözleşme imzalanmamasında ısrar ettiler. Bu tepki Türkleri kızdırdı.

Lozan'la ilgili Türklerin acı hatırası çok daha fazladır. Türklere göre Lozan'da Ruslar, himayeci bir tavır takındılar. Rusların bu hareketleri bağımsız tavırlarıyla çelişiyordu.

Ruslar, birinci sonra da ikinci Lozan görüşmelerine katılmak için sürekli Türkiye hükümetine kendilerinin de buraya davet edilmelerinin sağlanmasını istemişlerdir. Bu durum Türklerin gözünde, Rusya'nın Türkiye ile dostane ilişkilere çok önem verdiği ve bu dostluğu Rusların uluslararası bağlantılarını genişletmekte kullandıklarını düşündürmüştür. Türklere göre Ruslar, Batı ile ilişki kurmak için Türkiye'ye muhtaçtırlar. Lozan görüşmeleri Türklere, Bolşeviklerin uluslararası alanda güçlü olmadığını anlamalarını sağlamıştır. Batı ülkeleri Rusların, tahmin ettiklerinin tam aksine dış siyaset açısından Türklere büyük etkisinin olmadığını göstermiştir.

Surist'e göre, Bolşeviklerin ekonomik politikası siyasi etkilerinin büyümesine yardımcı olmuyordu. Rus temsilcisi gönderdiği raporlarda Rusya'nın yaptığı hatalara da değinmektedir. Rusya'nın yaptığı hatalar Türk-Rus ilişkilerinin seyrinde önemli bir rol oynamıştır. Bu durum Surist'in raporlarına şöyle yansımıştır: "Daha güçlü kapitalin baskısına karşı engel oluşturmak gereken bizim dış ticaretinin kurullarının tamamen ters bir şeye, yani ekonomik sömürge kurullarına döndüğünü hesaba katmadık. Türkiye'nin güncel siyasetinin ana motifin kapitülasyonlara karşı savaş olduğu için Dış Ticaret Dairesinin devlet ve hukuki statüsünün Türklerin gözlerinde çok nahoşluk kazandığını düşünmedik. Bunun sonucunda, Türkiye'de siyasi etkimizi güçlendirecek ekonomi temelini yerine Dış Ticaret Dairesi gibi engel yarattık".

Surist bu ilişkilerin düzelmesi için önerilerde de bulunmuştur: "Ticari burjuvazinin ilgilerini kısıt taleplerimizden vazgeçmemiz lazım. Biz Dış Ticaret Dairesinin görünürdeki iktidar sıfatları kovalamalı, ciddi bir ticarete başlamalıyız. Türk tüccar, Dış Ticaret Dairesinde kendi ülkesinde egemen bir rol oynamaktan vazgeçmiş yararlı ekonomik partneri görsün. Bunun için, bence Türkiye ile ekonomik bağlantımızı güçlendirmek ve Batıya karşı ağırlık yaratmak amacıyla, bazı formalitelerden vazgeçmek lazım. Türkiye ile artık iki seneden çok dostça ilişkimizin olduğunda ve Türk halkın samimi sempati hissettiğinde bize ilgilerini tamamen bitirip, desteksiz kalmayı risk ediyoruz".

Türkiye'deki komünist hareketler konusunda da değerlendirmelerde bulunan Surist, Türklerin komünistlikten korkmadıklarını ancak Rusya'nın Türkiye'de yürüttüğü politikanın "Türkiye'yi zayıf etmek ve çökmek planlarına sahip olduğundan" "emin" olduklarını ifade etmiştir. Surits değerlendirmelerine devamında "Fikirleri daha oluştu çünkü Büyükelçiliğimiz Komintern'e yakındı ve aynı zamanda Komintern Türkiye'de yaptığımız etkimizin en önemli yönlerine ivme kazandı. Politikamızın yeni döneminde çok büyük problem olacak ve 2-3 sene önce umduğumuz başarıları bekletmiyor. Türkiye'nin siyaseti genel çizgiden daha çok kayacağıının kaçınılmazlığı tarafımızdan için çok sabır, ... gerekiyor" demiştir.

SONUÇ

Tebliğ dönemimiz olan 1923 yılında Türkiye’de görev yapan Rus temsilciler, gönderdikleri raporlarda Türkiye’nin durumu hakkında bilgiler verdikleri gibi Rus-Türk ilişkilerinin seyrini de değerlendirmişlerdir. Gerek Aralov gerekse de Surits, Rusya’nın siyasi ve ekonomik bakımdan Türkiye’de zaman içinde sıkıntılarla uğraşmak zorunda kaldığından bahisle, bu durumda Türk yetkililerinin olduğu kadar Rusya’nın da hataları olduğundan bahsetmişlerdir. Aralov kendi çıkarları açısından ülkedeki birinci gurubu ve Mustafa Kemal’i tercih ederken, onlardan da çekinmektedir. Zira Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hedefinin Batı olduğu ve bu amaçla yer yer Rusya’yı “kullandıkları” görüşündedir. Surits ise Rusya’nın Lozan Konferansı sırasında izlediği politikanın yanlışlığının yanı sıra, uygulamak istedikleri ekonomik politikanın da hatalarından bahsetmiştir.

Dönemin siyasi konjonktürüne göre şekillenen Rus-Türk ilişkilerinin bu durumu gönderilen raporlarda da görülmektedir. Raporlarda yapılanlar ve yapılması gerekenler de ifade edilmek suretiyle Rusya’nın Türkiye üzerinde etkin olabileceği belirtilmiştir. Netice itibarıyla raporlar 1923 yılında Rusya’nın Türkiye’den beklentilerini ifade ettiği gibi, Türkiye’nin de bu beklentilerin nesinde olduğunu göstermektedir. Ancak yeni Türkiye iki sene içinde değişmiş, Lozan’la bağımsızlığına kavuşmuş ve daha kararlı siyasete uygulamaya başlamış. Bu raporlarda Türkiye’ye karşı izlenecek Rus siyasi politikasının Milli Mücadele dönemindekinden farklılıklar göstereceği açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

Rossiyskii Gosudarstvennyy Arhiv Sotcialno-Politiçesкой İstorii (RGASPI), F.544 ve F. 85.

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİNDE BÜYÜK TAARRUZ

Mustafa MÜJDECİ*

ÖZET

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Millî Mücadele devrinin fevkalade önemi haiz gazetelerinin başında gelmektedir. 10 Ocak 1920 tarihinde yayın hayatına başlayan gazete, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştur. Hâkimiyet-i Milliye, Millî Mücadele hareketinin dayandığı fikrî temelleri, görüş ve kararları halka yaymak üzere çıkarılmıştır. Gazetenin tarihî kıymeti de buradan kaynaklanmaktadır. Hâkimiyet-i Milliye, hedef ve ilkeleri bakımından Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce Sivas'ta haftalık olarak çıkarttığı "İrade-i Milliye Gazetesi"nin devamı sayılabilir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Millî Mücadele'nin sözcüsü olması bakımından da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yarı resmî organı sayılarak "Anadolu'nun millî vicdanına tercüman" olmuştur. 6 Şubat 1921'den itibaren günlük olarak çıkmaya başlayan gazete, kısa bir süre içinde büyük kentlere ve bütün Anadolu'ya yayılmıştır. İlk imtiyaz sahibi ve müdürünün Recep Zühdü (Soyak) olduğu bilinen Hâkimiyeti Milliye gazetesinin yazar kadrosunda Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gevher, Ruşen Eşref, Ziya Gökalp, Adnan Adıvar, İzzet Ulvi, Mahmut Esat, Tefik Rüştü, Yusuf Akçura gibi yeni devletin oluşumunda önemli hizmetlerde bulunmuş aydınlar yer almıştır. Yeni Türkiye devletinin yeni rejimi Cumhuriyeti de yine bütün dünyaya duyuran Hâkimiyet-i Milliye olmuştur. Bu gazete TBMM'nin ve Cumhuriyeti kuran kadronun yayın organı olmuştur. Bu araştırmada Hâkimiyet-i Milliye'de çıkan haber ve yorumlara dayanarak Ağustos-Eylül 1922 dönemi değerlendirilecektir.

Anahtar kelimeler: Hâkimiyet-i Milliye, Büyük Taarruz, Milli Mücadele

* Yrd.Doç.Dr., Polis Akademisi Başkanlığı Güvenlik Bilimleri Fakültesi, mmujdecı@hotmail.com

NATIONAL STRUGGLE IN THE “HAKİMİYET-İ MİLLİYE” NEWSPAPER

Abstract

Hakimiyet-i Milliye newspaper is one of the newspapers having great importance during the period of National Struggle. Newspaper, which started publishing on January 10, 1920 were founded by Mustafa Kemal Pasha himself. Hakimiyet-i Milliye published in order to disseminate intellectual foundations based on the National Struggle movement, opinions and decisions to the public. The historical value of the newspaper also stems from this point. In terms of its aims and principles, Hakimiyet-i Milliye can be taken into account a sequel of journal of İrade-i Milliye, previously issued on a weekly basis by Mustafa Kemal in Sivas. Hakimiyet-i Milliye, also in terms of being a spokesman for the national struggle, has been the interpreter of Anatolia's national conscience by being accepted the semi-official organ of the Grand National Assembly of Turkey. From February 6 1921, journal that began to publish on a daily basis has spread to big cities and the whole of Anatolia in a short time. Intellectuals like Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gevher, Ruşen Eşref, Ziya Gökalp, Adnan Adıvar, İzzet Ulvi, Mahmut Esat, Tefik Rüşti and Yusuf Akçura, who provided important services in the process of establishing a new state took part in the newspaper staff writer of Journal of Hakimiyet-i Milliye, where Recep Zühdü (Soyak) is known as the first franchise owner and manager. Hakimiyet-i Milliye also has been announcing to the world the Republic that is the new regime of the new government of Turkey. This Journal became the publication agency of Grand National Assembly of Turkey and personnel who established the Republic. In this paper, the August-September 1922 period will be evaluated by relying on the news and comments in the National Sovereignty.

Key Words: Hakimiyet-i Milliye, The Great Attack, The National Struggle

Giriş

Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı Harb-i Umumi olarak adlandırılmıştır. Esasen 1914'ten önce onlarca yıl süren savaflara dahi umumî harap (genel savaş) denilmediği halde 1914-1918 arasında yaşanan savaş Harb-i Umumi olarak isimlendirilmiştir. Dünya savaşı olarak nitelendirilen bu savaşta pek çok devlet, ordusunun bütün unsurları ile savaşa katılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda bir meydan savaşından ziyade devletin ordusunun yanında vatandaşlarının da doğrudan etkilendiği ve “cephe gerisi” tabirinin anlamının değişmesine neden olduğu bir dönem yaşanmıştır. Bu “topyekûn savaş” 20. yüzyıldan önceki savaflardan tamamıyla farklı özelliklere sahiptir. Savaşan devletlerde ağır etkiler bırakan Harb-i Umumi gibi Türk İstiklâl Harbi de Anadolu insanında derin izler ve etkiler bırakmıştır. Millet bütün unsurlarıyla savaşın içinde yer almış ve lojistik desteğin yanında bizzat cephede savaşmıştır. Varlık-yokluk mücadelesinin verildiği bu savaşlar döneminin son halkasını Büyük Taarruz oluşturmuştur.

Bu araştırmada Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin daha çok 1922 yılının Ağustos – Eylül ayına ait nüshaları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Büyük Taarruz hazırlıkları ve savaşın seyri “devletin resmi yayın organı” olarak değerlendirilen Hâkimiyet-i Milliye'nin bakış açısıyla ele alınmıştır. Gazetede ki haber ve yorumlar kronolojik olarak ele alınarak değerlendirilmiştir. Bir milletin varlık-yokluk mücadelesinin basın –özellikle de o mücadeleyi yürütenler tarafından çıkarılan basın- nokta-yı nazarından incelenmesinin “tarihe bir not düşmek” bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Büyük Savaş ve Sonrası

Sakarya Savaşı'ndan önce (5 Ağustos 1921) Mustafa Kemal Paşa'ya başkumandanlık yetkisi verilmiştir. Başkumandanlık yetkisi Meclis'te 31 Ekim 1921¹, 4 Şubat 1922² ve 6 Mayıs 1922³ üçer aylığına uzatılmıştır. Üç uzatmada da

-
- 1 “Başkumandanımızın Salahiyetinin Temdidi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 340, 1 Kasım 1921 (Dün Büyük Millet Meclisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Başkumandanlık vazife ve salahiyetinin üç ay daha temdid teklifini bilâmünakaşa derhal kabul eyledi)
 - 2 “Başkumandanımızın Temdid-i Müddeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 423, 5 Şubat 1922 (Dün Büyük Millet Meclisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin hitam bulan müddetlerini bilâmünakaşa üç ay daha temdid eylemiştir.)
 - 3 Haber gazetede şu şekilde yer almıştır: “Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Başkumandanlık salahiyetleri, kanun-ı mahsusla üç ay da a177 rey ile

kanunun ikinci maddesine dayanılarak Mustafa Kemal Paşa'ya geniş yetkiler tanınmıştır. Çoğunlukla tartışmalardan sonra kabul edilen Başkumandanlık Kanunu'nun süresinin Kurban Bayramı'nda dolacak olması sebebiyle önceden verilen teklif gereğince 5 Ağustos 1922'den itibaren 3 ay daha uzatılması teklif edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlığın TBMM'de bulunduğunu ve kendisine tevcih edilen bu görevin de geçici olduğunu belirtmesinden sonra⁴ yeni bir kanun teklifi verilmiştir. Buna göre TBMM'nin manevi şahsiyetinde mündemiç bulunan başkumandanlık vazifesinin geçici olarak Mustafa Kemal Paşa'ya verilmesi, lüzum görüldüğü takdirde bu sıfat ve yetkinin Meclis tarafından geri alınabileceği ve bir önceki süre uzatımını içeren 6 Mayıs 1922 tarihli kanunun kaldırılması oy birliği ile kabul edilmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa'ya geniş yetkiler veren Başkumandanlık Kanunu'nun 2. maddesi kaldırılmıştır. Kısaca artık Gazi'ye verilen yetkiler Meclis tarafından istendiği zaman geri alınabilir hale gelmiştir.

Bu süreç yaşanırken Meclis'teki tartışmalar da her geçen gün artmaya başlamıştır. Mesela vekiller heyetinin seçim şekli hakkındaki kanun çok şiddetli münakaşalara sebep olmuştur. Vekiller Heyeti üyelerinin Meclis başkanı tarafından gösterilecek adaylar arasından seçileceği maddesi görüşülürken muhalifler Başvekilin ve diğer vekillerin ayrı ayrı ve doğrudan Meclis'ten seçilmesi hakkında bir takrir vermişler ve takrir kabul olunmuştur. Bu arada zaman zaman taarruz hazırlıklarının yetersiz olduğu konusunda da Meclis'te ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Dönemin Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa'nın anlattığına göre bu tartışmaların birinde mebuslardan biri ordunun harp politikasının ne olduğunu kendisinden sormuştur. Tartışmayı uzatmamak için "*ordunun gayesi*

temdit edildi." ("Başkumandanlık Kanununun Temdidi", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 500, 7 Mayıs 1922

4 Mustafa Kemal Paşa konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir: "... *Efendiler hâkimiyet-i milliyenin bilâkayd u şart millette olduğunu tesbit ve ifade eden Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hükmünce bugünkü Başkumandanlık makamı dahi muvakkattir. Başkumandanlık sıfat ve salâhiyeti doğrudan doğruya Meclis-i Âlinizin şahsiyet-i mânevîyesinde mündemiçtir. Böyle bir makamın, icab-ı hâdisat olarak muvakkaten ihdas etmiş olduğunuz bu makamın temadisi, olsa olsa Misak-ı Millîmizin ruh-ı aslîsi ile müterafik netice-i katiyeye vâsl olacağımız güne kadar devam eder. Meclis-i Âlinizin ilk içtima günlerinde kabul ettiği bir esas vardır ki, o esas ananat-ı millîye ve mukaddesat-ı diniyemizi tamamen mahfuz bulundurur. Şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da o esasa tevfiğ-i harekât ederek netice-i mesudeye emniyetle vâsl olacağımıza şüphe yoktur...*" (Ayrıntılı bilgi için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Ankara, 1959, C 21, Devre 1, İçtima Senesi 3, İnikat 77, s. 430-435)

düşmanı memleketten çıkartmaktır” şeklinde cevap veren Kazım (Özalp) Paşa'nın cevabı üzerine Kara Vasıf Bey, yaptığı uzun konuşmasında “*Ordu taarruz kabiliyetinde değildir. Bu kabiliyeti bugüne kadar temin edememiştir. Bizi böylelikle işgal edip kanunu çıkarmak istiyorlar. Ordu bugüne kadar yerinden kıpırdamadı, kıpırdamayacaktır*” demiştir. Bu sözler Meclis'te muhalifler tarafından büyük alkış almıştır. Ordunun yerinden kımıldayamayacağını söyleyen bir mebusun alkışlanması hayretle karşılanmıştır⁵.

Sakarya Savaşı'ndan sonra başlayan Anadolu sorununun diplomatik yollarla çözüme gayretleri boşa çıkmıştı. Bununla birlikte Büyük Taarruz sürecinde muhalefetin tavrı moralleri bozmuş olsa da askerî hazırlıklar bütün hızıyla ve büyük bir gizlilikle sürdürülmüştür. Büyük Taarruz kararı Mustafa Kemal Paşa tarafından Haziran ayında alınmıştır. Bu karardan çok fazla kişi haberdar değildir. Genel Kurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım (Özalp) Paşa'nın haberi vardır. İsmet Paşa ve Kazım Paşa İzmit havalisine düzenlenen gezide gerçekleştirilen görüşmelerden sonra taarruz planları konuşulmaya başlanmıştır. Bu arada halk Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'e gelişini “misli görülmemiş bir surette” karşılamıştır⁶. Gizlilikle sürdürülen taarruz hazırlıklarının gözden geçirilmesi için bir futbol maçını seyretmek bahanesiyle ordu kumandanlarını Akşehir'e çağıran Mustafa Kemal, ordunun son durumunu görüşmüştür. Ordunun biraz daha zamana ihtiyaç duyduğunu anlayan Başkumandan, bir ay kadar daha beklemenin uygun olduğuna karar vermiştir. 26 Ağustos'ta baskın tarzında başlayan Büyük Taarruz iki haftada tamamlanmış yani ordu 15 gün gibi kısa bir sürede yaklaşık 400 km'lik bir mesafeyi kat etmiştir. Kısaca Büyük Taarruz beklenmedik bir anda dikkatlerin başka konulara yoğunlaştığı bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Hem İngilizler hem de Fransızlar Türk ordusunun kısa zamanda taarruza geçip başarıya ulaşabileceklerine çok fazla ihtimal vermemektedirler⁷. Hatta taarruzdan bir hafta önce çıkan bir habere göre Mustafa Kemal Paşa'nın bir çay ziyafeti vereceği belirtilmiştir⁸. Esasen aynı gün çıkan bir başka haber de Başkumanda-

5 Kazım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 230-231

6 “Başkumandanımıza Fevkalade Bir İstikbal”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 535, 19 Haziran 1922; Kazım Özalp, **Millî Mücadele 1919-1922**, C I, s. 229

7 Yusuf Hikmet Bayur, “26 Ağustos 1922 Büyük Zaferin Dünya Tarihi Üzerindeki Etkileri”, **Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan**, İstanbul, 1972, s. 78-79

8 “Çay Ziyafeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 584, 20 Ağustos 1922

nın aldığı önlemlerin etkili olduğunu göstermektedir. Zira Yunan İçişleri Bakanı da Anadolu’da bir askerî harekâtın söz konusu olamayacağını, Türklerin taarruzu hatırından bile geçirmediklerini belirtmiştir⁹. Yunan bakanın bu yorumunun gazetede çıkışından üç gün önce Hâkimiyet-i Milliye’de bir İngiliz gazetesinin yorumuna dayanılarak birinci sayfadan logonun altından verilen bir haberde Yunanlıların galip gelmesinin imkânsız olduğu belirtilmiştir¹⁰.

Büyük Taarruz öncesinde Yunanistan’ın İstanbul’un kendileri tarafından işgal edilmesi ve İzmir’in muhtariyet altında yönetilmesi konusunda girişimleri olmuştur. Bunun müttetiklerce reddedilmesi Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde şu cümlelerle özetlenmiştir: “*Öyle görünüyor ki Yunan hükümet-i hâzırası Trakya’nın şark hudutlarında bir tadil icra edilmemek şartıyla suretiyle Anadolu’yu terke rıza gösterecektir. Yunan hükümetini düşündüren mesele, İzmir’in terk ve tabliyesinden sonra zuhur edecek olan Trakya meselesi ve İzmir’in terk ve tabliyesiyle beraber başlayacak olan Anadolu Rumlarının muhaceretidir.*”¹¹ Esasen daha taarruz başlamadan önce Yunan Hükümeti’nin bu tavrının gelinen noktada Anadolu’nun işgalinde kalıcı olmadıklarını baştan kabullenmiş olduklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Büyük Taarruz öncesinde Türk ordusu, Yunan ordusu ve iki ülkenin iç durumu ile ilgili çeşitli haber ve yorumlar çıkmıştır. Özellikle Yunan ordusundaki kaçak askerler ve iç siyasetindeki dalgalmalar, Yunanlıların hedefleri ve sonuçsuz girişimleri ile Türk ordusunun ve Türk kamuoyunun durumu konularında fazlaca haber çıkmıştır¹². Ayrıca Hâkimiyeti

9 “İstratos Şimdide Ordumuza Meydan Okuyor!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 584, 20 Ağustos 1922

10 “Yunan Ordusunun Galibiyeti İmkânı Yoktur!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 582, 17 Ağustos 1922

11 “Yunanistan’da Vaziyet ve Son Ümitsizlikler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 589, 25 Ağustos 1922

12 “Yunanistan Nasıl Rahat Edebilir?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 567, 22 Temmuz 1922; “Trakya ve Ordu”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 567, 22 Temmuz 1922; “Yunanlılar Rus Notasına Cevab Verdiler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 568, 28 Temmuz 1922; “Yunanlılar Müsaadesiz Yürümek Fikrinde Değilmiş!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 570, 31 Temmuz 1922; “Yunanlıların Yalanı Ne idi, Ne Oldu?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 571, 1 Ağustos 1922; “Atina’da Ne Akisler Husule Getirdi?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 571, 1 Ağustos 1922; “Yunanlılar Edirne Üzerine Çekilmeye Başladılar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 573, 3 Ağustos 1922; “Yunan Siyasetinin Hayâsızlığına Bir Numune”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 574, 4 Ağustos 1922; “Yunan Kabinesinde Şedid İhtilaflar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 574, 4 Ağustos 1922; “Başkumandanımız”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 574, 4 Ağustos 1922;

Milliye'nin 1922 Ağustos ve Eylül'üne ait nüshalarında genel olarak müttefik devletler ve barış süreci, Trakya, Çatalca, İzmir ve İstanbul'un durumu, Şark Konferansı ve Venedik Konferansı gibi konulara yer verilmiştir. Bu arada gazetede yayınlanan resmi tebliğlerde de cepheden haberler verilmiştir¹³. Esasen hem Türk tarafının hem de Yunanlıların resmi tebliğleri bu dönemde gazetelerin önemli haber kaynaklarından birini teşkil etmiştir. 10 Ağustos tarihli resmi tebliğde “cephenin aksâm-ı muhtelifesinde muvaffakiyetli keşf müsadematı” olduğu ve Afyon civarında üç düşman askerinin birliklerimize iltica ettiği ifade edilmiştir¹⁴. 13 Ağustos tarihli resmi tebliğde de Bilecik mıntıkasında ve Porsuk'un güneyinde küçük düşman kıtaatının tard edildiği belirtilmiştir¹⁵.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Büyük Taarruz ile ilgili ilk haber 27 Ağustos 1922'de “Dün Sabahtan İtibaren Bütün Cephelerde Kahraman Ordumuz Cani Düşmanla Çarpışmaya Başladı” başlığı ile birinci sayfada çıkmıştır¹⁶. “Dün Gelen İlk Malumat” alt başlığı ile birkaç günden beri bazı mıntıklarda devam eden çarpışmaların cephenin geneline sirayet ettiği belirtilmiş, “kahraman ordularımızın kalplerinde iman elde süngü düşmanla her tarafta çarpışmaya başladı” ifade edilmiştir. Gazete bir yandan savaşın olumlu neticelenmesi için iyi temennilerde bulunurken bir yandan da okuyucularına “sükûnetle neticeye ve

“Başkumandanımızın Cepheden Avdetleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 575, 9 Ağustos 1922; “Yunanistan Efkârı Tahavvül ve Televvün İçinde”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 576, 10 Ağustos 1922; “Gazetelerin Yunan Hükümetine Hücumlari”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 577, 11 Ağustos 1922; “İstanbul'daki Bir Anadolu Evladının Hediyelemi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 577, 11 Ağustos 1922; “Yunanlılarla Bulgarlar Çarpışıyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 577, 11 Ağustos 1922; “Yunan Ordusu Ancak 'Blöf' Yapabilir!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 578, 13 Ağustos 1922; “İsmet Paşa”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 578, 13 Ağustos 1922; “Fransa Türklerle İhtilaf İstemez”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 580, 15 Ağustos 1922; “Yunan Ordusunun Galibiyeti İmkânı Yoktur”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 582, 17 Ağustos 1922; “Şaşırın Bunalan Yunanistan'ın İhtilacatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 582, 17 Ağustos 1922; “Vaziyet-i Umumiye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 586, 22 Ağustos 1922; “Yunanistan'da Vaziyet ve Son Ümitsizlikler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 589, 25 Ağustos 1922 vd.

13 “Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 570, 31 Temmuz 1922; “Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 571, 1 Ağustos 1922; “Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 572, 2 Ağustos 1922; “Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 573, 3 Ağustos 1922; “Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 574, 4 Ağustos 1922; “Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 575, 9 Ağustos 1922 vd.

14 “Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 578, 13 Ağustos 1922

15 “Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 580, 15 Ağustos 1922

16 **Hâkimiyet-i Milliye**, S 590, 27 Ağustos 1922

resmi tebliğlere intizar” tavsiye etmiştir¹⁷. Gazetenin aynı günkü nüshasında cepheden gelen ilk telgraf ve haberlere istinaden İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey’in bir beyannamesi yayınlanmıştır. Bu beyannamede kahraman ordularımızın vatanın istiklalini kurtarmak vazifesini yerine getirebilmek için canı ve müstevli düşmanla çarpışmakta olduğu ve Milli Mücadele’nin başından beri kesin zaferin kazanılması için maddi ve manevi bütün kuvvetini esirgmeden sarf eden fedakâr milletimiz için mesut günlerin yakın olduğu vurgulanmıştır¹⁸.

Cepheden muharebelerle ilgili haberler gelmeye başladıkça Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde mücadelenin ayrıntıları da verilmeye başlanmıştır. Gazetenin 28 Ağustos 1922 tarihli nüshasında resmi bir tebliğin olmadığı ancak alınan bilgilere göre bilhassa Seyitgazi ve Afyon mıntıkasında şiddetli mücadelelerin yaşandığı belirtilerek şu ifade yer verilmiştir: “*Dünkü muharebat hakkında resmi malumat mevcut olmamakla beraber kahraman ordumuzun düşmanla pek büyük bir hevahiş ile pek muvaffakiyetli bir surette çarpışmakta olduğu istihbar edilmiştir. Muharebe bilhassa Afyon mıntıkasında kesb-i şiddet etmiş ve askerlerimiz pek büyük yararlıklar göstermişler ve muvaffakiyetler elde etmişlerdir*”¹⁹. Bu arada son dakika ifadesiyle verilen bir başka haberde de kahraman ordumuzun düşmanın karşı taarruzlarını süngü hücumuyla tard ederek Afyon’u zapt ile pek çok esir ve ganimet elde ettiği belirtilmiştir²⁰.

29 Ağustos tarihli nüshasının birinci sayfasının tamamını Büyük Taarruz ile ilgili haberlere ayıran Hâkimiyet-i Milliye, sayfada Mustafa Kemal Paşa’nın bir fotoğrafını kullanmıştır. “Afyon Zaferi Sevk-ül’ ceşş, Sevk ve İdare Harekât-ı Müstakbelemiz Nokta-yı Nazarından Pek Ehemmiyetli Bir Muvaffakiyettir, Dün Bütün Gün Taarruzumuz Devam Etmiştir, Kahraman Askerlerimiz Afyon’da En Müstahkem Mevkii Bir Saatten Az Zaman Zarfında İskat Eylemişler ve Külliyyetli Ganaim Elde Edilmiştir”²¹ manşeti ile çıkan gazete haber

17 “Dün Gelen İlk Malumat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 590, 27 Ağustos 1922

18 “Hükümetimizin Halk ve Memurlarımıza Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 590, 27 Ağustos 1922

19 “Dün Bütün Cepelerde Bilhassa Afyonkarahisar Mıntıkasında Muharebat Muvaffakiyetle Devam Etmiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 591, 28 Ağustos 1922

20 “Afyonkarahisarının İşgali”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 591, 28 Ağustos 1922

21 **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922

ve değerlendirmeleri ile taarruzun önemi üzerinde durmuştur. Aynı gün çıkan imzasız başyazı²² ise şu ifadelerle başlamaktadır:

“Ey Türk yürü! Yürü ki bütün bir beşeriyet, bütün bir din, bütün bir medeniyet varlığını, hayatını, şerefini, senin celadet ve şecaatinden bekliyor. Ey Türk Yürü ki arkanda mazlum, garip bir milletin milyonlarca çoluk çocuklarının, milyonlarca kadınlarının elleri bargâh-ı ilahiye uzanarak hayat ve iffetlerinin zamanı olan senin muzafferiyetin için gece gündüz gözyaşları akıtarak dua ve niyaz ediyorlar. Evet, ey Türk yürü ki senin bu yürüyüşün tarihte yeni bir devir açıyor, hukuk müdevvenâtına yeni bir fasıl ilave ediyor, şeref ve izzetten mahrum ettirilmek istenilen şark âlemine saadet hürriyet temin ediyor! Yürü ki bütün İslamiyet gülsün! Yürü ki bütün şark mesud olsun!...”

Mustafa Kemal Paşa'nın millet için ne kadar önemli olduğu üzerinde duran yazar Lloyd George'un şahsında İngilizlerin son üç senede yaptıklarını da hatırlatarak *“Birisi yaşatmak, diğeri öldürmek, birisi varlık diğeri yokluk için çalışıyor-du”* ifadelerine yer vermiştir. Yazıda ayrıca Türk milletinin verdiği mücadelenin bütün şark milletleri –hatta bütün bir beşeriyet– adına verildiği ve tarihinde hiç ecnebi esareti görmemiş olan milletin bu hale karşı isyan ettiği vurgulanmıştır. Başyazı şu cümlelerle tamamlanmıştır: *“Yürü ey Türk! Yürü ey Türk'ün şanlı kumandanı! Bugün yeryüzünde hürmüzdü, yani hakkı, nuru, hayatı temsil eden sizsiniz! Sizsiniz ki arkanızda elleri göklere yükselen milyonlarca insanlara, bütün bir kıtaya, bir beşeriyete yeni bir devir, şeref ve haysiyet, hukuk ve istiklal devri açıyorsunuz! Yürüyünüz, yıkınız, yakınız, öldürünüz ki beşeriyeti bu Ehrimen belasından halas edesiniz! Yürüyünüz ki Allah mânîiniz, ruh-ı nebi rehberiniz ve beşeriyet dua havânımızdır!”²³.*

Gazete taarruz haberlerine tam sayfa ayırdığı 29 Ağustos tarihli nüshasında ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'e, Meclis'in de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafi yayınlamıştır:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

İki günden beri bilâ inkıta devam eden muharebat neticesinde düşmanın Afyonkarahisarı mevaziini iskat ve Afyonkarahisarımız istirdat olunmuştur, üsera,

22 Başyazı imzasız olarak yayınlanmış olsa da yazının üslubu ve Hâkimiyet-i Milliye'nin diğer nüshalarında çıkan farklı yazılardaki imzalara bakıldığında başyazının Ruşen Eşref'e ait olduğu anlaşılmaktadır.

23 “Hürmüzd ve Ehrimen”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922

ağır ve hafif top, mühimmat ve her nevi malzemeden ganaim çoktur. Düşmanın müteaddit mevaziinin her biri bir kaç hattan mürekkep olduğundan kıtaatımız birçok müstahkem hatları müteakiben iskat mecburiyetinde bulunmuştur. İstihzaratımız her nevi vesait-i fenniye ve mevani-i fer'iye ile techiz ve takviye edilen düşman mevaziinin bazan bir saatten az zaman zarfında iskatını temin ettiği gibi asker ve zabitanımızın müsellemi cihan olan havarik-i besalet ve şecaati bu defa dahi tezahür ve teyyüt etmiştir. Kumandanlarımızın sevk ve idarede düşman kumanda heyetine faikiyeti bariz bir surette mütecellidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularının müstesna kıymet ve kabiliyeti sebebiyle Meclis-i âliyi tebrik ederim."²⁴

Cepheden müjdeleri ifade eden bu telgrafa Meclis de Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında ordunun bütün fertlerini tebrik eden telgrafla karşılık vermiştir.²⁵

Hâkimiyet-i Milliye'de üç gün önce başlamış olan taarruz tahlil edilirken Sakarya Zaferi'nin önemi üzerinde durulduktan sonra şu ifadelere yer verilmiştir:

*"Anadolu demiryolları şebekesi üzerinde mühim bir nokta-i ittisaf olmaktan başka hedef-i siyasî ve askerîmiz İzmir şimendiferi üzerinde bulunduğu için bir sevk'ül-ceyş noktası olan ve düşman ordusunun erzak ve mühimmat depolarını ihtiva eyleyen Afyonkarahisar kasabasının ordumuzun eline geçmesi harekâtın safahat-ı müstakilesi üzerinde ve ordumuz lehinde ehemmiyet-i mahsusayı haizdir. Aynı zamanda bu hadise kıtaatımızın kati ifade-i tarihiye olan hamaset ve şecaatinden başka sevk ve idare ve tabiye kabiliyeti nokta-yı nazarından hasmına mütefevvik olduğunu göstermiştir."*²⁶

Gazetede Afyon'da elde edilen zaferin önemi vurgulanırken Yunanlıların "yıkılan gururu" üzerine de değerlendirmeler yapılmıştır. Yunan ordusu ile birlikte Yunan gururunun da darbe yediği belirtilmiştir. Türk topraklarında cihan-girlik hevesine kapılan Yunanlıların 26 Ağustos zaferinden sonra bile Atina'dan gelen haberler hâlâ bu düşüncelerinin sönmediğini göstermekle birlikte henüz bu taarruzun sonuçlarının da anlaşılmadığını göstermektedir.²⁷ Buna karşılık

24 "Başkumandanımızdan Meclis'e", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922

25 "Meclis'den Başkumandanımıza", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922

26 "26 ve 27 Ağustos Harekât-ı Taarruziyemiz Muvaffakiyatımızdaki Ehemmiyet-i Mahsusa", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922

27 "Yıkılan Gurur!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922

27 Ağustos tarihli Yunan resmi tebliğinde Afyon'un tahliye edildiği ifade edilmiştir. 30 Ağustos tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan bu bildirden anlaşıldığına göre Yunan Başkumandanlığının Afyon'un tahliye haberini gazetelere birkaç gün sonra ancak vermiştir²⁸.

Cepheden haberler vermesinin yanında Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bir yandan da ilerleyen Türk ordusunun nihai hedefi ile ilgili yorum ve tahminlerde bulunmaktadır. 30 Ağustos tarihli nüshasının manşetinde bu tahminler şu şekilde ifade edilmektedir: “*Şâyân-ı dikkatle tahmin ettiğimiz vecihle harekât-ı taarruziyemiz şimal istikametinde ilerlemiş ve düşman Uşak istikametinden tamamen tecrid edilmiş ise Yunan ordusu aksaminın 27 Ağustos akşamı takriben Döğer cenubu - Altuntaş hattına çekilmiş olması lazım gelir.*” Bu tahmin ve değerlendirmeler şu cümlelerle sonlandırılmaktadır: “*Katiyen iman ediyoruz ki bugününün gayri malum vaziyetleri yarın ve her yeni gün geçtikçe mütemadiyen açılacak ve mütemadiyen yüzlerimizi güldürecektir.*”²⁹ Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre her ne kadar resmi tebliğler ve Meclis'e gönderilen telgraflar olsa da cephede yaşananların henüz bütün ayrıntısıyla gazetelere yansıdığı söylenemez. Zira İstanbul basını Büyük Taarruz'un başladığı haberini³⁰ ancak birkaç gün sonra okuyucularına duyurabilmiştir. Hatta taarruz başlamasına rağmen Anadolu'da herhangi bir hareketlilik olmadığına dair manşetler çıkmıştır³¹. Bunda taarruzla ilgili gizlilik kararının da etkili olduğu söylenebilir. İstanbul basını ancak 29 Ağustos'ta Yunan resmi tebliğlerine dayanarak taarruz haberlerini verebilmiştir.

30 Ağustos tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de Ruşen eşref imzalı edebi ve duygusal yönü ağır basan bir makale yayınlanmıştır. Türk ordusundan büyük övgülerle bahseden Ruşen Eşref, makalesinde kullandığı “*Ey gözler bebeği ve emekler nuru ordu...*” gibi hitapları “*Zafer sesini Türkler kadar özleyen var mıdır?... Ku-*

28 “27 tarihli Yunan tebliği, Afyon'un tahliyesini emrettik.”,

“28 tarihli Yunan tebliği, Afyon'un tahliyesini emretmiştik. Kuvvetli topçu ile takviye edilmiş düşman süvarileri takiptedir. Merkezden şiddetli taarruzlar devam etmektedir.” (“Onlar Ne Diyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 593, 30 Ağustos 1922)

29 “Vaziyet-i Harbiye: 28 Ağustos Vekayiine Nazaran Mütalaat ve Tahminatımız”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 593, 30 Ağustos 1922

30 “Ordumuz Düşmana Karşı Vâsî Mikyasda Bir Taarruz Hareketine Başlamıştır”, **Vakit**, S 1691, 29 Ağustos 1922; **İkdam**, S.9140, 29 Ağustos 1922; **Peyam-ı Sabah**, S 1340, 29 Ağustos 1922; **Sabah**, S 11770, 29 Ağustos 1922.

31 “Dün Anadolu'dan Hiçbir Haber Gelmemiş ve İstanbul'dan da Telgraf Çekilememiştir”, **Vakit**, S 1690, 28 Ağustos 1922

lağımında böyle sadâlar var: Ordu kükre yürü ki, vatan geliyor, vatan haykırıyor ki ordu geliyor!"³² gibi ifadeleri ile de millete ümit, direniş ruhu ve azim aşılama-ya çalışmaktadır. Bu arada gazete son dakika ifadesiyle duyurduğu haberinde Afyon'da ordumuzun düşmandan 25 top, pek çok makineli tüfek ve cephane ele geçirdiği vurgulanmıştır. Aynı haberin devamında 28 Ağustos 1922 tarihli resmi tebliğ de yer verilerek ordunun 40 km. ilerlediği buna karşılık çekilen düşmanın Afyonkarahisar'ın İslam mahallâtının büyük bir kısmını ve Afyon civarındaki birçok köyü yaktığı belirtilmiştir³³.

Büyük Taarruzun kritik mücadelelerinden biri olan Dumlupınar Meydan Muharebesi ile ilgili haberleri manşetten duyuran Hâkimiyet-i Milliye³⁴, Yunan ordusunun kesin bir yenilgiye doğru gittiğini izah etmekten geri durmamıştır. Gazete, manşetin hemen altında ortada geniş bir çerçeve içinde "Son Dakika: Resmi Tebliğ" başlığı altında cephedeki zaferin ilk ayrıntılarına değinmiştir: "*Dumlupınar Muharebesi'nde düşmandan alınan otomobillerin adedi 100'ü mütecevizdir!*" Düşmanın kaçıışı ile birlikte askeri malzeme ve pek çok esir ele geçirildiği, bunun yanında kaçan düşmanın da Hamur Köyü ve Çal Köyü'nün tamamını ve Dumlupınar'ı kısmen yaktığı, mezkûr köylerdeki ahalinin de bir kısmının yakılarak bir kısmının da işkencelerle öldürüldükleri belirtilmiştir³⁵. Yine gazetenin birinci sayfasında iki sütunda geniş bir şekilde cephe cereyan eden hadiseler anlatılırken bir yandan da kesin bir zafere doğru gidişin hızlandığı, güzel günlerin yaklaştığı ifade edilmiştir³⁶. Bu arada muharebelerde yaralanan ilk gazi kafilesinin Konya'ya ulaştığı ve bu kahramanların Konya halkı tarafından fevkalade bir merasim ile karşılandığı belirtilmiştir³⁷. Hâkimiyet-i Milliye, önceki nüshalarında yayınlamış olduğu Yunanlıların resmi tebliğlerinin tam halini de yayınlamıştır. Gazete, tebliğlerde kullanılan "dehşetli düşman", "ağır hücumlar", "çekiliyoruz", "takip olunuyoruz" ifadelerine dikkati çekmiş-

32 Ruşen Eşref, "Vatan Geliyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 593, 30 Ağustos 1922

33 "Ordumuz Taarruza Muvaffakiyetle Devam Etmektedir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 593, 30 Ağustos 1922

34 "Sol Cenahımızda Uşak İstikamet-i Umumiyesinde İlerleyen Takip Kıttaatımız Dumlupınar'ın Şark ve Şimalinde Ric'at Etmek İsteyen Düşmanı Muharebeye Mecbur Ederek Müthiş Bir Darbe Vurmuştur. Elde Edilen Top ve Ganaim Fevkalade Mühimdir", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922

35 "Son Dakika: Resmi Tebliğ", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922

36 "Vaziyet-i Harbiye: 29 Ağustos Vekayii", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922

37 "İlk Gazilerimiz Konya'da", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922

tir³⁸. Ayrıca alınan telgraflar neticesinde elde edilen bilgileri de son dakika anon-suyla okuyucularına duyuran³⁹ Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin, Dumlupınar ve 30 Ağustos zaferlerinden sonra zafere olan inancının arttığı ve bu konuda daha kesin ifadeler kullandığı görülmektedir.

31 Ağustos tarihli Hâkimiyet-i Milliye’de imzasız yayınlanan bir başyazı da bundan sonra tarihçilerin vahamet ve mehalik nokta-i nazarından İslam tarihinde üç önemli hadiseyi birlikte değerlendirecekleri ifade edilmiştir. Bunların “Uhud Savaşı”, “Hz. Peygamberin vefatı” ve Anadolu’daki mücadele olduğu vurgulanmıştır. Makalede ilk iki hadise sonrasında yaşanan gelişmeler İslamiyet’in varlık-yokluk mücadelesi şeklinde değerlendirilmiş ve bu olaylardan sonra dinin ve Müslümanların sarsıntı yaşadığı belirtilmiştir. Her iki hadiseden sonra da İslamiyet tehlikeli durumlar yaşamış olsa da netice itibarıyla kurtuluş gerçekleşmiştir. Uhud Savaşı, Hendek Savaşı ile telafi edilmiş, Hz. Peygamber’in vefatının getirdiği sarsıntı da Hz. Ömer’in tavrı ile bir nebze hafifletilerek atlatılmıştır. Makalede ayrıca son dönemde dünyanın dört bir yanında hem devletler olarak hem de Müslüman halklar olarak sıkıntılar ve işgallere maruz kaldığı vurgulanarak şu ifadeler yer verilmiştir: “*Üç yüz milyon İslam’dan istiklalini, hürriyetini, varlığını, şahsiyetini, muhafaza etmiş olanların adedi birkaç on milyonu tecavüz etmiyor. Mütebakisinin kâffesi esir, makhur, mazlum ve perişandır. Bütün bu perişan, bu mazlum insanların gözleri yalnız bir noktaya matuftur, yalnız o noktadan hayat ve necat bekliyorlar; bu nokta da Garp Türkleri, Türkiye Türkleridir!*” Yazarın belirtmiş olduğu iki hadiseden sonra ortaya çıkan neticelerin 1922 Türkiye’si içinde geçerli olduğu ve ihanetlerin her seviyede yaşandığı, üçüncü hadise olarak zikredilen Anadolu’nun bağımsızlık mücadelesinin bütün İslam dünyasını hatta bütün insanlığın geleceğini doğrudan ilgilendirdiği vurgulanmıştır. Başyazı şu ifadelerle tamamlanmıştır: “... Zira muzdarip olan yalnız Kral Kostantin, Hacı Anesti ve Yunan Ordusu değil, Lloyd George’dur, Ferid, Hoca Sabri’dir, vaktiy-le Anzavurları aleyhimize gönderenlerdir! Bugün bütün Türk milletinin, bütün İslamiyet’in, bütün Şarkın duyduğu meserretlere karşı bunların kalpleri matem ve elimle malidir.”⁴⁰

Bu arada gazetede kurtarılan yerlerde yaşanan sevinç ve duyguları gösteren haberlere de yer verilmiştir. Haberde geçen şu ifadeler Türk milletini işgal

38 “Onlar Ne Diyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922

39 “Muvaffakiyatımız Tevali Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922

40 “İslamın İhyası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922

günlerinde ne zorluklarla karşılaştığını ve hangi duygular içinde bulunduğunu net bir biçimde ortaya koymaktadır: "... *Kıtaatımız bir yıldırım gibi düşmanı tepeleyerek şehre inerken secde-i şükranı kapamış olan halk; büyük, küçük, erkek ve kadın hepsi bir kitle halinde askerlerimizin, zabitlerimizin, ayaklarına ellerine sarılmışlar ve hiçbir kimse gözyaşlarını ve hıçkırıklarını zapt edememiştir. Bilhas-sa Başkumandanımıza karşı halkın göstermiş olduğu minnet ve şükranı tasavvur edebilecek kelimeler bulmakta aciziz.*"⁴¹ Gazetenin ikinci sayfasında Haymana ve Ayaş'ta geçen ilginç bir "tezahürat" haberi verilmiştir. Haymana ve Ayaş kaymakamlarının verdikleri bilgiye göre Türk ordusunun Afyon'u kurtarması ile ilgili gelen telgrafın okunması müzayedeye konulmuş ve beş dakikada yirmi bin iki yüz kırk beş kuruşa ulaşılmış ve müzayedeyi Kara Mustafa Ağa'nın yeğeni Galip Efendi kazanmıştır. Telgraf hükümet dairesi önünde bekleyen halkın önünde okunmuş, ordunun zaferi için dua edilmiş ve toplanan para ile gazilere sigara hediye edilmek üzere tütün rejisine sipariş verilmiştir. Ayaş'ta da hükümet konağı bahçesinde toplanan halk mevlit okumuş ve ordumuzun zaferlerinin devamı için dualar etmiştir⁴².

1 Eylül tarihli Hâkimiyet-i Milliye taarruza yine tam sayfa ayırmış ve düşmanın geri çekilişini manşetten duyurmuştur⁴³. Türk süvarilerinin Murat Dağı'nda kaçmaya uğraşan düşmana yıldırım darbeleri indirdiği belirtilerek Dumlupınar Zaferi'nde ele geçirilen topların 6'sının ağır top olduğu ifade edilmiştir⁴⁴. Bu arada gazete taarruzdan üç ay önce bölgeye giden Aydın Mebusu Esad Efendi'nin gönderdiği telgrafı yayınlayarak cephede 26 Ağustos'tan beri gerçekleşen hadiseleri görmüş bir mebus gözüyle okuyucularına aktarmıştır. Ele geçirilen askerî malzemeye de değinen Esad Efendi, düşmanın beş günlük muharebeler neticesinde "bel kemiğinin kırıldığını" ve "doğrulmak imkânının kalmadığını" belirterek telgrafın sonunda Türk Ordusunun kararlılığını ifade sadedinde "*Avn-i Hakk'la aziz vatanda tek bir Yunan neferi kalmayacaktır*" cümlesini

41 "Afyon Halkı Secde-i Şükranda!", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922

42 "Taşrada Tezahürat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922

43 "Düşman Ordusunun Mühim Kuvvetleri Ric'at-i Tabiiilerinden Tamamen Tecrid Edilmiş ve Murad Dağlarına Atılmıştır. Süvarilerimizin Kılıçları Altında Bu Çetin Yolda Emekleyerek Kendisini Uşak-Gedos Şosesine Atmaya Çalışmaktadır", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 595, 1 Eylül 1922

44 "Dün Gelen Son Malumat", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 595, 1 Eylül 1922

kullanmıştır⁴⁵. 30 Ağustos'ta yaşanan büyük zaferle ilgili olarak ayrıntılı olarak haberler veren Hâkimiyet-i Milliye, şu ifadeleri spot cümle olarak kullanmıştır:

“Düşman yediği ilk vahim darbenin tesirinden kurtulmak için Dumlupınar'ı tutmak istemiş ise de bu mühim nokta pek kahramanane bir savletle kıtaatımızın önüne geçmiştir. Bu muvaffakiyet düşmanı Murat Dağları cenûb-i şimalinden müşekkel bir vaziyette ric'ate icbar eylemiştir. Uşak istikametine teveccüh eden kıtaatımız burasını da elde edince düşman ordusu pek bozuk olan Simav-Sındırgı yolunda tıkanacaktır. Harikalar yaratan ordumuzdan her şeyi ümid edebiliriz.”

Taarruzun başlangıcından 30 Ağustos zaferine kadar geçen süre zarfında bütün hadiselerin tahlil edildiği makalede Türk Ordusunun nihai hedefine ulaşmak üzere bir harekât planını yürüttüğü ispatlanmaya çalışılmıştır⁴⁶.

Hâkimiyet-i Milliye'de Yunan geri çekilişi ile birlikte ortaya çıkan durumla ilgili yorumun yapıldığı bir makalede Lord Curzon'un ikiyüzlülüğü ve Yunan vahşeti hakkında bilgi verilmiştir. Yunan ordusunun tahliye ettiği ve geçtiği yerlerdeki ahaliye yaptığı zulmün anlatıldığı makalede milyonlarca Rum ve Yunan'ın Türk hâkimiyetinde yaşadığı yüzyıllarca hiçbir zaman böyle bir muameleye tâbi olmadıkları vurgulanmıştır. Makalede Yunanlıların hunharca işledikleri cinayetlerin hesabının sorulacağı inancı ısrarla dile getirilmiştir⁴⁷.

“Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!” cümlesi ile biten 1 Eylül 1922 tarihli ünlü beyanname, Batı Cephesindeki bütün birliklere tamim olunması ve subaylar vasıtasıyla askere okunması amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderilmiştir. Gazetenin 2 Eylül 1922 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın ordulara hitaben yayınladığı bu beyanname manşetten duyurulmuştur. Başkumandanın ayrıca Türk milletine hitaben yayınladığı beş gün beş gecedeki beri devam etmekte olan taarruzu ve Dumlupınar Meydan Muharebesi'ni değerlendiren şu önemli ifadeler yer vermiştir:

“...Teşkilât ve teçhizat gibi ananat ve muzafferiyatı ve ismi münhasıran milletimizin şuurundan ezeli ve ebedi olan imanından vücut bulan ordularımızı fedakârlıklara lâyık olarak size takdim ediyorum. En büyük kumandanından en genç neferine kadar ordularımızda hâkim olan fikir, milletin gösterdiği vazife

45 “Cepheden Tebşirler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 595, 1 Eylül 1922

46 “Vaziyet-i Harbiye: 30 Ağustos Vekayi-i Harbiyesi Pek Mühim Neticeleri İhtiva Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 595, 1 Eylül 1922

47 “Yunan Alçakları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 595, 1 Eylül 1922

uğrunda şehit olmaktır. Bunu muharebe meydanında yakından müşahede ederek büyük milletime haber veriyorum. Milletimizin bünyesindeki kudret ve mefkûreyi üç buçuk sene evvel rüfeka-yı mesaim ile de ifade etmekten başlayarak tahammülsüz müşkilât içinde devam eden mücahedeatımızın netayici tezahür ediyor. Milletın rey ve iradesine istinad eden her işın neticesi millet için hayır ve saadet olduğu sabittir. Milletimizin istikbali emindir ve nusrat-ı mev'udeyi ordularımızın istihsâl etmesi muhakkaktır.”⁴⁸

Zafere olan büyük bir inancın ürünü olduğu anlaşılan bu telgraflarla ordu tebrik edilirken millet de haberdar edilmektedir. Bu arada savaşıın olanca şidde-tiyle devam ettiği bir anda bile “*Milletın rey ve iradesine istinad eden her işın ne-ticesi millet için hayır ve saadet olduğu sabittir*” cümlesiyle millî iradenin önemini ve her halükarda millete dayanmak gerektiğini vurgulamaktadır.

Büyük bir şevkle taarruzla ilgili haberler vermeye devam eden Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, düşmandan kurtarılan yerlerle ilgili bilgiler verirken ele geçi-rilen askerî malzemeler hakkında da çeşitli rakamlar vermiştir⁴⁹. Bu arada net bilgiye dayanmamış olsa da Uşak ve Eskişehir'in kurtarıldığı yönünde haberler gazetede yer almıştır⁵⁰. Afyon'un kurtarılmasından sonra Afyon mebusları böl-geye giderek halkla buluşmuşlardır⁵¹. Ordunun zafer haberleri halk tarafından duyulduğuça Hâkimiyet-i Milliye gazetesine memleketin her tarafından yüzlerce telgraf ulaşmıştır. Haberde kullanılan şu ifadeler milletin yıllardır yenilgilerle devam eden savaşlar silsilesinden sonra bir zafere ne derece muhtaç olduğu ve bu konuda büyük bir inanç ve azimle elinden geleni yapmaya hazır olduğu göster-mektedir: “... *Bütün vatandaşlarımız, ordumuza her suretle müzahir bulundukla-rını her türlü yeni fedakârlıklara âmade bulunduklarını çok hararetle cümleler ile ilan ediyorlar.*”⁵²

48 “Gazi Paşa Başkumandanımızın Ordularımıza Hitaben Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922

49 “150 top 100'ü mütecaviz otomobil iğtinam ve Kütahya'yı istirdad eyledik”, (“Ordumuzun Vasil Olduğu Parlak Neticeler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922)

50 “Uşak ve Eskişehir'in Zabtı Hakkında Son Malumatlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922; “Kütahya, Uşak İstirdad Edilmek Üzere”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922

51 “Karahisar Yolcuları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922

52 “Büyük Neşel”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922

Gazete, Yunan ordusunun içinde bulunduğu durum hakkında şu cümleleri kullanmıştır: “Yunanlılar, ordu için en kıymetli silah olan toplarının dörtte üçünü elimize bırakmış kumandanlar bile binek otomobillerini terk ederek sarp yollara tıkanmışlardır. Gedos’un zaptından sonra Murad Dağı’ndaki düşman bakayasını en feci akıbet beklemektedir.”⁵³ Yunanistan’da da kral aleyhtarlığının artmaya başladığı ve gittikçe durumun ciddileştiği haberleri gazetede yer almıştır⁵⁴. Bu arada cumartesi günleri basılmayan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Büyük Taarruz dolayısıyla yazı ve tertip heyetinin kararı doğrultusunda cumartesi günleri de yayınlanmaya başlamıştır⁵⁵.

Bir gün önceki nüshasında kesin bilgi olmamakla birlikte Eskişehir ve Uşak’ın kurtarıldığına dair haberler alındığını belirten 3 Eylül 1922 tarihli nüshasında buraların kurtarıldığını manşetten duyurmuştur⁵⁶. Taarruzda yararlık gösteren subayların terfi ettirildiği haberinin⁵⁷ yanı sıra Yunan ordusundan pek çok subay ve askeri esir alındığı haberleri⁵⁸ de gazete yer almıştır. Bu arada Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın kaleme aldığı beyannamesi de başyazı şeklinde çeşitli yorumlarla birlikte okuyuculara duyurulmuştur⁵⁹. Hâkimiyet-i Milliye, zafer haberlerini vermenin yanında milletin sevincini de yansıtmıştır. Meclis önünde büyük tezahüratların ve sevinç gösterilerinin yapıldığı belirtilmiştir⁶⁰.

53 “Vaziyet-i Harbiye: Düşman Ordusunun Omuzlarına Çöken İnhizam Pek Müthiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922

54 “Yunanistan Ahvalı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922

55 Cumartesi yayınlanmasına dair karar şu şekilde duyurulmuştur: “Harekât-ı harbiyenin ehemmiyetinden dolayı kâriyerimizi merakta bırakmamak için gazetemiz heyet-i tahririye ve tertibiyesi Cuma günü de çalışacak, kâriyerimiz Cumartesi günü de gazetelerini okuyacaklardır” (“Vaziyet-i Harbiye: Düşman Ordusunun Omuzlarına Çöken İnhizam Pek Müthiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922, s. 2)

56 “Eskişehir ve Uşak Zalim Düşmanın Elinden Tahlis Edildi. Münhezim Düşmanı Ric’at Etmek İsteddiği Yerlerde de Aynı Akıbet Beklemektedir. Ankara, Gündüzün Zafer Şenlikleri, Gecenin Fener Alayları İçinde Misalsiz Bir Sürûr İzhar Etmiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 597, 3 Eylül 1922

57 “Terfi-i Rütbe”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 597, 3 Eylül 1922

58 “Esir Yunan Kumandanları Sevk Olunuyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 597, 3 Eylül 1922

59 “Baskumandan Paşa Hazretlerinin Hitabnameleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 597, 3 Eylül 1922

60 “Şehrimizde Tezahürat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 597, 3 Eylül 1922

4 Eylül tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de Yunan askerlerine uyarı niteliğinde manşetten bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyanname Türkçe ve Rumca olarak kaçan Yunan askerlerinin güzergâhlarına ve bulunduğu yerlere Türk uçakları ile atılmıştır. “*Gerek kumandan ve zabitlerin emriyle ve gerek münferiden her türlü zulüm ve yangından mesulsünüz*” cümlesi ile biten beyanname ihtarın yanı sıra bir psikolojik harp unsuru olarak değerlendirilmektedir. Bu beyannamenin yan sütununda halka yönelik de bir beyanname yayınlanmış ve şu cümleler kullanılmıştır. “*Ey ahali korkmayınız! Sizi kurtarmak için çarpışan ordunuz muzafferdir. Köy yakma, yol tahrip etmeye teşebbüs eden düşmana hücum ediniz! Herkes bilsin ki Türk ordusu yetişir!*”⁶¹ Bu beyannamelerin arka planında yatan gerçeğe göz atıldığında Yunan ordusunun direnme gücünün kalmadığı net bir şekilde ifade edilmektedir. Yunan askerlerinin ihtar edildiği ve Türk halkına da direniş ruhu vermenin yanı sıra dikkatli olmalarının tavsiye edildiği bu beyannamelerden anlaşıldığına göre zafere adım adım yaklaşılmaktadır.

Gazete birinci sayfasının önemli bir kısmını yine taarruz haberlerine ayırmış ve bununla ilgili şu ifadelerle yer vermiştir: “*Bir hafta zarfında ordumuz iki yüz kilometrelik bir cephe üzerinde tek mil Yunan ordusunu düçar-ı inhizam eyleyerek yüz kilometreden fazla bir derinlikte ilerlemiştir. Bir saha-i zafer her gün daha genişleyecektir.*”⁶² Zafer haberlerin yine Ankara’da büyük bir şenlik havasında kutlanmıştır⁶³. Bu arada gazetenin 2. sayfasında yurdun dört bir yanından gelen tebrik telgrafları ve sevinç gösterilerine ait haberler de önemli bir yer tutmaktadır⁶⁴. Buna karşılık Yunan halkının büyük endişe ve telaş içinde olduğu haberleri verilmektedir⁶⁵.

Hâkimiyet-i Milliye’nin 4 Eylül tarihli nüshasında “Aldanmayacağız” başlığı ile çıkan başyazıda Yunan Hükümeti’nin İngilizlere müracaat ederek acilen müdahale istediği belirtilmiştir. Makaleye göre Yunanistan’da bir buhran başlamıştır. Zira hükümetin Anadolu’nun işgali konusunda halkı kandırdığı ve oyalandığı anlaşılmıştır. Senelerce uğraşarak kurdukları ordu tarumar edilmiştir. Baş-

61 Zalim Yunan Kumandan ve Askerlerine İhtar, Halkımıza Vesaya!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922

62 “Vaziyet-i Harbiye: Münhezim Düşman Ordusu Ric’ate, Ordumuz Takibe Devam Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922

63 “Ankara’nın Zafer Şenliği”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922

64 “Ordumuzu Tebrik”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922

65 “Atina Endişe İçinde!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922

yazıda ilginç bir haber de paylaşılmıştır. Buna göre “*İncil-i Şerîfin bir ayetinden Yunan Rubbanlarının çıkarılan bir keşfe göre Anadolu Yunanistan’ın mezaristanı olacaktır. Bu rivayet ve bu keramet çoktan beri Yunan halkı arasında dolaşıyormuş. Bu muharebenin ibtidasından beri bütün bu mümin adamlar bu rivayetin tahakkukunu titreyerek intizar ediyorlarmış.*” Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın dehası sayesinde bu rivayet ve keramet tahakkuk ettiği belirtilmiştir⁶⁶.

Ordunun ilerleyişi ile ilgili haberlerin⁶⁷ yanında Meclis tarafından taltif ve terfi ettirilen subaylarla ilgili bilgilerin⁶⁸ de verildiği gazetede “Vasi Bir İhanet Planının Yıkılması” başlıklı imzasız bir başyazı yayınlanmıştır. İngilizlerin İstanbul ve Anadolu’daki hedeflerine ulaşabilmek için iki vasıtayı kullandıkları, bunların da Saray ve Yunanistan’dan müteşekkil olduğu iddia edilmiştir. Fakat “*Türk’ün celadet ve salabeti, istiklal şeref ve haysiyet aşkı, bütün bu emelleri ve hayalleri bir tekme ile tarumar*” etmiştir⁶⁹. Bundan dolayı da Yunanlıların artık tutunmak ümidi kalmamış ve mümkün olan şeyleri kurtarmak endişesine düşmüşlerdir⁷⁰. Zaten İzmir’de yaşayan İngiliz vatandaşlarının da burayı terk etmeye başladığı haberleri verilmeye başlanmıştır⁷¹. 5 Eylül tarihli gazetenin ikinci sayfasında Türk zaferi ile ilgili Rusya Dışişleri Bakanı Karahan’ın bir tebrik telgrafına yer verilmiştir⁷².

6 Eylül tarihli Hâkimiyet-i Milliye’de düşman ordusunun geri çekilişi güzergâhı ile Türk ordusunun ilerleyişi ayrıntılı olarak ele alınmıştır⁷³. Aynı gün imzasız yayınlanan bir başyazıda yazar bir arkadaşının Türk ordusu için kullandığı “taçlar deviren” unvanına dikkati çekmiş, haklı bir unvan olduğunu ifade etmiştir⁷⁴. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu nüshasında ayrıca Yunan ordusunun ger çekilişini gizlemek için yayınlanan resmi tebliğler ve Yunan Meclisinden çı-

66 “Aldanmayacağız”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922

67 “Vaziyet-i Harbiye: Harekât-ı Taarruziyemizin İkinci Safhası İnkişaf Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 599, 5 Eylül 1922

68 “Taltif Olunan Kumandanlarımız”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 599, 5 Eylül 1922

69 “Vasi Bir İhanet Planının Yıkılması”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 599, 5 Eylül 1922

70 “Ne Kurtulursa Kar, Öyle mi?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 599, 5 Eylül 1922

71 “İngiliz Tebası İzmir’den Gidiyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922

72 “Rusya’nın Zaferimizi Tebriki”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 599, 5 Eylül 1922

73 “Vaziyet-i Harbiye: Düşman Enkazının Yeni ve Esaslı Bir Muharebe Kabul Etmeye Mümkün mü?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922

74 “Yunan Vaziyeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922

kan kararlar hakkında yorum ve değerlendirmelerde bulunmuştur⁷⁵. Yunan yenilgisinin boyutları anlaşılmaya başladıktan sonra çeşitli mütareke tekliflerinin ortaya çıktığı Hâkimiyet-i Milliye gazetesi tarafından duyurulmuştur⁷⁶. Düşmanın çekildiği diğer yerlerde yaptığı gibi Eskişehir’de de pek çok mahalleyi bomba ve yağlı paçavra ile yaktığı haberleri dikkati çekmiştir. Bu saldırılarda 30 şehit ve 100’den fazla yaralı olduğu belirtilmiştir⁷⁷. Bu bağlamda Hindistan Müslümanlarından gelen ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın emrinde bulunan 100.000 liranın felaketzedelerimiz için harcanacağı yine gazete tarafından okuyucularına duyurulmuştur⁷⁸. Bütün bunlar yaşanırken Yunan tarafı bir yandan da geri çekilişlerinin Türk ordusunun tazyikinden dolayı olmadığını ilan etmişlerdir⁷⁹. Yenilgilerinin artması neticesinde Yunan tarafında ordu kumandanlarında değişiklikler yaşanmış ve Yunan başkumandanı General Trikopis olmuştur⁸⁰. Düşman için Eskişehir’den çekilişin neticeleri de netleşmeye başlamıştır. Buna göre “düşman Eskişehir civarında 200 top 12.000 nefer zayi etmiştir.”⁸¹ Yunan geri çekilişi İzmir’de etkisini göstermiş buna bağlı olarak da çeşitli nümayişler düzenlenmiş ve Rumlarla Ermeniler İzmir’i terk etmeye başlamışlardır⁸². Hatta “Türkler geliyor” nidaları arasında Yunan subaylarının bile vapurlara tırmanarak kaçmaya çalıştığı iddia edilmiştir⁸³. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi de günlük olarak verdiği muharebe ahvali hakkındaki haberlerde son düşman neferinin de Anadolu’dan çıkacağı günün beklendiğini net bir dille ifade etmiştir⁸⁴. 7 Eylül 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesi incelendiğinde kesin olarak Türk-Yunan mücadelesinin sonucunun netleşmeye başladığı anlaşılmaktadır.

75 “Yunanlılar Cepheyi Kısalttık Diyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922; “Yunanlıların Safsatası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922; “Bursa-Alaşehir Hattında Tutunacaklarmış”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922.

76 Lloyd George’un Mütareke Teşebbüsü”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922; Yunanlılar Mütareke Rica Ediyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922

77 “Eskişehir’de Yunan Kundakçılığı ve Dehşeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922

78 “Felaketzede Köylülerimize Yüzbin Lira!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 602, 8 Eylül 1922

79 “Yunanlıların Gülünç Tevilatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922

80 “Trikopis Yunan Başkumandanı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922

81 “Yunanlıların Top ve Asker Zayıtı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922

82 “İzmir’de Telaş Gittikçe Artıyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922

83 “İzmir’den Kaçmaya Çalışıyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922

84 “Vaziyet-i Harbiye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922

Zafer haberleri artamaya başladıkça dış kamuoyundan da destek ve tebrik haberleri verilmeye başlanmıştır. Bu cümleden olarak Hint Hilafet Komitesi'nin tebrik haberi birinci sayfadan Hâkimiyet-i Milliye'nin logosunun altından verilmiştir⁸⁵. Yunan geri çekilişinin İzmir'e doğru sürmesi sonrasında Amerikan ve bir takım müttefik gemilerinin İzmir'e geldiği ifade edilmiştir⁸⁶. Batı Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Bursa'ya doğru da harekâtın devam etmesi ile ilgili haberler verilirken şanlı sancağımızın Bursa ve İzmir'e ilk dikenlere 500 Lira verileceği duyurulmuştur⁸⁷. Bu arada savaşta yararlık gösteren 12 pilotumuza Büyük Millet Meclisi tarafından takdirname verileceği belirtilmiştir⁸⁸.

9 Eylül 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Yunan Başkumandanı Trikopolis'in esir edildiği haberi verilmiştir⁸⁹. Esir başkumandanın kılıcının Mustafa Kemal Paşa tarafından Kazım Paşa'ya hediye edildiği duyurulmuştur⁹⁰. Bu arada bütün taarruz boyunca on beş bini esir olmak üzere Yunan kayıplarının elli bini geçtiği ifade edilmiştir⁹¹. Bu arada Ankara'da Cuma Namazından sonra bütün halk şükran duası etmiş, Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi bir konuşma yapmış ve kurbanlar kesilmiştir⁹².

Büyük Taarruz'un en önemli günlerinden biri olan İzmir'e Türk askerinin girişini 10 Eylül 1922 günü manşetten duyurulmuştur. Haberde Süvari Alay Kumandanımız Mürsel Paşa'nın şu beyannamesi yayınlanmıştır:

"Muzaffer Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

*Muzaffer millî ordumuzun yılmaz süvarileri bizler düşmanın İzmir önündeki son mukavemetini kırarak 9 Eylül 338, 10.30'da şehre dâhil olduk. Halkın solgun gözyaşlarıyla derin hürmetlerini iblağ ile bahtiyarım."*⁹³

85 "Hind Hilafet Komitesininin Zaferimizi Tebriki", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 602, 8 Eylül 1922

86 "İzmir'e Gelenler", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 602, 8 Eylül 1922

87 "Hilali, Bursa ve İzmir'e İlk Götürenlere", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 602, 8 Eylül 1922

88 "Tayyarecilerimizi Taltif", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 602, 8 Eylül 1922

89 "Ceneral Trikopolis'in Esareti", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 603, 9 Eylül 1922

90 "Ceneral Trikopolis'in Kılıncı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 603, 9 Eylül 1922

91 "Yunan Zayıyatı", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 603, 9 Eylül 1922

92 "Namazgahda Cemaat-i Kübra ile Dua", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 603, 9 Eylül 1922

93 "Süvarilerimiz Cumartesi Günü Öğleden Evvel 10.30'da İzmir'e Girmiştir. İzmirli Bu Suretle Yunan Kâbusundan Müebbed Kurtuldular", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922

Bu haberlerle birlikte İzmir’de resmi olarak Yunan hâkimiyetinin sona erdiği, karışıklık çıkmaması için müttefiklerin bahriye askeri şehre çıkarıldığı haberi de gazetede yer almıştır⁹⁴. Esasen müttefiklerin İzmir’i teslim etmek istediğine dair haberler de duyulmaya başlanmıştır⁹⁵. Tam sayfa büyük zafere yer veren gazete, bir yandan Atina’daki durum hakkında haberler⁹⁶ verirken bir yandan da çeşitli kutlama merasimleri⁹⁷ ve askerî mücadelenin son durumu ile ilgili haberleri⁹⁸ birinci sayfasına taşımıştır. Bu arada Bursa’nın da bir an evvel kurtulması beklentisi ve temennilerinin yer aldığı haberler de gazetede yer bulmuştur⁹⁹.

İzmir’in kurtarılması ile ilgili ayrıntılar netleştikçe gazetede bu zaferle ilgili yorum ve değerlendirmeleri de geniş bir şekilde yer almaya başlamıştır. 11 Eylül 1922 tarihli Hâkimiyet-i Milliye’nin manşetine konu edilen haber/yorumda bu olayın üç asırdan beri ihtiyaç duyulan zafer olduğuna dikkat çekilerek şu ifadeler kullanılmıştır: “335 senesi Mayısın 15’inci Perşembe günü İzmir’e Yunanlılar hiyanet ve melanetin bayraktarı olarak çıkmışlardı. Üç seneden beri bu abd için didinen şanlı Türk ordusu, 338 senesi Eylülünün dokuzuncu Cumartesi günü bu hiyanet ve melanetin çirkin ve kanlı enkazını Anadolu’nun Garp kapısından dışarı attı.”¹⁰⁰ Türk ilerleyişi resmi tebliğde de yer almış ve İnegöl, Sındırgı, Bigadiç, Turgutlu ve Ödemiş’in düşman işgalinden kurtulduğu duyurulmuştur¹⁰¹. Gazetede bir seri halde devam eden “vaziyet-i harbiye” haberleri 11 Eylül tarihli nüshada da yer almış ve İzmir’in kurtuluş süreci ayrıntıları ile ele alınmıştır¹⁰². Türk ordusunun İzmir’e girişinden sonra halkın cami ve mescitlerde dua edip

94 “İzmir’den Resmi Yunanlılık Def Oldu!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922

95 “Müttefikler İzmir’i Teslim Etmek İstiyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922

96 “Atina’nın Bütün Dünya ile Münakelesi Kesildi!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922

97 “Ayasofya’da Mevlûd”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922

98 “Vaziyet-i Harbiye: Bursa Civarında Yeni Bir Zafere İntizar Ediyoruz”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922

99 “Bursa’nın Hasretini”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922

100 “Bugünkü Zafer Yalnız Bir İzmir Zaferi Değil, Milletimizin Üç Asırdan Beri Muhtaç Bulunduğu Bir ‘Eser-i Muazzam’dır!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922

101 “İnegöl, Sındırgı, Bigadiç, Turgutlu, Ödemiş’in Gaddar Düşmandan İstirdadı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922

102 “Vaziyet-i Harbiye: Ordumuzun Düşman Ordusundan Evvel İzmir’e Girdiğini Kabul Ediyoruz”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922

secde-i şükranı kapandıkları haberi gazetede yer almıştır¹⁰³. Taarruz boyunca ele geçirilen Yunan esirleri –özellikle de rütbeli subay olan esirler– ile ilgili haberler de gazete yer bulmuştur¹⁰⁴.

12 Eylül tarihli nüshasında yine manşetten taarruz ile ilgili bilgiler veren gazete şu ifadeleri kullanmıştır: “*Kabraman Türk orduları, kendilerine verilen ilk hedef her yerde Akdeniz sularına erişmişlerdir. Artık yeni hedeflere doğru hareketlere intizar edelim.*”¹⁰⁵ İzmir’in kurtuluşunun ardından Bursa’nın da kurtuluşu gerçekleştiği haberleri heyecanlı ifadelerle verilmiştir¹⁰⁶. Zafer haberlerinin yanında 200 bin kişinin katılımıyla İstanbul’da devam eden kutlama haberleri de gazetede önemli bir yer tutmuştur. Sevinç gösterilerinin yanı sıra Hürriyet ve İtilaf Fırkası binası, Yunan daire-i askeriyesi ve Sabah gazetesi matbaasının taşlandığı haberleri de gözden kaçmamıştır¹⁰⁷. Bu arada İzmir’in kurutulması ve zaferlerle ilgili Ankara’da da benzeri görülmemiş bir tören ve gösteriler gerçekleştirilmiştir¹⁰⁸. Hâkimiyet-i Milliye zaferle ilgili haberleri verirken yorumlamayı da ihmal etmemiş ve Yunan tarafıyla da alay edici cümleler kullanmıştır¹⁰⁹.

Sakarya Zaferi’nin yıldönümü olan 13 Eylül’de Hâkimiyet-i Milliye tam sayfa Türk Zaferi ile ilgili haber ve değerlendirmelere yer vermiştir¹¹⁰. Gazete bu tarihte dört sayfa olarak yayınlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın fotoğrafı büyükçe bir şekilde manşetin hemen altında yer almıştır. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ve Sakarya Zaferi’nin önemli şahsiyetlerinden Refet Paşa’nın fotoğrafları da gazetede ya-

103 “İzmir Artık Sahib-i Meşruunun Elinde Bahtiyar ve Mesud Yaşıyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922

104 “Yunan Esirleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922

105 “Dün Şimal Cephelerimizde de En Büyük Zaferi İstihsal Eyledik, Yunanlıları İçin Ancak Marmara Dalgaları Arasında Yer Vardır”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 606, 12 Eylül 1922

106 “Kadim Türk Payitahtında Kavuştuk!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 606, 12 Eylül 1922

107 “İstanbul Yerinden Oynadı!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 606, 12 Eylül 1922

108 “Dünkü Tezahurat Tarihe Geçmemiş Bir Vakadır!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922

109 “Perişan düşman kendine denizden de yol bulamamıştır” (“İzmir’e Düşmanla Beraber Girdik!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 606, 12 Eylül 1922); “Fakat geciktirler galiba, Çünkü Yunan askerini silahtan tecrid eden Yunan memurları değil, Türk kahramanlarıdır” (“Yunanistan Terhis Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 606, 12 Eylül 1922)

110 “13 Eylül’de idi ki Türk Âbidat Zaferinin Temelleri Atılmıştı. Ve Bu Temel Türkün İman ve Azimle Dolu Göğsüne Kurulmuştur”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922

yınlanmıştır. Hâkimiyet-i Milliye’de ayrıca Türk askerinin zaferini simgeleyen bir de karikatür yer almıştır. Sakarya Savaşı ile Büyük Taarruzu birlikte ele alan gazete, iki zaferin de Türk tarihinin en önemli dönüm noktalarını teşkil ettiğini ifade etmiştir¹¹¹. Gazetenin diğer sayfalarında da konu ele alınmış ve Sakarya Savaşı’nın kumandanlarının kaleminden tam sayfa hatıra, değerlendirme ve yorumlara yer verilmiştir. Bu cümleden olarak Fahreddin Paşa, Halid Bey, Kazım Paşa, Kemal Paşa ve İzzeddin Paşa makaleler yazmışlardır¹¹². Yunan Kralı Kostantin’in beyannamesine de yer veren gazete şu ifadeleri kullanmıştır: “Kral Kostantin büyük burnunun kırıldığını gösteren bir lisan ile felaketi milletine bildiriyor ve hâlâ sabır ve metanet göstermelerini tavsiye ediyor.”¹¹³

Hâkimiyet-i Milliye Türk ordusunun zaferi ile ilgili yorum ve değerlendirmelerine 14 Eylül tarihli nüshasında dış basındaki yorumları da göz önünde bulundurarak devam etmiştir. İtalyan matbuatının görüşlerine göre bir ordunun bu kadar çabuk mağlup edilmesinin ender görüldüğü ifade edilmiştir¹¹⁴. Fransız gazetelerinin de Anadolu’da sadece Yunanlıların değil İngilizlerin de yenildiği belirtilmiştir¹¹⁵. Yine Fransız gazetelerinin iddiasına göre Kral Kostantin ve hanedanına karşı Yunanistan’da bir hareket gelişmeye başlamıştır¹¹⁶. Bu arada gazetede Bursa’nın dörtte birinin yakıldığı ve birçok yerde katliamlar yapıldığı haberi de gazetede yer bulmuştur¹¹⁷. Gazetenin birinci sayfasında Samsunluların ordumuza hediyesi ile ilgili bir haber de göze çarpmaktadır. Habere göre fedakâr Samsunlular orduya üç yüz elli bin paket yani sekiz milyon sigara hediye etmişlerdir¹¹⁸.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi Eylül ayının ortalarından itibaren taarruz ve askerî konularla ilgili haberlerden ziyade zaferin neticesi olarak ortaya çıkmakta

111 “Sakarya Günü”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922; “Bir Sene Evvel!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922; “Sakarya Hailesi ve Onun İlhamâtı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922

112 “Sakarya Zaferinin En Mühim Âmilleri Bu Mübarek Yıldönümünde Hatıralarını, Fikirlerini Elleriyle Yazmışlar ve Hâkimiyet-i Milliye’ye Lutfetmişlerdir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922

113 “Mağlub Mağrurun Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922

114 “Tarih-i Askerîde Görülmeyen Bir İnhizam”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 608, 14 Eylül 1922

115 Anadolu’da İki Kişi Mağlup Edilmiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 608, 14 Eylül 1922

116 “Kral Kostantin Aleyhindeki Harekât”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 608, 14 Eylül 1922

117 “Bursa’nın Dörtte Biri Yandı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 608, 14 Eylül 1922

118 “Samsun’un Hediyesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 608, 14 Eylül 1922

olan siyasî konulara değinmeye başlamıştır. Bundan sonra Türk tarafının istekleri, barış müzakereleri, Yunanistan'daki iç karışıklıklar ve Anadolu'nun tahliyesi gibi konular daha çok yer bulmuştur.

Büyük Taarruz tamamlandıktan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın millete beyannamesi yayınlanmıştır. Yunan ordusunun durumu ve esir olan subaylardan bahseden Mustafa Kemal Paşa, şu cümlelerle beyannamesini tamamlamıştır:

“Büyük Türk milleti, Ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir kemal ile tezahür etti. Millet orduları on dört gün zarfında büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. Dört yüz kilometrelik fasılasız bir takip yaptılar. Anadolu'daki bütün memalik-i müstevliyemizi istirdat eylediler. Büyük zafer münhasıran senin eserindir. Çünkü İzmir'imizi ihtirasat-ı siyasiye neticesinde adeta memnunen düşmana teslim eden heyetlerle milletin hiçbir münasebeti yok idi. Bursa'mızı istilâ eden Yunan kuvvetleri ise ancak imparatorluğun askeri teşkilâtıyla tevhid-i amâl ve tevhid-i harekât ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın halâsı milletin rey ve idaresi kendi mukadderatı üzerinde bilâkaydüşart hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müsabet ve kati neticelere ermiştir. Büyük ve Necip Türk Milleti, Anadolu'nun halâsı zaferini tebrik ederken sana İzmir'den, Bursa'dan, Akdeniz ufuklarından ordularının selâmını da takdim ediyorum.”¹¹⁹

119 “Gazi Başkumandanımızın Millete Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 611, 18 Eylül 1922

SONUÇ

Türk Millî Mücadelesinin askerî safhasının son halkasını teşkil eden Büyük Taarruz, kamuoyunda sadece askerî olarak değil sosyo-ekonomik olarak da derin etkiler bırakmıştır. Dönem basınının en önemli unsuru gazetelerdir. Gazeteler arasında da hiç şüphesiz Hâkimiyet-i Milliye'nin farklı bir yeri vardır. Zira “devlet gazetesi”, “resmi gazete”, “yarı resmi gazete” şeklinde nitelermelere maruz kalan gazete, esasen yer yer bu sıfatların hepsini haiz bir politika takip etmiştir. Kesin olan bir şey var ki, o da Hâkimiyet-i Milliye'nin kurulduğu 10 Ocak 1920'den beri Ankara'nın yanında yer almış olmasıdır. Yazarları arasında milletvekillerinin de yer aldığı gazete, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştur. Yeni devletin bakış açısını, Millî Mücadele hareketinin dayandığı fikrî temelleri, görüş ve kararları halka yaymak üzere çıkarılan gazete, Millî Mücadele'nin sözcüsü olması bakımından da “Anadolu'nun millî vicdanına tercüman” olmuştur.

Millî Mücadele'nin en önemli aşamalarından biri olan Büyük Taarruz'u Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin nokta-i nazarından değerlendirmek ve bir kez daha bu bakış açısıyla dönemi hatırlamak en azından bir vefa borcunu ifa etmek olacaktır. Gazete incelendiğinde taarruzun başladığı ilk iki günde çıkan haber ve yorumların arka planında bir endişe gözden kaçmamaktadır. Çünkü –her ne kadar bir sene önce Sakarya Zaferi kazanılmış olsa da– yakın zamanda yaşanmış bir Kütahya-Eskişehir yenilgisi vardır. Meclis'in bayram tebriği için cepheye milletvekillerini göndermesinden kutlama telgraflarına kadar askere moral ve motivasyon vermek noktasında elinden geleni yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Taarruzun zamanı, planı ve başkumandanın yetkileri gibi konularda bir kısım muhalif mebusların Meclis'in çalışma şartlarını zorlaştırması cepheye aksettirilmemeye çalışılmıştır. Taarruzun genişlemesi, Türk ilerleyişinin mütemadiyen devam etmesi ve bunun da Yunan kaynaklarından teyit edilmesi Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde zafere olan inancı arttırmıştır. Cepheden gelen olumlu haberlerle birlikte taarruzun detayları da gazetede yer bulmaya başlamıştır. Hâkimiyet-i Milliye, Türk milletinin varlık-yokluk mücadelesinin yaşadığı bu döneme şahitlik ederken “devletin gazetesi” veya “Meclis'in gazetesi” olma vazifesini hakkıyla yerine getirmiş, bir yandan haber vermeye bir yandan da “millele azim, inanç ve moral vermeye” çalışmıştır. Hâkimiyet-i Milliye'nin savaşlar döneminde takip ettiği politikayı incelediğimizde günümüzde anlaşılan/algılan gazeteciliğin ötesinde yeri geldiğinde “cephede asker”, yeri geldiğinde

“Meclis’te mebus”, yer geldiğinde de “barış sözcüsü/diplomat/siyasetçi” gibi bir duruş sergilediği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte gazetenin bu dönem duruşu ile ilgili “psikolojik harbin bir unsuru gibi davranma” şeklinde bir yayın stratejisi takip ettiği rahatlıkla söylenebilir. Esasen bu çalışmada yapılanın da baştan sona bir muharebe analizinden ziyade “devlet gazetesi”nin nokta-i nazarından yeni devletin varlık-yokluk mücadelesindeki algıyı ortaya koyma çalışması olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

“13 Eylül’de idi ki Türk Âbidat Zaferinin Temelleri Atılmıştı. Ve Bu Temel Türkün İman ve Azimle Dolu Göğsüne Kurulmuştur”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922.

“26 ve 27 Ağustos Harekât-ı Taarruziyemiz Muvaffakiyatımızdaki Ehemmiyet-i Mahsusa”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922.

“Afyon Halkı Secde-i Şükranda!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922.

“Afyonkarahisarının İşgali”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 591, 28 Ağustos 1922.

“Aldanmayacağız”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922.

“Anadolu’da İki Kişi Mağlup Edilmiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 608, 14 Eylül 1922.

“Ankara’nın Zafer Şenliği”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922.

“Atina Endişe İçinde!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922.

“Atina’da Ne Akisler Husule Getirdi?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 571, 1 Ağustos 1922.

“Atina’nın Bütün Dünya ile Münakelesi Kesildi!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922.

“Ayasofya’da Mevlûd”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922.

“Başkumandan Paşa Hazretlerinin Hitabnameleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 597, 3 Eylül 1922.

“Başkumandanımız”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 574, 4 Ağustos 1922.

“Başkumandanımıza Fevkalade Bir İstikbal”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 535, 19 Haziran 1922.

“Başkumandanımızdan Meclis’e”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922.

“Başkumandanımızın Cepheden Avdetleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 575, 9 Ağustos 1922.

“Başkumandanımızın Salahiyetinin Temdidi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 340, 1 Kasım 1921.

“Başkumandanımızın Temdid-i Müddeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 423, 5 Şubat 1922.

“Başkumandanlık Kanununun Temdidi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 500, 7 Mayıs 1922.

“Bir Sene Evvel!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922.

“Bugünkü Zafer Yalnız Bir İzmir Zaferi Değil, Milletimizin Üç Asırdan Beri Muhtaç Bulunduğu Bir ‘Eser-i Muazzam’dır!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922.

“Bursa’nın Dörtte Biri Yandı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 608, 14 Eylül 1922.

“Bursa’nın Hasreti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922.

“Bursa-Alaşehir Hattında Tutunacaklarmış”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922.

“Büyük Neşel!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922.

“Ceneral Trikopis’in Esareti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 603, 9 Eylül 1922.

“Ceneral Trikopis’in Kılıncı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 603, 9 Eylül 1922.

“Cepheden Tebşirler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 595, 1 Eylül 1922.

“Çay Ziyafeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 584, 20 Ağustos 1922.

“Dün Anadolu’dan Hiçbir Haber Gelmemiş ve İstanbul’dan da Telgraf Çekilememiştir”, **Vakit**, S 1690, 28 Ağustos 1922.

“Dün Bütün Cephelerde Bilhassa Afyonkarahisar Mıntıkasında Muharebat Muvaffakiyetle Devam Etmiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 591, 28 Ağustos 1922.

“Dün Gelen İlk Malumat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 590, 27 Ağustos 1922.

“Dün Gelen Son Malumat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 595, 1 Eylül 1922.

“Dün Şimal Cephelerimizde de En Büyük Zaferi İstihsal Eyledik, Yunanlıları İçin Ancak Marmara Dalgaları Arasında Yer Vardır”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 606, 12 Eylül 1922.

“Dünkü Tezahurat Tarihe Geçmemiş Bir Vakadır!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922.

“Düşman Ordusunun Mühim Kuvvetleri Ric’at-i Tabiilerinden Tamamen Tecrid Edilmiş ve Murad Dağlarına Atılmıştır. Süvarilerimizin Kılıçları Altında Bu Çetin Yolda Emekleyerek Kendisini Uşak-Gedos Şosesine Atmaya Çalışmaktadır”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 595, 1 Eylül 1922.

“Esir Yunan Kumandanları Sevk Olunuyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 597, 3 Eylül 1922.

“Eskişehir ve Uşak Zalim Düşmanın Elinden Tahlis Edildi. Münhezim Düşmanı Ric’at Etmek İsteddiği Yerlerde de Aynı Akıbet Beklemektedir. Ankara, Gündüzün Zafer Şenlikleri, Gecenin Fener Alayları İçinde Misalsiz Bir Sürûr İzhar Etmiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 597, 3 Eylül 1922.

“Eskişehir’de Yunan Kundakçılığı ve Dehşeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922.

“Felaketzede Köylülerimize Yüzbin Lira!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 602, 8 Eylül 1922.

“Fransa Türklerle İhtilaf İstemez”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 580, 15 Ağustos 1922.

“Gazetelerin Yunan Hükümetine Hücumları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 577, 11 Ağustos 1922.

“Gazi Başkumandanımızın Millete Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 611, 18 Eylül 1922.

“Gazi Paşa Başkumandanımızın Ordularımıza Hitaben Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922.

“Hilali, Bursa ve İzmir’e İlk Götürenlere”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 602, 8 Eylül 1922.

“Hind Hilafet Komitesinin Zaferimizi Tebriki”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 602, 8 Eylül 1922.

“Hükümetimizin Halk ve Memurlarımıza Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 590, 27 Ağustos 1922.

“Hürmüzd ve Ehrimen”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922.

“İlk Gazilerimiz Konya’da”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922.

“İnegöl, Sındırgı, Bigadiç, Turgutlu, Ödemiş’in Gaddar Düşmandan İstirdadı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922.

“İngiliz Tebası İzmir’den Gidiyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922.

“İslamın İhyası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922.

“İsmet Paşa”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 578, 13 Ağustos 1922.

“İstanbul Yerinden Oynadı!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 606, 12 Eylül 1922.

“İstanbul’daki Bir Anadolu Evladının Hediyeleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 577, 11 Ağustos 1922.

“İstratos Şimdide Ordumuza Meydan Okuyor!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 584, 20 Ağustos 1922.

“İzmir Artık Sahib-i Meşruunun Elinde Bahtiyar ve Mesud Yaşıyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922.

“İzmir’de Telaş Gittikçe Artıyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922.

“İzmir’den Kaçmaya Çalışıyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922.

“İzmir’den Resmi Yunanlılık Def Oldu!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922.

“İzmir’e Düşmanla Beraber Girdik!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 606, 12 Eylül 1922.

“İzmir’e Gelenler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 602, 8 Eylül 1922.

“Kadim Türk Payitahtında Kavuştuk!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 606, 12 Eylül 1922.

“Karahisar Yolcuları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922.

“Kral Kostantin Aleyhindeki Harekât”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 608, 14 Eylül 1922.

“Kütahya, Uşak İstirdad Edilmek Üzere”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922.

“Lloyd George’un Mütareke Teşebbüsü”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922.

“Mağlub Mağrurun Beyannamesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922.

“Meclis’den Başkumandanımıza”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922

“Muvaffakiyatımız Tevali Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922.

“Müttefikler İzmir’i Teslim Etmek İstiyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922.

“Namazgahda Cemaat-i Kübra ile Dua”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 603, 9 Eylül 1922.

“Ne Kurtulursa Kar, Öyle mi?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 599, 5 Eylül 1922.

“Onlar Ne Diyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 593, 30 Ağustos 1922.

“Onlar Ne Diyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922.

“Ordumuz Düşmana Karşı Vâsî Mikyasda Bir Taarruz Hareketine Başlamıştır”, **Vakit**, S 1691, 29 Ağustos 1922.

“Ordumuz Taarruza Muvaffakiyetle Devam Etmektedir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 593, 30 Ağustos 1922.

“Ordumuzu Tebrik”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922.

“Ordumuzun Vasil Olduğu Parlak Neticeler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922.

“Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 570, 31 Temmuz 1922.

“Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 571, 1 Ağustos 1922.

“Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 572, 2 Ağustos 1922.

“Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 573, 3 Ağustos 1922.

“Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 574, 4 Ağustos 1922.

“Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 575, 9 Ağustos 1922.

“Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 578, 13 Ağustos 1922.

“Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 580, 15 Ağustos 1922.

“Rusya’nın Zaferimizi Tebriki”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 599, 5 Eylül 1922.

“Sakarya Günü”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922.

“Sakarya Hailesi ve Onun İlhamâtı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922.

“Sakarya Zaferinin En Mühim Âmilleri Bu Mübarek Yıldönümünde Hatıralarını, Fikirlerini Elleriyle Yazmışlar ve Hâkimiyet-i Milliye’ye Lutfetmişlerdir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 607, 13 Eylül 1922.

“Samsun’un Hediyesi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 608, 14 Eylül 1922.

“Sol Cenahımızda Uşak İstikamet-i Umumiyesinde İlerleyen Takip Kıtaa-tımız Dumlupınar’ın Şark ve Şimalinde Ric’at Etmek İsteyen Düşmanı Muhare-beye Mecbur Ederek Müthiş Bir Darbe Vurmuştur. Elde Edilen Top ve Ganaim Fevkalade Mühimdir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S. 594, 31 Ağustos 1922.

“Son Dakika: Resmi Tebliğ”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922.

“Süvarilerimiz Cumartesi Günü Öğleden Evvel 10.30’da İzmir’e Girmiştir. İzmirli Bu Suretle Yunan Kâbusundan Müebbed Kurtuldular”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922.

“Şaşırın Bunalan Yunanistan’ın İhtilacatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 582, 17 Ağustos 1922.

“Şehrimizde Tezahürat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 597, 3 Eylül 1922.

“Taltif Olunan Kumandanlarımız”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 599, 5 Eylül 1922.

“Tarih-i Askerîde Görülmeyen Bir İnhizam”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 608, 14 Eylül 1922.

“Taşrada Tezahürat”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922.

“Tayyarecilerimizi Taltif”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 602, 8 Eylül 1922.

“Terfi-i Rütbe”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 597, 3 Eylül 1922.

“Trakya ve Ordu”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 567, 22 Temmuz 1922.

“Trikopis Yunan Başkumandanı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922.

“Uşak ve Eskişehir’in Zabtı Hakkında Son Malumatlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922.

“Vasi Bir İhanet Planının Yıkılması”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 599, 5 Eylül 1922.

“Vaziyet-i Harbiye: 28 Ağustos Vekayiine Nazaran Mütalaat ve Tahminatımız”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 593, 30 Ağustos 1922.

“Vaziyet-i Harbiye: 29 Ağustos Vekayii”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 594, 31 Ağustos 1922.

“Vaziyet-i Harbiye: 30 Ağustos Vekayi-i Harbiyesi Pek Mühim Neticeleri İhtiva Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 595, 1 Eylül 1922.

“Vaziyet-i Harbiye: Bursa Civarında Yeni Bir Zafere İntizar Ediyoruz”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 604, 10 Eylül 1922.

“Vaziyet-i Harbiye: Düşman Enkazının Yeni ve Esaslı Bir Muharebe Kabul Etmesi Mümkün mü?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922.

“Vaziyet-i Harbiye: Düşman Ordusunun Omuzlarına Çöken İnhizam Pek Müthiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922.

“Vaziyet-i Harbiye: Düşman Ordusunun Omuzlarına Çöken İnhizam Pek Müthiştir”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922.

“Vaziyet-i Harbiye: Harekât-ı Taarruziyemizin İkinci Safhası İnkişaf Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 599, 5 Eylül 1922.

“Vaziyet-i Harbiye: Münhezim Düşman Ordusu Ric’ate, Ordumuz Takibe Devam Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922.

“Vaziyet-i Harbiye: Ordumuzun Düşman Ordusundan Evvel İzmir’e Girdiğini Kabul Ediyoruz”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922.

“Vaziyet-i Harbiye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922.

“Vaziyet-i Umumiye”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 586, 22 Ağustos 1922.

“Yıkılan Gurur!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 592, 29 Ağustos 1922.

“Yunan Alçakları”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 595, 1 Eylül 1922.

“Yunan Esirleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 605, 11 Eylül 1922.

“Yunan Kabinesinde Şedid İhtilaflar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 574, 4 Ağustos 1922.

“Yunan Ordusu Ancak ‘Blöf’ Yapabilir!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 578, 13 Ağustos 1922.

“Yunan Ordusunun Galibiyeti İmkânı Yoktur!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 582, 17 Ağustos 1922.

“Yunan Ordusunun Galibiyeti İmkânı Yoktur”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 582, 17 Ağustos 1922.

“Yunan Siyasetinin Hayâsızlığına Bir Numune”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 574, 4 Ağustos 1922.

“Yunan Vaziyeti”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922.

“Yunan Zayıtı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 603, 9 Eylül 1922.

“Yunanistan Ahvalı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 596, 2 Eylül 1922.

“Yunanistan Efkârı Tahavvül ve Televvün İçinde”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 576, 10 Ağustos 1922.

“Yunanistan Nasıl Rahat Edebilir?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 567, 22 Temmuz 1922.

“Yunanistan Terhis Ediyor”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 606, 12 Eylül 1922.

“Yunanistan’da Vaziyet ve Son Ümitsizlikler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 589, 25 Ağustos 1922.

“Yunanistan’da Vaziyet ve Son Ümitsizlikler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 589, 25 Ağustos 1922.

“Yunanlılar Cepheyi Kısalttık Diyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922.

“Yunanlılar Edirne Üzerine Çekilmeye Başladılar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 573, 3 Ağustos 1922.

“Yunanlılar Müsaadesiz Yürümek Fikrinde Değilmiş!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 570, 31 Temmuz 1922.

“Yunanlılar Mütareke Rica Ediyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922.

“Yunanlılar Rus Notasına Cevab Verdiler”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 568, 28 Temmuz 1922.

“Yunanlıların Gülünç Tevilatı”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922.

“Yunanlıların Safsatası”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 600, 6 Eylül 1922.

“Yunanlıların Top ve Asker Zayiati”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 601, 7 Eylül 1922.

“Yunanlıların Yalanı Ne idi, Ne Oldu?”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 571, 1 Ağustos 1922.

“Yunanlılarla Bulgarlar Çarpışıyorlar”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 577, 11 Ağustos 1922.

“Zalim Yunan Kumandan ve Askerlerine İhtar, Halkımıza Vesayal!”, **Hâkimiyet-i Milliye**, S 598, 4 Eylül 1922.

Bayur, Yusuf Hikmet, “26 Ağustos 1922 Büyük Zaferin Dünya Tarihi Üzerindeki Etkileri”, **Büyük Zaferin 50. Yıldönümüne Armağan**, İstanbul, 1972.

İkdam, S 9140, 29 Ağustos 1922.

Özalp, Kazım, **Millî Mücadele 1919-1922**, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

Peyam-ı Sabah, S 1340, 29 Ağustos 1922.

Ruşen Eşref, "Vatan Geliyor", **Hâkimiyet-i Milliye**, S 593, 30 Ağustos 1922.

Sabah, S 11770, 29 Ağustos 1922.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 21, Ankara, 1959.

MİLLİ MÜCADELE BAŞLARKEN YAYINLANAN TURANCI GAZETE: TÜRK DÜNYASI

Mehmet Salih ERKEK*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşının sonuçlanmasından sonra Mustafa Kemal'in liderliğinde başlatılan Milli Mücadelenin taraftarları olduğu gibi muhalifleri de vardı. Gerek bu harekete destek verenler gerekse karşı duruş sergileyenlerin kullandıkları en yaygın enstrüman hiç kuşkusuz ki basın yayın organları olmuştur. Gazete ve dergiler aracılığıyla yürütülen bu mücadelede içerisinde II. Meşrutiyet yıllarından Mustafa Kemal'in arkadaşı olan Kâzım Nami Bey'in çıkartmış olduğu Türk Dünyası gazetesi sadece Milli Mücadeleye verdiği destek ile değil aynı zamanda samimiyetle inandığı "Turan" ülküsü taraftarlığı ile de dikkate değer bir yayın organıdır. Bu tebliğde zaman zaman dönemin iktidarı tarafından sansüre uğrayan Türk Dünyası gazetesi hakkında bilgiler verilecek ve dönemin şartları içerisinde oynadığı rol ve üstlendiği misyon üzerinde durulacaktır. Ayrıca gazetenin Milli Mücadeleye olan bakışı ve bu bakışın diğer yayın organlarıyla benzer veya farklı yönleri ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası Gazetesi, Kâzım Nami, Milli Mücadele, Turancılık, Milliyetçilik

* Yrd. Doç. Dr.,Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü UŞAK-TÜRKİYE

**THE PAN-TURKISH NEWSPAPER WHICH WAS
PUBLISHED AT THE BEGINNING OF THE NATIONAL
MOVEMENT: TÜRK DÜNYASI**

ABSTRACT

There were both some supporters and opposers of the National Movement which was started under the leadership of Mustafa Kemal at the end of the World War I. Of course supporters and opposers had used media enstruments the most extensively. Türk Dünyası newspaper which was published by Mustafa Kemal's friend Kâzım Nami supported not only national struggle but also Pan-Turkism.

In this paper Türk Dünyası, which was censored by the power from time to time will be focused on, and the role and mission it undertook will be laid emphasis on within the conditions of the period. Furthermore, the newspaper's outlook on the National Movement as well as the similarities and differences of this outlook between the other means of media will be revealed.

Key Words: Türk Dünyası Newspaper, Kâzım Nami, National Struggle, Pan-Turkism, Nationalism

Giriş

Günümüz dünyasında en önemli güçlerden birisi olarak görülen basın ve yayın organları gelişen teknoloji sayesinde büyük oranda dönüşüme uğramış ve adeta insanların gözü kulağı olmuştur. Hemen hemen her dönemde siyasi, ekonomik, dini, sosyal ve kültürel, ideolojik fikirlerin aktarılmasında en etkili ve doğrudan araç olarak görülen gazeteler ve dergiler toplumların ve bireylerin şekillenmesinde kullanılmaktadır. Bu gücün farkında olan iktidar sahipleri veya muhalifleri geniş kitlelere ulaşmak için bu araçları etkili bir şekilde kullanmışlardır. Dünya ölçeğinde oldukça eskiye dayanan gazete olgusu aslında bizim dünyamız için oldukça yeni bir argümandır. Osmanlı modernleşme hareketinin önemli bir parçası olarak dünyamıza giren gazeteler kısa süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin değişim ve dönüşümünde önemli etkiler oluşturmuştur. Her şeyden önce Tanzimat Dönemi aynı zamanda gazetecilik dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönem Osmanlı münevverlerinin birçoğunun gazeteci oldukları ve bu gazeteler aracılığıyla fikirlerini yaydıkları düşünüldürse başlatmış oldukları hareketin başarıya kavuşmasında basının ne derecede etkili bir rol oynadığını daha iyi anlayabiliriz.

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte basın-yayın alanında tüm yasakların kalkmasıyla birlikte birbiri ardına çok sayıda gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. İnkılâbı gerçekleştiren İttihat ve Terakki ile muhaliflerinin karşılaştıkları mecralardan birisi de gazete ve dergiler olmuştur. Belki de ilk kez iktidar ile muhalefet arasındaki mücadele gazeteler aracılığıyla yapılmış, bu uğurda fikirlerinden dolayı gazeteciler öldürülmüştür. I. Dünya Savaşının hemen sonrasında devletin içerisine düştüğü durum birçok gazetenin yayın hayatına son vermesine, birçoğununsa işgal kuvvetlerinin kontrolüne girmesine neden olmuştur. İşgallerin yaşandığı ve Milli Mücadelenin filizlenmeye başladığı dönemde hareketi yürüten Mustafa Kemal'in henüz erken sayılacak bir dönemde basının gücünden yararlanmak istemesi ve işgallere karşı verilecek mücadelenin esaslarını halka anlatmak için Sivas'ta yayınlanmaya başladığı İrade-i Milliye gazetesi mücadelenin cephede olduğu kadar bu alanda da var olacağına kanıtı gibiydi.

Milli Mücadele başlarken veya sürerken bu harekete destek veren gazeteler olduğu gibi hareketin karşısında yer alanlar da vardır. Akşam, Yenigün, Tasvir-i Efkâr, Zaman, İkdâm, İleri gibi gazeteler Milli Mücadelenin yana tavır takınırlarken Alemdar, İstanbul, Peyam-ı Sabah gibi gazeteler ise harekete muhalif tavır takınmışlardır. Milli Mücadeleye destek veren İstanbul gazetelerinden birisi de

Türk Dünyası Gazetesi'dir. Bu bildiri de öncelikle Türk Dünyası Gazetesi'nin şekil ve basım özellikleri hakkında bilgi verilecek hemen akabinde gazeteyi yayınlayan Kâzım Nami Bey üzerinde durulacak ve son olarak da gazetenin yayın politikası izah edilecektir.

Gazetenin Teknik Özellikleri

Türk Dünyası Gazetesi "Türk Dünyası Gazetesi Şirketi" tarafından yayınlanan ve belirli aralıklar olmasın rağmen 21 Ağustos 1919'dan 5 Şubat 1920 tarihine kadar yaklaşık beş buçuk aylık sürede 97 sayı olarak yayınlanmıştır. Gazete çıkarılmaya başlamadan önce şirket bir broşür yayınlayarak okuyucularına çeşitli konularda bilgiler vermiştir.¹

1 Nejdet Bilgi, "Milli Mücadele'nin Başlarında İstanbul'da Yayınlanan Türk Dünyası Gazetesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S X, s. 263-264. Bilgi makalesinde şirketin yayınladığı broşürdeki bazı maddelere yer vermiştir.

10000 Lira Sermayeli Türk Dünyası Gazetesi Şirketi Mukavelenamesinden Bazı Maddeler Bir taraftan Halide Edib hanımefendi ile muharrir ve muallim Kazım Nami, müderris Hamdullah Subhi, muharrir Nebizade Ahmed Hamdi, Aşyan Neşriyat ve Tedrisat Şirketi müdir-i umumisi Ahmed Cevdet, tüccardan Ermenekli Mehmed Nuri, muharrirlerden Ahmed Beyler meyanelerinde kolektif ve diğer taraftan iş bu mukavelenameye merbut cedvelde isimleri muharrir hissedaran beyenlerinde komandit olmak üzere şerait-i atiyeye tevfikana Dersaadet'de eshamlı bir komandit şirketi teşekkül etmiştir.

Madde 3- Şirketin Sermayesi ileride kabil-i tezyid olmak üzere ve beher sehm onar liradan ibaret bulunmak üzere bin sehm yani on bin Osmanlı lirasıdır.

Madde 8- Şürekâ-yi gayr-i mesule bir hisseye malik olabilmek için şirketin tarih-i teşkilinden itibaren dört sene zarfında on lira tediye eylemek mecburiyetindedir. İş bu on lira her sene iki buçuk lira verilmek üzere dört senede tesviye ve ikmal olunacaktır. Heyet-i idarece lüzum görüldüğü takdirde taksitlerin bir seneden evvel tesviyesi talep edilebilir.

Madde 16- Şürekâ-yı gayr-i mesule şirkete tediye eylediği meblağın nısfına kadar teminat-ı nema ile istikraz edebilir. Bunun şeraiti ve usulü nizamname-i dâhili ile tayin olunacaktır. Madde 25- Hisse-i temettü bir sene nihayetinde bervech-i ati taksim olunur: Safi hisse-i temettüün yüzde onu -suret-i taksimi nizamname-i dâhilide irae edileceği üzere-ikramiye ve sermayenin öşürüne balığ oluncaya kadar yüzde beşi ihtiyat akçesi, yüzde on beşi hakk-ı tesisi olarak bedel-i ikraz mütebakisi sermayeleri nisbetinde hissedarana tevzi olunur. Ancak üçüncü sene nihayetine kadar hissedarana isabet eden hisse-i temettüün kısm-i kafisi sene-i cedide taksitleri için ifraz olunacaktır.

Madde 26- Komanditer hissedarana otuz hisse için yüzde bir, elli beş hisse için yüzde iki, seksen hisse için yüzde üç, yüz hisse için yüzde dört, yüz yirmi hisse için yüzde beş, yüz kırk hisse için yüzde altı, yüz elli beş hisse için yüzde yedi, yüz yetmiş hisse için yüzde sekiz, yüz seksen beş hisse için yüzde dokuz, iki yüz hisse için yüzde on, iki yüz on hisse için yüzde on bir ve ilh. Bundan sonra her on hisse için yüzde bir aded ilave olunmak üzere müessislik hissesi verilir.

Pek az açık hisse senedi kalmıştır. Bu milli gazeteye iştirak etmek ve parasını emin bir suretde işletmek isteyenlerin isti'cal etmeleri lazımdır. Kayd muamelesi Türk Dünyası idarehanesinde yapılır. (s. 9-10)

Gazete genelde büyük boy olarak 62x46 cm. ve 57x41 cm. boyutlarında çıkmıştır. İlk sayılarında 2 sayfa yayınlanan gazete daha sonraları 4 sayfa yayınlanmaya başlamıştır. Gazete'nin şiarı "Halkın Dediği Hakkın Dediği" şeklindedir. Gazetenin sağ ve sol taraflarında ağzında kuş tüyünden kalem tutan iki bozkurt resmi vardır. Türklerin en önemli simgelerinden birisi olan bozkurt şekline yer verilmesi gazetenin en temel özelliği olan Turancılık fikrine uygun düşmektedir. Gazetenin çoğu sayısı kendi matbaasında basılmıştır. Sorumlu müdür olarak ise Ağâh Behiç ve Alaaddin Mehmed isimleri görülmektedir. Gazete genel itibariyle siyah mürekkeple basılmış olmasına rağmen bazı sayılarda mavi, yeşil, kırmızı mürekkep de kullanılmıştır. Bazı sayılarda karikatürlere ve fotoğraflara yer verilmiştir. Gazete hem Milli Mücadeleye verdiği destek hem de Turancılık fikri güttüğü için dönemin sansür kurulunca sıkı takibe alınmış ve neticede gazete zaman zaman çıkarılamamış, zaman zamansa geniş boşluklarla çıkmak zorunda kalmıştır.

Gazetenin yazar kadrosu incelendiğinde dönemin önemli isimlerini görmekteyiz. Yusuf Akçura, Ali Canib, Mehmed Emin, Ahmed Rasim, Reşad Nuri, Köprülüzade Mehmed Fuad, Ömer Seyfeddin, Yusuf Ziya (Ortaç), Halide Edib, Besim (Atalay), Faruk Nafiz, Halide Edib gibi Türkçü edip ve şairler gazetede yazılar kalemlmişlerdir.

Gazetenin Müessisi Kâzım Nami Bey

Gazetenin sahibi olan Kâzım Nami Bey hakkında verilecek olan bilgiler gazetenin çıkış amacını ve yayın politikasını aydınlatması açısından önem taşımaktadır. Kâzım Nami Bey, 1876 yılının Üsküdar'da Nuhkuyusu'nda dünyaya gelmiş, kendisine Mehmet Kâzım adı verilmiştir.² Nami, Mehmet Kâzım'ın sonradan verilmiş takma adıdır. Babası orduda görev yapan askeri eczacı olduğu için Kâzım Nami'nin çocukluğu Trakya'nın farklı şehirlerinde geçmiştir.

Kâzım Nami okuma-yazmayı okula gitmeden annesinden öğrenmiştir. Sıbyan mektebini İstanbul'da bitirdikten sonra Üsküdar'da bulunan Toptaşı Askeri Rüşdiyesine başlamıştır. Babasının tayinleri nedeniyle öğrenimini sırasıyla Edirne ve Selânik Askeri Rüşdiyelerinde tamamlamıştır. On üç yaşındayken Selânik Askeri Rüşdiyesini bitirmiş, babasının hariciyecisi olma ısrarına uymayarak askerlik mesleğine devam etme kararı almış ve Manastır Askeri İdadisine gitmiştir.

2 Feriha Baymur, **Cumhuriyet Devri Eğitimcileri**, Ankara, 1987, s. 165.

Diplomasını aldıktan sonra bütün son sınıf öğrencileriyle beraber Kâzım Nami de İstanbul'a Harbiye'ye gönderilmiştir. Burası Manastır Askeri İdadisiyle karşılaştırılınca çok daha fazla disiplinli bir yerdir ve aynı zamanda II. Abdülhamid yönetiminin ana hedeflerinden birisidir. Bu okulda hürriyetçi fikirler ile tanışan Kâzım Nami 1897'de Harp Okulundan mezun olmuş ve Arnavutluğun Tiran redif taburuna mülâzım-ı sâni olarak atanmıştır. 1898 yılında Kâzım Nami Bey 8/31 numaralı üye olarak İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiştir.

Hem Berat'da hem de daha sonra görev alacağı Tiran'da boş zamanlarını öğretmenlik yaparak geçirmiştir. 1902 yılında taburunun silâh altına alınmasıyla birlikte, Bulgar çetelerinin peşine düşmek üzere Berat'tan ayrılmıştır. Gevgili adında bir yerde altı ay kalıp dağlarında Bulgar çetecilerini kovaladıktan sonra On Yedinci Fırka Erkan-ı Harb Reisi olan Galip Paşa'nın yaveri olarak Selânik'e gelmiştir. Sırasıyla Hayri Paşa, Yanya'lı Esad Paşa ve İbrahim Paşa'ya yaverlik yapmıştır. Kâzım Nami'nin ve arkadaşlarının asıl hedefi olan II. Meşrutiyeti ilan ettirme ve meclisi yeniden açma faaliyetlerinin sürdüğü sıralarda İmparatorluk çok sıkıntılı zamanlar geçiriyordu. Selânik, Manastır, Kosova vilayetlerinde Bulgar, Rum ve Sırp çeteleri komitacılıklarını arttırıyor, dağlarda, ovalarda ve köylerde çatışmalar sürüyordu. Türk köylüleri hiç rahat değillerdi. Bulgar çetelerinin baskılarından bunalmışlardı.

Kâzım Nami'nin de içinde bulunduğu Selânik'te toplanmış olan yurtsever ve hürriyetçi subaylar, sürdürdükleri bu faaliyetleri siyasi bir cemiyet halinde devam ettirmek istemişlerdir. Eylül 1906'da on arkadaş, uzun zamandır Mithat Şükrü'nün (Bleda) evinde yaptıkları toplantıların meyvesini almışlar ve "Beş Çınar" denilen yerde "Osmanlı Hürriyet Cemiyetini" kurmuşlardır.³ Toplantıya katılan on kişi şunlardır: Askeri Rüşdiye Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey, aynı rüşdiyenin Fransızca öğretmeni Naki Bey, Selânik-Manastır posta-telgraf müdürlüğü başkâtibi Talât Bey, Rahmi Bey, Mithat Şükrü, Kâzım Nami, Ömer Naci, İsmail Canbolat, Hakkı Baha, Edip Servet Bey'lerdir.⁴ Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ilerleyen dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşmiştir.

Meşrutiyet'in ikinci kez ilan edildiği tarihte Selânik'te bulunan Nami Bey yapılan gösterilerde başrolü oynamış, nutuklar vermiş ve hatta sahnelenen piyeslerden birinde başrolü oynamıştır. Bu yıllarda Kâzım Nami'nin hayatında önem-

3 Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1980, s. 57.

4 Kâzım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, s. 13.

li bir değişiklik olmuştur. Emrullah Efendi'nin isteği üzerine Selanik Maarif Müfettişliği'ne atanmış ve böylelikle askerlik görevi sona ermiştir. Kâzım Nami için 1910 yılı bir dönüm noktası olmuştur. Hem Türkçülüğü, hem eğitimciliği, hem de ictimâî fikirlerinden çok etkilendiği Ziya Gökalp ile tanışması bu yıla rastlamıştır. İttihat ve Terakki Partisinin Selânik'teki büyük kurultayına Diyarbakır delegesi olarak katılan Ziya Gökalp, Kâzım Nami'nin önünde çok önemli bir örnek olmuştur.

Kâzım Nami'nin II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlıcılık idealinden, Osmanlıcılıkla sentezlenmiş bir Türk Milliyetçiliğine doğru kaydığını görüyoruz. Özellikle bu fikir değişiminde Ziya Gökalp'in büyük bir etkisi olduğuna şüphe yoktur. Milliyetçilik duygularının filizlendiği yer ise Türk Ocakları ve bu ocağın neşrettiği Türk Yurdu dergisi olmuştur. Askerlik görevinden ayrıldıktan sonra İstanbul'a daha sık gelip gitmeye başlayan Kâzım Nami, Türkçülük hareketinin önemli isimleri olan Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Akçura, Mehmet Emin, Emin Bülent gibi isimlerle tanışmış, bu hareketin içinde önemli bir isim olarak yer almış, gerek ocak faaliyetlerinde, gerekse ocağın yayın organında yazılar neşrederek Türk milliyetçiliğine önemli katkılar sağlamıştır.

Kâzım Nami'nin Türkçülük idealiyle tanışmasını 1910 yılının sonlarına doğru Ali Canib tarafından Selânik'te çıkarılmaya başlanan "Genç Kalemler"de yazılar yazmasıyla başlatabiliriz. Çünkü daha önce kurulmuş olan "Türk Derneği"nde Kâzım Nami adına rastlamıyoruz. Rumeli'de ki bu hareket Ziya Gökalp'in Selânik'e gelmesiyle hız kazanmıştı. Artık Kâzım Nami ve arkadaşları Yeni Lisan ve Türk Milliyetçiliğinin durumu hakkında konuşmaya başlamışlardı. Genç Kalemler, dilde sadeleşmeyi ve "Öz Türkçeyi" savunan bir dergiydi. Kâzım Nami bu derginin Rumeli sermuharrirliğini yapıyordu.

Bu sıkıntılı dönem içerisinde Kâzım Nami, günlük bir gazete çıkarmak için çalışmalara başlamış, Ali Şükrü Bey'in matbaasını kiralayarak "Türk Dünyası" gazetesini çıkarmaya başlamıştır. İlk çıktığı zaman rağbet gören gazete, Milli Mücadele taraftarlığı yaptığı için sürekli sansürlenmeye başlayınca eskisi kadar tutulmamaya başlamış, gazeteye hissedar ve yeni aboneler bulmak için yerine Berat kasabasından öğrencisi olan Nebizâde Hamdî'yi bırakan Kâzım Nami Bey, Bandırma, Balıkesir, Soma, Akhisar, Salihli, Alaşehir, Uşak, Afyon, Kütahya, Eskişehir, Adapazarı gibi yerleri gezmiştir. İstanbul'a döndüğünde ise yerine bıraktığı arkadaşının Anadolu'ya kaçtığını görmüştür.⁵

5 Kâzım Nami Duru, **Cumhuriyet Devri Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1958, s. 4.

Aslında Kâzım Nami'nin de niyeti Ankara'ya gitmekti. Bu durumu anılarında şu şekilde anlatır:

“Bende bir yolunu bulup Ankara'ya gitmek istiyordum. Arkadaşım Memduh Bey'den aldığım borçla Mudanya üzerinden Bursa'ya geçtim ve Ankara'ya geldim. Kütahya mebusu olan Ferit Bey beni aldı, Maarif Vekili rahmetli Rıza Nur Bey'in yanına götürdü. Rıza Nur Bey: 'O! Kâzım Nami Bey, gökte ararken yerde buldum. Beraber çalışalım' deyince, 'Teşekkür ederim efendim; fakat ben İttihatçıyım' cevabını verdim. Bunun üzerine rahmetli: 'Ben İttihatçılık düşmanı değilim; bazı İttihatçı arkadaşlarla geçinemedim ayrıldım. Şimdi ne İttihatçılık, ne İtilâfçılık var. Yalnız hizmet, fedakârlık bekleyen vatan var. Mademki Türkçüsünüz, terbiyecisiniz, o halde beraber çalışabiliriz' dedi. Beni önce memurin müdürlüğüne, birkaç gün sonrada Orta Tedrisat Müdürlüğüne tayin etti.”⁶

Uzunca bir süre eğitim hayatındaki görevine devam eden Nami Bey'in siyasete olan ilgisi de devam etmekteydi. M. Kemal'e büyük sevgi ve saygı duyan Kâzım Nami, Cumhuriyet Halk Fırkasının faaliyetlerini de yakından takip etmiş, Atatürk ilke ve inkılâplarına derinden bağlanmıştı. Atatürk'ün kendisini çok sevdiğini belirten Kâzım Nami Duru, bu sevgiden dolayı Atatürk'ün kendisini Manisa'dan milletvekili yaptığını, iki dönem bu görevde bulunduğunu ve önce Maarif Encümeninde daha sonra ise Milli Müdafaa Encümeninde görev yaptığını belirtmektedir.

Emekliliğinde de öğretmenlik mesleğinden kopmayan Kâzım Nami Bey çeşitli okullarda öğretmenlikler yapmış ve hayatının son anlarını yurdun gezip görmediği yerlerini dolaşarak ve şiirler yazarak geçirmiştir. 14 Ekim 1967 yılında İstanbul'da vefat eden Kâzım Nami Bey'in çok sayıda kitabı, tercüme eserleri ve çeşitli gazetelerde ve dergilerde yayınladığı makaleleri vardır.

Gazete'nin Yayın Politikası

Türk Dünyası Gazetesinin sayıları incelendiğinde gazetenin iki temel politikası olduğu görülmektedir. Bu politikalardan ilki halkçılık fikridir. Kâzım Nami Bey'in daha II. Meşrutiyet döneminden itibaren samimiyetle inandığı fikirlerden birisi de halkçılık fikridir. O Fransız tarzı bir halkçılık anlayışın-

6 Duru, a.g.e., s. 4.

dan yanadır.⁷ Halkın değerlerinin ve düşüncelerinin önem arz ettiğini düşünen Nami Bey Türk Dünyası gazetesinde de bu fikre sıklıkla yer vermiştir.

Türk denilince Kâzım Nami'nin aklına gelen şey halktı. Bu nedenle milliyetçilik ile halkçılık onun gözünde aynı şeyi ifade ediyordu. Aydınlarımızın Türk'ün ne demek olduğunu bilmediğinden yakınan Kâzım Nami, "İtiraf edelim: Türk'ü, halkı tanımıyoruz. Ona dair ne söylüyorsak, ne düşünüyorsak halkın hakiki vicdanına tercüman olamıyoruz. Türk, asri medeniyeti her suretle hazma kabiliyetli, ictimâî bünyesiyle asri cemiyetler arasında yer tutmaya hazır bir halktır." demekle belki de Osmanlı toplumunda ikinci sınıf olarak görülen Türk halkın değerini ortaya koymaya çalışıyordu.⁸ Zaten Kâzım Nami, Türk Dünyası Gazetesinin ilk sayısında "Mefkûremiz: Milliyetçilik-Halkçılık" adlı sunuş yazısında;

"Milliyetçilikle, halkçılığın aynı şey olduğunu bilmeyiz ki artık izaha hacet var mıdır? Şu halde şiarımız; milliyetçilik-halkçılıktır. 'Türk'üz, Türkçüyüz' demekle ancak bunu murad ediyoruz. Türkçülüğü Karakum Sahralarına gitmek, kulağımıza yabancı gelen kelimelerle bozmak zannedenler aldandılar, aldanyorlar. Türkçülük, milliyetçilik Türk halkçılığından başka bir şey değildir. Biz istiyoruz ki halkın dilini söyleyelim, halkın vicdanıyla vicdanlanalım, ahlâkıyla ahlâklanalım. Kıymet hep halkındır." diyerek milliyetçilik anlayışının gereklerini ortaya koyuyordu.⁹

Kâzım Nami Bey, Halkçılığın temel prensibinin ise hürriyet olduğunu şu sözlerle ifade etmekteydi: "Halkçılığın en birinci esası hürriyettir. Hürriyet milli vicdanın tekâmülüne mani olan kayıtlardan kurtulmuş olması demektir. Hürriyeti kazanmak için yapılan her hareket de halkçılığın, daha ilmi bir tabirle milli vicdanın bir aks-ül amelidir."¹⁰ Türk halkının amacının yirminci yüzyılda bağımsız yaşamak ve hürriyetine sahip olmak olarak açıklıyordu. Gerçekten de bütün milliyetçilik hareketlerinin ortak özelliklerinden biri ve belki en çok belirgin olanı halkçılıktır. Milliyetçiliğin gelişim aşaması ve temel ilkeleri göz önüne alınınca halkçılığın ve milliyetçiliğin neden birbirinden ayıramadığı görülür. Hakikatte milliyetçiliğin asıl hedefi geniş kitlenin iradesine dayanan bağımsız

7 Kâzım Nami, "Halkçılıktan Ne Bekliyoruz?", **Türk Dünyası**, 25 Eylül 1335.

8 Kâzım Nami, "Türk Nedir?", **Türk Dünyası**, 23 Ağustos 1335.

9 Kâzım Nami, "Mefkuremiz: Milliyetçilik-Halkçılık", **Türk Dünyası**, 21 Ağustos 1325.

10 Kâzım Nami, "Halkçılığımızın Esası", **Türk Dünyası**, 30 Ağustos 1325.

bir siyasi idare ve bu siyasi birlik içinde milli bir kültür meydana getirmek olmuştur.¹¹

Kâzım Nami Bey'in bu fikri Cumhuriyet'in ilanından sonraki Halkçılık fikri ile paralellik arz etmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra fikirleriyle yeni devletin temel ideolojisini belirleyenlerden birisi olan Nami Bey'in bu etkisi halkçılık fikrinin uygulanmasında daha açık bir şekilde görülebilir.

Gazetenin takip ettiği politikalarından bir diğeri Türkçülük/Turancılıktır. II. Meşrutiyet döneminde Osmanlılık idealinin kuvvetli bir savunucusu olan Kâzım Nami Bey 1910 yılında Ziya Gökalp ile tanışmasından sonra Türkçülük fikrine yönelmiştir. Türk Yurdu, Genç Kalemler, Türk Kadını, Türk Sözü, Türk Duygusu, Halka Doğru gibi Türkçü dergilerde kaleme aldığı yazılarında üzerinde durduğu ana konu Türkçülük olmuştur. Türkçülüğü Osmanlı Devleti'nin yegâne kurtuluş yolu olarak gören Nami Bey, siyaseten Türkçülüğü desteklediği gibi diğer sahalarda da Türkçü eğilimler sergilemiştir. Örneğin onun önerdiği eğitim modeli milli bir eğitimidir. Ona göre mekteplerimiz ancak milli hars üzerine inşa edilirse vatani kurtaracak nesiller yetiştirilebilir. Dil alanında ise "Yeni Lisan" hareketine yakınlık duymuş, kaleme aldığı şiirlerinde ve yazılarında mümkün olduğunca saf bir Türkçe kullanmaya özen göstermiştir. İttihat ve Terakki'nin milli iktisat politikasının en önemli destekleyicilerinden birisi olan Kâzım Nami Bey bu konuda kaleme aldığı hikâye ve şiirlerinde yerli ve milli sermaye üzerinde durmuştur. Böyle bir gelenekten gelen Nami Bey Türk Dünyası gazetesinde de bu fikre olan inancını devam ettirmiştir. Her şeyden önce işgal altındaki İstanbul'da yayınladığı gazeteye "Türk Dünyası" adını vermesi bile manidardır. Türkçülük fikrinden vazgeçilmeye başlandığı ve hatta bu fikri savunanların kovuşturmaya uğradıkları bir dönemde Türkçülük fikrini gazete aracılığı ile sürdürmek oldukça cesur bir davranıştır. Milliyetçiliği, halkçılıkla beraber düşünen Kâzım Nami'ye göre şüphesiz ki bu halk Türk halkı idi. Orta Asya'daki Türk soyundan gelen milletlerle Osmanlı Türklerinin manevi birliğinden yana olan Nami Bey, bütün Türklüğü bir devlet içinde düşünmediğini ve bu yüzden de "emperyalistlikle" suçlanamayacağını söylemektedir.¹²

Kâzım Nami, Türklerin Orta Asya ile olan bağlarını şu şekilde ifade etmektedir:

11 Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1975, s. 24.

12 Kâzım Nami, "Türk Bayramı", **Türk Dünyası**, 6 Eylül 1325.

“Bir babanın birkaç oğlu olur. Bunlar bir çatı altında müreffeh, mesut yaşarlarken çoğalan yavruları, artık bir çatı almaz. Başka başka yurtlar kurmaya giderler. Bir kaçı gurbete de çıkar. Oturdıkları kıtanın uzak-yakın yerlerine dağılırlar. Oralarda kendi başlarına yeni yurtlar kurarlar.

Artık talih bu kardeşleri birbirinden ayırmıştır. Bunların oğulları, oğullarının oğulları yalnız büyükbabalarının, dedelerinin ismini tanır. Köklerine hürmeti olan bu dallar, bir gün amcazâdelerinin nerede olduklarını hatırlarlarsa, bir fırsat zuhur edince tanışmak, buluşmak kaygısına düşerler.

Bu pek tabii, hatta zaruri bir haldir. Bir babanın oğulları, torunları birbirine hiçbir vakit düşman olmazlar, dünya hali birbirleriyle darılacak, çarpışacak dahi olsalar usr halinde de, yesr halinde de yine birbirlerine bağlıdır.”

Görüldüğü gibi Kâzım Nami Türk milletini büyük bir aileye benzetmektedir. Her ailede olabilecek bazı nedenlerden dolayı, aile fertleri dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmışlardır. Nami Bey, devamla Osmanlıların da bu ailenin bir ferdi olduğunu belirtmektedir:

“İşte Türkler asırdan beri anayurdundan ayrılmış, tarihin cilvelerine uyarak diyar diyar dolaşmış, bazı zamanlarda birbirleri ile kanlı kanlı çarpışmışlardır, fakat dinleri bir, dilleri bir olan bu kardeşler dil ve din sahasında birbirlerini hiç unutmamış, birbirini hiçbir vakit inkâr etmemişlerdir. Biz Garp Türkleri kaderin bize çizdiği vazife yolunda yürüyerek bin sene evvelinden beri bu sahalara yerleşmiş, Osmanlı namını aldıktan sonra da dallarımızı budaklarımızı Avrupa'nın göbeğine, Afrika'nın kumlu, ateşli çöllere kadar uzatmış bir milletiz.¹³

Kâzım Nami, Turan'ı şu şekilde tanımlamaktadır:

“Turan İranlıların Türklerin oturdukları yerlere verdikleri bir isimdir; bu itibarla ‘Türk Yurdu’ demektir. ‘Türk Yurdu’ siyasi hudutlarla birbirinden ayrılmış kardeş Türklerin umumi vatanıdır. Bizim için ‘Turan’ Akdeniz kıyılarından, Bahr-i Muhit-i Kebir’e kadar uzanan birbirine uzak-yakın Türk ülkelerinin manevi birliğini gösterir bir kelimedir, daha doğrusu bu, coğrafi değil, belki tamamıyla harsî bir tabirdir.”¹⁴

Anlaşılaçağı üzere Nami Bey, coğrafi bir Turancılıktan yana olmayıp, manevi bağlar olan dil, din ve kültür birliğiyle birbirine bağlı bir Turan düşünmektedir. Duru'ya göre nasıl ki Türklüğün hars merkezi İstanbul ise, Turan'ın

13 Kâzım Nami, “Türklük-Turancılık”, **Türk Dünyası**, 20 Eylül 1335.

14 Kâzım Nami, **a.g.m.**

da manevi merkezi İstanbul olacaktır. O halde Turan ne Karakum Yaylalarına, ne Baykal civarlarına, ne de Amû-Derya, Sîri Derya Irmaklarının arasına isim olamaz.

“Vatan ne Türkiyedir Türklere ne Türkistan

Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan!”

demek bütün Türkleri ruhen rapteden manevi ülke demektir.

Ziya Gökalp'ten etkilenmiş olan Nami Bey'in Turan tanımı Ziya Gökalp'in Turan anlayışıyla örtüşmektedir. Türkçülük Kâzım Nami'ye göre “Bütün Türk-lüğü içine alan harsî vahdetin vücuduna kuvvet vermeye çalışan yoldur. Turan-cılığı siyasi bir vahaya nakletmek çılgınlık sayılacak kadar tuhaf bir zihniyettir.

Kâzım Nami, Turancılığın ya hiç anlaşılmamış, ya yanlış anlaşılmiş yahut kısmen yanlış tabir edilmiş olduğunu ve halk katında tamamen zararsız, mücer-red bir isim olduğunu belirtmektedir. Ona göre Turancılık bir mesleğin yahut siyasi bir gayenin şiarı değildir.¹⁵

O günün dünyasında esaret altında yaşayan Türkler olmasına ve Türklerin siyasi olarak birbirlerinde ayrı yerlerde bulunmalarına rağmen Kâzım Nami'ye göre Türkler hala o büyük, o geniş varlığın duygularını taşımaya devam etmektedir.

1919'dan itibaren kaleme aldığı yazılarda Kâzım Nami'nin Türk ve Türkler üzerinde bu kadar durması, köklü bir kültürün ve ırkın mirasçısı olunmasının bu derecede önemini vurgulamasının altında yatan neden Mondros Mütareke-siyle yurdun işgal edilmesidir. Kâzım Nami Balkan savaşları sırasında “Türk Yurdu'nda” üstlendiği Türk milletini mücadeleye katma görevini, bu sefer “Türk Dünyası” Gazetesinde üstlenmektedir. Amacının kutsallığına inanan Kâzım Bey, Türkün geçmişten gelen özellikleri nedeniyle esaret altında yaşayamaya-cağını ve Avrupalıların ezmeğe çalıştığı Türklük duygusunu ancak dil, din ve kültür birliği yaptığı ırkdaşlarından ve tarihten aldığı güçle koruyabileceğini ileri sürmektedir. Bu kadar acı çekmesine rağmen Türklerin ümitlerini kaybet-mediyini, kaybetmemesi gerektiğini belirtir. Önce Balkan Savaşlarını, ardından Cihan Harbini gerçekleştiren Türk milletinin en umulmadık zamanlarda di-namizm gösterdiğini ve gelecekte de gösterebileceğini ekler.¹⁶ Benzer duygular çağdaşı olan Tekinalp'te de aynı şekilde cereyan etmektedir.¹⁷

15 Kâzım Nami, **a.g.m.**

16 Kâzım Nami, “Yeis Küfürdür”, **Türk Dünyası**, 27 Eylül 1919.

17 Jacob M. Landau, **Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883- 1961)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 49.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan işgal sürecinde ve Milli Mücadelenin filizlenmeye başladığı hazırlık aşamasında İstanbul'da yayınlanan Türk Dünyası Gazetesi her ne kadar müessisi Kâzım Nami Bey'in gayretleriyle beş buçuk ay kadar yayınlanmışsa da Türk basın tarihinde farklı ve önemli bir yere sahiptir. İttihatçı avının yapıldığı, Türklük ve Turancılığın ağızlara bile alınmadığı bir dönemde Türk Dünyası adı altında yayınlanan bu gazete Halkçılık ekseninde Türklük/Turancılık davası gütmüş ve toprağa dayalı bir Turancılık yerine harsî bir Turancılığın esaret altındaki Türkleri kurtarabileceği fikri etrafında yayın yapmıştır. Damat Ferit Hükümetinin işbaşında olduğu sıkıntılı bir dönemde gazetenin zaman zaman sansür nedeniyle çıkmaması veya belirli yazıların sansür heyetince yasaklanması gösteriyor ki Türk Dünyası gazetesi hükümetin hoşuna gitmeyecek bir yayın politikası takip etmiştir. Özellikle gazetenin Mustafa Kemal'e ve Milli Mücadeleye verdiği açık destek Türk Dünyası gazetesini diğer gazeteler içerisinde farklı bir yere koymamız için yeterlidir. Bu çalışma gazete üzerine yapılacak olan ayrıntılı çalışmalar için bir ön çalışma olup aynı dönemde yayınlanmış farklı gazetelerin incelenmesi ve karşılaştırmalar yapılması için de öncül bilgiler vermektedir.

KAYNAKÇA

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1980.

Baymur, Feriha, **Cumhuriyet Devri Eğitimcileri**, Ankara, 1987.

Bilgi, Nejdet, "Milli Mücadele'nin Başlarında İstanbul'da Yayınlanan Türk Dünyası Gazetesi", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S X.

Duru, Kâzım Nami, **Cumhuriyet Devri Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1958.

Duru, Kâzım Nami, **İttihat ve Terakki Hatıralarım**, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957.

Güngör, Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1975.

Kâzım Nami, "Halkçılığımızın Esası", **Türk Dünyası**, 30 Ağustos 1325.

Kâzım Nami, "Halkçılıktan Ne Bekliyoruz?", **Türk Dünyası**, 25 Eylül 1335.

Kâzım Nami, "Mefkûremiz: Milliyetçilik-Halkçılık", **Türk Dünyası**, 21 Ağustos 1325.

Kâzım Nami, "Türk Bayramı", **Türk Dünyası**, 6 Eylül 1325.

Kâzım Nami, "Türk Nedir?", **Türk Dünyası**, 23 Ağustos 1335.

Kâzım Nami, "Türklük-Turancılık", **Türk Dünyası**, 20 Eylül 1335.

Kâzım Nami, "Yeis Küfürdür", **Türk Dünyası**, 27 Eylül 1919.

Landau, Jacob M., **Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri (1883- 1961)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

HÂDİMİZÂDE MEHMET EMİN VE GAZETESİ *İBRET*

-Millî Mücadele'ye Konya'dan Bir Destek-

Mustafa ARIKAN*

ÖZET

Mehmet Emin 1300/1884 tarihinde doğmuştur. Tavizsiz şahsiyeti, sert mizacı, güçlü hitabeti, cömertliği, yaşadığı çevreye yaptığı katkılarla temayüz etmiştir.

Mehmet Emin, Millî Mücadele yıllarında çıkardığı *İbret* gazetesi ile de tanınmaktadır. Basın tarihine ait bazı eserlerde gazete hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır. 1919-1920 yıllarında yayımladığı gazetesi, Delibaş isyanı sırasında basılarak tahrip edilmiş ve gazete koleksiyonlarına el konulmuştur. Bugün elimizde sadece iki sayısı bulunan gazetenin, 14 Teşrin-i evvel 1335/1919 tarihli sayısında yer alan “*Sevgili İrkıma Hitabım*” başlıklı yazı, Konya’da Millî Mücadele’nin manifestosu niteliğindedir. 1919 ve 1920, Konya’da Millî Mücadele karşıtı isyan hareketlerinin de görüldüğü yıllardır. Konya, Türk milletinin istiklâl mücadelesine destek veren *Babalık*, *Öğüt* gazetelerinin çıktığı yer olmasına rağmen; Hürriyet ve İtilaf Fırkası destekçisi, Millî Mücadele karşıtı gazeteler de görülür. *İntibah* da bunlardan birisidir. 25 Şubat 1335/1919’da yayımlanan ilk sayısında mesul müdürünün Hâdimizâde Mehmet Emin olduğu anlaşılmaktadır. Fakat daha ikinci sayıda durum değişir; Mehmet Emin ayrılır ve Mart 1919’da kendi gazetesini çıkarmaya başlar. *İntibah* ve yanlısı zihniyet karşısındaki yerini alır. Daha sonra da matbaasını *Öğüt*’e devreder.

Mütareke Konya’sından halkına seslenen; “*efendi olarak yaşamak ya da ölmek*” mücadelesine davet eden *İbret* ve sahibi Mehmet Emin, ilk defa bir akademik ortamda ve yukarıdaki bilgiler muvacehesinde tanıtılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Emin (Bolay), *İbret* Gazetesi, Millî Mücadele’de Konya, Millî Mücadele Basını

* Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, marikan@selcuk.edu.tr

HÂDİMİZÂDE MEHMET EMİN AND HIS NEWSPAPER *İBRET*

-A Support for National Struggle from Konya -

Abstract

Mehmet Emin was born in the year 1884. He was well-known for his uncompromising personality, stern character, powerful oratorical ability, generosity and his contributions to where he lived.

Mehmet Emin is known for the newspaper *İbret*, which he published during the National Struggle. There is some brief information about the newspaper in some works regarding the history of the press. His newspaper, which he published between 1919 and 1920, was raided and destroyed during the Delibash uprising and the newspaper's collections were confiscated. There are only two surviving issues of the newspaper. The article entitled "My address to my beloved nation" published in the issue dated 14 October 1919 is indeed a manifesto of the National Struggle. 1919 and 1920 are the years when there were uprisings against in Konya against the National Struggle. Although Konya is a city where newspapers such as *Babalık* and *Öğüt*, which lent support to the Turkish nation's struggle for independence, came out, there were also newspapers which supported the Freedom and Entente Party and against the National Struggle. *İntibah* is one of these newspapers. It is understood from its first issue dated 25 February 1919 that Hâdimizâde Mehmet Emin was its editor. However, the situation changed in the second issue; Mehmet Emin left and began to publish his own newspaper in March 1919. He takes position against *İntibah* and like-minded people and newspapers. Later, he transfers his printing press to *Öğüt*.

Addressing the people of Konya during the period of Armistice and inviting them to the struggle "to live as a master or die", *İbret* and its owner Mehmet Emin will be presented, for the first time, in an academic environment and within the framework of information given above.

Key Words: Mehmet Emin (Bolay), *İbret* Newspaper, Konya in the National Struggle, The Press in the National Struggle

Giriş

Mondros Mütarekesi sonrası oluşan olumsuz şartları¹ yaşayan şehirlerimizden birisi de Konya'dır. İstanbul-Bağdat demiryolu hattı üzerinde bulunması ve mütarekeden hemen sonra Adana, Antep, Urfa gibi şehirlerin işgale uğraması, Konya'ya büyük stratejik önem kazandırmıştır.²Kısmen İngiliz ve İtalyan işgaline uğrayan Konya'da işgalciler ile bir savaş ortamı yaşanmamış olmasına rağmen; 1919 yılında Birinci ve İkinci Bozkır isyanları, 1920 yılında Delibaş Mehmet isyanı şehir halkının zor günler yaşamasına sebep olmuştur. İkinci Meşrutiyet sonrası ülke siyasetine damgasını vuran İttihatçı-İtilafçı kavgasının, mütareke sonrasında Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın lehine dönmesi, parti mensupları ve ileri gelenlerinin intikamcı duygu ile harekete geçmeleri, Millî Mücadeleyi İttihatçı bir isyan olarak görme ve göstermeleri; Türk milletini sadece işgalci düşman ile ve onların azınlık işbirlikçileriyle değil aynı zaman da kendi insanıyla da mücadele etmek mecburiyetinde bırakmıştır.

İşgal dönemi Konya'sında, halk ve özellikle ulema arasında karşımıza çıkan bölünmüşlük, bir tarafta Hürriyet ve İtilaf Fırkası lider kadrosundan Şeyh Zeynelabidin ve İslah-ı Medaris çevresi, diğer tarafta Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti Reisi Sivaslı Ali Kemal Efendi ve arkadaşları ile cemiyetin faaliyetlerinde ifadesini bulur. Hadimizade³ Mehmet Emin, Konya ulemasından bir şahsiyettir ve bu yıllarda mesuliyetini müdrik bir münevver tavrı göstererek faaliyetleriyle ve özellikle çıkardığı İbret gazetesi ile Millî Mücadele'yi desteklemiştir. Kendisi hakkında mahallî literatürde yer alan bilgiler daha ziyade şifahidir, belgeye dayanmamaktadır ve bu bilgilerde düzeltilmesi gereken yanlışlar mevcuttur. İbret'in günümüze ulaşan bir koleksiyonunun bulunmaması, Millî Mücadele basını üzerine yapılan çalışmalarda yer almamasının sebebidir. Gazete hakkında bilgi veren ilk yayın *Konya Matbuatı Tarihi* adlı eserdir.⁴ Konya Etnografya Müzesi'nde sergilenen tek sayfadan hareketle, gazete muhtevasına temas eden

1 Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulanması ve sonrasında oluşan şartlar için bak. **Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Başkanlığı Yay., Ankara, 1992, s. 323

2 Kâmil Erdeha, **Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 265

3 Konya'da daha ziyade *Kadı* lakabıyla tanınan Mehmet Emin, 1919'da çıkan İntibah ve kendi gazetesi İbret'te lakabını Hadimizade olarak yazmıştır.

4 Mehmet Önder, **Konya Matbuatı Tarihi Matbaalar-Gazeteler-Dergiler-Muharrirler-Kitaplar**, Konya Halkevi Yayınları, Konya, 1949, s. 26-27

tek yayın ise *Konya Basın Tarihi*'dir.⁵ Bu çalışmada, bugün kütüphane ve arşivlerimizde bulunan tek nüsha⁶, aileye mensup şahısların özel arşivleri ve ilk defa belgeler de⁷ kullanılarak Hadimizade Mehmet Emin ve gazetesi İbret tanıtılmaya çalışılacaktır.

A. Hadimizade Mehmet Emin'in Hayatı ve Şahsiyeti

1. Şeceresi

Mehmet Emin'in mensup olduğu aile Konya'da *Bolaylar*⁸ olarak tanınmaktadır. Bolay soyadını, 16. yüzyıl sonlarında Anamur'dan gelerek yerleştikleri Taşkent ilçesinin *Bolay* beldesine izafeten almışlardır. Asılları 13. asrın ortalarında Türkistan'dan Taşkent dolaylarından Moğol istilası dolayısıyla göç etmiş; devlet tarafından Anamur'a yerleştirilmişlerdir. Anamur'da üç köyün aile tarafından kurulduğu rivayet edilmektedir.⁹ Ailenin şeceresi, literatüre dayalı bilgilerle 17. yüzyıl ortalarına kadar götürülebilmektedir. *Berati Bolay* tarafından hazırlanan şecere¹⁰ Fatih dönemine kadar uzanmaktadır. Silsile *Hacı Yakup Efendi - Hacı Musa Efendi - Hacı Yusuf Efendi - Hacı İsa Efendi - Musa Efendi - Yakup Efendi - Süleyman Efendi - Hacı Ali Efendi - İbrahim Efendi - Mustafa Efendi - Hacı Musa Efendi - Hacı İsa Efendi - Hacı Yusuf Efendi* şeklinde; hakkında literatürde bilgi bulunan, 18. yüzyıl başlarında doğduğu anlaşılan *Hattat Hacı İsa Efendi*'ye

5 Caner Arabacı-Bünyamin Ayhan-Adem Demirsoy-Hakan Aydın, **Konya Basın Tarihi**, 2. baskı, Palet Yayınları, Konya, 2009, s. 167-171

6 Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Katalog Sıra Nu: 1437. Gazete hakkında katalog bilgisi için bak. **Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Katalogu** (Haz. Selahattin Öztürk-Abdurrahman M. Hacıismailoğlu-Muhammed Hızarcı) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 2006, s. 177-178

7 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmada. Hakkında herhangi bir belge bulunamamıştır.

8 Bolay ailesi hakkında geniş bilgi için bak. Mustafa Arıkan, "Bolaylar", **Konya Ansiklopedisi**, C 2, Konya, 2011, s. 154-158

9 "Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay İle Söyleşi" (Haz. Ethem Cebecioglu, Vahit Gökteş, Sevim Yılmaz), **Tasavvuf**, Yıl: 9, S 22 (Temmuz-Aralık 2008), s. 393; Kazım Sarıkavak, "Kendi İfadeleriyle Prof.Dr. Hayri Bolay: Hayatı, Düşünce Dünyası ve Eserleri", **Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s. 3

10 *Mehmet Berati Bolay* (01.07.1914-12.02.1990), Mehmet Emin'in büyük oğludur. 1962-1985 yılları arasında yazılı kaynaklar ve aileden edinilen bilgiler ile oluşturulan bu şecere 245 sayfalık bir deftere yazılmış ve sonuna da aile soyadlarına göre bir indeks eklenmiştir. **Bolay Şeceresi** adı verilen bu belgenin bir sureti özel arşivimizde mevcuttur.

bağlanmaktadır. Şecere tablosunun başında yer alan Hacı Yakup Efendi'nin Fatih, torunu Hacı Yusuf Efendi'nin Kanunî dönemlerinde İstanbul'da buldukları ve devrin padişahlarına musahiplik ettikleri; Hacı Yusuf Efendi'nin Konya, İstanbul ve Şam medreselerinde yetiştiği belirtilmektedir.¹¹ Ailenin her nesilde bir din âlimi yetiştirdiği bilinmektedir. Bu silsile Mehmet Emin'in ağabeyi müderris-dersiâm *Hacı İsa Ruhi Bolay Hoca*'ya kadar ulaşmaktadır. Silsilede yer alan şahsiyetlerin ekserisi din âlimi, müderris olarak zikredilmekte, hac farızasını yerine getirmiş olanların bu özellikleri de bilgiler arasına dercedilmektedir.

Veli Sabri Uyar'ın *Hattatlar Armağanı*'nda verdiği bilgilere göre *Hattat Hacı İsa Efendi*, *Kümbet Patlatan* ya da *Abalı Hoca* olarak bilinen ve yine kendisi de hattat olan *Büyük Hacı İsa Efendi*'nin dedesidir. Babası ulemadan *Hacı Yusuf Efendi*'dir. Tahsiline Bolay'da başlamış, daha sonra Hadim'e gelerek Hz. *Hadimî*'nin talebesi olmuş, ondan icazet almıştır. Bilgisi ve güçlü hitabeti ile dikkat çekmiş, talebe yetiştirmiştir. Sülüs, nesih ve ta'lik yazmıştır. 1169/1755'de Hadim'de ta'lik yazı ile kaleme alınmış; *Besmele Risalesi*, *Tertilü'l-Kur'ân Risalesi*, *Vezaîfü'l-Mevta li-Hadimî Risalesi*, *Duhan Risalesi* tespit edilebilen eserlerinden bazılarıdır. Bu risaleler, yazar tarafından torununun torunu Müderris Hacı İsa Ruhi Bolay'da görülmüştür. Risalelerin sonunda imza kısmında yer alan Arapça ifadede "*Allah'ın Kâdir Rabbine muhtaç kulu İsa bin Hacı Yusuf bin Hacı İsa bin Hacı Musa Hadim Medresesi'nde – Allah hepsini Resûlü hürmetine affetsin! 1169'da tamamladı.*" denilmektedir.¹²

Dört oğlundan *Hacı Süleyman Efendi* Abalı Hoca'nın babasıdır. Hacı Süleyman Efendi, tahsilini babasının Bolay'daki medresesinde yapmıştır. Ticaret ve hayvancılıkla da iştigal etmiştir. Çocuklarını okutabilmek için Konya'ya göçmüştür.¹³

Mehmet Emin'in dedesi *Büyük Hacı İsa Efendi* 1226/1812-1291/1875 yılları arasında yaşamıştır. Müderris, aynı zamanda hattattır. Halk arasında *Abalı Hoca* ve *Kümbet Patlatan* lakaplarıyla da tanınmıştır. Nakşibendi Halidî şeyhi Bozkırlı Memiş Efendi'nin¹⁴ ilk halifesidir. 1257/1841 yılında bir *Delâil-i Hay-*

11 "Söyleşi", s. 393; **Bolay Şeceresi**, s. 1, 5

12 Veli Sabri Uyar, "Hattatlar Armağanı", **Konya**, S 125-126, Mart-Nisan 1949, Yıl XIII, s. 24-25

13 **Bolay Şeceresi**, s. 68

14 Hakkında bilgi için bak. İsmail Bilgili- Ahmet Çelik, **Muhammed kudsî El-Bozkırlı (Hoca Memiş Efendi)**, Konya, 2008, s. 184

rat yazmış; torunu İsa Ruhi Bolay'ın oğlu *Mehmet Hulusi Bolay*'da görülen bu eserin sonuna, mealen "*Ali el-Fevzi en-Nevahî'nin talebelerinden İsa bin Süleyman el-Hıçâb kaleme almıştır. Allah onların, babasının ve hocalarının günahlarını affetsin.*" notunu düşmüştür. Yine kendisinin yazdığı *Evrâd-ı Bahâiye* ise, torunun oğlu Mehmet Hulusi Bey'in ağabeyi *Ahmet Kazım Bey*'de bulunmaktaydı. Kabri Bolay'dadır.¹⁵

Babası *Mehmet Hulusi Efendi* 1260/1844 (Nüfus kaydına göre 1845) yılında Bolay'da doğmuştur. *Kulluklardan Mehmet Ağa'nın* kızı *Fatma Hanım* ile evlenmiştir. İlk tahsilini babasından almış, babasının vefatı üzerine, Konya ulemasından *Gilisralı Hacı Osman* ve oğlu Hacı Tahir *Efendilerin* ısrarıyla Konya'ya yerleşmiştir. Müderrislik payesi almıştır. Babasının sarayla olan ilgisini devam ettirmiştir. Tarih ilmine vukûfu, güzel giyinmesi, kuvvetli kalemi, âbid ve fâzıl şahsiyetiyle temayüz etmiştir. Konya Sandık Eminliği ve Karapınar Mal Müdürlüğü deruhte ettiği vazifeler arasındadır.¹⁶ Mahmut Sural'ın verdiği bilgilere göre, Çayırbağı suyunun Konya'ya getirilmesinde büyük yardımı olmuştur. Çayırbağlıların suyun Konya'ya götürülmesine rıza göstermemeleri üzerine, devrin valisi Ferit Paşa'ya yapılan tavsiye üzerine Mehmet Hulusi Efendi'ye müracaat edilmiş; su komisyonu üyeleri ve ulemanın katıldığı bir toplantıda, suyun Selçuklular zamanında Konya'ya getirildiğini, suyolları ve depolarının var olması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine elli kişilik bir müfreze ile heyet köye gönderilmiş, kendisi tarafından gösterilen yerler kazılınca döşenen su künkleri ve ayrıca depo ortaya çıkmıştır. Böylece anlaşmazlık ortadan kaldırılmış; müktesep hak olarak suyun yarısı şehre kazandırılmıştır. Alaaddin Tepesi'nde bulunan su deposunun kendisi tarafından planlandığı ve yapılışına nezaret ettiği belirtilmektedir. Bugünkü Karatay ilçesi sınırları içerisinde bulunan *Kerimdede Mektep Mahallesi*'nde (*Topraklık*) 91 numaralı evde oturmuştur.1323/1907 (Nüfus kaydına göre 28 Mart 1905) tarihinde vefat etmiş, Üçler Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁷

Ağabeyi *Hacı İsa Ruhi Bolay* (Doğum tarihi Şecere'de 1295/1879 ve 1297/1881 olarak mütereddit bir tarzda verilmiştir. Nüfus kaydına göre ise 1882'dir.) *Hadimli Mehmet Vehbi Efendi*'den icazet almıştır. *Sivashlı Ali Kemali Efendi*'den mantık, İslâm felsefesi ve kelâm okumuştur. Konya'da Dârü'l-Hilâfe,

15 Mahmut Sural , "50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya", **Yeni Konya**, 19 Eylül 1975, s. 3; Uyar, **Hattatlar Armağanı**, s. 24-25

16 **Bolay Şeceresi**, s. 163

17 Sural, **a.g.m.**, s. 3

Fethiye Medreseleri, Konya Sultanisi, İmam- Hatip Mektebi'nde hocalık, merkez vaizliği yapmış ve kıymetli talebeler yetiştirmiştir.¹⁸ Eşi, *Gilisralı Hacı Tahir Efendi*'nin¹⁹ kızı *Şakire Hanım*'dır. Konya'nın Meram ilçesindeki *Hacı İsa Efendi Mahallesi* ismi, adına izafeten verilmiştir.

Ablası Ayşe Hanım, Karaman'ın Bardas köyünden *Deli İbrahim Ağâ*'nın oğlu, *Kabasakal/Pisili, Yeğenoğlu ve Dârü'l-Hilâfe Medreseleri* müderrisi *Bardaslı Hasan Efendi*'nin ²⁰(1286/1869-1946) eşidir.

2. Hayatı

Hadimizade Mehmet Emin 1884 yılında Konya'da doğmuştur.²¹ Mevlana Dergâhı güneyinde yer alan Üçler Mezarlığı yakınında Kerimdede Mektep Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.

a. Tahsili

İlk tahsiline Akçeşme Mahallesi'ndeki Çukur Mektep'te²² başlamış, daha sonra vilayet konağının batı tarafında, Kalecik Mahallesi'nde Hacı Hasan Camii

18 Hayatı hakkında bilgi için bak. Caner Arabacı, **Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri**, Konya Ticaret Odası Yayını, Konya, 1998, s. 265-266; M. Ali Uz, **Konya Âlimleri ve Velileri**, Konya, 1993, s. 223-224; Sural, "Her Yönüyle Konya", s. 3; Mustafa Uzunpostalcı, "Bolay, Hacı İsa Ruhi", **Konya Ansiklopedisi**, C 2, Konya, 2011, s. 152

19 Hocaları Hadimli Mehmet Vehbi, Sivaslı Ali Kemali ve kayınpederi Gilisralı Hacı Tahir Efendiler, Konya'da Millî Mücadele'nin önde gelen şahsiyetleridir.

20 Uz, **a.g.e.**, Konya, 1993, s. 205

21 **İstanbul Müftülüğü, Şer'iyye Sicilleri Arşivi**, Sicil-i Ahval Defteri I, s. 368; Meram Nüfus Müdürlüğü, **Nüfus Kayıt Örneği** (06.10.2010); Sadık Albayrak, **Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli)**, C 3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 103. Hadimizade Mehmet Emin'in hayatının 1915 yılına kadar olan kısmı hakkında belgelere dayalı bilgi veren tek kaynak **Son Devir Osmanlı Uleması**'dır. Doğumu, tahsil hayatı, aldığı vazifelerin burada bir özeti verilmiştir. Bilgiler, İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi'nde bulunan 1 No'lu Sicil-i Ahval Defteri'nden alınmıştır. Albayrak'ın eseri ve ilgili defter, Mehmet Emin hakkında bilgi veren eserlerde değerlendirilmemiştir. Çocuklarından Merhume **Muazzez Bolay**, Merhum **Ahmet Kazım Bolay**, **Süleyman Sırrı Bolay**, **Fahriye Kutnu**, damadı ve amcazadesinin oğlu Muazzez Hanım'ın eşi **Osman Bolay**, amcazadesinin oğlu **İsa Ruhi Bolay** ile yapılan görüşmelerde, hayatını aydınlatacak şifahi bilgilerin dışında bir belgeye ulaşmak mümkün olmamıştır. Fahriye Hanım, özel arşivinden bazı fotoğraflar lütfetmiştir. Kendisine ve diğer bilgi veren şahıslara müteşekkirimiz.

22 Sıbyan mektebi olarak açılan Çukur Mektep 1898 yılından sonra inas mektebine çevrilmiştir. Daha sonra Mahmut Şevket Paşa İnas Mektebi'ne nakledilmiştir. Kerim Sarıçelik, **Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)**, Konya, 2010, s. 110-111.

bitişğinde Fethiye Medresesi'ne²³ devam etmiştir. Müderris İsa Rüştü Efendi'den okuyup “*ulûm-ı diniye ve âliyyeyi tederrüs edip*” icazetname almıştır.²⁴ Medrese tahsilinden sonra Kürkçü Mahallesi'nde Nizamiye Medresesi arsası üzerinde inşa edilen Konya Darülmualiminine giren Mehmet Emin, iki yıl süren eğitiminden sonra²⁵ 15 Şaban 1320 (17 Kasım 1902) tarihinde mezun olmuştur.²⁶

Mehmet Emin, yetişmesi bakımından babası Mehmet Hulusi Efendi ve ağabeyi Hacı İsa Ruhi Efendi'den de istifade etmiştir.

Hal tercümesinde yer alan bilgiye göre, mektep kurma ve açma yetkisini haiz 9 Mayıs 1322 (22 Mayıs 1906) tarihli bir ruhsatname sahibidir. Bu ruhsatnameye binaen, Konya'da bir hususi mektep açmış ve Mehmet Efendi isimli bir zata devretmiştir.²⁷

8 Nisan 1320 (21 Nisan 1910) tarihinde tayin edildiği Antalya Mahkemesi mukayyitliği görevine başlamadan istifa ederek İstanbul'a gitmiş ve *Mekteb-i Kuzat* imtihanlarına girerek başarılı olmuş, usulü veçhile “sınıf-ı hamse” ile nâiplik (kadı vekili) ehliyetnamesi sahibi olmuştur.²⁸

b. Memuriyeti

Sicil-i Ahval Defterindeki hal tercümesine göre yaptığı vazifeler sırasıyla şöyledir: 1 Mayıs 1320 (14 Mayıs 1904) *Koçhisar* kazası nüfus ikinci kâtipliği, 15 K.evvel 1320 (28 Aralık 1904) *Divle* (şimdi Karaman iline bağlı Ayrancı ilçesi) niyabeti,²⁹ 18 T.sani 1322 (1 Aralık 1906) *Senirkent* niyabeti, 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909) *Geyikler* (şimdi Afyon ili Dinar ilçesi) mahkeme kâtipliği, 7 Nisan 1326 (20 Nisan 1910) *Lapseki* niyabeti, 15 Ağustos 1327 (28 Ağustos 1911) *Gemlik* niyabeti, 1 Ağustos 1328 (14 Ağustos 1912) *Ulukışla* niyabeti ve 19 Ağustos 1329 (1 Eylül 1913) *Köyceğiz* kadılığı.

23 Arabacı, a.g.e., s. 251

24 **Sicil-i Ahval Defteri**, s. 368

25 Okulun süresi 1914-1915 eğitim-öğretim yılından sonra dört seneye çıkarılmıştır. Sarıçelik, **Eğitim Kurumları**, s. 185

26 **Sicil-i Ahval Defteri**, s. 368

27 Aynı yer

28 Aynı yer

29 Niyabet, “kadırlara vekâlet eden nâiplerin şer’î meselelere ve davalara bakması” vazifesidir. Bak. Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011, s. 522; Nâib, kadının yargı alanının bir bölümünde görevlerini yükümlenen memurdur. Kadı tarafından tayin, teftiş ve azledilir. İlber Ortaylı, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994, s. 63

Ulukışla'da görev yaptığı süre içinde vazifesini adil, tarafsız bir şekilde ve uyum içerisinde başarıyla yapmış olması “*vazife-i memuriyetini kemal-i adl ve istikamet ve bi-taraf ile hüsn-i ifa ve cümle ile hüsn-i imtizac ederek bilumum ahalinin hüsn-i teveccühatlarını kazandığına dair meclis-i idare mazbatasının leffiyle*” şeklinde ifade edilmektedir. Bu duruma rağmen, sert ve tavizsiz mizacı sebebiyle bazı anlaşmazlıklar yaşadığı anlaşılmaktadır. Jandarma kumandanını tahkir sebebiyle Adliye Nezareti'nin 27 T. Sani 1328 (10 Aralık 1912) tarihli yazısı ile bir altın nakdî cezaya çarptırıldığı anlaşılmaktadır. Yine, aynı yerde belediye reisine hakaret ettiği, rüşvet aldığı gibi suçlamalarla hakkında dilekçe ile şikâyetle bulunulmuştur. Adliye Nezareti'nin 6 Haziran 1331 (19 Haziran 1915) tarihli yazısından anlaşıldığına göre men-i muhakemesine karar verilmiştir. Köyceğiz kadılığı sırasında bazı vaazlarında “*halkı nifak ve şikâka davet yolunda*” zararlı telkinlerde bulunduğu iddiasıyla 26 T. Sani 1329 tarihli irade-i seniyye ile azledilmiştir. Bu konuda Divan-ı Harbi Örfi tarafından muhakeme edilmiş ve beraatine karar verilmiştir.³⁰

Mehmet Emin bundan sonraki hayatına Konya'da dava vekili ve sonra avukat olarak devam etmiştir.³¹

c. Evliliği

Mehmet Emin ilk evliliğini akrabasından Müzeyyen Hanım ile yapmıştır. Bu evliliğinden sırasıyla çocukları Fatma Dudu (08.02.1910-?), Mehmet Berati (01.07.1914-12.02.1990), Ahmet Kazım (02.03.1915-12.05.1932), Emine Hadiye (01.08.1917-18.12.1918) ve Mustafa Masum (22.01.1920-28.01.1984) dünyaya gelmişlerdir.

İkinci evliliğini Adapazarı'lı Sadıkbeyzadeler'den Sıdika Hanım ile yapmıştır. Bu evliliğinden yine sırasıyla Fatma Muazzez (01.02.1926), Ayşe Nebile (03.01.1929), Fahriye (17.12.1931), Ahmet Muhtar (29.01.1933-19.07.2010), Behiye (07.12.1939), Hediye (07.12.1939-25.06.2012) ve Süleyman Sırrı (11.03.1945) doğmuşlardır.³²

30 Aynı yer

31 Konya Barosu Arşivi kayıtlarından istifade etmek amacıyla yaptığımız müracaatta, Dosya Fihrist Defterinde 1 numarada kayıtlı olduğu belirtilmiş, fakat kendisine ait dosya yerinde bulunamamıştır. 1960 yılı öncesine ait evrakın SEKA'ya gönderildiği, sonraki yıllara ait olanların muhafaza edildiği beyan edilmiştir. Müracaatımız sebebiyle gösterdiği ilgi için Baro Yazı İşleri Müdürü Tokdemir Kansu Bey'e müteşekkirimiz.

32 Meram Nüfus Müdürlüğü, **Nüfus Kayıt Örneği** (06.10.2010). Çocuklarından Fahriye Kutnu Konya'da, Süleyman Sırrı Bolay Antalya'da ve Behiye Deniz Adapazarı'nda ikamet etmektedirler.

d. Ölümü

Hadimizade Mehmet Emin kadılık vazifesi sonrasında Konya’da yaşamıştır. Avukatlık yaptığı yıllarda Konya eşrafı içerisindeki mümtaz mevkiini muhafaza etmiş; avukatlığının yanı sıra Konya gazetelerindeki yazıları, camii kürsülerindeki vaazları ve verdiği özel dersleri ile bir münevver olarak halkı tenvir vazifesine devam etmiştir.

Milletine hizmet ile geçen hayatını 23 Ocak 1961 Pazartesi günü saat 14.35’te tamamlamıştır. Beyin kanaması sebebiyle tedavi gördüğü Konya Millet Hastanesi’nde vefat etmiş³³ ve Musalla Mezarlığı’nda ebedî istirahatgâhına tevdi edilmiştir. Mezar taşının ön yüzünde “*Hadimin Bolay Kö. Memlekete Çok Hizmeti Olan Hâkim ve Avukat Mehmet Emin Bolay D. 1300 Ö. 23.1.1961*” ibaresi yazılıdır. Arka yüzünde ise, eski harflerle, ölümün yok olmak değil, Allah’a kavuşmak olduğunu hatırlatan “*Halk ölüm sandığını sanma ölüm/ Hakk-ı edâ-yı vuslattır o kim/ Sanma memâtına geldi*” ifadesi yer almaktadır. Mezar taşı, ulemaya mensup olduğunu gösterir şekilde yapılmıştır.³⁴

3. Şahsiyeti

Mehmet Emin sert mizaçlı, mücadeleci, sözünü esirgemeyen bir şahsiyettir. Ölümünün ardından yazılan bir yazıda bu yönü “*daima ön saflarda varlığını göstermiş, sözünü söylemiş, mücadeleci, düşündüğünü söyleyebilen, memleket işlerine alâkalı bir insan*” satırlarıyla ifade edilmektedir.³⁵ Kendisini tanıtan bir başka yazıda da “*yüksek bilgisi ve değerli meziyetleriyle medeni cesaretiyle halkın teveccühünü kazandı*” belirtilmektedir.³⁶Bu yönü, naip ve kadı olarak görev yaptığı yıllarda yaşadıkları ile de belli olmaktadır. Nüfuzlu ve mevki sahibi şahıslar karşısında dik durabildiği ve bunun sonucuna katlandığı anlaşılmaktadır. Kadılık vazifesinin sona ermesine sebep de bu yönü olsa gerektir. Halk içine nifak sokacak ve ayrılıklara sebep olacak zararlı telkinlerde bulunamayacak bir şahsiyet olduğu yaşadığı hayattan anlaşılmaktadır. Memleket meselelerine bigâne kalmayan yapısı dolayısıyla, devrin siyasi iktidarı ile ters düşmüş olabilir. Vazifesini

33 **Bolay Şeceresi**, s. 197; ayrıca ölüm haberi için bak. “Avukat Mehmet Emin Bolay Öldü”, **Yeni Konya**, Nu: 4107, 24 Ocak 1961

34 Bak. **Ek 5**

35 Rüştü Özal, “Doymayan Toprak”, **Yeni Konya**, Nu: 4127, 13 Şubat 1961

36 **Selçuk**, Nu: 457, 11 Nisan 1950

mahkeme dâhili ile sınırlandırmadığı ve ulemadan bir şahsiyet olarak kürsülerden halkı aydınlatmaya çalıştığı görülüyor. Devir İttihatçı- İtilafçı kavgasının ve alabildiğine siyasî istikrarsızlığın yaşandığı bir zamandır.

Vilayet Umumî Meclisi ve Belediye Meclisi azalıklarında bulunmuş olan Mehmet Emin'in, bir meclis toplantısında dönemin valisi ile tartıştığı, valiyi tokatladığı ve bu sebeple tutuklandığı anlatılmaktadır. Damadı Osman Bolay'ın³⁷ ifadesine göre; o sırada Ankara'da önemli görevde bulunan bir hemşehrisine haber gönderebilmiş, şahsın durumu Atatürk'e iletmesi sonucunda ve onun tavassutuyla hürriyetine kavuşmuştur.³⁸ Oğlu Ahmet Muhtar Bolay, bu olayın sebebini *şapka inkılâbına muhalefet* olarak zikretmişti.³⁹ İhtiyat kaydı ile zikredilmesi gereken olay doğru ise; anlatılanların ışığında, hapisten kurtulmasına aracılık eden şahsın, aralarında akrabalık bağı da bulunan,⁴⁰ dönemin Konya mebuslarından ve aynı zamanda şer'îye vekilliği görevinde de bulunan *Musa Kâzım (Onar)*⁴¹ olduğu anlaşılmaktadır.

Haksızlık karşısında susmayan ve mazlumun yanında yer alan bir yapıya sahip olduğunu gösteren bir başka olay ise, 1947 yılında meydana gelen *Aslanköy Olayları* karşısındaki tavrıdır. Ülkede çok partili hayata geçiş sancılarının ve şaibeli 1946 seçimlerinin yaşandığı dönemdir. İçel'in Aslanköy beldesinde yapılan muhtarlık seçimlerinde sandığa müdahale edilmesi ve seçimlerin yenilenmesi teşebbüsü üzerine halk jandarma ile çatışmış, olaya karışanlar tutuklanarak Konya'ya nakledilmişler ve davaları orada görülmüştür. CHP'li olarak tanınmasına rağmen Avukat Mehmet Emin müdahil avukatlar arasındaki yerini almış, davanın sonuna kadar gönüllü ve karşılıksız olarak demokrasi mücadelesine destek olmuştur.⁴²

37 Amcazadesi Osman'ın oğludur. Bugün 85 yaşında olan Osman Bolay Konya'da ikamet etmektedir.

38 Osman Bolay ile mülakat

39 Ahmet Muhtar Bolay ile Konya Aydınlıkevler'de bulunan ikametgâhında 2005 yılı Ramazan bayramı ziyaretinde yapılan mülakatta nakledilen bilgi **Konya Basın Tarihi** adlı eserde de yer almıştır. Arabacı, **a.g.e.**, s. 168, dpn. 32

40 Uz, **a.g.e.**, s. 183

41 Hakkında bilgi için bak. Uz, **a.g.e.**, s. 181-183; Ahmet Atalay, **Millî Mücadele'de Konya Kuvâ-yı Milliyecileri (İlk Meclise Girenler)**, C 1, Konya, 1997, s. 99-109

42 Adı geçen davaya İstanbul'dan Kenan Öner, Süreyya Ağaoglu; Ankara'dan Hamit Şevket İnce, Samet Ağaoglu; İzmir'den Osman Kapani, Rauf Onursal, Refik Şevket İnce gibi tanınmış isimlerin yanı sıra Adana, Mersin, Afyon, Samsun, Antakya, Kayseri, Muğla'dan

1950 genel seçimleri öncesinde CHP Genel merkezi ve il yönetiminin belirlediği milletvekili aday listesinin karşısında hazırlanan Halk Listesi'nde ismine yer verilmiştir.⁴³ Bu durum, siyasî dengelerin değiştiği, Demokrat Parti gibi ciddi bir rakibin ortaya çıktığı, uzun iktidar yıllarının yıprattığı, bu yıpranmada din-devlet ilişkilerinde yapılan icraatların öne çıkacağı ve belirleyici olacağı bir ortamda; Bolay Ailesi'ne mensup, eski kadı ve ulema mensubu, itibarlı bir şahsiyetin isminden istifade düşüncesini ortaya koymaktadır.⁴⁴ Bu tercihte, yukarıda bahsedilen Aslanköy olayları karşısında takındığı tavır da etkili olmalıdır.

Memuriyetini müteakip Konya'da yaşadığı yıllarda Konya basınında yayınlanan yazılarında sağlam dinî bilgisi, Arapça, Farsça ve Edebiyata hâkimiyeti ile inşa etmiştir. Yazılarındaki düşüncelerini ayet ve hadislerle delillendirmektedir. Taassupla mücadele ettiği, dinî konular ve İslâm tarihi hakkındaki yazıları dikkatle takip edilmektedir. Bir vaizin konuşması üzerine Ekekon'da yazdığı yazı⁴⁵ Diyanet İşleri Başkanlığının dikkatini çekmiş, Konya Müftülüğü'nden bilgi istemiştir.⁴⁶

da birçok avukat gönüllü olarak katılmışlardır. Konya'dan davaya katılan avukatlar ise Fahri Ağaoğlu, Tarık Kozbek, Muammer Obuz, Sedat Dikmen, Ahmet Eşrefoğlu, Halis Sungur, Ziya Göktürk, Mustafa Kıray, Mehmet Ali Apalı, ve Emin Ağah Ünver'dir. Bu konuda bak. Ömer Akdağ, "Torosların Tepesinde Bir Demokrasi Destanı: Aslanköy Olayı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 25, S 74, Ankara, 2009, s. 309-343

43 "M. Emin Bolay Konya milletvekilliği İçin Adaylığını Koydu", **Selçuk**, Nu: 457, 11 Nisan 1950. Haberde "*Değerli hukukçularımızdan ve kıymetli muharrirlerimizden üstad Avukat Mehmet Emin Bolay'ın da kayıtlı bulunduğu Halk Partisi namına Konya milletvekili adaylığını koyduğunu memnuniyetle öğrendik.*" denilmekte, mümeyyiz vasıflarından ve Milli Mücadele yıllarında yaptığı hizmetlerden söz edilmektedir.

44 Yıllar öncesinde 14 Kasım 1335/1919'da gazetesi İbret'e yazdığı Meb'usluk başlıklı yazısında "...*Meb'usluk, aman yarabbi ne cazibeli ne sihirli unvan! Ne sevimli, ne şaşaalı bir makam. Acaba bu ünvana mazhar olmak, bu makama çıkabilmek için bende ne gibi sıfatlar bulmak gerek. İştiiyorum, hissediyorum ki bu vazife o kadar zor bir şey değilmiş. O makama erenler, o ünvana nail olanlar benim gibi, belki benden daha duygusuz, sermayesiz kimseler imiş. Hakikat böyle olmakla beraber yine ben kendimde o cesareti göremiyorum. Ya benim işittiğim ve hissettiğim gibi çıkmaz da orada benim karşıma birçok siyasî, içtimâî, hayatî, iktisadî, ilmî, tarihî, hulâsa az çok tahsile ihtiyaç hisseder meseleler çıkarsa o vakit ben hangi malûmat, hangi teevvülemle bunların içinden çıkmak imkânını bulacağım.*" şeklinde dile getirdiği düşüncelerinin değiştiği ya da bahsettiği olgunluğa artık erişmiş olduğunu düşündüğü söylenebilir.

45 M. Emin Bolay, "Bir Vaizin Velezzallın Veleddallın Kavgası", **Ekekon**, Nu: 2322, 24 Şubat 1945

46 Bak. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Belge nu: 051.42-12.103.16

Musalla Mezarlığı doğusunda geniş bir bahçe içindeki üç katlı dokuz odalı bir evde oturan Mehmet Emin, bugünkü Musalla Caddesi'nin açılmasını, mahalleye elektrik getirilmesini, mezarlığın ağaçlandırılmasını temin etmiş, mahalleye bir çeşme, mezarlık kıyısına bir de cami yaptırmıştır. Bu camide Ramazan aylarında görev yapmak üzere hocalar temin etmiş, önemli günlerde kendisi de vaazlar vermiştir.⁴⁷ Yine mezarlık yakınlarında 1924 yılında zamanın Konya Valisi İzzettin Bey'in yardımlarını da temin ederek Cumhuriyet Mektebinin yapılmasını ve öğretime açılmasını sağlamıştır.⁴⁸

Mehmet Emin cömert ve misafirperver bir insandır. Evi ve sofrası daima dostlarına açık olmuştur. Şehrin ileri gelenlerinin yanı sıra ve özellikle veli bir zat olarak bilinen *Lâdikli Ahmet Ağa*⁴⁹, *Kapı Cami İmamı Hacı Haydar Efendi*⁵⁰ sıkça ağıladığı misafirlendendi. Kızı Fahriye Hanım, çocukluğunda evlerinde ağırladıkları misafirler arasında Kazım Karabekir ve ailesinin olduğunu da hatırlamaktadır.

Avukatlık yıllarında hocalıktan kopmamış, imam-hatip öğrencilerine ve bazı şahıslara özel dersler vermiştir.⁵¹

Hadimizade Mehmet Emin, sadece Millî Mücadele yıllarında çıkardığı İbret ile değil; Konya'nın hafızasında nev'i şahsına münhasır şahsiyetiyle de iz bırakmıştır.

47 Kızı Fahriye Kutnu tarafından verilen bilgi. Ayrıca bak. Arıkan, **a.g.m.**, s. 157; Uzunpostalcı, **a.g.m.**, s. 153; Konya'nın önemli ibadet mekânlarında Kapu Camii'nde vazettiğine dair bilgi için bak. Adem Demirsoy, **Konya'da Basının Gelişmesi ve Yeni Konya Gazetesi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2003, s. 52

48 Eski okul binası 1973 yılında yıktırılmış ve yerine bir hayırsever tarafından ihtiyaca cevap verecek şekilde yeniden yaptırılmıştır. Adı, *Nesrin ve Aysegül Kardeşler İlköğretim Okulu* olarak değiştirilmiştir.

49 Hakkında bilgi için bak. Mustafa Özdamar, **Ladikli Ahmet Ağa**, Kırk Kandil yayınları, İstanbul, 2010, s. 207; Uz, **a.g.e.**, s. 289

50 Hakkında bilgi için bak. Uz, **a.g.e.**, s. 208-210

51 Uzunpostalcı, **a.g.m.**, s. 153; Konya'nın tanınmış şahsiyetlerinden Nuri Baş Hoca kendisinden Farsça ve Edebiyat dersleri almıştır. <http://www.merhabahaber.com/gunun-haberleri/vefat-yildonumunde-nuri-bas-2825yy.htm>, Mehmet Ali Uz, "Vefat Yıldönümünde Nuri Baş", <http://www.merhabahaber.com/gunun-haberleri/vefat-yildonumunde-nuri-bas-2825yy.htm> (14 Şubat 2010); <http://kainatamektup.com/index.php/2010/02/nuri-bas-hoca-efendi>, "Nuri Baş Hoca efendi" (19.10.2010)

B. Milli Mücadelede Hadimizade Mehmet Emin ve İbret

Milli Mücadele yıllarında basında karşımıza çıkan farklı tutuma, yani Milli Mücadeleyi desteklemek ya da karşısında olmak durumuna Konya'da da rastlamaktayız. O yıllarda Konya'da yayımlanmakta olan Öğüt ve Babalık'ın yanında Türk milletinin verdiği mücadeleye destek olan, onlara yoldaşlık eden Mehmet Emin ve gazetesi İbret'in yerini tayin edebilmek için, öncelikle şehirdeki muhalif unsur ve odaklara temas etmek gerekecektir.

1. Konya'da Millî Mücadeleye Muhalefet ve Muhalif Basın

Konya'da işgal ortamına karşı oluşan milli örgütlenmeleri engellemeye çalışan bir takım şahıslar ve kurumlar öne çıkar. Bunların başında dönemin valisi *Cemal Bey (Artin Cemal)*⁵², Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurucularından *Şeyh Zeynelabidin*,⁵³ *İslah-ı Medaris-i İlmiye Medresesi*⁵⁴ (yaygın olarak bilinen adıyla *İslah-ı Medaris* ya da *İslah*) ve medresenin çıkardığı gazete *İntibah*⁵⁵ gelir. Mütareke sorası oluşan ortam içerisinde Konya'da azınlıkların faaliyetleri ve taşkınlıkları da söz konusudur. İngiliz gizli servis elemanı *Rahip Frew*, Konya'da otel yöneticiliği yapan *Miss Kouchmann*, *İngiliz Muhipleri Cemiyeti Reisi Sait Molla*⁵⁶ Damat Ferit hükümeti ile birlikte hareket etmişler, Konya'da ortaya çıkacak isyan hareketlerinin teşvikçisi, örgütleyicisi olmuşlardır.

Tarihi 1846 yılına kadar giden ve ilk kurulduğu zaman adı *Bekir Sami Paşa Medresesi* olan *İslah*'ın müderrisleri arasında *Zeynelabidin*'in babası *Mehmet Bahaeddin Efendi*, amcası *Hasan Kudsi Efendi* ve oğlu *Ali Rıza Kudsi Efendi*,

52 Cemal Bey mütareke sonrasında iki farklı dönemde Konya valiliği yapmıştır. İlk atanması *Tevfik Paşa Hükümeti* zamanında 28 Kasım 1918'dir. 3 ay 6 gün süren ilk valilik döneminden sonra 4 Mart 1919'da kurulan birinci damat Ferit Hükümeti'nde Dâhiliye Nazırlığına getirilmiş; İzmir'in işgali karşısında gelişen olaylar ve tepkilerin sonucunda hükümetin istifası üzerine 14 Mayıs 1919'da yeniden Konya'ya vali olarak dönmüştür. Sivas Kongresi sonrasında ülkede hükümetinin kendisinin de Konya'da düştüğü zor durum sonucunda 25-26 Eylül gecesinde Konya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. *Kamil Erdeha, Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 267-277; *Ahmet Avanas, Milli Mücadele'de Konya*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s. 70-86

53 Arabacı, **a.g.e.**, s. 477-504

54 Hayatı ve faaliyetleri için bak. Arabacı, **a.g.e.**, s. 515-525

55 Arabacı, **Konya Basın Tarihi**, s. 140-167

56 Özellikle *Rahip Frew*'ün faaliyetleri için bak. *Ahmet Atalay, "İngiliz Rahip Dr. Robert Rew Frew'nun Anadolu ve Konya Delibaş İsyanındaki Rolü"*, **Ata Dergisi**, S 8, Konya, 1999, s.179-217

Zeynelabidin, kardeşleri Rifat ve Ziya Efendiler bulunmaktadır. İslah, aynı zamanda yayın faaliyetlerinde bulunan, sonradan matbaasını da kurmuş; sadece eğitim işinde değil, çıkardığı Maşrık-ı İrfan ve onun mütarekedeki takipçisi İntibah gazeteleri ile de muhalefetin, özellikle Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin Konya'daki temsilcisi olmuştur. Gazeteler ve medresenin siyasi tavrını adeta Zeynelabidin'in siyasi hayatı belirlemiştir.

Meşrutiyet ve İttihat ve Terakki yanlısı bir kimlik olarak siyasi hayatı başlayan Zeynelabidin, Konya'dan mebus olarak meclise girmiş bir şahsiyettir. O dönemde İslah, gazete olarak Maşrık-ı İrfan'ı⁵⁷ çıkarmakta ve meşrutiyetin ilk yılı içerisinde İttihat ve Terakki *Cemiyet-i Mukaddese*, *Cemiyet-i Muhtereme* olarak tavsif edilmektedir.⁵⁸ Fakat Zeynelabidin'in önce *Ahali Fırkası*'nın kurucusu⁵⁹ daha sonra da fırkanın *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*'na katılmasıyla yöneticileri arasında yer alması,⁶⁰ gazeteyi, *muhaliif* ve özellikle 1912 seçimlerinde kendisinin mebus olmasının engellenmeye çalışılması⁶¹ *düşman* bir çizgiye ulaştırmıştır. Gazete İttihat yanlısı *Hakem* ve *Konya Osmanlı* gazeteleri ile de siyasî bir mücadele yürütmüştür.⁶² 19 Şubat 1324'te ilk sayısı yayımlanan gazete, 1913 Haziranında Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında muhalefetin tasfiye edildiği süreçte kapanmıştır.

İntibah, 25 Şubat 1335/1919 tarihinde çıkmaya başlar. İmtiyaz sahibi medrese müderrislerinden Ali Rıza Kudsî, mes'ul müdürü ise Hadimizade Mehmet Emin'dir. Babalık Matbaası'nda basılmaktadır.⁶³ Henüz 8 Mart 1335/1919 tarihinde çıkan ikinci sayısında durum değişir; gazete medrese bünyesinde ken-

57 Gazete hakkında genel bilgi için bak. Arabacı, **a.g.e.**, s. 60-74; Taner Özcan, “**Meşrutiyet Dönemi Konya Basınına Bir Örnek Maşrık-ı İrfan Gazetesi**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, 182 s.; Hakan Aydın, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Konya’da İslamcı Muhalefetin Sesi: Maşrık-ı İrfan”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 17, Konya, 2007, s. 33-52

58 Özcan, **a.g.m.**, s. 70

59 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 267

60 Tunaya, **a.g.e.**, s.295

61 Mehmet Yılmaz, “Sopalı 1912 seçimlerinde Bir Yolsuzluk Örneği: Bozkır Seçimleri”, **Bozkır’ın Dünü ve Bugünü 12 Kasım 2006**, Konya, 2007, s. 141-142

62 Özcan, **a.g.m.**, s. 38, 43

63 Bak. **İntibah**, Nu: 1, 25 Şubat 1335. **Konya Basın Tarihi** adlı eserin hazırlanması sırasında İstanbul İbrahim Hakkı Konyalı Vakıf Kütüphanesi ve Arşivi’nde mevcut yedi sayının dijital görüntüleri Doç. Dr. Caner Arabacı’dan temin edilmiştir. Kendisine müteşekkirimiz.

di matbaasında basılmaya başlanır ve değişenlerden biri de mesul müdür Hadimizade olur. Onun görevini, Ali Rıza Kudsi almıştır. Bu durumun sebebini açıklayan bir bilgi mevcut değildir. Fakat bu durum; Maşrık-ı İrfan'ın başyazarı Yusuf Mazhar'ın Temmuz 1909'da görevinden alınmasından sonra gazetenin yayın politikasının değişmesinin⁶⁴ ve belki de önceki başyazarın 1910'da kendi gazetesi Babalık'ı çıkarmasının sebebi olabileceği gibi, Mehmet Emin'in de hiç vakit kaybetmeden gazetesi İbret'i çıkarmasına da vesile olacaktır.

Henüz daha ilk sayısında Konya'da İttihat Terakki Kulübü'nün kapatılmasını "Ocakçuların ocağı söndürüldü" başlığıyla veren gazete, aynı kulübün on seneden beri milleti yakıp kavurduğundan söz etmektedir. Millete kan kusturan, memleketi mevcut hale getiren cinayet yurtları artık ortadan kalkmaktadır.⁶⁵ Konya'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası şubelerinin açılışını halka müjdelere, şubelere yardım yapmaya teşvik eder. Halk nasıl camii, mescit, medrese gibi hayır kurumlarını yapıyor ve yardım ediyorsa, fırka şubelerine de aynı yardımı sağlamalıdır.⁶⁶ Gazete, mütareke İstanbul'unda ve yurttan başlatılan *İttihatçı avı* ve bazı ileri gelenlerin yargılanmalarını da okuyucularına duyurmaktadır. İntibah, tam bir parti gazeteciliği yaparak Hürriyet ve İtilafı desteklemiş, Millî Mücadeleyi İttihatçı bir faaliyet olarak görmesi sebebiyle onu karşısında yer almış, değişen dengeler ve roller dolayısıyla İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren Zeynelabidin'in sesi olmuştur. Ekim 1920'de meydana gelen Delibaş Mehmet olayı ile irtibatlandırılan gazetenin yayın hayatı sona ermiştir.⁶⁷ Gazetenin bir koleksiyonunun mevcut olmaması, muhalefetinin ve karşıt tavrının detayları hakkında bilgi verememe sebebi olmaktadır.

2. Millî Mücadeleyi Destekleyen Gazeteler ve *İbret*

a. *Öğüt* ve *Babalık*

Konya'da Millî Mücadeleyi destekleyen en güçlü ses, Abdülgani Ahmet (Doyran)'in sahibi olduğu *Öğüt*'tür.⁶⁸ Aslen Selanik'li olan Abdülgani Ahmet,

64 Özcan, **a.g.m.**, s. 70-72

65 **İntibah**, Nu: 1, 25 Şubat 1335

66 **İntibah**, Nu: 9, 21 Nisan 1335

67 Arabacı, **a.g.e.**, s. 167. Medrese mensuplarının 19 Temmuz 1335/1919 tarihinde çıkarmaya başladıkları ve imtiyaz sahibi ve murahhas müdürünün Talebeden *İbrahim Hakkı (Konyalı)* olduğu *Hak Yolu* isimli bir de dergisi vardır. Genel yayın çizgisi itibariyle İttihat ve Terakki karşıtıdır. Bak. Arabacı, **a.g.e.**, s. 374-375, 393

68 Bak. Mehmet Önder, **Millî Mücadelenin Yanında ve Safında Öğüt Gazetesi (Bilgiler-**

Mustafa Kemal Paşa ile oradan tanışmaktadır. Mütarekede Paşa'nın tavsiyesi üzerine Anadolu'ya geçmiş ve 1 Eylül 1917'de Afyon'da Öğüt'ü çıkarmaya başlamıştır. Batı Anadolu'da Yunan işgalinin genişlemesi üzerine matbaasını Konya'ya taşımış, 1 Temmuz 1919 tarihinde 97. sayısından itibaren Öğüt, Konya'dan desteğini sürdürmüştür.⁶⁹ Gazete başyazarlıklarını Aşkî Nailî Bey, Saatçizade Hüsnü ve genç gazeteci Feridun (Kandemir) yapmışlardır. Gazete; mücadelenin lider kadrosuyla, Heyet-i Temsiliye ve sonra Meclis ile hep irtibat halinde olmuştur. Onun bu faaliyetleri işgalciler tarafından durdurulmak istenmiş, İngiliz yüksek komiserinin İtalyanları sıkıştırması sonucunda matbaasına el konulmuş ve yayını durdurulmuştur. Bu olay, Konya'da yapılan protesto mitinglerinden birisinin sebebi olmuş⁷⁰ ve akabindeki gelişmeler içerisinde işgalci güçler şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Öğüt, Delibaş olayında da isyancılar tarafından susturulmak istenmiş, yayınına kısa bir süre ara vermek zorunda kalan gazete, 7 Ekim 1920 tarihinden itibaren tekrar çıkmaya başlamıştır.⁷¹ Mustafa Kemal'in isteği üzerine 7 Temmuz 1921'de Ankara'da da yayımlanan Öğüt,⁷² savaş döneminde ayrı iki şehirde birden çıkan tek mahallî gazete özelliğine sahip olmuştur.

23 Aralık 1910 tarihinde Yusuf Mazhar tarafından çıkarılmaya başlanan Babalık, 22 yıllık ömrü ile Konya'nın en önemli gazetelerinden birisidir. 1917-1918 yıllarında, dönemin valisi Muammer Bey'in⁷³ teklifi ile *Türk Sözü* adı ile

Belgeler), Güven Matbaası, Ankara, 1986, s. 40; Arabacı, **a.g.e.**, s. 171-184; Önder, **Konya Matbuatı Tarihi**, s. 24-25

69 Gazete Konya'da Küllükbaşı Mahallesi'nde Şems Türbesi karşısında Hâkim Kafalı Vahdi Bey'den kiralanan iki katlı evde çıkarılmaya başlanmıştır. Vahdi Bey; tarihçi Prof. Dr. Mustafa Kafalı'nın babasıdır. Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanlığı görevi de yapan Mustafa Kafalı Hoca ile görüşmelerimizde; babasının avukatlardan pek hoşlanmadığını ama özellikle şahsiyeti sebebiyle Mehmet Emin (Bolay)'i farklı tuttuğunu, onunla şahsî dostluğu olduğunu beyan etmişlerdir. Vahdi Bey, aynı zamanda İsa Ruhî (Bolay) Hoca'nın da o yıllarda komşusudur.

70 Önder, **Öğüt**, s. 12-16; Cemal Güven, "Millî Mücadele Döneminde Konya Mitingleri", **Konya Kitabı V**, İpek Yolu Konya Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi Özel Sayısı, Konya, 2002, s. 259-261

71 Önder, **a.g.e.**, s. 21

72 Önder, **a.g.e.**, s. 23-25

73 Muammer Bey, 1911-1912 ve 1917-1918 yıllarında iki ayrı dönemde valilik yapmıştır. Bak. Neslihan Altuncuoğlu, **Vali Ahmet Muammer Bey (1874-1928)**, Kayseri Valiliği Yayınları, Kayseri, 2009, s. 22-24.

çıkıştır. ⁷⁴ Gazetenin milliyetçi tavrı Millî Mücadele döneminde de devam etmiştir. Sahibi yine Yusuf Mazhar'dır ve başyazarlığını Samizade Süreyya (Berkem) yapmıştır. Mütareke sonrasında net bir çizgisi görülmeyen Babalık 1921 yılında kesin bir tavırla Millî Mücadele'yi desteklemeye başlamıştır. Burada Samizade Süreyya'nın rolü göz ardı edilmemelidir. ⁷⁵ Savaş günlerinde güçlü bir yazar kadrosu ile verdiği desteği sağlayan sebeplerden birisi de Erzurum'da çıkarılan Albayrak gazetesi yazarlarının Konya'ya gelmeleri ve Babalık sayfalarında yerlerini almalarıdır. Bu dönem yazı kadrosu içinde Samizade Süreyya, Ekrem Reşat, Yusuf Mazhar Süleyman Necati ve Server İskit gibi isimler vardır. ⁷⁶

b. *İbret*

İntibah'ın mesul müdürlüğünden ayrılması sonrasında Mehmet Emin hemen kendi gazetesi olan *İbret*'i çıkaracaktır. İntibah'ta yer alan "*Tebrik: Vilayetimizde intişara başlayan İbret refikimizi tebrik eder ve muvaffakiyetlerini temenni ederiz.*" notundan ⁷⁷ *İbret*'in Mart ayı ortalarında çıkarılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. ⁷⁸ Sahibi ve mesul müdürü Hadimizade Mehmet Emin'dir. İdarehane şehrin merkezinde Kapalı Bedesten'te 3 numaralı dairedir. *İbret* başlığının altında küçük punto ifadesi ile *Konya* yazılmıştır. Haftada bir çıkan gazete kendisini "*müstakilü'l-efkâr Osmanlı gazetesi*" olarak nitelemektedir. ⁷⁹ Gazete dört sayfadır ve sayfalar üç sütun olarak düzenlenmiştir.

Gazetenin mevcut tek nüshasının bulunması, müzede sergilenen tek sayfadan hareket ederek *İbret*'i ve Millî Mücadele'deki rolünü anlatmanın zorluğu

74 Görev yaptığı yıllarda İttihat ve Terakki'nin ve Türk milliyetçiliği hareketinin destekçisi olmuştur. Türk Sözü'nde Konyalı milliyetçi gençler, özellikle *Türklük Etrafında* başlıklı köşede yazılarını yayımlamışlardır. Mustafa Arıkan, **Türk Sözü Gazetesinin Yerel Basın İçindeki Yeri ve İşlevi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005, s. 184; Arabacı, **a.g.e.**, s. 92, 99-102

75 Millî Mücadele yıllarında Konya'ya gelişi ve Babalık'taki faaliyetleri hususunda hatıralarında yazdıkları için bak. Süreyya Sami Berkem, **Unutulmuş Günler**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 110-123

76 Arabacı, **a.g.e.**, s. 111

77 **İntibah**, Nu: 4, 19 Mart 1335/1919, s. 4

78 Selçuk Es ve Mustafa Uzunpostalcı *İbret*'in 1918 yılında çıktığını yazmaktadırlar. Bu bilgi yanlıştır. Bak. Selçuk Es, **Konya Ansiklopedisi**, Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, Envanter nu: 3516, C. L-M, s. 33; Uzunpostalcı, **a.g.m.**, s. 153. Uzunpostalcı bu yanlıştır bilgiye, *İbret*'in 1919 yılında devredildiği şeklinde bir başka yanlıştır da eklemektedir. Bak. **Aynı yer**

79 Bak. **İbret**, Nu: 10, 16 Mayıs 1335/1919, s. 1

ortadadır. Ahmet Avanas, Millî Mücadelede Konya adlı çalışmasını yaparken, Mehmet Emin'in kızı Emine Hanım'dan⁸⁰ sadece iki nüsha temin edebildiğinden bahsetmektedir.⁸¹ Eserinin Ekler kısmında, bu nüshalardan bir tanesinin ilk sayfasının fotokopisi yer almaktadır. Avanas, gazetenin, Vali Cemal Bey'in Konya'ya terk etmesinden sonra Milli Mücadele'yi desteklediğini belirtmektedir. Bu hüküm, temin edebildiği ilk nüshalardan iki tanesinin muhtevasına bakılarak veriliyor olsa gerektir. Ekte yer alan fotokopideki başyazı "*Kadınlarda Gaye-i Hayat ne Olmalıdır?*" başlığını taşımaktadır. Değerlendireceğimiz tek sayıda görülen tavır, Avanas'ın kısmen haklı olduğuna delalet etmektedir. Ama Mehmet Emin'in İbret vasıtasıyla mücadelesini Cemal Bey zamanında da yürüttüğü anlaşılmaktadır ve bu hususa aşağıda işaret edilecektir.

Gazetenin muhtevası hakkında bilgi alabileceğimiz tek tam nüshanın tarihi 16 Mayıs 1919'dur. Bu tarih İzmir'in işgalinin bir gün sonrası ve Mustafa Kemal'in 9. Ordu Müfettişliği görev ile Anadolu'ya gönderildiği tarihtir. Berat gecesinin idrak edileceği aynı gün, Konya için de özel önem taşımaktadır. İstanbul hükümeti tarafından Anadolu'ya gönderilen, Sultan II. Abdülhamid'in oğlu Şehzade Abdürrahim başkanlığındaki Heyet-i Nasiha şehre gelmiştir. Gazetenin ilk sayfasını müteakip diğer sayfalar, heyetin Konya'daki faaliyetlerinin anlatımına ayrılmıştır. "*Heyet-i Nasiha'nın Muvasalatı, İstikbal merasimi, Alay, Selâm-ı Şahane, Beyanname ve Nutuk, Ziyafet, Ziyaret ve Temaşalar ve Tebrik, Cuma namazı Dergâh-ı Mevlana'da, Ziyaret, Avdet*" başlıkları altında bu üç sayfada Mehmet Emin'in, bizzat takip ettiği bu faaliyetleri kendisinin kaleme aldığı anlaşılmaktadır. Gazete bu özelliği itibarıyla, Heyet-i Nasiha'nın Konya ziyareti hakkında önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır. İlk sayfanın altında "*Memleketimiz namına nâçiz (İbret) sevgili şehzademiz hazretlerine heyet-i kiramına derin bir hiss-i ta'zîm ve tekrîm ile arz-ı hoş-âmedî etmek vesilesiyle kesb-i şeref ve bahtiyârî eyler.*" ifadesiyle, heyete hoş geldiniz denilmektedir.

80 Burada isim konusunda bir yanlışlık söz konusudur. **Emine Hadiye** 1917'de doğmuş ve 18 Aralık 1918'de küçükken ölmüştür. Tespitlerimize göre, Avanas'ın ikamet ettiği apartmanın sakinlerinden birisi de **Sıdıka Yağcı**'nın (Bolay ailesinden Mehmet Emin'in amcazadesi Mustafa Bolay'ın kızı) aracılığı ile **Ayşe Nebile Hanım**'dan temin edilmiştir. Avanas'ta olduğunu düşündüğümüz –eğer muhafaza ediliyorsa- bu iki nüshayı görmek mümkün olmamıştır.

81 Avanas, **a.g.e.**, s. 4. Eserin Ekler kısmında gazetenin 5 sayılı nüshasının ilk sayfasının fotokopisi yer almaktadır.

Bu sayının ilk sayfasında yer alan “*Hânedân-ı Âl-i Osman*” başlıklı yazıda Osmanlı Devleti’nin yükseliş ve düşüş sebepleri hanedan üzerinden bir muhasebe edilmekte, değerlendirilmektedir. “*Tarihimizi derin bir ihâta ve vukûf ile tetkik edenler pekâlâ bilirler ki Osmanlı Devletini tesis eden, evc-i a’lâ-yı şevket ve medeniyete yükselten, inhitat ve inkıraz uçurumlarına sürükleyen, düşüren ve yeneden necat ve i’tıla yollarını keşf ile tarik-ı teceddüt ve terfiye sevk eden Hânedân-ı Âl-i Osman arasında vakit vakit zuhur eden sîmalar olmuştur.*” sözleriyle başlayan bu değerlendirme, Osman ve Orhan Bey dönemleri üzerinde durur. Yıldırımlar, Fatihler, Selimler ve Süleymanların siyâsî ve Askerî dehaları, idarî ve içtimâî nüfuz-ı nazarları, millete yaptıkları güzide hizmetler birkaç kalem darbesi ile tasvir edilemez. O ikbal ve şeref günleri böyle naçiz yazılara; iftihar edilecek ecdadımız ise kitaplara, ciltlere sığmaz. Fakat “*Ne çare ki sonraları ilmî esaslar, ahlakî düsturlar dairesinde tanzim-i idare-i memalikte bigâne kalanlar; kudreti i’tıla ve temeddünde günden güne alçalarak nihayet bir gün mahmûmâne bir hırs-ı şöhretle çalışan, garbın sada-yı şevketi karşısında irkilmeye mecbur olmuşlar ve yine Hanedan-ı Al-i Osman’dan bir dest-i halaskârın kudret-i münciyanesiyle teceddüd ve terakkide yürümeye başlamışlardır. Heybat ki zamanların, belki asırların ruhlar üzerine savlet ettirdiği telkinat-ı bedhâhâne öyle müthiş kanaatler, itiyatlar tevliid etmişti ki onları söküp atmakta yine asırlara mütevakkıf idi.*” Bu durumu ortadan kaldırmak için çalışan, hatta III. Selim gibi hayatını bu uğurda kaybeden sultanlar olmuştur. Konya’yı şereflendiren “*civan-bahş, devletlü, necabetlü Abdürrahim Efendi Hazretleri de o nesl-i kerim-i Osmaninin, o necl-i necib-i sultaninin bir timsal-i nevin-i şehametidirler.*”

Bir hanedan mensubunun, ülkenin zor günlerinde taşraya çıkması ve Konya’yı ziyaret ediyor olması, Mehmet Emin’i yeniden umutlandırmaktadır. Ülke insanı arasındaki ayrılıklar sona erecek, aynı gaye etrafında yeniden birleşilecektir. Millet içerisinde ayrılıkların, huzursuzlukların sebebi olan ayak takımı, aşâğılık kimseler de bertaraf edileceklerdir.⁸²

82 “*Kaviyyen ümid ederiz ki büyük, küçük her ferd-i Osmanî için bir mukaddeme-i halâs ve necât olacak ve şimdîye kadar aynı toprak üzerinde uzun müddet birlikte yaşamış her unsur-ı efrad heyet-i nasiha-i muhtereme vasıtasıyla kendilerine tebliğ edilen selâm-ı selâmet-i encâm-ı padişahiyi kemal-i hürmet ve ta’zim ile herz-i can edeceklerdir. Bu suretle birkaç evbaşın fikr-i mel’anetiyle bu muhtelif unsurlar arasına saçılmış olan tohum-ı nifak izale edilmiş ve asıl mücrim olanlar aradan çıktıktan sonra Osmanlı nam-ı mübecceliyle iftihar eden her ferde yekdiğerini der-âğuş ile artık sakin ve medeni bir hayatın memleketimizde baş göstereceği sâha-i hakikate çıkmış olacaktır.*

Bir zaman şehzadegan hazeratının vilayetlerde vali sıfatıyla bulunarak halk ile pek yakından

Mehmet Emin'in beklentileri boşa çıkacak, ülkede Damat Ferit hükümetlerinin ve onun Konya'daki işbirlikçilerinin Millî Mücadele'yi engelleme yolundaki faaliyetleri, özellikle kongreler döneminde yaşanan olaylar onun ve İbret'in tavrını net bir şekilde belirlemesinin sebebi olacaktır.

Gazetenin 10 Teşrin-i evvel 335/1919 tarihli 31 numaralı nüshasında yer alan, Türk milletine gerçekleri göstermeye, onu uyandırmaya ve verilen kutsal cihada katılmaya çağıran "*Sevgili İrkıma Hitabım*" başlıklı ve *Muhiddin* imzalı yazı, bu net tavrın en güzel ifadesidir ve adeta bir manifestodur.⁸³ Ülkede işgallerin sürdüğü, halkın İstanbul ve Anadolu'daki mücadele arasında tereddüt yaşadığı bu sıralarda yazar milletin kendine gelmesini sağlamaya çalışmaktadır. Üslupta, dönemin şartları gereği milliyetçi bir tarz dikkati çekmektedir. Yazı, "*Ey necib ve büyük Türklük!*" ifadesiyle başlamakta ve ecdada lâyük evlatlar olduğunun gösterilmesi zamanı olduğu haykırılmaktadır: "*Ne oldu o pür şan ve şeref mazilerin; tarihin o sahaif-i şehametini artık kapadın mı? Sende kan can kalmadı mı? Damarlarında cevelan eden Türk kanı değil midir, ecdadının fıtrat-ı cengaveranesinden sende eser kalmadı mı? Sen esir olmak için değil efeandi olmak için doğdun. Efendi ve hakim olarak yaşamalısın yahut efendi olarak şan ve şerefine ölmelisin!..*" Bu millet, bir zamanlar atalarından nimet ve merhamet dilenenlerin hakaret çizmeleri altında çiğnenme utancına katlanmamalıdır. Bu millet İslâm dünyasının son ümididir. Türk devletinin yıkılması, aynı zamanda doğuya ve batıya yayılan İslâm'ın ışığının da sönmesi demek olacaktır. Fakat bu asla böyle olmayacaktır. "*Çünkü Cenab-ı Hakk bize 'Yürüdüne en yütfeu' ve 'Lâ teknatu min rahmetallah' buyuruyor, dinimiz bize azm ü cezm emrediyor. Me'yûs olanların hakk-ı hayatı yoktur.*" Allah'ın nûrunu söndürmek isteyenlere karşı, yine Onun rahmetinden ümit kesilmeyeceği ayet-i kerimelere işaretle hatırlanmaktadır.⁸⁴

Yazar, memleketin ve milletin içine düştüğü durumu, emperyalist Batı'nın Türk milletine reva gördüğü muameleye işaret etmekte; milletin Wilson Pren-

temas ettikleri cihetle ahval ve âdât-ı milliyeye kesb ve vukuf ile makam-ı saltanata geçtiklerinde halkın ne gibi ihtiyacat ve te'sirat karşısında zebun olduklarını aynelyâkin görmüş olan o mübeccel zadeganın şan ve şerefle meşhun mazilerini bizlere tehattur ettirin. *Bu hadise-i mes'udanenin acıklı kalplarımız üzerinde inkişaf ettireceği hissiyat-ı vedadkârâneyi alkışlamayacak kadar nankör bir ferdin seyyine-i vatanda barnamayacağı bi-ıştibahtır.*"
İbret, Nu: 10, 16 Mayıs 1335/1919, s. 1

83 Arabacı, a.g.e., s. 169

84 İbret, Nu:31, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919

sipleri ile uyutulduğunu söylemektedir. Adalet, hakkaniyet nağmeleriyle bizi uyuttular ve gaffetimizden istifade ile memleketimizin güzel köşelerini işgal ettiler. Vahşi hayvanlar gibi insanlarımıza saldırdılar, namusumuz çiğnendi. Mazlum insanımızın imdat çılgınlıkları semaya yükseldi. Katledildik. Bu tespitlerden sonra bir özeleştirir, bir muhasebe gelmektedir: *“Fakat bütün bu hallere karşı ne yaptık? Senelerden, asırlardan beri esir yaşayan milletlere bile istiklâl bahş olunurken bin dört yüz senelik İslâmiyetin hilafeti, altı yüz senelik Türk devletinin istiklâl ve hâkimiyeti inkırazı mı müstahak görülüyor?”* Bu durum karşısında ne yapılmak lâzım geleceği de gösterilir: *“Sen, ey sevgili milletim! On altı milyon Türk’ün hüküm-i idamı verilirken, üç yüz milyon Müslümanın son ümidi olan nûr-ı hilafet söndürülmek istenilirken bir cenaze gibi lâkayt mı kalacaksın?.. Harp istemezsin!.. Fakat son defa olarak kalbine silah tevcih edilirse hamiyetsiz, korkak milletler gibi esir ve sirengün yaşamayı değil şan ve şerefle ölmeyi tercih edersen, senin şîâr-ı milletine yakışan da budur.”* Türklük ve İslâmlık duygu ve düşüncelerini mezc ederek millete hitap eden İbret onları İslâm’ın emri olan cihada çağırmaktadır. Bu cihat, yarın Hazret-i Allah ve peygamberimizin, ecdadımızın huzuruna “din ve devleti düşmana çiğnetmiş bir millet” olarak çıkmamıza mani olacaktır. Çünkü Türk milleti, bu cihadı yapabilecek *“cihangir bir milletin nesli, cihangir bir devletin varis-i meşrûudur.”*

Sivas Kongresi sırasında Atatürk’ün vilayetlere yaptığı tebliğler ve kongreye dair haberler İbret’te yer almıştır.⁸⁵ Bu tebliğlerden bir tanesi de 31 numaralı nüshanın ilk sayfasında yer almaktadır. *“Konya Vilâyetine”* başlıklı bu tebliğde; Damat Ferit hükümeti ile kesilmek zorunda kalınan irtibatın, hükümetin istifası sonrasında kurulan Ali Rıza Paşa hükümeti ile⁸⁶ yeniden tesis edileceği ve hükümet ile millî gaye arasında tam bir uygunluk söz konusu olduğu bildirilmektedir.⁸⁷

Önder, İbret’in 33. sayısından itibaren haftada iki defa çıktığını yazmaktadır.⁸⁸ Bu durumda gazete, kapanıncaya kadar 110 sayının üzerinde yayımlanmış olmaktadır.

85 Önder, **Konya Matbuatı Tarihi**, s. 27

86 Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s. 123-125, 186-188

87 **İbret**, Nu:31, 10 Teşrin-i evvel 1335/1919

88 Önder, **a.g.e.**, s. 26

Yeterli sayıda gazete nüshasının bulunmaması, yazar kadrosu hakkında bilgi sahibi olmayı engellemektedir. 16 Mart tarihli nüshada “*Verem Kâbil-i Şifadır*” başlıklı Bakteriolog Doktor Mehmet İzzet’in bir yazısı yer almaktadır.⁸⁹

1920 yılının Ekim ayı başlarında Konya’da meydana gelen Delibaş olayında, gazetenin matbaası isyancılar tarafından basılıp tahrip edilecek ve iki koleksiyonunu da isyancılar alıp götürecektir.⁹⁰ Mehmet Emin, bu olaydan sonra matbaasını Öğüt’e devredecek ve Millî Mücadele’ye bu şekilde katkı sağlamaya devam etmiş olacaktır.⁹¹

3. Hadimizade Mehmet Emin’in Millî Mücadele Döneminde Diğer Faaliyetleri

Mehmet Emin’in gazeteci kimliği ve gazetesi vasıtasıyla yaptığı katkılara dair, kaynak olarak kullanabileceğimiz yeterli İbret nüshaları olmamasına rağmen; Vali Cemal Bey dönemi hakkında çok değerli bilgileri ihtiva eden bir yazısı bulunmaktadır. Burada, mütareke sonrasında şehre dönen Ermenilerin mallarının iadesi konusu ve Konya’da yaşanan olaylar ele alınmaktadır.⁹² Yazınının “*İade-i Emval Komisyonu ve Müslümanların Mallarının Müsaderesi ve Tevkifleri*” başlığı-

89 İbret, Nu: 10, 16 Mayıs 1335/1919, s. 4

90 Önder, **a.g.e.**, s. 27; Avanas bu olayı “*Kuvayımilliye muhalif olanlar tarafından Gazete’nin Bedesten’deki idarehanesi basılarak yakılmıştır. Çıkan yangında bütün koleksiyonlar da yanmıştır.*” şeklinde yazmıştır. Bak. Avanas, **Millî Mücadele’de Konya**, s. 4. Önder’in, eserini hazırladığı dönemde Mehmet Emin Bolay sağdır ve Önder de Konya’da görev yapmaktadır. İbret’in kapanış şekline ait bilgi, kuvvetle muhtemeldir ki gazetenin sahibinden alınmıştır. Yazarın, eserlerini hazırlarken dönemin şahitlerinden faydalanması durumu diğer eserlerinde de görülmektedir. Delibaş İsyanını anlatan diğer eserlerde ise, İbret’in basılması olayına dair bilgi bulunmamaktadır. Bak. Mehmet Önder, **Millî Mücadelede Konya 1 Delibaş Hadisesi**, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1953, s. 348; M. Sıfır (M. Razi Yalkın), **Konya İsyanı’nın İç Yüzü** (Haz. Nemci Uyanık), Tablet Yayınları, Konya, 2009, s.57-273; M. Şevki Yazman, **Anadolu’nun İşgali (İstiklâl Savaşı Nasıl Oldu?)**, 3. baskı, Kamer Yayınları, İstanbul, 1999, s. 48-98; Fahrettin Altay, **On Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 219-244; **Türk İstiklâl Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921)**, C VI, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1964, s. 118-131

91 Bu durum, Mehmet Emin’in Öğüt gazetesinin sahiplerinden olarak gösterilmesi yanlısının da sebebidir. “*O sıralarda Konya’da çıkarılan Öğüt gazetesinin yayımlanmasında büyük katkısı olan ve sahipleri arasında yer alan Bolay, daha sonra İbret gazetesini çıkarmıştır(Sural, 1975:3)*” şeklinde verilen bilgi için bak. Demirsoy, **a.g.t.**, s. 52. Avanas’ın, İbret Matbaası’nın yakıldığına dair verdiği bilgi, Öğüt’e devir durumu ile çelişki teşkil etmektedir.

92 Mehmet Emin Bolay, “*İade-i Emval Komisyonu ve Müslümanların Mallarının Müsaderesi ve Tevkifleri*”, **Yeni Meram**, 13 Mart 1953, s. 2-3

nı taşıması bile, yani meseleye Müslümanların mağduriyetleri açısından bakıyor olması, o yıllardaki duruşu ve mücadelesinin 1953'teki izdüşümü gibidir.

Mondros Mütarekesi sonrasında hükümetleri uğraştıran önemli konulardan birisi de Ermeni mallarının iadesi meselesi olmuştur. İşgalciler, Patrikhane ve Ermeni basını bu konuda hükümet üzerinde baskı oluşturmuşlardır. Bu konuda karma heyetler oluşturulmuştur. 1919 yılının ilk yarısında Ermeni ve Rumlara ait emval-i metrukenin %98 oranının iade edildiği, iade edilen malların toplamının 271 bin kişiye ait olduğu tespit edilmiştir.⁹³

Mehmet Emin'in tavsifiyle İbradılı Cemal Bey korkak, iradesi zayıf ve idaresi gevşek bir şahsiyettir. Konya'da karma komisyon çalışmalarını başlatacak, kendisini beynelmile görevli bir Sırp zabiti olarak tanıtan bir şahıs gelmiştir. Valinin başkanlığı altında, mezkûr zabitin tabii üye ve ikinci başkan, ayrıca iki Hıristiyan ve bir de Müslüman üyeden teşkil edilen komisyon vazifesine başlar. Vali Cemal Bey toplantılara katılmaz, daima Sırlı başkanlık eder. Şikâyetçi Ermeninin malı mevcut ise geri verilir, mevcut olmayanların ise bedeli hemen ödetilir. Kararlar kesindir ve müeyyidesi de kararın infazına kadar hapistir. Adliye de müdahil olamaz. Komisyonda Ermeni şikâyetleri aynen kabul görmektedir. Komisyondaki Türk üye, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ileri gelenlerinden Derviş Bekir oğlu Mehmet'tir. Mehmet Emin bu zata, komisyonun tahkik ve tetkik yapmadan karar verdiğine dair halkın şikâyeti olduğu söyler. *"Evet, doğrudur, ben hep muhalif kalıyorum. Gâvurlar ekseriyetle karar veriyorlar. Söz anlatamıyorum, ben de çekileceğim."* cevabını alır. Olay, Müslümanlara mezalim şekline dönmüştür. Yazı boyunca mağdur edilen Konyalılarından örnekler verilmektedir. Tavaslı Hocaya borçlu Ermeni Simyon'un evini icradan satın alan bir Türk'ün ortaya çıkan mağduriyetine valinin cevabı; *"Evini elinden zaten alacaklar. Ne yapalım, olay mı çıkaralım. İdare edin, uzlaşın."* mealinde olur. İhtilafları çözmekle görevli zabit ise, şikâyetçi Türklere *"Kanun çıkacak, nasıl olsa hepsi elinizden alınacak. Ben komisyonun işine karışmam."* cevabını verir.⁹⁴

Yazıda, komisyonun dağılmasına sebep olan hadise de anlatılmaktadır. Bir Türk ile Ermeni arasında ortaya çıkan borcun ödenme şekline dair anlaşmaz-

93 Bülent Bakar, **Ermeni Tehciri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2009, s. 207; tehcir sonrası Ermeni mallarının iadesi hakkında ayrıca bak. İbrahim Hakkı Atnur, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalininin İadesine Bir Bakış", **Toplumsal Tarih**, S 9, Eylül 1994, s. 45-48

94 Mehmet Emin Bolay, **a.g.m.**, s. 2

lık çıkar. Komisyon haksız yere Aziziye Camii karşısında bakırcılık yapan Hacı Mehmet'in hapsine karar verir. Bu olaydan birkaç gün önce İbret'te çıkan bir haber valiyi ürkütmüştür. Vali, İbret'in sahibinden, hükümeti ve asayişli ilgilen-diren haberleri kendisi ile görüşmeden yazmamasını tembih eder ve durumun çok nazik olduğunu söyler. Haksız yere hapsedilen Hacı Mehmet meselesini savcı ile görüşen Mehmet Emin; *"Bizi karıştırmıyorlar. Beynelmilel verilen kararı tatbik ediyoruz, siyasi bir tedbir diyorlar. Vali ile görüşünüz."* cevabını alır. Valinin endişeli halinden istifade etmek ister. Heyecanlı bir şekilde odasına girer. Çarşı esnafının galeyana geldiğini, dükkânlarını kapamakta olduklarını, *"Hükümetten fayda yok biz kendi işimizi kendimiz göreceğiz, dört Ermeninin hakkından gele-meyiz mi"* diye bağırıp çağırdıklarını, büyük olaylar çıkacağını söyler. Olayla-rın sebebinin de haksız komisyon kararı olduğunu, hapis cezasının kaldırılması halinde olayların yatışacağını ekler. Vali hemen Vilayet Yaveri Zabıt İzzet Bey'e, Sırlı zabiti kastederek *"Git bu gâvura söyle bundan böyle benim haberim olmaksızın komisyon toplanmayacak ve bir karar verilmeyecek, şimdi derhal Hacı Mehmet tahliye edilecek."* emrini verir. Emrinin etrafa duyurulmasını ve gazetede yazıl-masını ister. Gelişmeler gazetede yayınlanır. Komisyon da bir daha toplanamaz.

Komisyonunda görevli Sırlı zabıt Konya'dan Karaman'a gider ve aynı faali-yetlere orada devam etmek ister. Orada kaymakam ve Emin Ağâh Bey'in dikkati sayesinde gerçek kimliği ortaya çıkarılır, bir Ermeni ve aslında görevli olmadığı tespit edilir.⁹⁵

Hadimizade anlattıklarıyla bir dönemin olaylarına ışık tuttuğu gibi, bizzat olayların içinde olması, ona yön vermesi özelliğiyle de karşımıza çıkmaktadır.

O, Konya'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarına iştirak etmiş, yapılan kongreye katılmış,⁹⁶ bu hareketin ulemadan Sivaslı Ali Kemalî,⁹⁷ Ha-

95 Mehmet Emin Bolay, **a.g.m.**, s. 3

96 **Selçuk**, Nu: 457, 11 Nisan 1950. Bahsedilen kongre, TBMM açılışı öncesinde Konya'da Karahafız Medresesi'nde şehrin ileri gelenleriyle yapılan ve Ankara'ya mebus olarak gönderilecek şahısların tespit edildiği, Nisan ayının ikinci haftasının başında yapılan toplantı olmalıdır. Bak. Refik Koraltan, **Bir Politikacının Anıları**, Ankara, 1999, s. 127-128

97 Hakkında bilgi için bak. Mehmet Önder, **Sivaslı Bilgin Ali Kemalî (Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri)**, Yenikitap Basımevi, Konya, 1954, s. 77; Caner Arabacı, **Millî Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri**, Damla Matbaacılık, Konya, 1991, s. 75-106

dimli Mehmet Vehbi,⁹⁸ Gilisralı Hacı Tahir,⁹⁹ Yalvaçlı Ömer Vehbi¹⁰⁰ gibi öncü şahsiyetlerinin yanı başında yerini almıştır.

Konya’da yapılan mitinglerin aktif şahsiyetlerindendir. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul’un İngilizler tarafından işgalini protesto için 22 Mart 1920 Pazartesi günü Alaaddin Tepesi’nde büyük bir miting düzenlenmiştir.¹⁰¹ “*Yedi yüz senelik Hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniyeye vurulan bu darbeyi hazmedecek tek bir Osmanlı ve İslâm milleti tasavvur edilemeyeceği tabiidir.*” Osmanlı sancaklarının indirilerek yerine İngiliz bayrakları çekilmesini, millî meclisin dağıtılmasını, vatanın bir sömürge haline getirilmesini “*din ve imanı tam, vicdanı hür, namusu mücessem, Osmanlı Osmanlı ve İslâmiyetin merkezi olan Konya vilayetinin katiyyen*” kabul etmeyecek insanlarından birisi de Mehmet Emin’dir. Miting heyeti tarafından hazırlanan protesto beyannamesinin altında “*İbret Gazetesi Müdürü Mehmet Emin*”in de imzası vardır.¹⁰²

Delibaş’ın Konya’yı bastığı gün isyancılardan bir gurup Öğüt matbaasını basmış ve içeri girmek istemişlerdir. Bu sırada matbaa kapılarını kilitleyerek içerde mahsur kalan gazete teknisyenlerinden Ahmet (Bölen), Hamdi (Doyuran) ve Edirneli Ahmet’i Mehmet Emin kurtarmıştır. Baskıncı gurubun içinde eskiden Kuvayımillîye emrinde çalışan kimseler de vardır. Tehditler savurmakta ve kapının açılmasını istemektedirler. Bu sırada oradan geçmekte olan Mehmet Emin, isyancıları “*Utanmaz herifler, mahalle arasında silah mı atılır? Bu yaptığınız ayıp değil mi? Bırakın çocukları.*” diyerek azarlamıştır. İçeriden anahtar uzatılmış, kapı açılmış, isyancı güruh birkaç eşya yağmalayıp oradan uzaklaşmıştır. Aynı gün matbaa sahibi Abdülğani Ahmet ve başyazar tevkif edilip, döğülmüşlerdir.¹⁰³

Öğüt çalışanlarının belki de hayatını kurtaran Mehmet Emin, tafsilatını bilmediğimiz bir şekilde kendi gazete idarehanesinin yağmalanmasını engellemiştir.

98 Hakkında bilgi için bak. Atalay, **a.g.e.**, s. 5-76

99 Hakkında bilgi için bak. Hasan Güzel, **Konya’da Milli Mücadeleyi Destekleyen Din Adamları**, İtaliç yayıncılık, İstanbul 2009, s. 98-106; Uz, **a.g.e.**, s. 162

100 Hakkında bilgi için bak. . Atalay, **a.g.e.**, s. 77-98; Güzel, **a.g.e.**, s. 109-121

101 **Öğüt**, Nu: 309, 21 Mart 1336/1920. Konya’da yapılan protesto mitingleri için bak. Güven, **a.g.m.**, s. 251-269

102 **Öğüt**, Nu: 310, 22 Mart 1336/1920

103 Olayı yaşayan, naklettiği tarihte Yeni Kitabevi muhasibi olan Ahmet Bölen’dir. Bak. Önder, **a.g.e.**, s. 167-168

Sonuç

Hadimizade Mehmet Emin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal etmiş ulemaya mensup bir şahsiyettir. Devletin ve milletin zor günlerine şahitlik etmiş; zorlukların aşılması hususunda bizzat gayret sarf etmiştir. Mahkeme kâtipliği, niyabet, kadılık ve sonra avukatlık yaptığı yıllarda onun hayat alanı sadece mahkemeler değildir. Halkını aydınlatmaya, ona doğru yolu göstermeye çalışan camii kürsüsünde bir vaiz, mektep kuran ve talebeler yetiştiren bir hoca, irşat vazifesini gazete sayfalarında sürdüren bir yazar, aynı zamanda bir gazete ve matbaa sahibidir.

Millî Mücadele'nin zor günlerinde çıkardığı İbret ile bu cihadın içerisinde yer almış; tüm ülkede olduğu gibi, memleketi Konya'da ulemanın da karşı karşıya geldiği yıllarda doğru yerde durmayı bilmiştir. Babalık'tan daha önce Öğüt'ün yanında yer alması, ona yoldaşlık etmesi kayda değer bir durumdur. Konya'da muhalif bir odak olan Islah-ı Medaris'in çıkardığı İntibah'ta mesul müdür olarak karşımıza çıkan Mehmet Emin, bu görevini bırakmasının ardından, vakit kaybetmeden İbret'i çıkaracaktır. Üstelik Islah-ı Medaris'ten Şeyhzaade Ziya vasıtasıyla temin ettiği matbaa makineleri ile bu işi yapacaktır. Delibaş hadisesi sırasında hayatî tehlike atlatacak, tahrip edilen matbaasından kalanları Öğüt'e devredecektir. Onun gayreti ve faaliyeti neticesinde, Milli Mücadele'nin aleyhine çalıştırılacak olan vasıtalar, bu mücadelenin emrine verilmiş olacaktır.

Maalesef bugün elimizde sadece bir tam nüsha ve bir sayfadan ibaret bir İbret varlığı söz konusudur. Bu durum, ciddi bir özeleştiri yapmamızı zaruri kılmaktadır. Aileden birçok şahsın yaşıyor olmasına rağmen onlarda, kütüphane ve arşivlerde İbret'in bulunmamasının, onu müzede teşhirlik bir malzeme haline getirmiş olmanın mesuliyeti hepimizindir.

Temennimiz, bir gün herhangi bir yerde ortaya çıkacak İbret nüshalarıyla, bu çalışmanın eksikliğinin tamamlanacak olmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi

Mehmet Berati Bolay Özel Arşivi

Meram Nüfus Müdürlüğü

Sürelî Yayınlar

Ekekon

İbret

İntibah

Öğüt

Selçuk

Yeni Meram

Kitaplar ve Makaleler

Akdağ, Ömer, “Torosların Tepesinde Bir Demokrasi Destanı: Aslanköy Olayı”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 25, S 74, Ankara, 2009, s. 309-343.

Albayrak, Sadık, **Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvâli)**, C 3, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1996.

Altay, Fahrettin, **On Yıl Savaş ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

Altuncuoğlu, Neslihan, **Vali Ahmet Muammer Bey (1874-1928)**, Kayseri Valiliği Yayınları, Kayseri, 2009.

Arabacı, Caner, **Millî Mücadele Dönemi Konya Öğretmenleri**, Damla Matbaacılık, Konya, 1991.

_____, **Osmanlı Dönemi Konya Medreseleri**, Konya Ticaret Odası Yayını, Konya, 1998.

Arabacı, Caner - Ayhan, Bünyamin - Demirsoy, Adem - Aydın, Hakan,

Konya Basın Tarihi, 2. baskı, Palet Yayınları, Konya, 2009.

Arıkan, Mustafa , “Bolaylar”, **Konya Ansiklopedisi**, C 2, Konya, 2011, s. 154-158

Atalay, Ahmet, **Millî Mücadele’de Konya Kuvâ-yı Milliyecileri (İlk Meclise Girenler)**, C 1, Konya, 1997.

—————, “İngiliz Rahip Dr. Robert Rew Frew’nun Anadolu ve Konya Delibaş İsyanındaki Rolü”, **Ata Dergisi**, S 8, Konya, 1999, s. 179-217.

Atnur, İbrahim Hakkı, “Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilerin Emvalininin İadesine Bir Bakış”, **Toplumsal Tarih**, S 9, Eylül 1994, s. 45-48.

Avanas, Ahmet, **Milli Mücadele’de Konya**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998.

Aydın, Hakan, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Konya’da İslamcı Muhalefetin Sesi: Meşrik-ı İrfan”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 17, Konya, 2007, s. 33-52.

Bilgili, İsmail – Çelik, Ahmet, **Muhammed Kudsî El-Bozkırî (Hoca Memiş Efendi)**, Konya, 2008.

Berkem, Süreyya Sami, **Unutulmuş Günler**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1960.

Bolay, Mehmet Emin, “İadei Emval Komisyonu ve Müslümanların Mallarının Müsaderesi ve Tevkifleri”, **Yeni Meram**, 13 Mart 1953, s. 2-3.

Bakar, Bülent, **Ermeni Tehciri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2009.

Erdeha, Kamil, **Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Es, Selçuk, “Mehmet Emin Bolay”, **Konya Ansiklopedisi**, Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, Envanter nu: 3516, C L-M, s. 33.

Goloğlu, Mahmut, **Sivas Kongresi**, Türkiye İş bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

Güven, Cemal, “Millî Mücadele Döneminde Konya Mitingleri”, **Konya Kitabı V**, İpek Yolu Konya Ticaret ve Sanayi Odası Dergisi Özel Sayısı, Konya, 2002, s.251-269.

Güzel, Hasan, **Konya’da Milli Mücadeleyi Destekleyen Din Adamları**, İtalik Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Hakkı Tarık Us Kütüphanesi Katalogu (Haz. Selahattin Öztürk-Abdurrahman M. Hacısmailoğlu-Muhammed Hızarcı) İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, İstanbul, 2006.

Koraltan, Refik, **Bir Politikacının Anıları**, Ankara, 1999.

M. Sıfır (M. Razi Yalkın), **Konya İsyanı'nın İç Yüzü** (Haz. Nemci Uyanık), Tablet Yayınları, Konya, 2009.

Ortaylı, İlber, **Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1994.

Önder, Mehmet, **Konya Matbuatı Tarihi Matbaalar-Gazeteler-Dergiler-Muharrirler-Kitaplar**, Konya Halkevi Yayınları, Konya, 1949.

_____, **Millî Mücadelede Konya 1 Delibaş Hadisesi**, Yeni Kitap Basımevi, Konya, 1953.

_____, **Sivaslı Bilgin Ali Kemalî (Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri)**, Yenikitap Basımevi, Konya, 1954.

_____, **Millî Mücadelenin Yanında ve Safında Öğüd Gazetesi (Bilgiler-Belgeler)**, Güven Matbaası, Ankara, 1986.

Özal, Rüştü, "Doymayan Toprak", **Yeni Konya**, Nu: 4127, 13 Şubat 1961.

Özdamar, Mustafa, **Ladikli Ahmet Ağa**, Kırk Kandil Yayınları, İstanbul, 2010.

"Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay İle Söyleşi" (Haz. Ethem Cebecioğlu, Vahit Göktaş, Sevim Yılmaz), **Tasavvuf**, Yıl: 9, S 22 (Temmuz-Aralık 2008), s. 393-428.

Sarıçelik, Kerim, **Konya'da Modern Eğitim Kurumları (1869-1919)**, Konya, 2010.

Sarıkavak, Kazım, "Kendi İfadeleriyle Prof.Dr. Hayri Bolay: Hayatı, Düşünce Dünyası ve Eserleri", **Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay Armağan Kitabı**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2005, s. 3-29.

Sural, Mahmut, "50 Yıl Önceden Bu Yana Her Yönüyle Konya", **Yeni Konya**, 19 Eylül 1975, s. 3.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Türk İstiklâl Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I, Genelkurmay Başkanlığı Yayını, Ankara, 1992.

Türk İstiklâl Harbi İç Ayaklanmalar (1919-1921), C VI, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1964.

Uyar, Veli Sabri , “Hattatlar Armağanı”, **Konya**, S 125-126, Mart-Nisan 1949, Yıl XIII, s. 24-25.

Uzunpostalcı, Mustafa, “Bolay, Hacı İsa Ruhi”, **Konya Ansiklopedisi**, C 2, Konya, 2011, s. 152.

Uz, M. Ali, **Konya Alimleri ve Velileri**, Konya, 1993.

_____, “Vefat Yıldönümünde Nuri Baş”,<http://www.merhabahaber.com/gunun-haberleri/vefat-yildonumunde-nuri-bas-2825yy.htm> (14 Şubat 2010)

Ünal, Mehmet Ali, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2011.

Yazman, M. Şevki, **Anadolunun İşgali (İstiklâl Savaşı Nasıl Oldu?)**, 3. baskı, Kamer Yayınları, İstanbul, 1999.

Yılmaz, Mehmet , “Sopalı 1912 seçimlerinde Bir Yolsuzluk Örneği: Bozkır Seçimleri”, **Bozkır'ın Dünü ve Bugünü 12 Kasım 2006**, Konya, 2007, s. 137-148.

Tezler

Arıkan, Mustafa, “**Türk Sözü Gazetesinin Yerel Basın İçindeki Yeri ve İşlevi**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005.

Demirsoy, Adem, “**Konya’da Basının Gelişmesi ve Yeni Konya Gazetesi**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2003.

Özcan, Taner, “**Meşrutiyet Dönemi Konya Basınına Bir Örnek Meşrik-ı İrfan Gazetesi**”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

EKLER

Ek1. Kadı Hadimizade Mehmet Emin

تاریخ تاسیس: ۱۳۳۵

صاحب امتیاز و مدیر مسؤل
علی زاده

محل چاپ

آبونه شرعی:

فوتیه ایچون سه ای ۱۲۰۰ آقاییلی، بیروت
مشترکده ۱۳۰۰ ۵ ۷۰
مالیه بیه ۱۶۰۰ ۵ ۸۰۰

تومروسی - ۱۰

اداره خانه می:

قبالی بدستانده ۳ نومرولو دائرة
عشق و صبر

تلفراف آدرسی:

فوتیه ده: عبرت غزالی می

اعلامات ایچون آیرمه کوروشیلور

شعبه لیک هتته ده برده جیغار مسؤل الایکار ختالی غزالی می

لسمته می ۱۰۰ یاره ده ۱۵ شعبان ۳۳۷ جمه ۱۶ مابیس ۱۳۳۵ کیمش لسمه ۵ غروشدر

هیئت ناصحه لیک مواصالی استقبال مراسمی، الای، سلام شاهانه، بیاتنامه و نطق، ضیافت، زیارت و تماشای لوتو تبریک، جمه نمازی درگاه مولاناده، زیارت، عودت

ایله برات مفرت آیات	خاندان آل عثمان
<p>بو کجه شرف جلوه مشرق اولدیغیز ایله برات قدسیت آتلی تاجیر (صبرت) بایلم مؤمن و مؤمنانه تبریک و پویایه مبارکه جرمت عموم خاندن مسلمانتریه برار ایلم عرواقول شاهانه مکرمه داد پوروشلی و کافه تیبه شاهانه لیک مظهر نجاه و سادات اولمش یارگاه احیدیتلر قنصره و نیاز ایلم</p>	<p>قارغیجی دین بر امامده وقوف ایله تفتیق ایلتیر یک اعلا ییلر که ختالی دوئی تاسیس ایلم، اوج اعلا شوکت و مدنیه بوکشتن، اعطاط و اقتراض اوچورور، لیمه سووکلیم، دوستورون و یکدین نجاه و استلا یولاری کشف ایله طریق تجدید و ترقی به سوق ایلم خ خاندان آل عثمان آراشدن وقت وقت ظهور ایلم سیلار اولمش.</p>
<p>او مطنطه اقبال، او شسته شرف یوریه کوجولک یازارک سلسله بریشات هیچ سیداری او بووک مفاخر اجداد ایچون کتابلر، جلدلی یله سه محمدلیم حیر و مدلی . . . اونلر، اودرنتور دایما عیلملرینک قوت عاشمش، آتین برامل اعلا برساته ایله اوزمانلر معلوم و مجهول کائناتک هر طرفنده بارقنار ساوجیلر، مثبت و منفی اقدردن شایلم حیرت و اوله لیز احداث ایتیلردر . تیمار که سوکومری علی اساسلر، اخلاق ستورلر دارمسته تنظیم ایدار ممالکده یکانه قالاتر، قدرت اعتلا و عدلده کوندن کوتیه آتیلار ق نهایت یکن عمومی بر حرم شیرناه جلیشان، غمک صدای شوکی قاروشنده ایرکلیکک مجبور اولمشلر وینه خاندان آل عثمان دست خلاصکار کقدرت منشیانه سیه نمودور قیده و روسکا اسلامشدر . هیهاتک زمانلرک، بلکه عصرلرک روحلر اوزرینه صولک ایتیردیکی تلقینات بدخواهانه اوبله دشمن قاضیلر، امتیادل تولید ایتشدی که اونلری سوکوب آتقده ینه عصرلرده متوقف ایدی .</p>	<p>او عسولی و دهشاس اراده خلقلر ساجان یکی جریلم، بر زمان بلش که هب اومضر تلقیناتک نتایج سیمسی اولمقر برز عزیزت کیلیش یقاندق چلن . یقینادی ختانلر اراقامتیلر ! آره، صره ظهوره کلن دوراندیش و جلاوتلی خاقانلر، عقیق و غنایلی شیرازدر هب او خنده لک بازیجه جهالت و استراسی اواش سلطان ختانی کی بر الوازیم یلشاه، سلم ناک کی بر تازدره قنرلر و حاسی نمود ییه ارمع شروعدلت اولمشا جهل و مقصدت شیزیکلر قربان نصب و استراسی اولمش . . قطعه قنورال ملک سفحات شون، او تجارت وامعات اوچانی سولمده ممش، یونیه موانه رعنا، او وادن، او شفتلر زایلین پک بوک خلقت و اسالده خصمیتلر طوغش، یوروللی ماتایله او عاصبر بر کزیده آراسه</p>

Ek 3. 16 Mayıs 1919 Tarihli İbret Gazetesi

ابراهيم حق قرىملىق قوشمه ده امدانك مزدا
تدريس موقوفه ايركده
حقان قوشمه
دوامى قوشمه
بىر ساقچه ايركده
1335
17/8

T. C.
VAKIFLAR BAS MÜDÜRLÜĞÜ
İBRAHİM HAKKI KONYALI
Vakıf Kütüphaneleri
ve Arşivi
No. قوشمه

تاریخ تاسیس : ۱۳۳۵

IBRAHİM HAKKI
KONYALI KÜTÜPHANESİ
1340

صاحب کتابی
علی رضا

آبونه شرطی :

سنه ای قاشق
قریه ایچون ۱۲۰ ۷۰ غریدره
ماشره ۱۳۰ ۷۰
مالکاتییه ۳۰ ۱۷ غراقد

اندیشه
خالد

مدیر مسئول :
خالدی زاده محمد امین
اداره خانه می
آزمائیل اول جاده سینه دوازده غریبانه دود
تبرکات آردوسی : قوشمه ایشیه غرض می
امانات ایچون آریبه کوروشیلور

شرکت مقصدہ برفند عیار مستعان اولدو.
شمالی غرضامبر

سجده (۱۰۰) باربار ۴۲ ل جادی اولون ۳۲۷ (پنجشنبه) ۱۰ شاپ ۲۵ ل ۱۱۱۱ قش ساجل ۵ غریدره

انفدیک و نه ایچون قبول ایچدکی ده سو-
ایلیم ، صواصا حکومتنه شانی بو ایته
راضی صابره ، اطیقله کوریمیز بر دولوله
کوردم .
بینه کوروره مصالح بایلمه بلکه منطبات
ایغضده قرارالاشیر ، لشریزلر فکر و قامتی
غری ایسهلیم و نه مصاطک تکلیفته
بیگ دولو مشکلاته مرروض کالیم . جیر
وشده مراجسته انتبالاتلوجان ایته برچاره
اولور بوده بیک عکسکی تیچاره حاصل ایله
بیورده کور بیورده : پانچغ غریماری باوه
باوه حکومته . بیض نیلر قبول ایشر بیور .
سالیگک مشیره ایشکار غومه بیسانته . بوکده
مدارش بولونیورده یه عین عقابته دوچار
ایلیور بوشومورده کی قضان غرضمرا اکثر
قی تشکیل ایذن مشیره ایشکار غومیه سینه
عدم ریجایده اراغایمور . اگر مطره ایشکاری
تماماً آکلاشیلدودا کوروره بر شرط حرکت
انتیب ایلمه بو عقابته اوغزایته چیغ
ایشکار اولورده اولورده موقوف قابل
ایشکار اولورده بیورده بر عسوره حق
صاحبک ایشکار و مطالباتی دیکله مکمل
اولورده ایشکاریه دیکله بی . حرکت اولورده
حالی نه شکل الیمور . بزا ایته شره شکرلرک
قبای اولورن اولورده بر چاره اولوق اولورده
محیطلرک ایشکار و حیصاتی اکثر ایشکار
بزا بو وظیفه وطنی نه حقجه ایطابه انجزلدن
کالیج قدر جایله جیز ایتمک ایکنی جوت
اولان ایشکار و حیصاته رعایت بو ملک
مقداریته مشمول بولان خذانه راجعدر .
انتباه

سلطان سلیم حاج مشرفک صورت کشادی
۳۳۱ سنهی اولدنده منبرات و تکریمات
باشلابیلر دهر مشرفک منظر مانی دینه نند
و مشورهمرک سناک ایشکارمده کی ایشکاریه
ایشکار قیتماری بولان سلطان سلیم حاج
شریفک دوت سنه باقین برده کوشمیه بیور
و مجاهده بر اولوبن قشمر و الیزرجان

حقق مدافعه ایچون اولو لسانیه و آتک
ترجان بیلد اولورده ایشکاره جالتقدیر .
بایکراکه هر مشرفک منظر مانی دینه نند
ماتر ایشکار اولور . بر چوق غریمیلر چیلار
بولورده یک چوق ایشار کورولوردرتمی
اولان هرهاکی برقوم دلیر برقوم دیکدر
بوپله لسانی بولغان سوز سوبلاک مقتدر
اولوبان بر حیث نامل اولورده احتیاجی
تامین حقوقی منانی ایله بیلم . لک بنصف
وصرولسکلر بر قوتک قوشمیده اولورده
ایشکاری حق ایلمدن . جوتکه سولیمیز
دوردری آکلامدن ، بیورده برجهومودانی
دوردری حق ایتمی چیلرک بترک تکلیک
دلرک بو زمان سالیه سالیله . بولنده
قلمده برنه منبرک کورور ایله بو سالرک
میکسکی بیک بیوک نسیبته اوغزای .
دائملا مالکندره برانکت . علم بر اکثر
بو اکثریک فکر و قضایه رعایت ایچیرک
اداره ایتمی . والحاصل باشنده اولورده
نقا بر دولو شرط حیاله . جدیده اونک
شدی دیکر بر شرط حیاله اولور . پانچم
ایتمدی . بو ایسه قوانین الهیه ایله قابل
لطیف اولدیندن نالیجه باشی ایته بدنی
ایته اولان بر علقه غریب و محسوده شرفدن
شده اوغزایده حلاله کندری قورتلر امدی
اداره ایذن اقلیت اداره ایذن اکثریک
فکر و قضایه خلاصه ایچرک بیلرک . ایشر
بیلیرک حرکت ایتمک بر شمه خلاصه
نامل اولوق غیر قایلدر . من اولورده کی
میکسکنزده بر ایشکار غومیه یوق دکادر .
بالکس یک نوی و مند سورنمده موجوددر .
قصد موجودی اظهار ایسدیک واسطدن
عصره مند . اوده بوکن احتیابت مدینه تک
لک مایلدر بر اولان غریمور .
بزو وظیفه میجازا . ایفا ایچک اولورده
(انتباه) منی مشیره جبرأت ایچریور . بولنده
اعمالیرک ایشکار و حیصاتی باقین ایچریور
کورولورده حکومت غرض باقین اولور
ایشکار غومیه . بونی قبول ایچر قشما

نام اقدس حضرت رب بر زبان
و روایات جناب اشرف پشیرلرک
برکات و شفعاته متوسلاً انتشاره
باشلابیلر (انتباه) رفاة غمزه سینه
و قایلرک کرانه عرض احترام ایلم .
غرض مین

انسان سار حوالتدن فرقتی بولور
غسلرک لک بر حیصی افاده سرامور . انسان
آرزو ایتمی شیری ایطای غمزه آکلغه
وو بیورده کندری پانچمده ایچیلیم
تأمین و احتیاطی اظهار ایله محرقی مدالی
قبیه مقتدر اولور . خلاق جهان علقولای
دولو دولو آن مدافعه ایله مجیز خلق
بیورده سله انسان کی بر علقه میجابی
بوپله آلدردن طاری نمل اولورده بر شکل
و سورنده ایجاب بیوردمده . فی الحقیقه
انسانک کندری بدنده علق بر آت جبار
حسیمی بو قدر . فقط انسان محیط بدنسی
خارجده حرج و دمه صالح نه قدر مواد
وار ایسه آتاری مظلوم بر وضع و شکه
افراغ ایله اسماهله میرالقول بر کمال ایله
مشهدور . مالک اولورده ملکده عقل
و ادعان ساینده هر آنرق و تمایله عالم
بیورک بر کالیم جازرد . آنک ایچون اسول
و زمان نبیل ایتمیک سله شکل ملعتی
نبیل ایچان بر آت مدافعه بوپله بر علقه
دو کاله اولورمیز . ایجاب کوره ترقی قایلیم
سازر آن ایله مجیز بولمسی انسانک منظر
اولورده احسن قویتمک مقتضاسیدر . شو
حاله انسانک حقوقی مدافعه ایچون استنباط
ایلمکی آتی عقل و لسانیه . بولنر ایله
احقاق حق ایلمدن ایسه حازر اولورده قوه
ملیه ایلمده موجود مودادن استفادبولی
آریه بیلم . دولو دولو آن انجان ایچون
بو جلدکله فایده مدافعه حققی ایچون
قوشار . کور . بنامه علیه انسانه لایق اولان

IBRAHİM HAKKI
KONYALI KÜTÜPHANESİ
No. 1340

Ek 4. Hadimizade Mehmet Emin'in Mesul Müdürü Olduğu İntibah
Gazetesi'nin İlk Nüshası

Ek 5. Hadimizade Mehmet Emin'in Mezarı

AZERBAJCAN - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ TARİHİNİN MİLLİ MÜCADELE SAYFASI

Sevinç RUİNTAN*

ÖZET

Eski devlet geleneklerine sahip Azerbaycan halkının toprakları tarihinin perakendelik dönemini yaşadığı XIX. yüzyılın başlarında Rusya ve İran imparatorlukları arasında dağıtılmış, Kuzey toprakları Rusya, Güney toprakları ise İran İmparatorluğu'na katılmıştı. Fakat tarihi devlet yapılanması deneyimi olan halklara kan yaddaşlarını unutturmak mümkün olmadığı açısından XIX. yüzyılın sonları – XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan halkı da ulusal uyanış dönemini yaşamaya başladı. Genellikle, XIX. yüzyılın sonları Türk halkları arasında siyasi-millî süreçlerin derinleşmesi, milletlerin, hareketlerin oluşması ile nitelendirilmektedir.

Azerbaycan halkının millî uyanışında Ş. C. Afqani, H. Zerdabi, M. FAhundov, M. A. Sabir, A. Ağayev, A. Hüseyinzade, M. E. Resulzade, A. Topçubaşov ve diğerlerinin önemli hizmetleri olmuştur. Millî uyanışın sonucu olarak 1918.yılıının Mayıs ayında Azerbaycan halkı bütün Doğu'da demokratik değerlere dayalı ilk laik devlet, parlamento yapılı cumhuriyet olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kurdu. 1991.yılıının Ekim ayında Azerbaycan halkı sovyetleşme sonucunda kaybettiği bağımsızlığını restore ettiğini ilan etti. Her iki bağımsızlık mücadelesi döneminde Azerbaycan halkı Türkiye'nin desteğini hissetmiştir. Aynı zamanda Türkiye halkının XX. yüzyılın başlarındaki bağımsızlık savaşında Azerbaycan Türklerinin katılımı olmuştur.

Tüm bunların yanı sıra, Azerbaycan ve Türkiye'nin elverişli jeopolitik ve jeostratejik konumları ülkelerimizi sadece birbirleri için değil, genel olarak dünya için önemli mekâna dönüştürmüştür. Bu ise kendi sırasında, küreselleşme,

* Doç. Dr., Azerbaycan, Bakü Devlet Üniversitesi, Tarih fakültesi, Türk halkları tarihi bölümü. e-mail: seva6611@rambler.ru

entegrasyon süreçlerinin özel önem arz ettiği günümüzde devletlerimize kendi geleceklerini tarihsel gerçekler ve genel kültürel değerler üzerinde kurmaları için elverişli zemin yaratır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, milli mücadele, uluslararası ilişkiler, ermeni sorunu

THE PHASE OF THE NATIONAL MOVEMENT OF THE HISTORY OF AZERBAIJAN - TURKEY RELATIONS

ABSTRACT

The areas of Azerbaijan nation, which possessed ancient statehood traditions, were divided by Russia and Iran Empires in the period of anarchy that is in the middle of 19th century. But it is impossible to make forget the bloody memory of the nations that possess the practice of historical statehood conventions. Therefore the Azerbaijan nation began to live its phase of national arising at the end of 19th-the beginning of 20th centuries. In general, the end of 19th century is characterized with the deepening of political-national processes, the formation of nations, and the occurrence of national movements among the Turkish peoples.

There are important services of Sh. C. Afqani, H.Zardabi, M. F. Axundov, M. A. Sabir, A. Aghayev, A. Huseynzade, M. A. Rasulzade, A. Topchubashov and others in the national arising of Azerbaijan nation as well. And at the result of this national arising, in May, 1918 the Azerbaijan nation established the Azerbaijan Democratic Republic - the first secular state and republic with parliament in the East that possessed democratic values. In October, 1991 the Azerbaijan nation proclaimed the restoration of its state independence, which was lost by the sovietisation. Azerbaijan nation felt the support of Turkey in both national movements. At the same time Azeri Turks also participated in the independence war of Turkish nation in the beginning of 20th century.

Nevertheless, the geopolitical and geostrategic positions of both Turkey and Azerbaijan make them essential not only for each other, but also for the international world. Therefore, this issue gives a suitable chance to our states to establish their future on the ground of historical truth and cultural values as well.

Key Words: Azerbaijan, Turkey, national movement, international relations, Armenian problem

GİRİŞ

“Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür... Köklerimizimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını beklememeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gerekir”¹. 1991.yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması ile yeni bağımsız Türk devletlerinin kurulması ile Atatürk'ün 1933.yıl 29 Ekimde söylediği bu fikrin zamanı geldi. 1923.yılından 1991.yılına kadar uluslararası alanda Türk halklarını temsil eden tek bağımsız Türk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti, üzerine düşen sorumluluğu ve çetin görevi işte yerine yetirmeye başladı.

1991. yılının sonlarında eski SSCB'nin Türk Cumhuriyetleri (31 Ağustos'ta Kırgızistan, 1 Eylülde Özbekistan, 18 Ekimde Azerbaycan, 25 Ekimde Türkmenistan, 16 Aralık'ta Kazakistan) birbirinin ardınca bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bağımsızlığını yeni kazanmış bütün devletlerin karşısında duran esas görev Dünya Birliğine beraber hüquqlu üye olarak dâhil olmak yönünde faaliyet istikametlerini müeyyenleştirmektir. Türk halkları eski devlet geleneklerine sahip olmalarına rağmen, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Rusya İmparatorluğu'nun Türk-Müslüman bölgelerini işgali sonucunda Rus esaretinde yaşamış ve devletçilik düşünceleri giderek unutturulmaya cehd edilmişti. SSCB'nin dağılması ile yeniden bağımsızlıklarını elde etseler de, belirttiğimiz sebep yüzünden birçok zorluklarla karşılaşmış oldular. Ve Türkiye Cumhuriyeti bu zorlukların aradan kaldırılmasında her bir Türk devletine yardımcı olmaya çalıştı. Bütün bunlar daha geniş ve konuşması daha fazla zaman gerektiren diğer araştırmanın konusudur. Hazır ki makale çerçevesinde “Bir millet, iki

1 “Atatürk'ün Türk Dünyası ve Türk Birliği ile İlgili Sözleri”, <http://www.ataturkinkilaplari.com/ao/63>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012; “Atatürk'ün Türk Dünyasına Bakışı, Atatürk'ün söylemediği iddia edilen sözler”, <http://www.turksam.org/tr/a1433.html>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.

devlet” dediğimiz Azerbaycan Türkiye ilişkileri tarihinin milli mücadele sayfası hakkında bahsedeceğiz.

I. GÜNÜMÜZDE MİLLETLER VE DEVLETLER

İlk olarak her birimize belli olan bir gerçeği hatırlatmak isteriz. Dünyada iki binden fazla millet mevcuttur. Bu sayı sürekli değişmekte devam ediyor: yeni Milletler ortaya çıkar, diğerleri düşer veya kaybolur. Mevcut milletlerden biri de Türk milletidir. Fakat milletlerin hepsinin devleti yoktur. Günümüzde 206 devlet var ki, onlardan 193’ü BM üyesidir² (6’sı Türk devleti). 1991.yılında bağımsızlıklarını elde etmiş Türk devletleri 1992.yıl Mart ayının 2-de BM üyeliğine kabul olunublar³.

Bele bir deyim var: “Her bir halk kendi ulusal-kültürel hafızası kadar mevcuttur”. Tarihin bütün dönemlerinde aktüel olmuş sorulara dikkat edersek, bunların sırasında – “Biz kimik?” sorusunun da olduğunu göre biliriz. Sömürgeci devletlerin diğer halkları idare etmesi, onların yaşadıkları erazilerden kendi çıkarları için istifade edebilmesi hemin halklara milli kimliklerini unutturmak vasıtasıyla hayata geçirdikleri siyaset sonucunda mümkün olabilir. XVI-XX. yüzyıllarda Azerbaycan Türkleri dâhil, birçok Türk halkları, önce Çar Rusyasının, sonraki dönemde ise Sovyetler Birliyinin terkiibinde olmuşlardı. Bu dönemde Türk halklarının tarihi tahrif edilmiş, önyargılı öğrenilmiş ve öğretilmiştir. Özellikle de, Türklerin kimliği, anayurdu, yaşam tarzı, devletçilik meseleleri, milletin oluşması, milli mücadele ve diğer konularda. Böyle önyargılı öğrenilip-öğretilen konulardan biri de Azerbaycan – Türkiye ilişkileri tarihi olmuştur. Bilerekden, Sefevi – Osmanlı müharibeleri, Çaldıran savaşı, I Dünya savaşı sonrası Rusiya – Türkiye ilişkileri ön plana çekilir, Türkiyenin Türk halklarına münasibetde “Pantürkçü”, “Turançı” mövqe tuttuğu vurgulanırdı. Eslinde ise, Azerbaycan – Türkiye ilişkilerinin “bilerekden unutilan”, daha yakın geçmişe ait diğer sayfaları da mevcuttur. Bu tür konulardan biri – milli mücadele tarihi-mizle ilgilidir.

2 “United Nations at a Glance”, <http://www.un.org/en/aboutun/>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.

3 “United Nations Member States”, <http://www.un.org/ru/members/>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.

Azerbaycan Türkleri ve Azerbaycan Devleti

Bağımsızlığını restore etmesinin 22.yıldönümünü yaşayan Azerbaycan Cumhuriyeti 1918-1920.yıllarında mevcut olmuş Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varisidir. Eski devlet geleneklerine sahip olan Azerbaycan halkının arzileri tarihinin perakendelik dönemini yaşadığı XIX. yüzyılın başlarında Rusya ve İran imparatorlukları arasında dağıtılmış, Kuzey topraklarımız - Rusya, Güney topraklarımız ise İran İmparatorluğu'nun terkinbine katılmıştır (Şekil 1).

Şekil 1. Azerbaycan halkının arzilerinin

XIX. yüzyılın başlarında Rusya ve İran imparatorlukları arasında bölüşdürülmesi

Fakat tarihi devlet kuruculuğu tecrübesi olan halklara kan yaddaşlarını unutturmak mümkünsüzdür. Bu açıdan, XIX. yüzyılın sonları – XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan halkı milli uyanış dönemini yaşamaya başladı. Genellikle, XIX. yüzyılın sonları Türk halkları arasında politik-ulusal süreçlerin derinleşmesi, milletlerin, hareketlerin oluşması ile nitelendirilmektedir.

Şekil 2. Azerbaycan halkının milli uyanışında önemli hizmetleri olmuş nümayendelerinden

Azerbaycan halkının milli uyanışında Şeyh Cemaleddin Afgani, Hasan Bey Zerdabi, Mirza Feteli Ahundov, Mirze Elekber Sabir, Ahmed Bey Ağayev, Ali Bey Hüseyinzade, Mehmet Emin Resulzade, Alimerdan bey Topçubaşov, Feteli Han Hoyski ve diğerlerinin önemli hizmetleri olmuştur (Şekil 2). Milli uyanışın sonucu olarak 1918.yılıının Mayıs ayında Azerbaycan halkı Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kurdu. AHC tüm Doğuda demokratik değerlere dayanan ilk laik devlet, parlamento yapılı cumhuriyet oldu. 1991.Ekim ayında Azerbaycan halkı sovyetleşme sonucu kaybettiği bağımsızlığını berpa ettiğini ilan etti.

II. AZERBAJYAN TÜRKLERİ VE TÜRKİYE TÜRKLERİNİN MİLLİ MÜCADELE BİRLİKDELİKLERİ TARİHİNDEN

XX yüzyılda her iki bağımsızlık mücadelesi döneminde Azerbaycan halkı Türkiye'nin desteğini hissetmiştir. Aynı yardımı Azerbaycan Türkleri, kendilerinin zor durumda olmalarına rağmen, XX. yüzyılın başında bağımsızlık savaşı yapan Türk halkına göstermişlerdir.

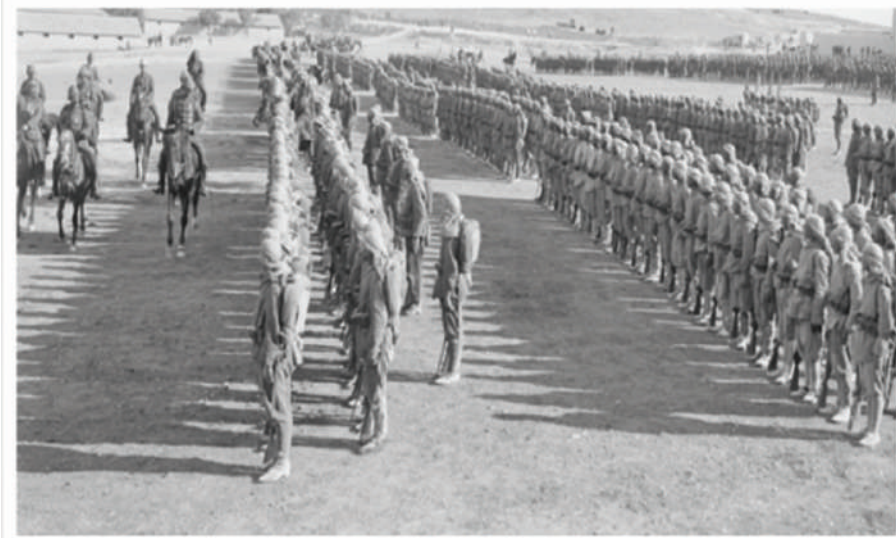
1918'de Bakü'nün, Qarabağın, Göyçayın, Ağsu, Kürdemir, Şamahı ve diğer bölgelerin Ermeni daşnakları ve Rus Bolşeviklerin işgalından azad edilmesinde (Şekil 3) Nuri Paşa'nın komutan olduğu, Osmanlı asgari, Azerbaycan ve Dağistan gönüllülerinden teşkil olunmuş Kafkas İslam Ordusu'nun yardımı inkâr edilemez⁴.

4 Vasif Qafarov. **Türkiye – Rusya ilişkilerinde Azerbaycan meselesi (1917-1922)**, Azərneşr, 2011, ss. 257-258.

Şekil 3. Kafkas İslam Ordusunun Bakü emeliyatı

Kafkas İslam Ordusu 1918.yılıının Mart - Ağustos aylarında Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu askeri birlik olmuştur (Şekil 4). Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kafkas cephesindeki savaşlarda yer almıştır.

Şekil 4. Kafkas İslam Ordusu

12.000-14.000 Osmanlı askerinden oluşan Kafkas İslam Ordusu'nun sayısı, Azerbaycanlılar ve Dağıstan Müslümanlarından oluşan gönüllülerin katılması ile yaklaşık 20.000 kişiye ulaşmıştı. 1918.yılıının Kasım ayına kadar faaliyet göstermiştir. 1918.yıl 30 Ekim'de Osmanlı devleti İtilaf devletleri ile imzaladığı Mudros sözleşmesinin şartlarına göre savaş sırasında ele geçirdiği bölgelerden geri çekilmeyi öhdesine götürmüştü⁵. Buna uygun olarak, Harbiye Bakanlığı 26 Ekim 1918.yıl tarihli emriyle Kafkas İslam Ordusu ve Kuzey Kafkasya Komandanlıklarından tabeliklerinde olan askeri birliklerin geri çekilmesi için hazırlıklara başlamalarını ve emrin 6 hafta içinde sona erdirilmesini talep etmişti. Enzelideki İngiliz komutanı General Thomson, 12 Kasım 1918'de Bakü'ye bir heyet göndererek, şehri 17.Kasım 1918 tarihinde saat 10.00'da işgal edileceğini, bu nedenle Bakü'nün boşaltılmasını Kafkas İslam Ordusu Komutanı Nuri Paşadan resmen talep etti. İngiliz heyeti Mudros anlaşması imzalandıktan sonra devam eden Mahaçkale emeliyatının ve bölgenin ele geçirilmesinin barışık şartlarına aykırı olduğunu dikkate ileterek, 17 Kasım 1918 tarihinde saat 10.00'dan sonra Bakü'de ve bölgede kalacak Türk askerlerini esir alacağını bildirdi. Nuri Paşa İngilizlere verdiği cevapta, Bakü'ya dâhil olmayı Azerbaycan hükümeti ile tartışmak gerektiğini söylediye de, General Thomson böyle bir hükümeti tanımadıklarını belirtti. İngiliz komutan General Thomson 17 Kasım 1918 tarihinde sabah saatlerinde çar Rusya'sı bayrakları taşıyan teknelerle Bakü limanına geldi. Beraberinde yaklaşık 1.200 İngiliz askeri ile Dağıstan'ın kuzeyine çekilen Biçeraxovun emrindeki çar ordusundan bir alay kadar Rus Kazak'ı ve birkaç yüz ermeni askeri vardı. İngiliz askeri komutanlığı Aralık 28'de Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin 2 gün önce oluşturulmuş yeni hükümetini tanıdığını beyan etti⁶. Kafkas İslam Ordusu geri çekildikten sonra ordunun askerleri, özellikle de Azerbaycanlı gönüllülerin bir kısmı Türkiye'de milli mücadele cephelelerinde savaşlara katıldılar.

1918 Kasım'ında askeri okulun ilk burakılışında Azerbaycan Halk Eğitimi Bakanı Nesip Bey Yusifbeyov çıkış yaparak, bu tedbirde yer alan Nuri Paşa'nın

5 Anar İsgenderov, **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Kafkas İslam Ordusu**, Kafkas Araştırmaları İnstitutu Neşriyatı, Kafkas Üniversitesi, 2012, ss. 28-37.

6 Nesib Nesibzade, "Azerbaycan Demokratik Respublikası", **Azerbaycan Halq Cümhuriyeti Ensiklopedisi**, C I, Şerq – Qerb metbaası, Bakü, 2004, s. 175.

babası Hacı Ahmed Paşa'ya demişti: “Zat-âlileri, Sizin şanlı oğullarınız Enver Paşa ve Nuri Paşa'nın Adları sadece Azerbaycan'ın deyil, aynı zamanda bütün Türk halklarının hafızasında ebedi kalacaktır“. Yalnız Enver Paşa ve Nuri Paşa'nın deyil, bütünlükde Azerbaycanın milli mucadile savaşında şehid olmuş Türk askerleri Azerbaycan halkının hafızasında kalmıştır.

Azerbaycan Hükümet Başkanı Feteli Han Hoyski Bakü'nün kurtarılması nedeniyle Nuri Paşa'ya yazıyordu: “Cesur Türk askerlerinin Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'nün düşmandan temizlenmesi nedeniyle milletimin adına dünyanın en cesur ve soylu askeri olan Türk oğullarına minnettar olduğumuzu arz etmekle iftihar ediyorum. Millet size minnettardır”. Bu gün Azerbaycanda Türk askerinin hatırasına ucaldılmış abidelere çok rast gelmek mümkündür (Şekil 5).

Şekil 5. Azerbaycanda Türk askerinin hatırasına ucaldılmış abidelerden biri.
Abidenin üstündeki yazı: “Bu abide 1130 qehreman
Türk şehidinin şerefine tikilmişdir”

Türkiye halkının bağımsızlık savaşında Azerbaycan Türkleri savaş cephe-lerinde yer almışlardır. 1919.yılıının ortalarından itibaren Türkiye’de iki hakimiyetliliyin oluşması Azerbaycan Cumhuriyeti hükümetinin Türkiye’ye ilişkin

yürüttüğü politikasında bir takım çetinliklerle müşaiyet ediliyordu. Azerbaycan hükümeti İstanbul hükümeti ile ilişkileri devam ettirmekle beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Heyet-i Temsiliyye ile de ilişkiler kurur ve bu şekilde milli-azadlık hareketine kendi desteğini veriyordu. Anadolu'nun işgaline başlamış güçlere karşı mücadele için Mustafa Kemal Paşa finansal ve askeri yardıma ihtiyaç duyuyordu. Türk milli hareketine bu yardımı sağlayabilecek iki ülke vardı: Azerbaycan ve Rusya. Çeşitli sebepler yüzünden gecikmesine, yahud baş tutmamasına rağmen, Azerbaycan hükümeti defalarca Anadolu hareketine hem manevi, hem de maddi yardım göstermiştir⁷.

Ağır finansal kriz geçiren Türkiye Sovyet Rusyası ile ve 1920.yıl 28 Nisan'da yaratılmış Sovyet Azerbaycan'ı ile işbirliğine büyük önem verirdi. Gereken yardımı yalnız Doğu'dan alabileceğini düşünen Atatürk 3 Mayıs 1920.yılında Doğu ordusu komutanı General Kazım Karabekire gönderdiği mektupta yazıyordu: "Devletin parası kalmadı. Şimdiki durumda hiçbir yerden yardım istemeye umut da yoktur. Başka çıkış yolu bulana kadar Azerbaycan hükümetinden borç almanızı rica ediyorum". Kazım Karabekir Atatürk'ün ricasını Neriman Nerimanova ulaştırıyor. N. Nerimanov 19 Ağustos 1920'de Atatürk'e cevap mektubu göndererek yazıyor: "... kardeş kardeşe borç vermez. Kardeş her zaman kardeşin elinden tutar. Biz kardeşiz ve her zaman elinizden tutacağız... Müslüman komünistler Sizin isteğinize çatmağınız için tüm güçleri ile yanınızda olacaklar. Siz mağlup olduğunuz takdirde ne Sizin için, ne de diğer Doğu halkları için kurtuluş yolu kalmayacak"⁸. Çok geçmiyor ki, Azerbaycan hükümeti Türkiye'ye 500 kilogram altın gönderiyor. Kardeş yardımı bununla bitmiyor. N. Nerimanov Rusya'dan aldığı 10 milyon altın rublu da Türkiye'ye ünvanlayır. 23 Mart 1921.yılında ise Türkiye'nin müracaatını beklemeden Azerbaycan hükümeti hediye olarak 30 sistern petrol, 2 sistern benzin, 8 sistern yağ gönderir. Yardımların arası kesilmiyor. Çok geçmiyor ki, daha 62 sistern petrol gönderilir. Ve mücadelenin sonuna kadar gereken geleceği miktarda yardım gösterileceği konusunda söz veriliyor.

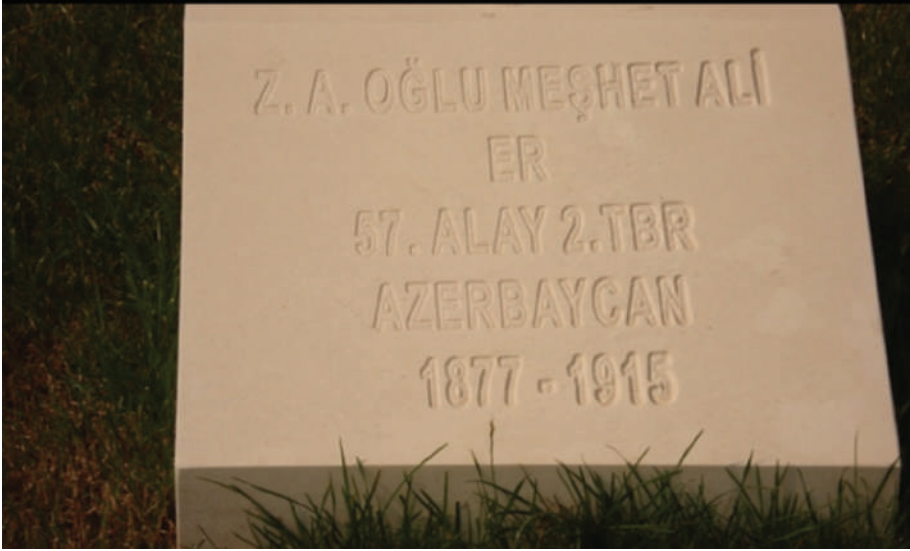
Atatürk Azerbaycan'ın Türkiye için önemini çok yüksek değerlendirerek Bakü'ye büyükelçi gönderiyor. Diplomat olmakla beraber iyi bir yazar da olan Büyükelçi Mehmet Şevket (Esental) Neriman Nerimanovla ve o dönemin diğer önemli şahsiyetleri ile buluşuyor. Azerbaycan da kendisinin ilk büyükelçisini

7 Qafarov, a.g.e., ss. 291-302.

8 Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi II**, İstanbul, 1988, s. 430.

- İbrahim Ebilovu Ankara'ya gönderiyor. İ. Ebilovun 1921.yılın Ekim ayında Ankara'ya gelişi büyük bir sevince neden oluyor. Büyükelçilik binasını Atatürk açıyor ve kendi elleri ile Azerbaycan bayrağını yükseltiyor⁹. Bu, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ilk resmi diplomatik ilişkinin kurulması demek idi.

Maalesef, Anadolu insanları Osmanlı Türklerinin Azerbaycan'a yaptığı yardımları iyi bilseler de, Azerbaycan'ın Türkiye'ye yaptıkları yardımları bilmiyorlar. Bunu sıradan Azerbaycanlılar hakda da diyebiliriz. Onların da çoğu bu konulardan habersizdirler, yardımların sadece tek taraflı olduğunu düşünüyorlar. Oysa karşılıklı olup; mesela, I. Dünya Savaşı yıllarında, Türkiye halkının bağımsızlık savaşında Azerbaycan Türkleri savaş cephelerinde yer almışlardır. Tekce Çanakkale savaşında 3000-den artık Azerbaycanlı şehit olmuştur¹⁰ (Şekil 6).

Şekil 6. Çanakkale, 57.Piyade Alay Şehitliği

Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlığı arşivlerinde saklanan bir mektup çok ibretamizdir. Azerbaycan'ın Anadolu hareketine yardımını reddettiğini

9 Qafarov, a.g.e., ss. 423-426.

10 "Çanakkale Zaferinin 96-cı yıldönümü qeyd edildi", <http://www.atib.az/newsitem.html?id=1925>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.

belirten araştırmacılar da belki habersizdirler bu mektuptan. Onlar için de ilginç olabilir.

“Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı ve Dışişleri Bakanı İsmet Paşa Cenaplarına!

Türk ordusunun Azerbaycan’ı azgın düşmanların caynağından kurtardığı, sevgili, güzel İzmirimizin ve diğer kutsal Türk topraklarının qana susamış menfur düşmanlar tarafından ateşe verilerek işgal edildiği bir zamanda Türk yurdu Azerbaycan da İngiliz askerleri tarafından işgal edilmişti.

Bütün kalplerin sızladığı, kan ağladığı bir noktada Azerbaycan’ın fedakâr evlatları 23 Mart 1920 tarihinde baharın gelişi nedeniyle Anadolu gününe ilişkin özel yardım kampanyası düzenlemiştir. Miktar bakımından çok olmasa da, “Anadolu günü” yardım kampanyasında Bolşeviklerin işgaline maruz kalmış Azerbaycan’dan Anadolu’daki kardeşlerimize yardım amacıyla 3 milyon rubl toplanmıştır. Bakü Yardım Komitesi adına banka hesabınıza köçürülmüş 3.000 İngiliz funt sterlinğini kabul etmekle yardım etmek isteyen vatandaşlarımızın kendi vicdanları önünde borcunu ödemeye imkan vermenizi rica ediyoruz.

Azerbaycan Maliye Bakanı, Hayriyye Cemiyetinin başkanı Abdulvasi,
İstanbul, 10 Aralık 1920”¹¹.

Bu arada, bu durum 1920.yılı Mart ayının 23-de Azerbaycan hükümetinin teşebbüsü ile başlatılan Anadolu hareketine yardım kampanyası çerçevesinde toplanmış ve kampanya bitenden sonra Anadolu’ya gönderilmesi kastediliyordu. Fakat Bolşevik işgali ile ilgili bu iş sona çatdırırla bilmemişti¹².

Atatürk 1921.yılında 3 kişilik bir heyet ayırıp Bakü’ye gönderiyor, N.Nerimanovla görüştükten sonra Moskova’ya yola düşmelerini tapşırır. N.Nerimanov onlara değerli meslehetler veriyor, Lenin’in hasteliyi nedeni ile onunla görüşe bilmeseler, devletin ikinci adamı Stalin’le mutlaka görüşmeye nail olmalarını tavsiye ediyor, her şeyin onun elinde olduğunu belirtir, Stalin’in adına bir mektup yazıp verir. Behbud bey Şahtaxtinskini de yardım için onlarla birlikde gönderir. Dediği gibi de oluyor, temsilcileri Stalin kabul ediyor, Atatürk’ün isteği gerçekleşir. “16 Mart 1921’de imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması ile Ruslar Misak-ı Milli’yi tanıyor, Doğu cephesi kapatılıyor ve bölgedeki Türk

11 “Atatürk”, http://www.publika.az/index.php?action=static_detail&static_id=25845, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.

12 Qafarov, a.g.e., s. 297.

askerleri Batı'ya kaydırıldı"¹³. Görüldüğü gibi, Azerbaycan'da milli hükümet yıkıldıktan sonra bile, hala Sovyet Rusyası kendi mekrlı amaçını tam çıplaklığı ile açığa veremediği dönemlerde Azerbaycan Türkiye ile ilişkilerini üzmemişdi. Neriman Nerimanovun bu açıdan etkinliği oldukça ibretli ve takdirelayikdir, bu büyük edibin adına yazılası en hoş meramlı, ışıklı faaliyetlerden biridir. Ve mevcut ihtimallerden birine göre, N. Nerimanovun Azerbaycan'dan uzaklaştırılması, Moskova'ya götürülerek zehetlenib öldürülmesinde belki bu faktörün da etkisi olmuştur.

Azerbaycan halkı XX. yüzyılda iki kez kendi bağımsız devletini kurdu ve her iki kez de onun bağımsızlığını ilk tanıyan Türkiye oldu. Birinci kez, 1918. yıl Mayıs ayının 28-de Azerbaycan halkı XIX. yüzyılın başlarında kaybedilmiş devlet bağımsızlığını restore ederek, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'ni kurduğu ilan etti. 1918.yıl Haziran ayının 4-de "Osmanlı İmparatorluğu hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında dostluk anlaşması" imzalandı¹⁴. Bu, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yabancı devletle imzaladığı ilk anlaşma idi. Onun preambulasında gösteriliyordu ki, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu hükümeti, diğer yandan ise kendi bağımsızlığını ilan etmiş Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti kendi ülkeleri arasında siyasi, hukuki, ekonomik ve entelektüel zeminde sıcak dostluk sağlanmasında karşılıklı anlaşmışlardır. 4 Haziran sözleşmesine ek sözleşme ve protokoller da imzalanmıştı. Bu arada, 4 ilyun anlaşması ve ona eklentilere ilişkin tarihçiler arasında fikir farklılıkları mevcuttur¹⁵. (Hatta Azerbaycan'ın bağımsızlığının tanınması konusunda anlaşma Osmanlı devleti tarafından ratifikasiya edilmediği konusunda farklı fikirler de mevcuttur¹⁶). Genel olarak, fikrimizce, 1917-1922 yıllarında Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a ilişkin politikası onun Turancılık politikasının bir parçası olmasına, belli kollarında Azerbaycan'ın hatta mecbur kalarak güzeşte gitmesine, Azerbaycan'da Bolşevikleşmenin Rusya-Türkiye ilişkileri sonucunda mümkün olduğuna rağmen, sonuç itibariyle çok mürekkebe ve çelişkili olan bu dönemde Azerbaycan'ın kaybettikleri ile beraber kazandıkları da oldu. İlişkilerde narazılıq yaratabilecek

13 "Ataturk Donemi Türk Dış Politikası. 1920-1938", <http://www.ataturkdevrimleri.com/yazi-1114-ataturk-donemi-turk-dis-politikasi-1920-1938.html>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.

14 Qafarov, a.g.e., s. 170.

15 Cemil Hasanov, **Azerbaycan beynelhalq münasibetler sisteminde. 1918-1920-ci iller**, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakü 1993, ss.90-92; Qafarov, a.g.e., ss. 170-179.

16 Qafarov, a.g.e., s. 180.

konuların olmasına rağmen, Azerbaycan hükümeti ve halkı Osmanlı devletinin yardımlarını hiçbir zaman unutmamış, Türk askerlerinin Azerbaycan halkını Ermeni-Bolşevik zulmünden kurtarmak yolundaki hizmetleri her zaman minnettarlıkla hatırlamıştır¹⁷.

İkinci kez, 1991.yılı Ekim ayının 18-de Azerbaycan kendi bağımsızlığını restore ettiğini ilan ettikten hemen sonra, yine de ilk olarak onu Türkiye tanıdı (9 Kasım 1991). ABD Türkiye'ye bir kadar telesmemeyi önerdi, dünyanın diğer fövqeldevleti olan Sovyetler Birliği'nin varlığı koşullarında Türkiye'nin teleskenliyinin dünyada gerilimin artması ile sonuçlana bileceyini bildirdi. Buna cevap olarak, 1991.yıl Kasım ayının 11-de Türkiye Cumhuriyetinin Dışişleri Bakanı Safa Geray beyanat verdi ve söyledi ki, Türkiye kendi komşusu ile dostluğa ve işbirliğine daima büyük önem vermiştir ve şimdi de onunla ilişkilerini karşılıklı saygı temelinde kuruyor. Şu anda Türkiye Cumhuriyeti yeni Türk devletlerinin bağımsızlıklarını tanımak meselesini kendisinin SSCB'ye ilişkin genel politikası çerçevesinde değerlendirir. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımak konusunda Türkiye hükümetinin kararı ise Türk halkının iradesini ifade ediyor. Bunun ardından 1992.yıl Ocak ayının 14-de yine ilk olarak Türkiye Azerbaycan'la diplomatik ilişkilerin onarılması, Bakü'de ve Ankara'da büyükelçilikler düzeyinde diplomatik temsilcilikler kurulması hakkında protokol imzaladı. 1991.yılı Aralık ayında Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı resmi melumatlandırılmışdı ki, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye Cumhuriyetinin Bakü şehirindeki Genel Konsolosluğu'nu Azerbaycan'da Türkiye Cumhuriyeti'nin Büyükelçiliği'ne dönüştürmeyi karar almıştır¹⁸. Bağımsızlıklarını ilk olarak tanıdıqdan sonra Türkiye Azerbaycan'a, aynı zamanda diğer Türk devletlerine uluslararası aleme entegrasyon konularında yardımcı oldu. Qeyd edek ki, bu aynı zamanda Türkiye'nin de çıkarlarına uygun idi.

Türkiye ve Azerbaycan'ın birmenalı şekilde birbirlerinin yanında oldukları konular arasında Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı, Dağlık Karabağ sorunu ve Ermenilerin sözde "soykırım" iddiaları konuları yer almaktadır. Bele ki, Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırısı konusunda ilk günlerden Türkiye qetiyyetle Azerbaycan'ın yanında olduğunu bildirmektedir, Ermenistan'ı saldırgan devlet olarak tanıyor. Ermenistan'ın bağımsızlığını 1991.yılı Aralık ayında tanısa

17 Qafarov, a.g.e., s. 219.

18 Sevinç Ruintan, **Azerbaycan türk devletleri ile siyasi alakalar sisteminde (XX yüzyılın 90-cı illeri)**, Adiloğlu, Bakü, 2005, ss. 31-32.

da, bugüne kadar diplomatik ilişkiler kurmayı¹⁹. Azerbaycan'ın Ermenistan'ın saldırısı sonucunda blokada durumuna düşmüş Nahçıvan bölgesinde 1992.yılında Hasret köprüsü (Umut Sınır kapısı, Nahçıvan) açılı ve bu sınır kapısı Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yegâne temas hattıdır. Ayrıca, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarında işgallarını genişlendirdiyi 1993.yılında onunla kara sınırlarını kapatıp. Türkiye - Ermenistan arasındaki tek karayolu bağlantısının bulunduğu İğdir'da 16 km uzaklıktaki Alican Sınır Kapısı, hala askeri yasak bölge içinde bulunuyor (Şekil 7).

Şekil 7. Türkiye – Ermenistan Alican Sınır Kapısı

Öz növbesinde, Ermenilerin Türkiye aleyhine sözde “soykırım” iddiaları ile ilgili meselede Azerbaycan mövqeyini kesinlikle bildirir.

19 “Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.

SONUÇ

Son olarak bildirmek isterdik ki, bağımsız devletler olmalarına rağmen hem Azerbaycan, hem de Türkiye Cumhuriyetlerinin çok ciddi tehlikelerle ve sınavlarla yüz yüze kalmış olmaları melum gerçeklerdendir. Genelde modern dünyanın güvenliğine olan tehditler ölkelerimizden de yan geçmiyor. Bu tehlikeler zaman zaman devletlerarası ilişkilere de kendi yan etkisini gösterebiliyor. Fakat biraz önce bahsettiğimiz ortak mücadele birikimimiz sayesinde, muhtemelen, bu tehlikelere karşı da durabilme imkânımız olacak. Herşeyin ötesinde, halklarımız arasında güven ve sıcak ilişkiler devletlerarası ilişkilerin geliştirilmesi için ilave ve güçlü stimül oluyor.

Genel olarak bakıldığında ise, elverişli jeopolitik ve jeostratejik konuma sahip olmaları Azerbaycan ve Türkiye'yi sadece birbirleri için değil, genel olarak dünya için önemli mekâna dönüştürmüştür. Bu ise kendi sırasında, küreselleşme, entegrasyon süreçlerinin özel önem taşıdığı günümüzde devletlerimize kendi geleceklerini tarihi gerçekler ve ortak kültürel değerler üzerinde kurmaları için elverişli ortam yaratır.

KAYNAKÇA

1. İsgenderov, Anar, **Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920), Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ve Kafkas İslam Ordusu**, Kafkas Araştırmaları İnstitutu Neşriyatı, Kafkas Üniversitesi, 2012, ss. 28-37.
2. “**Atatürk**”, http://www.publika.az/index.php?action=static_detail&static_id=25845, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.
3. **Ataturk Donemi Türk Dış Politikası 1920-1938**, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, <http://www.ataturkdevrimleri.com/yazi-1114-ataturk-donemi-turk-dis-politikasi-1920-1938-.html>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.
4. **Atatürk’ün Türk Dünyasına Bakışı, Atatürk’ün söylemediği iddia edilen sözler**, <http://www.turksam.org/tr/a1433.html>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.
5. **Atatürk’ün Türk Dünyası ve Türk Birliği ile İlgili Sözleri**, <http://www.ataturkinkilapları.com/ao/63>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.
6. Hasanov, Cemil, **Azerbaycan beynelhalq münasibetler sisteminde. 1918-1920-ci iller**, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bakü, 1993.
7. Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi II**, İstanbul, 1988, s. 430.
8. Nesibzade, Nesib, “Azerbaycan Demokratik Respublikası”, **Azerbaycan Halq Cümhuriyyeti Ensiklopedisi**, C I, Şerq – Qerb metbaası, Bakü, 2004.
9. Ruintan, Sevinç, **Azerbaycan türk devletleri ile siyasi alakalar sisteminde (XX yüzyılın 90-cı illeri)**, Adiloğlu, Bakü, 2005, ss. 31-32.
10. “**Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri**”, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.
11. “**Çanakkale Zaferinin 96-cı yıldönümü qeyd edildi**”, <http://www.atib.az/newsitem.html?id=1925>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.
12. “**United Nations at a Glance**”, <http://www.un.org/en/aboutun/>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.
13. “**United Nations Member States**”, <http://www.un.org/ru/members/>, Erişim tarihi: 10 Aralık 2012.
14. Qafarov, Vasif, **Türkiye – Rusya ilişkilerinde Azerbaycan meselesi (1917-1922)**, Azerneşr, Bakü, 2011, ss. 257-258.

İBRAHİM ABİLOV'UN “BÜYÜK TAARUZ” ÖNCESİ DİPLOMATİK FAALİYETLERİ

Cavid KASIMLI*

ÖZET

Mustafa Kemal Paşa, 3 Mayıs 1920 günü Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya yazdığı bir mektupta “Devlette hiç para kalmadı. Şu anda içeride para temin edebileceğimiz bir kaynak da yok. Başka kaynaklardan para temin edinceye kadar Azerbaycan hükümetinden borç para alınmasını temin etmenizi rica ederim” diyordu. Kazım Karabekir Paşa, isteği Azerbaycan hükümetine ilettili. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin önemli devlet adamı olan Neriman Nerimanov, 19 Ağustos 1920 tarihinde yapacakları yardımla ilgili olarak TBMM başkanlığına bir mektup gönderdi. Sağlanan bu ilk resmi temasın sonra Atatürk'le Nerimanov arasında son derece manevi yakınlık, dostluk ve kardeşlik ilişkileri kuruldu. TBMM hükümeti 1920 yılının Ağustos ayında ilk büyükelçisini yazar Memduh Şevket Bey (Esendal) Bakü'ye gönderdi. İbrahim Abilov da Neriman Nerimanov tarafından 1921 yılı Ekim ayında Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk büyükelçisi olarak Ankara'ya atandı. İbrahim Abilov Kurtuluş Savaşı boyunca çok önemli görev yapmıştır. Hatta Büyük Taarruz'un gününü, şeklini, saatini ve teferruatını kimse bilmez iken Atatürk bütün detaylarını İbrahim Abilov ile paylaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbrahim Abilov, Mustafa Kemal Atatürk, Neriman Nerimanov, Kazım Karabekir Paşa

* Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Z.M.Bünyadov adına Şarkiyat Enstitüsü Araştırma görevlisi. cavidqasimli@yahoo.com

DIPLOMATIC ACTIVITIES OF İBRAHİM ABİLOV BEFORE THE “GREAT RAID”

ABSTRACT

On May in 1920 Mustafa Kemal Pasha wrote a letter to Kazim Karabekir Pasha - the commander of Eastern Front saying: “No money left to State. There is no source inside from where we could provide money. I ask you to provide money- loaning from Azerbaijan government till we can provide money from other sources.” Kazim Karabekir Pasha forwarded request to Azerbaijan government. The important statesman of Azerbaijan Soviet Socialist Republic, Nariman Narimanov, on 19th of August in 1920 sent a letter to the presidency of TBMM dealing with the help which they will do. After maintaining of this first contact, there have been very strong mental proximity, friendship and brotherhood relations between Ataturk and Narimanov. On August of 1920 TBMM government sent its first ambassador, writer Memduh Shevket Bey (Esendal) to Baku. On October of 1921 İbrahim Abilov as a first ambassador of Soviet Socialist Republic was appointed to Ankara by Nariman Narimanov. During Kurtulus War İbrahim Abilov fulfilled a very important mission. Even, Ataturk shared the exact day, format, hour and details of Great Raid with İbrahim Abilov while nobody had any information about it.

Key Words: İbrahim Abilov, Mustafa Kemal Pasha, Nariman Narimanov, Kazim Karabekir Pasha

GİRİŞ

Türkiye Türkleri ile Azerbaycan Türkleri arasında çok sayıda dayanışma örneği bulunmaktadır. 1917 Ekim Rusya devriminin ardından bağımsızlığını ilk ilan eden devlet olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinde Bolşeviklerin desteklediği komünist militanların ülke dâhilinde terör yaratmaları üzerine Azeri Türkleri telaşa kapılarak Türkiye'den acil yardım istemişlerdir. Türk Hükümeti, anlaşmalar gereği, Azerilerin bu taleplerine olumlu cevap vermiş, Bolşevik İhtilal'inin başlaması üzerine Kafkas Cephesi'nden çekilen Rus kuvvetlerinden boşalan askeri sahaya Türk birliklerinden 8.500 civarında bir kuvveti Azeri Türklerine yardım etmek için sevk etmiştir. Nuri Paşa kumandasında Azerbaycan'a giren Türk askerleri oradaki kardeşleri tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Azeri gönüllülerinden de yardım alan Türk Ordusu, Ermeni ve Rus kuvvetlerinin destek verdiği Bolşevikleri yenerek 15 Eylül 1918'de Bakû'yü kurtarmıştır.

Anadolu Türkleri ile Azerbaycan Türkleri arasında dayanışma kurtuluş savaş döneminde daha sık şekilde olmuştur.

İbrahim Abilov'un Ankara'ya gelmesinde öncesi faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da süren Kurtuluş Savaşının başarıyla sonuçlanması için SSCB ve onun yönetimi altında bulunan Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler kurdu. Azerbaycan'la diplomatik ilişkilerin kurulmasında İbrahim Ebilov'un çok önemli hizmetleri olmuştur.¹ İbrahim Ebilov, 1881 yılında Nahçıvan'ın Ordubad şehrinde doğdu. İlk tahsilini Ordubad mektebinde alan Ebilov, 1902'de çalışmak için Mahaçkala'ya gitti. Kısa bir süre sonra Bakû'ye geldi ve Balahan'daki petrol tesisinde, ardından da demiryolunda ateşçi yardımcısı olarak çalıştı. 1905'te Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi (RSDRP)'ne girdi. Yasal olmayan yayınları yaymak suçundan hapisaneye atılan Ebilov, hapisten çıktıktan sonra Mahaçkala'ya gitti.² 1907 ilkbaharında Hazar Ticaret Donanması denizcileri grevinin oluşumuna faal olarak katıldı. 1907 Eylül ayında, Bolşevik işçi Seferaliyev'in cenazesinde yapılan gösteriye katılan Ebilov,

1 Eldar İsmayılov, "Atatürk Döneminde Azerbaycan-Türkiye Diplomatik İlişkileri (1920-1922)", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003-Ankara)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C II, Ankara, 2005, s. 1507-1508

2 Esmeralda Hasanova, "Sovyet Azerbaycanı", **XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C VI, IX. Dizi-11, TTK Basımevi, Ankara, 1994, s. 2193

mutlakiyete karşı inkılâpçı mücadelenin sürdürülmesini isteyen bir konuşma yaptı. 1908 yılında, İran inkılâpçılarına yardım için İran'a gönderildi. 1909'da Bakü'ye döndü ve parti işlerini yürütmeye devam etti. 1912 yılında yasal olarak çıkan Bakü Hayatı gazetesinin redaktörlüğünü yaptı. Bu gazetede H. Sultanov, D. Bunyadzade, A. H. Resulzade ve diğer birçok Bolşevik çalışmakta idi. 1913 yılında tekrar tutuklandı ve Astrahan'a sürgün edildi. 1918 Eylül'ün de, Bakü Bolşevik liderlerinin hapsolunduğu Zakaspiy'e, onlara yardım etmek için geldi. Ancak Krasnovodsk'ta yerli inkılâp karşıtları onu yakalayarak, birkaç ay hapsedtiler. Krasnovodsk hapishanesinde İbrahim Ebilov'un koğuş arkadaşı olan Süleyman Nuri, anılarında o günleri ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Azerbaycan'da Müsavat hâkimiyeti esnasında Ebilov, Sağ Hükümetçiler Fraksiyası'nın parlamento üyesi oldu. 1-8 Eylül 1920 tarihleri arasında yapılan I. Doğu Halkları Kurultayı'nı oluşturduğu "Propaganda ve Eylem Sovyeti"nin sekreteri olarak çalışan Ebilov, 1921 yazında Azerbaycan'da II. Komitern delegesi oldu.

Ankara'ya Büyük elçi olarak atanması

Kazım Karabekir Paşa'nın Ermenilere karşı elde ettiği zafer, Azerbaycan'ın, Moskova tesirindeki Hükümeti üzerinde dahi son derece olumlu tesirler bırakmıştır. Nitekim bu iyi tesirler ve Memduh Şevket Bey'in gayret ve tavsiyeleri ile Azerbaycan Sovyet Hükümeti Türkiye'de bir Büyükelçilik açmaya karar vermiştir. Tam bu sıralarda kazanılan Sakarya Zaferi, Türkiye'de olduğu kadar, Azerbaycan'da da büyük sevinç yaratmıştır.³ ASSC İnkılâp Komitesi kendi iç kuruluşunu tamamlayıp, Ermenistan ve Gürcistan'ın Sovyetleşmesi ile bu cumhuriyetlerle karşılıklı ilişkilerini de tanzim ettikten sonra, Türkiye'de yetkili temsilcilik açma kararı almıştır. Bu kararlarını öncelikle Türkiye'nin Bakü temsilcisi Memduh Şevket Bey'e bir yazı ile bildirmişlerdir. M. Şevket Bey de hiç vakit kaybetmeden bu yazıyı Ankara'ya iletmiştir.⁴ TBMM Hükümeti'nin olumlu yanıt vermesi üzerine de ASSC İnkılâp Komitesi Temmuz 1921'de İbrahim Abilov'u bu görev için tayin etmiştir.⁵

3 Y. Bagirov, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, II Çeviren A. Hasanoglu, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Ağustos, 2000, s.20

4 Y. Bagirov, **a.g.e.**, s. 45

5 M. Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 67

Ağustos 1921'de ASSC'nin Türkiye'deki diplomatik temsilcisi olarak atanan Ebilov, 12 Ekim 1921'de 25 kişiden oluşan bir heyetle (Mirza Davud Rasulzade, Asker Askerov, Yusuf Ahundov, İsmail İsmailov, Aga Baba Yusufzade, Rıza Tahmasib, Musa Slutnov ve başkaları) Ankara'ya geldi ve Türkiye Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) ve başka yüksek mevki sahibi kişiler tarafından törenle karşılandı.⁶ Azerbaycan SSC elçiliği görevlilerinin gelişi kent halkınca da büyük ilgi ve sevgiyle karşılandı. İbrahim Abilov Ankara'ya gelmesi ile ilgili şunları yazıyordu: "11 Ekimde, Dışişleri Bakanının danışmanı Suad Bey ve Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri bizi karşılamak üzere otomobille kentin 30-40 verst kadar dışına çıkmışlardı. Yusuf Kemal Bey bizi kente iki saatlik uzaklıkta karşıladı. Anadolu halkının bize karşı tutumu çok içten ve dostçaydı. Trabzon'dan Ankara'ya kadar bütün kentlerde ve köylerde içtenlikle karşılandık ve kabul edildik"⁷

14 Ekim 1921'de TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunarken şu konuşmayı yapmıştır. "Muhterem Gazi Hazretleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve şanlı ordusunun Başkumandan Zat-ı Alileri vasıtasıyla Azerbaycan İhtimai Şura Hükümeti'nin ve Azeri Türklerinin kandaşlık selamım huzur-ı âlilerine müsaadenizle takdim ederim. Mümessili olduğum hükümet ve Azerbaycanlılar tarafından, TBMM'ni ve cihan tarihinde cesaret ve kahramanlıklarıyla bütün âlemi hayrete düşüren kahraman Türk ordusunu ve bilumum kendi hukuk-ı siyasiye ve iktisadiyelerini muhafaza ve milli hayatı temin için can feda olan Türk halkını samimi bir surette alkışlıyorum. Türk milleti necibi rezalet ve hakarete tahammül edemeyerek bir ten ve hadd gibi düşmanın aleyhine kalktı. Tapulanmış hukuk ve şerefi milliyelerini saklamak ve gasıplardan halas etmek maksadı âlisi ile sinelerini düşman kurşununa siper eden Türk aslanları zalim düşmana dehşetli galebeler ve darbeler indirerek susturdu. Şu mukaddes muharebe TBMM'nin istiklal ve hür yaşayışı temin etmekten maada bütün dünya mazlumlarının da tahlisi can etmesine ve alehusus âlem-i İslâm'ın esaretten halâs olmasına bir sebep olduğunu bütün vicdanımla itiraf ve tasdik eylerim. Bunun katıyyen böyle olmasına mabeynimizdeki alâka ve rabita bir delil-i katidir. Anadolu bucaklarını aşarak Azeri mazlumlarının bir arkadaşı

6 Anadolu Abilova, **İbragim Abilov-Azerbaycanski Drug Atatürka**, AzAtaM, Bakû, 2003, s.19

7 Anadolu Abilova, **a.g.e.**, s. 19

olan Türk halkına gönderdiği selâmını getirip de Zat-ı Alileri vasıtasıyla takdim etmek şerefinden dolayı kendimi son derece bahtiyar sayarım”⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi Mustafa Kemal Paşa, kardeş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Büyükelçisi İbrahim Abilov'a cevaben şu konuşmayı yapmıştır. “Muhterem Mümessil Hazretleri, Azerbaycan Türklerinin ve İçtimai Azerbaycan Şura Hükümetinin kardeşlik selâmına TBMM ve bu Meclisin ordusu namına Zat-ı Alileri vasıtasıyla yine kardeşçe mukabele etmekle bahtiyarım. Türkiye halkı, TBMM ve onun ordusu Azerbaycanlıların ve mümessili olduğunuz hükümetin hakkında gösterdiği asar-ı samimiyet ve teveccühten mütehasıs ve memnundur. Fikr-i istila ile açılmış olan Cihan Harbini hitama erdiren galipler, teklif ettikleri şerait-i sulhiye ile ana topraklarımızı, istiklal ve hürriyetimizi elimizden almağa, asırlardan beri İslam'ın ve Türklüğün fedakâr muhafızı olan Milletimizi esir derekesine indirmeğe kalkıştılar. İki senedir Rumeli ve Anadolu'da görülen hareketlerimiz bu faddarane tecavüzün aksi amelinden, her mevcudun fitraten haiz olduğu müdafaa-i nefis hakkının istimalinden başka bir şey değildir. Milli hudutlarımız dâhilinde hür ve müstakil yaşamak istiyoruz. Bu meşru emelimizi istihsal için uğraşyoruz, Şu kutsi mücadelede Milletimiz, İslâm halâsına, dünya mazlumlarının tezeyyid-ı refahına hizmet etmekle de müftehirdir. Milletimiz bu hakikatin kardeş Azerbaycan'ın mümessili tarafından da tasdik edildiğini işitmekle büyük bir saadet duyar. Rumeli ve Anadolu halkı Azeri kardeşlerinin kalbi kendi kalbi gibi çarptığını bilirler. Bunun için getirdiğiniz tuhfei selâmın ne kadar derin ve âli bir hissini eseri olduğunu takdir eder ve bu selâmı alırken Azeri Türklerinin de bir daha esarete düşmemeleri ve hukuklarının payimal edilmemesi temenni ve arzusunu izhar eyler. Azeri Türklerinin dertleri kendi dertlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nail olmaları, hür ve müstakil olarak yaşamaları bizi pek ziyade sevindirir. Türk'ün saadeti ve mazlumların halası yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeğe âmâda bulduklarına dair olan beyanatınız istilâcılara karşı Türk'ün kuvvetini artıran pek kıymetli bir sözdür. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin iki kardeş millet arasındaki revabıt çalışacağını ve bu babda zat-ı âlinize elden gelen her türlü muavenetleri ifa edeceğini temin eylerim.”⁹

8 B. Aslan, **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Abilov (1920–1923)**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s. 168.

9 B. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 397- 399

18 Kasım 1921 günü Azerbaycan sefaretinin açılışı ve bayrağının direğe çekilişi dolayısıyla Atatürk, kardeş Azerbaycan halkının istiklâlinin ebediyen var olup devam edeceğine olan inancını bir defa daha dile getirerek sözlerini şöyle tamamlamıştır. "...Azerbaycan ile Türkiye arasında mevcut kardeşliğin, samimiyetin tevlid ettiği rabıtabadan başka, Azerbaycan'ın diğer dostlarımızla temas noktasında bulunması da haiz - i kıymet ve ehemmiyettir. Coğrafi vaziyeti (durumu) göz önüne getirilirse filhakika (doğrusu) Azerbaycan'ın Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve telakki noktası olduğu görülür. Azerbaycan'ın bu mevki-i mahsus, vazifesini pek mühim kılmaktadır."¹⁰

İbrahim Abilov'un Cephe Ziyareti ve Büyük Taarruz

1922 yılı Mart ayının ortalarında Mustafa Kemal Paşa Sovyet Azerbaycanı Büyükelçisi İbrahim Abilov, Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralov'u ve Rus Askerî Ataşesi K.K. Zvonaryev'i cepheye çağırır. İbrahim Abilov da 27 Mart 1922'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek ve Türk birliklerinin denetimine katılmak üzere cepheye gider.¹¹ O, Sovyet Rusya Büyükelçisi Aralovla beraber tüm cepheyi dolaştılar, altı piyade, üç süvari tümenini ziyaret ettiler, iki ordunun ve iki kolordunun karargâhlarını gezdiler, Konya kentinde ordunun cephe gerisi kuruluşlarını gördüler, halkla, subaylarla, askerlerle sohbet ettiler. Askeri birliklerin uyandırdığı ilenim iyiydi. Ancak düzenli disiplinli ve iyice örgütlenmiş olan bu ordu, ulaştırma araçlarına ve giyeceğe büyük gereksinme duyuyordu. Cephe ziyareti boyunca Aralov ve İbrahim Abilov için resmî geçitler düzenlenir. Sovyet temsilcileri Ilgın manevralarına da katılırlar. Cephe boyunca birçok yerde Aralov ve Abilov'a askerlere hitap etme imkânı verilir. Aralov, "Yiğit ve soylu erler" diye başlayan konuşmalarında, Kızıl Ordu'nun selamlarını iletirken, Türk sancağının yakında İzmir'de dalgalanacağını vurgular. Abilov ise, askerler için anlaşılır, sade bir Türkçeyle, Kızıl Ordu'nun İngiliz, Fransız ve diğer işgalcilere karşı elde ettiği zaferleri, Rusların çarı, kapitalistleri, zenginleri nasıl devirdiğini ve artık hükümetin halkın eline geçtiğini anlatır. Abilov, Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye destek verdiğini, askerlerin cephe gerisi için kaygı duymamaları ge-

10 Y. Bagirov, **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, II Çeviren A. Hasanoğlu, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Ağustos, 2000, s. 25

11 Anadolu Abilova, **İbrahim Abilov-Azerbaycanski Drug Atatürk**, AzAtaM, Bakû, 2003, s. 27.

rektiğini, Kızıl Ordu'nun cephe gerisini emperyalistlerin saldırılarından koruduğunu söyler.¹²

Mustafa Kemal Paşa ve kumandanları; cephe gelen Aralov, Abilov ve Askerî Ataşe Zvonaryev'le askerî sırları paylaşırlar. Büyük Taarruz'un arifesinde Mustafa Kemal Paşa, Aralov ve İbrahim Abilov'dan, Sovyet Elçiliği'nde onun da katılacağı büyük bir resmî kabul düzenlemesini, bunu bütün Ankara'ya yaymasını, öteki elçileri de kabule çağırmasını rica eder. Plana göre, elçilikteki kabule yaveri gelerek Mustafa Kemal'in rahatsız olduğunu söyleyecek ve gelemeyeceğinden ötürü özür dileyecektir. Çünkü Mustafa Kemal gizlice cepheye gidecektir. Mustafa Kemal, Sovyet temsilcilerini askerî planlardan da haberdar eder.¹³

İbrahim Abilov'un vefatı

Ankara'da başta Mustafa Kemal Paşa ve TBMM Hükümeti üyeleri ile oldukça iyi ilişkiler kuran ve Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine büyük çaba gösteren İbrahim Ebilov, TBMM Hükümeti'nin Yunan birliklerini Büyük Taarruz ile mağlup etmesinden sonra Türkiye'nin kalkınmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa İzmir'de iktisat kongresi yapmanın sanayileşmek için atılacak ilk adım olduğunu belirtmiştir. Bu konuda çalışmalarına devam eden M. Kemal Paşa, bu kongreye ülkeler arasındaki ilişkileri kuvvetlendirmek için Sovyet Aralov ile Azerî temsilci Abilov'u davet etmiştir. "17 Şubat 1923'te İzmir'e ulaşan Abilov, bağırsak düğümlemesi sonucu 23 Şubat 1923'te vefat etmiştir.¹⁴ Onun ölümü Türkiye'de büyük hüznle karşılandı. İzmir'de yayınlanan Ahenk gazetesi şunları yazıyordu: "Türkiye'de müteveffa Abilov'u öz kardeşi gibi sevip saymayan bir tek insan bile bulmak olanaksızdır. Ulusal hareketimizin en kızgın anında gerçekten öz kardeşimiz gibi aramızda beliriverdi. İyi ve kötü günlerimizde dostumuzdu. İ. Abilov Ankara'da en iyi, yeri doldurulmaz izlenimler bıraktı." Ankara'da yayınlanan İleri gazetesi şu haberi veriyordu: "Ulusal savaşımızın en başından beri Azerbaycan Elçisi olan İbrahim Abilov, Afyon taarruzuna varıncaya dek bütün cephelerde bulunmuş ve ülkemize karşı olağanüstü bir sevgi göstermiştir. İbrahim Abilov, çok iyi, çok mert bir insandı"

12 Orhan Koloğlu, "Mustafa Kemal, Lenin'e Nasıl Bakıyordu?", **Popüler Tarih**, Şubat 2001, s. 37.

13 Ali İhsan Sabis, **Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C 6, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s. 102

14 B. Aslan, **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Abilov (1920–1923)**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s. 162

KAYNAKLAR

1. Abilova, A., **İbragim Abilov-Azerbaycanski Drug Atatürka**, AzA-taM, Bakû, 2003.
2. Aslan, B., **Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Abilov (1920–1923)**, Kaynak Yay., İstanbul, 2004.
3. Bağirov, Y., **Kurtuluş Savaşı Yıllarında Azerbaycan-Türkiye İlişkileri**, II Çeviren A. Hasanoglu, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 2000.
4. Saray, M., **Atatürk ve Türk Dünyası**, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
5. Sabis, Ali İhsan, **Harp Hatıralarım: İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, C 6, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993.
6. Kologlu, O., "Mustafa Kemal, Lenin'e Nasıl Bakıyordu?", **Popüler Tarih**, Şubat 2001.
7. Şimşir, B., **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
8. Hasanova, E., "Sovyet Azerbaycanı", **XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C VI, IX. Dizi-11, TTK Basımevi, Ankara, 1994.
9. İsmayılov, Eldar, "Atatürk Döneminde Azerbaycan-Türkiye Diplomatik İlişkileri (1920-1922)", **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003-Ankara)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C II, Ankara, 2005.

Foto: 1. İbrahim Abilov

Foto: 2. Ankara ilk Azerbaycan sefaretinin binası

MİLLİ EDEBİYAT VE MİLLİ MÜCADELE ÇERÇEVESİNDE “DAĞA ÇIKAN KURT”

Ali PULAT*

ÖZET

Milletlerin sosyal ve kültürel yapılarını etkileyen en önemli unsurlardan biri edebiyattır. Milli mücadele döneminde milli edebiyatın ilke ve hedefleriyle yetişen genç edebiyatçılar, milletin meselelerini eserlerinde şuurlu bir şekilde ele almışlardır. Milli edebiyat, yeni bir hayatı hem vaat etmiş hem de bu yeni hayatın gerçekleşmesi için her türlü gayreti göstermiştir. Milli edebiyatın ilkelerini benimseyen Halide Edip, milli mücadele yıllarında yaşadıklarını hikâye türü içinde “Dağa Çıkan Kurt” isimli eserinde toplamıştır. Dağa Çıkan Kurt, milli mücadele döneminde milletin içinde bulunduğu sıkıntıların hangi fikirlerle çözülebileceğini edebi bir üslûpla işlemesi bakımından önemlidir. Söz konusu eser incelendiğinde, milli edebiyatın milli mücadeleye ne şekilde ve nasıl destek verdiği daha iyi görülecektir. Bu çalışma, edebi eser sayesinde milli mücadelenin kazanılmasında gereken inanç, milletin kendine güvenmesi, düşmana karşı onurlu duruş gibi kavramların, milletimizin hissiyatını güçlendirerek, milli edebiyatın çerçevesinin daha net belirlenmesini sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milli Edebiyat, Milli Mücadele, Hikâye.

* Yrd. Doç Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi. ali.pulat@usak.edu.tr

THE WOLF ON THE MOUNTAIN IN THE FRAMEWORK OF NATIONAL LITERATURE AND NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

Literature is one of the most influential factors affecting the socio-cultural structures of the nations. The young poets and authors rose in accordance with the aims and principles of the movement of the national literature at the time of the national struggle addressed national issues consciously in their works. The national literature movement both promised a national way of life and produced a bunch of works underpinning and preparing this way of life. Adopting the principles of the national literature as her own literary approach, Halide Edip collected her memoirs about the time of the national struggle in the book named as “Dağa Çıkan Kurt” (The Wolf on the Mountain). The book is very important from the points of presenting the problems and troubles of the Turkish nation as well as proposing the ideas for solving those problems and overcoming the troubles within a literary style. The investigation of the book overtly shows how the national literature movement supported and endorsed the national struggle. This study aims to reveal that how the works of literature played a role in the strengthening the beliefs, self-esteem and the honorary standing of a nation at the time of a struggle by the examination of Halide Edip’s one story.

Key Words: National Literature, National Struggle, Story

Giriş

İnsan hayatı çok geniş, derin ve zengin birikimleri içinde barındırır. Bu sebeple insanı anlatan her sanat eserinin hangi donanımlara sahip olduğu, hangi biçimlerle ne sunduğu bilinmelidir ki sanatın varlık sebebinin insan açısından ne anlam ifade ettiği idrak edilsin.

Türk Milleti için özellikle batılılaşma macerasından sonra milli edebiyatın teşekkül zemininin ve şartlarının sanat eseri üzerinden tahlil edilmesi meselesi üzerinde çalışmak, pek çok edebî, tarihî ve fikrî yeni ve yerli açılımlara fırsat verecektir.

Halide Edip'in mütareke yıllarında çeşitli şekillerde şahit olduklarını, milli edebiyat anlayışı çerçevesinde kısa hikâyeler şeklinde, Anadolu insanının yüceliğini ve derinliğini yansıtan fikir ve sanat yapısını kullanarak, zengin ve geniş anlamlara, farklı okumalara açık bir biçimde kaleme aldığı hikâyeler, edebiyat tarihimiz, fikir ve kültür dünyamız açısından da değerlidir.

Özellikle tarihi konu edinmiş edebi eserdeki kurgusallık göz ardı edilmeden, edebiyat-tarih ilişkisi üzerinde dikkatle durulmalıdır. Yahya Kemal'e göre, edebiyatsız bir tarih tasavvur edilemez (Tamtürk, 1972: 45). Edebî eser, ortaya çıktığı dönemin değerler sistemini ortaya koyması ve aynı zamanda geleceğe şekil verme kudretine sahip olması bakımından (Şahin, 2000: 46) çok kıymetli hazinelere maliktir.

İnsan ruhunun derinliklerine seslenerek kalıcı izler bırakan; tarih, kültür ve medeniyete ait değerleri gözeterek hakikatte insanı anlatan ve yaşatan gerçek edebî eserin, aslına uygun bir şekilde tahlil edilmesi hem edebiyatımız, hem de diğer sahalardan açısından son derece önemlidir.

Milli Mücadele ve Dağa Çıkan Kurt

Dağa Çıkan Kurt eserindeki her bir hikâye, abidevi bir eser hüviyetinde milli mücadele dönemini, bizim değerlerimizle donanmış insanımızın gönlünü çoğu zaman yerli bir renk ile Halide Edip'in bakış açısından resmetmiştir. Söz konusu hikâyelerde her kesimden insanın asalet, hikmet ve fedakârlık mayasıyla nasıl şekillendiği ve bu kavramların gerektiği yerde nasıl ortaya konduğu, yazarın görüşleri doğrultusunda ifade edilmiştir. Milli mücadele dönemi içinde insanımız, insanımızın düşünce ve ruh dünyası söz konusu hikâyelerde yansıtılmaya çalışılmıştır.

İnci Enginün'e göre, Milli Mücadele yıllarındaki gençler, dönemin edebiyatçı ve yazarlarındaki ortak ifade ve benzetmelerden etkilenmiştir. Bunların başında Alfred de Vigny'nin "Kurdun Ölümü" adlı eseri gelmektedir (Enginün, 2010: 627). Halide Edip'in de Kurdun Ölümü'ndeki romantizmden etkilenerek, hikâyedeki görüşler ışığında Anadolu insanının ıstırabını ve milli mücadele yıllarının önemini sembolik bir üslûpla Dağa Çıkan Kurt hikâyesinde anlattığını ve bu iki hikâyenin özellikle fedakârlık konusunda birleştiğini söylemek mümkündür.

Milli mücadele yıllarında Yunanlıların yaptığı eziyetleri yaşayan Anadolu insanının mazlum halini yazmak aslında pek kolay değildir. Yazılanların tüm insanımızın ruh dünyasını menfi yönde nasıl etkileyebileceği meselesi, bu sebeple neleri, nasıl ve ne kadar yazması gerektiği konusu Halide Edip'i bir hayli tedirgin etmiş, milletin moral seviyesini yüksek tutma gayreti yazarı bir hayli hassas ve dikkatli olmaya mecbur etmiştir.

İsmet İnönü, Yunanlıların yaptıkları mezalimi tarihi belge niteliğinde tespit ettirmek amacıyla, Tetkik-i Mezâlîm Komisyonu'nda Halide Edip'in de görev almasını ister. Raporları inanılmaz bulan Halide Edip, tetkike şahsen katılması gerektiğine inanır. Böylece aklını yitirmiş insanların ancak yapabileceği mezalimi, Yunanlıların nasıl acımasızca gerçekleştirdiğini yerinde görür ve bunları hikâyeleştirme fırsatı bulur (Enginün, 1989: 27).

Amerikalı misyonerler yazılan raporlara inanmazlar, Hilâl-i Ahmer heyeti ile birlikte köyleri dolaşır bir rapor daha hazırlarlar; ancak bu rapor basılmaz. Sadece rapordaki sahneleri görmek insana ümitsizlik duygusu vereceğinden, Halide Edip dehşetin ardındaki azmi göstermek ister.

Fadime Nine İle Kerem Dede hikâyesindeki hikâye kişisi Nine, Halide Edip'e şunları söyler: *"Ah evladım, ne oturup da ne yazıyorsun. Boğazları kesilmiş bir halk için yazı neye yarar? Bu köyün üç bin sığır ve koyunu vardı. Şimdi yaralı bir kocamla kızıtma yedirecek yumurta bile bulamıyorum. Bir tek tavuk kalmadı. Tuz bile yok. Yaprakları, otları kaynatıp yerken insan içine bir parça tuz koyabilse."* (Enginün, 1989: 28).

Fadime Nine İle Kerem Dede hikâyesinde yazar, raporlardaki konuşmayı yapan Fadime Nine'yi ve dünyasını kendi kurguladığı biçimde şöyle tasvir edecektir:

“Fadime Nine’nin bütün hayatını parça parça öğrendiğim zaman daha ziyade ruhumuzun aşına ve akraba olduğumuzu anladım. Çünkü o da bütün ömründe yalnız yaşı ve ruhuyla değil bütün vücuduyla güzellik ve yüceliğin örneği saydığı bir adam için ve o adamın rahatı ve saadeti için yaşamış. Güzellik ve yücelik aşkı, ister bir tek insan, ister bir millet, ister bütün insanlık için olsun, bir şeyi seven ve onun için yaşayıp ölenler hep ruhlarında eş ve kardeş değiller mi?

Fadime Nine hep böyle beyaz saçlı ve buruşuk değilmiş. Geçmiş günlerde çok güzelmış. Şüphesiz Beytüllahim’de gördüğüm ve bütün sanatkârlara Meryem’i ilham eden ince, ruhanî güzelliğiyle tablolarla sonsuz olarak yaşayan kadınlardanmış.” (s.62-63)

Yakup Kadri’nin, İkdam gazetesindeki bir yazısında “...çatlak tabanlı bir köylü kadınından en mefkûrevî bir müptelâ enmuzeci çıkarmasını bilecek kadar maharet ve cesaret sahibi” diye nitelendirdiği Halide Edip, özellikle bu hikâyelerde, çoğu zaman gözden kaçırdığımız isimsiz kahramanların ruh dünyalarını kendi bakış açısında yoğunlaştırarak yeniden şekillendiren eda ile anlatmıştır.

Halide Edip, evinin dışında sessiz ve tepkisizmiş gibi görünen Anadolu kadınıyla baş başa sohbet imkânı bulunca hangi acı ve hasretle nasıl yandıklarını çok net görür.

Şebben’in Kara Hüseyin’i hikâyesini okuyan İsmet İnönü şu itirafı yapar: “Orduda kumanda ettiğim yüz bin askerinin her birinin evinde bir Şebben olduğunu bilmiyordum. Bu kadınlar bana eşeklerin üstünde birer bohça gibi görünürlerdi.” (Enginün, 1989: 29). Anadolu kadınının zengin ve derin dünyasının Halide Edip’in dilinden anlatılması, farklı okumalara imkân vermesi bakımından da ilgi çekicidir.

Dağa Çıkan Kurt hikâyesi, sembolik anlatımlarla yüklüdür. Birinci Dünya Savaşının sonunda yenilen Türklerin kendinden üstün düşmanlarla mücadelesi sembolik bir kurgu ile anlatılır. Hikâyede her bir hayvan bir milleti temsil eder, Amerika file benzetilmiştir.

Yazar, çocukluk yıllarında Üsküdar’da, annesi ile yoksulluk içinde çırpınırken bir gece uyku ile uyanıklık arasında kendinden geçtiğinde; gözleri derin, bir o kadar da ateşli bakan bir bozkurdun yatağının hemen üzerinde kendine baktığını fark eder. Kurt sanki büyük bir savaştan çıkmış gibi yorgun ve yaralıdır. Yazar, içinde bulunduğu durum ile kurt arasında bir benzerlik ve yakınlık kurar, kâinatın kurt soyunun andını, kurt soyunun felaket destanını anlatışını ruhuyla

duyar. Bu sembolik destan ormanın bütün vahşi hayvanlarının toplanıp kurdun vatanına, eşine ve yavrularına haince saldırışını anlatmaktadır.

Kurt kendi dilinden hain tuzağı şöyle özetler:

“...bana ve soyuma hüküm giydirdiler, ..inlerimizi çiğnediler, yavrularımızı çaldılar, dişilerimizi çaldılar, erkek kurtları avladılar, kaplanlar, aslanlar, ayılar, çakallar, köstebekler bağırsarak etimizi yağma, inimizi yerle bir ettiler. Herkes her şeyle kurt soyuna saldırdı. Bu eşi görülmemiş bozgun ve yıkım karşısında inlerinden, cengelin av ve tuzak yerlerinden yaralı, bahtsız boşanan kurtlar, soyun oç andını ulumak için dağlara çıktı.” (s.9)

Yazar hikâyenin sonunda itiraf eder; bu masalı uzun yıllardan beri iç dünyasında yaşamaktadır. Bu olağan bir şeydir; çünkü kurt masalı uzundur. Hikâyede Türk Milleti ile kurt özdeşleştirilir.

10 Ekim 1919’da basılan bu hikâyenin sonunda inancın ve kararlı duruşun izleri sembolik ve romantik bir tarzla verilmeye çalışılmıştır.

Zeynebim Zeynebim hikâyesi İzmir’in işgali ile azınlıkların büyük bir değişim içine girip, yıllarca dost göründüklerine karşı gerçekleştirdikleri ihaneti ve bu ihaneti yaşayan Zeynep’in kahramanca verdiği dersi anlatır.

Hikâyede Zeynep, tahsili, soyu ve eğitimi ile idealize edilmiş bir karakterdir. Özünden ve kültüründen kopmamış Türk kadınına temsil eder.

Çiftliklerinde yıllarca barındırdıkları Rumlar, İzmir’in işgali ile gerçek yüzlerini göstermişler, ekmek yedikleri çanağı pislemekten öte acımasızca katliama girişmişler; bununla yetinmeyip Zeynep’in namusu ile oynayacaklarını zannetmişlerdir. Yüksek karakterinin gereğini yapan Zeynep, Rumların beklemediği bir taktikle Yunanlı Yüzbaşıyı öldürüp, bir anlamda eşinin ve milletinin öcünü alır.

Muhlis’in Ağabeyisi hikâyesi Van’da Ermeni katliamında ailesini kaybeden iki kardeşin yıllar sonra kavuşmasını konu edinir. Kardeşler yetimhanelerde birbirinden uzakta ve birbirinden habersiz büyümüşlerdir. Çocuklardan biri Kazım Karabekir Paşa’nın okullarında da bulunmuş, orada bir nebze rahat etmiş ve tahsil görmüştür. Hikâyede dikkat çekici hususlardan biri, yetimhanede kalmadan önce, ahaliden iki Kürt, hikâyesini anlatan çocuğa sahip çıkar ve zor şartlarda onun bakımını üstlenir:

“Onlar çok iyi adamlardı efendim, iki kardeştiler, fukaraydılar; yanlarında kadınları da yaktı; fakat beni çok severlerdi. Benim için kazanırlar, bana yedirir-

ler, beni dizlerinin üzerinde okşarlar, “Kurban! Kurban!” diye severlerdi. Bir gün biri hastalandı, birkaç gün içinde öldü, öteki de hastaydı ve ekmeğimizi kazanamıyordu. Onun için elimden tuttu, getirdi; bir dârüleytama verdi.” (s.99)

Birlik ve beraberlik duygusunun varlığımız için ne kadar önemli olduğunu gösteren bu hikâye, bizi bütünleştiren değerlerin ehemmiyetini ortaya koyması bakımından da dikkat çekicidir.

Dağa Çıkan Kurt eserindeki her bir hikâyeyi tek tek geniş bir şekilde incelemek, hikâyelerin tematik yapılarının derinliğini, hikâye kişilerinin çeşitliliğini ve zenginliğini, hikâye kişisinden güçlü karaktere çıkışın arka plânını görmek, incelemek gereklidir. Böylece teorik anlamda milli edebiyat anlayışının temellerini ve çerçevesini daha doğru görmemiz mümkün olacaktır. Yüzyılların birikiminden hem teknik hem de fikir açısından hikâyelerin beslendiği kaynakları tespit ederek, okuyucuda uyandıracığı değer zenginliği tarih ve şuuru idrak etmek, milletimizin hâl-i hazırda yaşadıklarını görmesini ve anlamlandırmasını sağlayacak; geleceğe sağlam ve kararlı adımlarla yürütmesine katkı yapacaktır.

Duatepe hikâyesinde tarihî kahramanlarımızdan Bizans’a hücum eden Battal Gazi ile Yunan askerine saldıran Türk askeri arasında benzerlik kurulmuş, ölüme imanlı bir gayretle koşan askerimizin tarihteki pek çok önemli kahramandan daha büyük olduğu vurgulanmıştır:

“-Ey ulu tanrı! Bir an için Türk’ün sesini dinle! Sana İbrahim’in İsmail’i kurban ettiği günlerden beri hangi millet kanını ırmaklar gibi böyle akıttı? Hangi millet senin takdis ettiğin istiklâl ve senin verdiğin bu kadar ebedî aziz iman için bu kadar ebedî bir meşakkat ve işkence içinde daima gözlerinde iman şulesiyle senin için öldü?” (s.51)

Hikâyenin devamında topyekûn bir milletin istiklâli için herkesimden insanın can u yürekte dua ettiğinden bahsedilir.

Bütün milleti savaş anında bir arada anlatan bu hikâye gözlem gücü ile milletin özlemine işler. Devrin gazete ve dergilerinde yayınlanan, okuyucuyu derinden kavrayan bu hikâyeler, millet için duyulan sevgi ve saygıyı, hitabet ve duanın da karıştığı izlenimci bir üslûpla işler. Yakup Kadri, onun telkinî bir üslûba sahip olduğunu belirtir (Enginün, 1989: 26-27).

Kırmızıtepe hikâyesinin bazı tahlil ve tasvirlerinde bazı çıplak gerçeklik ve mitolojik unsurlar sebebi ile kitabın genelinde görünen aşk, vecd ve fedakârlık kavramlarının işlenişinin tam tersi yönünde yorum ve değerlendirmelerle karşılaşırız.

“...sessiz ve ebedî toprakların üstünde iki milletin biri tutku ve yağma, öteki kendinin olan mutlu ve beşerî şeylerin korunması için karış karış, adım adım, ateş ve ölüm altında nasıl boğuştuklarını görüyordum.” (s.55)

Yukarıdaki cümlede geçen tutku ve yağma ifadesi Yunanlılar için, mutlu ve beşerî şeylerin korunması için boğuşan ifadesi ise Türkler için kullanılmıştır.

Hikâyenin devamında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'ya, savaşı kast ederek; “*Yarın, düğün başlayacak!*” der.

Halide Edip'e göre M. Kemal, savaşın nasıl “kızıl ve korkunç” bir heyecan olduğunu çok iyi bilir; fakat bundan sonra yazarın konu ile ilgili değerlendirmeleri bir tenakuzun işareti olarak görülebilir:

“*Nitekim iki bin yıl evvel İsa kendine işkence edilen haftaya “tutku haftası” demiş ve kendine edilen işkence ve azap dakikalarındaki heyecanı da düğüne benzetmişti.*” (s.56)

Mekkâreci Mehmet hikâyesinde Mehmet, kocasız, kimsesiz, fakir Saliha Kadın'ın garip, köyde kimsenin dikkatini çekmeyen oğludur. İnsanlarla geçimi olmayan Mehmet iyi bir çoban olur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra muinsizler (eve bakacak tek erkek çocuk) de askere alınınca Saliha Kadın'ın evine ateş düşer.

Hikâyede askere giden gençlerin tren istasyonundan uğurlanışını anlatan bölüm ve sonrası insanın kanını donduran bir gerçeklikle kaleme alınır:

“*Şık, canlı ve küstah tavırlı subaylar ellerinde değnekleriyle bu kafîleye (uğurlamaya gelen yaşlılar) dokunup sert, askerî emirler veriyorlar, bu köylü dizisi o vakit hep birden geriye çekiliyor, elleri şakaklarında, hep aynı şekilde, anlamayan gözlerle, silahlı bir neferin kapısında nöbet beklediği yük vagonuna gözlerinin dikiyorlardı. Sonunda subaylar kırbaçlarını salladı:*

-*Laf anlamıyor musunuz be, hayvan gibi yerlere dizildiniz?*”(s.69)

Kalabalık yerlerden kaçan, insan içine girmeye çekinen Mehmet cephede mekkârecilik yapar, hayvanlarla silah taşır. Askerin kahramanlık hikâyelerini dinlerken Hasan Çavuş'un mucizevî başarıları biraz dikkatini çeker. Paşanın kendi eliyle çavuşa nişan takışını görmek gizli bir arzusu olur.

Mütarekeden sonra, İstanbul'da hayvanla yük taşıyarak geçimini sağlayan Mehmet bir gün iki sakat asker görür. Hikâyede bu durum şöyle tasvir edilir:

“*Biri, bir bacağı yok koltuk değneğiyle gidiyordu. Sağlam ayağı çıplak ve pantolonunun paçası parça parça sarkıyordu. Uzun, geniş omuzlu, yanık yüzlü fakat*

iskelet gibi bir adamdı; yüzünde yalnız o vakur facia vardı. Arkasında iki gözü kör, kendinden uzun bir asker, topal arkadaşının kolunu tutmuş, bütün gözsüzlerin yüzündeki o hareketsiz ve ıssız hisle bacağı yerleri yadırgıyor gibi görünüyordu. Azıcık dikkatle baktı: Paşanın eliyle çavuş nişanını diktiği Hasan'dı bu.” (s.71)

Mehmet bundan sonra daha kötü olur, yük taşıdığı hayvanlarıyla, otomobil mesut insanlar arasında karanlık, facialı gözler ve ruhla dolaşan, deniz ortasında kaybolan bir su damlası haline gelir. Arkadaşları ise söylemekten utanır gibi bir eda ve kısık sesle, Çanakkale muharebelerindeki kahramanlık hikâyelerini anlatmaktadır.

Bu anlayışın neticesi olarak Dağa Çıkan Kurt eserinde bize sunulan dünyanın, Halide Edip'in imbiğinden geçerek şekillendiğini hatırdan çıkarmamalıyız.

Himmet Çocuk hikâyesi, Halide Edip'in Dağa Çıkan Kurt kitabındaki bütün hikâyelerin genel özelliklerini içinde barındıran bir hikâye oluşuyla dikkat çeker. Yunan mezaliminin vahşeti, milletin acıklı hali, her türlü olumsuzluk içinde umudunu kaybetmeyen kocaman yürekli çocuklar...

Bayrağımızın Altında hikâyesinde, Üsküp'ten itibaren tam beş kez düşman bandırasından Türk bayrağına sığınmaya çalışan ve tek ideali kendi bayrağının altında ölebilmek olan bir kadının ideali anlatılırken, vatan ve bayrak sevgisinin insan hayatındaki önemi ve değeri işlenmiştir.

Tanıdığım Çocuklardan hikâyesinde babalarını kaybetmiş, anneleri hasta, kardeşlerine bakmak mecburiyetinde kalmış biri Arap, biri Türk iki çocuğun ortak kaderleri anlatılır. Hikâyede iki çocuğun ailesi için yaptıkları fedakârlıklar işlenirken, İstanbul'dan Suriye'ye geniş bir coğrafyada yaşanan sıkıntılar gözler önüne serilir, yoksulluğun boyutları gösterilmeye çalışılır.

Yazar, manastırda okuyan öğrencilerin artıklarıyla otuza yakın kişinin bakımını üstlendiklerinden, Beyrut'ta saralı annesine bakmak zorunda olan çocuğa yardım edemediği için vicdan azabı duyar.

Yazarı, kuvvetli bir ses tonuyla Fransızca konuşan biri teselli eder: *“Kadın hastalıklıdır. Merak etmeyiniz.” (s.25)*

Sonuç

Tarihi konu edinmiş edebi eserlere tarihi bir vesika hüviyetiyle bakmanın veya eserde birebir tarihi gerçeklik aramanın doğru bir yaklaşım olmadığı edebiyat çevrelerinin genel kabulleri arasındadır. Bu durum aslında sanatçının özgür olmasını sağlayan önemli bir anlayıştır, ancak sanatçının bu kurgulama hakkı tarihi ters yüz etme, tarihi yeniden düzenleme fırsatı gibi görülmemelidir.

Konu ile ilgili en sağlıklı duruş şudur: Edebi eser, müessirinin penceresi ve bakış açısıyla belirli bir süzgeçten geçerek yansıdığı için aslında edebi eserde görülen, varlığın sanatçı tarafından yorumlanmış şeklidir. Bu anlayışta sanatçının bize sunduğu tarihin, varlığın ve hakikatin aslı, gerçekliği ve kendisi aranmaz; sanatçı bize gösterdiği kabuller dünyasını sunar.

Geniş ve derin okumalara müsait bu hikâyelerin belirgin olarak, batı kültürü ile yetişmiş bir yazarın gözlemlerinden teşekkül ettiği söylenebilir. Hikâyelerde, geniş bir coğrafya içinde her kesimden kişinin yer aldığı görülmektedir. Halide Edip'in kendi duruş ve bakış açısına göre, kimi zaman durgun ve soğuk ifadelerle, zaman zaman da coşku ve heyecanın hâkim olduğu bir üslûpla hikâyelerini kaleme aldığı, birkaç hikâyede de çelişkiye düştüğü söylenebilir.

Kaynaklar

Adivar, Halide Edip, **Dağa Çıkan Kurt**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Tamtürk, Nejat, **Açıklamalı Yahya Kemal Antolojisi**, İnkılâp ve Aka Kitapları, İstanbul, 1972.

Enginün, İnci, **Halide Edip Adivar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Enginün, İnci, **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2010.

Şahin, İbrahim, “*Türk Romanının Tarihi Gelişimi*”, **Türk Yurdu Dergisi**, 2000, s. 153-154.

CEPHEDEN TUVALE: MİLLİ MÜCADELE

Zehra Canan BAYER*

ÖZET

Millî Mücadelemizin cepheden tuvale yansıyan görünümleri, gerek İmparatorluk döneminde gerekse de Cumhuriyet'in ilanından sonra Türk resim sanatı tarihi içinde önemli yer tutan eserler arasında yer alır. Cumhuriyet'in ilanından önce, Galatasaray sergilerinin düzenlendiği dönemde, 1917 yılı itibariyle İstanbul Tatavla sırtlarında faaliyete geçen Şişli Atölyesi, tamamıyla Millî Mücadelemizi yansıtan resimlerin gerçekleştirilmesi için yapılandırılmış ve burada 1914 kuşağı ressamı tarafından üretilen eserler, "Savaş Resimleri ve Diğerleri" sergisi olarak 1917 sonu, 1918 başlarında önce Türkiye'de, sonrasında ise Viyana'da sergilenmiştir.

Kurtuluş Savaşı'ndan zaferle çıkan Cumhuriyetin genç neferleri ise muasır medeniyetler seviyesinde çağdaş bir Türkiye kurmak için hız alırken, kültür ve sanat alanında da çağdaşlaşmanın gerekli olduğunun bilincine varmış; kültür ve sanat politikasını da bu doğrultuda belirlemiştir. Söz konusu politikaya koşut olarak devlet, Cumhuriyet'in ilanından çok partili düzene geçilinceye kadar sanatın tek hamisi olmuş; sanatı desteklemek, o dönemde Cumhuriyet Halk Partisi ile özdeş devletin öncelikli misyonları arasında yer almıştır. Bu misyon doğrultusunda devlet desteğiyle gerçekleştirilen sergilerden Zafer Bayramı ve İnkılap Sergileri, halk arasında hem sanatın tanıtımı hem de yaygınlaşmasında etkili olurken, Millî Mücadeleden zaferle çıkan Türk Milletinin zaferlerini övünçle anlatmada ve Ulusal Kurtuluş Savaşı konu edilerek memleket sevgisini güçlendirme ile toplumsal dönüşüm projelerini halka tanıtmaya ve benimsetmede önemli birer vasıta olmuştur. Buna bağlı olarak 1935 yılında açılan Zafer Bay-

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, cananbayer@gmail.com

ramı Sergisi ve 1933-1936 yılları arasında düzenlenen İnkılap Sergileri, Millî Mücadelemizin birer aynası olarak cepheden ve cephe gerisinden görünümüleri yansıtmış, zaferin ardından sağlanan barış ortamı ve Cumhuriyet'in genç kadrolarıyla gerçekleştirilen inkılâplar da söz konusu sergilerde yer alan tablolarla görselleşmiştir. Bununla birlikte gerek Osmanlı gerekse de Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen Millî Mücadelemize dair eserlerin, sanat çevrelerince -ait olduğu dönemlere bağlı olarak- değerlendirilmesi farklılıklar göstermiş; Cumhuriyet öncesinde Şişli Atölyesi gibi oluşumlar takdirle karşılanıp desteklenirken, Zafer ve İnkılap sergileri, Cumhuriyet'in aydın kesimi ve genç sanatçıları tarafından "güdümlü sanat" olarak değerlendirilerek çağdaşlaşma yolunda hızla ilerleyen genç Türkiye'ye geriye ket vurduran bir süreç olarak nitelendirilmiş ve eleştirilmiştir.

GİRİŞ

Türk resminde, Türk tarihinin askeri zaferlerine ait yapıtların gerçekleştirilmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir saray koleksiyonu oluşturma bilincinden hareketle söz konusu olmaya başlar. Sultan Abdülaziz döneminde başlayan girişimler sonucunda, Paris'te önemli bir sanat galerisi ve yayınevi olan Goupil Sanat Galerisi'nden tablolar getirilir, İstanbul'a gelen yabancı ressamların Sultanın beğenisine sunduğu tablolar satın alınır; ayrıca Sultanın maiyetinde bulunan ve yaver ressamlar sınıfından olan yabancı sanatçılardan da saray koleksiyonuna pek çok yapıt dâhil edilir. Abdülaziz'den sonra tahta geçen Sultanların da artmasına katkıda bulunduğu saray koleksiyonundaki resimlerden, Türk tarihinin askeri zaferlerine ait olanlarında tema, genellikle Türk-Yunan Savaşı, Dömeke Savaşı, Kırım Savaşı (Oltenitsa Savaşı), Varna Savaşı, Mohaç Savaşı, Prut Savaşı, Viyana Kuşatması, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u Fethi, IV. Murad'ın Bağdat Seferi ve Osmanlı Donanması'nın deniz savaşlarıdır.¹

Milli Mücadelemize, Kurtuluş Savaşımıza dair resimlerin gerçekleştirilmesi ise Kurtuluş Savaşı yıllarına tarihlenmektedir. Bu yıllarda, söz konusu temanın resim sanatındaki temsili meselesi, dönemin ileri görüşlü devlet adamları tarafından hayat bulur. Bu konuda, I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Kadıköy Belediyesi'nde müdürlük görevini yürüten ve aynı zamanda da bir ressam olan Celal Esad Arseven'in önemli katkıları bulunmaktadır. Arseven'in, sanatın yaygınlaştırılmasına, bununla birlikte propaganda amacıyla kullanılmasına dair görüşleri vardır ve kaleme aldığı yazılarında bu görüşlerini dile getirir.² Sanatın propaganda amacı olarak kullanılması meselesi Arseven tarafından önemle ve özenle üzerinde durulması gereken bir meseledir ki bu görüşlerini o dönemde İstihbarat Dairesi Başkanlığını yürüten Seyfi Paşa'yla paylaşır. Seyfi Paşa, Arseven'in düşüncelerini destekler ve ondan konuyla ilgili bir rapor hazırlamasını talep eder.³ Arseven, raporunda Türklerin diğer milletler tarafından askeri alandaki başarılarının yanı sıra aynı zamanda kültür ile sanat alanında da yetenekli olduklarının görülmesinin sağlanmasından ve bunun da yerine getiril-

1 Alberto Pasini, Stanislaw Chlebowski, Ivan Konstantinoviç Ayvazovski ve Fausto Zonaro, yapıtları koleksiyona dâhil edilen önemli isimlerdendir. Bkz. Gülşen Sevinç Kaya, **Milli Saraylar Tablo Koleksiyonu**, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul, 2010, s. 15 vd.

2 Celâl Esad Arseven, **Sanat ve Siyaset Hatıralarım**, Ekrem Işın (Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 62.

3 **A.g.e.**, s. 126.

mesi gereken önemli bir misyon olduğundan söz etmektedir. Sanatın tanıtımı, yaygınlaştırılması ve özellikle de propaganda amacı olarak kullanılmasında sergilerin etkisine/gücüne inanan Arseven, raporunda bahsettiği misyonun gerçekleşebilmesi için Viyana ve Berlin’de sergiler açmayı önerir.

Celal Esad’ın önerisi Seyfi Paşa tarafından olumlu karşılanır; bununla birlikte Paşa, askeri temaların işlendiği yapıtların da bu sergilerde yer alması gerekliliğinin altını çizer. Ne var ki o döneme kadar gerçekleştirilen askeri konulu resimler, bu gerekliliği karşılayacak nicelikte değildir; dolayısıyla bu eksikliği gidermek için harekete geçmek şarttır. Öte yandan söz konusu dönemin savaş yılları olması, bir takım olanaksızlıkları ve sıkıntıları da beraberinde getirmektedir. Yokluk yıllarında sanatçılar, resim yapacak malzemeleri bulmakta güçlük çekerler. Bunun haricinde savaş konulu bir resimde, asker, at, top arabası, silah vs. gibi kompozisyonu oluşturacak öğelerin bireysel çabalarla tedarik edilmesi oldukça güçtür; işte bu aşamada Seyfi Paşa devreye girer ve Paşa’nın desteğiyle Şişli’de büyük ahşap bir atölyenin yapımına başlanır. Şişli Atölyesi adıyla anılan bu atölye, Tatavla sırtlarında metruk bir araziye konuşlandırılır (Resim 1). Atölyenin çevresi bir film platosu gibi düzenlenir. Hendekler kazılır, silahlarıyla bir manga asker, atlar, top arabası getirilir; askeri teçhizat sağlanır. Bununla birlikte Almanya’dan boyalar, resim yapmak için gereken malzemeler de temin edilir. Şişli Atölyesi’nin Halife Adülmecid Efendi tarafından zaman zaman ziyaret edildiği ve resim yapmak için gerekli malzemenin sağlanmasında Abdülmecid Efendi’nin katkılarının ve desteğinin olduğu da bilinmektedir.⁴

Koşulların oluşmasıyla birlikte savaş temalı resimlerin yapılması işine başlanır. Atölyede çalışan sanatçılar arasında Çallı İbrahim, Namık (İsmail), Hikmet (Onat), Mehmet Ruhi (Arel), Mehmet Sami (Yetik), Ali Sami (Boyar), Ali Cemal (Ben’im) olmak üzere⁵ 1909-1910’lu yıllarda sanat eğitimlerini sürdürmek üzere Paris Güzel Sanatlar Akademisi’ne devam eden; ancak I. Dünya Savaşı’nın başlaması nedeniyle eğitimlerini yarıda bırakarak yurda geri dönmek zorunda kalan 1914 kuşağı ressamı yer alır. Şişli Atölyesi’nde bilfiil olarak çalışmaya başlayan bu grup, Viyana ve Berlin’de sergilemek üzere yapıtlar ortaya koyarken Avrupa’nın söz konusu iki sanat merkezinde gerçekleşmesi planlanan sergiler öncesinde Osmanlı başkentinde de bir sergi açma fikri gelişir. Buna bağlı olarak

4 Ahmet Kamil Gören, **Türk Resim Sanatında Şişli Atölyesi ve Viyana Sergisi**, Şişli Belediyesi İstanbul Resim ve Heykel Müzeleri Derneği, İstanbul, 1997, s. 52.

5 **A.g.e.**, s. 49.

1917 yılında Galatasaraylılar Yurdu'nda "Savaş Resimleri ve Diğerleri" adıyla savaşı konu alan resimlerle birlikte farklı temaları işleyen resimlerin bulunduğu bir sergi düzenlenir.⁶ Bu sergide, Şişli Atölyesi ressamlarının yanı sıra Ömer Adil, Cevad Bey, Halil Paşa, Harika (Sirel Lifij), Hüseyin Avni (Lifij), İbrahim Feyhaman (Duran), İsmail Hakkı Bey, Ruşen Zamir Hanım, Seyid Bey, Şevket (Dağ), Diyarbakırlı Tahsin Bey ve Hüseyin Zekâi Paşa'nın eserleri de yer alır.⁷

"Savaş Resimleri ve Diğerleri"

Sergide yer alan eserlerle birlikte Halife Abdülmecid Efendi, Mehmet Ali (Laga) ve Mahmud Bey'e ait resimlerin de dâhil olmasıyla 142 adet tablo, Celâl Esad Arseven'in komiserliğinde ve Namık İsmail'in yardımlarıyla Viyana'da 1918 yılında sergilenir;⁸ öte yandan Berlin'de de açılması planlanan sergi, savaş koşulları nedeniyle gerçekleştirilemez.

Öncelikle İstanbul'da sonrasında ise Viyana'da sergilenen ve Türkiye'nin ilk Resim ve Heykel Müzesi koleksiyonunun oluşmasında büyük önem taşıyan 142 adet eserden Millî Mücadelemizin, Kurtuluş Savaşımızın yansıtıldığı örneklerde, tema olarak cephe gerisinin resmedildiği, destansı bir havanın ya da savaşın duygusal yönlerinin yansıtıldığı ya da hücum/baskın anının betimlendiği dinamik etkili resimler dikkati çeker. Bu resimlerde savaşın getirdiği yıkımlar, yokluk ve çaresizliğe karşın Türk milletinin, çocuğundan yaşlısına, genç neslinden ihtiyarına kadar el ele vererek tek yürek olması ve yardımlaşması gibi "millî ruh" kavramını yansıtan duygu yüklü anlatımlarla karşılaşırız. Bu anlatımlardaki duygu yükünün, kimi zaman sanatçıların yapıtlarını Kurtuluş Savaşı yıllarındaki deneyimlerinden yola çıkarak gerçekleştirmesiyle doğrudan doğruya alakalı olduğu söylenebilir. Namık İsmail'in 1917 yılına tarihlenen "Savaşın Yankıları/Tifüs" adlı yapıtı (Resim 2) bu bağlamda çarpıcı bir örnek teşkil eder. Sanatçı, bu yapıtını Kurtuluş Savaşı yıllarında, askerlik görevini yerine getirmesi için gönderildiği Erzurum'da, yakalandığı tifüs hastalığı sonrasında resmetmiştir. Hastalığa yakalanmasının ardından İstanbul'a geri gönderilen sanatçı, savaşa dair hafızasına kazınanları, yapıtında gerek kullandığı tonlarla, gerek resim pla-

6 Ömer Faruk Şerifoğlu, **1914 Kuşağı ve Galatasaray Sergileri**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 20-21.

7 **A.g.e.**, s. 29.

8 Bkz. (4), Gören, s. 83-140.

nında belli belirsiz, adeta silüetler halinde verdiği marazi figürler ve harabeyi andıran mimarilerle, gerekse de resmin yansıttığı karamsar, sisli-puslu atmosferle, hepsinden de öte cenaze taşıyan figürlerin kaçınılmaz sona yaptığı göndermeyle yansıtır. Namık İsmail'in eserinde hissedilen ölümün soğuk nefesi, Viyana Sergisinde yer alan tablolardan "Alegori/Savaş" adlı yapıtta, bu defa tüm şiddetle karşımıza çıkar (Resim 3). Hüseyin Avni Lifij tarafından gerçekleştirilen bu yapıt, sanatçının yoğun olarak kullandığı kırmızı ve sıcak renklerden türeyen tonlarıyla tam bir kan gölünü andırmaktadır. Resmin ön planında, cesetlerden ya da ölmek üzere ürkmüş gözleriyle izleyiciye doğru bakan kadın figürlerinden oluşan yığın, cephe gerisinde ülkesi için fedakârca savaşan Türk kadını temsil eder. Kurumuş ağaç gövdesinden güç alarak doğrulan ve adeta bir iskeleti andıran görünümüyle yaşlı ihtiyar, gelecek yardım, kurtuluş ve özgürlük için son bir umutla uzaklara doğru bakarken topyekûn mücadele vermekte olan Türk Milletinin, zafere ulaşan yolda hiçbir zaman ümidini yitirmediğini hatırlatır bize.

Cephe gerisinden görünümünün yansıtıldığı duygu yüklü örneklerden Sami Yetik'in "Cephane Taşıyan Köylüler" adlı yapıtı (Resim 4), Kurtuluş Savaşımızın kazanılmasında fedakâr Türk köylüsünün ne denli etkin bir rol üstlendiğini -koşullar ne olursa olsun insan iradesinin ve azminin ulaşabileceği doruk noktasını göstermesi bağlamında- imler. İbrahim Çallı'nın "Yaralı Asker" ve "Biraz Su/Yaralı Düşman Askerine Yardım Eden Türk Askeri" yapıtları (Resim 5-6) cephe gerisine ayna tutan örneklerden olmakla birlikte anılan ikinci yapıt, savaşın dahi kimi zaman insanlığı ya da insana özgü davranışlarımızı, değerlerimizi yok edemediğinin göstergesi olarak duygusal bir yaklaşımla karşımıza çıkar. Hikmet Onat'ın "Siperde Mektup Okuyan Askerler" resmi, aynı duygusal yaklaşımın diğer bir yansımasıdır (Resim 7). Mehmet Ruhi Arel'in "Bağış/ Hilai-i Ahmer'e Yardım/İane"si ise Kurtuluş Savaşı yıllarının yokluk ve sıkıntılara rağmen seferber olan Türk Milleti'nin yardımlaşma duygusunu hiçbir zaman yitirmediğini gösteren bir örnektir (Resim 8).

Viyana Sergisi'nde savaşın çeşitli evrelerini yansıtan resimler, hücumla kal-kış ve düşmanın denize dökülmesi, baskın ya da çatışma anı gibi çoğunlukla Çanakkale Savaşı cephelerinden görüntüleri yansıtırken zafer, Namık İsmail'in yapıtındaki şahlanan atlar, hedefe kitlenen süngüler ve mızraklarla etkisinin doruk noktasında olduğu bir girdaba dönüşür (Resim 9).

Kurtuluş Savaşımıza, Millî Mücadelemize ait resimler, Viyana Sergisinde yer alan yapıtların yanı sıra o yıllarda askerlik görevini yapmakta olan sanatçılar

tarafından oluşturulan resimlerde de karşımıza çıkar. Hasan Hayrettin (Hayri Çizel), bu konuda örneklendirebileceğimiz isimlerden biridir. Yedek subay eğitiminin ardından Çanakkale'ye gönderilen sanatçı, burada askerlik görevinin yanı sıra temasını "Milli Mücadelemizden" alan birçok kroki ve suluboya da yapar. Sanatçının cephede gerçekleştirdiği resimlerde yine cephe gerisi ve hücum anı gibi savaşın çeşitli evrelerini yansıtan görünümler yer alır (Resim 10).⁹

Cumhuriyetin Sanat Politikası Kapsamında İnkılap ve Zafer Bayramı Sergileri: "Millî Ruh"un İmgeyle Yaşatılması Hususunda Bir Değerlendirme

Milli mücadelemiz, Kurtuluş Savaşımız Cumhuriyet'in ilanından sonra da sanatçılar tarafından işlenen bir tema olmaya devam eder (Resim 11-13) Bu noktada genç Cumhuriyet Hükümeti'nin çağdaşlaşma özlemi doğrultusunda belirlediği kültür ve sanat politikası,¹⁰ bir itki oluşturmaktadır. Söz konusu politika gereği çağdaş/modern bir Türkiye yaratmak için Güzel Sanatların ülke çapında tanıtılması, sevdirmesi ve yaygınlık kazanması önemli bir adımdır. Bunu gerçekleştirmek üzere devlet desteğiyle birçok köklü atılım yapılır. Halkevleri, açılan dokuz şubesinden Güzel Sanatlar Şubesi'yle devletin misyon yüklenen kurumlarının önünde gelir. Güzel Sanatlar Şubesi, halk için resim ve heykel kurslarının açılmasını sağlar, sanatsal içerikli konferanslar düzenler, Halkevlerinin yayımladığı dergilerde, sanatçıların ve dönemin aydınlarının sanata dair kaleme aldığı yazılar yer alır. Halkevleri bünyesinde amatör sanatçılar tarafından gerçekleştirilen sergiler düzenlenir. Ressamlar ve heykeltıraşlar, sanatçı birlik ve grupları da Halkevleri bünyesinde sergiler açar. Bununla birlikte Halkevleri, kişisel sergilere de ev sahipliği yaparak sanatçılara destek verir.

Devlet, belirlediği sanat politikasına koşut olarak sergilerden yapıt satan alırken sanatın yegâne koruyucusu misyonunu devam ettirir. Sanatta devlet desteği Güzel Sanatlar Akademisi'nde, eğitim alanında yapılan reformlarla da kendini gösterir ki 1937 yılında yapılan Akademi Reformu, sanat eğitiminin modernize edilerek çağa uygun bir bakış açısıyla düzenlenmesi bağlamında

9 Hayri Çizel'in Çanakkale yıllarında gerçekleştirdiği eserlerin baskısı, Ruşen Eşref tarafından hazırlanan Mustafa Kemal'in Çanakkale anılarının yer aldığı kitapta bulunmaktadır. Bkz. Ruşen Eşref, **Mustafa Kemal Çanakkale'yi Anlatıyor**, Ak Yayınları, İstanbul, 1990.

10 Cumhuriyet Dönemi Sanat Politikası için Bkz. Nilüfer Öndin, **Cumhuriyet'in Kültür Politikası ve Sanat 1923-1950**, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 2003.

önemli bir adımdır. Devletin burs vererek yurt dışına sanat eğitimi için öğrenci göndermesi ise sanatı desteklemek adına atılan adımlardan bir diğeridir. Devletin kurumsal olarak sanata destek vermesi, Köy Enstitüleri'nde sanat alanındaki uygulamalar vasıtasıyla da söz konusu olur ki Hasanoğlu Yüksek Köy Enstitüsü bu alanda başı çeker.¹¹ Sanatçıyı Anadolu'yla, Anadolu'yu da sanatçıyla buluşturan Yurt Gezileri de yine sanatta devlet desteğine işaret eden etkinlikler arasındadır.

Bu dönemde gerçekleşen İnkılap Sergileri (1933-1936) ile Zafer Bayramı Sergisi (1935), özellikle Millî Mücadeleden zaferle çıkan Türk Milleti'nin zaferlerini övünçle anlatmak, Ulusal Kurtuluş savaşımız konu edilerek memleket sevgisini, ulusal duyguları güçlendirmek, millî ruhu yaşatmak amacına uygun olması bağlamında devlet tarafından büyük destek görür. Bununla birlikte söz konusu sergilerde yer alan eserler bazı sanatçılar ve dönemin entelektüelleri tarafından değerlendirilirken, kimi zaman övülür, kimi zaman ise eleştirilere maruz kalır. Örneğin dönemin ünlü ressamlarından Cemal Sait Tollu, Zafer Bayramı sergisiyle ilgili kaleme aldığı yazısında: *"Bu serginin ilk hedefi, kahramanlarımızı ve hayatlarını, Atatürk'ün önderliğiyle yapılan büyük inkılabları canlı olarak göz önünde bulundurmaya suretile ulusal duyguları, memleket sevgisini kuvvetlendirmek, belki her türlü zevklerin üstünde bulunan zafer neşesini halka tekrar tattırmaktır."*¹² demek suretiyle serginin düzenlenme amacını belirttikten

11 Zehra Canan Bayer, **"Cumhuriyet Dönemi (1923-1950) Türk Ressamlarının Türk Resim Sanatının Gelişimine Yazıları ile Katkıları"**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 11-18, 181-186.

12 C. Sait Tollu, "Güzel Epikler: Zafer Bayramı ve Resim Sergisi", **Ülkü**, Ekim 1935, s. 123. Zafer Bayramı Sergisi'nde teşhir edilen resimler, Kurtuluş Savaşıyla ilgili olup devlet tarafından daha önce satın alınan ve bu sergi vesilesiyle bir araya getirilmiş eserlerdir. Sergide şu sanatçılar ve eserleri yer almaktadır: Arif Bedii, "Utkudan Sonra; Avni, "Yaralı Asker"; Bedia, "Atatürk"; Cemal, "Atlı"; Cevat, "Hücum"; "Şefler"; Emel Cimcoz, "Atatürke Saygı"; Eşref, "30 Ağustosun Dönüşü"; Etem, "Çay Önünde Resmî Geçit"; Fuat, "Savaşta Atatürk"; Hakkı, "Demirciler"; Hakkı Edip, "Gazi Cephede"; Halil, "Cephane Taşıyan Kadınlar"; "Orduğâh"; Hamit, "Başkumandan Harbi"; Hayri Çizel, "Ana Gayreti"; "Yiğidin Babası"; "Taarruz"; Hikmet, "30 Ağustos Sabahı"; Hulûsi, "Niçin Geldiniz"; İbrahim Çallı, "Zeybeklerin Gidişi"; "Akıncıların Hareketi"; "Yasak"; Kerim, "Kılıç Döven Ankaralılar"; "Cephe Gerisi"; "Savaşta Bir Çalışma Odası"; Malik, "Vicdan"; "30 Ağustos Bayramı"; Mahmut, "Giderlerken"; Mehmet, "Vatanın Kurtuluşu"; Mihri, "Başkumandan Atatürk"; Muhtar, "Hedefiniz Akdeniz"; Namık İsmail, "Vatan İsterse"; "Barış Günleri"; Ömer, "Atatürk"; Ömer Adil, "Baba Sözü"; Ruhî, "Göçmenler"; "Savaşta Gece"; "30 Ağustos Şarkısı"; Sabri, "Sakarya'yı Geçiş"; Salâhaddin, "İlk Ateş"; "Adatepe"; "Tınaztepe";

sonra, serginin halk tarafından rağbet gördüğünü, teşhir edilen resimlerin, Türk inkılâbının büyüklüğüyle boy ölçüşebilecek kadar sanatsal değer taşımaları dahi bu eserler karşısında ulusal bir gururla göğsü kabaranların ve heyecanını saklayamayanların olduğunu ifade eder. Zafer Bayramı resim sergisini gerçekleştirmenin, sanatçılar açısından İstiklal Savaşı kadar zor bir görev olduğunu dile getiren sanatçı, zira Türk ordusunun on dört günde akıl almaz kahramanlıklar göstererek zafere ulaşması gibi Türk sanatçılarının da birçok güçlüğü aşarak kısıtlı imkânlar dâhilinde ve kısa zamanda bu sergiyi açtıklarını, bununla birlikte geniş ufuklu Anadolu yaylalarında barut ve ölüm kokusu içinde çarpışanların heyecanını yansıtarak izleyenleri her an yeni bir zaferle değişen yeni bir sahneye taşımayı başardıklarını kaydeder.

Plastik açıdan değerlendirmelerde de bulunan Tollu, istisnalar haricinde sergide desen ve renk zaafının göze çarptığını, resimlerde, klasik tablolarla görülen geniş, sağlam ve hareketli desenlerin yer almadığını, bol miktarda her renkten kullanılması nedeniyle tabloların resimsel değerinin azaldığını, bu durumun ise fazla rengin renksizliği doğuracağını düşünmeyenlerden kaynaklandığını; ancak tüm bunların Ankara Halkevi'ndeki serginin değerini düşürmediğini de sözlerine ekler.

Tollu, yazısında 1933 yılında Ankara Halkevi'nde açılan birinci İnkılâp Sergisi'nden de bahseder. Buna göre sergiye katılan ressamaların, yalnız savaşı ve askerleri konu alan tablolar yapmaları nedeniyle insafsızca eleştirildiklerini, söz konusu serginin millî nitelikli olmadığını kendisinin de kabul ettiğini, ancak genç Türkiye'nin sanat geçmişi ile memlekette sanata verilen değer göz önüne alındığında bu eserleri küçümsememek gerektiğini, bir resim müzesinden, teşvik ve himayeden yoksun olan sanatçılardan daha tatminkâr eserler beklemenin ise doğru olmadığını ifade eder. Ressamları, yalnız savaşı ve askerleri konu alan yapıtlar ortaya koyuyorlar diye eleştirmenin yanlış bir tutum olduğunu belirten sanatçı, zira Atatürk'ün, inkılâplarına memleketi kurtarmakla başladığını, Anadolu insanının da onun arkasından giderek her cephede inanılmaz başarılar gösterdiğini, dolayısıyla sanatçıların Kurtuluş Savaşı'ndan ilham almalarının da kınanmaması gerektiğini kaydeder.

Sami, "İlk Ateş", "İlk Karşı Duranlar", "Bombacılar", "Yaralılar", "Akdeniz'e Doğru"; Sürurî, "Mustafa Kemal'in Sesi", "Dumlupınar"; Vecih, "Cepheye Yardım". Bkz. Anonim, "Ankara'da Açılan Zafer Sanat Sergisinde", **Kurun Gazetesi**, 2 Eylül 1935, s. 1-2.

SONUÇ

Abdülaziz’le başlayan ve II. Abdülhamit’le geliştirilen, “Sarayda bir resim koleksiyonu oluşturma” bilinci, bugün Dolmabahçe Sarayı’nda hatırı sayılır bir resim koleksiyonu bulunmasının temel sebeplerindendir; ancak bu bilinçlilik nasıl oluşmuştur? Kaynağı nedir? Abdülaziz’i Güzel Sanatlara, özellikle de resim sanatına bu denli yaklaştıran, yakınlaştıran, yurt dışından yapıtlar satın aldırان, maiyetinde yabancı resamlara da yer verdiren etkinin kaynağını nerede aramalıyız? Hiç şüphesiz ki 18. Yüzyılda Osmanlı’da söz konusu olmaya başlayan Batılılaşma etkilerinin bunda payı büyüktür; buna bağlı olarak en güçlü kaynağın Abdülaziz’in 1867’de Avrupa’ya yaptığı gezi olduğunu söyleyebiliriz. Paris, Viyana ve Londra’ya giden; Louvre Müzesi, Invalides, Paris Güzel Sanatlar Okulu, Belvedere Sarayı, Ambre Şatosu ve çeşitli müzeleri gezen, hatta 1867 Paris Evrensel Sergisini de ziyaret etme fırsatını bulan Abdülaziz’in gördükleri, resim ve heykel sanatına olan ilgisinin artmasının en bariz sebebidir. Resim dersleri de aldığı bilinen Abdülaziz’in Saray koleksiyonuna kent ve kırsal kesim görünimleri, deniz manzaraları, figürlü kompozisyonlar, portre, natürmort ve Oryantalist türde resimlerin yanı sıra Türk ordusunun zaferlerini yansıtan resimleri de sipariş ederek dâhil etmesi ise konumuzla birebir örtüşür. Türk ordusunun cepheden görünimleri –Abdülmeçid döneminde nadir örnekler olsa da- hatırı sayılır oranda, Abdülaziz zamanında tuvale yansımaya başlar. Abdülaziz, Polonyalı ressam Stanislaw Chlebowski’ye, maiyetinde sadece Türklerin askeri zaferlerini resimlemesi için yer vermiştir. Aynı şekilde II. Abdülhamit de İtalyan ressam Fausto Zonaro’ya Türk ordusunun övünçlerini resmettirir. Halife Abdülmeçid ise kendinden önce gelenlerin mirasını devralır, sanata ilgi gösterir, resim yapar ve özellikle de Şişli Atölyesi gibi bir oluşuma tam desteğini verir. Bu destekle mümkün olan “Savaş Resimleri ve Diğerleri” sergisi, Viyana’da, muzaffer Türk ordusunun Çanakkale cephesinde kazandığı zaferleri gözler önüne sererek tüm dünyaya duyurur.

Sanata destek verme düşüncesi, Cumhuriyet hükümeti kadrolarınca bu defa çağdaşlaşma misyonuna koşut olarak benimsenir ve sanatın tanıtımı/yaygınlaştırılması yönünde gerçekleştirilen faaliyetlerden sergiler, söz konusu destek sayesinde hayata geçirilir. Cumhuriyeti kuran genç kadrolarca Millî Mücadeleden zaferle çıkan Türk Milleti’nin zaferlerini övünçle anlatmak, Ulusal Kurtuluş savaşımız konu edilerek memleket sevgisini, ulusal duyguları güçlendirmek, millî ruhu yaşatmak oldukça önemlidir ve devlet, Zafer ve İnkılâp Sergileri gibi

söz konusu amaca yönelik projelere destek vererek bunun önemine ve gerekliliğine vurgu yapar. Öte yandan Zafer ve İnkılap sergileri, “güdümlü sanat” kategorisinde değerlendirilmeleri dolayısıyla entelektüel kesim tarafından eleştirilmiştir. Çağdaşlaşma yolunda mesafe kaydetmeye çalışan devlet, sanatı desteklerken sanatçıyı güdümü altına almamalıdır, sanatçıdan “millî ruhu” yeniden canlandırmasını istediğinde ona hangi konuda resim yapacağını dayatmamalıdır, özgür bırakmalıdır. “Güdümlü Sanat”ı dayatmak, genç Türkiye Cumhuriyeti’ne çağdaşlaşma yolunda geriye ket vurduran bir süreci de beraberinde getirecektir. Eleştiriler bu yöndedir; ancak güdümlü olsun ya da olmasın önemli olan, projelerin amaçladığı hedefe ulaşmasıdır ki o da Millî Mücadelemizin görsel olarak hafızalarda yer etmesi, dolayısıyla da ulusal duyguları güçlendirmek, cepheden tuvale, millî ruhu yaşatmak. Kimin için? Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren her zaman “HALK” için.

Şişli Atölyesi, Prof. Adnan Çoker Arşivi

*Namık İsmail, Savaşın Yankıları-Tifüs, 1917, 170x130 cm.,
Tüyb, Ankara Resim Heykel Müzesi*

Hüseyin Avni Lifij, Alegori-Savaş, 1916, 160x200 cm, Tüyb, İRHM

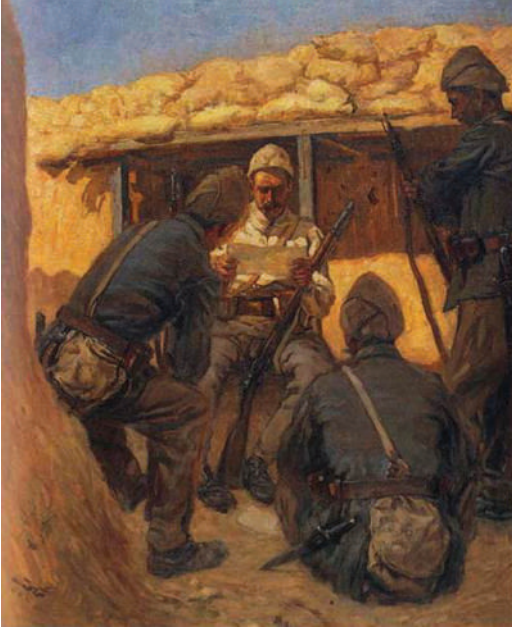
*Sami Yetik, Cephane Taşıyan Köylüler, 1917,
Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi*

*İbrahim Çallı,
Yaralı Asker, 1917,
193x81 cm,
İRHM*

*Ali Cemal,
Biraz Su-
Yaralı Düşman Askerine
Yardım Eden Türk Askeri,
1917,
146x117 cm,
Genel Kurmay
Karargahı Koleksiyonu*

*Hikmet Onat,
Siperde Mektup
Okuyan Askerler,
1914,
124x150 cm.,
İRHM*

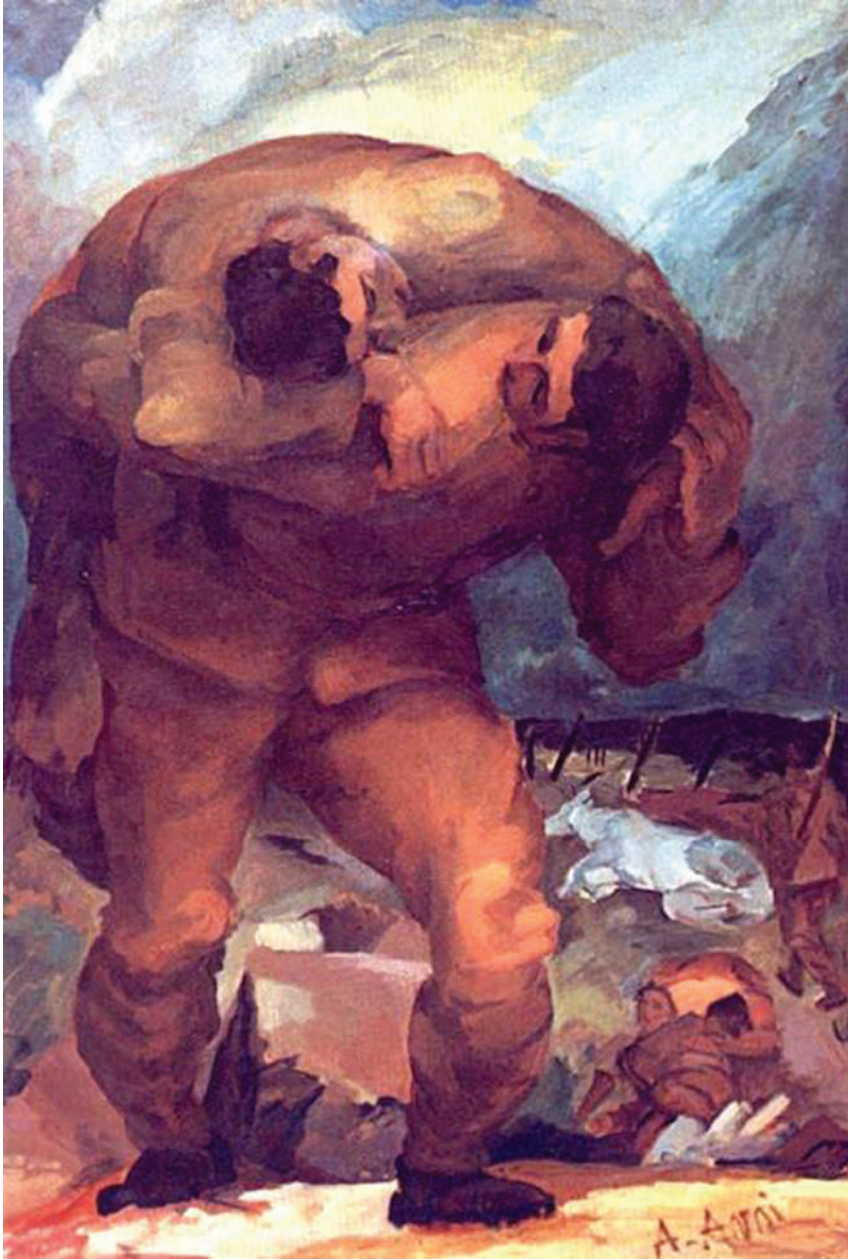
Mehmet Rubi, Bağış Hilal-i Ahmer'e Yardımlane, 1917, 46x38 cm, tüy, İRHM

Namık İsmail, Girdab-ı Zafer, Ankara Resim ve Heykel Müzesi

*HAYRİ ÇİZEL, Serafım Çiftliği civarında
2. Kolordu karargahı. Masada oturan Faik Paşa*

Ali Avni Çelebi, «Yaralı Asker», 1932, 150x100 cm. MSGSÜ İRHM

Edip Hakkı Köseoğlu, Ordular İlk Hedefiniz Akdeniz, 1933-1934

*Zeki Kocamemi, Mekkare Erleri Nakliye Kolu, 1935, tüybu, 123 x 195,5 cm.,
MSGSÜ İRHM*

**TARİHİ EDEBİYATTAN OKUMAK:
ÇAĞDAŞ YUNAN EDEBİYATINDA BÜYÜK TAARRUZ VE
BAŞKOMUTAN MEYDAN MUHAREBESİ**

Çağla D. TAĞMAT*

ÖZET

Bugüne uzanan Türk-Yunan ilişkilerinde, 20. yüzyılın başlarında yaşanan Balkan Savaşları ve Türk Kurtuluş Savaşı –Yunanlılar açısından Küçük Asya Felaketi- halen etkisini devam ettirmekte ve bu etki başta tarih araştırmaları olmak üzere, çeşitli yollarla kendini göstermektedir. İşte şiir ve roman, diğer bir deyişle edebiyat, bu tarih araştırmaları için zaman zaman bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın son safhası olan Büyük Taarruz ve bu genel saldırının sonucunu belirleyen Başkomutan Meydan Muharebesi, kısa süre içerisinde hem Türk hem de Yunan edebiyatının ilgi alanını oluşturmuştur. Konuya bildirinin başlığına uygun olarak Yunan edebiyatı açısından yaklaşacak olursak, söz konusu savaş süreci Yunanistan'da “30 Kuşağı” adı verilen özgün bir akımın doğmasına yol açmıştır.

Sempozyum bildirisinde 30 Kuşağından, kült haline gelmiş beş eser incelenecektir. Bu bağlamda Başkomutan Meydan Muharebesi merkez alınarak, Çağdaş Yunan edebiyatında nasıl bir Türkiye, Mustafa Kemal Paşa ve Türk Ordusu resmedildiği mukayeseli olarak ortaya konulacaktır. Yine aynı çalışmada, Türkiye'de “Zafer” Yunanistan'da ise “Felaket” (Katastrofi) olarak adlandırılan Türk Kurtuluş Savaşı'nın daha özel bir anlamda Başkomutan Meydan Muharebesi'nin Çağdaş Yunan Edebiyatında kendine edindiği yer, seçili romanlardaki anlatımlar, üsluplar ve karakterler perspektifinden incelenecek ve aktarılacaktır.

* Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, tagmat@ankara.edu.tr

Anahtar Kelimeler: 30 Kuşığı, Başkomutan Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz, Çağdaş Yunan Edebiyatı, Milli Mücadele, Türk-Yunan İlişkileri.

**READING HISTORY FROM LITERATURE:
THE GREAT OFFENSIVE AND THE BATTLE OF THE
COMMANDER-IN-CHIEF IN THE MODERN GREEK LITERATURE**

ABSTRACT

In Turco-Greek relations up till now, the Balkan Wars and the Turkish Independence War - in Greek aspect “catastrophe” - at the beginning of the 20th century carry on their effects and show themselves initially in the historical researches and in the other ways. Both poems and novels, in other words literature can be used as a resource for historical researches.

The last part of the Great Offensive and the Battle of the Commander-in-Chief that determined the end of the general attack became the area of interests both of the Greek and the Turkish literature in a short time. If we approach to the subject – according to the title of this paper- from the side of the Greek literature, therefore mentioned war period created an original movement called the “30 Generation”.

In this study five novels of 30 Generation in Modern Greek literature will be analysed. In this context, taking the Battle of the Commander-in-Chief as a centre point, what kind of Turkey, Mustafa Kemal Pasha and Turkish army were figured in Modern Greek literature will be expressed comparatively. In the same study, the importance of the Battle of the Commander-in-Chief, which is called in Turkey as a “victory” and in Greece as a “catastrophe”, in Modern Greek literature will be exhibited from the perspectives of the characters, manners and expressions from the chosen novels.

Key Words: 30 Generation, Battle of the Commander-in-Chief, Great Offensive, Modern Greek Literature, National Struggle, Turco-Greek Relations.

GİRİŞ

Türk Tarihinde önemli bir yere sahip olan Kurtuluş Savaşı dönemi, konuya edebiyat perspektifinden yaklaştığımızda Türkiye’de olduğu kadar Yunanistan’da da etkin bir kaynak olarak kullanılmıştır. Böylelikle toplumsal hafıza her iki ülkede de üretilen edebiyat eserleriyle canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde yaşanmış önemli gelişmeler Türk edebiyatında çokça işlenmiş ve ortaya çıkan eserler, klasikler arasına girmeyi başarmıştır. Bu bağlamda inceleme alanının yoğunlaştığı konuların başında Türk Kurtuluş Savaşı’nın geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Olaya Kurtuluş Savaşı penceresinden baktığımızda ortaya çıkan manzara bu tarihi olayın yalnızca Türkiye’de değil, savaşın diğer aktörü Yunanistan’da da özellikle edebiyat alanında etkin bir kaynak olarak kullanılmıştır.

20. yy.ın başlarından itibaren Megali İdea politikası doğrultusunda yayılma politikası izleyen Yunanistan, 1922 yılının Ağustosunda Türk Taarruzu ile nihai yenilgiye uğramış ve Batı Anadolu topraklarından ayrılmıştır. Bu yenilgi Yunan milli hafızasında günümüzde halen güncelliğini koruyan bir “travma” yaratmış ve bu durum Yunanlar arasında “Katastrofi” yani felaket olarak adlandırılmıştır. İşte Yunan hafızasına kazınan bu olay kısa süre içerisinde Yunan roman ve şiir yazımında etkisini göstermiş, pek çok edebi esere konu olmuş ve hatta bu eserler klasikler arasına girmiştir.

1910’lardan 1980’lere kadar edebiyat eserleri üreten Yunan edebiyatçılar 30 Kuşağı olarak adlandırılmaktadırlar.¹ Ancak daha belirli bir zaman dilimi verilecekse, 1930’lu yıllar Yunanistan’da edebiyat açısından önemli bir kırılmayı teşkil etmektedir. Zira bu döneme “otuz kuşağı” yazarları (G. Theotokas, M. Karagatzis, Str. Myribelis, Kosmas Politis, İlyas Venezis, Angelos Terzakis)² damgasını vurmuşlardır. Bu kuşak günümüze kadar ulaşmakta ve halen eser vermekte olan Yunan yazarlarını da kapsamaktadır. Bu yüzden otuz kuşağı “çağdaş kuşak” olarak da ifade edilmektedir.³ Otuz Kuşağı romanları incelendiğinde ağırlıklı olarak 1919-1922 yılları arasında yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı’nın ve

1 Damla Demiröz, “Yunan Düz Yazımında 1922 ve Zorunlu Göç”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Derleyen, Müfide Pekin İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 161.

2 Herkül Millas, **Türk Romanı ve “Öteki”**: Ulusal Kimlikte Yunan İmajı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 304-305.

3 Millas, **Türk Romanı ve “Öteki...”**, s. 305.

Lozan Konferansı esnasında karara bağlanan Nüfus Mübadelesi'nin⁴ konu alındığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Çağdaş Yunan Edebiyatında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi başlıklı bu çalışmada Yunan Edebiyatında ortaya konan Türk, Türkiye ve Atatürk figürünü incelemek için Otuz Kuşağının verdiği eserler yol gösterici nitelik taşımaktadır.

Konuya uygun olarak seçilmiş beş Yunan Romanı, Yunanistan'da hala baskısı yapılan ve klasikler arasına girmeyi başarmış eserlerdir. Dolayısıyla bu romanlardan yapılacak olan aktarmalar ve bilgilendirmeler, yaşananların Yunan toplumuna nasıl aktarıldığını ve toplumsal hafızanın hangi şekilde canlı tutulmaya çalışıldığını ortaya koyacaktır. Ancak tekrar belirtilmesi ve altının çizilmesi gereken nokta, bahsi geçen eserlerin Yunan Romancılığına ait olduğunun unutulmamasıdır, zira bu romanlar okunduğunda Türkler ve Yunanların olayları algılama ve adlandırma farklılığı sıkça hissedilmektedir.⁵

Bu araştırma için Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi konularının, bunlara ek olarak Türkler, Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa hakkındaki algılamaların nasıl yansıtıldığının inceleneceği Çağdaş Yunan Edebiyatından beş roman seçilmiştir. Bunlar; Dido Sotiriyou'nun Benden Selam Söyle Anadolu'ya, Yorgos Theotokas'ın Leonis, Kosmas Politis'in Yitik Kentin Kırk Yılı, İlyas Venezis'in To Numero 31328 (Numara 31328), ve Stratis Doukas'ın Istoría Enos Aihmalotou (Bir Esirin Hikâyesi) adlı eserleridir. Eserlerden, isimleri Türkçe belirtilenler ve Leonis Türkçeye çevrilmiştir ve bu bildiri için Türkçe çevirilerinden faydalanılmıştır. To Numero ve İstoría Enos Aihmalotou'nun ise Yunancalarından istifade edilmiştir. İncelenen Yunan edebiyat eserlerinde özeleinde Büyük Taarruz'a dair anlatımlar ve algılamaların belirtilmesi dışında sürekliliği sağlamak amacıyla, Türk tarihi açısından büyük önem taşıyan bu olayın öncesi ve sonrasının da nasıl resmedildiği de ortaya konmaya çalışılacaktır.

Yitik Kentin Kırk Yılı (Stou Hatzıfrangou) Kosmas Politis tarafından kaleme alınmış ve İzmir'i anlatan, tek bir karakterle sınırlı kalmamış bir eserdir. Yazar bu kitabı 1962 yılında yayına sunmuştur.

4 Nüfus Mübadelesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Kemal Arı, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

5 Türkiye ve Yunanistan tarih yazımındaki farklılıklar ve farklı isimlendirmeler için bkz. Damla Demiröz, "İlk Dönem Yunan Romanında (1884-1880) Öteki İmajı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 43,1, Ankara, 2003, ss. 169-184.

1959 yılında Dido Sotiriyou tarafından yayınlanan *Benden Selam Söyle Anadolu'ya (Matomena Xomata-Kanla Sulanmış Topraklar)* ise Yunanistan'da olduğu kadar Türkiye'de de ilgi görmüş ve başkarakteri Rum Manoli'nin çocukluğundan gençlik yıllarına kadar uzanan hayat hikâyesini, önce Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunda ardından 1919-1922 yılları arasında Yunan ordusunda aldığı görevleri ve onun serüvenini anlatan bir eserdir.

Stratis Doukas'ın 1929 yılında yayınlamış olduğu *Bir Esirin Hikâyesi (Istoria Enos Aihmalatou)* adlı roman ise yaşanmış gerçek bir hikâyeyi,⁶ kitabın adından da anlaşılacağı gibi Türkiye topraklarındaki bir Rum'un esaret hikâyesini okuyucuya aktarmaktadır.

Ayvalık'lı İlias Venezis'in Yunanistan'da çok ses getiren *To Numero 31328* yani Numara 31328 adlı kitabı ise 1931 tarihinde yayınlanmış ve tıpkı *Bir Esirin Hikâyesi* adlı kitaptaki gibi bir esaret hikâyesini anlatmaktadır. Venezis'in kitabının özelliği ise bu hikâyenin yazar tarafından bizzat yaşanmış olmasıdır. Kitaba adını veren sayı 31328 ise başkarakter İlias'ın esir numarasıdır.

Son olarak Yorgos Theotokas tarafından yazılan *Leonis* ise Rum bir çocuğun hayatını anlatmaktadır. Kitapta, başkarakter Leonis kadar İstanbul da ön plana çıkarılmıştır.

ÇAĞDAŞ YUNAN EDEBİYATINDA BÜYÜK TAARRUZ VE 1922

Otuz Kuşağı romanları, Yunan romancılığına katmış olduğu zenginlik kadar yakın dönem Türk ve Yunan tarihini konu edinmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Öyle ki Türkiye açısından yeni bir başlangıç ve zaferin yılı olan 1922⁷, Yunan edebiyatında hüznün ve ıstırap hikâyeleriyle zenginleştirilmiş tarihsel bir deneyimdir. Yunan romancılığı açısından 1919-1922 yılları arasında yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı'nın edebiyata aktarılmasında yaşanmışlıkların önemli yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Konuya sanıyorum ki seçilmiş bu beş romanda dikkati çeken ortak noktalarla başlamak yerinde olacaktır.

Savaşın yaşandığı coğrafya, savaşın aktörleri ve anılar, bu romanlar için sağlam bir iskelet görevi görmüştür. Eserlerde dikkati çeken bir nokta yalnızca

6 Kourtovik Demosthenes, "Küçük Asya Felaketinin Yunan Edebiyatındaki Yankıları", **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 206.

7 Yunanistan'daki 1922 algılaması için bkz. Damla Demiröz, **Savaşın Barışa Giden Yol, Atatürk- Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 28-31.

insanlara mahsus acıların anlatımı değil, bunun yanı sıra İstanbul ve İzmir gibi Rumların çoğunlukta buldukları coğrafyaların da detaylıca anlatılması hatta bazen romanların başkarakterleri haline getirilmesidir. Bununla birlikte Yunan yazarların genel anlamda Türkiye ve Türklere karşı ihtiyatlı anlatımlara yer vermeleri, yaşanan savaş ve yıkımdan yabancıları sorumlu tutmaları ve hatta Yitik Kentin Kırk Yılı adlı romanda da bahsedildiği gibi Yunanların yaşamış oldukları felaketten Yunanların bile sorumlu tutulmaları, anlatımlardaki çarpıcı noktalar arasındadır.

Bu beş romana konu olan coğrafya şaşkınlık yaratmayacağı üzere İzmir ve İstanbul belki daha genelinde ifade edilmesi gerekirse Batı Anadolu'dur. Kitaplarda Türkçe kelimelere ve isimlere rastlanması da belli bir aşamadan sonra kanıksanacak türdendir denilebilir. Böylelikle Yunan romancılar Yunan toplumuna Anadolu coğrafyasını başarılı bir şekilde resmederken, Türkçe kelimeler de kullanarak iki toplum arasındaki benzerliklere de dikkat çekmeye çalışmışlardır.

Numara ve Bir Esirin hikâyesi özellikle konu bağlamında önemli benzerlikler taşımaktadır. Her iki kitapta da 1922'de esaret hayatı yaşamakta olan bir Rum'un hikâyesi anlatılmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki Numara kitabı, yazarı Venezis'in bizzat yaşadığı esaret hayatını anlatırken, Bir Esirin Hikâyesi başka bir yaşanmışlıktan yola çıkılarak kaleme alınmıştır. Yitik Kentin Kırk Yılı ile Leonis'te ise dikkati çeken ortak nokta, her iki kitapta da Rumlar için büyük öneme sahip iki şehrin, İzmir ve İstanbul'un merkeze oturtulmasıdır. Dido Sotiriyou tarafından yazılan ve Yunanistan'da olduğu kadar Türkiye'de de önemli bir okuyucu kitlesine ulaşmayı başarmış olan Benden Selam Söyle Anadolu'ya adlı kitap ise yine bir Rum'un hayatı üzerine odaklanırken, savaş ve felaketin sorumluluğunu yabancı güçlere yüklemesi açısından Yitik Kentin Kırk Yılı ile ortak paydada buluşmaktadır. Yazarlar bağlamında ayrı bir pencere açılacak olursa bu yazarların ideolojik olarak "sol" görüşe sahip olmaları romanlarına da yansımıştır. Böylelikle yukarıda bahsedildiği üzere genel eğilim olarak savaşın sorumluluğunun emperyalist güçlere yüklenmesi ve bunun hikâyelerde vurgulanması şaşırtıcı karşılanmamalıdır.

Genel anlamda bu beş kitap için söylenebilecek ortak yargı ise hepsinin 1922'de Yunanların yaşadığı askeri mağlubiyetten ziyade, Anadolu'daki Rum halkın çektiği acı ve ıstıraplara yer vermiş olmalarıdır. Bununla birlikte bu romanlarda Türkler ve Türkiye aleyhinde aleni söylemlere yer verilmezken, başkahramanlar açısından bakıldığında mutlu sonla bitmemekle birlikte kah-

ramanlarımızın Türkiye topraklarında başlayan maceraları Yunanistan topraklarında son bulmuştur. Ama bu demek değildir ki anlatımlarda ölüm yoktur. Genel olarak başkahramanın yakın çevresinden sevdiği kişiler savaş esnasında hayatlarını kaybetmiş ve bu, kahramanlarda önemli travmalara yol açmıştır. İncelenen beş kitabın ortak paydalarından bir tanesi de Osmanlı'nın çok uluslu dokusuna vurgu yapılmasıdır. Bu bağlamda aralara sıkıştırılan Ermeni ve Yahudi karakterler, Türk-Rum ya da Türk-Yunan ilişkileri anlatımında yardımcı karakterler olarak karşımıza çıkar.⁸

Kitaplardaki benzerlikler açısından belirtilmeden geçilemeyecek bir diğer nokta ise Yitik Kentin Kırk Yılı ve Benden Selam Söyle Anadolu'ya da okuyucunun gözünden kaçmayacak tarzdaki bir ayrıntıdır. Bu ayrıntı, her iki kitapta da başkarakterin tıraş olmak için gittikleri berberde Türk Taarruzu hakkındaki konuşmalarıdır. Benden Selam Söyle Anadolu'ya adlı eserde Manolis İzmir'e iner, savaşmanın verdiği yorgunluk ve bıkkınlığı tıraş olarak atmak ister. Bu sırada berberin "*Senden önce iki-üç kişinin daha saçını kestim, aynı senin gibiydiler ama fazladan galiba akıllarını oynatmışlardı, Yunan ordusunun Küçük Asya'da bir haftadan fazla dayanamayacaklarını söyleyecek kadar hem de...hepsi Kemal'in ajanı olmuş, gönüllü ajanı hem de...Trikoupis başkumandan tayin edildi ve hemen karşı taarruza geçti...*" şeklindeki sözlerine Manoli'nin verdiği cevap: "*Hangi Trikoupis'ten bahsediyorsun sen, Trikoupis mi kaldı... bütün ordusuyla birlikte çoktan esir düştü, Atina'daki büyükler terk ettiler bizi, İngilizler sattı bizi, mezarımızı kazanlar da zaten onlardı...*" olmuştur.⁹

Dido Sotiriyou Taarruz'u bir paragrafta anlatırken kırılma noktasını Yunanların donanmalarıyla İzmir'den kaçmaları üzerine inşa eder. Konuşturduğu Rum karakterlerin savaş konusunda iyimser ve iddialı yaklaşımları bizlere özellikle Sakarya Savaşı öncesinde Yunanistan'da hâkim olan pozitif havayı solutmaktadır. Ancak yazarın kalemiyle hayat bulan Manolis, tüm gerçekliği ve cesaretiyle Yunanlar açısından sona geldiğini adeta haykırır. Manolis'e, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusunda ve Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yunan ordusunda savaşmış olması açısından kritik bir rol biçilmiştir. Bu durum şüphesiz onun hayatını ve kimliğini sorgulamasına yol açmış içinde bulunduğu bu karmaşık durumu, sorumluluğu Almanya'ya atıp, emperyalizmin kurbanı olun-

8 Stratis Doukas, *İstoria Enos Aihmalatou*, Kedros, 1988, s. 54.

9 Dido Sotiriyou, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Çeviren: Attila Tokatlı, Alan Yayıncılık, İstanbul, T.Y., s. 209.

duğunu belirterek ve hem Rum hem de Türk Kimliğini sahiplenerek hafifletmeye çalışmıştır. Yazar yarattığı bu karakter ile aslında Türk ve Rum kimliğinin bütünlüğüne vurgu yapmış iki etnik kimliği harmanlamıştır.

Yitik Kentin Kırk Yılında ise Pandelis savaş lakırdılarını berberden dinler: “...Ermeniler gönüllü olarak Yunan ordusuna yazılmışlar... En büyük suçlular Yunanlıları buraya gönderenler, yabancı gibi davrandılar ve yabancı gibi gittiler...”¹⁰ Yitik Kentin Kırk Yılında aktarılmaya değer diğer bir nokta da Büyük Taarruz’un nasıl resmedildiğidir: “Türk ordusu şehre gireli 3. Ya da 4. Gündü, çok insan hayatını kaybetmiş ve çok kişi canından olacaktı... Ve bizimkiler çekilirken Türk köylerini yakmışlardı. Türkler bizi hain olarak görüyordu çünkü anavatanımıza yani Türkiye’ye ihanet etmiştik, Türklere karşı silaha sarılmıştık...”¹¹ Bu sözler bir iç hesaplaşma ve özeleştirici niteliği taşıması bağlamından belirtilmeye değerdir.

İncelenen kitaplarda benzerlikler kadar farklılıklarda sıkça hissedilmektedir. Bir Esirin Hikâyesi adlı kitapta yazar Doukas, kitabın son sayfalarına kadar karakterlerin özel isimlerini kullanmaktan kaçınır. Bununla beraber kitapta Türkler konusunda ihtiyatlı tanımlamalar yapar. Yörük Türkleri; iyi, temiz insanlar olarak tanımlanır.¹² Başkahramanın esir kampından kaçarak Makedon kimliğiyle bir Türk köyüne sığınması ve Türk ananelerini yerine getirmek durumunda kalması, okuyucuya Türk gelenekleri konusunda da ışık tutmaktadır.¹³ Yazar Doukas, esir kampından kaçarak Yunanistan’a gitmek için maceraya atılan ve başkarakteri bu eve yerleştiren çobanın sözlerini şu şekilde kaleme alır: “Bu evin erkekleri ve yörenin Rum yöneticileri yok çünkü Kemal onları esir etti...”¹⁴ Kitabın sonlarına doğru başkarakter trende bir Yahudi ve Türk arasında geçen konuşmaya şahit olur. Türk’ün Yahudi’ye “Biz Yunanlarla savaşırken siz ne yaptınız ki” şeklindeki çıkışına Yahudi’nin “ben senin bildiğin Yahudilerden değilim ben çiftlik ağasıyım ve belanı bulacaksın” demesi karşısında başkarakter onların tartışmasını dinlerken çok keyiflenir.¹⁵ Yazar Doukas’ın kalemile canlanan bu Rum karakter, hem esaretten kurtulmanın hem de Yunanistan’a dönmenin verdiği

10 Kosmas Politis, **Yitik Kentin Kırk Yılı İzmir’in Hacı Frangu Semtinden**, Çeviren: Osman Bleda, Belge Yayınları, İstanbul, 1994, s. 171.

11 Politis, **a.g.e.**, s. 167

12 Doukas, **a.g.e.**, s. 33.

13 Doukas, **a.g.e.**, s. 46.

14 Doukas, **a.g.e.**, s. 36

15 Doukas, **a.g.e.**, s. 53.

rahatlıkla bir gevşeme yaşamaktadır. Her bir etnik kimliğin bir topluluğu temsil etmesinden hareketle, yazarın Osmanlı sınırları içinde yaşayan etnik unsurları birer karakter şeklinde romanına yerleştirmesi okuyucuya Osmanlı toplum yapısını anlatır niteliktedir. Başkarakterin Yunanistan'a dönmesinin, okuyucunun hafızasında tüm Anadolu Rumlarının Yunanistan'a göçüyle sonuçlanan Nüfus Mübadelesi'ni hatırlatması da ilginç bir ayrıntıdır. Kitap, Büyük Taarruz ve Savaşın detaylarına değinmezken daha kişisel ve özellikli bir hikâye anlatımı olarak kaleme alınmıştır. Bu eserde ideolojik anlatımlara çok fazla yer verilmezken savaş es geçilerek anlatılmıştır. Kitabın ilerleyen sayfalarında hikâye, esaretten kaçış bir macera halini alacak, hatta “*iyi kalpli*” Türklerin yardımıyla iş dahi bulabilen Rum karakterin Yunanistan'a geri dönmesiyle sonuçlanacaktır.

Leonis ise yazarı Theotokas'ın hayatından bir kesiti okuyucuya yansıtmaktadır. Birinci Dünya Savaşıyla başlayan ve hararetilenen kitapta bu savaş, çocukların oyunlarına kadar yansır. Büyük çocuklar büyük ülkeleri, küçük çocuklar ise küçük ülkeleri canlandırarak dövüşürler.¹⁶ Kahramanımız Leonis ise küçük olmasından dolayı bu oyunda Romanya olur. Bu oyun esnasındaki bir dövüş sonucu Leonis yaralanır ilk defa kan görür. Leonis'in ilk defa kan görmesi okuyucuya savaştan dolayı çok kan döküleceği mesajını vermesi açısından çarpıcıdır.

Kitapta dikkati çeken noktalardan biri de Mondros Mütarekesi'nin bir barış olarak yansıtılmasıdır.¹⁷ Ancak ana konumuza döndüğümüzde yani Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi bağlamında kitabın son bölümü (20. Bölüm: Leonis'in Günlüğü) okuyucuya az da olsa fikir verir bir nitelik taşımaktadır. Leonis'in düştüğü notlar ilgi çekicidir. Yakın arkadaşı Pavlos'un Kitahya'dan ve Stasinós'un ise Bursa'dan yolladığı mektuplardan ve kartlardan bahseder.¹⁸ Pavlos'un mektubuna aynen yer verilir ve onun bıkkınlık ve yorgunluğu vurgulanır. 1 Haziran tarihli notlarında ise Leonis, “*Pavlos öldü, bırakıyorum, yazı yazamıyorum...*” der.¹⁹ Yazar bu kısa sözleriyle aslında diğer kitaplarda da sıkça rastlanan ölüm acısına vurgu yapar.

16 Yorgos Theotokas, **Leonis**, Çeviren: Damla Demiröz, Can Yayınları, İstanbul, 2008, s. 45.

17 Theotokas, **a.g.e.**, s. 89.

18 Theotokas, **a.g.e.**, s.175.

19 Theotokas, **a.g.e.**, s. 178.

Numara 31328, “1922 yılı, *düşman İzmir’e girmişti...*” sözleriyle başlar.²⁰ Benden Selam Söyle Anadolu’ya adlı eserde rastladığımız üzere roman Rum erkeklerin amele taburuna alınmasından bahsederek ilerler. Diğerlerinden farklı olarak hikâyenin geçtiği coğrafya ise yazar Venezis’in doğduğu Ayvalık ve Ege sahilleridir.²¹ Başkahraman, 17 yaşındaki (yazar) Venezis’tir.²² Bir Esirin Hikâyesi’nde olduğu gibi uzun bir yürüyüş ve susuzluk anları kitapta çarpıcı ifadelerle aktarılır. Yunan askerinin bölgeden kaçarken harabe haline getirdiği yerlerde esir Rumlar çalıştırılır. Venezis’in romanında diğer romanlardan farklı pek çok nokta dikkati çekmektedir. Kitapta Türkler aleyhinde bazı anlatımlar yer almaktadır. Türk asker figürü olumsuzlarken, başka bir Türk, esirlere kaçak bir şekilde tütün ulaştırmasıyla olumlulaştırılır. Bununla birlikte Anadolu’nun Yunan Ordusu denetiminde olduğu bir dönemde Kırkağaçlı Bakır Efe’nin Yunanlara verdiği direniş bir kahramanlık öyküsü şeklinde aktarılır.²³ Kitapta ilk aşamada yer alan olumsuz anlatımları etkisiz kılmak istercesine başkarakter İlias’ın amele taburunda çalışırken kış koşullarının etkisiyle ateşler içinde yatmakta olduğu bir gün, yaşlı bir Türk kadının ona getirdiği yemekler İlias’ta hayret uyandırır. Ardından gördüğü bir askeri hekimle kurduğu iletişim sonucu Türk Doktor Kamil İlias’ın iyileşebilmesi ve orada çalışmaması için onu kendi yanına alır.²⁴ İlias Doktoru “*Anadolu insanın sıcak gözleri vardı onda*” şeklinde betimler. Kitap savaş sonrasına ağırlık vermesi açısından değişik bir temayı işler. Dolayısıyla Büyük Taarruz ve savaş anının aktarımından ziyade savaşın hemen sonrasının Rumlar üzerindeki etkisi işlenmiştir denilebilir.

20 İlias Venezis, **To Numero 31328**, Estia, Athina, 1995, s. 2

21 Venezis, **a.g.e.**, s. 2.

22 Herkül Millas, **Ayvalık ve Venezis**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 80.

23 Venezis, **a.g.e.**, s. 129-130.

24 İlias doktor Kamil’in yanında çalışırken onun yardımcısı İsmail ile ettiği bir sohbetle Doktor Kamil’in Bursalı olduğunu ancak annesini orada Yunanların öldürdüğünü öğrenir. Venezis, **a.g.e.**, s. 134-135.

SONUÇ

İncelenen bu beş romanda genel anlamda bir 26 Ağustos yani Büyük Taarruz anının resmine rastlanmaz. Ancak bununla birlikte bu taarruz karşısında şaşkınlık yaşayan ve hezimete uğrayan Yunanların bu taarruzun etkisini hissetmiş ve algılayış şekli okuyucuya aktarılmaya çalışılır. Belirtilmeden geçilemeyecek bir nokta da, anlatımlarda savaşın bir bütün olarak ele alınmış olmasıdır. Yani Başkomutan Meydan Muharebesi'nden ziyade 1919-1922 yılları arasında yaşanan muharebeler bir bütünlük ve süreklilik içinde yansıtılmaya çalışılmıştır. Okuyucuda iz bırakan ve dikkat çeken önemli noktalardan biri de karakterlerin psikolojik durumlarının ve savaş sonunda yaşadıkları acılarının ön plana çıkarılmış olmasıdır. Romanlarda ölüm teması önemli yer kaplamakla beraber hiçbir başkahraman hikâyenin sonunda hayatını kaybetmez hatta ait olduğu Yunanistan topraklarına gider ve yaşamına devam eder. Kitaplarda sosyolojik ve psikolojik tespitlere ve anlatımlara sıkça yer verilmiştir.

Tarih ve edebiyatın harmanlanması bu eserlerde oldukça yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Dolayısıyla okuyucu roman okumakla kalmaz, bu esnada Yunan tarih yazımı, anlatım ve algılama farklılığını da çok açık hisseder ve hatta öğrenir. Bu beş roman ayrıca savaştan ziyade Türklerin savaşı kazanmasının Rumlar üzerinde nasıl bir etki yarattığını ya da onları nasıl yaşamlara sürüklediğini ortaya koymasından da önemlidir. Zira bu yolla Yunan toplumsal hafızası canlı tutulmakta ve tarih bilinci güncellenmektedir.

KAYNAKÇA

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Demirözü, Damla, **Savaştan Barışa Giden Yol, Atatürk- Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

—————, “İlk Dönem Yunan Romanında (1884-1880) Öteki İmajı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 43,1, Ankara, 2003.

—————, “Yunan Düz Yazınında 1922 ve Zorunlu Göç”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Derleyen, Müfide Pekin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Demosthenes, Kourtovik, “Küçük Asya Felaketinin Yunan Edebiyatındaki Yankıları”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Doukas, Stratis, **İstoria Enos Aihmalotou**, Kedros, 1988.

Millas, Herkül, **Ayvalık ve Venezis**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

—————, **Türk Romanı ve “Öteki”: Ulusal Kimlikte Yunan İmajı**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.

Politis, Kosmas, **Yitik Kentin Kırk Yılı İzmir'in Hacı Frangu Semtinden**, Çeviren: Osman Bleda, Belge Yayınları, İstanbul, 1994.

Sotiriyou, Dido, **Benden Selam Söyle Anadolu'ya**, Çeviren: Attila Tokatlı, Alan Yayıncılık, İstanbul, T.Y.

Theotokas, Yorgos, **Leonis**, Çeviren: Damla Demirözü, Can Yayınları, İstanbul, 2008.

Venezis, İlias, **To Numero 31328**, Estia, Athina, 1995.

**TARİHİ EDEBİYATTAN OKUMAK:
ÇAĞDAŞ YUNAN EDEBİYATINDA BÜYÜK TAARRUZ VE
BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ**

Çağla D. TAĞMAT*

ÖZET

Bugüne uzanan Türk-Yunan ilişkilerinde, 20. yüzyılın başlarında yaşanan Balkan Savaşları ve Türk Kurtuluş Savaşı –Yunanlılar açısından Küçük Asya Felaketi- halen etkisini devam ettirmekte ve bu etki başta tarih araştırmaları olmak üzere, çeşitli yollarla kendini göstermektedir. İşte şiir ve roman, diğer bir deyişle edebiyat, bu tarih araştırmaları için zaman zaman bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Türk Kurtuluş Savaşı'nın son safhası olan Büyük Taarruz ve bu genel saldırının sonucunu belirleyen Başkomutan Meydan Muharebesi, kısa süre içerisinde hem Türk hem de Yunan edebiyatının ilgi alanını oluşturmuştur. Konuya bildirinin başlığına uygun olarak Yunan edebiyatı açısından yaklaşacak olursak, söz konusu savaş süreci Yunanistan'da “30 Kuşağı” adı verilen özgün bir akımın doğmasına yol açmıştır.

Sempozyum bildirisinde 30 Kuşağından, kült haline gelmiş beş eser incelenecektir. Bu bağlamda Başkomutan Meydan Muharebesi merkez alınarak, Çağdaş Yunan edebiyatında nasıl bir Türkiye, Mustafa Kemal Paşa ve Türk Ordusu resmedildiği mukayeseli olarak ortaya konulacaktır. Yine aynı çalışmada, Türkiye'de “Zafer” Yunanistan'da ise “Felaket” (Katastrofi) olarak adlandırılan Türk Kurtuluş Savaşı'nın daha özel bir anlamda Başkomutan Meydan Muharebesi'nin Çağdaş Yunan Edebiyatında kendine edindiği yer, seçili romanlardaki anlatımlar, üsluplar ve karakterler perspektifinden incelenecek ve aktarılacaktır.

* Araştırma Görevlisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, tagmat@ankara.edu.tr

Anahtar Kelimeler: 30 Kuşığı, Başkomutan Meydan Muharebesi, Büyük Taarruz, Çağdaş Yunan Edebiyatı, Milli Mücadele, Türk-Yunan İlişkileri.

**READING HISTORY FROM LITERATURE:
THE GREAT OFFENSIVE AND THE BATTLE OF THE
COMMANDER-IN-CHIEF IN THE MODERN GREEK LITERATURE**

ABSTRACT

In Turco-Greek relations up till now, the Balkan Wars and the Turkish Independence War - in Greek aspect “catastrophe” - at the beginning of the 20th century carry on their effects and show themselves initially in the historical researches and in the other ways. Both poems and novels, in other words literature can be used as a resource for historical researches.

The last part of the Great Offensive and the Battle of the Commander-in-Chief that determined the end of the general attack became the area of interests both of the Greek and the Turkish literature in a short time. If we approach to the subject – according to the title of this paper- from the side of the Greek literature, therefore mentioned war period created an original movement called the “30 Generation”.

In this study five novels of 30 Generation in Modern Greek literature will be analysed. In this context, taking the Battle of the Commander-in-Chief as a centre point, what kind of Turkey, Mustafa Kemal Pasha and Turkish army were figured in Modern Greek literature will be expressed comparatively. In the same study, the importance of the Battle of the Commander-in-Chief, which is called in Turkey as a “victory” and in Greece as a “catastrophe”, in Modern Greek literature will be exhibited from the perspectives of the characters, manners and expressions from the chosen novels.

Key Words: 30 Generation, Battle of the Commander-in-Chief, Great Offensive, Modern Greek Literature, National Struggle, Turco-Greek Relations.

GİRİŞ

Türk Tarihinde önemli bir yere sahip olan Kurtuluş Savaşı dönemi, konuya edebiyat perspektifinden yaklaştığımızda Türkiye’de olduğu kadar Yunanistan’da da etkin bir kaynak olarak kullanılmıştır. Böylelikle toplumsal hafıza her iki ülkede de üretilen edebiyat eserleriyle canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihinde yaşanmış önemli gelişmeler Türk edebiyatında çokça işlenmiş ve ortaya çıkan eserler, klasikler arasına girmeyi başarmıştır. Bu bağlamda inceleme alanının yoğunlaştığı konuların başında Türk Kurtuluş Savaşı’nın geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Olaya Kurtuluş Savaşı penceresinden baktığımızda ortaya çıkan manzara bu tarihi olayın yalnızca Türkiye’de değil, savaşın diğer aktörü Yunanistan’da da özellikle edebiyat alanında etkin bir kaynak olarak kullanılmıştır.

20. yy.ın başlarından itibaren Megali İdea politikası doğrultusunda yayılma politikası izleyen Yunanistan, 1922 yılının Ağustosunda Türk Taarruzu ile nihai yenilgiye uğramış ve Batı Anadolu topraklarından ayrılmıştır. Bu yenilgi Yunan milli hafızasında günümüzde halen güncelliğini koruyan bir “travma” yaratmış ve bu durum Yunanlar arasında “Katastrofi” yani felaket olarak adlandırılmıştır. İşte Yunan hafızasına kazınan bu olay kısa süre içerisinde Yunan roman ve şiir yazımında etkisini göstermiş, pek çok edebi esere konu olmuş ve hatta bu eserler klasikler arasına girmiştir.

1910’lardan 1980’lere kadar edebiyat eserleri üreten Yunan edebiyatçılar 30 Kuşağı olarak adlandırılmaktadırlar.¹ Ancak daha belirli bir zaman dilimi verilecekse, 1930’lu yıllar Yunanistan’da edebiyat açısından önemli bir kırılmayı teşkil etmektedir. Zira bu döneme “otuz kuşağı” yazarları (G. Theotokas, M. Karagatzis, Str. Myribelis, Kosmas Politis, İlyas Venezis, Angelos Terzakis)² damgasını vurmuşlardır. Bu kuşak günümüze kadar ulaşmakta ve halen eser vermekte olan Yunan yazarlarını da kapsamaktadır. Bu yüzden otuz kuşağı “çağdaş kuşak” olarak da ifade edilmektedir.³ Otuz Kuşağı romanları incelendiğinde ağırlıklı olarak 1919-1922 yılları arasında yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı’nın ve

1 Damla Demiröz, “Yunan Düz Yazımında 1922 ve Zorunlu Göç”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Derleyen, Müfide Pekin İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 161.

2 Herkül Millas, **Türk Romanı ve “Öteki”**: Ulusal Kimlikte Yunan İmajı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 304-305.

3 Millas, **Türk Romanı ve “Öteki...”**, s. 305.

Lozan Konferansı esnasında karara bağlanan Nüfus Mübadelesi'nin⁴ konu alındığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Çağdaş Yunan Edebiyatında Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi başlıklı bu çalışmada Yunan Edebiyatında ortaya konan Türk, Türkiye ve Atatürk figürünü incelemek için Otuz Kuşağının verdiği eserler yol gösterici nitelik taşımaktadır.

Konuya uygun olarak seçilmiş beş Yunan Romanı, Yunanistan'da hala baskısı yapılan ve klasikler arasına girmeyi başarmış eserlerdir. Dolayısıyla bu romanlardan yapılacak olan aktarmalar ve bilgilendirmeler, yaşananların Yunan toplumuna nasıl aktarıldığını ve toplumsal hafızanın hangi şekilde canlı tutulmaya çalışıldığını ortaya koyacaktır. Ancak tekrar belirtilmesi ve altının çizilmesi gereken nokta, bahsi geçen eserlerin Yunan Romancılığına ait olduğunun unutulmamasıdır, zira bu romanlar okunduğunda Türkler ve Yunanların olayları algılama ve adlandırma farklılığı sıkça hissedilmektedir.⁵

Bu araştırma için Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi konularının, bunlara ek olarak Türkler, Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa hakkındaki algılamaların nasıl yansıtıldığının inceleneceği Çağdaş Yunan Edebiyatından beş roman seçilmiştir. Bunlar; Dido Sotiriyou'nun Benden Selam Söyle Anadolu'ya, Yorgos Theotokas'ın Leonis, Kosmas Politis'in Yitik Kentin Kırk Yılı, İlyas Venezis'in To Numero 31328 (Numara 31328), ve Stratis Doukas'ın Istoría Enos Aihmalotou (Bir Esirin Hikâyesi) adlı eserleridir. Eserlerden, isimleri Türkçe belirtilenler ve Leonis Türkçeye çevrilmiştir ve bu bildiri için Türkçe çevirilerinden faydalanılmıştır. To Numero ve İstoría Enos Aihmalotou'nun ise Yunancalarından istifade edilmiştir. İncelenen Yunan edebiyat eserlerinde özeleinde Büyük Taarruz'a dair anlatımlar ve algılamaların belirtilmesi dışında sürekliliği sağlamak amacıyla, Türk tarihi açısından büyük önem taşıyan bu olayın öncesi ve sonrasının da nasıl resmedildiği de ortaya konmaya çalışılacaktır.

Yitik Kentin Kırk Yılı (Stou Hatzıfrangou) Kosmas Politis tarafından kaleme alınmış ve İzmir'i anlatan, tek bir karakterle sınırlı kalmamış bir eserdir. Yazar bu kitabı 1962 yılında yayına sunmuştur.

4 Nüfus Mübadelesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Kemal Arı, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

5 Türkiye ve Yunanistan tarih yazımındaki farklılıklar ve farklı isimlendirmeler için bkz. Damla Demiröz, "İlk Dönem Yunan Romanında (1884-1880) Öteki İmajı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 43,1, Ankara, 2003, ss. 169-184.

1959 yılında Dido Sotiriyou tarafından yayınlanan *Benden Selam Söyle Anadolu'ya (Matomena Xomata-Kanla Sulanmış Topraklar)* ise Yunanistan'da olduğu kadar Türkiye'de de ilgi görmüş ve başkarakteri Rum Manoli'nin çocukluğundan gençlik yıllarına kadar uzanan hayat hikâyesini, önce Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunda ardından 1919-1922 yılları arasında Yunan ordusunda aldığı görevleri ve onun serüvenini anlatan bir eserdir.

Stratis Doukas'ın 1929 yılında yayınlamış olduğu *Bir Esirin Hikâyesi (Istoria Enos Aihmalatou)* adlı roman ise yaşanmış gerçek bir hikâyeyi,⁶ kitabın adından da anlaşılacağı gibi Türkiye topraklarındaki bir Rum'un esaret hikâyesini okuyucuya aktarmaktadır.

Ayvalık'lı İlias Venezis'in Yunanistan'da çok ses getiren *To Numero 31328* yani Numara 31328 adlı kitabı ise 1931 tarihinde yayınlanmış ve tıpkı *Bir Esirin Hikâyesi* adlı kitaptaki gibi bir esaret hikâyesini anlatmaktadır. Venezis'in kitabının özelliği ise bu hikâyenin yazar tarafından bizzat yaşanmış olmasıdır. Kitaba adını veren sayı 31328 ise başkarakter İlias'ın esir numarasıdır.

Son olarak Yorgos Theotokas tarafından yazılan *Leonis* ise Rum bir çocuğun hayatını anlatmaktadır. Kitapta, başkarakter Leonis kadar İstanbul da ön plana çıkarılmıştır.

ÇAĞDAŞ YUNAN EDEBİYATINDA BÜYÜK TAARRUZ VE 1922

Otuz Kuşluğu romanları, Yunan romancılığına katmış olduğu zenginlik kadar yakın dönem Türk ve Yunan tarihini konu edinmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Öyle ki Türkiye açısından yeni bir başlangıç ve zaferin yılı olan 1922⁷, Yunan edebiyatında hüznün ve ıstırap hikâyeleriyle zenginleştirilmiş tarihsel bir deneyimdir. Yunan romancılığı açısından 1919-1922 yılları arasında yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı'nın edebiyata aktarılmasında yaşanmışlıkların önemli yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Konuya sanıyorum ki seçilmiş bu beş romanda dikkati çeken ortak noktalarla başlamak yerinde olacaktır.

Savaşın yaşandığı coğrafya, savaşın aktörleri ve anılar, bu romanlar için sağlam bir iskelet görevi görmüştür. Eserlerde dikkati çeken bir nokta yalnızca

6 Kourtovik Demosthenes, "Küçük Asya Felaketinin Yunan Edebiyatındaki Yankıları", **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 206.

7 Yunanistan'daki 1922 algılaması için bkz. Damla Demiröz, **Savaşın Barışa Giden Yol, Atatürk- Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 28-31.

insanlara mahsus acıların anlatımı değil, bunun yanı sıra İstanbul ve İzmir gibi Rumların çoğunlukta buldukları coğrafyaların da detaylıca anlatılması hatta bazen romanların başkarakterleri haline getirilmesidir. Bununla birlikte Yunan yazarların genel anlamda Türkiye ve Türklere karşı ihtiyatlı anlatımlara yer vermeleri, yaşanan savaş ve yıkımdan yabancıları sorumlu tutmaları ve hatta Yitik Kentin Kırk Yılı adlı romanda da bahsedildiği gibi Yunanların yaşamış oldukları felaketten Yunanların bile sorumlu tutulmaları, anlatımlardaki çarpıcı noktalar arasındadır.

Bu beş romana konu olan coğrafya şaşkınlık yaratmayacağı üzere İzmir ve İstanbul belki daha genelinde ifade edilmesi gerekirse Batı Anadolu'dur. Kitaplarda Türkçe kelimelere ve isimlere rastlanması da belli bir aşamadan sonra kanıksanacak türdendir denilebilir. Böylelikle Yunan romancılar Yunan toplumuna Anadolu coğrafyasını başarılı bir şekilde resmederken, Türkçe kelimeler de kullanarak iki toplum arasındaki benzerliklere de dikkat çekmeye çalışmışlardır.

Numara ve Bir Esirin hikâyesi özellikle konu bağlamında önemli benzerlikler taşımaktadır. Her iki kitapta da 1922'de esaret hayatı yaşamakta olan bir Rum'un hikâyesi anlatılmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki Numara kitabı, yazarı Venezis'in bizzat yaşadığı esaret hayatını anlatırken, Bir Esirin Hikâyesi başka bir yaşanmışlıktan yola çıkılarak kaleme alınmıştır. Yitik Kentin Kırk Yılı ile Leonis'te ise dikkati çeken ortak nokta, her iki kitapta da Rumlar için büyük öneme sahip iki şehrin, İzmir ve İstanbul'un merkeze oturtulmasıdır. Dido Sotiriyou tarafından yazılan ve Yunanistan'da olduğu kadar Türkiye'de de önemli bir okuyucu kitlesine ulaşmayı başarmış olan Benden Selam Söyle Anadolu'ya adlı kitap ise yine bir Rum'un hayatı üzerine odaklanırken, savaş ve felaketin sorumluluğunu yabancı güçlere yüklemesi açısından Yitik Kentin Kırk Yılı ile ortak paydada buluşmaktadır. Yazarlar bağlamında ayrı bir pencere açılacak olursa bu yazarların ideolojik olarak "sol" görüşe sahip olmaları romanlarına da yansımıştır. Böylelikle yukarıda bahsedildiği üzere genel eğilim olarak savaşın sorumluluğunun emperyalist güçlere yüklenmesi ve bunun hikâyelerde vurgulanması şaşırtıcı karşılanmamalıdır.

Genel anlamda bu beş kitap için söylenebilecek ortak yargı ise hepsinin 1922'de Yunanların yaşadığı askeri mağlubiyetten ziyade, Anadolu'daki Rum halkın çektiği acı ve ıstıraplara yer vermiş olmalarıdır. Bununla birlikte bu romanlarda Türkler ve Türkiye aleyhinde aleni söylemlere yer verilmezken, başkahramanlar açısından bakıldığında mutlu sonla bitmemekle birlikte kah-

ramanlarımızın Türkiye topraklarında başlayan maceraları Yunanistan topraklarında son bulmuştur. Ama bu demek değildir ki anlatımlarda ölüm yoktur. Genel olarak başkahramanın yakın çevresinden sevdiği kişiler savaş esnasında hayatlarını kaybetmiş ve bu, kahramanlarda önemli travmalara yol açmıştır. İncelenen beş kitabın ortak paydalarından bir tanesi de Osmanlı'nın çok uluslu dokusuna vurgu yapılmasıdır. Bu bağlamda aralara sıkıştırılan Ermeni ve Yahudi karakterler, Türk-Rum ya da Türk-Yunan ilişkileri anlatımında yardımcı karakterler olarak karşımıza çıkar.⁸

Kitaplardaki benzerlikler açısından belirtilmeden geçilemeyecek bir diğer nokta ise Yitik Kentin Kırk Yılı ve Benden Selam Söyle Anadolu'ya da okuyucunun gözünden kaçmayacak tarzdaki bir ayrıntıdır. Bu ayrıntı, her iki kitapta da başkarakterin tıraş olmak için gittikleri berberde Türk Taarruzu hakkındaki konuşmalarıdır. Benden Selam Söyle Anadolu'ya adlı eserde Manolis İzmir'e iner, savaşmanın verdiği yorgunluk ve bıkkınlığı tıraş olarak atmak ister. Bu sırada berberin "*Senden önce iki-üç kişinin daha saçını kestim, aynı senin gibiydiler ama fazladan galiba akıllarını oynatmışlardı, Yunan ordusunun Küçük Asya'da bir haftadan fazla dayanamayacaklarını söyleyecek kadar hem de...hepsi Kemal'in ajanı olmuş, gönüllü ajanı hem de...Trikoupis başkumandan tayin edildi ve hemen karşı taarruza geçti...*" şeklindeki sözlerine Manoli'nin verdiği cevap: "*Hangi Trikoupis'ten bahsediyorsun sen, Trikoupis mi kaldı... bütün ordusuyla birlikte çoktan esir düştü, Atina'daki büyükler terk ettiler bizi, İngilizler sattı bizi, mezarımızı kazanlar da zaten onlardı...*" olmuştur.⁹

Dido Sotiriyou Taarruz'u bir paragrafta anlatırken kırılma noktasını Yunanların donanmalarıyla İzmir'den kaçmaları üzerine inşa eder. Konuşturduğu Rum karakterlerin savaş konusunda iyimser ve iddialı yaklaşımları bizlere özellikle Sakarya Savaşı öncesinde Yunanistan'da hâkim olan pozitif havayı solutmaktadır. Ancak yazarın kalemiyle hayat bulan Manolis, tüm gerçekliği ve cesaretiyle Yunanlar açısından sona geldiğini adeta haykırır. Manolis'e, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Türk ordusunda ve Türk Kurtuluş Savaşı'nda Yunan ordusunda savaşmış olması açısından kritik bir rol biçilmiştir. Bu durum şüphesiz onun hayatını ve kimliğini sorgulamasına yol açmış içinde bulunduğu bu karmaşık durumu, sorumluluğu Almanya'ya atıp, emperyalizmin kurbanı olun-

8 Stratis Doukas, *İstoria Enos Aihmalatou*, Kedros, 1988, s. 54.

9 Dido Sotiriyou, *Benden Selam Söyle Anadolu'ya*, Çeviren: Attila Tokatlı, Alan Yayıncılık, İstanbul, T.Y., s. 209.

duğunu belirterek ve hem Rum hem de Türk Kimliğini sahiplenerek hafifletmeye çalışmıştır. Yazar yarattığı bu karakter ile aslında Türk ve Rum kimliğinin bütünlüğüne vurgu yapmış iki etnik kimliği harmanlamıştır.

Yitik Kentin Kırk Yılında ise Pandelis savaş lakırdılarını berberden dinler: “...Ermeniler gönüllü olarak Yunan ordusuna yazılmışlar... En büyük suçlular Yunanlıları buraya gönderenler, yabancı gibi davrandılar ve yabancı gibi gittiler...”¹⁰ Yitik Kentin Kırk Yılında aktarılmaya değer diğer bir nokta da Büyük Taarruz’un nasıl resmedildiğidir: “Türk ordusu şehre gireli 3. Ya da 4. Gündü, çok insan hayatını kaybetmiş ve çok kişi canından olacaktı... Ve bizimkiler çekilirken Türk köylerini yakmışlardı. Türkler bizi hain olarak görüyordu çünkü anavatanımıza yani Türkiye’ye ihanet etmiştik, Türklere karşı silaha sarılmıştık...”¹¹ Bu sözler bir iç hesaplaşma ve özeleştirici niteliği taşıması bağlamından belirtilmeye değerdir.

İncelenen kitaplarda benzerlikler kadar farklılıklarda sıkça hissedilmektedir. Bir Esirin Hikâyesi adlı kitapta yazar Doukas, kitabın son sayfalarına kadar karakterlerin özel isimlerini kullanmaktan kaçınır. Bununla beraber kitapta Türkler konusunda ihtiyatlı tanımlamalar yapar. Yörük Türkleri; iyi, temiz insanlar olarak tanımlanır.¹² Başkahramanın esir kampından kaçarak Makedon kimliğiyle bir Türk köyüne sığınması ve Türk ananelerini yerine getirmek durumunda kalması, okuyucuya Türk gelenekleri konusunda da ışık tutmaktadır.¹³ Yazar Doukas, esir kampından kaçarak Yunanistan’a gitmek için maceraya atılan ve başkarakteri bu eve yerleştiren çobanın sözlerini şu şekilde kaleme alır: “Bu evin erkekleri ve yörenin Rum yöneticileri yok çünkü Kemal onları esir etti...”¹⁴ Kitabın sonlarına doğru başkarakter trende bir Yahudi ve Türk arasında geçen konuşmaya şahit olur. Türk’ün Yahudi’ye “Biz Yunanlılarla savaşırken siz ne yaptınız ki” şeklindeki çıkışına Yahudi’nin “ben senin bildiğin Yahudilerden değilim ben çiftlik ağasıyım ve belanı bulacaksın” demesi karşısında başkarakter onların tartışmasını dinlerken çok keyiflenir.¹⁵ Yazar Doukas’ın kalemıyla canlanan bu Rum karakter, hem esaretten kurtulmanın hem de Yunanistan’a dönmenin verdiği

10 Kosmas Politis, **Yitik Kentin Kırk Yılı İzmir’in Hacı Frangu Semtinden**, Çeviren: Osman Bleda, Belge Yayınları, İstanbul, 1994, s. 171.

11 Politis, **a.g.e.**, s. 167

12 Doukas, **a.g.e.**, s. 33.

13 Doukas, **a.g.e.**, s. 46.

14 Doukas, **a.g.e.**, s. 36

15 Doukas, **a.g.e.**, s. 53.

rahatlıkla bir gevşeme yaşamaktadır. Her bir etnik kimliğin bir topluluğu temsil etmesinden hareketle, yazarın Osmanlı sınırları içinde yaşayan etnik unsurları birer karakter şeklinde romanına yerleştirmesi okuyucuya Osmanlı toplum yapısını anlatır niteliktedir. Başkarakterin Yunanistan'a dönmesinin, okuyucunun hafızasında tüm Anadolu Rumlarının Yunanistan'a göçüyle sonuçlanan Nüfus Mübadelesi'ni hatırlatması da ilginç bir ayrıntıdır. Kitap, Büyük Taarruz ve Savaşın detaylarına değinmezken daha kişisel ve özellikli bir hikâye anlatımı olarak kaleme alınmıştır. Bu eserde ideolojik anlatımlara çok fazla yer verilmezken savaş es geçilerek anlatılmıştır. Kitabın ilerleyen sayfalarında hikâye, esaretten kaçış bir macera halini alacak, hatta “*iyi kalpli*” Türklerin yardımıyla iş dahi bulabilen Rum karakterin Yunanistan'a geri dönmesiyle sonuçlanacaktır.

Leonis ise yazarı Theotokas'ın hayatından bir kesiti okuyucuya yansıtmaktadır. Birinci Dünya Savaşıyla başlayan ve hararetilenen kitapta bu savaş, çocukların oyunlarına kadar yansır. Büyük çocuklar büyük ülkeleri, küçük çocuklar ise küçük ülkeleri canlandırarak dövüşürler.¹⁶ Kahramanımız Leonis ise küçük olmasından dolayı bu oyunda Romanya olur. Bu oyun esnasındaki bir dövüş sonucu Leonis yaralanır ilk defa kan görür. Leonis'in ilk defa kan görmesi okuyucuya savaştan dolayı çok kan döküleceği mesajını vermesi açısından çarpıcıdır.

Kitapta dikkati çeken noktalardan biri de Mondros Mütarekesi'nin bir barış olarak yansıtılmasıdır.¹⁷ Ancak ana konumuza döndüğümüzde yani Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi bağlamında kitabın son bölümü (20. Bölüm: Leonis'in Günlüğü) okuyucuya az da olsa fikir verir bir nitelik taşımaktadır. Leonis'in düştüğü notlar ilgi çekicidir. Yakın arkadaşı Pavlos'un Kitahya'dan ve Stasinós'un ise Bursa'dan yolladığı mektuplardan ve kartlardan bahseder.¹⁸ Pavlos'un mektubuna aynen yer verilir ve onun bıkkınlık ve yorgunluğu vurgulanır. 1 Haziran tarihli notlarında ise Leonis, “*Pavlos öldü, bırakıyorum, yazı yazamıyorum...*” der.¹⁹ Yazar bu kısa sözleriyle aslında diğer kitaplarda da sıkça rastlanan ölüm acısına vurgu yapar.

16 Yorgos Theotokas, **Leonis**, Çeviren: Damla Demiröz, Can Yayınları, İstanbul, 2008, s. 45.

17 Theotokas, **a.g.e.**, s. 89.

18 Theotokas, **a.g.e.**, s.175.

19 Theotokas, **a.g.e.**, s. 178.

Numara 31328, “1922 yılı, *düşman İzmir’e girmişti...*” sözleriyle başlar.²⁰ Benden Selam Söyle Anadolu’ya adlı eserde rastladığımız üzere roman Rum erkeklerin amele taburuna alınmasından bahsederek ilerler. Diğerlerinden farklı olarak hikâyenin geçtiği coğrafya ise yazar Venezis’in doğduğu Ayvalık ve Ege sahilleridir.²¹ Başkahraman, 17 yaşındaki (yazar) Venezis’tir.²² Bir Esirin Hikâyesi’nde olduğu gibi uzun bir yürüyüş ve susuzluk anları kitapta çarpıcı ifadelerle aktarılır. Yunan askerinin bölgeden kaçarken harabe haline getirdiği yerlerde esir Rumlar çalıştırılır. Venezis’in romanında diğer romanlardan farklı pek çok nokta dikkati çekmektedir. Kitapta Türkler aleyhinde bazı anlatımlar yer almaktadır. Türk asker figürü olumsuzlarken, başka bir Türk, esirlere kaçak bir şekilde tütün ulaştırmasıyla olumlulaştırılır. Bununla birlikte Anadolu’nun Yunan Ordusu denetiminde olduğu bir dönemde Kırkağaçlı Bakır Efe’nin Yunanlara verdiği direniş bir kahramanlık öyküsü şeklinde aktarılır.²³ Kitapta ilk aşamada yer alan olumsuz anlatımları etkisiz kılmak istercesine başkarakter İlias’ın amele taburunda çalışırken kış koşullarının etkisiyle ateşler içinde yatmakta olduğu bir gün, yaşlı bir Türk kadının ona getirdiği yemekler İlias’ta hayret uyandırır. Ardından gördüğü bir askeri hekimle kurduğu iletişim sonucu Türk Doktor Kamil İlias’ın iyileşebilmesi ve orada çalışmaması için onu kendi yanına alır.²⁴ İlias Doktoru “*Anadolu insanın sıcak gözleri vardı onda*” şeklinde betimler. Kitap savaş sonrasına ağırlık vermesi açısından değişik bir temayı işler. Dolayısıyla Büyük Taarruz ve savaş anının aktarımından ziyade savaşın hemen sonrasının Rumlar üzerindeki etkisi işlenmiştir denilebilir.

20 İlias Venezis, **To Numero 31328**, Estia, Athina, 1995, s. 2

21 Venezis, **a.g.e.**, s. 2.

22 Herkül Millas, **Ayvalık ve Venezis**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 80.

23 Venezis, **a.g.e.**, s. 129-130.

24 İlias doktor Kamil’in yanında çalışırken onun yardımcısı İsmail ile ettiği bir sohbetle Doktor Kamil’in Bursalı olduğunu ancak annesini orada Yunanların öldürdüğünü öğrenir. Venezis, **a.g.e.**, s. 134-135.

SONUÇ

İncelenen bu beş romanda genel anlamda bir 26 Ağustos yani Büyük Taarruz anının resmine rastlanmaz. Ancak bununla birlikte bu taarruz karşısında şaşkınlık yaşayan ve hezimete uğrayan Yunanların bu taarruzun etkisini hissetmiş ve algılayış şekli okuyucuya aktarılmaya çalışılır. Belirtilmeden geçilemeyecek bir nokta da, anlatımlarda savaşın bir bütün olarak ele alınmış olmasıdır. Yani Başkomutan Meydan Muharebesi'nden ziyade 1919-1922 yılları arasında yaşanan muharebeler bir bütünlük ve süreklilik içinde yansıtılmaya çalışılmıştır. Okuyucuda iz bırakan ve dikkat çeken önemli noktalardan biri de karakterlerin psikolojik durumlarının ve savaş sonunda yaşadıkları acılarının ön plana çıkarılmış olmasıdır. Romanlarda ölüm teması önemli yer kaplamakla beraber hiçbir başkahraman hikâyenin sonunda hayatını kaybetmez hatta ait olduğu Yunanistan topraklarına gider ve yaşamına devam eder. Kitaplarda sosyolojik ve psikolojik tespitlere ve anlatımlara sıkça yer verilmiştir.

Tarih ve edebiyatın harmanlanması bu eserlerde oldukça yoğun bir şekilde hissedilmektedir. Dolayısıyla okuyucu roman okumakla kalmaz, bu esnada Yunan tarih yazımı, anlatım ve algılama farklılığını da çok açık hisseder ve hatta öğrenir. Bu beş roman ayrıca savaştan ziyade Türklerin savaşı kazanmasının Rumlar üzerinde nasıl bir etki yarattığını ya da onları nasıl yaşamlara sürüklediğini ortaya koyması açısından da önemlidir. Zira bu yolla Yunan toplumsal hafızası canlı tutulmakta ve tarih bilinci güncellenmektedir.

KAYNAKÇA

Arı, Kemal, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Demirözü, Damla, **Savaştan Barışa Giden Yol, Atatürk- Venizelos Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

—————, “İlk Dönem Yunan Romanında (1884-1880) Öteki İmajı”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, 43,1, Ankara, 2003.

—————, “Yunan Düz Yazınında 1922 ve Zorunlu Göç”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Derleyen, Müfide Pekin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Demosthenes, Kourtovik, “Küçük Asya Felaketinin Yunan Edebiyatındaki Yankıları”, **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Derleyen Müfide Pekin, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

Doukas, Stratis, **İstoria Enos Aihmalotou**, Kedros, 1988.

Millas, Herkül, **Ayvalık ve Venezis**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

—————, **Türk Romanı ve “Öteki”: Ulusal Kimlikte Yunan İmajı**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.

Politis, Kosmas, **Yitik Kentin Kırk Yılı İzmir'in Hacı Frangu Semtinden**, Çeviren: Osman Bleda, Belge Yayınları, İstanbul, 1994.

Sotiriyou, Dido, **Benden Selam Söyle Anadolu'ya**, Çeviren: Attila Tokatlı, Alan Yayıncılık, İstanbul, T.Y.

Theotokas, Yorgos, **Leonis**, Çeviren: Damla Demirözü, Can Yayınları, İstanbul, 2008.

Venezis, İlias, **To Numero 31328**, Estia, Athina, 1995.

1922 YILINDA BARIŞ ÇABALARI VE MİLLETLERARASI GÖRÜŞMELERDE “İYONYA DEVLETİ” KURMA GİRİŞİMLERİ

Adnan SOFUOĞLU* - Seyfi YILDIRIM**

ÖZET

Yunanistan kuruluşundan itibaren devamlı olarak Osmanlı Devleti aleyhine genişlemiştir. Bu doğrultuda nihai amaç, merkezi İstanbul’da bulunan Bizans-Yunan İmparatorluğu’nu yeniden canlandırmak olarak ortaya konan Megali İdea doğrultusunda I. Dünya Savaşı öncesi 1912 Balkan Savaşlarında topraklarını iki kat genişleten Batı Anadolu topraklarını da sınırlarına dâhil etmeyi tasarlamaktaydı. Bu amaç için en önemli fırsatı 1918 Mondros Mütarekesi sonrasında yakaladığını düşünmüştür. Paris Barış Konferansı’nda İzmir’in işgalinin Yunanistan’a bırakılması ile hedefinin önündeki diplomatik engeller de aşılmıştır. Konferans’ta sadece İzmir’in işgali öngörülmüşken bu işgal genişletilmiş ve Anadolu içlerine doğru yayılmıştır. Bir taraftan işgal yaygınlaştırılırken bir taraftan da Rum ekseriyetinin sağlanması amacıyla, Adalar ve Yunanistan’dan göç ettirilen nüfus, bölgeye yerleştirilmeye çalışılmıştır. Yunanistan bu çabalarında İngiltere’nin büyük desteğini almaktaydı. Sevr Antlaşması’na göre Aydın Vilayetinin bir bölümünün yönetimi beş yıl için Yunanlılara bırakılmış, bu süre sonunda da yapılacak bir seçimle bölgenin kaderi belirleneceği ifade edilmiştir.

Sevr’in uygulanması için Sevr’e karşı çıkan ve tanımayan Ankara Hükümetine karşı Mütteliklerin özellikle İngiltere’nin yönlendirmesi ve desteğiyle gerçekleştirilen Yunan ordusunun taarruzları Türk ordusu tarafından özellikle Sakarya Savaşı sonrasında kırıldı. Bu gelişmenin ardından gerçekleştirilen barış

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *adnans@hacettepe.edu.tr*

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, *abiseyfi@hotmail.com*

görüşmelerinde İzmir bölgesinin özel bir rejimle yönetilmesi tavisini karşılığında Yunan ordusunun Anadolu'yu tahliyesi düşüncelerinin ortaya çıkması üzerine Batı Anadolu'da bir muhtar idare kurulması çabası ortaya çıktı. Bu çerçevede Rum Patriği Meletios ve eski başbakan Veneziolos'un desteğini alan "İyonya Devleti", Anadolu Rumlarından oluşan bir orduya da sahip olacaktı. Bu çalışma, İyonya devleti kurma girişimlerini ve bu girişimin etki ve sonuçlarını değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: İyonya, İzmir, Yunanistan, Rum Patriği Meletios, Lloyd George

PEACE EFFORTS IN 1922 AND THE GREEKS "IONIAN STATE" ATTEMPTS TO ESTABLISH

ABSTRACT

The Megali Idea, aiming a greater Greece by mainly targeting Western Anatolia and Istanbul, was a leading concept among the Greek politicians and people since the establishment of the country. Following the Mudros Armistice, city of Izmir and its surroundings left to Greece during the Paris Peace Conference. In this context, Greece put a project for the establishment of a visionary Ionian State in Western Anatolia into effect mainly by the support of United Kingdom (UK). Although the peace conference allowed Greece to occupy only İzmir, prominent *vilayets* such as Aydın in the Western Anatolia were soon occupied by Greek Army. Another crucial step taken by Greece towards establishment of Ionian State was the population exchange in the region. Greece aimed to intensify the Greek population in the Western Anatolia by transferring Greek people from the Aegean Islands and Greece. Moreover, victories of Turkish National Armies during the Sakarya Battle and the evacuation of Greek Army in entire Anatolia led Greece and UK put more importance on the Ionian State project. Greece and the UK assumed the project as the beginning point in the Western Anatolia for the domination of the region by Greece. This study focuses on the project of Ionian State's effects towards the peace negotiations following the last battle between Turkish and Greek armies in Anatolia. Besides, the project of Ionian State's place within the policies of Greece for reorganizing in Anatolia will be discussed.

Key Words: The Ionian, Izmir, Greece, Greek Orthodox Patriarch Meletios, Lloyd George

GİRİŞ

1798 yılından itibaren millî hedef olarak belirledikleri Megali İdea peşinde koşan Yunanlılar, Bu hedefe adım adım ulaşmak için Filik-i Eterya arkasından Etnik-i Eterya başta olmak üzere çeşitli cemiyetler ve örgütler kuracaklardır. Megali idea ise Yunanistan'ın bağımsızlığının ardından Batı Trakya ve Selanik'in Yunanistan'a ilhakı, Yunanistan'a bağlanması, Pontus Rum Devleti'nin yeniden kurulması, İstanbul'un ele geçirilmesi, Bizans İmparatorluğu'nun diriltilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yunanistan'ın gücü ve kaynakları, bu denli emperyalist politikaları yürütmeye yeterli olmadığından daima Avrupa'da bir büyük devlete dayanma ve özellikle Osmanlı Devleti'nin en sıkışık dönemlerinden istifade etme politikası izlemişlerdir. Büyük devletler de Yunanistan'ın bu genişleme politikasını, kendi aleyhlerine olmamak ve günün şartlarına ters düşmemek şartlarıyla genellikle kolaylaştırmışlardır.

Bu çerçevede Yunanistan'ın eline zaman zaman büyük fırsatlar geçmiştir. I. Dünya Savaşı'na son anda katılan ve eline yine büyük bir fırsat geçtiğini düşünen Yunanistan 30 Aralık 1918'de Paris Barış Konferansına sunduğu “**Sulh Konferansı Huzurunda Yunanistan**” adlı memorandumun ardından Konferansın çeşitli zeminlerinde Anadolu'daki isteklerini ve taleplerini dile getirecektir.¹ Nihayet Venizelos'un, girişimleri İtalya'nın muhalefetine karşı, İngiliz, Fransız ve ABD'nin desteğiyle netice verecek ve İzmir'in Yunan ordusu tarafından işgali 6 Mayıs 1919'da kararlaştırılacaktır. Bu gelişmenin ardından 15 Mayıs 1919 sabahı İtilaf Devletleri donanması kontrolünde İzmir, Yunan birliklerince işgal edilecektir. Yunanlılar bu işgallerini İzmir'le sınırlı tutmayıp içerlere doğru genişletecekler ve Manisa da dâhil olmak üzere batı Anadolu'da önemli merkezleri işgal edeceklerdir.

Daha sonra İtilaf Devletleri'nce Osmanlı Devleti'ne sunulan ve 1920 Ağustos'un 10'unda İstanbul Hükümeti'nce imzalanan Sevr Antlaşması'nın 65. Maddesi ile merkezi İzmir olan ve Osmanlı vilayet taksimatında Aydın Vilayeti diye belirlenen bölgenin bir bölümünün yönetimi beş yıl için Yunanlılara bira-

1 Venizelos'un talep ettiği yerler şunlardı: Bursa Vilayetinin bir kısmı, (Balıkesir, Edremit ve Ayvalık'tan geçerek İzmir'den gelen tren yolunun Marmara'ya açılan ucundaki Bandırma'yı içine almak üzere) Balıkesir, Denizli ve Afyon Vilayetinin tamamı. Ayrıca Çanakkale Boğazı'ndaki İmroz ve Bozcaada'yı da Batı Anadolu ile birlikte istemişlerdi. Bütün bunların yanında Venizelos Kıbrıs, Rodos, Meis ve On İki adalar olmak üzere bütün Doğu Akdeniz (Ege) kıyılarına da talipti. Bununu yanında Venizelos tüm Batı ve Doğu Trakya'yı da talep etmekteydi.

kılmış, bu süre sonunda da yapılacak bir seçimle bölgenin kaderinin belirleneceği yer almıştır. Bu gelişmenin ardından Yunanlılar işgal ettikleri bölgeyi tamamen ellerinde tutabilmek amacıyla, İzmir ve yöresine Rum nüfus kaydırmanın yanı sıra bölgenin yönetimine nüfuz edebilmek için dairelere el koyma, okulları denetim altına almaları gibi uygulamaları gerçekleştirilmişlerdir. Bu çerçevede Vilayet Özel Saymanlığını tasfiye ederek para işlerini kendi ellerine geçirme, bağımsızlık meselesi olan para meselesine el atıp özellikle 1920'den sonra, Türk parası yerine Yunan parası kullanma gibi bölgeyi Yunanlaştırma girişimleri, bölgeyi Yunanistan'a bağlamaya yönelik (Enosis) politikalarının bir sonucuydu. Nitekim 11 Ekim 1921'de bu yönde bir Yunan tebliğinin yayınlanmasından sonra Yunan Hükümeti İzmir Yunan Fevkalade Komiserinin unvanını genel valiliğe çevirecek ve işgal altındaki bölgede Yunan kanun ve nizamlarını uygulamaya başlayacaktır.

“İyonya Devleti” Oluşturma Girişimleri ve Sonu

Ankara'da kurulmuş olan TBMM ve onun Hükümeti, İstanbul Hükümeti tarafından imzalanan Sevr Antlaşmasını tanımadığını ilan ettiği gibi anlaşmayı imzalayanları da vatan haini saymıştı. Bunun yanı sıra Ankara, Yunan işgaline karşı oluşan milli direnişi bütün gücüyle destekliyor ayrıca ihtimal yeni Yunan saldırılarına karşı vaziyet alarak bu yönde faaliyet gösteriyor ve her türlü tedbirlerini alıyordu. Ancak Ankara'nın bütün çabalarına rağmen Yunan işgali genişledi. Yunanlılar Anadolu içlerine Ankara yakınındaki Polatlı'ya kadar ilerlediler. 1921 Ağustosunun ortasından Eylül başlarına kadar süren Sakarya Savaşı'nın sonunda Yunan ilerleyişi durdurulacak ve bu gelişmenin ardından Anadolu'daki durum değişecek, Yunan ordusu ve siyasetçileri büyük bir moral bozukluğu içine düşecektir. Bundan sonra Yunanlılar için Anadolu macerası daha zor bir hal alacak, inisiyatif Türkiye'nin daha doğrusu Ankara Hükümeti'nin eline geçecektir. Yunan hükümeti (Gounaris Hükümeti) İngiltere nezdinde girişimlerde bulunarak kendilerine mali imkânlar sağlanmadığı takdirde Anadolu'da tutunamayacaklarını beyan edecektir.² Ancak şimdi Lloyd George Yunanistan'a yardım konusunda kabinesinde tek başına kalmış ve zor bir duruma düşmüş olduğundan yani iç politikadaki problemlerden ve İtilaf Devletleri arasındaki görüş ayrılıklarından dolayı artık maddi yardımın söz konusu olamayacağı kar-

2 R. Salahi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C 2, Ankara, 1979, s. 245; Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, Ankara, 1974, s. 243-244.

şılığını verecektir. Diğer taraftan Yunanlıları Anadolu macerasına devam etmeleri hususunda teşvik etmekten de geri durmayacaktır.³ Çünkü olası bir Türk zaferi öncelikle İngiltere’yi başından beri Yunanistan’a verdiği destek sebebiyle olumsuz bir şekilde etkileyecekti.

İşte bu gelişmeler Yunanistan’da, Anadolu’da bulunan Yunan ordusunda ve Anadolu Rumlarında Anadolu’daki Yunan varlığı noktasında ümitsiz düşüncelerin doğmasına vesile olmuştur.⁴

Esasında İzmir Vilayetinin Rum ileri gelenlerinden olan Karabiber, daha daha erken bir dönemde bölgenin “İyonya Devleti” ilan edilmesi hususunda bir girişimde bulunmuş ancak bu konuda herhangi bir gelişme olmamıştı. Şimdi ise bu konu o günden bu yana gelişen olayların etkisiyle tekrar gündeme gelecektir. İzmir cihetinde bu gelişmeler yaşanırken Yunanistan’da 1920 yılı son çeyreğinde yaşanan iktidar değişimi sonrasında ordudan atılan ya da atılacağını düşünerek ordudan kaçan Venizelozcu subaylar, Venizelos ve İngiliz Hükümeti’nin desteğini sağlamak amacıyla İstanbul’da adı “Amyna”, yani “Millî Savunma Örgütü olan bir komite oluşturmuşlardı. Bu örgütün temel hedeflerinden birisi, Venizelos’u yeniden iktidara getirebilmek için Yunanistan’da bir kargaşa yaratmaktı. Bu hareket daha sonra İzmir ve Londra gibi merkezlerde yayılmıştı.⁵

Diğer taraftan Sakarya Savaşı sonrası Fransa ile Ankara İtilafnamesi’nin imzalanmasıyla İtilaf Devletleri arasında gedik açılmıştı. Bu durum Ankara Hükümeti’nin İtilaf Devletleri’ne karşı prestijinin ve pazarlık gücünün artmasını sağlamıştır. Bu çerçevede İngiltere TBMM’nin siyasî varlığını kabul etmekten başka Anadolu’nun Türklere bırakılması ve Sevr Antlaşması’nın daha öncekilere nazaran daha ciddi bir şekilde gözden geçirilmesini düşünmeye başlayacaktır.⁶

3 David Fromkin, **Barışa son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1920**, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1994, s. 430-431.

4 Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e (1921-1922)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s. 294-295.

5 Bu arada Yunan tahtına eski Kralın yani Konstantin’in tekrar oturması sonrasında Yunanistan’da ve Anadolu Rumları arasında siyasi görüş ayrılıkları iyice artmış, kralcılar önemli görevlere kendi adamlarını atamaya başlamış ve Venizelos yanlısı olarak tanınanları cezalandırmak için harekete geçmişti. Michael Liewelyn Smith, **Anadolu Üzerindeki Göz**, İstanbul, 1987, s. 261.

6 Edip Semih Yalçın, **Atatürk’ün Millî Dış Siyaseti**, Berikan Yay., Ankara, 2000, s.122.

1921 Ekim sonlarına doğru İzmir’de Gazeteci Dr. A. Psaltof, A. Labru, Sokratos Solominidis, Dulgeridis, Yovakimidir, İ. Hariatis ve Yunan Yüksek Komisyonu’ndan P. Evripaios gibi çoğu orta sınıftan İzmir’li Rumların oluşturduğu bir grup tarafından “Müdafaa-i Milliye Komitesi” veya “Müdafaa-i Milliye Ligi” diye anılan ve bir “İyonya Devleti” kurmayı hedefleyen “Micro Asia Hareketi” adlı bir örgüt kuruldu.⁷ Bu örgüt İzmir Metropoliti Hirisostomos tarafından yönlendirilmekteydi.⁸ Bu örgütün İstanbul’da kurulan Amyna örgütü ile en önemli farkı bunların Venizelos yanlısı gözükmemeleriydi. Bunlar ilk etapta İzmir’in savunulması için Yunan hükümetinden yeni bir ordu göndermesini talep ettiler.⁹ Bu örgütün kuruluşu 31 Ocak 1922’de Psaltof’un talebi üzerine Yüksek Komiser Stergiadis tarafından pek tasvip edilmemekle beraber onaylandı.¹⁰ Bu örgüt bilahare İstanbul Amyna Örgütü ile fikir birliğine vardı.¹¹ Bu düşünceler Avrupa basınında da yer aldı. Bu sırada 26 Kasım 1921 tarihli Times Gazetesi’nde, İzmir’in istikbali “İyonya Tampon Devleti” şeklinde bir yazı yayınlanmıştı.¹² Bu uzlaşma sağlandıktan sonra uygulama için uygun fırsatlar değerlendirilmeye çalışıldı. Bu anda arada Aralık 1921 tarihinde yapılan seçimle İstanbul Rum Ortodoks Patrikliğine Meletios (Metexakis) getirilmişti. Bu durumda Millî Savunma Hareketi yöneticileri, Venizeloscu düşünceleri vasıtasıyla Patrikliğin moral gücü ile Anadolu Rum cemaatinin kurtarılması için uygun ortam oluşturulabileceğini düşünmekteydiler.

Bu arada İstanbul örgütü Yunanistan’dan ayrı bir hükümet kurma planına Sterghiades ve General Papoulas’ı dâhil etmek için girişimlerde bulunulacaktı. Papoulas ilk etapta ikna edilemedi.¹³ Yunan Yüksek komiseri Stergiadis, ortaya

7 Celal Bayar, **Ben de Yazdım**, C 5, İstanbul, 1997, s. 153.

8 Özmakas, **İonya’da Son Akşam Yüksek Komiser Stergiadis’in İzmir Günleri**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2010, s. 105.

9 Smith, **a.g.e.**, s. 343.

10 Smith, **a.g.e.**, s. 262; Şimşir, **a.g.e.**, s. 296; Sonyel, **a.g.e.**, C 2, s. 246-247. Örgütün amblemi ateşin üzerinde kanatları açık olarak duran Anka kuşu idi. Örgütün yönetimi şu şekilde oluşmuştu: Başkanlığı L. Konstantinidis, Veznedar Karakasis, merkez yönetim kurulu üyeleri A. Psaltof, K. Tenekedis ve H. Dimas’dı. Nisan 1922’de istifa eden Tenekedis’in yerine 11 Nisan’da Sokratis Solomonidis getirildi. Özmakas, **a.g.e.**, İzmir, 2010, s.103; Engin Berber, **İstanbul Sancılı Yıllar**, Ankara, 1997, s. 360.

11 Smith, **a.g.e.**, s. 262; Sonyel, **a.g.e.**, C 2, s. 247.

12 Gottard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara, 1970, s. 167.

13 Smith, **a.g.e.**, s. 278-279.

çıkan bu durumu görüşmek için Atina'ya gidecektir. Yurt dışındaki Rumlar da bu hareketi destekleyerek Yunan Hükümetine baskı yapmaktaydılar.¹⁴

İzmir ve İstanbul'da bu gelişmeler olurken 1922 yılının Ocak ve Şubat aylarında bir barış antlaşması imzalanması ile ilgili olarak yeni girişimler yapılacaktır. Özellikle İngiltere, yapılacak bir barış antlaşmasını Ankara'ya kabul ettirebilmek için girişimlerde bulunacaktır. İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri H. Rumbold, 15 Ocak tarihli şifre yazısında Mustafa Kemâl Paşa'nın Misak-ı Millî prensiplerinin kabul edilmediği bir barış antlaşmasına yanaşmayacağını, bu sebeple yeni barış şartlarının Padişah'a teklif edilmesini belirtiyordu. Yunan ordusunun 30 Aralık 1921'de Anadolu'dan çekilebileceğini Fransa'ya teklif eden esasında İngiltere, Ankara hükümetine karşı oyalama siyaseti uyguluyordu.¹⁵

Bu ortamda İtilaf Devletleri Dışişleri bakanlarının Yunanistan ve Türkiye arasındaki savaş durumunu görüşmek üzere Mart ayında Paris'te toplanacakları haberinin alınması üzerine Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Ankara'nın özellikle Misak-ı Millî çerçevesindeki beklentilerini tekrar ortaya koymak ve tanınmasını sağlamak amacıyla yanındaki müşavirleri ile birlikte temaslarda bulunmak amacıyla Paris ve Londra'ya gidecektir. Böylece Hariciye Vekili, İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan meselesi ile ilgili görüşmelerini yakından takip edecek ve Ankara'nın beklentilerini hem kamuoyuna hem de diplomatik ve siyasî çevrelere aktarmak için uğraşacaktı. Diğer taraftan İstanbul Hükümeti de İngiltere'nin çağırısı üzerine Ahmet İzzet Paşa başkanlığında bir heyeti Avrupa'ya gönderecektir.¹⁶

Yusuf Kemal Bey, bu seyahatinde öncelikle İstanbul'a uğramış ve burada İtilaf Devletlerinin temsilcileri ile ayrı ayrı görüşmeler yapmıştır. Özellikle Rumbold ile görüşmesinde diğer meseleler yanında Yunanlıların sadece Anadolu'yu değil Trakya'yı da boşaltmaları gerektiğini belirtmiştir.¹⁷ Fransız Temsilcisi Pelle yapılan görüşmede Fransa'nın Yunanlılara karşı Türkiye'nin yanında olduğu ifade edilmiştir.¹⁸

14 Şimşir, **a.g.e.**, s. 295-297.

15 Yusuf Kemal Bey'in bu girişimleri hk. Bkz. Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1981, ss. 239 vd.

16 Semih Yalçın, **a.g.e.**, s.132-133.

17 Ömer Akdağ, "Büyük Taarruzdan Önce Yusuf Kemal Bey'in Padişahla Görüşmesi ve Avrupa Seyahati", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 41, ss. 487-512, s. 493-494.

18 E.Müjgan Karataş, **Ankara Hükümeti'nin Dış Siyasetinde Batılı Devletler (1918-1923)**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2007, s. 150-152.

Yusuf Kemal Bey yaptığı temas ve açıklamalarda Ankara Hükümeti'nin dış politikasının Misak-ı Milli'ye dayandığını da ısrarla vurgulamaktadır.¹⁹ Daha sonra gemiyle Marsilya üzerinden Paris'e, bilahare Londra'ya geçen Yusuf Kemal Bey burada Lord Curzon ile görüşmüştür. Lord Curzon bu görüşmede kendi çözüm ve yaklaşımlarını ısrarla dile getirecektir. Bu çerçevede Curzon Boğazlar ile Marmara sahillerinin yönetiminin Türklere bırakılmayacağını, Boğazlar muntıkasında Türk ordusunun mevcudiyetinin kabul edilemeyeceğini, Anadolu'da azınlıkların güvenliği için ciddi tedbirler alınması gerektiğini ve Anadolu'nun genel bir antlaşma çerçevesinde boşaltılmasına taraf olmakla birlikte İzmir'de hususi rejimin kurulması gerektiğini beyan edecektir. Ayrıca Curzon bir barış yapılabilmesi için de öncelikle bir mütarekenin yapılması gerektiğini ifade edecektir.²⁰

Bu sıralarda Yunanistan Gounaris Hükümeti ise hala İngiltere'nin direkt olarak müdahale edeceğini ve Sevri'n küçük değişikliklerle Türklere kabul ettirileceğini ümit etmektedir.²¹

Londra'daki görüşmelerde konumuz açısından önemli olan husus İzmir ile ilgili hususi rejim yaklaşımıdır. Bu konuda Curzon Yusuf Kemal Bey'e "İzmir'e Yunanlılar İtilaf Devletlerinin daveti üzerine gittiler, ayrıca İzmir'de memleketin refah ve ümrânına hadim birçok Rum var. Meselenin hallini bize bırakmalarını Yunanlılara kabul ettirmeye muvaffak oldum. Ümit ediyorum ki Anadolu'yu harpsiz tahliyeye muvafakatlarını da istihsale muvaffak olayım. Lakin tahliye için şartı esası bu keyfiyetin tesisi sulha ait kabul edilmesi bir de İzmir de hususi bir rejim ihdas olunmasıdır." demiştir.²²

Yusuf Kemal Bey'le bu şekilde konuşan Lord Curzon daha sonra Fransa ve İtalya'nın görüş birliğiyle önce 22 Mart 1922'de iki taraf arasında 20 km.lik bir koridor bırakılması, İzmir Bölgesi için Saar Havzası ile 19. yüzyılda özerklik verilmiş olan Lübnan statüleri gibi bir özel rejim şeklinde öneri getirmiştir.²³ İşte bu yaklaşım Yunanistan ve Anadolu'daki Rumlar arasında ayrı bir yapılanmayı yarı muhtar veya bağımsız İzmir merkezli bir devlet yapılanmasını gündeme getirecektir.

19 Yalçın, **a.g.e.**, s. 143.

20 Müzakereler için bkz. Tengirşek, **a.g.e.**, s. 251-253; Yalçın, **a.g.e.**, s. 108.

21 Umar, **a.g.e.**, s. 246-247.

22 Tengirşek, **a.g.e.**, s. 252-253.

23 Şimşir, **a.g.e.**, s. 291-292.

Muhtemel bir antlaşma için Türk ve Yunan hükümetlerine yapılan teklifleri içeren barış şartları 26 Mart'ta basın açıklamasıyla ortaya konulmuş ayrıca nota ile Ankara'ya bildirilmiştir. Açıklanan bu şartlarda İzmir'in boşaltılmasından açık bir şekilde bahsedilmemekte, ayrıca Tekirdağ Türkiye'ye verilirken, Kırklareli, Babaeski ve Edirne Yunanistan'a bırakılmaktaydı.²⁴

TBMM Hükümeti yapılan teklife karşı 5 Nisan 1922'de gönderdiği karşı öneri ile Yunan Ordusu'nun, mütareke imzalamasından sonra ilk on beş gün içinde Eskişehir-Kütahya-Afyon hattından, dört ay içinde de İzmir dâhil bütün Anadolu'dan çekilmesini isteyecektir. İtilaf Devletleri 15 Nisan'da Türkiye'nin isteğini reddeceklerdir.

Anadolu'yu boşaltma taraftarı olmayan Yunanistan'da, İngiltere'ye Anadolu Hıristiyanlarını koruyacak yeterli hükümler olmadığına, onların Türklerin insafına terk edileceği şeklinde itiraz ve telkinlerde bulunmaktaydı. Basın da Yunan kamuoyunu bu yönde etkileyecek yayınlar yapmaktaydı.²⁵ Bu ortamda Amyna hareketine yaklaşarak, onları destekleyerek Batı Anadolu'da bağımsız bir “İyonya Devleti” düşüncesini gerçekleştirme yönünde düşünmeye başladı. Nitekim bu sebeple Amyna önderleriyle görüşmelere girişilecektir.

İşte bu ortam içerisinde Küçük Asya Müdafaa-i Milliye Komitesi'nin ilk başta daha zayıf ve kâğıt üzerinde görünen silahlı direniş yönündeki düşünceleri ordu ve halk içerisinde daha da güç bulmasına sebep oldu.²⁶

Kurulacak “İyonya Devleti”nin sınırları ise komite üyelerinin durumlarına göre şekil değiştirmekle beraber zaman zaman öncelikle İzmir Bölgesi olmak üzere Bursa ve Marmara'ya kadar genişlemekteydi.²⁷ Askeri kuvvet ise 19-32 yaşları arasındaki halen Yunan ordusunda hizmet veren 35000 Küçük Asyalı Rum'un yanı sıra 25 bin Girit'ten 10 bin Adalar ve Anadolu'nun diğer yerlerinden olmak ve Yunan ordusundan İzmir'i boşaltmamaya yemin etmiş 3400 subayın kumandasında olacak toplam 100 bin kişilik bir ordu şeklinde düşünülmekteydi. Bu arada Ermeni cemaati de bu konuda yardıma etmeye söz vermişti. Bu ordu ve devletin ihtiyaç duyduğu paralar ise Türklerden alınacak vergiler, Düyun-u Umumiye gelirlerinden konulacak lüks vergiler ve yabancı

24 Bayur, **a.g.e.**, s. 263'ten naklen Karataş, **a.g.e.**, s. 113.

25 Şimşir, **a.g.e.**, s. 292-293. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Smith, **a.g.e.**, s. 279-282.

26 Şimşir, **a.g.e.**, s. 301.

27 Şimşir, **a.g.e.**, s. 299-301; Umar, **a.g.e.**, s. 250.

ülkelerdeki Rum toplulukları ile İstanbul ve Amerikan Rumlarından alınacak kaynaklardan sağlanacaktı. Nitekim İngiliz Askeri temsilcisinin Haziran 1922 raporunda İzmir örgütü Bursa, Bandırma, Soma ve Simav havzasında 20000 kişilik 48 tabur topladığı belirtilmektedir. Aynı zamanda bağış yoluyla Anadolu Rumları ile Boston'da yaşayan Yunanlılardan 4,5 milyon kuruşa yakın paranın temin edildiği anlaşılmaktadır.²⁸ Bu arada Nisan 1922'de İzmir'de "Amyna" adında, 9 Eylül 1922 akşamına kadar yayınlanan günlük bir akşam gazetesi çıkarıldı.²⁹

İlk etapta İyonya hareketi İngiltere tarafından olumlu karşılanmamaktaydı. Hatta böyle bir tutumun yıkıcı sonuçlar doğurabileceği Yunan hükümetine aktarıldı. İtalya ve Fransa ise son Konferansta notaya cevap vermeyen Yunanistan'ı sıkıştırmaktaydı.³⁰

Bu duruma rağmen yurt dışındaki ve Anadolu'daki önde gelen Rumların sıkıştırmasının da etkisiyle Stergiadis Atina'ya giderek bu konuyu görüşmüştür. Ayrıca Yunan Başbakanı Gounaris bu sıralarda Atina'da bulunan Küçük Asya Komitesi'nin üç ileri geleniyle görüşerek onların işbirliği tekliflerini dinlemiştir.³¹ Bundan sonra artık Atina İyonya projesi biraz daha gerçekliğe yaklaşmaya başlamıştı. Artık açıkça hem Yunan hem Avrupa basınında "Bir İyonya tampon devleti"nden bahsedilmeye ve İyonya haritaları yayınlanmaya başlanmıştır.³²

Başlangıçta harekete sıcak yaklaşmayan İngiltere, şimdi hareketi Türk millî hareketine eşit bir hareket gibi görmeye, ikisi de Anadolu topraklarında ortaya çıkan birisi Türk diğeri ise Rum millî hareketi olarak değerlendirilmeye başlayacaktır. Böylece İngiliz kamuoyunda Ankara Hükümeti nasıl Orta ve Batı Anadolu'da egemen olduysa, Batı Anadolu ve Ege Havzası da Anadolu Rumlarının olacaktır şeklinde bir hava oluşturulmaktaydı.³³

Bu gelişmeler yaşanırken Yunanistan'da Gounaris Hükümeti'nin 12 Mayıs 1922'de düşmesiyle yerine Gounaris, Baltazzis, Theotokis M. Protopapadakis

28 Berber, "Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı ya da 9 Eylül 1922'yi önleyemeyen bir Askeri Yapılanma: Küçük Asya Savunma Örgütü", **Cumhuriyet Gazetesi**, Özel Eki, 9 Eylül 2006, s. 68.

29 Berber, **Bir İzmir Kâbusu**, İstanbul, 2002, s. 152.

30 Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile...**, s. 300-301.

31 Umar, **a.g.e.**, s. 249; Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile...**, s. 300-301.

32 Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile...**, s. 297-298.

33 Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile...**, s. 296.

Başbakanlığında bir koalisyon hükümeti kurulmuş ve Başkumandan Papoulas da 1 Haziran'da ayrılarak yerine Genel George Hacıanesti getirilmiştir.³⁴

Bu değişiklikler sonrasında İyonya Devleti kurulması çalışmalarına hız verilecektir. Nitekim Venizelos 24 Mayıs 1922 tarihinde Lord Curzon'un başyardımcısı ile görüşerek Yunan ordusu çekilirken onun yerine Batı Anadolu Hıristiyanlarının silahlandırılıp, örgütlenirilebileceğini, bu iş için müttefiklerin para yardımı yapmaları gerektiğini belirtecektir.³⁵ Venizelos'un 30 Mayıs'ta görüştüğü Lloyd George ise, üstü kapalı sözlerle bu konuya destek verebileceğini ifade edecektir.³⁶

Bu ortamda Yunanistan'daki tüm siyasî partiler de Küçük Asya Rumlarının savunulması noktasında birleşmişlerdi. Bu ortamda Atina Hükümeti 14 Temmuz 1922'de Batı Anadolu'da bağımsız bir devletin temeli olacak bölgesel bir yönetim şeklinde oluşacak yeni bir idare kararı aldı. Bu konu ile de Stergiadis görevlendirildi. Bu arada tepkileri önlemek için bağımsızlık hedefi saklanacaktı.³⁷ Ankara Hükümeti bir taraftan bu meseleyi İtilaf Devletleri nezdinde soruştururken, bir taraftan Başbakan Rauf Bey “İyonya Devleti” ilânını hükümetler nezdinde protestoda bulundu. Diğer taraftan da Bab-ı Ali de (İstanbul Hükümeti) İyonya Devleti ilanını 1 Ağustos 1922 tarihinde protesto etti.³⁸

Muhtariyet ilanı Müttefikler nezdinde görüşmelere sebep oldu. Fransa bunu kabul etmeyip tepki gösterirken daha önce belirttiğimiz gibi İngiltere çeşitli şartlarla bunu kabul edebileceğini Yunan Hükümeti'ne bildirdi.³⁹ İngiliz Hükümeti İzmir merkezli İyonya Devleti muhtariyetinin müştereken protestosu ile ilgili Fransız teklifini çeşitli bahanelerle kabul etmedi.⁴⁰ Buna mukabil Müttefikler, 15 Ağustos 1922'de Fransa ve İtalya'nın bastırması sonucu “İyonya” yı reddeden bir nota yayınladılar.⁴¹

34 Smith, **a.g.e.**, s. 298; Şimşir, **İngiliz Belgeleri İle...**, s. 302.

35 Venizelos “Yunan ordusu İzmir'den çekilirse Kral Konstantin yerinde kalmaz” dedi. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde...**, C 4, s. 269.

36 Smith, **a.g.e.**, s. 295-297.

37 Umar, **a.g.e.**, s. 251-252.

38 Jaeschke, **Kronoloji...**, s. 188.

39 Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **İstiklal Harbi İle İlgili Telgraflar**, Ankara, 1994, s. 68.

40 **İstiklal Harbi İle İlgili...**, s. 83.

41 Jaeschke, **Kronoloji...**, s. 189.

İşte bütün bu girişimler Yunanlıların kuvvet yoluyla Anadolu'dan çıkarılmasıyla son bulacaktır. Nitekim bu da 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Türk Taarruzu sonucunda gerçekleşecek böylelikle Anadolu ve Trakya'daki Yunanlılık ve dolayısıyla "İyonya Devleti" kuvveden fiile geçemeyecek bir hareket olarak kalacaktır. İzmir'deki Yunan Genel Valisi Stergiadis, Türk ordusu İzmir'e girmeden önce, Körfezdeki bir İngiliz savaş gemisine binerek uzaklaşacaktır.

“KÜÇÜK ASYA FELAKETİ” SONRASI YUNANİSTAN’DA ALTILARIN YARGILANMASI VE İDAMI

Cemal GÜVEN*

ÖZET

Yunanlıların Anadolu macerası, Büyük Taarruz ile kesin bir hezimetle sona ermiştir. Yunanlıların “*Küçük Asya Felaketi*” olarak niteledikleri bu sonuç Yunanistan’da her yönden büyük bir buhrana yol açmıştır. Anadolu’dan tardedilen ordulardan kurtulabilen kıtalar ile Anadolu haricinde kalan bazı askerî birlikler, Venizelos taraftarı subayların komutaları altında Midilli ve Sakız adalarında toplanmışlardı. Burada bulunan birliklerin komutanlarından bir grup tarafından bir ihtilal komitesi kurulmuştur. Böylece adalardan başlamış olan ihtilal 26 Eylül 1922’de Atina’ya ulaşmıştır. İhtilalci subayların istekleri doğrultusunda, Meclis dağılmış; Hükümet istifa etmiş; Kral Konstantin veliahdı olan oğlu II. George lehine 27 Eylül’de tahtından feragat etmek zorunda kalmıştır.

1921-1922 döneminin önde gelen siyasi ve askerî ricali “*Küçük Asya Felaketi*”nin sorumluları olarak tutuklanmıştır. Kurulan Askerî Mahkeme’de, 13-28 Kasım 1922 günleri arasında süren yargılama neticesinde altı kişiye idam cezası verilmiştir. “*Altılar*” olarak tarihe geçen, Eski Başbakan ve Adalet Bakanı Dimitrios Gounaris, Eski Maliye Bakanı ve Başbakan Petros Protopapadakis, Dışişleri Bakanı Georgios Baltazzis, İçişleri Bakanı Nikolaos Stratos, Harbiye Bakanı Nikolaos Theotokis ve Eski Küçük Asya Ordusu Başkomutanı General Georgios Hadjianestis 28 Kasım 1922’de kurşuna dizilerek idam edilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Altılar Davası, Altıların İdamı, Küçük Asya Felaketi, Gounaris, Protopapadakis, Baltazzis, Stratos, Theotokis, Hadjianestis.

* Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fak. Sosyal Bilgiler Eğitimi, cguven@konya.edu.tr.

THE EXECUTION AND TRIAL OF THE SIX AFTER ASIA MINOR CATASTROPHE AT GREECE

ABSTRACT

The Greek troops who survived from the Greek army that was defeated and scattered within fourteen days at the end of Turkish Great Offensive (Battle of Dumlupinar) and, some other military units out of Anatolia were gathered under the command of the military officers who support Venizelos, on Lesbos and Chios Islands (Near Smyrna). A Revolutionary Committee was formed by Colonels Plastiras, Gonatas and Lieutenant Phokas who were the commanders of these units. Thus, the revolution that started here reached over Athens on 26 September 1922. In accordance with the demand of revolutionary officers, King Constantine abdicated in favour of his son, II. George.

General Hatzianestis (Las Commander-in-chief), Prime Minister Gounaris and the ministers Theotokis, Baltazzis, Stratos and Protopapadakis were held responsible for the Asia Minor Catastrophe and got arrested. Their trial started on the military tribunal on 13 November 1922 and they were convicted, sentenced to death on November 28. The death sentence of these people who have been known as "The Six" was executed by gunfire.

Key Words: Trial of the Six, The Execution of the Six, Asia Minor Catastrophe, Gounaris, Protopapadakis, Baltazzis, Stratos, Theotokis, Hadjianestis.

Giriş

Yunanlıların 15 Mayıs 1919’da İzmir’e çıkarma yapmasıyla başlayan Anadolu’yu işgal girişimi Başbakan Eleftherios Venizelos’un bir politikasıydı. Muhaliflerin susturulduğu ve Ege sahillerinden Anadolu içlerine doğru işgalin geliştiği ve yaklaşık bir buçuk yıl sürecek olan bu dönem 14 Kasım 1920 seçimleri ile sona ermişti. Seçimlerde büyük bir yenilgi alan Venizelos 17 Kasım’da görevden çekilmiş ve ülkesini terk ederek Fransa’ya gitmişti. Bu yenilgede, Ege’de karşılaştıkları Türk direnişi ile Fransa ve İtalya’nın desteğini kaybetme gibi nedenler etkili olmuştu. Venizelos’un politikalarını benimsememiş olan sürgündeki Kral Konstantin ise bu sırada Türklerle barış yapmak gereğine inanıyordu. Venizelos yönetiminin son bulması ve 25 Ekim 1920’de Kral Alexander’ın ölümü üzerine yapılan halk oylaması neticesinde 19 Aralık 1920’de Yunanistan’a geri dönen Konstantin müttefik uyarılarına rağmen tekrar tahta çıktı. Yeni dönemde özellikle Gounaris Hükümeti’yle başlayan süreçte Venizelos karşıtı bir politika uygulandıysa da İngiltere’nin desteğini kaybetmemek için mevcut işgal politikasına devam edildi. Bu dönemde de Yunanistan’da siyasi ve mali buhran hiç eksik olmadı¹.

Nihayet 26 Ağustos 1922’de başlayan Büyük Taarruz ile on dört gün gibi kısa bir sürede Yunanlıların Anadolu’dan tardedilmeleriyle işgal dönemi sona erdi.

Yunanlıların “*Küçük Asya Felaketi*” olarak nitelendirdikleri bu yenilgi sonrası Yunanistan iç kargaşalığa maruz kaldığı gibi Anadolu’dan gelen büyük bir göçmen kitlesiyle de karşı karşıya kaldı².

1 Seçil Akgün, “Yunanistan’da Kurtuluş Savaşı’nı İzleyen Gelişmeler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, I/3, 1993, s. 10-12; Osman Akandere - Yaşar Semiz, “1919-1922 Yılları Arasında Yunanlıların Anadolu Macerası ve Küçük Asya Felaketi”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl:7, S 2, 2003, s. 51,62-63; Zafer Çakmak, **İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Mezalimi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 253-255.

2 Akandere, Semiz, **a.g.m.**, s. 51-52.
“*Küçük Asya Felaketi*” Yunanca “*Mikrasiyatiki Katastrofi*” kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bkz. Aynı makale, s. 51 dipnot bilgisi.
Yunanistan başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde “*Anadolu*”, “*Küçük Asya- Asia Minor*” kelimeleriyle ifade edilmektedir. Bu bölge Bizans İmparatorluğu’nun mirası olarak Avrupa’nın dolayısıyla Yunanistan’ın bir parçası olarak görülmektedir. Bkz. Aynı makale, s. 52.

Anadolu'da mağlup ve perişan olan Yunan ordularından kurtulabilen kıtalar ile Anadolu haricinde kalan bazı askerî birlikler, Venizelos taraftarı subayların komutaları altında Midilli ve Sakız adalarında toplanmışlardı. Burada bulunan birliklerin komutanlarından olan Albay Plastiras, Albay Gonatas ve Deniz Yüzbaşı Phokas tarafından bir ihtilal komitesi kurulmuştu. Böylece adalardan başlamış olan ihtilal 26 Eylül 1922'de Atina'ya ulaştı. İhtilalci subayların istekleri doğrultusunda, 26 Eylül 1922'de Meclis dağıldı, Petros Protopapadakis başkanlığındaki hükümet istifa etti, Kral Konstantin veliahdı olan oğlu II. George lehine 27 Eylül'de tahtından feragat etmek zorunda kaldı³.

Albay Gonatas, Albay Plastiras ve Yüzbaşı Phokas'tan oluşan İhtilal Komitesi, 28 Eylül'de Atina'da iktidarı ele geçirdi ve böylelikle ihtilalin görevi başladı⁴. Hükümetin ileri gelenlerinin, kralcı asker ve sivillerin tutuklanacağı bir döneme girildi. Bu arada İhtilal Komitesi Paris'te bulunan Venizelos ile irtibat kurarak kendisinden Lozan Konferansı'nda Yunanistan'ı temsil etmesi istenmişti⁵. Yunanistan'ın "*Küçük Asya Macerası*"na atılmasının asıl mimarı olan bu kişi görevi kabul edip çalışmalarına başlarken kendisinin siyasi rakipleri ise Askerî Mahkeme'de hesap vereceklerdi.

Bu mahkemede aslında sekiz kişi yargılanmasına rağmen sanıkların altısı idam edildiği için Yunan siyasi tarihine "*Altılar*", "*Altılar Davası*", "*Altıların Yargılanması*" olarak geçmiştir.

3 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasî Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a**, Hazırlayan: O. Selim Kocahanoğlu, C I, Temel Yay., İstanbul, 2002, s. 83-85; M. Murat Hatipoğlu, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988, s. 139; Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, Çeviren: Halim İnal, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 440-442; Albay Büjak, **1918-1922 Yunan Ordusu'nun Seferleri**, Çeviren: İbrahim Kemal, Askerî Matbaa. İstanbul, 1939, s. 258-260; David Framkin, **Barışa Son Veren Barış**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1993, s. 557.

4 Smith, **Yunan Düşü**, s. 443.

5 Hatipoğlu, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı...**, s. 140; Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, AAM. Yay., Ankara, 1999, s. 200. Venizelos, İhtilali kısa vadede destekler, onların tecrübesiz olduklarının farkındadır, İngiltere ve Fransa ile işbirliğiyle hareket etmenin doğruluğuna kanidir. İhtilal Komitesi'nin ve yönetiminin hışmına uğrayanlar, Venizelos'un siyasi rakipleri olsa da, Lozan Konferansı'nda Yunanistan'ın baş delegesi olarak görev alan Venizelos'un yaşanan gelişmelere doğrudan bir dahlinin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili bilgiler için bkz. Smith, **Yunan Düşü**, s. 445, 457, 460.

I. “Küçük Asya Felaketi” Sorumlularının Tutuklanması

Yunan millî hezimetinin yani Yunanlıların deyimiyle “*Küçük Asya Felaketi*”nin sorumluları olarak görülen 1921-1922 döneminin önemli siyasi ve askerî ricali tutuklandı. Bu kişiler ve belirtilen dönemde yaptıkları görevler şöyleydi: Başbakan-Adalet Bakanı Dimitrios Gounaris⁶, Maliye Bakanı-Başbakan Petros Protopapadakis⁷, Dışişleri Bakanı Georgios Baltazzis⁸, İçişleri Bakanı Nikolaos Stratos⁹, Harbiye Bakanı Nikolaos Theotokis¹⁰, Küçük Asya Ordusu

-
- 6 Dimitrios Gounaris (1867-1922): Atina Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde eğitim gördü, daha sonra eğitimini Almanya, Fransa ve İngiltere’de sürdürdü. Patras’ta Avukatlık yaptı ve 1902 seçimlerinde buradan milletvekili seçildi. Venizelos’un en şiddetli bir muhalifiydi. 1915’te Venizelos düşünce Başbakan oldu. 1917’de Korsika’ya sürüldü. Venizelos’un tekrar düşüşü üzerine Yunanistan’a geldi ve 8 Nisan 1921 - 12 Mayıs 1922 tarihleri arasında Başbakanlık yaptı. Daha sonra Protopapadakis Başbakanlığında 21 Mayıs 1922’de kurulan Kralcı koalisyon hükümetinde Adalet Bakanı olarak görev yaptı. Askerî Mahkeme’de yargılandı, 28 Kasım 1922’de idam edildi. Bkz. Smith, **Yunan Düşü**, s. 473-74; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, C III, TTK. Yay., Ankara, 1995, s. 486; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, C IV, TTK. Yay., Ankara, 1996, s. 426,442; **Tevhîd-i Efkâr**, 29 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.530-3558, s. 1.
- 7 Petros Protopapadakis (1860-1922): Paris’te mühendislik eğitimi gördü. Ülkesinde öğretim üyeliği yaptı. 1915 ve 1921-1922 yıllarında Gounaris hükümetinde Maliye Bakanı olarak görev yaptı. Gounaris’in düşüşü üzerine 21 Mayıs 1922’de Kralcı koalisyon hükümetinde Başbakan oldu. Tutuklanıncaya kadar bu görevini sürdürdü. 28 Kasım 1922’de idam edildi. Bkz. Smith, **Yunan Düşü**, s. 478; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C IV, s. 439-40; **Tevhîd-i Efkâr**, 29 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.530-3558, s. 1.
- 8 Georgios Baltazzis (1866-1922): İzmir’de doğdu, bu şehirde Ruhban Okulu’nda ve Atina Üniversitesi’nde okudu. 1902 yılında milletvekili seçildi. 1908’de Dışişleri Bakanı oldu. 1915’te Gounaris hükümetinde bakan olarak görev yaptı. 1921-1922 yıllarında Gounaris ve Protopapadakis hükümetlerinde Dışişleri Bakanı olarak görev yaptı. Yunanistan’ın en zenginlerindendi. Askerî Mahkeme’de yargılandı, 28 Kasım 1922’de idam edildi. Bkz. Smith, **Yunan Düşü**, s. 471; Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C IV, s. 442; Akgün, “Yunanistan’da Kurtuluş Savaşı’nı İzleyen Gelişmeler”, s. 16.
- 9 Nikolaos Stratos (1877-1922): Avukatlık yaptı. 1902’de bağımsız milletvekili seçildi. 1911’de Meclis Başkanlığı, ardından Deniz Bakanlığı yaptı. 1913 Kasımında Venizelos’la anlaşmazlığa düşüp istifa etti. 1916’da Ulusal Muhafazakâr Parti’yi kurdu. 12 Mayıs 1922’de Kralcı Parti’nin Lideri iken Başbakanlığa atandı ancak güvenoyu alamayınca 17 Mayıs’ta istifa etti. 1922’de Protopapadakis Hükümeti’nde İçişleri Bakanı olarak görev yaptı. Askerî Mahkeme’de yargılandı, 28 Kasım 1922’de idam edildi. Bkz. Smith, **Yunan Düşü**, s. 480; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü...**, C IV, s. 426,433; **Tevhîd-i Efkâr**, 29 Teşrin-i sâni (Kasım)1922, nr.530-3558, s. 1.
- 10 Nikolaos Theotokis (1878-1922): Korfulu diplomat ve politikacıdır. 1916’da ölen büyük Yunan lideri George Theotokis’in oğludur. Yunanistan’da sayıları çok az olan

Başkomutanı General Hadjianestis¹¹, Ulaştırma Bakanı General Xenophon Stradigos¹² ve Tümamiral Michael Goudas¹³.

Tutuklananlar, Venizelos karşıtı olan Başbakan Gounaris ve bakanları ile askerî yetkilileridir. Askerî başarısızlığın tek sorumlusu olarak görülmelerinin doğruluğu tartışma konusudur. Ancak 1922 baharında İtilâf Devletleri'nin aracılığını kabul etseler, ordu ve destek olan Rumlar Anadolu'dan geri çekilmiş olsaydı doğal olarak böyle bir felaketle yüzleşmemiş olacaktı¹⁴.

19 Ekim 1922'de, İhtilalciler General Theodoros Pangalos başkanlığında bir soruşturma heyeti kurdu. Böylece tutuklanan Yunan siyasi ve askerî ricalinin "*Küçük Asya Felaketi*"ndeki sorumlulukları ortaya çıkarılacaktı. 23 Ekim'de tutukluların özel bir askerî mahkeme tarafından yargılanacakları basında duyuruldu¹⁵.

Bu arada siyasi ve askerî suçluları sorgulayan soruşturma heyeti, tahkikatın ve sorgulamanın neticelerini beyan eden General Pangalos imzalı uzun bir rapor tanzim etmişti. Bunun üzerine İhtilal Komitesi, sanıkları yargılanmak üzere

aristokratlardan biridir. I. Dünya Savaşı başladığında Berlin Elçisi iken Venizelos tarafından azledildi ve daha sonra Konstantin'in Yunanistan'a geri dönüşü ile Atina'ya geldi. 1920 Kasımında Korfu milletvekili seçildi. 1921-1922 yıllarında Gounaris ve Protopapadakis hükümetlerinde Harbiye Bakanı olarak görev yaptı. Askerî Mahkeme'de yargılandı, 28 Kasım 1922'de idam edildi. Bkz. Smith, **Yunan Düşü**, s. 480; Akgün, "Yunanistan'da Kurtuluş Savaşı'nı İzleyen Gelişmeler", s. 16; **Tevhîd-i Efkâr**, 29 Teşrin-i sâni (Kasım)1922, nr.530-3558, s. 1.

- 11 Georgios Hadjianestis (1863-1922): Yunanistan ve Fransa'da eğitim gördü, topçu subayı olarak orduya katıldı. 1897 ve 1912-1913 savaşlarına katıldı. 1920'de general oldu. 1922 Nisanında Trakya ordusu başkomutanıydı. 1922 Mayısında Küçük Asya ve Trakya ordularının başına getirildi. Büyük Taarruz'un başlaması ile Yunan ordusunun ani çöküşü üzerine 4 Eylül'de başkomutanlık görevinden alındı. Askerî Mahkeme'de yargılandı, 28 Kasım 1922'de idam edildi. Bkz. Smith, **Yunan Düşü**, s. 474; Albay Bujak, **...Yunan Ordusu'nun Seferleri**, s. 237 dipnot bilgisi; **İkdâm**, 6 Eylül 1922, nr. 9148, s. 2; **Peyâm-ı Sabah**, 6 Eylül 1922, nr.11778-1348, s. 1; **Vakit**, 7 Eylül 1922, nr.1700, s.2.
- 12 Xenophon Stradigos (1869-1927): Yunanistan'da ve Berlin'de askerlik eğitimini tamamladı. 1920'de Korfu milletvekili seçildi. General rütbesiyle tekrar orduya döndü ve Gounaris Hükümeti'nde genelkurmay başkan yardımcılığı yaptı. 1922'de Ulaştırma Bakanı oldu. Askerî Mahkeme tarafından ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı, daha sonra af yasasından yararlanarak kurtuldu ve İsviçre'ye yerleşti. Bkz. Smith, **Yunan Düşü**, s. 479.
- 13 Smith, **Yunan Düşü**, s. 452.
- 14 Alexander Anastasius Pallis, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-1922)**. Çeviren: Orhan Azizoğlu, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1997, s. 129.
- 15 Smith, **Yunan Düşü**, s. 452.

General Othonaios’un başkanlığında on subaydan oluşan özel bir askerî mahkemeye sevk etti¹⁶. Tahkikat ve sorguları sonuçlandırılmış olan Gounaris, Protopapadakis, Baltazzis, Stratos, Theotokis, Hadjianestis, Stradigos ve Goudas’ın haklarında on beş maddeden oluşan bir iddianame hazırlanmıştı. Buna göre suçlamalar şöyleydi¹⁷:

1- Müttefik Devletlerin 16 Aralık 1920 tarihli notasına rağmen, Kral Konstantin’in tahta dönüşü lehine halkı genel seçime davet ve Yunan halkından hakikati gizlemek ile halkın yüzde doksan dokuzunun Konstantin lehine oy verdiğini iddia etmek.

2- Müttefik Devletlerin kararıyla Yunanistan’a terk edilen Kuzey Epir’in ilhakı için gereken tedbirleri almamak.

3- Eski Kral Konstantin’in tahta dönüşü üzerine Yunanistan’a mali ablukanın tatbikine dair Müttefiklerin verdikleri 19 Aralık 1920 tarihli notayı Yunan halkından gizlemek.

4- Büyük ve küçük askerî kıtaların başına aciz ve muktedir olmayan komutanları tayin ederek tecrübeli subayları uzaklaştırmak ve firarî subayları himaye etmek.

5- İngiliz ve Fransız başbakanları, mükerrer defalar açık bir şekilde, Konstantin Yunan tahtında buldukça Yunanistan’ın hiçbir kimsenin desteğini ümit edemeyeceğini beyan ettikleri halde, Kral’ın istifa etmesi hususunda ısrar etmemek ve hakikati Yunan halkından gizlemek.

6- Mart 1921 tarihinde seferberlik henüz lazım gelen neticeleri vermeksizin Londra’dan Anadolu’da askerî harekâtın başlaması için verilen emri tatbik etmek ve bu suretle Yunan ordusunun birinci mağlubiyetine sebep olmak.

7- Yetkili olan ordu komutanının (General Papoulas) fikir ve görüşüne aykırı olarak Kral Konstantin ile beraber Ankara seferine karar vermek ve bu suretle ordunun maneviyatının sarsılmasına sebep olmak.

8- Ordunun hakiki idare ve komutasını gayr-ı mesul olan Kral Konstantin’e terk ve kendisine itimat etmek.

16 **Vakit**, 20 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1774, s. 3; **Akşam**, 21 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1496, s. 3; Smith, **Yunan Düşü**, s. 455.

17 **Akşam**, 21 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1496, s. 3.

9- Asker firarileriyle ehil olmayanlara nakdî mükâfat verilmesini kabul etmek suretiyle halkın parasını israf etmek ve orduyu büyük mahrumiyetlere maruz bırakmak.

10- Sevr Antlaşması'nı millî taleplerin asgari hududu olmak üzere ilan eden Millî Meclis'in kararına aykırı olarak devletler nezdinde tavassut icrası için teşebbüs hususunda tam yetki vermekten bahsetmek.

11- Dengesizliğiyle bilinen olan General Hadjianestis'i başkomutan tayin etmek.

12- Anadolu ordusundan bir kısmını çekmekle, ordunun harp kuvvetini zayıflatmak ve bu suretle düşman taarruzunun ihtimalini ortaya çıkarmak.

13- Hâsıl olan Anlaşmadan sonra devletlerin Yunanistan'a borçlu buldukları kredilerden feragat etmek.

14- Hükümet arkasında Prens Andre'a, Streit, Dousmanis ve diğerlerinden oluşan ikinci bir icra kuvveti teşkil edilerek asayiş muhibbî ve sükûnetperver halka karşı caniyane taarruzlar ve tehditler ile ortalığa korku ve tedhiş vermek.

15- Ölen Başbakan Dimitrios Rallis'i Yunan siyasî murahhas heyetine başkanlık etmekten ve Venizelos'u da boyunduruk altında yaşayan Rumların murahhaslarına yardım etmekten menetmek.

Bu raporun altında her bir suçlamanın esası resmî belgeler, deliller ve şahitlerin ifadeleriyle izah ve beyan edilmektedir.

Bu İddianameyi yazan Askerî Savcı, itham fezlekesinde: "*Sanıklar münferit ve müşterek olarak birinci ve ikinci derecede muhtelif cürümleri işlemişlerdir. Bu cürümler birbirine bağlandığı zaman milletin felaketini doğuran büyük cürmü teşkil etmektedir.*", demekte ve "*Yunan milleti aç ve kanı kurumamış bir biçare gibi kendi kendine soruyor bu milletin kabahati ne idi? Bu soruların cevabını yalnız teşkil edecek olağanüstü Askerî Mahkeme verecektir. Binaenaleyh sanıkların olağanüstü Askerî Mahkeme'ye sevk ve muhakeme edilmelerini teklif ve talep ederim.*"¹⁸ sözleriyle fezlekeyi tamamlamaktaydı.

Böylece sanıkların hepsi vatana ihanetle suçlanıyorlardı. Aslında bilerek ve doğrudan vatana ihanet söz konusu olmadığı için siyasî ve askerî erkân da, Konsantin yanlısı olmak, yetersizlik, başarısızlık, görev suiistimali, israfkârlık, baskı ve tedhiş uygulamak, vb. şeylerle suçlanıyorlardı. Suçlamaların şu iki şeyi elde

18 **Vakit**, 20 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1774, s. 3.

etmek için yapıldığı anlaşılmaktadır: Ordunun Küçük Asya’da uğradığı millî utancı temizlemek ve liderlerini imha ederek Venizelos’a karşı Kral Konstantin yanlısı grubu sindirmek ve ortadan kaldırmak¹⁹.

II. Altıların Yargılanması

Parlamento binasında kurulan ve General Othonaios başkanlığında on su-
baydan oluşan Askerî Mahkeme’de ilk duruşma 13 Kasım 1922’de başladı. Du-
ruşmalar on beş gün süreyle devam etti. Savunmacılar ilk olarak mahkemenin
yargılamaya yetkisi olmadığını ileri sürdüler. Ama bir netice alınamadı. General
Papoulas, Albay Passaris ve Spyridonos, Binbaşı Skylakakis, George Rallis ve
Rentis iddia makamının tanıkları; Generallerden Trilivas, Valettas, Pallis, Ha-
xadaktylos ve ılımlı politikacılardan Zavitsianos ve Demertzis savunma maka-
mının tanıklarıydı²⁰.

Sanıkların özgürce savunma yapmalarına izin verildi. Son üç yıl içinde sa-
nıkların davranışları hakkındaki detaylar canlı bir şekilde ortaya kondu. Tanık-
lar, bilerek vatana ihanet suçlamasına hiçbir zaman yanaşmadılar²¹. Halk da bu
Mahkeme’ye büyük bir alâka gösteriyordu²².

En önemli sanık olan Gounaris, ilk birkaç oturuma katıldı ancak yargıla-
manın ilerleyen günlerinde tifoya yakalanarak yüksek ateşle yatağa düştü, te-
davisini için bir hastaneye yatırıldı. Durumu giderek ağırlaştığı için 19 Kasım
tarihinden itibaren mahkeme huzuruna çıkamadı²³. Avukatlar suçlamalara ma-
ruz kalan bir hükümetin reisinin mahkemede hazır bulunamadığı için yargıla-
manın devamının mümkün olmadığını iddia ederek yargılamanın tehirini talep
ettiler. Ancak Askerî Mahkeme bu talebi ret ederek Gounaris’in yargılanmasına

19 Smith, **Yunan Düşü**, s. 453-554.

20 Smith, **Yunan Düşü**, s. 455-56.

21 Smith, **Yunan Düşü**, s. 456.

22 **Vakit**, 16 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1770, s. 3.

23 **Vakit**, 19 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1773, s. 3; **Vakit**, 21 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1775, s.3; **Vakit**, 22 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1776, s. 3; **Akşam**, 22 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1497, s. 3; **Akşam**, 24 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1499, s. 3; **Akşam**, 25 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1500, s. 3; **Tanin**, 22 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.40, s. 3.

giyaben devam edilmesine karar verdi²⁴. Bu yüzden savunması onun kaleme aldığı ifadelerle giyaben yapıldı²⁵.

Türk basınına yansıyan haberlere göre yargılamanın nasıl cereyan ettiği hakkında kısmen de olsa bilgi sahibi olabiliyoruz. Buna göre:

İddia makamının şahitleri Gounaris aleyhinde ağır ithamlarda bulunuyorlardı. Konstantin'in Yunanistan'a dönüşü ve tekrar tahta çıkışı üzerine müttefiklerin tutumunu değiştirdiği halde maceraperest hareketlerde bulunması tenkit ediliyordu²⁶.

Gounaris bu suçlamalara cevaben savunmasında, Lord Curzon ile görüşmelerine dair bir tezkerenin elinde olduğunu beyân etmişti. Lord Curzon'un, kendisine İngiltere'nin Yunanistan hakkında beslediği sevginin değişmez olduğunu ve şahıslar ile değişmeyeceğini söylediğini ifade etmişti²⁷.

Şahit olarak katılan bir Binbaşı verdiği ifade de, eski Başbakan Protopapadakis'in orduya lüzumlu olan paraları vermekten daima beri durduğunu, eski bakanlardan Rallis ve Kral Konstantin çoktan çekilmiş olsaydı devletlerin Yunanistan'a karşı tutumunun değişmesine sebep olacağını söylemişti²⁸.

Şahit olarak katılan Dışişleri Bakanlığı Müdürü Rentis ise, Kuzey Epir ile Oniki Ada'nın kaybı ve Sevr Antlaşması'nın geçerliliğini yitirmesi sırf Konstantin'in krallığından ileri geldiğini beyân etmişti²⁹.

Mahkemenin ilk günlerinde şahit olarak ifade veren General Papoulas, Sakarya seferinin, kendisinin ve Erkân-ı Harbiye'nin ısrarlı itirazlarına rağmen Konstantin'in ve sırf siyasî maksatla hükümetin ve bilhassa Gounaris'in ısrarlı talebi üzerine icra edildiğini bu yüzden felaketten onların sorumlu olduğunu, hükümetin orduyu erzak ve mühimmattan mahrum bıraktığını, İstanbul'a karşı Yunan nümayişinin de Gounaris'in ısrarı üzerine yapıldığını ileri sürmüştü³⁰.

24 **Akşam**, 22 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1497, s. 3; **Tanin**, 22 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.40, s. 3.

25 Smith, **Yunan Düşü**, s. 456.

26 **Vakit**, 23 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1777, s. 3.

27 **Vakit**, 23 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1777, s. 3.

28 **Vakit**, 19 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1773, s. 3.

29 **Akşam**, 19 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1494, s. 3; **Vakit**, 20 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1774, s. 3.

30 **Akşam**, 16 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1491, s. 2; **Vakit**, 16 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1770, s. 3.

General Papoulas’ın halefi General Hadjianestis hakkındaki ifadeleri duruşmada gerginlik meydana getirmiş, sözleri sık sık Hadjianestis tarafından kesilmiş, iki general karşılıklı münakaşa etmişlerdi. Papoulas, Hadjianestis’in yegâne faaliyetinin menfur bir propaganda ve ordu kadrolarını bozmak ve bu suretle orduyu tefessühe uğratmak olduğunu ileri sürmüştü³¹.

Şahit olarak katılan Yunan milletvekili Rallis ifade verdiği bir sırada Lloyd George’un bir şikâyetinden bahis etmişti. İfadesine göre: Ocak 1921’de Yunan Hükümeti, Yunan ordusunun durumuna tamamıyla hâkim olduğunu ve taarruza girişikten üç hafta sonra Türk ordusundan ortada eser kalmayacağını temin etmiş ve eski İngiliz Başbakanı Lloyd George o zamandan beri hep bu teminat üzerine hareket etmişti. Hadiseler bu teminatın doğru olmadığını ortaya çıkarınca Lloyd George Yunan ricaline hitaben, “*Vakâyi bana olan va’dinizi tezkîb etti. Şimdi ben İngiliz efkâr-ı umûmiyesinin karşısında pek fena bir mevkiye kalaçağım.*” sözlerini söylemişti³².

Eski Harbiye Bakanı Theotokis ifadesinde, Berlin’den Yunanistan’a iyi niyetlerle geldiğini genel seferberlik emrinin erkân-ı harbiye tarafından verildiğini söyleyerek kendisinin suçsuz olduğunu ileri sürmüştü .

Askerî hezimetin sebepleri çarpıcı ve gerçekçi ifadelerle sanıklar tarafından dile getirilmekteydi. Nitekim General Hadjianestis ve eski Harbiye Bakanı Theotokis 20 Kasım tarihli sorgularında, General Trikupis grubunun bozulmasının, felaketin asıl sebebini teşkil ettiğini ifade etmişlerdi³³.

General Hadjianestis Askerî Mahkeme’nin son celsesinde asıl sorumlunun General Papoulas olduğunu iddia etmiş ve askerî hezimetin sebeplerini şu sözlerle izah etmişti³⁴:

“İstanbul’a karşı seferi ciddi telakkî ediyordum. Filhakîka bu şehir Kemalîstler için bir levâzım merkezi idi. Kemal’in 400 tayyâre, 1000 mitralyöz ve 150.000 silah sipariş ettiğini haber almıştım.

General Harrington’un buna dair ilgisini celb ettim ve bu siparişlerin gelişi halinde Kemal’in teslihât itibariyle bize üstün geleceğini hükümete bildirdim.

31 **Akşam**, 16 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1491, s. 2.

32 **Vakit**, 23 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1777, s. 3.

33 **Akşam**, 22 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1497, s. 3; **Tanin**, 22 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.40, s. 3.

34 **Vakit**, 1 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1785, s. 2.

İzmir'e dönüşümde Trikupis cepheye birçok firarlar vukû bulduğunu bana söyledi. Bu sırada düşman 30 takip tayyâresi tedarik etmişti. Keşif çalışmaları müşkilât kesb ediyordu. Hükümetten tayyâre kuvvetimizin takviyesini talep ettim. Fakat bir netice elde edemedim.

İstanbul'dan gelen haberler İzmit cephesinde bir hücumu bildiriyordu. 8-21 Ağustos'ta düşman Ortanca'da taarruz etti. Karahisar'da düşman kuvvetleri 20 fırka idi. Muharebe başladığı zaman Trikupis emniyet veren telgraflar gönderdi. Ertesi sabah takviye kıtaatı talep ediyordu. Generalin düşmanı mahallinde mağlup etmek istediğini hissettim, bu bir hata idi. Karahisar'ı muhafaza etmek bizi tehlikeye koymaktı.

16-29 Ağustos'ta Trikupis'in izini kaybettim. Ne keşif müfrezeleri ne tayyâreler onu bulamadıkları halde ben ona nerede mülâkî olabilecektim? Esaretini Türk tebliğlerinden öğrendim.

Bu şart dâhilinde, değil ben, Bonapart bile vaziyeti kurtaramazdı. Mağlubiyetimiz askeri gücün eksikliğinden ileri gelmiştir. Ordunun ricatı ancak Uşak civarında kati mağlubiyete uğradıktan sonra panik haline dönmüştür. Fakat cihanın bütün orduları hezimetlere ve paniklere uğramışlardır. Hulâsa asıl hata bilhassa Kilikya'nın tahliyesinden sonra muazzam bir cepheyi yetersiz kuvvetlerle muhafazaya teşebbüs etmekti.

Hâkim efendiler, mesele açıktır. Dumlupınar, Eskişehir ve diğer Türk isimleri taşıyan mevkiiler Yunan arazisi ad edilecekse, bundan selefimi (Papoulas) mesul tutunuz. Küçük Asya benim ellerim arasında olduğu için hastanın yanı başına çağrılan son doktor olduğum cihetle beni mesul tutmanız ve devamlı surette bu vazifeyi görmüş olan tabibi rahat bırakmanız haksızlık değil midir? Unutmayınız Reis Efendi ki kendilerine ait olmayan defne dallarıyla kuşanmış generaller olduğu gibi layık olmadıkları dikenlerle mestûr olanlar da vardır”

Mahkeme süreci böyle cereyan ederken dava sonucunun idam kararlarıyla neticeleneceği baştan beri anlaşılıyordu. Nitekim Yunan gazetelerin de İhtilâl Komitesi'nin beyanlarına dayanılarak verilen 18 Kasım tarihli haberlerde Goumaris, Theotokis ve Hadjianestis haklarında idam kararı verileceğinin kesin olduğu bildiriliyordu³⁵.

35 **Akşam**, 19 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1494, s. 3; **Vakit**, 20 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1774, s. 3.

Yargılama sürecinde Müttefikler, Yunan İhtilâl Komitesi’ne nota vererek, verilmesi beklenen idam kararlarının tatbikinin tehir edilmesini istemişlerdi³⁶. Ancak Yunan İhtilâl Komitesi bu taleplere olumsuz cevap vermişti. Bu süreçte İngiltere’nin Atina Elçisi Lindley de idam kararlarının tatbikini önlemek için hükümeti adına şiddetli muhtıralar vermiş ve etkin bir tavır takınmıştı³⁷. Ancak bir netice alınamayacaktı.

Karar verilmeden iki gün önce ihtilâl sonrası kurulan Krokidas Hükümeti istifa etmiş ve 26 Kasım’da yeni ihtilâl bakanlar kurulu üyeleri Kral II. George önünde yemin ederek göreve başlamıştı. Yeni Başbakan, ihtilalin liderlerinden Gonatos olmuştu³⁸.

Nihayet beklenen karar 28 Kasım 1922 Salı günü sabah erkenden General Othonaios tarafından okundu. Sanıkların hepsi vatana ihanetten suçlu bulundular. Averoff cezaevinde bulunan sanıklar mahkeme kararını dinlemek üzere hazır bulundurulmamışlardı³⁹.

“*Küçük Asya Felaketi*”nden sorumlu tutulan sanıklarla ilgili⁴⁰ Askerî Mahkeme’nin oldukça uzun olan hüküm mazbatası şu esaslara istinat etmektedir: Müttefiklerin uyarılarına rağmen Konstantin’in tahta dönüşüne dâhil olmak ve bunun tehlikesini halktan gizlemek. Terörist metotlarla Konstantin’in tahta dönüşünü ve iktidarını sağlamlaştırmak. Bunların sonucunda Sevr Antlaşması’nın iptaline sebep olmak. General Hadjianestis’in İstanbul’a karşı hücum girişimi⁴¹ ve bunun düşmanın hücumunu getirmesi ve neticede Küçük Asya ön cephesinin yıkılması, bu suretle Türk taarruzunun devamı esnasında

36 **Vakit**, 20 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.1774, s. 3.

37 **Tevhîd-i Efkâr**, 30 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.531-3559, s. 1.

38 Smith, **Yunan Düşü**, s. 444,457.

39 Framkin, **Barışa Son Veren Barış**. s. 557; Smith, **Yunan Düşü**, s. 458. Karar mahkemede okunurken, yattığı klinikte vasiyetnamesini yazan Gounaris buradan alınarak Averoff hapishanesine nakledilmiştir. Bkz. Aynı yer.

40 **Vakit**, 2 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1786, s. 1.

41* Yunanlıların İstanbul’u İşgal Girişimi: Temmuz 1922 sonlarında iki Yunan Tümeni Bandırma’dan Tekirdağ’ına nakledilmiş General Hadjianestis karargâhını bu ile taşımıştı. 28 Temmuz 1922’de Müttefik Devletlere verilen Yunan notasında barışın sağlanmasının yolunun İstanbul’un Yunanistan tarafından işgal edilmesiyle mümkün olabileceği belirtilmekteydi. 1 Ağustos’ta İstanbul’a girmek üzere harekete geçen Yunan ordusunu durdurmak üzere, Müttefikler tarafından ilan edilen tarafsız bölgeye ilerlendiği takdirde kuvvet kullanılacağı bir notayla bildirilince, bu çaba da sonuçsuz kalacaktı. Bkz. Akandere, Semiz, “... Yunanlıların Anadolu Macerası ve Küçük Asya Felaketi”, s. 77-78.

elbiseler ve savaş malzemeleri ile dolu depoların kasten terki ve ordunun büyük kısmınının zayıdır⁴².

Karara göre, eski Başbakan ve Adalet Bakanı Dimitrios Gounaris, eski Maliye Bakanı ve Başbakan Petros Protopapadakis, eski Dışişleri Bakanı Georgios Baltazzis, eski İçişleri Bakanı Nikolaos Stratos, eski Harbiye Bakanı Nikolaos Theotokis, eski Küçük Asya Ordusu Başkomutanı General Georgios Hadjianestis ölümüne, eski Ulaştırma Bakanı Xenophon Stradigos ve Tümamiral Michael Goudas da ömür boyu hapse mahkûm edildiler. Hadjianestis, Stradigos ve Goudas'ın da aynı zamanda rütbeleri geri alınıyordu. Ayrıca Gounaris 200.000, Protopapadakis 500.000, Baltazzis 1.000.000, Theotokis 1.000.000, Stratos 355.000, Goudas 200.000 drahmi para cezasına mahkûm edildiler⁴³. Yunan resmî beyanatına göre, sanıklar vatana ihanet suçunu işledikleri için verilen ceza, askerî sözleşmelere ve ceza kanununu hükümlerine uygundu⁴⁴.

III. İdam Cezalarının İnfâzı

Mahkeme'nin sonuçlandığı aynı günün sabahı 28 Kasım 1922'de karar, Averoff cezaevindeki mahkûmlara bildirildi. Gerekli işlemlerin ardından idam mahkûmları buradan alınarak Atina'da Goudi mevkiine götürüldüler. Öğlene doğru kurşuna dizmek suretiyle idam cezaları yerine getirildi⁴⁵.

Yunan basınında çıkan haberlere göre idam cezalarının infazı şöyle gerçekleştirilmişti:

42 **Vakit**, 3 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1787, s. 2; **The New York Times**, 29 November 1922, s. 1.

43 **Vakit**, 29 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1783, s. 2; **Tevhîd-i Efkâr**, 29 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.530-3558, s. 1; **Yeni Şark**, 29 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 418, s. 1; **The New York Times**, 29 November 1922, s. 1; **Vakit**, 30 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1784, s. 1; **Tevhîd-i Efkâr**, 30 Teşrîn-i sâni (Kasım)1922, nr.531-3559, s. 1. Ömür boyu hapis cezasına çarptırılan, Xenophon Stradigos ve Michael Goudas birkaç yıl sonra salıverilmişlerdir. Bkz. Smith, **Yunan Düşü**, s. 458 dipnot bilgisi.

44 **The New York Times**, 29 November 1922, s. 1.

45 **Vakit**, 29 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1783, s. 2; **Tevhîd-i Efkâr**, 29 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.530-3558, s. 1; **Yeni Şark**, 29 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 418, s. 1; **The New York Times**, 29 November 1922, s. 1; **Vakit**, 30 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1784, s. 1; **Tevhîd-i Efkâr**, 30 Teşrîn-i sâni (Kasım)1922, nr.531-3559, s. 1.

The New York Times gazetesinde idam cezalarının infâzının detayları hakkında bilgi verilmiştir. Bkz. **The New York Times**, 1 December 1922, s. 1; **The New York Times**, 20 December 1922, s. 1.

Kararın açıklanmasının hemen ardından, saat sekizde Askerî Mahkeme Savcısı Albay Grigoriadis Averoff hapisanesine gitti ve idam kararını kendilerine bildirdi. Gounaris saat yedide hasta bulunduğu hanesindeki yataktan kaldırılarak oraya nakledilmişti. Mahkûmlar idam kararını soğukkanlılıkla dinlediler⁴⁶.

Savcı nihayet on bire kadar vasiyetnamelerini yazabileceklerini, ailelerini görebileceklerini ve dinî vazifelerini yerine getirebileceklerini bildirdi. Bundan sonra Albay Grigoriadis, Hadjianestis’in nişanlarını söktü.* Mahkûmlar vasiyetnamelerini yazdıktan sonra ailelerini kabul ettiler. Bu anda çok acıklı bir sahne cereyan etti. Saat on buçukta bir papaz gelerek dinî telkinde bulundu. Saat on birde hapishaneden çıkarılarak hasta nakline mahsus iki nakliye otomobiliyle Goudi mevkiine nakledildiler. Otomobillerde jandarma, memurlar, Grigoriadis ve mahkûmların bazı aile fertleri vardı. İdam mahallinde iki kıta piyade askeri beklemekteydi⁴⁷.

Gounaris otomobilden Stratos’un yardımıyla inebildi⁴⁸. Hepsinden daha çok Theotokis metanet gösterdi. Ötekiler güçlükle ayakta duruyorlardı. Giritli bir Teğmenin komutasında sırf Giritli askerlerden oluşan otuz asker on beş metre mesafede mahkûmların karşısında yerlerini aldılar. Beşer kişiden oluşan kısımlara ayrılarak her bir kısım bir mahkûmun karşısında durdu. Aynı zamanda iki üst rütbeli subay da idam merasimi esnasında selam dur vaziyetinde duruyordu. Soldan sağa sıra ile mahkûmlar şöyle sıralanmışlardı: Theotokis, Stratos, Gounaris, Protopapadakis, Baltazzis ve General Hadjianestis⁴⁹.

Mahkûmlar, başta Stratos olmak üzere son dakikaya kadar soğukkanlılıklarını muhafaza ettiler. Hatta Stratos, Gounaris’e son dakikada bir sigara vermiş ve Gounaris de o sigaradan iki üç nefes çekebilmişti. Yine Stratos son anlarında Gounaris’e: “*cesaret, kaderimiz böyle imiş*” de demişti. Theotokis son anlarında

46 **Yeni Şark**, 2 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr.421, s. 2.

* The New York Times gazetesinde verilen bir haberde, General Hadjianestis’in idam mangası karşısında madalya, nişan ve rütbelerinin üniformasından kesilip, kılıcının kırıldığı belirtilmektedir. Bkz. **The New York Times**, 29 November 1922, s. 1.

47 **Yeni Şark**, 2 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr.421, s. 2.

48 **Vakit**, 3 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1787, s. 2.

49 **Yeni Şark**, 2 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr.421, s. 2; **Vakit**, 3 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1787, s. 2.

göğsüne haç işaretini yapıyor, Baltazzis de kendisine ateş edecek askerlere kalbine nişan almalarını söylüyor ve eliyle kalbinin yerini gösteriyordu⁵⁰.

Mahkûmlar gözlerine bağ konmasını istemediler. Saat 11.28'de Teğmen kılıcını çekerek ateş edilmesini emretti. Birden işitilen silah sesleriyle beraber altı ceset yere yuvarlandı. Bilahare her bir kısım onbaşı mahkûmlara yaklaşarak son mermiyi sıktı. Cesetler ailelerine teslim edilerek mezarlığa nakledildi⁵¹.

İdam cezalarının uygulanmasının ardından İngiltere, Yunanistan ile diplomatik münasebetlerini kesti. 28 Kasım akşamı İngiliz elçisi Lindley Atina'yı terk etti⁵².

İngiliz gazeteleri, siyâsî bir intikamla idam kararlarının uygulanmasından dolayı son derece ağır eleştirilerde bulundular. Yapılan yorumlarda, Yunanistan'ın bu suretle medenî bir millet olmadığını gösterdiği ve bunun önemli neticeler vereceği belirtilmekteydi⁵³.

Fransız gazeteleri de verilen kararı çok ağır bulmuş, bunun Lozan'da Venizelos'un vazifesini daha müşkül hale koyacağı ifade edilmişti⁵⁴. İstanbul'da yayımlanan Rum gazeteleri ise idam kararlarının tatbikini memnuniyetle karşılamışlardı⁵⁵.

Türk basınında ise gerek mahkeme sürecinde ve gerekse sonrasında yaşanan hadiseler ile ilgili yapılan haber ve yorumlar, öncelikle Yunan, kısmen de İngiliz, Fransız ve İstanbul'daki Rum basınına dayanmaktadır. Bu sürece dâhil Türk görüşünü yansıtır leh de ya da aleyh de haber ve yorum yapılmadığı görülmektedir. Gerek Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın gerekse de Türk siyasi ve askerî ricalinin de konuya dair bir beyanatı veya yorumları olmamıştır. Lozan Konferansı katılım süreci ve başlaması ile Saltanatın kaldırılması, Sultan Vahdettin'in kaçıışı gibi üst üste gelen çok önemli siyâsî gelişmelerin yaşandığı bir dönem olması, bu durumun sebebi olsa gerektir.

50 **Vakit**, 3 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1787, s. 2.

51 **Yeni Şark**, 2 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr.421, s. 2.

52 **The New York Times**, 29 November 1922, s. 1-2.

53 **Vakit**, 30 Teşrin-i sâni (Kasım)1922, nr.1784, s. 1; **Vakit**, 1 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1785, s. 2.

54 **Vakit**, 1 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1785, s. 2.

55 **Akşam**, 1 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1505, s. 2.

“*Küçük Asya Felaketi’nin*” sorumlusu sayılanların idam edilmelerinin doğru bir karar olup olmadığı uzun zaman tartışılırken, Yunanistan 1922-1936 yılları arasında tam bir istikrara kavuşmamış, birçok darbe teşebbüsü ve ihtilallere maruz kalmıştır⁵⁶.

IV. Yeniden Yargılama

Son zamanlarda Yunanistan’ın yakın tarihi algılamada bir normalleşme dönemine girdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Başbakan Petros Protopapadakis’in torunu Mihalis Protopapadakis idam edilenler üzerindeki “*vatan haini*” damgasını kaldırmak amacıyla ilki 2008’de olmak üzere Yunan Yargıtay’ına toplam üç kez başvurmuştur. İlk iki başvuruyu delil yetersizliği gerekçesiyle reddeden Yargıtay sonunda, yeni verilerin incelenmesi amacıyla davanın yeniden açılmasını Ocak 2010’da kabul etmiştir⁵⁷. Protopapadakis verdiği dava dilekçesinde: Küçük Asya Felaketi’nin ardından toplanan Askerî Mahkeme’nin 1922’deki yenilginin sebeplerini bilemeyeceğini, ellerinde idam kararı için yeterli belge ve kanıt olmadığını öne sürmüştü⁵⁸.

Bu süreç Yunanistan’da bir tartışmayı da beraberinde getirmiş ve “*Küçük Asya Felaketi*”nden sonra imzalanan mübadele antlaşmasıyla Yunanistan’a göç etmek zorunda kalan ve bugün sayıları iki milyonu bulan Anadolu Rumlarını temsil eden 185 dernek davanın yeniden açılmasına karşı çıkmıştır⁵⁹.

Yüksek Mahkeme sonunda sadece “*vatan hainliği*” ile ilgili suçun lağvedilmesine ikiye karşı üç oyla karar vermiştir. Ancak aynı Yargıtay, idama mahkûm olanların Yunan ordusunun bozguna uğramasında ne denli suçlu oldukları konusunda, “*davanın zaman aşımına uğradığı ve askerî mahkeme tutanaklarının kaybolduğu*” gerekçesiyle herhangi bir yargıya varılamayacağına da kanaat getirmiştir⁶⁰. Verilen kararda eski Başbakan Venizelos’un “*Onlar vatan haini değil. Cezaları infaz etmeyin*” diyen telgrafı ve parlamentodaki bir konuşması da etkili olmuştur⁶¹.

56 Pallis, *Yunanlıların Anadolu Macerası...*, s. 129.

57 **Sabah**, 20, 21 Ekim 2010.

58 **Hürriyet**, 6 Aralık 2009.

59 **Sabah**, 21 Ekim 2010.

60 **Sabah**, 21 Ekim 2010.

61 **Radikal**, 22 Ekim 2010.

Böylece hadiseden 88 yıl sonra mahkeme kararı ile “*Altılar*”ın üzerlerindeki vatan hainliği damgası kalkmış bir nevi itibarları iade edilmiştir.

Sonuç

Büyük Türk zaferinin Yunanistan’da meydana getirdiği gelişmeler, ortaokul ve liseler için hazırlanmış olan “*T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*” ile üniversiteler için hazırlanmış olan “*Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*” ders kitaplarında bulunmamaktadır. Yaşanan hadiseler bir ihtilal ortamında meydana gelen ve elbette medeni bir ülkede de olmaması gereken şeylerdir. Bizim açımızdan da sevindirici bir yanı bulunmamaktadır. Ancak Büyük Taarruz ile Yunanlıların Anadolu’dan tardedilmesi neticesinde; Türk Zaferi’nin Yunanistan’da meydana getirdiği yıkıcı böylesi önemli gelişmeler, zaferin büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir ve ders kitaplarında da gereği kadar yer verilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada ortaya konan dava süreci ve sonucu, Yunanlıların Türkiye’de giriştikleri askerî harekâtı ve neticesinde yaşanan hezimetini nasıl değerlendirdiklerini göstermektedir. “*Altılar*”ın yargılanmasında sanıklara yöneltilen suçlamalar, aynı zamanda yaşanan hezimete dair Yunan resmî tarihinin de temelini oluşturmuştur. Onlara göre hezimetin asıl sebebi ihanettir, hadiseleri bu açıdan açıklamak ve 1921-1922 döneminin siyasi ve askerî ricalinin üzerine faturayı kesmek millî onurlarını kurtarmada kendilerine daha hoş geldiği anlaşılmaktadır.

Yunanlıların Türkiye’ye yönelik askerî harekâtın bir hezimetle neticelenmesi ile Sevr Antlaşması’nın Yunanistan’la ilgili hükümlerinin tatbiki mümkün olmamıştır. Bunun da sebebi iddianamede ve kararda ifade edilenlerin yanı sıra, Türk Millî Mücadelesinde yaşananların ayrıntılarında gizli olsa gerektir.

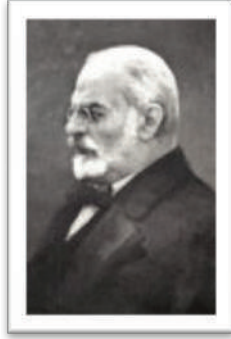
Venezelos, Şubat 1929’da verdiği bir beyanatında, 1920’den sonra kurulan hükümetlerde görev alanların vatana ihanet etmediklerini ve bilerek bir felâkete sürüklediklerini ifade etmiştir. Bkz. Albay Büjak, ...**Yunan Ordusu’nun Seferleri**, s. 260-61 dipnot bilgisi.

Ek-I

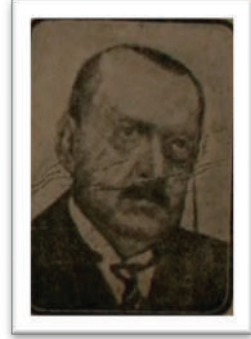
Yargılanan ve İdam Edilen Altılar

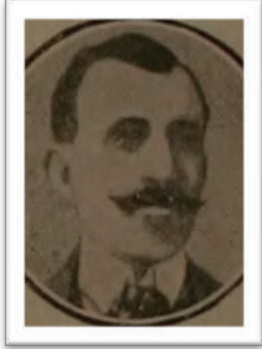
Dimitrios Gounaris
(1867-1922)
Başbakan, Adalet Bakanı
Vakit, 30 Teşrin-i sani (Kasım) 1922,
nr.1784, s.1.

Petros Protopapadakis
(1860-1922)
Maliye Bakanı, Başbakan

Georgios Baltazis
(1866-1922)
Dışişleri Bakanı
Yeni Şark, 29 Teşrin-i sani (Kasım)
1922, nr.418, s.1.

Nikolaos Stratos
(1877-1922)
İçişleri Bakanı
Tevhid-i efkâr, 30 Teşrin-i sani (Kasım) 1922,
nr.531-3559, s.1.

Nikolaos Theotokis
(1878-1922)
Harbiye Bakanı

Georgios Hadjianestis
(1863-1922)
Küçük Asya Ordusu
Başkomutanı
Vakit, 30 Teşrin-i sani (Kasım)
1922, nr.1784, s.1.

Ek-II**Altılar Davası**

13-16 Kasım 1922

Soldan Sağa: Michael Goudas, Georgios Baltazzis, Xenophon Stradigos, Dimitrios Gounaris, Nikolaos Stratos, Nikolaos Theotokis, Petros Protopapadakis.

Ek-III**Altılar Davası**

17-27 Kasım 1922 Smith, **Yunan Düşü**, s. 340.

Soldan Sağa: Michael Goudas, Georgios Baltazzis, Xenophon Stradigos, Nikolaos Stratos, Nikolaos Theotokis, Petros Protopapadakis ve General Georgios Hadjianestis.

Ek-IV

Akşam, 21 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1496, s. 3.

آشوبه حرب مسترلر نك كمال كرس

جمر ملر حقتده ۱۵ ماده لك اتهامنامه

توانيس ، باطنجي ، ستراتيوس ، پروتوپاذاكي ، غوزدا ، توتوكيس ،
هاجي آنتي وستراوس حقتده سياسي وعسكري مدهش اتهاملر

<p>۱ — سكر فرائيلو ناعلمه مكافات تده اعطاس لول وامدق ائفك سورتيه مئنه بارسه اسراف واردهوي بيوكه حروبئنه مروض برافشلور .</p> <p>۲ — سوره باعده نامه سي مطالبات مليك اسغري حدودي اولق اوزره املاواچن جاس بئلكه فراري سلايه اولون دونلر زنده عوسط ايراسي اعرفه ثبوت خصو سنده صلاحيت ناه بخش ائفشلور .</p> <p>۳ — موازه سزلكي ايله معلوم اولاق جنرال هاس آلسون باش قوماندن امين ائفشلور .</p> <p>۴ — آلاطول اردوسنه فرمسي جلب ائفك، اردوكه اوله حريه سي شيفلا تئفقر و بو سوزنه دشمن ائرشك انتهالي احداث ائفشلور .</p> <p>۵ — حاصل اولان اشلادن سركه درانلك يونانسته مديون بولونلر ايله يلدن فراغت ائفشلور .</p> <p>۶ — حكومت آوقاسنده براس آهده آه اسفريت مديون باش ويكر لره سركه بئكه فرولة اجرائيه تفكيك ايله بركه آساش هي وسكونتيرور اعالي قاضي جايايه تئرشلر و سديبلر ايله اولوتله خوف و تهميني ذوق ائفشلور .</p> <p>۷ — توقي باش ويكل و ديتره رايون يونان سياسي حيثت عرضنه سوت و است ائفندن و وايه لوسيه غير ستملي و سترلر سوشلرئنه بؤدج ائفكده نئج ائفشلور .</p> <p>۸ — بوز اوزك آئشه حير بر ائلكه اساسي تحريرات دولاق و شاهه لره لادايه ايجاح و يلك ايلكده دور .</p>	<p>آئشه مئندرس خرتلره اولوندينه كوره ، جرمين سياسي و عسكري استجاب ايله حيثت استعطافه ، تاج تمهينه و استجابيون مئين اوزون پرواوير تنظيم ايدركه ، اختلال ايرديتمسي ، جرميلر هلكه ائلكه اوزره بئركه ، بروتوكوس ، ك مئز باقمئده تفكيك ايله بئكي قوي ماده برواق حربه فوج ائيشي رتعميلات و استجابيون اكال ائمش اولاق غوزايس ، باطنجي ، ستراتيوس ، پروتوپاذاكي ، توتوكيس ، هاجي آنتي وستراوس - نئزده اولق بش ماده كره بر اتهامنامه نئسرت ائفشلور . آئشه غوزلر لئك نئسرت ايدين . مذكور اتهامنامه بروحه آئيشور :</p> <p>۱ — جرميلر ، دول ، نئفك ۱۶ كاون اول ۱۹۲۰ تاريخل توسطه نئمه ، فرال قسطنطينيه ، مديونه اعالي ادي موصيه دعوت و يونان بئلكه حقيقي كئم ايله اعايلين بوزده فلسفياك ملوزئنه فرال سابق اوله واي وريدكي اضا ائفشلور .</p> <p>۲ — مديون بئفك فرايله يونانسته ترك ايدين شياي بيوكه حلق ايجون تءاير لازمي ائفخ ائفشلور .</p> <p>۳ — فرال سابق قسطنطينيه مودق اوزوشه يونانسته مالي آبلونلكه تطبيقه هائرتفلك و رتكاره ۱۱ كاون اول ۱۹۲۰ تاريخل توسطه يونان بئلكه كئم ائفشلور .</p> <p>۴ — بوزك و كوزوك اطبات عسكري باشه ماضر ر غوزئفدر قوماندلرئ تئجين ايدوكه حرب ضابطلر اوزاللاشه بر ستر و فراري سابلرئ حياه ائفشلور .</p> <p>۵ — ائفكفر و فرانسز باش ويكفرئ ، سكر و ديتر آئشك بروسؤده ، قسطنطين يونان تاج وختنده بولوتدابه يونانسته مئجه بر كئسه لكه مظاهري آئيد ايدمه بئكي بيان ايشكاري حاله ، جرميلر فرال نئزده اسندا ائلكه نئزده اسرار ائفه ملوز حقيقي يونان بئلكه ساللا ائفشلور .</p> <p>۶ — مارت ۱۹۲۲ تاريخده سفر لره هندو لازم كان تاجهي و بر كئسز بولوندمه دي آفكار لئده سركات حريه لك باشلامسي</p>
---	--

Ek-V

Vakit, 1 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1785, s. 2.

(هاجی آنستی) نك صوك مدافعاتی

پوتان باش قوماندانی دیوان حربك صوك جلسه نده اصل صوكك (پاپولاس)
اولدینی ادما ایش و اردوددی قاریشقلقدن بحث ایلهدشدر

پاپولاس صوكك دوقوز اولدیز جاله نوبسولون
موتناكز و دووانی صونده بوطندهی كوروس
اولان طبعی واقت براقا كز حقیقلی دنگیور!
اوتونایكوز دئوس اهندهی كندیرله ماشاوانان
دنه دلققه قودانغی جدار اولدینی كی لایق
اولادیزی دنگرله ستور اولارده واردر .

(پاپولاس) ده محاکمه ایدیله جلت

آنه . ۳۰ نفرین نای (۶) — هات
اساطیله دن جباله (پاپولاس) حقیقه برنگه
سادر اولمشدر . جباله ، اوزاق لازمی تالیق
ایدرگ اثبات وچرد ایدیلده ایچون برمان
طلب ایشدر . (پاپولاس) ك ایسته یق اوت
ورلشدو .

دووجه غننه نك مطالباتی

پوتانسلده جرمك اعدانه عاومپیزی
وحكم اعدانك اعراسی شهریزدك وولر
میانده بوگرمونوكه قاریشلاشدو شهریزده
چقان دووجه غننه نكده ولسی آغونلاشمهدولر
دووجه غننه نك اك بیوق قیدداری جت
پوتانسلده سرفامروانلیستدن عداپتکاری
اعدام قرارك مذکور قرارك اعراسی
علیانه خارجدن داوع پوتان معاضلار
ووداخلارك دشر و دستوخ اولمانی حیدیه
تول ایلن اكتر - پوتان مناسبات سبب سلك
اخطاپیدو . دونك پروتدوسی غننه نك بولمه
یازدی بر غننه نك دیسورگ : « نكك ملیه
متلرخی اعدانه حكوم ایشك احتلال قومینه
سلك حلی و حلسر حرك ایشكی آیری بر
غننه نك . فقط پوتانی اولمان هر هانك بر
کیسه نك بوشورسده حق كلالی بوادر . پوتان
ملتی كندی ملاحظانه كوره استحصال ایشك
کیسه نك حق كلالو . »

دون آنسانكی (تاییدر روس) غننه نك ده
پوتان جرمك اعدان ، دست خنن ایدان
حواب تویده ایدمهك احتلاط وجوده كندیركی
بازیور وانكزه نك جرمك اعدان بولدر حرازل
بر ملاده اظهار ایشكك اسباب معلوم اولادینی
علاوه ایلدور .

آنه ده توقیقلر دوام ایلدیور

آنه . ۲۹ نفرین نای (۸) — سابق باش
لوماندان (هاجی آنستی) نك ارکان حرب رئیس
اولان (والهانس) دودست و ترف اعدلشد

پوتان اردوسی باش لوماندانی جبال (هاجی
آنستی) آنه دهی محاکمه ایشده هم عدال
دسانده بولونغی و خاندانی شو صوكك ایشك
ایشدر !

« استانبولده قاری ساری جندی نای
ایلیوردم . قالمقرو بو شهر قالمقزلر ایچون
بر نوازم سوكزی ایدی . نكك ۱۰۰ طیاره .
۱۰۰۰ قراپوز و ۱۵۰۰ بیك سلاح سرباز
ایتمكی شتر ایشدم .

جبال هنارمنوكك چوكا داز اطر دوی
جل ایتم و جوساوشوك وودوی خانه كلك
نشیلات ایشك زه توك ایتمكی حكومت
یلدردم . ازیمه عودقه (ترکیس) جیده
بر بوق نرازل داوع بولغی بكا سوبدهی .
و سوبده دن ۳۰ نكیب طیاره سی تارك
ایشدهی . استكانلار مشكلا كسب ایلدیوردی .
كومتدن طیاره فوتوك كویسهی طلب ایتم .
قطر بر نتیجه اله ایددم .

استانبولدن كان خپول ازمیت جیده بر
موی ایشار ایلدیوردی . ۲۱۸۸ آهستوسه
دشن لوزناجمده توش ایتمی . قر - خارده
دشن قوتاری ۴۰ قره ایدی . هزاره باشلاقی
زمان ترپوس ایشدن تالارل كندردی .
ایتمی سیاح شوخ قطانی طلب ایلدیوردی .
جبارك دشن هانده نكوب ایشك ایشك دكی
سی ایتم . بو بر شطا ایدی . قره حساری
مناظ ایشك بی نككیه بولغدی .

۲۹-۲۹ آهستوسه ترپوشك ایش
غاب ایتم . استكانداف مزلدی طیارلر
اول بولمدلری نك بر اركا ترمه ملاق
اوله یه كیم ؟ اساری نوك تیلغلر دن اوكرلیم .
بردیط داشلنده . نك برن . (پوتانلر) یله
وضن قراره مزیدی . مغلوبنن قره نكك
شصانندن متولدو . اردوكه رینن آكین
هنال جوازده طفی منویبه اوغرا دهل سكره
(بانك) خانه دوشمشدر . فقط جباله پوتان
اردوزی مزیزله ویاكیرله كردان اولمشدر .
خانه اصل خطا بلنامه كلیكایك كمله مند
سكره ستام برجه برن نیکالی فوتله مخاطبه
نذیت ایشكدی .

ساكر ایشدیلر . مسله سریمدر . دولر
بیکار ، اسكیپر وسائر توك اسلری ماشال
بولر پوتان اوانسی حد ایدیلک . برمدل
سلسی منزلت طویكیز . آسیای صغرا یخ قرم
آرمستنده اولغری ایچون شسته نك یان یك

Ek-VI

Yeni Şark, 29 Teşrin-i sâni (Kasım) 1922, nr.418, s. 1.

دون آتهدده ونیزه لوس سیاستنه آلتی قربان کسیدلی

آتهدده و نيزه لوس سياستنه آلتی قربان کسیدلی

آتهدده و نيزه لوس سياستنه آلتی قربان کسیدلی

هأيس آتسي ، بالطايس و توتوكيس دون صياح آتهدده اعدام ايدلشدور

سالحه بيمر انستيس اسلملن جلالت
نگار و قال آتهدده ايزه لوس و سقازيه عربنه
سور ايفر آتهدده بر اخلال حكومت
بر ايفر اعدام اولمشلورد : توتوكيس .

هأيسه آراسلنده لاطل ايدلن مومون لمر ايفر
بوسه بيمرلي ايش ايدل . اسلمليك آتهدده

دور ايدن آ آلامني ايجون ايفر ايش
بولامانمشور .

استراوس

بالتاجيس

غول ايس

غول ايس و توتوكيس و هأيسه آتسي
هأيسه آتسي و توتوكيس و غول ايس
لوس سياستنه آلتی قربان کسیدلی
بولامانمشور .

استراوس و غول ايس و توتوكيس
استراوس و غول ايس و توتوكيس
لوس سياستنه آلتی قربان کسیدلی
بولامانمشور .

بالتاجيس و استراوس و توتوكيس
بالتاجيس و استراوس و توتوكيس
لوس سياستنه آلتی قربان کسیدلی
بولامانمشور .

Ek- VIII

The New York Times, 29 November 1922, s. 1.

**GREEK EX-PREMIERS SHOT FOR WAR ROUT;
BRITAIN OFFENDED, BREAKS RELATIONS;
OUR CHARGÉ WARNED AGAINST KILLINGS**

SIX LEADERS PUT TO DEATH
Gounaris, Protopapada
kis and Stratos Among
Those Executed.

GREEK ARMY CHIEF A VICTIM
Two Are Doomed to Life Imprisonment as Traitors by
Court-Martial.

BRITISH PROTEST IGNORED
Official Statement Says Men
Brought Constantine Back
to Get High Places.

KAYNAKÇA

I. Gazeteler

Akşam: 16 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1491, s. 2; 19 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.1494, s. 3; 21 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1496, s. 3; 22 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1497, s. 3; 23 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1498, s. 3; 24 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.1499, s. 3; 25 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.1500, s. 3; 1 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1505, s. 2.

Hürriyet, 6 Aralık 2009.

İkdâm, 6 Eylül 1922, nr. 9148, s. 2.

Peyâm-ı Sabah, 6 Eylül 1922, nr.11778-1348, s. 1.

Radikal, 22 Ekim 2010.

Sabah: 20 Ekim 2010; 21 Ekim 2010.

Tanin, 22 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.40, s. 3.

Tevhîd-i Efkâr: 29 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.530-3558, s. 1; **Tevhîd-i Efkâr,** 30 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.531-3559, s. 1.

The New York Times: 29 November 1922, s. 1-2; 1 December 1922, s. 1; 20 December 1922, s. 1.

Vakit: 7 Eylül 1922, nr.1700, s. 2; 16 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.1770, s. 3; 19 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.1773, s. 3; 20 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.1774, s. 3; 21 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.1775, s. 3; 22 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.1776, s. 3; 23 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr.1777, s. 3; 29 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1783, s. 2; 30 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 1784, s. 1; 1 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1785, s. 2; 2 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1786, s. 1; 3 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr. 1787, s. 2.

Yeni Şark: 29 Teşrîn-i sâni (Kasım) 1922, nr. 418, s. 1; 2 Kânûn-ı evvel (Aralık) 1922, nr.421, s. 2.

II. Makaleler

Akandere, Osman - Semiz, Yaşar, “1919-1922 Yılları Arasında Yunanlıların Anadolu Macerası ve Küçük Asya Felaketi”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S 2, Ağustos 2003, ss. 51-85.

Akgün, Seçil, “Yunanistan’da Kurtuluş Savaşı’nı İzleyen Gelişmeler”, **Çağ-
daş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Dokuz Eylül Ün. Atatürk İlkeleri
ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, I/3, 1993, ss. 9-20.

III. Telif ve Tetkik Eserler- Hatıratlar

Albay Büjak, **1918-1922 Yunan Ordusu’nun Seferleri**, (Çeviren: İbrahim
Kemal), Askerî Matbaa, İstanbul, 1939.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasî Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a**, (Hazırla-
yan: O. Selim Kocahanoğlu), C I, Temel Yay., İstanbul, 2002.

Çakmak, Zafer, **İzmir ve Çevresinde Yunan İşgali ve Mezalimi**, Yeditepe
Yayınevi, İstanbul, 2007.

Framkin, David, **Barışa Son Veren Barış**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1993.

Gülmez, Nurettin, **Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün**, AAM.
Yay., Ankara, 1999.

Hatipoğlu, M. Murat, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**,
Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988.

Pallis, Alexander Anastasius, **Yunanlıların Anadolu Macerası (1915-
1922)** (Çeviren: Orhan Azizoğlu), Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1997.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, C III-
IV, TTK. Yay., Ankara, 1995; 1996.

Smith, Michael Llewlyn, **Yunan Düşü**, (Çeviren: Halim İnal), Ayraç Yayı-
nevi, Ankara,, 2002.

BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ YUNANİSTAN'IN İSTANBUL'U İŞGAL PLANI

Nuray ÖZDEMİR*

ÖZET

TBMM Ordusunun taarruza geçeceği endişesi ile Anadolu'daki işgal faaliyetlerine hız veren Yunanistan Ankara Hükümeti üzerinde baskı kurup barışa zorlamak amacıyla zaten İngiliz işgali altında bulunan İstanbul'un işgali için harekete geçmiştir. Yunan yönetimi, 29 Temmuz 1922'de İstanbul'u işgal edeceğine dair İtilaf Devletlerine bir nota vermiş, ardından da Trakya'ya birliklerini göndererek işgal konusundaki ciddiyetini ortaya koymuştur. İngiliz yönetimi Yunanistan'ın böyle bir girişimde bulunabileceğine ihtimal vermezken bu durum İtilaf Devletleri ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirmiş gerekirse silahla karşılık verileceği yönünde Atina yönetimi uyarılmıştır. Yunanistan'da büyük bir sevince yol açan İstanbul'un işgal planı, büyük bir gizlilik içinde büyük taarruz için hazırlık yapan Ankara Hükümeti'nden çok müttefik devletlerce hayret ve tepki ile karşılanıp önlenmiştir. Yunanistan'ın İstanbul'u işgal planları ve buna yönelik faaliyetleri dönemin Türk ve dünya basınında geniş yer bulmuş, böyle bir girişimin doğuda barışı geciktireceği endişesi ile özellikle Avrupa kamuoyu gelişmeleri büyük bir dikkatle takip etmiştir. İngiliz ve Fransız Heyeti ile Yunan kuvvetleri arasında 15 Ağustos 1922'de bir protokol imzalanarak Çatalca'da Yunan ilerleyişi durdurulmuştur. Bunun üzerine müttefik devletlerden destek bulamayan Yunanistan İstanbul'dan vazgeçerek tekrar Anadolu'ya yönelip işgal faaliyetlerini hızlandırmıştır.

Bu çalışmada, Yunanistan'ın İstanbul'u işgal girişimi ve bunun Türk Kurtuluş Savaşı açısından sonuçları değerlendirilmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Gölköy Kampusu BOLU e-mail: ozdemir_n@ibu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Yunanistan, İstanbul'un İşgali, Büyük Taarruz, Ankara Hükümeti, İngiltere, Kurtuluş Savaşı.

GREEK ARMY'S PLAN TO OCCUPY İSTANBUL BEFORE THE GREAT ATTACK

ABSTRACT

Greece, expediting the invasion activities in Anatolia with the concern that Grand National Assembly Army would attack, took action to occupy Istanbul which was already under siege by the English so that they could pressure the Ankara Government for reconciliation. Greek government sent a diplomatic note to the Allied Powers on July 29, 1922 stating their intent to invade Istanbul and deploy troops in Thrace and show the solemnity of the situation. English Government did not presume such an undertaking would be possible by the Greek and the situation brought the Allied Powers and Greece against each other which resulted in warning the administration in Athens that armed retribution would be given if necessary. Plans to invade Istanbul which caused much joy in Greece were prevented by the Allied powers which reacted to the attempt with surprise before the Ankara Government getting ready for the Great Attack. The invasion plans for Istanbul and activities related to the plans were given widespread media coverage in Turkey and in the world and especially European public followed the development carefully with concern that such an undertaking would delay peace in the East. A protocol was signed between the English and French delegation and Greek forces on August 15, 1922 to hinder Greek advancing in Çatalca. Therefore, Greece with no support from the Allied Powers relinquished its designs on Istanbul and accelerated activities in Anatolia.

The study examined Greek designs to occupy Istanbul and its results on the Turkish War of Independence.

Key Words: Greece, Occupation of Istanbul, Great Attack, Ankara Government, England, War of Independence.

GİRİŞ

Yunanistan, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da yaptığı işgallerle İstanbul merkezli Büyük Yunanistan'ı yeniden kurmak düşüncesi olan Megoli İdea'yı gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Ancak İstanbul, 16 Mart 1920 tarihinden itibaren resmen İtilaf Devletleri'nin işgali altında olduğundan Yunanistan İstanbul ile ilgili emellerine ulaşmak için fırsat kollamıştır. Yunanlılar, İngilizlerin himayesiyle işgal yılları boyunca İstanbul'da resmen işgalci olmasalar da Yunan gemileri Boğazlardan geçiş hakkına sahip olmuş Yunan donanması İstanbul'da istediği gibi hareket edebilmiştir.

Yunan donanmasının İstanbul'daki varlığı zamanla Fransa ve İtalya'yı İstanbul'un geleceği konusunda tedirgin etmeye başlamıştır. Özellikle Yunan gemilerinin Karadeniz'e çıkarak 9 Haziran 1921'de İnebolu'yu bombalaması endişeleri artırmıştır. İstanbul yüzünden çıkacak olası bir Türk-Yunan çatışmasının 13 Mayıs 1921'de İtilaf Devletleri'nin "*Boğazların tarafsızlığı*" konusunda aldığı kararı bozacağı düşünülerek Yunanlıların İstanbul'dan uzaklaştırılması istenmiştir. Ancak İngiliz yönetimi, TBMM ile Sovyetler Birliği arasında bir yakınlaşma olduğundan Rus donanmasının Karadeniz üzerinden Anadolu'ya girme ihtimali karşısında Yunan donanmasının İstanbul'da tutulmasının gerekliliğini savunmuştur.¹

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri'nde (10-24 Temmuz 1921) Yunan Ordusunun TBMM Ordusu karşısında kazandığı başarı, Yunanistan'da İstanbul'un da kolayca işgal edilebileceği yönünde umutları beraberinde getirmiştir. İstanbul'daki Rumların da vereceği destekle İstanbul'un işgalinde zorlanılmayacağı düşünülmüştür. Ayrıca İngiliz yönetiminin de doğrudan olmasa da kendilerini destekleyeceklerine inanmışlardır. Hatta Atina basınında İngilizlerin Yunanistan'ın İstanbul'u işgal etmesine taraftar olduğuna dair haberler de yer almıştır. Yunan Başbakanı Gunaris ise bunu daha ileriye götürerek İstanbul ve Boğazlar bölgesinde otonom bir devlet kurulacağını, Yunanistan ve İngiltere'nin ise bu devletin garantörlüğünü üstleneceğini açıklamıştır.²

Yunanistan'ın İstanbul'u işgal isteği İngiltere tarafından destek bulurken Fransa ve İtalya İngilizlerin de İstanbul ve Boğazlara hâkim olması anlamına

1 Eric Lance Knudsen, **Great Britain, Constantinople and the Turkish Peace Treaty 1919-1922**, Garland Publishing, Newyork-London, 1987, s. 258.; Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 151,153.

2 Knudsen, **a.g.e.**, s. 259-260.

gelen bu isteğe karşı çıkmışlardır. Böylece Yunanlılar İstanbul'u işgal ederse bu durumun İtilaf Devletleri arasında bir çatışmaya yol açacağı görülmüştür. Lord Curzon, “Yunanlılar İstanbul'u işgal etmek isterse buna kim mani olabilir” dediği zaman Fransa Dışişleri Bakanı Briand “Bizim Kilikya'da 80 binden fazla askerimiz var. Bu askerler icabında Türklerle müştereken hareket ederek, buna mani olurlar” cevabını vermiştir. Fakat buna karşı Lord Curzon “bunu yapamazsınız” diyince aldığı cevap “hay hay yaparım” olmuştur.³

Anadolu'da TBMM Ordusu ile savaş devam ettiğinden İtilaf Devletleri arasında bir çatışma istemeyen Yunanistan İstanbul'u işgal düşüncesini ertelemek zorunda kalmıştır. Öncelikle Anadolu'da işgalin sonuçlandırılması görüşü hâkim olmuştur. Bu nedenle Yunan Ordusuna Ankara'ya taarruz için emir verilmiştir. Ancak 23 Ağustos 1921'de başlayan Sakarya Savaşı'nda Yunan Ordusu, TBMM Ordusu karşısında büyük yenilgiye uğramış, Eskişehir-Afyon hattına kadar çekilmiştir. Bundan sonra savunmaya geçerek 26 Ağustos 1922'de başlayacak Türk taarruzuna kadar bu hatta kalmıştır.

Yunan Ordusunun aldığı yenilgi ve Anadolu'daki işgalin bir türlü sonuçlandırılmaması üzerine İtilaf Devletleri arasında anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bunda İstanbul ile ilgili Yunan emellerinin İngiltere tarafından desteklenmesi de etkili olmuştur. İngilizlerin İtilaf Devletleri üzerinde baskı kurmaya çalıştığına olan inanç İngiliz-Fransız anlaşmazlığını giderek büyütülmüştür. Fransa, İngiltere'nin muhalefetine rağmen Anadolu'da işgal ettiği bölgelerden çekilme kararı almıştır. TBMM ile 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Türk-Fransız savaşına son verilmiştir. Fransa'nın müttefiklerinin onayını almadan Anadolu'dan çekilmek isteği ve Türk-Fransız Antlaşması İngilizleri huzursuz etmiştir. İstanbul Yüksek komiseri Rambold, Dışişleri Bakanına gönderdiği telgrafta bundan sonra Fransızların TBMM'ye karşı bir harekete kalkışmayacağı hatta Türkler İstanbul üzerine ilerlerse buna karşı çıkmayacaklarını endişe ile bildirmiştir. Gerçekten de Ankara Antlaşması'ndan sonra Fransa TBMM'ye 4.484 tüfek ve 1500 makineli tüfek ve 10 uçaktan oluşan askeri yardımda bulunmuştur.⁴

Sakarya yenilgisinden sonra Yunanistan'ın yeni bir başarısızlığına tahammülü kalmayan İtilaf Devletleri Anadolu'da Türk-Yunan savaşını sona erdirmek

3 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 138.

4 Knudsen, **a.g.e.**, s. 266.

için Atina ve Ankara Hükümetlerine ateşkes önerisinde bulunarak 26 Mart 1922 günü verdikleri bir nota ile barış koşullarını bildirmişlerdir. Anadolu'nun boşaltılması esası benimsenirken İstanbul ve Boğazlar bölgesi ile ilgili olarak; Boğazların serbestliğini sağlamak için Gelibolu yarımadasında ve Boğazlar çevresinde asker bulunmayan bir bölge kurulması, Trakya sınırının Tekirdağ Türkiye'ye; Kırklareli, Babaeski ve Edirne Yunanistan'a bırakılacak şekilde yeniden çizilmesi, barış yapılı yapılmaz İstanbul'un İtilaf Devletlerince boşaltılması önerilmiştir. Böylece İtilaf Devletleri arasında yeniden bir uzlaşma yolu bulunmuş ve İngiliz-Fransız uyuşmazlığı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ancak Yunanistan Anadolu'nun boşaltılmasını kabule yanaşmazken TBMM de Sevr Antlaşması'nın ufak değişikliklerle Türklere kabul ettirilmesi ve bunun bir oyalama taktiği olduğu düşüncesiyle taarruz hazırlıklarına ara vermeksizin devam ettiğinden nihai Türk zaferi kazanılıncaya kadar barış girişimlerinden bir sonuç alınamamıştır.⁵

Yunanistan'ın Trakya'da Askeri Gücünü Artırmaya Yönelik Faaliyetleri

Anadolu'yu tamamen boşaltma önerisi ile karşı karşıya kalan Yunanistan Sakarya yenilgisiyle kaybettiği prestiji yeniden kazanmak için bir taraftan İzmir ve çevresinde "İyonya Muhtariyeti" kurmak diğer taraftan da İstanbul'u işgal planını uygulama hevesine kapılmıştır. İtilaf Devletleri'nin Anadolu'nun boşaltılması için istekleri karşısında İstanbul'u elinde bir koz olarak tutmak istemiştir.

Yunanlılar İstanbul'u işgal planını uygulamak üzere 1922 yılı Mayıs ayından itibaren hazırlıklara başlamıştır. Önce Trakya'ya asker yığarak burada askeri gücünü artırmak için bir takım faaliyetlere girmiştir. Rumeli Komiserliği'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen 16 Mayıs 1922 tarihli raporda Yunanlıların sınır boylarındaki faaliyetlerinin arttığı, istihkâmların tel örgü ile çevrildiği ve Silivri'ye 270 kişilik bir kuvvet getirilerek on beş gün içerisinde İstanbul üzerine yürüyeceklerinin haber alındığı bildirilmiştir.⁶

5 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981, s. 869.; Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e**, Milliyet Yayınları, Ankara, 1972, s. 367.

6 **Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi)**, İstiklal Harbi Katalogu (İSH), Kutu No:1528, Gömlek No:20, Belge No:20-6.

Yunanistan'ın Çatalca'da tahkimatla meşgul olduğuna dair haberler Haziran ayından itibaren dönemin gazetelerinde de yer almaya başlamıştır. Yeni Gün Gazetesi muhabirinin İstanbul'dan gönderdiği 1 Haziran 1922 tarihli telgrafta; Yunanlıların İstanbul üzerine askeri bir harekât yapacağına dair haberlerin yayıldığı ve bunun için Tekirdağ'a asker yağıldığı bildirilmiştir. Ayrıca Çatalca çevresinde müstahkem mevkiiler hazırlandığı yönünde söylentilerin olduğu da haber verilmiştir.⁷

General Papulas'ın yerine 21 Mayıs 1921 tarihinde Başkomutanlığa atanan General Hacıanesti İstanbul'a karşı yapılacak bir harekât için 13.000 kişilik bir kuvvetle iş yapamayacağı düşüncesiyle Trakya'daki birliklerin Batı Anadolu'dan asker çekerek takviye edilmesi yoluna gitmiştir.⁸ Trakya'daki kuvvet toplamı 14 Haziran 1922 tarihinde yaklaşık olarak 30.000'e çıkarılmış ve "Trakya Ordusu" olarak adlandırılan bu birliğe "4.Kolordu" adı verilerek komutanlığına da General Vlahupulos getirilmiştir. Kolordu başlangıçta 6.Tümen, Edirne tümeni, Tekirdağ'daki bir bağımsız alay ve Babaeski'deki 60. Piyade alayından kurulmuştur. Zamanla 4. Kolordu'nun takviyesine devam edilmiş Başkomutan Hacıanesti Atina'nın bilgisi altında Batı Anadolu'dan 55. ve 56. alayları Temmuz başlarında Trakya'ya göndermiştir. Böylece Temmuz ayı sonunda 4.Kolordu'nun personel sayısı 45.000'e yükselmiştir.⁹

Yunanistan'ın Anadolu'daki birliklerini Trakya'ya kaydırması birçok gözlemci tarafından büyük bir stratejik hata olarak değerlendirilmiştir. General Harrington Yunanlıların bu hareketini eleştirirken bu planın hiç başarı şansı olmadığını belirtmiş ve Anadolu'dan asker çekmeyi tehlikeli bir adım olarak görmüştür. Ancak Batı Anadolu'da cepheleri dolaşan Yunan Başkomutanı Hacıanesti birliklerin Trakya'ya gönderilmesinin bir sorun yaratmayacağına inanmış ve 20-25 bin askerin Doğu Trakya'ya sevki emrinde tereddüt etmemiştir.¹⁰

Yunan birlikleri 28 Haziran'dan itibaren ileri harekât için hazırlığa başlamışlardır. 21 Temmuz günü 4.Kolordu'ya ani olarak Büyükçekmece ve Terkos Hattını geçerek İstanbul istikametinde ilerlemesi emri verilmiştir. İstanbul üzerine yapılacak harekâtın başlangıç tarihi olarak da 29 Temmuz günü tespit

7 **Yeni Gün**, 4 Haziran 1922, s. 2.

8 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi 6 ncı Kısım 6 ncı Kısım 1 nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 221.

9 **Türk İstiklal Harbi**, s. 222.

10 Knudsen, **a.g.e.**, s. 276-277.

edilmiştir. Bu emir üzerine harekete geçen birlikler 23 Temmuz'dan 27 Temmuz'a kadar; 4.Kolordu karargâhı ile Çerkezköy'e, Edirne Tümeni karargâhı ile Bekçilere, 1.Tümen karargâhı ile Silivri'ye ulaşmıştır.¹¹

Yunanların İstanbul'a yönelik girişimleri Ankara'da herhangi bir telaş ve endişeye yol açmamıştır. İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf Bey 21 Temmuz 1922 tarihli telgrafında Batı Cephesi'nde bulunan Mustafa Kemal Paşa'dan Yunanlıların İstanbul'u işgal teşebbüsleri hakkında yapılması lazım gelecek askeri ve siyasi tedbirler hakkında bilgi istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa gönderdiği telgrafta; Yunanlıların gerek İstanbul'un işgali teşebbüslerine ve gerek işgal bölgesinde muhtariyet ilan ettikleri hakkında alınan haberlere karşı yapılacak siyasi tedbirin bunun İngiliz teşvik ve tasvibiyle yapılmasını ima ederek reddedilmesinden ibaret olduğunu bildirmiştir. Askeri tedbirin ise Ankara'ya döndükten sonra gelişmelere göre daha sonra belirleneceğini ifade etmiştir.¹²

Yunanlıların İstanbul'u işgal etme isteği Türklerden çok İtilaf Devletleri'ni endişelendirip harekete geçirmiştir. Özellikle İstanbul ve Boğazların İngiliz kontrolü altına girmesi demek olan böyle bir girişim Fransa ve İtalya'da çok olumsuz karşılanmıştır. Bu nedenle Fransa Başbakanı R. Poincare İstanbul'da bulunan General Pelle'ye gönderdiği talimatta Yunanistan'ın İstanbul'u işgaline silahla izin verilmemesi ve hatta İngilizler buna uymazsa Fransa askerinin bunu tek başına yapması bildirilmiştir. Türkler ve Rumların sokaklarda birbirlerinin boğazlarına sarılmasına yol açacak böyle bir hareketi birçok İngiliz gibi İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington da uygun bulmamıştır. Bu nedenle Yunan ileri harekâtı karşısında İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcileri birlikte hareket kararı almışlardır. Çatalca hattındaki İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin takviye edilmesi ve bu kuvvetin komutanlığına General Charpy'nin getirilmesi uygun bulunmuştur. Burada bulunan İngiliz ve Fransız birlikleri hemen siper kazmaya başlamışlardır.¹³

11 **Türk İstiklal Harbi**, s. 225.

12 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Fon Kodu: 030..10.0.0, Yer No: 204.392.16, Dosya:24514, s. 2.

13 Tansel., **a.g.e.**, s. 139.; David Walder, **Çanakkale Olayı**, Çev: M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 203.; Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 362.

24 Temmuz 1922 tarihinde hattı fasılda¹⁴ bulunan Türk birliklerinden Harbiye Nezareti'ne gönderilen raporda; 23 Temmuz 1922 tarihinde İstanbul'daki İngiliz karargâhından aralarında General Harrington'un kurmay başkanın da bulunduğu üç subayın Hadımköyü'ne giderek burada Fransız kumandanlarıyla görüştüğü ve Yunanlıların İstanbul'a doğru ileri bir harekâta kalkışmaları halinde İngilizlerin Sinekli-Hadımköy demiryolunun kuzeyindeki mıntıkayı, Fransızların da aynı hattın güneyindeki mıntıkayı savunmaya karar verdikleri bildirilmiştir. Ancak İngilizlerin kendilerine tahsis edilen mıntıkaya hemen asker sevk etmelerinin muhtemel olmadığı da eklenmiştir.¹⁵

Yunan 4.Kolordusunun İstihbaratına göre; İstanbul bölgesindeki Türk kuvvetlerinin sayısı 3720'si silahlı, geri kalan güvenlik kuvvetleri (jandarma), polis, deniz erleri vs. olmak üzere 9732 kişi, işgal kuvvetlerinin ise 9704'ü Fransız, 5000'i İngiliz, 1950'si İtalyan olmak üzere toplam 16.654 kişi olarak tespit edilmiştir. Bu nedenle Yunanlılar 4.Kolordu'nun İstanbul'u işgal için yeterli olduğuna inanmışlardır. İstanbul üzerine yürümek için hazırlıklarını tamamlayan 4.Kolordu Komutanı Vlahupulos 27 Temmuz'da Tekirdağ'da bulunan Küçük Asya Ordusu başkomutanı Hacianesti'den ilerdeki kıtaların harekete geçerek Istranca dağlık bölgesinin ele geçirilmesi emrini almıştır. Kuzeyden ilerleyecek kuvvetler ertesi günü Hattı Fasil'a yanaşmıştır. Bu kuvvetlerden düzenlenen bir müfreze aynı gece Istranca doğrultusunda ilerlemiştir.¹⁶

Yunan birlikleri İstanbul'a doğru yürümek hevesiyle ilerleyip hattı fasılı geçmek isteyince hattın karşı tarafında bulunan Fransızlar bunu önlemek için silah kullanarak ilerleyişi durdurmuştur. 28 Temmuz'da Yunan birlikleri siper kazıp savunma önlemleri alan Fransız birliklerinin mukavemeti ile karşılaşip geri çekilmiştir.¹⁷ Fransızların Yunanlılar karşısındaki direnişi ile ilgili haberler Türk kamuoyunda hızla yayılırken The Times Gazetesi ise Fransız ve Yunanlılar arasında Çatalca sınırında çarpışmalar olduğuna dair haberleri yalanlamıştır. Bölgede Türk jandarması ile Yunan devriyesi arasında çatışma yaşandığını

14 Hattı fasıl: Trakya'da Yunan işgali altında bulunan arazi ile İtilaf Devletleri'nin işgali altında olan İstanbul ve çevresini ayıran bir ayırma hattıdır. Bu hattın Trakya tarafında Yunan kuvvetleri, Çatalca'yı da içine alan İstanbul tarafında ise Fransız birlikleri ve İstanbul Hükümeti'ne ait bazı Jandarma kuvvetleri mevcuttur.

15 **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No:1505, Gömlek No:32, Belge No:32-1.

16 **Türk İstiklal Harbi**, s. 226.

17 **Yeni Gün**, 31 Temmuz 1922, s. 2.

ve 2 Türk askerinin yaralandığı haberi verilmiştir. Ancak Yunan birliklerinin Tekirdağ'a çıkarılmasına devam edildiği ve toplamda 25 bin asker çıkarıldığı haberde ifade edilmiştir.¹⁸

İstanbul Limanı'ndaki Yunan savaş gemileri manevra bahanesiyle 27 Temmuz'da Marmara'ya açılırken Anadolu'dan iki tümenlik bir kuvvet de aceleyle 29 Temmuz günü Tekirdağ'da karaya çıkartılmıştır. Böylece Yunanlılar işgal konusundaki kararlılıklarını göstermeye çalışmışlardır.¹⁹

Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'ne Verdiği Nota ve Sonuçları

Türklerin yeni bir taarruza girişeceklerinden de kuşkulu olan Yunanlılar İstanbul'un işgali planını uygulamak için zaman kaybetmek istememişlerdir. Bir taraftan Trakya'da askeri ilerleyişe geçerken diğer taraftan da 29 Temmuz 1922'de Atina'daki İngiliz elçisini Dışişleri Bakanlığı'na davet ederek bir nota verdiler. Bu notada; Türklerle barışın yapılabilmesi için İstanbul'un mutlaka Yunanistan tarafından işgal edilmesi gerektiğini ileri sürülmüştür. Yunanistan İstanbul'u işgal hareketine İtilaf Devletleri'nin onay vermesini istemiştir.²⁰ Aynı gün İstanbul'un işgaline izin verilmesi için Yunan hükümetinin İtilaf Devletleri'nin başkentlerinde görev yapan Yunan elçileri de buldukları ülkenin dışişleri bakanlığına birer nota vermişlerdir. Daha hızlı hareket edebilmek için Yunan Ordusunun hareketine muhalefet edilmemesi için İstanbul'daki işgal birliklerine emir verilmesini istemişlerdir.²¹

Yunanistan'ın bu notasına karşılık Atina'da bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan elçileri Yunan Dışişleri Bakanlığı'na verdikleri nota ile İstanbul'u işgal isteği hakkında açıklama isteyerek Yunan Dışişleri Bakanı Baltazziz'e böyle bir istek karşısında duydukları üzüntüyü bildirmişlerdir. Verilen nota ile Yunanistan'ın böyle bir hareketten sakınması ve bu hareketin gerçekleşmesi durumunda ise İstanbul'un tarafsızlığının silahla korunacağını beyan etmişlerdir. İngiliz hükümeti de verdiği nota ile yeni hatta bir genel savaşa yol açacak hareketlerden sakınması için Yunanistan'a uyarıda bulunmuştur.²²

18 **The Times**, 31 Temmuz 1922, s. 8.

19 Tansel, **a.g.e.**, s. 138.

20 **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Ağustos 1922, s. 1.

21 **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No:1714, Gömlek No:17, Belge No:17-1-2.; **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Ağustos 1922, s. 1.

22 **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu No:1714, Gömlek No:17, Belge No:17-2.; **The Times**, 2 Ağustos 1922, s. 7.; **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Ağustos 1922, s. 1.

İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiser vekili General Nevile Handerson ve İstanbul'daki işgal güçleri Başkomutanı General Harrington da bir açıklama yaparak İstanbul'a nereden gelirse gelsin-İster Türkler ister Yunanlılardan- her türlü saldırının müttefiklerce püskürtüleceğini ilan etmiştir. Bu açıklamaya Fransa ve İtalya yüksek komiserleri de katılmıştır.²³ Yaşanan gelişmeler üzerine iznini yarıda kesen İngiliz Yüksek Komiseri General Rambold İstanbul'a dönerek 30 Temmuz 1921 sabahı General Pelle, Marquis Garroni ve müttefik devletler temsilcileri ile bir toplantı yapmıştır. Toplantıda; İngiltere'nin Malta'da bulunan Senagal Alayı'nın İstanbul'da görevlendirilmesi ve Marmara'ya açılan Yunan savaş gemilerine gözdağı vermek için Iron Duke, Benbow, King George V, Marlborough, Ajax ve Centurion adlı gemiler ile bir uçak gemisi ve dokuz destroyerin de Marmara'ya gönderilerek bir gösteri yapması kararlaştırılmıştır. İtilaf Devletleri'nin Yunanistan'ın işgal isteği karşısındaki tavırları çok açık ve kesin olmuştur.²⁴ İtilaf Devletleri yüksek komiserleri, İstanbul'un emniyet ve selameti hakkında Bab-ı Ali'ye de kati teminat vermişlerdir.²⁵

İtilaf Devletleri'nin Yunan harekâtına izin vermemesindeki temel etken Türklerin kuvvet kullanarak bunu püskürtebileceği ve Yunanistan'ın bir sonuca ulaşamayacağına olan inançları olmuştur. Aslında aynı düşünce ile İngiltere de İstanbul'u iki yıl önce işgal etmiş ancak İngilizlerin hareketi Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nı zayıflatacağına bunu güçlendiren en büyük etkenlerden biri olmuştur. Bu nedenle Yunanistan'ın bu girişimi İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri yüksek komiserlerini ve İngiliz kamuoyunu oldukça rahatsız etmiştir. Eğer Yunanlılar durdurulamaza TBMM de tepki olarak İzmit Körfezi üzerine yürüyebilirdi.²⁶ The Times Gazetesinin İstanbul ve Türk kaynaklarına dayanarak verdiği "*TBMM'nin İzmit Körfezi üzerinden ilerleyişe geçeceği ve İzmit bölgesindeki Türk kuvvetlerinde artış olduğu*" yönündeki haber bu kaygıları destekler niteliktedir.²⁷

Yunanistan he ne kadar İngiltere'nin kendisini destekleyeceğine inansa da İngiliz yönetimi o sıralarda müttefikleriyle görüş ayrılığına düşmeyi uygun görmediğinden 31 Temmuz 1921 tarihinde Fransa ve İtalya ile birlikte Yunanistan'a İstanbul'un işgali isteğini reddeden bir nota vermiştir. Yunan

23 Tansel, **a.g.e.**, s.140.; Walder, **a.g.e.**, s. 203.

24 Kinross, **a.g.e.**, s.362.; Walder, **a.g.e.**, s. 203.; Knudsen, **a.g.e.**, s. 278-279.

25 **Hâkimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1922, s. 1.

26 Knudsen, **a.g.e.**, s. 278.

27 **The Times**, 31 Temmuz 1922, s. 7.

birliklerinin İstanbul'a yürümesine kati surette engel olacaklarını ilerdikleri taktirde de İstanbul'daki askeri birliklere gerekenin yapılması için emir verildiği bildirilmiştir.²⁸ Müttefiklerin bu cevabı Yunan Hükümeti'ni büyük bir telaşa düşürmüştür. Atina'da yapılan bir toplantıda İtilaf Devletleri'ne cevabi bir nota gönderilmesi kararlaştırılmış ve her türlü hadiseden uzak durulması için de tekrar Hacıanesti'ye emir verilmesi benimsenmiştir. Yunan Hükümeti İtilaf Devletleri'ne verdiği notada müttefiklerin müsaadesi olmadıkça İstanbul'u işgale teşebbüs etmeyeceğini beyan etmiş ancak barışın yapılması için işgalin elzem olduğu konusundaki ısrarını da sürdürmüştür.²⁹

Yunanistan'ın bu girişimi aslında İngiltere'nin teşvikinin bir sonucu olmuştur. İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı'nın 29 Temmuz 1922 tarihinde Kabine'ye sunulan gizli raporunda Kemalistlere karşı bir tehdit olarak Yunanlıların İstanbul üzerine serbestçe yürümelerine müsaade edilmesi teklifi de yer almıştır.³⁰ Ancak İstanbul'da bulunan yüksek komiserlerin Yunan işgaline karşı oluşu ve Fransa'nın tepkisi karşısında İngiliz yönetimi işgalin önlenmesine yanaşmak zorunda kalmıştır. Kuzeyde bir Sırp-Bulgar saldırısından endişelenen Yunanistan Marmara Denizi'ndeki çok güçlü bir İngiliz filosunun varlığı ve Çatalca hattında mevzilenen müttefik kuvvetleri karşısında boyun eğip birliklerinin ileri hareketini durdurmaktan başka bir çarelerinin olmadığını görmüşlerdir.³¹

Yunanistan ileri bir harekate girişmekten vazgeçmesiyle Çatalca Hattı'nda sükunet sağlanmıştır. Ancak Yunanistan Trakya'daki birliklerini hemen geri çekmemiş hatta asker takviyesine ve Tekirdağ'daki hazırlık faaliyetlerine devam etmiştir. Bu bölge Yunan işgal bölgesi içinde kaldığından İtilaf Devletleri'nin buna resmen engel olması ise söz konusu olamamıştır.³²

Yunanlıların İstanbul'u İşgal Planının İstanbul'daki Etkileri

Yunanlıların işgal hazırlıkları nedeniyle Çatalca'da yaşanan hareketlilik İstanbul'da yaşayan gerek Rumlar gerekse Türkler üzerinde büyük heyecan yaratmıştır. Özellikle Çatalca civarındaki Rum köyleri Yunanlıların ilerleyişe

28 Tansel, **a.g.e.**, s. 140.

29 **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Ağustos 1922, s. 1.

30 Şimşir, **a.g.e.**, s. 430.

31 Walder, **a.g.e.**, s. 203.

32 **İkdam**, 9 Ağustos 1922, s. 1.

geçeceği haberleri üzerine Yunan bayrakları dikerek hazırlık yapmaya başlamışlardır.³³

İstanbul'da yaşayan Türk halkın endişesi karşısında ise Bahriye Nazırı Salih Paşa İstanbul'un Yunanlılar tarafından işgaline teşebbüs edilmesinin ihtimali olmadığını belirterek: "*halkın telaşı doğru değildir. Farz edelim ki böyle bir hadise zuhurunda işgal kuvvetlerinin alacağı vaziyet malumdur.*" sözleriyle İstanbul halkını sakinleştirmeye çalışmıştır. Bab-ı Ali'nin Trakya'da Yunan askeri faaliyetleri hakkında müttefik devletler temsilcilerin dikkatini çekmek için bir nota verdiği de kamuoyuna duyurulmuştur.³⁴

Yunanistan 4.Kolordu'yu İstanbul'u işgal için yeterli görmüştür. Çünkü bu kolorduya karşı çıkacak Türk kuvvetlerinin güvenlik kuvvetleri dâhil, 9000 kişi kadar olduğunu bilmekteydiler. Ancak Yunanlılar İstanbul'daki Müslüman nüfusu ve buradaki Türk gizli teşkilatlarını hesaba katmamışlardır. Hâlbuki İstanbul'da semt semt gizli teşkilat kurulmuş ve şehrin savunulması için 60 bin kişi hazırlanmıştır. Hatta savunma amaçlı Mesudiye Zırhlısı'ndan sökülen 75 milimetrelik iki toptan birisi Kasımpaşa'daki Büyük Cami'in tabutluğuna diğeri Kulaksız'da bir mandıraya gizlenmiştir. Haliç'teki gemilerde bulunan subaylar da İstanbul'un savunmasında görevlendirilmişlerdir. Bu savaşta yaralanacaklar için yetecek kadar ilaç ve sargı bezi Haliç'teki Deniz Hastanesi'nde depolanmış ve savaş için hazırlık yapılmıştır.³⁵

Lloyd George'un Yunanlılara Verdiği Destek ve Fransa'nın Tepkisi

Yunanlıların büyük bir umutsuzluğa kapıldığı dönemde 4 Ağustos 1922 tarihinde İngiliz Başbakanı Lloyd George, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşma ile İstanbul'un işgal planına karşı olmadığını ve Yunanistan'ın yanında olduğunu kamuoyuna duyurmuştur. İstanbul'un işgali konusunda gösterilen tepkinin yersiz olduğunu, Yunanistan'ın kesin teminat verdiğini ve Yunan kuvvetlerinin müttefiklerin muvafakati olmadan hiçbir bahane ile tarafsız bölgeye giremeyeceğini belirterek Yunanlıları desteklediğini göstermiştir.³⁶

Bu beyanat Yunanistan'da büyük bir sevinç yaratmıştır. Hem İyonya Devleti projesinin hem de İstanbul'u işgal planının İngiltere tarafından desteklen-

33 **İkdam**, 10 Ağustos 1922, s. 1.

34 **Yeni Gün**, 31 Temmuz 1922, s. 2.

35 Tansel, **a.g.e.**, s. 138-139

36 **Hâkimiyet-i Milliye**, 4 Ağustos 1922, s. 1.

mesi, Atina'da bayram havası estirmiştir. Kral ve kabine üyeleri dâhil bütün Yunanistan büyük bir sevince kapılmıştır. Yunan basını Kral Konstantin ile Kraliçe Sophia'nın yakında Ayasofya kilisesinde taç giyeceklerini dahi yazmıştır. Lloyd George'un nutku Anadolu ve Trakya'daki Yunan işgal ordularına da dağıtılmıştır.³⁷ Bu konuşması üzerine Yunanlılar, Lloyd George'a "Yunan Milli Kahramanı" unvanını vermişlerdir. Hatta Kathimerini Gazetesi Lloyd George'un Atina'da bir anıtının dikilmesini de gündeme getirmiştir.³⁸

İngiliz Başbakanın konuşması üzerine 14 Ağustos 1922 tarihinde Ahmet İzzet Paşa İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine bir nota vererek İngiliz yönetiminin yaklaşımını protesto etmiştir.³⁹ İtilaf devletleri de İngiliz Başbakanı'nın bu konuşmasına karşı çıkmışlardır. Bu durum İngiltere ve müttefiklerinin aralarının yeniden açılmasına yol açmıştır.

Lloyd George'un nutkuna dünya kamuoyunun tepkisi büyük olmuştur. Tan Gazetesi Lloyd George'un nutkunu değerlendirirken; barışın yapılamamasının sorumluluğunun tamamen İngiltere'ye ait olduğunu belirtmiştir. Devletler 26 Mart'ta verdikleri notada Anadolu'nun tahliyesinde uzlaşmışken Lloyd George'un nutkuyla bunu yıktığını, Yunan Başbakanı Baltazziz'in görüşlerini söylediğini yazmıştır.⁴⁰ İstanbul'da Türk değil müttefik devletlerin yönetiminin olduğunu, Türk yönetimi 16 Martta İstanbul'dan kovulduğundan gerçek Türkiye'nin Ankara olduğu ve İngiliz idaresi İstanbul'a yerleştikten sonra Türkiye'nin daha da güçlendiği belirtilerek İstanbul'da Yunan işgalinin Türklerle silah bıraktırmayacağı ifade edilmiştir. Yunanlıların İstanbul'a girmesinden çıkacak tek sonucun ise Türklerin Boğazın Anadolu sahilini işgal kararı alması olacağını yazmıştır. Yani savaşın sonlandırılması yerine şiddetlendirileceği belirtilmiştir.⁴¹

The Times ve Morning Post gibi İngiliz gazeteleri de Lloyd George'un nutkunu eleştirmişlerdir. Türk kamuoyu The Times gibi saygın bir gazetenin Lloyd George'u eleştiren "Yunanlılar ve Türkler" başlıklı yazısından bir nebze teselli

37 Şimşir, **a.g.e.**, s. 431.

38 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 289.; Selahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 261.

39 Jaeschke, **a.g.e.**, s. 189.

40 **Yeni Gün**, 11 Ağustos 1922, s. 1.

41 **Hâkimiyet-i Milliye**, 11 Ağustos 1922, s. 1.

bulmuştur.⁴² The Times Gazetesi, Lloyd George'un konuşmasının hayal kırıklığına yol açtığını, İngiltere'nin görevinin Yunanistan'ı maceradan vazgeçirmek iken İngiliz Başbakanı'nın Yunanlıları daha da cesaretlendirdiğini yazmıştır. Lloyd George'un Yunanlıları umutlandırarak en büyük kötülüğü yaptığını ve Yunanistan'ın durumunun iç açıcı olmadığını belirtmiştir.⁴³

Lloyd George'un Yunanlıların müttefiklerin izini olmadan herhangi bir girişimde bulunmayacaklarına dair teminatına rağmen Fransız kamuoyu tehlikeye bertaraf olmuş nazarıyla bakmamıştır. Gazeteler bir gün hadisenin ani bir surette tekrar edeceğini bu nedenle Trakya'yı taksim projesinden feragat edilmesi gerekliliğini savunmuştur. Tan Gazetesi şunları yazmıştır: "*Tehlike gerçi şimdilik bertaraf olmuştur. Fakat tekrarlayabilir. Avrupa'nın bu endişe içerisinde durması muvafık mıdır? Bunun için Trakya'daki yangın ocağı behemehâl söndürülmelidir. 26 Mart'ta devletler tarafından ileri sürülen teklifte Gelibolu-Edirne bölgesinin Yunanistan'a bırakılması ileri sürülüyordu. Son olaylar gösteriyor ki Yunanlılar burarlarda kalacak olurlarsa şark sulhunun temin edilmesi imkânı mevcut değildir.*"⁴⁴

Le Matin Gazetesi Yunanlıları İstanbul olayına sevk eden sebepleri irdeleyen; Trakya hadisesinin Konstantin tarafından tacını kurtarmak için yapılmış bir tedbir olduğunu, Konstantin'in bu girişimden sonra halka ben Türkleri mağlup etmek çarelerini bulmuştum fakat müttefikler buna engel oldu diyerek kendini kurtaracağını yazmıştır. Le Jurnal Gazetesi ise Atina'nın İstanbul'a karşı tecavüzde bulunmayacağı vaadine inanmanın mümkün olmayacağını, böyle bir hadise olursa da Atina Hükümeti'nin mesuliyeti üzerinden atmak için "*ne yapalım askerinin önüne geçemedik*" diyerek kendisini kurtaracağını ifade etmiştir.⁴⁵

Bu tahminler doğru çıkmış ve Lloyd George'un verdiği bütün teminatlara rağmen Tekirdağ'a asker çıkartmaya devam emişlerdir. Yunan Başkomutanlığı ise yapılan hareketin verilen emirler doğrultusunda olduğunu beyan etmiştir. Bu bölge Yunan mıntıkası içinde kaldığından İtilaf devletlerinin buna mani olması söz konusu olmamıştır.⁴⁶

42 **İkdam**, 12 Ağustos 1922, s. 1.; **The Times**, 5 Ağustos 1922, s. 13.

43 **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Ağustos 1922, s. 1.; **The Times**, 5 Ağustos 1922, s. 13.

44 **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1922, s. 1

45 **Hâkimiyet-i Milliye**, 9 Ağustos 1922, s. 1.

46 **Yeni Gün**, 9 Ağustos 1922, s. 1.

İstanbul'un İşgal Planının Diğer Ülkelerdeki Yansımaları

Fransa kamuoyu Yunanlıların İstanbul'u işgal girişimini bir macera olarak görüp buna artık son verilmesini isterken bu fikre İsviçre, Belçika ve İtalya basını da katılmıştır. Avrupa kamuoyunda Yunan Ordusunun Türkler karşısında artık başarılı olamayacağı düşüncesi hakim olmuş ve Yunanlılar büyük prestij kaybetmişlerdir.

Yunanistan'ın İstanbul üzerine yürümesi Bulgaristan ve Rusya'da da büyük bir tepki yaratmıştır. Bulgaristan kamuoyu Yunanistan'ın İstanbul'u işgal girişimini hayretle karşılarken Bulgar Gazeteleri'nde işgali eleştiren görüşler yer almıştır. Bulgar kamuoyunun bakışını göstermesi açısından 9 Ağustos tarihli Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'ne yansıyan haber şu şekildedir: “*Yeniden Bizans'ın kurulması demek olan bu hareket yalnız Anadolu Türklerini değil bütün Balkan İslamlarını ve Rusya'yı da karşısında bulacaktır. Bundan korkmazsa 1912'den beri savaş alanı olan Balkanlar gelecekte zor durumda olacaktır.*”⁴⁷

Gelişmeler karşısında Sovyetler de Yunanistan'a tepki göstermiştir. Sovyet Rusya'nın Ankara elçisi Aralov'un Yenigün Gazetesi'ne yaptığı açıklama oldukça dikkat çekicidir: Aralov; “*İstanbul'un Türklerden alınmasına ait herhangi bir teşebbüse kalkışanlar bizim de düşmanımızdır. Türklerle birlikte daima onların aleyhinde harekete hazırız.*” sözleriyle Sovyetler Birliği'nin Yunanistan'a karşı TBMM'nin yanında olduğunu göstermiştir.⁴⁸

Yunanlıların planları Hindistan'da da büyük tepkiye yol açmıştır. Hindistan Müslümanlarının liderlerinden Emir Ali; İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Yunanlılara destek veren konuşmasını The Times Gazetesi'nin 5 Ağustos 1922 tarihli sayısında eleştirmesini olumlu bulmuş ve The Times'a gönderdiği yazıda İngilizlerden Yunanistan'a izin verilmemesini istemiştir. Hindistan'da Türklerin kurtuluş bağımsızlık mücadelesine büyük bir sempatiyle bakıldığına vurgu yapılarak Hindistan Müslümanlarının Türkiye ve halife ile ilgisinin yeni olmadığı, 1878'de Ruslar İstanbul'u tehdit ettiğinde de Hindistan'da bunun büyük bir tepkiye yol açtığı hatırlatılmıştır. İstanbul'un Hindistan Müslümanları için önemli olduğu ve eğer şehrin statüsüyle ilgili bir değişikliğe İngiltere izin verirse buna yol açan siyasetçilerin İngiliz saygınlığını zedeleyeceği ifade edilmiştir.⁴⁹

47 Hâkimiyet-i Milliye, 9 Ağustos 1922, s. 1.

48 Yeni Gün, 11 Ağustos 1922, s. 1-2.

49 The Times, 18 Ağustos 1922, s. 6.

Yunanistan ve İtilaf Devletleri Arasında Anlaşma

Yunanistan her ne kadar İtilaf Devletleri'nin izni olmadan İstanbul'un işgali konusunda bir girişimde bulunmayacağına dair teminat verse de zaman zaman Çatalca'da Yunan birlikleri ile Fransızlar arasında çatışmalar yaşanmıştır. Yunanlıların yaptıkları sınır hareketlerinin tekrarlanmasını önlemek için İtalyan General Monbelli başkanlığında bir heyet 4.Yunan Kolordusu Kumandanı Vlahupulas ile görüşmek için cepheye gitmişlerdir. İtilaf Devletleri temsilcileri ile General Vlahupulas arasında 15 Ağustos 1922 tarihinde bir protokol yapılmıştır. Yunanlılar İtilaf Devletleri'nin tepkisi karşısında İstanbul'u işgal planını uygulamaktan vazgeçmeyi kabul etmiştir. Yapılan protokol ile hattı fasıl tayin edilerek Yunan Kolordusu bu hattan altı kilometre uzaklaştırılmıştır.⁵⁰

Yunanlılar böylece son şanslarını elden kaçırmışlar, bir olasılık uğruna Anadolu'daki savunmalarını da zayıflatmışlardır.⁵¹ İstanbul hayalinin suya düşmesi Yunan Ordusunu manevi olarak çökertmiş ve Yunan kamuoyunu ümitsizliğe düşürmüştür. Bu nedenle ordunun manevi kuvvetini yükseltmek ve kamuoyundaki ümitsizliği azaltmak için Yunan Hükümeti tarafından Atina'da bir takım mitingler düzenlenmiş ve çeşitli tezahüratlarda bulunulmuştur.⁵²

İngiliz Başbakanı İstanbul'u Yunanlılara işgal ettirme hayalleri içerisinde iken Mustafa Kemal Paşa Kurtuluş Savaşı'nda son noktayı koymak için 26 Ağustos 1922'de Büyük Taarruzu başlatmıştır. Trakya'ya sevk edilen birlikler yüzünden iyice zayıflayan Yunan Ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁵³

50 **Türk İstiklal Harbi**, s. 228.; Jaeschke, **a.g.e.**, s. 189.

51 Kinross, **a.g.e.**, s. 362.

52 **İkdam**, 12 Ağustos 1922, s. 1.

53 Walder, **a.g.e.**, s. 204.

SONUÇ

Yunanlılar Sakarya Savaşı yenilgisinden sonra Ankara'yı ele geçiremeyince İstanbul'a yönelmişlerdir. İstanbul zaten İtilaf Devletleri'nin işgali altında olduğundan Yunanlıların İstanbul'u işgal planı Fransa ve İtalya'yı endişelendirirken TBMM cephesinde telaşa yol açacak herhangi bir etki yaratmamıştır. Çünkü İstanbul'un işgali yeni bir olgu olmadığından Türkleri heyecanlandırmamış aksine gizlilik içinde yürütülen taarruz hazırlıklarına hız kazandırmıştır. Yunanlıların bu planı Türk taarruzunun artık ertelenemeyeceğini de göstermiştir.

Yunanlıların bu hayaline Türklerden çok İstanbul'da fiilen işgalde bulunan İtilaf Devletleri tepki göstermiştir. İstanbul ve Boğazların İngiliz kontrolü altına girmesi demek olan böyle bir harekete karşı çıkmıştır. Dolayısıyla Yunanistan'ın İstanbul'u işgal planı Türk-Yunan çatışmasından çok Yunanistan'ı İtilaf Devletleriyle karşı karşıya getirmiştir. İngiltere'nin Yunanistan'ın bu isteğini destekler tutumu İtilaf Devletleri'nin de arasının açılmasına yol açmıştır. Ancak İngiltere müttefikleriyle büyük bir görüş ayrılığına düşmemek için geri adım atmış ve Yunanistan'ın isteği İtilaf Devletleri tarafından reddedilmiştir. Yunanistan'da müttefiklerden destek göremeyince büyük bir hayal kırıklığı yaşanmıştır.

Yunanlılar İstanbul'u işgal planını uygulamak için Anadolu birliklerinin bir kısmını Trakya'ya sevk ederek stratejik bir hata yapmış ve Anadolu'daki savunmasını zayıflatmıştır. Bu durum yapılan Türk taarruzu karşısında Yunanlıların etkisiz kalmalarında önemli olmuştur. İngiliz Başbakanı İstanbul'u Yunanlılara işgal ettirme hayalleri içerisinde iken Türk ordusu taarruza geçmiş önce Batı Anadolu sonrasında da İstanbul işgalden kurtarılmıştır.

KAYNAKÇA

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi), İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Kutu No:1528, Gömlek No:20, Belge No:20-6.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1505, Gömlek No:32, Belge No:32-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1714, Gömlek No:17, Belge No:17-1.

ATASE Arşivi, İSH, Kutu No:1714, Gömlek No:17, Belge No:17-2.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, C.II., TTK Yayınları, Ankara, 1981.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 030..10.0.0, Yer No: 204.392.16, Dosya:24514.

Hâkimiyet-i Milliye, 2 Ağustos 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, 3 Ağustos 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, 4 Ağustos 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, 9 Ağustos 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, 11 Ağustos 1922.

Hâkimiyet-i Milliye, 16 Ağustos 1922.

İkdam, 9 Ağustos 1922.

İkdam, 10 Ağustos 1922.

İkdam, 12 Ağustos 1922

Jaeschke Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Kinross, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev: Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 2002.

Knudsen, Eric Lance, **Great Britain, Constantinople and the Turkish Peace Treaty 1919-1922**, Garland Publishing, New York-London, 1987.

Sonyel, Selahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C II, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e**, Milliyet Yayınları, Ankara, 1972.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

The Times, 31 Temmuz 1922.

The Times, 2 Ağustos 1922.

The Times, 5 Ağustos 1922.

The Times, 18 Ağustos 1922.

Türk İstiklal Harbi, C II, Batı Cephesi 6 ncı Kısım 6 ncı Kısım 1 nci Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Walder, David, **Çanakkale Olayı**, Çev: M.Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.

Yeni Gün, 4 Haziran 1922.

Yeni Gün, 31 Temmuz 1922.

Yeni Gün, 9 Ağustos 1922.

Yeni Gün, 11 Ağustos 1922.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE BULGARİSTAN'DA MÜSLÜMAN TÜRK AZINLIĞINA YÖNELİK EĞİTİM FAALİYETLERİ VE NÜVVAB

Vedat YEŞİLÇİÇEK* - Hasan Hüseyin YILMAZ**

ÖZET

Osmanlı Devletinin 19. asırda derinleşerek 20. yüzyılın ilk çeyreğinde trajediye dönüşen yıkılış hikâyesinin; siyasi, kültürel, sosyal, ekonomik ve askeri nedenleri arasında, belki de hepsine tesir eden “eğitim” alanındaki geri kalmışlığı asıl neden olmalıdır.

Medrese sisteminin, II. Abdülhamit dönemiyle yerini zenginleşen, farklılaşan yeni bir sisteme bırakışı, tarihi siyasi ve sosyal bir gerekliliktir. Bu süreçte, Osmanlı Devletinin hâkim olduğu coğrafyalarda bu alanda yaşadığı çalkantılar, devlet-i âliyenin merkezi dışına çıktıkça önce hafiflemiş sonra da unutulmuştur. Bu anlamda; Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya gibi coğrafyalarda yürütülen eğitim faaliyetlerinin lokal araştırmalarla ve bilimsel perspektifle açığa çıkarılması, aynı zamanda Osmanlı Devletinin en uzun yüzyılının bütün yönleriyle aydınlanmasına da katkı sağlayacaktır.

Bugünkü Bulgaristan sınırları içinde kalan, ancak geçmiş asrın bize ait bir eğitim müessesesi de “Nüvvab”tır. Bu eğitim kurumunun son öğrencilerinden biri olan Osman Kılıç halen hayattadır. Büyük oranda hatıralarından oluşan bir eserinde Nüvvab konusuna özel bir yer ayıran Kılıç bu konuda şu bilgileri vermektedir.

* Associate Professor of Uşak University Science and Art Faculty. vedatyesilcicek @ hotmail.com

** Research Assistant of Uşak University Science and Art Faculty, hasan.yilmaz@usak.edu.tr. Balkan Studies of Uşak University, usakbalkan@usak.edu.tr

“ Bulgaristan prensliği, 3 Mart 1878 yılında Yeşilköy Muahedesıyla meydana çıktığı zaman, o günkü Bulgar hudutları içerisinde bir buçuk milyon civarında Türk kalmıştı. Bu Müslüman Türk halkının, ilmi, dini, kuruluşa şiddetle ihtiyacı vardı. Buna karşılık bu kadroları yetiştirecek ilim ve din müessesesi yoktu. Bulgaristan Türklerinin ihtiyaç duyduğu kadroları yetiştirmek için bir ilmi ve dini kuruluşa şiddetli ihtiyaç doğmuştu. İşte bu ihtiyaçları karşılamak üzere, 1922 yılında, Deliorman’ın merkezi sayılan Şumnu şehrinde “Nüvvab” adında bir okul açıldı¹.”

Yazımız bir yönüyle medrese eğitimi veren ancak yerel anlamdaki eğitim ihtiyaçlarına göre dizayn edildiği için klasik manadaki “medrese” sisteminden ayrılan bu eğitim kurumunun, tanıtımı, ait olduğu coğrafyaya sağladığı katkı ve yetiştirdiği önemli isimlerin tanıtımına ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Nüvvab, Bulgaristan, Osmanlı Devleti

THE TRAINING ACTIVITIES FOR THE MUSLIM MINORITY IN THE PERIOD OF NATIONAL STRUGGLE AND NÜVVAB

ABSTRACT

The Ottoman Empire’s downfall story which deepened in the 19th century and became a tragedy in the first quarter of the 20th century has such factors in political, cultural, social, economical and martial areas, but the most important factor is the one that effected them all “the underdevelopment in education”.

In Sultan Abdulhamit II period, the madrasah system replaced to a different new system which was a historical, political and social requirement. Within the period the inner turmoil that the Ottoman Empire had in the geographies it ruled, first settled and then it sank going out from the capitol. In this sense, with researches and scientific perspective discovering the education activities in the Balkanic, Middle Eastern and Caucasian area will also contribute to enlighten the longest century of the Ottoman Empire.

One of the institutes from the past century is called “Nüvvab”, today it is in the borders of Bulgaria. Osman Kılıç is one of the last students from this

1 O. Kılıç, **Kader Kurbanı**, s. 65

institute and is still alive. In one of his works which substantially consists of his memories, Kılıç lays a special place to “Nüvvab” and gives us this information:

“When the Bulgarian Principality started on March 3, 1878 with the Concordat of Yeşilköy, there were about 1.5 million Turks living in the borders of Bulgaria at that time. The Turkish Muslims needed a scientific and religious institution. But on the other hand there was no scientific and religious institute to raise the staff. They really needed a scientific and religious institute to raise the staff that were required. To fulfil the needs, in 1922, in the city of Şumnu is deemed to be the central of Deliorman, a school named “Nüvvab” was founded².”

Our article is an introduction to this school which gives Madrasah education that has difference because it was designed for local education requirements, the contribution to its geography and the introduction to the personage that was raised in this education institution.

Key Words: Education, Nüvvab, Bulgaria, Ottoman Empire

GİRİŞ

Balkanlarda Türk varlığı Anadolu'dan daha eski zamanlara dayanmakta ve yaklaşık olarak 1600 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Bu süre zarfında Balkanlarda değişik zamanlarda Türk hâkimiyeti kurulmuştur. Bunlardan “Pax Ottomana” da denilen Osmanlı hâkimiyeti Balkanlarda her açıdan kendisinden öncekilere göre daha güçlü ve derin bir etki bırakmıştır. Şumnu şehri de bahsedilen etkinin günümüze ulaşan canlı bir örneğini temsil eder.

Tarihte ‘doksan üç harbi’ de denilen 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşından sonraki yıllarda Balkanlardaki Türk nüfusunun önemli bir bölümü, atalarının geldiği anavatan olan Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Bahsedilen felaket yıllarında Şumnu bu olaylardan daha az etkilenmiş, çevresinden nüfus almıştır. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği dönemde yapılan anlaşmalarda Bulgaristan Türklerinin maddi ve manevi varlığını devam ettirebilmesi için gerekli girişimlerde bulunulmuştur. Milli mücadele döneminde açılan bir eğitim kurumu olan Nüvvab medresesi bu girişimlerin somut bir sonucunu oluşturmaktadır. Ülkemizde Milli Mücadelenin devam ettiği yıllarda kurulan bu

2 O. Kılıç, **Kader Kurbanı**, s. 64

okulun yetiştirdiği aksiyon sahibi eğitimli şahsiyetleri, yalnız Bulgaristan'daki Türklere değil ülkemizin değişik kurumlarında da hizmet vermişlerdir.

BALKANLAR VE TÜRKLER

Türklerin Balkanlarla olan ilişkisi Avrupa Hunlarına kadar götürülebilir. Hun kavimleri IV. ve V. Yy.da Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara sarkarak İtalya'ya kadar ulaşmışlardır. Bu akınları VI. Yy.da Avar, VII. Yy.da Bulgar, X. Yy.da Peçenek, XI. Yy.da Uz ve XII. Yy.da Kumanlar takip etmiştir. Bahsedilen Türk kavimleri bir süre tarih sahnesinde kaldıktan sonra hâkimiyetlerini kaybedip bu sahneden çekilmişlerdir. Bunlardan birisi de Bulgarlardır. Ağırlıklı olarak filologların bulunduğu birçok bağımsız araştırmacı eski Bulgarların Türk olduğunu iddia etmekte, bunun ispatı olarak ise yapmış oldukları çalışmaları göstermektedirler. Eski Bulgarlar tanımlamasını açmak gerektiğinde, eski sıfatıyla kastedilenin Hıristiyanlığı kabul etmeden önceki olduğu anlaşılacaktır. Bulgarlar, IX. Yy.da Hıristiyanlığı kabul etmiş, birlikte yaşadıkları Slavların içinde asimile olmuşlardır³.

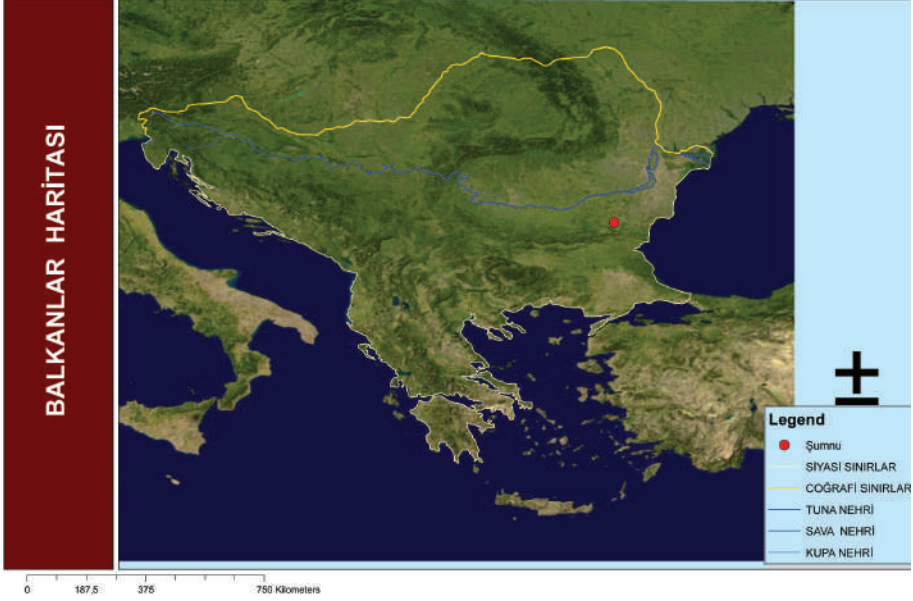
Türklerle ilişkisi oldukça eski olan Balkanlara XIII. Yy.a kadar Türk akınlarının Karadeniz'in kuzeyinden geldiği görülmekte ve bu yy. ortalarında İzzeddin Keykavus önderliğinde bir grup Selçuklu Türkünün bu bölgeye Karadeniz'in güneyinden ulaştığı bilinmektedir⁴. Balkanlara asıl akın ve onu takip eden iskân faaliyetlerini görebilmek için XIV. Yy.ı beklemek gerekecektir. Bu dönemde Gelibolu üzerinden Süleyman Paşa önderliğinde gerçekleşen Türk harekâtı arkasından üç yüz yıl devam eden ve Orta Avrupa'ya kadar yapılan bir ilerleyişi beraberinde getirmiştir. İşte bu harekâtın daha ilk yüz yıllık devresinde Bakanlar Osmanlı hâkimiyetine girerek yaklaşık beş yüz yıl bu hâkimiyetin altında kalmıştır⁵.

3 A. N. Kurat, **IV-XVIII. Yüz Yıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, s. 13-117, Ankara, 1972

4 A. Y. Ocak, **Sarı Saltık (Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destani Öncüsü)**, s. 19-39, Ankara, 2002

5 H. İnalçık, **Türkler ve Balkanlar**, s. 11

Harita 1: Balkanlar

BULGARİSTAN VE TÜRKLER

Bulgarlar Ortodoks milleti içinde yer alan bir unsur olup Osmanlı belgelerinde XVII. Yy.a kadar Voynuk (Yardımcı) olarak adlandırılmışlardır. Bu yy.dan sonra ise Bulgar isminin kullanılmaya başlandığı görülmektedir⁶. Tarihte doksan üç harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşından sonra Günümüz Bulgaristan'ı; Bulgar prensliği ve Doğu Rumeli olarak iki bölgeye ayrılarak özerklik kazanmıştır. Bulgarlar bu dönemde bu iki vilayette nüfus üstünlüğü kazanabilmek için Türkleri sürekli olarak bölgeyi terk etmeye zorlanmış ve giderek bölgede Türk nüfusu azınlık durumuna düşmüştür. 1885 yılında bir oldubitti ile Balkanların kuzeyinde yer alan Bulgar prensliği, Doğu Rumeli Vilayetini ilhak ederek yönetimini ele geçirmiştir. Bu oldubittiyi Osmanlı hükümeti mevcut şartlardan dolayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Osmanlı aleyhine gelişen bu olaylar; arkasından 1908 yılında Bulgar bağımsızlığını beraberinde getirmiştir. I. Balkan savaşı ile büyük Bulgaristan kurulmuş bu savaş ise II. Balkan Savaşına neden olmuştur. I. Balkan Savaşı bir bağımsızlık savaşından ziyade Osmanlıya karşı Ortodoks milletin bir saldırı savaşı özelliği göstermektedir.

6 Y. Ercan, **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar**, s. 1, Ankara, 1989

Artık eski balkan milletleri, yeni bağımsız uluslar beş yüz yıl hâkimiyeti altında yaşadıkları, Osmanlı topraklarını ele geçirmeye çalışmakta, Osmanlı Rumeli'si ve Batı Anadolu topraklarında hak iddia etmektedirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türk Milli Mücadelesi aslında Balkan Savaşlarının devamı niteliğini taşımaktadır.

Milli mücadele döneminde Bulgar krallığı ve Osmanlı devleti arasındaki ilişkiler bağımsızlıklarından günümüze kadar olan süreç içerisindeki en iyi dönemini oluşturmaktadır. Bu durum ise: Bulgaristan ve Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşına aynı blokta girmesi, Bulgarların Yunanlılara karşı II. Balkan Savaşından kalan düşmanlıkları, Bulgar Çiftçi Birliği Partisi lideri Aleksander Stamboliyski'nin Türklerin çoğundan destek görmesi ile açıklanabilir. Bu dönemde Bulgar hükümeti ülkesinde, Anadolu'daki milli mücadeleyi desteklemek için kampanya başlatılmasına dahi izin vermiştir. Bahsedilen dönemin Bulgaristan'ında Türklerin büyük çoğunluğu çiftçilik yapmakta ve köylerde yaşamaktadır. Eğitim olarak Osmanlıdan kalan ve mektepte denilen ilkokullar ve rüştiyelerde eğitim görmekte, yüksek öğrenim ihtiyaçlarını Bulgaristan bağımsızlığını kazanıya kadar İstanbul'dan karşılamaktaydılar. Bulgaristan bağımsızlığını elde edince Bulgaristan Müslüman Türk azınlığı ve Osmanlı arasına siyasi bir sınır girmiş ve yüksek okul ihtiyacı ortaya çıkmıştır⁷.

ŞUMNU NÜVVAB MEDRESESİNİN TÜRK KÜLTÜR HAYATINDAKİ YERİ

Şumnu, Kuzeydoğu Bulgaristan'da bir şehir olup Osmanlı komutanlarından Çandarlı Ali Paşanın 1388-89 kış seferinde sulh ile alınmıştır⁸. Kaza merkezi ve köyleri fetihten itibaren önemli oranda Türk iskânına uğramıştır. Nitekim Osmanlı tahrirlerinde de bunu açıkça görebilmekteyiz⁹. Bu yerleşme Osmanlı idaresinde XVIII. Yy.a kadar Niğbolu Livasına bağlı bir kaza merkezidir. XVIII. Yy.da Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılmasından sonra, Ruslara karşı bir karargah merkezi haline getirilmesi nedeni ile önem kazanmıştır. Kale-i Erbaa olarak adlandırılan ve Ruslara karşı kurulan dört müstahkem mevkidenden birisi durumuna getirilmiştir. Şumnu kazası bir süre Özi Livasına bağlı kaldıktan

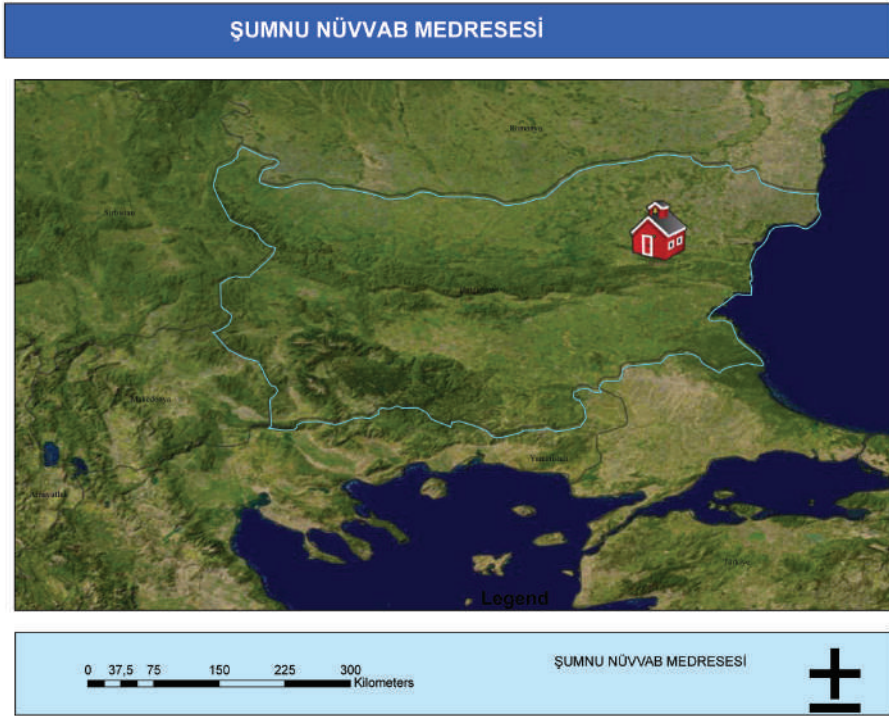
7 İ. Cambazov, *Medresetü'n .Nüvvab (Anılar-Belgeler)*, s.154, Sofya, 2005

8 M. Kiel, *İslam Ansiklopedisi*, C 39, Şumnu Maddesi, s. 227, Ankara, 2011

9 *BAOA*, 382 no'lu Tahrir Defteri, ??

sonra, 1864 yılında Mithat Paşa tarafından kurulan Tuna Vilayetinin merkezi Rusçuk'a bağlanmıştır¹⁰. Bu şehir, 1878 yılında kurulan Bulgar Prenslığı sınırları içinde kalarak özerk Bulgaristan'a bağlanmış, 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlık kazanması ile beraber Osmanlı topraklarından ayrılmıştır.

Harita 2: Bulgaristan Konum ve Şumnu Nüvvab Medresesi

Şumnu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından sonrada Türklerin Bulgaristan'da yoğun olarak yaşadığı bir yer olma özelliğini kaybetmemiştir. Bu savaşta Şumnu ve çevresinin, Bulgaristan'ın diğer yerlerine ve özellikle de Orta Bulgaristan'a göre daha az zarara uğraması bölgede Türk nüfusunun fazla azalmamasına neden olmuştur. Hatta 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı döneminde, bu şehre işgal bölgesindeki Rus ve Bulgar çetelerinden kaçan 30.000 civarında

10 M. Çelik, *Tanzimat in the Balkans: Midhat Pasha's Governorship in the Danube Province (Tuna Vilayeti), 1864-1868*, Ankara, 2007

Müslüman Türk'ün sığındığı bilinmektedir. Bu sebeplerden dolayı Şumnu, Bulgaristan özerkliğini ve daha sonrada bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkler için Bulgaristan'daki önemli bir merkez olma özelliğini korumuştur. Şumnu, 1388-1908 yılları arasında 510 yıl Türk idaresinde kalmıştır.

1879 yılında hazırlanan Bulgar Anayasası 40. Maddesine göre 'Tüm vatandaşlar din ve mezhep hürriyetine sahip olacak, din ve milliyet farkı gözetilmeyecektir' ifadesi kullanılmıştır. Anayasanın bu maddesine göre 1895 yılında 'Müslüman İdare-i Ruhaniyyelerine Dair Muvakkat Talimatname' hazırlanıp Prens'in onayından sonra resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Bulgaristan Müslüman Türk azınlığının dini ihtiyaçlarını karşılayacak din görevlisi yetiştirilmesi konusu bir sorun olarak kalmıştır. 1913 yılında Talat Paşa, Mahmut Paşa ve Halil Mentеш'in Osmanlı Devleti adına Bulgaristan'la imzalamış olduğu 26 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşmasının müftülüklerle ilgili 2 numaralı ek Protokolün 7. Maddesinde '*Nüvvab yetiştirmek için bir müessese-i mahsusa dahi tesis edilecektir*' ifadesi yer almaktadır. Bulgaristan Müslüman Türk azınlığının artık Osmanlı ile bir bağlantısının kalmaması, din adamı ve naip ihtiyaçlarını İstanbul'daki Medreselerden karşılayamaz duruma gelmesi bu maddenin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Sofya'da bir baş müftü ve illerde de bir il müftüsü bulunacak bunlar İstanbul'daki Şeyhülislama bağlı olacaktır ¹¹.

Bulgaristan Osmanlı devletinden bağımsızlığını elde ettikten sonra Türklerin yüksek eğitim veren okulları mevcut değildir. Bulgar Milli Eğitimine bağlı olan, Türk ilkokul ve rüştiyelerine öğretmen yetiştirmek amacı ile 1918 yılında 'Dar-ül muallimin' kurulmuş ancak bu okul 1928 yılında kapatılmıştır. Nüvvab okulunun açılışı araya I. Dünya Savaşının girmesinden dolayı resmi olarak 1919 yılında gerçekleşebilmiştir. Bu okulun Nizamnamesi 1920 yılında dönemin ünlü eğitimcileri tarafından hazırlanıp, 1922-1923 eğitim öğretim döneminde Bulgaristan Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Şumnu şehrindeki binasında hizmet vermeye başlamıştır.

11 İ. Cambazov, a.g.e., s. 154-155

Fotoğraf 1: Nüvvab Medresesi 1926-1927 Eğitim Öğretim Yılı Öğretmen Kadrosu

Nüvvab Medresesi 1922-1928 yılları arasında Bulgaristan'da Türklere yüksek eğitim veren iki kurumdan birisi iken, 1928 yılından kapatıldığı yıl olan 1947 yılına kadar ise tek yüksek öğretim kurumu olma özelliği göstermektedir. 1922-1947 yılları arasındaki 22 mezuniyet döneminde toplam 677 öğrenci mezun olmuştur. Nüvvab mezunları Bulgaristan Türklerinin aydınlarını oluşturmuş, bunlar gerek faşist dönem ve gerekse komünist dönem Bulgaristan'ında Müslüman Türk azınlığına rehber olmuşlardır. Nüvvab'ın eğitim kadrosu ve mezunlarının büyük bir kısmı 1949-1951 yılları arasında Türkiye'ye göç etmişler ve hizmetlerine burada devam etmişlerdir. Türkiye de eğitimli insana oldukça ihtiyaç olunan bu dönemde, bunlar ülkemizde önemli hizmetlerde bulunmuşlardır¹².

12 <http://www.diyandergisi.com/diyandergisi-26/konu-444.html>, Cambazov, a.g.e., s. 137-157

Fotoğraf 2: Şumnu Nüvvab Medresesinden Görünüm

Nüvvab ismi Arapça “naib” ten gelen kadı-müftü vekili anlamına gelmektedir. Osmanlıda bu okullara ‘Mekteb-i Kudat’ denildiği de bilinmektedir. Bu okul tali (lise) ve âli (yüksek) kısım olarak iki kısımdan meydana gelmiştir. Öğrencilerini rüştiye (ortaokul) ve medreselerden almıştır. Nüvvab 1922-23 ders yılında beş yıllık tali kısım ile hizmet vermeye başlamış, 1930 da buna üç yıllık âli kısım eklenmiştir¹³. Nüvvab’ın öğrenci sayısı yıllara göre artış ve azalış göstermiştir. 1946-1947 öğretim yılında sayının 1200lere ulaştığı bilinmekte kayıtlara göre ise toplamda 677 mezun vermiştir¹⁴. Bunun nedeni ise açılışından itibaren yıllara göre öğrenci sayısının değişiklik göstermesi ve son zamanlarda öğrenci sayısındaki artış olduğu anlaşılmaktadır. Nüvvab’ın kapanış yıllarında görülen yüksek sayıdaki öğrenci mevcudu Nüvvab olarak değil Türk Lisesi olarak mezun olmuştur. Son zamanlardaki öğrenci sayısındaki artışın nedenini ise, Nüvvab’ın Bulgaristan Türkleri arasındaki itibarının her gen gün artmasında aramak gerekir.

13 E. İhsanoğlu, **Bulgaristan’da Türk-İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü’n Nüvvab**, İstanbul, 1993, s. 30

14 İ. Cambazov, **a.g.e.**, s. 173-191

Fotoğraf 3: Nüvvablılar (Şerif Halil Paşa Camii Külliyesi Önünde)

Nüvvab okulunun müfredatında dini dersler kadar fen derslerine de yer verilmiş hiçbir zaman klasik bir medrese olma özelliği göstermemiştir. Böylece hem dini ve hem de fenni açıdan donanımlı bireyler yetişmiştir. Nitekim Nüvvab'ın eğitimci kadrosundan Osman KILIÇ '*Nüvvabda din; ilim zaviyesinden geçirilerek okutulmuştur. Mesela hiçbir nüvvab mezunu yer kürenin öküzün boynuzları üzerinde olduğunu iddia edemez. Zira ilm-i hey'et (Kozmoğrafya) okumuştur.*' ifadesini kullanarak okulun fen derslerine verdiği önemi vurgulamaktadır (Tablo 1).

Tablo1: Nüvvab Medresesinin Tali Kısım Müfredatı

I. Sınıf Dersleri
Kur' an, Fıkıh, Arapça, Farsça, Riyaziyat (Hesap, Cebir), Nebatat (Botanik), Genel Coğrafya, İslam Tarihi, Türk Edebiyatı, Bulgarca, Hüsn-ü Hat (Güzel Yazı), Resim
II. Sınıf Dersleri
Kur' an, Fıkıh, Arapça, Riyaziyat, Doğa Bilgileri (Hayvanat-Zooloji), Genel Coğrafya, İslam Tarihi, Türk Edebiyatı, Bulgarca, Bulgar Tarihi, Bulgaristan Coğrafyası, Hüsn-ü Hat (Güzel Yazı), Resim
III. Sınıf Dersleri
Fıkıh, Arapça, Riyaziyat, Doğa Bilgileri (Madenler ve Tabakat), Bulgar Tarihi ve Coğrafyası, Genel Tarih, Doğa Bilgileri (Fizik-Kimya), Türk Edebiyatı, Bulgarca
IV. Sınıf Dersleri
Mantık ve Adab, Fıkıh, Riyaziyat (Kozmoğrafya, Trigonometri), Doğa Bilgileri (Vücut-u Beşer, Anatomi ve Sağlık Bilgileri), Genel Tarih (Yeni Çağ), Fizik- Kimya, Türk Edebiyatı, Arap Edebiyatı, Bulgar Kanunları, Bulgarca, Fenn-i Tedris ve Terbiye (Pedagoji)
V. Sınıf Dersleri
Kelam, Fıkıh, Fizik- Kimya, Bulgar Kanunları, Türk Edebiyatı, Bulgar Edebiyatı, Arap Edebiyatı, Ahlak Bilgisi, Fenn-i Tedris ve Terbiye (Pedagoji)

Kaynak: (Cambazov, **a.g.e.**, s. 171)

Tali kısımdan mezun olanlar ilkokul öğretmeni, müftülüklerde şer-iye kâtibi olarak çalışmışlardır. Âli kısım mezunları ise müftü, müftü yardımcısı ve ortaokul öğretmeni olarak görev yapmışlardır. Âli kısmın tanınması konusunda Bulgar hükümeti ile sorunlar yaşanmıştır. Nüvvab Bulgaristan Müslüman Türk varlığının korunmasında oldukça etkili olmuştur ¹⁵.

15 O. Kılıç, **Kader Kurbanı**, Ankara, 1989, s. 75

Tablo 2: Nüvvab Medresesinin Âli Kısım Müfredatı

Âli Kısım Dersleri
Fıkıh, Mecelle, Usul-i Fıkıh, Sak (İlam Usulü), Usul-i Muhakemat, Bulgar Kanunları, İlm-i Hukuk, Feraiz, Ahkâm-ı Evkaf, Uluslararası Hukuk, İdare Hukuku, İktisat

Kaynak: (İhsanoğlu, a.g.e., s. 32)

Âli kısım genelde dini içerikli derslerden oluşmaktadır. Bu kısmın tanınması konusunda dönemin Bulgar hükümeti ve Bulgaristan Baş Müftülüğü arasında sorun yaşanmıştır. Âli kısım dönemin Bulgaristan hükümeti tarafından tanınmamış ve resmi olarak tali kısım mezunlarıyla aynı haklara sahip olamışlardır. Âli kısım mezunlarından başarılı olanların bir bölümü Bulgaristan baş müftülüğünün bursu ile Mısır El-Ezher Üniversitesine gönderilerek yüksek derecede ilahiyat eğitimi almışlardır¹⁶.

Nüvvab okulunun 'Müsterşidler Cemiyeti' adı altında bu günkü üniversite-lerdeki öğrenci kulüplerine benzer bir derneği vardır. Derneğin yönetim kadrosu ve üyelerinin kullanabileceği bir de kütüphanesi bulunmaktadır. Bu dernekte her hafta bir veya iki öğrenci bir konu hakkında hazırlanır, konuşma yapar, bu konu üzerinde tartışma açılarak tenkidi yapılmaktadır. Konuşmayı yapan kişinin söyledikleri derneğin 'defter-i kebir' denilen defterine yazılarak kayıtlara geçmektedir. Üzerinde tartışılan konular dini, ilmi, tarihi, Bulgaristan Türk toplumu hakkında olabilmektir. Bu ortamda yoğun bir beyin fırtınası yaşanarak öğrenciler, araştırma ve kendini ifade etmeye teşvik edilmişlerdir¹⁷.

Nüvvab; Şumnu şehir merkezinde Şerif Halil Paşa Camiinin yakınlarındaki okul binası ve pansiyonla hizmet vermiştir. Bu okulun gelir kaynaklarını ise öğrencilerden alınan ve 'taksa' adı verilen aidat, evlenen Türklerin müftülüklerden almak zorunda olduğu 'izinname' ye karşılık ödediği 600 levalık verginin 300 levalık kısmının aktarıldığı 'Nüvvab Fonu' oluşturmaktadır. Okulun yıllık bütçesi altı milyon leva civarındadır. Bu okul Bulgaristan devletinden ödenek

16 İhsanoğlu, a.g.e., s. 32

17 O. Kılıç, **Kader Kurbanı**, Ankara, 1989, s. 82-83

almadan, sayısı değişmekle birlikte 1940'lı yıllarda 30 civarındaki öğretim kadrosu ile hizmet vermiştir¹⁸.

TÜRKİYEDE GÖREV ALAN BAZI NÜVVABLILAR

Ahmet DAVUTOĞLU	İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Kuruluşu (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)
Ahmet SEVER ¹⁹	Milli Eğitim
Ahmet Şevki DİNLER	Uşak İl Müftüsü
Hüdai NEHBİT ²⁰	Milli Eğitim
İsmail AKDERE	Isparta İl Müftüsü
İsmail EZHERLİ	Diyanet İşleri Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluşu
Mehmet ÖZTÜRK	Karacabey Müftüsü
Muharrem DEVECİOĞLU	Diyanet İşleri Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Üyesi
Nazif KONUK	Bursa Müftü Yardımcısı
Osman Seyfullah KESKİOĞLU	Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluşu
Osman KILIÇ	Dışişleri Bakanlığında Bürokrat
Şaban MUTLUER ²¹	Milli Eğitim, Eskişehir İslami İlimler Vakfı Yöneticiliği
Yusuf Ziyaeddin ERSAL	Diyanet İşleri Başkanlığı Mushaflar Kurulu Başkanlığı

(Cambazov, 2005, 138)

18 O. Kılıç, **a.g.e.**, s. 79

19 Ahmet SEVER'in Türkiye'deki hizmeti hakkındaki bilgilere 02.01.2009 tarihinde kendisi ile yapılan sözlü mülakat ile ulaşılmıştır. SEVER, Şumnu Akçalar Köyü'nde doğmuş olup Nüvvabın son mezunlarından. 1951 yılında anavatana göç eden SEVER, Malatya Milli Eğitimi ve Eskişehir Milli Eğitimi Motor Motor Meslek Lisesi'nde edebiyat öğretmeni olarak hizmet vermiştir.

20 Hüdai NEHBİT'in Türkiye'deki hizmeti hakkındaki bilgilere 02.01.2009 tarihinde kendisi ile yapılan sözlü mülakat ile ulaşılmıştır. NEHBİT, İhsanoğlu'nun editörlüğünde hazırlanan 'Bulgaristan'da Türk- İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n Nüvvab' isimli eserin sayfa; 71. Umumi No: 618, sıra no: 27 Hüdai Salih Hüseyin, Karyesi Işıkköy, Kazası Şumnu, mezuniyet derecesi A'lâ olarak verilmiştir.

21 Şaban MUTLUER'in Türkiye'deki hizmeti hakkındaki bilgilere 02.01.2009 tarihinde kendisi ile yapılan sözlü mülakat ile ulaşılmıştır. MUTLUER, İhsanoğlu'nun editörlüğünde hazırlanan 'Bulgaristan'da Türk- İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n Nüvvab' isimli eserin sayfa; 70. Umumi No: 541, sıra no: 103 Şaban Mustafa Şaban, Karyesi Işıkköy, Kazası Şumnu, mezuniyet derecesi Aliyyül Â'lâ olarak verilmiştir.

Bulgaristanda yaşayan Nüvvablılar ve onların yetiştirdiği öğrenciler, 1989 yılından sonra eski Türk vakıflarının denetimi ile Nüvvab'ın imam hatip lisesi olarak yeniden açılması için önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu kurum Temmuz 2011 de Türkiye Cumhuriyeti 11. Cumhurbaşkanı Abdullah GÜL'ün Bulgaristan gezisine davet edilen Türk heyeti tarafından ziyaret edilmiştir. Bu ziyarete Nüvvab öğrencisi ve yaşayan son müderrisi Osman KILIÇ' ta davet edilmiştir. Hizmetlerinden dolayı KILIÇ' a Bulgaristan Baş müftülüğü tarafından plaket takdim edilmiştir. Doğduğu topraklara, kırk yedi yıl sonra tekrar gelebilme bahtiyarlığına kavuşan KILIÇ, plaketini; öğrencilik ve öğretmenlik yaptığı, hayatında bir dönüm noktası olan Nüvvab'ta, Türkiye Cumhuriyeti 11.Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'den almıştır¹⁹.

Fotoğraf 4: Nüvvab Medresesi 1946-47 Eğitim- Öğretim Yılı Öğretmen Kadrosu

Ayaktakiler Soldan Sağa: Osman KILIÇ, Mehmet Ali Bey, Âşık Mehmet ÖZTÜRK, Bilal Efendi, Beytullah ŞİŞMAN, Halil AYDOĞDU, Osman KESKİOĞLU, İsmail Efendi, Hafız Yusuf Efendi, Mehmet Efendi
Oturanlar Soldan Sağa: Süleyman Sırrı Bey, Yusuf Ziyaeddin ERSAL, İsmail EZHERLİ, Ahmet DAVUTOĞLU, Hafız Nazif KONUK, Mehmet Efendi

19 http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=oainMgmEN_o

Nüvvab mezunlarından Ahmed Hasan Davudoğlu, Muharrem Abdullah Devocioğlu ve Osman Seyfullah Keskioglu Bulgaristan Başmüftüluğünün bursu ile Mısır El-Ezher Üniversitesi'ne gönderilmiştir. Osman Seyfullah Keskioglu Nüvvab ve El-Ezher'deki eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye gelerek Ankara İlahiyat Fakültesinde Arapça okutmanlığı ve uzun yıllar Türk Dil Kurumu üyeliği görevinde bulunmuştur. Keskioglu'nun Bulgaristan ve Türkiye'de otuz iki adet telif eseri yayınlanmıştır. Keskioglu tarafından 13 eser Arapça'dan Türkçe'ye çevirmiştir. Yazarın yabancı dillere çevrilmiş eserleri de bulunmaktadır. Keskioglu, ilim dünyasına sağladığı katkılardan dolayı 1986 yılında Selçuk Üniversitesi tarafından "fahri doktor" unvanına lâyık görülmüştür. Nüvvab mezunlarının Bulgaristan'da yayınlamış olduğu İntibah, Dostluk, Emel, Medeniyet, Işık isimli dergi ve gazeteler dönemin Bulgaristan Türklerinin kültür hayatında etkili olmuştur²⁰.

Fotoğraf 5: Son Nüvvablılar

Soldan Sağa: Şaban MUTLUER, Ahmet SEVER, Hüdai NEHBİT,
Hüseyin MUTLUER

Eskişehir (02.01.2009) (Osman KILIÇ'ın öğrencileri)

20 (<http://vedatahmed.blogcu.com/osman-seyfullah-keskioglu-nun-hayati-hizmetleri-ve-eserleri-hak/8421545>).

Nüvvab mezunları Bulgaristan'da olduğu gibi Türkiye'de de görev yaptıkları yerlerde resmi görevlerinin dışında önemli sosyal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunlardan Karacabey müftüsü Mehmet ÖZTÜRK'ün Karacabey'e yapmış olduğu hizmetlere Karacabeylilerin duyduğu derin sevgi ve saygı günümüzde de devam etmektedir²¹. Şaban MUTLUER²² in öğretmenlik yıllarında; Bozan köyünde, emeklilik yıllarında ise İslami İlimler Vakfı yöneticisi olarak Eskişehir de yapmış olduğu ilmi ve sivil toplum faaliyetleri ile Eskişehir kültür hayatında silinmez izler bırakmıştır. Nüvvablıların faaliyetleri bahsettiklerimizle sınırlı olmayıp, ülkemizin çeşitli yerlerinde bu şahısların çalışmalarıyla karşılaşmak mümkündür.

SONUÇ

Nüvvab medresesi Osmanlı'nın en sıkıntılı zamanlarında Bulgaristan Müslüman Türk azınlığının eğitim ve öğretimine verdiği önemi göstermesi bakımından önemlidir. Milli mücadele döneminde açılan bu eğitim kurumu, Bulgaristan Müslüman Türk azınlığının milli ve manevi değerler etrafında birleşmesine imkân sağlamış, Bulgaristan Türk kültürünün hamisi olmuştur. Nitekim bu kurum kapatıldığı yıl olan 1947 yılına kadar Bulgaristan Türklerinin tek yüksek öğretim kurumu olma özelliğini göstermektedir. Nüvvab; Türkleri milli ve manevi değerler etrafında toplayarak komünizm öncesi ve sonrasında Müslüman Türk azınlığının asimilasyonunun önünde önemli bir engel olmuştur. Bu kurum; 1950'li yıllardan sonra yapılan anavatana göçlerle de ülkemizde duyulan eğitimli insan ihtiyacının giderilmesine katkı sağlamıştır. Nüvvab'ın eğitimci kadrosu ve mezunları anavatana göç ettikten sonra değişik alanlarda önemli hizmetler vermişlerdir. Nüvvablıların yapmış olduğu ilmi ve sosyal faaliyetler hakkında günümüze kadar birkaç çalışma yapılmış ancak bu çalışmalar oldukça yüzeysel kalmıştır. Türk kültür hayatında önemli izler bırakan bu kurumun ilmi metodlarla ciddi şekilde çalışılıp bir Nüvvab Antolojisinin hazırlanması gerekmektedir. Nitekim bu konuda, sağ olan Nüvvablıların vereceği bilgiler, Nüvvab'ın arşiv ve kütüphanesinin devredildiği Sofya Milli kütüphanesindeki belgeler, yapılacak çalışmalara önemli bir kaynak oluşturacaktır.

21 <http://www.karacabeyblog.com/?p=19855>.

22 E. İhsanoğlu, **a.g.e.**, s. 70

KAYNAKÇA

BAOA, 382 no'lu Niğbolu Tahrir Defteri, s. 376-765

İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Bulgaristan'da Türk-İslam Eğitim ve Kültür Müesseseleri ve Medresetü'n Nüvvab**, İslam Tarih Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR) , İstanbul, 1993.

İnalçık, Halil, **Türkler ve Balkanlar**, Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, İstanbul, 1993.

Cambazov, İsmail, **Medresetün Nüvvab**, Ahmed Davudoğlu Dostluk ve Kardeşlik Vakfı, Sofya, 2005.

Çelik, Mehmet, '**Tanzimat in the Balkans: Midhat Pasha's Governorship in the Danube Province (Tuna Vilayeti) 1864-1868**', Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, The Institute of Economics and Social Sciences, Ankara, 2007.

Ercan, Yavuz, **Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar**, TTK Basımevi, Ankara, 1989.

Kiel, Michael, 'Şumnu', **İslam Ansiklopedisi**, C 39, Ankara, 2011.

Kurat, Akdes Nimet, **IV-XVIII. Yüz Yıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, TTK Basımevi, Ankara, 1972.

Ocak, Ahmet Yaşar, **Sarı Saltık (Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanı Öncüsü)**, TTK Basımevi, Ankara, 2002.

Ahmet, Vedat, "*Nur Saçan Bir İrfan Yuvası: Nüvvab Medresesi*" (<http://vedatahmed.blogcu.com/nur-sacan-irfan-yuvasi-nuvvab-medresesi/3661452>). 04.09.2012

Ahmet, Vedat, "*Osman Seyfullah Keskioglu'nun Hayatı Hizmetleri ve Eserleri*" (<http://vedatahmed.blogcu.com/osman-seyfullah-keskioglu-nun-hayati-hizmetleri-ve-eserleri-hak/8421545>). 04.09.2012

Karacabey Blog <http://www.karacabeyblog.com/?p=19855.Karacabeyliler> 04.09.2012

Cumhurbaşkanı Abdullah GÜL'ün Bulgaristan Ziyareti ve Osman KILIÇ http://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=oainMgmEN_o 04.09.2012

BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ AÇILAN NALBANT MEKTEBİ

Fahri KILIÇ*

ÖZET

Binek ve hizmet hayvanlarının özellikle atların, yeryüzünde tarım, savaş gibi ulaşım ve ihtiyaç giderlerinin tamamen hayvan gücüne bağlı olduğu dönemlerdeki etkisi bir hayli fazladır. Binek hayvanlarına bağlı olarak ortaya çıkmış bir sanat olan nalbantlık, demircilikle birlikte gelişmiştir. Eski dönemlerde hayvanların ayaklarına ve toynaklarına keçe, kalın bez ya da köseleden yapılan ayaklıklar takılırken dayanıksız olan bu ayaklıkların yerini zamanla madeni nallar almıştır. Geçmişte ulaşım, taşımacılık ve çeşitli hizmetlerde hayvanların yaygın olarak kullanılması nedeniyle nalbantlık, motorlu araçların yaygınlaştığı 20. yüzyılın ilk yarısına değin önemini korumuştur.

Askerlikte at ve katırın taşıdığı önemden dolayı hemen hemen bütün ordularda uzun yıllar nalbantlıkla ilgili birimlere yer verilmiştir. Örneğin Osmanlı ordusunun nalbant gereksinimini karşılamak için 1888'de Askeri Baytar Mektebi'nde modern nalbantlık dersleri verilmeye başlanmıştır. Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş Savaşları sırasında kolordu merkezlerinde de "Nalbant Mektepleri" kurulmuştur.

Kurtuluş Savaşı sırasında "Ankara Memleket Hayvan Hastanesine" bağlı olarak bir Nalbant Mektebi açılmıştır. Burada "Askeri Tatbikat Mektebi Ayak Hastalıkları ve Nal Teknisyeni Şubesi"nin yönetim ve denetiminde kıtalara gönderilmek üzere nalbant erbaşlar yetiştirilmiştir. Menzil Müfettişliği emrine verilen "Nal İmalathane ve Nalbant Mektebi" savaş boyunca ordunun nal ve nalbant ihtiyacını büyük ölçüde karşılamıştır. Okulun müdürlüğünü önce Yüzbaşı

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi, kilicus@yahoo.com.

Kamil Bey sonra da Binbaşı Ali (Karadeniz) yürütmüştür. Okulda teorik ve uygulamalı nalbantlık derslerinin yanı sıra Türkçe ve hesap dersleri de verilmiştir.

Büyük Taarruz öncesinde de ordunun nalbant ihtiyacını karşılamak üzere Konya'da bir Nalbant Mektebi açılmıştır. Okulda yetiştirilen 60 nalbant erinden başarı kazanan 50'sine diploma verilmiştir. Düzenlenen diploma törenine, Mustafa Kemal Paşa, Rus Sefiri Arelof ve Azerbaycan Sefiri Abilof da katılmış ve birer konuşma yapmışlardır.

Bu çalışmada, arşiv belgeleri ile dönemin basın kaynakları çerçevesinde Büyük Taarruz öncesinde ordunun nalbant ihtiyacını karşılamak üzere açılan Nalbant Okulu'nun Türk Kurtuluş Savaşı açısından sonuçları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler. Nalbant, Büyük Taarruz, Mustafa Kemal Paşa, Okul, Türk Kurtuluş Savaşı

THE HORSESHOEING SCHOOL FOUNDED BEFORE THE GREAT ASSAULT

ABSTRACT

Transportation and service animals, particularly horses, have always had great importance especially at the times when animals were crucial for transportation and services in agriculture and wars. The job horseshoeing, which deals with mount animals, has developed together with the job blacksmith. While sleazy babooshes like those made of felt, thick cloth, and leather, was used long time ago, metallic horseshoes took the place of such sleazy babooshes. The job horseshoeing had its great importance due to the wide utilization of animals till the first half of the 20th century when the motor vehicles were introduced.

Almost all of the armies employed services for horseshoeing because of the importance of horses and mules. For example, Ottoman army started courses for modern horseshoeing at Veterinary School in 1888, and during Balkan, WWI and independence wars, Horseshoeing Schools were founded within the Ottoman army corps. Also one other school for horseshoeing was opened within Country Animal Hospital of Ankara during the Independence war. In these schools, "horseshoer soldiers" were trained to be employed in the battalions un-

der the administration and coordination of Army Practices School, Department of Feet Diseases and Horseshoe Technician Service.

Horseshoe plant and Horseshoe School supplied almost all of the services needed in the army during the war. The first principles of the Horseshoeing School were Lieutenant Kamil Bey and Major Ali Bey. In this school not only theoretical and applied horseshoeing classes, but also Turkish language and mathematics classes were taught.

Also before the Great Assault, another horseshoeing school was opened in Konya to fulfil the need for horseshoers. The successful 50 of the 60 students had their certificate in horseshoeing. Mustafa Kemal Paşa, Russian ambassador Arelof and Azerbaijan ambassador Abilof attended the certification ceremony.

The purpose of this study was to state the importance of Horseshoeing School, which fulfilled the horseshoeing services for the Turkish Army; and to state its results from the point of Turkish Independence War by using the archive documents and press sources.

Key Words: Horseshoeing School, Great Assault, Mustafa Kemal Pasha, Turkish Independence War, Konya.

GİRİŞ

Binek hayvanlarına bağlı olarak ortaya çıkmış bir sanat dalı olan nalbantlık, demircilikle birlikte gelişmiştir. Eski dönemlerde hayvanların ayaklarına ve toynaklarına keçe, kalın bez ya da köseleden yapılan ayakkıklar takılırken dayanıksız olan bu ayakkıkların yerini zamanla madeni nallar almıştır. Nalbantlık, motorlu araçların yaygınlaştığı 20. yüzyılın ilk yarısına değin taşımacılık ve çeşitli hizmetlerde hayvanların yaygın olarak kullanılması nedeniyle önemini korumuştur.

XVIII. yüzyıla kadar, ustadan çırağa, babadan oğula, geleneksel bir anlayışla verilen nalbantlık eğitimi, yerini bilimsel yaklaşımların etkin olduğu bir eğitim anlayışına bırakmıştır. Dünyada ilk defa bilimsel yöntemlerle “Nal Tekniği” dersleri, Fransa'nın Lion kentinde Cla-ude Bourgelat tarafından 1762 yılında kurulan veteriner okulunda verilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de 1842 yılında İstanbul'da hizmete giren “Askeri Veteriner Okulu” ile 1888

yılında yine İstanbul'da açılan ilk sivil veteriner okulu olan Halkalı Ziraat ve Baytar Mekteb-i Âlisi'nde bilimsel esaslarla "Fenn-i Nalbanti" (Nal Tekniği) dersleri verilmiştir.¹

Veteriner hekim eğitim-öğretim programlarından ayrı bir ders olarak okutulan ve uygulamalı eğitim verilen nal tekniği konuları ders saatlerine sığdıramayacak kadar geniş ve kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Bu nedenle İstanbul'da 1907 yılında ilk "Askeri Nalbant Mektebi" Taksim Meydanı'nda kurulmuştur. Müdürlüğünü bir askeri veteriner hekim olan Ali Besim'in (Osman) yaptığı okulda uzman teknisyen görevini üstlenmesi için de Almanya'dan "Graviet" adında bir uzman getirtilmiştir.²

Askerlikte at ve katırın taşıdığı önemden dolayı hemen bütün ordularda uzun yıllar nalbantlıkla ilgili birimlere yer verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde de 1909 yılının sonlarına doğru ordunun ihtiyacı olan nalbantları yetiştirmek amacıyla, her ordu merkezinde bir Nalbant Mektebi'nin açılmasına karar verilmiştir. Askerî hayvanları Avrupa ordularında olduğu gibi nallattırmak amacıyla baytar zabitlerinin öğretmenlik ettikleri bu okulda hem baytarlık hem de nalbantlık dersleri okutulmuştur.³

Osmanlı Ordusunda hayvan sağlığı işlerinin tek bir teşkilat üzerinden yürütülmesi için 1911 yılında "Harbiye Nezaretine" bağlı "Baytar Müfettişi-i Umumiyesi" kurulmuştur. Bu kuruma bağlı olarak Balkan ve I. Dünya Savaşları sırasında kolordu merkezlerinde de "nalbant mektepleri" açılmıştır. Ayrıca çeşitli askeri birliklerin bünyesinde oluşturulan hayvan hastanelerinde genellikle bir nal imalathanesi kurulmuştur. Bu imalathanelerde nal imal edilerek askerlere teorik ve uygulamalı nalbantlık eğitimi verilmiştir. Ancak ordunun nal ve mih gereksinimi karşılamak üzere açılan bu okullar ve imalathaneler I. Dünya Savaşı yıllarında tam anlamıyla ordu hayvanlarının ihtiyacını karşılamaya yetmemiştir. Sınırlı sayıda üretilen nallar da, hayvan türlerine göre sınıflandırılmadığı ve eldeki hayvanlara uymadığı için kullanılamamıştır.⁴

1 A. Nevzat Tüzdil, **Türkiye'de Veteriner Fakültesinin Tarihi ve Laboratuvar Hayatının Başlangıcı**, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955, s. 12.

2 Hilmi Dilgimen, **Veteriner Hekimliği Tarihi**, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1947, s. 86-89.

3 Mustafa Ergün, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınevi, Ankara, 1996, s. 422; **Sabah**, 29 Kasım 1909.

4 Ferruh Dinçer, "Türkiye'de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerine Araştırmalar", **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, C 26, S 3-4, Ankara, 1979, s. 1-13.

Mevcut nalların cephelere ulaştırılmasında da bazı güçlükler yaşanmış, askeri birliklere gönderilecek nal ve mihlar, bazı istasyonlarda çok uzun süre bekletilmiş ve birliklere sevk edilememiştir. Sevk edilebilen nallar ise yerlerine çok geç ulaşmış ve hayvanların bir bölümü nalsız kalmış, bu durumda merkezden nal gelinceye kadar çıplak haldeki hayvanların ayaklarına zorlukla sağlanan demir ve kömür yardımıyla geçici nal ve mihlar yapılmıştır. Bu arada Birinci Dünya Savaşı devam ederken ordu hayvanları için Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan 1916 yılında nal ve mih alınmasına karar verilmiştir. Ancak ithal edilen nallar Türk atlarının tırnaklarına büyük geldiği için cephedeki hayvanların tırnakları zedelenmiş topallıklar artmaya başlamıştır. Bunun üzerine askeri nalbanthanede bu nallar küçültülerek süvari birliklerinin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmıştır.⁵

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde hem savaş koşulları hem de tehcir nedeniyle giden Ermeni ustalardan sonra yeterince nalbant ustası kalmadığı gibi veteriner hekim de kalmamıştır. Bu dönemde orduda sadece 158 sivil veteriner, 53 muavin veteriner, 79 da nalbant ustası bulunmaktadır.⁶ Yine birçok farklı cephedeki savaşlar sonrasında, ülkede yüksekokul mezunu öğretmen, hekim, eczacı, hemşire, sağlık memuru, mühendis, hukukçu, mimar da kalmamıştır. Ordunun ihtiyaç duyduğu şoför, marangoz, demirci, ayakkabıcı, terzi ve nalbant gibi meslek adamlarını yetiştirmek için özel kurslar açılması zorunluluğu doğmuştur.⁷

Kurtuluş Savaşı Sırasında Açılan Nalbant Okulları

Anadolu'da Milli Mücadele'nin başlamasıyla birlikte Ankara Hükümeti ordu hayvanlarının bakımı, nal ve mih ihtiyacını zor da olsa kendi olanaklarından sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla Müdafaa-ı Milliye Vekâleti bünyesinde Umur-u Baytariye Dairesi'ne bağlı olarak Ankara'da sabit bir hayvan hastanesi ile bir nal ve mih yapımevi de kurulmuştur. Yine bu kuruma bağlı olarak Etlik'te bir bakteriyoloji tahlil laboratuvarı ile bir Baytari Ecza deposu oluşturulmuştur.⁸

5 Altan Armutak, "Nalbant Okulları", **Akademi Beykoz**, Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu Yayını, Yıl:3, S 5, 2011-2012, s. 90.

6 Muzaffer Berkman, **Veteriner Hekimliğimizin Fetret Devri 1918-1922**, Hüsnihat Basımevi, İstanbul, 1950, s. 7.

7 Rauf İnan, **Atatürk ve Eğitim**, Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1981, s. 144.

8 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 258.

Fakat savaş koşulları nedeniyle, serum üretimi yapan bu kurumların faaliyetlerinin aksaması ve veteriner hekimlerin sayıca yetersizliği, ordu elindeki hayvanların % 20'sinden fazlasının kaybına yol açmıştır. Bu hastalıkların en önemlilerinden birisi olan sığır vebası, Kafkasya'nın Gümrü bölgesinden 12.Tüme a ait sığırlarla Orta Anadolu'ya bulaşmıştır. Buradan Batı Cephesine kadar yayılarak İnönü Savaşlarını zora sokmuştur. Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa, 17 Aralık 1921 tarihinde "İcrâ Vekilleri Heyet-i Riyâsetine" çektiği şifreli telgrafta, "*orduyu sarmış olan bu hastalığın ne gibi sonuçlar doğuracağını tahmin etmeye insan gücünün yetmediğini*" bildirerek hastalıkların yarattığı korku ve kaygıyı gözler önüne sermiştir.⁹

Ankara Kumandanlığına bağlı Menzil Müfettişliği emrinde açılan Sabit Memleket Hayvan Hastanesi Nal-Mıh İmalathane ve Mektebi, 1921 yılında faaliyetlerine başlamıştır. İstanbul'dan getirilen 6 ocağa ilave olarak Almanlardan kalan 6 ocakla oluşturulan 12 ocaklı okulda ordunun ihtiyacı olan nalbantların yetiştirilmesine başlanmıştır. Sınırlı imkânlar içinde faaliyetlerini sürdürmeye çalışan okulda nalbant yetiştirmenin yanı sıra ordu hayvanlarının bakımı, nallanması, nal imalatı da yapılmıştır. Okulda cephelerden gelen erlerin yanı sıra İstanbul'dan gelen öğrencilerin de kurs görmeleri sağlanmıştır.¹⁰

Askerî Tatbikat Mektebi Ayak Hastalıkları ve Nal Tekniği Şubesinin yönetim ve denetiminde kurulan Ankara Nalbant Mektebi'nde 1 müdür, 1 inzibat zabiti, 1 nalbantbaşı, 1 memur, 4 nalbant çavuşu, 4 nalbant onbaşı, 15 hizmet ve inzibat kıtası ve 48 nalbant neferi olmak üzere toplam 77 kişi bulunmaktadır. Okulun müdürlüğünü önce Yüzbaşı Kamil Bey sonra da Binbaşı Ali (Karadeniz) Bey yürütmüştür. Okulda teorik ve uygulamalı nalbantlık derslerinin yanı sıra Türkçe ve hesap dersleri de verilmiştir. Okul Müdürü baytar Yüzbaşı Cemal Bey'in raporundan anlaşıldığına göre 1921-1923 yılları arasında çeşitli askeri birliklere eğitim verilerek 8 nalbant çavuşu 13 nalbant onbaşı, 58 de nalbant neferi gönderilmiştir. Ayrıca bu süre zarfında Ankara Nalbant Mektebinde 16 668 nal, 10 816 mıh ve de 4959 hayvanın bakımı ve nallanması gerçekleştirilmiştir.¹¹

9 Berkman, **a.g.e.**, s. 15-16.

10 R. Tamay Başağaç Gül, Raşan Özen, Türel Özkul, "Kurtuluş Savaşı'nda Veterinerler", **Türk Veteriner Hekimler Birliği Dergisi**, C 1-2, Ankara, 2008, s. 78-84.

11 Harp Tarihi Encümeni, **Büyük Harbin Baytari Tarihinin Methal-Merkez Cildinin Netayici İlmiye Faslı**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1931, s. 175.

Konya Nalbant Okulu

Müdafaa-ı Milliye Vekâleti'ne bağlı olarak Ankara'da 10 Ocak 1921'de "İmalat-ı Harbiye Genel Müdürlüğü" kurularak, yurt çapında askeri bakım-onarım ve silah yapım atölyeleri kurulmaya başlanmıştır. Bu atölyelerde kullanılmayan tren raylarından kılıç, süngü, top kamaları yapılırken aynı zamanda süvari birlikleri için nal ve koşum takımları da imal edilmiştir.¹² Büyük Taarruza hazırlık döneminde Ankara'dan sonra ikinci bir imalat ve onarım merkezi de Konya'da kurulmuştur. Ayrıca burada bir nalcılık okulu açılmış yönetim ve eğitim kadrosu askeri veteriner hekimlerce oluşturulan okulda erlere Türkçe ve dört işlem seviyesinde bir matematik bilgisi ile teorik nal dersleri verilmiştir.¹³

Konya'daki okul, 1921 yılında Konya Valisi Galip Paşa ve Belediye Başkanı Muhlis Bey'in desteğiyle eğitim öğretime başlamıştır. Müdür Kamil Bey'in büyük çabasıyla okul, ilk mezunlarını 24 Eylül 1921 tarihinde vermiştir. Dönem sonunda mezunlar için büyük bir mezuniyet töreni düzenlenmiş, okulun atölyelerinde, üretilen nallar ücreti karşılığında halka ve subaylara satılmıştır. Ayrıca okulda kurulan hayvan hastanesi de ordu hayvanlarının bakım ve tedavi hizmetini Büyük Taarruz'un sonuna dek sürdürmüştür.¹⁴

Konya'da Kazım (Dirik) Paşa'nın komutasında Batı Anadolu Menzil Müfettişliğine bağlı olarak kurulan nalbant mektebinin, baş baytarlığını Baviera'da fenni nalbantlık eğitimi almış Neşet Bey yürütmüş, hayvan hastanesinin müdürlüğünü ise Yarbey Ferit Bey yapmıştır. 21 ocaklı okulda 14 sıralı bir dersane de bulunurken okulun bulunduğu iki handa kurulan dinamo ile nal ocakları elektrik ampulleri altında çalışmalarını sürdürmüştür. Okulun ihtiyaçları Vali Galip Paşa'nın desteğiyle şehirdeki imkânlardan sağlanmış, bu kapsamda örs ve körük metruk malzemelerden ve halktan alınmış, ocakların sürekli açık tutulması için kömür teminine önem verilmiştir.¹⁵

Bu hazırlıklar yapıldıktan sonra okul 'da nal üretimi 500'e, giyim ve mih üretimi de 10 000'e ulaşmıştır. Yüzbaşı Kamil Bey'in ardından hayvan hasta-

12 Süreyya Hami Şehidoğlu, "Kurtuluş Savaşı'nda Savaş Sanayi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 23, C VIII, Ankara, 1991, s. 317-324.

13 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1990, s. 505.

14 **Babalık**, 25 Eylül 1921.

15 Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1922)**, C I, Rey Yayınları, İstanbul, 1970, s.760-761.

nesi ve nalbant mektebi müdürlüğüne veteriner hekim Binbaşı Ali (Karadeniz) Bey'in getirilmesi ile birlikte nal ve mıhın günlük üretimi daha da artmış nal 550 ile 600'e, giyim ve mıh üretimi de 11 000 adede ulaşmıştır. Okulun atölyelerinde 1921 senesinde toplam 47 618 giyim ve nal ile 884 583 adet mıh imal edilmiştir. Çoğunlukla alafrağa nal ve mıhların üretildiği okulun atölyelerinde ayrıca 850 kasatura ve 150 adet de mızrak imal edilmiştir.¹⁶

Okulda teorik nal dersleri askeri veteriner hekim Yüzbaşı Nahit Efendi ve nalbantbaşı Nuri Efendi tarafından yürütülmüştür. Okulda 1921 yılında 90 demirci, 111 nalbant ve 1 marangoz neferi olmak üzere toplam 202 kişi bulunmaktadır. Mektebin 1921 yılında ilk eğitim öğretim döneminde 50 nalbant neferi de yetiştirilerek orduya kazandırılmıştır. Batı Anadolu Menzil Müfettişliği baş Baytarlığına 1922 yılında Ahmet Vefik Bey'in getirilmesiyle mesai daha da artırılmış, ocak adedi 21'den 30'a çıkartılmıştır.¹⁷

Ancak demir ihtiyacını bilinen kaynaklar karşılamaya yetmemeye başlayınca otomobil tamirhanesinde bulunan enkaz halindeki kamyon şasesinden sökülen 30 adet demir blok da eritilerek nal ve mıh yapımına devam edilmiştir. Bu çalışmalar sonucunda 1922 yılında okulda kadana, beygir, katır eşek, öküz ve manda nal mıhı olarak toplam 119 537 giyim alafrağa ve alaturka nal ve 1 724 718 adet de mıh yapılmıştır. Böylece Büyük Taarruz sırasında orduda nal ve mıh eksikliği hissedilmemiş, yetiştirilen 60 öğrenciden 50'si de diploma almış, Garp Cephesindeki çeşitli birliklerde görevlendirilmiştir.¹⁸

Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanması üzerine 1923 yılının sonlarına doğru okulun kapatılmasına karar verilmiş, okulda bulunan 20 öğrenci de ihtiyaç bulunan askeri birliklere gönderilmiştir. Okulun atölyelerinde kalan demir ve kömürlerde altışar ocaklı nal, mıh takımları 1. 4. ve 5. Kolorduların hayvan hastanelerine dağıtılmıştır. Diğer kalan malzeme ile imal takımları ve mektep efradı da Ankara Nalbant Mektebi'ne teslim edilmiştir.¹⁹

Konya'da açılan bu nalbant okulunu Mustafa Kemal Paşa da ziyaret etmiş mezuniyet törenine katılmıştır. Büyük Taarruz öncesi hazırlıkları ve faaliyetle-

16 Harp Tarihi Encümeni, **a.g.e.**, s. 178.

17 Şule Osmanağaoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Nalbant Okulları, Kursları ve Nalbantlık", **II Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Meslek Etik Sempozyumu**, Konya, 2008, s. 151-155.

18 Harp Tarihi Encümeni, **a.g.e.**, s. 178.

19 Harp Tarihi Encümeni, **a.g.e.**, s. 179

ri yerinde görmek için 1 Nisan 1922 tarihinde Ilgın'a gelmiş, yaklaşık 10 000 kişilik süvari kolordusunun geçit törenini Garp Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa ile birlikte izlemiştir. 5.Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin (Altay) Paşa'nın ve kurmay başkanı Binbaşı Kurtcebe'nin (Noyan) çabasıyla açılan binicilik okulunda yetişen subayların komuta ettiği kolordunun geçit töreni büyük bir başarıyla gerçekleştirilmiştir.²⁰

Bu dönemde Süvari kolordusunun personel ve silah durumu işe şöyledir: 550 subay, 9900 er, 9480 hayvan, 6450 tüfek, 48 makineli tüfek, 4800 kılıç, 620 bomba, 16 top bulunmaktadır. Ayrıca Kolorduya bağlı bir seyyar hayvan hastanesi ve nakliye kolları mevcuttur. Taarruz öncesinde Türk ve Yunan ordunun silah ve asker durumu yaklaşık olarak eşittir. Türk ordusunun Yunan ordusundan sadece süvari üstünlüğü bulunmaktadır. Türk ordusunun 5 süvari tümeni, Yunan ordusunun ise 1 süvari tümeni vardır.²¹ Büyük Taarruz'un başarıya ulaşabilmesi için bu süvari birliklerinin nal mih koşum takımları ile hayvanların bakımlarının muntazaman temin edilmesi gerekmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, bu askeri gerekçelerle önemle üzerinde durduğu süvari birliklerinin hazırlanması aşamasını yakından takip etmiştir. Süvari Kolordusunun görkemli geçit töreninden sonra Nalbant Okulu'nun düzenlediği mezuniyet törenine katılmıştır. Yanında Rusya Şur'alar Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi Semiyon İvanoviç Aralov, Azerbaycan Cumhuriyeti Büyükelçisi İbrahim Abilov, Rus askeri ataşesi Zivanaryov, Azerbaycan askeri ataşesi Ali Eskerov, Başkatip İsmailov, ve iki tercüman da yer almıştır.²²

Konya'da Samanpazarı semtinde bir handa eğitim öğretim yapan okulda tören için özel bir hazırlık yapılmıştır. Okulun ortasına kocaman bir nal asılmış, bayraklar ve çam dalları ile süslenmiş tören alanına gelen konuklar bando ile karşılanmıştır. Okulun giriş kapısına "Sanat, altın bileziktir", "İşçinin alın teri mübarektir", "Çelik ordular kuvvetini sanayiden alır", "Çalışmak, ibadettir" gibi yazılı levhalar asılmış, nalbantlık ve imalatla ilgili armalarla süslenmiştir. Tören, Mustafa Kemal Paşa ve yanında bulunan heyetin okula gelmesi ile başlamış, Okul Müdürü Ali (Karadeniz) Bey'in yaptığı açış konuşmasından sonra Konya

20 Fahrettin Altay, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi, Ankara, 1958, s. 38.

21 Selman Yaşar, "Büyük Taarruz 'da Türk Süvarisi", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C X, S 2 Ağustos 2008, s. 244-253.

22 **Babalık**, 3 Nisan 1922.

Menzil Müfettişi Kazım Paşa (Dirik) okulun tarihçesi ve önemi hakkında şu konuşmayı yapmıştır.²³

“Gazi Paşa Hazretleri,

Muhterem efendiler! Ordumuzun ihtiyacatı, geçen sene haziranında bu sanat yurdunu vücuda getirdi. Dört aylık bir kurs esnasında (60 nalbant ustası) yetiştirerek takriben (Sakarya Muharebeleri)’nin hararetle anlarında orduya ulaştırdı. Bu ikinci kursta da (50 sanatkâr) yetiştirip ordumuza gönderiyor. Vakıa şehadetnamelelerinde dört ay deniyorsa da bunlar bütün kış hengâmında ve geceli gündüzlü ateşle ve örsle karşılaştılar. Nalband geleni demirci, demirci geleni nalbant yetiştiren şu müessese dokuz ay zarfında yarım milyona yaklaşan nal ve mih imal etmiş ve ordumuza yetiştirmiştir.

Müessesemiz, gelen müdavimlerine fen ve sanat öğretirken bir taraftan da marifî takip eylemiştir. Bir parça okuma bilenler bilgilerini şayan-ı memnuniyet bir surette ileri götürmüşler ve hiç okuma yazma bilmeyenler ise ihtiyaçlarına yetecek derecede yazı ve okuma öğrenmişlerdir.

Bu mektep bugün bir askeri müessese ise de gelecekte milli bir şekilde iktisap edecektir. Büyük milletimiz zulüm dünyasına karşı giriştiği mücadele ve mücadele, hak ve namusunu, istiklal ve istikbalini müdafaa ederken bunun gibi faydalı sanatları da vücuda getirmiştir.

İşte Cenabı Hakka dayanarak azim ve milli irademizin hazırladığı o pek yakın mükâfat gününde bu sanat müessesesi, yerini milli sermayeye terk edecektir.

Sanata muhtaç ve pek teşne olan memleketimiz, inşallah daha sonra kol ve bilek ile değil makine ve elektrik cereyanları ile bütün kuvvetlerini tanzim etmiş olacaktır.”²⁴ Kazım Paşa’nın bu konuşmasının ardından Mustafa Kemal Paşa da ayağa kalkmış ve bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Osmanlı Devleti’nde sanata yeterince önem verilmediğini belirttiikten sonra şunları söylemiştir:

“...Efendiler; memleketimizin feyyaz topraklarından namütenahi fazailinden mütenevvi ve zengin menâbiinden kimseye muhtaç olmaksızın hakk ile istifade ede-

23 Mehmet Önder, **Atatürk Konya’da**, Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Konya, 1989, s. 14-15.

24 **Babalık**, 3 Nisan 1922.

bilmek için ve binaenaleyh milletimizi mes'ut ve müreffeh, ordumuzu tamamen ihtiyaçlardan müstağni ve kavî yaşatabilmek için san'at elzemdir.

Sanatın en basiti, en şereflişidir. Kunduracı, terzi, marangoz, saraç, demirci, nalbant, hayat-ı içtimaiyemizde, hayat-ı askeriyemizde hürmet ve haysiyet mevkiine lâyük sanatkârdır.

Bugün bir sanat müessesinin içinde bulunduğumdan, bu müessesenin ikinci mahsûlünü orduya takdim ettiğini gördüğümünden cidden bahtiyarım. Bu müessesenin vücuda getirilmesine himmet edenlere hassaten teşekkür eder onları takdirât ile tebrik ederim."²⁵

Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasından sonra mezun olan okul birincisine ve ikincisine birer saat ve diplomalarını vermiş, bu esnada yaptığı kısa konuşmasında da şunları söylemiştir:

"Muhterem ustalar! Bugün size şu şehadetnameleri verirken derin bir hissi meserretle mütehasşis bulunuyorum. Buradan ordumuza dâbil olacaksınız, hidematı vataniyyenizi yapacaksınız. Ordumuzun sizinle müftehir olacağına kailim. Ordu, sizin gibi ustalara malik oldukça memnun olacaktır. Çoğalmanızı temenni ederim."²⁶

Bu arada öğrencilerden biri yaldızlı nal ve çivilerle nalladığı bir kaz yumurtasını Mustafa Kemal Paşa'ya hediye etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki heyet, okulun imalathanesinde üretilen ürünlerden oluşan sergiyi gezdikten sonra buradan ayrılmışlardır.²⁷

Mustafa Kemal, Konya'daki Nalbant Okulu ile ilgili düşüncelerini, 2 Nisan 1922 Pazar günü almış olduğu notlarında söyle belirtmektedir: "...Nalbant mektebi ve nal mih imalathanesinin gezilmesi... Şüphe edilemez ki ordunun her türlü levazımatı, nalı, mihı yine bu ordunun bu heyetle efradı eliyle, emeğiyle yapılırdı. Elbette ecnebi sanatkârlarına sipariş edilmezdi. İste bu Türk orduları bütün Avrupa'yı şarktan garba kadar istila eylemişlerdi."²⁸

25 **Babalık**, 3 Nisan 1922.

26 Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C II, Ankara, 1997, s. 34-36.

27 Önder, **a.g.e.**, s.19.

28 Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III**, Nursen Gök (çev.), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 169.

Diploma töreninde ayrıca Rus Büyükelçisi Aralov ve Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilev de birer konuşma yapmışlardır. Sovyet Büyükelçisi Aralov, anılarında katıldığı bu mezuniyet törenini şu ifadelerle anlatmaktadır:²⁹

“Mustafa Kemal bana dönerek: sizinle, nalbantlık okuluna gideceğiz! Bugün okul ilk Türk nalbantlarını mezun ediyor... O devirde Anadolu’da Atları, Rum, Ermeni gibi sanatkârlar nallıyorlarmış. Şimdi Rumlar Türklerle savaş hâlinde idiler. Ermenilerle de dostluk ilişkileri kalmamıştı. Kötü, cabil nalbantlar atları sakat ediyorlardı. Bu durum karşısında orduda kısa süreli nalbantlık kursları açılmıştı. Okul binası nal biçiminde idi. Okulun içinde birkaç nalbantlık atölyesi kurulmuştu. Okul öğrencilerinin çoğunluğunu cepheden getirilmiş erler teşkil ediyordu. Öğrenciler arasında Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden getirilmiş öksüz çocuklar da vardı. Okulun duvarları şu sözlerle örülmüştü: “Çalışanları Tanrı sever!”, “Çalışmak ibadettir!”, “İlkin çekiç ve alın teri, sonra eğlence”, “İşçinin teri kutsaldır.”

Okulun avlusunda bizim için bir baraka kurulmuştu. Mustafa Kemal Paşa’nın, benim ve Abilov’un önüne süslü masalar konmuştu. İlk konuşmayı yapan okul müdürü, okulun ordu için özellikle ordunun süvari birlikleri için bilgili, tecrübeli nalbantlar yetiştirdiğini söyledi. Daha sonra, Batı Cephesi Levazım Müdürü Kazım Bey... Ordu levazımınca okulun tarihçesinden söz etti ve okula şeref veren misafirlere teşekkür etti. Sonra Mustafa Kemal söz aldı. ...Eski Türkiye ile yeni Türkiye arasındaki derin ayrımlardan söz etti, ... Sonra, söz bana, daha sonra da Abilov’a verildi. Konuşmamda nalbantlık okulunun, bağımsızlığını işleyen ve İtilaf Devletleri’ne boyun eğmeyen yeni Türkiye’yi sembolize ettiğini söyledim. Daha sonra diplomaların verilmesine geçildi. Bizim Sovyet geleneklerine göre, her diploma sahibine diplomasını verirken birkaç söz söylüyordum. Öğrencilerden birine, “Senin nalladığın at, soylu Türk ordusu ile birlikte İstanbul’a giren at olsun” dileğinde bulundum. Bir başka öğrenciye de “Güzel nallanmış hızlı atın, İzmir’e giren ilk at olsun!” dileğini tekrarladım. Bu sözlerim herkesin çok hoşuna gitti ve çabucak bütün şehre yayıldı.”³⁰

Nalbant okulunda düzenlenen bu törenin ardından büyükelçiler Ankara’ya dönmüş, Mustafa Kemal Paşa da 5-6 Nisan Çarşamba ve Perşembe günlerinde Akşehir’de komutanlarla gizli toplantılar gerçekleştirmiştir. Görüşmelerin ardından, Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına düzenlenen at yarışlarını izlemiş,

29 Semiyon İvanoviç Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Hasan Âli Ediz (çev.), Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 107.

30 **A.g.e.**, s. 108.

7 Nisan 1922'de Konya'dan ayrılmıştır.³¹ Yunanlılara karşı yapılacak genel bir taarruzun hazırlıklarının olanca hızıyla devam ettiği günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın Konya'ya yaptığı bu ziyaret, büyük önem taşımaktadır. Yapılan ziyaret, hem Ankara'daki bazı diplomatik misyonlara cepheyi gezdirmek, hem de üst düzeydeki bazı kumandanlarla istişare yapmak hususunda önemli bir yere sahiptir.³²

Cumhuriyet Döneminde Nalbantlık Eğitimi ve Yapılan Kanuni Düzenlemeler

Mili Mücadele sona erdikten sonra Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde "Nalbant Gedikli Küçük Zabıt Kursu" adıyla hayvan sağlığı eğitimine ve nal teknisyen astsubayları yetiştirilmesine başlanmıştır. Ardından veteriner teknisyen astsubay nal tekniği kursları açılmış, bu kurslar, 1959'a kadar her yıl düzenlenmiştir. Kurslar, 1953 yılından itibaren "Hayvan Sağlık ve Nal Teknisyen Astsubay Okulu" adını almıştır. Okul'a önce ilkokul mezunları, daha sonra da ortaokul mezunları alınmaya başlanmıştır. Öğrenciler, önce 3 ay süreyle atlı birliklerde, ardından da kolordu hayvan hastanelerinde 10 ay uygulamalı eğitim görmüş, daha sonra da Tatbikat Okulu'nda 10 aylık teorik eğitim verilerek dönem sonlarında yapılan sınavlarda başarılı olanlar mezun edilmiştir.³³

Okulda birinci yıl: Anatomi, dış hastalıklar, fizyoloji ve iç hastalıklar, ayak hastalıkları ve nal tekniği, veteriner görevleri, hayvan sağlığını koruma, tarih, coğrafya, binicilik, piyadecilik, atış, harp silahları ve vasıtaları, topografya, ordu bilgisi, iç hizmet ve askeri ceza, tahkimat gizlenme ve tahrip, Türkçe. İkinci yıl: anatomi, dış hastalıklar, iç hastalıklar, ayak hastalıkları, patoloji, salgın hastalıklar, kimya, zootekni, veteriner görevleri, veteriner tabiyesi, Türkçe, tarih, coğrafya iç hizmet, tabya, balistik, topografya, ordu bilgisi, binicilik dersleri verilmiştir.³⁴

31 Önder, a.g.e., s. 19.

32 Osman Akandere, "Atatürk'ün Konya'yı İkinci Defa Teşrifleri (1-4 Nisan 1922)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Selçuk Üniversitesi, S 5, Konya, 1999, s. 11-126.

33 Ferruh Dinçer, "Türkiye'de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerine Araştırmalar", **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, C 26, S 3-4, Ankara, 1979, s. 1-13.

34 Ferruh Dinçer, "Türkiye'de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerine Araştırmalar", **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, C 27, S 1-2, Ankara, 1980, s. 315.

Nalbantlık eğitimi kapsamında 1932 yılından 1963 yılına kadar “hayvan sağlık teknisyen astsubayı” ve “nal teknisyen astsubayı” olmak üzere 28 dönemde toplam 386 öğrenci yetiştirilmiştir. Türkiye’de 1960’lı yıllara değin kırsal kesimdeki en itibarlı mesleklerden biri olan nalbantlık, teknolojinin gelişmesiyle birlikte eski önemini kaybettiği için bu askeri okulun da 1963 yılında kapatılmasına karar verilmiştir.³⁵

Cumhuriyet Döneminde Nalbantlık eğitimi askeri yapı içinde devam ettirilirken bu mesleğin yasal zemini de oluşturulmaya başlanmıştır. Türkiye’de nalbantlıkla ilgili ilk yasal düzenlemeler, 3277 numara ile “Nalbant Mektepleri ve Nalbantlık Hakkında Kanun” 8 Aralık 1937 yılında kabul edilmiştir. Dokuz maddeden oluşan kanun; nalbant okullarının açılmasını, nalbantlık yapılabilmesi için bu okulların bitirilmiş olmasını veya kurs görmüş olması kurs almayanların bu sanatı uygulamalarının engellenmesi, nal ve mıh yapacak yerlerin denetim ve kontrol altında olması ile üretilenlerin teknik şartnameye uygun olması gerektiğini kapsamaktadır. Ayrıca bu hükümlere aykırı hareket edenlere verilecek ceza ile kanunun yürütülmesinden Adliye, Milli Müdafaa, Dâhiliye ve Ziraat Vekillerinin sorumlu olduğu belirtilmektedir.³⁶

Bu kanunu izleyen dönemde 3 Temmuz 1939 tarihinde “Nalbant Mektepleri ve Nalbantlık Sanatı” hakkında 48 maddeden oluşan bir yönetmelik 28 Temmuz 1939 tarih ve 4270 sayılı Resmi Gazete’de 11394 kararname numarası ile yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bunlara ilave olarak 6 Aralık 1939 tarihinde “Nalbant Okulları ve Nalbantlık Sanatı Hakkında Talimatname” yayınlanmıştır. Bu yasal düzenlemelerle nalbantlık mesleğini yapacak Türk vatandaşlarının bilimsel şartlarda açılacak kurslarda ve okullarda devletin sağladığı imkânlarla eğitim öğretim verilmesi amaçlanmıştır.³⁷

Bu yasal düzenlemelerle Türkiye’de nalbant okullarının sayısı hızla arttırılmış, hemen hemen her ilde bir nalbant okulu veya kursu açılmıştır. Bu kapsamda Ziraat Vekâleti tarafından hayvan sağlık memuru ve nalbant yetiştirmek için İstanbul Selimiye’de bir okul açılmıştır. Okul modern laboratuvarları, hastanesi,

35 Dinçer, **a.g.e.**, s. 317.

36 T.C. Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, “Nalbant Mektepleri ve Nalbantlık Hakkında Kanun”, Ankara, 1937, s. 1-2.

37 T.C. Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, “Nalbant Mektepleri ve Nalbantlık Sanatı Hakkında Nizamname” Ankara, 1939, s. 1-16.

derslikleri, atölyeleri ile nalbant eğitimine uzun süre hizmet vermiştir.³⁸

Bu çalışmalar sonucunda 1939 yılı itibariyle 56 ilde 412'si diplomalı olmak üzere toplam 3993 nalbant mevcuduna ulaşılmıştır.³⁹ Ayrıca Nalbantlık mesleği ile ilgili yayınlarla da mensuplarına yönelik yaygın eğitim faaliyeti yürütülmüştür. Bu kapsamda Ziraat Vekâleti tarafından "Ameli Nalbantlık ve Ayak Hastalıkları" isimli eser Rusçadan çevrilerek, Nalbant kursiyelerine, hayvan sağlık memurlarına, öğrencilere, nalbantlara, seyislere ve haralarda çalışan atçılıkla alakadar olanlara binicilik okullarına mahsus uygulamalı bir nalbantlık atlası da yayınlanmıştır.⁴⁰

38 "Ziraat Vekâleti Hayvan Sağlık Memurları ve Nalbant Okulu", İstanbul, 1938.

39 Burhan Öktem, **Türkiye'de Nalbantlık**, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1939.

40 "Ameli Nalbantlık ve Ayak Hastalıkları", Ziraat Vekâleti Neşriyatından, İstanbul, 1944.

SONUÇ

Milli Mücadele döneminde nalbant eksikliğini giderebilmek için 1921 yılında Ankara'da ve Konya'da birer nalbant okulu açılmıştır. Bu okullarda klasik eğitim anlayışı yerine bilimsel eğitim anlayışına yer verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, zor koşullar altında faaliyetlerini sürdüren Konya Nalbant Okulunun mezuniyet törenine katılarak bu konuya verdiği önemi göstermiştir. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasında son derece önemli bir yere sahip olan süvari birliklerinin gereksinimlerini sağlamak için kurulan okul, yetiştirdiği nalbantların yanı sıra 100 000'e yakın nal ve 2 000 000'a yakın mih üretmiştir.

Cumhuriyet Döneminde de Nalbantlık eğitimine hem askeri hem sivil kurumların bünyesinde devam edilmiştir. Bu dönemde özellikle askeri nalbant okullarında verilen mesleki eğitim ve hizmet içi eğitimlerle iyi yetişmiş nalbantların sayısı hızla arttırılmıştır. Türkiye'de 1937 ve 1939 yılları arasında yapılan yasal düzenlemelerle nalbantlık mesleğinin hukuki alt yapısı oluşturulmuştur.

Bu çerçevede hemen her ilde bir nalbant okulu veya kursu açılarak yaklaşık 4000 nalbant yetiştirilmiştir. Milli Mücadele sırasında ordunun atlarını nallayacak nalbant bulunamazken yapılan çalışmalarla Cumhuriyetin ilanından 16 yıl sonra amaca büyük ölçüde ulaşılmıştır.

Milli Mücadele Döneminde özellikle süvari alaylarının gereksinim duyduğu nal ve mih zor da olsa yerli kaynaklardan karşılanabilmiş ve Anadolu topraklarından işgalci güçler kovulmuştur. Böylesine boğaz boğaza verilen bir savaşta, Türk atlılarının destansı başarılarının ardında en az onlar kadar övgüyü hak eden yüzleri ve elleri yanıklarla dolu nalbantların olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Akandere, Osman, “Atatürk’ün Konya’yı İkinci Defa Teşrifleri (1-4 Nisan 1922)”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Selçuk Üniversitesi, S 5, Konya, 1999, s. 11-126.

Altay, Fahrettin, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi, Ankara, 1958.

Aralov, Semiyon, İvanoviç, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**, Hasan Ali Ediz (çev.), Burçak Yayınevi, İstanbul, 1967.

Armutak, Altan, “Nalbant Okulları”, **Akademi Beykoz**, Beykoz Lojistik Meslek Yüksekokulu Yayını, Yıl:3, S 5, 2011-2012, s. 90.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C II, Ankara, 1997.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler III**, Nursen Gök (çev.), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1994.

Babalık, 25 Eylül 1921.

Babalık, 3 Nisan 1922.

Berkman, Muzaffer, **Veteriner Hekimliğimizin Fetret Devri 1918-1922**, Hüsnühat Basımevi, İstanbul, 1950.

Dilgimen, Hilmi, **Veteriner Hekimliği Tarihi**, Bozkurt Matbaası, İstanbul, 1947.

Diñer, Ferruh, “Türkiye’de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerine Araştırmalar”, **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, C 26, S 3-4, Ankara, 1979, s. 1-13.

Diñer, Ferruh, “Türkiye’de Askeri Veteriner Hekimlik Tarihi Üzerine Araştırmalar”, **Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, C 27, S 1-2, Ankara, 1980, s. 315-317.

Ergün, Mustafa, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınevi, Ankara, 1996.

Harp Tarihi Encümeni, **Büyük Harbin Baytari Tarihinin Methal-Merkez Cildinin Netayıcı İlmiye Faslı**, Askeri Matbaa, İstanbul, 1931.

Gül, R. Tamay, Başağaç, Özen Rahşan, Özkul, Türel, “Kurtuluş Savaşı’nda

Veterinerler”, **Türk Veteriner Hekimler Birliği Dergisi**, 1-2, Ankara, 2008, s. 78-84.

İnan, Rauf, **Atatürk ve Eğitim**, Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1981.

Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1990.

Osmanağaoğlu, Şule, “Cumhuriyet Döneminde Nalbant Okulları, Kursları ve Nalbantlık”, **II Ulusal Veteriner Hekimliği Tarihi ve Meslek Etik Sempozyumu**, Konya, 2008, s. 151-155.

Öktem, Burhan, **Türkiye’de Nalbantlık**, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara, 1939.

Önder, Mehmet, **Atatürk Konya’da**, Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Konya, 1989.

Sabah, 29 Kasım 1909.

Şehidoğlu, Süreyya Hami, “Kurtuluş Savaşı’nda Savaş Sanayi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 23, C VIII, Ankara, 1991, s. 317-324.

T.C. Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, “Nalbant Mektepleri ve Nalbantlık Sanatı Hakkında Nizamname”, Ankara, 1939.

T.C. Başvekâlet Neşriyat ve Müdevvenat Dairesi Müdürlüğü, “Nalbant Mektepleri ve Nalbantlık Hakkında Kanun”, Ankara, 1937.

Türk İstiklal Harbi, C II, Batı Cephesi 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi Ankara, 1994.

Tüzdil, A. Nevzat, **Türkiye’de Veteriner Fakültesinin Tarihi ve Laboratuvar Hayatının Başlangıcı**, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara, 1955.

“Ziraat Vekâleti Hayvan Sağlık Memurları ve Nalbant Okulu”, İstanbul, 1938.

“Ameli Nalbandlık ve Ayak Hastalıkları”, Ziraat Vekâleti Neşriyatından, İstanbul, 1944.

Yalman, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1888-1922)**, C I, Rey Yayınları, İstanbul, 1970.

Yaşar, Selman, “Büyük Taarruz’da Türk Süvarisi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C X, S 2, Ağustos 2008, s. 244-253.

**BAŞKOMUTAN MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN EMRİ:
“İLK HEDEFİNİZ AKDENİZ'DİR İLERİ”
İLERLEYİŞİNİN EŞME, ALAŞEHİR VE SALİHLİ KESİTİ**

Enver KONUKÇU*

Ege bölgesinin ikinci büyük havzalarından biri olan Gediz Boyu ve vadisi, adını bu düzlüklerden akmakta olan Gediz Nehrinden almaktadır. Bu bölgenin belli başlı yerleri İzmir-Uşak Demiryolu hattı üzerinde bulunmaktadır. Doğudan batıya doğru yer alan önemli merkezler Uşak –Eşme-Alaşehir, Salihli, Sart (Mahmud ve Mustafa), Ahmetli, Turgutlu ve Manisa'dır. Tarihi olaylarda bu hattın dışında Kula, Selendi, Gördes, Demirci, Mermere ve Nif (şimdiki Kemalpaşa) yer almaktadır. Geçen asırda, İzmir-kasaba ve Temdidi Demiryolu daha sonra Uşak ile birleştirilmiş ve böylece İzmir ile irtibat sağlanmıştır. Merkezi İzmir olan Aydın Vilayeti, Saruhan Bağımsız Mutasarrıflığı Karesi, Afyon Karahisar-ı Sahib, Kütahya ve Ege Denizi, onun doğuya uzanan sahillerine kadar yayılan alanda, daha birçok önemli yerleşim merkezi vardır. Bunlar da Gediz gibi önemli yerleşim anları olan Büyük ve Küçük Mendereslerdir.

Osmanlı Devleti, 1918'de, M. Kemal'in de vurguladığı gibi kayıtsız şartsız teslim olmak zorunda kalmıştır. 30 Ekim 1918'de Limni Adasında, Mondros İşkesinde demirli Agemennon Savaş Gemisinde imzalanan Mütareke, tarihimize kara bir leke olarak geçmiştir.¹

Bunun sonraki gelişmesi olarak da itilaf devletlerinin piyonu durumundaki Yunanistan, 15 Mayıs 1919'da bölgenin gözbebeği ve can damarı İzmir'e asker

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

1 S. Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Ankara, 1977, s. 1-83. Mütareke nedeniyle İzmir- Manisa-Kasaba-Salihli-Alaşehir ve Uşak demiryolları da kontrol altına alındı. Alaşehir'de Fransızlar yerleşti.

çıkarmışlardır.² Bu haber kısa zamanda bütün Devlet-i Aliye'de yayıldı. İşgali reddedici ve bu duruma hemen son verilmesini isteyen çok sayıda telgraf başkent İstanbul'da ilgili yerlere gönderildi. Hemen arkasından da tel'in toplantıları yapıldı.³ Birçok vilayet, Mutasarrıflık ve kasabalarda Redd-i İlhak cemiyetleri kuruldu. Bunu ilerleyen tarihlerde Müdafaa-ı Hukuk cemiyetleri takip etmiştir. Bunun gibi başka isimlerde faydalı ve milli karakterde diğer cemiyetler, kuruluşlar da göze çarpmaya başlamıştır. Manisa'da İstihlas-ı Vatan, Cemaat-i İslamiye ve Cemiyet-i Müderrisin göze çarpmaktadır. Gördes'teki de Harekât-ı Milliye adı ile belgelere geçmiştir. Aynı yapılanma Kula'da da benzer teşkilatlanma vardır. Alaşehir'de ki de aynı şekilde hem Redd-i İlhak ve hem Harekât-ı milliyedir. Bütün bölge kasabalarında ve şehirlerinde Yunanlılar onların arkasındaki İngiltere şiddetle uyarılırken, A.B.D. başkanı W. Wilson'un prensipleri de hemen hemen her telgrafta kurtarıcı olarak benimsenmiştir. Ancak, İstanbul'daki İngilizlerin baskısı ile Yunanlıların bölgeyi ele geçirmesi, askerlerini Manisa ve Salihli'ye doğru yaymak arzusu, silahlı direniş için hareketlenmeyi de peşinden getirmiştir. Ayvalık'taki gibi Kuvayımilliyeye oluşumları da çığ gibi büyümeye başlamıştır. Akhisar, Salihli, Alaşehir bunda fiili öncülük yapmıştır. Mayıs ve Haziran aylarında, bazı askerlerimizin de kendi özverileri ile bölgeye gelerek çalışmalarını başlattığı görülüyor. 1. Dünya Savaşındaki kahramanlıkları ile ünlü Bekir Sami Bey, bu nedenle Akhisar, Salihli ve Alaşehir'de, az sonra da Eşme ve Kula'da önder olmuştur. İstanbul'un bu durum karşısındaki niyeti de zamanla daha yakından anlaşılmaya başlanmıştır. Eski Saruhan Mutasarrıfı İbrahim Süreyya (Yiğit) de, beraberinde Aydınlı Nazmi ve Hamidiye Kahramanı, ünlü denizcimiz Rauf Bey ile Kuvayımilliyenin filizlendiği bir zamanda Salihli, Alaşehir ve Bozdağlarda bulunuşu, direniş hazırlığındaki insanımıza destek olmuştur.⁴ Bazı mülki yöneticiler, İzmir ve Manisa'nın baskısı ile sessiz kalırken, Alaşehir'de Bezmi Nusret (Kaygusuz) ve Ödemiş'te Bekir Sami (Baran) da milli görüşler dâhilinde yetkilerini kullanmışlardır. Mülki yönetimdeki bu vaziyet, beledi teşkilatlardaki Reislerin gayretleri ile tamamen Kuvayımilliyeye lehinde seyir takip etmiştir. Kasabalardaki bir kısım mütereddid zevat da evlerine, iş yerlerine astıkları yabancı devlet bayrakları ile tavırlarını ortaya koymuşlardır. A.B.D., Fransa, İn-

2 Tansel, a.g.e., s. 222 v.d.

3 H. Selvi, **İşgal ve Protesto**, İstanbul, 2007.

4 C. Bayar, **Ben de Yazdım**, C VI, İstanbul, 1968, s. 1864; N. Yiğit, **Atatürk'le Otuz Yıl: İbrahim Süreyya'nın Yaşam Öyküsü**, İstanbul, 2004, s. 97.

giltere bayrakları Yunanlılara karşı bu büyük devletlerin yardımını belirlemek için sokaklarda dalgalandırılmıştır. Kasabaların çoğunda halkın benimsediği bayrak ise ay yıldız olmuştur. Yahudiler sessizliklerini her zaman korurlarken, yerli Rumlar da istisnasız işgalcileri Yunanlıları canı gönülden desteklemişlerdir. Bunda, gizli teşkilatların ve özellikle Hıristiyan din adamlarının rolü büyüktü. İzmir'deki Metropolit Hristostomos gibi Alaşehir'deki Papaz Hristostomos da kısa zamanda gerçek niyetlerini ortaya koymaya başlamıştır. Öyle ki Eşme'deki üç-dört Rum vasıtası ile öğrencileri Yunan bayrakları ile donatmışlardı. Kuvayı-milliyenin Salihli'de Edhem, Alaşehir'de Mustafa, Bozdağlarda Efelerle ortaya çıkması ile kasabalardaki bu karamsarlık kısa zamanda ortadan kalkacaktır.⁵

İzmir-Balıkesir-Nazilli gibi merkezlerde, ülkenin ve kendilerinin hukukunu korumak için toplantılar yapıldığı da biliniyor. Bunun adı Kongre, katılanlar ise her zaman kongreci diye tanımlanmıştır. Erzurum ve Sivas'taki milli amaçlı toplantılar da büyük kongreler veya M. Kemal'in başkanlık yaptığı önemli kararların alındığı hareketlerdir.⁶

Gediz vadisini ilgilendiren kongre ise, Alaşehir'de 16-25 Ağustos 1929'da toplanmıştır. Başkanlığını, Balıkesir kongrelerinin de reisi olan Hacım Muhiddin (Çarıklı) yapmıştır.⁷ Alaşehir dışında bu civardaki merkezler de, mesela Denizli, Aydın, Uşak, Karahisar-ı Sahib, Manisa, Balıkesir'den de temsilciler hazır bulunmuşlardır.⁸

Bu kongre, her hangi bir üst makamın baskısı ile toplanmış değildir ve sadece halkın bağrından kopan istekler doğrultusunda, çalışmalarını sürdürmüştür. İzmir'deki İtilaf Devletleri Komutanı ve Karma Soruşturma Komisyonu Başkanı General Sir George Milne de görüşlerini yansıtan Hacım Bey, artık elinde hiçbir yetkinin kalmadığı Padişah VI. Mehmed Vahideddin'e (ayrıca Halife olarak da) görüşler yansıtılmıştır. Burada, İslam âleminin harekete geçirilmesi kozunun da kullanılması gerekliliği öngörülmüştür. İstanbul'da büyük elçilikleri bulunan A.B.D., Fransa ve İtalya'ya da Alaşehir'in, heyetin ve kongrenin etkinliğine yardımcı olunması istenmiştir. İngiltere'nin belgede görülmemesi şüphesiz ki Yu-

5 C. Bayar, **Ben de Yazdım**, C VIII, İstanbul, 1972, s. 2507-2522.

6 B. Tanör, **Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul, 2002, s. 295 v.d; Ş. Turan, **Kurtuluş Savaşında Kongreler, Cumhuriyetin 50. Yılı Semineri**, Ankara, 1975.

7 **Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacım Muhittin Çarıklının Kuvayı Milliye Hatıraları (1919-1920)**, Ankara, 1967.

8 **A.g.e.**, s. 38.

nan taraftarlarından kaynaklanmaktadır. Ulaşım işlerini ellerinde bulunduran İzmir-Kasaba ve Temadi-i Osmanî'nin genel müdürlüğü de bazı hususlarda uyarılmıştır⁹. Alaşehir Kongresi, kısa süre sonrada, Erzurum'da bulunmakta olan M. Kemal Paşa ile temasa geçti. Alaşehir'deki oturumlar 25 Ağustos'ta sona erdi. M. Kemal ve arkadaşları da Erzurum kongresini 7 Ağustos'ta bitirmiş ve Sivas'ta ikinci bir toplantı için hazırlıklarda bulunuyordu. Alaşehir-Afyon ve Ankara aracılığıyla tarihi ilişki Erzurum'da kurulmak istendi. M. Kemal Alaşehir'in ve imzası bulunan Hacım Bey'in görüşlerine memnun olmuş ve teşekkür etmiştir¹⁰. 1919'daki Kongreler safhası bittikten sonra, Yunanlılar bir süre sessiz kaldılar. Onlarla sınır Sard oluyordu. Milne hattı da buradan geçmekte ve güneyde Bozdağlara ulaşmakta idi. Ancak 1919 kışı bitmek üzere iken Yunanlıların, Atina ve Londra'da planlanan ikinci istila hareketi başlatıldı. Ankara-İstanbul ve diğer yerlere de yayılan Milne Hattı İhtilali, Ali Rıza Paşa hükümetinin istifası ile sonuçlandı (3 Mart 1920). Böylece Milne hattından doğuya kadar Yunan hâkimiyeti 1920 yaz aylarında gerçekleştirildi. Kuvayımilliyeye, XX. Kolorduya bağlı 23. Tümen de üstün kuvvetler karşısında bir şey yapamadı. Bundan böyle yöre Memalik-i Meşgule olarak geçecektir. Yani işgal edilmiş yöreler¹¹. M. Kemal, bu işgal aşamasının Haziran-Ağustos 1920'de gerçekleştiğine dikkat çekerek "Salihli yönüne doğru ilerleyen iki Yunan Tümeni de 24 Haziran 1920'de Alaşehir'e girdi. Daha sonra ilerleyerek 29 Ağustos 1920'de Uşak'ı ele geçirdi" demektedir¹².

İLK HEDEFİNİZ AKDENİZ'DİR İLERİ (1-9 EYLÜL 1922)

Yunanlılar daha sonra Afyon'u ele geçirdiler. 1921'de Bithinya dedikleri İzmit, Bursa ve Adapazarını, Sakarya nehrine kadar işgal ettiler. Kral Konstantinos'un asıl hedefi Polatlı üzerinden Ankara'ya ulaşabilmektir. İnönü, Sakarya ve çevresindeki savaşlarda, TBMM'nin M. Kemal yönetimindeki orduları artık ters giden talihlerine son vermiş ve takiben 1922'de, Yunanlılara tam bir darbe indirerek, geldikleri gibi geriye çekilmelerini zorunlu kılmıştı.

9 A.g.e., s. 210-221.

10 A.g.e., s. 47; E. Konukçu, **Alaşehir Kongresi-16-25 Ağustos 1919**, Ankara, 2000, s. 219-220; **TİTE Arşivi**, Ali Fuat Cebesoy Vesikaları, No: 114/51108.

11 K. Atatürk, **Nutuk**, Haz: Z. Korkmaz, Ankara, 1995, s. 315; Gelişmeler için bkz: H. Güvendik, **Batı Cephesi**, Ankara, 1999.

12 K. Atatürk, **Nutuk**, s. 315.

1922 yılının Ağustos ayındaki yoğun Türk faaliyetleri, Afyon cephesinde filizlenmeye başlamış, 26 Ağustos ve az sonra 30 Ağustos Başkumandan Meydan Savaşı, Gediz vadisindeki kasabaların kurtuluşu için işaret sayılmakta idi. Yunanlıların Afyon bozgunu üzerine, Eylül ayı başlarından itibaren Türk ordusu, bir yıldırım hızı ile Uşak-Alaşehir hattına doğru akmaya başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Zafer Günü verdiği "İlk Hedefiniz Akdenizdir! İleri" komutu¹³ Gediz vadisinin kurtuluşunu müjdeliyor ve yol boyundaki kasabalarda, acılı günlerin bir anda silinip, yok olmasına ve gayrete gelmesine sebep teşkil ediyordu. Uşak üzerinden hareket eden ordu, iki koldan Gediz vadisine girmeğe başlamış, Kula-Uşak arasındaki nehir vadilerini takip ederek, sekiz asır önce Selçuklu atlılarının bir rüzgâr gibi geçtikleri¹⁴ tabii arızaları arkalarında bırakarak Kula önlerine gelmişlerdi. Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşaların meydana getirdiği karargâh heyeti ise Elvanlar (Eşme) üzerinden, kaçan düşmanın arkasından Alaşehir Ovasına yol almaya başlamıştı.

Alaşehir'in Kurtuluşu (5 Eylül 1922)

Nikolaos Trikopis'in esir edilmesinden sonra¹⁵ Uşak mıntıkasından çekilen Yunanlıların, Alaşehir tarafında yığınak yaparak ciddi olarak mânia teşkil edecekleri zannedilirken, onlar bozgun tesiri ile Türklerin önünden kaçmalarına devam ettikleri görüldü. Ancak, Eylül başlarında Yunanlılar, Alaşehir'i yerle bir eden bir harekâta girişmeğe başlamışlardı. Daha evvel, şehirden topladıkları 50-60 kadar rehine arasında Hakkı Necmi, Kadirbeyoğlu İbrahim, Çavuşlar köyünden İbrahim, Fethi, Lebib ve Hasan Kâhya da bulunuyordu ve bunlar kurtuluşu görmeden Alaşehir'den uzaklaştırılarak, Atina'ya ve daha sonra da Girid'e yollanmışlardı.¹⁶ 3-4 Eylül günleri, Alaşehir Yunan kumandanının emri

13 Emirin tarihi 1 Eylül 1922'dir. Bir gün sonra da Hâkimiyet-i Milliye'de metni verilmiştir. Bkz: F. Aykut, "İstiklal Savaşında IV. K.O.", **Askeri Mecmua**, S 38, 1935, s. 266-267; **TİTE Arşivi**, No: 126/19244-19248. A. Gündüz de aynı tarihi belirterek, kaleme alınışını Eşme'nin doğu sırtlarında yapıldığına dikkati çekmektedir. Bkz: A. Gündüz, **Hatıralarım**, Haz: I. Ilgar, İstanbul, t.y., s. 131.

14 A.R. Ülgenalp, **Büyük Taarruzda 11. Süvari Alayı: Bir Süvarinin Hatıraları**, İstanbul, 1980, s. 75. v.d.

15 K. Atatürk, **Nutuk**, s. 456; General Trikopis, **Hatıralarım**, Çev. A. Angın, İstanbul, 1967, s. 103.

16 Olaylar İonia Devleti hayali nedeni ile Türklerin bunu kabule yanaşmaması ile patlak vermiştir. Salihli'de de aynı hareketlere teşebbüs edilmiştir.

ile yakıldı. Asırlar boyu, meydana gelen tabii afetlerin dışında hiçbir felakete uğramayan Alaşehir ateşe verilmiş, bütün gece devam eden yangın çok büyük tahribat yapmıştı.¹⁷ Alaşehir'in ünlü tarihi yapıları arasında Şeyh Sinan¹⁸, Kütük Minare, Yağhane, Kadı Şeyh ve Pazar Camileri bu yangından tahribat görmüşlerdi. Lord Byron'un, Avrupa Kültürünün ataları olarak saydığı, uğruna mücadele bile ettiği Yunanlıların, tezat teşkil edercesine bıraktığı barbarlık örneği, insanı çileden çıkartacak vaziyetteydi. Avrupa, Alaşehir'i geçen asırda Ressam Allom'un bir tablosu ile tanıdı.¹⁹ Selvi ağaçlarının ötede beride teşkil ettiği manzara arasında yükselen camiler, yerlerini kül yığınlarına ve insanlık dışı vahşete terk etmişti.²⁰ İngiliz tarihçisi Lord Kinross, Yunan barbarlığını batı okuyucusuna, bütün çıplaklığı ile vermekte, "Alaşehir'den, dağın yamacında bir yara gibi, yanık bir çukurdan başka bir şey kalmamıştı" diye yazmaktadır.²¹

Mustafa Kemal Paşa ve karargâhı, 5 Eylül 1922 günü Alaşehir'e vardılar.²² Ordu, harabe haline gelmiş şehre girdikten sonra, başkomutan ve arkadaşları, uzun yolun yorgunluğunu çıkartmak için sıcak su kaynaklarının bulunduğu yerde istirahata çekilmişti. Alaşehir'in güney-doğu kenarında ve hafif meyilli bir bayır üzerinde bulunan bu yer, halk arasında, muhtemelen bir halk efsanesi kahramanı olan Sarıkız'a atfedilerek, "Sarıkız Banyoları" ismi ile tanınıyordu. 1902 de kaymakam Uralı Hasan Basri Bey'in ve Alaşehirliilerin maddi yardımları ile inşa ettirilen Banyo binaları, şehir halkının dinlenme yeri halini almıştı. Sarıkız Banyoları, tarihinde en hareketli anlarını 5 Eylül'de geçirmiştir. Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa ile İsmet Paşalar kısa bir istirahattan sonra, Salihli'ye

17 Yakılma olayı planlı yapılmıştır. Gediz boyu kasabaları ve merkez Manisa da aynı akıbete uğramıştır. Bkz: H. Edib, Y. Kadri, Falih Rıfki-M. Asım, **İzmir'den Bursa'ya**, İstanbul, 1974.

18 Şeyh Sinan, Alaşehir'in ilk din büyüklerindedir. Çevre halkının Türbesine büyük saygı gösterdiği biliniyor. İ. H. Ayverdi yapıyı Yıldırım Bayezid devri ile ilgili saymaktadır.

19 İngiliz Ressamıdır. 1804-1872 tarihleri arasında yaşamıştır. Alaşehir ve çevresine ait çizimleri ilgi çekicidir. R. Walsh da İstanbul ve Anadolu'da Yedi Kilise Görünümleri, 1838'de yayınlanışından sonra büyük akisler yaratmıştır. Alaşehir surlarını ayakta iken resmetmişlerdir.

20 Kinross, İzlenimlerini daha çok Halide Edib Adıvar'dan detaylandırmıştır.

21 Kinros, **a.g.e.**, ?

22 Ordunun batı ilerleyişi ile karargâhın yol alışı farklı günlerde olmuştur. Sadece komutanların bilgisine telgraf haberleri kaleme alınmıştır. "7 Eylül 1922'de Eşme'den Salihli yönüne hareket ettim" diyor. Bunu 8 ve 9 Eylül raporlarında da yinelemiştir. Ayrıca bkz: **HTVD/HTBD** No: 1424, 1425.

gitmişler ve burayı da aynı manzara ile bulmuşlardı.²³ Ordu ile birlikte gelen Halide Edib Hanım²⁴, Alaşehir'i yakinen görmüş, insanları ile konuşmuş ve usta kalemi ile "... O gün, Alaşehir'in sarp yollarından inerken güneş doğmuştu. Şehir adeta bir kül yığını gibi yanık sahalarla doluydu. İnsanların ve öküzlerin güçlkle çektikleri top arabalarının arasından atla geçmek zor oldu. Ne Yunanlılar ne de biz, ölümlerimizi gömmeye vakit bulamamıştık. Türk ordusu, Türk şehirlerini ateşten kurtarmak için var hızı ile ilerliyor. Yunan ordusu ise yaptığı bu tarihi yangınlardan süratle kaçıyor. Türk ordusu şehirden şehre geçtikçe, hep bu yanık harbelerle karşılaşyordu. Halk darmadağınık. Kadınlar aklını kaybetmiş gibi, yerdeki taşları tırnakları ile ayırıyorlar. Halkın içinde korkunç bir kin hissediliyor. Cehennem dünyaya gelmiş gibi. İki millet, birisi yakıp-yıkılmış, ötekisi kurtarmak için hareket halinde. Hiçbirisi öbür tarafa zerre kadar merhamet göstermiyor. Sırtın eteğinde, hayvanların sulandığı bir çeşmenin başında durdum... Şimdi karargâhımız Sarıkız madensuyu denilen yerde. Bir düzlük üzerinde birkaç bina var. Bunlar Alaşehir'de ateşten kurtulmuş tek binalar. O şehri, daima insan eti kokusu gelen bir fırın gibi hatırlarım. Düzlükte zabitler ikişer-üçer gruplar halinde dolaşıyorlar. Bazıları konuşuyor. Hepsinin yüzünde çok kudretli isyan havası var. Aralarından birkaçı dağlara kaçan halkın arasından gelmişlerdi. Halkın bir kısmı, bilhassa kadınlar Yunan ordusu tarafından sürüklenip götürülmüştü. Anlattıkları çok korkunçtu. Yerde birkaç insan ölüsü vardı. Zabitlerden biri annelerinin cesedini kül yığından çıkarmak için yeri kazan iki kadına yardım etmişlerdi. İşte bu feci hadiseye seyirci olan ben, bambaşka bir zaviyeden bakıyorum. Bir tahta sırasının üzerinde oturarak kendimi toparlamak istedim. Fakat bu korkunç sahne, insan denilen canavarın hususiyetini gözümün önünde aydınlatmıştı." İfadesi ile tasvir etmektedir. Yunanlıların facialarının yaratıldığı bu belde, 30 Eylül 1922 günü, tekrar bir gazeteci tarafından ziyaret edilmiş ve o da Halide Edib Hanım gibi vahşeti tasvir etmekte; "Alaşehir, Anadolu'nun bütün şehirlerinden daha ziyade yandı ve onun faciasını dinleyen adam, uzun müddet Manisa, Kasaba ve Salihli isimlerini bile unutup. Bu hissin nereden geldiğini araştırıyorum. Karşımda hafif bir rüzgârla bütün harabenin enkazı havaya karışıyor. Zira denilebilir ki, Alaşehir toz halindedir. Ve hiçbir kasaba, Alaşehir kadar öldürülmemiştir. Manzarasının öyle bir boşluğu

23 M. Kemal, Büyük Zafer sonrası İzmir'e seyahat ederken de aynı görüşleri tekrarlar. Bkz: **İzmir Yollarında**, Haz: M. Önder, İstanbul, 1989, s. 49.

24 Bkz: **İzmir'den Bursa'ya**, s. 72-80.

var ki, insana bir asırdan beri bu yola kimse uğramamış gibi geliyor. Bu harabe, kadim harabeler gibi, kokusuz ve kurudur” diyerek ifade etmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin ilanından hemen sonra halkının arasına giremediği Alaşehir’e gelmiş, Mr. Forbes’den kalan binada misafir kalmış, halka hitaben yaptığı konuşmada; “Alaşehir’in Yunan istilasındaki acılı günlerimizi hatırlatmakta yaralarınızı tazelemek istemem” demişti²⁵. Alaşehir’in her yıl yapılan 5 Eylül kurtuluş şenlikleri, bu günün hatırasına yapılmaktadır. Ne yazık ki, böyle bir günü sembolize edecek anıt hala yapılmış değildir. Fakat bunun yanında kurtuluşu hatırlatan isimler, Alaşehir sokaklarında veya caddelerinde göze çarpmaktadır. Cumhuriyet meydanına inen ve hükümet binasının önünden geçen “Beş Eylül Caddesi”, “Kurtuluş Caddesi”, “Redd-i İlhak Caddesi”, “İsmet Paşa Caddesi”, “İstiklal Caddesi”, “Şehid Nuri Caddesi”, “Şehid Mustafa Caddesi”, “Şehid Fevzi Caddesi”, “Kuvayımillie Caddesi”, “Fevzi Paşa Caddesi”, “Sakarya Caddesi”, “İnkılap Caddesi”, “Misak-ı Milli Caddesi” ve “Atatürk Bulvarı”, 1922 yılının hatıralarıdır. Alaşehir’in, tekrar yangın haberleri üzerinde imarını yaşatan bir abide de, İstiklal ve Fevzi Paşa caddelerinin kesiştiği noktada, Soğuksu Mahallesindeki Hacı İskender Ağa Çeşmesi kitabesidir. Kitabenin metni şöyledir; “4 Eylül 1338 (:1922) Pazartesi günü Yunanlıların ihrak ettiği Alaşehir’in Harabezâr mahallinde 1340 (1924) Eylülünde ilk inşa edilen ve Alaşehir’in tarihi imarının kıymetli bir abidesini teşkil eden bu çeşme-i ab-ı zülâl merhum Hacı İskender Ağanın vasiyetiyle isale edilmiştir. Katibü’l-huruf Belediye Reisi Mehmed Enver”.

Fahrettin Paşa’nın Kula’ya Girmesi (4 Eylül 1922);

Kula kasabası, bugünkü İzmir-Ankara devlet yolunun Salihli-Uşak arasında kalmaktadır. Bünyesinde Osmanlı devri yapılarını hala koruyan Kula, Kâtip Çelebi’nin coğrafya ile ilgili eserlerinde “kara taşlık içinde bir kasaba” diye tanımlanmakta ve bundan maksad da, vaktiyle Sandal ve Kara Divit yanardağlarının patlaması ile ovada yayılan lavların soğuması ile meydana gelen tabii kayalar olmaktadır. Nitekim H.S. Washington tarafından bu mevzu ile ilgili bir monografi vardır ve “Lidya’da Kula Vadisi Volkanı, New York. 1894” ismini taşımaktadır.

25 İzmir Yollarında, s. 47-48.

Yunanlıların Milne hattını geçerek, Salihli'den sonra hâkimiyetleri altına aldıkları kasabalardan biri de Kula idi ve 28 Haziran 1920 de harekât gerçekleştirmişti. 4 Eylül 1922 gününe kadar işgal hayatını yaşayan Kula, bu tarihte, Uşak üzerinden harekete geçen ikinci kol kuvvetlerince kurtarılmıştır²⁶. Kulalılar, istiklale kavuşmak için daha evvel de bazı cemiyetler kurdukları bilinmektedir. Mesela, Müftü Ahmed Rasih Efendi, Hakkı (Yiğit) Bey, Ahmet Hulusi, Haşim (Gür) Bey, Saraç Ali oğlu Ali Efendi, Mehmed Ali Dedenin Emin Efendi, Yahyazade Süleyman Bey ve Kerim Beylerden meydana gelen “Cemiyet-i İslamiye”, Rum ve Yunan işgal idaresine karşı kurulmuş gizli teşkilattı²⁷.

Kula, Fahreddin (Altay) Paşa kuvvetlerince kurtarılmıştır.²⁸ Bu kumandanın hatıralarında, ana hatları ile kasabanın askerlerimizce ele geçirilişi şu şekilde tasvir edilmektedir; “4 Eylül akşamı Selendi Dağlarının çok kötü ve sarp yollarından geçerek Kula'ya girdik. Süvari kolordusunun birinci ordu emrinden cephe emrine alındığı ve Akşehir (Alaşehir)e inmesi hakkındaki ordu emrini yolda tesadüfen benden önce alıp okuyan 11. Tümen komutanı Kula'da durmayarak Alaşehir Ovasına inmiş”. Fahreddin Paşa kuvvetlerinin zamanının az olması dolayısıyla Kula'da duraklamaları az bir zaman için olmuştur. Çünkü Salihli istikametinde Alaşehir'den gelecek olan karargâhta tıkalı yolların açılması gerekmektedir. İsmet Paşa, süvarilerin Kula ve civarındaki harekâtından memnuniyetini bildirirken “Süvarilerimize borcumuzu ödeyeceğiz. Fakat daha ileride imha edilecek düşman kuvvetleri bulunduğunu unutmayarak azim ve cehaletinizi mütemadiyen teyid etmelisiniz” telgrafını yollamıştı. Kula hakkında yaptığı küçük çaptaki araştırmaların sahibi olan Sayın İsmail Tosun²⁹, Kulalılarının Türk kuvvetlerinin gelişini ve karşılaşmalarını, hadiseye şahit olanlardan derlemiştir. Ona göre; “3/4 Eylülü Pazartesiye bağlayan gece cephe bozgunu üzerine firarda bulunan Yunan kuvvetleri, kalabalık sayıda idi. Kula'nın bir buçuk kilometre doğusundaki Gölyeri denilen mevkie gelmişler, buradan zoraki bir yürüyüşle şehre girerek yakmayı tasarlamışlardı. İhsanoğlu kuvvetleri Kayrak denilen yerde Yunanlıları karşıladı ve savaşa mecbur etti. Kulalılar gece vakti

26 Kula harekatı için bkz: A. Rıza Ülgenalp, **a.g.e.**, s. 82-86.

27 İsmail Tosun, Tarihi, **Sosyal ve Kültürel ve Turizm Yönü İle Kula**, b.t.y, 1969. Ayrıca yazar tarafından bize verilmiş daktilolu belgeler.

28 F. Altay, **On Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası / Görüp Geçirdiklerim**, İstanbul, 1970, s. 345.

29 Tosun, **a.g.e.**

bu müsademe sesleri ile yataklarından fırlamışlar, bazıları minarelere çıkarak bu mevkide olup bitenleri izlemeye başlamışlardı. Yunanlılar, bu sebepten yağma ve ateşe verme imkânını bulamadan Kula ve civarını terk ile Salihli taraflarına firar etmişlerdi. Fahreddin Paşa kuvvetleri de az sonra Kula'ya girmiş, Hisar Kapıdan şehrin merkezine doğru ilerlerken, ahali tarafından kurtarıcı olarak karşılanmıştı. Kulalı kızların hazırladıkları işlemeli pankartları pencereden sarkıtarak, askeri tebrik etmişlerdi³⁰. Fahreddin Paşa kuvvetlerinde vazife gören Ahmed Şevket'in neşredilen hatıralarında, Kula ile ilgili bölüm aşağıda verilmiştir; "... Akşam olmak üzere. Kula karşımızda sivri minareleri ve büyük ağaçlarıyla tecessüm ediyor. Burada zafer ve halas bekleyen ve iştiyakla kavru lan Türk kütlesi var. Alayımız şehrin cenubundan, bize hasret çeken bu Türk kasabasını selamlayarak geçiyor". Kula'nın işgal günlerinde veya kurtuluşu sırasında hayatlarını kaybedenler için, Demirci Kapısında bir abide dikilmiştir. Her 4 Eylül günü, kurtuluş şenlikleri bu yerden başlamaktadır. Rumların oturmakta oldukları ve zafer sonunda boşaltılan mahalleler iskân edilmiş ve Akgün ile Zafer Mahalleleri adını almış, böylece kurtuluşun ebedi nişanı olmuştur.

Salihli'de Mustafa Kemal Paşa; "Kimin Şehrini Kime Veriyorlar" diyor; 5 Eylül 1922

24 Haziran 1920 günü, Yunanlıların işgaline maruz kalan Salihli kasabası³¹ Turgutlu-Alaşehir demiryolu üzerinde, Seyran-Tepe eteklerinde yer almaktadır. Alaşehir ile aynı gün Türk kuvvetlerinin zoraki, fakat hızlı yürüyüşü ile kurtarılmıştır. 4/5 Eylül gecesi, süvarilerimiz Menye ve Kula cihetlerinden hareketle Salihli düzlüğüne inmişler, öğleden evvel öncü alayları ateşe verilen Salihli'nin imdadına koşabilmişlerdi. Alaşehir ric'at hattı da böylece kesilmişti. Fahreddin (Altay) Paşa Salihli'ye ilk giren birliklerin kumandanı olduğundan, Salihli'nin kurtarılışı sırasında cereyan eden hadiseleri tafsilatı ile anlatmaktadır:³² "...Albay Mürsel General, Yarbay Zeki ile Subhi, albay alametini taktılar. Herkes sevindi. Kendilerini tebrik ettim. Bu sırada 1. Kolordu komutanı İzzeddin de Kula'ya geldi. General oldu. Kendi general alametlerini onun yakasına takarak tebrik ettim. Yarın için tümenlerime özetle şu emri verdim; I. ve XIV. Tümenler bu

30 Tosun, **a.g.e.** ve bendeki daktilolu notlar.

31 T. Ergül, **Kurtuluş Savaşında Salihli**, İzmir, t.y., s. 1-34.

32 F. Altay, **a.g.e.**, s. 347. Ayrıca bkz: A. R. Ülgenalp, **a.g.e.**, s. 88-116.

gece yarısı Salihli istikametinde yürüyüşe başlayacaklar. Kolordu karargâhı onları takip edecek. 11. Tümen³³ Alaşehir batısında Dereköy üzerinden Salihli'ye ilerleyecek. XVI. Tümen, 10 kilometre ileride olduğundan başta o bulunacaktı. ...1. Tümenin öncü Alayı Salihli kasabasını geçerek istasyona varmış, buradaki Yunan muhafızlarından bir kısmını esir almış, bir kısmı da dağlara kaçmış. Yaptığı yolculuğun yorgunluğunu çıkarmak için neşeli bir şekilde istirahat ederken, doğuda artık düşman kalmamıştır zannı içinde emniyet tertibatı almamış. Bu sıralarda ise, Alaşehir'den 11. Tümenimizin önünden trenle çekilen düşman kuvvetleri Salihli'ye yaklaşmışlar. İstasyondan dağlara kaçmış olan birkaç Yunanlının vermiş olmaları muhtemel bilgi üzerine saldırarak istirahat halindeki alayı bir hayli hırpalılar. Bu çarpışma sırasında Tabib Yarbay Osman, Makinalı Tüfek Üsteğmeni Ermenekli Şükrü Ali ve 22 er şehid olmuştur”.

Bu çatışmanın meydana geldiği sırada, Salihli'nin kuzey varoşlarına kadar sokulan Fahreddin Paşa, bağlar arasından İstasyona doğru hücumla geçmiş olan 1. Tümen askerleri ile karşılaşmıştı. Ancak Yunanlılar, zamanında çekilme hareketi ile Salihli kasabasını terk ederek kaçmayı başaramışlardı. Fahri Belen, süvari kuvvetlerinin harekâtının bu bölümünü tenkide tabi tutulmakta ve “bu başarısızlıkta süvari alayımızın emniyet tertibatı almaması kadar, 1. Tümenin büyük kısmının vaktinde yetişmemesi ve XIV. Tümenin geç kalmasının tesiri büyüktür. Zayıf bir süvari alayı düşman öncüsünü durdurmaya muvaffak olsa bile geriden gelen büyük kısmını tutamazdı” demektedir³⁴.

Yunanlılar, Salihli'yi harabe ve yangın alanına çevirdikten sonra, Sard ve Turgutlu istikametinde kaçmıştı. Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşa'lardan mürekkep komuta heyeti, Salihli'ye gelmişler, az sonra da kasaba askerden geçilmez bir hale dönmüştü. Halide Edib de bu ordu ile Salihli'ye dâhil olmuş, Alaşehir gibi hazin bir manzara ile karşılaşmıştı. O, Salihli'nin 8000 kadar binasından, ayakta ancak 500 kadarının kaldığına işaret etmekte, misafir olduğu bir evde de Rumeli göçmenlerinden bir kadının anlattıklarını tespit ettikten sonra, “Çarşamba günü, bir Türk süvari bölüğünün Salihli'ye gelişi Yunan gar-

33 A. R. Ülgenalp, **a.g.e.**

34 İzmir'deki büyük devletlerin konsolosları, son durum üzerine M. Kemal ile temasa geçmek istemişlerdi. Bkz: **Nutuk**, s. 450. Telsizle görüş isteği körfezdeki Edgard Quinet gemisinden yapılıyordu. Garp Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz, Hatıralarında bunu zikreder. Bkz:Gündüz, **a.g.e.**, s. 196. Edgard Quinet, tanınmış Fransız Şairi, tarihçisi ve siyaset adamı idi. 1803-1875 yılları arasında yaşamıştır. Adı, gemiye verilmiş ve Fransız donanmasının önemli bir uzvu olmuştur.

nizonunu korkutmuş. Şehrin bu kısmını yakmağa vakit bulamadan Yunanlılar kaçmışlar. Bura halkı, şehri bayraklarla donatmış, yerlere kapanarak kurtarıcı askerlerin atlarının ayağını öpmüşlerdi. Bu kadın diyordu ki, Babam da bir askerdi. Onun yeşil bayrağını saklıyorum. Ben de süvari alayına katıldım. Alay ertesi sabah buradan ayrılırken, Türk ordusunun gelmekte olduğunu söylediler. Askeri tren gelince, bütün halk ellerinde bayraklar, türkü çağırarak istasyona gitmişlerdi. Fakat bu defa gelenler Türk ordusu değil, Yunan fırkası idi. Bu fırka o zaman bu şehri bir cehennem haline soktu” diye ilave etmektedir. Yukarıdaki paragrafta anlatılanlar, Fahreddin Paşa'nın istasyonda şehit düşen 22 kadar askerlerinin başına gelenlerin daha değişik, fakat tamamlayıcı olanıdır. Halide Edib Hanım³⁵, Salihli'de biraz dinlendikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına gittiğini, Fevzi Paşa da olduğu halde yemekte iken toplantıya dâhil olduğunu yazmaktadır. Türk ordularının İzmir kapılarına er geç varacağını tahmin eden yabancı devlet konsoloslukları, Mustafa Kemal ile görüşmek arzusunu taşımakta oldukları, İzmir Körfezinde demirli Fransız bandıralı Edgard Quinet savaş gemisinden devamlı yapılan telsiz konuşmalarından anlaşılmaktaydı. Nihayet, Salihli'de iken Edgard Quinet'in³⁶ mesajı Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırıldı. Aynı yerde bulunan Halide Edib Hanım, Mustafa Kemal'in bir ara hiddetlendiğini ve yumruğunu heyecanla masaya vurarak, “Kimin şehrini kime veriyorlar?” dediğine şahit olmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın Salihli'deki kısa ikameti, Ruşen Eşref'in (Ünaydın) hatıralarında oldukça edebi olarak, şu şekilde yer almaktadır;³⁷ Akdeniz boyuna heybetle ilerliyordun. Ve yüksek Anadolu yaylasının sert yalnızlığı ile boz yalçınlığından uzaklaşıp, alımlı Akdeniz'in mavi tatlılığına yaklaştıkça, üç yıl önce İstanbul'da arkanda bırakmış olduğun büyük devletlerin su yüzünü kaplayan zırhlarının boz renkli yüzlerini tekrar karşına dikilmiş bulmaya doğru gidiyordun. ... O akşam, havalarda seni Anadolu yaylasının her tarafında araştırmakta olan bir telsiz-telgraf haberi İzmir'e girilmenin şartlarını görüşmek üzere büyük devlet askeri murahhasları ile yarın buluşacak bir yer belirtmeni ve oraya murahhaslar göndermeni diliyordu. Peki, iyi. Yarın Salihli Kasaba arasındaki yolda diye cevap verdin. O akşam bilmem nereden, karargâhına bir Times veya Daily Telegraph nüshası gelmiş. Aylardan ve aylardan beri görmediğimiz bir Avrupa gazetesi... Sen o gece, kavunlu, karpuzlu

35 H. E. Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, 1962, s. 284.

36 H. E. Adıvar, **a.g.e.**, s. 284.

37 R. E. Ünaydın, **Atatürk'ü Özleyiş**, Ankara, 2001, s. 149-151.

ve üzümlü sofrasında seni candan ağırlayan Salihli'nin bir küçük evine misafir imiştin. Yapmakta olduğun hareketin, Avrupa'dan görünüşünü ve kulağına varan ilk tepkilerini bu gazeteden, gözlerinle görüp öğrenecektin. Yazılanları tercüme ettiriyordun ve zevk duyarak okutuyordun. Zavallı Lloyd George yarın ne olacak? Yıkılacak... O ve daha onun gibiler... diyordun. O geceden yirmi iki ve senin dünyaya gözlerini yumduğundan altı yıl sonra Lloyd George öldüğü zaman Times'ın ikinci sahifesini baştanbaşa onun hayatına, eserine, zaferine ve İngiliz İmparatorluğuna etmiş olduğu unutulmaz hizmetlerine hasrettiği yazı ile dolduran makaleyi Londra'da okudum. Doğruyu saklamayan İngiliz yazısı: Lloyd George'u bir daha kalkmamak üzere Mustafa Kemal devirmiştir diyordu. Bunu okuyunca senin Salihli'de o akşam söylemiş olduklarını hatırladım... Anadolu'dan ayaklandırıp, derleyip, toplayıp başardığın hareketten yıkılan sadece senin yaptığına vakti ile Balfour'un dediğine uyarak haydutluk diye bakmış Lloyd George değildi. Anadolu'daki Kemallığı, Celalilik sanan ve saldırmak isteyen Bab-ı Ali de, saray da yıkılmıştı. Lloyd George'a icra memurluğu eden Atina'daki taht ve tac da yıkılmıştı... Dumlupınar'da gösterdiğin gibi hızla ve işte şimdi İzmir'e yürüyüşte gösterdiğin gibi coşkunlukla dört hareket senin genişleyişte, duruşta, vuruşta, ilerleyişte, hâsılı iş neyi gerektiriyorsa onu başarmakta üstad asker dehanı dört başı bayındır zekânı apaydın belirtiyor... Sen, o Mustafa Kemal'sin. Sen ve sizler, ertesi sabah Salihli'den yola çıktınız. Salihli ile Turgutlu arasında yollarda murahhas var mı? Bakılıyordu gözlerle öyle bir kimse ilişmiyordu... Böylece Turgutlu'ya varıldı”.

29 Eylül 1922 günü, Salihli'ye gelen gazeteci Falih Rıfki³⁸ ise hürriyetine kavuşmuş Kasabayı daha inançlı görmekte ve kısa zamanda eski şöhretine kavuşacağı inancını taşımaktadır. Burada kaleme aldığı yazısında; “Salihli kırk sene de büyümüş, güzel, mamur bir kaza merkeziydi. Halkı çalışkan ve münevverdi. O harabelerin binaların selamlığına delalet eden demir ve taş enkazı arasında bir sıra yanmış fabrikaların demir ve makine enkazı göze çarpıyor. Burada cami, otel, han gibi büyük binalardan başka 300'e yakın ev beş yüze yakın dükkân yandı. Yalnız istasyon etrafında Hıristiyan evlerinden bir kısmı yerindedir. Muhacir yerleştiriyorlar... Salihli'nin faciası içinde bizi teselli eden şey, halkın zekâsı ve nikbinliğidir. Hepsi bir şirket bulmak, kasabalarını eskiden daha büyük bir mamure haline sokmak emelindedir. Herkes –toprağımızı yakmadılar ya– diyor” temas ettikleri ile görüşmelerini bahis konusu etmektedir.

38 İzmir'den Bursa'ya, s. 72-80.

Mustafa Kemal'e, Salihlerin can-ı gönülden teşekkürü bir yıl sonra 27 Ocak 1923 günü olmuş ve Cumhurbaşkanı çok sayıda bir kalabalık tarafından karşılanmıştı³⁹.

Salihli, kurtuluşunu her 5 Eylül günü kutlamakta ve merasimler genellikle Şehitler Mahallesindeki "Şehitlik"de başlamaktadır. Salihli Türk Ocağı tarafından yaptırılan "Kurtuluş Günü"nü sembolize eden bir anıt, şehrin çıkışında bulunmaktadır. Eski ve yeni harfli kitabesinde şu metin göze çarpmaktadır⁴⁰.

EY TÜRK!

Eylül 1338 Salihli'nin Yunanlılardan kurtuluş günüdür. Bu büyük gün için canlarını feda eden I. Süvari Fıkrası 10 ve 11nci alayının aziz Türk evlatları burada yatıyor. Bunlar sana zafer ihda ettiler. Sen de irfanınla o zaferi itmam et. Bu mübarek şehidleri kalbinde yaşat. F a t i h a

Kurtuluş Günü 1341 Mayıs Salihli Türk Ocağı

39 **İzmir Yollarında**, s. 49.; Nutuk şöyledir: "Gösterdiğiniz hissiyata teşekkürler ederim. Buraya kadar, bu kadar erken gelmekliğinizin hakiki hissiyatınızı izhar sevgiyle olduğunu anlıyorum. Bundan fevkalade bahtiyarım. Ben de size karşı aynı hissiyatla mütehasşisim. Muhterem ahali; çok zulüm ve çok elem gördünüz. Fakat artık bunlardan ebediyen kurtuldunuz. O kara günler artık tekerrür edemez. Çünkü milletin intibah ve teyakkuzu pek büyüktür. Bundan sonra memleketimizi kati halâsa isal için pek kuvvetli ve esaslı tedbirler ittihaz eylemek icab eder. Bu tedbirlerin en mühimmi ve en birincisi ilim ve irfandır. İşte şurada gördüğüm küçük mektepliler, ilim ve irfan ordularını teşkil edeceklerdir. Bu itibarla atıye emniyetle bakabiliriz. Muhterem ahali; biliyorsunuz ki, hayatımızı, istiklalimizi, namusumuzu kurtaran Misakı Millimize olan irtibatı tammımızdır. Millet ve milletten doğan ordumuz bu milli misakı süngülerle tahakkuk etmiştir. Bunu siyaseten ifade ettirmek için heyeti murahhasamız Lausanne'da faaliyetle çalışmaktadır. Memleket dâhilinde çalışırken diğer taraftan hemen karşımıza çıkması muhtemel düşmanları yere sermek için daima müheyya bulunmalıyız. Bu millet üç buçuk seneden beri çok fedakârlık yapmıştır."

40 Şehitlik İzmir yolu üzerinde ve kasabadan hemen çıkiştadır. Kurtuluş törenlerinin bir bölümü de burada yapılamakta, askerimiz anılmaktadır. Anıt hakkında ilk bilgileri merhum Nuri Ulaş Bey'den almıştım. Şehitliğin alan düzenlemesi de Belediye tarafından yapılmıştır. Son açılış fotoğraflarından biri de Av. T. Ergül tarafından "Kurtuluş Savaşında Salihli" de, kapakta verilmiştir.

Sard Mustafa ve Sard Mahmut'un Kurtuluşu (6 Eylül 1922);

Sard⁴¹, bugün Salihli ilçesinin on kilometre kadar batısında iki yüksek dağ arasından akmakta olan Sard Çayı kenarında bulunmaktadır. Burasını dünya tarih literatüründe haklı şöhrete kavuşturan, Lydia'nın başkenti olmasıdır. Avrupalı seyyahlar, mutlak surette bu şehir harabelerini görmüşler ve hayranlıklarını belirtmekten kendilerini alamamışlardır. Amerikalı bilginler Dünya Savaşı sırasında Sard harabelerini ortaya çıkarmak için çalışmışlardır. Onlardan kalan bazı aletler, bugün hala Artemis Mabedi civarında bulunmaktadır. Bizanslılar zamanında eski haşmetini kaybeden Sard, Türklerden Saruhanoğullarından ve daha sonra da Osmanlıların hâkimiyetine girmiş, Mustafa ve Mahmud isimli iki Türkmenin adı, ilkçağın bir numaralı başkentini unutulmaktan kurtarmıştır. General Milne, kendi adı ile söylenen "Milne Hattı"nı⁴² Sard tepeleri arasından geçirmiş, sınır Sard Çayı olmuştur. Ancak bu hat kesin değildir. Az zaman sonra, Yunanlılar 24 Haziran 1920'lerde Sard'ı işgal etmişlerdi. Milis kuvvetlerinin bölgede sık sık müsademe ettikleri yer genellikle Sard ve onun az ötesindeki Ahmedli oluyordu. Salihli'nin kurtarılışından hemen sonra, Türk kuvvetleri Sard'ı Yunanlılardan temizlediler. Fahreddin Paşa kuvvetleri Mermere ve Bintepeleler hatlarını emniyet altına aldıktan sonra Sard'a girmişti. Onun kısa olarak verdiği malumata göre, Türk süvarileri 6 Eylül günü Bintepeleleri ele geçirmiş, Sard'a tevcih edilen kuvvetler de Sard istasyonunu emniyet altına almıştı. Bu sırada mühimmatı biten XIV. Tümen'e verilen meşhur emir, taktik açısından önem kesbetmektedir. Tümen kumandanına Fahreddin Paşa'nın yolladığı pusuladaki emir; "Kılıca Kuvvet" idi⁴³. Sard'ın ele geçirilişinden sonra Mustafa Kemal ve erkânı, trenle bu köyden geçmiş, fakat duraklamamıştı. Zira Edgard Quinet zırhlısına yollanan haber gereğince, Turgutlu taraflarında, yabancı murahhaslar ile bir görüşme yapılacaktı. Sard'dan, Yunan kuvvetlerinin çekilmesinden sonra, Falih Rıfki bölgeye gelmiş⁴⁴, 29 Eylül 1922 günü Salihli'de kaleme aldığı

41 Salihli-Turgutlu yolu üzerindedir. Tarihi merkezlerden biridir. Lydia Krallığının başkenti idi. Osmanlı döneminde köy haline dönüşmüştür. Demiryolunun her iki tarafında oluşan Yörük köyü Mahmud ve Mustafa adını taşımaktadır.

42 Milne Hattı, Yunanlılar ile Türkler arasında pek de riayet edilmeyen güvenlik çizgisi idi. Aydın'daki Köşk gibi Manisa'da da tarafların birbirine karşı mücadele sahası Sart olmuştur. 3 Mart 1920'de, Yunanlıların tek taraflı hücumu geçmeleri üzerine Milne Hattının Sart-Bozdağ kısmında da çatışmalar başlamıştır.

43 F. Altay, **a.g.e.**, s. 348.

44 **İzmir'den Bursa'ya**, s. 72-73.

yazısında, “sağır ve dilsiz bir kız ile iki Türkmen kadından başka kimseyi” görmediğini anlatmaktadır.

Ahmedli, Gediz vadisinin geniş bir mevkiinde, fakat güneyde Bozdağlarının eteklerine yakın, Turgutlu ile Salihli arasında bulunmaktadır. Milne hattının çizilmesinden sonra 3 Kasım 1919 da Yunan nüfuz sahasına girmiş ve kuruluş günü olan 5/6 Eylül 1922⁴⁵ gününe kadar devam etmiştir. Sard'ın aynı gece ateşe verilmesinden sonra, sıra Ahmedli'ye gelmişti. Birleşik Türk ordusu Ahmedli'de pek fazla beklememiş, son Yunan artıklarını ortadan kaldırdıktan sonra Turgutlu istikametine doğru hızla yol almışlardı.

45 Salihli'den sonra, Manisa'dan önce kurtarılmıştır. Bkz: **İzmir'den Bursa'ya**, s. 73.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE, BÜYÜK TAARRUZ ÖNCESİ, “SAD TAARRUZ PLANI” VE MUSTAFA KEMAL PAŞA’NIN GENEL TAARRUZ PLANININ ANALİZİ

Hüsnü ÖZLÜ*

ÖZET

Sakarya Zaferi’nden hemen sonra Taarruz planının esasını “Sad Taarruz Planı” oluşturmuştur. 15 Ekim 1921’de Başkomutanın direktifi ile Batı Cephesi Komutanlığı “Sad” kod adlı taarruz planını hazırlamıştır. Plana göre; kış mevsimi başlamadan Yunan ordusu Eskişehir-Afyon cephesinde iki kolordu ile tespit edilecek ve 1’inci Ordu ile güneyden Afyon-Uşak hattına katı neticeli bir taarruz yapılacaktır. Plan, düşmanı İzmir ulaşım hattından ayırıp, kuzeye atma amacını gütmektedir. Hazırlanan bu plan hava koşullarının elverişsizliği ve taarruz hazırlıklarının tamamlanmaması nedeniyle uygulamaya konulamamış, ancak 10 ay sonra yapılacak olan Türk taarruz planının esasını bu plan oluşturmuştur.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın Büyük Taarruz Planı 28 Temmuz 1922 tarihinde Akşehir’de; Başkomutan, Genelkurmay Başkanı, Batı Cephesi Komutanı, Ordu Komutanları ve 1’inci, 4’üncü Kolordu ve 5’inci Süvari Kolordusu Komutanı’nın katıldığı toplantıda kesinleşmiş ve hemen ardından 6 Ağustos 1922’de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, ordularına gizli olarak taarruza hazırlık emrini vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın Büyük Taarruz planının ana hatları şöyledir: “1’inci Ordu, dokuz piyade (4 tümenli 1’inci ve 4’üncü Kolordular ve Bağımsız 6’ncı Tümen) ve üç süvari tümeniyle (5’inci Süvari Kolordusu) sıklet merkezi Kalecik Sivrisi ve Çiğiltepe arasında olmak üzere Afyon Toklusivri hattına taarruz edecek ve düşmanın İzmir’le irtibatını kesecek. 5’inci Süvari Kolordusu,

* Dr. Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı, ATAREM Genel Sekreterliği.

üç Süvari Tümeniyle, Çiğiltepe ile Toklusivri arasında Ahır Dağlarını aşarak, düşmanın batı kanadını kuşatacak. 2'nci Kolordu üç tümeniyle Sandıklı- Şuhut-Efesultan bölgesinde ordu ihtiyatı olarak bulunacak. 2'nci Ordu, beş piyade (3'üncü ve iki tümenli 6'ncı Kolordu) ve bir süvari tümeniyle Kuzey Sakarya ile Afyon arasındaki cephede bulunan Yunan kuvvetlerine taarruzla tespit edilecek. Kocaeli ve Menderes grupları da karşılardaki Yunan kuvvetlerini taarruzla tespit edecekler.”

Hazırlamış olduğum bu bildiriye yar alan konular, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivinde ulaştığım, harp raporları, cerideleri ve belgeleri ışığında ele alınmış ve “Sad Taarruz Planı” ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın genel taarruz planının analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Taarruz, Savunma, Batı Cephesi, Başkomutan, Ordu.

ANALYSIS OF “SAD ATTACK PLAN” and “GENERAL ATTACK PLAN OF MUSTAFA KEMAL PASHA” BEFORE THE GREAT OFFENSIVE ACCORDING TO ARCHIVE DOCUMENTS

ABSTRACT

“Sad Attack Plan” constituted the basis of Attack plan soon after Sakarya Victory. With directive of Chief Commander on 15 October 1921, Western Front Commandership prepared the attack plan encoded “Sad”. According to the plan, the Greek army would be detected in Eskisehir-Afyon front with two corps and a decisive attack would be made to Afyon-Usak line by the 1st Army. The plan was to keep the enemy apart from Izmir transport line and push them to north. This prepared plan wasn't put into practice due to the irregularity of weather conditions and inconclusive attack preparations, yet this plan constituted the basis of Turkish attack plan which would be made 10 months later.

The Great Offensive Plan of the Chief Commander Mustafa Kemal Pasha finalized in a meeting held in Aksehir on 28 August 1922 with the participation of the Chief Commander, Chief of General Staff, Western Front Commander, Army Commanders and 1st and 4th Corps and the Commander of 5th Cavalry Corps and soon after on 6 August 1922 Ismet Pasha, Western Front Commander, ordered his armies to prepare for the attack secretly.

The guidelines of Mustafa Kemal Pasha’s Great Offensive plan is as the following: “The 1st Army would attack towards Afyon Toklusivri line with nine infantries (1st and 4th Corps with 4 divisions and Free 6th Division) and three cavalry divisions (5th Cavalry Corps), centre of attack being Kalecik Sivrisi and Cigiltepe, and they would break the connection of enemy with Izmir. 5th Cavalry Corps would cross Ahir Mountains between Cigiltepe and Toklusivri with its three divisions and would lay siege the western wing of the enemy and 2nd Corps would remain as regular army service at Sandikli-Suhut-Efusultan region with its three divisions. 2nd Army would attack Greek forces which were located between North of Sakarya and Afyon, with its five infantries (3rd Corps and 6th Corps with two divisions) and one cavalries division. Kocaeli and Menderes groups would also detect Greek Forces against them with attack.”

The issues stated in this notice have been evaluated in the light of war reports and documents which I have reached in the archive of General Staff Department of ATASE (Military History and Strategic Survey) and in this work the analysis of “Sad Attack Plan” and General Attack Plan of the Chief Commander Mustafa Kemal Pasha has been made.

Key Words: The Great Offensive, Defence, Western Front, Chief Commander, Army.

Giriş:

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’in işgali ile başlayan ve Batı Anadolu’nun tamamına yayılan Yunan işgali, Ağustos 1921 tarihine kadar Sakarya ve Polatlı önlerine kadar ulaşmıştır. Ancak burada yapılan muharebe ile Türk ordusu savunma savaşından taarruz savaşına geçmiş ve Yunan ordusunu geri çekilmek zorunda bırakmıştır. Bu süreçte Yunan ordusu bir taraftan Balıkesir üzerinden Bursa istikametine doğru ilerlemiş, İngilizler Mudanya önlerine gelerek bölgeyi bombalamış, Yunan ordusu 30 Haziran 1920 tarihinde Balıkesir’i ve 2 Temmuz’da da Bursa yöresini ele geçirmiş ve Bursa-Uşak hattına hâkim olmuştur¹. Yunan ordusunun ilerleyişini önleyemeyen Kuvayımillîye ile Ali Fuat Paşa emrindeki güçler, 24 Ekim’de başlayan Gediz taarruzunda da başarı elde

1 Rahmi Apak, **İstiklal Savaşı’nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, Güven Basımevi, İstanbul, 1942, s.153.

edememiş ve Dumlupınar'a kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır². Bu dönemde düzenli ordu güçlerinin oluşturulması ve Kuvayımilliyenin de bu güçlere bağlanması tartışması sonuçlandırılmış, Batı Cephesi Komutanlığı, Batı ve Güney Cephesi olmak üzere ikiye ayrılmış, Batı cephesi Komutanlığına İsmet (İnönü) Bey, Güney Cephesi Komutanlığı'na da Refet (Bele) Bey getirilmiştir³. Düzenli ordunun kurulması ile birlikte Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi'ni elden geldiğince takviye etmek istiyordu. Bunun için Ankara'da ve memleket dâhilinde oluşturulan birliklerin hızlı bir şekilde kurulmaları için gereken emirleri vermiştir.

Yeni teşkilata göre Batı cephesi, dört piyade ve bir süvari kolordusu ile bağımsız tümenlerden oluşmuştur. Üçer tümenli 1'inci, 2'nci, 3'üncü, 4'üncü Kolordularla 5'inci Süvari Kolordusu, 6 ve 8'inci Bağımsız Piyade Tümenleri ve Kocaeli Grubu (Mürettep Tümen) Batı Cephesi'nin yeni kuruluşunu oluşturmuştur⁴.

Türk ordusu İkinci İnönü Muharebesi'nden önce olduğu gibi, Batı Cephesi birlikleriyle Eskişehir bölgesinde, Güney Cephesi birlikleriyle de Kütahya'dan Afyon'a kadar olan bölgede olmak üzere yine iki grup halinde bulunuyordu. İkinci İnönü Muharebesi'ni takip eden Dumlupınar Muharebelerinin doğal bir sonucu olarak, Güney Cephesi daha kuvvetliydi. Güney Cephesi Komutanı'nın düşmanın olabilecek bir taarruzuna karşı düşünülen savunma planıyla ilgili olarak muhalefet ve ısrarı nedeniyle, Güney Cephesi, haziran ayı başında lağvedilerek, bütün kuvvetler, Batı Cephesi Komutanlığı emrine verilmiştir⁵.

İkinci İnönü ve Afyon Muharebelerinden sonra düşmanın 3'üncü, 7'nci ve 10'uncu Tümenlerden oluşan 3'üncü Kolordusu, yani Kuzey (Bursa) Grubu, Kazancı ve Dimboz'da hazırlanmış mevzisinin gerisine ve Bursa bölgesine; 1'inci, 2'nci ve 13'üncü Tümenlerden oluşan 1'inci Kolordusu, yani Güney (Uşak) Grubu da Dumlupınar'da hazırlanmış mevzisinin gerisine ve Uşak böl-

2 Hüsni Özlü, "Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 28, S 82, Ankara, Mart 2012, s. 27.

3 Selahattin Selışık, **İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, s. 53.

4 İzzettin Çalışlar, **Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2007, s. 1.

5 Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, s. 2.

gesine çekilmişti. Böylece Yunanlar, Türk ordusunu bir iç hat üzerinde bırakan ve her iki İnönü Muharebesi’nde de bundan yararlandıkları eski durumlarını almışlardı⁶. İkinci İnönü Muharebesi, 26 Mart 1921 günü akşamı sağ kanatta 61’inci Tümenin muharebesiyle Gündüzbey’de başlamış ve 1 Nisan 1921 akşamı yine aynı yerde 61’inci Tümenin hücumu ile son bulmuş ve Türk ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştır⁷.

28 Temmuz 1921’de Kütahya’da Yunan Kralının başkanlığında toplanan Yunan Başbakanı Gonaris, Savunma Bakanı Teotokis, Küçük Asya Orduları Başkomutanı Korgeneral Papulas, Kurmay Başkanı Kurmay Albay Palis, Genelkurmay Başkanı Korgeneral Dusmanis ve kabinede Askerî Müşavir General Stiratikos’tan ibaret savaş meclisi, Türk ordusunu yok ederek uzlaşmaya mecbur etmek için Ankara ve Kızılırmak’a kadar ilerlemeye karar vermişlerdir⁸.

Bu süreçte Eskişehir’in ele geçirilmesinden sonra Papoulas: “Kral Konstantin ordusunun Küçük Asya içlerine bir Yunan ordusunun nüfuz etmediği yerlere kadar girmesi” ile övünürken Fevzi Paşa: “Düşmanın Anadolu içlerine uzanmak isteyen kolları mezarlarına yaklaşıyor; bu yeni sefer, düşmanın ölüm yolculuğudur” diyordu⁹.

Sakarya Meydan Muharebesi’nden sonra mağlup Yunan ordusu, Afyon-Eskişehir hattına kadar çekilmiş, bu bölgede mevzilerini kuvvetlendirmek, önemli yerleri takviye etmek suretiyle savunmada kalmıştır. Bu tarihte Yunan ordusunun geniş hat üzerinde üç kolordusu bulunmaktadır. Yunan ordusunun buldukları bu son mevzilerden de atılmaları, Türk ordusunun kesin zaferine bağlanmış, bu suretle düşmanın Anadolu’dan tamamen çıkartılması mümkün olabilmiştir. Diğer taraftan gerek Yunanlılar gerekse İngilizler, kış mevsiminin yaklaşması ve Türk hükûmetinin içinde bulunduğu güçlükler ve Anadolu’daki ekonomik şartların ağırlığı sebebiyle Türk ordusunun genel bir taarruza girişeceğine ihtimal vermemekte ve Türk ordusunun bir süre daha dayandıktan sonra ister istemez barış isteğinde bulunacağını düşünmektedirler.

6 A.g.e., s. 5.

7 İzzettin Çalışlar, **İstiklal Savaşı Hatıraları, Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebeleri’nde 61’inci Tümen**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, s. 135.

8 Baki Vandemir, **Türk İstiklal Savaşı’nda Sakarya’dan Mudanya’ya**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, s. 1.

9 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 92.

Sakarya Savaşı'ndan hemen sonra verilen takip harekâtı gereğince, 4'üncü Kolordu'nun takibe devam etmesi emredilmiş, 5'inci Kolordu'nun 19 Eylül 1921 akşam raporuna göre; çekilen düşmanın büyük kısmından birçok tümenler Ağapınar - Akviran - Kaymaz - Köşmet hattına ulaşmıştır. 3'üncü Kolordu'nun 20 Eylül 1921 tarihli raporuna göre ise iki alay piyade, iki bölük süvari ve bir bataryadan oluşan düşman artıcısı 19 Eylül 1921 saat 19.00'da Pozan çevresindeki ordugâhından Sarıköy'e hareket etmiş ve Sarıköy istasyonunun yanmakta olduğu bildirilmiştir¹⁰.

54 numaralı cephe emrine göre, 22 Eylül'de 5'inci Kolordunun büyük kısmı ile düşman ordusunun sağ kanadı dışında toplu bulunacak ve Seyitgazi batısında Eskişehir- Kütahya-Afyonkarahisar ve Bolvadin istikametlerini keşfettirecekti. Kolordu Sivrihisar bölgesine vardıktan sonra 27 Eylül tarihine kadar önemli de-nebilecek bir hareket ve girişimde bulunmamış ve birliklerin ikmal, düzenleme ve kısmen eğitim öğretimiyle ilgilenmiştir. Düşmanın, 27 Eylülde tespit edilen geri çekilmesi 28 Eylülde açık olarak öğrenilmediğinden bütün ordu cephesinde yapılacak taarruz amaçlı keşiflerle düşman durumunun tespiti Batı Cephesince emredilmiştir¹¹.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ise düşmanın bu hesaplarının dışında taarruz hazırlıklarını sürdürmek suretiyle gerçekçi bir yol izlemiş, ancak taarruzun zamanını ve şeklini son derece gizli tutmuştur. Nihayet eldeki bütün imkânlar kullanılarak, memleketin maddî ve manevî bütün güçleri seferber edilerek taarruz zamanının geldiğine karar verilmiştir. Ancak yine de Yunanlılar asker sayısı, araç ve gereç yönünden üstünlüklerini korumuşlardır.

Büyük Taarruz öncesinde ordunun yeniden teşkili kapsamında Batı ve Güney Cephesi Komutanlıklarının kurulması ve İnci Ordunun teşkili ile ilgili çalışmalar başlatılmış ve ordu yeniden yapılandırılmıştır. Batı Cephesi'nde bulunan birliklerin, Batı Cephesi Komutanlığı emrinde iki ordu halinde düzenlenmesinin uygun görüldüğü hakkında Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Savunma Bakanlığı'na gönderdiği 18 Kasım 1921 tarihli yazıda; "Batı Cephesi'nde bulunan birliklerin Batı Cephesi Komutanlığı emrinde olarak iki ordu halinde düzenlenmesi ve idare edilmesinin uygun görüldüğü, men-zil hizmetlerinin Cephe Komutanlığı tarafından yürütüleceği, 2nci Ordu'nun

10 Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV'ncü Kolordu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006, s. 166.

11 **A.g.e.**, s. 169-173.

komutanlığına Tümgeneral Yakup Şevki Paşa'nın¹² tayin edildiği, 2nci Ordu Karargâhının, Batı Cephesi tarafından Milli Savunma Bakanlığı ile muhabere edilerek kurulacağı” bildirilmiştir¹³.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın kuruluşunda 19 Kasım 1921 tarihli Başkomutanlık emriyle bir değişiklik yapılmış ve iki ordu; 3'üncü Kolordu ve Kocaeli Grubu halinde teşkil edilmiştir.

Buna göre; 1'inci Ordu, kuruluşuna; 1'inci, 4ncü Kolordularla 5'inci Süvari Kolordusu, bağımsız 6'ncı ve 14'üncü Piyade Tümenleri, 2'nci Ordu kuruluşuna da; 2'nci Kolordu, bağımsız 8'inci, 16'ncı ve 17'nci Piyade Tümenleriyle 1'inci Süvari Tümeni dâhil edilmiştir¹⁴.

Batı Cephesi Komutanlığı birlikleri, Yunanlılar tarafından işgal edilmiş bulunan Eskişehir-Afyon genel hattı karşısında, Eskişehir doğusunda Alpu köyünden, güneyde Sandıklı ve Akarçay'ın iki tarafında eşit cephelerle tertiplenmiştir. Böyle geniş bir cephe üzerinde dizilmiş bulunan Batı Cephesi kuvvetlerinin, özellikle Akarçay güneyindeki 5'inci Süvari Kolordusuyla 6'ncı ve 8'inci bağımsız tümenlerin idari işlerinin tek karargâh tarafından yürütülmesinde büyük güçlüklerle karşılaşmış ve bazı aksaklıklara yol açmıştır. Bu sakıncalı durumu önlemek için, Başkomutanlıkça, cephenin ikiye bölünerek Mirлива (Tümgeneral) İsmet Paşa'nın Batı Cephesi Komutanı olarak kuzey kesimindeki birliklere, Mirлива Ali İhsan Paşa'nın¹⁵ da Güney Cephesi Komutanı olarak güneydeki

12 Yakup Şevki (Sübaşı) (Orgeneral),1876 yılında Harput'ta doğdu. Trablusgarp Balkan ve Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürüldü. 21 Ekim 1921'de Malta'dan İnebolu'ya gelerek İstiklal Savaşı'na katıldı. 18 Kasım 1921'de 2'nci Ordu Komutanı, 20 Nisan 1924 - 20 Aralık 1939 tarihleri arasında Askeri Şura Üyeliği yaptı. 20 Aralık 1939 tarihinde vefat etti. Bk. **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara,1989, s. 71-73. Ayrıca, Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV'ncü Kolordu**, s. 155.

13 **Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi**, İstiklal Harbi Kataloğu, Kutu:1172, Gömlek:65, Belge:65-1.

14 K:1148, G:12, B:12-114.

15 Tümgeneral Ali İhsan (Sabis), (1882-1957)1882 yılında Cihangir'de doğmuştur.18 Nisan 1899'da girdiği Mühendishane-i Berri Hümayun'dan 10 Ocak 1902'de mezun olmuştur. 11 Ocak 1905'te Harp Akademisi'nden birincilikle mezun olmuş, 1909-1911 yılları arasında Alman ordusunda eğitim görmüştür. Askerlik görevi süresince; 1912-1913 Balkan Harbi, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, 1919-1922 İstiklal Harbi'ne katılmıştır. İstiklal Harbi'nde 7 Ekim 1921'de Batı Cephesi 1'inci Ordu Komutanlığı'na atanmıştır. 20 Haziran 1922'de Milli Savunma Bakanlığı emrinde görev almıştır. 28 Haziran 1923'te emekliye ayrılmıştır.

birliklere komuta etmeleri kararlaştırılmıştır¹⁶. Mirliya Ali İhsan Paşa 14 Ekim 1921 tarihinde Bolvadin'e gelerek görevine başlamıştır.

Batı Cephesi Komutanlığı, Sakarya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Eskişehir-Afyon hattına kadar çekilen Yunan ordusuna karşı genel taarruza geçebilme için, hazırlıklara imkân verecek ve gereğinde bu hazırlıkları boşa çıkarmayı hedef tutacak, Yunan taarruzlarını kıracak şekilde, birliklerine savunma düzenleri aldırılmıştır. Kuruluşunu henüz tamamlamış olan 1'inci Ordu Komutanlığı, 14 Ekim 1921'de Batı Cephesi birliklerinin sorumluluk bölgeleri şöyle tespit edilmiştir¹⁷.

Kuzeyden itibaren, İznik-Porsuk çayı arasında kalan Sakarya kesiminde tertiplenmiş bulunan Kocaeli Grubu ile Beylikahır - Kaymaz- Kaymaz güneyi hattında savunma için düzenlenen 3'üncü Kolordu ara hattı, Mustafabey çiftliği-Osmaniye-Bozan - Ahırköy çizgisidir.

Körhasan batısı-Belpınar ve güneyi hattında berkitme yapan 4'üncü Kolordunun kuzeydeki 3'üncü Kolordu ve ara hattı: Arapören-Aktaşköy çizgisidir.

4'üncü Kolordunun, Emirdağ batısında yerleşen 1'inci Kolordu ara hattı; Akin - Bardakçı - Kadıkuyusu - Kırkpınar çizisidir. 1'inci Kolorduyla 1'inci Ordu, (2'nci Kolordu, 8'inci ve 6'ncı Tümenlerle, 5'inci Süvari Kolordusu), ara hattı; Kazuçuran - Bavurdu - Küçükbalhan - Çaykışla çizgisidir¹⁸.

Batı Cephesi Komutanlığı, düşmandan önce davranarak, Sakarya Muharebelerindeki kayıplarını tamamlamasına fırsat bırakmadan taarruza geçmeyi planlamaktadır. Bu sebeple derinliğine tertiplenmek, başlangıçtaki düzenleri yeniden gözden geçirerek gereken değişiklikleri yapmak, ordunun kesin kararını bildirerek birliklere daha açık görevler vermek gerekmiştir. Bu amaçla cephe ko-

1950 yılında Afyonkarahisar Milletvekili seçilmiştir. 9 Aralık 1957'de ölmüştür. İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığı'nda defnedilmiştir. Bk. **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını, Ankara, 1989, s. 174-176. Ayrıca, İzzettin Çalışlar, **Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2007, s. 5.

16 K:1148, G:12, B:12-27a.

17 **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz Hazırlık ve Büyük Taarruz**, C 2, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Serisi No.1, Ankara, 1967, s. 44.

18 **A.g.e.**, s. 45.

mutanlığı, 1’inci Ordu ve emrindeki diğer kolordulara 14 Ekim 1921’de verdiği bir emirde;

“Kesin sonuç için, kuzeydeki 1’inci, 4’üncü ve 3’üncü Kolordular, demiryolunun iki tarafına (Bolvadin - Çay) alınacağından bu hareketin, güven altında bulundurulması için, 1’inci Ordu birliklerinin, Bayat-Paşadağ-Bozan hattının batısında bulundurulmasını” istemiştir. Başkomutanlık, daha Ekim 1921 başlarından beri ordunun ciddi harekâta yeniden başlaması için, gereken hazırlığın on güne kadar sona erebileceğini ve ordu büyük kısmı ile Afyon bölgesinde faaliyete geçirilerek Eskişehir üzerinden gelebilecek taarruza karşı bu kesimde iki tümen bırakmayı düşünmektedir. Batı Cephesi Komutanlığı’nın Sivrihisar’dan verdiği cevapta; “Asıl kuvvetlerin güneye alınması fikrine katıldığını, demiryolunun kuzeyinde kalacak bir kısım kuvvetin de, Eskişehir doğrultusundan gelebilecek bir taarruza karşı, Emirdağ’a kadar kanat kırmak suretiyle savunabileceğini, bu durumda, ordunun asıl kuvvetleriyle demiryolu bölgesinden ve Sandıklı üzerinden kuzeye doğru taarruzla kesin sonuç aranabileceğini, bu sonuca varabilmek için de bütün ordu cephanesinin, demiryolu istasyonlarına taşınması gerektiğini, bu hazırlığın ise, en elverişli şartlarda bir aydan fazla süreceğinden endişe duyduğunu” açıklamıştır¹⁹.

Başkomutanlık, Yunan ordusunun yeni kuvvetlerle takviye edilerek Afyon bölgesinde yeni bir taarruz harekâtına girişebileceği ihtimaline karşılık devamlı bir meydan muharebesine cephaneye durumu yeterli olmadığından, muharebeyi kesmede kolaylık için, derinliğine düzen alınmasını da uygun bulmaktadır.

Başkomutanlık; cephe komutanlığının, 1’inci Kolordu’nun kesin sonuçlu muharebelere girişmemek şartıyla Hüsrevpaşa - Yapıldak hattına sürülmesi teklifine karşı da, “Bu kolordu ve düşmana kuzeyden bir etki düşünülüyorsa uygun olacağını, süvari kolordusunun da geniş ölçüde akınlar yapabilmesi için, kanat gerisinde toplanmasını bildirmiş ve ayrıca Konya demiryolu ile cephaneye taşınmasının, 15 günde tamamlanabileceğini umduğunu” belirtmiştir²⁰.

Batı Cephesi Komutanlığı, 17 Ekim 1921’de 1’inci Ordu Komutanlığına verdiği emirde²¹; “3’üncü ve 4’üncü Kolordular taarruz amacıyla güneye alınacağından, bu sırada düşmanın, cephede kalan 1’inci Ordu birliklerine yöneltebileceği

19 A.g.e., s. 46.

20 A.g.e., s. 47.

21 A.g.e., s. 47.

taarruzlara karşı tedbirler alınmasını, 2'nci Kolordunun kuzey kanadını Emirdağ'ına kadar berkitmesini, muharebeler sırasında, 2'nci Kolordunun güney kanadını Karadağ'a uzatabileceği, düşmanın bundan daha geniş kuşatmalarına karşı da kendi imkânlarına göre gereken tedbirleri almasını, Emirdağ - Karakuş Dağı ile Akşehir Gölü - Hoyran Gölü hatları ve bunun batıya uzantısının işçi taburları ve halk ile işbirliği yapılarak berkitilmesini istemiş ve Yunanlıların, Çivril'den Dinar istikametine ilerleyerek demiryolunu tahrip etmesi, ilerde yapılacak hareketleri durdurabileceğinden, bunu önlemek için, süvari kolordusunun bir piyade tümeniyle takviyesi gerektiğine" işaret etmektedir.

1- "Sad Taarruz Planı" Tasarısı:

Sakarya Savaşı'ndan sonra, Batı Cephesi kuvvetleri, Eskişehir-Afyon hat-tında yerleşen Yunan ordusu karşısında toplanma ve düzen almakla uğraşırken, Genelkurmay Karargâhı'nda Yunan ordusunun daha fazla kuvvetlenmesine imkân tanımadan ve kıştan önce bir genel taarruz yapılması fikri doğmuş ve bu yolda cephe komutanlığına 15 Ekim 1921'de şu direktif verilmiştir²².

"Türk Ordusu, kış başlamadan ve düşmanın, Sakarya yenilgisinin etkilerinden kendini sıyrıp, yeniden kuvvetlenmesine fırsat vermeden ona kesin bir darbe indirmek zorundadır.

Yunanlıların, Eskişehir-Afyonkarahisar demiryolundan faydalanmasını sınırlamak ve eşit şartlar altında bir muharebe verilmesini mümkün kılmak için; bu taarruz, asıl kuvvetlerle Afyonkarahisar bölgesinden ve daha başlangıçtan itibaren Yunanlıların İzmir'le olan ulaşımını kesecek surette yöneltilmelidir.

Bu amaçla hazırlıkların kısa zamanda tamamlanması ve özel Akşehir-Eğridir-Dinar menziline kurulmasına işaret edildikten sonra ayrıca taarruzun başlayacağı zaman ve yeri hakkında mütalâa istemekte ve tasarlanan harekâta taarruzda eksen vazifesi görmesi bakımından Afyonkarahisar doğu ve güney-doğusundaki savunma çizgisindeki berkitme işlerinde olağanüstü çaba gösterilmesi ve bunun sağ yanının, gereğinde Emirdağ'ına dayanacak tarzda kırılmasına da önem verilmesi" tavsiye edilmiştir.

Bu direktif üzerine cephe komutanlığı, esasları Genelkurmay Başkanlığı'na açıklanmış bulunan bu taarruz hakkında 1'inci Ordu Komutanlığı ile cephe komutanlığına bağlı kolorduların mütalâasını istemiş ve asıl kuvvetlerin, batı

kanatta toplanarak düşmanın bu kanadına taarruz edebilmesi esasına göre, birliklerce gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmiştir.

Bu hazırlıklarla ilgili olarak, birlikler arasında yapılacak haberleşmelerde, gizliliği sağlamak amacıyla da kâğıtlar üzerinde Osmanlı alfabesindeki (Sad) harfi işaretinin konulması kararlaştırılmıştır. Böylece tasarlanan bu harekât planı, “Sad Planı” adını almıştır²³.

a- Batı Cephesi Komutanlığı ve Ordu Komutanlarının “Sad Taarruz Planı” üzerindeki düşünceleri:

Batı Cephesi Komutanlığı, bir taraftan taarruzun planı hakkında Genelkurmay Başkanlığı’ndan bilgi istemekte diğer taraftan da verilen direktife cevap teşkil eden tasarısını hazırlamaktadır. Bu tasarı 17 Ekim 1921 tarihli bir rapor ile Genelkurmay Başkanlığı’na sunmuştur²⁴. Bu raporda belirtilen hususlar şunlardır²⁵;

“Ordunun, güneyde yığınağı son buluncaya kadar düşman hareketsiz beklerse, meydan muharebesi, Karadağ, İncehisar - Kalecik tepe - Kılıçarslan beli - Ahır dağı - Toklu sivrisi - Ahat dağı - Burgat hattında olabilir. Düşmanın şimdiye kadar dört bağımsız alayından başka 12 tümeni vardı. Sonraları, bir alayından alınan esir, 15’inci Tümenin de tamamen gelmiş olduğu kanısını uyandırmaktadır ki, bu da gelir veya gelmişse toplam kuvveti, 13 tümen ve dört alaydır. Eskişehir’i elde tuttuğu halde 10-11 tümenini meydan muharebesinde toplamaması beklenir. Bu kuvvet, 120 km.lik bir cephe için az değildir.

Bu meydan muharebesine tarafımızdan beheri üçer tümenli 3’üncü, 4’üncü, 1’inci, 2’nci Kolordularla 8’inci ve 6’ncı Tümenler ki toplam olarak, 14 piyade ve üç süvari tümeni katılacaktır. Menderes bölgesinde bir mürettep tümen, düşmanın perakende kuvvetlerine karşılıktır. Eskişehir cephesinde 47’nci Alay ve 17’nci Tümen, 16’ncı Tümen, bir karargâha bağlı olarak kalır ve Kocaeli Grubu, Geyve’de Mürettep Tümen ve diğer teşkilleri ile bulunur.

Asıl kuvvetler, iki kanadından, Konya-Çay demiryolu ile Eğridir-Dinar-Çivril demiryoluna dayanacaktır. Çay demiryolunun kuzey ve güneyinde iki kolordu bir süvari tümeninden kurulu bir ordu ile Eğridir-Dinar-Çivril hattına dayanan dört kolordudan kurulu diğer bir ordu, tabii bölümü gösterecektir.

23 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1971, s. 367.

24 K:1148, G:12, B:12-18a.

25 K:1148, G:13, B:13-7a.

Yığmak yürüyüşü şu şekilde olacaktır.

17'nci ve 16'ncı Tümenler, Beylikahır-Kaymaz hattını teslim alacak. Serbest kalacak 3'üncü Kolordu ve 4'üncü ve 1'inci Kolordular, bugünkü aralıklarını muhafaza ederek ve aynı zamanda geceleri Aziziye-Bolvadin-Çay-Şuhut-Sandıklı hattı üzerinden yürüyeceklerdir.

12 günlük bir zaman sonunda ordunun durumu, aşağıdaki gibi olacaktır:

1'inci Kolordu: Sandıklı batısında Koçhisar-Emirhisar- Hamam bölgesinde,

4'üncü Kolordu: Sandıklı-Çayköy-Kargın-Dutağaç bölgesinde,

3'üncü Kolordu: Suhut-Başören-Akin-Hallaçköy bölgesinde,

Bundan sonra ordunun daha fazla güneye kaydırılmayarak düşmana taarruz etmesi veya ordu sol kanadının, Çivril'e kadar uzatılması, düşmanın yığınağına bağlıdır²⁶.

Yığınağımız sırasında, düşmanın bize yapacağı taarruzlara cevap verecek durumdayız. Düşmanın, bize en zararlı hareketi, en kısa zamanda Çivril'den Eğridir'e kadar ilerleyip demiryolu hattını tabrip etmesidir. Bu hattı, ilk kıtalarla korumaya çalışacağız.

Sakarya'ya doğru düşmanın ileri hareketi, kuzey grubu kıtaları tarafından birbirini takip eden hatlarda karşılanarak savunulacak, sonunda Sakarya doğusunda kesin surette durdurmağa çalışılacak ve bu sırada güneyden kesin sonuç aranacaktır.

Yığınağa başlamak için, Akşehir-Eğridir menziline hazırlanması, yiyecek maddelerinin tespit ve depolanması emrolunmuştur.

Düşünceme göre, 21 Ekim 1921'de, yürüyüşe başlamak mümkündür. Bu halde ayrıntılı hesap, henüz alınmadı ise de sabra topları başına, 200 ve kudretliler başına 100 mermi kıtalarda mevcuttur. En önemli sorun, Yahşihan'a geldiği bildirilen on altı İngiliz topunun cepheye ulaşmasıdır. Bununla durum, esaslı surette düzelecektir.

Ulukışla'ya gelecek 10000 mermi ve bölüm bölüm Kayseri'de ıslah edilecek 16000 Rus mermisine güvenerek intikal edilebilir.

İngiliz topları malzeme halinde geldiklerinden ve cephanelerinden faydalanma bakımından sabra topları terk edilerek (cephaneleri az olduğundan) yerlerine,

26 K:1148, G:13, B:13-8a.

İngiliz toptarından alınması zorunluluğu vardır. Binaenaleyh İngiliz toptarını almadan yürüyüşe başlamaya imkân yoktur ve bundan dolayı yığınak yürüyüşünün başlaması, 16’ncı Tümenin ve İngiliz toptarının gelmesine bağlıdır.

Ordu için beklenecek başka esaslı bir şey yoktur. Yürüyüş sırasında, yani on beş gün içinde de aşağıdaki menzil hatlarının kurulacağı, kanısındayım.

İşbu raporumla, beraber, yukarıdaki bölümlenmeye, göre, ihtiyaç olan karargâhlar hakkında ne suretle yardım buyrulacağına emredilmesi arz olunur”²⁷.

İsmet”

Genelkurmay Başkanlığı, taarruz planı ile ilgili olarak, 18 Ekim 1921 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığı’na gönderdiği karşılık yazısında düşüncelerini şöyle açıklamaktadır²⁸.

“Afyonkarahisar bölgesinde yapılması tasarlanan taarruz hakkındaki düşüncelerim aşağıdadır²⁹:

Düşman, Eskişehir-Afyonkarahisar demiryolundan faydalanarak ve zorunluluk halinde Eskişehir’i de terk ederek bütün kuvvetlerini Afyon Meydan Muharebesi’ne yetiştirebileceğinden, bizim de daha önceden Ankara istikametini açık bırakarak ve Osmaneli ve Eskişehir bölgesine yalnız Kocaeli Mürettep Tümeni ve bir veya iki bağımsız süvari alayını bırakmak suretiyle cephenin kalan birliklerini, Afyonkarahisar doğusu ve Çivril bölgesinde toplamamız faydalı görülmektedir.

Bu suretle Menderes Mürettep Tümeni’nden başka, toplam olarak on altı piyade ve dört süvari tümeninden kurulu olan ordu, yeniden bir kolordu karargâhının teşkilindeki zorluklar dolayısıyla dörder tümenli dört piyade ve üç tümenli bir süvari kolordusuyla bağımsız süvari tümeni halinde tertip olunabileceği gibi, bazı kolorduların üçer tümenli yapılarak bazı tümenlerin, ordu ve cephe ihtiyatı olarak ayrıca kullanılmaları da mümkündür.

Uzun zaman taarruz hedefi hakkında düşmanı kuşkuda bırakmak isteğiyle başlangıçta bir süvari tümeniyle iki kolordudan kurulu bir grup Karacadağ-Nuri-beyli- Mihail-Kalecik-Haçan hattı gerisinde, kalan iki piyade ve bir süvari kolordusundan kurulu grup da, piyade kolordularıyla Sandıklı ve batısında ve mümkün mertebe uçak keşfini zorlaştırmak için binalardan faydalanabilecek surette konakla-

27 K:1148, G:13, B:13-9a.

28 K:1148, G:13, B:13-7a.

29 K:1148, G:13, B:13-15a.

ma halinde; süvari kolordusu ve sol kanadı Çivril-Dinar demiryolu hattını örtecek surette Kuruçay boyunda toplanır.

Altıntaş ve Dumluşınar'a doğru düşmanın her iki kanadını kavrayacak harekâta, Mürettep Menderes Tümeni de bu gruba bağlı olarak daha güneyde bulunur. Bu gruplardan birisi öncelikle sol kanat (Çivril Grubu), 1'inci Orduyu teşkil eder.

Diğer grup (Afyon Grubu), yeniden bir ordu karargâhının kurulmasının imkânsızlığından dolayı, doğrudan doğruya cepheden idare edilir. Bu toplanmadan sonra Çivril grubunun piyade kolordularına, düşman büyük kısmının en sağ yanını kavrayabilecek surette, yeni bir durum verilir ve akabinde bu iki kolordu, sol kanat tümeniyle Uşak'ı hedef tutacak tarzda taarruza geçilir. Süvari kolordusu da başlangıçta düşmanın İzmir'le ulaşımını kesecek surette daha açıktan yöneltilir, bu sırada Afyonkarahisar grubu duruma göre kullanılır³⁰.

Bu suretle 150 km.lik bir cephede, her iki kanadından tehdit edilen düşman, kuvvetli bir ihtimal olarak taarruzla durumu düzeltmeye çalışır ve başarısızlık halinde, demiryolu hatlarından birini bırakmak zorunda kalır ki, böylece başlangıçtan itibaren stratejik bakımdan düşman için elverişsiz bir durum meydana gelmiş olur. Bu mütalâa hakkındaki görüşlerinizin ayrıca bildirilmesini rica ederim.”Fevzi

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa yapılan tüm itirazlara rağmen taarruz planı için istekli görünmekte ve muharebe için hazırlıklarını sürdürmektedir. Ayrıca yapılacak kış muharebesinde şartların eşit olduğunu, taarruz için gecikilirse düşmanın yeniden toparlanabileceğini belirtmekte ve kış gelmeden taarruzü öngörmektedir³¹.

7 Ekim 1921'de 1'inci Ordu Komutanı Mirliva Ali İhsan Paşa³², “Sad” harekâtından endişe duymakta ve 21 Ekim 1921 tarihinde cephe komutanlığına sunduğu bir yazısıyla ileri sürdüğü tekliflerde; “Sad taarruzuna başlamak için, Dinar ve Sandıklı bölgelerine cephaneye ile birlikte 100.000 insan ve 20.000 hayvan için, Dinar kuzeyinde bir haftalık yiyecek depo edilmesini, Dinar ile Sandıklı'da ulaştırma sistemi düzene konmadan kolorduların Konya demiryolu-

30 K:1148, G:13, B:13-15a.

31 Ayfer Özçelik, “Büyük Taarruz Hazırlık, (Sad Taarruz Planı Tasarısı)”, **Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 100.

32 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000, s. 242.

lundan uzaklaştırılmalarını, birliklerin yetersiz olan taarruz eğitimlerinin geliştirilmesi gerektiğini, Sandıklı-Cevizboğazı-Ahatköy kesiminde düşmanı kullanırdırmak için yalnız menzil hazırlıklarıyla yetinilmesini ve personel kadrolarındaki eksiklerle diğer ihtiyaçların ikmalini” istemekte³³, ordu komutanının, gerek eğitim, gerekse ikmal işlerindeki aksaklıklar giderilmeden taarruza geçilmemesi konusunda ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, subay mevcudunun eksik ve uzun süre eğitime muhtaç olduğu belirtilmekte, eğitim işi düzenlenmezse, taşıt araçları, silah ve donatım tamamlanmazsa taarruz edilemeyeceği belirtilmektedir. Afyonkarahisar ve yöresinin büyük kayıplar karşılığında ele geçirilmesi mümkün olsa bile, düşmanın karşı taarruzları halinde buraların çabuk boşaltılacağı şüphesizdir diyerek ordunun henüz taarruz gücünde olmadığını belirtmiş ve taarruz planı hakkında şu teklifleri ileri sürmüştü:

“Afyonkarahisar’ı elde etmeyi hedef tutan bir taarruz yapılmalı, bunun için ise, Afyonkarahisar-Uşak demiryolu güneyindeki düşman mevzilerine ve Banaz istikametine, buradaki kuvvetlerle taarruz edilirken, asıl taarruz grubu ile Afyonkarahisar-Döğür arasına yönelmeli ve 3’üncü Kolordu ile de Cevizli kesimindeki düşmana taarruza geçilmelidir³⁴. Bu karar verilirse, 4’üncü, 1’inci, 2’nci Kolorduların ve 1’inci Süvari Tümeni’nin nerelerde toplanıp, hangi istikamette ilerlemeleri gerekeceğinin ayrıca açıklanacağını bildirmiş ve her halde bu kısım harekâta başlamayıp taarruz yeteneğini artıran tedbirler alındıktan sonra ilkbaharda taarruza geçilebileceği kanısında olduğunu” bildirmiştir.

2’nci Kolordu Komutanı, Mirliva Selahattin Adil Paşa³⁵ 14 Ekim 1921’de, düşman durumunu inceledikten sonra şu üç hal tarzını ileri sürmüştü³⁶;

33 K:1148, G:13, B:13-16a.

34 Özden Çalhan, “Büyük Taarruz Öncesi Askerî Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması”, **Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 70.

35 Selahattin Adil (Tümgeneral),1882 yılında İstanbul’da doğdu. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı’na katıldı. 15 Haziran 1920’de Anadolu’ya geçerek İstiklal Savaşı’na katıldı. 27 Haziran 1920’de Adana Cephesi Komutanı, daha sonra 2’nci Grup Komutanı olarak atandı. 13 Eylül 1921 ‘de 2’nci Kolordu Komutanı, 17 Mayıs 1922’de MSB Müsteşarı, 10 Aralık 1922’de İstanbul Komutanı oldu. 29 Eylül 1923’te emekli oldu. 1950-1954 Ankara milletvekilliği yaptı. 27 Şubat 1961’de vefat etti. Bk. **Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 130-132. Ayrıca, Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı’nda IV ncü Kolordu**, s. 155.

36 K:1148, G:12, B:12-28a.

Bunlardan birincisi: Eskişehir-Afyon hattındaki Yunan cephesini güneyden kuşatmak,

İkincisi: Bu cepheyi kuzeyden kuşatmak,

Üçüncüsü ise: Cepheyi merkezden yarmaktı.

Ayrıca, her üç çözüm şeklinin yararlılık ve sakıncalarını, kendi görüşüne göre ayrıntılarıyla inceleyen kolordu komutanı; “Asıl kuvvetlerle güneyden kuşatma harekâtının başarılı olması halinde, kesin sonuçlu olacağını, başarısızlık halinde ise Türk Ordusunun güneye, Göller bölgesine atılacağını, Kuzeyden kuşatma harekâtında, Yunanlıların ancak ikinci derecedeki kuvvetlerine yönelmiş olunacağını, bundan kesin sonuç alınamayacağı gibi bu kesimdeki Yunan kuvvetlerinin Afyon bölgesindeki asıl kuvvetleri üzerine itilmiş olacağını” belirtmiştir.

Kolordu komutanı, başlangıçta “Sad Harekâtı” üzerindeki düşüncelerini böylece açıklarken 21 Ekim 1921’deki bir yazısında da; “Ordunun henüz taarruz yeteneğinde olmadığını ileri sürüyor ve esaslı bir hazırlık yapılmadan genel taarruza geçilmemesini” istiyordu³⁷. Bu arada 9 Aralık 1921’de Başkomutan Mustafa Kemal Paşa beraberinde Hariciye Vekili Yusuf kemal Bey ile birlikte Bolvadin’e gelmiş ve Ali ihsan paşa ve Yakup Şevki paşa ile görüşerek taarruz planı hakkında görüş ve düşüncelerini sormuştur.³⁸

3ncü Kolordu Komutanı Mirliva Kazım Paşa³⁹, Batı Cephesi kuvvetlerinin genel taarruz konusunu değil, sadece 3’üncü Kolordunun taarruzunu incelemiştir. Buna göre; “Kolordunun bütün kuvvetiyle Sarıkavakça’ya taarruzun uygun olacağı ve güneydeki 4’üncü Kolordu ile Kocaeli Grubu birliklerinin mevzi taarruzlarla düşmanı yerinde tutacakları belirtilmiştir⁴⁰.

37 K:1148, G:12, B:12-29.

38 Kocatürk, **a.g.e.**, s.302.

39 Kazım Fikri (Özalp) (Orgeneral), 1882 yılında Köprülü’de doğdu. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı’na katıldı. İstiklal Savaşı’nda 61’inci Tümen Komutanı oldu, 23 Nisan 1920’de Birinci Devre TBMM Balıkesir Milletvekili, 6 Nisan 1921 ‘de Kocaeli Bölge Komutanı ve Mürettep Kolordu Komutanı, 7 Eylül 1921’de 3’üncü Kolordu Komutanı, 14 Ocak 1922’de Milli Savunma Bakanı olarak görev yaptı. 26 Kasım 1924’te TBMM Başkanlığına seçildi. 6 Temmuz 1927’de kendi isteğiyle emekli oldu. 1935 yılında yeniden Milli Savunma Bakanı olarak görev yaptı. 1950 yılında Van milletvekili seçildi. 6 Haziran 1968’de vefat etti. Bk. **Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 186-188. Ayrıca, Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı’nda IV ncü Kolordu**, s. 155.

40 K:1148, G:12, B:12-28.

1’inci Kolordu Komutanı Albay İzzettin⁴¹, 2’nci Kolordu, Akarçay kuzeyindeki mevzilerinden cephesindeki düşmana, 1’inci ve 4’üncü Kolordular da, Süğlün-Kalecik-Ahırdağ çizisine taarruz edeceğini, 8’inci Tümen’in Şuhut’da ihtiyatta kalacağını, 5’inci Süvari Kolordusu ve 6’ncı Tümenin, Çivril taraflarında bu taarruza katılacağını belirtmiştir⁴².

4’üncü Kolordu Komutanı Albay Kemalettin Sami⁴³, 1’inci, 4’üncü Kolordularla 2’nci Kolordunun iki tümeni, Afyonkarahisar güney kesimi ve Sandıklı arasından bu bölgedeki sekiz Yunan Tümenine, 5’inci Süvari Kolordusu ile de Sandıklı-Çivril arasından taarruza geçeceğini belirtmiştir⁴⁴.

5’inci Süvari Kolordusu Komutanı Mirliva Fahrettin Paşa⁴⁵ ise, “1’inci,

41 İzzettin (Çalışlar) (Orgeneral), 1882 yılında Yanya’da doğdu. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı’na katıldı. 1 Temmuz 1920’de Mudanya’da millî orduya katıldı. 24 Temmuz 1920’de 20’nci Kolordu Komutan Vekili daha sonra 23’üncü Tümen Komutanı oldu. 23 Eylül 1920’de 61’inci Tümen Komutanı, 4 Mayıs 1921’de 1’inci Grup Komutanı, 15 Eylül 1921’de 1’inci Kolordu Komutanı, 9 Eylül 1922 tarihinden itibaren 1’inci Kolordu Komutanlığı yanında İzmir Askeri Valiliği, 20 Haziran 1925’te 3’üncü Ordu Komutanı, 22 Kasım 1933’te 2’nci Ordu Müfettişliği görevlerine getirildi. 20 Aralık 1939’de kendi isteğiyle emekli oldu. 20 Ağustos 1951 tarihinde vefat etti. Bk. **Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 220-222. Ayrıca, Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı’nda IV ncu Kolordu**, s. 5.

42 K:1148, G:12, B:12-28a.

43 Korgeneral Kemalettin Sami (Gökçen); 1884 yılında Sinop’ta doğmuştur. Balkan ve Birinci Dünya Savaşı’na katılmıştır. 22 Kasım 1920’de İstiklal Savaşı’na katılmak üzere İstanbul’dan ayrılarak Ankara’ya geçmiş ve Ankara Komutanlığı görevine getirilmiştir. 18 Aralık 1920 tarihinde bu göreve ek olarak 1’inci Tümen Komutanlığı görevini üstlenmiştir. 4 Mayıs 1921’de 4’üncü Grup Komutanı, 13 Eylül 1921’de 4’üncü Kolordu Komutanı olmuştur. 3 Ağustos 1924’te askerlik görevinden izinli sayılarak Berlin Büyükelçiliği görevine atanmıştır. 24 Eylül 1928 tarihinde emekli olmuştur. 15 Nisan 1934’te Berlin Büyükelçiliği görevindeyken vefat etmiştir. Bk. **İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 245-247. Ayrıca, İzzettin Çalışlar, **Sakarya’dan İzmir’e Kadar 1’inci Kolordu**, s. 7.

44 K:1148, G:12, B:12-29.

45 Orgeneral Fahrettin Altay, (1880-1974); 1880’de İşkodra’da doğmuştur. Harp Okulu’ndan 17 Ocak 1900’de teğmen olarak, devam ettiği Harp Akademisi’nden 6 Aralık 1902’de kurmay yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1912-1913 Balkan Savaşı, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, 1919-1922 İstiklal Savaşı’na katılmıştır. Temmuz 1921’de Kolordu yetkisiyle 5’inci Süvari Grup Komutanı, 13 Eylül 1921’de 5’inci Süvari Kolordu Komutanı, daha sonra 1’inci Ordu Komutan Vekili, 15 Mart 1922’de Konya’daki 5’inci Kolordu Komutanı, 31 Ekim 1924’te 2’inci Ordu Müfettişliğine, 22 Kasım 1933’te 1’inci Ordu Komutanı, 17 Aralık 1943’te Yüksek Askeri Şura Üyesi olarak atanmıştır. 1944 yılında İran-Afganistan sınır anlaşmazlığından Türkiye ve ilgili hükümetler tarafından hakemlikle görevlendirilmiştir.

4'üncü ve 5'inci Kolordularla, Sandıklı ve Dinar bölgesinden kuzeye taarruz edilmesini uygun bulmaktadır.

Görülüyor ki, Türk ordusu daha Sakarya'dan Eskişehir-Afyonkarahisar bölgesine intikal ederken, Afyonkarahisar batısından yapılacak bir taarruzla Yunan ordusunun İzmir'le ulaşımının kesilmesi düşünülmüş ve bunun için de asıl taarruz grubunu, düşmanın batı kanadı açısından, genellikle Uşak-Banaz kesimindeki demiryoluna yöneltmekle Yunan ordusunun yok edilebileceği kanısına varılmıştır.

Böyle bir harekâtın ise, kıştan önce yapılması önem kazanmaktadır. Bunun için durum, bir bütün halinde ele alınıp incelendiği takdirde, ordunun büyük kısmının Konya-Afyonkarahisar demiryoluna alınması ve lojistik desteğinin bu ana yola dayatılması gerekmektedir. Aksi halde, birliklerin ve menzil teşkillerinin elindeki yetersiz ulaştırma araçları, uzak hatlar üzerinde kalacak bir kuvveti, desteklemeye yeterli güçte değillerdi. Bu sebeple asıl kuvvetlerin, bu demiryoluna kaydırılması zorunluluğu vardır.

b- “Sad Taarruz Planı” İçin Yapılan Hazırlıklar

1. Harekât İle İlgili Hazırlıklar:

Genelkurmay Başkanlığı, Yunan ordusuna, daha fazla kuvvetlenme fırsatı vermeden, kıştan önce taarruza geçilerek kesin sonucun alınmasını uygun bulmuş ve 15 Ekim 1921'de de Batı Cephesi Komutanlığı'na gerekli ilk direktiflerini vermiştir.

Batı Cephesi Komutanlığı, bu direktif üzerine, 1'inci Ordu ve kolordu komutanlıklarından, tasarlanan bu taarruz hakkındaki görüşlerini sormuş ve gerekli hazırlıklara başlanarak güneye yapılacak kuvvet kaydırmaları sırasında umulan bir Yunan taarruzuna karşı emniyet tedbirleri alınmasını 1'inci Ordu Komutanlığı'ndan 17 Ekim 1921 tarihinde istemiştir.

14 Temmuz 1945'te Yüksek Askeri Şura Üyesi iken yaş haddinden emekli olmuştur. 1920 yılında 1'inci Dönem Mersin Milletvekili, 1923 yılında 2'nci Dönem İzmir Milletvekili, 1946 yılında 8'inci Dönem Burdur Milletvekili olarak görev yapmıştır. 26 Ekim 1974 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Bk. **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, s. 113-115. Ayrıca, Fahri Aykut, **İstiklal Savaşı'nda IV ncü Kolordu**, s. 26.

18 Ekim 1921’de Batı Cephesi Komutanlığı’nın Genelkurmay Başkanlığı’na sunduğu rapora göre⁴⁶;

“Ordunun, tasarlanan ve ilerde yapılacak olan hareketlere katılacağını, ancak işe başlamak için, gelmekte olan İngiliz toplarının beklendiğini, kuzeydeki 3’üncü Kolordunun da güneye alınarak, yerine Bolu’daki süvari alayının getirileceğini, Amasya’dan, merkez ordusundan gelmekte olan 16’ncı Tümenin de Afyon istikametine yöneltmesini, iç ayaklanmaları bastırılmakta kullanılmış olan birliklerden bir süvari alayının daha cephe emrine verilmesini” istemiştir.

Genelkurmay Başkanlığı buna verdiği cevapta; “Sekiz İngiliz, dört Fransız topunu Yahşihan’a ulaştığını, bunların toplamının on altı olduğunu, diğerlerinin de yakında geleceğini ve cepheye gönderileceğini” bildirmiştir. Bundan sonra da 16’ncı Tümene, Batı Cephesi Komutanlığı emrine girmek üzere, 25 Ekim’de Ankara’dan, Polatlı’ya hareket emri verilmiştir⁴⁷. Bu tümen, önce Polatlı’ya, buradan da Vaysal’a gelmiştir.

19 Ekimde, Çay-Denizli çizisinden, Afyon-Uşak güney çizisine kadar uzanan ulaştırma yollarının keşfi ve Aziziye-Bolvadin-Çay yolu üzerinde düşman hava gözetleme ve taarruzlarından gizleyebilecek nitelikte bir tümenlik köy ordugâh yerlerinin keşif ve tespit edilmesi, bu bölgedeki birliklerden istenmiştir.

Genelkurmay Başkanlığı’nca “Sad Harekâtı” sırasında, düşmanın Şuhut-Sandıklı hattına yöneltmek isteyeceği taarruzun, çok tehlikeli sonuçlarına karşı hazırlıklı bulunması ve gerekirse bu kanatta savunmaya geçilecekmiş gibi, Ağzıkara-Kumala dağı hattının kuvvetli olarak berkitilmesi istenmiş ve bu işlere hız verilmiştir⁴⁸.

Yapılması tasarlanan bir genel taarruzda, asıl taarruz grubunda görevlendirilecek olan 1’inci ve 4’üncü Kolordular, 27-29 Ekim 1921 tarihleri arasında buldukları bölgelerden güneye, Akarçay’ın iki tarafına hareket ettirilmiştir.

Başkomutanlık, Yunan ordusu komuta kademesini uzun süre kuşkuda bırakmak için, 4’üncü Kolordu’nun Bolvadin ve 1’inci Kolordu’nun Çay dolaylarında buldurulmasını uygun bulunmaktadır. Pek çok eksikleri olan, özellikle ulaştırma araçlarına pek fazla ihtiyacı bulunan bu kolorduların, yeni bölgelerine

46 K:1148, G:12, B:12-6.

47 K:1148, G:12, B:12-7.

48 K:1148, G:12, B:12-6a.

intikalleri oldukça güç olmuşsa da bu harekât, yine de disiplinli bir düzen içinde ve vaktinde başarılmıştır.

II. Sevk ve İdare İle İlgili Hazırlıklar:

Ordunun genel bir taarruza geçebilmesi için ordunun eksiklerini tamamlamaya kadar büyük kısmı Konya demiryolunun iki tarafındaki toplanma durumu muhafaza edecektir. Taarruza aralıksız olarak hazırlanırken, düşman da bu hazırlıkların baskısı altında tutularak, ordu mensuplarının pek yakında harekete geçileceği gibi taarruz ruhu muhafaza edilecektir.

Durumun bütün ayrıntılarıyla inceleme ve tartışılması sonunda, “sad harekâtı”ndan büsbütün vazgeçilmediği, ancak gerek lojistik destek konusunda karşılaşılan güçlükler, gerekse Türk ordusunun taarruz hazırlıklarına paralel olarak, Yunanlıların, Ekim 1921 ortalarından beri Afyon bölgesindeki kuvvetlerini, kuzey grubundan durmadan takviyesi bu harekâtın geciktirilmesinde rol oynadığı kanısını uyandırılmıştır⁴⁹.

III. Eğitim İle İlgili Hazırlıklar:

Büyük Taarruza hazırlık döneminde cephe birliklerinin eğitimine çok önem verilmiştir. Batı Cephesi birliklerinde, tek er ve atış eğitimi üzerinde önemle durulmuş, piyade birliklerinde her ere cephane durumuna göre atış yaptırılarak, atıcılık ve nişancılık yeteneklerinin geliştirilmesi sağlanmıştır.

Bütün ordu birliklerinde, gece eğitimlerine önem verilmiş ve aralıksız devam ettirilmiş, bütün gece sürdürülen gece eğitim ve tatbikatları yaptırılmış ve düşman hava taarruzlarına karşı korunmaya ayrıca önem verilmiş, taarruz eğitimi birinci plana alınmıştır. Arazi, keşif, gizleme ve berkitme işlerine çok önem verilmiş, savunma planlarının hazırlanmasında bile taarruz fikri ve düşüncesi daima üstün tutulmuştur⁵⁰. Topçu subaylarının teorik ve pratik bilgilerini arttırmak için, 3’üncü Kolorduda 10’ar gün, 4’üncü Kolorduda 20’şer gün süreli olmak üzere ve topçu komutanlıklarının sorumlulukları altında topçuluk kursları açılmış, bundan başka Konya’da Topçu Müfettişliğinin idaresinde tümen komutanlarının da katıldığı kurslar düzenlenmiştir⁵¹.

Piyadeler için, muhabere ve istihkâmcılık kursları da açılmış, uzun süren taarruz hazırlıkları döneminde bekleme durumunda doğabilecek moral düşük-

49 K:1148, G:12, B:12-20.

50 K:1148, G:12, B:12-20a.

51 K:1148, G:12, B:21.

lüğüne asla meydan verilmemiş ve gerekli bütün tedbirler alınmıştır. Sakarya zaferinden sonra yükselen moral seviyesi, verilen eğitim ile her geçen gün artırılmıştır⁵².

IV. Taarruz Planının Ertelemesi

Batı Cephesi Komutanı'nın 10 Aralık 1921'de cephe durumu hakkında Başkomutana yazdığı harekâtın geciktirilmesini kesinleştiren sevk ve idare kararı ile ilgili rapora göre;

“Genel olarak, on altı piyade tümeninden ibaret bulunan Batı Cephesi kuvvetlerinin, on üç tümeniyle Konya demiryolunun iki tarafındaki bölgede toplandığı, ordunun, tasarlanan “sad harekâtı” ve umulan düşman karşı hareketleri için en iyi durumda bulunduğu, Yunanlıların, alınan bu tertiplere paralel olarak, Ekim 1921 ortasından itibaren kuzeyden aldığı takviyelerle Afyonkarahisar ve Uşak bölgelerinde dokuz tümeden fazla bir kuvvet topladığı, Eskişehir kesiminde yalnız üç tümen bıraktığı, 11'inci Tümenini de güneyde kullanabileceği, cephedeki Yunan ordusu personel sayısının, 162.000, Türk ordusunun ise 160.000 olduğunu, taarruz için bunun 250.000'e çıkarılması gerektiği, düşmanın top, makineli tüfek sayısı yönünden eşit bulunduğu, Türk ordusunun eğitim değerinin arttığı belirtilmiştir. Ayrıca, ordunun yiyecek ihtiyacı için, her gün bir erzak treninin cepheye ulaştırılması gerektiği, donatım ve cephanenin genel olarak %50 oranında sağlanabildiği, taarruzu devam ettirebilmek için bunun daha %50 artırılmasına ihtiyaç bulunduğu, 2000 tonluk kara ulaştırma aracı ve 300 ton benzin ile demiryolu işletmesi için, 60 vagonun sağlanması, işletme için yeteri kadar kömür bulunabildiği takdirde, 70 vagonun artırılacağı belirtilerek, maaş ve yiyecek gideri olarak her ay 1.300.000 liraya ihtiyaç bulunduğu açıklanmıştır”⁵³. Dolayısıyla yapılması gereken tüm bu hazırlıkların tamamlanması maksadı ile ve mevsiminde kış olması nedeniyle taarruz planı ertelenmiştir.

2- Mustafa Kemal Paşa'nın Taarruz Planı

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz için yapılan hazırlıkları gerek cephe gerisinde ve gerekse bizzat cepheye giderek takip etmiş ve taarruz hazırlıklarını yönlendirmiştir. Batı Cephesi Komutanlığı tarafından yapılan taarruz hazırlıklarını yakından takip eden Başkomutan, hazırlanan plan hakkın-

52 K:1148, G:12, B:12-21a.

53 K:1148, G:12, B:12-21ab.

da Batı Cephesi Komutanlığı'na yazdığı mesajda görüş ve önerilerini şu şekilde bildirmiştir⁵⁴.

“3 Temmuz 1922

Batı Cephesi Komutanlığı'na

Harekât planınızla hemfikirim. Ancak kesin sonuç yerinde her şekilde kuvvetli ve tek bir cephe ile taarruza geçebilmek, emir ve komutayı daha güvenli sağlamak için 2'nci Kolordunun iki tümeniyle asıl taarruz bölgesine alınmasını daha uygun görmekteyim.

Bu planın uygulanmasındaki başarı, ancak düşmanın muhtemel harekâtının başarıya ulaşmadan ve istikrar bulmadan bu planın fiili sonuçlarını göstermesiyle mümkündür. Bu sebeple planınızın başarıyla sonuçlanması için her türlü yardım ve hazırlıkta son gayretlerini sarfetmek için çok hassas davranan ve hazır bulunan Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı ile birlikte amaca ulaşabilmek için çaba harcanması ve bu husustaki isteklerinizi bildirmenizi gerek Başkomutan ve gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla özellikle rica ederim.

Faaliyetin başladığı hususunda en ufak bir belirti hissedildiğinde benimle birlikte Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı'nın yanınızda bulunmak üzere hazır olduğumuzu bildiririm.”

Başkomutan, sad taarruz planının ertelenmesinden sonra ordunun eksikliklerini tamamlamak ve lojistik işlerini düzene sokmak maksadı ile 9 Ocak 1922 tarihinde meclise öneri vererek ve 14 Ocak 1922 tarihinde de yasalaştırarak “Harp Encümeni”ni kurmuş ve taarruz hazırlıklarını bir plan dâhilinde yönlendirmiştir. Başkomutan, Genelkurmay Başkanı, Milli Müdafaa Vekili, Maliye Vekili ve Meclis İkinci Başkanı'ndan oluşan bu encümen önemli kararlar almış ve taarruz hazırlıklarının maddi kaynakları ile lojistik yapılanmasının temellerini atmıştır.

Taarruz hazırlıklarını Ankara'dan yönlendiren ve zaman zaman cepheye gelerek müdahale eden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Akşehir'de cephe karargâhında 20-21 Ağustos 1922 tarihinde, Fevzi Paşa, İsmet Paşa, Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, İkinci Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa ile toplanmış, Fevzi Paşa harita üze-

54 K:1980, G:87, B:87-1.

rinde detaylı bir şekilde taarruz planını anlatmıştır. Toplantıda hazır bulunan Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa, Fevzi Paşa ile tamamen mutabık olduğunu söylemiş, 18 Kasım 1921’de 2’nci Ordu Komutanlığı’na atanan Yakup Şevki Paşa⁵⁵ ise taarruz projesine vatansever kaygılarla itiraz etmiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, harp meclisinin 26 Ağustos günü taarruza geçilmesi için cephe komutanına verdiği emri tekrarlamış ve komutanlar emrin tatbiki için o andan itibaren faaliyete geçmişlerdir. Taarruz, strateji ve aynı zamanda taktik baskın halinde yapılacaktır. Bunun için birliklerin toplanişı ve tertiplenişı gizli olarak yapılmıştır. Gizlilik için bu hareketler gece yapılmış birlikler gündüzleri ağaç gölgelerinde dinlendirilmiştir. Taarruz sahasında yapılan faaliyetlerin düşmanın gözüne çarpması için başka bölgelerde sahte faaliyetlerde bulunmuştur.

Akşehir’de bulunan büyük karargâh 24 Ağustos’ta Şuhut kasabasına geçmiştir. Başkomutan buradan meclise ve hükümete ilk şifreli telgrafını yollamıştır. Telgrafta Mustafa Kemal Paşa taarruzun Ağustos’un 26’sında Cumartesi günü başlayacağını haber vermiştir. Ertesi gün Şuhut’tan hareket eden Mustafa Kemal Paşa taarruzu idare ettiği Kocatepe’nin güney batısındaki çadırılı ordugâha ulaşmış ve büyük yığınak bir gün öncesine kadar tamamlanmıştır.

Büyük Taarruz’un hazırlıklarıyla ilgili Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa’ya gönderdiği 15 Ağustos 1922 tarihli yazıda yapılabilen işlerin ne aşamada olduğu Milli Savunma Bakanlığı’ndan arz edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa emrinde bulunan 600 küsür bin lirayı zorunlu askerî ihtiyaçlar için Maliye Bakanının emrine verdiğini, daha büyük hazırlıkların beş on gün içinde tamamlanmasını beklemenin yanlış olacağı, bir iki güne kadar Konya yoluyla cepheye hareket niyetinde olduğu ve oraya geldiğinde hemen harekâta başlanacağını bildirmektedir⁵⁶.

Taarruzdan hemen önce, Afyon’un güneyi ve batısındaki duruma ilişkin Batı Cephesi Komutanlığı’na gönderilen 26 Ağustos 1922 tarihli hava keşif raporunda durum şu şekilde özetlenmektedir⁵⁷.

55 Kocatürk, **a.g.e.**, s.299.

56 K:1197, G:73, B:73-1.

57 **Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi 90’inci Yıl Özel Sayısı**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, S 129, Ağustos 2012, Ankara, 2012, s.128.

“26 Ağustos 1922

Batı Cephesi Komutanlığı'na

Afyon'un güney ve batısının ikinci defa keşfi için Pilot Yüzbaşı Yahya ve Rasit Sami uçmuşlardır. Keşif raporu aşağıda sunulmuştur:

1. *Rapordan anlaşıldığına göre, bu uçuşta İslamköy-Meşecik-Sinanpaşa-Afyon yolunda düşman birliklerinin bulunup bulunmadığına dair bir şey tespit edilememiştir. Yalnız kesin olan bir şey varsa o da Balmahmut'tan güneye giden yollarda düşmanın bir faaliyeti olmadığıdır.*

2. *Afyon'un güneydoğusundaki tahkimat hattında ve gerisinde faaliyet yoktur.*

3. *Afyon'un güneyinde Deper düzlüğünde bulunan salaşlı ordugâhı da kalabalık olup ordugâh civarında fazla miktarda araba görülmüştür.*

4. *Deper sırtlarında bulunan çadırli ordugâhta kargaşalık vardır.*

5. *Süğlün'de topçu ateşi devam etmekte ise de az miktardadır. Burada tahkimat hattı gerisinde yoğunluk yoktur.*

6. *Kışlacık, Kalecik, Kayadibi tahkimat hattında faaliyet yoksa da Sinirköy-Sandıklı yolu üzerinde 40 kadar arabanın Hasan Beli istikametine doğru hareket halinde olduğu görülmüştür.*

7. *Tilkikırı Beli, Hasan Beli ve Ahırdağı'nın doğusundaki tahkimat hattının gerisini yangının etkisiyle yoğun duman kapladığı görülmüştür.*

8. *Afyon-İstanbul İstasyonu'nda harekete hazır bir tren bulunmaktadır.*

9. *Bu keşif saat 11.30'da yapılmıştır.*

Cephe Uçak Bölük Komutanı

Türk Ordusu Başkomutanlığı, 1921 sonbaharından 1922 ilkbaharına ertelenen taarruzu, 1922 Ağustos'unda yapmaya karar vermiştir. Taarruz planının esasını, 1921 sonbaharında hazırlanan plan teşkil etmiş, aradan geçen 10 ay içinde plan geliştirilmiştir.

Taarruz planının ana hatları şöyledir.

Asıl taarruzun yapılabileceği başlıca üç bölge seçilmiştir. Birinci bölge, Sakarya kuzey kolu ile Sivrihisar-Seyitgazi arasındaki bölgeden Eskişehir genel istikametinde yapılacak taarruzdur. İkinci bölge, Seyitgazi-Afyonkarahisar arasındaki bölgeden taarruzdur. Bu bölgeden yapılacak taarruz iki istikamette planlanmış, Seyitgazi-Eskişehir istikameti ve Döğer istikametidir. Üçüncü bölge, Afyonkarahisar bölgesidir. Bu bölgeyi de iki bölüm halinde incelemek gerekir. Birinci bölüm Afyonkarahisar'ın kuzeydoğu bölgesi, ikincisi Afyonkarahisar'ın güneybatı bölgesidir. Birinci bölüm, arazi açık ve gizlenmeye müsait olmadığı gibi; gözetleme, ateş ve topçu mevzileri bakımından da uygun değildir.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın planın ana fikri, kuvvetin bir kısmı ile Yunan ordusunu Eskişehir-Afyonkarahisar Cephesi'nde tutmak, kalan kuvvetin çoğu ile Afyonkarahisar güneybatısından düşmanın güney yanına taarruz ederek, onu İzmir ulaştırma hatlarından ayırmak suretiyle kuzeye doğru ataktır.

Bu plana göre;

2'nci Ordu, 3'üncü ve 6'ncı Kolordular (5 piyade ve 1 süvari tümeni) düşmanın Eskişehir-Afyonkarahisar Cephesi'ne taarruz edecek, 1'inci Ordu; 1'inci ve 4'üncü Kolordularla, 5'inci Süvari Kolordusu ve batı kanat da üç müstakil tümen ile (9 piyade, 3 süvari tümeni), Afyonkarahisar güneybatısından düşmanı kuzeye doğru atacaktır. 2'nci Kolordu ihtiyatta bulunacaktır. Bu suretle düşmanın yanına taarruz ederek, onu kuşatmak suretiyle kati netice almak vazifesi 1'inci Ordu'ya düşmektedir⁵⁸. 1'inci Ordu'nun taarruz yapacağı bölgede arazi ve düşman durumu şöyledir. Güneyden Afyonkarahisar'a doğru uzanan sıra dağlar Şuhut ve Sandıklı arasından geçerek Zafer Dağları ile dikey olarak birleşmektedir. Bu dağlarda, 1330 rakımlı Kocatepe vardır. Bu dağlar Afyonkarahisar güneyinden başlayarak batıya doğru, Kalecik Sivrisi, Erkmen, Belen, Tınaz, Çiğil tepelerinden geçerek yükselmek suretiyle Ahır dağları ile birleşmektedir. Bu dağların kuzeyinde Afyonkarahisar ve Sincanlı ovaları vardır. Kocatepe'nin kol-

58 **Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz**, 2. Cilt, 6. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Serisi No.1, Ankara, 1968, s.16.

ları, doğuda Şuhut, batıda Küçüksincanlı ovasına doğru uzanarak, düşmanın görüş sahasını kapatmaktadır. Kocatepeden Erkmen tepeye doğru uzanan plato üzerinden taarruz edilmesi en güçlü plandır⁵⁹.

Erkmen tepe Afyonkarahisar ve Sincanlı ovalarına hakim ve dağların birleştiği bir nokta olması yönünden önemli bir taarruz hedefidir. Düşman mevzii-nin en az 10 km.lik bir kısmının yarılması gerektiğinden Erkmen tepeden sonra Belen ve Tınaz tepeler de yarma bölgesine katılmıştır. Düşman ihtiyatları müdahale etmeden taarruzun birinci günü düşman cephesinin yarılması ve süvarinin buradan girmesi planın önemli safhasıdır.

26 Ağustos 1922 tarihinde yapılacak genel taarruzla ilgili Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın Cephe Uçak Bölüğü Komutanlığına gönderdiği 25 Ağustos 1922 tarihli emiri şu şekildedir⁶⁰.

“Cephe Uçak Bölüğü Komutanlığına

1. 26 Ağustos sabahı güneşin doğuşundan itibaren ordularımız genel taarruza başlayacaklardır.

2. Yarın öğleden önce saat 06.00 ile saat 08.00 arasında düşman ihtiyat grubunun durumu keşif ve tespit edilecektir. Aynı şekilde öğleden önce saat 06.00 ile saat 08.00 arasında Afyon'un güneybatı bölgesindeki düşman birliklerinin durumu keşfedilecektir. Savaş uçaklarımız özellikle Afyon'un güney ve batı bölgesi üzerinde uçarak düşman keşif ve faaliyetine engel olacaklardır.

3. Saat 10.00'da ikinci defa aynı görevler tekrar edilecektir. Seyitgazi bölgesi ve bu bölgeden Döğer istikametine giden yollar da keşfedilmelidir.

4. Öğleden sonraki keşif görevi ayrıca tebliğ edilecektir.

5. 25 Ağustos 1922'de saat 21.00'de yazılmıştır.

Batı Cephesi Komutanı

İsmet”

Birinci Ordu Komutanı; taarruz planı hakkındaki teklifini Batı Cephesi'ne arz etmiş, Başkomutan da 1'inci Ordu'nun iki tümenle daha takviye edilmesinin uygun olacağını Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirmiştir.

59 A.g.e., s.23.

60 **Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi 90'ıncı Yıl Özel Sayısı**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, S 129, Ağustos 2012, Ankara, 2012, s.116.

Türk ordusunun kesinleşen taarruz planına göre;

Her seviyede hedef, Yunan kuvvetlerinin imhası olarak planlanmış, sıklet merkezi Afyonkarahisar güney ve güneybatısıdır. Bu bölgeden asıl taarruz grubu olarak 1’inci Ordu taarruz edecek, 1’inci Ordu, 2’nci Ordu ve 4’üncü Kolordularla takviye edilecektir. Yunan mevzileri Kalecik Sivrisi ile Tınaztepe arasından yarılacak ve yarmayı müteakip kuzey istikametinde taarruza devam edilecektir.

2’nci Ordu tali taarruz grubunu teşkil edecek, bu ordunun vazifesi, Yunan ordusunun 2’nci ve 3’üncü Kolorduları ile demiryolu kuzeyindeki iki tümeni taarruzla tespit edecek, Yunan kuvvetlerinin Afyonkarahisar-Eskişehir arasındaki irtibatını kesecek, Yunan doğuya taarruz ederse, birbiri gerisindeki mevzilerde zaman kazanacaktır.

Kocaeli grubu da bölgesindeki kuvvetleri tespit edecek ve Yunanlıların Marmara deniz irtibatını kesecektir.

2’nci Ordu bölgesinin taarruz için uygun olmadığı ve bazı sıkıntıları beraberinde getireceği şu şekilde değerlendirilmiştir; Eskişehir’in doğu bölgesi açık arazidir, düzdür. Yığınak ve taarruz hazırlıkları gizlenemez. Dolayısıyla baskın sağlanamaz. Bu bölgede Yunan kuvvetleri hakim arazidedir, ateş ve gözetleme imkânları daha müsaittir. Türk topçu mevzileri için uygun arazi yoktur. Bu bölgedeki Yunan kuvvetleri, yapılacak taarruz başarılı olsa dahi, Kütahya istikametinde derinlikte savunma imkânı bulabilirler. Yunan kuvvetleri kuzeyden veya özellikle güneyden takviye alarak savunmalarını kuvvetlendirebilecekleri gibi, güneyden yapacakları bir karşı taarruzla, Türk ordusunun sıklet merkezini kuzeye atabilirler. Böylece Türk ordusunun Anadolu ile irtibatı ve ikmal kesilir; dağlık bölgede imhası söz konusu olabilir.

SONUÇ

Sonuç olarak, “Sad taarruz planı” belirttiğimiz nedenlerle planlanan zamanda uygulanamamış olmakla beraber yapılan hazırlıklar, Türk ordusunun taarruza hazırlanması bakımından büyük faydalar sağlamıştır. 1921 Ekim başından beri geçen süre içerisinde Batı Cephesi’nde sıkı bir çalışma dönemine girilmiş, teşkilât ve eğitim eksiklikleri tamamlanarak geliştirilmiş ve ordu taarruz yeteneğini kazanmıştır. Alınan yeni tedbirlerle cephede tertiplenme imkânları sağlanmış, tasarlanan harekâtın lojistik desteği, ikmal teşkilleri ve ulaştırma hizmetleri takviye edilmiştir.

“Sad taarruz planı” hazırlık çalışmaları arasında 5’inci Süvari Kolordusunun Ekim ve Kasım 1921 aylarında Çivril ve Çal bölgelerinden girişmiş olduğu taarruz hareketlerinde, Yunan ordusunun en kritik yerinin Afyon-İzmir ulaştırma yolu üzerinde bulunduğu anlaşılmış ve Türk ordusunun sevk ve idaresi için büyük fayda sağlanmıştır.

Batı Cephesi’nde başlatılan bu hazırlıklar Yunan kuvvetleri arasında telaş ve huzursuzluk yaratmış, birlik yerlerinde kış mevsimi şartlarına rağmen bir takım yer değişikliklerine yol açmış ve bu da moral gücü üzerinde etkili olmuştur. Kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle taarruz hazırlıklarına yönelik faaliyetlere hız vermek ve Eylül 1921 sonundan beri Eskişehir-Afyon hattı karşısında beklemekte olan ordunun rehavete kapılmasını ve askerinin boş kalmasından doğabilecek gevşemeyi önlemek için tedbirler alınmıştır.

Hava şartlarının kötüye gitmeye başlaması üzerine komuta kademesinde, devamlı yağmurlardan geçilmez hale gelen toprak yollar ve sarp dağ patikaları üzerinde, harekât ve ikmal isterinin güçleşeceği ve bu sebeple kolorduları Konya demiryolundan ayırmanın doğru olmayacağı, ancak düşmanın genel taarruzunu karşılayacak bir düzende bulunulması gerektiği kanısı uyanmaya başlamıştır. Ordu, bütün gücüyle berkitme işleriyle uğraşırken bile bunların taarruza yarayaacağı söylenmek suretiyle birliklerde taarruz fikri ve ruhu daima uyanık tutulmuş ve ilerisi için yeni taarruz planları üzerinde durulmuştur.

Bütün bu düşünce ve görüşler, komutanları, eğitimin gelişmesinden ve lojistik ihtiyaçların tamamlanmasından sonra ilkbaharda genel bir taarruza geçilmesi kararına itmiştir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın büyük bir basiretle ateş hattında yönettiği bu taarruzda ordumuzun Genelkurmay Başkanlığını Fevzi Paşa, Batı

Cephesi Komutanlığını İsmet Paşa üstlenmiştir. Cephe karargahına varıldığında ordunun kabiliyet ve kudreti bir kez daha tetkik edilmiş ve ağustos ayı sonlarında taarruzun yapılmasına, 1’inci Ordu’ya Nurettin Paşa, 2’nci Ordu’ya Yakup Şevki Paşa, Süvari Kolordusu’na da Fahrettin Paşa komuta etmesine karar verilmiştir.⁶¹ Başkomutan tarafından en ince ayrıntılarına kadar hazırlanan Büyük Taarruz ve onu izleyecek meydan muharebesi planı, 27/28 Temmuz 1922 gecesi, Akşehir’e çağrılan ordu komutanlarına açıklanmıştır. Onların da görüşleri alınarak Batı Cephesi Ordularına 6 Ağustos 1922’de gizli olarak “taarruza hazırlık” emri verilmiştir. 26 Ağustos 1922 sabahı saat 5.30 da topçularımızın ateşiyle Kocatepe’den büyük Türk taarruzu başlamış ve zafere ulaşılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa 21 Eylül 1922’de Akşam Gazetesi yazarı Falih Rıfkı’ya İzmir’de verdiği demeçte, “Taarruz harekâtı nasıl başladı ve nasıl gelişti? sorusuna şöyle cevap vermektedir.⁶² “Taarruz harekâtı Afyonkarahisar güney cephesinde düşmanın bir kısım savunma sınırını ezip çiğneyerek uygulanmış bir yarım harekâtı ile başladı. Bunun arkasında düşman ordusunun ana kuvvetlerinin bir araya gelerek hazır bulunduğu Afyonkarahisar-Dumlupınar-Altıntaş üçlüsü içindeki harekâtı birçok kanlı savaşlarla dolu meydan savaşına dönüştü. Afyonkarahisar-Dumlupınar meydan savaşı olarak adlandırılan ve beş gün süren savaşlar sonucunda düşman ordusunun ana kuvvetleri artık kuvvet olmaktan çıkarılmıştı.”

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın 26 Ağustos 1922’de başlayıp 31 Ağustos 1922’de sona eren Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi hakkındaki değerlendirmeleri şöyledir⁶³.

Dumlupınar

31 Ağustos 1922

“1. “Yayınlanmayacaktır.” kaydıyla verdiğim bilginin yayını aşağıda bildirildiği şekilde olacaktır:

2. 26 Ağustos 1922’de başlayan Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi 31 Ağustos 1922 sabahı son bulmuştur. Beş gün beş gece kesintisiz sürdürülen bu meydan muharebesine düşmanın müstahkem mevzilerini çiğneyerek cephesini yarmak suretiyle başladık. 36 saat devam eden ve Afyon’un güney bölgesinde 1’inci

61 Kazım Özalp, **Millî Mücadele I (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1985, s.229.

62 **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006, s.352.

63 K:1789, G:27, B:27-1.

Ordumuz tarafından yapılan bu yarma hareketi neticesinde; Karacadağ-Çavdarlı-Kalecik Tepesi-Ahırdağı genel hattında 100 km'lik bir hattı işgal eden düşman kuvvetleri mevzilerini terketmeye zorlandı. Döğer bölgesinde bulunan ihtiyatlar takviye olunduktan sonra 1'inci, 4'üncü, 5'inci, 7'nci, 9'uncu, 12'nci ve 13'üncü Tümenlerden oluşan düşman ordusunun büyük kısmı, Balmahmut - Dumlupınar demir yoluyla; Balmahmut - Altıntaş - Dumlupınar yolu arasındaki bölgede hızlı ve şiddetli takiplerimiz ve düşmanın geri çekiliş yollarını kesen başarılı tertibatımız sayesinde tekrar muharebeye mecbur bırakıldı. Bir taraftan da Ahırdağı üzerinde düşmanın 2'nci Tümeni tarafından tutulan ve önemli bir mevzi olan Toklusivrisi'ne bir kısım kuvvetimizle taarruz edildi. Muhtelif ve kanlı safhaları içeren bu muharebeler sırasında topçularımız büyük bir gayret ve maharet ile düşmanı sıkıştırdı. Piyadelerimiz, kısa ateş muharebelerini müteakip gündüz ve gece süngü hücumları ve bomba taarruzlarıyla düşman birliklerinin büyük karargâhlarının içerilerine kadar girdi. Düşmanın geri çekilme hattı üzerinde bulunan süvari tümenlerimiz, bir taraftan topçularını kullanırken diğer taraftan kılıçla düşman içerilerine saldırdı. Savaş ve keşif uçaklarımız bomba ve makineli tüfekleriyle havadan hücum etti. Her taraftan yıldırım etkisi yapan bu taarruzlar karşısında düşman ordusunun büyük kısmı mağlup edilerek birlikleri birbirine karışmış bir durumda ikiye parçalandı. İki buçuk tümen kadarı bozguna uğramış bir hâlde Dumlupınar istikametinden batıya atıldı. Bunlar Toklusivrisi civarında henüz muharebe etmekte olan 2'nci düşman Tümenine katıldı. Fakat bu istikamette takip ve taarruz eden birliklerimiz karşısında tamamen ve bir kere daha ezilerek mağlûben Uşak istikametine atıldı. Bu istikametteki kolordularımız bugün 31 Ağustos 1922 sabahından beri İslamköy-Ahadköy hattından Uşak üzerine yürümektedirler. Düşmanın 1'inci ve 2'nci Kolordu Karargâhlarıyla 4'üncü, 5'inci, 9'uncu, 12'nci ve 13'üncü Tümen Karargâhlarını kapsayan dört buçuk tümenlik diğer parçası, 1'inci Ordumuzun şiddetle devam eden taarruz ve baskısıyla Kızıltaş Deresi içine atıldı. Eğret-Altıntaş hattından ilerleyen 2'nci Ordumuzun da etkisi, 1'inci Ordunun düşmandan önce Dumlupınar mevzilerini tutması ve Süvari Kolordumuzun muharebe meydanının kuzeybatıya giden yollara hakim olması dolayısıyla Kızıltaş Deresi içinde sıkıştırılmış olan bu düşman, dün sabahtan geceye kadar Çalköy'ün batısında Aydemir, İşören, Adatepe, Ağaçköy, Oyuluk hattında son kuvvetiyle kendisini savundu. Bu hattı sarsmış olan birliklerimiz güneşin batmasıyla beraber süngü hücumuyla düşman içine daldı. Yenilmiş düşman varını yoğunu terk ederek dere ve ormanlar içinde perişan oldu. Bunlardan bu sabah yüzlerce teslim olmağa başladı. Bu muharebede ele geçen düşman malzemesi pek çoktur. Sayımı yapıyor. Yalnız bir tüme-

nimizin cephesinde kısmen koşulu ve on beşi dağ olmak üzere yirmi beş top, 140 yük otomobili ve 17 binek otomobili ele geçirilmiştir. Gerek Kızıldaş Deresi’nden ve gerek İslamköy civarından kurtulabilen düşman kısımlarının tamamen imhası için tertibat alınmaktadır. Yüce Allah’tan başarı diliyorum. Şimdiye kadar tespiti yapılan düşmanın Eskişehir Grubunun bir tümeni, yanındaki kuvveti 29 Ağustos 1922 günü Seyitgazi civarından Akin-Döğür istikametinde hareketle meydan muharebesine yetişerek asıl kuvvetlerine yardıma teşebbüs ettiği anlaşılmıştır. Ortaya çıkan bu durumun etkisiyle bu düşman kuvveti kuzey istikametinde çekildi. Gerek bu kuvvetin ve gerekse Eskişehir’de bulunan diğer düşman kuvvetlerinin imhası için de tertibat alınmaktadır. Menderes bölgesinde bulunan bütün düşman birlikleri devamlı takip karşısında mevzilerini terk ederek çekilmeye başlamıştır.

*Başkomutan
Mustafa Kemal”*

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi ardından Türk Ordusuna hitaben yayınladığı beyannamede başarılarını tebrik ederken bir taraftanda düşmanın takip harekâtı ile atılmasını ve bunun için de gerekli hazırlıkların yapılmasını emretmektedir⁶⁴. (EK-1) Ayrıca, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa’nın Afyonkarahisar-Altıntaş-Dumlupınar Meydan Muharebesi ardından Türk Milleti’ne hitaben yayınladığı beyannamede zaferin kazanılmasında Türk milleti ile bütünleşmesinin önemini açıkça ifade etmekte ve zaferi Türk milletine mal etmektedir⁶⁵. (EK-2)

64 K:2019, G:71, B:6-1.

65 K:2182, G:37, B:37-1.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri;**

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi, (ATA-SE) İstiklal Harbi Kataloğu,

Kutu.1148, Gömlek.12, Belge.12-27a.

K:1148, G:12, B:12-62.

K:1148, G:12, B:12-18a.

K:1148, G:13, B:13-7a.

K:1148, G:13, B:13-8a.

K:1148, G:13, B:13-9a.

K:1148, G:13, B:13-15a.

K:1148, G:13, B:13-16a.

K:1148, G:12, B:12-28a.

K:1148, G:12, B:12-29.

K:1148, G:12, B:12-28.

K:1148, G:12, B:12-29.

K:1148, G:12, B:12-6.

K:1148, G:12, B:12-7.

K:1148, G:12, B:12-6a.

K:1148, G:12, B:12-20.

K:1148, G:12, B:12-20a.

K:1148, G:12, B:12-21a.

K:1980, G:87, B:87-1.

K:1197, G:73, B:73-1.

K:1789, G:27, B:27-1.

K:2019, G:71, B:6-1.

K:2182, G:37, B:37-1.

K:1172, G:65, B:65-1.

Kitap ve Makaleler:

APAK, Rahmi, **İstiklal Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?**, Güven Basımevi, İstanbul, 1942.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2006.

AYKUT, Fahri, **İstiklal Savaşı'nda Kütahya Eskişehir Muharebeleri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.

AYKUT, Fahri, **İstiklal Savaşı'nda IV'ncü Kolordu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.

BELEN, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1971.

Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Muharebesi 90'ıncı Yıl Özel Sayısı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayını, Sayı 129, Ağustos 2012, Ankara, 2012.

ÇALHAN, Özden, "Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması", **Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

ÇALIŞLAR, İzzettin, **Sakarya'dan İzmir'e Kadar 1'inci Kolordu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2007.

ÇALIŞLAR, İzzettin, **İstiklal Savaşı Hatıraları, Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebeleri'nde 61'inci Tümen**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000.

ÖZALP, Kazım, **Millî Mücadele I (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1985.

ÖZÇELİK, Ayfer, "Büyük Taarruza Hazırlık, (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", **Büyük Taarruz 70. Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

ÖZLÜ, Hüsnü, "Harp Raporlarına Göre Birinci İnönü Muharebesi'nin Analizi" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 28, S 82, Ankara, Mart 2012.

SELIŞIK, Selahattin, **İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.

TBMM Zabıt Cerideleri, Devre 1, Cilt 23, s.267-277.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık ve Büyük Taarruz, 2. Cilt, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Serisi No.1, Ankara, 1967.

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz, 2. Cilt, 6. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Serisi No.1, Ankara, 1968.

VANDEMİR, Baki, **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara, 2006.

EK-1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Orduları!

Afyonkarahisar-Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi’nde zalim ve mağrur bir ordunun asıl unsurlarını inanılmayacak kadar az bir zamanda imha ettiniz. Büyük ve soylu milletimizin fedakarlıklarına lââyık olduğunuzu ispat ediyorsunuz. Sahibimiz olan büyük Türk milleti istikbalinden emin olmaya haklıdır. Muharebe meydanlarındaki maharet ve fedakarlıklarınızı yakından görüyor ve takip ediyorum. Milletimizin hakkınızdaki takdirlerine aracılık etme vazifemi hiç durmadan yerine getireceğim.

Başkomutanlığa tekliflerde bulunulmasını Cephe Komutanlığına emrettim. Bütün arkadaşlarımla Anadolu’da daha başka meydan muharebeleri verileceğini dikkate alarak ilerlemesini ve herkesin aklını, yiğitliğini ve gayretini yarışırmasına göstermeye devam etmesini isterim.

Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz’dir. İleri!

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkomutan

Mustafa Kemal

EK-2

Dumlupınar

Büyük ve Asil Türk Milleti;

Batı Cephesi'nde 26 Ağustos 1922'de başlayan taarruz harekâtı, Afyonkarahisar-Altıntaş-Dumlupınar arasında büyük bir meydan muharebesi hâlinde beş gün, beş gece devam etti. Türkiye Büyük Millet Meclisi Ordularının yiğitliği, şiddeti, sürati Allah'ın yardımına vesile oldu. Zalim ve mağrur düşman ordusunun asıl unsurları akıllara dehşet verecek şekilde imha edildi. Teşkilat ve teçhizatı gibi gelenekleri, zaferleri ve ismi yalnızca milletimizin şuurundan, ezelî ve ebedî olan imanından vücut bulan ordularımızı, fedakarlığınıza layık olarak size takdim ediyorum. En büyük komutanından en genç neferine kadar ordularımızda hâkim olan fikir, milletin gösterdiği vazife uğrunda şehit olmaktır. Bunu muharebe meydanlarında yakından görerek büyük milletime bildiriyorum. Milletimizin yapısındaki kuvveti ve ülküyü üç buçuk sene önce mesai arkadaşlarım ile ifade ederken, çok büyük zorluklar içinde devam eden mücadelemizin sonuçları ortaya çıkıyor. Milletın görüş ve iradesine dayanan her işın sonucunun, millet için hayır ve mutluluk getireceği sabittir. Milletimizin geleceği güvendedir ve vadedilen zaferi ordularımızın kazanması kesindir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı

Başkomutan

Mustafa Kemal

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA AYDIN SANCAĞINDA GAYR-İ MÜSLİMLERİN FAALİYETLERİ

Muhammed SARI* - Muttalip ŞİMŞEK**

ÖZET

Bu çalışmada Yunan işgaliyle birlikte Aydın Sancağı'nda gayrimüslimlerin nüfus hareketi (Rumlar, Museviler), işgalle birlikte meydana gelen tutum ve davranışlarındaki değişimin incelenecektir. Buna göre, İzmir'in işgaliyle Aydın Sancağı'nda yaşayan gayrimüslim unsurların, özellikle Rumların, yaşadıkları bölgelerin Yunan hâkimiyeti altına girmesi hayaliyle işgale yardımcı olmaları noktasındaki faaliyetleri irdelenecektir. Buradan hareketle başta casusluk faaliyeti olmak üzere, Yunan ordusuna nefer olarak katılmaları, asırlarca barış içerisinde yan yana yaşadıkları Müslüman ahaliye yaptıkları işkenceler, velhasıl Batı Anadolu'nun Yunanlaşması için sarf ettikleri çabalar ele alınacaktır. Bu amaçlarına ulaşmanın dayanak noktasını olan nüfus varlığı çabaları da incelenecektir.

XX. Yüzyılın başlarında Batı Anadolu'nun genelinde olduğu gibi, Aydın Sancağı'nda da gayrimüslimlerin nüfusundaki devamlı değişkenlik ele alınacaktır. Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı'nın siyasi ve askeri gelişmelerinin etkisiyle bölgeden Yunanistan'a ve Adalar'a firar eden Rumlar, Yunan işgaliyle birlikte tekrar Batı Anadolu sahillerine, hususiyle de Aydın Sancağı sahillerine, gelmeye başlamaları konunun temellerinden olacaktır. Böylece hem uluslararası temsilcilerin raporlarını etkilemek için nüfusu çok göstermeyi, hem de Yunan ordusuna katılmak suretiyle amaçları tespit edilecektir. Yunan

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ABD.
m.sari@hotmail.com

** Dr., MEB Öğretmen, muttalip_42@hotmail.com.

işgaline kadar Türklerle barış içerisinde yaşayan yerli Rumların, firari Rumların da gelişyle, bir tutum değişikliği içerisine girmeleri ve bölgedeki tutumları Rumların politikaları bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aydın, gayrimüslim, casus, nüfus

THE ACTIVITIES OF NON- MUSLIMS IN AYDIN DISTRICT DURING THE WAR OF INDEPENDENCE

ABSTRACT

The purpose of this study is to investigate the population movements of the non-Muslims in Aydın district, and the difference in their attitudes and behaviours by the Greek invasion. In this sense, dreaming to be under the rule of the Greek, the activities of the non-Muslims in Aydın district, especially Rums in helping İzmir invasion is going to be examined. Thus, whole efforts of non-Muslims to Hellenise west of Anatolia such as spying, enrolling in Greek army, and torturing Muslims with whom they lived in peace for years are going to be dealt with. Also, the study is going to deal with the population existence efforts of non-Muslims which are the main point of their efforts to attain their objectives.

At the early parts of 20th century, as well as throughout South Anatolia, the constant changes in non-Muslims population in Aydın District is going to be dealt. The return of the Rums who escaped from their habitats to Greece and Islands by the Wars of Balkan and World War I to South Anatolian coasts and Aydın District coasts is going to be basis of the issue. Thus, the reason of the acts of Rums such as misinforming the international represents to change their reports, and enrolling in Greek army is going to be defined. The change in the attitudes of the native Rums, who were living in peace with Turks until the Greek invasion, by the return of the fugitive Rums, and their attitudes throughout the district are going to be dealt in terms of their policies.

Key Words: Aydın, non-Muslim, spy, population

Giriş

Osmanlı Devleti'nin altı yüz yıllık uzun tarihi boyunca topraklarında Müslümanlarla gayrimüslimler bir arada yaşamışlardır. Özellikle klasik dönemde bu birlikte yaşayış barış ve huzur içinde geçmiştir. O kadar ki, Osmanlı Devleti'ne karşı zaman zaman haksız iddialar ileri süren Batı'da bile, bu dönem için “*Osmanlı Barışı*” ifadesi kullanılır. Ancak XIX. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti için artık gerileme, hatta dağılma dönemi başlamıştır. Bu sebeptendir ki, Osmanlı'nın bu dönemi dağılmakta olan devleti toparlamaya çalışmakla geçmiştir¹.

Şark Meselesinin gündeme geldiği XIX. yüzyılın başından itibaren devlet, bir taraftan dışarıda savaşlarla, diğer taraftan azınlıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Hıristiyan azınlıklar, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında önemli rol oynamıştır. XX. yüzyılın başlarında arka arkaya gelen savaşlar, Osmanlı Devleti'nin parçalanmanın eşiğine taşırken, azınlıklar da emellerine ulaşmak için işbirliği yapmaktan geri durmadılar. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde hesap yapan büyük devletler de, Osmanlı idaresi altındaki azınlıkları, kendi menfaatleri için kullanmıştır². I. Dünya Savaşı ve sonrasında azınlıkların devlete karşı tutumu, gizli dernekler kurmak, düşmanla işbirliği yapmak ve daha da ileri giderek açıktan açığa silahlı mücadeleye girişmek şeklinde ortaya çıkmıştır. Türk milletinin varlık mücadelesi verdiği Milli Mücadele yılları ise azınlıkların, çok az istisnalar dışında, Anadolu'daki Türk varlığına karşı düşmanca davranışlar sergiledikleri bir süreci kapsar³.

Araştırmamızda mütarekeden, Milli Mücadele'nin sonuna kadar Aydın Sancağı'nda azınlıkların demografik durumu, Yunan işgali karşısında tutum ve davranışları ile buna karşı alınan tedbirler ele alınmıştır. Bilindiği üzere Aydın Sancağı, Yunan işgalinin ağırlığını, etkisini fazlasıyla yaşamış yerlerin başında gelmektedir. İzmir'in işgaliyle Aydın Sancağı'nda yaşayan gayrimüslim unsurlar, özellikle Rumlar, büyük bir heyecana kapılmışlar ve yaşadıkları bölgelerin Yu-

1 Yavuz Ercan, “Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, **Yeni Türkiye**, 2000/32, S 32, s. 397.

2 Salâhi R. Sonyel, “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü”, **Bellekten**, C 49, S 195, s. 653.

3 Nuri Köstüklü, “Milli Mücadele'de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları”, **ATAM**, Temmuz 1989, C V, S 15, s. 665.

nan hâkimiyeti altına gireceği hayaliyle işgalin genişlemesini arzu etmişlerdir. Bu arzunun tezahürü olarak başta casusluk faaliyeti olmak üzere, Yunan ordusuna nefer olarak katılmışlar, asırlarca barış içerisinde yan yana yaşadıkları Türk (Müslüman) ahaliye inanılmaz işkence yapmışlar; velhasıl Batı Anadolu'nun Yunanlaşması için büyük çabalar sergilemişlerdir. Bu amaçlarına ulaşmanın dayanak noktasını da, büyük nispette nüfus varlığı oluşturmuştur.

1. Birinci Dünya Savaşı'ndan Mütarekeye Aydın Sancağı'nda Azınlıkların Demografik Durumu

XVIII. yüzyılın ortalarına kadar Anadolu'da Rum nüfusu oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. Ege adalarındaki Hristiyan nüfus, 1839 ve 1856 fermanlarının getirdiği olumlu koşullar nedeniyle, Batı Anadolu'nun sahil kesimine yerleşerek bölgede Rum nüfusunu artırmaya başlamıştı. Rumların Batı Anadolu'yu tercihlerinin sebepleri arasında iş olanaklarının fazla olması, zorunlu askerliğin olmayışı ve ağır yükümlülüklerin bulunmayışı etkili olmuştur. Aydın Sancağı da Rumların bu yerleşmelerinden nasibini alan bölgeler arasında yer almıştır⁴. Bütün bu nüfus hareketi ve Rumların Batı Anadolu'ya yerleşme girişimlerine rağmen hiçbir zaman gayrimüslim nüfus ve bilhassa Rum nüfusu, Aydın Sancağı'nda Türk (Müslüman) nüfusunu geçmemiştir. Aşağıda verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere Aydın Sancağı'nda Türk nüfusu, her zaman üstünlüğünü muhafaza etmiştir.

XX. yüzyılın başlarından alarak Aydın Sancağı'nda Müslim, gayrimüslim nüfus durumu ile ilgili istatistiklere baktığımız zaman, 1906/7 Nüfus sayımına göre Aydın Sancağı'nda toplam 248.307 nüfustan 216.493 Müslüman (%87.1), 27.344 Rum (%11.1), 836 Ermeni (%0.3), 2.909 Yahudi (%1.2) ve 725 diğer (Katolik, Bulgar ve Çingene) milletlere (%0.3) ait nüfus bulunduğu görülür⁵.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında (1914) ise Aydın Sancağı'nda nüfus şu şekildedir⁶:

4 Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 86-87.

5 İUKTY-947 (Memalik-i Osmaniye'de Dahil-i Tahrir Olan Nüfusun İcmali), Karpat, **a.g.e.**, s. 200'den naklen.

6 İçişleri Bakanlığı Nüfus Defterleri İdaresi Genel Müdürlüğü, Memalik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiki, İstanbul, 1919, Karpat, **a.g.e.**, s. 212'den naklen.

İdari Bölge	İslam	Rum	Ermeni	Yahudi	Diğer	Toplam
Aydın Merkez Kaza	82.163	9.702	245	2.560	2.825	97.495
Nazilli	50.719	2.699	543	463	30	54.454
Bozdoğan	33.298	406	11	3	1	33.719
Söke	20.028	16.720	133	95		36.976
Çine	32.376	651	2	30		33.059
Karacasu	18.865	221				19.086
Toplam	237.449 (%86.4)	30399 (%11.1)	934 (%0.3)	3151 (%1.2)	2856 (%1)	274.789 (%100)

Yukarıda verilen iki ayrı tarihteki nüfus verilerinde görüldüğü gibi, Aydın Sancağı'nda Türk (Müslüman) nüfusu %86-87 dolaylarındadır ve ezici bir çoğunluğa sahiptir. Gayrimüslimlerin nüfus oranı ise oldukça azdır. Sadece Söke kazasında gayrimüslim oranı biraz fazladır (%43). Diğer kazalarda oran olarak Türk nüfusun çoğunluğu ortadadır. Nitekim Hıristiyan azınlıklar, Anadolu'nun hiçbir ilinde toplam nüfusun yüzde 15'ini geçmemiştir⁷.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olunca, 1869-1895 yılları arasında doğmuş erkek nüfusu genel seferberlik çerçevesi altında silâh altına çağırılmıştır⁸. Bu çağrıya Müslüman Osmanlı tebaası büyük ölçüde uyarken, gayrimüslim tebaa ise düşman ülkelere sığınarak veya ülke içlerine firar ederek, aksi yönde hareket etmiştir. Osmanlı Hükümeti, bu durum karşısında firarilere yönelik gayrimüslim tebaanın desteğini önlemek, yeni firar olaylarının önüne geçebilmek ve düşman devletlere destek verilmesini durdurmak amacıyla bazı toplulukların ikamet yerlerinin değiştirilmesini kararlaştırdı. Bu zorunlu göç ettirme eylemi Ermeni, Rum, Arap ve yabancı devletlerin vatandaşlarına uygulanacaktır⁹. Ayrıca Yunan Hükümeti, 1915 yılından itibaren Batı Anadolu'yu kendi topraklarına katma düşüncesine kapılmış ve bu yöndeki girişimlerinin bir tezahürü olarak, Ege Bölgesi'ndeki azınlıklarla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Ege Bölgesi'ndeki Rum çeteleri Adalara veya Yunanistan'a geçerek askerlik eğitimi almış, bir isyan veya savaş çıkması halinde nasıl hareket edecek-

7 Sonyel, **a.g.m.**, s. 653

8 Ufuk Gülsoy, **Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 174.

9 Mustafa Özdemir, "I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İzmir 2008, C VI, S 14, s. 28.

lerini öğrenmişlerdir¹⁰. Dolayısıyla Batı Anadolu'nun sahil kesiminde yaşayan gayrimüslimler ve özellikle Rumlar bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Yunanistan'ın İngiltere'nin yanında savaşa girme ihtimaline karşı sahillerde alınacak tedbirler ve gayrimüslimlerin iç bölgelere sevki, valilik ve mutasarrıflıklara gönderilen yazılarla gündeme getirilmiştir¹¹. Aydın Sancağı'nda sahile kıyısı olan sadece Söke kazası vardı. Bu nedenle gayrimüslim sevki sadece bu kaza ile sınırlı kalmıştır. Nitekim Söke'deki Rumların bir kısmı Afyonkarahisar ve Isparta taraflarına sevk edilmişlerdir¹².

1917 yılında ise, Sökeli Rumların Konya civarına sevki gündeme gelmiş, fakat bu sevk işlemi gerçekleşmemiştir¹³. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru sevk ve iskân çalışmalarının devam ettiği görülmektedir. Aydın Valiliği'nden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen şifre telgrafta; “*firari ailelerin sabilden uzaklaştırılmaları yönündeki tebligata bağlı olarak Söke kazasının Akköy ve Yoran köylerindeki Rum asker firarilerinin sayısının 560 olduğunu, bu firarilerin ailelerinin sürülmesi halinde sayının 1.500'e ulaşacağı ve bazı zorluklara sebebiyet vereceğini*” bildirilmiştir¹⁴. Böylece sevk işleminin gerçekleştirilmesi halinde bu insanların nakil, iâşe ve iskân durumunun karşılanmasında zorluklara düşülebileceği görüşü hâkimdir. Görüldüğü üzere, Aydın Sancağı'nda sahile kıyısı olduğu için sadece Söke'deki Rumların sevki gündeme gelmiş, ancak değişik nedenlerden dolayı Rumlar iç bölgelere tamamen sevk edilmemiştir. Zaten Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, sevk edilen Rumların tekrar memleketlerine dönmeye başladıkları görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı esnasında sahilden uzaklaştırılıp iç bölgelere sevk edilen Urla, Söke ve Kuşadası'ndan bazı Rumlar, tekrar dönmeye başlamışlar ve mahalli idareler de Rumların memleketlerine dönüşleri esnasında yardımcı

10 Adnan Sofuoğlu, “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesinin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C X, S 28'den ayrı basım, Ankara, 1995, s. 216.

11 **BOA DH. EUM.**, 3.Şb., 6/101, 20 Haziran 1331 (3 Temmuz 1915)

12 **BOA DH. ŞFR.**, 509/27, 31 Kanunusani 1331 (13 Şubat 1916); Aynı durum Menteşe Sancağı için de geçerlidir. Burada da Rumların iç bölgelere nakledildiği görülmektedir. Bkz: **BOA DH.ŞFR.**, 530/89; **BOA DH. ŞFR.**, 518/35, 20 Nisan 1332 (20 Nisan 1916); **BOA DH. ŞFR.**, 533/68, 16 Eylül 1332 (29 Eylül 1916)

13 **BOA DH. ŞFR.**, 79/94, 11 Ağustos 1333 (11 Ağustos 1917); **BOA DH. ŞFR.**, 562/40, 12 Ağustos 1333 (12 Ağustos 1917)

14 **BOA DH. ŞFR.**, 595/10, 8 Kasım 1334 (8 Kasım 1918)

olmaya çalışmışlardır¹⁵. Dâhiliye Nezareti'nin valiliklere, siyasi ve askeri nedenlerden dolayı başka yerlerden livaya gelmiş Rum ve Ermeni olup olmadığı yönündeki bilgi talebine, İzmir Valiliği, sadece askeri karar gereği sahilde bulunan Rumlardan Muğla, Aydın ve Denizli dâhiline nakledilen Rumların bulunduğu bilgisini vermiştir¹⁶. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Batı Anadolu'nun sahillerinde yaşayan gayrimüslimler ve özellikle Rumlar, askeri ve siyasi nedenlere bağlı olarak sahiliden uzaklaştırılıp iç bölgelere sevk edilmişler, savaşın sonunda ise tekrar yerlerine dönmelerine müsaade edilmiştir. Bu dönüşler devletin tasarrufu ve yönlendirmesiyle gerçekleştirilmiştir. Mütarekenin imzalanmasından sonra dâhile sevk edilen Rum ve Ermeniler, İzmir ve Anadolu Şimendifer İdaresi'nin kontrolünde, ücretsiz olarak memleketlerine nakledilmişlerdir¹⁷. Aydın Vilayeti de çalışmalar hakkında Dâhiliye Nezareti'ne bilgi vermiş, Rum ve Ermenilerin sorunsuz olarak memleketlerine dönmeleri için gerekli çalışmaların yapıldığını bildirmiştir¹⁸.

2. Mütarekeden Milli Mücadele'nin Başlangıcına Kadar Aydın Sancağı'nda Azınlıkların Demografik Durumu

Mütareke imzalanmadan önce 21 Ekim 1918 tarihli *Köylü* gazetesinde yayınlanan istatistiğe göre, Aydın Sancağı'nda 239.530 Türk nüfus bulunurken, buna karşın 33.440 Rum nüfusu mevcuttur¹⁹.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın (30 Ekim 1918) imzalandığı esnada, Aydın Sancağı'nın nüfus durumu ile ilgili; "*Aydın Vilayeti En Son İstatistikler Mucibince Aydın Vilayeti'nin Taksimatı ve Mülkiyesi ve Cümle Mekatib ve Meabid ve Nüfusu Umumiyesini İtimat Bahş Rakamlarla İrae*" bir belge bize bilgi vermektedir. Buna göre 1918'de Aydın Sancağı'nın nüfusu şu şekildedir²⁰:

15 BOA DH. ŞFR., 599/134, 25 Kanunuevvel 1334 (25 Aralık 1918)

16 BOA DH. ŞFR., 600/83, 31 Teşrinievvel 1334 (31 Ekim 1918)

17 BCA, 272.11.13.42.17

18 BCA, 272.11.13.43.17

19 Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923))**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 24.

20 Necmi Ülker, "Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayeti'nin Nüfusuna Dair Bir Belge", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir, 1990, C V, s. 35-36. (Bu belge tarafımızdan da görülmüştür.)

	İslam		Rum		Diğer		Toplam
Aydın Merkez Kaza	83916	%83	13086	%13	4009	%4	101011
Nazilli	50418	%93	2443	%4.5	1302	%2.5	54163
Söke	21765	%57.2	16059	%42.2	225	%0.6	38049
Karacasu	17897	%98.9	187	%1.1	--		18084
Bozdoğan	33294	%99.1	253	%0.7	18	%0.2	33565
Çine	32240	%97.8	712	%2.2	--		32952
Toplam	239530	%86.2	32740	%11.8	5554	%2	277824

Bu istatistiği, 1914 yılıyla kıyasladığımızda görülür ki; Türk (Müslüman) nüfusunda çok az bir düşüş olmakla birlikte, gayrimüslim nüfus hemen hemen aynı seviyededir. Rum nüfusunda ise sayısal olarak bir düşüş yaşanmasına rağmen, oran olarak artış olduğu görülmektedir.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra da, Aydın Sancağı'nda nüfus hareketliliği yaşanmaya devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında dâhile sevk edilen gayrimüslimlerin savaş sonunda memleketlerine tekrar dönmelerine müsaade eden devlet, askeri yükümlülükten veya diğer nedenlerden dolayı başka ülkelere kaçan gayrimüslimlerin, tekrar memleketlerine dönmelerine sıcak bakmamıştır. Buna ilaveten, mütarekeden sonra 3-4 Şubat 1919 tarihinde Yunan Başbakanı Venizelos, Paris Barış Konferansı'nda; Batı Anadolu'da Türk nüfusunun çoğunluğu teşkil etmediğini, bundan dolayı Batı Anadolu'nun, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak kalmaması gerektiğini ve bu coğrafyanın Yunanistan ile tarihi ve coğrafi olarak bir bütün oluşturduğunu iddia etmiştir. Bu dayanarak Venizelos, Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilmesini istemiştir. Bunun için Yunanistan ve Adalardan, Batı Anadolu sahillerine Rum nüfusu yerleştirilmeye çalışılmıştır²¹. Nitekim 17. Kolordu'dan (İzmir) Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda, Rumların mütarekeden istifade ederek, ecnebi müdahaleye sebebiyet vermek için geri dönmelerinin muhtemel olduğu ve bunların dönmeleri halinde nasıl muamele edileceğini sorulmaktaydı. Harbiye Nezareti de, sahile çıkmak isteyenlere karşı silah kullanılabileceğini, silahsız olanların bile kesinlikle sahillere çıkarılmayacağını bildirmiştir²². Buna rağmen, adalardan sahillere geçen Rumlara rastlanılmıştır. 57. Kolordu Kuman-

21 Sofuoğlu, **a.g.m.**, s. 217.

22 **ATASE**, Kutu: 2, Gömlek: 2, Belge: 2-1

dan Vekili Fethi Bey'den, Harbiye Nezareti'ne gönderilen 5 Mart 1335 (1919) tarihli yazıda; Söke kazasının yerli Rumlarından daha önce, adalara firar eden 791 nüfustan 622'sinin tekrar geriye döndüğü, bunlara Rum köylerinden genç ve ihtiyarların da katıldığı, bu grubun eşkıyalık yaparak huzuru kaçırmaya çalıştığı belirtilmiştir. Sayıları bine ulaşan bu grubun Akköy ve Yoran karyelerinde yoğun olarak buldukları da bildirilmiştir²³.

İzmir Valisi Nureddin Paşa tarafından Harbiye Nezareti'ne gönderilen 8 Mart 1335 (1919) tarihli yazıda; Yunan vapuruyla Söke sahillerine gelen Rumların iadesi ve bu tür olayların tekrar vuku bulmaması için İtilaf devletleri temsilcileri nezdinde teşebbüste bulunulması istenmiştir²⁴. Yine 57. Fırka Kumandanlığı, 9 Mart 1919'da Söke'nin daha önce Yunanistan'a firar eden 35 Rum'un Domatça karyesine tekrar geri döndüğü ve bunların asker elbisesi giymiş oldukları halde yakalandıklarını Harbiye Nezareti'ne bildirmiştir²⁵. Söke kazasına gelen bu firari Rumların durumu ile ilgili olarak Aydın Valisi Nureddin Paşa, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 9 Nisan 1335 (1919) tarihli yazıda ise, İngilizler nezdinde yapılan teşebbüsler neticesinde bu firari Rumların memleketlerine iadesi için, İzmir İngiliz Temsilcisi Dikson tarafından bir rapor düzenlenip gönderildiği ve firarilerin Sisam Kumandanlığı'na teslim edileceği belirtilmiştir²⁶.

Adalardan sahillerimize gelen Rumlar, Yunanistan'ın işgal metodunun gerçekleşmesi için hizmet etmekteydi. Bölgedeki Rum nüfusu oranı ne kadar yüksek olursa, Yunanistan'ın adı geçen bölgelerde hak talebi o kadar geçerli olacaktı. Bu sebeple Yunan Hükümeti, Batı Anadolu sahillerine başka yerlerden Rum göçmen getirmeye başlamıştı²⁷. Meclis-i Vükela, 15 Nisan 1919'da bu durumu görüşmüş ve Yunanlıların asayişini bozup nüfus çoğunluğu oluşturmak gayesiyle Anadolu'ya Rumları gönderdiklerine dikkat çekerek, Harbiye Nezareti'nin gerekli önlemleri almasını istemiştir²⁸.

Yine bu çerçevede Çine'den Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda; Söke kazasının Rum köylerinde yaşayan Rumların Yunan işgal mıntıkasına ve İzmir'e

23 ATASE, Kutu: 184, Gömlek: 151, Belge: 151-1

24 ATASE, Kutu: 11, Gömlek: 32, Belge: 32-4

25 ATASE, Kutu: 432, Gömlek: 65, Belge: 65-1; ATASE, Kutu: 11, Gömlek: 48, Belge: 48-1

26 ATASE, Kutu: 122, Gömlek: 74, Belge: 74-1

27 Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 42.

28 ATASE, Kutu: 84, Gömlek: 104, Belge: 104-13

gittikleri, böylece işgal altındaki bölgelerde Rum nüfusunu çok göstermeyi ve Söke kazasındaki Rumların hayatının tehlikede olduğu kanaatini uyandırarak, Yunan işgal sahasının genişlemesini amaçladıkları bildirilmiştir²⁹.

Aynı şekilde Polis Müdüriyeti'nden, Harbiye Nezareti'ne gönderilen 11.6.1335 (1919) tarihli yazıda, Amerika'dan gelen Tetkik Heyeti'nin aldatmak ve Anadolu'da Rum nüfusunu çok göstermek için Yunanistan'ın teşvikiyle, Adalardan birçok Rum'un Anadolu'ya gelme girişiminde olduğu ve dolayısıyla Adalardan gelen Rumların Anadolu içlerine hicret etmelerinin engellenmesini istemiştir³⁰. Dâhiliye Nezareti de bu duruma valiliklerin dikkatini çekerek, Adalardan Anadolu'ya doğru olabilecek Rum göçlerinin önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir³¹.

Görüldüğü gibi Aydın'ın 27 Mayıs 1919'da Yunanlılar tarafından işgaline kadar Rum nüfusunda bir hareketlilik gözlemlenmiştir. Rumlar Yunanlıların teşvikiyle Birinci Dünya Savaşı öncesinden başlamak üzere, Yunanistan'a ve Adalara hicret etmeye başlamışken, savaşın sonlarına doğru ve mütarekeden sonra yoğunlaşarak tekrar Anadolu sahillerine doğru bir geri dönüş içerisine girmişlerdir. Buradaki amaç, Anadolu'daki Rum nüfusunu fazla göstererek uluslararası temsilcileri yanıltıp, Batı Anadolu'nun Yunan hâkimiyetine girmesini temin etmektir.

3. Gayrimüslimlerin Sosyal ve Ekonomik Durumları

Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi Aydın Sancağı'nda da gayrimüslimler, devletin bütün olanaklarından faydalanmışlar ve yönetim mekanizmasının hemen her aşamasında görev yapmışlardır. 1326 (1908) yılında Aydın Sancağı Genel İdare Meclisi'nde iki gayrimüslim (Estemat ve Mişon Efendiler) bulunuyordu. Bunların dışında sadece sancak merkezinin yönetim teşkilatında (Bidayet Mahkemesi Hukuk/Ceza Dairesi, Ticaret Mahkemesi Dairesi, Ziraat ve Ticaret Odası, Polis İdaresi, Reji İdaresi ve Belediye Dairesi) on gayrimüslim görev yapmaktaydı. Yine Aydın'ın merkez nahiyelerinde çeşitli kademelerde on iki gayrimüslim görev yapmaktaydı. Aynı şekilde Çine kazasında 5, Söke kazasında 8, Karacasu kazasında 5 ve Nazilli kazasında 12 gayrimüslim

29 ATASE, Kutu: 37, Gömlek: 148, Belge: 148-1

30 ATASE, Kutu: 84, Gömlek: 104, Belge: 104-4, 104-6 ve 104-8

31 BOA, DH. ŞFR., 100/143, 18 Haziran 1335 (1919)

yönetim kademelerinde görev yapmaktaydı³². Bunlardan Yorgi Efendi Aydın'da polis memuru, Manol Efendi Karapınar nahiyesinde Belediye Tabibi, Ohannes Efendi Nazilli'de Mal Müdürü Muavini olarak çalışmaktaydı³³.

Gayrimüslimler ekonomik hayatta da aktif rol oynamışlardır. Aydın'ın özellikle Söke kazasında ticari hayat canlıydı ve hemen her iş kolunda gayrimüslimlerin varlığı görülürdü. Birkaç örnek vermek gerekirse; Söke'nin Rum mahallesinden Kör Kostanti; değirmen, Söke'de buğday pazarcısı Dimitri oğlu Mihal; fırın, Söke'de Hancı Nikola; han, Garilakos isminde bir Rum ile Manol Vasil kızı Marya; Söke'de otel işletmekteydi³⁴. Yine Çine'de Dimestoklu oğlu Pavli bakkal işletirken, Musevi milletinden Yosef oğlu Behor Kanyas ticaretle iştiğal etmekteydi³⁵. Venizelos'un Batı Anadolu'daki sanayi hareketlerinde Rumların etkinliğine dair, 30.03.1919'da Kaklamanos'a gönderdiği bir raporda belirttiği gibi Rumlar, bölge sanayisinin hemen hemen 8/10'ünü temsil etmekteydiler³⁶ ki bu durum Aydın Sancağı için de büyük oranda geçerli olmuştur.

4. Mütarekeden Milli Mücadele'nin Sonuna Kadar Gayrimüslimlerin Tutum ve Davranışları

a. Çete Faaliyetleri

Yunanistan, mütarekeden sonra Batı Anadolu'da Rum nüfusunu fazla göstermek için, Rumların Yunanistan ve Adalardan Anadolu'ya geçmelerini desteklemiştir. Bu şekilde çetecilik faaliyetleri yaygınlaşacak ve sahile yakın kesimdeki Türk nüfus korkarak iç bölgelere çekilecekti³⁷. Söke, sahilde bulunduğu için Sisam Adasından sahillere kolayca geçen Rumlar, yerli Rumlarla birleşip çete teşkil ederek Türkleri rahatsız etmekteydiler. Dolayısıyla daha mütarekenin imzalanmasından hemen sonra, Rumların çete faaliyetlerine başladıkları görülmüştür.

32 Hicri 1326 (1908) **Aydın Vilayet Salnamesi**, s. 428-494

33 Hicri 1326 (1908) **Aydın Vilayet Salnamesi**, s. 435, 439 ve 489

34 **Söke ŞS** 275, H.No: 13, s. 120, 10 Rebiulevvel 1324 (4 Mayıs 1906); **Söke ŞS** 249, H.No: 93, s.(yok), 23 Şaban 1326 (2 Eylül 1908); **Söke ŞS** 233, H.No: 6, s. 5, 20 Zilhicce 1327 (2 Ocak 1910); **Söke ŞS** 256, H.No: 144, s. 20, 1 Zilkade 1332 (22 Eylül 1914); **Söke ŞS** 282, H.No: 117, s. 107, 24 Şevval 1335 (13 Ağustos 1917)

35 **Çine ŞS** 180, H. No:22, s. (yok), 4 Rebiulahir 1320 (11 Temmuz 1902); **Çine ŞS** 235, H. No:72, s. 19, Muharrem 1322 (Mart/Nisan 1904)

36 Köstüklü, **a.g.m.**, s. 671.

37 Sofuoğlu, **a.g.m.**, s.219.

Nitekim 19 Şubat 1919'da adalardan gelen ve Söke'nin Yoran karyesinde isyan çıkaran Rumlar, iki jandarmayı şehit ederek askeri mühimmatı tahrip etmişlerdir. Yine de isyan, kısa zamanda bastırılmıştır³⁸.

Rum çeteleri bu tarihlerden itibaren, Söke ve civarında büyük katliam ve türlü şenaatte bulunmuşlardır. Rum çetelerinin yaptığı mezalim hakkında bir fikir vermesi açısından birkaç örnek vermek gerekirse; 3 Mart 1919'da Konak mahallesinden Ömer Ağazade Mehmet'in oğlu Ahmet Bey, Akköy'de Rum çetesi elinde esir olan babasını kurtarmaya giderken Domatça yolunda Rum çeteleri tarafından feci şekilde katledilmiştir.

5 Mart (1919)'ta Söke'den Akköy'e giden Söke Jandarma Bölük Kumandanı Yüzbaşı İbrahim Bey maiyetindeki 10 jandarma ve 10 askeri, Akköy Rumları abluka altına almış ve hepsini şehit etmişlerdir³⁹.

İslam Kelebiç Tahtacı Karyesi'nden Bektaş oğlu Hamit, dağa odun kesmek üzere gidip geri dönmediği, yapılan tahkikat neticesinde elleri arkadan bağlı olarak Rum çeteleri tarafından öldürüldüğü ve kulaklarının kesildiği anlaşılmıştır⁴⁰.

15 Nisan Cuma günü Söke'nin Akburgazı Karyesi'nden Koca Mehmet oğlu İsmail, köy civarında sekiz kişilik bir Rum çetesi tarafından yolu kesilerek katledilmiş, aynı şekilde kızı Raziye'nin karnı yarılarak şehit edilmişti. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkün; ancak verilen örneklerde de görüldüğü gibi çeteler bölgede huzursuzluk çıkarmak için Türklere karşı her türlü kötülüğü reva görmüşlerdir.

Bu çete faaliyetleri karşısında Dâhiliye Nezareti, İdare-i Örfiye Kararnamesi'ne dayanarak daha önce Aydın'da bulunan İdare-i Örfi Divan-ı Harbi'ni Çine'deki 57. Fırka nezdinde yeniden teşkilini sağlamıştı. Böylece Aydın, Denizli, Antalya ve Muğla'da silahlı çete faaliyetlerinin önlenmesi amaçlanmıştır⁴¹.

b. Yunan İşgal ve Mezalimi

Aydın Sancağı'nda yaşayan azınlıklar, Yunanistan'ın İzmir'i işgaliyle birlikte Türk devleti ve milletinin aleyhinde tutum ve davranışlarını aleni olarak sergilemeye başlamışlardı. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali Aydın'daki Rum-

38 M. Şefik Aker, **Aydın Milli Mücadelesi (1919-1922)**, ATASE, Ankara, 2006, s. 10-11.

39 **ATASE**, Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-1

40 **ATASE**, Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-2

41 **BOA DH. KMS.**, 53-2/73, 12 Ağustos 1335 (1919)

ların cesaretini artırmış ve özellikle Kuşadası-Söke dolaylarında çetecilik faaliyetlerini artırarak Türklere zulüm ve işkence etmeye başlamışlardır⁴². İzmir'in işgalini duyan Aydın'ın zengin Rumları metropolit önderliğinde bir heyet teşkil ederek İzmir'e gitmek suretiyle Yunanlıları Aydın'a davet etmişlerdi. Zaten Venizelos'un ekonomik ve ticari kazanımlar için Yunan işgal sahasını genişletip Aydın'ı da işgal etme düşüncesi vardı⁴³. Yerli Rumlar bu işgali hızlandırma hevesine düşmüşlerdi. Aynı şekilde Rumlar ve Türklere oluşan bir başka heyet de Teohari Yorgiyadi'nin yazıhanesinde toplanmışlar ve Aydın havalisi namına hazırladıkları bir davet mektubu ile Karapınar mevkiinde Yunanlıları karşılamaya gitmişlerdi⁴⁴. Yerli Rumlar daha işgalin başlarından huzursuzluk çıkarmaya başlamışlardır. Nitekim Aydın vilayetinden İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika Konsolosluklarına gönderilen yazıda, İzmir'in Yunanlılarca işgalinden cesaret alan yerli Rumların yaşadıkları bölgelerde huzursuzluk çıkardıkları, Aydın Mutasarrıflığının da aynı durumdan şikâyetçi olduğu, dolayısıyla Yunanlılardan kuvvet alan Rum tecavüzünün önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir⁴⁵.

Yunanlılar 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı işgal etmişlerdir⁴⁶. Aydın'lı Rumlar, işgali büyük bir tezahüratla ellerinde Yunan bayraklarıyla karşılamışlar; "*bazı gafil Türklerin*" de al bayrağımızın yerine evlerine Yunan bayrağı astığı görülmüştü⁴⁷. İşgal günü Rumlar, İslam hanelerine girmişler, kadınlara ve kızlara tecavüz edip, ardından onları öldürmüşlerdir. Ermeni ve Yahudilerin feslerini çıkarıp şapka giydirip, Müslüman mahallelerine petrol gazı taşımışlardır. Müslüman mahallelerine giden su kanallarının yönlerini değiştirmişlerdi. Türk mahalleleri yakılınca söndürme olanağını bu şekilde ortadan kaldırmayı düşünmüşlerdi. Dükkanlarındaki Türkçe levhaları indirerek Rumca levhalar asmışlardı. Böylece Müslüman mağazaları yağmalanmaya başlanınca gayrimüslimlere ait mağazalar ayırt edilmiş olacaktı⁴⁸. İşgalden sonra Rumlar taşkınlıklarını artırmış Türkle-

42 Asaf Gökbel, **Aydın Milli Mücadelesi**, Aydın, 1964, s. 109.

43 Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923))**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 143.

44 Aker, **a.g.e.**, s. 106.

45 **BOA, DH. İ. UM. EK.**, 88/1-342, 30 Mayıs 1335 (1919)

46 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK, Ankara, 1989, s. 37.

47 Aker, **a.g.e.**, s. 110.

48 **BOA, DH. KMS.**, 52-3/7

rin feslerini yerlere atmışlar, küfür etmişler, تنها yerlerde rastladıkları Türkleri aramak bahanesiyle dövmüşler, eşyalarını gasp edip, Türklere her türlü eza ve cefayı reva görerek canlarına kast etmişlerdi⁴⁹.

İşgalin ertesi günü, Aydın istasyonunda hat tamirâtı ve istasyon telgrafçılığı yapan Yanako ve Manolaki Estasyos adlarında iki Rum, ikmal mavzerleriyle silahlanmış şekilde Yunan askerlerine katılmışlar ve Türklerin öldürülmesinde gönüllü olarak Yunan askerlerinin yanında yer almışlardır. Yunanlılar Aydın'ı işgal ettikten birkaç gün sonra Söke kazasının köylerinden, Denizli, Isparta, Burdur ve daha başka yerlerden gelen Rum genç erkekleri Aydın'da birleşmişlerdi. Bu genç Rumlar daha sonra Yunanlılar tarafından silahlandırılıp, deniz sırtlarında ve Boğazbaşı meydanında yerli tüm gençler ile beraber talimde bulunmuşlar ve Aydın Muharebesi'nde Türklere karşı Yunanlılarla birlikte hareket etmişlerdir⁵⁰. Ayrıca Rum gençleri depodan çıkarılan Osmanlı silahlarıyla ve ahaliden toplanan silahlarla teçhiz edilmiş, Rum kadınları da Rum mahallesine cephane taşımıştı. Aydın kazasında yerli Rumların ellerindeki silahlar kontrol edildiğinde, Osmanlı ordusuna ait olduğu anlaşılmıştır⁵¹.

Milli kuvvetlerin tazyikiyle Yunanlılar 30 Haziran 1919'da Aydın'ı boşaltmışlar, İzmir'e doğru çekilmişlerdi. Akıbetlerinden korkan bazı Rumlar da, Yunanlılarla birlikte İzmir'e hareket etmişlerdir⁵².

Nazilli ise 4 Haziran 1919 işgale uğramıştır. Burada da işgali alkışlarla karşılayan Rumlar "*Kahrolsun Türkler!*" diye bağırılmışlardır⁵³. Rumlar Türk kadın ve kızlarına saldırıda bulunmuşlar, minarede ezan okuyan müezzinleri dayakla aşağıya indirmişlerdi⁵⁴.

Yunan işgalleri devam ederken Çine'deki Rumlar, buranın da işgal edileceği ümidiyle evlerini badanalamakla meşguldüler. Hatta Rum papazı, Çine

49 Turan, **a.g.e.**, s. 146-147.

50 **ATASE**, Kutu: 93, Gömlek: 90, Belge: 90-3 ve 90-17; Batı Anadolu sahillerindeki Rumlara Yunan Salib-i Ahmer gemileri de silah dağıtmıştır. **ATASE**, Kutu: 31, Gömlek: 113, Belge: 113-1

51 **ATASE**, Kutu: 93, Gömlek: 90, Belge: 90-18

52 Aker, **a.g.e.**, s. 198-200; Yunanlı komutan kendileriyle gelen Rumları kovmuştur. Çükü bunların Türkler tarafından öldürülerek Yunanlıların ilerlemelerine bir sebep teşkil etmesini istiyordu. Celal Bayar, **Ben De Yazdım**, Baha Matbaası, C VI, s. 1945.

53 Zafer Çakmak, **Yunan İşgali ve Rum Mezalimi (1919-1922)**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007, s. 179

54 **BOA, DH.KMS.**, 52-4/1 Lef.13/12

Müftüsü'nden Yunanlıları Çine'ye birlikte davet etmeyi teklif etmişti. Daha sonra bu Rum papazı ve Rumlardan bazıları Aydın'a kaçacaklardır⁵⁵.

Söke ise önce 17 Mayıs 1919'da İtalyan işgaline uğramış, 1 Mayıs 1920'den sonra da Yunan işgaline uğramıştır⁵⁶. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Sökeli Rumların oluşturduğu çeteler, faaliyetlerine mütarekeden hemen sonra başlamıştır. İzmir'in işgali onlara daha da bir cesaret verdi. Nitekim 29 Mayıs'ta Yoran karyesinin Karakuyu mevkiinde Gümrükçü Hasan Efendi oğlu Mehmet ve arkadaşı Deveci İbrahim, Yoran Rumları tarafından öldürülmüş, aynı gün Yoran karyesinden Divan-ı Umumiye Memuru Sökeli Kıbrıslıoğlu Ali Efendi'nin eşyası yağma edilmiş ve zevcesi gözü önünde tecavüze uğramış, dağa götürdükleri bu zavallı kadını daha sonra darp edilmiş halde geri getirmişlerdir⁵⁷.

8 Haziran 1919'da Saviçe karyesinden 10 yaşındaki Atmaca Hüseyin oğlu Mustafa, Söke'ye yakın bir mahalde sığırlarını otlatmakta iken Yeniköylü Rumlardan beş kişi gelerek hem köydeki kadınları, hem de bu çocuğu dağa götürmüşler, sonra Mustafa'nın boğazını keserek öldü zannıyla kayadan aşağıya atmışlardı. Daha sonra köylüler tarafından bulunan çocuk Söke'de İtalya Salibi Ahmer Hastanesi'nde tedavi altına alınmışsa da bir ay zarfında ölmüştü⁵⁸.

22 Haziran'da Söke eşrafından Hacı Kâzım zade Tevfik Efendi'nin koyun çobanlarından Konyalı Süleyman ve Arnavut Ali, Rum çeteleri tarafından koyun güderlerken kaçırılmış, sonrasında öldürülmüşler ve cesetleri kesilerek Söke'de teşhir edilmiş; bu durum İtalyan zabitlerinin de dikkatini çekmiş ve Sulh Konferansı'nda murahhaslara iletilmesi amacıyla konu Roma'ya rapor edilmişti.

Yine Söke'nin Kemer karyesinde Menderes Köprüsünde yedi Türkün elleri bağlı olarak kesilmiş halde bulunmuş; bu cesetleri İtalyan zabitleri de görmüştür⁵⁹. İtalya işgal bölgelerinde Yunan ve Rum katliamına sessiz kalmasına karşın, artık yapılan bu insanlık dışı muamele karşısında bir şeyler yapma gereğini duymuştur.

55 Aker, **a.g.e.**, s. 118.

56 Çakmak, **a.g.e.**, s. 182.

57 **ATASE**, Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-2/2

58 **ATASE**, Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-3

59 **ATASE**, Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-3/2, 86-4

Sökeli Rumların Türklere uyguladığı insanlık dışı zulüm ve katliam Aydın'ın işgalinden sonra da devam etmiştir. 10 Temmuz'da Serçin karyesinden Dalyanlı Hacı İbrahim oğlu Mehmet'in yedi aile ferdi Akköylü Rumlar tarafından yakalanıp kesilerek Menderes Nehri'ne atılmıştı. 30 Temmuz'da Domatça Rumları Söke Jandarma efradından Sarıkemerli Veli ve arkadaşı Hüseyin ile yanlarındaki iki çocuğu pusuya düşürerek öldürmüşlerdi⁶⁰.

Yunanistan'dan ve adalardan gelen Yunan çeteleriyle birlikte hareket eden Rum çeteleri yaşadıkları bölgelerde Türklerin sadece canlarına kastetmekle kalmamış, mallarını yağmalamış, eşyalarını çalmış ve hayvanlarını gasp etmişlerdir. 8 Şubat 1919 tarihinden 11 Aralık 1919 tarihine kadar sadece Söke ve çevresinde Türk köylülerine ait 3365 büyük baş, 860 küçükbaş hayvan ile 78 at Rum çeteleri tarafından gasp edilmiştir. Türklerin kıymetli eşyaları da Rum çetelerinin gaspından nasibini almıştır⁶¹.

Yerli Rumların Yunan işgaliyle birlikte icra ettikleri bütün bu insanlık dışı zulüm ve katliam ile Müslümanların eşyalarına ve mallarına verdikleri zararlar, işgalin sona ermesiyle adli makamlarca araştırılarak, suçlu görülenler yargılanmıştır. Nitekim *“eşhas-ı katl ve cebr ve şiddet icrasıyla eşya ve emvalini ahz (alma) ve gasp ve efal-i saire maddelerinden maznun (zanlı)”* Söke'nin Kelebiç karyesinden Hırsto oğlu Kosti, Nikola oğlu Nikos Agusti, Papa Mandalya oğlu Miko, Pavli oğlu Katmerci Yanako, Papaz Yorgo oğlu Papa Manol ile bu kötü fiilleri işledikleri şahitlerin şahadetiyle sabit olan Ergir oğlu Deli Mihal, Kalaycı oğlu Nikola ve Esiro oğlu Kurtlako, Zareli Dimitri, Yorgi, Rum Yeniköy karyesinden Kiryako ve Bağarası karyesinden Yorgi, Kelebiç karyesinden Hacı Papaz, Hacı Anderya oğlu Adrosidi, Nikola oğlu Muhtar Anderiko ve Denizli'nin Hisar nahiyesinden Kuşçu İbrahim oğlu Osman, yukarıda sayılan suçlardan dolayı yargılanmaları için Söke Bidayet Mahkemesi'ne sevk edilmişlerdi⁶². Bu çerçevede işgal zamanında emniyeti ihlal ve eşkıyaya yataklık ettikleri iddiasıyla yakalanan Söke'nin Domatça karyesinden Yani oğlu Kutu, Kısti oğlu Nikola, Zari Arvandis, Manolis, Kelebiçli Manol, Yorgi, Kosta, Dimitri, Kardaki ve Çakıllılı Manolyadi, işledikleri suçların sabit görülmesi neticesinde tutuklanmışlardır⁶³.

60 **ATASE**, Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-4/2

61 **ATASE**, Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-5/2

62 **Söke ŞS** 276-2, Hüküm No:73, s.90, 3 Rebiülevvel 1341 (24 Ekim 1922)

63 **Söke ŞS** 276-2, Hüküm No:75, s.90, 3 Rebiülevvel 1341 (24 Ekim 1922)

c. *Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri*

Yunanlılar henüz Anadolu içlerine yayılmaya başladıklarında, bazı Rumlar, Yunan lehine propaganda yapmaları için, işgal edecekleri mıntıkalara gönderilmişlerdir⁶⁴. Aydın Sancağı'nın yerli Rumları da, Yunanlılarla birlik olup asırlarca huzur içerisinde birlikte yaşadıkları Türklere karşı düşmanca davranmakla kalmamışlar, Yunanlılar lehine propaganda yapmışlardır. Aydın işgal edildikten sonra yerli Rumlar, Müslümanların hafif bir tepkileri karşısında: “*Hepinizi def edeceğiz, keseceğiz, burası bir Yunanistan oldu, def olup gidiniz Konya'ya*” gibi sözler sarf etmekteydiler. Hele bu tepki sarhoş olan Rumlara yöneltildiyse, Türklerin “*Mukaddesatlarına sövüp saymaktan ve Türkleri kesip biçmekten*” başka söz etmiyorlardı. Aydın'da bulunan iki İngiliz zabiti buradan ayrılınca yerli Rumların artık gördükleri herkese yukarıdaki sözleri söylemeleri âdettendi⁶⁵. Bu tür sözleri Yunan askerleri de yaygın olarak Türklere karşı kullanmıştır⁶⁶. Bununla ilgili bir şikâyet işgal yıllarında mahkemeye intikal etmişti. Söke'nin Rum mahallesinden Esteradi oğlu Yorgi'nin, “*Halkın galeyanını mucib Devlet-i Aliyyenin aleyhinde itale-i lisanı (kötü lisan) bulunduğu*” iddia edilmiş; şahitlerin ifadesiyle “*Buraya herhalde gelecek Yunan Hükümeti adildir. Sizin hükümet adaletsizdir*” gibi sözler sarf ettiği sabit olunca mahkeme de Yorgi'ye on iki lira para cezası vermişti⁶⁷.

Bu tür propaganda faaliyetlerinde etkin rol oynayan Rumlar, Yunanlılarla savaşın yoğunluk kazandığı günlerde Türkler aleyhinde casusluk faaliyetleri içerisinde girdikleri de müşahede edilmiştir. Aydın'ın ikinci kez işgal edildiği gün, 8 Ağustos 1919 tarihinde Nazilli'de din adamı olması muhtemel Hacı Kosti (Kosta?), Mahika oğlu Yani ile Sehyon oğlu Anaskaş'ı kiliseye çağırarak, Yaniye elli ve Anaskaş'a kırk lira vererek kendilerine verdiği mektubu Aydın'daki Yunan komutanına vermelerini tembih etmiştir. Mektubu Yunan komutanına veren bu şahıslar, Yunan komutandan aldıkları mektubu Hacı Kosti'ye vermek üzere Aydın'dan geri dönerken, yolda Kuvayımilliyeye ileri karakol müfrezelerine yakalanmışlar; 10/11 Ağustos gecesi Kuvayımilliyeye Komutanı Hacı Şükrü ve Demirci Mehmet Efe huzurunda Yani, Anaskaş, Hacı Kosti ve olayla ilgisi olduğu

64 Köstüklü, a.g.m., s.674

65 ATASE, Kutu: 93, Gömlek: 90, Belge: 90-14

66 ATASE, Kutu: 93, Gömlek: 90, Belge: 90-9, 90-10, 90-11 ve 90-12

67 Ceza Kanunu'nun 99. Maddesi gereğince 12 Lira para cezası verilmiş, vermediği takdirde 48 saat süreyle hapsedileceği belirtilmiştir. Söke ŞS 282, Hüküm No:176, s.255, 3 Zilhicce 1337 (31 Ağustos 1919)

anlaşılan Lazoros Lazoridis'in soruşturması yapılmıştır. Soruşturma sonunda bu şahısların hainlik ve casusluk yaptıkları sabit görüldüğünden idamlarına karar verilmiş ve bu şahıslar aynı gece idam edilmişlerdir⁶⁸.

57. Tümen Kumandanı Albay M. Şefik Bey, Rumların bu casus faaliyetiyle ilgili olarak; "*Çine'de demiryollarını tahrip etme girişim ve çalışmalarının (8 Haziran 1919) İzmir'e yansımaları, Milas Rumlarının İzmir'le olan irtibatları veya İtalyanlara tercümanlık yapan bazı Rum ve İtalyan uyrukluların İngilizler ve Yunanlılar hesabına casusluk yaptığı ihtimal dâhilindeydi*" demiştir⁶⁹. Nitekim Yunan ordusu, Batı Anadolu'daki Rumlar sayesinde kendi ülkelerinde savaşır gibi onların kılavuzluğunda Anadolu içlerine kadar büyük direniş görmeksizin ilerleme imkânı bulmuşlardır⁷⁰.

12 Eylül 1921'de Söke'nin Yoran karyesinden bir Rum, casusluk yaptığı iddiasıyla yakalanmıştır⁷¹. 57. Tümen Kumandanı Nazmi Bey'in hazırladığı rapor doğrultusunda Rumların Yunanlılar hesabına yaptığı casusluk faaliyetleri, onların cephe mıntıkası dışına çıkarılmasına neden olacaktır⁷².

Milli Mücadele yıllarında casusluk faaliyetine katılan ve Yunanlılara bilgi taşıyanlar, işgalin sona ermesiyle mahkemelerde yargılanmışlardır. Bu cümleden olmak üzere, Söke'nin Rum mahallesinden Yorgi oğlu Tabip Aleksis, "*Yunanlılarla muhabere ve casusluk eylediği iddiasıyla*" tutuklandı⁷³. Aynı şekilde casusluk isnadıyla tutuklanan Koçarlı nahiyesine bağlı Yeniköy karyesi ahalisinden Yorgi oğlu Dimestoklu'nun da suçu sabit görülerek dava dosyası Aydın Bidayet Mahkemesine gönderilmişti⁷⁴. Bu şekilde savaş yıllarında casusluk faaliyetlerinde bulunan Rumlar, adalet önüne çıkarılmış ve büyük bir ihtimalle suçlu görülenler cezalandırılmıştır.

Aydın Sancağı'nda Yunan işgalini ve Batı Anadolu'nun Yunan toprağı olmasını arzulayan ne kadar çok Rum varsa, bunların yanında Yunan işgaline karşı olan, işgalle huzurlarının kaçacağını bilen çok az akliselim Rum'a da rastlan-

68 Köstüklü, **a.g.m.**, s.676.

69 Aker, **a.g.e.**, s.142.

70 Aslan Buğdaycı, **Milli Mücadele'de Nazilli (1919-1922)**, Nazilli, 1996, s. 36.

71 **ATASE**, Kutu: 669, Gömlek: 42, Belge: 42-1

72 Köstüklü, **a.g.e.**, s. 175.

73 **Söke ŞS** 276/2, Hüküm No:74, s.90, 3 Rebiülevvel 1341 (24 Ekim 1922)

74 **Söke ŞS** 276/2, Hüküm No:70, s.88, 3 Rebiülevvel 1341 (24 Ekim 1922)

maktaydı. Bilindiği gibi Aydın'ın Yunanlılar tarafından işgali (27 Mayıs 1919) burada yaşayan Rumları sevindirmişti ve çoğu yerli Rum, Yunan mezalimine ortak olmuştu. 30 Haziran'da Aydın işgalden kurtarılınca akıbetlerinden endişe eden Rumlardan bazıları Yunanlı askerle birlikte geri çekilmiştir. Yunanlılarla birlikte gitmeyen ve burada kalan Rumlar ise korku ve panik içerisinde, Yunanlıların Aydın'a gelmesine ve başlarını belaya sokmasına lanet etmişlerdir⁷⁵. Aydın'ın ikinci kez işgal edildiği gün, yani 3 Temmuz 1919'da işte bu Rumlardan bazıları İzmir'e bir mektup göndererek tepkilerini göstermişlerdir. Aydınlı Rumlardan Yorgi Yuvano, Pandeli Tukidi, Estemat Yani, Estero Papadaki, Diyonis Kalfelisi, Yeolitis Papadaki Anakestopulos ve Doktor Satilidi'nin imzalarını ve "Aydın'dan Yunan İşgal Kumandanlığı Karargâhı'na" başlığını taşıyan mektupta; "Yunan askerlerinin buraya tekrar gelmekliğı burada Hıristiyanların durumlarının tehlikeye düşmesine bais olacaktır. Burada Türk Hükümeti buradaki Hıristiyanların hukukunu kardeşçe tehlikeden kurtardılar ve onlara iltifat ediyorlar. Ve cümlemizi hükümet içine topladılar, taht-ı muhafazaya aldılar ki, bu canlarımızı gaib ettirmeyerek ve her bir ihtiyacımızı temin ediyorlar. Zan etmeyin ki, bu mektubu Türk Hükümetinin taziyekiyle yazdık. Bu mektup kendimiz tarafından yazılmıştır. Size tekrar bildiriyoruz ki, cümlemizi toplayıp taht-ı muhafazaya almışlardır. Türk Hükümeti tarafından para sarf edilerek her bir ihtiyacımız temin ediliyor" ifadelerini kullanarak, yaşamış oldukları yerde tamamen Türk hükümetinin hoşgörüsü altında olduklarını bildirmişler⁷⁶.

Nazilli'nin işgal edilmesinin ardından buradaki Rumlar da aynı mealde mektuplar göndermişlerdir. Nazilli'de yaşayan bazı Rumlar ile Nazilli Rum Horası'nın imzasını taşıyan ve İtilaf Devletleri'nin temsilcilerine gönderilen mektupta; "Memleketimizde İslâm ve Hıristiyanların gerek insanca ve gerek maddeten uğradıkları büyük zayıat ile şahit olduğumuz faciadan ricat eden (geri çekilen) Yunan ordularını sorumlu buluyoruz. Bu faciaya bir an evvel son vermek ve ricat halinde bulunan Yunan ordularının bu münasebetsizliklerine mani olmak için gerek mümessilleriniz, gerek hükümetleriniz nezdinde teşebbüsât-ı lâzımede bulunulmasını hem cemaatimiz namına hem de insaniyet ve medeniyet namına rica ve istirham ederiz." denilmek suretiyle, yaşanmış ve yaşanmakta olan bütün sıkıntuların sebebinin Yunan ordusu olduğu bildirilmiştir⁷⁷. Buna benzer tepkiler

75 Aker, a.g.e., s. 199; Gökbel, a.g.e., s. 245.

76 ATASE, Kutu: 94, Gömlek: 2, Belge: 2-1

77 Bayar, a.g.e., C VI, s. 1943.

Isparta gibi iç bölgelerde yaşayan Rumlarda da görülmüştür⁷⁸. Bu yönde gösterilen tepkilerin ve yazılan mektupların, Rumların öldürülmekten korkmalarının bir tezahürü olarak ortaya çıktığı ihtimalini de gözden uzak tutmamak gerekir. Zira işgalleri bütün Rumların sevinçle karşılaması, din adamlarının Yunan işgalinin yayılması için yaptığı faaliyetler dikkate alındığında meseleye temkinli yaklaşmanın lüzumunu ortaya koymaktadır. Ancak her ne olursa olsun, Yunan unsurunun da bu işgallerden önemli ölçüde zarar görmüş olduğu aşîkârdır.

5. Gayrimüslimlerin Cephe Gerisine Sevki

Yunan işgalinin başlamasıyla Aydın'da bulunan Rumlar, işgaller karşısında sevgi gösterilerinde buldukları gibi işgalin yayılmasını da arzu ettiklerinden, Yunanlılara her türlü bilgi ve lojistik desteği sağlamışlardır. Bu destek sayesinde Yunan kuvvetleri sürekli ilerleyebilmiştir. Bundan dolayı, Türk makamları azınlıklar konusunda bazı tedbirlerin alınmasını gerekli görmüş ve en kısa zamanda da bu yönde adım atmışlardır. Alınan tedbirlerin başında gayrimüslimlerin, özellikle Rumların, iç bölgelere nakli gündeme gelmiştir. Daha Batı Cephesi kurulduğu zaman, Cephe Komutanı Ali Fuat Paşa tehciri gerekli görmüş ve bu konuda ilgili yerlere bilgi vermiştir⁷⁹. Yine böyle bir tedbiri gerekli görenlerin başında 57. Tümen Komutanı Şefik Bey gelmekteydi. M. Şefik Bey'in ifadesine göre, "*Yunanlıların tekrar taarruz etmeleri ihtimaline karşı, Aydın'da koruma altında bulunan Rumların iç tarafa nakledilmesine*"⁸⁰ karar verilmişti. Zira bu Rum topluluğu Yunanlılarla birlikte çalışmış ve Yunan savaş saflarında Türklere karşı mücadele vermiştir. Bu tehciri zorunlu kılan bir diğer sebep de, Yunanlıların işgal ettikleri yeri boşaltıp geri çekildiklerinde, yerleşim yerlerini harabe haline getirmeleri idi. Daha önce bu yerlerde ikamet eden halk, zor duruma düşmekte ve doğru dürüst kalacak bir yer bulamadıklarından perişan olmaktaydılar. İşte bu sebepten dolayı halkın hem ikamet, hem de yemek ihtiyacının giderilmesi amacıyla cephe gerisindeki yerlere sevkleri daha uygun idi⁸¹. Böylece Aydın'da "*Hükümet dairelerinde ve avlusunda üstlerinden başlarından başka giyecek bir şeyleri olmayan ve evleri yanan Rumların*" iç bölgelere

78 Köstüklü, **a.g.m.**, s. 679.

79 Köstüklü, **a.g.m.**, s. 680.

80 Aker, **a.g.e.**, s. 205.

81 Köstüklü, **a.g.m.**, s. 680.

sevki kararlaştırıldı. Bu Rumlar, Aydın'ın ilk Yunan işgalinden kurtarılmasından hemen sonra 1 Temmuz'dan (1919) itibaren Nazilli, Denizli, Isparta ve Burdur'dan istedikleri yerlere trenle nakledilmeye başlamış ve istekli olanlara öncelik verilmişti. Olası Yunan işgalinden korkan Müslüman halk da bölgeden gitmek istiyordu fakat Rumların gönderilmesi öncelikle istenmekteydi. Yine de bin kadar Rum trenle iç bölgelere nakledilebilmişti⁸². Böylece ilk tehcir hareketi başlamış olmakta idi.

İlerleyen zamanlarda 57. Tümen Kumandanı M. Şefik Aker'in emri üzerine Demirci Mehmet Efe, Nazilli'de Rum muhtar heyetini çağırarak onlara: "*İhtiyar, çocuk ve malullerin trenle, diğerlerinin yaya olarak Denizli'ye hemen hareket etmeleri gerektiğini, yanlarına muhafız vereceğini, harekete geçeceklerin hayatını ve malını koruyacağını, gizlenip kalacak olanların hayatından mesul olmayacağını*" bildirmişti⁸³.

Rumların Yunanlılara yardım ettiği bilindiğinden, iç bölgelerdeki bazı Türkler, Rumlara pek de iyi gözle bakmamıştır. Bundan dolayı Rumlardan bazılarının İzmir'e gitmek istedikleri görülmüştür. Aydın'ın Yunan işgalinden kurtarılmasından sonra (ilk işgal-30 Haziran) birçok Rum Nazilli'ye sevk edilmişti. Bu Rumlardan bazıları İzmir'e gitmek için mahalli idareden izin istemiş, Nazilli Kaymakamı da bunlara Afyonkarahisar yoluyla İzmir'e gitmeleri için izin vermişti. Fakat bu Rum grubu, Dinar civarına geldiğinde "*milliyetperverler*" tarafından tutuklanmıştı. 22 kişiden oluşan Aydın'lı Rumlardan haber alınamayınca bunların akıbeti hakkında Dâhiliye Nezareti, Karahisar-ı Sahip Sancağı'ndan bilgi talep etmişti. Karahisar-ı Sahip Sancağı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Kasım 1919 tarihli cevabi yazıda: Daha önce Nazilli'ye sevk edilip oradan İzmir'e sevk edilmek üzere Dinar'a gelen ve 22 kişiden oluşan Rum ailelerin İzmir'e gitmelerinin sakıncalı görülmesi sebebiyle, Eylül ayı ortasında Denizli'ye iade edildikleri ve bunların zikredilen tarihten beri Dinar'da olmayıp, Denizli'ye varmış olmaları gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca hala Dinar'da bulunduğu dair bilginin de gerçeği yansıtmadığı ifade edilmiştir⁸⁴.

Bu tehcir esnasında keyfi uygulamaları önlemek için de bazı tedbirler alınmıştı. Tehcir işlerini gözetlemek amacıyla Denizli'de '*Çine Divan-ı Harbi Ör-*

82 Aker, **a.g.e.**, s. 206, Bayar, **a.g.e.**, C VI, s. 2437; Gökbel, **a.g.e.**, s. 249.

83 Aker, **a.g.e.**, s. 445.

84 **BOA** DH. KMS., 50/3, Lef.1-3

fisi' adıyla bir divan teşekkül ettirilmişti. Bu divan-ı harbi, örfi varlığını Mayıs 1920'lere kadar sürdürmüştü⁸⁵.

Tehcir yalnızca Rum ve Ermenileri kapsamaktaydı. Çünkü Rum ve Ermenilerin düşman hesabına çalıştıkları sabit olmuştu. Museviler tehcir uygulamasının dışında tutulmuştu⁸⁶. Buna rağmen Nazilli'de yaşayan Musevilerin de iç bölgelere doğru gitmek istedikleri görülmüştür. Nitekim Dâhiliye Vekili Behiç Bey'den Garp Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen 1 Eylül 1336 (1920) tarihli şifre telgrafta; "*Nazilli'den Denizli'ye hicret eden 50 hane Musevi'nin İzmir ve Rodos Musevi cemaatlerinin müracaatları üzerine Antalya taraflarıyla Rodos'a nakli mümkün olup olmadığı, değilse nerelerde ve ne zaman yardım edilebileceği*" sorulmuş, bu hususla ilgili Antalya'daki İtalyan temsilcisi mutasarrıflığa müracaatta bulunmuştu. Dâhiliye Vekili, Denizli ve Antalya Mutasarrıflıklarından, diğer Osmanlı tebaasına yapıldığı gibi Musevilere de gereken kolaylığın ve yardımın yapılmasını istemiştir⁸⁷. Görüldüğü gibi işgallerin başlamasıyla Yunanistan'a her türlü desteği veren ve işgalle birlikte yaşamın zorlaştığı alanlardaki gayrimüslimlerin hem kontrol altında tutulması, hem de daha rahat yaşayabilmeleri için cephe gerisine sevk edildiği görülmektedir. Alınan tedbirler sayesinde ise bu insanların mağdur olmamaları temin edilmiştir.

85 Köstüklü, **a.g.m.**, s. 681.

86 **A.g.m.**, s. 687.

87 **ATASE**, Kutu: 660, Gömlek: 129, Belge: 129-1

Sonuç

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Batı Anadolu'ya gelip yerleşen Rumlar, bu bölgede Rum nüfusunun artmasına neden olmuştur. Buna rağmen XX. yüzyılın başlarında Batı Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Aydın Sancağı'nda da gayrimüslim nüfus, sahilde yer alan Söke'nin dışında sancağın genelinde %15'i geçmemekteydi. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın siyasi ve askeri gelişmelerinin etkisiyle bölgeden Yunanistan'a ve Adalar'a firar eden Rumlar, Yunan işgaliyle birlikte tekrar Batı Anadolu sahillerine, hususiyile de Aydın Sancağı sahillerine, gelmeye başlamışlardı. Böylece hem uluslararası temsilcilerin raporlarını etkilemek için nüfusu çok göstermeyi, hem de Yunan ordusuna katılarak arzuladıkları zafere ulaşmayı amaçlamışlardır. Yunan işgaline kadar Türklerle barış içerisinde yaşayan yerli Rumlar, firari Rumların da gelişiyile, bir tutum değişikliği içerisine girmişler ve bölgede inanılmaz boyutlara ulaşan vahşet icra etmişlerdir.

Yunan işgalinden önce veya işgal esnasında her türlü Yunan propagandası, casusluk, şekavet, hırsızlık vb. faaliyetlerde bulunan Rumlardan bir kısmı akıbetlerinden endişe ederek Yunanlıların çekilişiyile birlikte gitmişler; geriye kalıp da bu cürümleri işleyenler ise mahalli mahkemelerde yargılanarak cezalandırılmışlardır. Yine Yunan işgalinin huzurlu yaşamlarını bozduğunu gören ve buna tepki gösteren Rumlar da mevcuttu. Bunlar da ilgili yerlere gönderdikleri mektuplarla tepkilerini göstermişti.

İşgalle birlikte Yunanlılara her türlü desteği sağlayan Rumlar, işgalin devam ettiği bir ortamda güvenlik ve ikamet problemi nedeniyle cephe gerisine sevk edilmişlerdi. İç bölgelere sadece Rumlar gönderilmişti. Ancak savaş ortamından huzursuz olan Nazillili Museviler de gönüllü olarak Denizli'ye hicret etmişlerdir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen alınan tedbirler sayesinde düşmana yardım edenlere bile Türkler, insanlığın, merhametin ne demek olduğunu öğretmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA**BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ**

DH. EUM. 3.Şb.,

6/101

DH.İ.UM.EK.,88/1-342

DH. KMS., 50/3

DH. KMS., 52-3/7

DH. KMS., 53-2/73

DH. ŞFR., 509/27

DH. ŞFR., 518/35

DH.ŞFR., 530/89

DH. ŞFR., 533/68

DH. ŞFR., 79/94

DH. ŞFR., 562/40

DH. ŞFR., 595/10

DH. ŞFR., 599/134

DH. ŞFR., 100/143

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

BCA, 272.11.13.42.17

BCA, 272.11.13.43.17

ATASE ARŞİVİ

Kutu: 2, Gömlek: 2, Belge: 2-1

Kutu: 11, Gömlek: 32, Belge: 32-4

Kutu: 11, Gömlek: 48, Belge: 48-1

Kutu: 31, Gömlek: 113, Belge: 113-1

Kutu: 37, Gömlek: 148, Belge: 148-1

Kutu: 84, Gömlek: 104, Belge: 104-4 /6 ve 8

Kutu: 84, Gömlek: 104, Belge: 104-13

Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-1

- Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-2
Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-2/2
Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-3
Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-3/2 ve 4
Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-4/2
Kutu: 93, Gömlek: 86, Belge: 86-5/2
Kutu: 93, Gömlek: 90, Belge: 90-3
Kutu: 93, Gömlek: 90, Belge: 90-9 /10 /11 ve 12
Kutu: 93, Gömlek: 90, Belge: 90-14
Kutu: 93, Gömlek: 90, Belge: 90-17 ve 18
Kutu: 94, Gömlek: 2, Belge: 2-1
Kutu: 122, Gömlek: 74, Belge: 74-1
Kutu: 184, Gömlek: 151, Belge: 151-1
Kutu: 432, Gömlek: 65, Belge: 65-1
Kutu: 660, Gömlek: 129, Belge: 129-1

SALNAMELER

Hicri 1326 (1908) Aydın Vilayet Salnamesi

ŞER'İYE SİCİLLERİ

- Çine ŞS 180, H. No:22, s. (yok)
Çine ŞS 235, H. No:72, s. 19
Söke ŞS 233, H.No: 6, s. 5
Söke ŞS 249, H.No: 93, s. (yok)
Söke ŞS 256, H.No: 144, s. 20
Söke ŞS 275, H.No: 13, s. 120
Söke ŞS 276/2, Hüküm No:74, s. 90
Söke ŞS 276/2, Hüküm No:70, s. 88
Söke ŞS 276-2, Hüküm No:73, s. 90
Söke ŞS 276-2, Hüküm No:75, s. 90
Söke ŞS 282, H.No: 117, s. 107

KİTAP VE MAKALELER

Aker, Şefik, **57. Tümen ve Aydın Milli Mücadelesi (1919-1920)**, ATASE Yayınları, Ankara, 2006.

Bayar, Celal, **Ben De Yazdım**, Baha Matbaası, C VI, İstanbul, 1997.

Buğdaycı, Aslan, **Milli Mücadele’de Nazilli (1919-1922)**, Nazilli, 1996.

Çakmak, Zafer, **Yunan İşgali ve Rum Mezalimi (1919-1922)**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2007.

Ercan, Yavuz, “Osmanlı Devleti’nde Müslüman Olmayan Topluluklar (Millet Sistemi)”, **Yeni Türkiye**, 2000/32, s. 39-406.

Gökbel, Asaf, **Aydın Milli Mücadelesi**, Aydın, 1964.

Gülsoy, Ufuk, **Osmanlı’nın Gayrimüslim Askerleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Jaeschke, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, TTK, Ankara, 1989.

Karpat, H. Kemal, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Köstüklü, Nuri, **Milli Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

....., “Milli Mücadele’de Denizli, Isparta, Burdur ve Çevresindeki Azınlıkların Tutum ve Davranışları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Temmuz 1989, C V, S 15, s. 665-690.

Özdemir, Mustafa, “I. Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti Tarafından Gerçekleştirilen Rum Tehciri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, İzmir, 2008, C VI, S 14, s. 27-40.

Sofuoğlu, Adnan, “Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesinin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C X, S 28’den ayrı basım, Ankara, 1995, s. 211-253.

Sonyel, R. Salâhi, “Büyük Devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nu Parçalama Çabalarında Hıristiyan Azınlıkların Rolü”, **Bellekten**, C 49, S 195, s. 647-656.

Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli (1919-1923))**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Ülker, Necmi, “Mondros Mütarekesi Döneminde Aydın Vilayeti’nin Nüfusuna Dair Bir Belge”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, İzmir, 1990, C V, s. 23-39.

ATASE, Kutu: 660, Gömlek: 129, Belge: 129-1

BÜYÜK TAARRUZ'A GİDEN SÜREÇTE
RUMLARA AİT GİZLİ
ANADOLU'YU SAVUNMA [MİKRAŞİATİKİ AMİNA] ÖRGÜTÜ

Nilüfer ERDEM*

ÖZET

Yunanistan'ın Anadolu'yu terk edeceği söylentilerinin ortaya çıkması üzerine İzmir'in Rum ileri gelenleri, Metropolit Hrisostomos'un liderliğinde 1921 yılı sonbaharında Ege'de otonom bir devlet kurulmasına dönük bir etkinlik ortaya koymuşlar ve Anadolu Rumlarının direnişini amaçlayan Anadolu'yu Savunma [Mikrasiatiki Amina] gizli örgütünü kurmuşlardır. Örgüte mensup olanlar Sakarya Savaşı sonrası gelişmelere bakarak, 18-50 yaş arasındaki Anadolu Rumlarının Yunan Ordusu'nun saflarını sıklaştırmasını ve servetlerinin beşte birine el konulmasını, cemaatlere ait arazi varlıklarının, hatta kilisedeki bir takım dini gereçlerin satılmasını düşünmüşlerdir.

Örgüt mensuplarının İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika nezdinde girişimleri olmuş, Yunan Hükümeti yetkilileri ve parti mensuplarıyla da temasa geçerek kendilerine güvence verilmesini istemişlerdir. Örgüt Başkomutan Papulas'ın liderliğini talep etmiştir ki, Papulas'ın Anadolu Rumlarının bu çabasına sıcak baktığı anlaşılmaktadır. Ancak Yunan Hükümeti bu çabanın daha çok Venizelist kesimden gelmesi sebebiyle gelişmelere temkinli yaklaşmış ve Gunaris Hükümeti'nin bu tavrı sebebiyle liderliği üstlenemeyen Papulas, başkomutanlıktan istifa etmiştir. Bunun üzerine Büyük Taarruz'un kaderinin belirlenmesinde etkili bir isim, Hacıanestis başkomutanlığa getirilmiştir.

* Dr., İstanbul Üniversitesi, "Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi" Okutmanı. e-mail adresi: nilerdem@istanbul.edu.tr

Yunan Ordusu'nun 1922 Ağustos'undaki yenilgisinin akabinde gerilemeye başlamasıyla Anadolu'yu Savunma Örgütü hiç değilse Kemalpaşa'da bir savunma örgütlenmesi için harekete geçmiştir. Yunan Ordusu'nun İzmir'e doğru çekilişine yangınlar eşlik etmiştir ki, Batı Anadolu'nun bu zor saatlerine tanıklık etmiş olan Mehmet Asım (Us) Anadolu'yu Savunma Örgütü için, "Hiç şüphesiz Yunan tahrip taburlarının bir parçasından başka bir şey değildi" demiştir. Kaldı ki Yunanlıların Anadolu'daki bozgununu takiben Yunanistan'a sığınmış olan göçmenlerin anlatımlarından, örgüt faaliyetlerinin İzmir'le sınırlı kalmadığı ve Batı Anadolu'nun diğer bölgelerinde de örgütlü Rumların bulunduğu anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Mikrasiatiki Amina, Anadolu Harekâtı, Kurtuluş Savaşı, Yunan.

THE SECRET ASIA MINOR DEFENCE ORGANISATION OF GREEKS AT THE PROCESS LEADING TO GREAT ATTACK

ABSTRACT

In the autumn of 1921, the leading Greeks of Izmir started an activity related to establish an autonomous state in Aegean region due to the rumours that Greece will leave Anatolia. With that purpose they established a secret organisation "The Asia Minor Defence Organisation" (Mikrasiatiki Amyna) under the leadership of Mythropolit Hrisostomos with the purpose of the resistance of Anatolian Greeks. The members of the organisation, according to the improvements after the Sakarya Ground Battle decided to call Anatolian Greeks within the ages 18 – 50 to join in Greek Army; they thought of occupying the 1/5 of the assets from the Anatolian Greeks even to sell the lands of the communities and some relics from the churches.

The organisation members contacted with England, France and America also with Greek Government and Greek party leaders asking for indemnification. The organisation asked the leadership of commander in chief Papulas. We understand that Papulas was agreeable related with this effort of the Anatolian Greeks. But the Greek government hesitated related with this effort with the reason that this effort was coming mostly from the Venizelist group. And Papulas

refused the leadership due to this attitude of the Gunaris government and he resigned. After him, Hacıanestis became commander in chief who was an effective name related to the destiny of the Great Attack.

In August 1922, with the withdrawal of the Greek Army after the defeat, The Asia Minor Defence Organisation tried to establish a defeat organisation at least at Kemalpaşa. The Greek Army set to fire many areas during the withdrawal to İzmir. Mehmet Asım (Us), who was an eyewitness to these hard times of West Anatolia said the following related with the Asia Minor Defence Organisation “there is no doubt that it was a part of Greek destroying troops”. According to the declaration of the Greek settlers, the activities of the organisation were not limited with Izmir but it was existing in other areas of West Anatolia.

Key Words: Mikrasiyatiki Amyna, The Anatolian Operation, The War of Independence, Greek.

Yunanistan'ın Anadolu'yu terk edeceği söylentilerinin ortaya çıkması üzerine İzmir'in Rum¹ ileri gelenleri, İzmir Metropolit Hrisostomos'un² liderliğinde 1921 yılı Ekim'inde, Batı Anadolu'da otonom bir devlet kurulmasına dönük bir etkinlik ortaya koymuşlar ve Anadolu Rumlarının direnişini amaçlayan Anadolu'yu³ Savunma [Mikrasiyatiki Amina⁴] gizli örgütünü kurmuşlardır. Ör-

- 1 Çalışmamızda Ortodoks olan, Yunanca konuşan (Rumca dediğimiz dil çok hafif şive farklılığı ile Yunancanın aynıdır) Osmanlı ve daha sonra Türk uyruklu olan azınlık mensuplarını “Rum” ifadesiyle andık. Yunanca konuşan, Ortodoks Yunanistan vatandaşlarını anmamız gerektiğinde “Yunan” ya da “Yunanlı” kelimelerini kullandık. Ancak Rumlar ve Yunanlıların iç içe geçtiği durumlarda “Helen” sözcüğünü tercih ettik.
- 2 İzmir Metropolit Hrisostomos Kalafatis (1868-1922) Heybeliada Ruhban Okulu mezunu olup, Drama Metropolitliği görevinde de bulunmuştur. Drama Metropolitliği görevinde bulunduğu esnasında da Türk yetkilileri kaygılandıran faaliyetlerde bulunmuş olan Hrisostomos, İzmir Metropolitliği'ni 1910 yılında üstlenmiştir. N. Muçopoulos, K. Vakalopoulos, Ap. Kesopoulos, **Alismonites Patrides – İ Fotodotra Mikrasia [Unutulmaz Vatanlar – Işık Kaynağı Anadolu]**, Ekdisis Ciambiris Piramida [Ciambiris Piramida Yayınları], Thessaloniki [Selanik], t.y., s. 149-155.
- 3 Yunanca kaynaklarda Ege'nin karşı kıyısından söz ederken “Küçük Asya” ifadesi kullanılmaktadır. Ancak nadiren “Anatolia” ismine de rastlanmaktadır. Biz çalışmamızda Yunanlıların Küçük Asya olarak adlandırdıkları bölgeyi Anadolu olarak andık.
- 4 Yunancanın Türk Alfabeti kullanılarak yazılışı konusunda Türkiye'de kurum ve kişilerin farklı uygulamalara gittikleri görülmüştür. Suat Sinanoğlu, Tarih Kurumu, Ankara

gütün temellerini atmış olanlar arasında Psaltof, Lambrou, Solomonidis, Dulgeridis, Ioakimidis, Hariatis, Karasakis ve P. Evripeos'un isimleri verilmektedir. Örgüt amblemi, ateşin üzerinde kanatları açık biçimde duran bir Anka kuşudur. Yüksek Komiser Steryadis önceleri örgüte uzak durmuştur. Ancak daha sonra kurucu üyelerden İzmir Yunan İdaresi İçişleri Bölümü'nden Müfettiş Evripeos'u makamına çağırarak örgüt hakkında bilgi almış ve akabinde örgüt faaliyetlerine izin verdiğini açıklamıştır. Örgütün maliye ve askeri komisyonu, ayrıca merkez yönetim kurulunun denetiminde irtibat, yardım, halkla ilişkiler ve izcilik birimleriyle, basın bürosu da bulunmaktadır.⁵ Yunan tarihçiliğinde ifade edildiğine göre örgüte öncülük edenler, Türk kuvvetlerinin gerçek gücü ve Sakarya Savaşı sonrası Anadolu'da değişen dengeler konusunda tam bir fikre sahip değildirler. Buna rağmen Gunaris Hükümeti'nin Anadolu meselesini ele almaktaki beceriksizliğinden doğabilecek tehlikeleri sezinlemekte ve otonom bir Anadolu devletinin dış güçler tarafından desteklenebileceğini ummaktadırlar.

Parantez açarak şunu da ilave edelim ki, 1921 yılında İzmir Rum basınında da Anadolu Rumlarının kaygılarının ifade edildiği çeşitli yazılar yer almıştır. Örneğin 23 Mayıs (10 Mayıs) 1921'de⁶ İzmir'in "Vima [Adım]" Gazetesi'nde Aristidis Peridis, Anadolu meselesinin dışarıda yabancılar tarafından ele alındığını, bunun hata olduğunu, Anadolu Rumlarının kendi meselelerini ele almaları gerektiğini vurgulamış ve tüm Anadolu Rumlarının silahaltına alınmalarını önermiştir. İzmir'de "Vima" Gazetesi'nden başka "Tehni [Sanat]" Gazetesi'ni de çıkarmış olan Aristidis Peridis'in eşi Evaggelia Peridu'nun öncülüğünde,

Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Ankara Milli Kütüphanesi uygulamaları buna örnek olarak gösterilebilir. Biz, kullanılan Transliterasyon uygulamalarından hiç birini benimsemedik. Çünkü bizim kanaatimize göre, bunların hiç birinde Yunanca okunuş tam olarak karşılanamamaktaydı. Bu esasen, Yunancada i, e ve o gibi seslerin birden fazla harfle karşılanmasından ve bunların farklı olarak belirtilmesi gerektiğinden kaynaklanan bir zorluktu. Tüm bunları düşünerek bildiri metnimizde, Yunanca kelimelerin okunuşunu esas aldık ve kelimenin Yunanca olarak en yakın okunuş şeklini vermeye çalıştık.

- 5 Engin Berber, "Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı Ya Da 9 Eylül 1922'yi Önleyemeyen Bir Askeri Yapılanma: Küçük Asya Savunma Örgütü", **Cumhuriyet Gazetesi 9 Eylül İzmir'in Kurtuluşu Özel Eki**, 9 Eylül 2006, s. 64.
- 6 Yunanistan 13 Şubat 1923'e kadar eski, yani Julius takvimini takip etmiştir. Bu tarihten itibaren Gregorius takvimini kullanmıştır. Julius takvimi, Gregorius takviminin 13 gün gerisindedir. Türkiye de 1 Ocak 1926 itibarıyla Gregorius esasına dayalı miladi takvime geçmiştir. Bu takvim, Gregoryan takvim adını da taşımaktadır. Yunanistan'daki takvim değişikliğiyle ilgili yararlanılan kaynak: Stilianos Ep. Gonatas, **Apomnimevmeta [Anılar]**, Atina, 1958, s. 263-264.

Anadolu'yu Savunma Örgütü'nün kuruluşundan kısa bir süre sonra Rum hanımlar da ayrıca bir örgüt kurmuşlardır. İzmir'de kurulmuş olan Anadolu Rum Hanımların Savunma [İ Amina Ellinidon Mikrasias] Örgütü'nün amacı, Peridu'nun arşivinde bulunan örgüt programında belirtildiği üzere, Anadolu'yu kurtarmakla ilgili erkeklerin faaliyetlerine destek vermektir.⁷

Anadolu kökenli milliyetçi bir Yunanlı yazar olan Kapsis Rumların otonomi çabalarını değerlendirirken, “Anadolu Harekâtı bir sömürge savaşı değildi... [Dolayısıyla] bu savaşı terk etme kararı, sadece bir hükümetin veya bir partinin hakkı olamazdı... Anadolu'lular Atina'nın niyetini hissettiler ve kaderlerini ellerine almaya karar verdiler. Anadolu'yu Savunma Örgütü'nü kurdular... Yunanistan'ın onları istememesi halinde otonom bir Helen devleti kurmaya hazırıldılar” demektedir.⁸ Yunanlı tarihçi Hacıantoniyu otonom devleti, “Padişaha bağlı ve aslında İngiliz mandası olacak, ne Helen, ne de Hıristiyan ama Anadolu'lu bir karakter taşıyacak, aynı oranda Müslümanlara da yer verecek bir devlet” olarak tanımlamıştır.⁹ Ancak bir başka Yunanlı tarihçi Veremis'e göre, bu devletin Türk nüfusun rızasını nasıl alacağı, ya da Türk nüfus olmadan nasıl var olacağı hiçbir zaman netlik kazanmamıştır.¹⁰

Anadolu'yu Savunma Örgütü'nün, Yunanistan'ın 14 Kasım (1 Kasım) 1920'de gerçekleştirdiği seçim sonrasında İstanbul'a sığınmış bir takım Venizelist subaylar tarafından kurulmuş olan “İstanbul'u Savunma [Amina Tis Konstantinupoleos]” Örgütü ile paralel hareket ettiği anlaşılmaktadır.¹¹ Öyle

7 Nikos H. Viketos, “İ Amina Ellinidon Mikrasias [Anadolu Rum Hanımlar Savunma]”, **Efimerida Mnimi [Mnimi Gazetesi]**, 22 Septemvriyu [Eylül] 2010, <http://mikrasiatis.gr>.

8 Yannis P. Kapsis, **Hamenes Patrides [Yitik Vatanlar]**, 3i Ekdosi [3.b.], Ekdosis Livani [Livani Yayınları], Atina,1989, s. 136.

9 Kostas Hacıantoniyu, **Mikra Asia – O Apeletherotikos Agonas [Anadolu – Özgürleştirme Mücadelesi] 1919-1922**, Ekdosis Pelasgos [Pelasgos Yayınları], Atina, 1994, s. 285.

10 Thanos Veremis, “Eleftherios Venizelos Ke İ Aksiomatiki [Eleftherios Venizelos ve Subaylar] 1909-1924”, **Meletimata Giro Apo Ton Venizelo Ke Tin Epohi Tu [Venizelos ve Dönemi İle İlgili İncelemeler]**, Ekdosis Filippoti [Filippoti Yayınları], Atina,1980, s. 570.

11 Yunanistan Anadolu'da harekât gerçekleştirdiği bir dönemde, 14 Kasım (1 Kasım) 1920 tarihinde seçime gitmiş ve bu seçimleri Venizelos ve partisi kaybetmiştir. Antivenizelist cephenin iktidara gelmesiyle birlikte Yunan Ordusu'nda yeniden yapılanma söz konusu olmuş ve bir takım Venizelist subaylar ihraç edilmişlerdir. Gelişmeler üzerine dördü general olan altmış kadar Venizelist subay İstanbul'a sığınmıştır. G. L. Spiridonos, **Polemos Ke Eleftheria – İ Mikrasiatiki Ekstratia Opos Tin İda [Savaş ve Özgürlük – Gördüğüm**

ki Venizelist örgütlerin eşgüdümünü amaçlayan İstanbul'daki örgüt mensupları İzmir'e de gelmişler ve Başkomutan Papulas¹² ile de görüşmüşlerdir.¹³ Bu görüşmeler 23 Aralık (10 Aralık) 1921 ve 20 Şubat (7 Şubat) 1922 tarihlerinde gerçekleşmiş ve Papulas ifade edilenlerin ciddi olduklarını düşünerek 23 Şubat (10 Şubat) 1922'de izlenimleri konusunda Yunan Hükümeti'ni de bilgilendirmiştir. Papulas ayrıca, konuyu araştırmak üzere İstanbul'a yetkili göndermiştir. Papulas'ın İstanbul'a gönderdiği yetkili İstanbul'u Savunma Örgütü'yle olduğu kadar Patrik Meletios'la da görüşmüştür. Hareketi benimsemiş olan Patrik Meletios Venizelos'a da telgraf göndererek, Anadolu Rumlarının mücadelesine destek vermesini talep etmiştir.¹⁴

Anadolu'yu Savunma Örgütü'ne mensup olanlar, Sakarya Savaşı sonrasındaki gelişmelere bakarak bir takım kararlar almışlar, 18-50 yaş arasındaki Anadolu Rumlarının Yunan Ordusu saflarını sıklaştırmasını ve servetlerinin beşte birine el konulmasını, cemaate ait arazi varlıklarının, hatta kilisedeki bir takım dini gereçlerin satılmasını düşünmüşlerdir. "Örgütün ruhu" olarak nitelendirilen Hrisostomos, "Özgürlüğümüzü savunmak için kanımızı da, kilisedeki altın ve gümüş değerli neyimiz varsa vermeliyiz. Biz şimdi bunları vermezsek, savaş ganimeti olarak Türklerin ellerine geçeceklerdir" çağrısı yapmıştır. Zaten örgüt yönetim kurulu da pek çok toplantısını İzmir Metropolitliği'nde gerçekleştirmiştir. Zengin Helen tüccarlar bu amaç doğrultusunda muazzam servetler sunmuş-

Şekliyle Anadolu Harekâtı], Ekdosis Í Zavra – Afon Vasiliu [Í Zavra – Afon Vasiliu Yayınları], Atina,1957, s. 104-108.

- 12 14 Kasım (1 Kasım) 1920 seçimleri, Yunanistan'ın Anadolu Ordusu'nun başkomutanını değiştirmesine de sebep olmuştur. O ana dek Anadolu Harekâtı'nı idare etmiş olan Paraskevopoulos 16 Kasım (3 Kasım) 1920 tarihinde istifa edince, Antivenizelistlerin kurduğu yeni hükümet General Papulas'ı başkomutanlığa atamıştır. Başkomutan Papulas 22 Kasım (9 Kasım) 1920'de İzmir'e gelmiştir. Yunan tarihçiliğinde Kralcı olarak tanınan Papulas'ın başkomutanlığa getirilmesiyle birlikte adaletli ve tarafsız olmaya gayret ettiği ifade edilmektedir. Nitekim İstanbul'u Savunma ve Anadolu'yu Savunma örgütleri de Papulas'dan medet ummuşlardır. Hr. Em. Aggelomatis, **To Hronikon Megalis Tragodias [Büyük Trajedinin Tarihi]**, 2i Ekdosi [2. baskı], Ekdosis Estia [Estia Yayınları], Atina, 1971, s. 108-109; Kleanthos K. Bulalas, **Í Ellas Ke Í Sighroni Polemi [Yunanistan ve Yakın Tarihteki Savaşlar]**, Atina, 1965, s. 278-279; Bujak, **1918-1922 Yunan Ordusu'nun Seferi**, İbrahim Kemal (Çev.), Askeri Matbaa, İstanbul, 1939, s. 14.
- 13 Erişim: <http://www.istorikathemata.com> [31.03.2012]
- 14 Haralambos D. Triantafillidis, **Í Mikrasiatiki Ekstratia Ke To Ómerologio Enos Oplitu [Anadolu Harekâtı ve Bir Piyade Erinin Günlüğü]**, Tomos, (Cilt) 2, Ekdosis Dodoni [Dodoni Yayınları], Atina, 1984, s. 497-500.

lardır.¹⁵ Örgüt mensupları 80 bin Anadolu Rum'unun silahaltına alınabileceğini ve bu şekilde otonom devletin sınırlarının korunabileceğini ummuşlardır.¹⁶

Örgüt 1922 yılı Mart ayı içinde müttefik devletler ve Yunanistan nezdindeki girişimlerine hız vermiştir. 21 Mart (8 Mart) 1922 tarihinde İngiltere, Fransa, İtalya Başbakanları, Amerika Başkanı ve ifade edilen ülkelerin Dışişleri Bakanlarına, Yüksek Komiser Steryadis tarafından da onaylanmış bir muhtıra sunulmuştur. Muhtıra metninde Rum Cemaatin kaderinin belirlendiği bir dönemde, büyük devletlerin bazı hususları gözden kaçırmamaları gerektiği, Anadolu Hıristiyanlarının Osmanlı rejimini yeniden yaşamak istemedikleri vurgulanmıştır. Durum tam tersi olmakla beraber Sevr Antlaşması'nın 66. maddesiyle belirlenen bölgede Türklerin azınlıkta oldukları iddia edilmiş¹⁷, müttefiklerin himayesiyle Anadolu'ya çıkan Yunan Ordusu'nda 35 bin Rum'un hizmet verdiği ve bu ordunun Anadolu'da düzeni sağladığına dikkat çekilmiş, son olarak "Adaletinizden emin olarak kararınızı bekliyoruz" denilmiştir.

İzmir'deki örgüt mensupları Anadolu'nun terk edileceği ile ilgili söylentilerin artması üzerine Yunan Başbakanı Gunaris, Meclis Başkanı Lomvardos ve çeşitli parti liderlerine telgraf göndermişler ve Anadolu Rumlarının üç yıl önce özgürlüğü tattıklarını, şimdiye büyük devletlerin özgürlük ve hayat hakkını yok sayan yaklaşımlarını kaygıyla izlediklerini vurgulamışlardır. Anadolu'yu

15 Kapsis, **a.g.e.**, s. 190.

16 Erişim: <http://www.istorikathemata.com> [31.03.2012]

17 Yunanlılar Paris Barış Konferansı'na sundukları muhtırayla Kuzey Epir'i, tüm Trakya'yı, Batı Anadolu'yu, On İki Ada'yı ve Kıbrıs'ı talep etmişlerdir. Yunanistan nüfus istatistikleri üzerinde oynayarak ve bir takım mantık oyunlarına başvurarak, Anadolu Rumlarının aslında pek çok toplum içinde bütün olarak en büyük toplum olduğunu kanıtlamak istemiştir. Bu amaçla Anadolu Müslümanlarını çeşitli alt bölümlere ayırmışlardır. Bu iddiaların günümüze dek ulaştığı söylenebilir. Yine de olgulara objektif yaklaşabilen bazı Yunanlı aydınlar, Helenlerin Anadolu'da azınlıkta olduklarını kabul etmektedirler. Bunlardan Nakracas, Helenlerin Aydın İli'nin %37,7'sini, Çanakkale İli'nin %21,8'ini, Bursa İli'nin %17,7'sini, İzmit Sancağı'nın %30,1'ini, Konya İli'nin %7,9'unu, Ankara İli'nin %5,5'ini, Kastamonu İli'nin %2,5'ini, Sivas İli'nin %8,9'unu ve Trabzon İli'nin %25,9'unu oluşturduklarını kaydetmektedir. Nakracas bu olguyu, Helen toplulukların İzmir Sancağı'nın kıyı kesimi hariç her tarafta, çoğunluk oluşturan Müslüman nüfus içinde kaybolmuş, büyük veya küçük "Rum Ortodoks adacıkları" oluşturdukları cümlesiyle ifade etmektedir. Georgios Nakracas, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, İbrahim Onsunoglu (Çev.), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 54-61; Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010, s. 133-139.

Savunma Örgütü'nün "Helen ulusunun birliği ve dayanışması adına" Yunan Meclisi'ne terk edilmemeleri için yalvardığını ifade etmişlerdir. 28 Mart (15 Mart) 1922 tarihli bu telgrafta asıl önemli satırlar, Anadolu Rumlarının kritik olan bu saatlerde direnmeye karar verdikleri ve Yunan Ordusu'nu desteklemek konusunda her türlü fedakârlığı yapacaklarıyla ilgili olanlardır. Örgüt yönetim kurulu Başkomutan Papulas'a da telgraf göndererek, "özgürlük mücadelesinin devamını rica ettiklerini" bildirmiştir.

Bu gelişmelere paralel 31 Mart (18 Mart) 1922'de yönetim kurulundakiler Anadolu Rumlarına hitaben de bir duyuru hazırlamışlar ve Rum halkından olabildiğince moralli olmasını istemişlerdir. Bu duyuruda "Anadolu'yu Savunma Örgütü acını paylaşmakta ve kaderinle ilgili son acı haberlerin sebep olduğu haklı heyecanına katılmaktadır" denilmiş, örgütün Rum halkının sabrını ve yiğitliğini bildiği, durumun kritikliğini gizlemediği ifade edilmiştir. Anadolu Rumlarına hitaben bu duyuruda "Özgürlüğün tehlikededir!", "Yeniden boyunduruğa girmen söz konusu!", "Anadolu Halkı! Soğukkanlılığını ve ulusumuzun son zaferi için sarsılmaz inancını koru!", "Patriğimiz... kutsal Fener'den ... bu kritik saatlerde Tanrı'nın yardımını istemekte, ... mücadelelerini desteklemek ve cesaretlendirmek için hayır dualarını göndermektedir" cümleleri yer almıştır. Toplumun her katmanından Helen milliyetçilerinin savaşmaya hazır olduklarının vurgulandığı ve Anadolu'yu Savunma Yönetim Kurulu olarak Psaltof, Tenekidis ve Dimas imzalarını taşıyan duyuru, "Yaşasın sarsılmaz özgürlüğün!" cümlesiyle noktalanmıştır.¹⁸

Örgüt Yönetim Kurulu 1922 Nisan ayı içinde Atina'yı ziyaret etmiş ve 29 Nisan (16 Nisan)'da Başbakan Gunaris'in huzuruna çıkmıştır. Bu görüşmede Harbiye Bakanı Theotokis, Dışişleri Bakanı Baltacis ve Ekonomi Bakanı Protopapadakis de hazır bulunmuşlardır. Örgüt adına Psaltof Yunanlı hükümet üyelerine Anadolu Rumlarının korktuklarını söyleyerek kendilerine güvence verilmesi gerektiğini vurgulamış, talebin daha çok Venizelist kesimden gelmesiyle ilgili Antivenizelist Yunan Hükümeti'nde oluşabilecek kaygıları dağıtmak isteyerek, Anadolu'yu Savunma Örgütü üyelerinin siyasi amaçları olmadığını ve Yunan Hükümeti'nin yanında yer aldıklarının altını çizmiştir. Gunaris huzurundaki heyete siyasi ve askeri güçlükleri anlatmış, Anadolu Rumlarının Yunanistan'a maddi ve manevi destekte bulunmaları gerektiğini vurgulamıştır. Aynı heyet

18 Aggelomatis, **a.g.e.**, s. 137-141; Triantafillidis, **a.g.e.**, s. 501-503.

Atina'da Meclis Başkanı, çeşitli parti liderleri ve bir takım yabancı elçileri de ziyaret etmiştir. Örgüt ileri gelenleri en nihayet Baltacı'sın evinde Gunaris ve Protopapadakis ile yeniden bir araya gelmişlerdir. Görüşme neticesinde bir bildiri hazırlanmış ve bu bildiri 4 Mayıs (21 Nisan) 1922'de İzmir ve Atina'da aynı anda yayınlanmıştır. Bildiride Rumların talepleri olabildiğince üst düzeyde karşılanmadan Yunan Hükümeti'nin Anadolu topraklarını terk etmek görüşünde olmadığı, ancak Türk Ordusu'yla mücadele edebilmek için savaşı sayısını arttırmak gerektiği söylenmiş ve Yunan Hükümeti'nin görüşlerinin Anadolu Rumlarınıninkilerle örtüştüğünün altı çizilmiştir.¹⁹ Yine de Gunaris Hükümeti otonom bir devlet kurulması düşüncesine temkinli yaklaşmış ve yetersiz ekonomik olanaklarla otonom devletin ordusunun Türk Ordusu'na karşı koyamayacağını düşünmüştür. Ayrıca otonom devlet fikrinin daha çok Venizelistlerce ifade edilmesi Yunan Hükümeti'nin ikna edilmesini güçleştirmiştir.²⁰

Anadolu Harekâtı ile ilgili iki ciltlik bir eserin sahibi ve kendisi de harekâta katılmış olan Triantafillidis, Anadolu Rumlarının ortaya koyduğu çabanın başarı şansının sıfır olduğunu kaydetmektedir. Triantafillidis'e göre otonom devletin var olabilmesi için Sevr sınırlarının ve İzmir çevresinin güçlendirilmesi, Anadolu Rumlarından tümenler oluşturulması ve bunun için ekonomik imkânlar gereklidir. Askerlerin silahlandırılması ve eğitilmesi için paraya ihtiyaç olduğu kadar, zamana da ihtiyaç vardır. Çabaların sonuç vermesi halinde en fazla altı tümen oluşturulması mümkündür ki, bu Batı Anadolu'nun savunulması için yetersizdir.²¹

Anadolu'yu Savunma Örgütü Papulas'ın liderliğini talep etmiştir ki, Anadolu'daki Yunan bozgunundan sorumlu tutulanların yargılanma sürecindeki ifadesinde Papulas da, bu otonom devletin İtilaf Devletleri'nce destekleneceğine inandığını, Patrikhane'den bunun işaretlerini aldığını, İzmir'deki Rum olmayan diğer Hristiyan nüfusun bu çözümü destekleyeceklerine inandığını beyan etmiştir.²² Ancak Papulas'ın hükümetten onay almaksızın böyle bir hareketin liderliğini üstlenmesi mümkün değildir. Anadolu Rumlarının çabalarının engellenmesine de gönlü razı olmayarak 25 Mayıs (12 Mayıs) 1922'de başkomu-

19 Aggelomatis, **a.g.e.**, s. 144-147.

20 Hacıantoniyu, **a.g.e.**, s. 270-271.

21 Triantafillidis, **a.g.e.**, s. 496.

22 Nikos Vasilikos, **İmerologio Tis Mikrasiatikis Ekstratias [Anadolu Harekâtı'nın Günlüğü]**, Ekdosis Gnosi [Gnosi Yayınları], Atina, 1992, s. 242-243.

tanlıktan istifa etmiştir. Bunun üzerine Anadolu'daki Yunan Ordusu'nun başkomutanlığına, Büyük Taarruz'un kaderinin belirlenmesinde etkili olmuş bir isim, Hacıanestis getirilmiştir.²³

Yunanlı tarihçiler Papulas'ın Anadolu'yu terk edişini son derece dramatik ifadelerle anlatmakta ve "O anda Batı Anadolu'nun toprağa verildiğini" söylemektedirler.²⁴ 5 Haziran (23 Mayıs) 1922'de başkomutanlığı üstlenmiş olan Hacıanestis'in mizacını tanımlarken ise, O'nun teorik bilgiye vakıf ve aktif, ancak savaş esnasında ordu yönetecek yeteneğe sahip olmadığını, bunun en iyi göstergesinin de Büyük Taarruz'u idare şeklinin olduğunu belirtmektedirler. Hacıanestis kendine özgü ve huysuz olarak tanınmakta, bu sebeple de ordudaki üst rütbelilere güven telkin edememektedir. İyi bir Yunanlı tarihçi, gazeteci ve Yunanistan'ın sol teorisyenlerinden Kordatos²⁵, Hacıanestis'in atandığının işitilmesinin ilk günden itibaren askerlerde nefret uyandırdığını işaret etmektedir.²⁶ Yunanlıların Anadolu'daki hezimetinden sorumlu tutulanların yargılanması aşamasında tanık olarak dinlenmiş olan Kurmay Subay Kimisis, Hacıanestis daha gelmeden Anadolu'yu boşaltacağı söylentisinin yayıldığını ve 200 bin kişilik bir orduyu yöneteceğine inanmadığını, bu sebeple de başkomutanlığa atanmasının askerler tarafından hoş karşılanmadığını ifade etmektedir.²⁷

30 Temmuz 1922'de İzmir'de Yunan Hükümeti ve Yüksek Komiser Steryadis'in öncülüğünde, Batı Anadolu'nun otonomisine yönelik bir miting gerçekleştirilmiştir. O gün mağazaları kapatmak zorunlu tutulmuş, bazı yollar emniyet güçleri tarafından kapatılarak yayaların belli yolları kullanmaları sağlanmış ve miting alanına zorla götürülenler olmuştur. Yüksek komiserin emriyle çeşitli şehirlere ait heyetler İzmir'e getirilmişlerdir. Steryadis miting boyunca Hükümet Konağı'nda bulunmuş, görevli heyetler de buraya gelmişlerdir. Aggelomatis Steryadis'in, "Hepiniz bu toprakların evlatlarıdır. Ancak dini ve siyasi maceralar, çoğu zaman sizi bölmüştür... Geçmişteki hatalar, gelecek için iyi birer ders olsunlar" diyerek sadece Helenlere değil, tüm Anadolu'lulara seslenmeye

23 Viktor Dusmanis, **İstorikes Selides Tas Opias Ezisa [Yaşadığım Tarihi Sayfalar]**, Ekdotos İkos Petru Dimitraku [Petros Dimitriakos Yayinevi], t.y., s. 262-267.

24 Aggelomatis, **a.g.e.**, s. 127-159.

25 "Kordatos", **Egkiklopedia 2002 [2002 Ansiklopedisi]**, Tomos [Cilt]: 10, s. 94-95.

26 Yannis Kordatos, **İstoria Tis Neoteris Ellados [En Yeni Yunanistan Tarihi]**, Tomos [Cilt]: 5, Ekdosis 20os Eonas [20os Eonas Yayınları], Atina, 1958, s. 571.

27 Vasilikos, **a.g.e.**, s. 248-250.

çalıştığını kaydetmektedir. Steryadis 13 Ağustos (31 Temmuz) 1922'de yeni bir mitinge daha öncülük etmiş ve bu miting öncesine göre daha kalabalık gerçekleşmiştir. Tüm bu gelişmeler Helenlerin, hezimetten önceki son çabalarıdır. Ancak müttefikler ortak bir mesajla otonomi tasarılarına son noktayı koymuşlar ve Anadolu rejiminin bir barış antlaşmasıyla belirlenebileceğini bildirmişlerdir. Diğer taraftan Yunan Ordusu 1922 Ağustos'undaki bozgunu sonrasında gerilemeye başlayınca, Anadolu'yu Savunma Örgütü hiç değilse Kemalpaşa'da bir savunma örgütlenmesi için harekete geçmiştir.²⁸

Örgütün Bursa, Balıkesir ve Bandırma havalisine kadar Rumların yaşadığı tüm yerleşim birimlerinde şubeleri olduğu anlaşılmaktadır. Yunanlıların Anadolu'daki bozgununu takiben Yunanistan'a sığınmış olan göçmenlerin anlatımları da örgüt faaliyetlerinin İzmir'le sınırlı kalmadığını ve Batı Anadolu'nun diğer bölgelerinde de örgütlü Rumların bulunduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin Bergamalı Kamburis'in anlatımı, örgüt etkinlikleri açısından epey ayrıntı içermektedir. Kendisinin de silahlı gruplardan birinin lideri olduğunu ifade eden Kamburis, zor saatlerde Bergamalıların ne yapacaklarına karar vermek üzere Agios Georgios Kilisesi'nde toplandıklarını ve kiliseden çıktıklarında duvara yapııştırılmış bir duyuruyla karşılaştıklarını ifade etmektedir. Duyuruda "Başkomutan Trikupis Yunan Ordusu'nun şerefini kurtardı. Kemal'in ordusunun dörtte üçü esir alınmıştır" denilmektedir. Ancak duyuruda ifade edilenin aksine 4 Eylül (22 Ağustos) 1922'de Yunan Hükümeti tarafından Hacıanestis'in yerine atanmış olan Trikupis²⁹, 2 Eylül (20 Ağustos) 1922'den³⁰ itibaren Türklerin elinde esirdir.³¹ Birileri duvara astıkları yanlıcı duyuruyla Rumların heyecanını

28 Aggelomatis, **a.g.e.**, s. 164-168,185.

29 Triantafillidis, **a.g.e.**, s. 641-642.

30 Yunan askerleri geri çekilirken üç kol teşkil etmişlerdir. Bunlardan birincisi General Dimaras ve tümen komutanlarından Albay Kallidopulos tarafından, ikinci kol General Trikupis ve Digenis, onları takiben de tümenlerden birinin komutanı olan Albay Kaybalis tarafından yönetilmiştir. Üçüncü kola ise, tümen komutanlarından Albay Gardikas liderlik etmiştir. General Trikupis ve Digenis'in idare ettikleri ikinci kol, Banaz istikametine doğru ilerlemiştir. Ancak dağ geçitleri ve köyler haritalarda hatalı gösterildiklerinden dolayı kol 31 Ağustos (18 Ağustos)'ta zorlanmıştır. Sonraki gün Uşak'a yönelmiş, gece yarısı dinlenmek için durmuştur. 2 Eylül (20 Ağustos)'de ilerlemeye devam etmiş ve öğleyin Karacahisar'a ulaştığında Uşak'ın Türklere geçtiğini öğrenmiştir. Trikupis orada duraklamalarına ve gece güneye doğru, Uşak'ın etrafını dolaşarak batıya yönelmelerine karar vermiştir. Kol 2 Eylül (20 Ağustos) saat 16.00'da Türk kuvvetlerine hedef olmuştur. **A.g.e.**, s. 619-621.

31 Ksenofontas Stratigos, **İ Ellada Sti Mikra Asia [Anadolu'daki Yunanistan]**, 5i Ekdosi

yatıştırmak ve kaçışlarını engellemek istemişlerdir. Benzer şekilde Manisa'nın on üç kilometre kadar güneydoğusunda kalan Çobanisa Köyü'nden Lukidis de, "1922 felaketinde [Yunan Ordusu'nda] askerdim... [Yunanistan'a] gidecek zamanım vardı ama felaketin boyutunu düşünemedim. Tüm Anadolulular bilgisizdik. Bizi propaganda da yedi. Türk askerinin İzmir'e geleceği esnada, bizi mücadeleye iten heyetler vardı... Gidebilecek pek çok kişi gitmedi. Biz de bu şekilde kaldık" bilgisini aktarmıştır.³²

Yunan Ordusu İzmir'e doğru gerilerken, geçtiği her yerde yangınlar çıkarmıştır. Öyle ki İsmet (İnönü) Paşa, Afyon'dan yol açıldığından itibaren İzmir'e kadar yalnız muharebe alanlarından değil, dört tarafta bitip tükenmeyen yangın sütunları arasından ilerlediklerinden söz etmiştir.³³ Yunan Ordusu bu yangınları çıkarmak için benzin ve bombalarla donatılmış tahrip taburları kurmuştur ki, Manisalı Zoi Tigmoglu Anadolu'daki son günlerinden söz ederken, hizmetçilerinin bir Yunanlı asker tarafından yangın çıkacağı ile ilgili uyarıldığını nakletmiştir.³⁴ Batı Anadolu'nun bu zor saatlerine tanıklık etmiş olan Mehmet Asım (Us) ise Anadolu'yu Savunma Örgütü için, "Hiç şüphesiz Yunan tahrip taburlarının bir parçasından başka bir şey değildi" notunu düşmüştür.³⁵

[5.b.], Ekdosis Ap. A. Harisis [Ap. A. Harisis Yayınları], Atina, 1999, s. 407-408; Nikolaos Trikupis, **General Trikupis'in Hatıraları**, Ahmet Angın (Çev.), Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1967, s. 101-102.

32 **İ Eksodos [Çıkış]**, Tomos [Cilt]: 1, Ekdosis Kentru Mikrasiatikon Spudon [Anadolu Araştırmaları Merkezi Yayını], Atina, 1980, s. 126-140.

33 İsmet İnönü, **Hatıralar**, C 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 300.

34 **İ Eksodos**, s. 105-106.

35 Mehmet Asım Us, "Yunan Mezaliminden Sorumlu Olan Kimdir?", **İzmir'den Bursa'ya**, 3.b., Atlas Kitabevi, İstanbul, t.y., s. 119-121.

KAYNAKÇA

Aggelomatis, Hr. Em., **To Hronikon Megalis Tragodias**, 2i Ekdosi, Ekdosis Estia, Athina, 1971.

Berber, Engin, “Batı Anadolu Rumlarının Son Fedakârlığı Ya Da 9 Eylül 1922’yi Önleyemeyen Bir Askeri Yapılanma: Küçük Asya Savunma Örgütü”, **Cumhuriyet Gazetesi 9 Eylül İzmir’in Kurtuluşu Özel Eki**, 9 Eylül 2006, s. 64.

Bulalas, Kleanthos K., **İ Ellas Ke İ Sighroni Polemi**, Atina, 1965.

Bujak, **1918-1922 Yunan Ordusu’nun Seferi** (Çev. İbrahim Kemal), Askeri Matbaa, İstanbul, 1939.

Dusmanis, Viktor, **İstorikes Selides Tas Opias Ezisa**, Ekdotikos İkos Petru Dimitraku, t.y.

Egkiklopedia 2002, Tomos: 10.

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Gonatas, Stilianos Ep., **Apomnimonevmata**, Athina, 1958.

Haciantoniyu, Kostas, **Mikra Asia – O Apeleftherotikos Agonas 1919-1922**, Ekdosis Pelasgos, Athina, 1994.

İ Eksodos, Tomos: 1, Ekdosis Kentru Mikrasiatikon Spudon, Athina, 1980.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, C 1, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

Kapsis, Yannis P., **Hamenes Patrises**, 3i Ekdosi, Ekdosis Livani, Athina, 1989.

Kordatos, Yannis, **İstoria Tis Neoteris Ellados**, Tomos: 5, Ekdosis 20os Eonas, Athina, 1958.

Muçopulos N. - Vakalopulos K. - Kesopulos Ap., **Alismonites Patrises – İ Fotodotra Mikrasia**, Ekdosis Ciambiris Piramida, Thessaloniki t.y.

Nakracas, Georgios, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni** (Çev. İbrahim Onsunoglu), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.

Spiridonos, G. L., **Polemos Ke Eleftheria – İ Mikrasiatiki Ekstratia Opos Tin İda**, Ekdosis İ Zavra – Afon Vasiliu, Athina, 1957.

Stratigos, Ksenofontas, **İ Ellada Sti Mikra Asia**, 5i Ekdosi, Ekdosis Ap. A. Harisis, Athina, 1999.

Triantafillidis, Haralambos D., **İ Mikrasiatiki Ekstratia Ke To İmerologio Enos Oplitu**, Tomos: 2, Ekdosis Dodoni, Athina, 1984.

Trikupis, Nikolaos, **General Trikupis'in Hatıraları** (Çev. Ahmet Angın), Hüsnütabiāt Matbaası, İstanbul, 1967.

Vasilikos, Nikos, **İmerologio Tis Mikrasiatikis Ekstratias**, Ekdosis Gnosisi, Athina, 1992.

Veremis, Thanos, "Eleftherios Venizelos Ke İ Aksiyomatiki 1909-1924", **Meletimata Giro Apo Ton Venizelo Ke Tin Epohi Tu**, Ekdosis Filippoti, Athina 1980, s. 563-588.

Viketos, Nikos H., "İ Amina Ellinidon Mikrasias", **Efimerida Mnimi**, 22 Septemvriyu 2010, <http://mikrasiatis.gr>

Us, Mehmet Asım, "Yunan Mezaliminden Sorumlu Olan Kimdir?", **İzmir'den Bursa'ya**, 3. b., Atlas Kitabevi, İstanbul t.y., s. 109-136.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE YAPILAN ŞURÂ-YI DEVLET'İN TEŞKİLİ TARTIŞMALARI

Emel ÇORA*

A) Şûrâ-yı Devlet

a) Şûrâ-yı Devlet'in Teşkili

Bir Osmanlı Devleti Kurumu olan Şûrâ-yı Devlet, idarî hukuk alanında yapılan en önemli düzenleme hareketidir. Şûrâ-yı Devlet, 01.04.1868 tarihinde faaliyete geçmiştir. Resmi açılış töreni ise 10.05.1868 tarihinde Sultan Abdülaziz'in "yapmış olduğu açılış nutku"¹ ile gerçekleştirilmiştir.

Şûrâ-yı Devlet'in görevleri nizamnâmede belirtildiği gibi "her türlü kanun ve tüzük tasarılarını incelemek ve hazırlamak, kanun ve tüzük gereği görevli olduğu işleri tetkik ve karara bağlamak, her türlü mesele hakkında istenildiğinde görüş bildirmek, memurları yargılamak, devletle fertler arasındaki davalara bakmak"² tır.

Kurulduğunda her birinin farklı uzmanlık alanı bulunan beş daireden oluşan kurumun daire sayısı, bulunduğu dönemin ihtiyaçları, tasarruf tedbirleri ve siyasî talepler dikkate alınarak sürekli değiştirilmiştir. Kurumda, 28 Müslüman ve 13 diğer mezhep ve dinlerden yani gayrimüslim üyeden olmak üzere toplam 41 üye bulunmaktaydı.

* Emel ÇORA, İstanbul Üniv. Edebiyat Fak. Tarih ABD, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi BD Doktora öğrencisi. (emelcora@yahoo.com)

1 H. Tuncay Aydın, **Danıştay'ın Yargısal Yönü**, Yüzyıl Boyunca Danıştay, TTK Basımevi, Ankara, 1968, s. 62.

2 Süleyman Arslan, "Tanzimat Dönemi'nin Yarattığı Bir Yargı Organı: Şûrâ-yı Devlet", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler**, 25-27 Aralık 1989, Milli Kütüphane Matbaası, Ankara, 1991, s. 250.

b) Şûrâ-yı Devlet'in Önemi

1840 yılında kurulmaya başlanan taşra meclislerinin yarattığı model ile kazanılan otuz yıllık deneyim, 1868 yılında İstanbul'da yasama benzeri yetkilere sahip olan idarî hukukun bir parçası, idarenin denetlenmesinin bir aracı olan Şûrâ-yı Devlet'in kurulması ile merkeze taşınmıştır.

Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasının en büyük amacı, fikren kabul edilen kuvvetler ayrımı ilkesinin bir an önce pratiğe dökülmesidir³. Şûrâ-yı Devlet, taşradaki ihtiyaç ve görüşlerin sınırlı da olsa ulusal temsil aracılığıyla merkeze iletilmesine olanak sağlamıştır⁴.

Gerek Osmanlı Devleti Döneminde ve gerekse Milli Mücadele Döneminde Şûrâ-yı Devlet'in önemi hiç kaybolmamıştır. Örneğin, Milli Mücadele'nin yürütüldüğü Ankara Hükümeti Dönemi'nde Ankara merkezli olarak kurulup kurulmaması noktasında tartışma sebebi olsa da Şûrâ-yı Devlet'e olan ihtiyaç hep gündemde kalmıştır.

1868-1922 arası 54 yıl aralıksız görev yapan Şûrâ-yı Devlet'in faaliyetleri, 4 Kasım 1922 tarihinde İstanbul'daki bütün merkez kuruluşlarının TBMM'ye geçmesiyle durdurulmuş, 1924 yılında 669 sayılı kanun ile Mustafa Kemal Atatürk'ün teşviki ile yeniden kurulmuştur. Kurum, 1938 yılında Devlet Şûrası adını almış, 1945-1961 yılları arasında ise adı bugün de kullanılmakta olan Danıştay'a çevrilmiştir.

Zaman zaman personel eksikliği, maddi problemler, iş yükü fazlalığı gibi sıkıntılar yaşayan Danıştay, bugün, teknolojik altyapıya sahip yargı organlarından biri olarak modern binasında faaliyetlerine devam etmektedir.

B) Milli Mücadele Döneminde Yapılan Şûrâ-yı Devlet'in Teşkili Tartışmaları

a. Meclis Görüşmelerinde Şûrâ-yı Devlet

Anadolu Hükümeti, 1920 yılından itibaren Şûrâ-yı Devlet sorunuyla uğraşmış, konu bu tarihten itibaren BMM'de görüşülmüştür⁵. 16.03.1920 tarihinde

3 5 Mart 1868 – 11 Za 1284 tarihli irade.

4 Mehmet Karaarslan, "Tanzimat ve Şûrâ-yı Devlet", *Ankara Üniv. Hukuk Fak. Dergisi*, C 54, S 3, 2005, s. 9.

5 Onur Karahanoğulları, "Türkiye'de İdari Yargı Tarihi", Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniv. Ankara, 2005, s. 91.

İstanbul işgal edilmiş, İstanbul'un işgalini Meclis-i Mebusan'ın 11.04.1920 yılında feshi takip etmiştir. Fakat Şûrâ-yı Devlet, 1922 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. 1920-1922 arasında Şûrâ-yı Devlet'in faaliyetleri hakkında herhangi bir kayda rastlanılmamakla beraber, 11.05.1336 (1920) – 31.12.1337 (1921) tarihleri arasındaki Meclis çalışmalarında Şûrâ-yı Devlet'in işlevlerinin ne suretle karşılanacağına dair tartışmaların yapıldığı, Büyük Millet Meclisi'nde mebuslar arasında Şûrâ-yı Devlet'in kurulup kurulmaması ile ilgili olarak hararetli konuşmaların geçtiği görülmektedir.

(1) Memurun Muhakemâtı Sorunu Üzerindeki Meclis Görüşmeleri

Meclis'te Şûrâ-yı Devlet ile ilgili olarak ele alınan ilk sorun, Şûrâ-yı Devlet'in memur yargılamalarına ilişkin görevlerinin nasıl ve hangi kurum tarafından yerine getirileceği sorunudur.

Ele alınan ilk sorunun memurların yargılanmaları ile ilgili olması tesadüf değildir. Zira gerek Milli Mücadele sırasında ve gerekse Anadolu Hükümeti ile İstanbul Hükümeti'nin aynı zamanda faal olması ve bu nedenle Anadolu'da görev yapan memurların İstanbul'a, İstanbul'da görev yapanların da Anadolu'ya geçmeleri nedeniyle memurların yargılanmaları talep edilmiş, bir kısmı tutuklu, bir kısmı da açığa alınmış olan memurların yargılamalarının sistem gereği Vilâyet İdare Meclisleri tarafından yapılması gerekirken Vilâyet İdare Meclisleri bu talepleri, memur yargılamalarının Şûrâ-yı Devlet'in yetki alanında olduğu gerekçesiyle reddetmiştir⁶. Bunun üzerine itirazlar Şûrâ-yı Devlet'e gelmiştir. İşte bu noktada, verilen red kararlarına karşı itirazları çözecek ve memurları yargılayacak makamın neresi olduğu sorunu ortaya çıkmıştır. Sorun Meclis'e taşınmış ve yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Zira Şûrâ-yı Devlet nizamnâmesi, Şûrâ-yı Devlet'in bir Osmanlı Devleti kurumu olması nedeniyle “yürürlükte kabul

6 Vilâyet Meclislerinde kararlar, toplantı yapılarak alınır. “Yılda bir kere yapılanbu toplantılarda alınan kararlar öneri şeklinde hükümet merkezine iletil(ir), Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra uygulanmasında yarar görülenler Sadrazama bildiril(ir), Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra uygulanmasında yarar görülenler Sadrazama bildiril(ir), Padişah'ın onayı alındıktan sonra gereği için tekrar ilgili valilere bilgi veril(irdi)”. Musa Çadircı, “Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1976)”, **IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C II, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 1160 dipnot.

edilmezken Şûrâ-yı Devlet'e görev veren memur yargılanmasına ilişkin kanun uygulanmaya devam"⁷ etmiştir.

21 Teşrin-i evvel 1336 (21 Ekim 1920) tarihini taşıyan BMM Beyannamesi, Millî Mücadele başlarken mevcut durumu ve yeni devletin hedef ve işlevini şöyle açıklamaktadır: "Büyük Millet Meclisi, halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini yeni vesait ve teşkilât ile kaldırarak yerine refah ve saadet ikame etmeyi başlıca hedefi addeder. Binaenaleyh, toprak, maarif, adliye, maliye, iktisat ve evkaf işlerinde ve diğer mesailde, içtimaî uhuvvet ve teavünü (kardeşlik ve yardımlaşmayı) hâkim kılarak, halkın ihtiyacına göre teceddüdat (yenilik) ve tesisatı vücuda getirmeye çalışacaktır... Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi, memleketin idarî, iktisadî, içtimaî umum ihtiyacına müteallik ihkamı peyderpey tetkik ve kanun şeklinde tatbik mevkiine vaz'eylemeye başlamıştır⁸. Belirtilen hedefe ulaşmak devlet memurları aracılığıyla olacağından yetişmiş memur kadrolarını oluşturmak önemli bir sorunu teşkil etmekteydi.

Memur kadroları ile ilgili sorunların kökeni eskilere dayanmaktaydı. Öyle ki, yetişmiş, gerekli bilgi donanımına sahip, verimli, enerjik kadrolar yapılan savaşıyla birlikte yitip gitmişti. Şimdi ise savaş sonrası bir dönem yaşanmaktaydı ve memurlar "harpten sağ çık(mış), ya tam randıman veremeyecek kadar bitkin ve yaralı ya da öğrenimini yarıda bırakmış"⁹ gençlerden oluşmaktaydı.

Memur yargılamaları ile ilgili sorun ilk olarak Antalya Mutasarrıflığı'ndan (Sancakbeyi) çekilen bir telgraf ile ele alınmıştır¹⁰. Telgraf, 01.03.1336 tarihlidir. Telgraf, Adliye Encümeni tarafından 11.05.1336 tarihinde Meclis'e sunulmuştur.

Telgrafa göre; "Memurin Muhakemâtı kanununa tevkifan tevkif veya mahkûm edilmiş ve temyizce tetkiki muktezî"¹¹ bulunmuş memurin evrakının nereye götürüleceği sorusuna, "merkez ve vilâyetlerle livalardan gelecek memurine ait tahkikatı iptidaiye evrakının Şûrâ-yı Devlet makamına kaîm olmak üzere

7 Sait Güran, "Cumhuriyet Kurulurken Memurin Kanununun Dikkat Çekici Bir Hükümü", **İHİD**, Y:2, S 3, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, s. 65.

8 Karahanoğulları, **a.g.t.**, s. 208.

9 Güran, **a.g.m.**, s. 66.

10 **MMZC**, İ:14, 11.05.1336, C II, s. 273.

11 Muktezî: Arapça sıfat olup "lâzım gelen, icap eden şeyler" anlamlarındadır (Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004, s. 681.).

bir encümen teşkilini Dâhiliye Vekili(nin istişare ettiği)¹², konunun Dâhiliye Encümeni'nde müzakere edildiği, gereğinin yapılacağı cevabı verilerek telgraf, Dâhiliye ve Adliye Encümenlerine havale edilmiştir.

Görüşmeden sekiz gün sonra 19.05.1336 tarihinde, Meclis'e Şûrâ-yı Devlet'in memur yargılamasına ilişkin görevlerinin tezkeresi sunulmuş, "Memurin Muhakemât Kanunu'nun Şûrâ-yı Devlet müteallik ahkâmının tatbiki için Meclis Dâhiliye, Nafia ve Maarif encümenlerinden müntahap bir heyet teşkiline dair Dâhiliye Vekâleti tezkeresi ve Dâhiliye Encümeni mazbatası"¹³ hazırlanarak görüşmelerden sonra Adliye Encümeni'ne havale edilmiştir¹⁴.

Memurların yargılanmalarının hangi birim tarafından yapılacağı ve yapılan yargılamaların itiraz merciinin neresi olacağı konularında oluşan sorunun çözümü, Şûrâ-yı Devlet'in varlığının ne kadar önemli olduğunu kanıtlamıştır. Şûrâ-yı Devlet'in işlevsizliği, Dâhiliye, Nafia ve Maarif encümenlerinden oluşacak bir Heyet'e Şûrâ-yı Devlet'in görevlerinden biri olan memurların muhakematı görevi verilmesine yol açmıştır.

Problemin çözümünden bir süre sonra memurların yargılanmalarının hangi kurum tarafından yapılacağı sorusu yine Meclis gündemine getirilmiştir:

İstida Encümeni tarafından Meclis'e sunulan 14.10.1336 tarihli öneri ile "birçok evrakın Ankara'da toplandığı... memurlar arasında tutuklu olanların da bulunduğu (mağduriyetin önlenmesi amacıyla) Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasına kadar yargılama bölümüne ilişkin evrakın incelenmesi ve karar verilmesi amacıyla Meclis'te uzman üyelerden bir komisyon kurulması"¹⁵ istenilmiştir. Konu, Dâhiliye ve Adliye Encümenlerine havale edilmiştir¹⁶.

Bu istem, Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasının gerekli olup olmadığı sorusunu beraberinde getirmiştir. Nitekim konu ile ilgili olarak Meclis'te tartışmalar ya-

12 Dâhiliye Encümeninden Çorum mebusu Fuad Bey tarafından Meclis'te cevaplandırılmıştır.

13 "Memurin Muhakemât Kanunu'nun Şûrâ-yı Devlet müteallik ahkâmının tatbiki için Meclis Dâhiliye, Nafia ve Maarif encümenlerinden seçilecek üyelerden oluşacak heyet tarafından yürütülmesine..."

14 **MMZC**, İ:18, 19.05.1336, C I, s. 34.

15 **MMZC**, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 59.

16 **MMZC**, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 64.

pılmıştır. Tartışmalarda, II. Grup¹⁷ üyelerinin genelde Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasını istemedikleri anlaşılmaktadır. "II. Grup Meclis egemenliği kavramına dayanarak fiilen oluşabilecek her türlü kişisel yönetime karşı tepki geliştirmiş, Meclis üstünlüğü ve bu gücün üzerinde yetkili makam tanımamak konusunda olağanüstü duyarlı davranmıştır"¹⁸. II. Grup'tan Mehmet Şükrü Bey (Karahisar-ı Sahip (Afyon) mebusu) ile I. Grup'tan olup da bağımsız hareket eden Şevki Bey (İçel mebusu), Şûrâ-yı Devlet ile ilgili tartışmalara katılan vekillerdir.

Mehmet Şükrü Bey Şûrâ-yı Devlet hakkında; "*Bendeniz Şûrâ-yı Devlet teşkiline taraftar değilim. Bâb-ı Âli'nin ihyasına hiçbir vakit razı değilim*" derken Şevki Bey; "*Şûrâ-yı Devlet teşkilâtı arkadaşların da söylediği gibi İstanbul teşkilâtını tamamen Anadolu'ya getirmek gibi bir haldir*"¹⁹ görüşündedir.

I. Grup mebuslardan Faik Bey (Cebel-i Bereket (Osmaniye) mebusu), Şûrâ-yı Devlet'in kurulması tartışmalarına; "Bâb-ı Âli'yi Şûrâ-yı Devlet saire namıyla tesis (etmeyeceklerini), bir evrakı muallâk kalan ve işleri yürümeyen bazı memurların hakkını temin etmek üzere"²⁰ adı ne olursa olsun bir Hey'et kuracaklarını söyleyerek cevap vermiştir.

Memurin Muhakemâtı ile ilgili başka bir görüşme, 29.01.1337 (1921) tarihindeki Meclis oturumunda gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte tarihinde Heyet-i Vekile Başkanlığı'nın Meclis'e sunduğu "Şûrâ-yı Devlet teşkili hakkındaki kanun lâyihasının süratle müzakeresine dair"²¹ tezkere sonucunda "*Şûrâ-yı Devlet teşkiline dair olan mevaddın mevaddı saireye tercihan müzakeresi (Şûrâ-yı Devlet'in teşkili ile ilgili kanunların tartışmaya açılması*" kabul edilmiştir.

Görüşmeler sırasında Canik (Samsun) mebusu Nafiz Bey, evrakların işleme alınmamasından dolayı birçok memurun süründüğünü şu ifadelerle dile getirmiştir: "Şimdiye kadar gerek Ankara'da hükümetin teessüsünden mukaddem (kurulması sırasında) ve gerek teessüsünden sonra (kurulmasından sonra) tahatı muhakemeye alınan (yargılanmak üzere mahkemeye başvuru) ve yahut

17 II. Grup: Başlangıçta bir bütün olarak hareket eden Meclis, zamanla Birinci ve İkinci Müdafaa-i Hukuk Grupları olmak üzere iki parçaya ayrılmıştır. I. Grup iktidarda, II. Grup ise muhalefette yer almaktaydı.

18 Ahmet Demirel, **I. Meclis'te Muhalefet**, İletişim Yay., İstanbul, 1994, s. 10.

19 **MMZC**, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 61.

20 **MMZC**, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 62.

21 **MMZC**, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 407.

mahkûm edilen memurinin evrakı sürüncemede kalmıştır. Bu yüzden birçok memurin bugün sürünmektedir”²².

Malatya mebusu Feyzi Efendi de aynı konuya değinmiş ve “*altı-yedi aydan beri hapiste yatan memurlar vardır. Onların ahvalini (halini) düşünmeli ve müstaceliyetle çıkarmalıyız. Millet bu kanunu bizden bekliyor*” diyerek Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasına taraftar olduğunu belirtmiştir.

Yapılan görüşmeler sonucunda; 4 Temmuz 1337 (1921) tarihinde 131 sayılı kanun ile çıkarılan Şûrâ-yı Devlet'in Memurin Muhakemâtına Müteallik Vezaifinin Suret-i İfâsı Hakkında Kanun çıkartılmıştır.

Kanunun ilk maddesine göre, Şûrâ-yı Devlet'in Mülkiye Dairesi'nin görevleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu bünyesinde, Meclis üyeleri arasından seçilen dokuz üyeden oluşan Memurin Muhakemâtı Encümeni tarafından; Meclis Genel Kurulu'na ait görevlerin ise yine Meclis Genel Kurulu tarafından seçilecek on beş üyeden oluşan Memurin Muhakemâtı Heyeti tarafından yerine getirileceği²³ hükmedilmiştir.

Yine, 1927 yılında Başvekâlet Kalem-i Mahsus Müdüriyetinin Sıhhiye ve Muâvenet-i ictimâiye Vekâlet-i Celîlesi'ne gönderdiği bir yazı gereğince Şûrâ-yı Devlet Riyâzezi'nin Başvekâlet-i Celîlesi'ne arz ettiği bir tezkirede, “tasfiyeye tabi tutulacak memurlarla ilgili konunun Şûrâ-yı Devlet'in görevleri arasında olduğu”²⁴ belirtilmiştir.

788 sayılı Memurin Kânunu²⁵

788 sayılı Memurin Kanunu'ndan önce Meşrutiyet Dönemi'nde Memurin Muhakemâtı Hakkındaki Kanun-i Muvakkat (geçici kanun) çıkarılmıştır. Kanun ile İdare Mahkemeleri ilga edilerek “memurları muhakeme etmek ve bunlar hakkında hüküm vermek yetkisi umumi mahkemelere verilmiştir”²⁶.

Eskiden âmir, doğrudan doğruya ve kendi kararıyla memur hakkında en ağır disiplin cezasını uygulamakta yetkili idi. Bu hal âmirin memur üzerinde-

22 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 408. (Hükümetin kurulması sırasında ve..)

23 Düstur, 3. Tertip, C I, s. 196.

24 BCA, 1428/30.10.0.0

25 31.03.1926 tarih ve 336 sayılı RG

26 Hüseyin Özdemir, **Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yayınları ve Eğitim Hizmetleri, İstanbul, 2001, s. 190.

ki otoritesini son derecede arttırmakta ise de, memurların haklarını ve bilhassa memurluk güvenliklerini baltalamakta idi”²⁷. Dolayısıyla memurlar kendilerini her an sürülme tehlikesiyle karşı karşıya bulurlardı. Bu durum, memurların verimlerini azaltmaktaydı.

Memurin Kanunu, geçmiş olaylardan, deneyimlerden ve bunların “*malîyetinden*” yola çıkarak, memurların görev yerlerinin değiştirilmesi, nakil ve tahvili (sürgün edilme)²⁸ meselesinde, kaideten, İdare’nin yetkisini kısıtlamayı ve memurun güvencesine ağırlık vermeyi uygun ve isabetli yaklaşım saymıştır²⁹. Kanunun 42. maddesi tahvil ve becayiş konularını işlemesi bakımından önemlidir. Kanuna göre “...tahvil, rızaya tabidir. İşbu kanunda münderiç (kanunda yer alan) sebeplerden biri olmadan bila rıza (rızasız, istemeden) tahvil edilen memur, Şûrâ-yı Devlet’e bilmüraca (müracaat ederek) iadei memuriyet ederler ve geçmiş maaşlarını alırlar. Bu tahvil dolayısıyla verilen harcırahlar ve maaşlar tahvili lüzumsuz yapan heyet veya âmire Şûrâ-yı Devlet kararıyla maaşlarından kat’i suretiyle tazmin ettirilir (md. 42).

Mustafa Kemal Atatürk döneminde 42. madde âmirlerin emrivakiliğine karşı memura güvence, âmirlere de astlarına karşı lüzumsuz olarak ceza verme yetkisini kullandırmama özelliği getirilmiştir. Dolayısıyla 42. maddenin günün şartlarına göre oldukça ileri bir adım, akılcı, gerçekçi bir yaklaşıp ve memurların özlük haklarının korunmasında son derece etkili bir mekanizma olduğu görülmektedir.

18 Mart 1926 tarihli ve 788 sayılı Memurin Kanunu’nun tamamı 46 maddeden oluşmaktadır. 42. Madde kadar diğer maddeleri de önem arz etmektedir. Örneğin kanunun birinci maddeyi kapsayan ilk bölümünde yapılan memurin ve müstahdemlerin tanımı ile memurun kim, memurluğun ne olduğu ve bir memurun görevlerinin neler olduğu tanımlanmıştır. Buna göre; “*Kendisine devlet hizmeti tevdi* olunan ve sicil hususunda mukayyed³⁰ olarak umûmî ve yahut hususî bütçelerden maaş alan kimseye *memur*, devlet işlerinde icraatle kullanılan ve memurin sicilinde mukayyed bulunmayan ve memurin hukuk ve selahiyetin-

27 Süheyp Derbil, “İdare Hukuku”, **Ankara Üniv. Hukuk Fak. Yay.**, C I, Ankara, 1959, s. 332.

28 Memurların kendi istemleri başka yerlere tayin edilmeleri tahvil olarak nitelendirilirdi. Memurların tahvile zorlandıkları sık sık görülen bir durumdu.

29 Güran, **a.g.m.**, s. 71.

30 Mukayyed: Arapça sıfat olup “kayıtlı, bağlanmış” anlamlarındadır (Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 680.).

den müstefid olmayan³¹ kimseye (ise) *müstahdem* denir” (md. 1). 4. maddede memurin ve müstahdem olabilme şartlarını içeren bir sonraki bölümde 4.maddede memurin olabilme şartları yedi bent halinde sayılmıştır. 5. maddede de müstahdem olabilme şartları bulunmaktadır. 7. maddede kadın memurlar ele alınmıştır. Maddeye göre kadınların memur ve müstahdem olmalarının caiz olduğu, ancak bu konuda her dairenin kendi düzenlemelerinin bulunduğu bildirilmektedir.

(2) Malî Sıkıntılar-Şûrâ-yı Devlet İlişkisi ile İlgili Görüşmeler

Şûrâ-yı Devlet ile ilgili tartışmaların bir ayağını da malî konular oluşturuyordu. Bazı mebuslar, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu malî sıkıntılar nedeniyle Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasına tepki göstermişlerdir.

Örneğin, Şevki Bey (İçel mebusu), “Şûrâ-yı Devlet teşkili malî pek büyük fedakârlığa muhtaç olduğundan”³² Şûrâ-yı Devlet'in kurulmaması gerektiğini bildirmiştir.

Kayseri mebusu Hasan Basri Bey de Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasının pahalıya mal olacağı görüşünü savunanlardır. O'na göre; “...katre katre göl olur... teşkilât en ufak bir nüve halinde ufak bir masrafla (karşılına çıkmakta) bilahare göl... deniz (olmakta) bu milleti (boğmaktadır)”³³.

(3) İdarenin Denetlenmesi ve İdareyi Yönlendirici Özelliği ile İlgili Meclis Görüşmeleri

Şûrâ-yı Devlet ile ilgili olarak sadece memurların yargılanması veya malî sorunlar nedeniyle Meclis tartışmaları yapılmamıştır. Şûrâ-yı Devlet'in görevlerinden biri olan idarenin denetlenmesi ile ilgili konular da gündeme getirilmiştir.

Örneğin, yine 29.01.1337 tarihinde yapılan görüşmelerde Şûrâ-yı Devlet'in idarenin denetlenmesi görevi sorunu ortaya çıkmıştır: Dâhiliye Vekâleti vekili Dr. Adnan Bey, idarenin denetlenmesinin Şûrâ-yı Devlet'in görevlerinden olduğunu bildiren bir konuşma yapmıştır. O'na göre; “...efradın hükümette veyahut hükümetin efratta olan haklarını bu Şûrâ-yı Devlet temin (etmektedir). Meselâ

31 Müstefid olmamak: Yararlanmamak (Mehmet Kanar, *Kanar Osmanlıca Sözlük*, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 391).

32 *MMZC*, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 62.

33 *MMZC*, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 425.

efrattan birisi umuru muamelâtı devletten dolayı bir hakkı zarara uğrarsa, bu âna kadar Şûrâ-yı Devlet'e müracaat ederek hakkını aramaya çalışmaktadır"³⁴.

Mebus Zekai Bey, Şûrâ-yı Devlet'in önemine şöyle işaret etmekteydi: "...efrad ile devair-i hükümet (hükümet daireleri) arasında hudus eden (meydana gelen) ihtilâfatın mercii hal ve faslı olması itibariyle"³⁵ kurulmalı ve "devair (daireler) ile ahali arasında zuhur eden ihtilaf meselesin(de)...bunların her birisi mehakime müracaatla halledilemez. Yani ahaliyi her def'a ve her vesile ile mahkemelere sevk etmek doğru olma(dığından)"³⁶ şahıslarla hükümet arasındaki sorunun çözümünde mahkemelerin haricinde başka bir yola başvurulmalıdır"³⁷.

Mebus Zekai Bey'in konuşmasının bir bölümünde mebusun, Şûrâ-yı Devlet'in ne kadar önemli olduğuna işaret eden bir örnek aktardığı da anlaşılmaktadır: "Hepiniz bilirsiniz ki seferberlik esnasında Şûrâ-yı Devlet'in bilhassa lüzumu askerlik meselesinde olmuştur. Ahzi asker şubelerine (askere alma şubeleri) rast geldikleri yerde herkesi asker ederlerdi... ahzı asker daireleri kanunları daima kendi lehlerine tefsir ederek herkesi asker ederler. Fakat Şûrâ-yı Devlet'e müracaat edenler o kanunları mevki müzakereye koydurtur, tetkik edilir, Şûrâ-yı Devlet kanunu tefsir ederek Harbiye Nezâreti'ne tebligat icra eder"³⁸. Zekai Bey'e göre seferberlik sırasında askere alma konusunda sorun yaşayanlar Şûrâ-yı Devlet'e müracaat ettiklerinde Şûrâ-yı Devlet bu sorunu kanunî yoldan halletmektedir.

Erzurum mebusu Celâleddin Arif Bey ile Konya mebusu Musa Kâzım Efendi, Şûrâ-yı Devlet'in bir başka özelliğine; idareyi yönlendirici özelliğine değinen birer konuşma yapmışlardır. Celâleddin Bey'e göre; "kavanini idarede yine teamülü"³⁹temin edecek Şûrâ-yı Devlet mukarrerâtıdır"⁴⁰. Çünkü kanunun

34 **MMZC**, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 418.

35 **MMZC**, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 421.

36 **MMZC**, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 421.

37 Mebus Zekeriyâ Bey, ancak bu yolun ne olduğunu belirtmemiştir.

38 **MMZC**, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 422.

39 Teamül: Arapça isim olup "iş" anlamındadır (Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 1045.).

40 Mukarrerat: Arapça isim olup "kararlaştırılan şeyler, kararlar" anlamlarındadır (Devellioğlu, **a.g.s.**, s. 678.).

meskût⁴¹ olduğu birçok mesail vardır ki orada Şûrâ-yı Devlet'in kararları doğrudan doğruya bir teamül esasını teşkil eder⁴².

Sorunların mahkemelere taşınmasının bir külfeti olduğuna da değinen Celâleddin Bey, “birçok rüfeka⁴³ buyurdular ki, efendim mehakim vardır, mahkemeye gitsinler. Fakat mahkeme masrafsız değildir. Mahkemeye gittiniz mi masraf vermek lazım. Hâlbuki Şûrâ-yı Devlet bu meseleleri parasız hal ve fasıl ediyor. Halka daha büyük bir sühûlet⁴⁴ gösteriyor, ahali daha fazla müstefid⁴⁵ oluyor” şeklinde yorumunu bildirmiştir.

Musa Kâzım Efendi konuşmasında Şûrâ-yı Devlet'in en önemli görevinin “efrat ile devlet arasında tekevün⁴⁶ eden ihtilâfatın mercii” olmasına rağmen Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasına gerek olmadığını ifade etmiştir. O'na göre halkın şikâyet dilekçeleri aylarca sürünmekte, idare nadiren hükümet aleyhine kararlar vermekte, kararların yerine getirilmesi için keşif yapılmakta, zararın tahsilinin karşılanması kararlaştırılmaktadır. Fakat bu kararları vali, icra dairesi icra etmemektedir. Öyleyse verilen kararların bir hükmü yoktur. Bu kararlar “kabili icra değildir. Tevhit-i kaza nokta-i nazarından bunlar mahkemeye ver(ilse) Şûrâ-yı Devlet'e lüzum kalma(yacaktır)⁴⁷”. Mebus Musa Kâzım Efendi'nin verdiği örnekte Şûrâ-yı Devlet'in “zararın tahsili” konusunda karar verdiği ancak bu kararın uygulanamadığı anlaşılmaktadır.

1337 tarihli Meclis görüşmelerinde de Şûrâ-yı Devlet'in idarî denetim alanındaki görevleri konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Adliye vekili, Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasının idarî mekanizmanın denetlenmesi bakımından çok önemli olduğunu yine askere alma örneği ile anlatmaya çalışmıştır. O'na göre; Şûrâ-yı Devlet'in lüzumu yalnız memuru muhaematından mütevellit bir zaruret değildir. Kavanini mevzua Şûrâ-yı Devlet'e birçok salâhiyet ve vazifeler

41 Meskût: Arapça sıfat olup “sükût edilmiş, söylenmemiş” anlamlarındadır (Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 627.).

42 **MMZC**, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 424.

43 Rüfeka: Arapça isim olup “arkadaşlar” anlamındadır (Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 900.).

44 Sühûlet: Arapça isim olup “kolaylık” anlamındadır (Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 969.).

45 Müstefid: Arapça sıfat olup “istifâde eden, faydalanan” anlamlarındadır (Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 747.).

46 Tekevün: Arapça isim olup “var olma, oluş” anlamlarındadır (Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 1066.).

47 **MMZC**, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 423.

vermiştir. Bilhassa davaya taalluk etmeyen mesailin mercii tetkikidir. Meselâ, bir adam askere alınmış ve O'nu Meclis-i idare almış ve kumandan, “*o adamı alacağım*” der. O adam “ben askere alınmayacağım” derse O'nun dahi tetkiki Şûrâ-yı Devlet'e aittir⁴⁸.

Mebus Celalettin Arif Bey konuya değinerek, “Şûrâ-yı Devlet'in gayet mühim bir vazifesi vardır. O da bilcümle ittihaz edilen⁴⁹ mukarrerat-ı idariyenin⁵⁰ doğrudan doğruya İstinaf veya temyiz mevkiini işgal eder. Bir memur veya bir şahsın hakkında verilmiş olan idarî bir karar, ancak orada İstinaf edilebilir ve heyet-i umumiyesi ile de temyiz olunabilir. Şûrâ-yı Devlet'i kaldırdığınız zaman halkın elinden de büyük bir mercii kaldırmış oluruz⁵¹” şeklindeki konuşmasında Şûrâ-yı Devlet'in itiraz mercii görevini ön plana çıkarmıştır.

Konuşmanın içeriğine göre Şûrâ-yı Devlet'in idarî alanda verilen kararların inceleme ve itiraz mercii olduğu, idarî kararların istinaf edilmesinden anlaşılmaktadır. Bu durumda, kişilerin hükümet ile veya hükümetin kişilerle olan idarî sorunların çözümünde Şûrâ-yı Devlet'in rolü ve dolayısıyla da önemi ortaya çıkmıştır.

16.03.1337 tarihli teklif reddedilmiş ancak encümenlerin bu konuda lâyiha düzenlemeleri kabul edilmiştir. Yeni kanun lâyihası, 02.07.1337 tarihinde Meclis'e sunulmuştur⁵². Düzenlenen lâyihaya göre Şûrâ-yı Devlet kurulması yerine Şûrâ-yı Devlet'in görevlerinin Meclis içinden seçilecek bir encümen ve bir heyet tarafından yerine getirilmesi önerisi kabul edilmiştir⁵³. Sonuçta, Şûrâ-yı Devlet'in varlığı, Şûrâ-yı Devlet adı altında olmasa da kabul edilmiştir. Çünkü Şûrâ-yı Devlet'in yerine geçen iki heyet kurulmasına karar verilmiştir.

48 **MMZC**, İ:21, 16.04.1337, C I, s. 15.

49 İttihaz edilmek: Alınmak, kabul edilmek, kullanılmak, değerlendirilmek anlamlarındadır.

50 Mukarrerat-ı İdariye: İdarî kararlar

51 **MMZC**, İ:21, 16.04.1337, C I, s. 12.

52 Şûrâ-yı Devlet Teşkili Hakkında İki Kanun Lâyihası ve Adliye ve Dâhiliye Encümenleri Mazbataları. (**MMZC**, İ:45, 02.07.1337, C II, s. 105-121.)

53 **MMZC**, İ:46, 04.07.1337, C II, s. 136-137.

(4) ŞÛRÂ-YI Devlet İsminin Tartışılması

04.07.1337 tarihli Meclis oturumunda kabul edilen kanun lâyihasının içerisinde ŞÛrâ-yı Devlet isminin geçip geçmeyeceği tartışılmıştır. Tartışma sırasında Bolu Mebusu Hilmi Bey'in "...ŞÛrâ-yı Devlet'e müteallik bir vazife olmak itibariyle bunun en sahih şekli ŞÛrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi Kanunudur"⁵⁴ önerisinin kabul edilmemesi üzerine Çorum mebusu Fuad Bey, aynı zamanda Dâhiliye Encümeni olduğunu hatırlatarak, "...anladığım fikir bu kanunun teşkilinden maksat bir ŞÛrâ-yı Devlet teşkili değildir efendim. Teşkil olunan heyet, Memurin Muhakemâtı Kanunu'nda, ŞÛrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi ile Heyet-i Umumiyesine taalluk eden vezaifi ifaya salâhiyettar olmak üzere teşkili icab eden bir heyettir"⁵⁵ diyerek mebusları yönlendirmeye çalışmıştır. Mebus Fuad Bey'in sözlerinden, ŞÛrâ-yı Devlet'in ayrıca Memurin Muhakemâtı ile ilgili olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır.

Mebus Fuad Bey'e Karesi⁵⁶ mebusu Vehbi Bey şu sözlerle destek vermiştir: "Buna ŞÛrâ-yı Devlet demekle manayı sabıkı veya manayı lûgavîsi⁵⁷ itibariyle ŞÛrâ-yı Devletlik vazifesi yapacak değildir. Bendeniz siyak-ı kelimadan⁵⁸ bunun tarz-ı tahririnden⁵⁹ ve maksadı tahririnden, yalnız Memurin Muhakemâtında lazım gelen muamele-i kanuniyeyi tatbik için teşkil edilecek bir heyet telakki ediyorum ve nitekim Meclisten de defaatle⁶⁰ encümenlere gidip gelmesinden esas ve gaye bu idi. Heyet-i Celile Bidâyetinden beri ŞÛrâ-yı Devlet'in teşkiline taraftar olmadı"⁶¹. Vehbi Bey'in sözlerinden ŞÛrâ-yı Devlet'in sınırlı yetkilerle donatılmış bir kurum olduğu anlaşılmaktadır.

Tartışmalar sonunda kanun lâyihası, 131 sayılı ŞÛrâ-yı Devlet'in Memûrin Muhakemâtına Müteallik Vezaifin Sûret-i İfâsı Hakkında Kanun⁶² ismini alarak

54 MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s. 113

55 MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s.107

56 Karesi: Bugünkü Balıkesir ili.

57 Lûgavî: Arapça sıfat olup "mecâzî olmayıp hakiki bir mânâyâ delâlet eden kelimeye âit olan" anlamındadır (Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 554.).

58 Siyak-ı kelam: Söz gelişi

59 Tarz-ı tahrir: Yazı şekli

60 Defaât: Arapça isim olup "kereler, yollar" anlamlarındadır (Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 170.).

61 MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s. 109.

62 MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s. 136.

04.07.1337 tarihinde⁶³ oylanarak kabul edilmiştir. Kanuna göre Meclis üyeleri arasından Meclis Genel Kurulunca seçilecek dokuz kişi Memurin Muhakemâtı Encümenliği'ne, aynı şekilde on beş kişi de Memurin Muhakemâtı Heyet'ine seçilmiştir⁶⁴. Encümenin çalışmaları hakkındaki bilgiyi Lazistan⁶⁵ mebusu Esad Bey şöyle vermiştir: “Memurin Muhakemâtı Encümenininin 1200 evrakı vardır. Bunlardan ancak 160 kadar evrak çıkarılabildiği”⁶⁶.

(5) Şûrâ-yı Devlet'in Kurulmasının Gerekli Olup Olmadığı Konusundaki Görüşmeler

Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasının gerekli olup olmadığı hakkındaki görüşmeler diğer konularla birlikte Meclis'te tartışılmıştır. Tartışmalar, aslında, bazı mebusların düşüncelerinden açıkça anlaşılmalıdır ki, eski rejimin geri gelmesinden duyulan rahatsızlıktan kaynaklanmaktadır. Özellikle Antalya mebusu Halil İbrahim Bey'in ve Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey'in konuşmaları bu rahatsızlığı açıkça göstermektedir.

14.10.1336 tarihinde Meclis'e sunulan “birçok evrakın Ankara'da toplandığı... memurlar arasında tutuklu olanların da bulunduğu (mağduriyetin önlenmesi amacıyla) Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasına kadar yargılama bölümüne ilişkin evrakın incelenmesi ve karar verilmesi amacıyla Meclis'te uzman üyelerden bir komisyon kurulması”⁶⁷ hakkındaki görüşmelerde, mebuslardan Mehmet Şükrü Bey; “*Bendeniz Şûrâ-yı Devlet teşkiline taraftar değilim. Bâb-ı Âli'nin ihyasına hiçbir vakit razı değilim*” şeklinde beyanda bulunmuş, mebus Şevki Bey (İçel); “Şûrâ-yı Devlet teşkilâtı arkadaşların da söylediği gibi İstanbul teşkilâtını tamamen Anadolu'ya getirmek gibi bir haldir”⁶⁸ şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir.

Konya mebusu Vehbi Bey de, Şûrâ-yı Devlet'in teşkiline şiddetle karşı çıkan mebuslardan birisidir. O'na göre; “...devr-i sabıkta birçok boş sandalye (bulunmakta ve bu boş sandalyelere), âzayi mühimmesinin veya sair memurini muteberinin boş kalan adamları (gönderilmiştir) ve milletten milyonlarca, binlerce para

63 MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s. 13.

64 **Ceride-i Resmîye**, S 20, 11 Temmuz 1337 tarihli nüsha.

65 Lazistan: Bugünkü Trabzon ili.

66 MMZC, İ:137, 31.12.1337, C I, s. 276.

67 MMZC, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 59.

68 MMZC, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 61.

çıkarmak, fakat işler de sürüncemeden hiçbir vakit geri kalmazdı. Şimdi milletin parası kalmadı ve boş odaya oturacak sandalyesi de yoktur”⁶⁹. Mebus Vehbi Bey’in Şûrâ-yı Devlet’in kurulmasına karşı çıkmasının birçok nedeni vardır. O’na göre, bu kurum, Osmanlı Devleti döneminde külfetli olmakla birlikte kurumda çalışan memurlar amiyane bir tabir ile torpillidir ve kuruma yakışmayan kişilerdir. Şimdi de para yoktur. Dolayısıyla bu kötü deneyimden sonra Şûrâ-yı Devlet’in kurulması önem arz etmemektedir.

Kayseri mebusu Hasan Basri Bey de “*Teşkilât-ı idariye içinde en köhne, en eski, en kokmuş bir teşkilâtı yeniden ihyaya kalkışıyoruz efendiler. Bugün halk idaresini kabul etmiş kafalar, Şûrâ-yı Devlet’i kat’iyen kabul etmezler... Şûrâ-yı millet varken efendiler, biz Şûrâ-yı Devlet istemiyoruz*” diyerek Şûrâ-yı Devlet’in kurulmasına karşı çıktığını bildirmiştir. Hasan Basri Bey’in Şûrâ-yı Devlet’in kurulmasına karşı çıkmasının bir başka nedeni de kurumun çok masraflı olmasıdır. Nitekim “...efendiler katre katre göl olur derler. Bizde teşkilât en ufak bir nüve halinde ufak bir masrafla karşımıza çıkıyor bilahare göl oluyor, deniz oluyor, bu milleti boğuyor”⁷⁰ şeklinde durumu izah etmiştir.

Hasan Basri Bey’den hemen sonra söz alan Antalya mebusu Halil İbrahim Bey, konuyu biraz daha ileri götürmüş ve Şûrâ-yı Devlet’in kurulmasından sonra gittikçe önem kazanacağından dolayı duyduğu endişeyi şöyle dile getirmiştir: “...Ufak miyâsta⁷¹ da olsa bir teşkilât olsa, bilâhare kâfi gelmiyor denir ve Şûrâ-yı Devlet namı tahtında veyahut o işi görecek bir heyet veya bir daire teşkil ettikten sonra Şûrâ-yı Devlet’i ihtiyarî olarak kabul etmediğimiz halde, ıztırarî⁷² olarak kabul mecburiyeti karşısında kalacağız”⁷³.

Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey, Şûrâ-yı Devlet’in kurulması istemlerine şiddetle karşı çıkarak bu konuda; “Şûrâ-yı Devlet teşkilâtı da devri sabık icraatındandır ve şimdi onun hiçbir kıymeti kalmamıştır... böyle şekillerle oynayarak eski devletin yadigârlarını, bahusus milletin zararına olan yadigârlarını idame ettirme ayıptır, günahdır”⁷⁴ şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. Hüseyin

69 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 419.

70 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 425.

71 Miyâs: Arapça isim olup “kıyas edecek alet, uzunluk ölçüğü” manalarında (Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 647).

72 İztırarî: Mecburî

73 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 421.

74 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 420.

yin Avni Bey'in düşüncelerine katılan mebuslar "genel olarak alkışlarla"⁷⁵ ve "bravo"⁷⁶ sesleriyle Hüseyin Avni Bey'e destek vermişlerdir.

Tartışmalara nokta koyan kişi Amasya mebusu Nafia vekili Ömer Lütfi Bey'dir. Ömer Lütfi Bey konuşmasında şöyle demiştir: "Bir Şûrâ-yı Devlet teşkiline taraftarım. Fakat buna mütefessih⁷⁷ bir daire dediler. Hakikaten inkılâptan evvel iki çürük daire vardı. Birisi Şûrâ-yı Devlet, diğeri Cemiyet-i Rüşumiye idi. Fakat böyle olmakla beraber iki dairenin ikisi de iş görmeyecek değildi... biz şimdi yeniden Şûrâ-yı Devlet istiyoruz. Onu ne çürük bir hale getireceğiz ne de iş görmez bir heyet haline sokacağız"⁷⁸.

(6) Şûrâ-yı Devlet'in Teşkiline İlişkin Tartışmalar

Millet Meclisi'nde yapılan en hararetli tartışmalar, Şûrâ-yı Devlet'in teşkiline ait olanlardır. 29.01.1337 tarihli oturumda Şûrâ-yı Devlet ile ilgili bir oylama yapılmıştır. Oylamaya katılan mebuslar, Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasını reddetmişlerdir. Bunun üzerine Dâhiliye Vekili ve aynı zamanda mebus olan Adnan Bey, oylamaya bir konuşma ile müdahale etmiştir. Adnan Bey konuşmasında "Şûrâ-yı Devlet (in) devairi makamına kaim heyetler (olduğunu) ve maaşlarının olmadığını"⁷⁹ anlatmıştır.

Meclis'i ikna edemeyen Adnan Bey'in yardımına Canik mebusu Nafiz Bey koşmuştur. Heyet konusunu biraz daha açan Nafiz Bey, Şûrâ-yı Devlet'in yerine oluşturulacak heyetin "Meclis içinden seçilecek dokuz kişiden" oluşturulacağı fikrini öne atmış ve oylama sonucu fikir kabul edilmiştir⁸⁰.

Aynı tarihli oturumda bir başka öneri daha bulunmaktadır. Bu öneri yine Şûrâ-yı Devlet'in kurulması istemiyle ilgilidir:

Cebel-i Bereket mebusu Rasim Bey, Şûrâ-yı Devlet'in yeniden faaliyete geçmesini şu sözlerle mebuslardan rica etmiştir: Şûrâ-yı Devlet, büyük vatanperver merhum Mithat Paşa tarafından tesis edilmiştir. Bir lüzumu katiye binaen tesis

75 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 419.

76 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 425.

77 Mütefessih: Arapça sıfat olup "çürümüş, bozulmuş" anlamlarındadır (Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 765.).

78 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 427.

79 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 429.

80 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 429.

edilmiş olan bu müessesenin merhumun müşarünileyhin namına hürmeten olsun ilga edilmemesini teklif ederim”⁸¹.

Yukarıda ele alınan örnek teklif; Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasının kurumun mimarlarından olan Şûrâ-yı Devlet'in ilk reisi Mithat Paşa'ya karşı gösterilecek saygı demek olacağına belirtilmesi, Şûrâ-yı Devlet ile ilgili tartışmaların içeriğinin gerçeklikten duygusallığa doğru itildiğini göstermesi açısından ilginçtir.

1337 yılına geldiğinde Şûrâ-yı Devlet'in kurulması ile ilgili tartışmaların halâ bitmediği anlaşılmaktadır. 16.04.1337 tarihli oturumda konu ile ilgili söz alan Kastamonu mebusu Abdülkadir Kemalî Bey, Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasının Meclis'in yetkilerini daraltması bakımından uygun olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla ayrı bir Şûrâ-yı Devlet kurulması yerine Şûrâ-yı Devlet'in görevlerini sürekli toplantı halinde olan Millet Meclisi gerçekleştirmelidir.⁸²

Saruhan (Denizli) mebusu ve aynı zamanda iktisat vekili Mahmud Celal Bey, Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasından yana olan bir konuşma yapmıştır. O'na göre; “...efradın hukukuna taalluk eden bazı hususat açıkta ve muallakta kalmıştır. (Dolayısıyla) ...Meclisi idarelerin vermiş olduğu kararları istinafen rü'yet olduğunu⁸³ (istinaf yoluyla bakması gerektiğini) söylemektedir.

Mebuslardan Ali Şükrü Bey'in Hüseyin Avni Bey'e verdiği “Şûrâ-yı Devlet teşkilâtı demek, kanunda gördüğümüz gibi dört kişinin bir araya gelmesi demek değildir. Onun birçok fer'i teşkilâtı olacaktır... şimdi bunun birçok kuyruğu gelir, böyle kalmaz. Fazla teşkilâta ve fazla masraf yapmaya hiç kudretimiz yoktur”⁸⁴ şeklindeki cevapta, Meclis içinde Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasının parasal sıkıntılara sebep olacağı nedeniyle Şûrâ-yı Devlet'e olumsuz bakıldığını göstermektedir.

Kanun lâyihası oylandığında önce reddedilmiş, sonra mebus Refik Şevket Bey'in (Saruhan) müdahalesi⁸⁵ ile Adliye ve Dâhiliye Encümenlerine sevk edilmiştir.

81 MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 431.

82 MMZC, İ:21, 16.04.1337, C I, s. 15.

83 MMZC, İ:132, 22.12.1337, C II, s. 206-207.

84 MMZC, İ:21, 16.04.1337, C I, s. 14-15.

85 “Şûrâ-yı Devlet'e ait vezaifi mütenevviayı en basit ve devlet bütçesinde en az masraflı bir şekil ve surette ve bütün bu müzakeratın bizlere ilham ettiği şekli lâzımede ihzar etmek salahiyetini Adliye Encümeni'ne verilmesi” (MMZC, İ:21, 16.04.1337, C I, s. 17).

Meclis tartışmalarından anlaşılmaktadır ki, tartışmalar, memurların yargılanmaları, idarenin denetlenmesi gibi sorunların hallolabilmesi için Şûrâ-yı Devlet'in kurulması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır. Yukarıdaki örneklerde de gösterildiği gibi, Şûrâ-yı Devlet'in yerine geçecek bir kurumun henüz kurulmamış olması nedeniyle Şûrâ-yı Devlet'in görev ve yetki alanına giren konulardaki sorunların başka yollarla çözülememiş olması bunun nedenidir.

Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasına genelde olumlu yaklaşılmakla birlikte karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Karşı çıkanların gerekçeleri ise Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasının pahalıya mal olacağı, ayrıca, Şûrâ-yı Devlet'in bir Osmanlı müessesesi olması nedeniyle eskinin yeniden canlandırılacağı endişesini taşımalarından kaynaklanmaktadır.

Diğer taraftan, Anadolu Hükümeti'nin Şûrâ-yı Devlet'i kurma planlarının varlığı da kendisini hissettirmektedir. "Anadolu Hükümeti'nin daha ilk yılda, Şûrâ-yı Devlet kurma planının olduğu"⁸⁶ Dâhiliye Nazırı Adnan Bey, Nafia vekili Ömer Lütfi Bey gibi hükümet erkânının Şûrâ-yı Devlet'in kurulması yönündeki konuşmalarından anlaşılmaktadır. Ayrıca, Meclis üyelerinden oluşturulacak ve ayrıca maaş almayacak, yani devlete herhangi bir külfeti bulunmayacak bir heyet kurularak Şûrâ-yı Devlet'in yerini alması teklifinin kabul edilmesi Anadolu Hükümeti'nin Şûrâ-yı Devlet teşkilâtını önceden planladığını gösteren başka bir kanıttır.

b. Şûrâ-yı Devlet'in Teşkil Edilmemesi Sorunları

Şûrâ-yı Devlet'in henüz teşkil edilmediği sırada, kurumun yapması gereken işlerden sadece Memurin Muhakemâtı'nın değil, başka konulardaki işlerin de hangi birimler tarafından yapılacağı konusunda bazı sorunlar yaşanmıştır. Örneğin, maden arama ruhsatnâmeleriyle imtiyaznâmelerinin verilmesi veya fesih ve iptalinden dolayı lazım gelen teşkilât mercii Şûrâ-yı Devlet olmasına rağmen, Şûrâ-yı Devlet'in henüz teşkil edilmemesinden dolayı teşkikât, Heyet-i Celile-yi Vekile tarafından icra edilmiştir⁸⁷.

Aynı konu ile ilgili olarak TBMM Kâtib-i Umûmiliği Kavânîn Kalemi Müdüriyeti'nin Riyâsete gönderdiği 23.06.1927 tarihli teklifte, Şûrâ-yı Devlet'in görev ve yetkilerini ilgilendiren çok sayıda evrak biriktiği, Şûrâ-yı Devlet göreve

86 Karahanoğulları, a.g.t., s. 219.

87 BCA, 19266/30.10.0.0

başlayıncaya kadar bu evrakların işlemsiz kalmasının uygun görülemeyeceği düşünöldüğünden Şûrâ-yı Devlet faaliyete geçinceye kadar evrakların Encümen-i Muhakemât ile Tedkik Heyeti tarafından ele alınması ve vazifelerini ifa eden memurların Meclis tatilden döndükten sonra hak ettikleri maaşlarını almaları istenilmiştir⁸⁸.

19.10.1927 tarihli Başvekâlet Muâmelât Müdüriyeti Tahrirât Şubesi'nin Vekâlet-i Celilesi'ne yazdığı yazıda, Şûrâ-yı Devlet teşkil edilinceye kadar çeşitlilik arzeden bütün idarî işlere ait evrakın Başvekâlet'ten havale edilmesi istenilmiş⁸⁹ ve bu istek kabul edilerek 12 Eylül 1927 tarihinde Dâhiliye, Maliye, Maarif, Hariciye, Ticaret Vekâletleriyle, Adliye, Müdafaa, Nafia, Sıhhiye, Ziraat, Bahriye, Divân-ı Muhâsebât, Erkân-ı Harbiye, Evkâf, Diyânet İşleri Nezâretleri'ne gönderilmiştir.

88 BCA, 454/30.10.0.0

89 BCA, 1333/30.10.0.0

C) SONUÇ

Şûrâ-yı Devlet, kurulduğu 1868 yılından 1922 yılına kadar 54 yıl kesintisiz görev yapmıştır. Şûrâ-yı Devletin faaliyetler İstanbul'daki tüm merkez kuruluşlarının 04.11.1922 yılında TBMM'ye geçmesiyle birlikte durdurulmuştur.

Anadolu Hükümeti, İstanbul'un işgal edildiği yıl olan 1920 yılından itibaren Şûrâ-yı Devlet sorunuyla uğraşmış, iktidardaki I. Grup mebuslar ile muhalefetteki II. Grup mebuslar arasında 1920-1921 yılları arasında bu kurumun kurulup kurulmaması ile ilgili çok sert tartışmalar yapılmıştır. Tartışmalar II. Grup mebusların Şûrâ-yı Devlet'i eski ve köhne bir Osmanlı kurumu olarak görmesi, mebuslardaki böyle bir kurumun kurulmaya çalışılan çağdaş bir devlet için "eski"nin devamı olacağı endişesi ve Şûrâ-yı Devlet'in zaten Osmanlı Devleti döneminde bile çarkları yavaş işleyen bir kurum olduğundan böyle bir kurumun kurulmasının II. Grup mebuslar tarafından gereksiz görülmesi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Şûrâ-yı Devlet'in kurulmasının ayrı bir maddi külfetinin olacağı da yapılan şiddetli tartışmaların konuları arasında yer almıştır.

Meclis'teki kurum ile ilgili tartışmalar, II. Grup mebusların I. Grup mebuslar tarafından ikna edilmesiyle son bulmuştur. Nihayet 1924 yılında 669 sayılı kanun ile Mustafa Kemal Atatürk'ün teşvikiyle Şûrâ-yı Devlet yeniden kurulmuştur. 1938 yılında Devlet Şûrası adını alan kurumun adı, 1945-1961 yılları arasında hala kullanılan Danıştay'a çevrilmiştir. Danıştay, günümüzde son teknoloji kullanılarak yapılan ve akıllı sistemle donatılan binasıyla hizmet vermeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Arslan, Süleyman, “Tanzimat Dönemi’nin Yarattığı Bir Yargı Organı: Şûrâ-yı Devlet”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler**, 25-27 Aralık 1989, Milli Kütüphane Matbaası, Ankara, 1991.

Çadircı, Musa, “Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1976)”, **IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, C II, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 1160 dipnot.

Demirel, Ahmet, **1. Meclis’te Muhalefet**, İletişim Yay., İstanbul, 1994.

Derbil, Süheyy, “İdare Hukuku”, **Ankara Üniv. Hukuk Fak. Yay.**, C I, Ankara, 1959.

Güran, Sait, “Cumhuriyet Kurulurken Memurun Kanununun Dikkat Çekici Bir Hükmü”, **İHİD**, Y:2, S 3, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982.

Karaarslan, Mehmet, “Tanzimat ve Şûrâ-yı Devlet”, **Ankara Üniv. Hukuk Fak. Dergisi**, C 54, S 3, 2005.

Karahanoğulları, Onur, “**Türkiye’de İdari Yargı Tarihi**”, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniv. Ankara, 2005.

Özdemir, Hüseyin, **Osmanlı Devleti’nde Bürokrasi**, Okumuş Adam Yayınları ve Eğitim Hizmetleri, İstanbul, 2001.

Tuncay, Aydın H., **Danıştay’ın Yargısal Yönü**, Yüzyıl Boyunca Danıştay, TTK Basımevi, Ankara, 1968.

SÖZLÜKLER

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2004

Kanar, Mehmet, **Kanar Osmanlıca Sözlük**, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 391.).

DÜSTUR

Düstur, 3. Tertip, C I, s. 196.

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİV BELGELERİ (BCA)

BCA, 19266/30.10.0.0

BCA, 454/30.10.0.0

BCA, 1333/30.10.0.0

BCA, 1428/30.10.0.0

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

5 Mart 1868 – 11 Za 1284 tarihli irade.

MİLLET MECLİSİ ZABIT CERİDELERİ (MMZC)

MMZC, İ:14, 11.05.1336, C II, s. 273.

MMZC, İ:18, 19.05.1336, C I, s. 34.

MMZC, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 59.

MMZC, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 64.

MMZC, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 61.

MMZC, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 62.

MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 407.

MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 408.

MMZC, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 62.

MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 425.

MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 418.

MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 421.

MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 422.

MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 424.

MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 423

MMZC, İ:21, 16.04.1337, C I, s. 15.

MMZC, İ:21, 16.04.1337, C I, s. 12.

MMZC, İ:45, 02.07.1337, C II, s. 105-121.

MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s. 136-137.

MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s.113

MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s.107

MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s. 109.

- MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s. 136.
MMZC, İ:46, 04.07.1337, C II, s. 13.
MMZC, İ:137, 31.12.1337, C I, s. 276.
MMZC, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 59.
MMZC, İ:83, 14.10.1336, C I, s. 61.
MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 419.
MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 425.
MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 420.
MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 419.
MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 425.
MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 427.
MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 429.
MMZC, İ:139, 29.01.1337, C I, s. 431.
MMZC, İ:21, 16.04.1337, C I, s. 15.
MMZC, İ:132, 22.12.1337, C II, s. 206-207.
MMZC, İ:21, 16.04.1337, C I, s. 14-15.
MMZC, İ:21, 16.04.1337, C I, s. 17.

RESMÎ GAZETE

31.03.1926 tarih ve 336 sayılı RG

İNTERNET SAYFASI

Danıştay Resmi İnternet Sayfası, “Kuruluşundan 1922 Yılına Kadar Şûrâ-yı Devlet Başkanları” <http://www.danistay.gov.tr>

Ceride-i Resmîye, S 20, 11 Temmuz 1337 tarihli nüsha.

SOVYET KAYNAKLARINDA MİLLİ MÜCADELE KONUSU

Seyfeddin BUNTÜRK*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nda Çar Rusya'sı ve Osmanlı Devleti ayrı ayrı cephe-lerde savaşa girerek Doğuda kanlı askeri operasyonlar yapmışlardır; Sarıkamış'ta, Kars'ta, Trabzon'dan Van'a kadar geniş bir cephede her iki taraftan on binlerce asker ve sivil hayatını kaybetmiştir. Fakat savaş sonrası - Milli Mücadele döneminde bu düşmanlık yerini Sovyetlerle dostluk ve iş birliği ilişkilerine bırakmıştır. Rusya ve Sovyet Cumhuriyetleri Türk halkının Milli Mücadelesini maddi ve manevi yönden desteklemişlerdir. Sovyet tarihçileri, verilen bu milli direnişi, **Atatürk** ve arkadaşlarının Kurtuluş savaşını emperyalizme karşı Türk halkının milli istiklal savaşı olarak, bağımsızlık mücadelesi veren halklara ilham kaynağı olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışmamızda Sovyet kaynaklarının üç dönemi ele alınmıştır:

1. ATATÜRK Dönemi -1919'dan II. Dünya Savaşına kadarki dönem; 2. II. Dünya Savaşından Türkiye'nin NATO'ya üye olana kadarki dönem; 3. Soğuk Savaş Dönemi. Ayrıca çalışmamızda Sovyet Tarihçilerinin Milli Mücadele konusu ile ilgili kaynakların bir kısmına da yer ayrılmıştır.

Anahtar sözcükler: Milli Mücadele, Sovyet Tarihçiliği, Marksist değerlendirme, Türk - Sovyet ilişkileri.

* Tarih Doktoru, Uzman, Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sbunturk@yahoo.com.tr

THE NATIONAL STRUGGLE ISSUE IN THE SOVIET RESOURCES

ABSTRACT

In the First World War, the Ottoman Empire and Russia entered into war in various fronts and made very murderous wars in the East and by opening many fronts, ten thousands of soldiers and civilians died on both sides especially in Sarıkamış, Kars and on the broad border front zone from Trabzon to Van settlements. But just after the war, the present antagonism during the National Combat turned to be a friendship and cooperation with the Soviet Union, and consequently the Soviet Republics gave support to the struggles of Turkish People spiritually and materially with their National Struggle and Defence. The Soviet historians expressed that this National defence under the leadership of **Atatürk** and his friends as the Turkish Independence Struggle has become an inspiration for the peoples trying to obtain their independence and also against imperialism.

In our study, the Soviet Resources is taken up in three periods:

1. Atatürk's period, from 1919 to the Second World War, 2. The period from the Second World War to the membership of Turkey to NATO, 3. Cold War Era. Additionally, our study will also include the studies of some Soviet historians with our National Combat and Defence.

Key Words: National Struggle, Soviet historiography, Marxist evaluation, The Turkish - Soviet dismissed.

GİRİŞ

Türk Dünyası ve özellikle Türkiye ile ilgili konular en fazla Sovyet kaynaklarında ve Rus dilinde bulunmasına rağmen bazı nedenlerden dolayı Türkiye’de Rusça Avrupa dillerinin (İngiliz, Fransız ve Almanca’nın) gölgesinde kalmış ve fazla ilgi duyulmamıştır. Soğuk savaş döneminin bitmesine rağmen, bu durum Milli Mücadele gibi önemli konuların araştırılmasında sıkıntılara neden olmaktadır. Soğuk Savaş’tan 10 yıl sonra yayınlanmış “Milli Mücadele Dönemi Türk – Sovyet ilişkilerinde **Mustafa Kemal** (1920 – 1921)” kitabının yazarı **Osman Okyar** bu sıkıntıları şöyle anlatıyor:

“Bu işi (Milli Mücadele konusunu-S.B.) Türk kaynaklarında gerçekleştirmek nispeten daha kolay olmakla beraber, yine durum tamamen tatmin edici değil; çünkü Türk diplomatik arşivleri henüz neşredilmedi. Fakat Sovyet tarafı için müşküller büyüktü. Sovyet liderlerinin motivasyonlarını nereden öğrenecektik? Komünist Parti’nin arşivleri var mıdır? Gizliliğe dayanan bir sistemde, bunların her şeyi kapsamaları mümkün müdür? Nihayet, arşiv mevcut ise ve neşredilmiş ise, bunun Rusçadan İngilizceye tercümesi meselesi vardır. Bu şartlar altında ikinci el İngilizce kaynaklara başvurmaktan başka çare kalmıyor. Onların da birinci el Rusça arşivlerine dayanmadığını ve dağınık verilere (kongre zabıtları gibi) dayandığını unutmamak gerekiyor. Yukarıdaki zorluklara rağmen, iyi Rusça bilgisine dayanarak “The Bolshevik Revolution” adlı beş ciltlik bir eser yazmış olan E.H. **Carr**’ın araştırmasına başvurdum¹”.

Türk Milli Mücadelesine siyasi, ekonomik destek vererek askeri yardımlarda bulunan, Atatürk ve arkadaşlarına moral vermeye çalışan tek devlet olarak Sovyet Devleti ile olan ilişkileri farklı kaynaklarla (hem de Anadolu’yu işgal eden devletlerin tarihçilerinin görüşleri ile) incelenerek değerlendirilmesi, yanlış sonuçlara neden olsa gerek. Bu acıdan, siyasi nedenlerle, artıp- azalan ideolojik görüş farklılıklarının da göz önünde tutularak Sovyet kaynaklarının objektif şekilde araştırılmasında yarar vardır. Kurtuluş Savaşı ve Türk Milli Mücadele dönemindeki Sovyet - Türkiye ilişkileri konusuna, Sovyet tarihçileri de sık sık temas ettiği için kaynaklar yeteri kadardır. Bu kaynakların değerlendirilmesi Milli Mücadele döneminde Sovyet - Türkiye ilişkilerinin karanlık sayfalarının aydınlatılmasında çok büyük önem arz etmektedir.

1 Osman Okyar, **Milli Mücadele Dönemi Türk – Sovyet ilişkilerinde Mustafa Kemal (1920 – 1921)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998, s. 15.

Amacımız, siyasi nedenlerle dönem dönem değişen Sovyet – Türkiye ilişkilerinin etkisiyle Komünizm ideolojisi kapsamında değerlendirmeler yapan, Sovyet Tarihçilerinin Atatürk ve arkadaşlarının Milli Mücadelesine yaklaşımını objektif şekilde ortaya koymaktır. Araştırmamızda, Türk halkının Mücadelesi ile ilgili Sovyet Tarihçilerinin görüşleri örneklerle - Sovyet kaynak ve malzemenin kısa analizi ile ele alınmaya çalışılmıştır. Bazı eserlerde yazarın yalnız soyadının açık yazılması (adinin ilk büyük harfi ile) Sovyet Bibliyografyası Yayın Kuralları gereğince dir.

BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ VE TÜRK MİLLİ MÜCADELESİ'NİN ÖZETİ

20. Yüzyılın ilk çeyreği, bütün dünyada önemli olaylara sahne olmuş, bağımsızlık harekâtlarının artması sonunda monarşiler yerini anayasal düzene sahip devletlere bırakmak zorunda kalmış, sömürülen toplumlar bağımsızlıklarını kazanmak için mücadele vermiştir. Bazı imparatorluklarda uzun süre devam eden reformist hareketler yeni süreçte gelişerek halkların demokrasi uğurunda mücadelesi şeklini almıştı. Yirminci yüzyıl başlarında İrlanda'da Sinn Fein (Yalnız Kendimiz) adıyla Cumhuriyet kurulmasını hedef tutan bir siyasi hareket gelişmeye başladı².

1789 Fransız burjuva devriminin “Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik” sloganları ile demokrasi mücadelesi veren bağımsızlar dünyanın bütün kıtalarında çok önemli başarılarla imza attılar. Sırasıyla bunların bazılarını hatırlatmakta yarar vardır:

- Panama Kolombiya'dan (1903), Norveç İsveç'ten (1905), Yeni Zelanda Birleşik Krallık'tan (1907), Finlandiya Rusya'dan (1917), Estonya ise Litvanya'dan (1920) bağımsızlığını ilan etti. Türk Kurtuluş Savaşı (1919) başladı.

- Rusya'da (1906), Osmanlı'da (1908) Meşrutiyet ilan edildi

- Çin Cumhuriyeti (1912), Batı Trakya Türk Cumhuriyeti (1913), Rusya Sovyet Cumhuriyeti (1917), Ukrayna Halk Cumhuriyeti (1917) Batum'dan Ordubat'a, Ağrı'dan Ahıska'ya Milli Şura Hükümeti (sonralar adını “Cenubi

2 Coğrafya Dünyası, İrlanda, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/irlanda.htm>. (İnternet alıntılarının tarihi: 20.09.2012)

Garbi Kafkas Cumhuriyeti ve ya Kars Cumhuriyeti” olarak değiştirdi) (1918)³, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan’da Demokratik Cumhuriyetleri (1918), Almanya’da Weimar Cumhuriyeti (1919)⁴, Fas’ta Rif Cumhuriyeti (1921) kuruldu⁵.

Rusya’daki 1917 Ekim Devrimi ve Türkiye’deki 1919–1922 yılları arasındaki Ulusal Kurtuluş Savaşı, her iki komşu ülke arasındaki düşmanlığa son vermişti.

3 Aralık 1917’de Sovyet Hükümeti’nin Rusya ve Doğu Müslümanlarına demeci yayınlanmıştır⁶. Bolşevik Rusya’nın durumu az çok Türkiye’ye benziyordu;

- Rusya Polonya ile yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştı.

- Türkiye’yi işgal eden İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan, aynı zamanda Güney Rusya, Kırım ve Kafkasya’yı da işgal etmişlerdi; yani düşmanlar müşterekti.

- Türkiye’yi işgal eden devletler TBMM’ye karşı Padişah ve Halifeyi desteklerken, diğer taraftan da Sovyetlere karşı ihtilalci Beyaz Ordu’yu destekliyorlardı.

- İngiltere İstanbul’a, Anadolu’ya, Kafkasya’ya, İran’a ve Afganistan’a hâkim duruma gelmekle Rusya’yı güneyden kuşatmış oluyordu. Ayrıca Anadolu’nun bir bölümünü de Yunanistan’a vermeyi planlıyordu. Oysa bağımsız bir Türkiye, İngiliz tehlikesini uzaklaştıracaktı.

- İngiltere, bağımsız Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin kurulmasına destek olmuş ve Kafkasya’da Rusya’ya bir baraj kurmuştu. Bu baraj, Türk -Rus işbirliğiyle yıkılabilirdi.

- Boğazların, bağımsız ve dost Türkiye’nin elinde bulunması Sovyetler için güven kaynağı idi.- Sovyet Rusya, **Mustafa Kemal Paşa** önderliğinde Anadolu hareketinin başarılı olacağını, Kemalist hareketin yerini bir Bolşevik idaresine bırakacağını ümit ediyordu. Bu arada, Ermeniler lehine toprak talebinde bulunmayı tasarlıyordu

3 Seyfeddin Buntürk, **Rus Türk Mücadelesi’nde Ahıska Türkleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2007, s.157 -159

4 20 yüzyıl olayları, http://tr.wikipedia.org/wiki/20._y%C3%BCzy%C4%B1. (İnternet alıntılarının tarihi: 20.09.2012)

5 Rif Cumhuriyeti, http://tr.wikipedia.org/wiki/Rif_Cumhuriyeti. (İnternet alıntılarının tarihi: 20.09.2012)

6 **Novyşaya İstoriya, Stran Zapodnoy Evropı i Ameriki 1918–1939**, AN SSSR İnstitut İstorii, İzdatelstvo Sotsialno- Ekonomičeskoj Literaturı, Moskova, 1959, s. 39.

- Ankara, Kafkasya'da Bolşevik yönetimlerin kurulmasına göz yumma karşılığında Doğu Cephesi'ni güvenceye alarak, tüm gücünü Batı Cephesi'ne aktarabilmişti. Savaşın kazanılmasında bunun önemli bir rolü olmuştur. Sovyet Rusya, Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü kabul ederek kapitülasyonları reddeden ilk devlettir. Bu, Ankara için önemliydi⁷.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki yakınlaşma için ilk girişim Sovyetlerden gelmiştir

Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış, oradan birkaç gün sonra Havza'ya geçmiştir. Emekli Süvari Albayı Hüsameddin **Ertürk**'e göre; Havza'da Rus Miralay'ı **Budiyonni** (Mareşal) başkanlığındaki Sovyet heyeti ile görüşmüştür. Sovyet heyetinin Havza'dan büyük bir ümitle ayrıldığı bilinmektedir.

Mustafa Kemal Paşa, gerekli yardımın Doğu'dan gelebileceğine inanıyordu. Bu yüzden, Erzurum Kongresi günlerinde Bolşeviklerle temasa geçmeye çalışıyordu.

13 Eylül 1919'da **Çiçerin** Türkiyeli işçi ve köylülere yaptığı çağrıda Türk anavatanının ancak Türk işçi ve köylüsünün çabası ile kurtarılacağını, "Rus işçiler ve Köylüler Hükümeti'nin" kardeşlik elini uzatmaya hazır olduğunu belirtmektedir.

Sivas Kongresi'nden bir iki ay sonra (Kasım 1919), Kafkas Bolşevik Orduları Başkumandanı Şalva **Eliava**, gizlice İstanbul'a gelerek, Türklerle temasa geçmiş, emperyalizm cephesi karşısında Türk devletini tanıyacıklarını ve süratle yardıma başlayacaklarını bildirmişti.

Eylül 1919'da **Mustafa Kemal Paşa**, **Halil Paşa**'yı gizlice Rusya'ya göndermiştir. Bu, Anadolu'nun Sovyetlerle münasebete girmek için yaptığı ilk teşebbüs olarak kabul edilebilir. 1920 yılı başlarında, Moskova'ya giden **Halil Paşa**, Anadolu'ya ilk silah ve para yardımını sağlamıştı⁸.

Sakarya zaferi, Ankara'nın kuvvetli olduğunu göstermiş ve Rusları Türklere karşı müsait bir duruma getirmişti. Rusya, İstanbul Hükümeti'nin Türkiye'ye

7 Bilgihan Çolak, "Atatürk Dönemi Türk – Rus İlişkileri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İlker Alp, Edirne Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2007, s. 28.

8 Tefik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Kent Basımevi, C 1, Ankara, 1981, s. 145.

hâkim olmasını istememiş, Ankara'yı daima tercih etmiştir. Ancak, İstanbul Hükümeti'nin galip gelmesi ihtimaline karşı da **Enver Paşa**'yı yedek olarak elinde tutmuştur

1919 yılının sonu ile 1920'nin başında ortaya çıkan bir Türk - Sovyet yakınlaşmasını, özellikle İngiltere endişe ile karşılamıştır. Hatta 1920 Mayıs'ında Londra'da Sovyet-İngiliz antlaşmasının görüşmeleri yapılırken Başbakan Lloyd **George**, bu anlaşmaya, Sovyetlerin Kemalistlere yardım etmemesi şartını koydurmak istemiş ve Sovyetler de bunu reddetmişlerdir

23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açılmıştır

Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1920'de Sovyet lideri **V.İ. Lenin**'e bir mektup göndermiştir. Bu mektupla, Ankara ile Moskova arasında diplomatik münasebetlerin kurulmasını, Misakımilli'nin tanınmasını, askerî ve siyasî bir ittifak ile yabancı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesini istemiştir⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın **Lenin**'e gönderdiği mektuba, Hariciye Komiseri **Çiçerin** 3 Haziran 1920'de cevap mektubu göndermiştir. 3 Haziran 1920 tarihli mektup ile Sovyet Hükümeti TBMM'yi resmen tanımış ve iki hükümet arasında diplomatik münasebetler resmen kurulmuştur.

Mektubun cevabını beklemeden, 11 Mayıs 1920'de TBMM Hükümeti'nin Hariciye Vekili olan **Bekir Sami Bey'in** başkanlığında beş kişilik bir heyet Trabzon - Batum - Bakü yolu ile Moskova'ya gönderilmiştir.

Heyet, 11 Mayıs 1920'de yola çıkmış, Ulukışla, Niğde, Refahiye ve Erzincan yoluyla Erzurum'a varmış ve orada **Kâzım Karabekir Paşa** ile buluşmuştur.

Türkiye ile dostluk ilişkileri kurulamadığı için Taşnak Ermenistan ve Menşevik Gürcistan topraklarından geçerek (Kars - Gümrü - Tiflis - Bakü yoluyla) trenle Moskova'ya gitmek imkânsızdı.

Bekir Sami Bey başkanlığındaki Heyet, 19 Temmuz 1920'de Moskova'ya varmış, 24 Temmuz 1920'de Sovyet Hariciye Komiseri **Çiçerin** tarafından kabul edilmiştir. Bu görüşmede Komiser Vekili Ermeni asıllı **Karahan** da bulunmuştur

Türk heyeti, 14 Ağustos 1920'de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti devlet reisi **V.İ. Lenin** tarafından kabul edilmiştir.

9 **Novaya İstoriya Turtsii**, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1968, s. 40-41; Bilgihan Çolak, **a.g.e.**, s. 45.

Bu görüşmelerde **Lenin**, mazlum milletlere yardımın Sovyet Hükümeti'nin esas prensiplerine dayandığını, emperyalistlere ve özellikle de İngiltere'ye karşı savaşa devam eden Türk milleti hakkında pek samimi hisler beslediklerini ve Türkiye'ye yardım edeceklerini belirtmiştir¹⁰.

Moskova'da bir dostluk antlaşması projesi hazırlanmış ve 24 Ağustos 1920 tarihinde Türk ve Rus delegeleri tarafından parafe edilmiştir. Ancak **Çiçerin**'in Ermenistan için talepleri üzerine antlaşma imzalanamayacaktır.

Antlaşma maddeleri her iki taraf delegeleri tarafından parafe edildikten üç gün sonra **Çiçerin**, Türk heyeti reisi **Bekir Sami Bey**'i davet etmiş ve Ermenistan'a Van ve Bitlis'ten mutlaka bir kıtanın terkinin zorunlu olduğunu, Türklere yapacakları yardımın bu esaslara dayandığını bildirmiştir.

Bekir Sami Bey, durumu Ankara'ya bildirmek için heyette bulunan **Yusuf Kemal Bey**'i yola çıkarmıştır. **Yusuf Kemal Bey** uzun yolculuktan sonra Trabzon'a gelerek 18 Eylül 1920'de bir telgrafla TBMM başkanlığına bilgi vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa bu telgrafın arkasından, **Kâzım Karabekir Paşa**'ya, harekâta geçmesi için gerekli direktifi göndermiştir.

Bekir Sami Bey, 11 Eylül 1920'de Moskova'dan ayrılmış, 1 Şubat 1921'de gezi hakkındaki raporu TBMM'ye sunmuştur.

2 Aralık 1920'de Ermenilerle imzalanan Gümrü Antlaşması ile Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır gibi elden çıkmış olan yerler yeniden Türk topraklarına katıldı.

Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasından bir gün sonra, Erivan'da Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. Sovyet Ermenistan'ı Dışişleri Komiseri **T. Bekzadiyan** Ankara Hükümeti'nden, yeni bir antlaşma teklifinde bulunmuştur.

21 Kasım 1920'de Batı Cephesi Kumandanı olan **Ali Fuat Paşa**'nın Moskova büyükelçiliğine atanmıştır.

Moskova'ya gidecek ikinci TBMM heyeti İktisat Vekili **Yusuf Kemal Bey** başkanlığında, Maarif Vekili Doktor **Rıza Nur Bey**'den ve Büyükelçi **Ali Fuat Paşa**'dan oluşuyordu.

10 **Turetskaya Respublika (Spravoçnik)**, AN Az.SSR İnstitut Vostokovideniye, Baku, 1986, s. 9-10.

Heyet, uzun bir yolculuktan sonra 19 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmış, uzun süren müzakerelerden sonra, 16 Mart 1921'de Türkiye ile Sovyet Rusya arasında Moskova Antlaşması imzalanmıştır.

Moskova Antlaşması, TBMM için büyük başarıdır. Büyük bir devlet TBMM Hükümeti'ni resmen tanımıştır. Türkiye Doğu Cephesi'ndeki kuvvetlerini batıya kaydırma olanağına kavuşmuştur.

Kafkas Cumhuriyetlerinin bu antlaşma hükümlerini kabul ettiklerini kanıtlayan bir antlaşmanın imzalanması gerekiyordu. Kafkas devletleriyle görüşmelere, 26 Eylül tarihinde Kars'ta başlamışlardır. Görüşmelerde TBMM Hükümeti'ni **Kâzım Karabekir Paşa, Veli Bey, Muhtar Bey ve Memduh Şevket** Beyler; Ermenistan'ı **Askanaz Mravyan ve Poghos Makintsyan**; Azerbaycan'ı **Behbut Şahtahtinski**; Gürcistan'ı **Şalva Elyava ve Aleksandr Svanidze**; Sovyet Rusya'yı **Yakov Ganetski** temsil etmiştir. Hayli çetin geçen müzakerelerden sonra Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Devletleriyle 13 Ekim 1921'de Kars'ta Antlaşması imzalanmıştır¹¹.

26 Ocak 1922'de **Semiyon Aralov**, Sovyetler Birliği'nin tam yetkili elçisi olarak Ankara'ya gelmiştir.

Sovyet yönetimi Ukrayna'daki Sovyet orduları Başkomutanı General **Mihail Frunze** başkanlığındaki yeni bir kurulu Ankara'ya gönderdiler. 5 Kasım 1921'de yola çıkan **Frunze** heyeti, Tiflis'te Sovyet temsilcisi **B.V. Legran**'dan Ankara'ya götürülmek üzere 1.100.000 altın ruble teslim aldı. Heyet, 13 Aralık 1922'de Ankara'ya geldi

Frunze'nin 23 gün süren Ankara ziyareti sırasında, millî kuvvetlere yapılacak yeni askerî yardımlar, Türk kuvvetlerinin durumu ile ilgili meseleler üzerinde görüşmeler yapılmış ve 2 Ocak 1922'de Türkiye ile Ukrayna arasında, Kardeşlik ve dostluk Antlaşması imzalanmıştı.

Millî Mücadele'ye başlarken büyük ölçüde askerî ve ekonomik yardıma ihtiyaç vardı. İlk Sovyet yardımı ile yola çıkan **Halil Paşa**, Temmuz 1920'de yüz bin lira değerindeki altınla Moskova'dan ayrılmıştı. O, uzun ve tehlikeli yokçuluktan sonra Nahçıvan'a varmıştı. Daha sonra Karaköse'ye geçerek,

11 Özlem Çolak, "**Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)**",Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hayri Çapraz, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2010, s.110 – 112; Seyfeddin Buntürk, **a.g.e.**, s. 176 -178; Bilgihan Çolak, **a.g.e.**, s. 83.

külçe halindeki altınları Karaköse'deki Tümen Komutanı **Cavit Bey**'e teslim etmiştir.

Aralık 1920 ile Mayıs 1922 tarihleri arasında nakit olarak ödenen toplam meblağın 11 milyon altın rubleye tekabül ettiği anlaşılıyor. 11 milyon rublenin Türk parası olarak kıymeti 77 milyon liraya eşit olur. 1921 yılında toplam bütçenin 79 milyon Türk Lirası'na eşit olduğuna göre, para olarak yapılan yardımın önemi meydana çıkmaktadır. Şöyle ki, yapılmış toplam yardım, Milli Mücadele'de, Ankara Hükümetinin bir yıllık toplam bütçesine eşit derecede olmuştur¹².

SOVYET TARİHÇİLERİNİN TÜRK MİLLİ MÜCADELESİNE GENEL YAKLAŞIM İLKELERİ

Rusça yayınlanan ve isim indekslerinin de ele alındığı Türkiye Bibliyografyası¹³ kitabı kaynak açısından çok değerli kitaptır. A.K. Sverçevskaya ve T.P. Çerman tarafından hazırlanan kitap Marksist –Leninist ideolojisi banilerinin Türkiye ile ilgili eserleri ile başlıyor. Türkiye Tarihi, Ekonomisi, Edebiyatı, Bilim ve Kültürü gibi bölümlerden ve 744 sayfadan oluşan kitapta, 15 bin 797 eser ismi bulunmaktadır. “1918 – 1923 Yıllarında Türk Halkının Milli Kurtuluş Savaşı. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu” alt başlıkta ise 178. sayfadan 192. sayfaya (3450 numaradan 3840 numaraya) kadar 390 bilimsel eser ve makale ismi yer almaktadır. Bu istatistik bilgiler Sovyetlerde Türkiye ile ilgili konulara, özellikle Türk Halkının Milli Mücadelesinin araştırılmasına önem verdiklerini ortaya koymaktadır. Bölümde **G.S. Akopyan**'ın, **V.V.B. Altman**'ın, **G. Astakhov**'un, **İ. Butayev**'in, **B.G. Gafurov**'un, **Gurko – Kryajin**'in, **A. Jeltyakov**'un, **P. Kitaygorodski**'nin, **V. Melikov**'un, **A.F. Miller**'in, **M. Pavloviç**'in (**veltman**), **N. Sokolski**'nin, **A.M. Şamsuttinov**'un, **K. Şef**'in, **N.Z. Efendiyeva**'nın eserleri dikkat çekmektedir. Sovyet tarihçilerinin genellikle çalışmalarına **K. Marx**, **F. Engels** ve **V.İ. Lenin**'in konu ile ilgili genel veya özel görüşleri ile – (Diyalektik ve Tarihi Materyalizm temelinde) başladığı, o görüşler bazında veri ve kaynakları incelediği bilinmektedir. Bu ortamda düşünce özgürlüğünün kısıtlandığını ve başka tür yaklaşımların kanunen yasak olduğunu belirtmeye lüzum yoktur.

12 Osman Okyar, **a.g.e.**, s. 188.

13 A.K. Sverçevskaya, vd **Bibliyografiya Turtsii** (1917 – 1975gg.), (Sostaviteli, T.P. Çerman), Akademiya Nauk SSSR, Ordena Trudovoğo Znamenı Institut Vostokovedeniya, İzdatelstvo Nauka, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova, 1982.

Fakat sosyal bilimciler Marksist yorumları ve anti Marksistlere eleştirilerini “kaynaklarla” yanıtlamaya caba göstermişlerdir.

Ekim İhtilali sonrası Türk halkının Milli Mücadelesi Sovyet tarihçilerinin, özellikle Türkologlarının dikkatini celp etmekteydi. Çünkü bu dönem Türk halkının tarihinde dönüm noktası olarak bilinmekteydi¹⁴.

Sovyet tarihçileri Türkiye’deki bağımsızlık uğrunda yapılan milli mücadelenin farklı konularda araştırmaya çalışmış, fakat bu mücadele yeteri kadar araştırılmamış veya ayrı-ayrı dönemlerde bağımsızlık savaşını farklı noktalarına vurgu yapıldığı gözlemlenmiştir. Oysaki Türk halkının Milli Mücadelesinin tarihini, siyasi ve sosyoekonomik faktörlerini, mücadelenin iç ve dış kaynaklarını, savaşların gidişatını, tarihi surecilerini, Sovyet - Türkiye ilişkilerinin kurulması ve pekiştirilmesini, cumhuriyet uğrunda yapılan siyasi, iktisadi, kültürel politikaların ve askeri operasyonların analizlerini yapmak, Atatürk ve arkadaşlarının başarılarının nedenlerini ortaya koymak daha yararlı olabilirdi¹⁵.

Bilindiği gibi, Sovyet tarihçileri Türkiye’deki milli mücadelenin ve mücadele döneminde iç - dış politikalarının analiz edilmesinde sömürgeci ve bağımlı ülke halklarının milli mücadelesi hakkında **V.İ. Lenin**’in eserlerinde ortaya koyduğu görüşlerini esas almışlardır¹⁶. **V.İ. Lenin** emperyalizm ve sosyalist ihtilalleri döneminde esarete kalan mazlum halkların milli bağımsızlık mücadelesi hakkında materyalist bir görüş ortaya koymuştur. Anlaşılan o ki, Milli Mücadele konusunda Sovyet bilim adamlarının savundukları Leninci görüşler ve iddialar genellikle şunlardır:

- Mazlum halkların sömürgeciliğe karşı milli bağımsızlık mücadelesi milli bağımsız devletlerin kurulmasıyla sonuçlanacaktır;

- Rus devrimi bütün Asya’da yüz milyonlarca insanın bilincinde silinmez izler bırakmıştır. Bunu Türkiye’de, İran ve Çin’deki devrimler kanıtlamaktadır¹⁷;

14 Nilufer Efendiyeva, **Borba Turetskoğo naroda protiv Frantsuzskikh okupantov na Yuge Anatolii (1919 – 1921gg.)**, AN Az.SSR İnstitut Narodov Blijneğo i Srednoğo Vostoka, İzdatelstvo AN Az.SSR, Baku, 1966, s. 3.

15 Y.E. Bağirov “Türkiye’de Milli - Azatlık Harekâtına Dair Menbe ve Edebiyatın Kısa İcmalı” Makalesi, **Türkiye Tarihi Meseleleri**, s. 79 – 94, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Yakın ve Orta Şerk Halkları İnstitutu, Elm Yayınevi, Baku, 1972, s. 79.

16 Nilufer Efendiyeva, **a.g.e.** s. 5.

17 **Novaya i Noveyşaya İstoriya (1870- 1976)**, Moskova Vişşaya Şkola, 1978, s. 130-131.

- Ezilen halkların bağımsızlık mücadelesi dönemi burjuva demokratik devrimleri dönemidir.

- Doğu halkları çoğunlukla çalışkan, sömürülen köylü kitlesinden ibaret olup, milli özgürlük hareketinin temel güçlerini, ayrıca mili burjuvanın sosyal güvencesini teşkil etmektedir. Milli burjuva emperyalizme ve feodaliteye karşı mücadelede pozitif bir güç olarak ortaya çıkar. Fakat sınıfı özelliğine göre dış (emperyalizmle) ve iç düşmanlarla iş birliği karakterine sahiptir. **Lenin** Doğu ülkelerindeki milli burjuvanın ikili karakterde olduğunu iddia ederek kayıt ediyordu ki, sömürgeci milletlerin milliyetçiliğini sömürülen milletlerin milliyetçiliğine karşı koymak olmaz:” ...mazlum milletin burjuva milliyetçiliğinde zulme karşı demokratik bir içerik vardır, bizde bu içerikten yanayız.”¹⁸.

- Batı işçi sınıfının doğu halklarının milli mücadelesiyle olan ortak devrimci cephesi, dünya emperyalizmin birleşmiş güçleri üzerinde başarıya ulaşmanın en uygun yoludur, milli mücadeleye yardım işi ise dünya işçi ve komünist hareketinin, sosyalist devletlerinin uluslararası bir görevidir.

SOVYET KAYNAKLARININ DÖNEMLERİ VE BİBLİYOGRAFYASI

Türk Milli Mücadele konusunun Sovyetlerde araştırılmasını tahmini üç döneme ayırmak mümkündür:

Birinci Dönem; 20.yılları ve 30.yılların Birinci yarısını,

İkinci Dönem; 30.yılların İkinci yarısından 50.yılların Birinci yarısına,

Üçüncü Dönem ise 50.yılların İkinci yarısından Sovyetlerin çöküşüne kadar ki dönemi kapsamaktadır¹⁹.

Bu küçük hacimli araştırmamızda, Sovyet kaynaklarını dönemlere göre, genel olarak değerlendirmek durumundayız.

Anlaşıldığı gibi, Sovyet – Türkiye ilişkilerindeki siyasi durum ilmi çalışmalara ve eserlere de yansımaktadır. Zira ilişkilerin gergin olduğu dönemde eleştirilerin dozu artmaktadır. Birinci dönem, ister Türk – Rus ilişkileri (1918-1921), isterse de Sovyet - Türk ilişkileri (1921-1938) bakımından bazı olumsuzluklara rağmen altın bir çağdır. İkinci dönem ise, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya üzerindeki zaferden mest olmuş Sovyetlerin Türkiye ile savaşı göze ala-

18 V.İ. Lenin, **Eserleri**, C 20, 4.Baskı, Bakı 1969, s. 419-425.

19 Y.E Bağirov, **a.g.m.**, s. 82.

cak kadar saldırgan bir politika izlediği dönemdir. Stalin'in bu yanlış politikası Türkiye'nin NATO'ya girmesine ve üçüncü dönemin – Soğuk Savaş döneminin başlanmasına neden olacaktır. Soğuk Savaş'ın özellikle, **N. Khuruşov** ve **M.S. Gorbaçov** iktidarı dönemlerinde her iki tarafın, dostluğu yeniden kurma teşebbüsleri bölgesel politikalarındaki fikir ayrılığı nedeniyle sonuçsuz kalmış, Sovyetler Birliği tarihi karışmıştır.

Hatta **N. Khuruşov**'un hâkimiyeti döneminde Sovyetlerin Stalin politikalarından vazgeçerek ilişkileri normalleştirme çabaları bile bazı eserlerde bariz şekilde görünmektedir. Yazarların etnik kimliği de bazen olaylara münasebette ortaya çıkmaktadır. Örneğin: Türkologların önemli bir kısmını Ermeni tarihçileri oluşturmaktadır. Bu “tarihçiler” eserlerinde, bir yerden kumanda almışçasına 1915 olaylarına - genosit (soykırım), katliam, kıyım şeklinde değinmeden edemiyorlar²⁰. Bazıları özellikle “Doğu Ermenistan”ın elden çıkmasında Gürcüleri ve Azerbaycanlıları ihanetle suçluyorlar. Fakat aralarında bir kısım - **O. Kaçaznuni**²¹ gibi yazarlar, 1915 olaylarına değinirken, “ağlamanın bir anlamı – faydası yok. Biz Rusların galip geleceğine inandık ve onların saflarında yer aldık. İngilizler ve Ruslar bizi kandırdılar. Osmanlı Devleti ise normal bir devlet gibi gerekenleri yapmıştır” – gibi ifadelerle Ermenilerin savaş sırasındaki ihanetini ortaya koyabilecek cesareti gösterebiliyor. Bazı Gürcü tarihçileri²² ise fırsat düşen gibi – İkinci Dünya Savaşı sonrası Stalin Politikalarına uygun şekilde toprak iddialarında bulunmuşlardır²³. Soğuk Savaş döneminde bazı Azerbaycan kaynaklarında Kafkas İslam Ordusunun Azerbaycan'daki faaliyetleri çarpıtılmış,

20 G.G. Mikaelyan, **Kilikiyskoye armyanskoye gosudarstvo**, Erivan, 1952, s. 492; E.A. Georgiyan, **Turetskaya Respublika, Osnovniye İnstituti Gosudarstvennoğo Stroya**, AN SSSR, İnstitut Vostokovedeniye, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1975, s. 17; Yu.A. Petosyan, **Osmanskaya İmperiya, Moguşestvo i gibel, İstoriçeskiye oçerki**, Nauka, Moskova, 1990, s. 255- 256

21 **Ovannes Kaçaznuni, Daşnaktsyun Bolşe Neçeğö Delat, Elm Yayinevi, Baku, 1990, s. 11-12**

22 M.Kh. Svanidze, İzüçeniye vı Gruzii İstorii Turtsii za 30 let (1945-1975), **Tyurkologiçeskiy Sbornik 1976**, AN SSSR İnstitut vostokovideniya, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1978, s. 131- 140.

23 S. Djanaşıya (Prof. Dr.) ve N. Betdzenaşvili (Prof. Dr.), “Türkiye'den Haklı İsteklerimiz”, **Kommunis Gazetesi**, Tiflis, 19 Aralık 1945; O.İ. Gigineyşvili, Kavkazskiy front i nekotoriye voprosi vneşney politiki Turtsii vı peryod pervoy mirovoy voyny, - **Trudi TGU**, T.91, Tıblisi, 1960, s. 385 – 411 (Gürcüce); K. Zavriyev, **Noveşşey İstorii severo-vostoçnikh vilayetov Turtsii**, Tıblisi, 1947.

işgal ve istila gibi yanlış değerlendirmeler yapılmıştır²⁴. Sovyetlerin sön yıllarında ise Azerbaycan basınında Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi ile ilgili **K. Karabekir Paşa**'nın görüşleri esasında yazılan ve 26 Nisan 1920 yılında Moskova'ya gönderilen mektupla ilgili farklı görüşler ortaya koyulmaktadır. Bir grup bu mektubu gizli Rus-Türk antlaşması olarak kabul etmektedir. Ayrıca Sovyetlerin son döneminde Azerbaycan tarihçileri **Nuri Paşa**'nın Kafkas İslam Ordusu'nun Askeri operasyonlarından, Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya halklarının bağımsızlık mücadelesine katkılarından büyük övgü ile bahsetmektedirler²⁵.

Genellikle Milli Mücadele Konusu veya Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili birçok konular Sovyet kaynaklarında Sovyet-Türkiye ilişkilerinin ekseninde ele alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin NATO'ya girişi döneminde ve sonralar - Soğuk savaş döneminde **Atatürk** dönemindeki pekiştirilmiş Sovyet-Türkiye ilişkilerinin bozulması nedeniyle, konular farklı şekilde değerlendirilmiştir²⁶.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsızlığı, savaş sonrası NATO'ya girişi ve kırk sene devam eden soğuk savaş döneminde Sovyet Türkologları Türkiye ile ilgili konulara ideolojik yaklaşarak, ister Osmanlı İmparatorluğu tarihini, isterse de Türkiye Cumhuriyeti tarihi ile ilgili konuları yanlış yorumlayarak, sübjektif şekilde ele almaya çalışmışlardır.

Fakat bununla birlikte bu dönemin ürünü olan eserlerde bazı olaylara objektif yaklaşma çabası gösterilmiştir²⁷.

Birinci dönemde, Sovyet devlet adamlarının ve komünist parti yöneticilerinin - **M.İ. Kalinin** 'in (M.İ. Kalinin. İzbranniye proizvedenya. T.1-4. M.,1960-1962), **M.İ. Kirov** (M.İ. Kirov. İzbranniye stati i reçi. M., 1939-1957), **N. Nerimanov** (N. Nerimanov. Lenin hakkında. Bakü, Azernesir, 1957), **G.K. Orco-**

24 İ.A. Hüseyinov, vd., **Azerbaycan Tarihi**, C 3, Az.SSR EA Tarih İnstitutu, "Elm" Yayınevi, Bakı, 1973, s. 152-178.

25 Manaf Süleymanov, **Eşittiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim**, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakı, 1987, s. 205- 222; Memmed Aslan, **Erzurumun Gediğine Varanda... (Seyahat çizgileri, yol düşünceleri)**, "Işık" Yayınevi, Bakı, 1985.

26 M.G. Orudjev, **Borba İmperialistiçeskikh Derjav za Pribleçeniye Turtsii vı Pervuyıu Mirovuyıu Voynu**, İzdaniye AGU, Bakı, 1975, s. 140-141.

27 M.P. Pobedina, vd, **Afganistan, İran, Turtsiya** , İzdatelstvo Ministerstvo Prosveşeniya RSFSR, Moskova, 1961, s. 148-149.

nikitze (G.K. Orconikitze. İzbranniye stati i reçi. M.,1939), **İ.V. Stalin**'in (İ.V. Stalin. Eserleri, 3,4,5,6,9,10.ciltler), **M.V. Frunze**'nin (M.V. Frunze. Sobranniye Soçineniy- Po tu storonu Çyornoğo morya, T.1, M.,1929) ve **G.V. Çiçerin**'in (G.V. Çiçerin Stati i reçi. Po voprosam mejdunarotnoy politiki, M.-L., 1961) katıldıkları veya tanık oldukları olaylar hakkındaki düşünce ve yorumları, nutuk ve makaleleri Türk halkının milli mücadelesinin, Sovyet -Türkiye ilişkilerindeki gelişmelerin yorumunda araştırmacılara yön vermektedir.

Sovyetler Birliği'nde basılan ilk belgeli kaynakların tarih bilgisinde çok önemi vardır. Bu belgelerde Sovyet cumhuriyetlerinin, ölüm kalım savaşına giren Türkiye'ye dostluk bağlarının yaptığı samimi yardımlarını çok açık şekilde ortaya koymaktadır. Bunun dışında bu belgelerden emperyalistlerin ve onların taşeronlarının fitne kar emelleri ortaya çıkmaktadır. Sovyet devlet arşivlerinde basılmamış belgeler de esas kaynaklardandır. Bu belgelerde Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye'deki siyasi, sosyoekonomik durum, Sovyet-Türkiye ilişkilerindeki gelişmeler, **M.B. Frunze**'nin Türkiye gezisi Azerbaycan'ın Türkiye'de olan ilk büyükelçisi **İbrahim Ebilov**'un faaliyeti **Atatürk**'ün görüşleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi' (TBMM)'ndeki konuşmaları ayrıntılı şekilde yer almaktadır²⁸.

M.P. Pavloviç'in (M. Pavloviç. Revolyutsinnoya Turtsiya. M.,1921; Borba za Aziyu i Afriku. M.,1923). **V.A. Gurko-Kryajin**'in (V.A. Gurko-Kryajin. İstoriya revalütsiya vı Turtsii. M.,1923; Natsiyanalno-Osvoboditelnoye divijenye na Blijnem Vostoke, M.,1923; Blijniy Vostok i derjavı. M., 1925), **K. Yust**'un (K. Yust. Anatoliyskaya peçat. Tiflis 1922), **G. Astakhov**'un (G. Astakhov. Ot sultanata k demokratiçeskoy Turtsii. M – L. 1926), **İrandust**'un (İrandust. Dvijuyşiye sılı Kemalskoy revolyutsii. M.- L. 1928), **İ. Butayev**'in (İ. Butayev. Problema Turtsii. M., 1925), **P. Kitaygorodski**'nin (P. Kitaygorodski. Ot kolonialnoğo rabstva k natsionalnoy nezavisimosti. M., 1925), **N. Sokolski**'nin (N. Sokolskiy. Oçerki Sovremennoy Turtsii. Tiflis 1923), **A. Alimov**'un (A. Alimov. “ Oçerki İz istorii Vostoka vı epohu imperializma” kitabından. M. – L.1934), **Melnik**'in (Melnik. Respublikanskaya Turtsiya.M., - L., 1927; Turtsiya M., - L.,1929; Turtsiya M.,1937; **A.F. Miller**'in (A.F. Miller'Oçerki noveşey istorii Turtsii. M., - L., 1948; Kratkaya istorii Turtsii.M., 1948), **A.D. Noviçev**'in (A.D. Noviçev. Ekonomika Turtsii vı peryod mirovoy

28 Bağirov, a.g.m., s. 85-86

voyını . M., - L., 1935; Oçerki ekonomiki Turtsii do pervoy mirovoy voyını. M., - L., 1937), **B. Dansing**'in (B. Dansing. Turtsiya. M.1949) ve diğerlerinin milli mücadelenin farklı konularına ait eserleri bir kuşağın bilgi kaynağı olmuştur.

Bu Marksist yazarların eserlerinde Türkiye'de geçen milli mücadelenin birçok önemli konuları ele alınmıştır. Bu eserlerde mücadelenin sosyoekonomik ve ideolojik boyutları, "İttihat ve Terakkî'nin" planları, Rusya'daki Ekim Bolşevik İhtilalî'nin Türkiye'deki mücadeleye etkisi, 1. Cihan Savaşı'nın başlanması ve Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü, Milli Mücadelenin başlanması, Erzurum ve Sivas Kongreleri, Türkiye'de kurulan parti ve cemiyetler, özellikle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin, Milli Mücadeleye yön veren Türkiye'de ilk yasal hükümet ve devlet kurumların - Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) kurulması, emperyalistlerin işgallerine karşı Türk halkının ayaklanması ve bu mücadelenin ayrı ayrı süreçleri, Sovyet-Türk ilişkilerinin kurulması, Türkiye Komünist Partisi'nin ortaya çıkması, **Atatürk** ve arkadaşlarının bu mücadeleyi zaferle sonuçlandırması, saltanatın ortadan kaldırılması, Lozan Konferansı, Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması ve nihayet cumhuriyet anayasasının kabul edilmesi gibi birçok konular dile getirilmiştir. Fakat bazı eserler ciddi anlamda bilimsel içerik taşımamış, bazen olaylar çok basit şekilde aktarılmıştır.

Milli mücadele döneminde Türkiye'de çalışan Sovyet diplomatları, devlet ve sanat adamlarının anıları da kaynaklardan sayılabilir.

Sovyet Rusyasının Türkiye'deki büyükelçisi **S.İ. Aralov**'un (S.İ. Aralov. Vospominaniya sovyetsikogo diplomata. 1922 – 1923. M., 1960; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları. Çeviren: **Hasan Ali Ediz**, İkinci Baskı, Ankara 1985) ve Sovyet diplomatı **N. Raviç**'in (N. Raviç. Molodost veka- Voenniye memuarı. M.,1960) anılarında Sovyet bilim adamlarına belli olmayan birçok bilgilere değinilmiş, **Atatürk**'ün Sovyet-Türkiye ilişkilerindeki faaliyetleri, **Enver Paşa**'nın planları, **Kazım Karabekir Paşa**'nın operasyonlarından bahsedilmiştir. Bu eserler olayları vuku bulduğu dönemde yazıldığı için objektif olmalarına rağmen Sovyet – Türkiye ilişkilerinin sonraki aşamalarında özellikle soğuk savaş döneminde yazılan eserlerde "**Atatürk** ve arkadaşlarının faaliyetlerinin çok abartılması nedeniyle" eleştirilere hedef olmuştur.

Sovyet sanat adamlarından **E.E. Lansere** (E.E. Lasere. Leto vı Ankare. M., 1925), **L. Nikulin** (L. Nikulin Stanbul, Ankara, İzmir. M.,1935), **P. Pavlenko** (P. Pavlenko. Stanbul i Turtsiya. M., 1930), **L. Seyfullina** (L. Seyfullina. Vı strane ukhodyaşığo İslama. M.,1925) ve diğerleri Türkiye’de bulunduğu sırada yapılan devrimlere tanık olmuş, Türk halkının istek ve taleplerini duymuş ve yazdıkları anılarında çok değerli bilgiler aktarmışlardır.

Osmanlı Devletinin parçalanması ile ilgili emperyalist devletlerinin avantyürist politikalarını ortaya çıkartmak açısından çevrileri yapılmış Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinin bazı devlet adamlarının yazdıkları makale ve anılar da milli mücadele konusunun öğrenimi açısından değerlidir. Bu eserlerde bazı yanlış yorumlara, bazı olayların çarptırılarak abartılması ve ya aksine - önemsenmemesine rağmen, yazarlar bazı gerçeklere değinme zorunda kalmışlardır. Böyle devlet adamlarına **David Lloyd George** (Llyod – Corc. Voennıye Memuarı, T. I – VI. M., 1934 – 1938), **Vinston Churchill** (V. Çerçil. Mirovoy krizis. M. – L., 1932), **Raymon Puankare** (R. Puankare. Na slujbe Frantsii. Vospominaniya 1914 – 1918 g., T. 1 – 2. M., 1936), **Lionel Charles Dunsterville** (L.Denstervill. Britanskiy imperyalizm vı Baku i Persii. Vospominaniya. Tiflis 1925) ve **Ye. Khayz** (Ye. Khayz. Arkhiv polkovnika Khayza. T. 1 – 4, M., 1937 – 1944) örnek gösterilebilir.

Milli Mücadelenin farklı konularında Sovyet gazetecileri ve Türkiye’de gezilerde bulunmuş aydınlar da dergilerde gezi notlarını yayınlamışlardır. Milli Mücadelenin özellikleri, saltanatın, halifeliğin ortadan kaldırılması, cumhuriyet ve Anayasanın ilan edilmesi, ülkenin ekonomisi, Türk halkının sosyoekonomik durumu, TKP’nin faaliyeti, Türkiye Cumhuriyeti’nin dış ilişkileri ve diğer konularda “**Borba klasov**”, “**Byulleten NKİD**”, “**Vestnik NKİD**”, “**Voprosı istorii**”, “**Vneşnyaya torgovlyaya**”, “**Za partıyu**”, “**Mejdunarodnaya letopis**”, “**Novıy Vostok**”, “**Ogonyok**”, “**Proletarskaya revolyutsiya**”, “**Smena**” ve diğer dergilerde 1919-1922 arası Türkiye Tarihi konuları ele alınmaktadır.

Türk halkının Milli Kurtuluş Savaşı’nın, Sovyet Türkiye ilişkileri, Sovyet cumhuriyetlerinin mücadele eden Türk halkına maddi ve manevi yardımın, Türkiye’nin dış politikaları konusunda “**İzvestiya**”, “**Jizn natsionalnostey**”, “**Zarya Vostoka**”, “**Bakinskiy raboçi**”, “**Kommunist**”, (Rusça ve Azerbaycan), ve diğer gazetelerde bilgilere yer verilmiştir.

MİLLİ MÜCADELE KONUSUNDA SOVYET KAYNAKLARINDAN ÖRNEKLER İ.B. ELİBEYOV

Etatizm²⁹ hakkındaki makalesinde³⁰ Milli Mücadele ve **Atatürk** devrimlerini Marksist-Leninci ideoloji kapsamında ele alarak, Sovyet tarihçileri için geleceksel olan görüşlerini şöyle aktarıyor:

“Sovyet Tarihçiliğinde Kemalist devrimlere verilen değerlendirmeler her kese bellidir. Kemalistlerin devrimleri antiemperyalist burjuva demokratik devrimi idi. Türk işçi sınıfı sayıca az, siyasi konularda bilgisiz ve gayrı müteşekkil olduğundan Türk halkının Milli Mücadelesine rehberliği milli burjuvazi kendi eline alabilmişti. Türk Devrimlerinin diğer bir özelliği ise onun sosyal ve ekonomik hedefi - programı belli değildi. Milli Mücadelenin esas programı 1920 Ocağında (28) Meclis’in kabul ettiği “Misakımilli” (Günümüz Türkçesi ile Milli Yemin ya da Ulusal Ant), idi. Programın esas amacı Milli devlet kurmak ve onun bağımsızlığını korumaktı. Ekonomik politikalar konusunda programın esas amacı ve prensipleri belirsizdi. “Misakımilli”nin 6.Maddesi şöyledir: “6. Milli ve ekonomik gelişme olanağını elde etmek ve daha çağdaş ve düzenli bir yönetim şeklinde işleri yürütmeyi başarabilmek için, her devlet gibi, bizim de, gelişme sebeplerimizin sağlanmasında tam bir hürriyet ve bağımsızlığa kavuşmamız, varlığımızın ve hayatımızın esasıdır. Bu sebeple, siyasi, adli, mali ve benzeri gelişmelerimize engel kayıtlara karşıyız. Gerçekleşecek borçlarımızın ödeme koşulları da bu ilkelerle çelişmeyecektir³¹”.

İ.B. Elibeyov'a göre, Türk burjuvazisi iktidarı ele aldıktan sonra, kendi pozisyonunu sağlamlaştırmak için bazı reformlar gerçekleştirse de, bu reformlar ne toprak, ne de milli problemleri çözemedi. Kemalistler radikal ıslahat geçirilmesinden yana olmadıklarından, kendi iktidarlarını muhkemleştikten sonra devrimin sona erdiğini bildirdiler. Cumhuriyet Halk Partisi 1935 yılındaki VI kurultayında “ Kemalistler devrimin esas hedefine ulaştığını ve bundan sonra genel sınırları tamamen ve net bir şekilde belirlenmiş olan terakki yolu ile ilerlemekten başka bir şey kalmadığını resmen ilan etti ³².”

29 Etatizm, Türkçe’de “devletçilik” anlamına gelen kelimedir.

30 İ.B. Elibeyov, “Etatizim Hakkında Türk Burjuva Görüşünün Tengidine Dair”, **Türkiye Tarihi Meseleleri**, s. 130 – 175, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Yakın ve Orta Şerk Halkları İnstitutu, Elm Yayınevi, Bakı, 1972.

31 Misakımilli Antlaşmasının Maddeleri, <http://www.islamseli.com/osmanli-tarihi/35623-misak-i-milli-antlasmasin-in-maddeleri.html> (İnternet alıntılarının tarihi: 20.09.2012)

32 Elibeyo, **a.g.m.**, s.139 – 141

Sovyet tarihçisi **G.Z. Aliyev** “Türkiye’de Burjuva Devrim Harekâtları Tarihinden (19.Yy. sonu – 20.Yy.)” makalesinde³³ o sırada Rusya’nın İstanbul sefiri **Zinovyev**, “Kanlı Pazar”ın (9 Ocak 1905- S.B.) ikinci günü İstanbul’da Petersburg’daki işçi sınıfının Başkentte devlet düzenine karşı isyanı hakkında akla gelmez söylentilerin dolaştığını gizli Raporunda kaydederek **V.İ. Lenin**’in görüşlerini desteklediğini belirtiyor. Ayrıca yazar Rusya’nın Rize Konsol Yardımcısı **Mayevski**’nin, Trabzon’daki Rus Konsolu **Brant**’ın arşivlerdeki benzeri Raporlarından aldığı dipnotlarla **Lenin**’in görüşlerini kanıtlamaya çalışıyor.

G.Z. Aliyev şöyle devam ediyor; Rus proletaryası ve köylülerinin kahraman mücadelesi, Doğu Halklarına dolayısıyla Türkiye’de Devrimci hareketleri tetikleyerek hem Avrupa’nın gülcü emperyalist devletlerinin zulmünden, hem de yerli istibdat düzeninden kurtulmak için yol gösterdi³⁴.

Yazar makalesinde, 1905-1907 Rus Devrimini Jön Türklerin hareketine benzerliğini her iki devrimde silahlı isyana önem verdiklerini belirtiyor ve kaydediyor ki, kongre tarafından silahlı mücadele yolunun tercihi Rus Devriminin Türkiye’deki demokratik unsurlara etkisinin neticesidir. Hatta Amerikalıların bile bu benzerliği itiraf ettiğini - “1905 Rus Devrimine çok benzediğini” - ifade ediyor³⁵.

Sovyet kaynakları Milli Mücadele konusunun araştırılmasında Türkiye’deki kaynak, edebiyat ve basının çok önemli rolünü de gösteriliyor. Sovyet tarihçisi **Y.E. Bağirov** “Türkiye’de Milli - Azatlık Harekâtına Dair Menbe ve Edebiyatın Kısa İcmalı” makalesinde³⁶ Türkiye’de milli mücadeleyle ilgili kaynakların milli mücadele konusunun araştırılmasında büyük rolünün kaydederek yazıyordu: **Mustafa Kemal Atatürk**’ün 36 saatlik **Nutku** (**Atatürk**’ün Söylev Ve Demeçleri, C 1 (1919–1938), İstanbul, 1945) ve hatıraları milli mücadele konusunun araştırılmasında, mücadelede halkın büyük rolünün, en önemli siyasi, askeri ve diplomatik konuların analizindeki doyuruculuk diğer anılara fark atıyor. Onun fikrine göre, Nutku’nda **Atatürk** milli mücadelenin ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının aslında tam tarihini yazmıştır.

33 G. Aliyev, “İz İstorii Burjuazno – Revolyutsionnoĝo Dvijeniya vı Türtsii (konets XIX- XX vv.)” , **Türkiye Tarihi Meseleleri**, s. 29 – 79, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Yakın ve Orta Şerk Halkları İnstitutu, Elm Yayınevi, Bakı, 1972.

34 Aliye, **a.g.m.**, s. 48 - 49.

35 Aliyev, **a.g.m.**, s. 78.

36 Bağirov, **a.g.m.**, s. 79 – 94.

Y.E. Bağirov makalesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) zabıtlarının (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Arap alfabesinde), yarım ve dağınık olmasına rağmen çok önemli veri ve bilgiler ortaya koyduğunu göstererek, “zabıtlar, meclisteki milletvekillerinin o dönemde Türkiye’nin iç ve dış durumunu parlamento kürsüsünden bütün ayrıntılarıyla dile getirmişlerdir” – diye belirtiyor. Yazar çalışmasında, TBMM’nin kanunlar külliyatı “**Düstür**”a da (Düstür, 3. Tertip, C 1, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929.) büyük önem vermiş ve bu külliyatın TBMM’nin iç ve dış politikaları konusunda önemli bilgiler verdiğini ifade etmektedir.

Y.E. Bağirov’a göre,

“Milli Mücadele döneminde nizamı ordunun kurulmasına kadar düşmana karşı savaşları yalnız, “milli kuvvetler” isimli çeteler (partizan birlikleri) çıkarıyordu. Bunun dışında o dönemde ülkenin bazı bölgelerinde düşmana karşı savaşan gruplar ortaya çıkmıştır. **Mehmet Arif’in** (Mehmet Arif, Anadolu Milli İstiklal Harbi. Ankara 1924.), **Ali Sahip’in** (Ali Sahip. Klikya Faciaları ve Urfanın Kurtuluş Mücadelesi. Ankara 1924), **Mustafa Nurettin’in** (Mustafa Nurettin. Gaziantep müdafaası. İstanbul 1926), **Cevdet Kerim’in** (Cevdet Kerim. Türk İstiklal Harbi (Garp Cephesi), İstanbul 1923) savaş bölgelerinde vuku bulan en önemli olaylarla ilgili mühim bilgiler veren hatıraları çok değerlidir. Çünkü bu hatıraları yazan yazarlar direnişi organize eden çete gruplarının kumandanları olmuşlardır”³⁷.

Y.E. Bağirov ayrıca Türk devlet adamı ve gazetecisi **Yunus Nadi’nin** (**Abalıoğlu**) 1924 yılı Mayıs ayının 7’sinden 1926 yılı Haziranına kadar Cumhuriyet gazetesinde “Yeni gündem” , “Cumhuriyete kadar” isimli anılarını (Yunus Nadi. “Yeni gündem” “Cumhuriyete Kadar”. “Cumhuriyet” gazetesi Mayıs 1924- Temmuz 1926) da çok önemli kaynak olarak değerlendirmektedir. Onun görüşlerine göre özellikle Yunus Nadi’nin bazı eksik bilgilerine rağmen milli mücadele döneminde emperyalistlere teslim olan İstanbul hükümeti hakkında geniş bilgi vermiştir. **Yunus Nadi** eserinde milli mücadeleyi alkışlamış, ülkenin bağımsızlığı, emperyalist politikaların ortaya çıkarılması, Sovyet-Türkiye dostluğunun önemi hakkında çok değerli bilgiler vermiştir.

Y.E. Bağirov’a göre, **Yunus Nadi** burjuva sınıfına mensup olduğundan ülkedeki yoksul halk kitlelerinin oluşturduğu cemiyetleri ve özellikle TKP’nin faaliyetini keskin bir dille eleştirmiştir³⁸.

37 Y.E. Bağirov, **a.g.m.**, s. 86-87.

38 Y.E. Bağirov, **a.g.m.**, s. 86 - 87

Y.E. Bağirov makalesinde Şevket **Süreyya Aydemir**'in "Tek Adam Mustafa Kemal" (İstanbul 1964 - 1965), **Ali Fuat Cebesoy**'un "Milli Mücadele Hatıraları" (İstanbul, 1953), **Halide Edip**'in "Ateşten gömlek" (İstanbul, 1943), **Ömer Seyfeddin**'in "Yarıncı Turan Devleti" (İstanbul, 1958), **Tekin Alp**'in "Kemalizm" (İstanbul, 1936), **Cahit Burhan**'ın "Gazi Mustafa Kemal" (İstanbul, 1930), **Cevdet Dursunoğlu**'nun "Milli Mücadele'de Erzurum" (Ankara, 1946), **Cemal Bardakçı**'nın "Anadolu İsyanları" (İstanbul, 1940), **Şerif Güralp**'in "İstiklal Savaşı'nın İçyüzü" (İstanbul, 1951), **Nüsamettin Ertürk**'ün "İki Devrin Perde Arkası" (İstanbul, 1957), **İ. Faruk Şükrü**'nün "Sakarya" (İzmir, 1942), **Avni Altın**'in "Her Yönüyle Atatürk" (İstanbul, 1961), **Samet Ağaoğlu**'nun "Kuvayi Milliye Ruhu, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi" (İstanbul, 1944), **Tarik Tunaya**'nın "Türkiye'de Siyasi Partiler (1859 - 1952)" (İstanbul, 1952), **Yusuf Hikmet Bayur**'un "Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti" (İstanbul, 1935); "Türkiye Devlet Dış Siyaseti" (İstanbul, 1943), **A.F. Türkgeldi**'nin "Görüb İştiklerim" (Ankara, 1954), **Ahmet Şükrü Esmer**'in "Siyasi Tarih (1919 - 1939)" (Ankara, 1953), **M. Cemal**'in (**Bilsel**) "Lozan" C1-2 (İstanbul, 1933), **Tevfik Bıyıklıoğlu**'nun "Atatürk Anadolu'da (1919 - 1921)" (Ankara, 1959), **M. T. Göybilgin**'in "Milli Mücadele Başlarken" (Ankara, 1959), **Selek Sabahattin**'in "Milli Mücadele" (İstanbul, 1965), **S. Üstünel**'in "Savaş Yolu, Bir Türk Komünistin Notları" (Sofya, 1952), **Lütfi Reişi**'nin "Türkiye'de İşçi sınıfının Tarihi (Özeti)" (İstanbul, 1951) eserlerinin ve diğer eserlerin analizini ve Marksist yönden eleştirisini yapmaya çalışmıştır.

Sovyet tarihçisi **N.Z. Efendiyeva** "Güney Anadolu'da Fransız İşgallerine Karşı Türk Halkının Mücadelesi"³⁹ adlı Rusça eserinde hem Türk, hem de bazı Avrupa kaynaklarının analizini vermeye çalışmıştır. Yazar **Mustafa Kemal Atatürk**'ün, **Ali Saib**'in, **Ali Fuat Cebesoy**'un, **Ali Fuat Erden**'in, **Ali Kılıdca**'nın, **İzzettin Ferik**'in, **A.İ. Sabis**'in, **E.B. Şapolyo**'nun, **N. Ertürk**'ün, **Adil Bağdadioğlu**'nun, **S. Üzel**'in, **C. Dursunoğlu**'nun, **A.B. Kuran**'ın, **E.Z. Karal**'in, **Y.H. Bayur**'un, **C. Ucok**'un, **A.G. Arısan**'ın, **A.Ş. Esmer**'in, **T. Bıyıklıoğlu**'nun ve bu eserlerindeki Milli Mücadele konusundaki görüşlerinin,

39 Nilufer Efendiyeva, **Borba Turetskoğo naroda protiv Frantsuzskikh okupantov na Yuge Anatolii (1919 - 1921gg.)**, AN Az.SSR İnstitut Narodov Blijneğo i Srednoğo Vostoka, İzdatelstvo AN Az.SSR, Baku, 1966.

ayrıca Fransız tarihçileri **K.Biron**'un⁴⁰, **E.Altiar**'in⁴¹, **Paul du Veou**'un⁴², İngiliz yazarlardan **Elie Kedourie**'nin⁴³, Amerikan araştırmacısı **Dr.Elaine Diana Smith**'in⁴⁴ çalışmalarının Marksist analizini yapmıştır⁴⁵.

N.Z. Efendiyeva Avrupalı bilim adamlarının **Mustafa Kemal Atatürk**'e attığı iftiraları, Milli Mücadele konusundaki yanlış ve yalan bilgileri eleştirerek, Türk halkının Milli Mücadelesinin önemini savunmaya gayret ettiği gözlemlenmiştir⁴⁶. Yazar çalışmasında Güney-Doğu Anadolu'daki (Kilikya'daki) mücadelenin özelliklerini şöyle sıralıyor;

-Birincisi, Kilikya bölgesi önce İngilizler sonra ise Fransızlar tarafından işkâl edildiği için yerli burjuvazi iki gruba ayrılmıştı; bir gurup Fransızları, diğer gurup ise İngilizlerin yanında yer almıştı. Birleşmeye isteksizdiler ve mücadeleye zarar veriyorlardı.

- İkincisi, bölgenin coğrafi yapısı - yüksek dağlar ve dar, kapalı vadiler ayrı ayrı ilçeler arasındaki iletişimi zorlaştırıyordu. Ayrıca düzenli ordu bile bu bölgede harekât kabiliyetini kaybediyordu. Her şehir kendi kaderine bırakılmıştı ve işgalcilere karşı tek başına mücadele etmek zorunda kalmıştı. Bu nedenlerden dolayı, Kilikya'da Türk halkının Milli Mücadelesi zorlaşmıştı.

- Üçüncüsü, Kilikya'da Milli Mücadele Türkiye'deki Kurtuluş Savaşının (1918-1922y.) kronolojik açıdan Ekim 1919'dan 20 Ekim 1921'e - Ankara Antlaşmasına kadar sınırlı bir dönemini kapsamaktadır. Bundan sonra Kemalistler askeri birliklerini İngiliz ve Yunan cephesine kaydırmışlardır⁴⁷.

40 C. Biron, **Commet La Franse s'est installée en Syrie (1918-1919)**, Paris, 1923.

41 E. Altiar, **Le probleme de Cilicie**, Paris, 1921.

42 Veou Paul Du, **La passion de La Cilicie, (1919-1922)**, Paris, 1954.

43 Smith Elaine Diana (Dr.), **Origins of the Kemalist movements and the Government of the Grand National Assambley (1919-1923)**, Washington DC, 1959.

44 Elie Kedourie, **England and the Middle East**, London, 1956.

45 Nilufer Efendiyeva, **a.g.e.**, s. 4-17

46 Nilufer Efendiyeva, **a.g.e.**, s. 12-15

47 Nilufer Efendiyeva, **a.g.e.**, s. 4-5.

SONUÇ

Genel olarak Sovyet kaynaklarını aşağıdaki şekilde özetleye biliriz;

- Türk tarihçilerinin ulaşım ve benzeri problemlerden dolayı Sovyet kaynaklarını yeterince araştıramamasının yanı sıra, Sovyet tarihçilerinin Türkiye kaynaklarını daha kapsamlı araştırdıkları gözlemlenmiştir.

- Milli Mücadele konusu Sovyet kaynaklarında Marksist-Leninist ideoloji ekseninde diyalektik ve tarihi materyalizm kapsamında değerlendirilmiştir (Fakat Leninist ideoloji Sovyet sistemi gibi tarihe gömülmüştür).

- Sovyet kaynakları Türk halkının Milli Mücadelesini Türkiye tarihinin dönüm noktası olarak değerlendirmektedirler

- **Atatürk** ve arkadaşlarının Kurtuluş Savaşı sömürülen Orta ve Yakın Doğu halklarının bağımsızlık mücadelesi için ilham kaynağı ve örnek olmuştur.

- Sovyet – Türkiye ilişkilerinin kurulması, dostluk ve işbirliği antlaşmalarının imzalanmasında ve Milli Mücadelenin başarı ile sonuçlanmasında **Atatürk**'ün rolü tartışılmaz bir gerçektir.

Fakat Sovyet Kaynaklarına göre;

- Türkiye'deki devrim Türk Burjuva Demokratik Devrimidir.

- Milli Mücadeledeki başarıda en çok payı olan, Türk halkının rolü Türkiye kaynaklarında yeterince ele alınmamıştır.

- Türkiye'deki Milli Mücadele hem Türk, hem de Sovyet kaynaklarında yeterince araştırılmamıştır.

KAYNAKLAR

20 yüzyıl Olayları, http://tr.wikipedia.org/wiki/20._y%C3%BCzy%C4%B1. (İnternet alıntılarının tarihi: 20.09.2012)

Aliyev, G., “İz İstori Burjuazno – Revolyutsionnoğ Dvijeniya vı Türtsii (konets XIX- XX vv.)”, **Türkiye Tarihi Meseleleri**, , Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Yakın ve Orta Şerk Halkları İnstitutu, Elm Yayınevi, Bakı, 1972, s. 29 – 79.

Altıar, E., **Le probleme de Cilicie**, Paris, 1921.

Bağirov, Y.E. “Türkiye’de Milli - Azatlık Harekâtına Dair Menbe ve Edebiyatın Kısa İcmalı”, **Türkiye Tarihi Meseleleri**, Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Yakın ve Orta Şerk Halkları İnstitutu, Elm Yayınevi, Bakı, 1972, s. 79 – 94

Bıyıklıoğlu, Tefik, **Atatürk Anadolu’da (1919-1921)**, Kent Basımevi, C 1, Ankara, 1981.

Biron, C., **Commet La Franse s’est installee en Syrie (1918-1919)**, Paris, 1923.

Buntürk, Seyfeddin, **Rus Türk Mücadelesi’nde Ahıska Türkleri**, Berikan Yayınları, Ankara, 2007.

Coğrafya Dünyası, İrlanda, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/irlanda.htm>. (İnternet alıntılarının tarihi: 20.09.2012)

Çolak, Bilgihan, **Atatürk Dönemi Türk – Rus İlişkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof.Dr. İlker Alp, Edirne Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak 2007.

Çolak, Özlem, **Lenin Döneminde Türk-Rus İlişkileri (1917-1923)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hayri Çapraz, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2010.

Djanaşiya, S.(Prof.Dr.) ve Betdzenaşvili, N. (Prof.Dr.), “Türkiye’den Haklı İsteklerimiz”, **Kommunis gazetesi**, Tiflis, 19 Aralık 1945.

Efendiyeva, Nilufer, **Borba Turetskoğo naroda protiv Frantsuzskikh okupantov na Yuge Anatolii (1919 – 1921gg.)**, AN Az.SSR İnstitut Narodov Blijneğo i Srednoğo Vostoka, İzdatelstvo AN Az.SSR, Bakı, 1966.

Elibeyov, İ.B., “Etatizim Hakkında Türk Burjuva Görüşünün Tengidine Dair” , **Türkiye Tarihi Meseleleri**, , Azerbaycan SSR Elmler Akademiyası, Ya-

kın ve Orta Şerk Halkları İnstitutu, Elm Yayınevi, Bakı, 1972, s..130 – 175

Elie Kedourie, **England and the Middle East**, London, 1956

Georgiyan, E.A., **Turetskaya Respublika, Osnovniye İnstitutı Gosudarstvennoğo Stroya**, AN SSSR, İnstitut Vostokovedeniye, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1975.

Gigineyşvili, O.İ., Kavkazskiy front i nekotoriye voprosı vneşney politiki Turtsii vı peryod pervoy mirovoy voynı, - **Trudı TGU**, T.91, Tıblisi, 1960, s. 385 – 411 (Gürcüce)

Hüseynov, İ.A. - Dadaşzade, M.A., - Sumbatzade, E.S. - İbrahimov, Z.İ. - Kuluyev, E.N. - Tokarjevski, J.A., **Azerbaycan Tarihi**, C 3, Az.SSR EA Tarih İnstitutu, "Elm" Yayınevi, Bakı, 1973.

Lenin, V.İ., **Eserleri**, C 20, 4.Baskı, Elm yayınevi, Bakı, 1969.

Manaf, Süleymanov, **Eşittiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim**, Azerbaycan Devlet Yayınevi, Bakı, 1987.

Memmed, Aslan, **Erzurumun Gediğine Varanda...(Seyahat çizgileri, yol düşünceleri)**, "İşık" Yayınevi, Bakı, 1985.

Mikaelyan, G.G., **Kilikiyskoye armyanskoye gosudarstvo**, Erivan, 1952.

Misak-ı Milli Antlaşmasının Maddeleri, <http://www.islamseli.com/osmanli-tarihi/35623-misak-i-milli-antlasmasin-in-maddeleri.html> (İnternet alıntılarının tarihi: 20.09.2012)

Novaya i Noveyşaya İstoriya (1870- 1976), Moskova, Vişşaya Şkola, 1978.

Novaya İstoriya Turtsii, Glavnaya Redaksiya Vostoçnoy Literaturı, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1968.

Noveyşaya İstoriya, Stran Zapodnoy Evropı i Ameriki 1918–1039, AN SSSR İnstitut İstorii, İzdatelstvo Sotsialno- Ekonomičeskoj Literaturı, Moskova, 1959.

Okyar, Osman, **Milli Mücadele Dönemi Türk – Sovyet ilişkilerinde Mustafa Kemal (1920 – 1921)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1998.

Orudjev, M.G., **Borba İmperialistiçeskih Derjav za Pribleçeniye Turtsii vı Pervuyı Mirovuyı Voynu**, İzdaniye AGU, Baku, 1975.

Kaçaznuni, Ovannes, **Daşnaktsyun Bolşe Neçeğo Delat**, Elm Yayınevi, Baku, 1990.

Petosyan, Yu.A., **Osmanskaya İmperiya, Moguşestvo i gibel, İstoriçeskiye oçerki**, Nauka, Moskova, 1990.

Pobedina, M.P. – Tsıbulskiy, V.V., **Afganistan, İnan, Turtsiya**, İzdatelstvo Ministerstvo Prosveşeniya RSFSR, Moskova, 1961.

Rif Cumhuriyeti, http://tr.wikipedia.org/wiki/Rif_Cumhuriyeti. (İnternet alıntılarının tarihi: 20.09.2012)

Smith, Elaine Diana (Dr.), **Origins of the Kemalist movements and the Government of the Grand National Assambley (1919-1923)**, Washington DC, 1959.

Svanidze, M.Kh., İzuçeniye vı Gruzii İstorii Turtsii za 30 let (1945-1975), **Tyurkologičeskiy Sbornik 1976**, AN SSSR İstitut vostokovideniya, İzdatelstvo Nauka, Moskova, 1978.

Sverçevskaya, A.K., Çerman, T.P., **Bibliografiya Turtsii (1917 – 1975gg.)**, Akademiya Nauk SSSR, Ordena Trudovoğo Znamenı İstitut Vostokovedeniya, İzdatelstvo Nauka, Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı, Moskova, 1982.

Turetskaya Respublika (Spravoçnik), AN Az.SSR İstitut Vostokovideniye, Baku, 1986, s.9-10.

Veou Paul Du, **La passion de La Cilicie, (1919-1922)**, Paris, 1954.

Zavriyev, K., **Noveyşey İstorii severo- vostoçnikh vilayetov Turtsii**, Tibilisi, 1947.

MİLLİ MÜCADELE KONUSUNDA BAZI SOVYET KAYNAKLARININ BİBLİOGRAFYASI:

Adamova, E.A. (Haz.), **Razdel Aziatskoy Turtsii**, Po sekretnim dokumentam vı ministerstva inostranniy del, İzdanie Litizdata N K İ D, Moskova, 1924.

Akopyan, G.S., “Nasyonalno osvoboditeinoye dvijeniye vı Turtsii. Ob razovaniye Turetskoy Respubliki”, Vı Kn. **İstoriya mejdunarodnoğo raboçeğo i natsionalno – osvoboditelnoğo dvijeniya**, Ç II. 1917 – 1938 godı, M.,VPŞ i AON pri TsKPSS, 1962, s. 375 – 387.

Altman, V.V., **Ot Lozannı k Montre.- İmperializim i borba raboçeğo klassa**, Sb. Statey Pamyati Akademika Fedora Arnoviça Rotşteyna,(Red.kolğ.V. P.Volgin - otv.red., A.D.Deborin,N.A. Erofeev i dr.). M.,İzzdat-vo AN SSSR, 1960, s. 367 -394.

Astakhov, G., **Ot Sultanata kî Demokratiçeskoj Tursii. Oçerki iz İstorii Kemalizma**, M.-L., Gosizdat, 1926, VIII, 152 s.

Butayev, İ., **Nasionalnoye Revolyutsiya na Vostoke. Problema Turtsii**, L., "Priboy", 1925, 214s.

Efendiyeva, Nilufer Z., **Borba Turetskoğo naroda protiv Frantsuzskikh okupantov na Yuge Anatolii (1919 – 1921gg.)**, AN Az.SSR İstitut Narodov Blijneğo i Sredneğo Vostoka, İzdatelstvo AN Az.SSR, Baku 1966, 159 s.; **Osvoboditelnaya borba Turetskoğo naroda protiv Frantsuzskikh okupantov na Yuge Anatolii 1919 – 1921gg.**, "Kratkiye soobşeniye İstituta Narodov Azii", 1962, I.X, s. 119 – 134.

Gafurov, B.G., "Kî İstorii nasyonally – osvoboditelnoğo dvijeniya vı Azii", – Vı Kn.: **Velikaya Oktyabrskaya Sotsialistika Revolyutsiya i nasyonally – osvoboditelnoye dvijeniye narodov Azii, Afriki i Latinskoy Ameriki**, Mejdunarodnaya Nauçnaya Konferentsiya, Baku, 1967, M., "Nauka", Gl. Red. Vost. Lit., 1969, s. 75 -87.

Gurko – Kryajin, V., **Blijny Vostok i Derjavı**, M., Nauç. Assotsiasiya Vostokovedeniya pri Ts NK SSSR, (1925), s.244; "Voznikoveniya Natsionalno – Osvoboditelnoğo Dvijeniya vı Turtsii",- "Noviy Vostok", 1928, Kn. 23 -24, s. 268 – 275; **Krakh Anglo – Greçeskoj interventsii vı Turtsii**,- Vı Kn.: M. Pavloviç, V. Gurko – Kryajin, F. Raskolnikov, **Turtsiya vı borbe za Nezavisimost**, Nauçnaya. Assotsiasiya Vostokovedeniya pri TsNK SSSR, M. 1925, s. 110-121.

Jeltyakov, A.D., "Antifransiskoye Vostaniye vı Maraşe vı 1920 godu", (**K İstorii Antiimperialistiçeskoj Borbi vı gorodakh Yugo –Vostoçnoy Anatolii vı 1919 – 1921gg.**), –"Uçeniye Zapiski Leningrad, Gos.Unvers.", 1962, No 304, **Seriya Vostok, Nauk**, vı.14, s. 30 - 42 ; "Nasyonally – osvoboditelnaya borba Turetskoğo krestyanstvo Yugo –Vostoçnoy Anatolii 1918 – 1920gg", " Vestnik. Univers.", 1957, No 8, **Seriya İstorii, yazıka i literaturı**, vıp.2, s. 202 -214; "Antiimperialistiçeskaya borba Turetskoğo Krestyanstvo Zapodnoy Anatolii vı 1919 g". – **Uçeniye Zapiski Leningr.Gos. Unvers**, 1958, No 256, **Seriya Vostokovedenye**, Nauk, vıp.7, s. 3-20.

Kitaygorodski, P., "Vopros o Kaputulyatsiya na Lozanskoy Konferentsii", **Noviy Vostok**, 1924, Kn.5, s. 114-124; **Ot kolonialnoğo rabstva kî natsionalnoy nazavisimosti** (Revolyutsionny dvijeniye vı Peredney Azii i vı Severnoy Afriki), (M.), " Mosk.Paboçiy", 1925, s. 115

Lemin, İ.M., **Vneşnyaya Politika Velikobritanii ot Versalya do Lokarno (1919-1925)**, Moskova, 1947.

Melikov, V., **Marna – 1914 goda. Visla – 1920 goda. Smirna 1922 goda**, M.- L., Gosizdat, Otdel Voenn. Lit., 1928, s. 468

Miller, A.F., **Kratkaya istoriya Turtsii**, Moskova 1948; **Oçerki noveşey istorii Turtsii**, Moskova 1949; İz istorii borby Turetskoğo Haroda za nezavisimosti, – Vı Kn.; **Materialı Pervoy Vsesoyuznoy Nauçnoy Konferentsii Vostekovedov vı g, Taşkente, 4 -11 İyunya 1957**, Taşkent, AN UzSSR, 1958, s. 529-533; Nasyonavno – osvoboditelnaya Borba vı Kolonialnikh i zavisimikh Stranakh Vostoka vı 1918-1923gg.,- vı Kn.: **Sovetskaya Rossiya i Kapitalistiçeskikh Mir vı 1917-1923gg.**, M., Gospolitizdat , 1957, s. 526-603; **Okkupatsiya İstambula vı 1920g.**(Diplomatiçeskaya İstoriya), M.,İzdatelstvo AN SSSR,1957, s. 689-706; **Stanovleniye Turetskoy Respubliki** (K pyatidesyati letyu),“ Narodı Azii i Afriki”, 1973, No 6, s. 45-54.

Pavloviç (Veltman), M., “Vostoçnyı Vopros na III Kongresse i prespektivı Revolyutsionnoğo dvijeniya vı stranakh Blijneğo i Srednoğo Vostoka”-**Krasnaya Nov.**, No1, s. 276-283; “Kemalistkoye Dvijeniye i Tursii” **Krasnaya Nov.**, 1921, No 1, s. 218-228, Kn.3, s.3-34; **Revolyuetsionnaya Tursiya**. M., Gosizdat, 1921, s. 127; “Revolyuetsionnaya Tursiya”, Kn. **Turtsiya vı Borbe za nezavesimosti**, Nauk Assosiasiya Vostokovednaya pri TsNK SSSR, M. 1925, s. 7-109.

Sokolski, N., **Oçerki Sovremennoy Turtsii**, Tiflis, İzdatelstvo Zakraykoma RKP, 1923, s. 207

Şamsuttinov, A.M. **Nasionalno – osvoboditelnaya borba vı Turtsii, 1918 -1923gg.**, M., Nauka, 1966, s. 359; “Nasionalno – osvoboditelnaya borba vı Turetskoğo Naroda vı 1919 -1922 gg.”,-“ **Sov. Vostokovedeniye**”, 1956, No 2, s. 56-68.; **Nasionalno – osvoboditelnaya borba vı Turetskoğo Naroda vı 1918 -1923gg.**, Avtoferat, Disertasya, M., 1964, 36 s.

Şef, K. “Okupatsiya Smirny Grekami i natsionalno vı osvoboditelnaya dvijeniye vı Anatoliyskoy Turtsii (15 Maya 1919g.-21dekabrya 1921g.)”, **Armıya i Revolyutsiya**, 1922, No 5, s. 106-131

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRK-FİN İLİŞKİLERİNE DAİR BAZI TESPİTLER

Evren KÜÇÜK*

ÖZET

Finlandiya ile gerçek anlamda resmi olarak ilişkilerin başlaması Finlandiya'nın bağımsızlığını kazandığı 1917 yılı olmuştur. Finlandiya'nın bağımsızlığını ilan ettiğini bildirmek ve aynı zamanda bağımsızlığın resmen tanınmasını talep etmek üzere Osmanlı Devleti'ne bir heyet gönderilmiştir. Finlandiya 1917'den itibaren bağımsız bir devlet olma sürecine girmiştir. Uluslararası alanda tanınmak isteyen Finlandiya, Osmanlı Devleti'yle ilişki kurulması için gayret edecektir.

Mikkola, Finlandiya Senatosu Başkanı Svinhufvud'a yazdığı mektupta; *“Büyük misafirperverliğe ve son derece dostane muameleye mazhar olduk. Bizzat sultandan gazete muhabirlerine varıncaya kadar konuştuğumuz bütün Türkler binlerce sene sonra biz Kuzeyli kardeşlerine kavuşmanın sevinci içinde olduklarını söylüyorlardı.”* Ayrıca Fin heyeti, Enver, Cemal ve Talat Paşalarla da görüşmüştür.

Osmanlı Devleti ve Finlandiya arasında 11 Mayıs 1918'de bir antlaşma imzalandı. 14 Aralık 1919 tarihinde Ståhlberg, Vahideddin'e gönderdiği mektupta Finlandiya ile Türkiye (Osmanlı) arasında zaten var olan dostluğu büyütmek istediğini belirtmiştir. 1920 yılından itibaren Väinö Tanner, Ankara'da Finlandiya'yı temsil etmiştir. Tanner, İstanbul'da kaldığı süre içerisinde Helsinki'ye, İstanbul ve Anadolu'daki durum hakkında İsveççe birçok rapor göndermiştir. Tanner, İstanbul'dayken TBMM temsilcisi olan Refet Paşa'yla görüşmüş ve görüşmenin ayrıntılarını raporla Helsinki'ye bildirmiştir. Refet Paşa,

* Okutman, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Karaman/Türkiye. E-mail: ekucuk@kmu.edu.tr

görüşme sırasında Tanner'e "*kader uluslarımızı coğrafi olarak ayırmış olsa da sizi temin ederim ki ortak kanımız Finlere karşı büyük bir sempati duymamızı sağlar. İçtenlikle umut ediyoruz ki yakın dostluk ilişkilerimiz halklarımız arasında sonsuza kadar muhafaza edilecektir*" ifadesini kullanmıştır. Raporlarından birinde Tanner, Türk Milli Mücadelesinin amaçlarını anlatmış, Misak-ı Milli'den bahsettikten sonra, Erzurum Kongresi hakkında da bilgi vermiştir. Osmanlı Devleti zamanında imzalanan antlaşmaların yerine Türkiye adına İbrahim Tali ve Fin elçisi Ehrström arasında yapılan müzakereler sonucunda Türkiye'yle Finlandiya arasında 9 Aralık 1924 tarihinde bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Böylece Türkiye-Finlandiya arasındaki resmi ilişkilerin kurulması için olumlu bir adım daha atılmıştır.

Anahtar Kelime: Türk, Fin, TBMM, Refet Paşa.

SOME FINDINGS ABOUT THE RELATIONS BETWEEN TURKS AND FINNS DURING NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

The relations of Finland have started officially in 1917 with the victory of Finnish War of Independence. A committee was sent to the Ottoman Empire with the aim of declaring the independence of Finland, also the committee demanded for official recognition. Finland has entered the process of being an independence state since 1917. It would focus to interact with the Ottoman Empire to be recognized by international arena.

Mikkola wrote a letter to Svinhufvud who was the head of the Finnish Senate with these words: "We were the recipient of a great hospitality and a friendly manner. From the Sultan to newspaper reporters, all people were saying that they were really happy for coming together with their Northern brothers, us, after thousands of years" Furthermore, the Finnish committee met with Enver, Cemal and Talat Pashas.

The Ottoman Empire and Finland made an agreement on May of 11th, 1918. Stahlberg sent a letter to Vahideddin on December 14th, 1919 and stated that he wanted to improve the friendship between Turkish (Ottomans) and Finnish states. As from 1920, Vainö Tanner had represented Finland in Ankara.

During the inhabitancy in İstanbul, Tanner sent reports, written in Sweedish, to Helsinki about the conditions in Ankara and İstanbul. He met with Refet Paşa who was the representative of Grand National Assembly of Turkey in İstanbul and prepared a detailed report to Helsinki. Refet Paşa said that: "Even if the fate had separated our nations geographically, I assure you that our common lineage has provided a great sympathy for Finnish people. We heartily hope that our close relations between our nations will be saved forever" One of the reports of Tanner, the aim of Turkish Independence War was revealed and it informed about the National Treaty and Erzurum Congress. In replacement of agreements of the Ottoman Empire, İbrahim Tali and Finnish Ambassador Ehrström negotiated and as a result, a treaty of amity was signed between Turkey and Finland on December 9th, 1924. In this manner, another affirmative step was taken into the construction of Turkish- Finnish relations officially.

Key Words: Turkish, Finnish, Grand National Assembly of Turkey, Refet Pasha.

GİRİŞ

Finlandiya, mesafe bakımından Osmanlı topraklarına ve Türklere uzak bir bölgede olması hasebiyle Osmanlı-Fin ilişkileri oldukça sınırlı kalmıştır. Finlandiya'nın 1917 yılına kadar hem İsveç (1155-1809) hem de Çarlık Rusya (1809-1917) idaresinde uzun bir süre kalması Osmanlı-Fin ilişkilerinin kurulmasını geciktirmiştir. Ayrıca ilişkilerin gelişmemesinde yayınların da dolaylı etkisi olmuştur. 17. yüzyılın sonlarında İskandinav ülkelerinde Türklere hakkında pek de iyi düşünceler mevcut değildi. Örneğin; 1693 yılında ikinci kez Fince olarak basılan ve İsveç-Finlandiya Kralı olan XI. Charles tarafından imzalanmış ve bir önsözü de ihtiva eden "Kilise El Kitabı"nın bir bölümünde şöyle bir başlık bulunmaktaydı: "Hıristiyanlığın ezeli düşmanı Türklere karşı dua". Duada şu ifadeler yer almaktaydı: "Ey İsa sana ve senin mukaddes kilisene düşman olanların niyet ve teşebbüslerini sonuçsuz bırakmak için, yüksek huzurunda eğilerek yalvarırız. Özellikle senin adına savaşanların baş düşmanı, bitip tükenmez kuvvete sahip Türklerin gurur ve azametini yıkıp mahvetmeni niyaz ederiz. Onların ok ve yaylarını kır, amaç ve niyetlerini akîm kıl".¹ Aradan on altı yıl

1 Yrjö Raevuori, **Sadri Maksudi ve Türk-Fin İlişkileri**, (Çev. Aydın Yeğen), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966, s. 21; Martti Rasanen, **Puolikuun Nousu**,

geçtikten sonra, henüz Fin kiliselerinde bu dua okunmaya devam edilirken bizzat bu duayı yazdıran kralın oğlu ve aynı zamanda İsveç-Finlandiya Kralı olan XII. Charles, Osmanlı'ya sığınmak zorunda kalmıştır.

İsveç ve Finlandiya Kralı olan XII. Charles'ın² (1691-1718) 1709 yılında Poltova'da Çarlık Rusya'ya yenilip Bender'e³ yani Türk topraklarına sığınmasıyla Osmanlı-Fin ilişkileri başlamıştır diyebiliriz. Çünkü XII. Charles hem İsveç hem de Finlandiya Kralı statüsünde Osmanlı Devletine sığınmıştır.

Finlandiya, Çarlık Rusya idaresine geçtikten sonra Rus ordusu içerisinde Osmanlı'ya karşı üç kez savaşmıştır; 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi, 1853-1856 Kırım Harbi, 1877-78 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Harbi⁴. Bunlardan ilki fazla göze çarpmaz. Çünkü bu savaşta sadece bazı Finli memurlar Rus birlikleri içinde aktif bir rol almıştır. Kırım Savaşı başlayınca Finlandiya için tehlike ortaya çıkmıştı. Çünkü İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmişti. Bunun sonucu olarak Finlandiya Rus idaresinde olduğu için İngiliz Donanması da Finlandiya kıyı şehirlerini bombalamıştır.

Havaintoja Uudesta Turkista ja Sen Kansasta, K.J. Gummerus Osakeyhö, Helsinki, 1937, s. 10.

- 2 XII. Charles (1682-1718) İsveç'in Pfalz-Zweibrücken sülalesine mensuptur. Charles, henüz dört yaşındayken Uppsala Üniversitesinin tanınmış profesörlerinden Andreas Norcopensis Charles'ın eğitimi için tayin edilmişti. Charles, İsveçenin yanı sıra Latince, Fransızca, Almanca, Yunanca bilmekteydi. XII. Charles devrinde 1695 yılında çıkan kıtlık neticesinde Finlandiya'da 80.000 kişinin açlıktan öldüğü tahmin edilmektedir. 1697 yılında XII. Charles 15 yaşında tahta geçmiştir. 1718 yılında XII. Charles hayatını kaybetmiştir. Akdes Nimet Kurat, **İsveç Kralı XII. Karl'ın Hayatı ve Faaliyeti (1682-1718)**, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1940, s. 9-15.
- 3 Bender ya da Bendery, Tighina, Moldova Cumhuriyeti'nde bir şehir. Şehir Dinyester nehrinin doğusunda Transdinyester bölgesinde bulunmaktadır. <http://www.worldmapfinder.com/Tr/Europe/Moldova/Bender/> Erişim: 24 Mayıs 2011; XII. Karl'ın Osmanlıda kaldığı zaman için Bkz. Akdes Nimet Kurat, **XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana Ait Metinler ve Vesikalar Ekler I**, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1943; Kurat, "Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri", s. 26; Tolga Barış Kılıçkap, **Vikinglerden Teröre ve Teröristlere İsveç**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 111; Voltaire, XII. Charles hakkındaki eserinde Finlandiya'nın durumunu şöyle ifade eder; İsveç Krallığı İsveç'ten ve Finlandiya'dan müteşekkildir. Raevuori, **Sadri Maksudi ve Türk-Fin İlişkileri**, s. 13.
- 4 Osmanlı-Rus (1877-1878) Savaşı daha fazla bilgi için Bkz. William Von Herbert, **Plevne Müdafaası**, (Çev. Ali Kurdoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İzmir, 1990.

1877-78 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Harbi⁵, Finlandiya'dan uzakta olmasına rağmen Finlandiya için birçok yönden önem arz eden bir savaştır. 1877-78 Harbi, Fin basınında bomba etkisi yapmıştır. Fin basınında ilk kez bir savaşa bu kadar geniş yer verilmişti ve bu sırada gazetelerin abonelik ve satışlarında önemli artış olmuştur. Çünkü 1808-1809 Harbi (İsveç-Rus) dışında ilk kez Fin birlikleri⁶ savaşa katılmıştır. 1877 Eylül'ün başında 900⁷ kişilik Fin birliği savaş alanına gitmek için Helsinki'den ayrılmıştır.

Türk-Fin ilişkilerin ticari izlerine Osmanlı Devleti zamanında rastlamak mümkündür. Örneğin Çarlık Rusya himayesinde bulunduğu dönemlerde Rus bayrağını taşıyan bazı Fin gemilerinin Baltık Denizinden Akdeniz'e geldikleri ve Osmanlı topraklarında ticaret yaptıkları belgelerden anlaşılmaktadır. Bu gemi kaptanlarının adı geçen yerlere gidebilmeleri için sefine kâğıtları (yol kâğıtları) almaları gerekmektedir. Sultan II. Mahmud'un tuğrasını taşıyan bir hüküm (Cezayir, Tunus, Trablusgarp) beylerbeyine hitaben yazılmış ve 1818 tarihini

5 Rasanen, genelde yapılan savaşları dini konulara dayandırmaktadır. Ancak yapılan savaşların Türklere karşı ilgi ve merakın uyanmasına neden olduğunu da belirtmiştir. Finlerle Türklerin Balkan dağlarında yani 1877-78 savaşında savaştıklarını belirtmiştir. Rasanen, **Puolikuun Nousu**, s. 10.

6 Savaşa katılan Fin askerlerinden 23 kişi yaklaşık 113 şarkı yazmışlardır. Bu şarkı sözlerin büyük bir kısmı Türklere ilgilidir. Ancak bu şarkıları yazarlar genelde tek taraflı olarak savaşı değerlendirmişlerdir. Çünkü o sırada Finlandiya Rus idaresinde idi. Şarkı sözlerinde abartılı rakamlar da mevcuttur. Örneğin; "3200 Türk esir, Ruslar Kazandı, Rus çocukları 5000'den fazla adam katletti" gibi şarkı sözleri yazılmıştır. Ayrıca Plevne'de Osman Paşa için hem olumsuz hem de olumlu ifadeler kullanılmıştır. Nitekim Kırım Harbinde İngiltere'nin Osmanlıya yardım etmesi de şarkılara konu olmuştur. Kars kalesi dahi Fin birliklerinin şarkı sözlerinde göze çarpmaktadır.

"Sert rampalar (yokuşlar)la güçlenen,

Ünlü Kars Kalesi,

Onun yüce şanı,

Yine ellerimizde un ufak oldu,

Öyle umutlu ve mutlu olmalıyız ki,

Rusya bu savaşı kazanacaktır"

Jouni Suistola, "The Picture of Russo-Turkish War 1877-1878 in Finnish Broadsheet Ballads", **İ.Ü. Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985), İstanbul, 1989, II, s. 600-605.

7 Suistola, "The Picture of Russo-Turkish War 1877-1878 in Finnish Broadsheet Ballads", s. 599-601; *Hocabey'de bulunan Rus askerlerinin Tuna istikametinde hareket ettikleri yerlerine Landor askerlerin konduğu Rus Hassa Ordusunun Tuna istikametinde gittiği, Petersburg şehrinin tahliye edildiği Varşova, Dilma ve Finlandiya taraflarından asker toplatıldığına dair bilgi için Bkz. ATASE, Kutu: 56, Gömlek. 63, s. 1.*

taşımaktadır. Bu belgede aslen Finlandiyalı olduğu anlaşılan kaptan Petrarih Tranström'e dokunulmaması emri yazılmaktadır. Diğer bir sefine kâğıdı da 1825 tarihlidir. 1824 tarihli belgede Finli olan kaptan Eril Diupström'e ait geminin serbestçe seyrüsefer etmesine izin verildiğini görmekteyiz.⁸ Bu olaylar gösteriyor ki XIX. yüzyılın başlarında Fin gemileri Osmanlı sularında ticari amaçlarla faaliyet göstermekteydiler.

Finlandiya'nın Bağımsızlığı ve Osmanlı Devleti'yle Diplomatik İlişkileri

Osmanlı Padişahı olan V. Mehmed Reşad'ın (1844-1918) vefatı ve VI. Mehmed Vahideddin'in (1861-1926) tahta çıkışını tebrik etmek için Finlandiya Hükümeti Başkanı sıfatıyla Svinhufvud, Berlin'deki elçilikleri vasıtasıyla Sadrazam Talat Paşa'ya 9 Temmuz 1918 tarihinde bir telgraf çekmiştir. Telgraf metni şöyledir: “*Şan ve şeref sahibi hükümdar ve adl iktiran Sultan Mehmed Han Hamis hazretlerinin vefat etmesi münasebetiyle hissiyat-ı şikarenemin kabul buyrulmasını zat-ı Padişahilerinden rica eder ve taht-ı alicenabı Osmaniye cüluslarından dolayı arz-ı tebrikat eder ve cenab-ı kadir-i mutlak hazretlerinden zat-ı hümayun-ı mülukanelerine vazife-i al-ül-al-i hümayunlarını bilcümle şube-i Osmaniye ile dost devletler abalisinin refah ve saadetine muvafık surette ifa etmek kuvvet ve iktidarını bahş buyuracağını ümid eylerim.*”⁹

Bu telgrafın padişaha iletilmesini rica eden Svinhufvud, vefat eden V. Mehmed Reşad için başsağlığı dilemiş ve yeni padişah olan VI. Mehmed Vahideddin'i Berlin'deki Finlandiya elçiliği vasıtasıyla tebrik etmiştir. Buna cevaben de Sadrazam Talat Paşa bir telgraf çekmiştir.

Talat Paşa'nın gönderdiği telgraf : “*Finlandiya Reisi Hükümeti aseletlü Svinhufvud Hazretlerine, Vesâtet-i senâ-veranemle irsal buyrulan telgrafname-i asillaneleri mündericatına metbu-i mufabhamım Sultan Mehmed Han-ı Sadis hazretlerinin nazar-ı ıttila-i hümayunlarına arz-ı müsârat eylerim. Zat-ı hazret-i tacdar-i sultan Mehmed han-ı hamis hazretlerinin irtihalleri vesile-i hüzn-averiyle taraf-ı asilanelerinden beyan buyrulan ta'ziyetden mahzûz ve taht-*

8 Kurat, “Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri”, s. 26; Mehmet Sait Dilek, “Türkiye-Finlandiya Siyasi İlişkilerinin Başlaması ve Finlandiya Cumhurbaşkanı Pehr Evind Svinhufvud ile Dışişleri Bakanı Yrjö Koskinen'e Göre Türkiye”, *Atatürk Dergisi*, 4 (3), 2005, s. 184-185.

9 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**, Dosya: 548, Gömlek: 24, Fon Kodu: HR. TO. s. 1-2.

ta culus-i hümayün mülükaneleri mülâbesesiyle vuku bulan tebrikat ve temeni-yattan pek ziyade mütehasis olmuş olduklarından dost ve kahraman Finlandiya milleti reis-i hükümeti tarafına izhar olunan işbu istirhamından dolayı enharr ve samimi teşekküratı şehr-yâriyelerini zat-ı asilanelerine tebliğe senaverlerini lutfen me'mur buyrulmuş olduklarından bu vesileden bil istifade hakk-ı ali asilanelerinde perverde eylediğim ihtiramat-ı faikamla temeniyyat-ı haliseme itimad buyurmalarını rica eylerim".¹⁰

Sadrazam Talat Paşa, dost ve kahraman ülke olarak nitelendirdiği Finlandiya Hükümet Başkanı Svinhufvud'a taziye ve tebrik mesajından dolayı teşekkür etmiş ve padişah Sultan Vahideddin'in memnuniyetini bildirmiştir.

Finlandiya ile resmi olarak ilişkilerin başlaması Finlandiya'nın bağımsızlığını kazandığı 1917 yılı olmuştur. Finlandiya bağımsızlığını ilan ettikten sonra dünya devletleri tarafından bir tanınma sürecine girmiştir. Finlandiya'nın bağımsızlığını ilan ettiğini bildirmek ve aynı zamanda bağımsızlığın resmen tanınmasını talep etmek üzere Osmanlı Devleti'ne de bir heyet gönderilmiştir. Bu heyette Prof. J.J. Mikkola (1866-1946) ve Prof. Jalo Kalima da bulunmuştur.¹¹ Bab-ı Ali Tercüme Müdüriyetinden çıkan 20 Şubat 1918 tarihli bir belgede Finlandiya'nın bağımsızlığının tanınması ve gelen heyet için açıklayıcı bilgiler verilmektedir. Heyetin tanınma talebi şöyledir: "1809 yılından itibaren Rusya'yla olan birliğini fesh etmiş olan Finlandiya artık bağımsız bir devlet olma sürecine girmiştir. I. Cihan harbi başlayınca Rus Çarı tarafından tasdik edilmiş olunan Finlandiya'nın Ruslaştırılması hakkında önemli bir program yapılmıştı. Finlandiya şimdi kendi mukadderatını kendi eline almak hususunda bir an bile tereddüt etmemiştir. Finlandiya kendisini hür ve müstakil bir hükümet olarak tanınmasını talep için Osmanlıya müracaat eder."¹² Uluslararası alanda tanınmak isteyen Finlandiya, Osmanlı Devleti'yle ilişki kurulacağına olan inancını dile getirmiştir. Heyet, tanınma beyannamesini Osmanlı padişahına arz etmek, Finlandiya'nın

10 BOA, Dosya: 548, Gömlek: 23, Fon Kodu: HR. TO, s. 1.

11 Raevuori, **Sadri Maksudi ve Türk-Fin İlişkileri**, s. 21-22; Dilek, "Türkiye-Finlandiya Siyasi İlişkilerinin Başlaması ve Finlandiya Cumhurbaşkanı Pehr Evind Svinhufvud ile Dışişleri Bakanı Yrjö Koskinen'e Göre Türkiye", s. 185.

12 BOA, Dosya: 548, Gömlek: 43, Fon Kodu: HR. TO. s. 1-3; Finlandiya heyetinin İstanbul'daki çalışmalarına yardımcı olmak için Teşrifat Müdür Muavini Fuad Bey görevlendirilmişti. 8 Mart 1918'de Maliye Nezaretince verilen tezkire sonucunda, Fuad Bey'in yaptığı 2500 kuruş masrafın 12 Mart 1918 tarihinde ödenmesine karar kılınmıştır. BOA, Dosya:211, Gömlek:114, Fon Kodu: M.V.

hür ve müstakil bir hükümet kurmak ve ilişki kurulmasına müsaade buyrulmasını padişahın rica etmek için huzura çıkmışlardır.

Prof. Mikkola, Finlandiya Senatosu Başkanı Svinhufvud'a yazdığı bir mektupta Türkler tarafından tanınma olayını şöyle ifade etmektedir: *“İstanbul'da büyük bir törenle karşılandık. Hariciye Nezareti namına Hususi Kalem Müdürü Suad Bey ve Haşmetli Sultan namına da Teşrifat Müdürü Fuad Bey gelmişlerdi. Fuad Bey bize hoş geldiniz derken Sultanın misafiri sayılacağımızı beyan etti. Büyük misafirperverliğe ve son derece dostane muameleye mazhar olduk. Bizzat sultandan gazete muhabirlerine varıncaya kadar konuştuğumuz bütün Türkler binlerce sene sonra biz Kuzeyli kardeşlerine kavuşmanın sevinci içinde olduklarını söylüyorlardı. Heyetimiz Sadrazam Vekili Enver Paşa ile Hariciye Nazırı Vekili Cemal Paşa tarafından kabul edildik. Bir iki gün sonra da Brest-Litovsk'dan henüz İstanbul'a dönen Sadrazam Talat Paşa ile Hariciye Nazırı tarafından da kabul edildik. Gerek Talat Paşa gerek diğer Nazırlar, Finlandiya'nın bağımsızlığa kavuşmasından dolayı duydukları sevinci belirtiyor ve bizi hararetle tebrik ediyorlardı. Padişahın huzuruna kabul edildiğimizde salahiyet namelerimizi kendisine takdim ettik. Padişah, Fin devlet başkanına (hükümet başkanına) selamlarını ve samimi temennilerini ulaştırmamızı rica etti.”*¹³

Mikkola'nın mektubunda bahsettiği olaylar oldukça ilgi çekici. Çünkü Türk devlet adamlarının Finlilere “kuzeyli kardeşlerimiz” diye hitap etmesi ve savaş ortamı devam etmesine rağmen büyük ilgi gösterilmesi Finlilere olan yakınlığı göstermektedir. Bu durum Fin heyetinin oldukça hoşuna gitmiştir. Fin heyetinin ziyareti iki ülke ilişkileri için oldukça önemlidir. Çünkü bu heyetin gelişiyle Türk-Fin ilişkilerinin temeli atılmıştır bu da beraberinde Finlandiya'nın tanınmasını sağlamıştır.

Heyetin bu görüşmelerinden sonra Osmanlı Devleti ve Finlandiya arasında Berlin'de müzakereler başlamış ve bir dostluk muahedesi için hazırlıklar yapılmıştır. Bu müzakereler, Berlin'de Osmanlı Devleti Büyükelçisi olan İbrahim Hakkı Paşa¹⁴ ile Finlandiya Berlin Büyükelçisi olan Edward Imma-

13 Ayrıca Svinhufvud'a göndermiş olduğu raporda Mikkola, “peri masallarındaki” gibi bir karşılama gördüğünü ve gerçek anlamda bir misafirperverlik sergilendiğini söylemiştir. Raevuori, Sadri Maksudi ve Türk-Fin İlişkileri, s. 22-23; Klaus Castren, **The First Official Contact Between The Independent Finland and Turkey**, Oulun Yliopisto Historian Laitos, Oulu, 1987, s. 315.

14 İbrahim Hakkı Paşa, 01.08.1915-08.05.1919 tarihleri arasında Berlin'de Büyükelçilik yapmıştır. T.C. Berlin Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2011. <http://berlin.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>.

nuel Hjelt (1855-1921) tarafından yapılmıştır. Yapılan görüşmeler neticesinde iki ülke arasında 11 Mayıs 1918'de bir antlaşma imzalanmıştır. 8 maddeden ibaret olan bu antlaşma, Finlandiya Senatosu tarafından 19 Temmuz 1918 tarihinde tasdik edilmiştir.¹⁵ Bu antlaşmanın ilk maddesinde "İki ülke arasında harp durumu olmadığı ve her iki memleketin bundan böyle barış ve ebedi dostluk içinde yaşaması azmi belirtilmişti" ki bu antlaşma tam bir dostluk antlaşması niteliği taşıymaktaydı. Osmanlı Padişahının tasdikinden sonra bu antlaşma yürürlüğe girecek, karşılıklı elçiler, konsoloslar tayin edilecekti. Berlin'de imzalan bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, bağımsızlığını yeni kazanmış olan Finlandiya'yı tanımış oluyordu. Fakat yapılan bu antlaşmadan bir sonuç alınamadı. Çünkü Osmanlı Devleti I. Dünya Harbinden yenik çıkmış ve Mondros Mütarekesi'yle de bu mağlubiyeti tasdik etmiş oluyordu. Dolayısıyla yapılan antlaşma yürürlüğe girmemiş ve Türk-Fin ilişkilerinin gelişmesi başka bir bahara kalmış oluyordu.

Osmanlı Devleti Finlandiya'daki Türklerle de ilgilenmiştir. 23 Mayıs 1918'de Moskova Büyükelçisi olan Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey'in Petrograd ziyareti Finlandiya Türkleri için büyük bir önem taşımıştır. Çünkü yeni bağımsızlığını kazanmış olan Finlandiya, ülkesinde bulunan Rus tebaasını sınır dışı etmek istiyordu. Galip Kemali Bey'in Petrograd'a geleceğini öğrenen Helsinki'deki Müslümanlar Petrograd'a bir heyet göndererek Türk Hükümetinin, Almanya vasıtasıyla Fin Hükümetine müracaat ederek Finlandiya'daki Müslümanların Finlandiya'da kalmalarını rica etmişlerdir. Bunun üzerine Galip Kemali Bey, Moskova'ya döndükten sonra 28 Mayıs 1918'de İstanbul'a bu hususta bir telgraf çekmiştir. Hariciye Nezareti de bu meseleyi Almanya Dışişleri Bakanlığı'na bildirmiştir. Alman Hükümeti'nin Finlandiya'dan ricası üzerine Finlandiya'daki Müslümanların kalmalarına izin verilmiştir.¹⁶ Osmanlı Devleti'nin Alman Hükümetinden rica etmesinin nedeni; Finlandiya'nın bağımsız olmasında Almanya'nın önemli bir rol oynamasındandır. Ayrıca Almanya, Finlandiya üzerinde önemli bir nüfuza sahipti. Böylece Galip Kemali Bey'in faaliyetleri neticesinde Finlandiya'da Tatar Türklerinin kalması sağlanmıştır.

15 **BOA**, Dosya: 2303, Gömlek: 15, Fon Kodu: HR. SYS; Yapılan antlaşmayı tetkik ve müzakere etmek için Meclis-i Mebusan' takdim edilmiş, antlaşmanın imza ve teatisine hükümet-i seniye yapmaya muktedirdir denilmiştir. **BOA**, Dosya: 212, Gömlek:218, Fon Kodu: M.V.; Kurat, "Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri", s. 27.

16 Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya, Ankara**, 1990, s. 427-428.

25 Temmuz 1919 tarihinde Finlandiya’da yapılan seçimler sonucunda Karlo Juho Ståhlberg¹⁷ 143 oy alarak Finlandiya’nın ilk cumhurbaşkanı olmuştur. Ståhlberg, cumhurbaşkanlığına seçildiğini Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahideddin’e bir mektup göndererek bildirmiştir.¹⁸ Mektup şöyledir: *“Büyük ve yakın dostum; Finlandiya Diyet Meclisi, 21 Haziran 1919 Finlandiya Anayasasına uygun olarak Temmuz 1919 tarihinde beni cumhurbaşkanı seçti, ivedilikle görevimin başına geçtiğimi siz Osmanlı hazretlerine bildirmekte sabırsızlanmaktayım. Ülkemin cumhurbaşkanlığını kabul ederek, ilke edindiğim görevleri kavradım ve Finlandiya ve Türkiye arasında ne mutludur ki zaten bulunan dostluk ilişkilerini ve güzel ahengini büyütme çalışmadaki sarsılmaz isteğimi siz hazretlerime açıklamayı kendime görev bilirim. Diğer güçleriniz gibi, hazretlerimiz, güvenini ve desteğini bana vererek ve Finlandiya’yla güçlü bir zekâ ve iyi ilişkiyi koruyarak; istikbal ve refahı sağlama çalıştırmaya katkıda bulunmayı isteyecektir. Bu kanıyla siz hazretlerinizin şahsi mutluluğu için olduğu gibi, Türkiye’nin de yüceliğı ve refahı için de en içten dilekleri sunarak, bunu; en büyük saygımın teminatı olarak kabul etmenizi rica ederim. Sözüne sadık ve iyi dost olan Hazretlerinizin büyük ve iyi dostu Kaarlo Juho Ståhlberg.*¹⁹ 14 Aralık 1919 tarihinde Finlandiya’nın ilk cumhurbaşkanı Ståhlberg, mektubunda Türk-Fin ilişkilerini geliştirmek ve var olan dostluğu büyütme isteğini dile getirmiştir. Finlandiya uluslararası alanda tanınmak için sadece Osmanlı Devletiyle değil diğer Avrupa ve Balkan Devletleriyle de ilişki kurmak istemiştir. Örneğın 1920 yılından itibaren Väinö Tanner, Bükreş’e temsilci olarak tayin edilmiş ve aynı zamanda Atina, Sofya ve İstanbul’da da Finlandiya’yı temsil etmiştir.

17 K.J. Ståhlberg, 28 Ocak 1965 yılında Suomussalmi’de doğmuştur. Finlandiya’nın ilk cumhurbaşkanı unvanı taşımaktadır. 1919-1925 yılları arasında cumhurbaşkanlık yapmıştır. Finlandiya’nın ilk anayasası olan 1919 Anayasası Ståhlberg, zamanında yapıldı ve ‘Anayasanın Babası’ olarak bilinmektedir. Finlandiya’nın uluslararası tanınması Ståhlberg’in büyük çabaları olmuştur. Ståhlberg, iyi bir siyasetçi olmasının yanında aynı zamanda hukuk Profesörüydü. Ståhlberg, Milletvekili ve Meclis başkanlığı da yapmıştır. Ståhlberg, 22 Eylül 1952 tarihinde Helsinki’de ölmüştür. Finlandiya Cumhurbaşkanlığı, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2011, <http://www.kansallisbiografia.fi/english/?id=626>; Rintala Marvin, **Four Finns**, University Of California Press, Berkeley And Los Angeles, 1969, s. 71-92.

18 Yapılan seçimlerde Ståhlberg 143 oy, Mannerheim 50 oy, Lauri Kristian Relander ve Väinö Tanner birer oy almışlardır. Finlandiya Cumhurbaşkanlığı, Erişim Tarihi: 12.3.11, <http://www.kansallisbiografia.fi/english/?id=626>.

19 **BOA**, Dosya:1, Gömlek:2, Fon Kodu: DUİT, s. 3-4. Finlandiya Sofya Büyükelçiliğı, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2011, <http://www.finland.bg/public/default.aspx?nodeid=34802&contentlan=2&culture=en-US>.

Ağustos 1920 tarihinde Moskova'da bütün dünya Komünist Üçüncü Beynelmilelin İkinci Kurultayında hem Türkiye'nin hem de Finlandiya'nın temsilcileri bulunmuştur.²⁰ Finlandiya'nın bu kurultaylara ve toplantılara katılmasının nedeni uluslararası arenada kendine bir yer edinmek ve Finlandiya'nın tanınmasını tam anlamıyla gerçekleştirmektir. Ayrıca Fin Komünist Partisi, Finlandiya'da etkin bir oynayabilmekteydi.

Finlandiya Hükümeti, Milletler Cemiyeti'nin 15 Kasım 1920'deki Cenevre'deki toplantısına başvurarak üye olmak istemiştir. Üyelik için Finlandiya Hükümeti, Osmanlı Devleti'nden de destek istemiştir. 2 Mayıs 1920 tarihli tahriratta Meclis-i Vükela'nın aldığı karar; Finlandiya'nın Milletler Cemiyeti'ne girme isteğine itiraz edilmeyecek fakat bir yıla kadar da cevap verilmeyecektir şeklinde olmuştur. Zaten Finlandiya, 16 Aralık 1920'de Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur.²¹ Osmanlı Devleti'nin hemen cevap vermemesinin nedeni özellikle Rusya'dan çekinmesidir. Osmanlı devleti, dünyadaki diğer devletlerin de tepkisine göre hareket etmek istemiştir. Ayrıca kısa bir süre sonra Türkiye'de iki hükümet yani çift başlılık da hâkim olmuştur. Bir tarafta İstanbul hükümeti diğer tarafta da Ankara'da hükümeti, milletin gerçek temsilcisi olarak hareket etmekte ve İstanbul Hükümeti'nin imzalamış olduğu antlaşmaları tanımamaktaydı.

Finlandiya hükümeti, İstanbul'daki Osmanlı hükümetiyle 11 Mayıs 1918'de Berlin'de akdedilen antlaşma çerçevesinde diplomatik ilişkiler kurmak için İstanbul'a diplomatik bir temsilci göndermeye karar vermiştir. Bu görev için daha sonraları Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlığa kadar yükselecek olan Väinö Tanner,²² (1881-1966) tayin edilmiştir. Tanner, ilk önce Romanya'nın

20 Yavuz Aslan, **Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, TTK Yayınları, Ankara, 1997, s. 185.

21 Dilek, "Türkiye-Finlandiya Siyasi İlişkilerinin Başlaması ve Finlandiya Cumhurbaşkanı Pehr Evind Svinhufvud ile Dışişleri Bakanı Yrjö Koskinen'e Göre Türkiye, s. 186; **BOA**, Dosya: 219, Gömlek:6, Fon Kodu: M.V; 23 Ağustos 1927 tarihinde Moskova Büyükelçiliğinden Başvekil İsmet Paşa'ya gelen yazıya göre Rusya ve Almanya, Finlandiya'nın Cemiyet-i Akvam'a katılmasını istememiştir. **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030/10/246/665/1.

22 Väinö Tanner, 1920 yılında Bükreş, Sofya, İstanbul ve Atina'ya temsilci olarak atanmıştır. Finlandiya Sofya Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2011. <http://www.finland.bg/public/default.aspx?nodeid=34802&contentlan=2&culture=en-US>.

başkenti Bükreş'e 6 Nisan 1920'de özel temsilci olarak atanmış.²³ Ekim 1920'de de İstanbul'da Finlandiya'yı temsil etme görevi verilmiştir. Fakat Tanner, bir gecikmeyle Ekim 1921 ortalarında İstanbul'a varabilmiştir. Kendisi hemen Babıâli çevreleriyle temas kurmaya çalışırken, İstanbul'daki İsveç Elçisi ve Lehistan temsilcisinden de Türkiye'de meydana gelen olaylardan ve durumdan bilgi edinmiştir. Bu hususta kendisine özellikle Lehistan temsilcisi Wladyslaw Baranovski'nin²⁴ önemli yardımı olmuştur.

Tanner, Hariciye Şube Müdürü Tevfik Beyle görüşmüş ve Türkiye-Finlandiya arasında normal siyasi münasebetlerin kurulmasını istemiştir. Aynı zamanda Prens Hami Beyle ve kabinede çeşitli vazifeler almış olan Ferik İzzet Paşa'yla da temas yollarını aramıştır. Bu sırada Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Milli Mücadele büyük ilerleme kaydetmiş, Sakarya zaferi kazanılmıştı. Artık İstanbul Hükümeti'nin gerçek anlamda bir gücü kalmamıştı. Yıllardan beri Osmanlı Devleti'nin çöküşünde önemli rol oynayan Kapitülasyonların kaldırılması meselesi halledilmeye çalışılmaktaydı. Bunun için de Babıâli, 11 Mayıs 1918 Berlin'de imzalanan antlaşmayı tasdik etmek için Finlandiya'dan kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmesini şart koymuş²⁵ ancak Finlandiya yeni bağımsızlığını kazanmış bir devletti dolayısıyla büyük güçlerden çekindiği için kendi başına bir karar almak istememiştir. Bu nedenle İstanbul Hükümetiyle Finlandiya arasındaki resmi münasebetler geliştirilememiştir.

23 Väinö Tanner, 1920'de önce özel temsilci, 1920-1921 yılları arası maslahatgüzar, 1921-1923 yıllarında ise Elçi görevini yürütmüştür. Bükreş'teki görevini ifa ederken aynı zamanda Türkiye'de de Finlandiya'yı temsil etmekteydi. Finlandiya Bükreş Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 12 Nisan 2011, <http://www.finland.ro/public/default.aspx?Nodeid=38128&=en-US>; İsveç Krallığı Büyükelçiliği, Babıâli'ye gönderdiği yazıda Moritz Darr'ın Finlandiya konsolosluğuna görevlendirilmesini istemiş ve bu Darr'ın konsolos olarak çalışması için izin verilinceye kadar geçici konsolos olarak kabul edilmesini rica etmiştir. Eğer Darr'a izin verilirse İsveç Krallığı Büyükelçiliği'nin minnettar kalacağı belirtilmiştir. BOA, Dosya:2303, Gömlek:15, Fon Kodu: HR. SYS; Hariciye nezaretinin 26 Aralık 1920'de 357 numaralı tezkiresinde Finlandiya'dan konsolosluk için Moritz Darr'ın tayin edildiği ancak 23 Ocak 1921'de Osmanlı Devleti ve Finlandiya arasında bir konsolosluk protokolü imzalanmadıkça Finlandiya konsolosuna ferman verilmeyeceği kararlaştırılmıştı. BOA, Dosya:221, Gömlek:29, Fon Kodu: M.V.; Kurat, "Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri", s. 27-28.

24 Kurat, Baranovski'yi Elçi olarak nitelendirmektedir. Kurat, "Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri", s. 28; Hâlbuki Baranovski, Türkiye'de 1922-1923 yılları arasında temsilci olarak görev yapmıştır. Ankara Polonya Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 21 Nisan 2011, <http://www.ankara.polemb.net/index.php?document=33>.

25 Kurat, "Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri", s. 28.

Göndermiş olduğu raporlarından birinde Tanner, Türk Milli Mücadelesinin amaçlarını anlatmış, Misakımillî'den bahsettikten sonra, Erzurum Kongresi hakkında da bilgi vermiştir. Tanner'e göre İstanbul'daki Türkler bütün kalpleriyle Mustafa Kemal Paşa'yı destekliyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın esas amacı, Yunanlıları, Anadolu'dan attıktan sonra Türkiye'yi yeni baştan düzenlemektir.²⁶ 5-23 Şubat 1922 tarihleri arasında Tanner, Helsinki'ye göndermiş olduğu raporlarda Mustafa Kemal Paşa'nın, zamanın büyük devlet adamlarından biri olduğunu yazmış²⁷ ve Ankara Hükümeti ile Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) hakkında da bilgiler göndermiştir. Böylece Anadolu'daki Milli Mücadeleden Fin Hükümeti haberdar olmuş ve daha sonraki gelişmeler de bildirilmiştir.

Tanner, İstanbul'da kaldığı süre içerisinde Finlandiya hükümetine, Helsinki'ye İstanbul ve Anadolu'daki durum hakkında İsveççe birçok rapor göndermiştir.²⁸ Tanner, İstanbul'da Refet Paşa'yla görüşmeden önce İzzet Paşa'yla da görüşmüş ve Finlandiya'nın Mondros Ateşkes antlaşmasına olan tarafsızlığını dile getirmiştir.²⁹ Tanner, İstanbul'dayken TBMM temsilcisi olan Refet Paşa ile görüşmüş ve görüşmenin ayrıntılarını 14 sayfalık bir raporla Helsinki'ye bildirmiştir. Raporda Tanner, Refet Paşa ile bir buçuk saat konuştuğunu ve özellikle İstanbul'la ilgilenen Refet Paşa'nın kendisini çok içten bir şekilde karşıladığını ifade etmiştir. Batı Trakya sorunu ve Lozan görüşmeleri konuşulmuş ve iki ülke arasında kapitülasyonlar sorunu nedeniyle çıkan varsayımsal engellerin kaldırılabileceği vurgulanmıştır. Tanner, Refet Paşa'yı tanımlarken; genç, canlı ve konuşkan bir adam olduğunu yazmıştır. Refet Paşa, görüşme sırasında Tanner'e *“kader uluslarımızı coğrafi olarak ayırmış olsa da sizi temin ederim ki ortak kanımız Finlere karşı büyük bir sempati duymamızı sağlar. İçtenlikle umut ediyoruz ki yakın dostluk ilişkilerimiz halklarımız arasında sonsuza kadar muhafaza edilecektir”* ifadelerini kullanmıştır. Tanner TBMM yetkililerine Finlandiya hal-

26 Kurat, “Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri”, s. 28; **Ulkoasiainministeriö (Finlandiya Dışişleri Bakanlığı Arşivi)**; Väinö Tanner, Rapor No: K 23, Grup: 5, Bölüm: C 24, 18 Ekim 1921, s. 1.

27 **Ulkoasiainministeriö**; Väinö Tanner, Rapor No: K 13, Grup: 5, Bölüm: C 24, 23-25 Şubat 1922, s. 1-4.

28 Väinö Tanner, çok sayıda rapor İstanbul'dan Helsinki'ye göndermiştir. Bu raporların büyük bir kısmı İsveççe olarak yazılmıştır. Ayrıca bu raporların tamamı Finlandiya Dışişleri Bakanlığı'nda bulunmaktadır. Ulkoasiainministeriö, Oikeudellinen Osasto, Kirjasto, Merikasarmi, PO Box 176, 00023 Government, Finland.

29 **Ulkoasiainministeriö**; Väinö Tanner, Rapor No: K 23, Grup: 5, Bölüm: C 24, 18 Aralık 1922, s.3.

kının başarı dileklerini iletmiştir. Fakat bunu yaparken kendi hükümetinden bir direktif almamıştır. Çünkü Finlandiya bağımsızlığını yeni kazanmıştı ve dünyadaki gelişmeleri anlamak ve ona göre bir yol takip etmek istemiştir. Bunu yaparken diğer devletlerden de tepki gelmemesine dikkat etmiştir. Bundan ötürü Fin Hükümeti, İstanbul'dan İtilaf devletlerinin kuvvetleri çıkmadan, barış antlaşması imzalanmadan olaylara müdahil olmak istememiştir.

Refet Paşa, Fin temsilcisiyle yapmış olduğu görüşmede Türk-Fin ilişkilerine dair önemli tespitlerde bulunmuştur. Refet Paşa'nın tespiti şu şekilde olmuştur: *“Gelecek şüphelidir. Birbirimizi ayırabilir de birleştirebilir de. Aynı dünyada yaşayan bizler, tarih tarafından derin uçurumlar ve uzun zamanlar ayrıldık ve şimdi birbirimizi tekrar bulduk. Bunun değerini iyi bilmeliyiz ve omuz omuza vermemiz gerekir. Politik olarak aynı bakış açısına sahibiz. İki taraf yeni kazanılmış özgürlüğün değerini bilmelidir. İki devlet idari ve hukuk sistemini geliştirmelidir. Aynı coğrafik bakış açısına sahip olmamız gerekir. Rusya, Türkiye'ye büyük ölçüde yardım etti. Bununla da kendine yardım etmiş oldu. Biz Türkler Rusya'nın bu önemli yardımına içten teşekkür etmekten kaçınmamamız gerekir.”*³⁰ Refet Paşa konuşmasında Türk-Fin ilişkilerine değinirken Rusya faktörünü de göz önünde tutmuştur. Rusya'ya yapılacak olan teşekkürün sınırlı olması gerektiğini yani kazanılmış olan bağımsızlığa gölge düşürmemesi gerektiğinin altını çizmiştir. Finlandiya, Rusya'dan ayrılıp bağımsızlığını kazandığı için Rusya'ya mesafeli durmuştur.

Tanner, Helsinki'ye göndermiş olduğu raporunda Finlandiya'nın Türkiye gibi kendi güvenliğine dikkat etmesi gerektiğini ve Finlandiya'nın Türkiye ile Rusya konusunda haberleşmesi gerektiğini yazmıştır. Bunun her iki devletin çıkarı için önemli olduğunu ve sorunları azaltacağını söylemiştir. Yine Tanner'e göre sadece siyasi ilişkiler değil ekonomik ilişkilerin de gelişmesi gerekir. Özellikle Finlandiya Türkiye'nin endüstriyel olarak gelişmesi için destekçi olması gerektiğini ifade etmiştir. Refet Paşa da görüşmesinde Fin temsilcisine büyük endüstri devlerinden korktuğunu çünkü adı geçen devletlerin yaklaşımlarının arkasında çıkarları yatmakta olduğunu dile getirmiştir.³¹ Refet Paşa emperyalist devletleri görmektense Finlandiya'yı görmeyi tercih etmektedir. Çünkü Fin tara-

30 **Ulkoasiainministeriö**, Väinö Tanner, Rapor No: K 23, Grup: 5, Bölüm: C 24, 18 Aralık 1922, s.5.

31 **Ulkoasiainministeriö**; Tanner, 18 Aralık 1922, s. 5-6.

fını dost olarak görmekte ve Türkiye'nin ekonomik anlamda gelişmesine katkıda bulunacağına inanmaktadır.

Fin Temsilcisi, Ankara Hükümeti'nin hazırlamış olduğu Anayasa'ya da değinmiş ve Fin halkının Türkiye gibi demokrasiyi tercih ettiğini ve Finlandiya'nın bu Anayasa'ya ilgi duyduğunu yazmıştır. Refet Paşa da görüşmesinde her iki tarafın birbirlerinin Anayasalarından önemli çıkarımlar yapabileceğini de dile getirmiştir.³²

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922'de, Saltanatı kaldırmasından sonra artık faaliyetine devam edemeyeceğini anlayan İstanbul Hükümeti, istifa etmek zorunda kalmıştır. Zaten TBMM'yi temsilen İstanbul'da bulunan Refet Paşa, daha İstanbul Hükümeti istifa etmeden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti adına İstanbul'un idaresine el koyarak, bu durumu Ankara'ya bir telgrafla bildirmiş ve İstanbul'un idaresiyle ilgili talimat istemişti. Refet Paşa, 4 Kasım 1922 tarihinde, Ankara'ya çekmiş olduğu telgrafta; aynı gün öğleden önce İstanbul Vilayet Meclisi İdare Heyetleri, Merkez ve Umum Jandarma Kumandanları, Polis Müdürü, Cinayet Mahkemesi, İstinaf Müdde-i Umumiği, İcra Memurluğu Heyetlerinin nezdine gelerek; bundan sonra TBMM Hükümeti'nden başka hiçbir hükümet tanımayacaklarını ve bu suretle görevlerinin sona erdiğini beyan ederek, bugünden itibaren TBMM Hükümeti adına İstanbul Vilayeti ve şehrinin idaresini tayin ve düzen için talimat talebinde bulunmuştur.³³

Tanner, Ekim 1921'de göndermiş olduğu raporlarda Rusların hazırlıkları, Türkiye-Finlandiya arasında yapılan antlaşma ve İsveç elçiliği hakkında bilgiler vermiştir.³⁴ Gönderilmiş olan raporlar sayesinde Finlandiya Hariciyesi, İstanbul ve Anadolu'daki olaylardan haberdar olmuş ve bundan sonra yeni doğacak olan bir devletle ilişkilerin kurulması sağlanmıştır. Mart 1922 tarihinde İstanbul'dan ayrılan Väinö Tanner, Helsinki'ye gitmiştir. Bir süre sonra tekrar Türk topraklarına dönecek olan Tanner, bu kez Türkiye'nin ve Anadolu'nun kalbi olacak olan Ankara'ya gelmiştir.

32 **Ulkoasiainministeriö**, Tanner, 18 Aralık 1922, s. 6.

33 Betül Aslan, "İstanbul'da Türkiye Büyük Millet Meclisi İdaresinin Kurulması", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, XVI, 187.

34 **Ulkoasiainministeriö**, Väinö Tanner, Rapor No: 1, 2, 3, Grup: 5, Bölüm: C 24, Ekim 1921; Kurat, "Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri", s. 28-29.

Osmanlı Devleti imzaladığı Mondros Antlaşmasıyla I. Dünya Harbinde yenik çıktığını resmen belgelemektedir. Artık Osmanlı Devleti son demlerini yaşamaktaydı. Bu nedenle uluslararası konumu tamamen değişmiş bir durumdaydı. Anadolu (Ankara) Hükümeti ve İstanbul Hükümeti olarak iki ayrı bir yapılanmaya gidilmiştir ki bu durum 1922'ye kadar sürecektir. Bu nedenle Finlandiya'yla ilişkiler oldukça sınırlı kalmış ancak bu ilişkiler Mustafa Kemal Atatürk zamanında gelişebilmiştir.

I.TBMM Dönemi Türk-Fin Siyasi İlişkileri

Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması, saltanatlık sistemine son verilmesi ve yeni Türkiye'nin başkenti Ankara olmasıyla yabancı ülkelerin temsilcileri Ankara'da boy göstermeye başlamıştı. Artık Ankara, Türkiye'nin kalbi konumundaydı. Bu sırada İsviçre'nin Lozan şehrinde Türkiye ile İtilaf devletleri arasında Lozan Konferansı görüşmeleri yapılmaktaydı. Tekrar Türkiye'ye dönen Väinö Tanner, Finlandiya'yı temsil etmek için bu kez İstanbul yerine Ankara'ya gelmiştir. Tanner, 28 Şubat 1923 tarihinde göndermiş olduğu raporda İtilaf Devletlerinin Lozan'da Türkiye'ye verdikleri barış teklifini Finlandiya Hariciyesine bildirmiştir.³⁵ Tanner bir başka raporunda Türkiye'nin İtilaf Devletlerine karşı başka bir teklif sunduğunu, ileri sürülen tekliflerin yerine getirilmesinde pek muhtemel olmadığını fakat antlaşma yapmaya çok yakın olduklarını belirtmiştir. Bükreş'te Tanner, elde ettiği bilgilere göre en önemli ve en sorunlu konunun kapitülasyonlar meselesinin olduğunu ve Lozan'daki ilk görüşmelerde de konferansın sonuçsuz kalmasında en büyük etken olduğunu dile getirmiştir.³⁶ Ayrıca Tanner, Türkiye'nin kapitülasyonlar meselesinde direndiğini ve kapitülasyonlara son vermek istediğini raporunda ifade etmiştir.

1920-1923 yılları arasında olağanüstü şartlardan dolayı Türkiye'de iki Dışişleri Teşkilatı faaliyet göstermiştir: İlki Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da³⁷

35 **Ulkoasiainministeriö**, Väinö Tanner, Rapor No: K 32, Grup: 5, Bölüm: C 24, 23 Şubat 1923, s. 1-2.

36 İspanya Kralı XIII. Alfonso'nun yaveri Uzqiano, Ankara'dan Madrid'e olan yolculuğu sırasında Tanner'le de görüşmüş ve Anadolu'daki durum hakkında kendisine bilgi vermiştir. Uzqiano'ya göre Türkiye en azından şimdilik hiçbir savaşa devam etmek istemiyor. Ancak yine de iyi donanımlı ordusunu hazır halde tutuyor. **Ulkoasiainministeriö**, Väinö Tanner, Rapor No: K 33, Grup: 5, Bölüm: C 24, 17 Mart 1923.

37 Osmanlı Devletinde bazı yabancı devletler büyükelçilikleri İstanbul'da ikamet etmekte idi ve bunlar 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanından sonra yeni Türk Devletinin

Hariciye Nezareti, ikincisi ise Ankara'daki TBMM Hükümeti'nin Hariciye Vekâleti. 30 Ağustos Büyük Zaferi ve 9 Eylül'de İzmir'in kurtarılmasıyla artık Milli Mücadele'nin başarıya ulaştığı kesinleşince 1922 sonbaharında Osmanlı Hariciyesi hukuken son bulmuş ve teşkilatı dağılmıştır. Bazı çalışanları da Ankara'ya geçip TBMM Hükümeti'nin emrine girmiştir.³⁸ Lozan Antlaşmasıyla Türkiye bağımsızlığına kavuşunca dış politikasını "eşitlik ve karşılıklı" olma ilkeleri çerçevesinde düzenlemiş ve barışçı politikaları güçlendirmek için bu tarihten sonra birçok bağımsız devletle dostluk antlaşmaları yapmıştır. Dostluk kurulan devletlerden biri de Finlandiya olmuştur.

Son Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahideddin'in 17 Kasım 1922 tarihinde ülkeyi terk etmesiyle yerine Abdülmecit Efendi,³⁹ TBMM tarafından 19 Kasım 1922 tarihinde yeni halife olarak seçilmiştir. Hilafet makamında meydana gelen bu değişiklik gerek Batı dünyasında gerekse de İslam dünyasında önemli yankılar uyandırmıştır. Özellikle İslam dünyasında hilafet makamındaki bu değişiklik Finlandiya'da memnuniyet uyandırmıştır. Finlandiya'daki Müslüman cemaati de hem dini ibadetlerini eda için resmen izin almak ve hem de bu yeni görevinden dolayı halifeyi tebrik etmek üzere kendisine bir telgraf çekmiştir. Gönderilen telgraf metni şöyledir: *"Müslümanların Halifesi Efendimiz Abdülmecid Bin Sultan Abdülaziz Hazretlerine. Bütün Finlandiya Müslümanları 10 Aralık 1922 Cuma günü, Cuma namazını kılıp dua ettikten sonra padişah hazretlerinin kutsal hilafet makamına seçilmelerini büyük bir sevinçle kabul edip içten bir şekilde padişah hazretlerini kutlar. Biz bütün dini işler ve şer'i sorunlarda hilafet makamına sadık kalacağımızı belirtiriz. Finlandiya bağımsız devletinde yaşayan din-*

çağrılarına rağmen Ankara'ya gelmekte hayli ayak diremişlerdir. Kemal Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 121.

38 İstanbul Hükümeti'nin Paris, Londra ve Roma'da bulunan temsilcilerinden, Hariciye Nezareti'ne hitaben bazı resmi evraklar (Kasım 1922) halen gelmekteydi. Mülga Hariciye Nezareti'nin memurlarına, görevlerine şimdilik devam etmeleri bildirilmiş ise de bu evrakları açıp okuma yetkileri bulunmamaktaydı. Bunun için sorunun bir an önce halledilmesine çalışılmış ve İstanbul Hükümeti'nin dış ülkelerdeki temsilcilerinin hepsinin memlekete dönmeleri için emir verilmişti. Kemal Girgin, "Cumhuriyet Döneminde Dışişleri Örgütünün Gelişmesi", **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, (15-17 Ekim 1997), Türk Tarihi Yay., Ankara, 1999, s. 707-708; Betül Aslan, **"Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul'un İdaresi Meselesi"**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991, s. 134; Erdal Aydoğan, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali, Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2008, s. 78.

39 **BCA**, 030/10/0/202/379/18; **BCA**, 030/10/0/101/653/7.

*daşlardan rica ediyoruz ve imamımız hakkında dini ibadet yapılması için hilafetin izninin resmen gönderilmesini diliyoruz.*⁴⁰

Finlandiya Müslümanlarının göndermiş olduğu telgrafta dikkat edilirse Abdülmecit Efendi padişah olarak adlandırılmıştır. Hâlbuki Abdülmecit Efendi sadece halifelik makamına seçilmiş ve saltanata son verilmiştir. Halife Abdülmecit, Finlandiya Müslümanları tarafından gönderilmiş olan telgrafta karşılık olarak 23 Aralık 1922 tarihinde aşağıdaki telgraf metnini göndermiştir: “*Finlandiya Müslümanlarına Padişah Hazretlerinin Cevabı; Hilafet Makamına seçilmesinden dolayı bütün Finlandiya Müslümanları adına olan tebrikleriniz özellikle hoşnutluğa sebep oldu. Parlak bir güneş olan hilafetten doğma bir kutup yıldızı gibi kuzey taraflarında kıyamet saatine kadar saçılan parıltılar hak yolunda başarınızı ve sonuç olarak evinizde onur ve mutluluğa erişmiş olarak bulunmanızı Cenab-ı Allah’tan yalvararak yardımcı kitabımızın yüce hükümlerini aşıl原因an imamınızın memurluğuna devam etmesini onaylıyorum. Âlemlerin Rabbinin Elçisi Olan Halife*”⁴¹

Halife Abdülmecit Efendi cevap verdiği telgrafta; Halife seçilmesinden dolayı Finlandiya Müslümanlarının göndermiş oldukları telgraftan hoşnut kaldığını ve yıldız kutbundaki yani bütün şimaldeki Müslümanlara hidayete ermeleri temennisinde bulunmuş ve imamlarının görevine devam etmesini tasdik etmiştir.

Gerek Türkiye ve gerekse Finlandiya, I. Dünya Harbi’nden sonra dünya konjonktüründe varlığını ve güvenliğini sağlamlaştırmak adına diğer devletlerle diplomatik ilişki kurmak istemiştir. Almanya ve Sovyetler Birliği gibi devletlerin etrafında küçük de olsa bağımsız devletlerin kurulmuş olması, hem dünya barışı hem de Türkiye’nin güvenliği için önemliydi. Yayılımcı zihniyete karşı devletlerin tanınması barış sürecine katkı sağlamaktaydı.⁴² Ankara Hükümeti, Lehistan

40 Finlandiya Müslümanları İmamı Veli Ahmed Hâkimi, Finlandiya Müslümanlarından Lütfi İshak, Türk-Tatar Beledi Meclisi Üyesi Abbas, İshak. Mütevelliler; Cemal, Ömer Halif, Alâeddin Hâkim’in imzalarını taşıyan telgraf 12 Aralık 1922 tarihinde Helsingfors’dan (Helsinki) göndermişlerdir. Mehmet Akif Tural, **Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s. 170; **Vakit**, 20 Kânunuevvel 1338, Nu:1804.

41 Tural, **Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Mücadelesi**, s. 171; **Vakit**, 25 Kânunuevvel 1338, Nu: 1809.

42 Mehmet Sait Dilek, “Atatürk Dönemi Türk-Eston İlişkileri”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:6, S 12, (Güz 2010), s. 13.

ile resmi ilişkilerini kurduktan ve Varşova'ya Orta Elçi⁴³ payesiyle Dr. İbrahim Tali Bey'i⁴⁴ görevlendirdikten sonra Baltık Devletleriyle de ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu ilişkilerin kurulması için de İbrahim Tali Bey görevlendirilmiştir. İbrahim Bey'in misyonu hem Lehistan Elçiliği görevini yürütmek hem de Baltık Devletleriyle ilişki kurmaktır. İbrahim Tali Bey, hemen işe koyulmuş ve Estonya ile 1 Aralık 1924'te antlaşma imzalanmıştır. İbrahim Tali Bey ile Varşova'daki Finlandiya elçisi M. Erik Ehrström arasında yapılan müzakereler sonucunda "Türkiye Cumhuriyeti ile Finlandiya Cumhuriyeti arasında 9 Aralık 1924 tarihinde *Dostluk Antlaşması* imzalanmıştır.⁴⁵ Varşova'da imzalanan bu antlaşma üç maddeden ibaret olup, bu antlaşmayla Türkiye-Finlandiya arasındaki resmi ilişkilerin tekrar kurulması için olumlu bir adım olmuştur. Böylece 1918 yılında imzalanan Türk-Fin antlaşması yeniden hayat bulmuş ve diplomatik ilişkilerin resmiyet kazanmasını sağlamıştır.

43 T.C. Varşova Büyükelçiliği resmi sitesinde İbrahim Tali Bey "Büyükelçi" payesiyle gösterilmiştir. Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2011, <http://warsaw.emb.mfa.gov.tr/MissionChief/History.aspx>.

44 İbrahim Tali (Öngören) Bey, 21.06.1924-01.02.1926 yılları arasında Varşova'da elçilik görevini ifa etmiştir. Varşova'daki görevinden sonra Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından Diyarbakır mebusluğuna aday gösterilmiş ve TBMM İkinci Devresinde Diyarbakır mebusu seçilmiştir. Varşova'dan 5 Şubat 1926'da dönen Tali Bey, Ankara'ya geçip TBMM'ne iltihak etmiştir. Türkiye'ye dönen ve aldığı vazifeleri üstün bir başarıyla yerine getiren İbrahim Tali Bey'e TBMM tarafından "Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası" ve bir kez de "Takdirname" verilip taltif edilmiştir. Aydoğan, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali, Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e**, s. 82-83.

45 Kurat, "Tarih Boyunca Türk-Fin İlişkileri", s. 28; Aydoğan, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali, Mustafa Kemal'le Trablusgarp'tan Cumhuriyet'e**, s. 81-82.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasıyla yeni bir devlet olarak ortaya çıkmış ve uluslararası konjonktürde kendine bir yer edinmeye çalışmıştır. Diğer devletlerle yeniden ilişkiler kurmak ve bu ilişkileri devletler hukukuna, özellikle eşitlik ve karşılıklı olma ilkelerine uygun biçimde düzenlemek istemiştir. Türkiye, M. Kemal Atatürk önderliğinde benimsediği “yurtta sulh cihanda sulh” politikasına uygun olarak 1923-1938 yılları arasında çok sayıda dostluk antlaşması imzalamıştır. Dostluk antlaşmalarının imzalanmasıyla birlikte Türkiye, bağımsız ülkelerin büyük bir kısmı ile resmî ilişkiler kurmuştur. Bu durum taraflar arasında zamanla ilişkilerin gelişmesine ve çeşitlenmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye ile dostane şekilde diyaloga giren ülkelerden birisi de Finlandiya'dır. Türkiye'de İskandinavya coğrafyasına ve tarihine duyulan ilginin zayıflığı, İskandinav bölgesiyle ilgili istenilen düzeyde ilişkilerin gelişmemesi, tarihsel olarak eskilere uzanan Türk-Fin etkileşimine yeterince değinilmesini engellemiştir. Bundan ötürü çalışmada özellikle Milli Mücadele döneminde Türk-Fin ilişkilerine dair bazı tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

XVIII. Yüzyılda gayrı resmi olarak başlayan Türk-Fin ilişkileri, 1917 yılında Finlandiya'nın bağımsız olmasıyla yeni bir döneme girmesini sağlamıştır. Çünkü Finlandiya bağımsızlığını ilan ettiğini bildirmek ve uluslararası konjonktürde kendine bir yer edinmek için Osmanlı Devletine başvurmuştur. Fakat Türk-Fin ilişkileri Osmanlı Devleti zamanında başlamasına rağmen asıl gelişme Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra olmuştur. 1922 yılında Ankara Temsilcisi Refet Paşa ve Fin Temsilcisi Tanner arasında yapılan görüşmeden şu anlaşılmaktadır: Finlandiya, Türkiye ile kıyaslandığında ekonomik anlamda daha iyi bir durumdadır. Çünkü Refet Paşa, Fin temsilcisine ekonomik anlamda yardıma ihtiyaç duyduklarını ve emperyalist devletleri görmektense Finlandiya'yı görmeyi tercih edeceklerini söylemiştir. Ayrıca Fin Hariciyesinin de Milli Mücadeleyi yakından takip ettiği anlaşılmaktadır.

Türk-Fin ilişkileri, iki milletin aynı dil grubundan ve aynı kültür kökenine sahip olması ilişkiler açısından sağlam bir temel hazırlamıştır. Bu temelin oluşmasında Finlandiya Türkleri de önemli rol oynamıştır. Ayrıca Finlandiya'daki Türk-Tatar Toplumunu, Türk ve Türkiye imajının olumlu yönde gelişmesine katkı sağlamıştır.

KAYNAKLAR

ARŞİVLER

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ulkoasiainministeriö (Finlandiya Dışişleri Bakanlığı Arşivi), Väinö Tanner'in Raporları

KİTAP-MAKALE

Aslan, Betül, “İstanbul’da Türkiye Büyük Millet Meclisi İdaresinin Kurulması”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Aslan, Betül, **Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul’un İdaresi Me-selesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1991.

Aslan, Yavuz, **Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi**, TTK Yayınları, Ankara, 1997.

Aydoğan, Erdal, **Türk Siyasi Hayatında Dr. İbrahim Tali, Mustafa Kemal’le Trablusgarp’tan Cumhuriyet’e**, Yeditepe Yay., İstanbul, 2008.

Castren, Klaus, **The First Official Contact Between The Independent Finland and Turkey**, Oulun Yliopisto Historian Laitos, Oulu, 1987.

Dilek, Mehmet Sait, “Türkiye-Finlandiya Siyasi İlişkilerinin Başlaması ve Finlandiya Cumhurbaşkanı Pehr Evind Svinhufvud ile Dışişleri Bakanı Yrjö Koskinen’e Göre Türkiye”, **Atatürk Dergisi**, 4 (3), 2005, s. 183-197.

Dilek, Mehmet Sait, “Atatürk Dönemi Türk-Eston İlişkileri”, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:6, S 12, (Güz 2010), s. 5-30.

Girgin, Kemal, “Cumhuriyet Döneminde Dışişleri Örgütünün Gelişmesi”, **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara, (15-17 Ekim 1997), Türk Tarihi Yay., Ankara 1999.

Girgin, Kemal, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, TTK Yay., Ankara, 1992.

Herbert, William Von, **Plevne Müdafaası**, (Çev. Ali Kurdoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İzmir, 1990.

Kılıçkap, Tolga Barış, **Vikinglerden Teröre ve Teröristlere İsveç**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Kurat, Akdes Nimet, **İsveç Kralı XII. Karl'ın Hayatı ve Faaliyeti (1682-1718)**, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1940.

Kurat, Akdes Nimet, **XII. Karl'ın Türkiye'de Kaldığı Zamana Ait Me-tinler ve Vesikalar Ekler I**, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul, 1943.

Kurat, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1990.

Marvin, Rintala, **Four Finns**, University Of California Press, Berkeley And Los Angeles, 1969.

Raevuori, Yrjö, **Sadri Maksudi ve Türk-Fin İlişkileri**, (Çev. Aydın Yeğen), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1966.

Rasanen, Martti, **Puolikuun Nousu, Havaintoja Uudesta Turkista ja Sen Kansasta**, K.J. Gummerus Osakeyhö, Helsinki, 1937.

Suistola, Jouni, "The Picture of Russo-Turkish War 1877-1878 in Finnish Broadsheet Ballads", **İ.Ü. Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, (23-28 Eylül 1985), İstanbul, 1989.

Tural, Mehmet Akif, **Hilafet Sevdası Karşısında Milli Hâkimiyet Müca-delesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.

Vakit Gazetesi

İnternet Kaynakları

Ankara Polonya Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 21 Nisan 2011. <http://www.ankara.polemb.net/index.php?document=33>.

Finlandiya Bükreş Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 12 Nisan 2011, <http://www.finland.ro/public/default.aspx?Nodeid=38128&en-US>

Finlandiya Cumhurbaşkanlığı, Erişim Tarihi: 12.3.11, <http://www.kansallisbiografia.fi/english/?id=626>.

Finlandiya Sofya Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2011, <http://www.finland.bg/public/default.aspx?nodeid=34802&contentlan=2&culture=en-US>.

Finlandiya Sofya Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2011. <http://www.finland.bg/public/default.aspx?nodeid=34802&contentlan=2&culture=en-US>.

T.C. Berlin Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2011. <http://berlin.be.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>.

T.C. Varşova Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2011, <http://warsaw.emb.mfa.gov.tr/MissionChiefHistory.aspx>.

EKLER

Ek 1. Finlandiya körfezini ve Petersburg civarlarını gösteren harita.

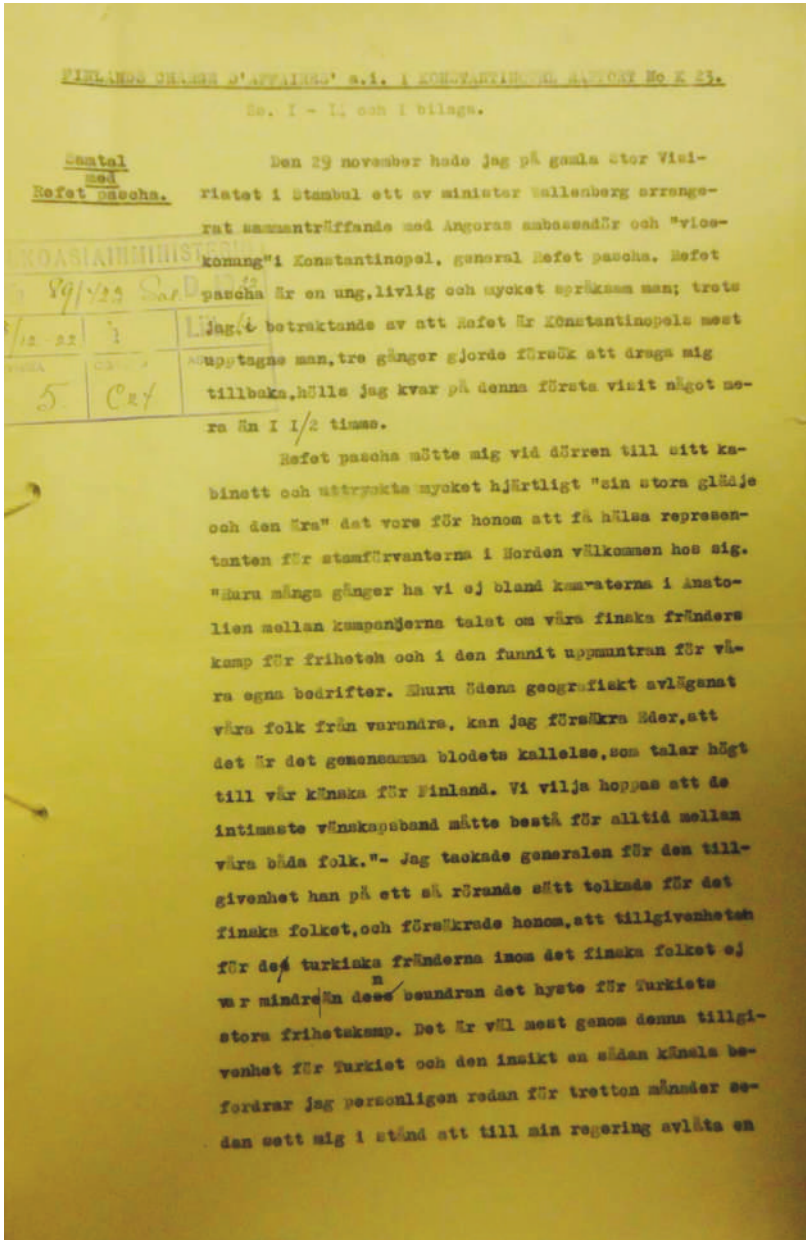

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ek 2. Finlandiya'nın Cenevre Mukavelatına girme isteği ve Osmanlı Devletinin cevabı

تاریخ و اولیٰ دفعہ		تاریخ و اولیٰ دفعہ	
۱۲ شعبان ۱۲۵۰	۱۲ شعبان ۱۲۵۰	۱۲ شعبان ۱۲۵۰	۱۲ شعبان ۱۲۵۰
			
مجلس وزراء مذاکرانہ مخصوص ضبط نامہ			
تاریخ و اولیٰ دفعہ		تاریخ و اولیٰ دفعہ	
۱۲ شعبان ۱۲۵۰	۱۲ شعبان ۱۲۵۰	۱۲ شعبان ۱۲۵۰	۱۲ شعبان ۱۲۵۰
مذکورہ نامہ			
<p>قصد یہاں حکومت دہلیہ سے مذاکرہ کے لئے ایک وفد بھیج دیا گیا ہے۔ اس وفد کے ساتھ ایک خط بھیجا گیا ہے جس میں حکومت دہلیہ سے کہا گیا ہے کہ وہ اس وفد کو اپنے ملک میں داخل کرنے سے منع کرے۔ حکومت دہلیہ نے اس وفد کو اپنے ملک میں داخل کرنے سے منع نہیں کیا۔ اس وفد کو اپنے ملک میں داخل کرنے سے منع نہیں کیا۔ اس وفد کو اپنے ملک میں داخل کرنے سے منع نہیں کیا۔</p>			
قرارداد			
<p>اس قرارداد کے تحت حکومت دہلیہ نے اس وفد کو اپنے ملک میں داخل کرنے سے منع نہیں کیا۔ اس وفد کو اپنے ملک میں داخل کرنے سے منع نہیں کیا۔ اس وفد کو اپنے ملک میں داخل کرنے سے منع نہیں کیا۔ اس وفد کو اپنے ملک میں داخل کرنے سے منع نہیں کیا۔</p>			
تاریخ و اولیٰ دفعہ			
<p>۱۲ شعبان ۱۲۵۰</p>			
تاریخ و اولیٰ دفعہ			
<p>۱۲ شعبان ۱۲۵۰</p>			

Ek 3. Väinö Tanner'in Refet Paşa ile görüşmesine dair raporu

Ek:4. Fin Temsilcisi, Väinö Tanner.

Kaynak: Finlandiya Sofya Büyükelçiliği, <http://www.finland.bg/public/default.aspx?nodeid=34802&contentlan =2&culture=en-us>

ANADOLU BASINININ GÖZÜYLE BAŞKUMANDAN MUHAREBESİ

Hakan UZUN*

ÖZET

Türk kuvvetlerinin 26 Ağustos 1922’de Yunan kuvvetlerine karşı başlattığı genel saldırı sırasında, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın doğrudan doğruya yönettiği ve Yunan ordusunun asıl kuvvetlerinin tümünün yok edildiği 30 Ağustos günü yapılan muharebeye, İsmet Paşa’nın (İnönü) teklifiyle “*Başkumandan Muharebesi*” adı verilmiştir. Milli Mücadele’nin kesin bir zaferle sonuçlanmasını sağlayan bu çarpışmanın yıldönümü, Türkiye’de ulusal bayram olarak da kutlanmaktadır. 30 Ağustos’ta yapılan bu muharebe ilk andan itibaren Anadolu basınında yer bulmuştur. Ancak ilk anda basının tümü tarafından önemi tam olarak kavranamamıştır. Bununla birlikte ilerleyen günlerde gazetelerde satır aralarında da olsa bu muharebenin önemine değinen haberlere yer verilmiştir. Ayrıca bu muharebe, ilk andan itibaren aslından farklı şekillerde isimlendirilmiş ve bu konuda bir karmaşa yaşanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Başkumandan Muharebesi, Büyük Taarruz, Milli Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos.

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, hakanuzun@ankara.edu.tr

THE BATTLE OF COMMANDER-IN-CHIEF FROM THE POINT OF VIEW OF THE ANATOLIAN PRESS

During the broad attack which the Turkish forces set off against the Greek forces on 26th August 1922, the battle which was commanded directly by the Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha and in which all of the Greek main forces were destroyed was named "*The Battle of Commander-in-Chief*" with the offer of İsmet Pasha (İnönü).

The anniversary of this battle, which ensures the National Struggle to be concluded as a certain victory, is also celebrated as a national feast in Turkey.

This battle that was fought on 30th August took place in the Anatolian Press beginning from the first moments of the battle. However, at first, the importance of the battle wasn't realized by the whole press. On the other hand, the following days some news that mentioned the importance of the battle appeared in the newspapers.

Furthermore this battle was named in several different forms than its original name and there appeared a complication.

Key Words: The Battle of Commander-in-Chief, Great Offensive, National Struggle, Mustafa Kemal Pasha, 30 August.

Giriş

26 Ağustos 1922'de Kocatepe'de başlayan Büyük Taarruz, genel olarak Batı Cephesi'ndeki bütün mücadelenin, özel olarak ise Sakarya Savaşı sırasındaki hazırlıkların bir sonucudur. Türklerin bu genel saldırısı, 26 Ağustos'ta Kocatepe'den başlayıp, 18 Eylül'de Kapıdağ Yarımadası'ndan son Yunan askerinin ayrılmasına kadar geçen bir dönemi kapsamasına karşın, bu sürece asıl damgasını vuran gelişme, 30 Ağustos 1922'deki Başkumandan Muharebesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutan unvanıyla özdeşleşen bu muharebenin sonraki yıllarda anma ve anlama türü etkinliklerle toplumun hafızasına kazındığı ve günümüzde ulusal bayramlardan birisi olarak, Zafer Bayramı adıyla kutlandığı da bir gerçektir. Bununla birlikte 30 Ağustos 1922'den hemen sonraki günlerde bu zaferin toplumda yarattığı etki ve kamuoyunda oluşturduğu algı incelenmeye değer bir konudur. Bundan hareketle 30 Ağustos 1922'deki Başkumandan Muharebesi'nin başta Ankara olmak üzere Anadolu'nun diğer kentlerinden nasıl görüldüğü bu bildirinin ana konusunu oluşturmuştur. Söz konusu olay ve olgular, Anadolu'da yayınlanan Hâkimiyet-i Milliye (Ankara), Babalık (Konya), Açıksöz (Kastamonu), İstikbal (Trabzon), Varlık (Sarıkamış), Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı (Kayseri) gibi gazeteler üzerinden okunarak, analitik bir yöntemle incelenmeye çalışılmıştır. Bunlara ek olarak çalışma sırasında ortaya çıkan bazı sonuçların daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilmesi için gazetelerle yetinilmeyerek, arşiv belgelerinden, günlük ve anılardan da yararlanılmıştır.

Başkumandan Muharebesi'ne Kadar Yaşanan Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasının ardından, bir taraftan Osmanlı orduları terhis edilirken, diğer yandan İtilaf Devletleri tarafından Anadolu işgal edilmeye başlanmış, Anadolu halkı savunmasız bırakılmıştır. Padişahın ve İstanbul Hükümeti'nin tüm bu gelişmelere, özellikle işgallere karşı kayıtsız kalması, halkın can ve mal güvenliğinin sağlanamaması üzerine Anadolu'nun birçok yerinde örgütlenmeler ve direnişler başlamıştır. Kuvayımilliye Hareketi olarak isimlendirilen bu direniş hareketi, silahlı birlikler de oluşturmuş ve Milli Mücadele'nin ilk silahlı mücadeleleri bu düzensiz birliklerle verilmiştir. Kuvayımilliye birlikleri, düzenli ordu kuruluncaya kadar, buldukları bölgelerde işgalci güçlere karşı savunma hatları oluşturmuşlar; ani baskınlar-

la düşman ilerlemesini yavaşlatmışlar; özellikle ayaklanmaların bastırılmasında en etkili silahlı güç olmuşlardır.¹

Düzenli ordunun kurulmasından sonra ise Doğu Cephesi'nde Ermeni saldırıları durdurulmuş ve Ermenilerle imzalanan Gümrü Antlaşması ile bu cephedeki çatışma sona ermiştir. Ancak ülkenin işgalden kurtarılabilmesi için kesin sonuç alınması gereken asıl cephe, Yunan işgalinin önlenmesi amacıyla kurulmuş olan Batı Cephesi'dir. Bu cephede, Büyük Taarruz'a kadar Yunanlılarla birçok defa savaşılmıştır. Yunan ordusu İnönü önlerinde iki kez durdurulmasına karşın, Türk ordusu sonraki Yunan ilerleyişini engelleyememiş ve Eskişehir, Kütahya ile Afyon Yunan ordusu tarafından işgal edilmiş, bu durum karşısında Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Alınan bu yenilgi, İtilaf Devletleri'ni Yunanlıların başarılı olabileceği konusunda yeniden umutlandırırken, TBMM'de de büyük tartışmalara yol açmış, bir taraftan olayın sorumlularının cezalandırılması istenirken, diğer yandan Ankara'nın boşaltılması gibi birtakım tedbirlerin gündeme gelmesine ve paniğe neden olmuştur. Tüm bu tartışmalar ve panik, Mustafa Kemal Paşa'nın TBMM tarafından başkomutan olarak kabul edilmesiyle birlikte sona ermiştir. Aslında Mustafa Kemal Paşa'nın bundan sonra yaşanacakların tüm sorumluluğunu üstlenmesi anlamına da gelen bu gelişme sonrası yapılan hazırlıklar neticesinde, Yunan ordusu Sakarya Meydan Muharebesi'nde yenilgiye uğratılmıştır. Sakarya Muharebesi'nde elde edilen başarının hem askeri hem de siyasi birtakım sonuçları olmuştur. Askeri açıdan Yunan ordusu taarruz gücünü kaybetmiş, inisiyatif Türk tarafına geçmiştir. Artık ordusu savunma konumunda bulunan Yunan Hükümeti, İtilaf Devletleri'nden yardım istemeye başlamış, ancak gereken desteği alamamıştır.² Dolayısıyla Sakarya Muharebesi'nin kazanılması, Batılı devletlere Anadolu'daki direnişi Yunanlılar aracılığıyla engelleyemeyeceklerini göstermiş, Yunanlılar yalnız bırakılmışlardır.³

TBMM, Sakarya'da kazanılan askeri başarıyı diplomatik bir zafere dönüştürmek ve Yunanistan'ı tamamen yalnız bırakmak için, diplomasi alanında da

1 Celâl Erikan, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, s. 91.

2 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s. 369-370; Bülent Gökay, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Çev.: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998, s. 164.

3 **Türk Dış Politikası**, Editör: Oral Sander, C I, İletişim Yay., İstanbul, 2001, s. 145.

harekete geçmiştir.⁴ 13 Ekim 1921'de SSCB ile Kars Antlaşması imzalanmış, 23 Ekim 1921'de İngilizlerle esirlerin karşılıklı değişimi antlaşması yapılmış olmasına karşın, Türk ordusunun Sakarya'daki başarısının belki de en önemli siyasal sonucu, 20 Ekim 1921'de Fransa ile Ankara İtilâfnamesi'nin imzalanması olmuştur. Bu antlaşmayla, ilk defa bir batılı ülke TBMM'yi sadece fiilen değil, hukuken de tanımış, TBMM'nin ağırlığı artmıştır.⁵ Ayrıca bu durum, İtilaf Devletleri'nin arasında bir güven bunalımının yaşandığını ve birliğin zedelendiğini göstermesi açısından da önemlidir.⁶

Sakarya Muharebesi'nden, Büyük Taarruz'un başladığı 26 Ağustos 1922'ye kadar geçen yaklaşık on bir aylık süre içinde Büyük Taarruz'un hazırlıkları ile uğraşmıştır. Bunlar çok yönlü olup, sadece bir alanla sınırlı kalmamıştır. Askeri alanda yapılan hazırlık çalışmalarının temelini orduyu bir taarruz savaşına hazırlamak oluşturmuştur. Bunun için ordunun insan, silah ve cephane yönünden eksikliklerinin tamamlanmasına çalışılmış, Büyük Taarruz'a kadar hep savunma durumunda kalmış olan ordunun, taarruz savaşı konusunda eğitilmesine ağırlık verilmiştir. Ayrıca diğer cephelerden asker sevkiyatları yapılmış ve Yunanlılara karşı küçük çaplı askeri harekâtlar düzenlenmiştir. TBMM'de de taarruz hazırlıklarını desteklemek için aftan, nakliyat yasasına kadar birçok yasal düzenleme yapılmış, her konuda gizliliğin sağlanmasına önem verilmiştir. Dış politika da göz ardı edilmemiş, Mart ayında Yusuf Kemal Bey (Tengirşek), Temmuz ayında ise Fethi Bey (Okyar) başkanlığında bir heyet Avrupa'ya gönderilmiş, TBMM kesin bir barışın sağlanması için antlaşma yapmak üzere Batılı devletler nezdinde bir arayış içine girmiştir. Bu çabalar, barışın ancak Yunan ordusunun kesin olarak yenilgiye uğratılmasıyla olabileceğinin anlaşılmasıyla sona ermiştir.⁷

Anadolu Basınının Gözüyle Başkumandan Muharebesi

25 Ağustos 1922'de bir taarruz savaşı için tüm hazırlıklarını tamamlamış olan Türk ordusu, 26 Ağustos'ta, saat 5.30'da topçu atışlarıyla birlikte Yunan ordusuna saldırmıştır. Daha ilk günkü çarpışmalarda bölgedeki Kalecik Sivri-

4 Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika**, C II, 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991, s. 182; Gökay, **a.g.e.**, s. 165.

5 Belen, **a.g.e.**, s. 373, 380-381; **Türk Dış...**, s. 151, 189.

6 Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s. 203.

7 Erikan, **a.g.e.**, s.303-351; Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı...**, s.264.

si, Tınaztepe, Belentepe gibi önemli mevkiiler ele geçirilerek Yunanlılara karşı stratejik ve psikolojik bir üstünlük sağlanmıştır. 27 Ağustos'ta ise Kurtkayası olarak anılan stratejik açıdan son derece önemli bir mevzii ele geçirilirken, Türk kuvvetlerinin bir kısmı Afyon'a girmiştir. Bu arada Yunan kuvvetleri de Sincanlı ovasına atılmışlardır. 28 Ağustos'taki çarpışmalarda Türk kuvvetleri Yunan kuvvetlerine karşı üstünlük sağlamış ve Yunan kuvvetleri Dumlupınar'a doğru çekilmeye başlamıştır. 29 Ağustos akşamı ise Yunan asıl kuvvetlerinin kuzey, güney ve güneybatıdan kuşatılması nedeniyle kesin sonucun alınabileceği bir muharebe ortamı oluşmuştur. 30 Ağustos'ta artık etrafı sarılmış olan Yunan kuvvetleri çok ağır kayıplar vererek, dağılmış ve kaçmaya başlamışlardır.⁸

Türk ordusunun, Yunan ordusu karşısında elde ettiği bu başarılar, farklı günlerde de olsa Anadolu basını tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Bu arada basının her türlü askeri hareketlilik konusundaki en temel haber kaynağının, hükümetin yayınladığı resmi tebliğler olduğunu da belirtmek gerekir. Hükümetin muharebe hakkında yaptığı açıklamalar basına da verilmiş ve bunlar gazetelerin ilk sayfalarında, büyük puntolarla kamuoyuna duyurulmuştur.

Büyük Taarruz konusundaki ilk haberler, basında hemen yer bulmuştur. Ankara Hükümeti'nin resmi yayın organı durumundaki Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, 27 Ağustos'ta, "*Dün Sabahdan İtibaren Bütün Cephelerde Kahraman Ordumuz Cani Düşmanla Çarpışmaya Başladı*" başlığıyla Büyük Taarruzun başladığını kamuoyuna duyurmuş ve 26 Ağustos tarihli resmi tebliğ ile birlikte "*Son Dakika*" başlığını kullandığı bir haberde bir gün önceki gelişmeleri okuyucularına aktarmıştır.⁹

Gazetede taarruz haberinin 26 Ağustos günü öğleden önce Ankara'ya ulaştığı ve saat ikiye doğru Meclise bildirildiği söylenirken, 26 Ağustos'ta Rauf Bey'in halka ve memurlara yayınladığı beyannameye de yer verilmiştir. Milli Mücadele'ye yapılan desteğin devam etmesi gerektiğinin dile getirildiği beyanname en dikkat çekici satırlar şunlardır: "...*Bütün memurîn ve fedakâr hal-*

8 Şükrü Erkal, "Büyük Taarruz da Başkumandan Muharebesi (30 Ağustos 1922)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 91-92-93, ss. 34-41, s. 34; ayrıca bkz.: Erikan, **a.g.e.**, s. 353-372; Belen, **a.g.e.**, s. 425-475; **Türk İstiklal Harbi**, II inci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay., Ankara, 1968, s. 231-278.

9 **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1338.

kımızın ordularımıza maddeten ve manen yardıma devam eyleyerek mücâhede-i milliyeden nasipdâr-ı mefâharet olmalarını rica ederim..."¹⁰

Hâkimiyet-i Milliye dışında bu çalışma sırasında incelenen diğer gazetelerden Açıksöz, Babalık, İstikbal gazeteleri de Büyük Taarruzu 27 Ağustos'ta duyururken, Varlık gazetesi taarruzu ancak 28 Ağustos'ta kamuoyuna duyurabilmiştir.

Açıksöz gazetesi, "*Garp Cephesi'nde Harp Başladı*" başlığını atarken,¹¹ Babalık gazetesi 26 Ağustos tarihli resmi tebliği yayınlamıştır.¹² Ancak Babalık gazetesinin taarruzun asıl önemini belirttiği haber, bir gün sonraki nüshasında "*Cenab-ı Hakkın Son Samdanesine İstinad Eden Gazanfer Ordumuz Bütün Cephelelerde Taarruza Geçti*" başlığıyla çıkmıştır.¹³ İstikbal gazetesi de taarruzu 27 Ağustos'ta bir son dakika haberi olarak okuyucularına bildirirken,¹⁴ Varlık gazetesi taarruz haberini biraz gecikmeli olarak, ancak 28 Ağustos'ta "*Taarruzumuz Başlamıştır*" başlığıyla duyurabilmiştir.¹⁵

Büyük Taarruzun başarılı bir şekilde devam etmesi sırasında, muharebeyle ilgili haberler gazetelerde yer almaya devam etmiş, 30 Ağustos'a kadar gazetelerde yer alan haberler genellikle resmi tebliğler ve Yunan ordusundan geri alınan yerlerle ilgili olmuştur. Bununla birlikte bu başarının yarattığı sevinci ve orduya verilmesi gereken desteği yansıtan haber ve yorumlara da rastlanmıştır. Örneğin 29 Ağustos'ta Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Türk ordusuna şöyle seslenilmiştir:

*"Ey Türk yürü! Yürü ki bütün bir beşeriyet, bütün bir medeniyet varlığını, hayattını, şerefini, senin celâdet ve şecaatinden bekliyor. Yürü ey Türk! Yürü ey Türk'ün şanlı kumandanı! Bugün bir yüzünde hürmüzü, yani hakkı, nuru, cismani, temsil eden sizsiniz. Sizsiniz ki arkanızda elleri göklere yükselen milyonlarca insanlara, bütün bir kıtaya, bir beşeriyete yeni bir devir, şeref, haysiyet, hukuk ve istiklal devri açıyorsunuz! Yürüyünüz, yıkınız, yakınız, öldürünüz ki beşeriyeti Ehrimen belasından halâs edesiniz."*¹⁶

10 **Hâkimiyet-i Milliye**, 27 Ağustos 1338.

11 **Açıksöz**, 27 Ağustos 1338.

12 **Babalık**, 27 Ağustos 1338.

13 **Babalık**, 28 Ağustos 1338.

14 **İstikbal**, 27 Ağustos 1338.

15 **Varlık**, 28 Ağustos 1338.

16 **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1338.

Aynı gazetede Ruşen Eşref (Ünaydın)'e ait bir yazıda ise Türk ordusunun artık kesin sonuçlu bir zafere doğru gittiği anlaşılmaktadır. Eşref “*Vatan Geliyor*” başlıklı yazısında, Yunanlıların işgal ettiği toprakların Türk ordusu tarafından yeniden ele geçirildiğini belirterek, “...*Ordu geliyor ki vatan geliyor, zaman haykırıyor ki ordu geliyor...*” demiştir.¹⁷

Babalık gazetesinde de İskenderiye Şeyhül-i Muallıması Mehmet Ebu Akbal imzasıyla bir fetva yayınlanmıştır. Fetvada, Allah yolunda cihat edenlere ve yaralananlara kurban bağışlanabilir mi, zekât verilebilir mi? Gibi sorulara olumlu cevap verilerek, halkın orduya yardım ve desteği sağlanmak istenmiştir.¹⁸

30 Ağustos 1922 tarihli Başkumandan Muharebesi'yle ilgili ilk haberler de hemen ertesi günü, 31 Ağustos'ta basında yer almaya başlamıştır. 31 Ağustos'taki Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, “*Sol Cenâhımızda Uşak İstikamet-i Umûmiyesinde İlerleyen Takip Kıtaatımız Dumlupınar'ın Şark ve Şimalinde Ric'at Etmek İsteyen Düşmanı Muharebeye Mecbur Ederek Mühîş Bir Darbe Vurmuştur. Elde Edilen Top ve Gânaım Mühimdir*” başlığını atarak Başkumandan Muharebesi'ni kamuoyuna duyurmuştur. Gazetede son dakika haberi olarak 30 Ağustos tarihli resmi tebliğ de yer verilmiştir.¹⁹ Buradaki habere göre, Uşak istikametinde ilerleyen Türk birliklerinin Dumlupınar'ın doğu ve kuzeyinde Yunan kuvvetlerini savaşa zorlayarak, onlardan birçok top, yüzü aşkın otomobil ve tam sayısı belli olmayan askeri malzemeyle, esir ele geçirildiği bildirilmiştir. Bu arada Yunanlıların geri çekilirken Hamur Köyü, Çal Köyü ve Dumlupınar'ı yakıp, halkın bir kısmını katlettiği haberlerine de yer verilmiştir.²⁰ Aynı gün Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde “*İslâmın İhyası*” başlıklı bir köşe yazısı çıkmıştır. Anadolu'da yaşayan Türklerin İslâm dünyasının umudu, kurtarıcısı olarak tasvir edildiği yazıda, kazanılan bu zaferin İslâm tarihinde etkili olan üç büyük olaydan birisi olduğu

17 **Hâkimiyet-i Milliye**, 30 Ağustos 1338.

18 **Babalık**, 29 Ağustos 1338.

19 “*Son Dakika: Resmi Tebliğ*
Dumlupınar Muharebesinde düşmandan alınan otomobillerin adedi: 100... mütecevizdir!
Ordumuzun sağ cenah ve merkezinde mühim bir şey olmamıştır.
Sol cenahımızda Uşak istikamet-i umumîyesinde ilerleyen takip kıtaatımız Dumlupınar şark ve şimalinde düşmanı muharebeye icbar ederek daha birçok top, yüz müteceviz otomobil ve miktarı henüz tahmin edilemeyen malzeme-i askerîye terk ettirmiş ve bir hayli esir etmiştir.
*Mağluben çekilen düşman esna-i rücuatta Hamur köyü, Çal köyü kâmilen ve Dumlupınar'ı kısmen yakmış ve mezkûr köylerdeki ahalinin bir kısmını katl ve bir kısmı ihrâk ve bazılarına envai fecâyî' ve şenâat icra etmiştir.” **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1338.*

20 **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1338.

belirtilerek, Uhud Muharebesi ile Hz. Muhammed'in ölümünden sonra İslâm dininden dönenlere karşı Hz. Ömer'in verdiği mücadelenin, İslâm tarihinde çok önemli bir rol oynadığı ve İslâm'ın neredeyse yok olmaktan kurtulduğu vurgulanmıştır. 30 Ağustos'ta kazanılan zaferin de, bundan sonra müverrihler tarafından İslâm tarihinde adından her zaman söz edilecek üçüncü önemli olay olduğu üzerinde durulmuş ve "...İnsanların gözleri yalnız bir noktaya matufdur, yalnız o noktada hayat ve necat bekliyorlar, bu noktada garp Türkleri, Türkiye Türkleridir... Bu hadise ile dini İslâm, tarihinde üçüncü tehlikeden kurtuluyor, Türk milleti, ikinci Ergenekon'dan çıkıyor..."²¹ denilmiştir. Gazetede yer alan "Afyon Halkı Secde-i Şükranda: Afyonkarahisar'da Halaskârlar" başlıklı yazıda da Afyonkarahisar'ın kurtarılmasından dolayı halkın duyduğu sevinç ve mutluluk sergilenerek, o gün yaşananlar şöyle anlatılmıştır: "...İstihbaratımıza nazaran kıtaatımız bir yıldırım gibi düşmanı tepeleyerek şehre aynı gün secde-i şükranı kapamış olan halk, büyük, küçük erkek ve kadın hepsi bir kitle halinde askerlerimizin ayaklarına, ellerine sarılmışlar ve hiçbir kimse gözyaşlarını ve hiçkırıklarını zapt edememiştir. Bilhassa başkumandanımıza karşı halkın göstermiş olduğu minnet ve şükranı tasavvur edilebilecek kelimeler bulmakta acizdir"²² Aynı gazetede yer alan bir başka habere göre, Afgan ve İran elçileri son zafer nedeniyle "Meclis-i Ali'yi" tebrik etmişlerdir.²³ Gerçi gazetede bu haber verilirken doğrudan doğruya 30 Ağustos'taki muharebeden söz edilmemiştir. Ancak haberin 31 Ağustos'ta ve "son zafer" denilerek verilmesi, tebrik edilen muharebenin Başkumandan Muharebesi olduğunu düşündürmektedir.

Hâkimiyet-i Milliye gazetesinden elde edilen bilgilerde ilk dikkat çeken husus, gazetenin muharebe haberini verirken ve haberle ilgili olarak yorumda bulunurken dini bir söylem kullanmış olmasıdır. Hatta bu durum sadece Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ve 30 Ağustos tarihli muharebe ile sınırlı kalmamış ve 26 Ağustos'ta başlayan taarruzun tümüyle ilgili olarak verilen diğer haberlerde ve incelenen gazetelerin tümünde benzer bir yaklaşım görülmüştür. Aslında gazetelerin muharebe haberlerini verirken benimsedikleri bu tutum, Milli Mücadele dönemi süresince ülkede bütünlüğü sağlamak için kullanılan üslupla örtüşmektedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da, İslam inancının Anadolu'da halkı bir arada tutan güçlü ortak bağlardan biri olduğundan hareketle bu dü-

21 Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1338.

22 Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1338.

23 Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1338.

şünceyi zaman zaman gündeme getirmiş, Milli Mücadele sırasında yayınladığı birçok telgraf ve beyanname ile yaptığı konuşmalarda toplumsal bütünlüğü sağlamak için dini kavramlar kullanmıştır.

Sarıkamış'ta yayınlanan Varlık gazetesi de, 31 Ağustos'taki nüshasında, “*Düşman Dumlupınar'dan atıldı*” başlığını kullanarak, sütunlarında 30 Ağustos tarihli resmi tebliğe yer vermiş ve bu şekilde Başkumandan Muharebesi'ni kamuoyuna duyurmuştur.²⁴ Aynı durum Açıksöz gazetesi için de geçerlidir. Gazete, baş sayfasında 30 Ağustos tarihli resmi tebliğe yer vererek, Başkumandan Muharebesi'yle ilgili olarak yapılan açıklamaları kamuoyuyla paylaşmıştır.²⁵

İstikbal Gazetesi 31 Ağustos'ta “*Kahraman Kıtaatımız Altıntaş ve Dumlupınar Civarına Vasil Olmuştur*”, “*Nâmerd Düşman Perişan Kaçıyor*” başlıklarıyla verdiği haberinde, Türk ordusunun Dumlupınar'a ulaştığını ve çok büyük miktarda ganimet elde ettiğini belirtmiştir.²⁶

İncelenen gazetelerden elde edilen bilgilere göre, 30 Ağustos'ta Türk ordusunun Yunan ordusu karşısında kazandığı askeri başarının, ilk anda, basının tümü tarafından muharebenin genel akışı içinde özel bir yere konulduğunu söylemek mümkün değildir. Buna karşın, sonraki günlerde gazetelerde Büyük Taarruzla ilgili olarak verilen haberlerde, 30 Ağustos'ta yapılan bu muharebeye atıfta bulunulduğu ve Yunan ordusu karşısında kazanılan askeri başarının temelinde aslında 30 Ağustos zaferinin etkisi olduğu yazılmış ve bu muharebenin önemini belirten haberlere yer verilmiştir.

1 Eylül tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde, 30 Ağustos'taki muharebeden “*Dumlupınar muzafferiyeti*” diye söz edilmiş ve Dumlupınar'da yapılan muharebenin ortaya çıkardığı sonuçlar oldukça ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiştir. Gazetede burada yapılan muharebeyle Yunanlılara ağır bir darbe vurulduğu ve çok önemli bir zafer kazanıldığı belirtilmiştir. Ayrıca bu muharebeden sonra Yunan kıtalarının aldığı duruma değinilerek, Yunanlılardan elde edilen savaş ganimetleri üzerinde durulmuş²⁷ ve Uşak istikametine yönelen Türk kuvvetlerinin burasını da elde edince Yunan ordusunun bozuk olan Simav-Sındırgı yolunda engelleneceği söylenmiştir. Gazetede “*Harikalar yaratan ordumuzdan*

24 **Varlık**, 31 Ağustos 1338.

25 **Açıksöz**, 31 Ağustos 1338.

26 **İstikbal**, 31 Ağustos 1338.

27 **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1338.

her şeyi ümit edebiliriz”²⁸ denilerek ordudan kurtuluşa yönelik beklenti de dile getirilmiştir. “*Dün Gelen En Son Malumat*” başlığı altında ise Dumlupınar’ı ele geçiren askeri birliklerin büyük bir süratle ve düşmanın her türlü savunmasını ortadan kaldırarak, İslamköy-Uşak yönünde ilerledikleri belirtilmiştir.²⁹ Bunlara ek olarak gazetede, “*Vaziyet-i Harbiye: 30 Ağustos Vakay-ı Harbiyesi Pek Mühim Neticeleri İhtiva Ediyor*” başlığı altında Dumlupınar’da yapılan muharebe değerlendirilerek, yine burada kazanılan askeri başarının önemi üzerinde durulmuştur. Yazıda, bu muharebenin ortaya çıkardığı durumun oldukça önemli olduğu, Yunanlılardan ele geçirilen askeri malzemenin de bu iddiayı desteklediği söylenmiştir.³⁰

2 Eylül tarihli Açıksöz gazetesinde “*Düşmanın Yuvarlanması*” başlıklı köşe yazısında, Büyük Taarruz’un safhaları birer birer anlatılırken, Dumlupınar’da yapılan muharebeye de yer verilmiş, ancak bu muharebeye diğerlerinden çok ayrı bir değer atfedilmemiş, muharebe içinde ayrı bir öneme sahip olduğuna yönelik olarak bir değerlendirme yapılmamıştır. Açıksöz gazetesinin 3 ve 5 Eylül tarihli nüshasında da benzer bir durum söz konusu olmuştur.³¹ Açıksöz gazetesinin ön plana çıkardığı haberler arasında en çok dikkati çeken ise Büyük Taarruzun kazanılmasının ülkede yarattığı sevinç ve bu başarıyı kutlamak için yapılan şenlikler olmuştur.

Babalık gazetesinin 4 Eylül tarihli nüshasında yer alan “*Yunan Mezalim ve Vahşeti*” başlıklı bir köşe yazısında, Yunanlıların işgal ettikleri yerlerden çekilirken halka karşı yaptıkları kötülükler anlatılmış ve “*Dumlupınar Muharebesi*” diye isimlendirilerek, Başkumandan Muharebesi’nden de söz edilmiştir. Yazıda, Yunanlıların bu muharebe sırasında Dumlupınar’ı kısmen, Hamur Köyü ile Çal Köyü’nü ise tamamen yakarak ahalisine de zarar verdikleri, hatta bazılarını diri

28 **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1338.

29 **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1338.

30 **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Eylül 1338; 1 Eylül’de biri Türk ordusuna diğeri de TBMM’ye olmak üzere iki beyanname yayınlayan Mustafa Kemal Paşa da orduya yönelik olarak yayınladığı beyanname “...*Afyonkarahisar Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi’nde zalim ve mağrur bir ordunun anasır-ı esasîyesini inanılmayacak kadar bir zamanda imha eden büyük ve necib milletimizin fedakârlıklarına layık olduğunuzu isbat ediyorsunuz...*” diyerek, Dumlupınar Meydan Muharebesi’nin, muharebenin genel akışı içerisindeki önemine değinmiştir. **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Eylül 1338.

31 **Açıksöz**, 2-3-5 Eylül 1338.

diri yaptıkları ve işkence yaptıkları belirtilmiştir.³² Babalık gazetesi başyazarlarından Samizade Süreyya da 3 Eylül'de gazetesine gönderdiği “*Ordu ile Beraber (I)*” başlıklı mektubunda Dumlupınar Meydan Muharebesi sonrası ortaya çıkan askeri manzarayı şöyle tasvir etmiştir:

“...Afyonkarahisar'dan otomobille altı saatte (Dumlupınar'a) vasil olduk. Burası malûm olduğu üzere düşman tarafından fevkalâde bir surette tahkim edilmişti. Ric'at esnasında düşman bu hatta tutunmak için çabalamış ise de takip eden kuvvetlerimizin azmi ve remzi karşısında muvaffak olamamış ve yediği kahr darbenin tesiriyle (Dumlupınar)'ın şimali şarkısında (Murat Dağı)'na pek perişan bir surette dağılmıştır. O gün akşam İsmet Paşa Hazretleri herhalde muharebe meydanına gidip görmekliğimizi tavsiye ettiler. Ertesi gün gittim. Hakikaten görülecek bir manzaraydı. Düşman burada her şeyi bırakarak kaçmış, gözünüzün görebileceği kadar vasi olan saha yepyeni otomobiller, top bataryaları, mermi ve cephane sandıkları, Yunan leşleriyle dolu! Alınan ganâim o kadar çoktur ki bunları tadi addetmek bile günlerce zamana muhtaçtır. Düşman burada her şeyini bıraktıktan sonra perişan ve muzmahill bir halde (Murat Dağı)'na yayılmış, (Dumlupınar)'a vasil olduktan sonra dağlardan toplanan üserâ kafile kafile karargâha getiriliyordu. Harekâtımızdan bir gece evvelde iki fırka kumandanı getirildi ki bunlardan birisi ceneral rütbesine haiz bulunuyordu. Miralayların, kaim-makamların, binbaşlıların haddi ve hesabı yoktur!...”³³ Ancak görüldüğü gibi Babalık gazetesinde de Başkumandan Muharebesi ile ilgili olarak birtakım bilgiler verilmesine karşın, bu muharebeye özel bir yer ayrılmamıştır.

7 Eylül tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde Anadolu Ajansı'ndan alınan bir habere yer verilerek, 30 Ağustos'ta Dumlupınar Cephesi'nden İzmir'e otuz vagon ağır yaralı geldiği, yaralıların Basmahane İstasyonu'na geldikleri sırada, kadın ve kızların (Rum) trenlere koşarak akrabalarını aradıkları yazılmıştır.³⁴

Buraya kadar elde edilen verilerden anlaşıldığı kadarıyla, gazetelerin Başkumandan Muharebesi hakkında bilgi verirken ya da bu muharebeye bir değer biçerken ön plana çıkardıkları nokta, muharebe sonunda Yunanlılardan elde edilen savaş araç ve gereci olmuş, bu konuya özellikle dikkat çekilmiştir.

32 **Babalık**, 4 Eylül 1338.

33 **Babalık**, 13 Eylül 1338.

34 **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Eylül 1338.

Son olarak Anadolu direnişine destek veren Türk Ortodokslarının Kayseri’de çıkardıkları bir gazete olan 9 Eylül tarihli Anadolu’da Ortodoksluk Sadası’nda yer alan bir habere göre, kazanılan 30 Ağustos Muharebesi, Anadolu’da yaşayan Ortodoks Türklerde büyük bir heyecan ve mutluluğun kaynağı olmuştur. Gazete ki habere göre, 21 Ağustos–3 Eylül 1922 tarihleri arasında Kayseri’de Zincirdere Manastırında Ortodoksların yaptıkları bir kongrede, Türk ordusunun başarısından söz edilerek, Mustafa Kemal Paşa ile Heyet-i Vekile Riyaseti’ne bir tebrik telgrafının çekilmesi³⁵ ve ordunun başarısı için bütün Ortodoks kiliselerinde dua okunması³⁶ kararı alınmıştır. Gerçi alınan kararlarda ve gazetede, her ne kadar 30 Ağustos’ta yapılan muharebeye doğrudan bir vurgu yapılmamışsa da, kararın alındığı tarih itibarıyla, bu kararın alınmasında, Başkumandan Muharebesi’nde elde edilen başarının etkili olduğu ileri sürülebilir. Milli Mücadele dönemi boyunca aldıkları kararlar ve yaptıklarıyla, Ortodoks olmakla beraber Türklükle-

35 Çekilmesi kararlaştırılan telgraf şu şekildedir: “*Arızayı Telgrafiyeye Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Re’is-i Celîli Başkumandan-ı Âli-şân Gâzi Mustafâ Kemâl Pâşâ Hazretlerine ve Hey’eti Celîle-i Vekile Riyâset-i Sâmiyesine Umûm milletin sa’âdet ve selâmetini istihdâf eden Türk Ordumuzun tecellî-sâz muzafferiyet-i mütevâliyesini tes’iden kahraman askerlerimizi kemâl-i samîmiyetle tebrik ve mukaddes Türk topraklarının düşmanın pây-ı mülevvesinden tamâmen tathîrini Misâk-ı Millînin husûlünü niyâz ve arz-ı ta’zîmât eyleriz fermân. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine Kâtib-i Umûmi Tâbi Umum Anadolu Türk Ortodoksları İstimat Zihni Kilisâ Kongresi Re’isi Kayseri Metropolidi Meletyos*” **Anadolu’da Ortodoksluk Sadası**, Yayına Haz.: Çiğdem Aslan-Mustafa Toker, T.C. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Tıpkı Basım, Ankara, 2010, s. 54.

36 Okunması kararlaştırılan dua şu şekildedir: “*Ya âbâ ve ecdâdımızın mevlâ-yı mâcîdî ve merhamet ve inâyetin Rabb-ı ferîdî sen ki rû-yu zemînde olan hükümetlerin saltanatların menşe-i bibi sultanü’s- selâtin melikü’l-mülûk ve hâkimü’l-hükkâmsın, sen ki seni tahmid ve temcîd edenlere lütf ve germîni ihşân buyurursun, sen ki sana îmân ve ümîd edenlerin yegâne istinâd-gâhlarısn, sen ya erhamü’r-Rahîm Allahımız zemîn-i ibâdetde cinsâ-yı ubûdiyyet olan biz günâh-kâr kullarımızın şu sa’âde istihâmât ve tazarru’âtımızı kâbul ederek istiklâlimiz refâh ve sa’âdetimiz cânlarımızın mâllarımızın ırzlarımızın muhâfazası uğrunda fedâ-yı cân edercesine uğraşmakta olan Başkumandanımız Gâzi Mustafâ Kemâl Pâşâ Hazretlerini bâr-gâh-ı akdes izzetinden mülk-i hâfîz gönderib dest-i kudret-i kabârânenle muhâfaza ile ömr ve âfiyetlerini müzdâd ile kendilerini ve umum Türkiye Büyük Millet Meclisi a’zâ-yı kirâmını ekdâr-ı günyeden ve avâriz-ı debriyyeden masûn ile, kahraman kumandanlarımıza zâbitân ve efrâd ve ordumuza semâlardan muzafferiyetler ihşân ile, mukaddes vatanımıza mübârek topraklarımıza kasd-ı ihânetle bakan refâh-ı sa’âdetimizi iblâl eden düşmanlarımızı kabr ve nâbedid eyle, kendi menâfi’i şahsiyelerinin te’mîni için diyânetimizi ve akâm-ı şerîfe-i mezhebiyemizi bâzice ittihâz edenleri mahv ve perişân eyle, hükümet-i milliyemizi an-karîb Misâk-ı Millî dâ’iresinde şereflî sulhün akdine müyesser eyle zirâ sensin her türlü in’âm ve eltâfın masdar-ı hakîkîsi ve mu’tâ-i âdli ve sana ya sulh ve salâhın nâzımı olan ya sâlih ve kadîr ve rahîm Rabbimiz şimdi ve dâ’imâ ve mü’ebeden secde ve ibâdet ederiz. Âmin.” **A.g.e.**, s. 54.*

rini de ortaya koyan bir anlayışı sergileyen Türk Ortodokslar, Büyük Taarruzun başarıyla sonuçlanmasını da coşkuyla karşılamışlardır. Örneğin Türk Ortodoks Kongresi Azasından Zihni Efendi zafer üzerine verdiği bir nutukta şunları söylemiştir: “*Kabraman Türk Ordularımız, (Neronları) ihyâ eden zâlim, hûnhâr düşmanı tepelerken Türk Ortodoks Kongresi de meş’um Fenâr Patrik-hânesi’ni ve onların zehirli siyâsetini yıkmak için çalışıyor. Bütün Anadolu Türk Ortodokslarının mümessili bulunan kongremiz, ordumuzun büyük muzafferiyetini kemâl-i hürmetle takdîs ve hârikü’l-âde şecâ’atini tebcîl eder ve dâ’imâ zaferden zafere nâ’îl olmasını ve alçak Yunan sürülerini tamamıyla kabr eylemesini öz kalbden temennî ve ulu Rabb’dan niyâz eyler... Umûm Türk Ortodokslarının rûhundan kopan şu temenniyâtı da bâ-vekâle bir sadâ-yı bülend ve lisân-ı samîmiyet ile hitâb etmek ârzûsundan kendimi alamıyorum. Ey asîl, necîb, rahîm ve şefîk Türkler!.. Azm ve îmân sâhibi Türklük dâ’imâ yükselecek; dâ’ima şerefle yaşayacaksın. Lâtif elvânıyla dâ’imâ temevvüc edecek olan şânlı sancağının gölgesi altında sana kalben, rûhen merbût bizler de yaşayacağız. Yaşasın Türklerin büyük babası Başkumandan-ı Âli-şân Mustafâ Kemâl Pâşâ Hazretleri, Yaşasın Türkiye Büyük Millet Meclisi â’za-yı kirâmı. Yaşasın Türk ordusu, yaşasın Türklük...*”³⁷

İncelenen gazetelerde göze çarpan bir diğer husus da, 30 Ağustos 1922’de yapılan bu muharebe için farklı isimlerin kullanılmış olmasıdır. Hatta Mustafa Kemal Paşa da, 1 Eylül’de TBMM ordularına yayınladığı beyannamede, bu muharebe için “*Afyonkarahisar, Dumlupınar Büyük Meydan Muharebesi*” demiştir.³⁸

Gerçekte 30 Ağustos’ta yapılan bu muharebeye, “*Başkumandan Muharebesi*” isminin verilmesi doğrudan İsmet Paşa (İnönü)’nin teklifiyle ortaya çıkmıştır. İsmet Paşa (İnönü), Mustafa Kemal Paşa’nın 3 Eylül 1922’de, Batı Cephesi Komutanlığı’na, muharebe sırasında gösterdikleri üstün gayret ve hizmetlerinden dolayı TBMM Hükümeti tarafından, Fevzi Paşa (Çakmak)’nın mareşallik rütbesine, İsmet Paşa (İnönü)’nin da korgeneralliğe yükseltildiğini bildirdiği telgrafıyla³⁹ aynı tarihte, 3 Eylül 1922’de Garp Cephesi Orduları’na, 5. Kolordu’ya, Şark ve El Cezire Cephesi Kumandanlıklarına ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne bir telgraf çekmiştir. Telgrafında, 30 Ağustos 1922’de Yunan ordularına karşı yapılan muharebe sırasında düşman ordusunun çok bü-

37 A.g.e., s. 59.

38 Hâkimiyet-i Milliye, 2 Eylül 1338.

39 Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 31, S 80, Ağustos-1981, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1981, s. 83-84.

yük bir kısmının yok edilerek, kutsal davanın kazanılmasında adeta bir dönüm noktası yaşandığını ve kazanılan bu zaferde Mustafa Kemal Paşa'nın önemli bir rolü bulunduğunu belirterek, 30 Ağustos 1922'deki bu muharebenin ordu için tarihi bir hatıra olması nedeniyle "*Başkumandan Muharebesi*" olarak anılmasını istemiştir.⁴⁰ İsmet Paşa'nın (İnönü) bu telgrafını, Fevzi Paşa (Çakmak) da aynı gün "*Heyet-i Vekile Riyasetine*" göndererek, durumun meclise bildirilmesini ve Batı Cephesi tarafından yapılan bu talebin şimdilik duyurulmamasını istemiştir. Ancak onun telgrafında bu istek, "*Başkumandanlık Muharebesi*" ismiyle dile getirilmiştir.⁴¹ Burada dikkati çeken nokta, bu muharebenin isimlendirilmesi konusunda iki telgraf arasında yaşanan farklılıktır. İsmet Paşa'nın (İnönü) telgrafında 30 Ağustos 1922'de yapılan bu muharebe "*Başkumandan Muharebesi*" olarak isimlendirilirken, Fevzi Paşa'nın (Çakmak) telgrafında ise "*Başkumandanlık Muharebesi*" olarak ifade edilmiştir.

"*Başkumandan Muharebesi*" denildiğinde kişiye, "*Başkumandanlık Muharebesi*" denildiğinde ise bir unvana, bir kuruma atıfta bulunulmuş olması, ayrıntı gibi görünen iki telgraf arasındaki bu farklılığı önemli bir duruma getirmektedir. Ancak öncelikle belirtmek gerekir ki İsmet Paşa'nın (İnönü) arşivdeki, kendi imzasını taşıyan orijinal telgrafında ve bu telgrafın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ait harp ceridesindeki kaydında⁴² bu muharebe, "*Başkumandan Muharebesi*" olarak isimlendirilmiştir. Dolayısıyla buna göre, Fevzi Paşa'nın (Çakmak) telgrafında isimlendirme konusunda bir yanlışlık yapıldığı ve bu muharebenin orijinal isminin "*Başkumandan Muharebesi*" olduğu söylenebilir. Fakat her iki telgraf arasında, isimlendirme konusunda bir farklılık yaşanmış da olsa, 30 Ağustos'ta yapılan muharebeye, bu ismin verilmesindeki temel düşünce, Mustafa Kemal Paşa'nın unvanı değil, kendisidir. Çünkü her iki telgrafta da bu muharebenin Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kazanıldığı belirtilerek, ordu için bir tarihi hatıra olmak ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan sevgi ve bağlılığın bir ifadesi olarak bu muharebeye özel bir ismin verilmek istendiği son derece açık bir şekilde dile getirilmiştir.

Araştırma sırasında incelenen gazeteler arasında bu muharebeyi en doğru şekilde isimlendiren gazetenin de 11 Eylül tarihli Varlık gazetesi olduğu an-

40 ATASE İŞH, Kutu: 1784 Gömlek: 129 Belge: 129/2.

41 ATASE İŞH, Kutu: 1784 Gömlek: 130 Belge: 130-5.

42 ATASE İŞH, Kutu: 1802 Gömlek: 21 Belge: 21-1; ATASE İŞH, Kutu: 1784 Gömlek: 130 Belge: 130-5; *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Yıl: 31, S 80, Ağustos-1981, s. 86-87.

laşılmıştır. Varlık gazetesinin ilk sayfasının sağ sütununda yer alan ve büyük harflerle “Başkumandan Muharebesi” başlığı verilen yazının altında, neredeyse İsmet Paşa’nın (İnönü) telgrafındaki ifadeleriyle aynı denebilecek bir şekilde, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’nın muharebeyi doğrudan yöneterek, muharebenin en ön safında bulunduğu ve Yunan ordusunun hezimete uğratıldığı söylenerek, bu muharebenin önemi belirtildikten sonra, Türk orduları için tarihi bir hatıra olması ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya şükranların ve bağlılığın gösterilmesi adına, 30 Ağustos Muharebesine⁴³ “Başkumandan Muharebesi” isminin verildiği yazılmıştır.⁴⁴

30 Ağustos Muharebesi’nin ismi konusundaki kullanım farklılıklarını başka yer, zaman ve kişilerde de görmek mümkündür.

Fevzi Paşa (Çakmak) bu olayın ikinci yıldönümü kutlamaları sırasında, 30 Ağustos 1924’te yaptığı konuşması sırasında, Mustafa Kemal Paşa’nın bu harekât sırasında yüklendiği tarihi sorumluluktan söz ederken, “...*Bu muharebeye Başkumandan Muharebesi denilmesinin sebebi neticeyi katiye-i temin etmesinden, ikinci ordunun istikametinde muharebe meydanında bulunan Başkumandanın sevk ve nezareti tahtında cereyan eylesinden ve Garb Cephesi Ordularının bugüne Başkumandan Günü ismi verilmesini arzu eylemelerindedir. Harekat esnasında Garb Cephesi Kumandanlığı’nın bütün memleket kumandanlarına vukubulan resmi beyannameyi bunu daha iyi izah eder. Onun için aynen okuyorum*” diyerek İsmet Paşa’nın (İnönü) o gün gönderdiği telgrafı okumuştur. Fevzi Paşa’nın (Çakmak) aktardığına göre, İsmet Paşa (İnönü) telgrafında, Mustafa Kemal Paşa’nın cephenin en ön safında savaştığını ve elde edilen zaferin, muharebenin genel akışını Türk davası lehine değiştirdiğini belirterek, Türk ordusu için tarihi bir hatıra olması ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa’ya karşı duyulan sevgi ve bağlılığın bir göstergesi olarak 30 Ağustos 1922’deki muharebeye “Başkumandan Muharebesi” isminin verildiğini söylemiştir.⁴⁵

İlk olarak 30 Ağustos 1924 yılında, Mustafa Kemal Paşa’nın da katıldığı bir törenle kutlanan bu zafer,⁴⁶ basında geniş bir şekilde yer bulurken, man-

43 Gazetede yanlışlıkla olsa gerek, 30 Ağustos tarihi 31 Ağustos olarak yazılmıştır.

44 **Varlık**, 11 Eylül 1338.

45 **Başkumandan meydan muharebesi devr-i seniyesi merasimi**, b.y.y., b.t.y. s.6-7; Erkal, **a.g.m.**, s. 36.

46 Bedrettin Tuncel, **Atatürk ve 30 Ağustos Zaferinin İlk Kutlanması**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, s. 7,9.

şetlere “İstiklal Tarihimizin En Büyük Günü”, “Başkumandanlık Harbi Yunan Ordusunu Mezarına Gömdü”, “Bugün 30 Ağustos Başkumandan Harbi'nin sene-i devriyesidir”,⁴⁷ “Başkumandan Harbi Yıldönümünün Tes'îd Merasimi”,⁴⁸ “Dumlupınar Günü”, “Dumlupınar'da Lâ-yemût Zafer ve Hatıralarını Tê'sîd Ederken Büyük Gazi Diyor ki.”,⁴⁹ “Başkumandanlık Zaferi Yıldönümü Tes'îdatı”⁵⁰ gibi başlıklarla taşınmıştır. 1924 yılındaki anma gününü anlatan bir broşürde ise bu muharebe, “Başkumandan Meydan Muharebesi Devr-i Seniyesi Merasimi” diye anılmıştır.⁵¹

1925 yılı kutlamalarında “Büyük Zafer ve Kurtuluş Günü 31 Ağustos Başkumandanlık Muharebesi”⁵² olarak isimlendirilirken, 30 Ağustos tarihi 1926'da ulusal bir bayram olarak kabul edildiğinde⁵³ ise bununla ilgili olarak çıkarılan kanunun birinci maddesinde, “30 Ağustos Başkumandan Muharebesi günü”nün ordu ve donanmasının zafer bayramı olduğu söylenmiş, ikinci maddesinde de her yıldönümünde kara, deniz ve hava kuvvetleri tarafından Müdafai Milliye Vekâleti'nin düzenleyeceği bir program ve askeri bir törenle kutlanacağı belirtilmiştir.⁵⁴ 1926'daki ulusal bayram olarak yapılan kutlamalar sırasında da gazetelerde yine farklı bir şekilde, “Başkumandan Meydan Muharebesi” ya da “Başkumandanlık Meydan Muharebesi” olarak isimlendirilmiştir.⁵⁵

Önerinin asıl sahibi İsmet İnönü de bu muharebeyi farklı şekillerde anmıştır. 30 Ağustos 1922'de günlüğüne, muharebeyi aynen 3 Eylül 1922'de çek-

47 **Tanin**, 30 Ağustos 1924.

48 **Tanin**, 31 Ağustos 1924.

49 **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1924.

50 **Babalık**, 1 Eylül 1924.

51 **Başkumandan meydan muharebesi devr-i seniyesi merasimi**, b.y.y., b.t.y.

52 **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1341.

53 Bu konuda bkz.: **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 21, Devre: II, İçtima Senesi III, TBM Meclisi Matbaası, 1977, s. 75; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 23, Devre: II, İçtima Senesi III, TBM Meclisi Matbaası, s. 321; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 24, Devre: II, İçtima Senesi III, TBM Meclisi Matbaası, s. 78.

54 Kanun No: 795, Kabul Tarihi 01.04.1926, Resmi Gazete Tarihi ve No 12.04.1926-No: 346, Kanunlar Dergisi, C 4 <http://www.tbmm.gov.tr> 16.08.2012, saat: 10.30.

55 “Başkumandan Meydan Muharebesinde Düşmanı Mahvetmiştik” **Hâkimiyet-i Milliye**, 31 Ağustos 1926.

tiği telgrafta olduğu gibi, “Başkumandan Muharebesi” olarak not ederken,⁵⁶ 30 Ağustos’un ilk kutlanması nedeniyle 1924’te gönderdiği telgrafta da bu muharebeye yine aynı şekilde “Başkumandan Muharebesi” demiş,⁵⁷ anılarında ise muharebeden “30 Ağustos Başkumandanlık Muharebesi” diyerek söz etmiştir.⁵⁸ Burada ayrıca bir nokta daha dikkati çekmektedir. Bu bilgilerden, İsmet Paşa’nın (İnönü) bu muharebeye “Başkumandan Muharebesi” isminin verilmesi hakkındaki kararını, 30 Ağustos 1922’de vermiş olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu konudaki telgrafını 3 Eylül 1922’de çekmiş olmasına karşın, günlüğüne kararını daha önceden, 30 Ağustos 1922’de not etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ise bu muharebeyi 30 Ağustos gününün 1924 yılı kutlamalarında yaptığı konuşması sırasında “30 Ağustos Muharebesi” olarak anarken,⁵⁹ 1927’de ünlü Nutuk’unu söylerken “Başkumandan Muharebesi” demiştir.⁶⁰

1932 ve 1933 yıllarında 30 Ağustos Zafer Bayramına özel olarak Ankara Halkevi tarafından çıkarılan kitapçıklarda da bu bayramdan “30 Ağustos 1922 Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi” olarak söz edilmiştir.⁶¹

Görüldüğü gibi 30 Ağustos 1922’de gerçekleşen ve sonradan İnönü’nün “Başkumandan Muharebesi” isminin verilmesini istediği bu muharebe, ilk andan itibaren basın ve konunun doğrudan muhatapları tarafından da orijinalinin dışında, farklı şekillerde anılmıştır. Muharebenin zaman içinde “Dumlupınar Meydan Muharebesi”, “Dumlupınar Muzafferiyeti”, “Dumlupınar Muharebesi”, “Başkumandan Muharebesi”, “Başkumandan Meydan Muharebesi” ya da “Başkomutanlık Meydan Muharebesi” gibi farklı şekillerde anılmış olması, doğal olarak

56 İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, Haz.: Ahmet Demirel, C I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 38.

57 Tuncel, **a.g.e.**, s. 23.

58 İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1. Kitap, Yayına Haz.: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 292.

59 **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C I-III, C II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997, s. 179; Tuncel, **a.g.e.**, s. 64.

60 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, İkinci Elli Bin, Ankara, 1927, s. 413, 450.

61 Namık Edip, **30 Ağustos 1922 Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi ve İnkılâplarımız**, Ankara Halkevi Zafer Bayramı Komitesi Neşriyatı, Ankara, 1932; **30 Ağustos 1922 Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi ve İnkılâplarımız**, Ankara Haftası Haftalık Siyasi Halk Gazetesi Halk Kitapları No:1, İdeal Matbaa, Ankara, 1933.

adı konusunda bir karmaşa yaşanmasına yol açmıştır. Gerek yaşanan isim karmaşasının, gerekse 30 Ağustos 1922'de yapılan bu muharebenin basın tarafından ilk anda çok ön plana çıkarılmamasında, İsmet Paşa'nın (İnönü) muharebenin isimlendirilmesi konusundaki teklifi 3 Eylül 1922'de yapmış olmasının ve Fevzi Paşa'nın da bu talebin meclise bildirilmesini istemesine karşın, bunun bir süre gizli tutulmasını belirtmesi ile iki telgraf arasında bu tarihi olayı isimlendirme konusunda yaşanan farklılığın etkili olduğu ileri sürülebilir.

Sonuç

30 Ağustos günü, 1926'dan itibaren resmi olarak kutlanan, toplumun belleğine kazınmış ulusal bayramlardan birisi olmuştur. Bu ulusal bayram, 26 Ağustos'ta Yunan kuvvetlerine karşı başlatılan ve Büyük Taarruz olarak anılan askeri harekâtla ülkenin işgalden kurtulması anlamını taşıdığı gibi, Mustafa Kemal Paşa'nın ismiyle ve Başkumandan unvanıyla da özdeşleşmiştir.

1918 yılından beri işgal altında bulunan ülkenin kurtarılması amacıyla uzun süredir verilen silahlı bir mücadelenin en son halkasını oluşturan bu muharebenin doğrudan Mustafa Kemal Paşa'yla daha doğru bir deyişle onun Başkomutan unvanıyla birlikte anılması ise İsmet Paşa'nın (İnönü) önerisiyle gerçekleşmiş ve böylelikle İsmet Paşa (İnönü), 30 Ağustos tarihini ön plana çıkaran kişi olmuştur. Bunun yanı sıra 30 Ağustos tarihinin topluma mal olmasında, bu günün 1924 yılında anılmaya başlanması ve 1926'da da ulusal bayram olarak kabul edilmesinin etkili olduğu söylenebilir.

30 Ağustos 1922'de yapılan bu muharebenin ilk andan itibaren basında yer bulmasına karşın çok ön plana çıkarılmaması da araştırma sırasında dikkati çekmiştir. Bununla birlikte ilerleyen günlerde basında satır aralarında da olsa bu muharebenin önemine değinen haberlerin yer aldığı da ayrı bir gerçektir. Dolayısıyla günümüzden 30 Ağustos tarihine bakıldığında, bu zaferin Yunan ordusunun Anadolu'dan çıkarılmasını sağlayan bir askeri başarı olarak tanımlandığına kuşku yoktur. Ancak 30 Ağustos 1922'de, bir gün veya birkaç gün sonrası için bir değerlendirme yapıldığında, bu zaferin büyüklüğü ile ilgili olarak biraz temkinli yaklaşıldığını söylemek mümkündür. Yunan ordusu geri çekildikçe, Türkler kaybettikleri toprakları geri aldıkça, 30 Ağustos Başkumandan Muharebesi de büyümüştür.

Başkumandan Muharebesi ile ilgili olarak dikkat çeken bir diğer durum ise İsmet Paşa (İnönü) tarafından "*Başkumandan Muharebesi*" olarak isimlendirilmesi istenilen bu muharebenin yine ilk andan itibaren, konuyla ilgili belgeler de dâhil olmak üzere, aslından farklı şekillerde anılmasının bir isim karmaşasına yol açmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

ATASE İSH, Kutu: 1784 Gömlek: 129 Belge: 129/2.

ATASE İSH, Kutu: 1784 Gömlek: 130 Belge: 130-5.

ATASE İSH, Kutu: 1802 Gömlek: 21 Belge: 21-1.

ANI, ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 31, S 80, Ağustos-1981, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1981.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C I-III, C II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 1997.

Başkumandan meydan muharebesi devr-i seniyesi merasimi, b.y.y., b.t.y. Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983.

Edip, Namık, **30 Ağustos 1922 Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi ve İnkılâplarımız**, Ankara Halkevi Zafer Bayramı Komitesi Neşriyatı, Ankara, 1932.

Erikan, Celâl, **Kurtuluş Savaşı Tarihi**, Haz.: Rıdvan Akın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Erkal, Şükrü, "Büyük Taarruz da Başkumandan Muharebesi (30 Ağustos 1922)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 91-92-93, ss. 34-41.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, İkinci Elli Bin, Ankara, 1927.

Gökay, Bülent, **Bolşevizm İle Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)**, Çev.: Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1998.

İnönü, İsmet, **Defterler (1919-1973)**, Haz.: Ahmet Demirel, C I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, 1. Kitap, Yayına Haz.: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

Kanunlar Dergisi

30 Ağustos 1922 Dumlupınar Başkumandan Meydan Muharebesi ve İnkılâplarımız, Ankara Haftası Haftalık Siyasi Halk Gazetesi Halk Kitapları No:1, İdeal Matbaa, Ankara, 1933.

Sonyel, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Dış Politika**, C II, 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

TBMM Zabıt Ceridesi

Türk Dış Politikası, Editör: Oral Sander, C I, İletişim Yay., İstanbul, 2001.

Tuncel, Bedrettin, Atatürk ve 30 Ağustos Zaferinin İlk Kutlanması, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.

Türk İstiklal Harbi, II inci Cilt Batı Cephesi 6 ncı Kısım 2 nci Kitap Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), Gnkur. Bşk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yay., Ankara, 1968.

GAZETELER

Açıksöz

Anadolu'da Ortodoksluk Sadâsı

Babalık

Hâkimiyet-i Milliye

İstikbal

Tanin

Varlık

BÜYÜK TAARRUZ'DAN İZMİR'İN KURTULUŞUNA FRANSIZ KAMUOYUNDA TÜRK ORDUSU İMAJI

Mustafa KIRIŞMAN*

ÖZET

İtilaf Devletleri'nin I. Dünya Savaşı'ndan galip olarak ayrılması sonucunda, Osmanlı Devleti ile 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. İtilaf Devletleri, Ateşkes Antlaşması'nın hükümlerine dayanarak Osmanlı Devleti'ni işgal etmeye başlamışlardır. Bu süreçte, Osmanlı topraklarına asker çıkaran ülkelerden birisi de Fransa olmuştur. Milli Mücadele döneminde, Fransa'nın gerek Suriye, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'da karşılaştığı zorluklar, gerekse İngiltere ile düştüğü düşünce ayrılıkları, Ankara Hükümeti ile Fransa arasında diplomatik girişimlerin başlamasına sebep olmuştur. Fransa, uzun süren savaşın kamuoyunda yarattığı tepkinin de etkisiyle, 20 Ekim 1921 Ankara Anlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Böylelikle Fransa, büyük ölçüde savaşın başındaki konumundan başka bir noktaya gelmiş; siyasi olarak bağımsız denilebilecek bir yerde yerini almıştır. Ülke basını ise, Fransa'nın çıkarlarından ötürü Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmeye devam etmiştir. Özellikle, Büyük Taarruz'dan İzmir'in kurtuluşuna giden süreçte, Türk ordusunun elde ettiği başarı Fransız kamuoyunun ilgisini çekmiş ve Türk ordusuyla ilgili pek çok makale Fransız gazetelerinin sütunlarında yer almıştır. Bu çalışmada, Büyük Taarruz ile İzmir'in kurtuluşunu kapsayan süreçte, Fransız kamuoyunda oluşan Türk Ordusu algısı irdelenecektir. Konunun incelenmesinde, Fransız Milli Arşivi'nden edinilen ve farklı ideolojileri temsil eden dokuz farklı gazetenin nüshalarından faydalanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Taarruz, Fransız Basını, Türk Ordusu.

* Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (mustafa.kirisman@deu.edu.tr)

FROM GREAT OFFENSIVE TO THE LIBERATION OF IZMIR THE IMAGE OF TURKISH ARMY IN THE FRENCH PRESS

Abstract

As a result of the victory of Entente Powers, the Treaty of Mudros was signed with the Ottoman Empire in the date of 30th October 1918. Entente Powers began to occupy the Ottoman Empire based on provisions of the Treaty. In this process, France was one of countries which had landed its troops. In the National Struggle period, both difficulties that France encountered in Syria, Cilicia and Southeast Anatolia and dissidences between France and Great Britain triggered a diplomatic relations between Ankara Government and France. France withdrew from the war which caused a reaction in the public opinion by signing Ankara Agreement on 20th October 1921. Thus, France came to a position different from where it was in the beginning and took a position almost politically independent. Country press continued to follow developments closely because of the interest of France. Especially, in the process leading up to the Liberation of İzmir from Great Offensive, the Turkish Army's success drew the attention of the French public opinion and many articles about the Turkish Army took place in the columns of French journals. In this work, the perception of Turkish Army between the period of Great Offensive and the Liberation of Izmir which occurred in the French public opinion will be examined. In the examination of the subject, nine different journals that are received from French National Archives and which represent different ideologies will be utilized.

Key Words: Great Offensive, Turkish Army, French Press.

Giriş

26 Ağustos 1922 tarihinde, sabaha karşı saat 4.30'da endahat ile başlayan ve İzmir'in kurtuluşuyla askeri aşaması sona eren Büyük Taarruz, Anadolu'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Türk zaferiyle doğrudan veya dolaylı olarak ilgili olan ülkelerden bazılarında telaş, bazılarında sevinç, bazılarında ise memnuniyet hâkim olmuştur. Yunanistan'da hükümet ağır eleştirilere hedef olmuş, İngiltere'de Türk taarruzu beklenmedik bir olay olarak algılanmış ve hükümetin başarısız politikaları eleştirilmiş, Müslüman dünyada büyük bir coşku yaşanmış, Alman kamuoyunda memnuniyetle karşılanmıştır. Memnuniyetin yaşandığı ülkelerden biri de Fransa olmuştur.

İşgal döneminde, Fransa'nın gerek Suriye, Kilikya ve Güneydoğu Anadolu'da karşılaştığı zorluklar, gerekse İngiltere ile düştüğü düşünce ayrılıkları, Ankara Hükümeti ile Fransa arasında diplomatik girişimlerin başlamasına sebep olmuştur.¹ Fransa, uzun süren savaşın kamuoyunda yarattığı tepkinin de etkisiyle, 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekilmiştir. Böylelikle Fransa, büyük ölçüde savaşın başındaki konumunda başka bir noktaya gelmiş; siyasi olarak bağımsız denilebilecek bir yerde yerini almıştır.

Ancak, Fransız basını, ülkenin çıkarlarından ötürü Anadolu'daki gelişmeleri yakından takip etmeye devam etmiştir. O dönemde basın, ülke kamuoyunun nabzını tutan en önemli araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, 1920-1922 yılları arasında, sadece Paris'te 40 farklı günlük gazetenin yayın yapıyor olması, basının ne denli çeşitli ve etkili olduğunu ortaya koyan bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Büyük Taarruz'dan İzmir'in kurtuluşuna kadarki süreç dokuz farklı Fransız gazetesinden taranmıştır. Bunların arasından *Le Petit Parisien*, *Le Matin* ve *L'Echo de Paris* ülkenin en yüksek tirajlı gazeteleri olarak öne çıkmaktadırlar. Bu gazeteler, halkın hemen hepsine hitap ettiğinden ötürü, siyasi mücadelelerin dışında kalarak, diğer gazetelere oranla daha tarafsız yayın yapmaktaydılar. *La Croix*, Kilise gazetesi olmasından ötürü Katoliklerin yayın organıydı. *Le Temps*, siyasi iradenin gazetesi olarak yayın yapmaktaydı. *L'Action Française* hem Katolikliği hem de monarşiyi savunan bir gazeteydi. *Le Figaro* yüksek tiraja sahip bir

1 Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s. 167.

gazete olarak muhafazakâr çizgideydi. *L'Ouest Eclair*, yalnızca Caen, Cannes ve Rennes şehirlerinde yayın yapan bölgesel gazete olarak yer almaktaydı. *Le Petit Marseillais* ise Marsilya'da yayın yapan bir yerel gazeteydi.² Buradan da anlaşılacağı üzere, o dönemde Fransız basını, gerek nitelik gerekse nicelik açısından çok geniş bir yelpazeye sahipti. Bu bildiride, Büyük Taarruz ile İzmir'in kurtuluşu arasındaki süreçte, Fransız kamuoyunun gelişen olaylara bakışı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan Türk Ordusu imajı anlatılmaktadır.

Büyük Taarruz'dan İzmir'in Kurtuluşuna Fransız Kamuoyunda Türk Ordusu

Fransız gazeteleri, Büyük Taarruz'dan İzmir'in kurtuluşuna giden süreci okuyucularına aktarırlarken, üç farklı yöntem kullanmışlardır. Birincisi ve gazetelerin taranması esnasında en çok karşılaşılanı, basının askeri harekâta ilgili olarak salt bilgiler vermesi olmuştur. Fransız gazeteleri, dönemin şartlarından dolayı üç-dört gün gecikmeli olarak, savaşla ilgili sürekli bilgi vermekte, askerlerin işgal ettiği-çekildiği yerleşim yerlerini sütunlarına taşımakta ve bu bilgileri haritalar vasıtasıyla okuyucularına aktarmaktaydılar.

Örneğin, aşağıdaki resimde haberin geçtiği sayfası bulunan *Le Matin* gazetesinin 31 Ağustos 1922 tarihli nüshasında kalın harflerle alt alta yazılmış üç başlık bulunmaktadır: "*Türk Taarruzu. Yunanlılar 70 kilometre geriye çekildiler. Ve Kemalist süvariler Eskişehir'i aldılar*".³ Haberde bulunduğu yerde bulunan haritada, Yunan cephesinin üç ayrı yerden (Bilecik, İnhisar ve Afyonkarahisar) yarıldığı ifade edilirken, haritanın altındaki yazıda ise özetle; Türk Ordusunun kuzeyden ve güneyden ilerlemeye devam ettiği ve bu durum üzerine Yunan İşçileri ve Savaş Bakanları'nın Küçük Asya meselesi için İzmir'e hareket ettiği belirtilmektedir.⁴

2 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, ss. 14-17.

3 **Le Matin**, 31 Ağustos 1922, s. 1.

4 **Le Matin**, 31 Ağustos 1922, s. 1.

Le Matin gazetesinin 31.08.1922 tarihli nüshası

Savaşın, Ankara tarafından genel taarruz olarak değil, *yeniden tanınma* taarruzu olarak değerlendirildiği ve bu ilerleyişin devam etmesi halinde, sahildeki Yunan askerlerinin kendilerini, geridekilerle irtibatı kopmuş bir şekilde bulabileceği ifade ediliyordu.⁵

Türk zaferi Atina'da büyük bir telaşa yol açmıştı. Fransız Hükümeti'nin yarı resmi yayın organı olan *Le Temps* gazetesi ise bu telaşı biraz da alaylı olarak şöyle anlatıyordu: "*Büyük Yunan devleti, sessiz bir şekilde Trakya'daki birliklerini İstanbul'u tehdit etmek için göndermişti ve Helen ordusunun komutanı Atina'ya seyahat etmek üzere Küçük Asya'dan ayrılmayı planlıyordu. Türk taarruzu seyahat hazırlıklarının ortasına denk gelmesi sürpriz oldu. O halde, O, hükümetine nereden telgraf çekecek! Bunu biz bilemeyiz ama savaş ve içişleri bakanları İzmir için askeri otoriteler ile görüşmek üzere derhal yola çıktılar. Onlar Atina'ya döndük-*

5 Le Figaro, 30 Ağustos 1922, s. 1

ten sonra raporlarını hazırlayacaklar. Yunan askerleri acil olarak Trakya'dan geri çağırıldılar."⁶

Taarruzun ilk günlerinde, harekâtla ilgili bilgiler aktaran Fransız gazeteleri, Türk Ordusunun beklenmedik andaki taarruz girişimini ve Yunan ordusunu yararak kesin zafer kazanma planını ön plana çıkarmıştır. Savaşla ilgili yayınladıkları ilk haberlerde, Türk Ordusunun kesin zaferinden bahsetmeye başlamaları, Fransız basınının gözünde güçlü bir Türk Ordusu imajının var olduğunu göstermektedir.

Fransız gazetelerinin, Büyük Taarruz'dan İzmir'in kurtuluşuna giden süreci değerlendirirken kullandıkları ikinci yöntem ise, Anadolu'da hezimete uğrayan Yunanlıları ve gelinen noktanın baş sorumlusu olarak gördükleri İngiltere'yi eleştirmek idi. Fransız basınının şiddetli eleştirilerinin altında, Fransa'ya vaat edilen Batı Anadolu'nun, İngiltere tarafından Yunanlılara verilmesi olmuştur.

Rennes, Caen ve Cannes'da çıkan büyük bölge gazetesi *L'Ouest-Eclair*, "*İngiliz-Yunan entrikası, Fransa'nın Doğu'daki çıkarlarına o kadar aykırıydı ki, bu entrikanın yıkılmasını Fransızlar sevinmeden seyredemezler*" şeklinde değerlendirmiş ve Türk zaferinin "*gülinç Yunan atıp tutuculuğu ve Lloyd George'un gururlu inatçılığı için sert bir ders*" olduğunu dile getirmiştir.⁷

Venizelos'u öven, Kral Konstantin'i ise sert bir şekilde eleştiren Fransız gazeteleri, Konstantin'i Helenizm'in mezarcısı olarak niteleyerek, Venizelos'un büyük Yunanistan eserine bir şeyler daha eklemek için fatih rolüne soyunarak ülkesini faciaya sürüklediğini⁸, tüm bu felaketin sorumluluğunun kendisine ait olduğunu ve Venizelos'un ayaklarına kapanması gerektiğini yazmışlardır.⁹

Tüm bunların yanında; Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı derken oradan oraya savrulmuş, cephanelerine el konmuş ve terhis edilmiş Türk ordusunun, Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanarak büyük bir zafer elde etmesi Fransız basınının ilgisini çeken diğer bir unsur olmuştur. Bu durum, ister istemez basında, pozitif bir Türk ordusu imajının oluşmasına sebep olmuştur.

Le Temps gazetesi, 1 Eylül 1922 tarihli nüshasında, İngiliz General Charles Townshend'in *Daily Express* verdiği şu demeci yayınladı: "*İngiltere hükümetinin*

6 **Le Temps**, 31 Ağustos 1922, s. 1.

7 **L'Ouest Eclair**, 6 ve 16 Eylül 1922, s. 1'den akt.: Akyüz, **a.g.e.**, s. 299.

8 **Le Temps**, 24 Eylül 1922, s. 1.

9 **Le Petit Parisien**, 29 Eylül 1922, s. 1.

anda başlayan bu ani saldırısı “*Türk taarruzu yıldırım gibi ve tam bir başarı ile sonuçlandı*”¹² şeklinde nitelendirilmiştir.

Le Temps gazetesi “*On beş günde, bir yıldırım taarruzuyla Kemal Paşa'nın orduları amaçlarına ulaştılar. Yunan ordusunu yenerek kalıntılarını denize attılar, İzmir'i ele geçirdiler. Yunanlılara mütareke bahşedilmeden işgal altındaki toprakların boşaltılması işi silahla çözüldü. Prensip olarak Küçük Asya meselesi bizzat Türkler tarafından halledilmiş kabul edilebilir. İngiliz diplomasisinin cüret verdiği ve olayları anlamak istemeyen Kral Konstantin'in maceracı politikalarının vardığı sonuç işte budur*”¹³ diyerek olayın hem İngiliz hem Yunan, hem de Türk ordusu boyutunu güzel bir şekilde açıklamıştı.

Le Petit Marseillais gazetesi yazarlarından Ludovic Nadeau, savaşın Türklerin başarısıyla sonuçlanması üzerine, son 20 yıl içinde, Fransız kamuoyunda oluşan Türk imajını şöyle betimlemiştir: “*1900'lerden beri Türkler, Fransız kamuoyunda sırasıyla iyi ve kötü Türkler şeklinde görüldü. 20. yüzyılın başındaki Makedonya-Bulgar isyanları sırasında kötü Türk idiler; 1912'de Balkanların onlarla yaptığı savaşta yine kötü Türk idiler. Fakat 1914'de çok kötü Türk oldular. Bugün ise çok iyi Türk türler. Romantik dedelerimizin sevdiği yüz yıl önceki iyi Yunanlılar kuşkusuz kötü Yunanlılar dünyaya getirdiler. Bir kez daha tekrar edelim: İnşallah bugünkü iyi Türklerimiz yarın kötü Türkler olarak karşımıza çıkmaz!*”¹⁴

Fransız gazetelerinin, Büyük Taarruz ile İzmir'in kurtuluşu arasındaki süreci okuyucularıyla paylaşırken kullandıkları üçüncü yöntem ise gelinen noktayı, karikatürlerle anlatmak ve mizah sayfalarına taşımak olmuştur.

L'Action Française'in 9 Eylül 1922 tarihli nüshasında, Jehan Sennep'in kaleme aldığı, tavşan resimleriyle canlandırılan av sahnesinde Türk askeri iyi bir avcıya, Yunan askeri ise tavşana benzetilmektedir. Mizahla bezenmiş bu yazıda, Türk Ordusunun Küçük Asya'da av mevsimini parlak bir şekilde açtığı, Yunan tavşanının ise hayret edilecek bir çabuklukla sıvıştığı anlatılmaktadır. Lloyd George'un sahibi olduğu tavşanlar olarak nitelendirilen Yunan askeri için bir Türk avcısı “*Mösyö Lloyd George'un tavşanları nasıl koşuyorlar bir bilseniz! Ah! Çetin tavşanlar doğrusu!*” demektedir. Sennep, hemen bu cümlenin arkasından, Türk Askeri'nin korkusuz ve hırslı olduğunu vurgulamak için ise “*Adam biraz*

12 **L'Echo de Paris**, 14 Eylül 1922, s. 1.

13 **Le Temps**, 11 Eylül 1922, s. 1.

14 **Le Petit Marseillais**, 13 Ekim 1922, s. 1'den akt.: Akyüz, **a.g.e.**, s. 299.

nefes açıcı hareketler yaptıktan sonra, yan tarafına sancı girmesinden korkmayarak yine ileriye atıldı...¹⁵ şeklinde bir ifade kullanmıştır.

L'Action Française gazetesinin 09.09.1922 tarihli nüshası

Le Matin gazetesinin mizah bölümünde, Yunanlıların Hakiki Tarihi başlığıyla yayınlanan yazıda, tarih boyunca Türk-Yunan savaşlarıyla ilgili şu yorum yapılmıştır: "...15. Asırda Türkler Yunanistan'a hücum edince ne aldılar? Çok basit: Bütün Yunanistan'ı! Hiçbir şey yapmamak, ne denirse densin kulak asmamak şeklindeki şerefli taktiğine sadık olan Yunanistan, görünüşteki itaatkâr davranışı ile 1821'e kadar Türkleri aldattı. Bu büyük, küçük halk, Türklere zafer kazandıkları izlenimlerini vererek onların uysal kölesi oldu; Yunanlıların bu sabrı takdire şayandır. Geçenlerde bir kez daha Türklere savaş ilan ettiler. Alışkanlıklarına sadık olan Türkler ilerledi, alışkanlıklarına sadık olan Yunanlılar gerilediler. Muzafferane, başarı ile gerilediler: Tıpkı, yalnızca kahramanların becerebildiği şekilde.

15 L'Action Française, 9 Eylül 1922, s. 2.

*Kahramanlık göstermedeki aşırılıklarında fazla ileri gittiler galiba, çünkü Yunan ordusunun ne olduğunu bilen yok...*¹⁶ Yunanlıların, arkadan vuran bir millet olarak nitelendirildiği bu yazıda, Türklerin ise taarruz etme alışkanlığına sahip ve bunda da başarılı olan bir orduya sahip olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Le Matin gazetesinin 15.10.1922 tarihli nüshasından bir bölüm:

“Yunanlıların Hakiki Tarihi”

La Croix gazetesinin karikatüristi Henriot, Lloyd George’la bir Türk’ün boks maçını canlandığı karikatürünün altına “Lloyd George, Türk gibi kuvvetli gerçeğinin doğruluğunu nihayet kabul etti”¹⁷ notunu düşerek, Türk ordusunun Lloyd George’un politikalarını nasıl mağlup ettiğini güzel bir şekilde betimlemiştir.

16 *Le Matin*, 15 Ekim 1922, s. 6. Ayrıca bkz: Akyüz, a.g.e., ss. 306-307.

17 *La Croix*, 15-16 Eylül 1922, s. 1.

La Croix gazetesinin 15.10.1922 tarihli nüshasından bir karikatür

La Croix gazetesinin, hemen aşağıda yer alan 20 Eylül 1922 tarihli nüshasında, evzon askerlerinin İstanbul'dan kaçması için köprü vazifesi gören Lloyd George karikatürü yer almaktadır. Karikatürün altında ise "Lloyd George, Bolşevikleri cesaretlendirdikten, Almanları destekledikten, Fransızların canını sıktıktan sonra, Yunanlılar için Doğu'nun Limanı rolünü oynamak istedi" ifadesi yer almaktadır.

Croquis par HENRIOT

Après avoir encouragé les bolcheviks, soutenu l'Allemagne et tracassé la France, Lloyd Georges voulait jouer pour les Grecs le rôle d'Echelle du Levant

La Croix gazetesinin 20.09.1922 tarihli nüshasına ait bir karikatür

SONUÇ

İtilaf devletleri arasında, iyi ilişkilere sahip tek devlet olan Fransa, olası bir arabuluculuk rolü üstlenerek Türkiye'den ekonomik çıkarlar elde edebileceği ve mevcut çıkarlarını koruyabileceği umuduyla Türk zaferini memnuniyetle karşılamıştır. Fransız kamuoyunda, kendi çıkarlarını gözetmek adına, Fransa'nın çıkarlarını görmezden gelen İngiltere'ye ve I. Dünya Savaşı'nda itilaf devletleri adına kayda değer bir faaliyette bulunmadığı halde, Mondros Mütarekesi sonucunda pastadaki en büyük dilimi alma gayretine girişen Yunanistan'a karşı büyük bir tepki oluşmuştur. Türk ordusunun Yunan ordusuna ve İngiliz siyasetine karşı elde etmiş olduğu bu zaferin, Fransız kamuoyu tarafından memnuniyetle karşılanmasında, bunun da büyük bir rolü olduğu şüphesizdir.

Büyük Taarruz'la İzmir Kurtuluşu arasında yaşanan gelişmeler ışığında, Fransız kamuoyunda küllerinden doğan Türk ordusu imajı oluşmuştur. Hatta öyle ki pek çok Fransız köşe yazarı, kendi ülkelerinin emperyalist bir devlet olduğunu unutarak, Türk ordusunun bu savaşımı sadece Yunanlılara karşı değil aynı zamanda emperyalizme karşı verdiğini belirten yazılar yazmışlardır. Türk ordusunun gücü ve azmi, Fransız gazetelerinin vurgu yaptığı en önemli unsurlardan biri olarak kendini göstermiştir.

KAYNAKÇA**A. KİTAP**

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

B. GAZETE

Journal des Debats

La Croix

L'Echo de Paris

Le Figaro

Le Matin

L'Ouest Eclair

Le Petit Marseillais

Le Petit Parisien

Le Temps

AY DEDE VE KARAGÖZ MİZAH DERGİLERİNDE TÜRK KURTULUŞ SAVAŞI

Fevzi ÇAKMAK*

Giriş

Tarih araştırmalarında, konuyu değişik yönleriyle incelemek ve en azından o dönemde, kamuoyunun konulara bakış biçimini irdeleyebilmek açısından gülmece dergilerinin önemli bir yeri vardır. Bir konunun anlatımında; gülmece dergileri ve karikatürlerin anlatım gücünü belirtmeye bile gerek yoktur. Mizah ve karikatür, olağanüstü şartlar altına söylenemeyenleri, gülme ve düşünmeyle edimiyle harmanlayarak ortaya koyar. Düşündürücü ve eğlendirici bir yanı olduğu kadar dönemlerinin entelektüel birikimini de ortaya koyan karikatürler olayların yaşandığı dönemin, resmi belgelerin yazdığı dışında, dönemin birey ve toplum ölçekli genel havasını vermek açısından son derece önemli tarih araştırma materyalleri olarak nitelendirilebilir. Fakat Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı, gülmece dergilerinin, karikatürlerin ve kartpostalların gözüyle irdeleme çalışmaları yeterince yapılmış değildir.

Milli Mücadele boyunca Türk basını, ulusal savaş taraftarı ve karşıtı olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmıştı. İstanbul'da çıkmakta olan çoğu gazete ve dergilerde bu ayrım kendini açıkça belli etmişti. Savaşın seyrine göre, yeri geldiğinde milli ulusal savaşa karşıt olan basının sesi son derece gür çıkarken; zafere giden yolda, savaşın sonlarına doğru ulusal savaş yanlısı basında büyük ve yoğun duygu ve heyecanlar yaşanmıştı. Bu düşünce ve duygular özlü fıkra yazılarının yanı sıra; karikatürlerde ve diğer sanat etkinliklerinde kendini bul-

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (fevzi.cakmak@deu.edu.tr)

muştı. Çalışmamızda, Milli Mücadele'ye destek çıkan *Karagöz* mizah dergisi ile karşıt olan *Ay Dede* mizah dergisinin yayınları üzerinde Milli Mücadele'nin çizgi ve karakterler üzerinde halka nasıl yansıtıldığını, sürecin nasıl izlendiğini ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızsa ağırlıklı olarak *Karagöz* dergisinden yararlanılmış, fakat 1922 yılı başında yayına başlayan *Ay Dede*'den konu bütünlüğü içinde yeri geldiğinde faydalanılmıştır.

Çalışmamıza konu olan dergilerden birini *Karagöz* mizah dergisi oluşturmaktadır. *Karagöz*, 10 Ağustos 1908'de yani II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra yayın hayatına başlamıştır. Sahipliğini ülkemizin ilk karikatür-cülerinden biri olan Ali Fuad Bey'in yaptığı *Karagöz*, halka dönük bir mizah dergisi olarak haftada iki gün yayın hayatını sürdürmüştür. Bol karikatürlü ve olayların halkın anlayabileceği sade bir dille anlatıp yorumlandığı dergide, "Karagöz" tiplmesiyle işlenen konular Karagöz-Hacivat konuşmalarıyla verilmiştir. Ali Fuad Bey'in yönetiminde çıkan dergide, sonrasında Baha Tevfik Bey, Aka Gündüz görev alır. Mütareke dönemi başında Ali Fuad Bey'in ölümünün ardından dergi kız kardeşi Fatma Hanım'a kalmış; o da dergi yönetimini deneyimli yazar ve gazeteci Burhan Cahit (Morkaya)'ya bırakmıştır¹. Dergi, haftanın iki günü, Çarşamba ve Cumartesi günleri yayınlanmıştır.

Çalışmamıza konu olan diğer dergi *Ay Dede*'dir. Refik Halit (Karay) tarafından 2 Ocak 1922 tarihinde çıkarılmaya başlanan dergi, 29x40 ebadında, dört sayfa şeklinde, siyah beyaz olarak, Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki sayı yayınlanmıştır. Dergi, 9 Kasım 1922 tarihine kadar toplamda 90 sayı çıkmıştır. *Ay Dede*'nin mizah temelini politik hiciv oluştururken; siyasi, politik ve basın camiasının içinde bulunduğu ortam hiciv anlayışıyla ortaya konulmuştur². Dergisinde Nakş-ı Ber-Âb (devamsız, süreksiz şey) başlığı altında yazılar kaleme alan Refik Halit, Anadolu'da başlayan direniş sürecini ittihatçılıkla özdeşleşen bir çete hareketi olarak görmüş ve bu direniş hareketine

1 Erol Üyepazarcı, "Uzun Soluklu Halka Dönük Bir Mizah Gazetesi: Karagöz", 02.09.2012, http://www.birgun.net/book_index.php?news_code=1208930543&year=2008&month=04&day=23

2 Özlem Coşkun, "Ay Dede Mizah Dergisi'nin İncelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 19.

düşünce dünyasında hiç şans tanımamıştır³. Mütareke dönemi İstanbul’unda geldiği görevlerde Milli Mücadele karşıtı eylemlerde bulunmaktan geri kalmayan Refik Halit, 1922 yılında çıkardığı dergisinde bu yöndeki düşüncesini sürdürmüştür. Refik Halit Karay’ın ülkeyi terk etmesiyle birlikte *Ay Dede*, 9 Kasım 1922 tarihinde yayın hayatına son vermiştir.

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasının hemen ardından, ülke genelinde işgaller başlarken; İstanbul üzerinde müttefik kuvvetlerin yoğun bir baskısı kendini hissettirir olmuştu. Mütareke dönemi olarak adlandırdığımız bu dönemde, Saray ve İstanbul Hükümetlerinin çeşitli uygulamaları rahatsızlıklara neden olacak, fakat dönemin hassasiyetleri nedeniyle olumsuzluklar, olabildiğince tarafları rahatsız etmeden, *Karagöz*’ün sütunlarına yansıtılacaktı. Mütareke döneminin genelinde Anadolu yanlısı yayın yapan *Karagöz*, mütarekenin ilk zamanlarında tarafsız bir yayın siyaseti izlerken; Saraya, İstanbul Hükümetlerine ve İstanbul’da yayın yapan basına yönelik üstü kapalı eleştirileri mizahı anlatımla dile getirmişti. Eleştirileri kimi zamanlar da İstanbul yönetiminin sansürüne uğramıştır.

Mütareke İstanbul’unda, devleti Birinci Dünya Savaşına sokarak ülkeyi felakete sürüklemekle suçlanan ve ateşkes sonrası liderlerinin ülkeyi terk ettiği ittihatçılığa yönelik çok güçlü bir tepki ortaya çıkmıştı. Tüm olanlardan sorumlu tutulan ittihatçılığa karşı, bilhassa yönetim kanadından gelen yoğun bir baskı söz konusuydu. Yahya Kemal bu dönem İstanbul’unda ittihatçılığa karşı oluşan duyguları şöyle tarif etmektedir; “*İttihatçının babası evladından, kardeşi biraderinden, karısı kocasından utanmaya başlamıştı*”⁴. İttihatçı düşünceye karşı tepki besleyen taraflar arasında yer alan ve Milli Mücadeleyi ittihatçı bir hareket olarak gören Refik Halit, dergisinin sütunlarında İttihatçı düşünceye olan nefretini çizgilere şöyle yansıtıyordu:

3 Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz: Alev Gözcü, “Refik Halit Karay’ın Düşünce Dünyasında Anadolu’daki Ulusal Direniş Hareketi ve Kuva-yı Milliye”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri**, C 2, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2010, s. 306-323.

4 Ayrıntı için bkz: Osman Akandere, “Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 16, 2006, s. 1-33.

Karikatür 1. 23 Mart 1922 Tarihli Ay Dede

Bahçesini zararlı otlardan ayıklamaya çalışan çiftçiye yaşlı bir amcanın öğüdü

-Oğlum, her sene ayıklamakla başa çıkılır mı? Bir ittihatçı bulup bir defa bahçeye bastır, kıyamete kadar bir tel ot bitmez.

İttihatçılığa yöneltilen suçlamaları sütunlarına taşıyan bir diğer mizah dergisi *Karagöz*, ittihatçı düşmanlığını resmederek, okuyucuya bir kaç cümle içinde şöyle yansıtmıştı:

Karikatür 2. 29 Mart 1919 tarihli Karagöz.

Çamaşırhanede, Karagöz, üzerlerinde taktik, ilan-ı harp, suiistimal, ihtikâr vb. yazan çamaşırları yıkıyor.

Karagöz: Haydi Hacivat! Çabuk koş git! On beş okka sabun, elli okka soda, yirmi sekiz okka benzin ne bulursan al getir.

Hacivat: Karagöz! Nafile uğraşma! Bu çamaşırların kiri azmış! Kimya fıçısına batırsan nafile, temizleyemezsin.

Mütareke İstanbul’unda hâkim olan ittihatçı karşıtlığı, 21 Aralık tarihinde Mebuslar Meclisi’nin Padişah VI. Mehmet Vahdettin tarafından kapatılmasının en önemli gerekçesini oluşturmuştu. İttihatçı önderlerin ülkeyi terk etmesine ve yönetimden ayrılmasına karşın, meclis çoğunluğunun ittihatçılardan oluştuğu yolundaki algıların güçlü olması ve İngilizlerin meclisin faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlık ve padişahın yeni süreçte rahat hareket etme istek ve arzusu meclisin kapatılmasının gerekçelerini oluşturmuştu⁵. Yaşanan bu gelişme *Karagöz*’ün sütunlarında şöyle yer alıyordu:

Karikatür 3. 28 Aralık 1918 Taribli Karagöz.

Hacivat: Paydos! Paydos! Al Karagöz, bunlar sana teslim!

Karagöz: Yürüyünüz be! Çabuk Olunuz! Haydi Gidiniz! Gittiğiniz yerlerde gördüğünüz gibi anlatınız!

5 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 69.

Meclis'in kapatılması gibi olumsuzlukları çizgilere döken dergi, bu olumsuzlukların baş sorumlusu olarak gördüğü Padişah VI. Mehmet Vahdettin'i de sütunlarına taşıyordu. Padişahın uygulamalarına üstü kapalı eleştiriler getirilirken; rahatsızlık verici uygulamalar sonrası padişahın düştüğü durumu, bir sayısının ilk sayfasına taşıdığı karikatürle şöyle tasvir etmektedir:

Karikatür 4. 1 Ocak 1919 Tarihli Karagöz.

Müşteriler: Karagöz Ağa, bu peçeler pek seyrek! Bunların daha sıkısı yok mu?

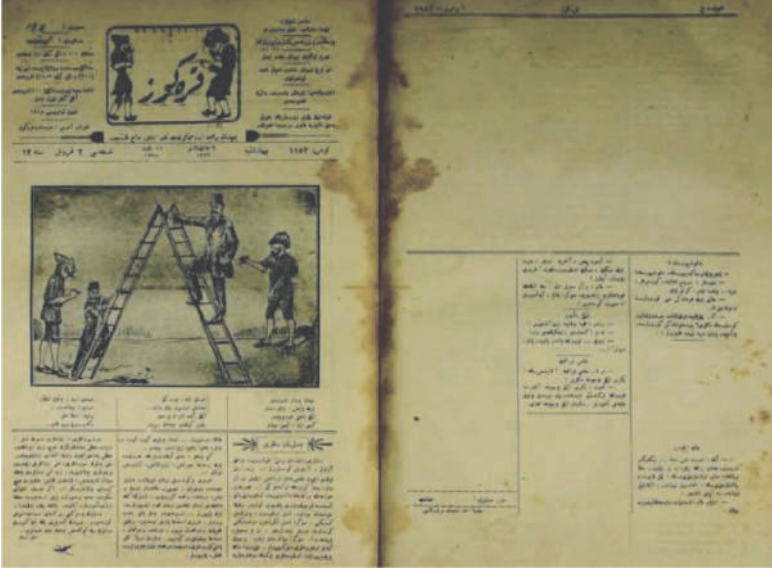
Afacan: Baba, bunlar galiba mebus olmalı!

Karagöz: Evet oğlum, böyle olmalı. Gittikleri yerde yüzleri kızaracak. Peçe ile yüzlerini kapayacaklar.

Mütareke döneminde, İstanbul basını uygulanan sıkıyönetim ve kapatılma endişesi etrafından yayınlarına devam ederken; gazeteciler hapse atılma korkusu ile yazılar kaleme almak zorunda kalmışlardı⁶. *Karagöz*'ün eleştirel yönde izle-

6 Mütareke döneminde basına yönelik uygulanan yayın yasakları içinde şunlar yer almıştı: İtilafçıların askeri harekâtı üzerine yayınlar, heyecan verici ve unsurların arasını bozacak yayınlar, 'Zatı Hazreti Padişahi ile bilumum memurin-i Osmanîye ve ecnebiye aleyhinde münafi-i hürmet' yayınlar, düvel-i muazzamadan biri üzerine 'tahrik amiz' yazılar, genel olarak 'münakaşat-ı şahsiye', 'şekli idare-i hükümetin tebeddülüne' dair ve devlet çıkarlarına aykırı yayınlar. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 116.

diği yayın politikası kimi zaman derginin bazı sayılarında yazı ve karikatürlerin sansüre uğramasına neden olacaktı.

Karikatür 5. 12 Mart 1919 tarihli Sansürlenerek Yayınlanan Karagöz.

Sansürlenmeyen bölümde, kısa süre önce hükümet görevinden ayrılan Tevfik Paşa merdivenin bir kanadından inerken, hükümet kuran Damat Ferid merdivene çıkmaktadır.

Çeşitli zamanlarda sansüre uğrayan *Karagöz*, yayın politikasında radikal bir değişime gitmek yerine, yayın siyasetini yumuşatacak ve siyasi eleştirileri azaltacaktı. Mütareke dönemi İstanbul basını kendi içinde Milli Mücadele yanlısı ve karşıtı olarak ikiye ayrılmıştı. İleri, Tasvir-i Efkâr, Vakit, Akşam, İkdam, Tercüman-ı Hakikat, Tanin Milli Mücadele yanlısı iken; Peyam-ı Sabah, Alem-dar gazeteleri karşı tarafta yer almışlardı⁷. İstanbul basınının içine düştüğü bu durum, *Karagöz*'ün penceresinden okurlara şöyle yansıtılıyordu.

7 Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919-1921)*, 2. bs., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 26.

Karikatür 6. 30 Aralık 1918 Tarihli Karagöz

Karikatürde, Mütareke Dönemi İstanbul’unda yayın yapmakta olan, arasında *Karagöz*’ünde bulunduğu gazete ve dergi isimlerinin yapraklarında yer aldığı bir ağaç tasvir edilirken

Karagöz: Çoğaldılar, gölge veriyorlar!

Hacivat: Bırak be Karagöz! Zahmet etme! Yaprak dökümü zamanı. Onlar kendi kendilerine dökülecek!

Mütareke Basını denilince ilk akla gelen isimlerden biri, Anadolu hareketinin aleyhine ortaya koyduğu düşüncelerle ün kazanan Ali Kemal’dir. Ali Kemal, Damat Ferid hükümetlerinde geldiği görevlerde ve sonrasında Peyam-ı Sabah gazetesinde her gün Milli Mücadele aleyhine yazılar kaleme almıştı. İngiliz yanlısı bir siyaset izleyen Ali Kemal, Kuvayımilliye hareketini, ittihatçılığın Anadolu’da ortaya çıkan bir tezahürü olarak nitelerken; aslında olması gerekenin, “*Birinci Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan bir devlet olarak, sesimizi çıkarmadan kaderimize razı olmak*” olarak ortaya koymuştu⁸. Ali Kemal’in bu yönü *Karagöz*’ün sütunlarında kendisine yer bulmuş; muhalif duruşu ve Milli Mücadele’ye olan uzak duruşu *Karagöz* okuyucularıyla şöyle paylaşmıştı:

8 Ali Kemal’in görüşleri için bakınız: Fevzi Çakmak, “Kuva-yı Milliye Hareketine Farklı Bir Bakış: Ali Kemal”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri**, C 2, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2010, ss. 324-338.

Karikatür 7. 2 Ekim 1920 Tarihli Karagöz

Bostancı başı olarak nitelendirilen Ali Kemal, karpuzlarını Karagöz'e göstererek;

Bostancı Başı: Gördün mü başıma geleni Karagöz Çelebi! Kavun istedim kelek oldu, karpuz diktim kabak oldu. Ne hayırsız toprakmış bu!

Karagöz: Bu toprak sana yaramaz babalık

Sütunlarına İstanbul basınının içine düştüğü çaresizliği yansıtan *Karagöz*, diğer yandan yeri geldiğinde Anadolu basınının izlediği yaygın politikasını destekler nitelikte bir tavır almıştı. Mustafa Kemal Paşa tarafından, Kurtuluş Savaşı'nın önemini, yapılacak işleri, mevcut durumu millete anlatmak amacıyla, 14 Eylül 1919 tarihinde *İrade-i Milliye* ismiyle bir gazete çıkarmaya başladı. Gazetenin yaygın politikası bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından kontrol edilirken; İstanbul'daki aydınların Kurtuluş Savaşı'nın safhalarından bilgi edinmesi amacıyla, gazete "Sivas Vilayeti Baytar Dairesi"nin kaşesi zarf olarak kullanılarak, İstanbul'a dağıtılıyordu⁹. Bir sayısında *İrade-i Milliye* gazetesini sütunlarına taşıyan *Karagöz*, Anadolu basınına yönelik olan olumlu bakışını şöyle yansıtmıştı:

9 Özkaya, a.g.e., s. 64.

Karikatür 8. 4 Şubat 1920 Tarihli Karagöz

Karikatürde, oturduğu masa başında elinde *İrade-i Milliye* gazetesini okuyan Karagöz tasvir edilirken;

Hacivat: Ne o Karagöz, dalmışsın. Sen bizim gazeteleri o kadar okumazdın.

Karagöz: Bizim haspaları değil, vilayet gazetelerini okuyorum, ne varsa onlarda var. İstanbul gazeteleri sade suya. Havadisın koyusu, antikası bunlarda. Oku da için açılınsın. Yüreğine ümit gelsin.

Ülke içinde yabancı devletlerin işgalleri devam ederken, 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan kuvvetleri İzmir’i asker çıkarmış; düşmanla uğraşılması gereken bir dönemde, ülke içinde İstanbul ile Anadolu arasında yaşanan ayrışma, *Karagöz*’ün sütunlarına taşınmıştı. Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkışıyla başlayan Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın, örgütlenme süreci olarak niteleyebileceğimiz kongreler döneminde, İstanbul’un takınımış olduğu muhalif tavır kamuoyunda rahatsızlık yaratır olmuştu. Dışarıda düşmanların yanı sıra, içerde kendi insanımızın takındığı muhalif tavrı *Karagöz* sütunlarında şöyle yansımsıtı:

Karikatür 9. 23 Temmuz 1919 tarihli Karagöz.

Bir telaş içinde, askerlerle etrafı araştıran Hacivat'a

Karagöz: Böyle meraklı meraklı ne arıyorsunuz? Hacivat!

Hacivat: Aman Karagöz, bir kaç düşmanım var, bana kötülük yapacaklar onların izlerini arıyoruz.

Karagöz: Yavrum sen düşmanlarını böyle dışarıda, sokakta arayacağına

Bir de evin içine baksana.

1919 yılı boyunca, İstanbul basını üzerinde mevcut bulunan baskı nedeniyle, Anadolu'da yaşanan gelişmeler, çok fazla *Karagöz*'ün sütunlarında yer almazken; mevcut haberlerin de sansüre uğradığını söylebiliriz. 1920 yılına başlarken, ülke içinde en önemli gelişme 12 Ocak 1920 yılında İstanbul'da Mebusan Meclisi'nin açılmasıydı. 21 Aralık 1918 tarihinde padişah tarafından kapatılan Meclis, 1 yıl 21 gün sonra açılmıştı. Anadolu hareketinin, saraydan ve İstanbul hükümetlerinden istediği başlıca taleplerden biri Meclis'in açılmasıydı. Sivas Kongresi sonrası artan Anadolu baskısı karşısında istifa eden Damat Ferid Hükümeti yerine Ali Rıza Paşa hükümeti göreve gelmişti. Yeni hükümet, meclisin

açılması kararını almış ve ülke genelinde seçimlere gidilmişti. Ülke genelinde gerçekleşen seçimde, mebuslukların çoğunu Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adayları kazanmıştı. Meclis'in açılışını, seçimler sonrası oluşan yeni yapısını ve geleceğini *Karagöz*'ün sütunlarına şöyle yansıtmıştı:

Karikatür 10. 14 Ocak 1920 tarihli Karagöz.

İstanbul'a gelen vekillerin Meclis'in kapısı önünden karşılanışının resmedilişi

Hacivat: Buyurunuz Beyler, Efendiler sefa getirdiniz, sefalar getirdiniz!

Karagöz: Oh Oh Maşallah! Tıpkı gidenler gibi, ne kadarda benziyorlar. Bunlar hep hısım akraba! Buraların havası ötekilere çok yaradı. İnşallah size de uğurlu gelir!

İstanbul'da toplanan Mebusan Meclisi, 28 Ocak tarihinde gizli oturumda Misak-ı Milli kararlarını onaylamıştı. Misak-ı Milli, Anadolu'da Amasya Genelgesi ile başlayan ve sonrasında Erzurum ve Sivas Kongresi kararları ile giderek güç kazanan bağımsız, egemen bir devlet kurma amacını ortaya koyan belge niteliği taşıyordu. Meclis tarafından alınan bu karar, müttefik kuvvetler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış ve sonrasında tepki, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali ile sonuçlanmıştı. İşgal sonrası Meclis kapatılırken, kimi milletvekilleri İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgüne gönde-

rilmiş; kimi milletvekilleri ise 19 Mart tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'da açılacağı duyurulan Meclis'e katılmak üzere Anadolu'ya hareket etmişti. Damat Ferid Paşa, padişah tarafından tekrar hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Dördüncü defa hükümet kuran Damat Ferid, Kurtuluş savaşı aleyhinde bulunduğu faaliyetleriyle, Anadolu'nun sert tepkisini üzerinde toplamıştı. Göreve geldikten sonra, geçmiş dönemdeki siyasetine devam edecekti. İstanbul'un en hareketli günlerinde, çekinmeden Damat Ferid'in hükümete gelişini sütunlarına taşıyan *Karagöz*, üstü kapalı olarak hükümete yönelik eleştirilerini ve ülkenin mevcut halini şöyle dile getirmişti:

Karikatür 11. 7 Nisan 1920 tarihli Karagöz

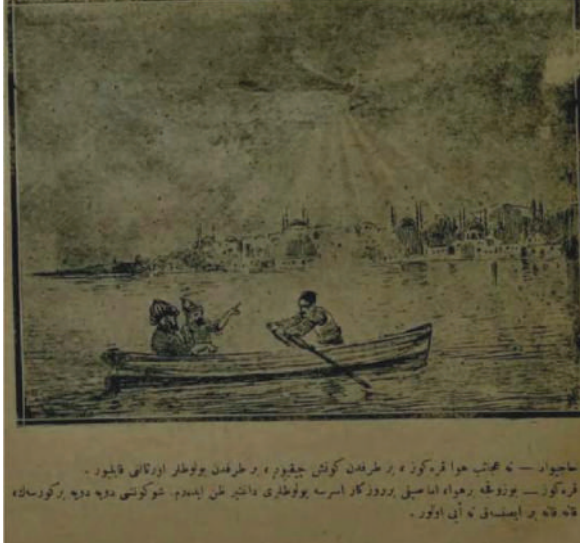
Karikatürde Damad Ferid, hasta olarak yatakta yatan Karagöz'ü ziyaret ederken,

.....: Aman Karagöz, dördüncü defadır geliyorum, seni hala yatakta görüyorum, ne uzun hastalık bu a canım.

Karagöz: Halimi görüyorsun ya, günden güne ıstırabım artıyor. Bari bu defa bana iyi bir şifa bulda şu hastalığı ameliyatsız, tehlikesiz atlatayım.

23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmış, açılışın ertesi günü Mustafa Kemal Paşa Meclis başkanı seçilmişti. Bu gelişme ile Türk

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın örgütlenme süreci tamamlanırken, tam bağımsızlık hedefini başarıya ulaştırmak adına, silahlı savaş süreci başlayacaktı. Bu süreç içinde, iç isyanlar, düzenli ordunun kuruluşu sırasında yaşanan sıkıntılar, maddi yoksunluklar çözülmesi beklenen en önemli sorunlar olarak TBMM'nin önünde yer alıyordu. Anadolu'da yaşanan gelişmeler İstanbul'da milli mücadeleyi destekleyen gruplar tarafından merakla takip edilirken; Anadolu'dan gelen haberler kimi zaman karamsarlık kimi zamanda umut yaratıyordu. Diğer yandan İstanbul, işgal sonrası artan müttefik baskısıyla yaşanır bir şehir olmaktan çıkmıştı. İstanbul'un zaman içinde yaşadığı duygu geçişleri *Karagöz*'ün sütunlarına yansırken, beklentileri şöyle ortaya koymuştu:

Karikatür 12. 1 Mayıs 1920 tarihli Karagöz

İstanbul boğazında bir kayak gezintisine çıkan Karagöz ile Hacivat, İstanbul semalarına bakarak;

Hacivat: Ne acayip hava Karagöz, bir taraftan güneş çıkıyor, bir taraftan bulutlar ortalığı kaplıyor.

Karagöz: Bozukça bir hava, ama sıkı bir rüzgâr eserse bulutları dağıtır zanderim. Şu güneşi doya doya bir görsek, kana kana bir ısınsak ne iyi olur.

Karamsarlığın kendisini en yoğun hissettirdiği günlerde, Milli Mücadeleye olan inancını kaybetmeyen *Karagöz*, bu inancının temelini Türk toplumunun büyüklüğüne ve hayatta kalma umudunun azaldığı şartlarda ortaya çıkan hayatta kalma özelliğine bağlıyordu. Bu inancını çizgilerine yansıtan dergi, bir sayısında bu inancını şöyle tasvir ediyordu:

Karikatür 13. 31 Temmuz 1920 tarihli Karagöz.

Dalları budanarak, kup kuru kalmış bir ağaca yaslanarak sigara içen Karagöz karşısında

Hacivat: Çok tuhafsin Karagöz, kup kuru budanmış ağaca sırt verip de keyif çatılır mı!

Baksana onun ne dalı kalmış, ne yaprağı!

Karagöz: Sen merak etme Hacivat! O budandıkça kuvvetlenen, kestikçe filizlenen yıllık, asırlık bir ağaçtır. Hele ben ona bir iyi bakayım da nasıl yeniden dallanıp, budaklanır, fakat bu sefer ben onu öyle bir aşıladım ki vakitsiz çiçek açıp solmayacak!

İstanbul'un işgalinin ardından, tekrar göreve gelen Damat Ferid, Milli Mücadele aleyhindeki uygulamalarını artırarak devam ettirecekti. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadele önderleri aleyhinde fetvalar çıkarılması ve idam kararı alınması, Ahmet Anzavur'u isyan çıkarmak suretiyle milli kuvvetleri dağıtmak göreviyle Anadolu'ya göndermek gibi uygulamalar bunlardan bazılarıydı. Fakat İstanbul Hükümetinin tüm olumsuz uygulamalarına karşın, Anadolu hareketi, TBMM'nin açılmasının ardından, ulusun tüm egemenlik erklerini kendi bünyesinde toplamıştı. İstanbul'un egemenlik alanı kısıtlanırken, artık İstanbul'un Anadolu ile bir uzlaşılı haline gelmesi yolunda görüşler ortaya konulur olmaya başlamıştı. Bu durum karşısında Damat Ferid 17 Ekim 1920 tarihinde son kez hükümetten ayrılacak; ardından Tevfik Paşa hükümeti göreve gelecekti. Damat Ferid'in içine düştüğü aciz durum *Karagöz* tarafından şöyle tasvir edilmişti:

Karikatür 14. 23 Ekim 1920 tarihli Karagöz

Damat Ferid'in bilet almak üzere tren garına gelmesi üzerine;

Hacivat: Hele bu seferde gidip gelme bileti ver, vallahi yarın ahrette on parmağım yakandadır!

Karagöz: Hiç merak etme Hacivat, bu sefer ona öyle bir bilet kestim ki bir daha buralara uğramamak şartıyla Kaf dağına kadar yolu açık!

Milli Mücadele'nin giderek güç kazanması ve Mustafa Kemal Paşa isminin, Türk Ulusal Kurtuluş savaşı önderi olarak öne çıkması, 1920 yılı sonlarıyla bir-

likte İstanbul basını üzerinde kendini belli eder olmuştur. İncelediğimiz dönem içinde *Karagöz*'ün sütunlarında ilk kez Mustafa Kemal Paşa'yı 27 Ekim 1920 tarihinde görüyoruz. Bu durum, İstanbul basınının, Anadolu hareketinden aldığı güçle, Türklerin haklı davasını net bir şekilde ortaya koymaya başladığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Mustafa Kemal Paşa'nın yer aldığı çizimde (bkz: Karikatür 15), hükümeti kuran Tefik Paşa'nın da bulunduğu bir masanın arkasında yer alan perdeyi Karagöz aralıyor ve perdenin ardından Mustafa Kemal Paşa, damat adayı nitelemesi ile yer alıyordu. Bu tarihten sonra sık sık Mustafa Kemal'i sütunlarına taşıyan *Karagöz*, yeri geldiğinden milli mücadeleyi örgütleyen olarak gördüğü Mustafa Kemal Paşa'dan "Aşçıbaşı"¹⁰; taktik ve ustalığını ön plana çıkan bir "bیلardo ustası"¹¹; tüm Anadolu'yu ayrık otlardan temizleyen "Paşa"¹²; rakibini kavrayarak yere sermekte olan bir "Güreşçi"¹³; Yunan Kralı'nın dişlerini söken bir "Doktor"¹⁴ olarak niteleyecekti.

Karikatür 15. 27 Ekim 1920 tarihli Karagöz

1921 yılı ile birlikte, Milli Mücadelenin silahlı aşaması başlarken, Kazım Karabekir Paşa'nın komuta ettiği Doğu Harekâtı sonrası 3 Aralık 1920 tarihinde

10 **Karagöz**, 25 Aralık 1920.

11 **Karagöz**, 16 Şubat 1921.

12 **Karagöz**, 2 Nisan 1921.

13 **Karagöz**, 30 Nisan 1921.

14 **Karagöz**, 7 Eylül 1921.

Gümrü Antlaşması ile Ermeni Sorunu sonlandırılarak, Doğu'da sükûnet sağlanmıştı. Ocak 1921 tarihinde İnönü'de Yunan ordusu ile karşılaşan Türk ordusu, İsmet Paşa'nın komutasında, Yunan ilerleyişini durdurmuştu. Askeri alanda ardı ardına gelen başarılar sonrası, ilk kez müttefikler Ankara'yı masaya davet etmişti. Şubat 1921 yılında Londra'da bir araya gelinen toplantıya, Türkler adına hem İstanbul hem de Ankara davet edilmişti. Konferans'ta Ankara "*Misak-ı Milli*" temelinde görüşlerini ortaya koymuştu. Görüşmeler olumlu sonuçlanmazken; öte yandan Ankara'nın müttefikler tarafından görüşme masasına davet edilmiş olması Anadolu adına önemli bir başarı olarak algılanmış ve Milli Mücadele adına büyük bir eşik aşılmıştı.

Londra görüşmelerini sayfalarına taşıyan *Karagöz*, süreç içinde Ankara ile İstanbul arasında ortaya çıkan çekişme ve uzlaşmayı çeşitli sayılarında sayfalara taşımıştır. 9 Şubat 1921 tarihli sayısında boğazın iki yakasında, Anadolu ve İstanbul'u temsilen bir iple birbirini çeken taraflar resmedilirken; *Karagöz* şu ifadelerde bulunmaktadır: "*Böyle sen bir yana, ben bir yana çekersek, zaten kıl kadar kalan urgan kopunca ikimizde sırt üstü düşeriz. İyisi mi gel şunun iki ucunu bir araya getirelim de ele güne karşı işimizi bilelim*"¹⁵.

Bu süreçte, İstanbul ile Ankara'nın uyuşmasını dileyen *Karagöz*, bir kaç gün sonra sütunlarına bunu temsilen başka bir karikatür taşır. Önünde Ankara ve İstanbul'u temsilen iki beşik bulunan *Karagöz*, iki sevdiği arasında kalarak yaşadığı çaresizliğini Hacivat'a şöyle anlatır: "*İki evlatla başa çıkılır mı? Hangisinden vazgeçesin. Gece gündüz bu ikizlerin derdinden uykusuz kala kala bu hale geldim*"¹⁶. Londra görüşmelerinin arifesinde durumu resmeden *Karagöz*, Mustafa Kemal Paşa ile Tefik Paşa'nın el sıkışan karikatürün altında şu ifadeyi kullanmaktadır: "*Yirmi Bir Şubat arifesi: Konferans kapısında*"¹⁷.

Birinci ve İkinci İnönü Muharebeleri sonrası, Batı Cephesinden elde edilen başarıların ardından, Yunan ordusunun düştüğü telaşlı durumu sık sık sütunlarına taşıyan *Karagöz*, Yunan ordusunun başında savaş meydanlarına gelmeyen Yunan Kralı ile geri çekilen Yunan ordusunun perişan halini ortaya koyan karikatürleri ardı ardına yayınlıyordu. Bu karikatürler de Yunanlılar genelde

15 *Karagöz*, 9 Şubat 1921.

16 *Karagöz*, 12 Şubat 1921.

17 *Karagöz*, 19 Şubat 1921.

“Çorbacılar” olarak nitelendirilmişti. Bir sayısında, savaş meydanlarında olması gereken Yunan Kralı, yatak odasında aynanın karşısında tıraş olurken tasvir edilmiş¹⁸; başka bir sayısında Yunan Kralının sinirlerinin yatışması için sırtına boynuz çeken Hacivat’a Karagöz’ün verdiği cevap şöyle olmuştu: “*Aman Hacivat, boynuzları ona bırak, kan aldırma istiyorsa askerleri gibi cepheye gelsin*”¹⁹. Türk ordusu karşısında ardı ardına savaşlardan yenik çıkan Yunan ordusunun dağınık hali, 1921 ve 1922 yılı boyunca Karagöz’ün sütunlarında devamlı yer almıştı. Kimi zaman Karagöz ile Hacivat, Yunan askerleri ile birdirbir oynarken²⁰; kimi zaman sadece kalpak gören Yunan askerleri “*Mustafa Kemal*” bağırılarıyla arkalarına bakmadan kaçıyor²¹.

1921 yılı boyunca Karagöz’ün karikatürlerinde dikkati çeken bir diğer tema, Türk başarıları sonrası Yunanlılar adına ortaya çıkan sıkıntılar ve iktidar çekişmesidir. Özellikle Yunan Kralı ile Venizelos arasındaki rekabet ile Kral ile ordu komutanları arasındaki uyuşmazlığa dikkat çekilmektedir. Özellikle Yunan harekâtının başarısızlığı sonrası başlayan geri çekilme sürecinde, Yunan komuta kademesine dağınıklık ön plana getirilir. Kral ve Venizelos dışında Karagöz’ün sütunlarında sık sık yer verdiği kişilerin arasında Yunan Başbakanı Gunaris ile Anadolu İşgal Kuvvetleri Komutanı Papulas yer almaktadır. Bir sayıda, Yunan askerinin sırtına konulmuş bir tahterevallinin bir ucunda Kral diğer ucunda elinde İzmir yazılı paket bulunan Venizelos resmedilirken, Karagöz şu ifadelerde bulunmaktadır: “*Ya, nereye Venizelos, ben sana vaktiyle dedim, seni yere ittiren bu elindeki paketlerdir, ver bana onları. Bak hafifleyince rüzgâr gibi nasıl yükselir, karşındakini tepe taklak edersin*”²². Başka bir sayısında Yunan ordusunun başında savaşa gitmeyen Krala, Yunan Başbakanı Gunaris bir tepsi içinde yürek ikram etmektedir²³. Yunan ordusunun geri çekilişi değişik karelerle resmedilirken, Yunan Kralı en fazla kullanılan karakter olmuştur. Bu karelere iki örnek vermek gerekirse;

18 Karagöz, 16 Nisan 1921.

19 Karagöz, 23 Nisan 1921.

20 Karagöz, 27 Nisan 1921

21 Karagöz, 7 Mayıs 1921

22 Karagöz, 21 Mayıs 1921

23 Karagöz, 8 Haziran 1921

Karikatür 16. 22 Haziran 1921 Tarihli Karagöz

Konstantin: Eyvah! Ankara trenini de kaçırдық!

Karagöz: Elini çabuk tut, Atina'ya vapuru da kaçırırsan o zaman haline maymunlar ağlar.

Karikatür 17. 24 Eylül 1921 Tarihli Karagöz

Gövdesinde Yunan Kralı ve dallarında Yunan Askerleri olan bir ağacı bal-tayla kesen Mustafa Kemal Paşa

İsmet Paşa: Zaten sapır sapır dökülüyor, paşam zahmet ediyorsun.

Mustafa Kemal Paşa: Zarar yok, ben kökünden baltayı vurayım da bir daha filizlenmesin!

Sakarya Savaşı sonrası müttefikler nezdinde Türkleri barışa ve sükûnete razı etme çabaları *Karagöz*'ün sütunlarına yansımıştı. Yunanistan'ın Sakarya Savaşı sonrası saldırı yeteneğini kaybetmesi, müttefiklerin, bilhassa İngiltere'nin Sevr Antlaşmasına Türklere kabul ettirme umudunu tamamen yok etmişti. Müttefikler ve Yunanistan adına umulan, mevcut toprakların elde nasıl tutulacağı ve Türklerin olası saldırısının nasıl engelleneceği sorununuydu. Mevcut durumu sütunlarında *Karagöz* şöyle resmediyordu:

Karikatür 18. 22 Ekim 1921 Tarihli Karagöz

Sulh Terzihanesi'nin önünde Fransa Başbakanı Briand ile Yunan Başbakanı Gunaris konuşuyor:

Gunaris: İşimiz acele, ısmarlama olmasın, şöyle hazır bir sulh bulabilir miyim?

Mösyö Briand: Ne kadar olsa yine ölçünüzü almak lazım.

Karagöz: Hacet yok Mösyö, paşamız onların boyunun ölçüsünü verdi.

Ona göre artık bir şey uydurmayın!

Yunanistan'ın müttefikler nezdinde giriştiği barış arama çabalarına karşı, bu teşebbüslerin Ankara'nın rızası olmadan hiçbir etkisinin olmayacağını ve ba-

rış konusundaki inisiyatifin Ankara'ya geçtiğini, *Karagöz* sütunlarına yansıtırken, ilginç temalar işlemişti. Bunlardan biri, üzerinde ve etrafında top mermileri bulunan bir masanın arkasında İsmet Paşa ve karşısında kılıcını bileyen Mustafa Kemal Paşa resmedilirken, ikili arasında geçen konuşma aynen şöyleydi:

Karikatür 19. 26 Ekim 1921 Tarihli Karagöz

İsmet Paşa: Konstantin sulh aramak için Gunaris'i yola çıkardım!

Mustafa Kemal Paşa: Öyle ise münasip bir sulh hazırlayalım.

Çünkü dönüp dolaşıp buraya gelecek gibi görünüyor.

Müttefiklerin Ankara'yı barışa razı etme çabaları karşısında Ankara boş durmuyor, bir yandan Türk Ordusu Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği seferberlik emriyle saldırı hazırlıklarını sürdürüyor; diğer yandan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey, barış görüşmelerinde bulunmak üzere İstanbul üzerinden Avrupa'ya gönderiliyordu. 1922 yılının Bahar aylarıyla birlikte Türk ordusunun saldıracağına ön gören Müttefikler, 22 ve 26 Mart 1922 tarihlerinde ateşkes ve barış tekliflerini Ankara, İstanbul ve Atina'ya sunuyorlardı. Sevr anlaşmasının yumuşatılmış bir hali olan teklifleri Yunan hükümeti hemen kabul ederken; Ankara diplomatik bir lisans kullanarak, teklifi toptan reddetmek yerine ilke olarak ateşkesi kabul ettiğini ama ateşkesle birlikte Anadolu'nun hemen boşaltılmasını şart koşmuştu. Karşılıklı tekliflerin ardından görüşmeler çıkmaza girmiş ve ke-silmişti.

Müttefikler, savaşın Türkler lehine gidişine aldırmadan, Sevr taslağı üzerinde yeni bir çözüm arayışına girişmesi karşısında; barış konusunda artık inisiyatifin Ankara'ya ve Mustafa Kemal Paşa'ya geçtiğine değinen *Karagöz*, Mustafa Kemal Paşa'yı, bir ocağın üstünde üzerinde "Misak-ı Milli" yazan bir kazan çorbanın başında resmediyordu. Kazanın çevresinde, ellerinde kâselerle gelmiş bulunan müttefik temsilcileri ve Yunan Kralına servis yapan Mustafa Kemal Paşa şu ifadelerde bulunuyordu:

Karikatür 20. 19 Kasım 1921 Tarihli Karagöz

Mustafa Kemal Paşa: Sevr tasını dolduramam mösyöler, getiriniz kâselerinizi ayrı ayrı koyayım.

Mösyö Briand: Lezzeti fena değil Mösyö Lloyd George. Sizde bir kere tadına baksanız!

Müttefiklerin barış tekliflerine Ankara'nın tavrını eleştiri konusu yapan *Ay Dede*, Anadolu Hareketinin savaşmak ve kan dökmek temeli üzerine siyaset ürettiğini ileri sürüyor ve Ankara'nın tavrını sütunlarında şöyle resmediyordu:

Karikatür 21. 30 Mart 1922 Taribli Ay Dede

Kaçmaya çalışan Yunan askerini elbisesinden tutan bir Türk askeri resmedilirken;

- Bırak vire... Gideceğim!
- Olmaz, sonra ben ne iş görürüm?

1922 yılının Bahar aylarıyla birlikte *Karagöz* sütunlarında en çok işlenen konuların başında “İzmir” geliyordu. İzmir, tek başına, Türk Kurtuluş Savaşı’nda büyük bir misyon yüklenmiş; İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali, bütün Anadolu’nun işgaliyle bir tutulmuştu. İzmir’in işgaline kadar, edilgen kalmış duygular ve eylemler, işgalden sonra büyük bir atılıma ve savaşım ruhuna dönüşmüştü. İzmir’i kurtarma arzusu toplumsal bir “mitos”a dönüşmüştü²⁴. *Karagöz*’ün sütunlarında “İzmir” isimli güzel bir kız Mustafa Kemal Paşa ile nişanlanıyor²⁵; küçük kayığı ile “Enosis” isimli Yunan Gemisini kıyıya yanaştıran Mustafa Kemal Paşa²⁶, Yunan kralı ile patriğin kavgaya tutuştuğu sırada

24 Kemal Arı, *Üçüncü Kılıç*, 6. bs., Zeus Kitabevi, İzmir, 2011, s. 71-72.

25 *Karagöz*, 23 Kasım 1921.

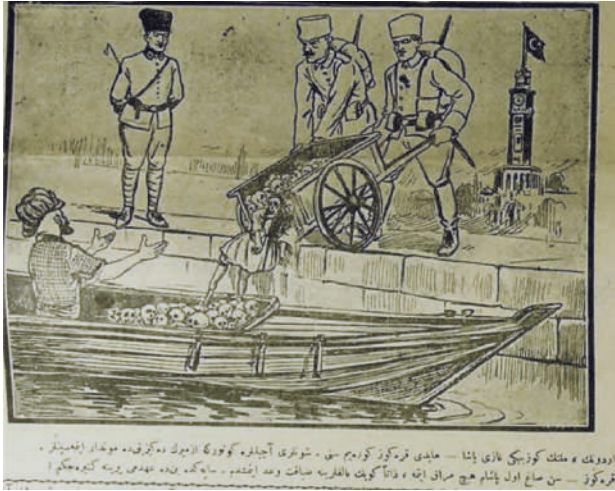
26 *Karagöz*, 15 Mayıs 1922.

“İzmir”in kapısını zorluyordu²⁷. Büyük Taarruz ile birlikte elinde kılıç tutan Karagöz, Türk askerlerinin önünden Hacivat’a şöyle sesleniyordu: “*Duramam Hacivat duramam, sen acele ette de İzmir’de buluşalım*”²⁸. Başka bir sayıda, Karagöz ve Hacivat ellerinde süpürgeler olduğu halde, İzmir limanında Yunanlıları süpürürken aralarında şöyle bir konuşma geçer:

“**Hacivat:** Aman Karagöz, bittim, bittim. Bu adamların ardına muhakkak neft yağı çalınmış, yetişinceye kadar tabanlarım çatladı!

Karagöz: İki adım kaldı Hacivat. Dışını sık! Şunları terli terli bir denize dökeyim de bak seni nereye götüreceğim!”²⁹.

Bursa’nın kurtuluş hazırlıkları sırasında, kaplıcalarda bütün ağrılarından kurtulan Hacivat Karagöz’e teşekkür ederken, Karagöz’ün verdiği cevap şöyledir: “*Bana değil, orduya, millete, paşaya dua et Hacivat, bak şu saatte Efsunlar denize sürülürken biz ılık ılık banyolarda ense yapıyoruz!*”³⁰. İzmir’in düşman işgalinden kurtuluşunun ardından çıkan *Karagöz*’de, İzmir Saat Kulesi’nin önünde Mustafa Kemal Paşa ile Karagöz arasında şu konuşma geçiyordu:

Karikatür 22. 13 Eylül 1922 Tarihli Karagöz

27 **Karagöz**, 3 Mayıs 1922.

28 **Karagöz**, 2 Eylül 1922.

29 **Karagöz**, 6 Eylül 1922.

30 **Karagöz**, 9 Eylül 1922.

Ordunun, Milletın Gözbebeği Gazi Paşa: Haydi Karagöz göreyim seni.

şunları açıklara götür ki İzmir'in denizini de mundar etmesinler!

Karagöz: Sen sağol Paşam. Hiç merak etme, zaten köpek balıklarına ziyafet vaat etmiştim.

Sayende bende ahdimi yerine getireceğim!

9 Eylül 1922 tarihinde İzmir'in kurtuluşunun ardından, 11 Eylül'de Bursa kurtulmuş, 18 Eylül itibariyle Anadolu topraklarında tek bir Yunan birliği kalmamıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusuna 19 Eylül tarihinde, Trakya'ya geçmek üzere, Çanakkale'ye yürüme emri vermişti. Türk ordusunun bu hareketi müttefik kuvvetler arasında, bilhassa İngilizler nezdinden büyük bir endişe yaratırken; boğazların güvenliği açısından Türklere karşı konulması ön plana gelmişti. Taraflar arasında ortaya çıkan gerginlik, giderilmeye çalışılırken; müttefikler Mustafa Kemal Paşa'dan, orduyu durdurmasını ve tarafsız bölgenin ihlal edilmemesini istiyor; buna karşın Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunu durdurma gücünden yoksun olduğunu, tarafsız diye bir bölge tanımadıklarını ve Doğu Trakya'nın boşaltılması şartıyla ateşkes teklifine olumlu yaklaştıklarını ifade ediyordu. Gerginliklerle geçen günlerin ardından müttefikler Türk tarafının isteklerini kabul etmiş ve 3 Ekim'de Mudanya'da ateşkes görüşmelerine başlanmıştı.

Bu gergin günleri sütunlarına taşıyan *Karagöz*'n 20 Eylül tarihli sayısında, İzmir zm dolu bir masada Mustafa Kemal Paşa ile birlikte üzüm yiyen Karagöz ve Hacivat'ın aralarında şöyle bir konuşma geçiyordu:

“Hacivat: Ne o Karagöz, karnın doydı galiba ki artık zmn kabuğunu çıkarmaya başladın!

Karagöz: Çok şükür isteye isteye yedim, yedim ama çok tatlıda iim bayıldı, şunun üstüne birazda Edirne'nin kaşarından olsa ne iyi bastıracak!”³¹

lke içinde kurtuluşun heyecanı yaşanırken, İstanbul'da Milli Mücadele'ye muhalif olan kesimlerde, hayatlarını tehlikede görmeleri nedeniyle, bir telaş kendini göstermişti. *Karagöz*'n izlediği yayın siyasetinde, İstanbul'daki muhalif yapı genelde Ali Kemal'in yer aldığı karikatürlerle resmedilmişti. Kurtuluş günlerinin İstanbul'undaki muhaliflerin durumunu bir sayısında sütunlarına taşıyan *Karagöz*, lke dışına çıkmak üzere pasaport almak üzere şubeye koşan muhalifleri resmediyor ve altında şöyle bir diyalog işliyordu:

31 **Karagöz**, 20 Eylül 1922.

Karikatür 23. 27 Eylül 1922 Tarihli Karagöz

Hacivat: Bir türlü aklım almadı gitti Karagöz, ordumuz galip geldi diye herkes şenlik yapar sevinirken bunlar bavulları almışlar alay alay pasaport çıkarmaya koşuyorlar.

Karagöz: Belli ki bizimle beraber gülüp ağlamayı yürekleri götürmüyor! Hakları da var ya, biz ağlarken bir damla gözyaşı döktüler miydi?

Aynı günlerde *Ay Dede* sütunlarında da muhaliflerin konumu işleniyor ve pasaport çıkarma telaşını sütunlarında resmediyordu.

Karikatür 24. 21 Eylül 1922 Tarihli Ay Dede

Telaş içinde birbirleriyle konuşan kişilerden biri;

- Hazır birbirimize benziyoruz, pasaportu bir kere alalım, gidersem ben kullanırım, olmazsa sen kullanırsın!

11 Ekim tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması, 15 Ekim’de yürürlüğe girmişti. Anlaşmanın yürürlüğe girmesinin ardından on beş gün içinde Yunan kuvvetleri Doğu Trakya’yı boşaltacak ve 1 Kasım itibariyle 8 bin kişilik Türk Kuvveti Rumeli yakasına geçecekti. Bu Ankara adına büyük bir başarı iken, Kurtuluş Savaşı’nın silahlı evresi sona ermişti. İstanbul heyecanlı günler yaşarken, *Karagöz* Mustafa Kemal Paşa’nın Türk bayrağı ile bir sandalın üstünde Rumeli’ye geçişini resmederek şu ifadelerde bulunuyordu: “*Tarih tekerrür eder derler. Türkler Avrupa’ya beş yüz sene evvelde böyle geçtiler!*”³². *Ay Dede*, İstanbul sokaklarında “Kalpak”ın itibarına vurgu yaparken³³; Türklerin İstanbul’a geçişine farklı bir boyuttan yaklaşarak, İstanbul’da kalan Rumların aciz durumunu sütunlarına yansıtıyordu. İstanbul’daki Türklerin sevincini “Fener Alayı” şeklinde resmederken; başlarında Fener Rum Patriğinin bulunduğu İstanbullu Hıristiyanların, eşyalarını sırtlayarak gidişini de “Fener Alayı” şeklinde veriyordu³⁴.

Karikatür 25. 9 Kasım 1922 Tarihli Ay Dede

32 **Karagöz**, 1 Kasım 1922.

33 **Ay Dede**, 23 Ekim 1922

34 **Ay Dede**, 9 Kasım 1922

Sonuç

Ay Dede ve *Karagöz* mizah dergileri, Milli Mücadeleye bakışı birbirinden tamamen farklı yayın organları oldukları için çalışmamızda inceleme konusu yapıldı. Milli Mücadele dönemi boyunca, her iki yaygın organı, içinde yaratıcılık barındıran karikatürlerle, gelişen olayları çok net ve akıllarda her hangi bir soru işareti kalmadan, kısa anlatımlarla ortaya koyabiliyordu.

Milli Mücadele yanlısı bir yaygın siyaseti izleyen *Karagöz*, mütarekenin ilk aylarından itibaren yaşanan tüm gelişmeleri sütunlarına taşıırken, siyasi mizah-tan geri durmamıştı. İzlediği yaygın siyaseti sonrası zaman zaman sansüre uğra-yan *Karagöz*, 1920 yılının ortalarından itibaren Milli Mücadele yanlısı tavrını net bir şekilde ortaya koyarak, sık sık sütunlarını Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadeleye ayırmıştı.

Bunun aksine Refik Halit Karay'ın sahipliğinde çıkan *Ay Dede*, sahibinin düşünce dünyasını yansıtan bir yaygın siyaseti izleyerek, Milli Mücadele karşıtı bir duruş sergilemişti. Fakat yayınlanmaya başladığı döneme, Milli Mücadele adına olumlu ve başarıya giden bir sürecin hâkim olması nedeniyle, derginin muhalif duruşu keskin ve sert olmaktan uzak kalmıştı. Hatta bazı sayılarında ittihatçılığın yanı sıra itilafçı düşünce de eleştirilir olmuştu.

İncelediğimiz dönemin olağanüstü şartları içinde, Milli Mücadele yanlısı olsun karşıtı olsun, mizah dergileri, kimi zaman sözlerle ifadesi zor olan acıları, sevinçleri, yaşanmışlıkları, yaratıcı çizgilerle, okuyucuyu gülümsetmekten geri kalmayarak ortaya koymuşlardır. Oynadıkları bu rolle, mizah dergileri kimi za-man İstanbul'da en çok satan yaygın organları olarak dikkat çekmişlerdi.

KAYNAKÇA**SÜRELİ YAYINLAR****Ay Dede****Karagöz****KİTAP VE MAKALELER**

Akandere, Osman. “Damat Ferit Paşa Hükümetleri Döneminde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 16, 2006, ss. 1-33.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1976

Arı, Kemal, **Üçüncü Kılıç**, 6. bs., Zeus Kitabevi, İzmir, 2011.

Coşkuner, Özlem, “**Ay Dede Mizah Dergisi’nin İncelenmesi**”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Çakmak, Fevzi, “Kuva-yı Milliye Hareketine Farklı Bir Bakış: Ali Kemal”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri**, C 2, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2010, s. 324-338.

Gözcü, Alev, “Refik Halit Karay’ın Düşünce Dünyasında Anadolu’daki Ulusal Direniş Hareketi ve Kuva-yı Milliye”, **Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu Uluslar arası Sempozyumu Bildirileri**, C 2, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay., İzmir, 2010, ss. 306-323.

Özkaya, Yücel, **Milli Mücadele’de Atatürk ve Basın (1919-1921)**, 2. bs., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.

İNTERNET

Erol Üyepazarcı, “Uzun Soluklu Halka Dönük Bir Mizah Gazetesi : Karagöz”, 02.09.2012, http://www.birgun.net/book_index.php?news_code=1208930543&year=2008&month=04&day=23

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ROL ALMIŞ ASKERİ KİŞİLERİN İSMET PAŞA'YA YÖNELİK MUHALİF DURUŞLARI

Alev GÖZCÜ*

ÖZET

İsmet Paşa (İNÖNÜ), Türk askeri ve siyasi tarihinin önemli isimlerindenidir. Kurtuluş Savaşı'nın Batı Cephesi komutanı olarak İsmet Paşa, İnönü Savaşları'nın galibi muzaffer bir komutan olarak ün kazanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın hemen sonunda onu; diplomatik bir kişilik olarak Mudanya'da görürüz. Bir kurmay subay olmasının yanı sıra Lozan Antlaşması'nda Türkiye'yi temsil eden heyetin başkanı olarak da siyasi başarısını göstermiştir. Bir anlamda Lozan Barış Antlaşması deyince, akla gelen isimlerin başında yer almaktadır. Lozan Antlaşması süreci onun siyasi kariyerinin dönüm noktası olmuştur. Şevket Süreyya'nın tanımladığı gibi İsmet Paşa, Yeni Türkiye için Atatürk'ten sonra "İkinci Adam" olmuştur. İsmet Paşa'nın siyasi ve askeri kariyerinin yükselmeye başladığı süreçte Kurtuluş Savaşı'na katılmış kimi komutanların ona yönelik muhalif duruşları da belirlemiştir. Bu muhalif duruş, Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosu arasında Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha da belirginleşmiş ve bu dönemin siyasetinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

Onun, asker kimliği yanında; diplomatik kişiliği de; gerek o yıllarda ve gerekse daha sonraki dönemlerde kimi eleştirilerin de hedefi olmuştur. Bu eleştirel duruşların, değişik nedenleri üzerinde durulabilir.

Bu bildiriye Kurtuluş Savaşı'na katılmış komutanların İsmet Paşa'ya yönelik muhalif duruşlarının nedenleri ele alınacak ve İsmet Paşa'nın Batı Cephesi Komutanı olduğundan, Cumhuriyetin ilk yıllarına dek uzanan süreç irdelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: İsmet Paşa, İnönü Savaşları, Lozan

* Dr. Okt. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Elemanı alev.gozcu@deu.edu.tr

OPPOSITIONAL STANCE FOR ISMET PASHA OF MILITARY PERSONALITIES WHO HAD TAKEN PART IN THE WAR OF LIBERATION

Ismet Pasha is one of important names of Turkish military and political history. Ismet Pasha who had been the Western Front commander of the War of Liberation, earned a reputation as a commander of Inonu Wars' winner. At the end of the War of Liberation, we see him in Mudanya as a diplomatic personality. In addition to being a staff officer as head of the delegation representing Turkey in the Treaty of Lausanne also showed that political success. In a sense, the Lausanne Peace Treaty indicates, is among the first names that come to mind. The process of the Treaty of Lausanne was the turning point of his political career. Ismet Pasha, as described by Sevket Sureyya, has been the "Second Man" for New Turkey after Ataturk. In the process of his increasing political and military career, oppositional stances of commanders who participated in the War of Liberation appeared against him. This oppositional stance became more evident among the leader squad during the first years of the Republic and had been effective in shaping politics of this period.

In addition to his soldiery, his diplomatic personality was the reason for some criticisms in those years and subsequent periods as well. Various reasons of these critical stances might be emphasized.

In this paper, reasons of oppositional stances of commanders against Ismet Pasha who had participated in the War of Liberation will be approached; different reasons of this critical and oppositional stance which reflected to different memories and political initiatives from the process of becoming Commander of Western Front to the first years of the Republic will be discussed.

Key Words: Ismet Pasha, Inonu Wars, Lausanne

1-İsmet Paşa'nın Kişiliği ve İkinci Adama Giden Süreç

İsmet Paşa, Osmanlı Devleti'nin en sancılı günlerinde Osmanlı tebaasının bir mensubu olarak yetişmişti. Ancak buna karşın o Cumhuriyet idealine inanarak Cumhuriyet'in en seçkin fertlerinden biri olmayı da başarabilmişti.

İsmet İnönü 1884'te İzmir'de doğmuştur. 1906'da Erkânı Harbiye'yi birincilikle bitirdikten sonra II. Meşrutiyet'e karşı çıkanların ayaklanması olan 31 Mart'ın bastırılmasında rol alan Hareket Ordusu'nda görev almıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda İmparatorluğun savunmasında Kafkasya ve Suriye gibi çeşitli cephelerde çatışmalara katılmış ve Milli Mücadele'nin başlamasıyla o da Anadolu'ya geçen pek çok fedakâr insandan biri olmuştur.

İsmet Paşa Ankara'ya geldiği günlerde henüz Albay rütbesindeydi. 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'ne Edirne Milletvekili olarak katılan Albay İsmet Bey, meclisin ilk hükümeti Birinci İcra Vekilleri Heyetinde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili(Genelkurmay Başkanlığı) olarak görevlendirildi. O tarihte İcra Vekilleri Heyeti'nde, Genelkurmay Başkanlığı bir bakanlık düzeyinde yer almaktaydı. Onun Ankara'ya gelir gelmez böylesine bir göreve getirilmesi son derece önemli bir gelişmeydi. Çünkü o sırada orduda bu göreve getirilebilecek daha yüksek rütbeli komutanlar vardı. Örneğin Ali Fuat Paşa, Kazım Karabekir Paşa bu isimlerdendi. Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Bey'den yana tutum takınmasından ötürü ona verilen bu göreve generallerin bazı şikâyetleri olmasına karşın yine de çok fazla eleştiri getiremedikleri anlaşılmaktadır¹. Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Bey Anadolu Kongrelerine katılmamış olmasına rağmen böyle bir tercihte bulunması savaş sonrası dönemde şekillenecek kadroyla ilgili açık bir gösterge olmuştu.

İsmet İnönü düzenli ordunun kurulmasıyla birlikte Batı Cephesi Komutanlığına atandı. Büyük Taarruz'dan sonra Mudanya Ateşkes görüşmelerinde Türkiye'yi temsil etti. Burada gösterdiği başarının ardından Lozan görüşmelerine gidecek heyetin Dış İşleri Bakanı olarak başkanlığına getirildi. Türkiye'yi Lozan görüşmelerinin çetin sürecinde başarı ile temsil ederek 24 Temmuz 1923'te müzakere sürecini Lozan Barış Antlaşmasıyla sonuçlandırdı.

1 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam III**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 49. ayrıca bkz. Şerafettin Turan, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, T.C Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2000, s. 22.

İsmet Paşa, Cumhuriyet'in ilanından 1937 yılına kadar geçen sürede kısa bir ara dışında Başvekil olarak Türkiye'ye hizmet etti. Atatürk'ün ölümünden sonra TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ikinci Cumhurbaşkanı seçildi.

İsmet İnönü, 1939'da patlak veren II. Dünya Savaşı'nın tahrip edici ve öldürücü etkisinden olabildiğince Türkiye'yi uzak tutmaya çalıştı. Türkiye'de çok partili yaşama geçilmesinden kısa bir süre sonra iktidara gelen Demokrat Parti döneminde Ana Muhalefet liderliği görevini yaptı. 27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri müdahaleden sonra ortaya çıkan koalisyon hükümetleri içinde yer aldı.

İsmet İnönü 25 Aralık 1973'te 89 yaşında Ankara'da öldü.

İsmet İnönü kendisiyle ilgili yazılmış pek çok yazıda bir görev adamı olarak tanımlanmıştır. Onun bir başka yönü ise hukuka olan bağlılığıdır². İnönü, tam bir düzen ve kanun adamıdır. Şevket Süreyya Aydemir İsmet Paşa'nın özellikle Lozan süreci sonrasında "İkinci Adam" olduğunu ifade etmiştir. Gerçekten de Lozan süreci hem Türkiye'nin hem de İsmet Paşa'nın hayatında bir dönüm noktası olmuştur.

Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Gündüz onu; "*İsmet Paşa'nın bir tabiatı vardır, hiçbir şeye düşünüp taşınmadan evet demez. Sağa sorar, sola sorar, doğruluğuna inandığı zaman o kararı alıp yapılmasına emir verir.*" şeklinde tanımlamıştır.

"İkinci adam; kendini, kolayca ve bütünü ile ortaya atmaz. Orduda ve büroda, çalışkan bir düzenleyici yolunu açar. Hem o devirde, hem de bütün hayatı boyunca, nelerin, nereden ve ne kadar riske edileceğini, daima bir kurmay titizliği ile hesaplamıştır. Kavga ve mücadeleyi, ancak kesin neticelerin alınacağını anladığı dönüm noktalarında kabul eder. Ama bu noktaları da, atlamamaya çalışır... İkinci adam tam bir büro intizamıyla, resmi raporları, karşılıklı müzakereleri, usulü dairesinde anlaşmalarla yürütür. O harita ve pergelle, silahtan daha yakın arkadaştı".

İsmet Paşa'nın çok iyi Almanca bilmesinin yanı sıra Fransızca konuştuğu ve okuduğu, ellisinden sonra İngilizce öğrendiği ve bu İngilizce ile en güç metinleri takip edebildiği onun çok az kişi tarafından bilinen özelliklerindedir. Özellikle elli yaşından sonra İngilizce öğrenerek bu dile vakıf hale gelmesi onun inatçı ve çalışkan bir kişiliğe sahip olduğunun açık bir göstergesidir.

2 Cihad Baban, **Politika Galerisi- Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi, çşt. syf.

3 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1884-1938 C/I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 6.

Falih Rıfki, İsmet Paşa'yla ilgili onun kişilik özelliklerini göstermesi bakımından önemli sayılabilecek bir hatırasını şöyle aktarmıştır: “*Ona dair sık sık anlattığım bir fıkra vardır. Öğleye doğru yanına gidersiniz. O sabah gazetede Londra’dan gelme bir havadis çıkmıştır. İsmet Paşa’nın bu havadisi sizden önce okuduğuna şüphe yoktur. “- Gördünüz mü efendim?” diye sorarsınız. Görmemiş gibi sizi dinler. Siz anlatırken, havadisi nasıl muhakeme ettiğinizi de yoklamaktadır. Biraz sonra başka bir ziyaretçi gelir, aynı suali sorar, aynı sahnenin tekrarlandığına şahit olursunuz.*

Bir akşam Saraçoğlu, rahmetli Nafi Atuf ve daha birkaç arkadaş yanında idik. Acaba Türk Milleti Osmanlı Saltanatı devrinde kaç yıl barış yüzü görmüştür, meselesi konuşuluyordu Hepimiz bir cevap veriyorduk. İsmet Paşa garsonu çağırды:

- “Bana bir bloknot getiriniz! dedi.” büyükçe bir kâğıda Sultan Osman’dan Vahideddin’e kadar bütün padişahların sıra ile isimlerini yazdı. Her padişahın yanına alafranga cülus ve ölüm tarihlerini koydu. Bunların arasına belli başlı harp ve barış tarihlerini dizdi. Bir sürü isim ve bir sürü rakam içinden yalnız ikisi üzerinde sual işareti vardı. Böyle bir imtihanı pek az tarih hocasının geçebileceğini tahmin ediyordum. Çünkü İsmet Paşa, saltanatın kaldırılması gibi bir mesele olunca, onun bütün tarihini bilmeli idi. Ona aklı yatmalıydı. İnkılâpların daima en iyi esbabı-mucibesi onun kafasında doğardı⁴.”

İsmet Paşa yine Atay’ın ifadesine göre Mustafa Kemal’e karşı hususi bir rakiplik hissi içinde olmadığı gibi o Mustafa Kemal Paşa’nın otoritesine kati ihtiyaç olduğu kanısındaydı da. İsmet Paşa oldukça çalışkan bir hükümet adamıydı. İsmet Paşa’nın ikinci adam olmasında belki de en önemli özelliği onun; “*Mustafa Kemal’in maddi ve manevi topyekûn bir inşa kelimeleri ile hülusa edebileceğimiz devrim davasına en aşağı onun kadar inanmış bir fikir adamı olması*” idi⁵.

Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adamın, zaman zaman Mustafa Kemal Paşa’yla karşı karşıya gelse bile onun, Mustafa Kemal Paşa’yı destekleme konusunda daima kararlı durduğunu belirtmiştir.

“ İkinci Adam, Tek Adam’ın, bütün bu gelişmeleri, şekillenmeleri ve ruh değişimleri arasında, onun yanında kaldı. Gazi’nin eski arkadaşlarından, başlanılan harekettten kopmayan yahut onun dışına itilmeyen bir insan olarak kaldı”⁶.

4 Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif yay., İstanbul, 2004, s. 434.

5 Atay, **Çankaya**, s. 435.

6 Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam 1884-1938 C/I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 271,273.

“İsmet Paşa, Mustafa Kemal’in gittikçe güçlenen otoritesini kendi menfaatleri için sömürenlere karşı mücadele ederek, ona belki de en büyük hizmeti etti. İsmet Paşa’nın etrafındaki bütün hasımlıklarının baş sebebi, bu mücadeledir.” İsmet Paşa, Mustafa Kemal ve Atatürk sofrasının birincisi ve müstesnası idi... Mustafa Kemal İsmet Paşa’yı bütün arkadaşlarından daima üstün tutmuştur. Onun zekâsına, faziletine, devlet idaresine güvenmiştir... Nice defalar: - Çocuklar Çankaya’da rahat ediyorsam, İsmet sayesinde, demişti⁷.

Atatürk’ün çevresinde onu gözleme fırsatı bulan isimler Gazi’nin İsmet Paşa’yla ilgili kanaatlerinin çok önceden oluştuğuna dikkat çekmektedirler. Bu gözlemi yapanlardan bir tanesi de Kılıç Ali’dir. Kılıç Ali’nin hatıralarında Gazi’nin kafasında oluşturduğu devrimlerin ve diğer reformların gerçekleştirilmesi konusunda gelecekte İsmet Paşa’dan yararlanabileceğini düşünerek onu o şekilde yetiştirmek ve hazırlamak istediğinden söz edilmektedir⁸.

2- Atatürk-İsmet Paşa İlişkisi

Atatürk döneminin en önemli gazetecilerinden Falih Rıfkı Atay’ın Atatürk’le İsmet Paşa’nın ilişkilerini en iyi gözlemleyenlerden biri olduğuna şüphe yoktur. O bu gözlemini şöyle aktarmıştır:

“Atatürk İnönü’yü yakınındaki yeteneklerin en iyisi yaptığı ve yapacağı işlerin en çok kavrayıcısı olarak seçtiğine şüphe edilmez. Kuvay-ı Milliye devri, İnönü’nün ilk ordunun kuruluşundaki hizmetleri ve komuta faaliyetleri dışında Atatürk’ündür. İsmet Bey hiçbir zaman bir ihtilalci olmamıştır. İlk gençliğinden beri kendini fırsat bulup da tanıyanlara saydıran ve sevdiren bir görev adamıdır... İhtilal liderleri hıyanetten korkarlar. İnönü Atatürk’e onun kafasına gönlüne şüphe gölgesi düşürmeyecek kadar bağlı idi. Atatürk büyük hareket adamıdır. Teferruat ile didişmekten hoşlanmaz. Hükümet işleri ile pek baş ağrıtmamıştır. Yeni bir devlet kuruyordu. Bunun bin bir meselesi ile durmadan uğraşacak bir ehil yardımcı lazımdı. İnönü, yeni devletin kuruluşunda ve hükümet işlerinin yürütülmesinde belli başlı amil olmuştur⁹.”

7 A.g.e., s. 436-437.

8 Hulusi Turgut, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008,s. 178.

9 A.g.e., s. 535-536.

İsmet Paşa'nın sadakati ve zekâsıyla Gazi'nin günden güne güvenini kazandığına tanıklık edenler sadece Falih Rıfki'yla sınırlı da değildir. Gerçekten de İsmet Paşa'nın zekâsı Gazi ile aralarındaki yakınlığın artmasında son derece etkili olmuştur¹⁰.

Falih Rıfki; *“Eğer Mustafa Kemal, İsmet Paşa yerine mesela Kazım Karabekir Paşa'yı Başvekil seçseydi, Kazım Karabekir Paşa kafasını değiştirecek miydi? Yahut Rauf Bey, Mustafa Kemal'in baş adamı olmakla, fikir ve kanıları ne ise onlardan vaz mı geçecekti? Rauf Bey Başvekil olduğu zaman da, kendi fikir ve kanılarına bağlı kalmamış mıydı?”* diyerek Kurtuluş Savaşı'nın ünlü komutanları arasında Cumhuriyet'in erken döneminde ortaya çıkan siyaseten ayrılıkların sadece basit bir iktidar çekişmesi olmadığını, konunun çok daha derinlikleri olan bir boyutu olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Bu derinlikli boyut ise; bu komutanların büyük bir kısmının Mustafa Kemal Paşa'nın dünyaya bakışından farklı bir görüş açısına sahip olmaları ve siyaseten onun gerisinden gelmeleridir¹¹. Atay, bu durumu şöyle özetlemiştir: *“Yoksa Mustafa Kemal beraber çalıştığı ve bulunduğu kişilerin kuklası mı idi? Yani Mustafa Kemal'in yanında İsmet Paşa veya başka şahsiyet bulunmakla, Mustafa Kemal ayrı bir adam mı olacaktı?”*¹².

Atatürk ve İsmet Paşa arasındaki yakın ilişkiyi en güzel şekilde açıklayıp değerlendirenlerden biri de şüphesiz bu ilişkiye yakından tanıklık etme fırsatı bulan İsmet Paşa'nın oğlu Erdal İnönü'dür. Onun gözlemleri Türk Devrimi'nin bu iki önemli ismi arasındaki ilişkiyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı sona erdikten bir süre sonra bütün eski silah arkadaşlarıyla arası açılırken buna karşın İsmet Paşa'yla ilişkisi diğerlerinin aksine daha da samimileşerek devam etmiştir. Erdal İnönü'nün gözlemlerinden de anlaşılacağı gibi bu ikili arasında samimiyetin ilerlemesinde İsmet Paşa'nın Atatürk'e ve Atatürk'ün becerisine büyük bir saygı duymasının ve onun zor zamanlarda doğru karar veren bir lider olmasına duyduğu inancın etkisi vardı. Atatürk, İsmet İnönü'nün nazarında sadece zor zamanlarda iyi ve doğru karar veren bir lider olmayıp aynı zamanda bu doğru kararları uygulama iradesi de ortaya koyabilen bir insandı¹³.

10 Turgut, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları...**, s. 178.

11 **A.g.e.**, s. 432.

12 **A.g.e.**, s. 432.

13 Can Dündar, **Anka Kuşu Erdal İnönü Anlatıyor**, Can Sanat yay., 2012, s. 108.

Erdal İnönü, bu ikili arasındaki ilişkiyi şöyle değerlendirmiş: “Atatürk ve babamın kuşağı, imparatorluğun son döneminde, askerlikte yetişmiş insanlar... O zaman Türkiye’de Harp Okulu en iyi okulmuş. En yetenekli insanlar asker olmayı tercih etmişler. Bu yetenekli insanlar sonra muharebede düşmanla karşı karşıya kalmışlar. Tarihlerini okumuşlar, Osmanlı İmparatorluğu’nun eski gücünü biliyorlar. O gücün hayalleriyle yetişmişler; ama Türkiye’nin karşı karşıya kaldığı Batı karşı-sında ne kadar güçsüz olduğunu görmüşler... Yalnız savaşta değil, bütün yaşamda Batı’ya karşı bu zayıflığı görüyorlar. Başlıca amaçları bundan kurtulmak... Batı’ya eşit düzeyde bir devlet haline gelebilmek, yani güçlenmek! Bunun için ne gerekiyorsa yapmak... Bunu da en iyi yapanın Atatürk olduğunu görmüş babam¹⁴.”

3- İsmet Paşa’ya Yönelik Eleştiriler ve Lozan Süreci

Kurtuluş Savaşı’nın asker kadrosu arasında zafer sonrasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları ülkede yapılan siyasi devrimler sürecinde giderek kendini açık bir biçimde göstermiştir. Devrimler sürecinde Mustafa Kemal Paşa’nın yanında yer alan kadroya giderek ciddi bir muhalefetin ortaya çıktığı da bilinen bir durumdur. Muhalefete düşen savaş dönemi komutanları bu süreçte yaptıkları eleştirilerin büyük bir kısmını Mustafa Kemal Paşa’ya her zaman açıktan yapmadıkları için eleştirilerini daha çok Mustafa Kemal Paşa’ya yakın kadrolar üzerinden yapmışlardır. Bunlar içinde şüphesiz en çok eleştirilenler arasında ön plan çıkan isim Şevket Süreyya Aydemir’in “İkinci Adam” olarak tanımladığı İsmet Paşa’dır. Dolayısıyla bu süreçten en çok zarar gören isim de İsmet Paşa olmuştur.

Kurtuluş Savaşı sonrasında Atatürk’ün yakın çevresinde İsmet Paşa’ya yönelik gelişen muhalefeti İsmet Paşa’nın oğlu Erdal İnönü şöyle açıklamaktadır: “Babam farklı karakterde bir insandı. Titiz ve intizamlı yaşayan bir insandı... Atatürk öyle değildi; o daha serbest bir insandı. Üstelik evli değil; aile hayatı yok; o bakımdan daha serbestti. Eğlenceyi daha çok seviyordu. Herkese takılıyordu. Babam da severdi takılmayı; ama başkalarının yaşamına pek girmezdi. Daha saygılıydı insanlara karşı... Atatürk’ün yanındaki insanlar, onun gençliğinden beri arkadaşları oldukları için daha serbest davranıyorlardı. Atatürk’ün yanında olmak ister istemez büyük bir prestij, büyük bir güç veriyordu. Bu gücü kullanarak usulsüz işler de yaptıkları oluyordu veya görünüşte öyle oluyordu. Bir takım sataşmalar, bir takım laubalilikler yapmışlarsa babam da bundan hoşlanmazdı. Bunu da onlara

14 Dündar, a.g.e., s. 108.

söylemiş olabilir. Dolayısıyla öteki insanlar, babamdan biraz çekinmeye başlamışlardır herhalde... Babam bir gün başa geçerse onlara zorluk çıkaracağını düşünmüş olabilirler. O yüzden, çok dikkatli, intizamlı, laubaliliği hoş görmeyen bir insanın yanında olmaktan rahatsız olduklarını tahmin ediyorum. Bunun başka bir nedeni olamaz diye düşünüyorum... "Kincidir" derler. Ben sanmıyorum. Ama babamın iyi bir belleği vardı. Olayları hatırlardı. "Hata yaparım ama aynı hatayı bir daha yapmam" derdi... Bir insanın uygunsuz davranışını gördüyse ona tekrar hata fırsatı vermemeye çalışırdı. Zannediyorum "kincilik" iddiası buradan kaynaklanıyor...¹⁵

İsmet Paşa'nın bu derece hedef olmasının arkasında onun Atatürk'ün en güvendiği insan haline gelmiş olmasının derin etkisi vardır. İsmet Paşa'nın Atatürk'ün nazarında bulunduğu yere talip olan isimler bu mevkie ulaşamadıkları için İsmet Paşa'ya yönelik eleştirilerinde çoğu zaman nesnellikten uzak bir konuma düşerek ona karşı duygusal tenkitlerde bulunmuşlardı. Hatta bu eleştirilerin arkasında doğrudan kıskançlık duygusunun devreye girdiği dahi söylenebilir.

Milli Mücadele komutanları anılarında İsmet Paşa'ya bu eleştirilerini dile getirmişlerdir. Ancak İsmet Paşa'nın hayatının ilerleyen bir döneminde yazdığı anılarında kendisiyle ilgili komutanların dile getirdikleri bu eleştirilere biraz umursamaz, biraz da genel bir üslupla yaklaştığı anlaşılmaktadır. Bunun gerekçesi olarak İsmet Paşa'nın anılarını yaşlılık döneminde dolayısıyla hayatının daha olgun bir aşamasında yazması gerekçe gösterilebileceği gibi; onun kendisine yönelik yapılan eleştirileri ciddiye almaması da gerekçe gösterilebilir¹⁶.

Falih Rıfkı Atay, Cumhuriyet'in ilk yıllarında İsmet Paşa etrafında kimi söylentiler çıkarıldığına dikkat çekmektedir. Bunlar arasında örneğin Atatürk'ün, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi isimleri değil de İsmet Paşa'yı desteklediğini bu desteğinde haksız bir destek olduğunu iddia edenlerin varlığına dikkat çekmiştir. Atay, İsmet Paşa'yı eleştirenlerin İsmet Paşa'ya verilen İnönü soyadının Atatürk'ün bir kayırmasından başka bir şey olmadığını dahi söylediklerini de belirtmiştir. Yani bir anlamda İnönü zaferleri İsmet Bey'in değildi¹⁷. Tefik Bıyıklıoğlu, "İnönü zaferlerini İsmet Paşa mı kazanmıştı?" başlıklı

15 A.g.e., s. 110-111.

16 Ahmet Akter, "Türk Devrimine İlişkin Anılarda İmaj", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999, s. 129.

17 Atay, Çankaya, s. 319.

bir eleştiri yazısı dahi yazmıştı. Buna göre İsmet Paşa'nın, İnönü Zaferlerinde hiç etkisi yokmuş havası yaratılmıştı¹⁸.

İsmet Paşa'yı eleştirenlerin önemli bir kısmı onun İnönü Savaşları'nda kazandığı haklı başarıyı küçümsemekte daha doğrusu bu savaşlarının galibiyetinin ona ait olmadığını ileri sürmektedirler. Bunu dile getirenler arasında Dr. Rıza Nur, Ayıcı Arif, Ali İhsan Sabis gibi isimler vardır. Bu anlayışın bir devamı olarak Eskişehir- Kütahya Savaşlarında Türk ordusunun almış olduğu yenilginin de yine İsmet Paşa'ya bağlandığını görmekteyiz. Yine Ahmet Akter'in Dr. Rıza Nur'dan aktardığına göre Kütahya- Eskişehir muharebesi stratejik bir hataydı. Buradaki hata ise İsmet Paşa'ya aitti. Aynı eserin Ali İhsan Sabis'ten aktardığına göre ise; *"İnönü, Kütahya- Eskişehir Muharebelerindeki idaresizlik ve beceriksizlik ile fena tecrübeler geçirmiş olan İsmet Paşa'nın yalnız başına böyle büyük birliklere iyi kumanda edemediği anlaşılıyor Sakarya'da işin başına bizzat Mustafa Kemal geçmemiş mi idi?"*¹⁹ Ali İhsan Sabis, yer yer Batı Cephesinde Asım Gündüz gibi komutanların kendisinin aleyhine çalışarak İsmet Paşa'ya bilgi dahi sızdırdıkları eleştirilerine de yer vermiştir. Onun İsmet Paşa'ya yönelik eleştirileri arasında Batı Cephesi karargâhında İsmet Paşa'nın her gece eğlence yapmasından ötürü emirlerin zamanında verilmediği ve eğlence nedeniyle karargâhtakilerin gündüz uyuduğu dahi vardı.

İsmet Paşa ile ilgili en ağır eleştirileri yapanlardan biri gerçekten de Ali İhsan Sabis olmuştur. Ahmet Akter'in Ali İhsan Sabis'in anılarından aktardığına göre İsmet Paşa; *"bu adam insanın yüzüne güler, arkasından kuyusunu kazar. Anadolu'ya geldikten sonra Ali Fuat Paşa'nın, sonra Refet Paşa'nın aleyhinde bulundu, onları birer birer atlattı, iyi dikkat etmek lazımdır"* denilen bir kişilik olarak tanımlanmıştır²⁰.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasının ülkede yarattığı coşku kısa süre içinde yerini Ankara kulislerinde bir takım söylentilere bırakmıştı. Bu yeni dönemde Gazi Mustafa Kemal Paşa toplum nazarında adeta efsaneleşmiş ve Aydemir'in ifadesiyle o, *"Milletin sinesinde bir ferdi mücahit olmaktan çıkmış, milletin manevi rızasıyla, milletin üstünde bir varlık haline getirilmişti"*²¹.

18 Atay, **Çankaya**, s. 320.

19 Akter, **a.g.t.**, s. 133.

20 Akter, **a.g.t.**, s. 130.

21 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam III**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 44.

Gerçi Gazi Mustafa Kemal Paşa bütün mücadeleyi Meclis'e mal etmişti. Ancak yine de o giderek Meclis üstü bir konuma geldiği için meclisle arasındaki mesafe açılmaya başlamış ve giderek onun etrafında kimlerin yer alacağı da merak konusu olmuştu. İşte bu süreçte Gazi'nin giderek Milli Mücadeledeki yakın arkadaşlarıyla da arasına mesafe girmişti. Böylece Ankara kulislerinde merak edilen konu giderek Gazi'nin yeni dönemde kimlerle çalışacağı ve ona yakın isimlerin kim olacağı olmuştu.

Ali Fuat Paşa bu yeni süreçte Gazi'ye;- *Senin Apotre'ların (Havari'lerin çevrende en yakınların) kimlerdir?* sorusunu dahi sormuştu.

Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra komutanlar arasında temayüz eden ilk ayrılık Lozan görüşmelerine gidecek heyetin başkanı kimin olacağı konusundan patlak vermişti. Bu ayrılık yukarıdan bu yana anlatmaya çalıştığımız İsmet Paşa'ya yönelik eleştirileri de daha ileri bir boyuta ulaştıracaktı. Esasında İsmet Paşa'ya yönelik muhalefetin, onun muzaffer bir komutan olarak Mudanya görüşmelerine temsilci tayin edilmesinden itibaren de kendini gösterdiğini söylemek mümkündür²².

Lozan müzakereleri sürecinde Mustafa Kemal Paşa'nın belirttiği gibi öyle üç dört yıllık konular değil asırlık hesaplar görülecekti. Ve bu derece uzun bir döneme ait hesapların konuşulması öyle pek kolay bir iş olmayacaktı. Ankara Hükümeti'nin karşısında İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan gibi devletler ortak hareket edecek bir tarzda yer aldılar. Üstelik onlar bu zorlu müzakere sürecine en becerikli, kurnaz ve tecrübeli devlet adamlarını yolladılar. İşte bu süreçte Ankara kulislerinde de Lozan görüşmelerine kimin gideceğine dair fısıldaşmalar başlamıştı. Ankara'da milletvekillerinin o sırada başvekil olan Rauf (Orbay), Dış İşleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek), Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur'un Lozan görüşmelerinde Ankara Hükümeti'ni temsil edebilecekleri yönünde bir kanaatleri vardı²³. Kılıç Ali'nin hatıralarında da bu durum belirtildikten sonra Rauf Bey'le İsmet Paşa'nın arasının açılmasında Lozan Heyeti'nin başına İsmet Paşa'nın seçilmiş olmasının neden olduğu vurgulanmaktadır²⁴.

22 Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları...*, s. 178.

23 Nurer Uğurlu, *Gizli Belgelerle Rauf Orbay- İsmet İnönü Kavgası 1.Perde 1922*, Örgün yay., İstanbul, 2005, s. 7-8.

24 Turgut, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları...*, s. 179.

Lozan'la ilgili Mustafa Kemal Paşa'nın henüz kararının net olarak ortaya çıkmadığı günlerde Ali Fuat Paşa da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin genelinin barış konferansına gidecek heyetin başında Hüseyin Rauf Orbay'ı görmek eğilimde olduğunu yazmaktadır. Bunun gerekçesi olarak ise o, Rauf Bey'in Avrupa'da tanınmış, tecrübeli, dil bilen kıymetli bir devlet adamı olduğunu belirtmiştir²⁵.

Ancak İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'na gitme ihtimali ortaya çıkınca bu durum komutanlar arasında rahatsızlık yaratmıştı. Bunu İsmet İnönü de anırlarında yazmıştır: “*Benim Lozan Konferansına gitme ihtimalim sızmış olacak ki Karabekir buna değinerek, Lozan konferansına askerlerin gitmesi kesin olarak yanlışdır dedi. Memlekette iş yapacak hiçbir adam yok, her şeyi biz askerler yapacağız. Böyle bir mana verilmesi son derece mahzurludur, zararlıdır diyor ve bu memlekette askerden başka kimse yok mu, diye soruyor ve cevabını veriyordu. Karabekir'in bu konuşmasından, ben ima ediliyormuşum gibi bir mana çıkararak kendisini teskin etmek istedim. Ben böyle bir şey düşünmedim, istemedim, şu anda yorgunum, askeri vazifem bitmiş, istirahate hak kazanmış bir adam vaziyetindeyim, tarzında konuşuyordum... Karabekir Paşa, Ruslarla Gümrü Muahedelerini yaptığı için, Ruslar Lozan Konferansına gittikleri takdirde kendisinin baş murabhas olmasını şart görüyordu. Onda böyle bir hava sezdim. Konuşmasında kendisinin konferansa gitmesi düşünülmüyormuş tarzında bir zihniyetin muhakemesi vardı... Ertesi gün tekrar buluştuk. Konuştuğumuz zaman Atatürk, Lozan Konferansı için bana karşı daha ciddi tavır almaya başladı. Lozan'a senin gitmen lazımdır, şeklinde konuştu...²⁶”*

Ancak buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın Lozan süreciyle ilgili milletvekillerinin görüşleriyle örtüşen tek ortak ismi Dr. Rıza Nur oldu.

Savaş bittikten sonra Ankara Hükümeti ile Müttefik devletlerarasında 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması 15 Ekim 1922'de yürürlüğe girmiş bu tarihten bir gün sonra da Gazi Mustafa Kemal Ankara'dan Bursa'ya hareket etmişti. Onun yanında Kazım Karabekir, Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa ve ayrıca Refet Paşa vardı. Ayrıca dönemin Erkan-ı Harbiye Umu miye Reisi Fevzi Paşa ile Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa da zaten Bursa'da bulunmaktaydılar. Savaşın bunca önemli komutanın bir araya geldiği Bursa'da Mustafa Kemal Paşa barış görüşmelerine gidecek “Murahhas Heyetin Başkan-

25 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar- Büyük Zaferden Lozan'a Lozan'dan Cumhuriyet, C I-II**, Temel yay., 2011, s. 157.

26 İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi yay., Ankara, 2006, s. 314.

lığı” için karar vermişti. Mustafa Kemal Paşa'nın tercihi heyetin başkanı olarak belirlediği İsmet Paşa'yı bile oldukça şaşırtmıştı. İsmet Paşa bu görevi yerine getirebilmek için önce Dış İşleri Bakanlığına getirildi. Onun bu bakanlığın başına geçebilmesi için anlaşılan o ki Gazi'nin araya girmesiyle dönemin Dış İşleri Bakanı olan Yusuf Kemal Bey görevinden istifa etti. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından ortaya Batılılarla yeni Türkiye'nin bu en önemli siyasi temasında temsilci olarak İsmet Paşayı seçmiş olması onun siyaset sahnesinde bir anda ön plana çıkarak, orada yükselmesine neden olmuştu. İşte İsmet Paşa “ikinci adam” rolüne böylece bürünmeye başlamıştı²⁷.

Rauf Orbay'ın İsmet Paşa'ya yönelik muhalif tutumunun arkasında öncelikle Lozan görüşmeleri sürecine gidecek heyetin başkanının kendisi olmasını istemesi vardır.

Bu yeni süreçte İsmet Paşa'nın ön plan çıkmasından en çok rahatsız olan isim ve sonrasında İsmet Paşa ile arasına mesafe girecek isimlerin başında Rauf Orbay gelmektedir. Rauf Orbay, Mustafa Kemal Paşa ile 1909 yılından beri tanışmaktaydı. Rauf Orbay, Milli Mücadele'nin başından itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almış daha sonra 1920 yılında açılan Meclise Ankara'dan Müdafî Hukuk mebusu olarak katılmış ancak İstanbul'un İngilizler tarafından işgali sırasında İngilizlerce tutuklanıp Malta'ya sürgüne yollanmıştı. Malta'daki sürgün günlerinden kurtulduktan sonra Ankara'ya gelen Orbay, Büyük Millet Meclisi'nde Başvekil dahi oldu.

Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'dan tamamen farklı bir kişiliğe sahip olduğu gibi Mustafa Kemal Paşa'yı bir süre siyaseten anlamakta zorlandı. Orbay, ihtiyatlı, ağırbaşlı ve etrafındaki muhafazakâr insanların üstünde saygı uyandıran bir kişiliğe sahipti. Rauf Bey kişiliğinin olumlu yanlarına karşın, İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in yanında daha üst görevler aldıkça ona karşı kıskançlık duygularına kapılmaktan da kendini alamayacak kadar olgunlaşmamış bir mizaca sahipti²⁸.

Lozan sürecinde ortaya çıkan görüş ayrılıklarına Atatürk Nutuk'ta yer vermiştir. Mustafa Kemal Paşa Lozan sürecinde İsmet Paşa ve Rauf Bey arasında çıkan anlaşmazlığı daha çok ruhi ve duygusal açıdan değerlendirmek gerektiğine vurgu yapmıştır. Lozan Konferansı'na gidecek heyetin başkanı olma noktasında

27 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam III**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s. 43-44.

28 Aydemir, **Tek Adam III**, s. 46.

Rauf Bey'le ilgili bir eğilim olduğunu Atatürk'te belirtmiştir. Hatta Nutuk'tan anladığımızı göre Rauf Bey bu delegasyonun başkanı olmanın yanı sıra İsmet Paşa'nın da kendisine askeri danışman olmasını istemişti. Ancak Atatürk Rauf Bey'e, “ *İsmet Paşa'dan yararlanmanın, ancak onun başkan olarak gönderilmesiyle mümkün olacağı cevabını*” verdiğini belirtmektedir²⁹.

Lozan süreci, Türkiye için olduğu kadar İsmet Paşa için de önemli bir sınav haline gelmişti. Bu uzun müzakere süreci, Osmanlı'dan kalan onca soruna bir çözüm arayışı kadar Ankara Hükümeti'nin Batı'nın egemen güçleri karşısında bir varoluş mücadelesi anlamına da geldiği için son derece çetin ve zorlayıcı geçmişti. Üstelik bu diplomasi savaşında Ankara Hükümeti ve onun temsilcileri, İngiltere, Fransa, İtalya, gibi I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri karşısından tek başınaydı. Lozan görüşmelerine zafer kazanmış bir hükümet olarak giden Ankara Hükümeti ve onun politikalarına uluslararası arenada destek olacak bir müttefik devlet yoktu. Böyle bir tabloda İsmet Paşa'nın başkanlık ettiği delegasyon müzakere sürecinde kimi konularda oldukça zor anlar yaşamıştı. Hatta taraflar arasında uzlaşmanın sağlanamaması 20 Kasım 1922'de başlayan Lozan görüşmelerinin 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramasına dahi neden oldu. İşte Lozan görüşmelerinden meydana gelen bu kesinti yüzünden İsmet Paşa'ya yönelik muhalefet daha da arttı. Görüşmelerin kesilmesini İsmet Paşa'nın beceriksizliğine bağlayan kimi milletvekilleri, onun barış görüşmelerini yarıda bıraktığını ve hatta pişmiş aşı kattığını söyleyerek İsmet Paşa'ya karşı oldukça sert bir muhalefete soyunmuşlardı. Hatta bu muhalif milletvekilleri İsmet Paşa'nın, Vekiller Heyeti'ni, Başvekil Rauf Bey'i ve onun talimatlarını dinlemediğini ve başına buyruk bir tavırla barış işini bozduğunu iddia etmişlerdi³⁰. Böylesine bir eleştiri karşısında Mustafa Kemal Paşa araya girerek İsmet Paşa'yı savunmuştu.

29 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Zeynep Korkmaz, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 519.

30 Nurer Uğurlu, **Gizli Belgelerle Rauf Orbay- İsmet İnönü Kavgası 1.Perde 1922**, Örgün yay., İstanbul, 2005, s. 14-15. Konuyla ilgili ayrıca bkz. Hulisi Turgut, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları...**, s. 179-180. “...Lozan'daki görüşmeler çok ateşli ve tartışmalı geçiyordu. Bir sonuç alınmadı ve 4 Şubat 1923'te kesintiye uğradı. Heyet geri geldi. Olay meclise yansıdı. Muhalifler İsmet Paşa'ya amansız düşman kesilmişlerdi. Onu, hükümetin emirlerine aykırı hareket etmele suçluyor ve şiddetle eleştiriyorlardı. İstanbul'daki bazı gazeteler, özellikle Hüseyin Cahit Yalçın'ın **Tanin** gazetesi bu eleştirileri destekliyor ve körükliyordu. Saldırlar o derece şiddetlenmişti ki, sonunda Gazi görüşmelere katılmaya ve müdahale etmeye karar verdi...”

Atatürk, Nutuk'ta Lozan Konferansı'nın birinci kısmı bittikten sonra İsmet Paşa'nın ağır bir eleştiri yağmuruna tutulduğunu ancak buna rağmen ikinci defa Lozan'a gönderilenin yine İsmet Paşa olduğunu çünkü onun Lozan görüşmelerini başarıyla idare ettiğini, görüşmenin safhalarını düzenli olarak Bakanlar Kurulu'na bildirdiğini belirtmektedir. Atatürk İsmet Paşa'nın önemli konularda Hükümet'in düşünce ve görüşlerini sorduğunu ve hatta hükümetten talimat beklediğini yazmaktadır. İşte bu noktada Atatürk durumu şöyle açıklamaktadır:

“Rauf Bey’de, İsmet Paşa’nın görüşmeleri idare ediş tarzını beğenmezdik duygusu uyanmıştı. Bu duygusunu Bakanlar Kurulu’ndaki arkadaşlarına da telkin etme isteğine kapılmıştı. Bakanlar Kurulu’nda İsmet Paşa’nın raporları okundukça, zaman zaman, İsmet Paşa bu işi başaramayacak denmeye başlanmıştı... Hatta bir aralık, İsmet Paşa’yı geri çağırma teklifi ortaya atılmıştı... Rauf Bey bu teklifi derhal oylamaya kalkışmış... Bakanlar Kurulu’na Milli Savunma Bakanı olarak katılan Kazım Paşa’nın itirazı üzerine vazgeçilmiş...”³¹ Atatürk Nutuk'ta aynı zamanda İsmet Paşa'nın da Rauf Bey'e karşı bir güvensizlik duygusu yaşamaya başladığını belirtmektedir.

Lozan görüşmelerinin yaklaşık iki buçuk aylık kesintisi sonrasında gerçekten de görüşmelere tekrar İsmet Paşa gitmişti. Görüşmelere yeniden İsmet Paşa'nın gitmesi onunla Rauf Bey arasındaki mesafenin daha da artmasına neden olmuştu.

Lozan sürecinde İsmet Paşa ile Başvekil Rauf Bey'in arasındaki soğukluğun artmasında Lozan görüşmelerinde İsmet Paşa'nın başkan olması kadar Yunanistan'ın Türkiye'ye vermesi ön görülen tamirat bedeliyle ilgili görüş ayrılığı da etkili olmuştu. *“Yunan tamirat meselesinde, yani Yunanistan’dan, memleketimizde yaptığı tahribata mukabil tazminat istemek hususunda, Rauf Bey, ısrar ettikçe, İsmet Paşa’nın aksini isteyerek: “Karaağaç ve civarını ihtiva eden teklifi kabul edelim. Tazminat istemekten vazgeçelim” deyişi ve buna benzer birtakım meselelerde hükümetin fikrine uymayan bir yol tutarak, tekliflerde bulunuşu Rauf Bey’i çileden³² çıkarmıştı”*. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin İngilizlere I. Dünya Savaşı öncesinde sipariş ettiği dretnotların bedellerinin İngilizlerce ödenmesi meselesini de İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında çıkan gerginliğin bir nedeni olarak saymak gerekir.

31 Atatürk, **Nutuk**, s. 519.

32 Uğurlu, **Gizli Belgelerle Rauf Orbay- İsmet İnönü Kavgası...**, s. 17.

Rauf Bey'in, İsmet Paşa'ya yönelik kıskançlık duygusunu gösteren bir olay olarak İsmet Paşa'nın Lozan dönüşü sırasında Rauf Bey'in başvekil olmasına karşın İsmet Paşa'yı karşılamaya gitmemiş olmasını göstermek mümkündür. Bu olaydan sora İsmet Paşa ile Rauf Bey'in aralarına iyice mesafe girdiğini söylemek gerekir.

İnönü, Lozan Konferansı'nın bitip barış anlaşmasının imzalanması süreci geldiğinde yaşadıklarını anılarında şöyle aktarmıştır: “*Konferans müzakerelerinin bitmesi ile imza günü arasında geçen zaman benim çok üzücü olmuştur. Muahede müzakereleri bitip, imza günü kararlaştırıldıktan sora vaziyeti Ankara'ya bildirdik. Ankara, müzakere hitam bulmuştur, yakında imza merasimi yapılacaktır, diye resmi tebliğ neşretti. Şimdi hükümetten muahedeyi imzalamamız için talimat bekliyoruz. Beklediğimiz talimat bir türlü gelmiyor...*”³³

Bu tablo karşısında İsmet Paşa durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Bunun üzerine de Mustafa Kemal Paşa araya girmiş, Rauf Bey'le temas sağlandıktan sonra İsmet Paşa'ya imza yetkisinin verildiğini ifade eden bir telgraf çekilmişti. İsmet Paşa'nın bu telgrafa karşılık çektiği telgraf Atatürk ve İsmet Paşa arasında gelişen yakın ve samimi mesai arkadaşılığının aynı zamanda açık bir göstergesi de olmuştu. Şöyle demişti İsmet Paşa telgrafında:

“*Her dar zamanımda Hızır gibi yetişirsin. Dört beş gündür çektiğim azabı tasavvur et. Büyük işler yapmış ve yaptırmış adamsın. Sana bağlılığım bir kat daha artmıştır. Gözlerinden öperim. Pek sevgili kardeşim, aziz Şefim*”³⁴.

Lozan görüşmelerinin bitip anlaşmanın imzalanmasından sonra Lozan'dan dönecek olan İsmet Paşa ve müzakere heyetinin karşılanması sürecinde de Rauf Bey İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmemenin yolunu aramıştı. Bunun için de Rauf Bey Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek bu karşılamada bulunmak istemeyişini şöyle ifade etmişti: “*... Ben ne olursa olsun, bir daha İsmet Paşa ile yüz yüze gelemem ve artık onunla birlikte imkânı yok çalışmam... İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Yarın Sivas'a seçim daireme gidip biraz istirahat edeceğim...*”³⁵

33 İnönü, **a.g.e.**, s. 414.

34 Uğurlu, **Gizli Belgelerle Rauf Orbay- İsmet İnönü Kavgası...**, s. 27.

35 Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün yay., İstanbul, 2005, s. 558. Rauf Bey'in İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmek istemeyişini Atatürk Nutuk'ta (s. 536.) şöyle anlatmıştır:

“*Rauf Bey; ben dedi İsmet Paşa ile karşı karşıya gelemem. Onun karşısında bulunamam. Müsaade*

İsmet İnönü ise, Rauf Bey'le Atatürk'ün arasının açılmasının birinci nedeni olarak Atatürk'ün yapmakta olduğu reformları, Rauf Bey'in kendisinin hazmedemeyeceği kanaatinin olmasını gerekçe göstermektedir. İkinci neden olarak; Rauf Bey'in önde bulunmuş birinci derecede hizmet etmiş bir insan olarak iktidarda bulunduğu zaman da bulunmadığı zaman da yapılacak işlerden kendisini ve arkadaşları haberdar olsunlar ve bunlar üzerine müzakere edilsin tarzındaki usulünün bu ayrılığa neden olduğunu ifade etmiştir. İsmet Paşa ayrıca Rauf Bey ve diğer arkadaşlarının Atatürk'ü neler yapacağı bilinmeyen bir insan olarak gördüklerini onu böyle gördükleri içinde ondan korktuklarını ve Rauf Bey ve onun gibi düşünenlerin Atatürk'ü frenlemek istediklerinden söz etmiştir³⁶.

İsmet Paşa'nın siyaseten yükselişi karşısında geri plana düşen bir diğer önemli Milli Mücadele komutanı ise Ali Fuat Paşa idi. Ali Fuat Paşa Gazi'nin Harp Okulu birinci sınıftan beri arkadaşı olup o dönemin Osmanlı toplumu içinde sosyal statüsü yüksek bir aileye mensuptu. Ancak Ali Fuat Paşa Garp Cephesi komutanlığından alındıktan sonra ve İsmet Paşa'nın sürekli yükselişi karşısında daima geri planda kalmaya başlamış isimlerden olmuştu.

Bir diğer önemli isim ve komutan şüphesiz Kazım Karabekir Paşa idi. Karabekir Paşa ile de Mustafa Kemal Paşa'nın tanışıklığı Hareket Ordusu günlerine kadar gitmekteydi. Mütareke günlerinde de bu iki komutanın temasları devam etmişti. Ancak Karabekir Paşa'nın Milli Mücadele'ye damgasını vuran asıl özelliği Erzurum Kongresi günlerinde Mustafa Kemal'in yanında yer almış olmasından ileri gelir. Karabekir Paşa Milli Mücadele kazanıldığında Doğu Cephesi Komutanı olarak oralarda Ermeni tehdidini etkisiz hale getirmiş muzaffer bir komutandı³⁷. Ancak bu önemli komutan kimi düşüncelerinde Atatürk'ün düşünce dünyasının gerisinde geliyordu. Savaşta bir komutan olarak katkısına ve başarısına karşın Atatürk, siyaseten onu çevresinde bir göreve uygun bulmamıştı.

ederseniz, o geldiği zaman Ankara'da bulunmak için seçim bölgesinde dolaşmak üzere Sivas'a doğru bir geziye çıkayım. Rauf Bey'e bu şekilde davranmasına bir sebep olmadığını, burada bulunarak İsmet Paşa'yı bir hükümet Başkanı'na yarıştıracasına karşılmasının ve görevini başarı ile sona erdirdiği için onu sözle de takdir ve tebrik etmesinin uygun olacağını söyledim. Rauf Bey. 'kendime hâkim değilim; yapamayacağım' dedi ve geziye çıkma hususunda ısrar etti. Hükümet Başkanlığı'ndan ayrılması şartıyla kabul etti."

36 İnönü, **a.g.e.**, s. 447.

37 Aydemir, **Tek Adam III**, s. 47.

Atatürk'ün Selanik günlerinden yakın arkadaşı olan Fethi Bey ise; Cumhuriyet'in hemen öncesinde ve bir ara Cumhuriyet devrinde de kısa bir süre Başvekillik yapmış olmasına karşın daha çok normal zamanların sakin bir diplomatı olarak algılanmaktaydı³⁸. Oysa Atatürk hiç nefes almaksızın ülkenin medeni dünya ile arasındaki farkı kapatabilmesi için bir devrim hareketi içindeydi. Ona devrimin ruhunu anlamış inanmış bir yönetici kadro lazımdı.

38 Aydemir, **a.g.e.**, s. 47.

4-Sonuç

Milli Mücadele'nin hemen sonrasında komutanlar arasında siyaseten ayrılığın işaretleri kendisini göstermişti. Savaşı kazanan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın o günlerde elde ettiği saygınlık ve sevgi onu yaşarken "efsaneleştirmişti". Dolayısıyla Gazi'ye yakın olabilmek onun silah arkadaşları arasında da önemli bir mesele haline gelmişti. *"Daha ilk zamanlarda Atatürk'ün bir "etraf" meselesi olmuştur. Atatürk işi ehline verir, fakat hoşuna gidenle buluşur ve eğlenirdi. Yakın çevresinde idealistler vardı, entrikacılar vardı, menfaatçiler vardı. İsmet Paşa bu "etraf"a karşı çekingen ve uzak, hatta sert durmuştur. Ona hatır için iş yaptırma teşebbüsü kimsede yoktu. Atatürk nüfuzunu da ona karşı kullanmaya imkân yoktu... İsmet Paşa, Atatürk şerefini ve devrini nüfuz ticareti faciaları ile lekelemekten korumak için daima ciddi ve tesirli müdahalelerde bulunmuştur³⁹."*

Ancak bununla beraber, Mustafa Kemal Paşa için Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına karşın asıl savaş yeni başlıyordu. O, Osmanlı'dan geri kalmış bir ekonomi, eğitim seviyesi son derece düşük bir nüfus, salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda olan bir coğrafyayı miras olarak devralmıştı. Yani kısacası ülkenin gelişmiş ülkeler seviyesine gelebilmesi ve yeni sömürgeci faaliyetlerin merkezinden yer almaması için daha alacağı büyük bir mesafe vardı. Yüzyılların geri kalmışlığı ise; zamana yayılarak aşılamazdı. Mustafa Kemal Paşa ülkesini müreffeh bir hale getirmek için adeta zamanla yarışmak zorundaydı. Bu süreç hiç şüphe yok ki bir evrimde değil devrim süreciydi. Ancak bu zorlu süreçte Mustafa Kemal Paşa askeri savaşta birlikte mücadele ettiği kimi isimlerle yola devam edemeyeceğini de gördü. Bu devrim adamının Türkiye'yi değiştirmek ve dönüştürmek yolundaki devrimci kişiliğinin ve düşüncesinin gerisinde kalan kimi silah arkadaşları Cumhuriyet'in ilk yıllarında ona giderek muhalif oldular. Bu zorlu süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın yanındaki en önemli isim ise İsmet İnönü oldu.

İsmet İnönü Cumhuriyet'in erken döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yanında en kararlı ve sağlam bir biçimde yer alan, Mustafa Kemal Paşa'nın devrimlerine ve onun liderliğine inanarak Mustafa Kemal Paşa'ya destek veren "ikinci adamdı". Cumhuriyet'in erken döneminde İsmet Paşa hızla Atatürk'ün yanındaki ikinci adam olurken Mustafa Kemal Paşa'ya yönelen muhalefet İsmet Paşa üzerinden kendini daha net bir biçimde ortaya koymuştu. Erken Cumhuriyet

39 Atay, **Çankaya**, s. 537.

döneminde Mustafa Kemal Paşa ve onunla birlikte hareket eden İsmet Paşa'ya yönelen muhalefetin arkasında ülkede yapılan devrimlerin yapılış şekli ve zamanıyla ilgili eleştiriler yatmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa devrim sürecinin devam ettiği 1927'de kaleme aldığı Nutuk'ta bu süreçte muhalif olanları ağır bir dille eleştirmeyi ihmal etmemiştir. Bundan sonraki süreçte Mustafa Kemal'in ölümüne kadar ülkede devrimler yapılmaya devam etmiş ve muhalefet geçici bir süre olsa da askıya alınmıştır. Dolayısıyla İsmet Paşa'ya muhalif olanların bir kısmı doğrudan Atatürk'e muhalif olmalarından ötürü ona karşı durmuşken; bir kısmı da İsmet Paşa'nın daha İönü Savaşlarından başlayarak devam eden Lozan'da daha da artan önlenemez yükselişini ve Atatürk'ün etrafındaki en ayrıcalıklı isimlerden biri haline gelmesinin etkisiyle muhalefete geçmişlerdi.

Türkiye'de erken Cumhuriyet döneminden görülen bu ayrılıkları dönemin koşulları düşünülerek olağan karşılamak gerekir. Atatürk'ün ölümünün hemen ardından sorunsuz bir şekilde Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü; bu yeni süreçle birlikte Cumhuriyet'in ilk döneminde Atatürk'le birlikte kendisine de muhalif olmuş isimler arasındaki buzları eritme yoluna gitti.

İsmet Paşa kendisiyle muhalefete düşenlerden örneğin Kazım Karabekir Paşa ile Harp Okulu'ndan arkadaşlardı. Devrimlerin hızla yapıldığı yıllarda, muhalif duruma düşen Kazım Karabekir Paşa İzmir suikastı davasının görülmesinden sonra İstanbul'da siyasi olaylara karışmadan yaşamış ve hayatının bu devresini kitap yazarak geçirmeyi tercih etmişti. Atatürk'ün ölümüyle birlikte İsmet Paşa Cumhurbaşkanı olunca; bu yeni dönemde İsmet Paşa eski arkadaşlarıyla arasındaki mesafeyi kaldırmaya yöneldi. Erdal İnönü'nü babası İsmet İnönü'den bu süreçle ilgili şu anekdotu aktarmıştır: *“Babam başka yerlerde söylerken duydum; Atatürk öldükten sonra ona (Kazım Karabekir'e) demiş ki; ‘Size görev vereceğim; eski arkadaşımızsınız, beraber çalışacağız ama bir şartım var: Atatürk aleyhinde bulunmayacaksınız’. Hatta o zaman galiba Refet Paşa, ‘aman Paşam, Atatürk bize çok haksızlık etti’ değince İsmet Paşa; ‘Siz onu bırakın’, ‘Siz, Cumhuriyet’e inanmıyor musunuz, inanıyor musunuz?’ ‘İnanıyoruz Paşam’ değince İsmet Paşa ‘Cumhuriyet demek Atatürk demektir. O zaman Atatürk'ün aleyhinde bulunmayacaksınız,’ demiş.*

“Hakikaten bulunmadılar⁴⁰!”

İsmet Paşa Atatürk'ün ölümünden sonra küskün arkadaşlarına çeşitli görevler vererek Atatürk'ün “*en büyük eserim*” dediği Türkiye Cumhuriyeti Devletini devletin kurucu liderinin ölümünün ardından yaşatmaya çalışmıştır. Bu yöntem eleştirilse dahi aslında İnönü bir anlamda daha önce Cumhuriyet rejimine karşı olanları ya da Cumhuriyet'in ilanını erken bularak muhalefete düşmüş Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosunu sistem içine alarak bunun gerekliliğine onları da inandırmış ve Atatürk'ün en büyük eserinin onun ölümünden sonra ayakta kalmasına çabalamıştır.

Kazım Karabekir Paşa Meclis Başkanı olurken; Refet Bele' ye ise büyükelçilik görevi verilmiştir. Rauf Orbay önce Londra büyükelçisi, sonra da milletvekili olmuştur. İsmet Paşa'nın bu davranışını oğlu Erdal İnönü şöyle değerlendirmektedir:

“Atatürk öldü. Bir büyük savaş karşısındayız. Acaba devrimleri yaşayabilecek mi?” Şimdi eskiye dönülecek, şeriat gelecek korkuları var. Batı'da da böyle bir beklenti var. Eskiye dönmek isteyen, birikmiş, bastırılmış bir muhalefet var. Onlar çeşitli entrikalar yapabilirler. Onlara karşı durmak için birlik gerekir. Bunlar tanımış insanlar... Onları kazanması, bu gerici muhalefete karşı onlarla birlikte karşı durabilmesi önemliydi... Atatürk'ün büyük gücü ortadan kalkınca iş başına geçen insan güçlenmek ister. Maksadı oydu sanıyorum ve onda başarı sağladı. Hepsi beraber çalıştılar, Atatürk ilkelerine karşı bir şey söylemediler ve devrimin yaşamasına yardımcı oldular⁴¹.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında İsmet İnönü'ye yönelik muhalefeti incelemeye çalıştığımız bu bildirden anlaşılacağı gibi Türkiye'de Devrim süreci savaşın lider kadrosu arasında savaş sonrasında siyasi ayrılıklar meydana getirmiştir. Bunu daha önce vurguladığımız gibi olağan karşılamak gerekir. Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı devrimleri o tarihte onun gibi inanan ve bu konuda Atatürk'e en önemli desteği veren İsmet İnönü olduğu için devrimlere ve Atatürk'e yapılan eleştiriden bir siyasi kişilik olarak İsmet Paşa da nasibini almıştır. Ancak sonraki yıllarda İnönü Cumhuriyet'in ilk yıllarında arasına mesafe giren arkadaşlarını yine Cumhuriyet'in çatısı altında Cumhuriyet'in kurumları aracılığıyla bir araya getirmesini de başarmıştır.

İsmet Paşa'ya yönelik sonraki yıllardaki eleştiriler ise ayrı bir bildirinin tartışma konusu olacağından burada yer verilmemiştir.

41 Dündar, a.g.e., s. 107.

KAYNAKÇA

Akter, Ahmet, “**Türk Devrimine İlişkin Anılarda İmaj**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1999.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam 1884-1938 C/I**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam III**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif yay., İstanbul, 2004.

Baban, Cihad, **Politika Galerisi- Büstler ve Portreler**, Remzi Kitabevi.

Bozok, Salih, **Yaveri Atatürk’ü Anlatıyor**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2003.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar- Büyük Zaferden Lozan’a Lozan’dan Cumhuriyet, C I-II**, Temel yay., 2011.

Dündar, Can, **Anka Kuşu Erdal İnönü Anlatıyor**, Can Sanat yay., İstanbul, 2012.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi yay., Ankara, 2006.

Korkmaz, Zeynep, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

Orbay, Rauf, **Siyasi Hatıralar**, Örgün yay., İstanbul, 2005.

Uğurlu, Nurer, **Gizli Belgelerle Rauf Orbay- İsmet İnönü Kavgası 1. Perde 1922**, Örgün yay., İstanbul, 2005.

Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, T.C. Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2000.

Turgut Hulusi, **Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.

MİLLİ MÜCADELE SÜRECİNDE BAZI CASUSLUK FAALİYETLERİ VE MUSTAFA SAGİR

Seçil ÖZDEMİR*

ÖZET

I. Dünya Savaşının ardından Mondros Mütarekesine imza atan Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, bu mütarekenin sonucunda ortaya çıkan işgaller karşısında tepkisiz kalırlar. Bu durumda kendi varlığını ve hürriyetini korumak, vatanını işgalcilerden kurtarmak görevini üstlenen "Anadolu İnsanı"nın azim ve kararlılığı ile Milli Mücadele Hareketi gelişir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu hareketin lideri olması ile daha stratejik bir mücadele sistemi oluşturulur. Hareket; gücünü, kararlılığını öncelikle İstanbul hükümeti ve ardından tüm dünyaya duyurur. Bu süreçte mücadeleyi engellemek isteyen İstanbul hükümeti tarafından "Nasihât Heyetleri" görevlendirilir. Aynı zamanda işgalci güçler de mücadelenin menfaatlerine zarar vereceğini fark eder ve fiilen süren işgal ve saldırıların yanı sıra ajan ve misyonerler vasıtasıyla da halkı kışkırtarak bölgesel karışıklıklar çıkartmaya başlar. Birçok örneği olan bu faaliyetlerin yürütücüleri konsolosluklar, yabancı devlet temsilcilikleri, misyoner okullar vb. olabildiği gibi bunlar nispeten işin görünen ve bilinen kısmında idi. Bu çalışmada örneği sunulacak olan İngiliz casusu "Mustafa Sagir Olayı'nda" olduğu gibi, casusluk faaliyetleri de Milli Mücadele sürecindeki istihbarat mücadelesinin görünmeyen kısmından bir örnektir. Bu örnek sadece bir casusluk faaliyeti olmayıp; aynı zamanda Anadolu Hareketi'nin dünyanın en güçlü istihbarat örgütlerine karşı verdiği mücadelenin, yeni kurulmakta olan Türk Devleti'nin gücünün bir kanıtıdır.

Anahtar Kelimeler: Casus, Casusluk, İngiltere, Milli Mücadele, İstihbarat, Strateji

* Okt., Bartın Üniversitesi, sozdemir@bartin.edu.tr

ESPIONAGE ACTIVITIES AND MUSTAFA SAGİR IN THE PERIOD OF NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

After World War I, the Ottoman Government's administrators not only signed the Mudros Fire Agreement, but also did not give a reaction against invasion that resulted from this agreement. For that reason, to protect their existence and freedom, the people of Anatolia ignited the National Struggle under leadership of Mustafa Kemal with a commitment and tenacity and promulgated their voice against Istanbul Government and the world.

In this process, not only Istanbul government but also imperialist powers saw this reaction as against their interests. Imperialist states, for the failure of the National Struggle, in addition to de facto occupation and attacks, sent agents and missionaries to create regional turmoil and hounded people of Anatolia. There are many visible examples of these types of activities including representatives of consulates, foreign schools. In invisible side, there are some important figures behind that led to occurrence of these imperialist interests as an example of Mustafa SAGİR. This event is not only espionage activity but also is the significant indicator of power of the new Turkish State that combated against these intelligence activities of important world powers

This study aims to analyse diplomatic, political, military dimensions of the national struggle by evaluating the media and other related resources.

Key Words: Spy, Espionage, England, National Struggle, Intelligence, strategy

Giriş:

Casus ifadesi sözcük anlamıyla bir devlet veya kuruluşun gizli hedefleri için çalışan kimseleri karşılamaktadır. Bu terimin yerini günümüzde daha yaygın bir ifadeyle “ajan” sözcüğünün aldığı görülmektedir. Ajan sözcüğünün salt sözcük anlamına bakıldığında, bu kelimenin tıbbın bazı alanlarında “*Bulaşıcı mikro organizmaları veya organizma üzerinde etkili olabilecek kimyasal maddeleri*”¹ tanımlamak için kullanıldığı görülmektedir. Bu bakış açısından hareketle casuslar, devlet sistemine (organizmasına) etki edebilecek, her türlü faaliyet üzere gizli hareket eden sinsi virüsler olarak da değerlendirilebilir. Bu faaliyetlerin devlet sistemi içerisindeki kurumsal ifadesi ise “İstihbarat Teşkilatları”dır. İstihbarat kelime anlamı ile: haber, malumat demektir; ancak teknik anlamı dönemin şartları ile gelişim ve farklılık göstermekte ve en net manası ile ham bilginin işlenmesi, tasnif, kıymetlendirme, yorum sonucunda ortaya çıkan bilgi ya da ürün olarak açıklanmaktadır.

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana istihbarat faaliyetleri vardır. Rejimleri ne olursa olsun, dünyadaki bütün devletler, milli güvenliklerine yönelik içeriden ve dışarıdan, mevcut ve muhtemel tehditler hakkında önceden bilgi sahibi olabilmek ve alınacak karşı tedbirler konusunda ilgili makamlara zamanında bilgi verebilmek için milli ve uluslararası alanda görev yapacak bir istihbarat teşkilatına ihtiyaç duyar.² Bundan dolayı devlet yapılarının gelişip kurumsallaşması ile istihbarat faaliyetleri de hem teknik hem de uygulanan metotlar açısından gelişim gösterir³, tıpkı tarihin en eski çağlarında olduğu gibi modern devletlerin de güvenliklerini sağlamak, plan ve stratejilerine uygulama zemini oluşturmak açısından istihbarat teşkilatları vazgeçilmez devlet kurumlarından olur. İstihbarat teşkilatlarının varlığı gizli de değildir. Her devlet bunu resmen kabul eder. Bu konuda dost düşman ayrımı yapılmaz. Çünkü istihbarat her dostun ileride düşman olabileme potansiyelini de gözden geçirir.⁴

1 tdkterim.gov.tr, Erişim Tarihi: 12.08.2012

2 Erdal İlter, **Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, T.C Başbakanlık Millî İstihbarat Teşkilatı Resmi İnternet Sayfası, Erişim Tarihi 10.09.2012

3 Necdet Ekinci, “Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu’daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C 4, S 14, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10283.pdf>, s. 167-184

4 Aziz Hüdayi Akdemir, **Türk Düşmanı Casus Lavrence ve Benzerleri**, Muallim Fuat Gücüyener Yayinevi, İstanbul, 1950, s. 5

Tarihi süreç değerlendirildiğinde de görülür ki Türk Devletlerine yönelik olan yahut Türk Devletleri tarafından yönlendirilen casusluk faaliyetleri Milli Mücadele döneminde ortaya çıkmış faaliyetler değildir. Türk tarihine ait ilk yazılı belge olarak kabul edilen Orhun Yazıtlarında da casusluk faaliyetlerinden bahsedilir. Örnek olarak: o dönem Türk Devletleri'nin en önemli düşmanı sayılan Çin'den Kültigin Yazıtı'nın güney yüzünde "... *Çin Halkı'nın sözleri tatlı, ipekli kumaşları da yumuşak imiş. Tatlı sözlerle, yumuşak ipekli kumaşlarla kandırıp uzaklarda yaşayan halkları böylece kendilerine yaklaştırırlar imiş. (bu halklar) yaklaşp yerleştikten sonra (da Çinliler) fesatlıklarını o zaman düşünürler imiş. Çin halkının tatlı sözlerine ve yumuşak ipekli kumaşlarına kanıp, ey Türk halkı çok sayıda öldün!*"⁵ cümleleri ile bahsedilir. Bu bilgi bize istihbarat ya da casusluk faaliyetlerinin var olduğunu anlamının ötesinde bir bilgi verir ki, bu da: o dönemde dahi bu faaliyetlerin bilgi toplamak boyutunun çok ötesinde bir faaliyet olduğunu gösterir.

Milli Mücadele Dönemi Bazı Casusluk-Propaganda Faaliyetleri:

"Top yekûn mücadele top yekûn casusluğu gerektirir."

Yirmi birinci yüzyılın tüm teknolojik imkânlarına rağmen, istihbarat faaliyetleri insan gücüne ihtiyaç duyar. Teknolojik gelişmenin olmadığı devirlerde de şüphesiz casusluk yine bugünkü gibi temelde insana dayalı gelişir: Saraylara sokulan cariyeler, halk içinde haber toplayan gezginler, falcılar, tüccarlar, din adamları, sağlık görevlileri... en üst düzey görevlilerden en yoksuluna kadar... insan, her dönemde önemli haber ve bilgi sağlayıcıdır. Tabii ki haber alma faaliyetleri bugün olduğu gibi geçmişte de casusluğun en masum yüzünü oluşturdu.

Yöneticiler ve halkın zafiyetlerini casuslar vasıtası ile öğrenen devletler, rakiplerine karşı daima onları gerektiği zaman zayıf yönlerinden vuracak politikaları hazırlar. Tarihte Selçuklu ve Osmanlı Devletleri sürecinde de bu değişmez. Zaman zaman bu faaliyetlere kendi bireysel hırsları doğrultusunda hizmet eden devlet görevlileri de olur. Özellikle Osmanlı Devletinin çöküş sürecinde gördüğümüz bu halin, Milli Mücadelenin kritik günlerine de yansımaları kaçınılmazdır.⁶ Mustafa Kemal Paşa da 23 Nisan 1920'de Hâkimiyeti Milliye gazetesindeki yazısında: "...*Düşmanlarımızın belli başlı ümitleri ise, İstanbul'u nüfuz ve*

5 Talat Tekin, **Orhun Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 4-5

6 Sabahattin Özel, **Casustur Casus**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 13

esaretleri altına aldıktan sonra, milletimiz efradından paraya tapan bazı ahlaksız kimseler delaletiyle cahil tabakalar arasına nifak ve şikak sokarak, milleti birbirine vurdurmak ve kırdırmaktır...⁷” sözleri ile bu duruma değinir. Bu nedenle de Milli Mücadele Dönemi değerlendirilirken bu sürecin yalnızca askeri ve siyasi bir mücadele dönemi değil; aynı zamanda casusluk faaliyetlerinin son derece yoğunlaştığı, hatta Amerika, İngiltere, Fransa, Rusya... gibi devletlerin de yalnızca bu hareketle ilgili haber alma yahut önleme faaliyetleri değil, birbirlerinin istihbaratlarına karşı da savunma ve kontrolde olduğu bir casuslar savaşı dönemi olduğu görülür. Bu konuda İngiltere’nin Alman İstihbaratını yanıltma amacı ile Hindistan’da görünüşte İngiliz aleyhtarları cemiyetler kurdurması, bu cemiyet azalarının Almanya seyahatlerinde sıcak karşılanmaları ve tabii ki fark edilenlerin de Almanya tarafından cezalandırıldığı bilinir. Bu konuda şu da belirtilmelidir ki casusluk suçu ile hayatını kaybedenler, İngiltere’nin “*Ateşi maşa ile tutma*” yöntemini kanıtlar şekilde genel itibari ile sömürge coğrafyalarından seçilip yetiştirilmiş casuslardır.

Milli Mücadele Döneminde casusluk faaliyetlerine yön veren⁸ bazı oluşumlar değerlendirilecek olursa bunlardan birisinin hiç şüphesiz İngiliz Muhipleri Cemiyeti olduğu anlaşılır. Bu cemiyet hakkında Mustafa Kemal Paşa’nın Nutku’ndaki: “... *Bu cemiyetin iki cephe ve mahiyeti vardı: Biri aleni ve medeni teşebbüslerle İngiliz himayesini istemek ve temine matuf mahiyeti idi, diğeri gizli ciheti idi. Asıl faaliyet de bu cihette idi. Memleket içinde teşkilat yaparak isyan ve ihtilal çıkartmak, milli şuuru felce uğratmak, ecnebi müdahalesini kolaylaştırmak gibi haince teşebbüsler, cemiyetin bu gizli kolu tarafından idare edilmekte idi...*”⁹ sözleri, cemiyetin bu faaliyetlerdeki rolünü izah eder niteliktedir. İngilizler tarafından kurulup doğrudan istihbarat ile görevli olan bir diğer örgüt, İngilizlerin Türk topraklarında kurduğu ve “Kara Jumbo” takma adını verdiği örgüttür.¹⁰

7 Feridun Kandemir, **İstiklal Savaşında Bozguncular ve Casuslar**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1964, s. 14

8 Dönemin İşgal Devletlerinin İstihbarat Servisleri: İngiltere: Intelligence Service, Fransa: Bureau d’ Information (de’renseignement), Rusya: G.R.U , Avusturya: Evidence Bureau, Almanya : Nachrichten Dienst, Detaylı Bilgi İçin Bakınız: Aziz Hüdai Akdemir, **Dünyada ve Bizde Casusluk**, Muallim Fuat Gücüyener Yayınları, İstanbul,1949.

9 Feridun Kandemir, **a.g.e.**, s. 40

10 Bunun bir örgüt mü olduğu ya da tek bir kişiye ait bir adlandırma mı olduğu konusu net değildir. Ancak bu yazıda İstihbaratın bireysel bir hareket olamayacağı düşüncesi ile grup olarak değerlendirilmiştir.

Bu örgütün, meclisin gizli celse zabıtlarına kadar İngilizlere rapor ettiği casusluk faaliyetleri olur.¹¹ Tabii pek çok dernek, cemiyet, basın ve özel şirketler de bu faaliyetler için kullanılan paravan ve maşalardır.

11 Mayıs 1921’de Türkiyeli bir Ermeni’nin Paris’ten İngiliz Dış İşleri Bakanlığına gönderdiği yazıda, eskiden İstanbul Posta Dairesinde çalıştığını, İngiltere’yi ikinci yurt olarak tanıdığı için, savaş zamanında “White Tall” şirketinde çalışan Nerses Noradungyan adlı başka bir Ermeni aracılığı ile İngiltere’ye önemli hizmetler sunduğunu ve mali yardım bekleyip hizmete hazır olduğunu belirtir.¹² Bu raporda özel şirketlerdeki, sivil vatandaşların da bu casusluk faaliyetlerinde rol alabildiğinin görülmesi açısından önemlidir. Bu şekilde paravan casus şirketlerine İzmir’de Yunanlılar tarafından kurulan Galatı Kardeşler, Teopar Batı, İstanbul’da ise A. Kozadni şirketleri örnek gösterilebilir.¹³ Osmanlı vatandaşlarının da zaman zaman casusluk yapmaya mecbur edildikleri de bilinir: Feridun Kandemir’in İstiklal Mahkemesinden ibret verici birkaç duruşma sözleri ile belirttiği örnekler bu konuda dikkat çekici niteliktedir: Nikola İsminde, İstanbul İstinye Kilise Mahallesinden bir Rum’un, hâkimin kendisine sorduğu: “*Peki sen Türkiye tebaasıydın, hem de İstanbullu olduğun halde kendi hükümetine ve orduna karşı silah kullanan Yunan ordusuna nasıl girdin?*” sorusuna “*Ben yapmadım, İstanbul’da İngilizler, bizim için bunlar Yunan tebaası oldu, bunları toplayın dedi. Yunan da bizi zorla aldı*” der. Aynı zamanda bu casusların her zaman yabancı bir devlet temsilci ya da bir azınlık gruba mensup olmadığını halkın içinde gaffete düşen hainlerin de bulunabildiği yukarıda belirtildi. Bunun bir örneği de Atıf Bey’in (Beyazıt), Mecliste Pozantı İstiklal Mahkemesi hakkında verdiği malumatta görülür. Kendisi iki casusun idam edildiğini bunlardan birisinin on lira ve köyünde bir hane vaadiyle Fransızlara casusluk yaptığını itiraf ettiğini bildirir.¹⁴ Daha çarpıcı bir örnek ise Büyük Millet Meclis inde Tokat Mebusu Nazım Bey’in meclisin gizli oturumlarında görüşülen meseleleri Bolşevikler’e iletmesi meselesidir.¹⁵ Böylesine bir ortamda Milli Mücadele Dönemi casusluk

11 Serdar Yurtsever, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, s. 152

12 Selahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 182

13 Yurtsever, **a.g.e.**, s. 161, Ayrıca Detaylı Bilgi için Bakınız: Ergun Hiçyılmaz, **Teşkilat-ı Mahsusa’dan Mit’e**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1990, s. 11

14 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.1,C.9,İ.2 (19.03.1337)

15 Bu konuda detaylı bilgi için bakınız **TBMM Zabıt Cerideleri**, 21 Mart 1337, D.1, C.2, İ.2, Ayrıca; Sadi Borak, **Meclis’te Casus Var**, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul, 2004.

faaliyetlerini değerlendirirken, öncelikle bu faaliyetlere karşı koyabilmek amacı ile Anadolu Hareketine güç veren ve bugün adı öğrenilebilen bir kaç gizli örgüt belirtilmelidir. 1909'da resmi olarak şekillenen Teşkilat-ı Mahsusa şüphesiz kendisinden sonra kurulan tüm istihbarat örgütlerinin de temeli ve çekirdeği kabul edilebilir. Mondros Mütarekesi sonrası İstanbul'da kurulan Karakol Cemiyeti de bu grupların en eskilerindedir. Zabitan Grubu, Yavuz Grubu yanı sıra Moltke, Hamza, Mücahit, Muharip ve Felah, Müdafaayı Milliye Teşkilatı (M.M, MimMim Grubu) bu süreçte casusluk faaliyetlerine karşı koymaya çalışan vatanseverlerin oluşturduğu gruplardır. Çok sayıda örgüt ismi ile karşılaşılması bir güvenlik tedbiridir. Fevzi Çakmak (Paşa) da isimlerin sık sık değiştirilmesi konusunda, "*Çünkü İngiliz İstihbaratının tuzağına düşüyorlardı*" demektedir. Aynı şekilde bir tedbir olarak sıklıkla grup üyelerinin görev yerleri değiştirilerek deşifre olmaları önlenmeye çalışılır.¹⁶ Bu gruplar dışında daha çok Anadolu'ya silah sevkiyatı yapılabilmesi için gizli faaliyet gösteren İmalat-ı Harbiye, Muavenet-i Bahriye Heyeti, Berzenci, Namık, Ferhat ve Kerim grupları da İstanbul'da kurulmuş, Milli Mücadele Hareketinin başarısı için faaliyet gösteren gruplardır. Grupların adı güvenlik amacı ile değişirken genellikle idarecilerin aynı kaldığı, bazen sadece tedbir amaçlı isminin değiştiği aynı grubun faaliyetlerine devam ettiği görülür ki bu uygulama yabancı istihbarat servislerini yanıltmak noktasında değerlendirilebilir.¹⁷ Zira bu konuda arşiv belgelerinde sıklıkla karşılaşılan raporlarda, bu teşkilatların mühürlerinin kopya edildiği ve bunları kullanarak düzenlenen sahte belgelerle casusluk yapmaya çalışanların örneklerine sık sık rastlanır. Ayrıca bu süreçte gerek işgal devletleri, gerekse Anadolu Hareketi lehine casusluk faaliyetlerinde kadınların da yer aldığı görülür. Bu konuda İngiliz istihbarat raporlarında, İstanbul'da Milli Mücadele'ye destek verenler ile Mustafa Kemal Paşa arasında yapılan yazışmalarda kadınların kuryelik yaptığı, bu hanımların çoğunun Enver Paşa'nın eşi Naciye Hanım'ın kurduğu İslam Kadınları İşçi Derneğine mensup olduğu belirtilir.¹⁸

İşgal Devletlerinin faaliyetleri karşısında, İstanbul'daki gizli gruplar vasıtasıyla yürütülen haber alma faaliyetlerine ek olarak, İstanbul'da oluşturulan gruplardan daha kapsamlı, askeri istihbarat ihtiyacına cevap verecek ve Anadolu

16 Serdar Yurtsever, **a.g.e.**, s. 37-70

17 Necdet Ekinci, **a.g.m.**, s. 172

18 Selahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 68

içerisindeki istihbarat eksiğini de giderecek nitelikte bir teşkilata ihtiyaç duyan Ankara Hükümeti ise, Temmuz 1920’ de Askeri Polis Teşkilatını kurar.¹⁹ Bu örgütün görevi: *Ordu gerisinde ve içinde, düşmanın faaliyetlerini ve yıkıcı propagandasını, gizli örgüt kurmasını, karışıklık çıkarmasını engellemek, karşı tedbirler almak; sahillerden, sınırlardan giriş çıkışları kontrol etmek, gerekirse tutuklamak ve kanıtlarla birlikte Türk adli makamlarına teslim etmektir.*²⁰ Bu görev tanımı bir noktada da yürütülen casusluk faaliyetlerinin yöntemlerini izah eder niteliktedir. Bunlardan propaganda faaliyetleri şüphesiz bugün hala bir toplum yapısı için en tehlikeli faaliyetlerden biri olarak kabul edilebilir. Özellikle Osmanlı tebaası olan azınlıkların kışkırtılması sonucu yaşanan isyanlar sürecinde bu faaliyetin ne kadar etkili olduğunu kanıtlar. Milli Mücadele Döneminde de devam eden aynı faaliyetler ile çoğunlukla Ermeni ve Rumların, Türklere karşı kışkırtıldığı görülür. Ancak en zor ve tehlikeli olanı, sinsi planlarla, halkı kendi kendine vurdurtmak üzere yürütülen ve halkı kendi kendine kırdırmakla beslenen propagandalardır. Bu propaganda yöntemi için plan bazen Kuvayımilliye üniforması giyen Rum, Ermeni ya da işgal gücü askerlerinin halka saldırılması ile bazen yalan haberler yayarak yürütülür. Mustafa Kemal Paşa’nın Düzcce, Adapazarı dolaylarındaki isyanlar konusundaki sözleri bu yöntemin bir örneğine işaret eder: *“...bittabi bu harekete geçenlerin kendileri bile İngilizler tarafından tabrik edildiklerinin farkında değildiler. Çünkü arada vefat edenler yine bizim Kıyafe-i Askeriyemizdeki insanlardı.*²¹ Yöntem ve uygulamalar tabii ki bu hareketleri yönlendiren istihbarat teşkilatlarının gelenekleri ile bağlantılıdır. Mustafa Kemal Paşa’nın İstanbul İstihbarat Şefi Aziz Hüdayi Akdemir, *“İngilizlerin casusluk talimatnamesinde bir besmele gibi en başta yazan ve uygulanan: kandırma ve yemleme usulüdür.*²²” der. Burada şu belirtmelidir ki yalan haber yaymakla propaganda faaliyetlerine destek olanlar da yalnızca Ermeni ve Rumlar değildir. Özellikle İstanbul basınında halkın moralini bozacak, Kuvayımilliye’nin direnişini kırabilecek yayınlar yapılır. Bu yayınlar konusunda Feridun Kandemir de Trabzon’da İstihbarat Müdürü olarak bulunduğu günlerde, limana gelen tüm vapurlarda, her motor ve teknede, bozguncu ve casus olması ihtimali gibi ve

19 A.g.e., s. 70-73

20 Necdet Ekinci, a.g.m., s. 176

21 Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara,1995, s. 72

22 Aziz Hüdayi Akdemir, a.g.e., s. 7

benzeri nitelikteki yayınların, gazetelerin bulunması ihtimalini de düşünerek, her şeyden önce bunların memlekete girmesini önlemeye çabaladıklarını, çok defalar Peyam-ı Sabah, Alemdar gibi gazetelerin yağlanmış, kirlenmiş bir halde de olsa gözden kaçırılıp sokulmak istendiğini²³ gördüğünü ifade eder. Benzer bir diğer örnek de Hamdullah Suphi Bey'in Mecliste yaptığı bir uyarıda görülür: Hamdullah Suphi Bey, San Remo Konferansında İtalya Başvekili'nin, Türk Milletine Batı tarafından yapılan zulmü ve haksızlığı anlattığı konuşmasına işaret ederek, Kuvayımilliye'nin dış siyasette ilk başarılarını kazanmaya başladığını, ancak aynı tarihlerde kendi topraklarımızda yayımlanan Tan Gazetes'i'nin, Anadolu'daki Kuvayımilliye'yi barışın önünde bir engel gibi gösterdiğini belirtir. Hamdullah Suphi, İstanbul Hükümeti'nin, Anadolu'daki kahramanlığı anlamak ve hissetmekten aciz, İngiliz uşağı olarak, Anadolu evlatlarını (Kuvayımilliye'yi) kırdırmak için yaptığı faaliyetlerden bir örnek verir:

"Bir gün önce Mudurnu tarafından gelmiş iki zatın ki biri benim kardeşimdir, hikaye ettikleri bir durumu söyleyeyim; Mudurnu civarında Kuva-yi Milliye köylere dâhil oluyor, ortada bir çocuk bile yok, köylerde bir kimse kalmamış, yolculardan tahkik ediyorlar, halk dağlara çekilmiş. Süvariler dağlara çekilen köylüleri buluyor ve soruyorlar: Niçin buraya çekildiniz? Çaluların arasına, kayaların koğuklarına girmiş, sinmiş titriyorlar, ağlıyorlar, delice bir korku gösteriyorlar.

- Siz bizi öldürmeye gelmiyor musunuz?

- *Canım biz sizden değil miyiz? Biz sizin dininizden değil miyiz? Nasıl tasavvur ediyorsunuz ki biz sizi öldürelim? Hayır öldürmeyeceğiz.*

- Köyümüzü yakmayacak mısınız?

- *Hayır, yakmayacağız, köylüleri ikna edip, toprağa gömdükleri eşyalarını çıkartıp, köyelerine indiriyorlar.*"²⁴ , anlaşılıyor ki işgalci güçler, topraklarımızı işgal edip, silahlarımıza el koymakla savunmamızın yeterince kırılmadığını düşünerek, halkın direniş gücünü dahi propaganda faaliyetleri ile kırıp, bir halk hareketi olan Kuvayımilliye'nin tüm işgalcilerle giriştiği mücadelenin yanı sıra bir de halkın içinde bu harekete düşman bir kesim oluşturulmaya çalışır. Bu faaliyetler yalnızca Anadolu'da ya da İstanbul'da değil, Anadolu'ya yakın, Türk halkı ile kültürel ve tarihi bağları olan coğrafyalarda da sürdürülerek herhangi bir birlikteliğin sağlanması da önlenmeye çalışılır. Hindistan'da Türkler aleyhi-

23 Kandemir, a.g.e., s. 15

24 TBMM Zabıt Ceridesi, D.1,C.1, İ.S.1, (13.05.1336), s. 284

ne propagandada bulunan İngilizler, Türk milliyetçilerinin saltanat ve hilafete karşı olduğunu, kendilerinin ise hilafetin ve halifenin haklarını korumak için mücadele verdiklerinin propagandasını yapar.²⁵ İngilizlerin halkın Milli Mücadeleye desteğini kırmak için de Ankara Hükümetinin Hilafete karşı dinsiz olduğu yönünde yaptıkları propaganda faaliyetleri konusunda Hamdullah Suphi Bey'in 25 Nisan 1920'de okumuş olduğu, "*Büyük Millet Meclisinin Memleketine Beyanamesi'nde ... Hind'in, Mısır'ın başına gelen halden mübarek vatanımızı kurtarmak için İngiliz casuslarının sizi aldatmak üzere uydurdıkları yalana inanmayın!*"²⁶ sözleri ile halkı uyardığı görülür. Tabii ki gerek Anadolu'da gerekse komşu ülke coğrafyalarında yürütülen bu faaliyetlere karşı Türk milletinin kahramanları da tepkisiz kalmaz. Cemal Paşa'nın eşi Seniha Hanım'ın Yedigün Dergisinde yayımlanan beyanatlarına göre Paşa kendisine: "...Afganistan'a gideceğim. Orada müşterek düşman ve bugün için hemen hemen belli başlı düşman İngilizlere karşı bir cephe alacağım ve onları gücümün yettiği kadar yoracağım", dediğini aktarır. Kandemir de, Cemal Paşa'nın bu kararı ile "*Anadolu'ya Yunanlıları Saldırtan, İstanbul'a bile göz koymuş olan inatçı düşman İngilizleri, Hindistan hududunda üzme ve yormak istiyordu*"²⁷ der. Elbette Cemal Paşa, Enver Paşa ve daha pek çok isimsiz kahraman, ailelerinden vatanlarından uzakta bu mücadelenin kazanılmasında en çok emekleri geçenlerdendi. Kazım Karabekir Paşa'nın istihbarat tanımında yer alan "...on kolordusu olan bir devlet on birincisini komşu hükümetin toprakları içerisinde meydana getirir."²⁸ sözleri de bu dönem mücadelenin istihbarat sahasında da sadece Anadolu topraklarında verilmediğinin bir göstergesidir. Fevzi Paşa'nın "... Bizim düşman ordusunda, onun da bizim ordumuzda casusları vardır. Uğraşacağı bir mesele vardır... Nitekim burada bir casuslarını yakaladık, ismi İslam, kendisi İslam,... Ne zaman ağzından zehir akıtmaya başlarsa o vakit yakalanır"²⁹ sözleri ise hem bu isimsiz kahramanların varlığına, hem de Türk ordusu içinde faaliyet göstermeye çalışan casusların varlığına bir kanıt niteliğindedir.

25 Sabahattin Özel, a.g.e., s. 15

26 TBMM Zabıt Ceridesi, D.1,C.1, İ.S.1,(25.04.1336), s. 60

27 Feridun Kandemir, Cemal Paşa'nın Son Günleri, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 37

28 Kazım Karabekir, İstihbarat, Günümüz Türkçesine Aktaran, Emrullah Tekin, Milenyum Yayınları, 1.Basım, Ocak 2011, s. 19

29 TBMM Zabıt Cerideleri, D1,C2, İ.S 2

İngilizler gibi Bolşevikler de etkili olabilecekleri coğrafyalardan Anadolu'daki hareketi engellemeye çalışır. Bakü'deki propaganda ve eylem konseyi aracılığıyla Anadolu'da propaganda yaymak amacı ile Batum ve Tiflis'e bürolar kurarlar. Ayrıca Anadolu'daki ajanlarının sayısını artırmak için sürekli yeni yollar arayıp, bu amaçla büyük paralar harcarlar. Hatta bu amaçla kullanılmak üzere Batum'da sahte banknotlar bastırdıkları da bilinir. Anadolu'daki Bolşevik(Rus) İstihbaratı konusunda İngiliz İstihbarat raporlarından da bilgi edinebilmekteyiz. 17 Mayıs 1921 tarihli raporda “ulusçuların resmi dairelerinde Bolşeviklerden para alan çok yetenekli adamları vardır...” denir. Milli mücadele döneminde Bolşevik yardımlarının sebepleri konusunda İngiliz istihbarat raporları şunları açıklamaktadır: “Rusya'nın geleneksel düşmanı olan Türkiye'ye yardımları arkasındaki amaç, Türkiye'nin İslam dünyasındaki üstün durumunu, Asya'da İngiltere'ye karşı olarak, Rus yayılma politikasını uygulamakta kullanmaktır.”³⁰ Bu rapordan anlaşıldığına göre, Osmanlı Devleti yenilgiye uğramakla kalmamış orduları dağıtılmış, Türk vatani işgal edilmiştir. Tüm bunlara rağmen Anadolu insanı bir taraftan kendi imkânları ile var olma mücadelesi vermekte bir taraftan da bölgesinde üstün bir güç teşkil etmekteydi. Bu hal ise tüm bu casuslar savaşının temel sebeplerinden birini açıklamaktadır. Yine Bolşevik yardımları konusunda Mustafa Kemal Paşa da Mecliste yaptığı bir konuşmada Bolşeviklere muhalif olan Azerbaycanlıların ve orada bulunan arkadaşlarının İngilizler tarafından kandırıldığını şu sözleri ile ifade etmektedir: “İngilizler dedi ki: Bolşeviklerle muharebe ediniz. Türkiye bizimle anlaştı. Ve orada bulunan arkadaşlarımız da ellerinde bulunan kuvvetleri çarptırdılar ve tabii ki mağlup oldular ve bu muharebe başlayınca ahali İslam'ın yeniden katline başlanıldı ve Ermeniler de bundan istifade etti.”³¹ Bu tarz yalan haberler yayarak halkı ve cephedeki askerleri yanıltmak da işgal kuvvetlerinin casusları tarafından sık sık başvurulan bir yöntemdi. Örneğin Ermeni İhtilal Fırkası ile bağlantılı, Karamağara Nahiyesi Bebek Karyesinden Dedeoğlu Osep adında bir Ermeni'nin Adana civarında köyleri dolaşarak casusluk yaptığının tespit edilip tutuklanması ile, bu konuda şahitlerin ifadeleri mecliste okunur. Osep, *Türklerin mahvolduğu, bittiği, Mustafa Kemal'in esir düştüğü, İngilizler'in süngülerle beklediği...* yönünde yalan haber yayma çabaları ile *Padişahın topu tüfêği vardı da ne yaptı? Şimdi Mustafa*

30 Selahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1995, s. 184

31 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, D.1,C.1,İ,1 (3 Temmuz 1336-1920)

*Kemal'den ne bekliyorsunuz?*³² sözleri ile halkı yıldırmaya yönelik propagandalar yaptığı gerekçesi ile tutuklanan, milli mücadele döneminde bu tarz faaliyetlerde bulunan casuslardan sadece bir örnektir. Başka bir örnek Campell adında bir casusun Beyşehir'de İslam kıyafetleri ile yakalanıp Eskişehir'e gönderildiğini rapor eden belgedir³³ ki, kılık değiştirip İslam ahaliyi yanlış yönlendirme konusunda o dönem Anadolu'nun bir casus kazanına dönmüş olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yüzbaşı Hamdi Bey ismini kullanan, Yunanlı yüzbaşı doktorun da Osmanlı üniforması ile haber toplaması³⁴ da yine aynı nitelikte bir örnektir. Bir de sadece bilgi toplamak üzere özellikle doğu bölgelerini dolaşan, bu bölgelerdeki aşiretleri ayaklanmaları için ikna etmeye çalışanlar vardır. Amerikalı Ms. North da bu alanda görevli casuslardan sadece biridir³⁵. Kendisinin Silvan'a giderek Ermeni Köylerini gezdiği, nüfus miktarları ile ilgili bilgiler topladığı harbiye nezaretine rapor edilir.³⁶ Doğu Anadolu bölgesinde propaganda faaliyetleri ile bilinen bir diğer örnek: İngiliz Binbaşı Noel (Novill) dir. Kendisine İstanbul Hükümeti tarafından her tür kolaylık sağlanır, nüfus cüzdanı dahi verilir. Ali Galip Bey ile birlik olup Sivas Kongresi'nin toplanmaması için de her tür yolu dener. Sivas Kongresi sonrası Mustafa Kemal Paşa, Dâhiliye Nazırı Adil Bey'e çektiği telgrafta "*Milletin, padişahına maruzatta bulunmasına engel oluyorsunuz. Alçaklar, caniler! Düşmanlarla millete karşı haince tertiplere girişiyorsunuz. Millet'in güç ve iradesini kabul etmektен aciz olduğunuzu şüphe etmiyordum: Ancak vatan ve millete karşı haince ve son bir çırpınıyla alçakça harekette bulunacağınıza inanmak istemiyordum. Aklınızı başınıza toplayın. Galip Bey ve yarıdakçılar gibi akılsızların verdikleri abmakçasına ve asılsız sözlere kapılarak ve Mister Nowil gibi milletimiz ve vatanımız için zararlı olan yabancılara vicdanınızı satarak yaptığınız alçaklıkların milletçe sorulacak hesabını göz önünde bulundurunuz. Güvendiğiniz şahısların ve kuvvetin sonunu öğrendiğiniz zaman kendi sonunuzla karşılaştırmayı unutmayınız*"³⁷ sözleri de İstanbul Hükümeti desteği ile yürütülen casusluk ve bozgunculuk faaliyetlerine Anadolu'dan bir tepkidir. Milli Mücadele henüz askeri başarılarla ulaşmamış, İstanbul yabancı orduların fiili işgalinde, Harbiye

32 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.1,C.11,İ.S 2, (23.061337),S.11-12

33 **ATASE**, 64/15327/274/41/3

34 **ATASE İŞH**, 3A, 4355,98,122

35 ' Bakınız Ek belge No:1

36 **ATASE İŞH**,2A,1842,48,58

37 Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Alfa Yayınları, Ankara, 2005,10.Basım, s.146

Nezareti gibi, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü de İngiliz subayların kontrolü altında, Anadolu ile yapılan bütün muhaberat İngiliz sansüründen geçiyor olsa da, Anadolu Hareketi bu köklü devletlere karşı ve ülkenin kendi içindeki hain grupların propaganda faaliyetlerine karşı, casusluk planlarını kontrol edip, karşı tedbirlerde de bulunur. Özellikle o dönemki bu sıkı kontrolden istifade edilerek, karşı tarafı yanıltmak için, İstanbul'a sahte mektup ve telgraflar gönderilir. İngiliz İstihbaratı vasıtası ile işgalci Yunan Kuvvetleri şaşırtılır.³⁸ Bu dönemde savaşan askerin ihtiyaçları dahi halkın desteği ile karşılanabilirken, istihbarat faaliyetleri de tüm ekonomik yüküne rağmen büyük fedakârlıklarla yürütülür. Zira “*top yekûn mücadele top yekûn casusluğu gerektirir.*”³⁹ Milli mücadelenin önderleri de bu gerekliliğin en başından beri farkında olarak ve tüm gayretleri ile her alanda olduğu gibi istihbarat sahasında da bir hataya düşmemek için mücadele verir.

Anadolu Hareketi hangi açıdan değerlendirilirse dünyaya ne kadar güçlü bir var oluş hareketi olduğunun örneklerini sunar? Özellikle Mondros Mütarekesi sonrası hiçbir zorlukla karşılaşmadan istihbarat faaliyetlerini yürüten işgal kuvvetlerinin, Ankara'da meclisin açılmasından sonra, Ankara'dan haber alma konusunda sıkıntı yaşadıkları kendi raporlarından anlaşılır. İngiliz belgelerinde, Akdeniz filosunda görevli Amiral Richard Webb, İstanbul Yüksek Komiserliğine 30 Aralık 1920'de çektiği telgrafta o sırada işlerine en çok yarayacak şeyin “*Ankara'da iyi bir casus*” olduğunu belirtir.⁴⁰ Bu yüzdendir ki casuslar görevlendirilerek, dışarıdan bir casus bulunamadığında yeri geldiğinde Büyük Millet Meclisinden dahi casus bulma yoluna giden Batılı devletler, çoğu zaman da kültürü ve yapısı Türk Toplumuna benzeyen Arap, Hint coğrafyasının insanlarını da casus olarak kullanır. Milli Mücadele Dönemi ele alındığında bu casusların hiç şüphesiz en cesur ve cüretkâr olanlarından birisi Hintli Müslüman Mustafa Sagir'dir.

İngiliz Casusu Mustafa Sagir:

“Karga adını değiştirse de sesinden tanınır”

İstihbarat faaliyetleri yürütülürken önemli bir nokta bu konuda bir böl-

38 Aziz Hüdayi Akdemir, **a.g.e.**, s.37

39 Curt Riess, **Topyeküm Casusluk**, Çev: Bedia Avunduk, Jandarma Basımevi, Ankara, 1949, s. 2

40 Bülent Gökay, Ankara'da Bir İngiliz Casus, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Şubat 1992, S.98, s. 22-23

gede görevlendirilen casusların, dikkat çekici, genelden ayırıcı bir farkının olmaması yahut mevcut farkının olumlu bir etki yaratması, menfaatler açısından kullanılabilir olmasıdır. Bu konuda Alman mahkemesi başkâtiplerinden Doktor Ludving'in "*Casusluğun Psikolojisi*" makalesindeki "*en iyi casus düşman ülkesinin adamlarından olur. Dışarıdan gönderilen casusun düşmana vereceği zarar, düşman içinde bulunanın zararı kadar büyük olmaz.*"⁴¹ Tespitine katılmamak mümkün değildir. Milli mücadele döneminde yabancı devletlerin Türk topraklarında casus bulmak konusunda büyük sıkıntıları olmaz. Zaten Osmanlı tebaasından Rum, Ermeni ve Yahudiler bu konuda yardıma hazırды. Sıkıntıları daha çok bu casusların yakalanmadan çalışmamasıdır. Bu durumun sebebi ise Anadolu Hareketinin istihbarat açısından her türlü haberleşme ve iletişim kanalları itilaf devletlerinin kontrolünde iken dünyanın köklü istihbarat teşkilatları ile mücadele edebilme potansiyelinin küçümsenmesidir. Mustafa Sagir de milli mücadele döneminde yakalanan casusların en önemlilerinden olmakla beraber, acemi denilebilecek kadar cüretkâr yahut İngiliz istihbaratının kibrine kapılmış ve Anadolu Hareketi'nin gücünü küçümsemiş bir casustur.

Mustafa Sagir, henüz çocuk yaşta, İngiliz İstihbaratı tarafından yetiştirilir, İngilizce, Arapça, Farsça dillerini bilen Ortadoğu için donanımlı bir casustur. Kendisi hakkında 9 Mayıs 1921 tarihli Hâkimiyeti Milliye Gazetesinde⁴² yayınlanan "Sagir Kimdir" başlıklı yazıda detaylı bilgi verilmiştir: "*İngilizler Hindistan'ın muhtelif semtlerinden her beş senede bir miktarı kafi Hintli Çocuk intihab ederler ve bunları tahsil terbiye için hükümet hesabına İngiltere'ye gönderirlermiş... Mustafa Sagir de bu meyanda henüz on yaşındayken, İngiliz memuri siyasisi tarafından intihab edilerek İngiltere'ye agzam olunmuş. Kendisini evvela Londra civarında kâin Brayton (Brighton) kasabasına göndermişler. Burada hususi bir mektepte dört sene tahsil görmüş... Sonra Edinburg'da bir sene çalışarak Oxford imtihanlarına hazırlanmış. 1905 senesinde Oxford'daki Leykn Kolejine girmiş. Dört sene tahsilden sonra buradan şahadetname almış, Mektepten Nişan-ı Muvaffakiyet kendisini Londra'daki Hindistan nezaretine celb etmiştir. Üç subay huzurunda İngiltere'ye sadık kalacağına ve kral ve imparatorun tac ve tahtı tehlikeye maruz bulunduğu takdirde bu hususta hayatını bile fedadan çekinmeyeceğine dair Kuran-ı Kerim üzerine yemin ettirilmiştir. Bundan sonra bir müddet Oxford'da istirahat etmiş.*"

41 Aziz Hüdaî Akdemir, **Dünyada ve Bizde Casusluk**, s. 146

42 Bakınız Ek Belge No:2

1910 senesinde İngiltere Hükümeti kendisini Mısır'a azm ile orada Mısır milletperverlerinin ahval ve harekâtını teşhise memur eylemiş. Burada kendisine Mısır'da Arapça tahsiline gelmiş bir Hintli Müslüman sıfatı vererek, sıfatı İslamiyeden bila istifade, bütün muhafile girip çıkmış, hatta milletperverlerin reislerinden Ali Fehmi Kamil ile pek ziyade dost olmuşlar! Bu vazife bir sene kadar devam etmiş...

Mustafa Sagir 1913 senesi Temmuz'undan aynı senenin Teşrin Evveline kadar olan müddeti Haysing (hatiyinz) namındaki İngiliz sefîneyi harbiyesi ile devri âlem seyahati hasr etmiş. İngiliz Hükümeti bu suretle yeni casusuna dünyayı göstermiş, ahvali âlemi anlatmış oluyordu. Merhum teşrin saninin başında İngiltere'nin South (h)ampton limanına avdet ediyor ve hemen Londra'dan çağrılıyor. Hindistan nezareti kendisini umur şarkiye dairesine tayin ediyor. Mustafa Sagir'in vazifesi Türkiye, İran ve kısmen de Afganistan ahvali ile meşgul olmak ve buralardaki vaziyetten dairei iadesini mağlumdar etmek imiş. Derken harbi umumi ilan olunuyor Hindistan'ın vaziyeti kesb-i ehemmiyet ettiği için, kendisini Hindistan'a gönderiyorlar, orada bir müddet valiyi umumiyenin maiyetinde çalıştıktan sonra Londra Hindistan Nezareti Umur Maliye Müdür Umumisi Lord Rdistuk'un tavsiyesi ile Erkan-ı Harbiye Umumiye İstihbarat ve İstilaat şubesine memur ediliyor. Ve bittabi Londra'ya geliyor.

Mustafa Sagir harbi umumi içinde pek mühim roller üstlenmiştir. Son vazifesinde bir sene kadar çalışarak muhtelif memleketlerde casus ve propaganda teşkilatı ile uğraşmış ve bir senelik mesaiden sonra Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İsviçre, Stockholm, Danimarka, İspanya, Yunanistan ve hatta Almanya teşkilatını bitirmeye Muaffak olmuştur. Teşkilat hitama erdikten sonra Mustafa Sagir, İsviçre'ye memur edilmiş ve burada pek faal bir rol üstlenmiştir. Bütün harb müddeti İsviçre'de kendisine Hindistanlı için çalışan Hintli bir vatanperver süsü vererek nice Türkleri, nice Almanları iğfale Muaffak olmuştur. Aynı zamanda birçok kimselerin de bed-i edyar ve felaketi olmuştur."... Hâkimiyeti Milliye Gazetesinin Sagir'in faaliyetlerini özetleyen bu makalesinde şüphesiz en önemli nokta İngiltere'nin Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki yakınlaşma ihtimallerinin Avrupa üzerinden bertaraf etmeye yönelik faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmasını sağlamasıdır. Bu konuda İngiliz faaliyetlerine ve Alman istihbaratına yönelik örnekler de yukarıda belirtildi.

Mustafa Sagir'in İstanbul'a Gelişi: İngiliz Iron Duke zırhlısı ile 1920 yılında İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığının gizli daveti üzere Sagir İstanbul'a gelir. Kendisini Mısır ve İsviçre'de beraber görev yaptığı Yüzbaşı John Bennet

karşılar. Bennet'tan sonra görüştüğü ilk kişi de İngiltere elçiliğinde kendisini bekleyen İşgal Kuvvetleri Komutanı Charles Harrington'dur. Kendisine geliş sebebi hakkında ilk bilgiyi de Harrington verir. Bu bilgiye göre: Anadolu'da milli bir hareketin olduğu, Padişah'a rağmen Ankara'da bir meclis açıldığı ve işgal kuvvetlerine karşı başarı gösterdikleri... Bu sorunun daha fazla askeri güç gerektirmeyen bir cepheden halledilebilmesinin amaçlandığı belirtilir. Mustafa Sagir ilk aşamada bunu kolay bir iş olarak değerlendirip, güvenebileceği iki Türk'e ihtiyacı olduğunu söyler, bu konuda Bennet kendisine "*elimizde Türk casus ve memurlar vardır.*" der. Sagir bu kişilerin kendi amaçlarını bilmemesini, yalnızca kendilerinden istenecek görev konusunda bilgi sahibi olmalarını ister. Bir anlamda Sagir'e danışmanlık edecek bu İngiliz İşbirlikçileri Polis Müdürü Tahsin Bey, Gazeteci Ferid Cavit Bey ve İhsan Efendi idi. Birbirlerini tanımayan kişiler olmasına özen gösterilen bu işbirlikçiler, Sagir ile birbirlerinden farklı zamanlarda görüştürülmüşlerdi. Sagir ilk görüşmesini takma bıyığı, peruğu ve piskopos cübbesi ile Canteberry Kilisesi üçüncü papazı Robertson olarak, polis müdürü Tahsin Bey ile yapar. Tahsin Bey'den İstanbul'da Levantenlerin olmadığı, Türk ve Müslümanların daha yoğun bulunduğu bölgelerin hangileri olduğunu ve burada halkın nasıl vakit geçirdiğini ayrıca Türklerin Hintlilere karşı duygu ve hislerini öğrenir. İngiliz casusu bir sonraki görüşmesini Mister Henry Robert adında kırmızı sakallı, gözlüklü bir profesör olarak İhsan Efendi ile yapar, ondan da Tahsin Bey'den öğrendiklerine ek olarak tekkeler konusunda bilgiler alır. Son olarak görüştüğü Ferid Cavid'i ise faydalanılabilir bulur.

Sagir'in görevini yerine getirebilmek için Anadolu ve oradan Ankara'ya ulaşması gerekir; ancak Ankara'ya geçişi sıradan bir insan gibi değil, öyle önemli bir görüntüde olmalıdır ki Ankara'da direkt olarak siyasi liderlerle, önemli zatlarla görüşme zeminine sahip olabilsin. Tabii ki bu amaç için İstanbul'da İngiliz Elçiliğinde kalmaya devam edemez. Zaten ilk aşamada dahi orada ağırlanmış olmasının bir hata olduğunu Yüzbaşı Bennet'a belirtir ve Sirkeci'de bir otele yerleşir. Sonrasında da Horhor Çelebi sokakta duvarlarını Kuran-ı Kerim ayetleri, Mustafa Kemal ve Enver Paşa'nın fotoğrafları ile donattığı evine geçer.

Sagir harekete geçmeden önce Yüzbaşı Bennet'dan Hint Hilafet Cemiyeti üyelerinden Mustafa Sagir Han İstanbul'a gelmiştir söylentisinin yayılmasını ister. Zira Müslüman ve Türklere temas edebilmek, Kuvayımilliyeye ulaşabilmek için bürünebileceği ve kendisine en uygun rol budur.

İstanbul'da Sagir'in görüştüğü en üst düzey İngiliz yetkili olan Nelson, ... Bolu, Düzce, Adapazarı, Gerede civarında milli kuvvetlerin kontrolü ele geçir-

diğini artık Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal'in ortadan kaldırılması ile bu meselenin halledilebileceğini söylerken, Hint asıllı İngiliz casusuna da görevini net olarak izah eder.⁴³ Bundan sonraki süreçte çalışmalarına hızla girişen Sagir; kendisini saf, mütevazı, yüreği Türk milletine ve Müslümanlara karşı sevgi ile dolu bir dindaş olarak tanıtır. Milli mücadeleye içtenlikle ilgili gibi görünerek, kurmay binbaşılardan Filibeli Ali Rıza Bey'le (General Ali Rıza Artunkal) iletişim kurar ve onun güvenini kazanır. Ali Rıza Bey aracılığıyla süvari kaymakamlığından emekli Aziz Bey'le tanışır. Aziz Bey ile ilk görüşmesi Filibeli Ali Rıza Bey'in evinin karşısında Mustafa Sagir'in oturduğu evde gerçekleşir. Mustafa Sagir, bu görüşme sırasında kendini Hint Hilafet Cemiyeti'nin delegeşi olarak tanıtır. İlk görüşmeden sonra Filibeli Ali Rıza Bey, Aziz Bey'e gelerek şöyle der: *"Ayrı ayrı çalışmak olmaz. İstanbul'da Türk-Hint Yardımlaşma Cemiyeti adıyla bir cemiyet oluşturalım. Bu adamın İslam dünyası ile ilgili dikkat çekici incelemeleri var. Bu sayede İslam dünyası ile ilişki kuralım."* Sagir'in bu cemiyetin kurulması ile amacı, bu cemiyete birçok Kuvayimilliyeye mensubunun katılmak isteyeceği, bu sayede ilerde Ankara'ya geçmesi durumunda, milli hükümete kendisini tavsiye edip övecekleri dolayısı ile yukarıda da belirtildiği gibi Ankara'ya kendisine güven duyulan, önemli bir adam olarak gitmekti.

Aziz Bey⁴⁴, Filibeli Ali Rıza Bey'in önerisini kabul eder. Bir gün Filibeli Ali Rıza Bey cemiyetle ilgili tüzük taslağını Aziz Bey'e getirir. Aziz Bey, taslağı gözden geçirir. *"Zararlı bir şey değil. Bu taslak üzerinde görüşelim"* der. Fakat üç gün sonra Mustafa Sagir'in evinde toplandıklarında, Filibeli Ali Rıza Bey tarafından hazırlanan tüzük taslağını tabedilmiş olarak bulur. Buna sinirlenmekle birlikte tüzüğü reddetmez. Yalnız böyle bir cemiyet kurmak için Mustafa Sagir'in elinde yetki belgesi olup olmadığını sorar. Buna Ali Rıza Bey cevap verir ve *"Hint Hilafet Cemiyeti Başkanı Mehmet Ali Han'dan mektup var. O mektupları ben gördüm. Pasaportunun arkasında da Hint Hilafet Cemiyeti mensubu olduğuna dair resmi belge var, onu da gördüm"* der. Bunun üzerine Filibeli Ali Rıza Bey, Aziz Bey, Bahriye Mektebi (Denizcilik Okulu) Müdürü Hamit Naci, Kurmay Binbaşı Müfit ve Hamit Naci Bey'in damadından oluşan cemiyet kurulur. Başkanlığa Aziz Bey getirilir.⁴⁵ Bu çalışmalar sırasında Sagir'in, İstanbul'daki Kuvayimil-

43 Sabahattin Özel, a.g.e., s. 33

44 Aziz Hüdaî Akdemir'in casuslukla ilgili kitaplarında bu konudan bahsetmemesi dikkat çekicidir.

45 Sabahattin Özel, a.g.e., s. 30-93

liyecilerin güvenlerini kazanması için, İngiliz Kuvvetleri tarafından evi basılır, hatta tutuklanır. Bu planlarla kendisi hakkında en ufak bir şüphe bırakmadan Ankara'ya geçebilmenin zemini oluşturmaya çalışır. Nihayetinde ise 6 Aralık 1920 de Ankara'ya geçer.

Mustafa Sagir'i yargılayan mahkeme heyetinden Kılıç Ali'nin oğlu Altemur Kılıç Babasının hatıralarına dayanarak bu olayı Yeniçağ gazetesinde şu şekilde aktarır:

"Mustafa Sagir, Ankara'ya geliyordu. Gazi Paşa, Sagir'i karşılamakla bizzat beni görevlendirdi. Ankara'nın Çankırı kapısı dışında Mustafa Sagir'le ilk karşılaştığımda, kendisi, arabasında Kemaleddin Sami Paşa ile birlikteydik. Gazi'nin selam ve sevgilerini bildirdim, O'nun adına "hoşgeldiniz" dedim. Aynı arabaya binerek kendisini Büyük Millet Meclisi binasına getirdim. Orada hemen Gazi ile buluştum. Görüşme yarım saat kadar bile sürmedi. Mustafa Sagir, Gazi'nin yanından çıktı ve kendisine ayrılan Hürriyet Oteli'ne götürüldü. O ayrıldıktan sonra Gazi'nin yanına girdim. Gazi'nin gözü Mustafa Sagir'i tutmamıştı. Sözlerinden ve görüşlerinden hiç de memnun görünmüyordu. İzlenimlerini sorduğumda bana şu cevabı verdi:

"Dikkatli olmalı! Mükemmel bir casustur!" Gazi'nin, insanları ilk bakışta tanımak gibi üstün bir yeteneği vardı.

İçişleri Bakanı Adnan (Adıvar) Bey de ilk görüşmesinde Mustafa Sagir'in casusluğundan kuşku duymuştu. Hint Hilafet Cemiyeti temsilcisi olarak gelen bu adam, çok sayıda ziyaretçi kabul ediyor, çok sayıda kişi ile görüşüyor ama asıl ilişkiye girmesi gereken hükümetten uzak durmayı tercih ediyordu. Yaptığı görüşmelerde İngilizlerden hiç söz etmemesi, sürekli Rusları kötülemesi dikkati çekiyor ve kuşkuları artırıyordu. Adnan Bey, Mustafa Sagir'in neyin nesi olduğunu ve Türkiye'ye ne amaçla geldiğini ortaya çıkarmak için isabetli bir yol izlemiş, sonunda, İstanbul'daki meşhur Nelson'a gönderilmek üzere ilaçlı iki büyük kâğıda yazılmış ancak iki satırlık mektubu ele geçirmişti. Üzerine amonyak dökülünce mektupların içeriği ortaya çıkmış ve Mustafa Sagir tutuklanmıştı⁴⁶."

Mustafa Sagir, Hint Müslümanlarının temsilcisi olarak, onların verdiği bir buçuk milyon altınla güya Anadolu'da okullar yaptıracaktı. Milli ordunun eksiklerini tamamlamaya çalışacaktı. Kendisini saf ve temiz bir dindar olarak göster-

46 Altemur Kılıç, "Tarihten Dersler: İstiklal Mahkemesi'nde bir İngiliz casusu", **Yeniçağ Gazetesi**, 21.03.2010, Tarihten Dersler: İngiliz casusu Mustafa Sagir, 28.03.2010

ren bu casus, alttan alta Gazi'nin hayatını da araştırmıştı. Suikast düzenleyecekti. Gazi'nin günlük hayatını iyi incelemişti. Gazi'nin aşçı ve vekilharcının bahşiş alır takımdan olmadıklarını belirlemişti. Bu nedenle Gazi'yi yemeğine zehir koydurarak öldürmenin imkânsızlığını anlamıştı. Gazi'yi silahla öldürmek de kolay değildi. Çünkü ata veya otomobile binerken yaverleri ve yanında bulunan sadık arkadaşları hemen ata veya otomobile binmiyor, O'nun binmesini bekliyor ve bininceye kadar da çevreyi gözlüyorlardı.

Türk polisi bu hain casusun üzücü bir olay çıkarmasına imkân vermeden bütün planlarını alt üst etmeyi ve ortaya çıkarmayı başarmıştı... Mustafa Sagir bize, İran'da Davetül-halk gazetesinin yayımlanması için İngilizlerin, İngiliz taraftarı olan İrantü heyetine para verdiklerini, Kaşgar aşiretlerinin isyanını, İngilizlerin Muhammere Şeyhi'ne verdikleri parayı nasıl kullandığını, İsfahan'daki İngiliz ajanlarının nasıl çalıştıklarını, Yehad gazetesine verilen paralarla neler yaptıklarını, Birinci Dünya Savaşı'nda İran Şahi'ni nasıl elde ettiklerini, Bağdat'ta gizli örgütte çalışan Muhammed Şah'ın, Hankin sınırında Rauf Bey'le (Orbay) çatışmaya giren aşiretleri nasıl teşvik ettiğini de anlatmıştı.

Bir aralık da Afganistan'a gönderilmiş, orada İngiltere aleyhindeki faaliyetleri incelemiş, Afganistan aleyhine çalışarak düzenlenen suikastlara karışmıştı. İngiltere'den elde ettiği elli bin sterlini Afganistan'da harcamış, elde ettiği Afganlılarla işbirliği yapmıştı. Sonunda Haydar adında bir Afganlıya, Afganistan emirini öldürtmüş ve Afgan hükümeti tarafından tutuklanmıştı. Fakat İngilizlerin baskısıyla sadece sınır dışı edilerek paçayı kurtarmıştı. Casuslukta ustalık ve başarı göstermiş olan Mustafa Sagir'i İngilizler bu kez görevlerin en önemlisine, Anadolu'da ulusal hareketi akamete uğratmak için çalışmaya ve elinden gelebilecek suikastları düzenlemeye ve yaptırma göndermişlerdi.⁴⁷

Nihayetinde 23 Mayıs 1921'de Mustafa Sagir'in idamına karar verilir. 24 Mayıs 1921'de Karaoğlan Çarşısı'na getirilerek, büyük bir kalabalık önünde, mahkeme kâtibi Rıza Bey tarafından mahkemenin kararı okunduktan sonra asılarak idam edilir.

Bu konuda İngilizlerin Mustafa Sagir'in idamını önlemeye yönelik büyük bir çabaları olmaması dikkat çekicidir. Bu durumu Sagir'in idamından sonra Hindistan'da yürüttükleri Türklerin, Hintli bir Müslümanı idam etikleri propagandasında kullanmaları ve krizi fırsata çevirme çabaları da bölgelerin kendi içinden seçilen casusların ölüsünün bile fayda getirebildiğini gösterir.

47 Kılıç, a.g.m.

Sonuç olarak milli mücadele döneminde savaşın en acımasız yüzü perde arkasındadır. Savaşlar gibi devletlerarasında süren gözle görülür somut olaylar, mücadelenin en masum yönleridir.

Bu çalışmada, örnekleriyle ele alınan bazı milli mücadele aleyhtarı gayrimüslim Türk vatandaşının yanı sıra yine aynı sürece aksi yönde destek veren ve gerektiğinde vatanını korumak pahasına kendi canını tehlikeye atan vatandaşların da varlığı bilinmeli, hizmetleri unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Ataşe Arşivleri

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Gizli Celse Zabıtları

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi

Nutuk

tdkterim.gov.tr

www.mit.gov.tr

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1995.

Akdemir, Aziz Hüdayi, **Türk Düşmanı Casus Lawrence ve Benzerleri**, Muallim Fuat Gücüyener Yayınevi, İstanbul, 1950.

Akdemir, Aziz Hüdayi, **Dünyada ve Bizde Casusluk**, Muallim Fuat Gücüyener Yayınevi, İstanbul, 1949.

Borak, Sadi, **Meclis'te Casus Var**, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul, 2004.

Hiçyılmaz, Ergun, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1990.

İlter Erdal, **Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi**, T.C Başbakanlık Milli İstihbarat Teşkilatı Resmi İnternet Sayfası, Erişim Tarihi 10.09.2012.

Kandemir, Feridun, **İstiklal Savaşında Bozguncular ve Casuslar**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1964.

Kandemir, Feridun, **Cemal Paşa'nın Son Günleri**, Yağmur Yayınevi, İstanbul.

Karabekir, Kazım, **İstihbarat**, Günümüz Türkçesine Aktaran, Emrullah Tekin, Milenyum Yayınları.

Kılıç, Altemur, "Tarihten Dersler: İstiklal Mahkemesi'nde bir İngiliz casusu", **Yeniçağ Gazetesi**, 21.03.2010.

Kılıç, Altemur, Tarihten Dersler: İngiliz casusu Mustafa Sagir, **Yeniçağ Gazetesi**, 28.03.2010

Ekinci, Necdet, "Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Anadolu'daki Türk ve Düşman Gizli Faaliyetleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Ens-**

titüsü Atatürk Yolu Dergisi, C 4, S 14, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/808/10283.pdf>, s.167-184

Gökay, Bülent, **Ankara'da Bir İngiliz Casus**, Tarih ve Toplum Dergisi, Şubat 1992, S 98, s. 22-23.

Özel, Sabahattin, **Casustur Casus**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2009.

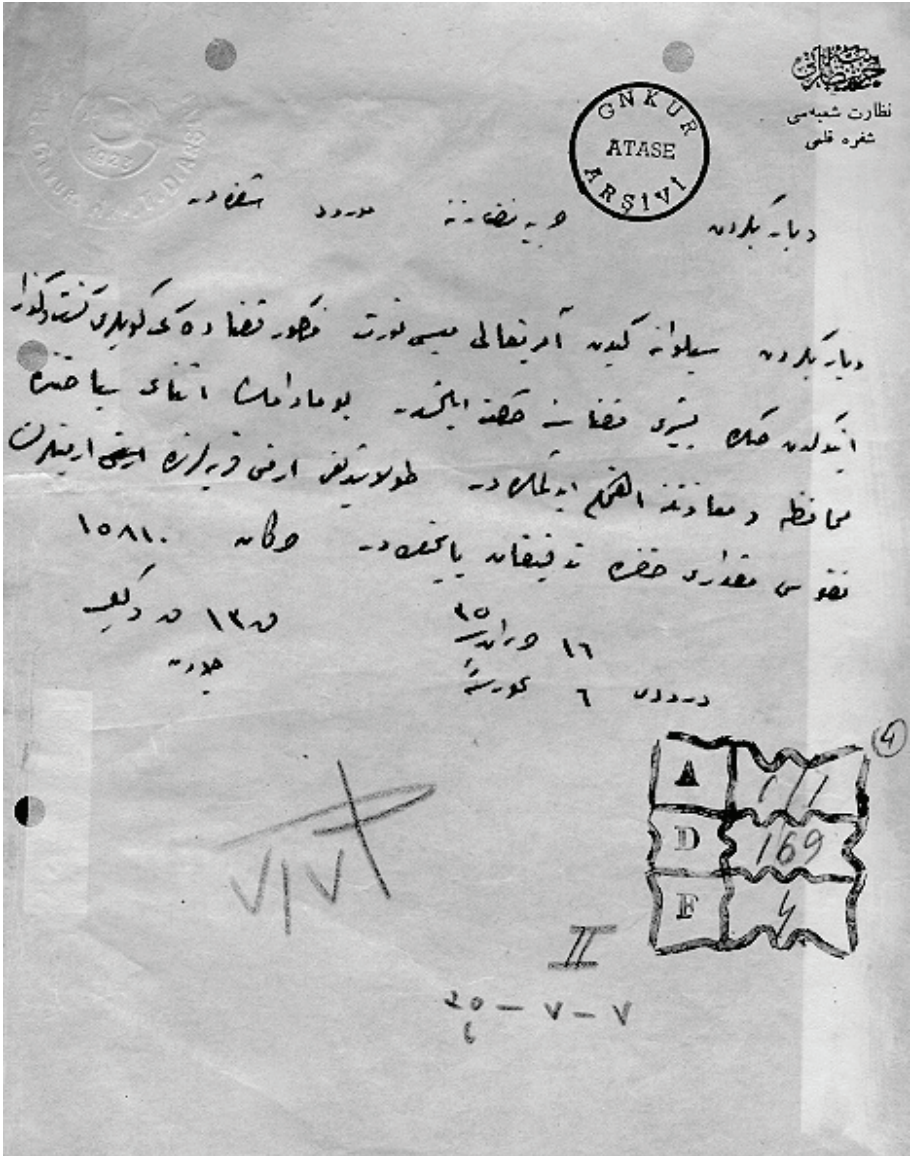
Riess Curt, **Topyekün Casusluk**, Çev: Bedia Avunduk, Jandarma Basımevi, Ankara, 1949.

Sonyel, Selahi, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Faaliyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Tekin, Talat, **Orhun Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Yurtsever, Serdar, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.

Ek Belge No 1-2

KARANLIKTAN AYDINLIĞA BİR GÜN: 25-26 AĞUSTOS 1922'NİN GÜNCEŚİ

Murat SOYSAL*

ÖZET

Kurtuluş Savaşı'nın en önemli aşaması şüphesiz Büyük Taarruz ile kazanılan zaferdir. Sakarya Meydan Muharebesi ile Yunan ordusunun taarruz gücü kırılmış ve sıra Yunan askerinin Anadolu'dan tamamen çıkarılmasına gelmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya göre taarruz, bir taktik baskın halinde yürütülmeli ve bunun gerçekleşebilmesi için de kuvvetlerin yığınak ve hazırlıklarının gizli kalmasına önem verilmeliydi. Bu çerçevede de Büyük Taarruzun başlayacağı gün yaklaşırken ordu karargâhı 24 Ağustos 1922'de Akşehir'den Şuhut kasabasına, 25 Ağustos 1922 sabahı da taarruzun idare edildiği Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırılı ordugâha nakledilmiş ve Türk Ordusu, 26 Ağustos sabahı saldırıya hazır bir şekilde yerini almıştır. Büyük Taarruz, 26 Ağustos sabahı saat 5.30'da topçu ateşi ile başlamış ve bundan sonra zafere giden süreç hızlanmıştır. Büyük Taarruz için yapılan hazırlıkların tamamlandığı 25 Ağustos'tan taarruz emrinin verildiği 26 Ağustos sabahına kadar geçen sürede yaşanan gelişmeler ve alınan kararlar, kazanılan zaferin son safhasını daha iyi anlayabilmek için önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Taarruz, Kurtuluş Savaşı, Hazırlık

* *Uşak Üniversitesi, Okutman.* e-mail: murat.soysal@usak.edu.tr

**A DAY FROM THE DARKNESS TO THE DAYLIGHT:
THE DAIRY OF 25TH -26TH AUGUST 1922**

ABSTRACT

Undoubtedly, one of the most important steps of the Independence War is the Grand Attack. By the Battle of Sakarya the attacking strength of Greek Force had decreased and the next step was to beat the Greek troops back out of Anatolia. According to Commander Mustafa Kemal, the grand attack should have been a strategic assault and in order to achieve this, the forces should have kept their logistics and preparations secret. Within this framework, the army had carried the headquarters from Akşehir to Şuhut first (24th of August), and then to Kocatepe (26th of August) as the final destination where the war was going to be governed. The Grand Attack started by the artillery fire at 5:30 am on 26th of August. The period between the end of the preparations (25th of August) and the moment when the order of “fire” was given (26th of August-morning) is very important to gain a deep understanding of this war process.

Key Words: Great Offensive, War of Independence, Preparation

GİRİŞ

Bildirinin başlığı olan “*Karanlıktan Aydınlığa Bir Gün: 25-26 Ağustos 1922'nin Güncesi*” iki anlamda kullanılmıştır. Birinci anlamda kast edilmek istenen 25 Ağustos'u 26 Ağustos sabahına bağlayan gecedir, yani o günün sabaha çıkışıdır. Ama asıl vurgulanmak istenen Türk ulusunun karanlıktan aydınlığa çıkışıdır. Aynı zaman da kaderiyle ilgili de bir başlangıçtır. İşgal yıllarının biteceği ve kurtuluşun yaşanacağı bir sürecin ilk evresidir.

Yunanlılar Büyük Taarruza kadar hem büyük Yunan ülküsünü hem de İstanbul Hükümetinin imzalamış olduğu Sevri Anlaşması kabul ettirmek gayesiyle İtilaf Devletleri, özellikle İngiltere'nin desteğini alarak bir biri ardına üç büyük saldırıda bulundular. İlk iki saldırı ile Yunanlılar ancak İnönü önlerine kadar gelebildiler, ancak 10 Temmuz 1921'de başlayan ve bütün gücünü kullanarak harekete geçen Yunanlılar üçüncü saldırısında daha fazla etkili oldular.¹ Türk ordusu, Yunanlıların bütün cephelerde saldırıya geçmesiyle 25 Temmuz 1921'de Sakarya'nın doğusuna çekilmiştir.

Yunanlıların bu düşünce ve faaliyetleri karşısında Mustafa Kemal Paşa, 5 Ağustos 1921'de TBMM Hükümeti tarafından kabul edilen kanunla ve geniş yetkilerle üç ay süre ile Türk ordusunun sorumluluğunu üstüne alarak Başkomutanlık görevine getirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu yetkilere dayanarak 7-8 Ağustos 1921'de “Tekâlif-i Milliye Emirleri”ni yayınlayarak orduyu personel, silah ve araç - gereç bakımından güçlendirmeye çalışmıştır.²

13 Ağustos 1922 tarihinde tekrardan harekete geçen Yunan Ordusu, Türk ordusunun şiddetli mukavemetiyle karşılaşmış ve 13 Eylül'de Sakarya'dan geriye çekilmek zorunda kalmıştır. 23 Ağustos-13 Eylül 1921 tarihleri arasında 22 gün ve gece süren Sakarya Meydan Muharebesi sonrası elde edilen başarı hem Ankara'yı hem de Atina'yı iç ve dış politikaları açısından etkileyecektir. Özellikle Türk kuvvetlerinin önemsendiği buna karşılık Yunanlıların birçok yönden yetersizliği ortaya çıkmıştır. Yunanistan'da hem ordu içinde, hem de siyasi ortamda gergin bir süreç yaşanacaktır.³

1 Ahmet Avanas, “Büyük Taarruz ve Konya”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 1, Kasım 1994, s. 245.

2 Celal Erikan, **Komutan Atatürk**, C I-II, Türkiye İş bankası Kültür Yay., İstanbul, 2001, s. 512-517.

3 M. Murat Hatipoğlu, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara, 1988, s. 129-131.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde kazanılan zaferden sonra Yunan ordusunun planları bozulmuş ve bu başarının devamının getirilmesi ve kurtuluş mücadelesinde sonuca ulaşılabilmesi için harekete geçilmiştir.

Yunanlıların Sakarya yenilgisi ile bozulan morallerinin yerine gelmesini ve toparlanmalarını engellemek amacıyla 1922 kışından önce bir taarruz yapılmasının komuta heyeti tarafından düşünüldüğü bilinmektedir. Bu düşünce doğrultusunda bir taarruz planı hazırlanmıştır. Gizliliği sağlamak için bu plana "Sad Planı" adı verilmiştir. "Sad" bir şifreydi ve Sandıklı'nın ilk harfi olarak düşünülmüştü. Plana göre, Eskişehir-Afyonkarahisar hattının doğusundaki Yunan ordusu, iki kolordu ile cepheye tutulacaktı. On piyade ve üç süvari tümeni bulunan Ali İhsan Paşa komutasındaki Birinci Ordu ile Afyonkarahisar-Uşak hattına doğru taarruz edilecekti. Böylece Yunan ordusunun Eskişehir-Afyonkarahisar demiryolundan yararlanamaması ve İzmir'e ulaşılmasının engellenmesi amaçlanıyordu.⁴

Yapılan bu plan 1921 yılının Ekim-Kasım aylarında uygulanmak isteniyordu. Bu doğrultuda Genelkurmay Başkanlığı tarafından Batı Cephesi Komutanlığına 15 Ekim 1921'de verilen bir direktif ile hazırlıklarının kısa zamanda tamamlanması isteniyordu.⁵ Ancak taarruzun kıştan önce yapılıp bitirilmesi bir takım nedenlerle hayata geçirilemedi ve taarruz ertesi yıla kaldı. Sad planı için yapılan tüm hazırlıklar, 1922 Ağustosunda yapılacak büyük taarruzun esasını oluşturması ve kazanılması açısından önemli olmuştur.⁶

Taarruz Kararı

Mustafa Kemal, Büyük Taarruz'a 1922 Haziranında karar vermişti ve bu kararını yalnızca Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa ile paylaşmıştı.

Meclis Mustafa Kemal Paşa'nın başkumandanlık yetkilerini tekrardan uzatmıştı.⁷ Bu alınan kararlar birlikte Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş savaşının

4 Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983, s. 367-368

5 **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, C II, 6. Kısım, I. Kitap, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1967, s. 50-51.

6 Ayfer Özçelik, "Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", **Büyük Taarruz Yetmişinci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 101.

7 Kemal Atatürk, **Nutuk**, (Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2006.

sonuna kadar yapılacak mücadelenin başında Başkumandan sıfatıyla yer alacaktır. Bu arada ordunun diğer komuta kademelerinde de bir takım değişiklikler yapılmış ve bu şekilde Büyük Taarruz öncesi askeri yapı şekillenmiştir.

Büyük Taarruzdan önce Batı Cephesi'nde 19 piyade, 5 süvari tümeni ve bazı müstakil alay ve taburlardan bir ordu teşkilatı oluşturuldu. Bunlar 5 kolordudan kurulu 2 ordu, 3 tümenli bir süvari kolordusu, 2 müstakil süvari tümeni ve bir de Kocaeli grubu şeklinde düzenlendi. Bütün bu kuvvetler Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın emrine verildi. Askeri kuvvetler sadece bununla sınırlı kalmamış kıyı gözetleme müfrezeleri ile daire ve müesseselerde çalıştırılan Askerler, Genelkurmay, Millî Müdafaa ve Millet Meclisi muhafız birlikleri dahi cepheye gönderilmiştir. Tecil olan bütün eratlar görece çağrıldığı gibi 1899, 1900, 1901 doğumlularda silahaltına alınmıştır.⁸

Türk ordusunun plânı, ana kuvvetlerini düşman cephesinin bir kanadında ve mümkün olduğu kadar dış kanadında toplayarak, bir imha muharebesi gerçekleştirmektir. Bunun için, Türk ordusunun ana kuvvetlerini Yunanlıların Afyonkarahisar yakınlarında bulunan sağ kanat grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına toplaması gerekiyordu. Çünkü Yunanlıların en hassas ve önemli noktasının burası olduğu biliniyordu. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu kanadından vurmakla mümkündür olacaktır.⁹

Bu plân doğrultusunda Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa cephede bizzat incelemelerde bulunmuşlardır. Bu çalışmalar sonucunda Türk ordusunun hareket ve taarruz planı tespit edilmiş ve Bu plân doğrultusunda hemen taarruz hazırlıklarına başlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa taarruz hazırlıklarını incelemek amacıyla 26 Mart 1922'de Emirdağ'a gelmiştir. Buradaki birlikleri denetledikten sonra, 28 Mart'ta Bolvadin'de ve Aziziye'de İsmet Paşa ile Taarruz planı konusunda görüşmelerde bulunmuştur.¹⁰ Buradan 30 Mart'ta Çay İstasyonuna gidecek olan Mustafa Kemal Paşa burada 11. Kolordunun ve 1 Nisanda ise Iğında Süvari Kolordusunun büyük teftişini yapmıştır.¹¹

8 Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, C 3, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1967, s. 559.

9 **Nutuk**, s. 453-454.

10 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 30 Ekim 1918-11 Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1970, s. 177.

11 Aydemir, **a.g.e.**, s. 566,

1-4 Nisan 1922 tarihleri arasında Akşehir üzerinden Konya'ya gelen Atatürk, hazırlık ve ikmal çalışmalarını gözden geçirmiştir. Türk kuvvetleri düşmanın en zayıf olduğu Afyonkarahisar civarındaki sağ kanadının güneyinde ve Akarçay-Dumlupınar çizgisine kadar uzanan bölgelerde toplanmaya çalışıyordu. Çünkü en kesin ve yıkıcı darbenin bu kanattan vurulacağı düşünülmekteydi.¹² Bu karar ve taarruzun yapılacağı tarih o kadar gizli tutuluyordu ki, cephenin son durumunu teftiş etmek isteyen ve hazırlıkların ne seviyede olduğunu anlamak isteyen Mustafa Kemal Paşa, bu teftişini de saklı tutacaktır. Bu nedenle 21 Temmuz'da 1922'de batı cephesine gittiği anda, herkes onun kendisiyle görüşmek isteyen İngiliz Generali Townshend'le görüşmek üzere Ankara'dan Konya'ya gittiğini düşünüyordu fakat o önce 23 Temmuzda batı cephesi karargâhının bulunduğu Akşehir'e gitmiş ve burada İsmet Paşa ile savaş planı konusunda görüştüğünden sonra 24 Temmuz'da Konya'ya gelmiş ve General Townshend'le görüşmüştür.¹³

Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra Akşehir'e dönecek ve 28 Temmuz'da üst rütbeli komuta kademesiyle iki subay takımı arasındaki futbol maçını izleme bahanesiyle bir araya geldiler ve saldırı planı konusunda görüşmelerde bulundular.¹⁴ Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalarla birlikte taarruzun tarzı ve ayrıntılarını tespit ettikten sonra 1 Ağustosta Akşehir'e gelmiş olan Milli Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa ile de taarruz hazırlıkları konusunda görüşüp gerekli direktifleri verdikten sonra 4 Ağustosta Ankara'ya döndü.¹⁵ Mustafa Kemal Ankara'ya döndükten sonra Bakanlar Kurulunda önce yapılması planlanan taarruzun siyasi sebeplerini açıkladıktan hazırlıkların ve tertiplerin ayrıntılarını hükümete açıklamıştır.¹⁶ Rauf (Orbay) Bey başkanlığında toplanan hükümet, her türlü neticeyi göze alarak başkumandanın saldırı planını kabul edecektir.¹⁷ Bu

12 **Nutuk**, s. 453-454.

13 Selahattin Tansel, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı 1919-1922**, Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965. s.108. Bu arada Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık görevi yetkileri 20 Temmuz 1922'de Meclis tarafından süresiz olarak uzatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara, 1973, s. 557-559.

14 Andrew Mango, **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006, s. 397.

15 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978, s. 145.

16 Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a ,Lozan'dan Cumhuriyete**, C I-II, Temel Yay., İstanbul, 2002, s. 96.

17 Mango, **a.g.e.**, s. 397.

arada taarruz hazırlıkları için 600 bin liralık bir kaynak gerekliydi fakat lazım gelen bu kaynak Maliye Bakanlığından da temin edilemeyince Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle bizzat Osmanlı Bankası'nda muhafaza edilen parasından alınmış ve eksikler giderilmeye başlanmıştır.¹⁸

Yaşanan bu gelişmelerden sonra Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, saldırı hazırlıklarının yapılması için 6 Ağustos 1922'de ordu ve kolordu komutanlarına gizli emirler gönderdi.¹⁹ Mustafa Kemal Paşa ve tüm üst rütbedeki komutanlar bu yolculuklar ve toplantılar esnasında ihtiyatlı davranmıştır.²⁰

Büyük Taarruz Planı

Mustafa Kemal Paşa, taarruz planını uygulamak için Ankara'dan ayrılacaktır. Onun Ankara'dan ayrıldığını birkaç kişi dışında bilen olmamıştır. Bu kişilerde bildiklerini son derece gizli tutmuşlar ve hatta 21 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın Çankaya'da bir çay partisi tertiplemediğini gazeteler ve ajanslara bildirmişlerdi.²¹ Mustafa Kemal Paşa, gizli bir şekilde otomobiliyle Tuz çölü üzerinden Konya'ya gelmiş ve 20 Ağustos 1922'de Akşehir'de bulunan Batı cephesi karargâhına geçmiştir.²² Aynı gün, cephe kumandanı İsmet Paşa ile Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ile yaptığı bazı müzakereler ve tartışmalardan sonra taarruz günü kararlaştırılmıştır.²³ 20/21 Ağustos gecesi Batı Karargâhında Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak), Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü), Birinci Ordu Komutanı Nureddin ve İkinci ordu Komutanı Yakup Şevki (Su-

18 Kazım Özalp, **Milli Mücadele (1919-1922)**, TTK Yay., Ankara, 1998, s. 233.

19 Aydemir, **a.g.e.**, s. 569.

20 Yunan ve İngiliz casus teşkilatlarının bilgi alamaması için, Taarruz planı ve bunun için yapılan yolculuklar son derece gizli bir şekilde yapılmıştır. Özellikle bu dönemde Türkiye'de sıkı bir faaliyette bulunan Kara Cumbo (Black Jumbo) adı verilen İngiliz casus teşkilatı şaşırtacak şekilde gizli haber alabiliyordu. TBMM'deki gizli oturumundaki konuşmaları, Sakarya Savaşı günlerinde Türk Batı Cephesi Karargâhının bazı gizli planlarını, İngiliz Generali Harrington'a iletebilmişlerdi. Ayrıca Türk karargâhının emirlerini, günü gününe hatta saati saatine İngiliz işgal kumandanlığına ulaştırabilmişti. Fakat Taarruz planı, saldırıya hazır ol emirleri ve taarruz günü bir türlü bu teşkilat tarafından haber alınamamıştı. Kara Cumbo teşkilatı alınan tedbirler neticesinde gerekli yerlere bilgi aktaramamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1989, s. 331-332.

21 Tansel, **Atatürk...**, s. 109

22 Kocatürk, **a.g.e.**, s. 217. Aydemir, **a.g.e.**, s. 570.

23 Aydemir, **a.g.e.**, s. 570-571.

başı) ve Süvari Ordusu Komutanı Fahrettin) Altay Paşalarla bir toplantı yapan Mustafa Kemal Paşa, harita üzerinde taarruz hakkında bilgi verdikten sonra düşmana saldırı emri vermiştir.²⁴

Mustafa Kemal ve üst rütbedeki komutanlar yaptığı görüşmelerden sonra taarruz planı konusunda karara varılmıştır. Komuta kademesi ve karargâhın yer değişimleri yaşanırken taarruz birlikleri de son hazırlıklarını yapmaktaydı. Kesinleşen ve uygulamaya geçilen taarruz planı özetle şu şekildedir:²⁵

-Her seviyede asıl hedef, Yunan ordusunun imhasıdır.

-Ağırlık merkezi Afyon güney ve güneybatısında bulunacak, bu bölgeden asıl taarruz kuvveti olarak 1. Ordu taarruz edecek ve ardından 1 inci ordu 2. ve 4. Kolordularla takviye edilecek.

-Yunan mevzileri Kalecik Sivrisi ile Tınaz tepe arasından yarılacak ve yarmanın devamında kuzey yönünde taarruza devam edilecektir.

-2. Ordu tali taarruz kuvvetini oluşturacaktır. Bu ordunun görevi, Yunan ordusunun 2. ve 3. Kolorduları ile demiryolu kuzeyindeki iki tümeni taarruzla tespit edecek ve Yunan kuvvetlerinin Afyon-Eskişehir arasındaki irtibatını kesecek, bunun yanı sıra Yunan kuvvetleri doğru yönüne doğru taarruz ederse, birbiri gerisindeki mevzilerde zaman kazanma yoluna gidecektir.

-Denizli ve Sarayköy bölgesinde hazır bulunan süvari ve piyade kuvvetleri, ilk olarak bu civardaki Yunan kuvvetlerini tespit edecek ve aldatacak, sonrasında Eşme istikametinde taarruza geçecektir.

-Kocaeli grubunun görevi ise, bölgesindeki kuvvetleri tespit edecek ve Yunanlıların Marmara denizi irtibatını tehdit etmek olacaktır.

Taarruz Hazırlıklarının Başlaması

Taarruz planının gerçekleşmesi için hazırlıkların 25 Ağustos'a kadar tamamlanması gerekliydi ve bu nedenle de askeri kuvvetlerin plan dâhilinde taarruz bölgelerinde toplanmaları kararlaştırılmıştı. 6 Ağustos 1922'de Batı Cephesi Komutanının emri ile taarruz hazırlıkları başlamıştır. Ordu birliklerinin yakla-

24 Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 329; İsmet İnönü, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), C 1, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985. s. 285; **Nutuk**, s. 455; Tansel, **Mondros'tan...**, s. 150.

25 İsmet Görğülü, **Büyük Taarruz**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 17.

şık 100-150 km.lik bir yer değiştirme hareketi söz konusuydu. Kuvvetlerin gerekli yerlere nakillerinin gizli bir şekilde olmasına dikkat edilmeye çalışılmıştır.

Büyük Taarruz için Türk ordusunun yığınaklanmasının gizlilik içinde ve eksiksiz yapılabilmesi için bir takım önlemler alınmıştır. Ordu birliklerinin intikalleri gece yapılmış ve Yunan keşif uçaklarının bilgi edinmelerini önlemek amacıyla gündüzleri örtülü ve ağaçlık yerlerde konaklanmıştır. Alınan tedbirlerin haber alınan düşman taarruz hazırlıklarına karşı, müdafaa amacıyla yapıldığı duyurulmuştur.²⁶ Yürüyüş yollarında iz bırakmamaya özen gösterilmiştir. 1. Ordu bölgesinde topçu birliklerinin hareket alanında yayılması ve mevzilenmesi için ihtiyaç duyulan yollar yapılırken, Yunanlıların bu tarafta bir harekât yapılacağı hakkında dikkatini çekmemek için diğer bölgelerde de bu faaliyetler aynı şekilde yapılmış ve bu hazırlıkların düşman taarruzuna karşı yapıldığı hissi verilmiştir.²⁷ Düşman keşif uçaklarına karşı, çadırılı ordugâhlar keşiflere mani olacak şekilde müsait alanlardan yararlanılarak kurulmaya çalışılmış ve yine çadırların rengi de çevreye uygun olacak şekilde boyanmıştır. Hayvanlar, arabalar ve toplar bulunan alanlarda ya da ormanlar ve derin derin dereler içinde saklanmaya çalışılmıştır.²⁸ Ankara Hükümeti'nin taarruz konusunda kararlı olduğuna yönelik söylentiler çıkarıldı ve bunlar gazetelerde haber yapıldı. Anadolu'da isyan, karmaşa ve ihtilal varmış haberleri yayıldı.²⁹ Düşman casus teşkilatlarının faaliyetlerini engellemek için önlemler alınmış ve bu konuda tümen kumandanlarına emirler verilmiştir.³⁰ Büyük Taarruz günü yaklaşırken Yunanlıları şaşırtmak maksadıyla Yunan birliklerine gece baskınları yapılmış ve bu şekilde Taarruz alanına Türk birliklerinin daha rahat yaklaşması sağlanmıştır.³¹

Büyük Taarruzun yaklaştığı günlerde alınan tedbirler doğrultusunda Türk birlikleri asıl taarruz bölgelerinde toplanmaya başlanmıştır. Yunan ordusunun

26 Fahri Belen, **Büyük Türk Zaferi Afyondan İzmir'e**, Doğuş Matbaası, Ankara, 1962, s. 29.

27 Özçelik, **a.g.m.**, s. 110.

28 Selma Yel, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 20, s. 308.

29 Görgülü, **a.g.e.**, s. 19.

30 Yel, **a.g.e.**, s. 309-310.

31 Kocaeli Grubuna bağlı birlikler, 23/24 Ağustos 1922 gecesi Bileceğin doğusundaki Rumköy Harabesi bölgesindeki Yunan Taburuna baskın yapmış ve buradaki Yunan mevzileri ele geçirmiştir. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, C IV, Türk Tarih Kurumun Yay., Ankara, 1996, s. 593; **Türk İstiklal Harbi**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayını, C 2, 6. Kısım, 1. Kitap, Ankara, 1968, s. 37.

bu dönemde Yunan keşif uçakları Türk birliklerinin Afyonun güneyinde olduğunu tespit etmişlerdi.1. ve 4. Yunan tümenlerinin gözlemcileri taşıt ve piyadeleri görmüşlerdir. Tüm bu gelişmelerden kaygılanan Yunan 1. Ordu Komutanı Trikupis yaralıların Afyona taşınmasını istemiş ve yine taşıtların Afyon istasyonunda toplanmasını istemiştir.³² 23 Ağustosta bir Türk erinin kaçıışı ve bu erin Yunanlılar tarafından ele geçirilişi Yunanlıların Türk saldırısı hakkında bazı bilgiler edinmesine neden olmuştur. Türk kuvvetlerinin ileri yürüyüşleri ve Yunan mevzilerine karşı yığınak yaptığı, bir saldırıya geçebileceği Yunan birliklerine bildirilmiştir.³³ Her ne kadar bütün hazırlıklar ve ikmaller gayet gizli yapılmışsa da Yunan uçaklarının keşiflerine engel olunamamıştır. Bu nedenle, Kalecik ve Başağaç sahasında istihbaratı engellemek için Akarçay kuzeyinde ve Eskişehir mintikasında taarruz hazırlıklarına daha fazla önem veriliyormuş gibi yapıldı.³⁴ Yunan ordusu, tüm bu bilgi edinmelere rağmen taarruz bölgelerine Türk birliklerinin toplandığı öğrenilse de sayısının tam olarak ne kadar olduğu konusunda bilgi elde edilememiştir.

Taarruzdan önce Yunan ordusu bazı küçük değişiklikler dışında 1921 Temmuzundan beri elinde tutmakta olduğu orak biçimindeki cephe hala çakılı durumdaydı. Marmara denizindeki Gemlik'ten başlayan cephe Eskişehir-Ankara yolunu keserek güneydoğuya uzanan bir çizgiyi takip ederek Afyonkarahisar'ın güneyine kadar uzanıyordu. Afyonkarahisar'dan sonra cephe Menderes nehri kıyılarından batıya doğru Ege denizine kadar uzanmaktaydı.³⁵ Yunan ordusunun kuvvet konuş durumuna bakıldığında ise: Yunan Küçük Asya ordusu, Hacıanesti komutasındaki üç kolorduyla iki bağımsız tümen ve yedi bağımsız alaydan oluşmakla beraber karargâhları İzmir'deydi. General Trikupis komutasındaki 1. Kolordu Afyon'un güneyinde, General Sumalis (Soumilas) komutasındaki 3. Kolordu ise Seyitgazi'den Sakarya'ya kadar Eskişehir'in doğusunda mevzilenmişti. General Diyenis (Digenis) Komutasındaki 2. Kolordu, Döğer, Eğret, İhsaniye bölgesinde ihtiyatta tutulurken, bağımsız 11. Tümenleri, Türk Ordusunun Kocaeli grubu karşısında, diğer bağımsız tümenleriye Uşak'ın ba-

32 Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı 1919-1923**, Derlem Yay., İstanbul, 2010, s. 466.

33 Sarihan, **a.g.e.**, s. 593.

34 Yel, **a.g.e.**, s. 315.

35 Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, (Çev: Halim İnal), Ayraç Yay., Ankara, 2002, s. 406.

tısında yer almaktaydı. Bunun gerisinde de süvari tümenleri vardı. Yunan kolları dörder tümenden oluşmaktaydı.³⁶

Türk ordusunun yığınaklanma faaliyetleri 24 Ağustos gecesinde bitirildi. Başkomutan 24 Ağustos 1922'de Birinci Ordu karargâhına gelmiştir. 24 Ağustos 1922 saat 15.00'da Birinci Ordunun muharebe kademesi Şuhut'a nakledilmiş ve Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi karargâhları da saat 19.00'da Şuhut'a varmıştır. 25 Ağustos 1922'de saat 12.30'da, Batı Cephesi komutanı İsmet Paşa, Ordu komutanlarına 26 Ağustos sabahı için taarruz emri verdi.³⁷ Ayrıca Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle 25 Ağustos itibariyle tüm telsiz-telgraf haberleşmeleri yasaklandı ve böylece Anadolu ile dış dünya arasındaki bütün haberleşme kesilmiş oldu.³⁸

Büyük Taarruz Öncesi Son Durum

24 Ağustos gecesinden itibaren taarruz mevzilerine yerleşmeye başlayan birlikler 25 Ağustos gününü buldukları mevzilerde gizlenerek geçirmişlerdir. Kuvvetler 25 Ağustos günü hava karadıktan sonra yeniden harekâta başladılar.³⁹ Afyonun güneyinden itibaren Kaleciksisvrisi, Erkmén, Belen, Tınaz tepeler ile Kırcaaslan, Çiğiltepe Yunan kuvvetleri tarafından tahkim edilerek tutulmuştu. Yunan kuvvetleri tahkimat alanı bazı bölgelerde iki hatlı olmasına rağmen asıl muharebe alanının ilerisinden ileri karakolları olmadığından Türk keşif kolları Yunan asıl muharebe alanına kadar sokulmuşlardır.⁴⁰ Yunan birlikleri Ahur dağı'nın 15 km.lik bir kısmını boş bırakarak Toklusivirini topçu destekli bir alay tarafından tutmuş ve burada bir direnme noktası oluşturmuştu. Süvari birliği düşman gerilerine saldırma imkânlarını ararken Süvari kolordusu kumandanının yaptığı tetkikler neticesinde Ahır dağından Sincan ovasına giden bir patika

36 Yel, **a.g.m.**, s. 97-98. Ayrıca bu dönemde Yunan Ordu Komutasında bir değişiklik olmuş, Yunan Savunma Bakanlığı General Hacıanesti görevden alarak yerine General Nikolaos Trikoupis'i Küçük Asya Orduları Komutanlığı'na atanmıştır 22 Ağustos 1922'de atanan General Trikoupis, Küçük Asya Orduları Komutanlığına getirildiğini esir alındıktan sonra görüşme sırasında Mustafa Kemal Paşa'dan öğrenmiştir. Nikolaos Trikoupis, **General Trikoupis'in Hatıraları**, (Çev. Ahmet Angın), Kitapçılık Ltd Ş. Yay., İstanbul, 1967, s. 103.

37 **Türk İstiklal Harbi**, C 2, 6. Kısım, 2. Kitap, s. 52-53.

38 Lord Kinross, **Atatürk: Bir Milletten Yeni Doğu**, Sander Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 476.

39 Yel, **a.g.e.**, s. 317.

40 Görgülü, **a.g.e.**, s. 19-20.

olduğu öğrenildi. Bu bölgede bir Yunan süvari bölüğünün olduğu ve geceleri bu kuvvetin geriye çekildiği öğrenilince, süvari kolordusu Fahrettin Paşanın da teklifi üzerine 25-26 Ağustos gecesi Ahır dağı geçidinden Sincanlı ovasına geçirilmiştir.⁴¹ Süvari kolordusunun keşif kolları İzmir telgraf hatlarını kesmiş ve demiryollarının üzerine taş yığarak önemli bir hamlede bulunmuştur.⁴²

Yunan kuvvetlerinin mevzii Kaleciksivrisi, Erkmén, Belén, Tınaz tepelerinin bulunduğu 10 km.lik bir alandan yarılacaktı. Bu nedenle bu bölgeye bir tümen ihtiyatta olacak şekilde beş tümen tahsis edilmiştir. Topçu birliği öncelikle bu kuvvetlerin taarruzlarını destekleyecekti.⁴³ Birinci kolordunun 23. Tümeni Belén tepeye, 15. Tümen ise Tınaztepe'ye saldırırlardı. Belén ve Tınaz Tepe arasında 1,5 km sarp bir vadi vardı. Tümenlerin her birine 2.5-3 km kadar taarruz cephesi düşüyordu. Normal şartlarda bu mesafe az görülmektedir. Fakat Yunan mevzileri tahkim edilmiş sarp tepelerdi.⁴⁴ Bu tepeler yaklaşık 1500 metre olup Kocatepe'den daha alçak fakat daha dik tepelerdi. Saldırıya geçecek olan askerler dar vadilerden inmek ve Yunan mevzilerine tırmanmak zorundaydılar.⁴⁵ Bu nedenle yapılan taarruzun kuvvetli topçu desteğine ihtiyacı vardı. Batı Cephesi ağır topçu kuvveti bu nedenle 4 ağırlık merkezi oluşturmuştu: 1. ve 2. gruplar 4. Kolordu taarruz cephesini; 3. ve 4. gruplar ise 1. Kolordu taarruz cephesini ateş altına alacaklardı.⁴⁶ Yarma bölgesindeki dört tümende 48 hafif top bulunmaktaydı. Bu topçu birliklerini desteklemek için ikinci kolordudan 50 top getirilerek top mevcudu 98 olmuştur.⁴⁷ Ağır bataryalar için top başına 300, hafif bataryalar için de 400 atım cephane ayrılmıştı.⁴⁸

Verilen taarruz emrine göre 1. Ordunun tertibine bakıldığında ise; dört tümeden oluşan 4. Kolordu; Afyon'un güneyindeki kayalık sırtlar ile Kaleciksivrisi-Erkmen tepe hattına taarruz edecek, siklet merkezini ise iki tümeni

41 Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970, s. 331-332.

42 Fahrettin Altay, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi Yay., Ankara, 1949, s. 45-46.

43 Görgülü, **a.g.e.**, s. 20.

44 Aydemir, **a.g.e.**, s. 574.

45 Mango, **a.g.e.**, s. 398.

46 Selman Yaşar, "Büyük Taarruz'da Türk Topçusu", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C X, S 2, Ağustos 2008, s. 258.

47 Belén, **Büyük Türk Zaferi...**, s. 29.

48 Yaşar, **a.g.m.**, s. 258.

ile Erkmen tepe istikametinde oluşturmuştı. 4. Kolordu Akarçay ile Çobanoğlu-Kelebek mezarı hattı arasındaki düşman cephesine taarruz edecekti. Yine 4 tümenli 1. Kolordu; birer tümeni ile Belen, Tınaz, Kırcaaslan, Çiğil tepeye taarruz edecekti. Süvari kolordusu ise; sahra toplarını tekerli vasıtalarını bırakarak düşmanın boş bıraktığı dağ geçidinden geçip onun gerilerine saldıracaktı. 2. Kolordu; Şuhut-sandıklı bölgesinde Batı cephesi ihtiyatı, 6. Tümen; Toklusivrisi karşısında, ordunun sol yanını koruyacaktı.⁴⁹ Cephe taarruzunda 2. Ordu, Porsuk müfrezesi ve 41. Tümenle Eskişehir'in doğusunda (Bozdağ-Hamidiye-Seyitgazi) mevziinde bulunan 3. Yunan kolordusunu, üç piyade ve bir süvari tümeninden oluşan birlikleriyle de Afyon'un kuzeyinde bulunan beş Yunan tümenini taarruzla tespit edecekti.⁵⁰ Yunan ihtiyat grupları geniş bir hatta gözlenecek ve ihtiyat gruplarının hareket ettiği tespit edilir edilmez ordu merkezine haber verilecekti. Ordu topçu taburu ile makinalı tüfek bölükleri ise ihtiyat grupları olarak Bayat'ta tutulacaktı.⁵¹ Kocaeli grubu, karşısındaki Yunan kuvvetlerini tespit etmek üzere, özellikle Göksu ve Karasu vadileri arasında taarruz faaliyetlerinde bulunacaktır.⁵²

Batı cephesi Komutanlığının taarruz emri sonrasında ordu birlikleri gerekli tertipleri yerine getirebilmek için son hazırlıklar için harekete geçmiştir. Bu arada Yunan ordusunda da 25 Ağustos günü bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Yunan umumi karargâhı İzmir'de olmasına rağmen Hacıanesti kendisine karşı sorumlu olarak birinci ve ikinci olarak kuvvetleri ayırmıştı. Sadece Başkomutanlık Karargâhıyla iletişim kurulamaması halinde bu bölgenin komutanlığını 1. Kolordu Komutanı Trikupis üzerine alacaktı.⁵³ 25 Ağustos akşamı Afyon'u savunmaya memur Yunan karargâhında bir balo tertip edilmişti. Yunan uçak keşifleri ve casus raporlarıyla General Trikupis daha önce Başkomutanlık karargâhından aldığı yetkiyle 30.000 kadar tahmin edilen bir Türk kuvvetinin Afyon'un güneyinde toplandığını haber almış ve bu bilgilerden hareketle Eğret'te bulunan 7.

49 Fahri Aykut, "İstiklal Savaşında Dördüncü Kolordu", **97 Sayılı Askeri Mecmua Tarih Kısmı**,Yıl:9, S 38, Askeri Matbaa Basımı, İstanbul, 1935, s. 211-213 ; Görgülü, **a.g.e.**, s. 20.

50 Belen, **Büyük Türk Zaferi...**, s. 27.

51 Yel, **a.g.e.**, s. 317.

52 **Türk İstiklal Harbi**, C 2, 6. Kısım, 2.Kitap, s. 52-53

53 Smith, **a.g.e.**, s. 407.

Yunan Tümeni'ni Balmahmut doğrultusunda yürüyüşe geçirmişti.⁵⁴ Trikopis'in aldığı bu önlem yetersiz görünmekteydi. Çünkü Yedinci tümenin güneye kaydırılmasıyla Türk kuvvetleri üç tümen ve iki müstakil alay ile karşılaşılacaktı. Geniş olan bir cephenin bu kadar az kuvvetle savunulması yeterli olmayacaktı.

Trikopis'in yaptığı bu yetersiz hamle aslında herhangi bir Taarruzun kendisi tarafından beklenmediğini de açıklamaktadır. Stratejik olarak büyük taarruzun başlayacağı bölge iyi seçilmişti. Bu şekilde Yunan ordusuna karşı taktiksel bir üstünlük de sağlanmıştı. Yunan ordu komutası kuzeyde Eğret, İhsaniye bölgesindeki 2.Yunan Kolordusunu, güneyde bulunan 1. Ordu karşısına getirdiği takdirde büyük taarruzda Yunan mevzilerini yarmak güç belki de imkânsız hale gelecekti.⁵⁵ Yunan ordu kademesi böyle bir karar olsa dahi bu sevkியatın kısa sürede olamayacağı hatta günler alabilecekti.

25 Ağustos 1922 günü Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Komutanlığı karargâhları, muharebe kademeleri ile Kocatepe güneybatı yamaçlarındaki çadırılı ordugâha yerleştiler.⁵⁶ Fevzi Paşa 25 Ağustos sabahı sonraki gün yapılacak olan taarruz için yapılacak alanı gezmiş ve gerekli son emirleri vermiştir.⁵⁷ Batı cephesi komutanı İsmet Paşa kıtaatların yerinde olup olmadığını ve son durumları saati saatine kontrol ederek herhangi bir olumsuz durumun yaşanmasına mahal vermek istemiyordu.⁵⁸ Akşam saatlerinde Mustafa Kemal, İsmet ve Fevzi Paşalar, çadırılı ordugâh önünde bir portatif masa etrafında toplanarak saldırı için birliklerden gelen hazırlık raporlarını gözden geçirdiler.⁵⁹ 25 Ağustos saat 22.00'da bütün tertipler alınarak ordu birlikleri hücum çıkış yerlerine ulaşılar.

Bu esnada cephedeki son kuvvet durumuna bakıldığında; Türk ordusu: 8658 subay, 199.28367.874 hayvan, 100.353 tüfek, 2025 hafif makineli tüfek, 839 ağır makineli tüfek, 323 top, 198 kamyon, 33 otomobil, 10 uçak iken Yunan ordusu: 6565 subay, 218.432 er, 63.721 hizmet hayvanı, 90.000 tüfek, 3139 hafif, 1280 ağır makineli tüfek, 418 top, 4036 kamyon, 1776 otomobil, 50 uçaktan

54 Aslan Tufan Yazman, **Dumlupınar'dan İzmir'e Esen Kasırga (Günü Gününe Büyük Taarruz)**, Yörük Basımevi, İstanbul, 1971, s. 15-16.

55 Görgülü, **a.g.e.**, s. 21.

56 **Türk İstiklal Harbi**, C 2, 6. Kısım, 2.Kitap, s. 54.

57 Aydemir, **a.g.e.**, s. 573; Sarıhan, **a.g.e.**, s. 596.

58 İnönü, **a.g.e.**, s. 287.

59 Sarıhan, **a.g.e.**, s. 596; Aydemir, **a.g.e.**, s. 573.

ibaretti.⁶⁰ Askeri kuvvetler eşit olmamakla beraber Yunan ordusunun lehine bir üstünlük söz konusuydu. Her ne kadar kuvvetler arasında bir eşitsizlik olsa da Türk ordusunun tecrübeli kumandanlara sahip olması, askerlerin maddi manevi taarruza hazırlıklı olması çok etkili bir durumdu. Yunan ordusu, taarruza karşı hazırlıksız olması, başkomutanlık karargâhının uzaklığı ve gayesiz bir çaba içinde oldukları düşüncelerinin yaygınlığı sebebiyle moralsiz bir durumdaydılar.⁶¹

Büyük Taarruz

Gece yarısına doğru bütün birlikler, yerlerinde ve vazifelerine hazır olduklarına dair raporlarını bildirdiler.⁶² Öte yandan Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa 25/26 gecesini icra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey'e ve Adnan Bey'e 26 Ağustos Cumartesi günü taarruzun başlayacağını bir şifre ile bildirdi.⁶³

26 Ağustos sabahı saat: 3.00 civarında gün doğuşuna bir saat kala, Mustafa Kemal Paşa ve diğer komutanlar bir dizi erin el fenerleri ile aydınlattığı yoldan atlarıyla Kocatepe'ye doğru ilerledi. Mustafa Kemal Paşa, bütün generallere birliklerini cephe hattından yönetmelerini emretmişti. Kendisi yanında Fevzi, İsmet, Nurettin Paşalarla birlikte birkaç saat sonra başlayacak olan taarruzu gözetleyeceği tepeye vardılar.⁶⁴ Bu saatlerde Türk birlikleri, bazı yerlerde Yunan kuvvetlerine 400 metreye kadar yaklaşmış bulunuyor ve saldırı için verilecek emri bekliyordu.⁶⁵

26 Ağustos 1922 sabahı tan yeri ağarırken Kocatepe yamaçlarında mevzilenmiş topçulara ateş emri ulaşmıştır.⁶⁶ Topçu ateşi, saat 04.30'da başlaması gerekirken, sis fazla olduğundan ateş saat 05.00'da bütün cephede birden başla-

60 Özden Çalhan, "Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması", **Büyük Taarruz Yetmişinci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 77-78

61 Yunan askerlerinin, taarruzun başlamasına saatler kala nasıl bir manevi durumun içinde olduğu Yunan tarihçilerin yazdıklarından ve o dönemde savaş alanında bulunan bazı erlerin anılarından anlaşılmaktadır. ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem, **a.g.e.**, s. 466-469

62 Aydemir, **a.g.e.**, s. 573-574.

63 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre:1, C 3, Celse:2 26.8.1338(1922) s. 710-711, Türkiye İş bankası Yayınları, 1985, Ankara; **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 60, Belge:1367, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966; Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya...**, s. 151

64 Aydemir, **a.g.e.**, s. 574, Kinross, **a.g.e.**, s. 477.

65 Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya...**, s. 152.

66 Asım Gündüz, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 154

dı ve ateşini Yunan esas mevzileri olan Kaleciksivrisi-Erkmentepesi-Tınaztepe-Beltepe'ler üzerinde topladı. Ağır topçunun ateş tanzimi 05.25'te bitmiş ve sonrasında saat 05.35'de ise on dakika süren tahrip ve arkasından imha ateşine başlanmıştır. Tahrip ateşinin açılmasıyla bütün cephede piyadeler taarruza geçmiştir.⁶⁷ 05.30'da Türk birliklerinin ilk olarak ele geçirdiği bölge 4. Kolordunun 5. Kafkas Tümeni tarafından Kaleciksivrisi ile bunun batısındaki mevziler olmuştur.⁶⁸ Taarruzun devamında Yunanlılar bir seneden beri tahkim etmekte oldukları müstahkem mevzilerden atılmaya başlanacaktır.

67 **Türk İstiklal Harbi**, C 2, 6. Kısım, 2.Kitap, s. 89 ; Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya...**, s. 153.

68 Aydemir, **a.g.e.**, s. 575.

SONUÇ

Türk Milli Mücadelesi aşama aşama gerçekleştirilmiş tarihsel bir süreçtir. Büyük Taarruz bu sürecin son aşamasını teşkil etmiştir. Yaklaşık bir yıl kadar süren hazırlıkların askeri sonucu yaklaşık on beş gün içerisinde elde edilmiştir. Siyasal sonuçları ise Lozan'da gündeme gelecekti.

Büyük Taarruz ile ilgili bir değerlendirme yapıldığında; kararlılık ve gizliliğin ön plana çıktığı görülür. Kararlılık ve gizlilik Büyük Taarruzun hazırlık evresinden başlayarak, harekâtın başladığı güne kadar hemen her hamlede kendini göstermiştir. Bu kararlılık ve gizliliğin had safhaya ulaştığı an ise 25-26 Ağustos gecesidir. Harekâtın başlamasıyla giz perdesi ortadan kalkmış, kararlılık varlığını devam ettirmiş ve Anadolu işgalden kurtarılmıştır.

KAYNAKÇA

Altay, Fahrettin, **İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu**, İnsel Kitabevi Yay., Ankara, 1949.

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, (Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara, 2006.

Avanas, Ahmet, “Büyük Taarruz ve Konya”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 1, Kasım 1994.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam**, C 3, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1967.

Aykut, Fahri, “İstiklal Savaşında Dördüncü Kolordu”, **97 Sayılı Askeri Mecmua Tarih Kısmı**, Yıl:9, S 38, Askeri Matbaa Basımı, İstanbul, 1935.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı (Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle)**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Belen, Fahri, **Büyük Türk Zaferi Afyondan İzmir’e**, Doğu Matbaası, Ankara, 1962.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a, Lozan’dan Cumhuriyete**, C I-II, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

Çalhan, Özden, “Büyük Taarruz Öncesi Askeri Faaliyetler ve Taarruz Planının Hazırlanması”, **Büyük Taarruz Yetmişinci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 69-79.

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekâtı 1919-1923**, Derlem Yayınları, İstanbul, 2010.

Erikan, Celal, **Komutan Atatürk**, C I-II, Türkiye İş bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Görgülü, İsmet, **Büyük Taarruz**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992.

Gündüz, Asım, **Hatıralarım**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S 60, Belge:1367, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.

Hatipoğlu, M. Murat, **Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, (Yay. Haz. Sabahattin Selek), C 1, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985.

Kinross, Lord, **Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Sander Kitabevi, İstanbul, 1966.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.

Mango, Andrew, **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2006.

Özalp, Kazım, **Milli Mücadele (1919-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Özçelik, Ayfer, "Büyük Taarruz'a Hazırlık (Sad Taarruz Planı Tasarısı)", **Büyük Taarruz Yetmişinci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1992, s. 97-101.

Radikal, "Büyük Taarruz'a gizli hazırlık", 30 Ağustos 2003, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=87049>

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü (Açıklamalı Kronoloji)**, Türk Tarih Kurumun Yayınları, C IV, Ankara, 1996.

Yel, Selma, **Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri**, AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Smith, Michael Llewellyn, **Yunan Düşü**, (Çev: Halim İnal), Ayraç Yayınları, Ankara, 2002.

Şimşir, N. Bilal, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922)**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1989.

Tansel, Selahattin, **Atatürk ve Kurtuluş Savaşı 1919-1922**, Türkiye Vakıflar Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.

Tansel Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1978.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, C 3, Celse:2, 26.8.1338(1922), Türkiye İş bankası Yayınları, 1985.

Trikupis, Nikolaos, **General Trikupis'in Hatıraları**, (Çev. Ahmet Angın), Kitapçılık Ltd Ş. Yay., İstanbul, 1967.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), C II, 6. Kısım, I. Kitap, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1967.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, C II, 6. Kısım, I. Kitap, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Ankara, 1967.

Yaşar, Selman, “Büyük Taarruz’da Türk Topçusu”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C X, S 2, Ağustos 2008, s.254-262.

Yazman Aslan Tufan, **Dumlupınar’dan İzmir’e Esen Kasırga (Günü Gününe Büyük Taarruz)**, Yörük Basımevi, İstanbul, 1971.

Yel, Selma, “İstiklal Savaşı’nda Büyük Taarruz’un Tarihi ve Savaş Planı’nın Tespiti”, **Milli Mücadele ve Büyük Taarruzda Afyonkarahisar**, (Edt: Hasan Babacan), Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyonkarahisar, 2010.

BİR İNGİLİZ SUBAYIN GÖZÜNDEN İZMİR'İN İŞGALİ VE YAŞANANLAR

Buğra İNAL*

ÖZET

İzmir'in işgali, Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan işgal hareketleri içerisinde ayrı bir konuma sahiptir. Gerek İzmir'in nüfus ve tarih itibariyle bir Türk şehri olması gerekse işgalin Yunanlılar tarafından zalimane bir şekilde gerçekleştirilmesi, Türk milletinin tepkisini çekmiş ve silahlı mücadelenin başlamasında önemli bir etken olmuştur. İzmir'in işgaline yönelik ülke genelinde başlayan protesto mitingleri, halkın Milli Mücadeleye olan desteğini artırmıştır.

Milli Mücadelenin önemli dönemeçlerinden biri olan İzmir'in İşgali, gerek Türk tarihi gerekse dünya tarihi açısından pek çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu önemi nedeniyle İzmir'in İşgali, işgal sırasında yaşananlar ve sonrasında ki gelişmeler pek çok akademik çalışmaya konu olmuştur.

Çalışmamızda, İzmir'in işgali öncesinde İngiliz hükümeti tarafından İzmir'e Bölge Kontrol Subayı olarak gönderilen Yarbay Ian Smith tarafından kaleme alınan 24 Mayıs 1919 tarihli ve 4114-"I" numaralı raporu esas alınmıştır. Rapor, İstanbul'daki İngiliz İstihbarat Servisi'ne hitaben yazılmış olup, halen İngiliz Ulusal Arşivi'nde bulunmaktadır. İzmir'in işgali sırasında ve sonrasında görevi gereği pek çok olayı ve yazışmaları yakından gören Yarbay Ian Smith'in raporu, İzmir'in işgaline ilişkin birinci elden bir kaynak durumundadır. Çalışmamızda raporda yer alan bilgiler, ikinci elden diğer kaynaklardaki bilgilerle kıyaslanarak, farklı, eksik veya yanlış bilgiler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İzmir'in İşgali, Ian Smith, Milli Mücadele, Yunan Ordusu.

* Uzman. Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. Uşak Bireylül Ortaokulu İngilizce Öğretmeni, bugra_inal@hotmail.com.

THE OCCUPATION OF SMYRNA AND THE HAPPENINGS IN THE EYES OF A BRITISH OFFICER

ABSTRACT

The occupation of Smyrna has a separate position within all the other occupation movements which started after the Mudros Armistice. Smyrna's being a Turkish city with its history and population and having occupied by Greek forces cruelly; both made the Turks react that situation and start an armed struggle. The protest meetings which had been organised through the country against Greek occupation raised the nation's support to the National Struggle.

The occupation of Smyrna, one of the milestones of National Struggle, prompted crucial outcomes both for Turkish history and universal one. For that reason, the occupation of Smyrna, the events experienced during the occupancy and the developments seen afterwards has come up for numerous academic researches.

In our study, the report which was numbered 4114-I and dated 24/5/1919 and which was written by Ian Smith who had been sent by the British Government as a District Control Officer to the Smyrna beforehand has been handled. That report was addressed to the British High Commissioner that located in Istanbul and can still be reached in British Archives.

Lieutenant Colonel Ian Smith had witnessed many events and correspondences during and after the occupation. So, his report is regarded as a first-hand source for Smyrna's occupancy.

It is also aimed to compare the information given in the report and other second-hand sources which handle the subject of Smyrna's occupancy. By that way, the mistakes or missing information is going to be tried to be revealed.

Key Words: Occupation of Smyrna, Ian Smith, National Struggle, Greek Army.

A. Yarbay Ian M. Smith

Yarbay Ian Smith, savaş öncesi İngiltere'nin İstanbul Kara Ataşeliği'ne¹ atanarak Türk topraklarına ayak basmıştır. Ardından İzmir Konsolos Yardımcılığı görevine getirilen Smith² aynı zamanda İngiliz Karadeniz Orduları Komutanı General Milne'nin İzmir'deki temsilcisi³ olmuş ve bu görevini yürütmek üzere 1919 yılı Ocak ayında İzmir'e gelmiştir.⁴ Yunanlıların İzmir'i işgali öncesinde ise İtilaf Devletlerinin Akdeniz Filo Komutanı Amiral Calthorpe'un emrinde Bölge Kontrol Subayı⁵ olarak hizmette bulunmuştur. Ian Smith, İzmir ve civarındaki gelişmeleri takip etmek, mülki amirler ile bölgede itilaf devletleri adına tek yetkili olan Amiral Calthorpe arasındaki iletişimi sağlamak gibi önemli görevleri üstlenmiştir.⁶

Ian Smith aynı zamanda İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali olayının ne-reye varacağı konusunu araştırmak üzere Amiral Calthorpe'un emriyle kurulan bir bilirkişi komisyonun⁷ üyeliğini de yapmış ve bu komisyonun hazırladığı, o dönem için ses getiren “*Eğer yeni bir harp isteniyorsa gidilen yol tamamıyla oraya çıkar.*” şeklindeki raporun altına imzasını koymuştur.⁸

1 Isaiah Friedman, *British Miscalculations: The Rise of Muslim Nationalism 1918–1925* adlı eserinde Ian Smith için “*Askeri Ateşe*” ifadesini kullanmıştır. (bkz. Isaiah Friedman, **British Miscalculations: The Rise of Muslim Nationalism 1918–1925**, Transaction Publishers, New Jersey, 2012, s. 213)

2 Türkmen Parlak, **İşgalden Kurtuluşa “1” Yunan Ege'ye Nasıl Geldi**, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, 1982, s. 323.

3 Gotthard Jaescke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1986, s. 65. (Ian Smith'in İngiltere'nin Karadeniz Ordusunu temsil eden bir subay olduğu Paul G. Halpern'in *The Mediterranean Fleet 1919–1929* adlı eserinde de vurgulanmıştır. Bkz. Paul G. Halpern, **The Mediterranean Fleet 1919–1929**, Ashgate Publishing, 2011, s. 73–74.)

4 Halil İbrahim Yıldırım, **Bir Kara Gün İzmir'in İşgali**, 15 Ağustos 2012, <http://beydegirmeni.blogspot.com/2009/09/bir-kara-gun-izmirin-issgali.html>.

5 Ian Smith'in Bölge Kontrol Subayı olarak görev yaptığı değişik kaynaklar tarafından da doğrulanmaktadır.(bkz. Briton Cooper Busch, **Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia 1918–1923**, Suny Press, 1976, s. 98.)

6 Jaescke, **a.g.e.**, s. 66.

7 Jaescke, **a.g.e.**, s. 265.

8 Jaescke, **a.g.e.**, s. 69.

Yarbay Smith, Amiral Calthorpe'un İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini bildiren ilk notasını 14 Mayıs günü sabahı Ali Nadir Paşa'ya⁹ ikinci notasını da aynı günün akşamı Vali İzzet Bey'e iletmekle görevli subaydır.

İzmir'de yaşanan işgal hareketinin hemen akabinde, 19 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla dikkatlerini bir anda o bölgeye yönelten itilaf devletleri, özellikle de İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiserliği, bu durumdan tedirginlik duyarak Ian Smith'i Samsun ve Amasya'daki durumu incelemek üzere görevlendirmiştir. Ian Smith Batı Anadolu'daki görevini tamamladıktan sonra, 1-3 Temmuz 1919 tarihleri arasında Doğu Karadeniz gezisine çıkmış¹⁰ ve kendisinden istenildiği üzere bölgedeki durumu yansıtan bir rapor hazırlayarak,¹¹ 13 Temmuz 1919 günü Askeri Ateşe sıfatıyla Yüksek Komiserliğe sunmuştur.¹²

Ian Smith, Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye'den ayrılarak İngiliz Gizli Haber Alma Servisi'nin Midilli adasındaki karargâhına tayin edilmiş ve karargâh komutanı olarak vazifesini sürdürmüştür.¹³

B. Yarbay Ian M. Smith'in İzmir'in İşgaline Yönelik Raporu

1. Raporun İç ve Dış Tahlili

Milli Mücadele hareketinin başlamasında dönüm noktalarından biri olan İzmir'in işgali, değişik kaynaklardan farklı yönleriyle incelenmiştir. Bu bildiri- de, İngiliz Ordusunda görevli ve şehirde Bölge Kontrol Subayı olarak görev yapmış; aynı zamanda Müttefik Kuvvetlerin tam yetkiyle görevlendirdiği Yüksek

9 Jaescke, **a.g.e.**, s. 75.

10 Selçuk Ural, "Mütareke Dönemi'nde Pontus Devleti Kurmaya Yönelik Çalışmalar ve Alınan Karşı Önlemler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, S 27-28, Mayıs-Kasım 2001, s. 344.

11 Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2007, s. 148.

12 Salahi Ramadan Sonyel, **Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı: Yeni Belgelerle 1918-1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C 1, 2008, s. 300. (Bilal N. Şimşir, Ian Smith için İngiliz İstihbarat Subayı Yarbay Ian Smith ifadesini kullanmış ve 13 Temmuz'da Samsun ve Amasya dolayları hakkında hazırlanan raporun Amiral Calthorpe'a sunulduğunu belirtmiştir. (bkz. Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C 1, 1973, s. 35.)

13 Parlak, **a.g.e.**, s. 323

Komiser Amiral Calthorpe'un emrinde, işgal hareketinde bir fiil görev üstlenen Yarbay Ian Smith'in notlarına yer verilmiştir. Ian Smith'in 13 Mayıs 1919 günü öğleden sonra vuku bulan gelişmelerden başlayarak olayların yatışmaya başladığı 17 Mayıs tarihine kadar yaşananları anlattığı raporu, İngiltere Ulusal Arşivi (National Archives) bünyesindeki FO371/4231 adlı dosyada bulunmaktadır. Dosya numarasının başındaki "FO" ifadesi klasörün içinde yer alan belgelerin Dışişleri Bakanlığı tarafından tedarik edildiğinin göstergesidir. Raporun yazılış sebebi, Yüksek Komiser Amiral Calthorpe'un işgal sürecinde İzmir'de yaşananlarla ilgili İngiliz yetkililere bilgi vermek istemesidir. Belgenin ilk sayfasının sağ üst kısmında, raporun Birleşik Krallığın (İngiltere) Genelkurmay Başkanlığı İstanbul İstihbarat Servisi'ne (Yüksek Komiserlik) ithafen yazıldığını gösteren bir ifade vardır. Hemen altına da belge numarası olarak 4114 "I" not düşülmüştür. Rapor, günümüzde A4 olarak nitelendirilen bir boyutta sarı saman kâğıt üzerine daktilo ile İngilizce olarak yazılmıştır. Yanlış veya eksik yazılan bazı kelimelerin Ian Smith tarafından kendi el yazısı kullanılmak suretiyle düzeltilmiş olduğu görülmektedir. Her sayfanın üst kısmında yer alan sayfa numaraları dikkate alındığında raporun toplamda altı sayfa olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, belgeler incelendiğinde raporun üçüncü sayfasının eksik olduğu tespit edilmiştir. Raporun başlığında ise ilginç bir detay göze çarpmaktadır. Ian Smith, 15 Mayıs olması gereken işgal tarihini 15 Mart 1919 şeklinde kaleme almıştır. Raporu sonlandırırken ise bu hatasını telafi ederek 24 Mayıs 1919 tarihini raporun yazıldığı tarih olarak belgenin sol alt köşesine eklemiştir. Ian Smith, Yunanlıların İzmir'e asker çıkarılmalarını ve sonrasında yaşananları detaylı bir şekilde kaleme almış ve hazırladığı bu raporu İzmir Bölge Kontrol Subayı Ian M. Smith şeklinde imzalamıştır. Raporun Yüksek Komiser A. Calthorpe tarafından 15 Haziran 1919 tarihinde İstanbul'daki Yüksek Komiserliğe havale edildiğini gösterir 1006/M/1913A no'lu belge, yazılanların doğruluğunu ve güvenilirliğini yansıtmaktadır.

2. Raporun Tercümesi

İzmir'in Yunan Ordusu Tarafından İşgali 15 Mart¹⁴ 1919 13 Mayıs günü öğleden sonra, Tuğamiralın emirleri doğrultusunda "Iron Duke" adlı gemiye çıkarak, İzmir Körfezi'ne hâkim olan silahların ve bataryaların yerlerini gösteren bir listeyi ilgili rütbeliye (başkomutan) verdim. Bunların müttefik kuvvetler

14 "15 Mart" ifadesi belgenin orijinal halinde olduğu şekliyle alınmıştır.

tarafından işgal edilmesi, Yunan birliklerinin karaya çıkmaları için ön koşul olarak emredilmişti. 14 Mayıs sabahı, İzmir'deki Yüksek Komiser temsilcisi Bay Morgan ve ben, Vali ve Kolordu Komutanı'na Başkomutan tarafından yazılan ve Ateşkes Antlaşmasınının 7. Maddesi gereği tabyaların ve kalelerin öğleden sonra işgal edileceğini bildiren bir dizi mektup ilettik. Aynı zamanda 4 Türk yetkilisinin, müfrezelere eşlik etmeleri ve bataryalardaki askerlere durumu anlatıp gerekli emirleri vermeleri için görevlendirilmesini sağladık. Bu görüşmede Vali, makamının gerektirdiği nezaketi elden bırakmadan ve kendisini ziyarete gelmiş olan o bölgenin Türk muteberleri temsilcilerinin sorularına cevap yetiştirmeye çalışırken, ne gibi eylemlerin planlandığı ve müttefik kuvvetlerin ya da Yunanların karaya asker çıkarıp çıkarmayacakları hususunda bizden ısrarla bilgi almak istedi. Vali, müttefik devriyelerin sivil güçlerin düzeni sağlamalarına destek olmak ve halkın içini rahatlatmak için karaya çıkarılmasını istedi. Bu hususlar hakkında kendisine güvence vermek mümkün değildi. Öğleden sonra, Türk bataryaları önceden belirtildiği üzere İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan Deniz müfrezeleri tarafından işgal edildi.

O gün ve öncesinde halk, kısa süre içerisinde bazı şeylerin olacağını farkına varmıştı. Yunanlıların çoğu en sonunda dileklerinin gerçekleşeceği yönünde ümitlenirken, Türkler ise eğer asker karaya çıkacaksa, Yunanistan dışında ya Amerikan ya da diğer müttefik devletlerin askerleri olsun diye dua ediyordu. Düzensizlik ve karışıklık olmadı, sadece halk rıhtımın önünde toplanmaya başlamıştı. Aynı günün akşamı 14 Mayıs saat 10'da, Bay Morgan ve ben tekrar Konak'a giderek Vali ile Kolordu Komutanı'nı ziyaret ettik ve kendilerine Başkomutanın mektuplarını ilettik. Başkomutan mektubunda, şehrin 15 Mayıs sabahı saat 7'de Yunan birlikleri tarafından işgal edileceğini ve herhangi bir kargaşalığa yer verilmemesi hususunda gerekli önlemlerin alınmasını istendiğini bildirmekteydi. Her ne kadar bunun böyle olacağı önceden tahmin edildiyse de işgal haberinin resmen iletilmesi başta Vali olmak üzere tüm askeri yetkililerde ağır bir şok etkisi yarattı. Artık, Büyük Britanya ve müttefiklerinin adalet anlamında sağladıkları güvenin kaybolduğunun farkına varmışlardı. Milletler Cemiyeti ile Müttefiklerin "*özgürlük için savaşın fethetmek için değil*" prensibi artık hiçbir anlam ifade etmiyordu. Türkler, çekindikleri bir ırkın, kendilerine nefret besleyen ve ayrıca adalet ile tarafsızlığa önem vermeyen bir ırkın ellerine korunmasız bir şekilde bırakılmıştı.

Yetkililerin bu duyguları kesinlikle gerçeği yansıtıyordu. Hiç şüphe yok ki, yöredeki tüm Müslümanlar da aynı şeyi düşünmekteydi. Mektupta ilhak ile il-

gili herhangi bir ifadeye rastlanmadığını da özellikle belirttik. Fakat vilayetin durumu dikkate alınarak daha sonra neler olabileceği konusunda kendilerini haklı gösterecek herhangi bir güvence de vermedik. Yüksek Komiserin mektubunda, tüm Türk birliklerinin Yunan birlikleriyle karşılaşma ihtimaline karşı kışlalarında kalmaları gerektiği, askeri ve sivil yetkililerin de Yunan Kuvvetleri Komutanı'ndan emir gelmedikçe ofislerinden çıkmamaları gerektiği vurgulanmıştır. Biz ayrılmadan, Vali ve Kolordu Komutanı talimatlara uyacaklarını ifade ettiler.

Konak'tan ayrılırken etrafımız birden, şehrin ve halkın korunmasız bir şekilde Yunanlılara teslim edilmemesine yönelik güvence isteyen 20 ila 30 kadar Türk muteberlerini temsil eden delege, din adamı ve tüccar tarafından sarıldı. Eğer Türk çoğunluk, azınlıktaki Yunanlıların buyruğuna bırakılırsa, bölgede barış ve huzurun hiçbir zaman sağlanamayacağını ifade ediyorlardı.¹⁵

Onlara sadece, Yunan işgali için Müttefik Kuvvetlerin emir verdiğini söylemek mümkün oldu. Fakat Türk yetkililerle şehrin geleceği ile alakalı ileriye dönük neler yaşanabileceği konusunda herhangi bir konu görüşülmedi.

Gecenin ilerleyen saatlerinde Vali, Yunanlıların çıkarma yapmalarına karşı İngiliz Yüksek Komiserine resmi bir protesto göndermiş ve düzenin sağlanması için önceki isteğini tekrarlayarak, her müttefik ülkeden 100¹⁶ deniz piyadesinin Türk polis ve jandarmasına yardım etmek amacıyla karaya asker çıkarmalarının yerinde olacağını bildirmiştir. Ancak bu isteğe uyulmamıştır.

Gece boyunca şehirde heyecan doruk noktadaydı. Dünyaya, sayıca Yunanlılardan daha az olmadıklarını göstermek amacıyla, Türklerin aileleriyle birlikte Yahudi mezarlığında toplanmaları için iki tane el ilanı dağıtılmıştı. Burada şunu da ekleyebilirim, Yunanlılar, bu bildirimleri kendilerine karşı organize edilen bir direnişin kanıtları olarak göstermişlerdir. El ilanlarının, Anadolu gazetesinin

15 Bu ifade Amiral Calthorpe'un 20.5.1919 tarihli raporunda da yer almaktadır. Ian Smith, etraflarını saran kalabalığın, tüccar, din adamı ve muteber kişilerin temsilcileri olduklarını söylemiş; bu kişilerin genel anlamda Yunan işgalinin barış ve huzuru bozacağından yakındıklarını ifade etmiştir. Calthorpe ise raporunda emekli bir subayın İngilizce beyanatından bahsetmektedir. (bkz. Jaescke, **a.g.e.**, s. 78-79.)

16 Vali İzzet Bey'in kendi el yazısıyla hazırladığı ve Müttefikler arası İzmir Tahkikat Komisyonu'na sunduğu 16 Ağustos 1919 tarihli raporda, kendisinin Amiral Calthorpe'tan 200 ila 300 asker talep ettiği yazılıdır. (bkz. Selçuk Ural ve Mehmet Okur, "Vali İzzet Bey'in Kaleminden İzmir'in İşgali", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 17, Erzurum, 2001, s. 270.)

editörü olan ve o an için bulunamayan Haydar Rüştü tarafından dağıtıldığına inanılmaktaydı.¹⁷ Aslına bakılırsa, ilanların içeriğinde Türklerin niyet ettikleri toplu bir protesto gösterisinden başka bir şey yoktu. Takip eden tüm olaylar da Müslüman nüfusun işgale karşı direniş hareketi başlatmadığını açıkça gösteriyordu. Benim gördüğüm, el ilanlarının sadece iki kopyası vardı ve onlarda Yüzbaşı Maurondis'teydi. Eğer dağıtım genel olmuş olsaydı, eminim ki diğerlerini toplamak da mümkün olurdu.

15 Mayıs sabahı erken saatlerde, Yunan birlikleri İngiliz savaş gemilerinin eskortluğunda İzmir yakınlarında demir attı. Saat 7'yi gösterdiğinde, Yunan Deniz Kuvvetlerine ait müfrezeler karaya çıkarak rıhtımda konuşlandılar. Güvenliğin sağlanmasıyla birlikte Yunan birlikleri saat 8.30 sularında çıkarma yapmaya başladılar. Çıkarmanın üç farklı yerden yapılması kararlaştırılmıştı.¹⁸ Siviller, Yunan piyadelerinin koruması altında ellerinde beyaz bayraklarla rıhtıma doğru uzun kuyruklar oluşturularak yürütülüyordu.

Konak'ta çatışma başladığında, rıhtımdan da silahlar ateşlenmeye başladı. Bu, genel bir Türk avının başladığına delaletti. Yunanlar, ilk ateşin rıhtıma yanaşmış olan bir Türk gambotundan yapıldığını ileri sürdüler. Bu iddia, yetkililerin gösterdiği kanıtlar ve gambotun yanına demirlemiş olan "*Adventure*" daki H.M.S (İngiliz Kraliyet Donanması) çalışanlarının ifadeleri çerçevesinde kısa sürede yalanlandı. Ardından, bu bölgede ikamet eden bir İngiliz, Bay

17 Miting için dağıtılan bildiri Jandarma Subayı Rağıp Nurettin Bey tarafından Kemeraltı Caddesi üzerinde bulunan Hacı Hasan Hanı'ndaki Türk Ocağı merkezinde kaleme alınmış ve Haydar Rüştü'nün Anadolu gazetesi basımevinde basılmıştır. Bir kısmı da el yazısıyla çoğaltılan bildiriler; gönüllü kişilerce, özellikle Sultani öğrencileri aracılığıyla Türk nüfusun yaşadığı bölgelerde dağıtılmıştır. (bkz. Bilge Umar, **İzmir'de Yunanlıların Son Günleri**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 2011, s. 111-112; ayrıca bkz. Amerikan USS Arizona gemisinde görevli Subay Dayton'un 18.5.1919 tarihli raporu, Jaescke a.g.e., s. 80) Bildirilerin Haydar Rüştü tarafından basıldığı burada olduğu gibi değişik kaynaklarca da doğrulanmaktadır. Farklı olan ise bildirilerin dağıtımıyla ilgili iddialardır. Ian Smith, Bilge Umar'ın eserinde yer aldığı aksine bildirilerin çok kısıtlı bir alana dağıtımının yapıldığını ve Yunan kuvvetlerinin bu bildirileri toplattığını; sadece iki kopyanın ele geçtiğini iddia etmektedir. Sadece iki kopyanın ele geçmiş olmasıyla dağıtımın çok dar kapsamlı olduğunu iddia etmek gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü matbaada basılan bildirilerin yanında el yazısı ile çoğaltılan bildirilerden bahsedilmekte ve bunların gönüllü kişilerce kapı kapı dolaşılıp dağıtıldığı bilinmektedir. Türklerin, Yunanlı askerlerin bu bildirileri ele geçirmemesi için onları saklamış ya da yok etmiş olmaları muhtemeldir.

18 Bu ifade raporun ikinci sayfasının bitiş cümlesidir. Takip eden sayfa olmadığından yeni paragraf dördüncü sayfanın ilk cümlesiyle başlamıştır.

Forbes, yaşananlara ofisinden şahit olduğunu söyleyerek; silahlı çatışmanın, dışarı doğru koşan bir sivilin, rıhtımın yakınındaki motorlu sandalda bulunan ve çıkarmaya karşı hiçbir tepki vermeyen birkaç Türk denizcisine ateş etmesiyle başladığını ifade etmiştir. İlk atışın¹⁹ yapılmasının ardından, rıhtımdaki kalabalık ve Yunan askerleri, rıhtım civarında üzerinde Türkçe yazılar ya da Türkçe isimler bulunan tüm evlere ateş açtılar. Askerler ve toplanan kalabalık, daha sonra tüm evlere zorla girdi ve buldukları Türkleri dışarı sürükleyip eşyalarını yağmaladılar.²⁰

Kısa süre sonra, Konak'ta toplanan esir kafilesi yaklaşık 1.2 km uzaklıktaki Yunan nakliye gemisi Patris'e bindirilmek üzere aşağı, rıhtıma doğru götürüldü. Esirlerden oluşan bu gruptaki herkesin başındaki fesler çıkartılmıştı ve bu insanlar elleri havada iken Yunan askerlerinin dipçik ve süngü darbeleriyle acele ettirilerek yürütülüyorlar, "Zito" diye bağırılmaya zorlanıyorlardı. Bu yürüyüş esnasında toplanan kalabalık Türk esirlerine tahtalarla vuruyor ve bazı Yunan tüccar gemilerinden ve evlerden de bu insanlara silahla ateş açılıyordu. Eğer birisi yaralanır ve ya yorgunluktan yere düşerse, bir asker tarafından ya süngülenir ya da vurulurdu. Cesedi de bazen denize atılır bazen de olduğu yere

19 Uluslararası komisyon ilk olarak kimin ateş ettiğinin saptanmasının olanaksız olduğunu söylemiş, ancak daha sonra Yunanlıların önce ateş açmayı, ateşe karşılık verdiklerini kabul etmiştir.(bkz. Michael Llewellyn Smith, **Anadolu Üzerindeki Göz**, Çev. Halim İnal, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1978, s. 102.)

20 Ian Smith, sadece rıhtımda başlayan çatışmada ilk kurşunun kimin tarafından atıldığı üzerinde durmuştur. Konak meydanında yaşanan kargaşaya ve Yunan bayrağını taşıyan askerin vurulması olayına raporda rastlanmamıştır. Bu durum belgelerin eksik olan sayfası ile açıklanabilir. Oysa Evzon Taburu Konak Meydanına giriş yaptığı sırada üzerlerine ateş açılmış ve sonrasında çıkan çatışmada çok sayıda Türk asker ve sivil öldürülmüştür. Zekeriya Türkmen, Konak'taki olayların başlangıcını şöyle ifade etmektedir; "*Konak Meydanı'nı Kemeraltı caddesine bağlayan köşe dönülürken, alayın en önünde yerlere kadar uzanan Yunan bayrağını taşıyan Teğmen Yannis açılan ateş sonucunda bayrakla birlikte atından yuvarlandı.*" (bkz. Zekeriya Türkmen, "İzmir'in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 10, Kayseri, 2001, s. 126-127.) Yunan araştırmacı-yazar Kostas Khatzeantoniou ise "Küçük Asya – Kurtarma Savaşı 1919-1922" adlı kitabında; yaşananları şöyle anlatmıştır; "*Evzon Taburu dört kişilik sıralar halinde yürüyerek hükümet binasının ve hapisanelerin önünden geçerken saat 10.30'da düşman ateşine maruz kaldı. İki evzon eri yere düştü ve kalabalık panikledi. Sonradan kanıtlandığı üzere İtalyanlarca örgütlenmiş bulunan Türk direnişi kısa sürede çözüldü. Yunan hesaplamasına göre 22 ölü vardı.*"(bkz. Bilge Umar, **Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2002, s. 31.)

bırakılırdı.²¹ Tüm bu yaşananlar, H.M.S “Adventure” başta olmak üzere rıhtım-
da bulunan diğer müttefik ordu gemilerinin görüş alanında gerçekleşiyordu. Bu
yürüyüş sırasında öldürülen Türk yetkililerin isimleri rapora eklenmiştir.²² Tut-
saklar üzerleri arandıktan ve sahip oldukları para ve diğer değerli eşyaları yağma
edildikten sonra Paris’e bindirildiler. Bu insanlar, büyük ihtimalle kendilerine
yemek verilmeyecek olan ve etrafı sarılı bir dizi barakaya sevk edilmeden önce,
üç gün boyunca elverişsiz şartlar altında bu gemide tutuldular.²³

Günün geri kısmında her yaştan Türk’ün toplanması ve diğer koşullar
aynen devam etti. Bir sivilin bir evde Türk bulunduğunu ihbar etmesi, birkaç
askerin toplanarak o eve girmesi için yeterli bir sebepti. Tabi, bazı evlerde di-
renişle karşılaştıkları da oluyordu. Bir örnek vermek gerekirse, 1913 yılında
Bulgaristan’da Bay Buxton’a suikast girişiminde bulunan Tahsin Bey, Yunan
müfrezesiyle girdiği çatışmada süngülenerek öldürülmüştü.²⁴ Genelde, her ne
kadar direniş olmasa da, kalabalığın desteğiyle Yunan askerleri şehirdeki Türk
evlerini ve dükkânlarını yağmalıyorlardı. Çoğu durumda müttefiklere ait mal-
lar da yağmalanıyordu. Yüzlerce Türk toplanarak, ya gemilere bindiriliyor ya
da şehirdeki depolara kapatılıyordu. Esaret altında tutuldukları bu birkaç gün
içerisinde hiçbir Türk’e yiyecek tedarik edilmedi.

21 Bölgede yaşayan bir Amerikan eğitimci, Yunan askerlerinin fes giyen herkesi hedef
aldıklarını ve öldürülen kişilerin cesetlerinin denize atıldığını söylemektedir. (bkz. **The
New York Times**, 19 Ağustos 1919.)

22 Bu liste raporun sonunda yer almamaktadır.

23 Bu bilgiler, esir alınan kafilenin içinde bulunan Üsteğmen Celal Dinçer’in hatıralarıyla
birebir uyumaktadır. (bkz. **Tasvirî Efkâr**, 15-17 Mayıs 1944.)

24 Ian Smith, burada Hasan Tahsin’den bahsetmektedir. Hasan Tahsin’in Buxton kardeşlere
suikast düzenlediği Bilge Umar’ın “*İzmir’de Yunanlılar’ın Son Günleri*” adlı eserinde de
belirtmiştir. Sadece olayın geçtiği yer isminde bir tutarsızlık yaşanmaktadır. Bilge Umar,
Hasan Tahsin’in suikaste Bükreşte teşebbüs ettiğini ve ardından orada tutuklanarak
yine Bükreş istasyonunda askerlerin elinden kaçtığını; sonra da Alman işgal kuvvetlerine
sığındığını söylemektedir. Oysa Ian Smith, suikast olayının Bulgaristan’da yaşandığını
belirtmiştir. Bunun yanında Yunanlılara ilk kurşunu kimin sıktığı konusunda yine
Bilge Umar’ın yaklaşık dokuz iddia üzerine yorumu bulunmakta ve en sonunda da
bu ismin büyük ihtimalle Hasan Tahsin olduğu belirtilmektedir. Oysa Yarbay Smith,
hazırladığı raporda Yunan askerleri ve Rum halkının Türk evlerini yağmaladıklarını ve
bu yağmalardan bazılarında direnişle karşılaştıklarını söylemiş, bu çatışmalardan birinde
de Hasan Tahsin’in öldürüldüğünü belirtmiştir. Bu ifade ile Konak meydanında Yunan
askerlerine ilk kurşunu atan kişinin Hasan Tahsin olmadığı yönünde güçlü bir iddia ortaya
çıkılmaktadır.

Gün boyunca, İzmir yakınlarındaki köylerde toplanan Yunan grupları, Türk köylerini yağmalamaya başladılar.²⁵ Bunlar, çoğu Türkü öldürdükleri gibi eşyalarını yağmaladılar ve bazı köyleri de yaktılar. Sığırlar ve diğer tüm hayvanlara el konuldu. Buca'daki tüm evler yağma edilmişti.²⁶ Bu grupların ortaya koyduğu çabukluk, önceden bir hazırlığın yapıldığına işaret etti.²⁷ Gaziemir'de bulunan silah depoları hızlıca yağmalandı ve silahlar dağıtıldı. Bundan sonra da Torbalı ve İzmir arasında kalan bölgede genel bir Türk avı başlatıldı; evler yağmalandı, hayvanlar itlaf edildi. Benzer olaylar Urla'da da yaşandı. Şunu ifade etmeliyim ki, tüm bu yaşananlar Yunan nüfusunun yoğun olduğu Türk köylerinde vuku bulmaktaydı. Savaş yüzünden karşı koyabilecek yaşta ve nitelikte insan yoktu. Her olayda, saldıran ve ağır basan taraf Yunanlar oluyordu.

15 Mayıs günü öğleden sonra, Yüksek Komiserin emirleri doğrultusunda Bay Morgan ve ben Yunan komutanı ile mevcut huzursuzlukların acilen sonlandırılması ve tutuklu bulunan sivil Türk yetkililerin de bir an önce serbest bırakılarak görevlerine iade edilmesi hususunda bir görüşme yaptık. Biz, yetkili subayın, Albay Zaphiriou, durumu tamamıyla yanlış algıladığını gördük. O, Türklerin Yunanlılara saldırmasından bahsediyordu. Yaşananların Yunan tebaasına karşı başlatılan bir ayaklanma olduğuna yönelik sözler sarf ediyordu. Yunan komutan, emirlerini yeniden düzenlemeyecekmiş gibi görünüyordu, hatta bunu yapmanın gerekli olmadığını bize hissettirmeye çalışıyordu. Yine de, sivil yetkililerin görevlerine iadesine yönelik niyetini bizlere bildirdi.

25 Yunan gruplarının sadece şehri değil civar yerleşkeleri de yağmaladıkları değişik kaynaklarca da doğrulanmıştır. “*İzmir ve civar köylerdeki yağmalama bir –iki gün boyunca sürdü.*” **The New York Times**, 19 Ağustos 1919.

26 O dönemde Levanten bir ilçe olan Buca'da yaşayan Ahmet Feyzi adındaki bir Türk hatıralarında, işgal günü kanun ve düzenin bozulmasıyla yağmacıların Şirinyer, Bornova, Buca ve Karşıyaka gibi zengin ilçelerdeki büyük Türk villalarını yağmaladıklarını söylemektedir. (bkz. Giles Milton, **Kayıp Cennet Smyrna 1922, Hoşgörü Kentinin Yıkılışı**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2009, s. 105.)

27 Yunanlıların gerçekten de bu kadar kısa süre zarfında başta, çatışmaların yaşandığı bölgede yer alan Türk ev ve dükkânları olmak üzere, yakın çevredeki köylere de ulaşmaları, bu yağma teşebbüslerinin önceden planlandığının bir göstergesidir. İzmir'deki Rum halkının Yunan askerlerine öncülük ettiği de düşünüldüğünde Rumların işgalden hemen önce Türklerin ev ve işyerlerini teker teker tespit ettiğini söylemek yanlış olmaz. Buradan şu sonucu da çıkarmak mümkündür; Yunan işgal hareketini 14 Mayıs gecesine kadar Türk yetkililerden saklayan müttefikler, İzmir'in geleceği ile ilgili aldıkları kararları Rum ahalisine gizlice iletmişlerdir.

Sonraki gün, 16 Mayıs'ta, yağmalama devam etmesine rağmen şehir çok daha sessizdi. Civardaki düzensizlik devam ediyordu ve Türk mülteciler şehre gelmeye başlamıştı. Bay Morgan ve ben tekrar Albay Zaphiriou'yu ziyaret ettik. Kendisiyle, yapılan ve halen yapılmakta olan hatalara yönelik şiddetli bir konuşma gerçekleştirdik. Her ikimizde bu subayın hala durumun vahametinin farkında olmadığını hissettik. Belki de o, kısıtlı bir askeri bakış açısıyla meseleyi yeterince iyi değerlendirmeye vakıf değildi. Yüksek Komisere raporumuzu ilememizin ardından, İzmir'deki kıdemli Yunan subayı Koramiral Koukoulides'in yanına uğradık ve Yüksek Komiserin emirleri doğrultusunda kendisine yaşananlar hakkında bilgi verdik. Amiral, Yüksek Komiserin görüşlerine tamamen katıldığını ifade etti ve gerekli önlemlerin alınması için elinden gelen azami çabayı göstereceğini söyledi.

17 Mayıs'ta şehirdeki durum iyiden iyiye düzelmişti. Sıkıyönetim ilan edilmiş ve dar yetkili bir askeri mahkeme kurulmuştu. O günün akşamında birisi Yunan askeri diğeri de sivil olmak üzere iki adam zapt edilmiş ve yağma yaptıkları için vurulmuştu.²⁸ Bu önlem büyük yankı uyandırdı ve hem daha fazla yağma yapılmasının önüne geçti hem de çalınan malların bırakılmasına yol açtı. Bir Yunan müfrezesi Seydiköy'e gönderildi ve ertesi gün yaklaşık 800 kişi İzmir ve Torbalı arasındaki demiryolunu işgal etti. İzmir'deki kargaşa esnasında sadece İzmir'de 200 ila 300 Türk'ün öldürüldüğü tahmin edilmektedir.²⁹ Bu hesap, İngiliz ve diğer müttefik devletlere ait subay ve siviller tarafından şehrin farklı yerlerinde görülen cesetler dikkate alınarak yapılmıştır. Bununla birlikte üç Yunan askerinin öldürüldüğü ve birinin de yaralandığı rapor edilmiştir.³⁰

28 16 -19 Mayıs 1919 tarihlerinde Yunan İşgal Komutanı Miralay Zaphiriou tarafından kaleme alınan ve ertesi gün İzmir gazetelerinde yayınlanan bildiriye sıkıyönetimin ilan edildiği ve bir askeri mahkemenin kurulduğu görülmektedir. Bu bilgilerin yanında 50'ye yakın kişinin tutuklandığı; biri Yunan askeri diğeri de Rum vatandaşı olmak üzere iki kişinin de, işledikleri suçlar nedeniyle Kadifekale'de kurşuna dizilmesi Yarbay Ian Smith'in iddialarını doğrulamaktadır. (bkz. Şarman Kansu, "İngiliz ve Amerikan Arşivleri'nde Yunan Zulmü", **Popüler Tarih Dergisi**, S 10, Mart 2001, s. 14.) Ian Smith bu bilgilere ek olarak raporunda, idamların çalınan malların geri getirilmesine yol açtığını ifade etmiştir.

29 Jandarma Kumandanlığının 4 Haziran 1919 tarihli raporunda öldürülen Müslümanların sayısı yaklaşık iki bin olarak verilmiştir. (bkz. Hasan Mert, "Kuva-yı Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu", **Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, 1. Kitap, İzmir, 2009, s. 52.)

30 Amerikan The New York Times gazetesi, Yunan askerlerinin 15 Mayıs 1919 Perşembe günü İzmir'e ayak basmalarının ardından meydana gelen ve çoğunlukla Türk mahallelerinde vuku bulan çatışmalarda 800 Türk ile 100 Yunan'ın öldürüldüğünü yazmıştır. (bkz.

Aslında Yunanlıların, çoğu Türk esirine karşı davranışları aşırı derecede kınanmamalıdır. Bu durum organizasyon eksikliğinden, askerlerin durumun ciddiyetine varamamasından ve yaşananlara büyük ölçüde kayıtsız davranmasından ortaya çıkmıştır.

Kraliyet Donanması Papazı H. Emelying³¹ tutsaklara yiyecek temin etti ve birçoğunun serbest bırakılmasını sağladı. Ayrıca, barınmak için daha iyi koşulların yaratılmasına yönelik Yunanlı yetkililere ısrar da etti. Eğer, o bu adımları atmamış olsaydı onlar ilk gün olduğu gibi elverişsiz koşullar altında kalmaya devam edeceklerdi.

Karaya çıkarma yapılmasının ardından hayatların kaybedilmesi ve akabinde şehirde yaşanan huzursuzluklar, Yunan gazetelerinde, Türklerin organize bir şekilde karşı koymaları ve kışlalardaki Yunan askerlerine saldırımları sonucu ortaya çıktığı şeklinde yansıtılmıştır. Bazı münferit olaylarda Yunan komitacılar ve askerleri ile aşırı muhafazakâr Türkler arasında silahlı çatışma ve çarpışma yaşanması doğal olarak kaçınılmazdı. Şundan eminim ki Yunan birliklerinin karaya çıkmalarına karşı koymak için yapılan organize bir hazırlık yoktu ve Türk sivil ve askeri yetkililer kendi askerlerine kışlalarından dışarıya çıkmamaları ve onlardan emir beklemeleri şeklinde talimat vermişti. Bu tür emirler kesinlikle Yunan Komutanından gelmemiştir. Türk birlikleri kışlalarında kaldılar ve Yunan ordusuyla temasa geçmek için de hiç fırsat aramadılar. Yunanlar ise, Yüksek Komiser'in düzeni sağlama yönündeki tüm düşüncelerinin aksine, geniş ve gösterişli sivil kalabalığın eşliğinde Türk kışlalarına doğru yürüyüşe geçtiler ve çarpışma kaçınılmaz oldu.

Silahsız tutsakların, kalabalık ve eskortluk eden askerler tarafından öldürülmelerinin savunulacak bir tarafı yoktu. Tutsakların tutulduğu yerlerdeki uygunsuz koşullar, İzmir'de ve civar köylerdeki Türk nüfusunun öldürülmesi, sivil yetkililerin korunması politikasının başarısızlığı ve önceden duyurulmuş olan

The New York Times, 19 Mayıs 1919.) Müttelikler arası Soruşturma Komisyonu'nun Raporunda ise işgalin gerçekleştiği ilk gün, Türklerin 300-400, Yunanlılar ve Rumların ise öldürülen iki Evzon askeriyile birlikte 100 ölü ve yaralı verdikleri bilgisi yer almaktadır. (bkz. Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, Çev. Halim İnal, Ayraç Yayınevi, Ankara, 2002, s. 135.)

31 Bu isim Ian Smith'in raporunda "*Chaplain R.N.*" şeklinde geçmektedir. Yapılan araştırmada "R. N." Royal Navy (Kraliyet Donanması) olarak tercüme edilmiş ve Emelying ismi donanmada görevli bir papaz olarak değerlendirilmiştir.

taahhütlerin yerine getirilmemesi, ört bas edilemeyecek derecede belgelenmiş ve kanıtlanmıştı.³²

İzmir

Yarbay Ian SMITH

24 Mayıs 1919

Bölge Kontrol Subayı

Değerlendirme

30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Osmanlı Devleti fiilen olmasa bile kâğıt üzerinde tarih olmuştur. İngilizlerin çok katı olan antlaşma koşullarına rağmen Bab-ı Ali'deki önemli isimler (Damat Ferit, Rauf Orbay gibi) ve Sultan Vahdettin, İngiliz hayranlığını sürdürmüş; her zaman için İngilizlerin adalet getireceklerine inanmışlardır.³³ Devletin kurtuluşunun başta İngilizler olmak üzere diğer büyük devletler ile dostça ilişkiler kurmakla mümkün olduğunu düşünen bu kişiler mümkün oldukça halkı da bu yönde yönlendirmeye çalışmışlardır.³⁴ Nitekim 15 Mayıs sabahına kadar ne Sultan Vahdettin ne de Damat Ferit, İzmir'den gelen haberlerin aksine İngilizlerin, Yunanlıların şehri işgal etmelerine müsaade edeceklerine inanmamışlar; hatta gönderdikleri telgraflarla Vali İzzet Bey'den bu haberlerin yalan olduğu konusunda halkı bilgilendirmesini istemişlerdir.³⁵ Ancak kendisine şehrin sabah 7'de Yunanlılar tarafından işgal edileceği bildirilen Vali İzzet Bey ile askeri yetkililer, büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve bundan böyle İngiltere ile müttefiklerinin adalet

32 FO. 371/4231.

33 Sultan Vahdettin 15 Temmuz 1919 günü The Morning Post Gazetesi muhabirine verdiği demeçte “Milletimiz harbe girmekle büyük hata etti. Fakat memleketi harbe sürüklemeye hiç katılmamış olan binlerce halkı cezalandırmak da elbette hatalıdır. Sevgili babam Sultan Abdülmecid, İngiltere'nin büyük dostu ve bu memleket ile Fransa'nın müttefikleri idi. Ben daima İngiltere'ye hayranlık besledim ve daima İngiltere'ye dost bir siyasetin destekleyicisi oldum. Biz, İngiliz milleti ile hükümetinin, insaf ve insanlık duyguları ile adaleti temin için bize yardım edeceklerini ümit etmekteyiz.” demiştir. (bkz. Osman Akandere, “Damat Ferit Paşa Hükümetleri Dönemlerinde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 16, 2006, s. 5)

34 Bunun bir örneği olarak Hafız İsmail adında bir din görevlisinin Ayasofya Camii'nde verdiği bir Cuma vaazında İngiliz taraftarlığı yapması gösterilebilir. (bkz. Akandere, **a.g.m.**, s. 6)

35 15 Mayıs 1919 sabahı Köylü gazetesinin manşetinde Vali İzzet Bey'in Yunan işgalini yalanlayan demeci yayınlanmıştır. (bkz. Üsteğmen Celal Dinçer'in Hatıraları, **Tasvirî Efkâr**, 15 Mayıs 1944)

sağlamayacaklarını görmüşlerdir. Milletler Cemiyeti ile müttefiklerin sürekli tekrarladıkları “Özgürlük için savaşın fethetmek için değil” prensibinin bir yalandan ibaret olduğu anlaşılmıştır. Buna rağmen Sultan Vahdettin’in Temmuz 1919’da bir İngiliz gazeteciyle yaptığı röportaj dikkate alındığında, Bab-ı Ali’nin her şeye rağmen İngilizleri kurtuluş olarak görmesi ilginç bir detaydır.

Yine rapordan anlaşıldığı üzere, 14 Mayıs günü müttefiklerin tabya ve kaleleri ele geçirmesiyle başlayan işgal sürecinde İngiliz yetkililer, vali ve komutanları ilhak olmayacağı yönünde telkin etmeye çalışmışlar; ancak Valinin haklı endişesi dâhilinde sürekli müttefik devriyelerin şehre çıkarılması teklifini reddederek de kendilerine bir güvence vermek istememişlerdir. Vali İzzet Bey, Yunanlıların işgal hareketine başladıkları anda Rum halkının da ayaklanarak zulme başlayacaklarını tahmin etmiş olacak ki bu teklifini önce temsilci subaylara ardından da Amiral Calthorpe’a iletmiştir. Ancak Vali İzzet Bey’in tüm ısrarlarına rağmen bölgenin en yetkili kişisi olan Calthorpe, müttefiklerin, Yunan ordusunun İzmir’e asker çıkarma teşebbüslerini kontrol altında tutmalarına razı olmamıştır. Görülen o ki, bu olay, bir milleti bile kendisine kin besleyen diğer bir milletin kollarına savunmasız bir şekilde bırakmaktan başka bir şey değildir. Bir ilhak olmayacağını üstüne basa basa vurgulayan İngiliz yetkililer, Türk askeri ve sivil yetkililerin Yunan Kuvvet Komutanı’nın emrine verildiğini söyleyerek kendi iddialarıyla çelişkiye düşmüşlerdir. Ayrıca Türk askerinin kışlarından dışarıya çıkmamalarını özellikle isteyen Amiral Calthorpe’un bir direnişten korktuğu açıkça görülmekle birlikte, çatışma ihtimalini ortadan kaldırmak ve şehirdeki güvenliği garanti altına almak için, Vali İzzet Bey’in de talep ettiği üzere, devriye görevlendirmemesi, yaşananlardan Yunanlılar kadar İngilizlerin de sorumlu olduğunu göstermektedir.

İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali üzerine çeşitli araştırmalar yapan ve yaşananlara ışık tutan Giles Milton, Bilge Umar, Jaescke, Zekeriya Türkmen gibi yazarların eserleriyle geçmiş dönemlerde süreli yayınlarda yer bulan hatıratlarla karşılaştırıldığında birçok ortak noktaya sahip olan Yarbay Ian Smith’in raporun da Yunan askerlerin esir aldıkları Türk subay ve sivilleri rıhtıma götürürken işkence ettikleri ve çoğunu öldürdükleri bilgisi yer almaktadır. Ancak çok ilginçtir ki, Yarbay Smith, işgal hareketinden fazlasıyla etkilenen ve görevi itibarıyla da şehirdeki en yetkili isim olan Vali İzzet Bey hakkında fazla bilgi vermemiştir. Oysa İzzet Bey’in makamından zorla alınarak diğer esirlerle birlikte götürülmek istenmesi, bir Yunan zırhlısında üç saat boyunca alıkonulması,

esaretinin sona ermesinden sonra valilik konağında çalışmasına müsaade edil-meyerek İngiliz konsolosluğuna gönderilmesi, gece geç saatlerde evinin kurşun yağmuruna tutulması sonucu sabah saatlerine kadar evin bodrumunda gizlen-mesi önemli detaylardır.

Bunun yanında Ian Smith, bu yaşanan vahşetin diğer müttefik donanma-larına ait gemilerde görevli askeri personelin gözü önünde olduğunu üstüne basa basa vurgulamış ve hiçbir yetkilinin müdahalede bulunmamasıyla müttefiklerin de bu duruma göz yumduklarını dolaylı olarak ima etmiştir. İşgal hareketinin her bir evresini detaylarıyla planlayan ve her türlü emri verme yetkisine sahip İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, Türkler Rumlara zulüm ediyor ba-hanesiyle Yunanistan'a bırakılan İzmir'de yaşanan insan kırımını görmemez-likten gelmiştir. 15 Mayıs 1919 akşamında işgalden sorumlu Yunan subayını yaverlerini göndererek uyarmakla yetinmiştir ki, subay söylenenleri dikkate bile almamıştır. Binlerce kişinin öldürülmesinin ardından işgalci devletlerin üst dü-zey yetkililerinin verdiği, pişmanlık duyduklarına dair demeçler ise manasız ve sorumsuzcadır. Her şeyi durdurmaya gücü varken müdahalede bulunmayan zih-niyet, o masumları öldürenler kadar bu suça ortaktırlar.

Son olarak şu söylenebilir ki, işgal zamanında Bölge Kontrol Subayı ola-rak görev yapan Ian Smith'in raporundaki bilgiler, üstlendiği görev ve rütbesi göz önünde bulundurulduğunda doğruluk payı oldukça yüksek bilgiler olarak değerlendirilmelidir. Ancak değişik kaynaklar ile kıyaslandığında raporun içe-riğinde eksik ve hatalı bilgilerin olduğu da gözden kaçmamaktadır. Bu durum ise raporda verilen bilgilerin bir kısmının birinci elden belge ve bilgiye dayalı; diğer kısmının ise kulaktan dolma ya da kaynağı belli olmayan bir şekilde elde edildiği ile açıklanabilir.

Rapordaki Özgün İfadeler

"Vali İzzet Bey, şehirdeki güvenliği sağlamak üzere Amiral Calthorpe'tan 100 müttefik deniz piyadesinin karaya çıkarılmasını istemiştir". Oysa İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'un temsilcisi James Morgan'ın 20.5.1919 tarihli raporu ile Amiral Calthorpe'un 12.6.1919 tarihinde Londra'ya gönderdiği raporda, Vali Bey'in Yunanlıların karaya asker çıkarmaları sırası ve sonrasında asayışı sağ-lamak üzere destek talep ettiği vurgulanmakta ancak talep edilen asker sayısın-dan bahsedilmemektedir.

Türklerin, Redd-i İlhak Cemiyeti'nce hazırlatılan ve Haydar Rüştü Ökdem tarafından basıldığı bilinen bildirilere istinaden akşam vakti bir protesto mitingi için Yahudi mezarlığında toplandıkları farklı kaynaklarca doğrulanmıştır. Ancak tüm bu bilgilerin dışında Yarbay Ian Smith, “*Yunanlıların dağıtılan bildirileri toplayarak bunları kendilerine karşı organize edilen bir direnişin kanıtları olarak göstermelerinden ve bildirileri toplayan kişinin de Yüzbaşı Maurondis olduğundan bahsetmiştir. Ayrıca Yunanlı subayın elinde sadece iki kopyanın bulunduğunu da belirten Yarbay Smith, bu bildirilerin direniş hareketi örgütleyecek çoğunlukta olmadığını; sayıca az olduğunu ve şehrin geneline dağıtılamadığını söylemektedir.*” Ian Smith, bu hareketin Yunanlıların iddia ettiklerinin aksine bir protesto mitinginden öteye geçmediğini de ayrıca vurgulamıştır.

Konak meydanında bir çatışma yaşandığı Ian Smith'in raporunda da doğrulanmıştır. Ancak hepsinden farklı olarak, “*Ian Smith, aynı anda rıhtımda da silahların ateşlendiğinden bahsetmektedir.*”

Bununla birlikte ilk ateşin kim tarafından yapıldığı hususunda Yunanlıların rıhtımdaki bir Türk gambotundan yapıldı şeklindeki iddiasından söz eden Smith, bu iddianın yetkililerin gösterdiği kanıtlar ile rıhtımda demirlemiş İngiliz Kraliyet Ordusu'na ait “Adventure” zırhlısının mürettebatı tarafından yalanlandığını da sözlerine eklemiştir.

Yarbay Smith raporunda, başka hiçbir kaynakta sözü edilmemiş; o bölgede bir ofisi bulunan ve olaylar başladığında her şeye ofisinden şahit olan bir İngiliz'den, Bay Forbes'tan bahsetmektedir. Onun söylediğine göre; silahlı çatışma, dışarı doğru koşan bir sivilin rıhtım yakınındaki motorlu sandalda bulunan ve çıkarmaya karşı hiçbir tepki vermeyen birkaç Türk denizcisine ateş etmesiyle başlamıştır.”

Yarbay Ian Smith'in bu iddiası Yunan işgalini birebir yaşayan kişilerin hatıralarını bir araya getirerek o günü detaylarıyla yazmayı başaran Giles Milton'un Kayıp Cennet Smyrna adlı eserinde geçen “*Rıhtım boyunca birçok Levanten tüccarın büroları vardı. Kalabalık da askerlerle birlikte ilerledikçe bu tüccarlar balkonlarına çıkıp bu görüntüyü seyretmeye başladılar.*” ifadesi ile birebir örtüşmektedir. Giles Milton, ayrıca Yarbay Smith'in raporunda yer verdiği Bay Forbes'tan da bir İngiliz işadamı olarak bahsetmekte ve onun da yaşananlara tanık olduğunu belirterek Ian Smith'in iddialarını güçlendirmektedir.³⁶

36 Giles Milton, **Kayıp Cennet Smyrna 1922, Hoşgörür Kentinin Yıkılışı**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2009, s. 103.

Yarbay Smith, günümüzde hala tartışma konusu olan Hasan Tahsin ile ilgili de raporunda bilgi vermiştir. Onun edindiği bilgilere göre “*Hasan Tahsin, Türk evlerini yağmalayan Yunan askerleri tarafından, karşı koyması üzerine evinde öldürülmüştür.*”

Raporda “*Chaplain R.N.*” şeklinde bir ifade geçmektedir. “R. N.” *Royal Navy* (Kraliyet Donanması)’nin kısaltması olarak tercüme edilmiş ve *Emelying*’de “*Chaplain*” (Papaz- Din Görevlisi)’nin ismi olarak düşünülmüştür. İnternet ortamında yapılan araştırmada Birleşik Krallık ordusunda görevli din adamlarının olduğu ve yıllardır böyle bir geleneğin sürdürüldüğü öğrenilmiştir. Bu durum, yapılan tercümenin doğru olduğu yönünde kuvvetli bir ihtimal yaratmıştır.

“Ian Smith raporunda, İngiliz Kraliyet Donanması’nda görevli bu Papaz’ın girişimlerinden bahsetmiş ve Papazın Türk esirlerine yönelik olumlu davranışlarda bulunduğunu aktarmıştır. Söylediklerine göre, Papazın sayesinde bazı tutuklular serbest bırakılmış; bazıları da içinde buldukları olumsuz koşullardan kurtulmuştur.”

Kaynakça

Akandere, Osman, “Damat Ferit Paşa Hükümetleri Dönemlerinde Kuva-yı Milliye Hareketine Yöneltilen İthamlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 16, 2006.

Busch, Briton Cooper, **Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia 1918–1923**, Suny Press, 1976.

Foreign Office, 371/4231.

Friedman, Isaiah, **British Miscalculations: The Rise of Muslim Nationalism 1918–1925**, Transaction Publishers, New Jersey, 2012.

Halpern, Paul G., **The Mediterranean Fleet 1919-1929**, Ashgate Publishing, 2011.

Jaescke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev. Cemal Köprülü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1986.

Kansu, Şarman, “İngiliz ve Amerikan Arşivleri’nde Yunan Zulmü”, **Popüler Tarih Dergisi**, S 10, Mart 2001.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2007.

Mert, Hasan, “Kuva-yı Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu”, **Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, 1. Kitap, İzmir, 2009.

Milton, Giles, **Kayıp Cennet Smyrna 1922, Hoşgörü Kentinin Yıkılışı**, Şenocak Yayınları, İzmir, 2009.

Parlak, Türkmen, **İşgalden Kurtuluşa “1” Yunan Ege’ye Nasıl Geldi**, İzmir Sosyal Hizmetler Vakfı Kültür Yayınları, İzmir, 1982.

Smith, Michael Llewellyn, **Anadolu Üzerindeki Göz**, Çev. Halim İnal, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1978.

Smith, Michael Llewellyn Smith, **Yunan Düşü**, Çev. Halim İnal, Ayrac Yayinevi, Ankara, 2002.

Sonyel, Salahi Ramadan, **Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı: Yeni Belgelerle 1918-1923**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C 1, 2008.

Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C 1, 1973.

The New York Times, 19 Mayıs 1919; 19 Ağustos 1919.

Tasviri Efkâr, 15 Mayıs 1944; 17 Mayıs 1944.

Türkmen, Zekeriya, “İzmir’in İşgali Olayı ve Yunanlıların XVII. Kolordu Mensuplarına Yönelik Gasp ve Yağmalama Hareketi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 10, Kayseri, 2001.

Umar, Bilge, **İzmir’de Yunanlıların Son Günleri**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2. Baskı, İzmir, 2011.

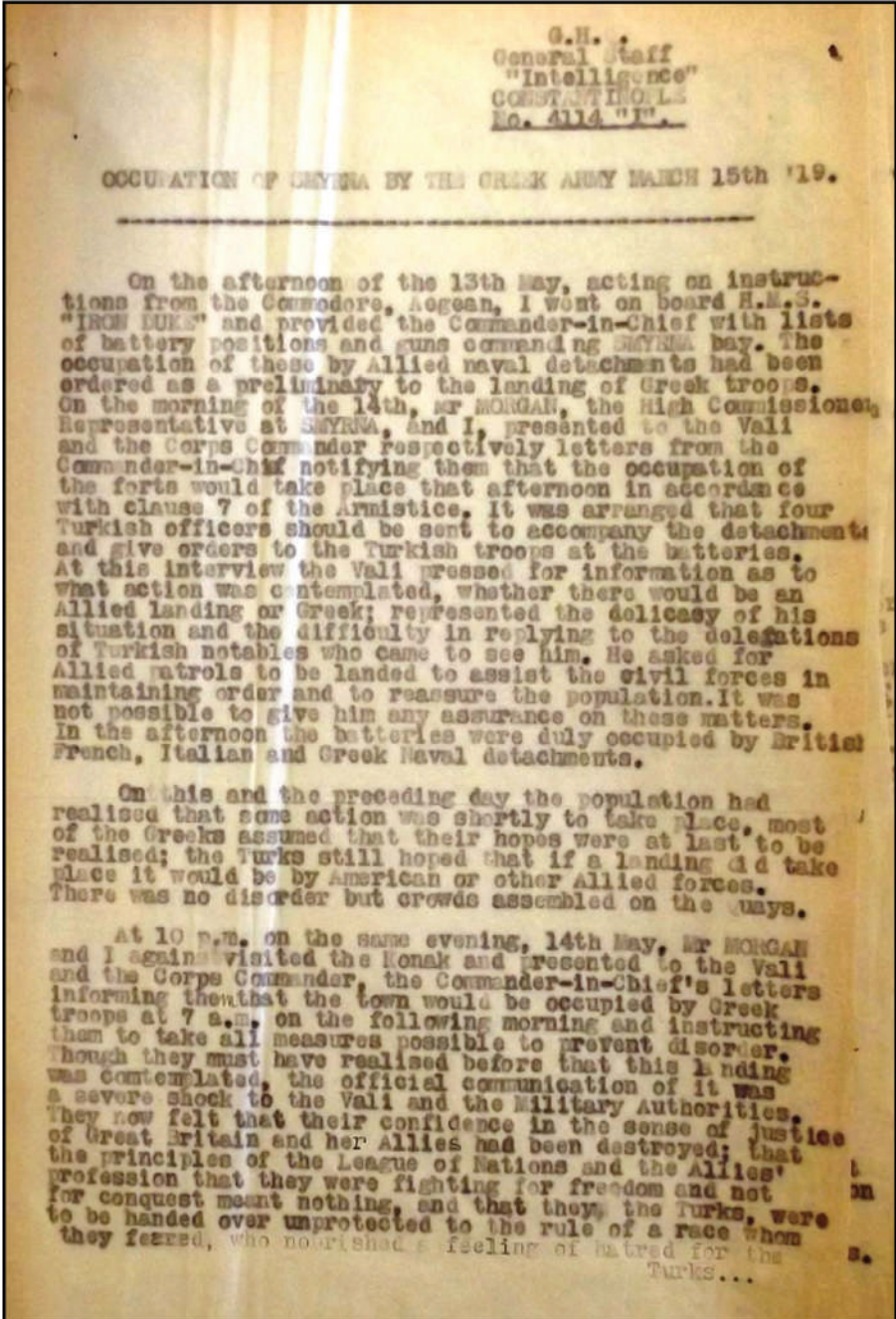
Umar, Bilge, **Yunanlıların ve Anadolu Rumlarının Anlatımıyla İzmir Savaşı**, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2002.

Ural, Selçuk, “Mütareke Dönemi’nde Pontus Devleti Kurmaya Yönelik Çalışmalar ve Alınan Karşı Önlemler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, S 27-28, Mayıs-Kasım 2001.

Ural, Selçuk, Okur, Mehmet, “Vali İzzet Bey’in Kaleminden İzmir’in İşgali”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 17, Erzurum, 2001.

Yıldırım, Halil İbrahim, **Bir Kara Gün İzmir’in İşgali**, 15 Ağustos 2012, <http://beydegirmeni.blogspot.com/2009/09/bir-kara-gun-izmirin-ısgali.html>.

EKLER: Yarbay Ian M. Smith'e Ait Raporun İlk ve Son Sayfası

6.

with food, obtained the release of a large number, and insisted upon the Greeks making better arrangements for their accommodation; had it not been for the steps taken by him, they would have remained confined in the deplorable condition in which they were on the first day.

The loss of life and the disturbances which took place subsequent to the landing are now being represented in the Greek papers as the result of organised resistance on the part of the Turks who ambushed the Greek troops at the barracks.

It was naturally inevitable that isolated cases of shooting and encounters should occur between Turkish extremists and the Greek comitadjis and patriots. I am sure that there was no organised preparation to resist the entry of the Greek troops and that the Turkish Civil and Military authorities carried out their instructions as to keeping the troops in barracks and awaiting instructions. These instructions were never sent by the Greek Commander. The Turkish troops were in their barracks and did not seek contact with Greeks; the latter, contrary to the whole idea of the High Commissioner's arrangements marched up to the Turkish barracks accompanied by a large and demonstrating mob of civilians and a collision was then inevitable.

The murder of unarmed prisoners by the escort and the crowd was indefensible, the participation of a number of the troops in locking the deplorable conditions in which prisoners were kept, the hunting down of Turks in the town and surrounding villages, the failure to carry out the terms of the proclamation and to protect the civil authorities, are all matters which are too well authenticated to be explained away.

(sgd) IAN F. SMITH.
Lieutenant-Colonel.
A.C.O. SMYRNA

SMYRNA.
24 th May 1919.

23. TMEN VE KOMUTANI AŞIR BEY

Nimet SERT*

ÖZET

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgal hareketleri, ordunun terhis edilerek dağıtılması ve İstanbul Hükümetinin işgaller karşısındaki pasif tutumu sonucu halk direniş birlikleri oluşturmuştur. Düşmana karşı mücadele eden bu birliklere ‘‘Kuvayımilliye’’ ismi verilmiştir. Salihli Cephesindeki ilk örgütlenme girişimleri, Yunanlıların 5 Haziran’da Akhisar’ı iŐgallerinin ardından başlamıştır. Batı Anadolu’daki Milli Kuvvetlerin teŐkilatlandırılmasıyla 12. Kolordu’ya bağlı olan 23. Tümen Ömer Lütfi Bey Kumandanlığında, Marmara Gölü ile Gediz ayı, Salihli ve Bozdağ bölgesini kapsayan cephe kesimine yerleştirilmiştir. Daha sonra mer Lütfi Bey’in görevine son verilerek yerine AŞir Bey atanmıştır. 1884-1893 doğumlu erlerin, Erkan-ı Harbiye emriyle bir süre önce terhis olunmaları ve seçme erlerin de Çerkez Ethem ile gönderilmeleri sebebiyle 23. Tümenin savaş gücü çok zayıflamıŐtı. Yunanlıların 22 Haziran 1920’deki taarruzuyla Türk kuvvetleri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yunan ilerleyişine karşı bir savunma hattı kurulamaması sebebiyle Yunan saldırıları 24 Haziran 1920’ye kadar devam etmiş ve AŞir Bey kuvvetlerini UŞak yönüne geri çekmiştir. Yunan taarruzunun yankıları TBMM’de büyük yankılar uyandırmış ve AŞir Bey suçlanarak tartışmalara konu olmuştur. Bunun sonucunda ise AŞir Bey suçlu bulunarak yerine İzzettin (alıŐlar) Bey getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 23. Tmen, AŞir Bey, Salihli, Kuvayımilliye.

* UŞak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Ğrencisi, e-Mail; nimet_09_88@hotmail.com

23rd DIVISION AND ITS COMMANDER AŞİR BEY

ABSTRACT

Beginning on or after the Armistice occupy movements, were discharged from the army as a result of the attitude of passive distribution, and popular resistance against the occupation forces of the Government of Istanbul was formed. The struggle against the enemy forces, "Kuva-yi of the Nation" was named. Salihli front, the first organizational initiatives, the Greeks began after the June 5 Akhisar occupations. 12 National Forces in Western Anatolia organizational 23 Division that is connected to Mr. Omer Lütfi Command, Marmara Lake and the Gediz River, covering the whole of the front part of Salihli and Bozdag placed. Then, instead of giving excessive Omer Lütfi was appointed to end the mission. Necessarily born in 1884-1893, a period of time before the discharge order of the General Staff and selecting values submitted by the due Cerkez Ethem 23 Division of war power is too weak. Turkish forces were forced to withdraw from the Greeks offensive June 22 1920. Due to failure to establish a line of defence against the attacks of the progress of Greek June 24 up to and Mr. Aşir continued the direction of Butler withdrew its forces. TBMM aroused great repercussions of the Greek offensive and accused of excessive Bey was the subject of controversy. As a result, instead found guilty of excessive Mr. İzzettin (Çalışlar).

Key Words: 23. Division, Aşir Bey, Salihli, Kuvayımilliye.

AŞİR ATLI'NIN BİYOGRAFİSİ

Son Rütbesi: Tümgeneral, Sicil No: 1319-P.23

Büyük Çerkez sürgününde (1864) önce Balkanlara, daha sonra da Anadolu'ya göç etmek zorunda kalan bir Adıge ailesinden olup Mehmet Bey'in oğludur. 1881'de Kilis'te doğmuş, 22 Ağustos 1903'te teğmen olarak Harp Okulu'nu, 26 Eylül 1906'da Harp Akademisi'ni Mümtaz Yüzbaşı olarak bitirmiş 1911'de Kurmaylığı onanmıştır. 22 Ağustos 1903'te Teğmen, 11 Ocak 1905'te Üsteğmen, 26 Eylül 1906'da Yüzbaşı (28 Mart 1911'de yapılan sınav sonucu kurmaylığı onandı.), 29 Mart 1912'de Kıdemli Yüzbaşı; 17 Mart 1914'te Binbaşı, 14 Aralık 1916'da Yarbay, 1 Mart 1921'de Albay, 5 Nisan 1925'te Mirliva (Tümgeneral) rütbeleri verilmiştir.¹

26 Eylül 1906'da 9. Tümen 35. Alay 3. Tabur emrine, 20 Mart 1907'de 34. Alay 3. Tabur 4. Bölük Komutanlığı'na atanarak Yemen'e giderek Yemen Kuvayı Umumiyesi, (Genel Kuvvetleri) Komutanlığı Kurmay Heyeti'nde ve Yemen Mürettep 3. Tümen Kurmay Başkanlığı'nda görev yaptı. 23 Kasım 1910'da 9. İnşaat Tümen Kurulu'nda, 11 Haziran 1913'te Yemen Komutanlığı tarafından dört ay süreyle hava değişimi verilmiştir. 3 Kasım 1913'te Harbiye Nezareti Levazımatı Umumiye Dairesi 5. Şube Müdür Yardımcı, sonradan bu şubenin müdürü olmuştur. 8 Nisan 1914'te Seyri Sefain İdaresi Genel Müdür Yardımcısı, Genelkurmay Deniz Komiseri², 23 Nisan 1915'te Irak ve Havalisi Komutanlığı Kurmayı (6. Ordu Harekât Şubesi Müdürü)³, 12 Eylül 1917'de 1. Alay Komutanı, 2. Tümen Komutan Vekili ve ek görevle Süleymaniye Mutasarrıflığı yapmıştır. 27 Haziran 1918'de 2. Tümen Komutanı⁴, 14 Aralık 1919'da 23. Tümen ve aynı zamanda Mart 1920'den itibaren İzmir Doğu Cephesi Kuvayımilliyeye Komutanı görevine getirilmiştir.⁵ 4 Ağustos 1920'de Antalya Valisi ve Bölge Komutanı, 1 Mart 1921'de 16. Tümen Komutanı, 19 Eylül 1923'te 2. Ordu Kurmay Başkanı, 6 Kasım 1923'te 3. Ordu Kurmay Başkanı, 15 Ağustos 1925'te Milli Savunma Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı olmuştur. 27 Ağustos 1928'de tekrar 23. Tümen

1 **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen Ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1989, s. 211.

2 **Türk İstiklal Harbi'ne...**, s. 211.

3 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993, s. 162, 167.

4 **Türk İstiklal Harbi'ne...**, s. 211-212.

5 Görgülü, **a.g.e.**, s. 253.

Komutanı ve bu arada iki ay kadar 4. Kolordu Komutan Vekili olarak hizmet etmiştir. 13 Şubat 1931'de 7. Tümen Komutanlığına atandı ve 28 Eylül 1931'de isteği üzerine emekliye ayrılmıştır. Katıldığı harplar arasında 1911-1912 Trablusgarp Savaşı, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı, (İran sınırında Ruslarla, Tuz Hurmato, Dakok, Taze Hurmato, Kerkük, Köprü savunmasında İngilizlerle savaştı.) 1919-1922 İstiklal Savaşı vardır.⁶

1904 yılında Gümüş Liyakat Madalyası,1915 yılında Muharebe Gümüş Liyakat Madalyası,1916 yılında Üçüncü Dereceden Kılıncılı Mecidi Nişanı,1916 yılında İkinci Dereceden Alman Demir Salip Nişanı,1916 yılında Avusturya İmparatoru tarafından Askeri Üçüncü Dereceden Liyakat Madalyası,1917 yılında Avusturya-Macaristan Hükümetinin Üçüncü Dereceden Harb Nişanıyla Koron Döfer Nişanı ve 1917 yılında Muharebe Gümüş İmtiyaz Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Askerlik sonrasında 1942-1943 Kütahya Milletvekili, 1949-1950 Gaziantep Milletvekili olarak görev yaptı. 23 Ekim 1957'de vefat etmiş İstanbul-Karacaahmet Mezarlığı'nda defnedilmiştir. Naaşı 27 Eylül 1988'de Devlet Mezarlığı'na nakledilmiştir.⁷

GİRİŞ

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgale başlamışlardır. Paris Barış Konferansı'nda İzmir'in İşgali konusunda; İngiltere ve Fransa, İtalya'nın Akdeniz'de yayılmasını engellemek amacıyla İtalya yerine Yunanistan'ı desteklemişler ve Yunanistan, Paris Barış Konferansı'nda İtalya'nın muhalefetine rağmen İzmir'in işgali konusunda gerekli onayı almıştır. Yunan Başbakanı Venizelos , "*Büyük Yunanistan hayalini*" gerçekleştirmek amacıyla çalışmalara başlamıştır.⁸

İzmir'in işgal edileceği haberi duyulur duyulmaz 14 Mayıs'ta şehirde büyük hareketlenme başlamıştır. İzmir Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti derhâl bir Reddi İlhak Komitesi teşkil ederek bölgenin Yunanistan tarafından işgal edilmesi tehlikesine karşı; halkı mitinge, protestoya davet etmiş ve telgraflarla işgal haberleri-

6 **Türk İstiklal Harbi'ne...**, s. 212.

7 Hülya Toker - Nurcan Aslan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C 3, Ankara, 2009, s. 304, 305, 306.

8 Mustafa Albayrak, **Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s. 25.

ni ülkenin dört yanına ulaştırmıştır. Bunun sonucunda Anadolu'da birçok yerde halk düzenledikleri mitinglerle işgali kabul etmeyeceklerini dünyaya duyurmuşlardır. Fakat 15 Mayıs 1919'da, Yunan askerleri Amerikan, İngiliz, Fransız savaş gemilerinin himayesinde İzmir'e çıkmışlardır.⁹

KUVAYİMİLLİYE

Mondros Mütarekesi sonrasında başlayan işgal hareketleri, ordunun terhis edilerek dağıtılması ve İstanbul Hükümeti'nin işgaller karşısındaki pasif tutumu sonucu halk direniş birlikleri oluşturmuştur. Yunanlılar İzmir'i işgal etmeye ve Anadolu'da ilerlemeye başlamaları üzerine kurulan ve düşmana karşı mücadele eden birliklere¹⁰ Kuvayimilliyeye ismi verilerek Yunanlıların direnişçileri idam etmesini zorlaştıracakı düşünölmüştü.¹¹ Çünkü Yunanlılar direnişçileri "çete" olarak adlandırıp idam ediyordu.

"Kuvayimilliyeye" terimi ilk olarak Kurtuluş Savaşı döneminde kullanılmamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus, 1897 Osmanlı-Yunan ve 1912 Balkan Savaşları'nda savaş birliklerinin yanında subaylar komutasında milis ve gerilla hizmetlerini üstlenen gönüllü sivil örgütlenmeler oluşturulmuştu. Özellikle Balkan Savaşı döneminde bu tip örgütlenmeler devreye sokulmuş, bu örgütlere de "Kuvayimilliyeye" adı verilmiştir. Milli Mücadele'nin temel taşı olan Kuvayimilliyeye Mustafa Kemal Paşa'ya göre: *"Düşmanların çemberi altında bulunan Hükümet'in emirlerini ordu yerine getirecek durumda değildir. Bu yüzdendir ki, vatani koruma ve savunmadan ibaret olan esas görev, doğrudan doğruya milletin kendisine yönelmiş bulunmaktadır. Millet, orduya kendi içinden teslim ettiği bireylerinin, düşman saldırısına uğrayan bölgelerinin savunmasına, düşman saldırısına uğrayan kardeşlerinin hayatlarının korunmasına görevli kılmayı mecbur kılmıştı. İşte buna "Kuvayimilliyeye" diyoruz. Bütün kâinatta böyle diyor. Ayrıca, silahın sözkonusu olmadığı ülkenin en ücra köşelerinde bile ortaya çıkmış, doğrudan doğruya*

9 İlhan Tekeli - Selim İlkin, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 70-71.

10 Oğuz Gülcan, **"Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu (1919-1920)"**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 186.

11 Mehmet Karayaman, **Uşak'ta Kuva-yı Milliye**, Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, İzmir, 2009, s. 3.

yasal ve çağdaş, sosyal ve genel yaklaşımla siyasi bir cemiyet olarak da Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı vardır” şeklindedir.¹²

SALİHLİ KUVAYİMİLLİYESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Ödemiş'in Kuvayimilliyeye Komutanı Jandarma Yüzbaşı Tahir, kendi bölgesinden başka, tren güzergâhı ve aynı zamanda önemli bir istikamet üzerinde bulunan Manisa, Salihli arasındaki bölgede büyük bir nüfuz sahibi olan Postlu Mestan Efe'yi “Kuvayimilliyeye” hizmetine almış ve Ödemiş'in işgalinden sonra Bozdağ savunmasını kurmuş olan bu efenin delaleti ve Yüzbaşı Rahmi'nin himmeti ve Salihli bölgesinde yüz kişiye yakın bir “Kuvayimilliyeye” meydana getirmişti.

Daha sonra Albay Bekir Sami, kendisi tarafından değerlendirilecek olan bu teşkilattan, Yüzbaşı Tahir ve Mestan Efe'ye verdiği talimatla şunları istemişti:

- “1. Manisa ile Salihli arasında bir savunma hattı tesisi;
2. Yunanlıların işgal sahası içinde kalan demiryolunun tahribi;
3. Turgutlu ve Salihli henüz işgal edilmemiş iseler buralarda iâşe heyetleri teşkili;
4. Bu kasabalarda milli kuvvet yatakları sağlanması;
5. Verilen beyannamelerin, bölgedeki halka dağıtılması.”

Yüzbaşı Tahir, teşkilata verdiği direktif beyanında, kolordu komutanının Alaşehir'de bulunduğunu da bildirmiş ve bu suretle Efe'ye icabında başvurabileceği askeri yüksek bir makamı da göstermişti.¹³

Kuzeydeki Ayvalık, Soma ve Akhisar Cepheleriyle, güneydeki cepheler arasındaki bağlantıyı oluşturan, dolayısıyla Ege'deki Yunan ilerleyişine karşı kurulan direniş cephesinin bütünlüğünün kurulmasında çok önemli bir işlevi olan cepheler Salihli ve Bozdağ Cepheleridir. Salihli-Bozdağ Cepheleri, hemen hemen tamamen sivil örgütlenmeye dayanması yönünden, kuzeydeki cephelerin oluşumundan önemli bir farklılık gösterir.¹⁴

12 Salim Gökçen, **Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s. 21.

13 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, İnci Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 102.

14 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 130.

Salihli cephesindeki ilk örgütlenme girişimleri, Yunanlıların 5 Haziran'da Akhisar'ı işgalinin ardından Alaşehir'den Yedek subaylardan Şakir Ünalın, Zühtü Akıncı ve Ali Dayı kumandasındaki 68 kişilik bir müfreze 7 Haziran 1919'da hareket etmiştir. Salihli'ye gelen bu müfreze, kentin dışında jandarma kumandanı tarafından karşılanarak Çakallar köyüne konuşlanmıştır. Bundan sonra Salihli'den Basmacıoğlu Hacı Mustafa, tuhafiyeci Ahmet Başak, Sazoğlu Mehmet ve Beşikçioğlu Hacı Mustafa'dan oluşan bir iaişe heyeti ile yedek subay Kazım Musa da müfrezeye katılmışlardır.¹⁵

İki gün sonra, bu müfreze emniyetli bulmadığı Çakallardan ayrılarak Dereköyü'ne geçmiştir. Bunun ardından Turgutlu'dan gelen bir birlikte Salihli'deki bu müfrezeye katılmıştır. Birliği eski Teşkilat-ı Mahsusa subaylarından Süleyman Sururi komuta etmekteydi. Birlik 68'inci Alayın 1 taburu, 59'uncu Topçu Alayının subaylarından oluşuyordu. Böylelikle Salihli Cephesindeki ilk Kuvayimilliyeye meydana geldi, bunun Yunanlılarca fark edilmesi üzerine Albay Skandilis kumandasında, mitralyözlerle takviyeli bir piyade taburu, bir süvari bölüğünden oluşan Yunan kuvveti Türk milis birliğine 12 Haziran 1919'da taarruz etmiştir. Birkaç saat süren çatışmadan sonra, Türk Milli Kuvvetleri Bozdağ'a doğru çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çarpışmada Mevlüt adlı bir gönüllü şehit düşmüş, altı subay esir olmuştur. Bu subaylar Yunanlılarca Turgutlu'ya götürülüp idam edilmişlerdir. 12 Haziran 1919'dan itibaren Topçu Yüzbaşı Rasim, Salihli Mevki Kumandanlığı görevine başlamıştır. 13 Haziran'da buradan Eşme'ye 17'nci Kolordu Kumandanlığına çektiği telgrafta "*Salihli'deki ruhi durum pek fena. Korku haleti giderilmemiş*" diyerek Kula ve Alaşehir'den 30 kişilik bir müfreze istemiştir. Bu telgraftan da anlaşılacağı üzere bu tarihte Salihli'de mücadele lehinde bir durum söz konusu değildi. Bu telgraf üzerine Bekir Sami Bey buraya kuvvet gönderilmesini emretti. Buna mukabil Salihli Kaymakamı Tahsin Bey, gönderilecek müfrezelerin iaişelerinin temininde halkın zorlanacağını belirten bir telgrafı Bekir Sami Bey'e göndermiştir.¹⁶

Salihli'de her türlü zorluğa rağmen Mevki Kumandanı Rasim Bey teşkilatlanma çalışmalarını sürdürmüştür. 14–15 Haziran gecesi Belediye'de yaptığı toplantıda İki yüz kişilik müfrezenin 10 günlük iaişesinin temin edileceği hakkında sözünü almıştır. Rasim Bey, 17 Haziran günü 50 kişilik bir kuvvet hazırlayabildiğini Miralay Bekir Sami Bey'e bildirmiştir. O da verdiği cevapta eldeki

15 Gülcan, **a.g.t.**, s. 240.

16 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 131.

kuvvetle teşkilâtın genişletilmesini ve gönüllü miktarının artırılmasını istemiş, kendisinin de 19 Haziran 1919 tarihinde önemli bir kuvvetle Salihli'ye geleceğinden bahsetmiştir. 68'inci Alayın 1'inci Taburu ve Kolordu Karargâhının da Salihli'ye gelmesi ve diğer hazırlıktan kapsayan bir kolordu emri 20 Haziran 1919'da, Bekir Sami Bey tarafından yayınlandı. Fakat emrin icrasını takip etmeden Bekir Sami Bey'e, 14'üncü Kolordu Kumandanı Mirliya Yusuf İzzet imzasıyla, Bursa'da asıl fırkasının teşkilatı ile meşgul olmak üzere 24 saat sonra Bursa'ya hareket etmesi emri tebliğ edilmiştir. Buradaki görevini de en kıdemli olan Kula Mevki Kumandanı Binbaşı Nedim'e devretmiştir.¹⁷

Bu sırada bölgedeki durum şöyle idi; Salihli mıntıkasında 150 kişi ve Kula'da 70 kişilik Kuvayı Milliye gücü mevcuttu. Ayrıca bu güçlere katılmak üzere 60 atlı milis kuvveti de harekete geçmişti. 68'inci Alayın 1'inci Taburu beraberindeki dört makineli tüfekle 27 Haziran 1919 günü Kula'ya çekilmiştir.¹⁸

SALİHLİ'YE 23. TÜMEN'İN GELİŞİ

2 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa'nın iktidardan çekilmesiyle kurulan yeni kabinede, Kuvayımilliye tarafı bazı kimseler de yer almışlardı. Heyet-i Temsiliye'nin bunları aracılığıyla Batı Anadolu'daki kuvvetlerin bir komuta altında birleştirilmesi ve ihtiyaçlarının giderilmesi yolunda yeni hükümetten bazı isteklerde bulunması, Harbiye Nezareti, 13 Ekim 1919 tarihinde yayınladığı bir emirle:

12. Kolordu, 41., 23. ve 57. Tümenlerden kurulu olup, Konya, Ereğlisi hariç olmak üzere, Konya, Afyon, Kütahya, Bodrum, Antalya, İzmir, Afyon demiryolu hattının (dahil) güneyi bölgesi bu kolordu mıntıkası içindedir.¹⁹

Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu Cephesi ile daha yakından ilgilenerek bu cepheyi Heyet-i Temsiliye'ye bağlamak üzere sevk ve idare birliğini sağlamak istemişti. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa, 16 Kasım 1919'da, 12. Ve 14. Kolordulara, 23., 57. Ve 61. Tümen Komutanlıklarına, ayrıca, Refet Bey'e ve 56. Tümen Komutanı Albay Bekir

17 Gülcan, a.g.t., s. 241, 242.

18 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, İnci Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, s. 128.

19 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 2nci Kısım..., s. 139.

Sami'ye gönderdiği şifre²⁰ ile Batı Anadolu'da ki milli kuvvetlerin teşkilatlandırılmasını, gayri resmi olarak ordu birliklerince desteklenmelerini, bunlardan birincisi olan kuzey grubunun 61. Tümen'e ikincisi olan Salih grubunun 23. Tümen'e²¹ ve üçüncüsü olan Demirci Efe grubunu da 57. Tümen komutanlıklarına bağlanmasını bildirdi.²²

Heyet-i Temsiliye'nin bu direktifine; Güney Anadolu ve Adana cephele-
rindeki milli kuvvetlerin teşkilatlandırılması amacıyla 27 Ekim 1919'da kolordulara verilen talimat esasları göz önünde bulundurularak Batı Anadolu'da ki milli kuvvetlerin ordu birlikleri teşkilatına benzer teşkilata sokulmaları tavsiye edilmişti. Bunun üzerine milli kuvvetler bölük, tabur ve alay haline sokulmaya başlandı. 1920 yılı başlarında şu teşkiller kuruldu:

23. Tümen bölgesinde, Milli Salihli Piyade Alayı, Milli Kiraz (Kelas) ve Uşak Hücum taburları ile birkaç efe bölüğü.²³

Heyet-i Temsiliye Harbiye Nezareti'ne, 16 Kasım 1919'da milli kuvvetler de dâhil olmak üzere Batı Anadolu'da mevcut kuvvetlerin üç cepheye bölünerek sevk ve idare edilmesini teklif etmişti. Bunun sonucu olarak da Batı Anadolu üç cepheye bölündü. Buna göre: İzmir Doğu Cephesi: 23. Tümen (Milli Tümen) Komutanı Albay Ömer Lütfi emrinde olmak üzere, Marmara gölü ile Gediz çayı, Salihli ve Bozdağ bölgesini kapsayan cephe kesimi.²⁴

23. Tümen Kumandanı olan Ömer Lütfi Bey²⁵ 21 Kasım 1919'da, Yunan kuvvetleri 23. Tümen bölgesine giren Salihli'nin batısındaki bölgeye, Milne hattına göre cepheyi düzenlemek maksadıyla bir dağ bataryası ve bir süvari bölüğüyle takviyeli Piyade Alayından oluşan bir kuvvetle Yarışlı-Mathasan-Acısı-Çayırpınar hattındaki kuvvetlere, iki tabur ve süvari bölüğü birinci hatta olmak üzere, kısa bir hazırlıktan sonra taarruz ettiler ve mevzie kuzey ve güney

20 Mustafa Kemal Paşa 16 Kasım 1919'da 12. Ve 14. Kolordularla 23., 57. Ve 61. Tümen Kumandanlıklarına ayrıca Refet Bey'e ve 56. Tümen Kumandanı Albay Bekir Sami Bey'e gönderdiği talimatla Batı Anadolu'daki milli kuvvetlerin teşkilatlanmasının ordu birliklerince desteklenmesi ve 23., 57. Ve 61. Tümen Kumandanlıklarına bağlanmalarını bildirdi. Bkz. Gökçen, **a.g.e.**, s. 59.

21 **ATASE Arşivi**, İstiklal Harbi Koleksiyonu-1, Kutu: 40, Gömlek: 78, s. 1.

22 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 2nci Kısım..., s. 140, 141.

23 Gökçen, **a.g.e.**, s. 59.

24 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 2nci Kısım..., s. 144.

25 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 291.

kanatlardan girmeye muvaffak olunca milli kuvvetler, Tatarİslam hattına geri çekilmek zorunda kaldılar.²⁶ Düşman büyük kısmıyla Sart'ı işgal etmiş fakat daha doğuya geçememişti. Bu durum karşısında Salihli'de bulunan 68. Alayın 1. Taburu, cepheye sürüldü ve tabur Masalan-Tatarİslam hattını tuttu. Daha güneyde Bozdağ'daki cephe durumunda bir değişiklik olmadı. Bu muharebede Türk cephesi çok kısa bir zamanda çökmüştü. Bunun sebepleri başında, Anzavur'un tenkili için Çerkez Ethem, cepheden beraberinde aldığı 150 kadar seçkin mücahitle Balıkesir'e gönderilmiş olduğu için cephenin sevk ve idaresi başka bir komutan elinde kalmış ve kuvvet bakımından da zayıflama olmuştu.²⁷

21 Kasım'da ki Yunan saldırısında kısa sürede dağılan Salihli Cephesini kuvvetlendirmek için yeni birlikler gönderilmeye çalışılmış, ancak 23. Tümen'den istenen kuvvetler buraya gelmemiştir.²⁸ 20 Aralık 1919'da Harbiye Nazırı Cemal Paşa, 23. Tümen'in Alaşehir'de bulunan Alayının derhal Afyonkarahisar'a gönderilmesi emrini verdi. Fakat Ömer Lütfi Bey bunu sakıncalı bularak karşı çıktı. Bunun üzerine Cemal Paşa 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'den, Ömer Lütfi Bey'in yerine başkasını tayin ederek görevine son vermesini istedi.²⁹ Aşir Bey'in 23. Fırka Kumandanlığına uygun olduğu düşünülerek³⁰ Ömer Lütfi Bey 8 Ocak 1920'de kumandanlık görevini gerek mebus seçilmesi gerekse Harbiye Nazırının tavrı üzerine Aşir Bey'e³¹ devretmiştir.³²

Salihli Cephesindeki 23. Tümen'in dağılımı şöyleydi: Marmara gölünün kuzey kesiminde 159. Piyade Alayı (bir tabur eksik), Uşak Hücum Taburu (bir bölük eksik)³³ ve kudretli dağ topundan oluşan bir kuvvet Binbaşı Şakir Bey'in

26 **ATASE Arşivi**, İstiklal Harbi Koleksiyonu-7B, Kutu: 325, Gömlek: 1, s. 1.

27 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 2nci Kısım..., s. 160.

28 "23. Fırka Kumandanlığına; şimdi alınan habere göre Sart işgal edilmiştir. Alaşehir'den imdat talep ediyor. Kütahya'da seksen yüz kadar Kuvaymillîye vardır. Bunlar Süleyman ve Tahsin Beylerin kumandasındadır. Kütahya'dan bunların gaybubetinden bir zarar gelemeyeceği hakkında teminat aldık. Şimdi her ikisinin hareket etme üzere emir buyurunuz. Ve şimdi telgrafhanedeyim. Bendenize de keyfiyeti işar buyurunuz. Mümkün ise Karahisar kuvvetinden de istifade etmemizi emir buyurmanız maruzdur. 21/22. 11. 335. Heyet-i Merkeziye Reisi". Bkz. Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 407

29 Gökçen, **a.g.e.**, s. 62.

30 **ATASE Arşivi**, İstiklal Harbi Koleksiyonu-5B, Kutu: 201, Gömlek: 34, s.1.

31 **ATASE Arşivi**, İstiklal Harbi Koleksiyonu-7B, Kutu: 332, Gömlek: 68, s. 1.

32 Gökçen, **a.g.e.**, s. 62.

33 **ATASE Arşivi**, İstiklal Harbi Koleksiyonu-10A, Kutu: 577, Gömlek: 75, s. 1-2.

emrinde bulunuyordu. Marmara gölünün güney kesiminde, dört bölük üç ağır makineli ve iki toptan oluşuyordu. Bintepeleler'deki bu kuvvet Jandarma Mülazımı Tahsin Bey'in emrindeydi. Gediz Nehri-Allahdiyen arasındaki kesimde Salihli Milli Alayı (bir tabur eksik), 68. Alay 1. Tabur (bir bölük eksik) ve üç toptan oluşan bu kuvvetler Salihli'nin batısındaki mevzileri Binbaşı Cevdet Bey'in emrinde savunuyordu. Salihli kasabasında yedek olarak, 68. Alayın 3. Taburu bulunuyordu. Ayrıca Milli Alay ile 68. Alayın karargâhı vardı. Kelas (Kiraz) bölgesinde, Kelas Milli Taburu, bir nizamiye bölüğü (68. Alay 1. Taburdan), Dinar Milli Müfrezesi'nden oluşan bir kuvvet vardı. Cephe gerisinde Salihli'nin doğusunda, Durasıllı-Manomak istasyonu yöresinde 68. Piyade Alayı'nın 2. Taburu ve bir makineli tüfek bölüğü, Alaşehir'de 23. Tümen karargâhı, süvari bölüğü, 69. Alay 1. Taburu ve 106 mm.lik bir obüs bataryası, Uşak 69. Piyade Alayı (bir tabur eksik), Afyon'da 159. Alayın 3. Taburu bulunuyordu.³⁴

Milis birliklerde bulunan ve Birinci Dünya Harbi'ne katılmış olan yetişkin 1884-1893 doğumlu erlerin, Genelkurmay Başkanlığı emriyle bir süre önce terhis olunmaları ve seçme erlerin de Çerkez Ethem ile iç ayaklanmaların bastırılmasına gönderilmeleri sebebiyle 23. Tümen, savaş gücünden çok şey kaybetmişti. Bundan başka tümenin, topçu kuvveti de diğer 57. Ve 61. Tümenlerden daha zayıftı.³⁵

Yunan saldırısı 22 Haziran günü sabah saat 5.00'de başlamıştı. Yunan birlikleri, ilk olarak Kan boğazına saldırıp burayı ele geçirmişlerdir. Daha sonra, Marmara gölünün kuzeyindeki bölgeye ilerlemişlerdir. Bu yöreye 159. Alaydan ve Uşak Hücum Taburundan oluşan ve Binbaşı Şakir Bey kumandasındaki Türk kuvvetleri saldırıyı önleyememişlerdir. Alay ağırlıklarının Yunan süvarilerinin eline düşmesi üzerine, birlik büyük ölçüde dağılmış, alay komutanı elinde kalan 200-300 kişilik bir kuvvetle Kayacık yönünde çekilmiştir. Daha sonra aldığı emir üzerine Kula'ya yönelmiştir. Gölmarara'yı ele geçiren Yunan süvarileri, gölün kuzeyinden hızla Salihli'nin kuzeyindeki Pazarköy'e kadar ilerlemişlerdir. Bu ilerleme gölün güneyinde Bintepeleler'de direnen milli kuvvetleri tehlikeye soktuğundan, Salihli'de yedek duran 68. Alayın 3. Taburu, iki ağır makineli ile Pazarköy-Kemerdamları yönünde ileriye sürülmüştür. Ayrıca Bintepeleler bölgesindeki Salihli milli alayından bir bölük kuvvetle, batıdan Pazarköy'e saldırılmıştır. 68. Alayın Manomak istasyonu civarındaki 2. Taburun birlikleri de

34 Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 311.

35 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 2'nci Kısım..., s. 301.

Kemerdamları yönüne sürülmüştür. Bu taarruzla Kemerdamları ele geçirilmiş Yunanlılar 22 Haziran gecesi, Keçidağı sırtlarına çekilmek zorunda bırakılmıştı. 23 Haziran'da, Yunanlılar Yüzbaşı İzzet Bey komutasında kurulan bu cepheye saldırarak, süvarileriyle kuşatma hareketine geçmişlerdir. Burada Türk kuvvetleri öğle saatlerine kadar direnmişler sonra doğuya doğru çekilmişlerdir. Yunan saldırıları sonunda bu kuvvetler, savaş gücünü büyük ölçüde kaybetmişlerdir. Dağılan bu birliklerden geriye kalanlar (159. Alay ve Uşak Taburundan 225 er, 193 tüfek ve altı ağır makinalı tüfek, 68. Alaydan 278 er, 200 tüfek beş ağır makinalı ve 1 top) Borlu yönünde çekilmiş daha sonra da, 27 Haziran'da Kula'da toplanmışlardır.³⁶

Marmara gölü ile Gediz çayı arasındaki bölgenin savunması, Bintepeleler mevziini tutan Salihli Milli Alayının dört bölüklü 1. Taburu ile Uşak Hücum Taburundan bir bölük ve ayrıca altı ağır makinalı tüfek ile iki sahra topundan kurulu bir kuvvete verilmişti. Mevcudu 700 kadar olan bu birliğe Yunanlılar bir piyade alayı, bir süvari grubu ve bir topçu taburu ile 23 Haziran günü taarruza geçtiler.³⁷ Salihli cephesinde düşman taarruzunun başlamasıyla³⁸Bintepeleler'de iki kanlı savaştan sonra 200 er, 3 makinalı tüfek ve iki toptan ibaret kalan kuvvet, savaşarak Salihli'ye çekilmek zorunda kalmıştır. 23-24 Haziran gecesi Salihli'nin boşaltılmasına başlandığından, bütün birlikler Alaşehir yönünde çekilmişlerdir. Salihli Milli Alayının 2. Taburu, Gediz çayının güneyinden gelecek Yunan saldırılarına karşı Salihli'nin batısında mevzilenmiştir. 23 Haziran'da Yunan birliklerinin Bintepeleler'e saldırısına paralel bir saldırı da, bu cephede gelişmiştir. Akşama kadar Yunan saldırısını oyalayan tabur sonra Salihli'ye çekilmiştir.³⁹

Bugünkü muharebelerde Gediz nehri kuzey ve güneydeki belirmiş olan tehlikeye karşı 23. Tümen Komutanı, Alaşehir'deki 69. Alayın 1. Taburu ile Tümen Süvari Bölüğü'nü batıya doğru yola çıkardıysa da bu birlikler 24 Haziran'da Salihli doğusunda 2. Tabur'la iş birliği yapmadığı için, Alaşehir istikameti Yunanlılara açılmış oluyordu. Türk kuvvetleri 24/25 Haziran gecesini Alaşehir doğusundaki Çavuşlar'da geçirdiler ve daha sonraki günlerde Güney istasyonunda Eşref Bey (Kuşçubaşı) Müfrezesi'ne katıldılar.⁴⁰

36 Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 312.

37 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 2nci Kısım..., s. 305.

38 **ATASE Arşivi**, İstiklal Harbi Koleksiyonu-10A, Kutu: 639, Gömlek: 38, s. 1-3.

39 Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 312.

40 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 2nci Kısım, s. 307.

Milli Alayın 3. Taburu, Salihli'nin güneyinde Allahdiyen yöresinde savunma mevzilerinde yer almış ve 23 Haziran'daki Yunan saldırısına karşı mevzilerini korumuşlardır. Cephe kumandanlığını emri üzerine ilk önce Salihli'ye çekilmişlerdir, fakat buranın boşaltılması üzerine, doğuya doğru kaymışlardır. Burada kendisine katılan bir müfreze ile birlikte, 500 kişilik bir kuvvet oluşturarak Yunan kuvvetleriyle çarpışmışlardır. Fakat bu birlikler, üstün Yunan kuvvetlerinin baskısı altında dağılarak Eşme (Elvanlar) yönünde çekilmişlerdir. Bu bölgede toplanabilen kuvvet dört subay, 70 er ve üç makinalı tüfek idi. Bozdağ'ın güneyinde Kelas (Kiraz)yöresine Yüzbaşı Ziya komutasında bulunan Dinar Milli Müfrezesi, bir efe süvari müfrezesi, 68. Alay 1. Taburundan bir piyade bölüğünün oluşturduğu 750 kişi ve 4 ağır makinalı tüfekten kurulu kuvvetle Yunan birliklerine 23 Haziran sabahı saldırmışlardır. İki alay gücündeki bu kuvvet ayrıca iki topçu grubunca desteklenmiştir. İlk saldırıda Dinar müfrezesi çekilince, Yusuf Ziya Bey kuvvetlerini Kiraz'ın doğusundaki yeni bir savunma mevziine çekmiştir. Yunan birlikleri Kiraz'ı işgal etmiş ve buradan kaçan bir göçmen kafilesini kılıçtan geçirmiştir. Yunan birlikleri 24 Haziran günü ileri hareketlerine devam etmişlerdir. Yusuf Ziya Bey ve komutasındaki birliklerde Dereköy yönünde çekilmeye devam etmiştir. 23. Tümen komutanlığı Kelas'taki kuvvetlerini takviye etmek için, Düzce isyanından sonra Alaşehir'e yeni dönmüş olan Uşak Hücum Taburuna ait 230 kişilik bir müfrezeyi ve 50 kişilik bir gönüllü süvari müfrezesini 23-24 Haziran gecesi yola çıkarmıştır. Fakat bu kuvvetler, geriye çekilen Yusuf Ziya Bey kuvvetleriyle buluşmamıştır. Böylece Yunan ilerleyişine karşı bir savunma hattı kurulamamıştır. Tüm cephelerde 23 Haziran'daki Yunan saldırısının başarıya ulaşması üzerine,⁴¹ 23. Tümen 23-24 Haziran gecesi birliklerini Durasılı-Manomak hattına⁴² çekerek, bir savunma hattı kurmaya çalışmıştır. Fakat bu hat tutulamamış, tüm birlikler Alaşehir yönünde çekilmişlerdir. Alaşehir'e çekilirken yöre halkından olan efrat, kendi ailelerinin durumuyla ilgilenmek için köylerine dağılmıştır.⁴³

24 Haziran günü öğleden sonra Yunan süvarisi, Alaşehir'e yaklaştığından, bu mevkiin batısındaki demiryolu köprüsü dinamitle patlatıldı. Bir kısım tümen karargâh erleriyle birlikte Alaşehir'deki dağ obüs bataryası, ilçenin kenarında mevzilendirildi. Saat 15.30'da tümen karargâhı Alaşehir'den ayrıldı. Bazı

41 Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 312-313.

42 **ATASE Arşivi**, İstiklal Harbi Koleksiyonu-12A, Kutu: 832, Gömlek: 181, s. 1-6.

43 Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 312-313.

küçük müfrezeler ve gönüllüler, daha bir süre şehrin savunulmasına çalıştılsa da Yunanlılar 25 Haziran sabahı Alaşehir'i işgal ettiler.⁴⁴

Yunan saldırısı için doğuya çekilmek zorunda kalan birliklerden 159. Uşak Hücum Taburu, Salihli Milli Alayı ve 68. Alayın geriye kalan kısımları, bir yandan verilen emre, öte yandan düşmanın ilerleyişine uyararak, 27 Haziran'da Kula yöresinde Binbaşı Şakir Bey'in kumandasında toplanmışlardır. Bir panik havası içindeki Kula halkı, civardaki Yunan kuvvetleriyle Türk birlikleri arasında yapılacak muharebeyi önlemek istemişlerdir. Kula Müdafaa-i Hukuk Heyeti ordugâhına gelerek kumandanları ve subayları, bir öğle yemeğine davet etmişlerdir. Bu yemek sırasında Kula'dan gönderilen bir grup ordugâha gelerek "Subaylar, kasabada içki masası başında eğleniyorlar. Sizi burada Yunanlılara esir ettirecekler, niye duruyorsunuz?" diye yoğun bir propagandaya girerek, askerlerin dağılmasını sağlamıştır. 28 Mayıs'ta Ordugâhta hemen hemen kimse kalmamıştır. Bu olay üzerine 159. Alay kumandanı ile 2. Tabur makinalı tüfek bölük kumandanları, kendi yanlarına birer ağır makinalı tüfek alarak küçük sayıdaki efratla birlikte ordugâhtan ayrılarak ve yolda rastladıkları erleri de toplayarak, Uşak yönünde çekilmişlerdir.⁴⁵

29 Haziran akşamı Ali Fuat Paşa Uşak'tan 23. Tümen komutanı Aşır Bey'in bulunduğu Elvanlar'a gitmiştir. Konya ve Eskişehir'den getirilen iki müfrezenin geriye çekilen kuvvetlerle birlikte, Elvanlar istasyonunun güneyindeki Kemertepe'de yeni bir savunma mevzii kurulması için kullanılması kararlaştırılmış. Ali Fuat Paşa 23. Tümen komutanı Aşır Bey'e şu emri vermiştir: "Uşak ve Bursa istikametlerinde ilerlemekte olan Yunan kuvvetlerini oyalamaya ve önlemeye çalışarak vakit kazanmak mecburiyetindeyiz. Eski usulde milli müfrezeler teşkilatı lağvedilmiştir. Ordu kâmilen milli iradenin eline geçmiş olduğundan yeniden teşkil ve tanzim edilecektir. Vatan ve memleketimiz, düşman ordularına karşı yalnız muntazam milli ordularımızla olunabilir. Henüz ilga edilmemiş milli müfrezelerimiz cephenin ihtiyacına göre, tedrici bir suretle lağvolunarak neferleri, esliha, cephane ve malzemesi milli ordu kıtalarına dağıtılacaktır. Seferberliğini tamamlamış olan 11. Fırkanın Uşak'a nakli tarafınızdan temin edilecektir."⁴⁶ Bu emirle

44 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 2nci Kısım..., s. 312-313.

45 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 315-316.

46 Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953, s. 433.

muhtemelen, Şark Cephesi Heyeti Merkeziyesi'nin çalışmalarına son verilmiştir.⁴⁷

29/30 Haziran gecesi, Konaklar Müfrezesinden kalanlarla, Arnavut ve Yeşilbayrak müfrezelerinden oluşan Milli Müfreze erleri, düşmanın iki büyük ordugâhındaki ışıldaklarıyla işaret ve aydınlatma fişeklerini görmüş ve bazı bozguncuların propagandalarına kendilerini kaptırmış olduklarından gecedен de yararlanarak, birer ikişer kaçmaya başlamışlardı. Kemertepe'deki müfreze komutanı, kalan erlerin elden çıkmaması için müfrezesini Elvanlar istasyonuna çekti. Bu hal, zaten çok az bir kuvvetle denemek istediği yeni savunma teşebbüsünü yarıda bırakmaya kâfi geldi. Mevcut şartlar altında burada, Yunanlılara karşı direnmemin artık yararlı olmayacağı kanısında bulunan 23. Tümen Komutanı Yarbay Aşir, Yunanlılarla teması kesmek ve daha uygun bir bölgede, yeniden savaşmak amacıyla eldeki kıtalara 30 Haziran gününün çok erken saatlerinde, İnay istasyonu batısındaki sırtlara çekilmelerini emretti. Bu kuvvetler, 1 Temmuz öğleye doğru İnay istasyonu ve Ahmetler çevresi batısındaki sırtlarda yeni savunma mevziini işgal ederek tahkime başladılar. Böylece milli kuvvetlerle, Yunan kuvvetleri arasında, iki günlük bir yürüyüş mesafesi açılmıştır.⁴⁸

Aşir Bey, Güney istasyonu çevresinde yaptırdığı keşiflerle bu bölgedeki kuvvetlerin azaldığını, özellikle süvari birliğinin Akhisar'a gönderildiğini öğrenerek Yunan ileri hareketinin durakladığına karar vererek, edindiği bilgiyi Uşak'ta bulunan Garp Cephesi Kumandanına ulaştırmıştır. Bunun üzerine, 1. Temmuz'da Ali Fuat Paşa Uşak'a gitmiştir. 5 Temmuz'a kadar burada kalan Ali Fuat Paşa, şehirde hâkim olan bozgun havasını önlemeye çalışmıştır. Bu amaçla, Konya ve Lefge'den 11. Tümen birliklerini, Uşak'a getirmeye başlayarak, göçü önlemiş ve şehirde sükûnetin doğmasını sağlamıştır. Yunan saldırısının Bursa'ya gelişmesi üzerine 6 Temmuz'da 23. Tümen birlikleri tekrar güçlendirilmek üzere geri kademesiyle birlikte İnay'dan Afyon'a gönderilmiştir. 11. Tümen birlikleri, Yunan ilerleyişine karşı Eskişehir'i kapatmak üzere Bozüyük'e sevk edilmiştir. 11. Tümenin 131. Alayı ise, Uşak'ı savunmak üzere bu şehirde bırakılmıştır. 7 Temmuz'da İnay cephesinde 23. Tümen karargâhı 250 kişilik iki Arnavut müfrezesi, 500 kişilik yeniden kurulmuş olan Uşak Hücum Taburu, 61 kişilik Konya inzibat bölüğü, 130 kişilik Konya'dan gönderilmiş cezalı erler, 40 atlı milli süvari müfrezesi, iki ağır makineli tüfek bö-

47 Tekeli-İlkin, a.g.e., s. 318.

48 **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 2nci Kısım..., s. 316-317.

lügen ve bir kudretli dağ topçu takımı olmak üzere yaklaşık 1200 kişilik bir kuvvet mevcuttu. 3 Temmuz'da Yunan kuvvetleri Nazilli'ye girdikten sonra, Sarayköy'e kadar olan sahayı işgal etmişlerdir. Böylece 22 Haziran'da başlayan Yunan taarruzu, 10 Temmuz'da amaçlanan sınırlara ulaşmış olarak duraklıyordu. Batı Anadolu'daki büyük alanların kaybına neden olan bu Yunan ilerleyişi, T.B.M.M.'de çok sert tartışmalara neden olmuştur. Eleştiriler, 20. Kolordu kumandanlığına atanmış olan Bekir Sami Bey'e, Bursa valisi Hacim Muhittin Bey'e, 23. Tümen Komutanı Aşir Bey'e⁴⁹ ve 57. Tümen Komutanı Şefik Bey'e yönelmiştir. 13 Temmuz'da yapılan toplantıda Hamdullah Suphi Bey şöyle demiştir: *"Vekillere ihtar ederiz, işlerinin başına gitsinler, memleketin maddi ve manevi kuvvetlerini Yunan ordusuna tevcih etsinler. Şurada burada kendi gözümle gördüm, Eskişehir'e geldim, yüzlerce zabıt var. Herkes ayakta, herkes konuşuyor, herkes bağıyor. Dinleyen yok, anlayan yok. Hükümet-i İcraiyye'ye soruyorum, Bursa'da vazifesini yapmadığı her taraftan haber verilen bir kumandanın Bekir Sami Bey'in artık orduda ne yeri vardır? Vali olan Hacim Bey vazifesini yapmamıştır. Çünkü o her şeyi yapmak istemiştir. Hacim Bey çete reisi, hacim Bey kumandan, Hacim bey vali olmuştur. Fakat asıl vazife zamanı geldiği zaman, Bursa mebuslarıyla istihsad ederim, en evvel o kaçmıştır. Bu sözlerde hata varsa onlarındır. Size soruyorum. Cepheden vatanımızı müdafaa edenler bozguna ön ayak olurlarsa hala iş başında mı dururlar?..."* Mustafa Necati Bey ise 10 Temmuz'da yaptığı konuşmada bozgunun nedenlerini kişilerde ve savaşanlarda değil daha başka faktörlerde görerek şöyle demiştir. *"Ben cephelerin düşmesi olayının sebepleri üzerinde duracağım. Acaba bu cepheler ne için neden düşmüştür? Ben buradan ayrıldıktan sonra kuzey cephesini gezdim ve adım adım onunla muharebelerde bulundum. Akhisar'da Soma cephesinde düşmanla kanlı muharebeler olmuştur ve asker vazifesini yapmıştır. Kıtalar ve Kuveyimilliyeye vazifesini yapmıştır. Bu yenilgi anında bizim için hakikaten şerefli menkıbeler vardır. 30 000 kişi karşısında 4-5 bin savaşçının yaptığı fedakârlığı hesaba katmak lazımdır. Bizim cephelerimizi sükût ettiren ve düşmanı pervasız ilerleten kuvvet, zannetmeyiniz ki düşmana yalnız üstün olan kuvvetidir. Hayır! Düşmanın Ferit Paşa Hükümeti ile olan ittifakıdır. Düşman bugünkü vaziyete, propagandasıyla hâkim olmuştur. 50 süvari Kirmasti'yi, Karacabey'i düşürmüştür. Kula kazası on beş Yunan süvarisi tarafından zapt olunmuştur ve Kulalılar Yunanı davet*

49 Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Yay. Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s. 316.

*etmişlerdir. Bu sırf propagandadan olmuştur. Cephede bulunan kıtalar vazifesini yapmıştır.”*⁵⁰

Meclis'in 14 Ağustos günü olan toplantısında Besim Atalay, Aşir Bey'i şöyle suçlamıştır: *“Aşir Bey hakikaten divanı harbe sevk edilmeye müstahaktır. Çünkü üç suali halledemedim. Bir kere 308 ve 309 tevellütlüleri terhis ediyor. Karşısında teşkilatı mükemmel bir düşman varken asker terhis edilir mi? Bayram münasebetiyle subaylara müsaade veriyor; halkı heyecana düşürüyor. Bunları düşünmediği için bu adamın büyük bir suale maruz kalması icap eder. Sorulmazsa geçen felaketlerin tekerrür edeceğinden emin olunuz.”* Meclisteki müzakerelerde Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Bey bu kumandanları savunup bir hata yapılmadığını anlatmaya çalıştılsa da eleştiriler karşısında bu kumandanları da eski yerlerinde tutamamışlardır. 14 Temmuz günü İcra Vekilleri Heyeti, Bekir Sami Bey'in görevine son vermiştir. Temmuz sonlarında da Albay Aşir Bey 23. Tümen kumandanlığından alınarak, Antalya Bölge Kumandanlığına atanmıştır.⁵¹ 23. Tümen komutanlığına ise Kurmay Yarbay İzzettin (Çalışlar) getirilmiştir. Eskişehir'de Mustafa Kemal, Bekir Sami Bey'e *“Mecliste yapılan taarruz size değil, bana ve hükümetedir. Sabırlı olunuz, her şey düzelecektir,”* demiştir. 12 Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'de, Aşir Beyi Antalya'ya göndermeyerek bir süre yanında müşavir olarak tutmuştur.⁵²

50 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 319-320.

51 **ATASE Arşivi**, İstiklal Harbi Koleksiyonu-10A, Kutu: 581, Gömlek: 18, s. 1-12.

52 Tekeli-İlkin, **a.g.e.**, s. 320.

SONUÇ

Salihli cephesindeki ilk örgütlenme girişimleri, Yunanlıların 5 Haziran'da Akhisar'ı işgalinin ardından Alaşehir'den Yedek subaylardan Şakir Ünalın, Zühtü Akıncı ve Ali Dayı kumandasındaki 68 kişilik bir müfreze 7 Haziran 1919'da hareket etmiştir. Salihli'ye gelen bu müfreze, kentin dışında jandarma kumandanı tarafından karşılanarak Çakallar köyüne konuşlanmıştır. Bundan sonra Salihli'den Basmacıoğlu Hacı Mustafa, tuhafiyeci Ahmet Başak, Sazoğlu Mehmet ve Beşikçioğlu Hacı Mustafa'dan oluşan bir işe heyeti ile yedek subay Kazım Musa da müfrezeye katılmışlardır.

Heyet-i Temsiliye Batı Anadolu Cephesi ile daha yakından ilgilenerek buradaki milli kuvvetlerin teşkilatlandırılmasını, gayri resmi olarak ordu birliklerince desteklenmelerini, bunlardan birincisi olan kuzey grubunun 61. Tümen'e ikincisi olan Salih grubunun 23. Tümen'e ve üçüncüsü olan Demirci Efe grubunu da 57. Tümen komutanlıklarına bağlanmasını bildirdi. Heyet-i Temsiliye Harbiye Nezareti'nce 23. Tümen Komutanlığına getirilen Ömer Lütfi Bey, 21 Kasım'da ki Yunan saldırısı karşısında cephenin dağılması nedeniyle görevinden alınarak yerine Aşir Bey getirilmiştir.

23.Tümen Komutanı olan Aşir Bey Yunanlıların 22.23.24 Haziran 1920'deki taarruzları neticesinde bozguna uğrayan birliklerini Durasılı-Manomak hattına çekerek yeniden toparlanma girişimlerinde bulunmuş fakat Yunanlıların ileri harekâtıyla Aşir Paşa verdiği emirle kuvvetlerini Uşak- İnay bölgesine çekerek yeniden toparlanmaya çalışmıştır. Hedefledikleri taarruz sınırlarına ulaşan Yunanlılar artık duraklamıştır. Bunun üzerine Aşir Paşa'nın yenilgisi mecliste büyük yankı uyandırmış ve suçlamalarla karşı karşıya kalmıştır. Uzun tartışmalar sonucunda 23. Tümen komutanı Aşir Bey görevinden alınarak Antalya Bölge Kumandanlığına atanmıştır. 23. Tümen komutanlığına ise Kurmay Yarbay İzzettin (Çalışlar) getirilmiştir. 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Bey'de, Aşir Beyi Antalya'ya göndermeyerek bir süre yanında müşavir olarak tutmuştur.

KAYNAKLAR

- Albayrak Mustafa, **Milli Mücadele Dönemi'nde Batı Anadolu Kongreleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.
- **Askeri Mecmua**, İstanbul, Haziran-1932, S 85
- Atatürk, Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Yay. Haz.: Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.
- **ATASE**, Türk İstiklal Harbi Katalogu, Genelkurmay Yayınları, Ankara.
- Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, İstanbul, 1953.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 1nci Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, C II, Batı Cephesi, 2nci Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- Gökçen, Salim, **Bozdağ'ın İşgali ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin İstifası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.
- Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- Gülcan, Oğuz, **Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin Oluşumu (1919-1920)**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Karayaman Mehmet, **Uşak'ta Kuva-yı Milliye**, Uşak Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, İzmir, 2009.
- Mete, Şefik (Em. Alb.), **23. Piyade Alayı Tarihçesi**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara, 1973.
- Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, **Ege'deki Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşı'na Geçerken Uşak Heyet-i Merkeziyesi Ve İbrahim (Tahtakılıç) Bey**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Toker, Hülya – Aslan, Nurcan, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, C 3, Ankara, 2009.
- **Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Tümen Ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1989.

Ek: Aşir ATLI'nın fotoğrafı⁵³

53 **Askeri Mecmua**, İstanbul, Haziran-1932, S 85, s. 231.

BÜYÜK TAARRUZ SIRASINDA SİHHÎ HİZMETLER

Feyza KURNAZ ŞAHİN*

ÖZET

Türk milleti, İstiklal Harbi'nde bağımsızlığı uğrunda topyekûn bir mücadele vermiştir. Mücadele sırasında toplumun her kesiminden ve her yaştan insan kaybedilmiştir. Kayıpların fazlalığı veya azlığı savaş döneminde sıhhî hizmetlerin yeterliliği ile doğrudan ilgilidir. Bu nedenle askerî sıhhiye alanındaki çalışmalar, ordu geri hizmetlerinin en önemli unsuru olarak görülmelidir. Fakat Türk ordusu, İstiklal Harbi öncesinde girdiği birçok savaşta sıhhî açıdan iyi bir sınav verememiştir. Bu durum İstiklal Harbi'nde kısmen değişmiştir.

Bu çalışmada Genelkurmay ATASE Arşivi, Kızılay Arşiv belgeleri, TBMM Zabıt Cerideleri, Müdafaa-i Milliye Vekâleti İstiklal Harbi Raporu ve Hilâl-i Ahmer raporları kullanılarak Büyük Taarruz sırasındaki sıhhî hizmetler ve sonuçları değerlendirilecektir. İlk olarak taarruz öncesinde sıhhî alanda yapılan hazırlıklar, sıhhî hizmetlerin planlanması ve teşkilatlanma üzerinde durulacaktır. Bilahare harp sırasında sıhhî hizmetlerin işleyişi ve şartlara göre takviyesi irdelenecektir. İlâveten salgın hastalıklar ve bununla ilgili alınan tedbirlerden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Taarruz, Askerî Sıhhiye, Sıhhî Hizmetler

* Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Afyonkarahisar, el-mek: fsahin@aku.edu.tr

HEALTH SERVICES DURING THE GREAT ATTACK

ABSTRACT

The Turkish nation fought during the War of Independence for the sake of independence in a full-scale. People of all ages and all segments were lost during the fight. Excess or lacks of losses are directly related to the adequacy of health services during the war. For this reason, studies in the field of military medical service should be seen as the most important element of the supply military services. But the Turkish army could not well on health aspects in the most of the wars that it entered before the War of Independence. This situation partly changed in the Independence War.

In this study, health services and their results will be assessed during the Great Attack by using the archive of Turkish General Staff Military History and Strategic Studies Institute (ATASE), the archival documentation of Turkish Red Crescent (Kızılay), Official Records of Proceedings of the Grand National Assembly, Independence War Report of Ministry of National Defence and Reports of Hilal-i Ahmer. Firstly, the preparations in the area of health made prior to the attack, the planning of health services and the organization will be focus on. Subsequently, operation of health services during the war and the reinforcements according to the conditions of war will be examined. In addition, the epidemic diseases and the measures which are taken related to them will be discussed.

Key Words: The Great Attack, Military Medical, the Health Services

Giriş

Türk tarihinin önemli dönüm noktasını oluşturan Büyük Taarruz, Türkiye üzerinde oynanmak istenen oyunları bozmuş, işgalcilerin hesaplarını alt üst ederek Sevr Antlaşmasını etkisiz kılmıştır. Günümüzden 90 yıl öncesine giden bu zaferin kazanılmasında taarruz planı ve hazırlığının iyi yapılmış olması son derece önemlidir.

Nitekim Mustafa Kemal; Büyük Taarruz için “*her safhasıyla düşünülmüş, ihzar, idare ve zaferle intacedilmiş olan bu harekât, Türk ordusunun, Türk zabitan ve kumanda heyetinin, yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tesbit eden muazzam bir eserdir...*”¹ değerlendirmesini yapmaktadır. Bu değerlendirmede bahsedilen hazırlıklar şüphesiz sıhhî hizmetler için de geçerlidir. Zira taarruzun zaferle neticelenmesi için Sakarya Harbi’nin hemen akabinde sıhhî hizmetlerle ilgili her türlü hazırlık ve planlama yapılmıştır. Özellikle İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya muharebelerinde yaşanan tecrübeler Büyük Taarruz’da sıhhî hizmetlerin diğer savaşlara göre daha az sorunla yürütülmesini sağlamıştır.

1) Büyük Taarruz İçin Yapılan Sıhhî Hazırlıklar

I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan olumsuzluklar sıhhî hizmetlerde de kendini göstermiş idi. Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ve anlaşmanın ağır koşulları sağlık hizmetlerinde ciddi sıkıntılar yaratmıştır. Bilindiği üzere mütareke şartlarından birisi Osmanlı ordularının terhis edilmesi hükmünü taşıyordu². Ordular terhis edilirken sıhhiye birliklerinin hizmetleri de son bulmuştur. Sıhhiye bölüklerinin terhis edilmesi Milli Mücadele’de sıhhî personel ihtiyacını had safhaya ulaştırmıştır. Öte yandan İstanbul’un işgali ile birlikte birçok hastane ve sıhhiye deposu İtilaf Devletlerinin denetimi altına girmiştir. Bu durum Milli Mücadele döneminde sıkıntı yaratan önemli hususlardan birisi olacaktır. Zira gerek sıhhî personel ve gerekse sıhhî malzeme açısından Anadolu’nun İstanbul’a bağımlı bir yapısı bulunmakta idi. Dolayısıyla sıhhiye depolarının anılan devletlerin elinde olması sıhhî hizmetlerin en önemli unsurlarından biri olan sıhhî malzeme yetersizliğini beraberinde getirmiştir. Ancak ifade edilen bu imkânsızlıklara rağmen Büyük Taarruz için yapılan hazırlıkların uzun bir süre-

1 Kemal Atatürk, **Nutuk**, C II, 1920-1927, MEB Yay., İstanbul, 1993, s. 677.

2 Salahi R. Sonyel, **Mustafa Kemal (Atatürk) ve Kurtuluş Savaşı**, C I, TTK Yay., Ankara, 2008, s. 14.

ce yayılması ve bu savaştan önce yaşanan tecrübelerden istifade edilmesi sistemli bir savaş sıhhiyesi yürütülmesini sağlamıştır.

Esasen Milli Mücadelenin başlangıcında Sıhhiye Dairesi kolordulara bağlı olan hastaneleri yeniden teşkilatlandırmış idi. Bu anlamda XII. Kolordu bölgesinde 400 yataklı Konya, 200'er yataklı Niğde ve Afyon, 50'şer yataklı Kütahya ve Uşak hastaneleri mevcuttu. XX. Kolorduda ise 400'er yataklı Ankara ve Eskişehir, 50'şer yataklı Bozöyük ve Göynük, 30 yataklı Bilecik hastaneleri bulunmakta idi³. Bu hastaneler harbin gidişatına göre yeniden düzenlenmiştir. 1921 yılında Sıhhiye Dairesi yeni müesseseler oluşturmuş, hastane kapasiteleri artırılarak sıhhi teşkilat genişletilmiştir. Bu planlama Büyük Taarruz'a hazırlık evresinde de sürdürülmüştür.

Bu doğrultuda Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi sıhhi hizmetlerin titizlikle yürütülebilmesi için 1922 yılında harp hazırlıklarını büyük bir özenle sürdürmüştür. Bu anlamda sabit ve seyyar hastaneler yeniden düzenlenerek yatak kapasiteleri artırılmıştır. Harbin sıklet merkezinin güney mıntıkası olması nedeniyle yaralıların Konya ve Adana civarındaki hastanelere naklinin lazım geleceği düşünülmüş ve buna yönelik tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda Adana havalisinde ve Konya mıntıkasında bulunan hastanelerin yatak kapasiteleri onar bine çıkarılmıştır. Adana mıntıkasında yeni hastaneler oluşturulduğundan Sungurlu hastaneleri Adana Havalı Kumandanlığı emrine verilmiştir⁴. Bu şekilde bölgedeki hastaneler 20-30 bin yaralıyı barındırabilecek duruma getirilmiştir. Bunun yanında Kayseri ve Niğde'de 1000'er ve Adapazarı'nda 500 yataklı hastaneler kurulmuştur. Böylece Başkumandanlık Muharebesinden evvel 35.000 yatak hazır hale getirilmiştir⁵.

Bununla birlikte hastanelerde sıhhi personel, sıhhi malzeme ihtiyacı oldukça fazla idi. Sıhhi müesseselerin söz konusu eksiklikleri ivedilikle tamamlan-

3 **ATASE Arşivi**, İSH, Sıra: 12052, Kutu: 1695, Gömlek: 21, s 1-3; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, C 6, İçtima senesi 1, 101. İçtima, (22.11.1336), s. 8-9; **Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor**, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1339, s. 12 vd; "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", **Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (OHAM)**, (Ellinci Yıl), 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, Nr. 76, s. 152.

4 **Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekaleti Sıhhiye Dairesi İstiklal Harbi Sıhhi Raporu (MMV.SD.İHSR.)**, İstanbul 1341, s. 23.

5 **MMV.SD.İHSR.**, s. 23.

maya çalışılmıştır. Anadolu'da bulunan hastaneler sıhhî malzeme ve personel ihtiyaçlarını genellikle İstanbul'dan temin etmeye çalışmışlardır⁶. Bu manada sıhhî personel ihtiyacının karşılanması için Gülhane'de öğrenim gören stajyer doktorlardan faydalanılmıştır. Stajyer doktorların sınavları iki ay evvel yapılarak, Anadolu'ya katılımları sağlanmıştır. Keza, İstanbul'da bulunan ve rütbeleri kaymakamdan aşağı olan doktorlar da Anadolu'ya getirilmiştir⁷. Ayrıca, Sıhhiye Vekâletine bağlı olan belediye doktorları da ordu emrine verilmiştir. Bununla ilgili olarak Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey, Sıhhiye Vekâleti 1922 yılı bütçesinin mecliste müzakere edilmesi sırasında yaptığı açıklamada 180 belediye doktorunun Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrinde orduda hizmet ettiğini dile getirmiştir⁸.

Sıhhî personel ihtiyacının karşılanmasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de önemli katkıları olmuştur. Özellikle imdat heyetleri vasıtasıyla görevlendirilen doktorlar savaş sırasında ve sonrasında sıhhî hizmetlerin yürütülmesinde ciddi katkılar sağlamışlardır⁹.

Diğer taraftan sıhhî malzeme ve temini de sıhhî hizmetlerin yürütülmesinde önemli bir unsur olmuştur. Bu nedenle harbe hazırlık amacıyla sıhhiye depolarının eksiklikleri tespit edilmiş, çeşitli yollarla malzeme temin edilmeye çalışılmıştır. İhtiyaçlar doğrultusunda İstanbul'dan, Hilal-i Ahmer'den ve satın alma yoluyla Avrupa'dan eczâ ve sıhhî malzeme sağlanmıştır¹⁰. Sıhhî malzeme temini için sıklıkla başvuru kurum Hilal-i Ahmer olmuştur. Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi ihtiyaç duyulan tıbbi eczâ, malzeme ve aşıları cemiyetin Ankara temsilciliğinden tedarik etmeye çalışmıştır¹¹. Yine hazırlıklar çerçevesinde Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa tarafından Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Ankara şube reisi Adnan Bey'e 26 Haziran 1922 tarihinde gönderilen yazıda, cephede bulunan bölüklerin ve hastanelerinin tıbbi malzemeye ihtiyaç duydukları ifade edilerek, bu malzemelerin bir an evvel karşılanması talep edilmiştir¹².

6 **Varlık**, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, Nr. 77, s. 2.

7 **MMV.SD.İHSR.**, s. 23.

8 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, C 24, İçtima Senesi 3, 124. İçtima, (23.10.1337), s. 100-101.

9 **Kızılay Arşivi**, Nr. 223/271.

10 **MMV.SD.İHSR.**, s. 24.

11 **Kızılay Arşivi**, Nr. 171/80-82.

12 **Kızılay Arşivi**, Nr. 4/37.

Cemiyet hastane mefruşatı tedarikinde de ordu sıhhiyesine yardımcı olmuştur. Örneğin Büyük Taarruz harekâtı sırasında Adana'da Askerî Mecruhîn Hastanesi kurulmuştur. Bu hastanenin ihtiyacını karşılamak üzere Askerî Sıhhiye Dairesi, Hilâl-i Ahmer'den malzeme talep etmiştir. Hilâl-i Ahmer, 100 yataklık hastane levazımını İstanbul ve kısmen Anadolu'daki depolardan temin ederek Adana'ya göndermiştir¹³. Bu şekilde Hilal-i Ahmer, orduya verdiği eşya ve sıhhi levazımla sağlık hizmetlerinin aksayan tarafını büyük oranda kapatmıştır.

Bu dönemde yurt dışında bulunan Müslümanlardan da sıhhi malzeme yardımı geldiği görülmektedir. Örneğin 17 Mayıs 1922 tarihli belgeye göre Hint Hilafet Teşkilatı ordu sıhhiyesi için çeşitli sıhhi malzemeler göndermiş, bu malzemeler gümrük vergisinden muaf tutulmuştur¹⁴.

Öte yandan Türk ordusunda sıhhi hizmetlerde yaşanan en önemli sıkıntı nakliye araçları ve ulaşım idi. Ordunun otomobil sayısı yeterli düzeyde değildi. Sevkiyatı sağlayan araçlar halkın kullandığı ve öküzlerin çektiği kağnılardan oluşuyordu. Ordunun ihtiyaç duyduğu ulaşım araçlarının karşılanması için çeşitli tedbirler alındı. Bu meyanda Doğu ve Güney Cephelerinde bulunan araçlar Batı Cephesi'ne kaydırıldı. Ancak bu araçların bölgeye ulaşması oldukça uzun bir zaman aldığından ulaşım aracı sıkıntısı savaş boyunca sürmüştür¹⁵.

Ordu, eksik olan sevk araçlarını temin edebilmek için kurumlarla irtibat halinde olmuştur. Bu meyanda nakil vasıtalarının sağlanmasında Hilal-i Ahmer Cemiyetinin önemli katkıları görülmüştür. Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi nakil vasıtalarının temininde çoğunlukla Hilal-i Ahmer'e başvurmuştur. Örneğin 9 Şubat 1922 tarihinde Sıhhiye Dairesi, Hilâl-i Ahmer'e bir yazı göndererek cemiyetin Konya, Isparta ve Ankara'da bulunan 15 adet otomobilinin cephe emrine teslim edilmesini istemiştir¹⁶. Yine 11 Mart 1922 tarihinde yaralı taşınmasında kullanılmak üzere Hilâl-i Ahmer'in elinde bulunan bütün vasıta ve malzemenin Batı Cephesi'ne gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir¹⁷. Hilâl-i Ahmer'in Batı Cephesi emrine verdiği otomobillerin sürekli çalışır durumda tutulması yaralı ve hasta sevkiyatı açısından son derece önemliydi. Bunun için

13 *1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen Rapor*, s. 21.

14 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Nr. 30.18.1.1/5.16.16.

15 Ahmet Avanas, "Büyük Taarruz ve Konya", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 1, (Kasım 1994), s. 249.

16 **Kızılay Arşivi**, Nr. 4/17.

17 **Kızılay Arşivi**, Nr. 4/52.

ihtiyaç duyulan otomobil parçaları ve teknik personel de burada hazır bulundu-
rulmuştur¹⁸. Hilal-i Ahmer'in peyderpey tedarik ettiği araçlar, Evkaf Vekâleti ta-
rafından yaralı nakline uygun şekilde düzenlenmiştir. Bu şekilde 12 kamyonetli
yaralı nakliye müfrezesi oluşturularak cephe emrine gönderilmiştir¹⁹.

İmkânsızlıklara rağmen yapılan hazırlıklar çerçevesinde ordunun acil nakil
vasıtası ihtiyacı savaş boyunca yeterli olabilecek kapasiteye kısmen ulaşmıştır.
Sıhhî hazırlıkların yeterli düzeye getirilmesinde Mustafa Kemal'in 7-8 Ağustos
1921 tarihinde "*Tekâlif-i Milliye*" adıyla yayınladığı emirler de oldukça etkili
olmuştur. Türk Milleti elindeki vasıtaların tamamını orduya vererek büyük bir
fedakârlık göstermiştir²⁰.

Öte yandan Büyük Taarruz öncesinde salgın hastalıkların yayılmasını en-
gellemek ve büyük salgınlara meydan vermemek için de bazı tedbirler alınmıştır.
Tedbirler arasında; sevk sisteminin yeniden ıslah edilmesi, erlerin sıhhî muaye-
nelerinin, temizliklerinin titizlikle yapılması yer almaktadır. Ayrıca askerlere aşı
tatbik edilmesi görevi ahz-ı asker şubelerine kadar verilmiştir. Şubelerde küçük
ölçekli, kalemler merkezinde ise büyük ölçekli temizleme evleri tesis edilmiştir.
Erler bağlı buldukları şubeden başlamak üzere uğradıkları her merkezde mu-
ayene edilmişler, temizlenmişler ve aşıya tabi tutulmuşlardır. Bu şekilde erlerin
hastaliksız olarak orduya dâhil olmaları sağlanmıştır.

Bununla birlikte salgın hastalıkların mambaının tamamen kurutulması
sıhhî hizmetlerin en büyük hedefi olmuştur. Bunun için de birtakım tedbirler
alınmıştır. Öncelikle kurumlar arasında işbirliği sağlanmış, askerî ve mülkî sıh-
hiye teşkilatı birlikte çalışmıştır. Bilahare asker alma şubelerindeki sıhhî hizmet-
ler kuvvetlendirmiştir. Sıhhiye Dairesi bu amaçla şubelere temizleme merkezleri
kurmuş, sıhhî hizmetlerde istihdam edilmek üzere sıhhiye erleri göndermiştir.
Ayrıca şubelere gerekli olan sıhhî malzeme de verilmiştir²¹. Öyle anlaşılıyor ki
Sıhhiye Dairesi asker alma şubelerindeki sıhhî hizmetleri artırarak hastalığın
yayılmasını engellemeye çalışmıştır. Zira bu şubeler hem cepheden gelen, hem
de cepheye gönderilecek sevkiyat erlerinin sirkülasyon noktası idi. Bu meyanda

18 **Kızılay Arşivi**, Nr. 177/117.

19 **MMV.SD.İHSR.**, s. 23.

20 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma
Merkezi Yay., Ankara, 1990, s. 485-486; Avanas, **a.g.m.**, s. 249.

21 **MMV.SD.İHSR.**, s. 25.

cepheden gelen ve cepheye gidecek erlerin tedavisi sağlanarak salgın hastalıkların yayılması engellenmeye çalışılmıştır.

Büyük Taarruz'a hazırlıklar sırasında üzerinde titizlikle durulan bir diğer husus frengi hastalığının yayılmasını engellemektir. Esasında bu hastalığı ortadan kaldırmak amacıyla daha önce de çeşitli tedbirler alınmış, buna yönelik kanunlar çıkarılmış idi. Örneğin TBMM hükümeti 7 Mart 1921 tarihli ve 90 numaralı “*Frenginin Men ve Tahdidi Sirayeti Hakkında Kanun*” ile frengili hastaların devlet tarafından ücretsiz olarak tedavi edilmelerini sağlamıştır²². Ancak bu çabalar istenen sonucu vermemiş, yapılan tedaviler yeterli olmamıştır. Büyük Taarruz'a hazırlık sırasında bu hastalığın orduya sirayet etmemesi için titiz davranılmış, hastalığın men edilmesi için çaba gösterilmiştir. Bu kapsamda frengili askerler muhafaza altına alınarak tedavilerinin düzgün bir şekilde yapılması sağlanmıştır. Askerlerin terhislerinin hemen ardından geri kalan tedavilerinin memleketlerinde devam ettirilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bu anlamda “*frengili fırka ve ikmal efradının suret-i abz-ı sevki ile orduda frengililerin suret-i tedavileri*” adıyla bir talimatname yayınlanmıştır. Talimatnameye göre frengili erlerin künyeleri memleketlerindeki sıhhiye müdürlüklerine gönderilerek buldukları yerde tedavi edilmeleri sağlanmıştır²³.

Diğer taraftan orduda sıhhi istatistiklerin tutulmasına da önem verilmiştir. Hastanelerin düzenlemiş olduğu teşhis varakaları yoluyla kıtalara ait sıhhi istatistiklerin yapılamayacağı anlaşılmıştır. Zira teşhis varakalarından sadece salgın hastalıklar tespit edilebilmekte idi. Kıta istatistik cetvelleri ise sadece kıtalarda gerçekleşen olayları ihtiva ediyordu. Mevcut veriler kullanılarak ayrıntılı bir sıhhi istatistik çıkarmak oldukça zor idi. Bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak için bazı tedbirler alınmıştır. Buna göre hastaneler her bir kıta, kolordu ve ordunun sıhhi olaylarını ayrı ayrı kaydederek verilerin daha sağlıklı olmasını sağlayacaktır. Böylece Sıhhiye Dairesi kayıtları inceleme imkânına sahip olacaktır²⁴. Bu hazırlıklar sayesinde Büyük Taarruz sırasında sıhhi hizmetler diğer harplere kıyasla daha düzenli işlemiştir²⁵.

22 **Ceride-i Resmîye**, 7 Mart 1337/7 Mart 1921, Nr; 5, Sene 1, s. 6-7; Ayfer Tantaç, “Millî Mücadele Yıllarında İzmir’de Etkili Olan Başlıca Bulaşıcı Hastalıklar (Emraz-ı Sâriye)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)**, VI/15, (2007/Güz), s. 44.

23 **MMV.SD.İHSR.**, s. 23.

24 **MMV.SD.İHSR.**, s. 23.

25 **Kızılay Arşivi**, Nr. 4/37.

2) Harp Sırasında Sıhî Hizmetler

Milli Mücadele döneminde askerî sıhî hizmetleri Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi yürütmüştür. Kurduğu seyyar hastaneler, sıhhiye bölükleri, bölge hastaneleri ve nekahethaneler ile yaralı ve hasta askerlerin tedavisini sağlamıştır. Bunun yanında Hilal-i Ahmer de gönderdiği sıhî heyetler, kurduğu hastane ve nekahethanelerle askerî sıhhiye alanında önemli hizmetler vermiştir. Cemiyet, İstiklal Harbi boyunca Burdur, Dinar, Eskişehir, Kırşehir, Ankara, Isparta, Konya, Balıkesir, Eşme, Geyve ve Adapazarı'nda hastaneler tesis ederek hasta ve yaralıların tedavisini sağlamıştır²⁶. Bu hastaneler harbin durumuna göre farklı bölgelere taşınarak hizmetlerine devam etmiştir²⁷.

Cemiyetin kurduğu bu hastanelerden Konya Mecruhîn Hastanesi Büyük Taarruz sırasında ağır yaralı askerlerin tedavi edildiği en önemli merkez olmuştur²⁸. Hilâl-i Ahmer'in Adana'ya göndermiş olduğu Yedinci Sıhhiye İmdat Heyeti tarafından Aralık 1920'de Konya'da 100 yataklı olarak kurulan ağır mecruh zabitan hastanesi 24 ay boyunca hizmet vermiştir. Bu süre boyunca 2.246 ağır yaralıyı tedavi ve ameliyathanesinde ise 1.829 ağır yaralıyı ameliyat etmiştir. Ayrıca laboratuvarlarında 12.831 tahlil ve mühim miktarda tifo aşısı ve pansuman paketi hazırlamak suretiyle ordu sıhhiyesine önemli hizmetlerde bulunmuştur. Hilâl-i Ahmer Konya Hastanesi İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşu ve tedavi altındaki yaralıların iyileşmesinden sonra Aralık 1922'de 200 yataklı olarak Balıkesir'de yeniden kurulmuştur. Hastane dört ay faaliyette bulunduktan sonra Mayıs 1923'te teçhizatıyla birlikte Askerî Sıhhiye Dairesine devredilmiştir²⁹.

Keza cemiyet, çeşitli bölgelerde dispanserler açmıştır. Buralarda cepheden gelen yaralı ve hasta askerlere hizmet verdiği gibi muhacir ailelerine de sıhî yardımlarda bulunmuştur. Ayrıca Hilâl-i Ahmer temsilcilikleri, hastane, dispanser ve nekahethaneler yanında çayhaneler açarak sevk durumunda olan yaralı ve

26 **Öğüt**, 8 Mayıs 1337/8 Mayıs 1921, S 652, s. 1.

27 Nebahat Oran Arslan, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Çalışmalarından Bazı Kesitler", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, S. IV/2, 2004, s. 230.

28 **1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen Rapor**, s. 18.

29 Bkz. **1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen Rapor**, s. 16-17.

hastaların yollarda dinlenmesini de sağlamıştır³⁰. Yaptığı faaliyetlerle askerî sıhhiyeye yardımcı olmuş, hatta askerî sıhhiyenin eksikliklerini tamamlamıştır³¹.

1922 yılının 26 Ağustos günü başlayan Başkumandanlık Taarruzunda on sekiz sıhhiye bölüğü ve her fırkada bir seyyar hastane bulundurulmuştur. Bölgede ihtiyaca göre hastaneler tesis edilmiştir. İleri harekâtle birlikte seyyar hastaneler orduyu takip ederek sıhhi hizmetleri yürütmüşlerdir. Nakil vasıtalarının azlığına rağmen, hastaneler birliklerin ilerleyişine paralel olarak nakledilmiş, bu şekilde yaralı ve hasta askerlerin tedavileri sağlanmıştır. Sevk edilmesi gereken yaralılar ise sıhhiye bölükleri vasıtasıyla önce seyyar hastanelere, ardından tedavisi uzun sürecek olanlar ivedilikle Konya ve Adana hastanelerine nakledilmişlerdir³². Bilahare Afyonkarahisar'ın Yunan işgalinden kurtarılması üzerine burada bulunan hastanelere de yaralılar gönderilmiştir³³. Keza, Yunan ordusunun Anadolu'dan atılmasını takiben İzmir Hastanesi ise yaralı ve hasta Yunan esirlerinin sevk edildikleri merkez olarak görev yapmıştır³⁴.

Hastanelerin yanı sıra nekahethaneler de malûl ve mecruhların tedavisinin sürdürüldüğü yerler olmuştur. Bu meyanda cepheden yaralı olarak gelen ve tedavisi yapıldıktan sonra uzun süre istirahat ihtiyacı duyan hasta ve yaralı gaziler, Sıhhiye Dairesi veya Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin açmış olduğu nekahethanelerde barındırılarak iyileşmeleri sağlanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde hastanelerde yer açılarak cepheden yeni gelecek yaralılara yatak temin edilmiştir. Nekahethanelerin havası iyi olan bölgede kurulmasına dikkat edilmiştir. Kırşehir nekahethanesi buna örnek olarak gösterilebilir³⁵.

30 "Hilâl-i Ahmerimizin Faaliyet ve Mesaisi", **Tevhid-i Efkar**, 5 Haziran 1337/5 Haziran 1921, Nr. 3032-3, s. 1; **1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen Rapor**, s. 18.

31 "Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer", **OHAM**, (Ellinci Yıl), 23 Kânunuevvel 1927/23 Aralık 1927, Nr. 76, s. 152-153.

32 **MMV.SD.İHSR**, s. 24.

33 Gnkur ATASE Bşk.lığı, **Türk İstiklâl Harbi**, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı, (31 Ağustos -18 Eylül 1922), C 2, 6. Kısım, III. Kitap, Gnkur Basımevi, Ankara, 1969, s. 240-241; **Babalık**, 28 Ağustos 1338/28 Ağustos 1922, Nr. 976, s. 2.

34 **ATASE Arşivi**, İSH, Sıra: 795, Kutu: 1757, Gömlek: 54.

35 **Milli Mücadele'de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferi'ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921**, Yay. haz. İsmail Hacifettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yay., 2. Baskı, Ankara, 2007, s. 40.

A) Sevk

İnönü, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Harpleri esnasında yaşanan tecrübelere dayanılarak Büyük Taarruz öncesi hasta ve yaralı askerlerin sevkleri hususunda daha titiz davranılmış ve bunun için bir takım hazırlıklar yapılmıştır.

Sihiye Dairesi sevk sırasında salgın hastalıkların yayılmasını engellemek için bazı düzenlemeler yapmıştır. Bu anlamda askerlerin terhis sırasında alınması gereken sıhhi tedbirlerle ilgili bir talimatname yayınlamıştır. Bu talimatnameye göre; terhis edilen erler öncelikle bağlı bulunduğu kıta tarafından aşılacaktır. Ardından temizlenerek hastalık yoklamasına tabi tutulacaktır. Bu işlemlerin ardından deniz veya demiryolu ile sevk edileceği merkeze gönderileceklerdir. Bu merkezde subaylar emrinde düzenli kabileler halinde işçileri sağlanacak ardından inzibatlar gözetiminde ahz-ı asker dairesine sevk edileceklerdir. Ahz-ı asker şubelerinde doktorlar tarafından tekrar temizlik ve hastalık muayenesine tabi tutulacaklardır. Temiz ve hastaliksız olduğu anlaşılan erler kabile subayı tarafından getirilen terhis tezkereleri kendilerine verilerek köylerine gönderileceklerdir. Planlanan sevk sistemi ehemmiyetle takip edilmiştir. Bu şekilde terhis olan erlerin yollarda hastalık kaparak kasaba veya köylerine hastalık götürmesi engellenmiştir³⁶.

Hasta ve yaralı askerler memleketlerine sevk edilirken belli bir sınıflandırma yapılmıştır. Örneğin 1922'de ikmal erleri ile zayıf erlerin sahil kesimine yakın olanları deniz yoluyla sevk edilmiştir. İç kesimlere gidecek erlerin sevkleri ise demir yolu ile yapılmıştır. Ordu ikmal ve ihraç iskelelerinde erlerin temizlik ve muayeneleri yapılmış, aşı tatbik edilerek iskan ve işçileri sağlanmıştır. Keza tren vagonlarının temizliği sürekli olarak teftiş edilmiştir. Sevkiyat sırasında alınan sıkı tedbirler sayesinde 1922 yılının daha ilk aylarından itibaren salgın hastalıklar oldukça azalmıştır. Hatta son taarruzdan önce hastalıklar münferit vakalar halinde kalmıştır. Bu şekilde seyyar ordu salgın hastalıktan korunmuştur³⁷.

Diğer taraftan Büyük Taarruz sırasında yaralanan ve hastalanan askerler, ilk müdahale yapıldıktan sonra hastanelere sevk edilmişlerdir. Nakiller genellikle boş giden araba kolları ve halkın tarım amacıyla kullandığı araçlarla yapılmıştır. Bunun yanında Hilâl-i Ahmer'in I. Orduya verdiği 11 ambulans da yaralı

36 *MMV.SD.İHSR.*, s. 25.

37 *MMV.SD.İHSR.*, s. 24-25.

ve hasta sevkinde kullanılmıştır³⁸. Yaralıların sevk edildiği en önemli merkezler Konya, Afyonkarahisar ve Adana olmuştur³⁹. Sıhhiye bölükleri ve seyyar hastanelere toplanan hasta ve yaralılar ordunun elindeki vasıtalarla en yakın demiryolu istasyonlarına nakledilip, buralardan Afyonkarahisar, Konya veya Adana hastanelerine gönderilmişlerdir⁴⁰.

Nakil vasıtaları temin edilmesine rağmen taarruz harekâtı sırasında sevk sisteminde sıkıntılar başgöstermiştir. Zira, taarruzun yapıldığı alanın engebeli olması, takip harekâtlarının dağ ve tepelik bölgelerde sürdürülmesi yaralı sevk-yatını zorlaştırmıştır. Bu nedenle yaralıların sevkinde motorlu araçlardan yeterli ölçüde yararlanılamamıştır. Hasta ve yaralıların hastanelere nakli ilkel koşullarda yani genellikle at arabalarıyla yapılmıştır⁴¹.

Öte yandan takip harekâtı esnasında hastanelerin sık sık yer değiştirmesi zaman zaman sıkıntılar yaratmıştır. Zira, bir mevki hastanesi kağnılarla uzun mesafeler kat etmek zorunda kalabilmiştir. Bununla ilgili olarak Milli Mücadele'de öncelikle Doğu Cephesi'nde görev almış, bilahare ihtiyaç üzerine Batı Cephesi I. Ordu emrinde Mevlüdü Hastanesinde görev yapmış Tabip Binbaşı Mehmet Derviş Bey'in hatıratında veriler bulunmaktadır. Derviş Bey'in verdiği bilgilerden I. Ordu emrinde Kumrallı'da faaliyete geçen Mevlüdü Mevki Hastanesinin adeta bir seyyar hastane gibi bir merkezden diğer bir merkeze sevk edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Kumrallı'da kurulan 500 yataklı bu hastane harbin gidişatı nedeniyle hasta ve yaralılarını Çay'a naklederek 1 Eylül 1922'de Afyonkarahisar'a doğru harekete geçmiştir. Kağnılarla Afyonkarahisar'a nakledilen bu hastane buraya varmasını müteakip Düzağaç'a gönderilmiştir. Düzağaç'ta bulunan yaralıları tedavi etmek için faaliyete geçtiği sırada 2-3 Eylül'de gelen bir emir üzerine hastanenin Dumlupınar'a hareket etmesi istenmiştir. Bunun üzerine hastane yaklaşık 100 yaralının bulunduğu Düzağaç'ta bir tabib ve bir eczacı bırakarak Dumlupınar'a hareket etmiştir. Dumlupınar'da yarım saatlik bir molanın ardından hastane Uşak'a gitme emri almıştır. Uşak'ta Yunanlılara ait bir hastane ve oldukça zengin bir sıhhiye deposu ele geçirilmiştir. Mevlüdü hastanesi Uşakta iken Akşehir Hastanesine tamamen devredilme emri almıştır.

38 *Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, s. 240-241.

39 *Varlık*, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, Nr. 77, s. 2.

40 *Türk İstiklâl Harbi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, s. 240-241.

41 MÜDERRİSOĞLU, *age*, s. 519.

Fakat bilahare bundan vazgeçilerek hastanenin bir an evvel Salihli'ye giderek burada faaliyetlerine başlaması istenmiştir. Mevlüdü Hastanesi Salihli'de Dördüncü Seyyar Hastanenin bıraktığı hasta ve yaralılara müdahale etmiştir. Fakat hastane 23 Eylül 1922'de Kırkağaç'a bilahare buradan da 2 Ekim'de Soma'ya nakledilmiştir. Söz konusu hastane hasta kabul odası, karantina koğuşu, hamam ve etüvüyle kısa sürede faaliyete geçerek hasta ve yaralı askerlere hizmet vermiştir. Burada cami, mektep ve kiliselerde bulunan 200 yaralı tedavi edilmiştir. Hastane Soma'da iken II. Ordu emrinde faaliyet göstermiştir. Mevlüdü Hastanesi buradaki faaliyetlerinin ardından II. Ordu sıhhiye riyasetinden aldığı emre göre 7 Kasım 1922'de Balıkesir'e intikal etmiş, bilahare 10 Kasım 1922'de Edremit'e sevk edilmiştir⁴².

Görüldüğü gibi bir mevki hastanesi durmaksızın bir yerden başka bir yere sevk edilmiş, yaralılar tam tedavi edilmeden ve ilkel sevk araçlarıyla kilometrelerce yol kat etmek durumunda kalmıştır. Sevkiyatın kağnılarla yapılması yolculuğun uzun sürmesine neden olmuştur.

B) Tedavi

Büyük Taarruz sırasında daha önceki harplerde uygulanan geleneksel tedavi basamakları takip edilmiştir. Buna göre cephe de yaralananlar ilk olarak cephe sargı yerinde toplanmışlardır. Yaralılar burada sınıflandırılarak hafif olanlar ayakta tedavi edilerek tekrar cephe hattına gönderilmişlerdir. Yarası daha ağır olanlar seyyar hastanelere nakledilerek tedaviye alınmışlardır. Seyyar hastanelerde müdahale edilenlerden tedavisi uzun sürecek olanlar ise bölgedeki sabit hastanelere gönderilmişlerdir. Tedavisi çok uzun zaman alacak olan ve rutine binen yaralı ve hastalar hastanelerde yer açmak için nekahathanelere alınmışlardır. Tedavisi biten, malûliyeti kesinleşen veya hastalığının iyileşmesi için hava değişimine ihtiyacı olanlar ise memleketlerine sevk edilmişlerdir⁴³. Keza, yaralı ve hasta askerlerin zayıf düşmesini önlemek amacıyla erlerin büyük bir kısmına serum verilmiştir⁴⁴.

42 Tabur Tabibi Derviş Bey, *Tbp. Binbaşı Mehmet Derviş Kuntman'ın Harp Hatıraları*, Yay. Haz. Mehmet Ali Kuntman, Paraf yay., İstanbul 2011, s. 296-308.

43 ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1766, Gömlek: 31, Belge Nr. 31-1.

44 *MMV.SD.İHSR.*, s. 24.

Geleneksel tedavi basamakları takip edilmesine rağmen savaşın kendine has koşulları olduğu unutulmamalıdır. Bu meyanda alınan tedbirlere rağmen yaralı ve hasta askerlerin tedavi edilmesinde zaman zaman sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntıların en başında Yunan cephesinin seri bir şekilde yarılması ve ordunun ileri harekâtı esnasında bir anda çok sayıda yaralının hastanelere intikal etmesi sayılabilir. İvedilikle Afyonkarahisar'a sevk edilen bu yaralıları barındıracak ve tedavi edecek vasıtalar yeterli olmadığından sıkıntılar yaşanmıştır. Ancak Adana Hastanesi'nin süratle cephe gerisine nakledilmesi bölgede yaşanan kısa süreli buhranı hafifletmiştir⁴⁵.

Afyonkarahisar'da yaşanan sıkıntılı durum bu dönemi anlatan bazı hatıratlara da yansımıştır. Örneğin yukarıda da bahsi geçen Tabib Binbaşı Mehmet Derviş Bey, hareket sırasında hastanelerin nakledilmesi ve görev yapmış olduğu hastanenin Düzağaç'a gelmesi ile birlikte görmüş olduğu manzarayı hatıratında şu şekilde anlatmıştır; *"Köy boş ve haraptı. Her şey bir sistem dahilinde tahrip edilmiş, hain düşmanın yıkamadığı minare gövdeleriyle evlerin bacalarından başka bir şey kalmamıştı. Ayrıca, bir camide, yetmiş-seksen kadar ağır yaralı, aç, susuz, bakımsız, kaderine terk edilmiş bir halde iki gündür bekliyordu. Yaralılar bizi görünce, "Biz bu vatana bir daha lazım değil miyiz? Bırakıp gittiler bizi! Yaralarımız kurtlandı!" diye hep bir ağızdan feryat etmeye başladı!"*⁴⁶.

Öte yandan tedavi olanaklarını aksatan en önemli sorunlardan bir diğeri ise ulaşımın sıkıntılı olması idi. Taarruz sırasındaki fiziki koşullar ve arazi şartları, askerlerin zamanında tedavi edilmesini engellemiştir. Sıhhiye bölükleri ve seyyar hastanelerin orduyu takip etmesi gerektiğinden, yaralı askerlere ilk müdahale yapıldıktan sonra köylerde bırakılmışlardır. Mevki hastaneleri ise kağnılarla hareket ettiği için yaralılara ulaşmaları zaman almış bu sebepten askerler uzun süre doktor beklemek zorunda kalabilmişlerdir⁴⁷.

Bununla birlikte takip harekâtı sırasında yolların ulaşımına uygun olmamasından dolayı sıhhiye bölükleri ve seyyar hastaneler kolorduları rahatlıkla takip edememiştir. Bu durum sıhhiye bölüklerini zor durumda bırakmıştır. Zira yaralıların tedavisinin aksamaması için sıhhiye bölüklerinin kolorduları senkronize

45 *MMV.SD.İHSR.*, s. 24.

46 Tabur Tabibi Derviş Bey, *age*, s. 300.

47 MÜDERRİSOĞLU, *age*, s. 519.

bir şekilde takip etmeleri gerekmekte idi. Örneğin ordu sıhhiye bölükleri 28 Ağustos 1922 tarihinde yaralanmış olan askerlerin tedavilerini savaştıkları bölgenin gerisinde bulunan köylerde yapmışlardır. Vazifeleri bittikten hemen sonra bağlı buldukları birliğe ulaşmak için harekete geçmişlerdir. Ancak yolların bozuk olması nedeniyle yaklaşık bir gün sonra yani 29 Ağustos 1922'de tümenlerine ulaşabilmişlerdir. Birliklerine gecikerek ulaşan sıhhiye bölükleri ivedilikle savaş mahallindeki yaralıları toplayarak tedavi altına almışlar, lazım gelenleri seyyar hastanelere nakletmişlerdir⁴⁸.

Savaş sırasında yaralıları tedavi ederken karşılaşılan en önemli sorunlardan bir diğeri ise hastane mefruşatının yetersizliği idi. Özellikle karyola oldukça zor bulunmakta idi. Yaralıların tedavisinin yer yatağında yapılması çok tercih edilmiyordu. Buna çare bulmak amacıyla taş, kerpiç ve çamur kullanarak sabit kerevetler yapılmıştır. Bu kerevetlerin üzerlerine döşekler serilerek yaralıların tedavisi sağlanmıştır. Bunun yanında yeterli bina olmadığı için ahırlar temizlenerek yaralı koğuşu haline getirilmiştir. Ayrıca cepheden gelen yaralı askerlerin hastaneye nakledilmeden evvel beklemeleri için yaralı istasyonlarında çardaklar kurulmuştur. Bu yaralı barınakları Akşehir gölünden getirilen sazlarla inşa edilmiştir⁴⁹.

Hastane mefruşatının tamamlanmasında halkın önemli katkıları olmuştur. Örneğin İzmit ve Adapazarı civarında halk, yaralı askerlerin tedavi edilmesi için birkaç günde 500'e yakın yatak, yorgan, yastık ve yatak örtüsü gibi malzeme toplayarak Hilâl-i Ahmer'e teslim etmiştir⁵⁰.

Öte yandan harp sırasında salgın hastalıkların tedavisi de oldukça sıkıntılı olmuştur. Zira, salgın hastalıkların yayılmasını engellemek için alınan tedbirlere rağmen bazı hastalıklar görülmeye devam etmiştir. Bu dönemde lekeli humma, hummâ-yi râcia, kara humma, para tifüs, dizanteri, sârî sehâyâ iltihabı (menenjit), çiçek, kızıl, kızamık, yılcık, kabakulak, nezle-i müstevliye, iskorbüt, tetanoz ve gazlı kangren en sık görülen salgın hastalıklardı. Büyük Taarruzun yapıldığı 1922 yılında askerlerin 5331'i nezle-i müstevliye, 4195'i iskorbüt, 4709'u

48 TÜRKMEN Zekeriya, "Büyük Taarruz Harekatı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed. Gürsoy Şahin, AKÜ Yay. Nr. 78, Afyonkarahisar 2010, s. 118.

49 Tabur Tabibi Derviş Bey, *age*, s.296.

50 *Tevhid-i Efkar*, 7 Eylül 1338/7 Eylül 1922, Nr. 3475-447, s. 2.

kabakulak, 4442'si yilancık, 3905'i hummâ-yi râcıa, 2507'si dizanteri, 2387'si ise lekeli humma şikayeti ile tedavi görmüşlerdir. Bunlardan iskorbüt hastalığına yakalananların % 2'si, nezle-i müsteviyeli olanların % 4'ü, yilancık hastalığına yakalananların %7'si, dizanteri hastalarının % 10,7'si, hummâ-yi râcıa hastalığı olanların % 5'i, lekeli humma hastalığına yakalananların % 16,84'ü vefat etmiştir. Bu dönemde hastaneler giriş yapan hastalar içerisinde salgın hastalıklı olanların oranı %18,9'dur. Bu durum diğer yıllarla karşılaştırılır ise salgın hastalıkların oranının düştüğü görülecektir. Şöyle ki bu oranlar 1920 yılında % 21,7, 1921'de % 26,6, 1923'te % 22,4'tür⁵¹. Bu yıl içinde her tarafta nezle-i müsteviyeli ve amipli ve basilli dizanteri başgöstermiş, alınan tedbirler sayesinde hastalıklar ortadan kaldırılmıştır. Sıtma da görülen diğer bir hastalık türüdür. Sıtma mücadelesi özellikle seyyar ordularda ehemmiyetli bir şekilde takip edilmiş, titiz davranılması sonucunda ordu sıtma salgınından uzak tutulmuştur⁵².

Bununla birlikte Sıhhiye Dairesi'nin salgın hastalıklarla mücadeleye devam ettiği sırada Batı Cephesi'nde bulunan birlikler arasında aniden iskorbüt hastalığı görülmeye başlamıştır. İskorbütlü erler Ankara'ya gönderilmiş, beslenmele-ri sağlanmıştır. Hastalığı önlemek amacıyla Adana, Antalya ve hatta İstanbul mıntıklarından oldukça fazla miktarda ve mütemadiyen sebze, sirke, limon ve portakal getirilerek askerlere dağıtılmıştır. Alınan tedbir sayesinde kısa süre içerisinde hastalığın önüne geçilmiştir⁵³.

Keza, salgın hastalıkların yayılmasını önlemek amacıyla, bazı hastalıkların aşılı üretilmeye başlanmıştır. Bu amaçla İstanbul'dan bir mütehasıs getirtilerek Ankara'da yeni bir müessese açılmıştır. Aşıların imal tarzının aynı olması için imal ve icrası hakkında bir cetvel düzenlenmiştir. Bu çalışmalar sayesinde çiçek dışındaki aşılar Ankara'da üretilmeye başlanmıştır. Bilahare Anadolu'nun sahil kesiminde veba vakaları görülmesi üzerine Ankara'da veba aşısı da imal edilerek dağıtılmıştır⁵⁴.

Harp sırasında yaralanarak hastanelerde tedavi altına alınan mecruh askerlere oldukça itinalı bakılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki malül ve mecruh gaziler de

51 *MMV.SD.İHSR.*, s.38.

52 *MMV.SD.İHSR.*, s. 25.

53 *MMV.SD.İHSR.*, s. 25.

54 *MMV.SD.İHSR.*, s. 25.

kendilerine yapılan tedavilerden ve gösterilen özenden memnun kalmışlardır. Örneğin Büyük Taarruz sonrası Konya Hilâl-i Ahmer Hastanesi'nde tedavi gören mecruh bir zabitan bu konuda şunları ifade etmiştir⁵⁵;

“Mecruhen Konya’ya muvâsalatımızda gerek istikbâl heyetlerinin ve gerekse hastane heyet-i muhteremesinin gösterdiği itina ve ihtimamın medyûn-u şükranıyız. Ve bilhassa Sertabib Zeki, Operatör Cemil, Doktor Nuri Bey Efendilerin hakkımızda ibraz ettikleri eser-i nezâket ve hidemâtın minnettari bulunduğumuzun ceride-i muteberenizle ilanını istirham ile hürmetlerimizi takdim ederiz efendim. Hilâl-i Ahmer Hastanesinde Mecruh Zabitan”.

Önceki harplerde olduğu gibi Büyük Taarruz sırasında da cepheden gelen hasta ve yaralıların savaşın gidişatı ile ilgili olumlu haberler vererek halkın maneviyatını yükseltmişler, zaferin kazanılacağına olan inancı güçlendirmişlerdir. Hatta yaralıların cepheden intikali ile birlikte bazı gazeteciler gazilerle görüşmüşler ve cephenin ve askerlerin genel havasını anlama imkânına sahip olmuşlardır. Mesela Mustafa oğlu İbrahim, Hâkimiyet-i Milliye gazetesi muhabirine yaptığı açıklamada *“Yaralandığıma yüreğim yanmaz, cephede bulunarak zalim düşmanı kovalamaya devam edemedim”* diyerek içinde bulunduğu ruh halini ortaya koymuştur⁵⁶.

Büyük Taarruz sırasında trenlerle sihhî merkezlere ulaşan yaralı gaziler gittikleri merkezlerde törenlerle karşılanmışlardır. Karşılama töreninde mülkî ve askerî yetkililer de hazır bulunmuşlardır. Yaralılara çay, ayran ve sigara ikram edilmiştir. Bilahare gaziler, tramvay arabaları, otomobil, london ve körüklülerle hastanelere ulaştırılmıştır⁵⁷.

Türk halkı da cepheden dönen yaralılara minnet ve şükranını bildirmiş, onlara her türlü yardımda bulunmuştur. Örneğin Konya’ya ilk yaralı gazi kafilesi ulaştığında, halk, istasyon civarına giderek yaralı askerlere sevgi gösterisinde bulunmuştur. Gaziler hastanelerde tedavi altına alındıktan sonra da halk onları yalnız bırakmamıştır. Konyalılar, yaralıları hastanede ziyaret ederek, onlara çeşitli hediyeler sunmuşlardır. Şehrin ileri gelenleri de yaralıların tedavisinde

55 Bkz. *Babalık*, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, Nr. 982, s. 2.

56 *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, Nr. 598, s. 2; Benzer ifadelere farklı tarihlerdeki gazete haberlerinde de rastlanmaktadır. Bkz. *İstikbal*, 9 Ağustos 1337/9 Ağustos 1921, Nr. 375; keza *İstikbal*, 9 Teşrinievvel 1337/9 Ekim 1921, Nr. 424.

57 *Babalık*, 28 Ağustos 1338/28 Ağustos 1922, Nr. 976, s. 2.

kullanılmak üzere Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne nakdi yardımda bulunmuşlardır. Keza şehirde bulunan eczaneler de yaralı askerlerin tedavisinde kullanılmak üzere hastanelere ilaç bağışlamıştır⁵⁸.

Öte yandan Genelkurmay Başkanlığı yaralı askerlerin taltif edilmesine özen göstermiştir. Nitekim Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa 16 Aralık 1922'de yayınladığı bir emirde İstiklâl muharebelerinde yaralanan subayların ödüllendirilmesi talimatını vermiştir. O, yaralandığı halde mükafatlandırılmamış olan subayların isimlerinin ivedilikle tespit edilerek taltif edilmeleri gerektiğini bildirmiştir⁵⁹.

Bu doğrultuda yaralı gaziler takdirname verilerek ya da terfi ettirilerek taltif edilmişlerdir. Bu anlamda 24 Ocak 1924 tarihinde kabul edilen 400 sayılı kanunla, 15 Mayıs 1919 tarihinden itibaren Milli Mücadele'ye katılıp çeşitli cephe-lerde veya iç isyanları bastırmak için bilfiil hizmet ederek yararlılık gösterenlere takdirname verilmesi veya bir derece terfi edilerek ödüllendirilmesi kabul edilmiştir⁶⁰.

58 AVANAS, *agm*, s.254-255.

59 ATASE Arşivi, İŞH, Kutu: 1796, Gömlek: 25, Belge Nr. 25-1; bu tür örnekler için bkz. GAZEL Ahmet Ali ve ORTAK Şaban, "Büyük Taarruz ve Sonrasında Yapılan Savaşlarda Başarı Gösterenlerin Ödüllendirilmesi", *Sosyal Bilimler Dergisi* (86. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı), C. 10, S. 2, (Ağustos 2008), s. 161-243.

60 *Resmi Ceride*, 14 Şubat 1340/ 14 Şubat 1924, Sene 2, Nr. 57, s. 1.

SONUÇ

Büyük Taarruz sırasında mevcut olumsuzluklara ve imkânsızlıklara rağmen sıhhî hizmetlerin titizlikle yürütülmesi için gerekli sıhhî tedbirlerin alındığı görülmektedir. Bu anlamda sabit ve seyyar hastaneler yeniden düzenlenerek yatak kapasiteleri artırılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde Büyük Taarruz'dan evvel 35.000 yatak hazır bulundurulmuştur.

Milli Mücadele döneminde askerî sıhhî hizmetleri Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi yürütmüştür. Kurduğu seyyar hastaneler, sıhhiye bölükleri, bölge hastaneleri ve nekahathaneler ile yaralı ve hasta askerlerin tedavisini sağlamıştır. 1922 yılının 26 Ağustos günü başlayan Büyük Taarruz'da onsekiz sıhhiye bölüğü ve her fırkada bir seyyar hastane bulundurulmuştur. Bölgede ihtiyaca göre hastaneler tesis edilmiştir. İleri hareketla birlikte seyyar hastaneler orduyu takip ederek sıhhî hizmetleri yürütmüşlerdir. Nakil vasıtalarının azlığına rağmen birliklerin ilerleyişine paralel olarak hastaneler nakledilmiş, bu şekilde yaralı ve hasta askerlerin tedavileri sağlanmıştır. Bunun yanında Hilal-i Ahmer de sıhhî heyetler, hastaneler ve nekahathaneler ile önemli hizmetler vermiştir.

Öte yandan sıhhî müesseselerin sıhhî personel, er, sıhhî malzeme eksiklikleri ivedilikle tamamlanmaya çalışılmıştır. Sıhhî personel ihtiyacını karşılamak için Gülhane'de öğrenim gören stajyer doktorlardan faydalanılmıştır. Bunun yanında İstanbul'da bulunan ve rütbeleri kaymakamdan aşağı olan doktorlar Anadolu'ya getirilmiştir. Sıhhiye depolarının eksikliklerini tamamlamak için İstanbul'dan, Hilal-i Ahmer'den ve satın alma yoluyla Avrupa'dan eczâ ve sıhhî malzeme getirilmiştir.

Büyük Taarruz sırasında salgın hastalıkların yayılmasını engellemek ve büyük salgınlara meydan vermemek için sevk sistemi yeniden düzenlenmiş, erlerin sıhhî muayeneleri sıklıkla yapılmış, temizliklerine titizlik gösterilmiştir. Öte yandan bu dönemde frengili askerler muhafaza altına alınarak tedavilerinin düzgün bir şekilde yapılması sağlanmıştır. Askerlerin terhislerinin hemen ardından geri kalan tedavilerinin memleketlerinde devam ettirilmesi için gerekli tedbirler alınmıştır.

Sonuç olarak sıhhî alanda daha önceki tecrübelerden faydalanılarak yapılan hazırlıklar, savaş sırasında alınan tedbirler sayesinde sağlık hizmetlerinde önemli bir başarı sağlanmıştır. Bu yönüyle Büyük Taarruz, İstiklal Harbi'nde sıhhî hizmetlerin en az sorunla atlatıldığı savaş olmuştur.

KAYNAKLAR

ATASE Arşivi, İSH, Kutu: 1766, Gömlek: 31, Belge Nr. 31-1; İSH, Kutu: 1796, Gömlek: 25, Belge Nr. 25-1; İSH, Sıra: 12052, Kutu: 1695, Gömlek: 21; İSH, Sıra: 795, Kutu: 1757, Gömlek: 54.

ATATÜRK Kemal, *Nutuk*, C.II 1920-1927, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 677.

AVANAS Ahmet, “Büyük Taarruz ve Konya”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S: 1, (Kasım 1994), s. 245-258.

Babalık, 28 Ağustos 1338/28 Ağustos 1922, Nr. 976; 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, Nr. 982.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Nr. 30.18.1.1/5.16.16.

Ceride-i Resmîye, 7 Mart 1337/7 Mart 1921, Nr; 5, Sene 1.

GAZEL Ahmet Ali ve ORTAK Şaban, “Büyük Taarruz ve Sonrasında Yapılan Savaşlarda Başarı Gösterenlerin Ödüllendirilmesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi* (86. Yılında Kocatepe-Büyük Taarruz Özel Sayısı), C. 10, S. 2, (Ağustos 2008), s. 161-243.

Gnkur ATASE Bşk.lığı, *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruzda Takip Harekâtı*, (31 Ağustos -18 Eylül 1922), C. 2, 6. Kısım, III. Kitap, Gnkur Basımevi, Ankara 1969.

Hâkimiyet-i Milliye, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, Nr. 598.

“Hilâl-i Ahmer Tarihçesi-Harb-i Umumide Hilâl-i Ahmer”, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası (OHAM)*, (Ellinci Yıl), 23 Kanunuevvel 1927/23 Aralık 1927, Nr. 76, s. 144-153.

“Hilâl-i Ahmerimizin Faaliyet ve Mesaisi”, *Tevhid-i Efkar*, 5 Haziran 1337/5 Haziran 1921, Nr. 3032-3.

İstikbal, 9 Ağustos 1337/9 Ağustos 1921, Nr. 375; 9 Teşrinievvel 1337/9 Ekim 1921, Nr. 424.

Kızılay Arşivi, Nr. 171/80-82; Nr. 177/117; Nr. 223/271; Nr. 4/17; Nr. 4/37; Nr. 4/37; Nr. 4/52.

Milli Mücadele’de Hilâl-i Ahmer, Türkiye Büyük Millet Meclisinin Teşkilinden Sakarya Zaferi’ne Kadar İcraat Raporu 23 Nisan 1920-23 Eylül 1921, Yay. haz. İsmail Hacıfettahoğlu, Türkiye Kızılay Derneği Yay., 2. Baskı, Ankara 2007.

MÜDERRİSOĞLU Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1990, s. 519.

ORAN ARSLAN Nebahat, "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Çalışmalarından Bazı Kesitler", *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, S. IV/2, 2004, s. s. 219-236.

Öğüt, 8 Mayıs 1337/8 Mayıs 1921, S. 652.

Resmi Ceride, 14 Şubat 1340/ 14 Şubat 1924, Sene 2, Nr. 57, s. 1.

SONYEL Salahi R., *Mustafa Kemal (Atatürk) Ve Kurtuluş Savaşı*, C.I, TTK Yay., Ankara 2008.

Tabur Tabibi Derviş Bey, *Tbp. Binbaşı Mehmet Derviş Kuntman'ın Harp Hatıraları*, Yay.Haz. Mehmet Ali Kuntman, Paraf yay., İstanbul 2011.

TANTAY Ayfer, "Milli Mücadele Yıllarında İzmir'de Etkili Olan Başlıca Bulaşıcı Hastalıklar (Emraz-ı Sâriye)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, VI/15, (2007/Güz), s. 39-54.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C. 6, İçtima senesi 1, 101. İçtima, (22.11.1336).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, C. 24, İçtima senesi 3, 124. İçtima, (23.10.1337).

Tevhid-i Efkar, 7 Eylül 1338/7 Eylül 1922, Nr. 3475-447.

Türkiye Cumhuriyeti Müdafaa-i Milliye Vekâleti Sıhhiye Dairesi İstiklal Harbi Sıhhi Raporu, İstanbul 1341.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumiyesi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisine Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Aid Rapor, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, [İstanbul] 1339.

TÜRKMEN Zekeriya, "Büyük Taarruz Harekâtı", *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed. Gürsoy Şahin, AKÜ Yay. Nr. 78, Afyonkarahisar 2010, s. 79-148.

Varlık, 4 Eylül 1338/4 Eylül 1922, Nr. 77.

KURTULUŞ SAVAŞI GÜNLERİNDE UŞAK VE ULUBEY

Bekir SEMERCİ*

Dedelerimizin “ Türk İstiklal Harbi” dediği savaşa bizim kuşağımız Kurtuluş Savaşı veya “Milli Mücadele” der. Yine yaşlılarımız o günlerden bahsederken “Kuvayımillie” diye söze başlardı. Bilindiği üzere Kurtuluş Savaşının başlangıcına esas; 19 Mayıs 1919 Mustafa Kemal Paşa'nın (Atatürk) Samsun'a çıkışıyla başlar. 9 Eylül 1922'de düşmanın İzmir'de denize dökülmesi ile sona erer. Türk Kurtuluş Savaşı'nın en büyük semeresi, en feyizli meyvesi hiç şüphe yok ki; 29 Ekim 1923'te ilan ettiğimiz Cumhuriyet'tir. Uşak Halkı'nın Kurtuluş Savaşı'ndaki yeri ve kahramanlığını burada “**hatıralar ve belgeler**” ışığında üç başlık altında araştırarak sunmaya çalıştık. Umarım bu araştırmayı okuduğunuzda Uşaklıların vatan sevgisini, Milli Mücadele'nin o kara günlerinde vatani kurtarmak için Uşak ve Ulubey halkının gösterdiği kahramanlığını, kalplerinden fıskıran iman ve yüksek ruhunu daha iyi tanıyacaksınız.

I- MİLLİ MÜCADELEDE UŞAK (Uşak'ta Yazılan Destan)

1918 1. Dünya Savaşı sona ermiş, asırlar boyu üç kıtaya hükmeden, hürriyet ve istiklaline düşkün Müslüman Türk'ün tarihine kara bulutlar inmiştir. Çünkü İtilaf Devletleri olan Fransızlar, İtalyanlar, İngilizler ve Yunanlılar, cennet yurdumuzu paylaşarak işgal etmişlerdir. Nitekim İzmir 15 Mayıs 1919 Perşembe sabahı 6.10'da Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. Bundan dört saat on dört dakika sonra “İlk Cihad Fetvasını” Denizli Müftüsü Ahmed Hulusi Efendinin vermesi, Milli Mücadele hareketinin alevlenmesinde bir motivasyon olmuştur¹.

* Araştırmacı- Yazar, UŞAK. muniremerve@hotmail.com

1 Cemal Kutay, **Kurtuluşun ve Cumhuriyet'in Manevi Mimarları**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1973, s. 51,52.

Yeni Türk Devleti'nin kaynağını oluşturan, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları da Edirne'den Hakkâri'ye kadar aynı yapıda kurulmuştur².

Yunanlıların İzmir'i istilası, daha sonra Gediz Vadisini takiben Salihli yönündeki ilerleyişleri Uşak'ta büyük üzüntü ve endişeye neden olmuştur. Uşak'ta işgalden önce, aydın ve düşünür küçük bir topluluk vardı. Bundan başka Hafız Ali Efendi adında bilgili faziletli bir müftü ve İbrahim Bey adında bir sarıklı-mız bulunuyordu. Yunan işgaline karşı direnmek gayesiyle bu kıymetli gençler ve şehrin ileri gelenleri Türk Ocağı'nda toplanmışlardı. Yunanlılar, karşılarında hiç kuvvet bulamadığından yaka yıka Alaşehir'e doğru yürüdü. Ancak, Salihli ve Alaşehir'de milli kuvvetler kurulmuştu. Ahmetli ve Bozdağ'da düşman durdurulmuştu. Uşak'ın başına Denizli felaketi gibi bir felaketin gelmesi ihtimal dâhilinde idi³.

Besim Atalay'ın "Uşak'ta Milli Hareket" adlı makalesinde naklettiğine göre; İzmir işgali zamanında Nadir Paşa'nın 17. Kolordu'da ayrılan birkaç subay Uşak'a gelmişlerdi. Bunlardan birisi, Yüzbaşı Hakkı Bey idi. Diğer Mevkii Kumandanı Fuat Bey'di. Bu zatlarla birlikte Sökeli Hilmi Bey, "Uşak Redd-i İlhak Cemiyeti'ni" kurdular. Ayrıca, İbrahim Tahtakılıç başkanlığında "Uşak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adında gizli ve siyasi teşkilat kurmuşlardı. Bu teşkilatın kuruluş amacı düşmanı Uşak'a sokmamak ve Milli Kurtuluş Harekâtını desteklemektir⁴. Uşak'ta günler ve aylarca gönüllü asker temini, bunların bakım ve yetiştirilmesi işleriyle uğraşıldı. 1908 yıllarında Uşak Müftülüğü görevini yürütmüş bir din adamı olan İbrahim Bey (Tahtakılıç), Uşak'tan oluşturduğu Uşak Hücum Taburu'nu 1 Mart 1920'de teşkil ettirerek Salihli Cephesi'ne göndermiştir. Bu taburun teşkilinde teçhizat Uşak halkı tarafından temin edilmiş, elbiseleri Uşak Şayak Fabrikaları'ndan alınan kumaşlardan dikilmiştir. 27 Temmuz 1920'de "Uşak Gönüllü Alayı" teşkil edilerek, Alaşehir'e kadar gelmiş

2 Ali Sarıkoyuncu, **Milli Mücadele'de Din Adamları**, D.İ.B.Y, Ankara, 1995, s. 49-70; "Milli Mücadele Dönemi'nde Müdafaa-i Hukuk Teşkilatları", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, İstanbul, S 19, Eylül 1986, s. 8-14.

3 Besim Atalay, "Uşak'ta Kuva-yı Milliye", **Uşak Halk Eğitim Dergisi**, C 1, S 1, Mart 1978, s. 6.

4 Besim Atalay, "Uşak'ta Milli Hareket", **Yakın Tarihimiz Dergisi**, Türk Petrol Yayını, C 2, S 20, s. 205-207; İlhan Tekeli -Selim İlkin, **Ege'de Sivil Direnişten Kurtuluş Savaşına Geçerken Uşak Hey'et-i Merkeziyesi ve İbrahim Tahtakılıç**, T.T.K.Y., Ankara, 1989, s. 200-207.

olan Yunanlılarla savaşa başladı⁵. Uşak, henüz Ankara'da T.B.M.M. teşekkül etmezden, on dört ay önce Salihli Cephesi'ne dikilmiş malıyla, canıyla fedakârlık etmiş ve düşmanı orada durdurarak Anadolu'ya mütemadiyen bekçilik etmiştir⁶.

Yine 1920 Martında Uşak Hücum Taburu kurulmuştur. Bu taburun kumandanı Jandarma Yüzbaşı İsmet Bey'di, köylerden kurulan Uşak Süvari Alayı da İstiklal Harbine fiilen katılmıştır. Uşak Müdafaa-i Hukuk teşkilatında **İbrahim Tahtakılıç Bey**, (Sabık Müftü) **Ali Rıza Efendi** ve **Bacakoğlu Mustafa ile İsmail Sofuoğlu, Bekir Yılandoğlu, Mehmet Hacimli, Ali Hamzaoğlu, Osman Seyfi** Uşak Müdafaa-i Hukuk teşkilatında görev almışlardır⁷. Yine Ankara'da Müdafaa-i Hukuk teşkilatı Reisi Müftü M. Rifat Efendi'nin fetvasına, Uşak Müftüsü **Ali Rıza ve Eşme Müftüsü Nazif Efendi** de imza koymuşlardır⁸. Milli Mücadele Hareketi'nin reisi İbrahim Bey, Besim Atalay'dan savaşa ait konferanslar vermesini, camilerde Milli Mücadele'nin meşru olduğunu bildiren vaazlar vermesini ister. Bunun üzerine Besim Atalay'da Ağalar Camii'nde vaazlar verir. Bu görevi Birinci Meclise seçilene değin yapar. Bu yüzden Rumların öcüne uğrar. Yunanlılar Uşak'tan kaçarken Besim Atalay'ın annesini ve kız kardeşini şehit ederler. İbrahim Bey'in başkanlığında bulunduğu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkeziyesinden başka, Uşak'ta birde Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkeziyesi vardı. Bunun reisi (Bacakoğlu) Mustafa Bey'dir. Bu heyet önceleri gizli idi. Hilmi Bey'de bu heyete dâhil edildi. Ayrıca Büyük Uşak Harekâtını tertipleyen, Milisleri Uşak'a götüren, Uşak'taki Fransız kuvvetlerini zararsız hale getiren Hilmi Bey'dir⁹. Orta Anadolu'ya yol veren ve Dumlupınar geçitlerinden aşmak isteyen Yunanlılar, Uşak'tan geçmek mecburiyetinde idi. Bu yönden Uşak'ın stratejik önemi vardı. Uşak'ta kurulan teşkilatlar Yunanlıları kuşkuya düşürdü. Ve büyük kuvvetlerle taarruza geçtiler.

Direnmeye rağmen, güzel Uşak 29 Ağustos 1920'de Yunan işgaline uğradı. Kuvayımilliyenin ileri gelenlerinden Mehmet Bey ve İbrahim Bey Burdur'a giderek orada Milli Mücadele'ye devam ettiler¹⁰. Uşak'ın Yunan işgaline uğra-

5 Ali Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 40,41.

6 İlhan Tekeli - Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 366 -374; **Uşak Halk Eğitimi Dergisi, a.g.m.**, C 1, S 1, Mart ,1978.

7 **Uşak il Yıllığı**, Uşak Valiliği, 1967, s. 64.

8 Ali Sarıkoyuncu, **a.g.e.**, s. 25, s. 153-159.

9 Besim Atalay, **a.g.m.**, s.205-207.

10 **Yeni Asır Gazetesi**, Uşak'ın Kurtuluşu İlavesi, 1 Eylül 1989.

masından sonra Uşak'ta Yunan mezalimi başladı. İlk olarak şehrin ileri gelenlerinden 40–50 kişiyi Atina'ya sürgüne gönderdiler. Yunanlılar halka işkenceler yaptılar, zorla halkın para ve altınlarını aldılar. Uşak ilçe ve köylerinden bazı kişileri angaryaya götürdüler¹¹.

Uşak'ta Milli Mücadele de destanlaşmış şahsiyetler de vardır. Bunlardan şifahi kaynaklardan edindiğim bilgilere göre, sadece birkaçına değinmem yararlı olacaktır. Murat Dağı eteklerinde Karlıklı Mustafa (Mıstık Efe) adlı yiğit bir efe yaşardı. Bu efe önceleri Yunanlı görünüp onların güvenini kazandıktan sonra Yunanlılardan kaçırdığı silah ve cephaneleri gizlice Türk Kuvvetleri'ne vererek bir nevi casusluk yapmıştır. Yine, Trikupis ve ordusunun Uşak'ta esir alınmasında önemli rolü olan şahsiyette **Çeçe Köylü Çoban Kara Murat**'tır. Düşman ona kaçmak için Uşak-Afyon demiryolunu sorduğunda Murat Dağları'nın en sarp, müdafaaya elverişsiz Kusra Boğazı'nın kuzey taraflarını göstererek, Trikupis ve ordusunun esir edilmesine sebep oluyor¹². Yine Yunan işgalinden birkaç gün önce Uşak'a dönen bir yedek subayı, Yunanlılar Uşak'ı işgal ettiğinde hapsederler. Hapisten kendine işkence edilerek, işgal orduları tarafından kendine bir kâğıt imza ettirmek istenir. Genç subay imzalamaz. İşgal kumandanına şu cevabı verir **“Türk Ordusu'nda subaylık etmiş bir gencin parmakları kirlenmez.”** Uşak'ta geçen bu olay Uşaklıların Kuvayimilliyeye ruhunu ve vatanseverliğini belirtmesi bakımından önemlidir¹³.

1 Eylül 1922'de ikinci vakti Türk orduları Uşak'a İzzettin (Çalışlar) Paşa komutasında Aybey Mahalle'si tepelerinden ikinci vakti girerken kent alevler içinde yanıyordu¹⁴.

2- MİLLİ MÜCADELE'DE ULUBEY

1918 I. Dünya Savaşı sona ermiş, asırlar boyu üç kıtaya hükmeden, hürriyet ve istiklaline düşkün Müslüman Türk'ün tarihine kara bulutlar inmiştir. İzmir 15 Mayıs 1919 Perşembe sabahı 6.10'da Yunanlılar tarafından işgal edildi. Yunan Başbakanı Venizelos işgalin Salihli İlçesi'ne kadar olmasını istemesine

11 Erhan Aktaş, **Atatürk ve Uşak**, Yelken Matbaası, 1975, s. 152-155; “Uşak'ın İşgali ve Sürgünler”, **Uşak Halk Eğitimi Dergisi**, C 1, S 1, Mart 1978, s. 19.

12 Canlı Tarih Kişilerle Yapılan Mülakat: Uşak Ortaköylü 1898 Doğumlu Mehmet Çakıroğlu'nun Hatıraları, Ağustos, 1990.

13 Haşim Tümer, **Uşak Tarihi**, Gün Matbaası, İst., 1971.

14 **Yeni Asır Gazetesi**, Uşak'ın Kurtuluşu İlavesi, 1 Eylül 1989.

rağmen, Yunan Kralı Konstantinos Ankara'ya kadar işgal emrini vermesi üzerine batıdan başlayarak, Ege ve Anadolu adım adım işgal edilmeye başlamıştır. Buna mukabil, Uşak'ta hemen Kuvayımilliye Hareketi başladı. İbrahim Tahtakılıç Ekim 1919'da Uşak Hey'et-i Merkeziyesi'nin ilk toplantısını gerçekleştirdi. Yine 1920 Martında Uşak'ta Uşak Hücum Taburu kuruldu¹⁵.

Batı Anadolu'da Gediz ve Menderes vadilerinde ilerlemeyi planlayan Yunan kuvvetleri 25 Mayıs' ta Manisa'yı 29 Mayıs' ta Turgutlu'yu işgal etti. Bu arada Uşak ve Ulubey'de Kuvayımilliye çalışmaları hızlandı. "Redd-i İlhak Cemiyeti" yine İbrahim Bey tarafından kuruldu. Yunanlılar silah zoruyla Sevr Antlaşması'nı Osmanlı Devletine kabul ettirebilmek için 22 Haziran 1920 tarihinde taarruza başladılar. Yunan taarruzuna karşı Türk kuvvetlerinin mukavemet edememesine nedeniyle Bekir Sami Bey ve Aşir Bey görevinden alındı. 23. Fırka Kumandanlığı'na Yarıbay İzzettin (Çalışlar) Bey getirildi. M. Kemal Paşa Uşak'a gelerek gönüllü asker topladı. Ağustos ayı içinde Uşak'ta 250–300 kişilik Milli Piyade Taburu kuruldu ve Uşak Süvari Alayı teşkil etti¹⁶.

Düşman kuvvetleri 27 Ağustos'ta Alaşehir'den Uşak yönüne saldırıya geçtiler. 28 Ağustos'ta Yunan kuvvetleri Elvanlardaki ileri kıtamıza karşı taarruza geçtiler. Yunanlılar İnay İstasyonu ve Ulubey'i işgal ettiler. 29 Ağustos 1920 ikinci vakti Ulubey ve yatsı vakti Uşak işgal edildi. Ulubey halkı bu tür bir işgalin olacağını her an bekliyordu. Uşak'tan ve Hey'et-i Nasiha'dan alınan emir gereği, Ulubey ve köylerinin işgalcilere karşı koymamaları isteniyor, can, mal, işkence ve yağma kaybından endişe ediliyordu. Yunanlılar Ulubey'e girerken boru trampet çalarak girdiler. İnay sığır yolu mevkisinden gelerek hükümet binasının olduğu Yağlı Göl ve Karahallı yolu girişinde Develiler'in harman yerine çadırlar kurarak yerleşmişlerdir. İşgalciler Ulubey'deki evleri inceleyerek kalmaları gerekenleri tespit ettiler. Ayrıca camileri de barınma ve depo olarak kullandılar. Ulubey merkezinde bir karakol kurdular. **Gavrako** Karakol Kumandanı idi. Birkaç komutan yardımcısı ve İzmirli yerli Rumlardan tercümanları vardı.

15 Bekir Semerci, "Uşak' ta Yazılan Destan", **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, S 54, İst., Eylül 1998, s. 62,63; Bekir Semerci, **Uşak'ın Gönül Sultanları**, 2. Baskı, Bassaray Mat., İzmir, 2008, s. 132-135.

16 **Cumhuriyetin 75.Yılında Uşak**, Uşak Valiliği, s. 9-13; Sadiye Tutsak, "Milli Mücadele'de Uşak", **E.Ü.Tarih Dergisi**, s. 290–311.

Ulubey'de Kuvayımilliye

Uşak'ta Kuvayımilliye ve Heyeti Merkeziye'yi Uşak'ı temsilen Kütahya Milletvekili olan İbrahim Tahtakılıç yönetiyordu. Kuvayımilliye'nin Ulubey'deki temsilcileri Hasköylüler'in Osman Efendi, kardeşi Sarı Ali (Toklu) ve Hacı'nın Osman idi. Ulubey'deki Kuvayımilliyecilerin ileri gelenleri Yunanlıların muhbirleri tarafından devamlı izlendikleri için işgal sırasında çok eziyet çekmişlerdir¹⁷. Ayrıca Biliğin Deli Ahmet Milis Alayı (Eşref Alayı) kumandanı idi.

General İzzettin Çalışlar şu bilgileri vermektedir: “Uşak'a Milli Mücadele'de ve ilk olarak 1 Ağustos 1920 günü gitmişim. Garp Cephesi, General Ali Fuat Cebesoy'un emri altında Kocaeli'den başlayarak Bursa, Yenişehir, İnegöl, Simav, civarından geçerek Uşak'ın İnay-Ulubey ve Denizli'nin Saray Köyü'nde kurulmuştur¹⁸.

İşgalde Ulubey

Yunanlılar ilk geldikleri zaman halka iyi davrandılar. İşgalin birinci yılında harmanlardan buğday arpa almaya özellikle çiftçilere eziyet etmeye başladılar. Yol başlarında gece gündüz nöbet tuttular. Ulubey halkını angaryaya götürdüler. Ulubey ve köylerinden toplanan ipe, mahalle muhtarlarının tespit ettiği sıraya göre 40-50 kağıt veya at arabasıyla Yunanlıların İpe Komutanlığı'nın olduğu Alfaklar Köyü'ne taşınıyordu. Hatta Afyon Eskişehir'de işgal edildikten sonra buralara da Ulubey'den angarya ve malzeme götürülmüştür¹⁹.

Ulubey'de Yunan ve Rum Mezalimi

19 Mayıs 1919'da Paris Barış Konferansı'nda Venizelos, 1914'den beri Anadolu'nun batı kıyılarından 309.000 Rum'un zorla göç ettirildiklerini bunlardan 70.000 Midilli'de 60.000'inin Makedonya'da ve diğerlerinin adalarda kaldıklarını ileri sürerek, Ayasuluk ile Ayvalık arasındaki sahilin Yunan kuvvetleri tarafından işgal izin verilmesini istemiş, böylece göç kabileleri buralara

17 Ziya Coşkun, “Ulubey'de Yunan İşgali ve Kurtuluş Tarihçesi”, 02.09.2004 Tarihli Yayınlanmamış Yazısı.

18 İzzettin Çalışlar, “Kurtuluş Savaşı'nda Uşak'tan Hatıralar”, **Uşak Halk Eğitim Dergisi**, C I, S 2, s. 6.

19 Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (1919–1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 46–49.

yerleştirilebileceğini anlatmıştır. Clemenceau ve Wilson da çok makul bir teklif diyerek kabul etmişlerdir.

İngiltere Yüksek Komiserliği 21 Ocak 1920 tarihli yazısında Hariciye Nezareti'ne Rum göçü hakkında 300.000 Osmanlı Rum'unun Devlet tarafından tehcir ettirildiği, bu Rumların Aydın Vilayeti içindeki köylere geri dönmek istediklerini ifade etmiştir. Osmanlı Devleti istememesine rağmen 1920 yılı başlarında 25.000 Yunanlı göçmen Anadolu'ya dönmüştür. Celal Bayar'ın verdiği rakamlara göre Manisa, Uşak, Alaşehir ve Akhisar havalisine 150.000 Rum nüfus yerleştirilmiştir. Gelenlerin toplam rakamı ise 1 milyonun üzerindedir²⁰.

Yunanlıların Uşak'tan İzmir'e kadar olan bölgedeki tahribatı çok olmuştur. Yunanlılar 30 Ağustos 1922'de Türk Ordusu'nun önünden kaçarlarken tesadüf ettikleri kasaba ve köyleri yakarak, yıkmak ve insanları öldürmek için bütün öçlerini almağa çalışmışlardır.

Lord Kinros'da "Yunan Ordusu'nun öteki yarısı, arkasındakilerle arayı açmış, denize doğru kaçıyordu. Ancak kaçarken köyleri, ekinleri, ateşe veren, erkek, kadın, çocuk herkesi kesip öldüren bu sürüye ordu denemezdi" yorumunu yapmaktadır²¹.

M. Emin Yurdakul Bey' de burada yapılan Yunan mezalimi hakkında "Yalnız şu Alaşehir ve Uşak'ı görmek düşman zulmünün dehşetini görmek için kâfidir." demektedir²².

Gerçekten Yunanlıların Uşak ve çevresinde yaptıkları vahşet ve zulüm çok şiddetli ve etkin olmuştur. Bunu Fransız Charl Girard (Şarl Jira) raporunda belirtmiştir: Köseler Köyü'nde bütün hayvanlar götürülmüş, halktan zorla para alınmıştır. Köy baştanbaşa yakılmıştır. Köy halkının bir kısmı canını ve namusunu kurtarabilmek için dağlara sığınmıştır. Besim Atalay'ın Yenigün Gazetesi'ndeki ifadesine göre Uşak'ta iki bin ev, bin dükkân, 15 cami yanmış, 1000 kadar Türk öldürülmüştür. Ne yazık ki, zulümleri yapanların çoğu da yerli Rum ve Ermeniler olmuştur²³.

20 Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (1919–1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 46–49.

21 Turan, **a.g.e.**, s. 55–56.

22 Turan, **a.g.e.** s. 199, 264.

23 Alb. Talat Yalazan, **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi**, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1994, s. 64-69; Sadiye Tutsak, **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uşak**, İzmir, 1998, s. 31-50.

12.Fırka istihbarat subayı olarak görev yapan Süleyman Süruri Bey tarafından hazırlanan, Göbek (Ulubey) Kasabası'ndaki Yunan mezalimini konu alan raporda şu bilgiler ifade edilmiştir;

Düşman burada bulunduğu müddetçe Türklere karşı pek büyük hakaret ve mezalim yapmış, işgal esnasında bir zabıt kumandasındaki muayyen bir müfreze ile evvela çarşığı ateşe vermişler ve ateş buradan civardaki hanelere sirayet ederek, bütün çarşı ve bir kısım binalar yanmıştır. Ölüm tehdidi ile ahalden birçok para ve mücevherat alınmış ve kasabanın mevaşi vesaiti nakliye ve ümerası, düşman tarafından götürülmüştür²⁴. Yine Ulubeyli 1914 doğumlu Ali Rıza Minareci şunları anlatmaktadır:

“Ulubey’in girişine topu koymuşlar. Karşı çıkarsan ateş edecekler. Ulubey’in üzerinde Yunan uçağı geziyor. Karşı çıkılmaması için Nahiye Müdürü, Belediye Reisi önde gelen kişiler karar vermişler.”

Yunanlılar işgalde Ulubey ve köylerinden topladıkları, un, yumurta, arpa, saman gibi erzakı 40-50 kağnı arabasıyla angarya olarak Alfaklar'a taşıtmışlardır. İşgalde Ulubey'de 11-12 yaşından büyük erkekleri Çarşı Camii'ne doldurarak yakmak istemişlerdir. Bu feci olaydan Ulubey'i Tokluzade Osman Efendi oğlu İsmail Efendi kurtardı. Yunanlılar kaçarken Beşir Mehmet Yunan işgali sırasında Yunancı olduğu gerekçesiyle Nahiye Müdürü Mustafa Bey'i öldürmüştür. Yunanlılar İki Eylül günü kaçarlarken, Ulubey'in çarşısını gaz dökerek yakmışlardır. İnay Köyü'nü tamamen yakmışlardır²⁵. Bu olayın canlı şahidi Ali Rıza Minareci bu olayı şöyle anlatıyor; Yunan askerleri 1922 yılı Eylül ayının ikinci günü sabahın erken saatlerinde çarşıdaki bütün tahta dükkânları gaz dökerek yakmışlar ve kaçıp gitmişlerdi. Uyandığımda çarşıdaki yangının alevi adeta Ulubey'i aydınlatıyordu. Bütün Ulubey halkı, su taşıyarak teneke ve kovalarla çeşme ve kuyulardan su taşıyarak, elle çalışan tulumba ile yangını söndürmeye çalışıyorlardı²⁶.

24 Mehmet Karayaman, „Uşak'ta Kuva-yi Milliye, Türk Kütüphaneciler Derneği Uşak Şubesi Y, Meta Basım, İzmir, 2009, s. 128.

25 Mehmet Ersin, “Ulubey'in Kurtuluşu”, **Kurtuluş Savaşında Uşak'la İlgili Anılar**, Derleyen: Hasan Bağcı, Uşak, 2003, s. 148–150.

26 Ersin, **a.g.e.**, s. 234.

Yunan Ordusunun Yağma ve Talan Faaliyetleri

İşgal yıllarında Ulubey’de oturan Ali Rıza Minareci şöyle anlatıyor. “Ulubey’de pek çok evde inek ve sığır vardı. Sabah çoban sığırları dağda güder akşam geri getirirdi. Yunan askerleri ineklerin sağılacaklarını yolda çevirirler, sütünü sağarlar, çıkarıverirlerdi.” Mehmet Ali Dombaycı kendisinin şahit olduğu bir olayı şöyle anlatmaktadır. “Yunanlılar kaçarken Ulubey’in çarşısını yaktılar. Bazıları mallarını dükkândan kurtarmaya çalıştılar. Bazıları kurtarmadılar. Yallan Emin varlıklı bir adamdı, annesinin boğazından altınları zorla aldılar.”²⁷

ULUBEY’İN KURTULUŞU

General Franko Grubu: Yunanlılar **30 Ağustos’ta Dumlupınar**’da hezime uğradıktan sonra 31 Ağustos sabahı Türk kuvvetlerinin şiddetli bir taarruzuyla Yunan birlikleri bozguna uğradı. **Trikupis ve Franko** Uşak’ı elde tutmak istiyordu. Uşak doğusundaki Kapaklar mevziini kaybeden 1.,4.,7.Tümenler, 1 Eylül 1922 saat 18:00’de Uşak’ı boşaltarak, 1-2 Eylül gecesi, Takmak Elvanlar-Yeleğen hattına, Menderes Bölgesi’ndeki 54.Alay Ulubey’e çekilmektedir.

1.Ordu Komutanı da, Uşak’tan 2 Eylül 1922 saat 01.30’da aşağıdaki özeti verdi....Yanmakta olan Uşak, saat 18:00’de alınmıştır. Ordu aralıksız takibe devam edecektir.1.Kolordu Güre, 2. Kolordu Takmak (Eşme) doğrultularında çekilen düşmanı takip edecekler, her iki kolordu dış kanatlardan kuşatacak şekilde hareket edeceklerdir. 2. Kolordu, sol yanıla düşman çekilme doğrultusunu kesecek ve 3.Süvari Tümeni ile irtibat sağlayacaktır...²⁸

2 EYLÜL 1922 TAKİP HAREKÂTI

Uçak raporları Başkomutanlık ve Batı cephesi karargâhlarının Uşak’a nakli Bugün 2 Eylül 1922 batı cephesinde Alaşehir ve Eskişehir-İnönü bölgelerinde yaptırılan Uçak keşifleriyle saat 09.00’da alınan raporlar: Uşak-Alaşehir doğrultusunda keşif yapan uçaktan: “Çekilen düşmanın 1-2 Eylül 1922 gecesine Uşak güneyinde ve Karakuyu’nun doğusunda geçirerek, 2 Eylül saat 9:00’da batıya gitmekte olduğu, Sevindiklerin güney batısında bir süvari ve bir kısım piyadenin

27 Karayaman, **a.g.e.**, s. 183-184.

28 Kara İsmail, **Milli Mücadele Döneminde UŞAK (1919–1922)**, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 1993, s. 35,36.

(hepsi bir tümen) grup grup istirahat etmekte oldukları, İnay'dan güney batıya bir araba kolunun gittiği İnay İstasyonu'nun kamilen yandığı, Elvanlar İstasyonuyla İnay Köyü'nün yanmakta olduğu öğrenildi. Bugün Başkumandanlık, Genel Kurmay Başkanlığı ve Batı cephesi karargâhları Dumlupınar'dan Uşak'a gittiler.6.Tümen Bölme-Çardak yoluyla ilerlemiş, akşamüzeri Akçaköy'ü yakmaya uğraşan bir Yunan yangıncı bölüğünün (Yunanlılar meskûn yerleri yakmak için özel görevli birlikler kurmuşlardı.) çoğunu yok ettikten sonra Akçaköy- Oruçlu çevresinde geceyi geçirdi. Kolordu komutanı ve batı birlikleri geceyi Çardak'ta geçirdiler. 2.Kolordu 7. Tümeniyle Tutluca'ya 4. Tümeniyle Köşeler ve Sevindikler'e varmıştı. İslamköy'den beri 45-50 km yürüyüş yapan birlikler çok yorulmuş olduklarından, kolordu komutanı 2 saat kadar istirahat vermek zorunda kalmıştı. 1 Eylül saat 20.00'de Karakuyu'da Çivril doğrultusundan gelen diğer bir kuvvetinin de (Bağımsız 54. Yunan Alayı) aynı saatte İnay istasyonundan geçtikleri öğrenildi. Yunanlılarla ara çok açılmıştı. Sabahleyin erkenden demiryolu boyunca batıya gönderilen süvari alayı, saat 8.30' da İnay İstasyonu'nda, Yunan artçılarına rastlayarak attı ve 25 vagonluk dolu bir katarı ele geçirdi. İstasyon binaları yanmaktan kurtarıldı. Alay demiryolu boyunca ilerleyerek keşif ve taramaya devam etti. 2. Kolordu'nun iki gün ve bir gece de aralıksız 80 km. yürümesi, her iki kolorduyu fazla yormuş, erlerin çoğunun çarıkları parçalanmıştı. Buna rağmen moral çok yüksekti. Birlikler bir an önce memleketi kurtarmak azminde idiler.

Kahraman Omurcalı Abdullah

Yunanlılar çekildikleri doğrultulardaki bütün köyleri yakıyorlardı. Dağlara kaçamayan genç, ihtiyar, kadın çocuk ayırt etmeksizin halkı kafileler halinde yok ediyorlar ve hayvan sürülerini beraber götürüyorlardı. 2 Eylül 1922 günü Omurca Köyü'nden Abdullah adlı kahraman 6 Yunan erini öldürmüş, silahlarını alarak altı arkadaşına vermiş, beraberce düşmanın peşini bırakmaksızın Yunan artçılarına saldırarak, 20 Yunan erini daha yok etmişlerdir. Aldıkları silahlarla çoğalan müfreze, etraf köyleri kısmen olsun Yunan zulüm ve vahşetinden kurtarmıştı. Bu bölgede daha öncede komutanlık yapmış azmini ve cesaretini yakından tanıdıkları İzzettin (Çalışlar) Paşa'yı tekrar aralarında görmekle çok sevinmişlerdi²⁹.

29 Kara, a.g.e., s. 37-40.

İşte, 2 Eylül 1922 sabah 7.30 ila 8.00 saatlerinde zalim Yunan Ulubey'i çarşığı yakarak kaçmış, Ulubey'e ilk önce süvariler girmişlerdir. 1306 Doğumlu Münip Kılıcı (Hoca Efendi)'in ifadesine göre, bizim askerlerimiz geldiği zaman, büyük sevinç gösterisi olmuştur. Halk neyi var, nesi yoksa Yandımlar'ın Koca Kahve'nin olduğu yere yığılmıştır. Burada ki boş alanlara kazanlar vurulmuş, askerlerimize üç gün yemek verilmiştir.

3- KURTULUŞ SAVAŞ'INDA YUNAN MEZALİMİNİ GÖREN UŞAKLILARIN HATIRALARI (20 Ağustos-1 Eylül 1990)

1990 Yılında Uşak Valiliği ve Milli Eğitim Müdürlüğü'nün işbirliğiyle, Uşak'ımızın kurtuluşunun 68.yıl dönümü kutlamaları çerçevesinde "**Kurtuluş Savaşında Uşak**" konulu bir panel düzenlenmişti. Bu panelde konuşmacı olarak görevlendirildim. Bu panelde hazırlık için, 20 Ağustos -1 Eylül 1990 tarihleri arasında Uşak Milli Eğitim Müdürlüğü'nün bize verdiği görev gereği, Uşak ve İlçelerinde, Muharrem Şah, Bozkuş, Ortaköy, Göğem, İspiroğlu Çiftliği gibi merkez köylerde Uşak merkezi, Ulubey ve Banaz ilçelerinde Yunan işgalini yaşamış "Canlı Tarih" 75 yaş üzeri kişilerle röportajlar yaptım ve bu kişilerin canlı hatıralarını dinledim. Bu gün bu canlı tarih kişilerin hayata veda etmeleri nedeniyle Uşak'ta ilk yapılan bu panel notlarımın kaybolma kaygısı ve yeni nesillere bu tarihi bilgileri aktarma düşüncesi, bu hatıraları yazılı belge olarak yazma fikrini ortaya çıkardı. Bu düşünceyle, "Milli Mücadele'de Uşak Halkının Yeri" konusu çerçevesinde, canlı tarih kişilerin hatıralarını aşağıda sunuyorum.

1-1906 Doğumlu Sami Çitim'in Hatıraları: (İşgalde Türk Bayraklı Direniş.)

Yunanlıların Uşak'ı işgal ettiğinde kunduracı çırağı idim. İşgalden önce Uşaklıların, Rumlarla ve Ermenilerle iyi ilişkileri vardı. Yakınım Halitoğlu Halit, Yılandıcıların dedesi Mehmet Efendi ve Uşak eşrafını (ileri gelenleri)Yunanlılar toplayıp Atina'ya sürgüne götürdüklerini hatırlıyorum. Bu kişiler savaştan sonra geri geldiler. Yunanlılar kaçarken çarşamba akşamüzeri Yılandıcı Camisi'nin yakınındaki karargâhlarını yaktılar. Şimdiki Uşak Orman İşletme Müdürlüğü'nün bulunduğu yerdeki Tahir Efendi Medresesi'ni (Gülşen-i İrfan Mektebi) ve camisini yaktılar³⁰.

30 "Uşak Halkının Kurtuluş Savaşındaki Yeri" Konulu Panel İçin Ağustos-1990 Yılında Yapılan Röportaj; 1906 Doğumlu Sami Çitim (Uşak)

1 Eylül cuma sabahı Ali Ağa Camisi yanında öğretmen Hacı Remzi Efendi elinde Türk Bayrağı ve yanında 5-10 gençle beraber (Yaşasın Türk Ordusu Geldi!) diye yürüdüler. Paşa Hanı arkasındaki Yunan Karakolu'nu basarak oradaki silah ve cephaneleri almışlardır. Ve birkaç Yunanlıyı da öldürdüler. Bunun üzerine Yunanlılar da katliama giriştiler. Cim Cim Çeşmesi önünde Zincirli Camii hatibini işkenceyle keserek şehit ettiklerini seslerinden ve yakınlardan bağıriş ve feryatlarından duydum.

1 Eylül cuma günü ikindi vakti ilk Türk Kuvvetlerinden öncü süvariler Kalfa Koruluğu'ndan Uşak'a girdiler. Daha sonra Aybey Mahallesi'nden Uşak'a diğer Türk Kuvvetleri girdiler. Yunanlılar kaçarken Uşak alevler içinde yanıyordu.

2-1906 Doğumlu Uşaklı Hasan Ariak'ın Hatıraları: (Saat tamircisi)

Ben Gediz'den Uşak'a 13 yaşında, eniştemin yanında saat tamirciliğini öğrenmek için geldim Yunanlılar Uşak'ı 22 Ağustos 1920'de işgal etti. Sami Çitim'in anlattığı olaylara aynen şahit oldum. Şimdiki Belediye İşhanı'nın olduğu yer (Eski Pekmez Hanı), Yunan işgalinde mahkeme merkezi idi. Hacı Gedik Hanı ise Yunan Hapishanesi idi. Yunanlılar o zamanki Belediye Reisi Köseoğlu Ahmet Efendi ve arkadaşlarını ve Uşak eşrafını (ileri gelenlerini) Atina'ya sürgün olarak sevk ettiler. Savaştan sonra bu kişiler esir mübadelesinde geri geldiler.

Yunanlılar kaçarken 1 Eylül 1922 tarihinde Havuzlu Hamam karşısındaki evde Hacı Bekirler ailesine mensup 11 kişiyi öldürdüklerini gayet iyi bilirim ve hatırlarım³¹.

3- 1902 Doğumlu Bozkuş Köyünden Mehmet Orman'ın Hatıraları: (Angaryacı idim. Trikupis kılıcını Atatürk'e teslim etti.)

Yunanlılar Uşak'ı işgal ettiklerinde Uşak'ın Bozkuş Köyü'nde çiftçilik yapardım. Köyümüzü işgal ettiklerinde önce halka iyi davrandılar. Yunan Ordusu'nun topları, atları, silahları, teçhizatı ve iaşesi bizim köyde idi. Köylerden angaryacı topladılar. Nuri Şeker Yunan İaşe Komutanından angarya idaresini bana bırak dedi.

Hacım Köyü'ne oradan Alfaklara iaşe götürdük. Fakat iaşeyi az kişilerle götürmelerini sağladı. Hacımlı Ali Rıza Bey Kuvayımilliyenin ileri gelenlerin-

31 Ağustos- 1990 Tarihinde yapılan röportaj; 1906 Doğ. Hasan Ariak (Uşak).

dendi. İaşeleri Uşak'tan Hacim Köyüne Ali Bey'in evine götürdük. Bu ev tahta çırardan inşa edilmiş olduğundan tutuşarak, büyük bina yanmaya başladı. Aşağı kat Yunan cephanesiyle dolu olduğundan bizleri cephaneyi kurtarmayınca bırakmadılar. Yol sizde evle beraber yanacaksınız diye tehdit ettiler. Sonra cephaneleri meydana çıkardık.

Evdeki öküzleri palaskalarla işkence ederek çıkarttılar. Daha sonra Alfaklar Köyü'ne Yunan Tümenine iaşeleri götürüp teslim ettik. Dumlupınar Savaşı olurken, Atina'dan gelen takviye tümeni Bozkuş'ta idi. Yunan askerleri aç kalınca halk arpa buğday topladılar. Biz ve İsmail Bozkuş vermeyeceğiz dedik. İsmail Bozkuş'u dövdüler. Bizi, Nohutçular'ın odasına hapsedtiler. Bozkuşoğlu Hilmi Bey o odadan bizi kurtardı. Benim 25 koyunumu aldılar. Köyler topladıkları hayvanları şimdiki Aybey Mahallesi toplatıp, iaşeleri dağıtarak Yunanlılar yiyorlardı.

Yunanlılar kaçarken köyü iki evden yakmaya başladılar. Kılcan ve İkisaray'ı ateşe verdiler. Sonra Yunan Tümen komutanı Bozkuş Köyü yanmayacak dedi. Yunan askerleri kaçarken, harman savuran Yörükoğlu'nu öldüren Yunanlıyı vurduk. Sonra Türk Süvari ve piyadeleri köye geldiler. Bozkuş Köyü'nden mitralyözle Yunan askerlerini öldürdüler. Bizim Türk Kuvvetleri Uşak'ı kurtarıp, Yenişehir'e inmek üzereyken Yunan Başkomutanı Trikupis, yolu şaşırıp Çiftlik, Comburt köylerini yakarak giderlerken, bizim köyün ileri gelenleri Işık Hasanlı Halil Ağa Uşak'a gelip, Türk Komutanlarına Yunan Ordusu bizim köyleri yakıp yıkıyor diye haber veriyor. Sonra Türk Süvarileri ikindiyle akşam arası Bozkuş'tan geçtiler. Kaya Deresi'nden Güldez Dere'den Zeb Köyü'ne vardılar, Tahminen 10 veya 12 bin kadar Yunan askerlerini ve Trikupis'i esir aldılar. General Trikupis'in yaveri esir olduğundan intihar ediyor. Yunanlılar kaçarken bizim köye saldıran 50 Yunanlıdan 40 kadarını Bozkuş halk silahsız sopalarla öldürdü. Kalanları Türk askerler götürdüler. Daha sonra Yunan komutanı Trikupis, Paşa caddesindeki Kaftancılar evinde kılıcını Başkumandan Atatürk'e teslim ediyor³².

4- 1327 Doğumlu Uşaklı Necati Şeker'in Hatıraları

Yunan işgali başladığında babam Nuri Şeker'le beraber Kalfa Köyü'nde idik. Yunan'ın Uşak'a geldiğini duyunca, babam bizi Bağbaşı Köyü'ne gönderdi.

32 1902 Doğ. Mehmet Orman (Uşak'ta ikamet eder.)

Babam Nuri Şeker Yunanlılarla iyi ilişkiler kurarak onların durumlarını, silah depolarını öğrendi. Bu bilgileri Milli Mücadele ajanlarına bildirdi. Sonrada bu yerleri Türk Kuvvetleri baskın yaparak imha ettiklerini bana anlattı.

Yunan İaşe Kumandanı Ovacemirler Köyü'nde oturuyor. Adı Yançoploz. Nuri Şeker tercüman vasıtasıyla onunla görüşüyor.

- Nuri Şeker: Uşak ve çevresi 100,000 nüfuslu, bu nüfusun kendi kendini beslemesi mi iyi? Yoksa siz mi besleyeceksiniz?

- Ben size Alfaklar'a angarya götürmek için 50 kağrı arabası bulayım.

- Yunan İaşe Komutanı, Nuri Şeker'in bu fikrini kabul ediyor. Angarya taşıma işini Nuri Şeker'e veriyor. Nuri Şeker'de bu arada bu bilgileri, Türk kuvvetlerine aktarıyor. Ve istihbarat ediyor³³.

5- 1908 doğumlu Uşaklı Ahmet Ekmekçi'nin Hatıraları:

Yunanlılar Uşak'a gelmezden önce Kuvayımillie Teşkilatı kurdular. Bunların ileri gelenleri İbrahim Bey, Hacımlı Mehmet Bey, Alaattin Tiritoglu. Ayrıca Hacımlı Mehmet Bey, Talip Bey, Eşref Bey, Salihli taraflarında Yunanlılarla çete savaşları yaptılar.

Yunanlılar Uşak'a ilk geldiklerinde halka iyi davrandılar. Ancak bir iki ay sonra, zorla almaya başladılar. Uşak çevresindeki Kalfa koruluğu, Akse Çamlığı ve Karaağaç Çamlığındaki ormanları kestiler ve odun olarak kullandılar.

Uşak'ın ileri gelenleri Şakir Paşa, öğretmen Selim Bey, Eski Belediye Reisi Köseoğlu gibi 40-50 kişiyi esir alıp, Atina'ya sürgüne götürdüler. Yunan zamanında ki Belediye Reisi Acemoğlu Hulusi Bey Yunanlılarla Atina'ya kaçtı.

Yunanlılar Uşak halkından da angaryaya götürdüler. Uşak'tan Yunanlılar kaçarken 650 kişiyi öldürdüler. Hacı Bekirlerin evlerine giderek "Haydi altın, para yoksa ölüm.." demişler. Para ve altınları aldıktan sonra Hacı Bekirler Ailesi'nin tümünü katlettiler. Gülşen-i İrfan Mektebi kurucusu, Orhan Dengiz'in babası Hoca Tahir Efendi'yi ve kızını vurarak şehit ettiler³⁴.

33 1327 Doğ. Necati Şeker (Uşak).

34 Ağustos 1990 Yılında Uşak'ta evinde yapılan mülakat; 1908 Doğ. Ahmet Ekmekçi. (Uşak)

6- 1907 Doğumlu Uşak' Nuri Kaşıkçı'nın Hatıraları (Uşak'ta Kuvayimilliyeye Önderleri):

Ben Yunanlılar Uşak'ı işgal ettiğinde 3-4 ay Uşak'ta kaldım. Babam Develerin Kaşıkçı Ahmet Bey, İbrahim Tahtakılıç'la beraber Kuvayimilliyeci idi. Kuvayimilliyecilerin ileri gelenlerinden Hanzal'ın damadı Binbaşı Baha Bey tabur komutanı idi. **1. Bölük Komutanı Acemoğlu Reşat Bey, 2. Bölük Komutanı Kabakların Ömer Bey, 3. Bölük Komutanı Deli Ahmet Bey, 4. Bölük Komutanı Hacımlı Mehmet Bey idi.** Bu teşkilat Yunanlıları Uşak'a sokmamak için kuruldu.

Yunanlılar Uşak'a doğru geldikleri zaman, Kuvayimilliyeciler Saray Köyü'ne kadar gittiler. Yunan ordusuyla çarpıştılar. Daha sonra dağıldılar. Kuvayimilliyeci Reşat Bey'i esir alıp, Atina'ya sürgün götürdüler. Ancak bu kişi esir mübadelesinde Atina'dan Uşak'a geri geldi.

Kütahyalı Talip Bey (Çavuş), Orta Köy'ü yakan Çerkes Ethem'in kardeşi Eşref Bey'in adamlarına engel olduğundan, onun emriyle öldürüldü. Ben bir Yunan askerini Halı pazarı Köprüsü'nden aşağıya attım. Bu nedenle beni İzmir'e gönderdi³⁵.

7- 1304 Doğumlu Muharremşah Köyünden Tahir Göç'ün Hatıraları

Seferberlikte 18 ay Mısır'da İngiliz esiri idim. Sonra köye gelince bir ay sonra Yunan köyümüzü işgal etti. Ben bu işgalde 23 yaşlarındaydım. Bu işgalde yaşadığım Yunan mezalimi, Mısır'daki esir hayatımı arattı. Yunan tarafına çalışan yerli Yunan çeteleri vardı. Bu çeteler köyümüzü bastılar. Bizim evdeki altın, ziynet ve saatleri aldılar. Bunların yaptıkları mezalimi Yunanlılar dahi yapmadı³⁶.

8- 1905 Doğumlu Kazım Ertuğrul'un Hatıraları

Muharremşah Köyü'nü Yunanlılar işgal ettiğinde bizi angarya olarak çalıştırdılar. Ve angaryadan kaçtım. Banaz Çayı'ndan geçerek köye varmayı düşündüm. Sonra yanlış istikamete gittiğimden Ortaköy'e varmışım. Burada köyüne gidemezsin dediler. Tehlikeyi göze alarak Yunanlıların tel örgülerini geçtim ve köye vardım.

35 Ağustos-1990,Uşak'ta yapılan görüşme: 1907. Doğ. Nuri Kaşıkçı (Uşak)

36 Ağustos 1990 Yılında Yapılan Röportaj; 1304 Doğ. Tahir Göç (Muharrem Şah Köyü / Uşak.)

Yunan çeteleri köyümüzün koyunlarını götürür, keserlerdi. İki Yunanlı köyümüzün koyun götürüp kesiyorlardı. Bu iki Yunanlıyı komutanlarına şikâyet eden köy muhtarının iki oğlunu, bu iki Yunanlı vurdular. Yunanı destekleyen yerli çetelerde, Yunanistan'a kaçarken köylüden zorla işkenceyle para aldılar. Yunanlılar kaçarlarken bağlara saklandık. Ve köydeki bir evi ateşlediler. Fakat bu yangını söndürdük. Yunan kaçarken yakmaya başladı ve Yunanlılarla yunan çeteleri birbirlerini öldürdüler. Ovacemirler Köyü'nde Yunanlılar köylüyü Camide toplatıp yakacakları sırada, bizim iki Türk süvarisi yetişerek, halkı kurtardılar. Sonra Yunanlılar kaçarken Bölme Köyü'nde katliama giriştiler. Bölme halkını katlettiklerini gördüm. Sonra bir Türk süvarisinin, çalılıklara saklanmış bir munga Yunan askerini vurduğunu gördük³⁷.

9- 1909 Doğumlu Mehmet Yılmaz'ın Hatıraları

Yunanlılar Uşak'ı işgal ettiğinde Muharremşah Köyü - İspiroğlu Çiftliği'nde idim. Yunanlılar köyümüzü işgal ettiklerinde köyümüzün tavuk, koyun, sığır gibi mallarını çete malı diye kesip yediler. Köyün öküzlerini angaryaya götürdüler. Köyümüzdeki silahları topladılar, vermeyenlere işkence ettiler. Buna rağmen biz 8 mavzeri toprağa gömerek sakladık. Bu silahları ve cephaneleri daha sonra Türk Kuvvetlerine teslim ettik. Yunanlılar kaçarken Perşembe akşamı amcaoğlum Şakir oğlu İsmail Yılmaz'ın evine iki yunan askeri girip, evdeki altın ve paraları aldılar. Sonra biz duyunca Nuri Barut ve İsmail Yılmaz eve giderek, Yunanlı iki askeri silahla koydular. Silahlı çatışma oldu. Ancak gece karanlığından istifadeyle kaçtılar. Cuma günü Yunanlılar gelerek İspiroğlu Çiftliği'ni yakar diye köyü boşalttık. Eli silah tutan köyün büyükleri Burgaz Dağı'na doğru Türk askerlerine katılmak üzere gittiler. Yunanlılar o gece sabaha kadar köyden geçtiler. Muharremşah Köyü'nde birkaç ev yaktılar. Halk bu yangını söndürdü. Ayrıca, İki Saray, Kılcan, Ovacemirler köylerini ve Uşak'ı yaktıklarını gayet iyi hatırlıyorum.

Yine Cuma sabahı Kalfa Köyü halkını camiye toplatıp yakmak isterlerken, Türk kuvvetlerinin Karlık Köyü tarafından attıkları top ve mermilerin cami yanındaki lahanalığa kadar düşmesi, havadan bir Türk uçağının gelmesi ve öncü üç Türk süvarisinin orada belirmesi üzerine, Yunanlılar camiye yakamadan kaç-

37 Ağustos 1990 Yılında Yapılan Röportaj, 1905 Doğ. Kazım Ertuğrul (Muharrem Şah./ Uşak)

tılar. Yunanlılar Çanlı mevkiinde Argaç Kırında çeşme yanında değirmenden gelen 9 kişiyi kurşuna dizdiler.

Cuma günü kuşluk vakti biz kırk kişi kadınlı erkekli İspiroğluna geldik. Yunanlılar katliam yapar diyerek biz erkekler Koyunbeyli altına kaçtık. Kadınlar köy altındaki somaklığa saklandılar. Yunan kaçarken bir iki harmanı ateşe verdiler. Bu sırada Allah Allah sesleriyle Türk askerleri geldi. Yunanlılar Türk askerlerinin öldürülmesi için Kabaklar ve Yapağılar köyünden gençleri rehin aldılar. Türklere bir topçu üç top mermisini Yunan askerlerinin ortasına attılar. Dağılan Yunan askerleri Eşme tarafına doğru su gibi akarak kaçtılar³⁸.

10- 1897 Doğumlu Ulubeyli Hasan Semerci'nin Hatıraları (İnay İstasyonu'nda Atatürk'ü gördüm.).

Ben Sultan 2. Abdulhamid'in cenaze merasiminde 1332'de asker olarak bulundum. Yine ben Sultan Reşad'ın öldüğünü, Sultan Vahdettin'in tahta çıkışını hatırlarım. O zaman Dolmabahçe Sarayı'nda askerdim. Uşak Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin Reisi İbrahim Tahtakılıç'ı tanırım ve her yönden mücadele ettiğini hatırlarım. Yunanlılar İzmir'den Alaşehir hattından Uşak'a geldiler. Ulubey İnay İstasyonu'nda bizim kuvvetler mevzilenmişti. Atatürk İnay İstasyonuna geldi. İnay İstasyonunda Gazi ile beraber Aşir Paşa'da vardı. **Atatürk "Bir iki vilayet gitti önemli değil, siz ağır ağır çekilin. Biz toparlanıp onları denize dökceğiz"** dedi. Daha sonra, Yunan Uşak'ı işgal etti. Yunanlılar Ulubey'e yerleştiler. Ulubey'in erkek halkını camilere doldurdular. Irz ve namusumuz ayaklar altında idi. Musa isminde bir zat Yunanlılara yol gösterdi. Yunanlılara haber sızdıran Külçen Köylü Ömer isminde bir zatı Ulubeyliler öldürdüler. Camilerden daha sonra bizi serbest bıraktılar. Yunan işgalinde camilerde ibadet yapabiliyorduk. Ezanlar okunurdu. Yunanlılar para karşılığında evleri yakmadılar. Toplanan paraları komutanlarına verdiler. Ulubey çarşısını yaktılar. İnay'ı ve Karacaahmet Köyü'nü yaktılar³⁹.

38 Ağustos 1990 Yılında Yapılan Röportaj: 1909 Doğ. Mehmet Yılmaz (İspiroğlu Çiftliği-Uşak-Merkez)

39 Ağustos 1990, Ulubey, 1897 Doğ. Hasan Semerci (Ulubey İlçesinde evinde yapılan mülakat)

11- 1902 Doğumlu Hayri Minareci' nin Hatıraları (Yunan işbirlikçisi öldürüldü.)

Yunan işgalinde babam Osman Minareci Yunanlılarla ilgili bilgileri odun içerisine monte ederek Kuvayımilliyeye ajanlarına ve Atatürk'e istihbarat ettiğini bana anlattı. İşgalde Yunanlılar Ulubey'in erkeklerini camilere doldurup yakacakları zaman Ulubey'den İsmail Toklu buğday kağnısına gizlenerek, İstasyondaki Yunan Komutanına durumu bildiriyor.

Yunan komutanı emirle bu vahşeti durduruyor. Yunanlılarla işbirliği yapan yerli çete Külçenli Ömer isimdeki şahsı Yunan kaçarken Ulubey'den Buğuz Osman (Özdemir) takip ederek Develilerin Harman yerinde vurdu⁴⁰.

12- 1901 Doğumlu İnay'lı Bekir Kındak ve 1906 Doğumlu Tahir Köse'nin Hatıraları

Köyümüzün kuruluşundan bu yana geçirdiği en önemli olay 1. Dünya Savaşından sonra yurdumuzun işgali sırasında olan Yunan işgalidir. Yunanlıların İzmir'e asker çıkardıktan sonra ilerlemeleri sırasında 1920 yılı yaz mevsiminde köyümüz işgal edilmiştir. İki yıl işgal altında kalan köy Yunan ordularının bozguna uğrayıp geri kaçışları sırasında tamamen yakılmıştır. Ancak bozgun halinde olan Yunan ordularının geçtikleri yeri yaktıkları haberini önceden alan köy halkının köyü boşaltmış olmasından fazla can kaybı olmamıştır. Sadece köyden ayrılmamış olan Küçük Mehmet isimli bir kişi Yunan askerleri tarafından vurularak şehit edilmiştir. Bu yangında köy halkı evinin yanında bütün eşya yiyecek canlı hayvanlarını da yitirmiştir. **Atatürk**'ün Cumhurbaşkanı olarak 1925 yılında, diğeri de 1934 yılında İran Şahı Rıza Pehlevi ile birlikte olmak üzere iki defa trenle İnay İstasyonu'ndan geçtiğini gördük⁴¹.

13- Ortaköy'den 1896 Doğumlu Ömer Değirmenci ve 1898 Doğumlu Mehmet Çakıroğlu'nun Hatıraları: (Yunan Subayı Kel Zabit Çok Zulüm Yaptı.)

Yunanlılar Uşak'ı ve köyümüzü işgal ettiklerinde başta iyi davrandılar. Daha sonraları köylüyü topladılar zorla para aldılar ve angaryaya götürdüler.

40 Ağustos 1990, Ulubey, 1902 Doğ. Hayri Minareci (Ulubey İlçesi)

41 Ağustos 1990, İnay Köyü,.1901 Doğ. Bekir Kındak (İnay)

Köyümüzde çevre köylerde “Kel zabıt” diye adlandırılan bir Yunan subayı, zorla halkı döverek hatta işkenceyle silah, çifte, bıçak ve cephaneleri topladı. Köylümüzden silahları aldıktan sonra işkenceyle devam etti. Köy halkından 20 kadar kişiyi bir eve hapsettiler. Köy halkını bu Yunan subayı tel kırbaçla urgana dizip işkence yaptı.

Karlıklı Mustafa (Mıstık Efe) adlı bir yiğit var Murat Dağı eteklerinde yaşardı. Bu efe önceleri Yunanlı görünüp onların güvenini kazandıktan sonra Yunanlılardan gizli kaçırdığı silah ve cephaneleri Türk kuvvetlerine verirdi. Bu efe bir nevi casusluk yaptı. Yunanlılar gittikten sonra bu efeyi onu çekemeyen başka efe öldürdü. Yunanlılar köyümüz halkından Sakarya ya kadar silah ve cephaneye taşımak için angaryaya götürür. Köyümüzden Kadir Çavuş ve Nuri Efendi Yunan angaryasına çok gittiler. Yunan ordusu bozulunca Orta Köyü’nde halka çok mezalim yapan “Kel zabıt” diye bilinen Yunan subayını Kusura Deresi’nde yakalayıp Orta Köy aşağısında öldürür. Yunanlılar Orta Köy’de iki üç ev yakıtılar. Bunun yanında yerli Yunan çeteleri de ev yakıtılar. Üç Yunan askeri kaçarken Ortaköy’e geldiler. Ekmek para istediler ve aldılar. Bu üç Yunanlı, Yunan Ordusu buradan geçecek köyü boşaltalım dedi ve köyü boşalttık. Hakkı Ülker’i halasını, üç oğlunu kilere sakladığı için öldürdüler. Yunanlılar köyümüzden iki erkek ve bir kadın şehit ettiler.

Uşak’tan Yunanlılar kaçarken, Küçük Çarşı’daki cephanelerini yakıtılar. Karaağaç Mahallesi’nde Çiçekoğlu’nun evindeki Yunan Hastanesi’ni yakıtılar. Ancak, halk bu yangını söndürdü. Durak Mahallesi’ni, Sabah Mahallesi’ni ve çarşığı yakıtılar.

YUNAN BAŞKOMUTANI TRİKUPİS’İN ESİR ALINIŞI

Yunan ordusu Murat Dağı’ndan aşağıya Comburt ovasına doğru Zeb deresine geliyor. Daha önce Işık Hasanlı Halil Ağa Uşak’a gelip bir tümen kadar Yunan askeri var, bizim köyleri yakıp yıkıyor diye haber veriyor. Bunun üzerine Türk Kuvvetlerine ait öncü süvariler ve daha sonra bir tabur 12 bin kişilik Yunan Ordusunu (Zeb) Bozköy yakınında teslim alıyor. Süvari Bölüğü Komutanını ve esir generalleri Çakmaklı Tepe’deki 5. Kafkas Fırkası Komutanı Kurmay Albay Dadaylı Halit Bey, Yunan 1. Kolordu Komutanı General Trikupis yanındaki komutan ve askerleri esir alıyorlar. Dadaylı Halit Bey esir generallere Türk misafirperverliğine yakışır şekilde iyi davranıyor.

Kaynaklar: Canlı tarih kişilerle 1990 yılında yaptığım mülakatlar (Not: 2007 yılı tarihi itibariyle bu canlı tarih kişilerin hepsi ahirete göçmüşlerdir.)⁴²

42 Ağustos 1990 Yılında Ortaköy' de bizzat evlerinde yaptığımız Mülakat; 1898 Doğ. Mehmet Çakıroğlu ve 1896 Doğ. Ömer Değirmenci (Ortaköy)

YUNAN İŞGALİ ALTINDA UŞAK HAPİSHANELERİ

Ömer Faruk BULUT*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'nın başlamasını müteakip hapisanelerdeki mahkûmların salıverildiği bilinen bir husustur. Bununla mahkûmlardan asker ve tarımda işgücü olarak faydalanılması düşünülmüştür. Daha sonraki yıllarda bu mahkûmların mevcut suçlarından affedildiği de bilinmektedir. Bu çalışmada, Uşak cezaevi örneğinde yaşanan gelişmeler ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Konuyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgelerden Uşak cezaevinin fiziki ve idari durumu hakkında bilgilere ulaşılabilmektedir. Konuyla ilgili olarak canlı kaynaklar ve hatıralar da hapisanelerin sosyal hayatta ki etkinliğine dair bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. İşgal yıllarında ise Yunan kuvvetlerinin hapisane ve tevkif evi olarak kullandıkları mekânlar ve usule aykırı tutuklama ve salıverme işlemleri hakkında da hatıralarda bazı bilgiler yer almaktadır. Çalışmada, I. Dünya savaşı ve işgal yıllarında Uşak cezaevi ile ilgili olarak yaşanan gelişmeler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Uşak Cezaevi, I. Dünya Savaşı, İşgal Yılları, Milli Mücadele

* Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Öğrencisi
(omerfarukbulut35@hotmail.com)

PRISONS IN UŞAK UNDER GREEK OCCUPATION

ABSTRACT

Following the start of World War I it is well known that prisoners in prisons were released. With it, the utilization of inmate labour in agriculture and in the military was considered. Pardon for the crimes of these prisoners is known to exist in subsequent years. In this study, reflecting developments in the case of Usak prison will be discussed in detail. Prime Ministry Ottoman Archives documents found on the subject about the status of the Usak prison facility's physical and administrative information are accessible. Memories of living resources on the issue and some information about the effectiveness of social life can be reached in the prisons. Greek forces during the occupation of the prison and detention house arrest and release procedures used by irregular spaces include information about some of the memories. In this study, we shall give the developments in connection with Usak prison during the Years of Occupation and World War I.

Key Words: Usak Prison, World War I, The Years of Occupation, The National Struggle

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE GENEL OLARAK HAPİSHANELER

Osmanlı Devleti'nde cezaevlerine zindan denirdi. Zindan Farsça'da karanlık, havasız ve nemli yer anlamına gelirdi. Burada hükümlülerin gereksinimlerini genellikle iyiliksever kişiler karşılardı. 1840'lara kadar da mahkûmların çalışmak gibi bir zorunlulukları yoktu oysa aynı dönemler içerisinde Avrupa ya baktığımızda mahkûmların köle gibi çalıştırıldıklarını görüyoruz. Osmanlı Devleti'nde ilk kez cezaevi olarak 1831'de İstanbul'da Sultanahmet'te Hapishane-i Umumi (Genel Cezaevi) kuruldu. 1858'de yürürlüğe giren yeni bir yasayla suçlar ve cezalar sınıflandırıldı. Bu yasada özgürlüğü bağlayıcı ceza olarak iki ağır ceza vardı: Bunlar kürek cezası ve kalebentlikti. Kürek cezasına çarptırılan suçlular eskiden gemilerde kürek çekerek cezalarını tamamlarlardı. Daha sonra "kürek cezası" deyimini yalnızca "ağır ceza" anlamında kullanıldı. Kalebentlik ise, hapsedilen kişinin bir kalenin içinde çektiği cezaydı. Hafif cezalarda ise, hüküm giyilen süre normal cezaevlerinde geçiriliyordu.

1880'ler den sonra siyasi suçların artması cezaevlerinde de etkisini göstermiştir. Ayrıca Anadolu da Ermenilerin, Trakya da Makedonyalıların faaliyetleri ve bu faaliyetler sonucunda verilen hapis cezaları bunda çok etkili olmuştur. Artan sayı yaşanan sorunların boyutlarını da büyütüştür. Hapishanelerdeki durumu düzeltmek için devlet sık sık af çıkararak zaman kazanmaya çalışmıştır. Özellikle ikinci meşrutiyet sonrası artan medeni devlet olmak çabaları hapishanelerin ıslahı konusundaki çalışmaları hızlandırdı. Gerek Avrupa devletlerinin ısrarlı politikaları gerekse iç politikalarının getirdiği zorluklar kanayan bir yara haline gelen hapishaneler konusunda devletin daha fazla çaba sarf etmesine neden olmuştur. Osmanlı Hükümeti'nin I. Dünya Savaşı öncesinde bir türlü çözemediği hapishanelerin ıslahı konusunda ki arayışları devam etmektedir. Hapishaneler müdürü Asım Bey'i Avrupa'ya göndermesi bu konuya ciddi olarak eğildiğinin bir göstergesidir. Fransa ve Belçika'ya giderek, Belçika Umumi Hapishaneler müfettişi Mösyö Neon Belin ile Fransa Dâhiliye Kalem-i Mahsus Müdürü Piyer Fabyi ve Muavini Mösyö Rojye Rebiyer ile görüşmeler yapan Asım Bey Avrupa da ki hapishaneleri inceleme şansı bulmuştur.

I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında yer alması; hapishanelerin ıslahında, nizamnamenin oluşturulmasında ve teftişinde alman uzmanlardan yararlanılması kaçınılmaz bir sonuçtur. Osmanlı Devleti'nin bu çalışmalara dâhil ettiği Alman uzmanlardan biri de Doktor Mösyö Politz'dir. 1916-1918 yılları arasında Osmanlı hükümeti, çok büyük ümitlerle göreve getir-

diği Doktor Politz'e çok güvenmektedir. Doktor Politz ilk olarak hapishaneler, zindanlar ve kürek cezalarını araştırmakla göreve başlar¹.

Bu dönem de Mösyö Politz'in de baskıları ile yeni bir ceza kanunnamesi taslağı hazırlanır. Bu kanunnamenin dikkat çekici bölümü; mahkûmiyetlerinin en az altı ayını tamamlayan ve mahkûmiyetlerinin bitmesine en fazla bir yıl kalan mahkûmların affedilmesini bu mahkûmların askere sevk edilmesi ile ilgili olan bölümdür. Sadaret'in de onayladığı bu madde devletin açık bir şekilde asker açığını mahkûmlarla karşılama isteğinin bulunduğunu gösterir².

Yeni düzenlemelerle hapishane personelinin görevleri belirlenmiştir. Mahkûmların yiyecek, içecek ve diğer tedavi giderlerinin karşılanması ile mahkûmların çalıştırılması ile ilgili değişiklikler yapılmasına karar verilmiştir. Ayrıca hapishane ve tevkif evlerinin yaygınlaştırılması her vilayet ve kazada yeni binalar yapılmıştır. Tanzimat döneminde başlayıp sonraki yıllarda da devam eden hapishane inşaatları da istenilen sonucu vermemiş hatta mahkûmların cezalarına göre ayırım yapılamamıştır.

Sayılardaki artış işletme konusunda da zorluklar yaşanmasına neden olmuştur. Yetersiz binalarda kalabalık halde yaşamak zorunda kalan mahkûmların bu konulardaki çıkarttıkları huzursuzluklar ve gereken tedbirlerin alınmasına ilişkin yazışmalara oldukça sık rastlanır³.

Kurtuluş Savaşı yıllarında TBMM'nin denetiminde kalan bölgelerdeki hapishaneler İstiklal Mahkemelerinin denetimine bırakıldı. Mahkûmlardan savaş koşullarında yararlanılması için Bursa İstinaf savcılığının teklifine dayanılarak çıkartılan geçici kanuna göre mahkûmların vatani görevlerini yapmaları istenmişse de Mustafa Kemal Paşa'nın asayişin sağlanması ve asker yapılan mahkûmların denetlenmesi için daha fazla adam gerektiği konusundaki haklı endişeleri ile bu kanun iptal edildi.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İtilaf devletleri tarafından bir Hapishane Teftiş Heyeti oluşturulmuştur. Osmanlı Hükümeti'nin itirazlarına rağmen Osmanlı tebaası gayrimüslim mahkûmlar he-

1 Ömer Şen, **Osmanlı'da Mahkûm Olmak (Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler)**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 65-69.

2 Ömer Şen, **a.g.e.**, s. 73.

3 Saadet Tekin, Sevilay Özkes, "Cumhuriyet Öncesi Türkiye'de Hapishane Sorunu", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C VII, S 16-17, İzmir, 2008, s. 189-190.

yet tarafından serbest bırakılmaya başlanır. İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti hapishanelerindeki gayrimüslim vatandaşları serbest bırakmaya ülke genelinde başlaması mevcut hapishanelerde tedirginliğe başlar. Örneğin, Aydın hapishanesindeki cinayet zanlısı Ermeni ve Rumların tahliye edilmesi üzerine Müslüman mahkûmların arasında huzursuzluk baş göstermiş ve onları teskin etme sorunu yaşanmıştır. Huzursuzluk bazı Müslüman mahkûmların da tahliye edilmesiyle önlenmeye çalışılmıştır⁴.

Bu yıllar da İngiliz ve Fransız yüzbaşı ile bir İtalyan teğmendenden oluşan Müttefik Devletler Hapishane heyeti Bursa, Gebze, İzmit, Adapazarı, Geyve, Bilecik, Eskişehir, Ankara, Kütahya, Afyon, Akşehir ve Konya ve civarında hapishanelerinin teftişini gerçekleştirir. Teftiş sonucunda Afyon Bilecik ve Bursa cezaevleri dışındaki tüm cezaevlerinin yetersizliği hakkında rapor hazırlarlar. Beraberlerin de Hapishaneler ve Tevkifhaneler Kavanin ve Nizamât Kalemi Mümeyyizi Bekir Bey de yer alır. Osmanlı Hükümeti'nin temsilcisi Bekir Bey, teftiş raporunu hükümete sunar ve bu raporda; teftişi yapılan bu hapishanelerdeki tutuklu ve mahkûmların hiçbirisine tahliye işlemi uygulanmadığı gibi hükümetle ilgili işlerinin de yerine getirilmediğini bildirir. Müttefik Hapishane Heyeti ise, teftiş sırasında hapishanelerde kendi tebaalarından vatandaş olup olmadığını kontrol etmiştir. Heyet, yabancı devletlerin tebaasından olan Rus asıllı bir savaş esirinin hırsızlık suçundan dolayı tutuklanıp İzmit hapishanesinde tutulduğu tespit edilmiş ve tutuklu derhal tahliye edilerek Rus konsololuğuna teslim edilmiştir⁵.

Uşak kazası nüfusu ile cezaevi mahkûm ve personel sayısı paralellik gösterir. Çünkü tutuklu ve mahkûm sayısına yeterli gelecek şekilde cezaevlerinde gardiyan bulunurdu. 1916 yılında hapishaneler için hazırlanan kanunname ye göre kaza merkezlerinde kurulacak olan mülkiye ve mahkemesi kararınca cezası 3 aydan az olan mahkûmlar kaza merkezlerinde kalabilecek, cezası 3 aydan 3 yıla kadar olan mahkûmlar ise vilayet merkezlerindeki ikinci tip olarak adlandırılan cezaevlerine nakil edileceklerdi. Ancak ülkenin her yerinde ortaya çıkan asayiş ve yönetim sorunu Uşak'ta da baş göstermiştir ve başta nakil olmak üzere birçok konuda problemler yaşanmıştır. 1 Şubat 1920 tarihinde Uşak Erkek ve Kadın

4 BOA, DH. MB..HPS. 109/32.

5 Ömer Şen, a.g.e., s. 89-90.

Hapishanesi ve Tevkifhanesinde sadece bir gardiyan vardı. 1920 yılında Yunanlıların taarruzu ile ortaya çıkan bozukluk ile suç oranı artmış ve gardiyan sayısı yetersiz hale gelmiştir⁶.

8 Temmuz 1919 tarihli bir belge de bize Gediz ve Uşak cezaevlerinin tahrip olduğunu ve tamir için gerekli olan tutarın istenmesiyle alakalıdır⁷. Bu belge cezaevinin savaş şartları neticesinde cezaevinin tamiratına ihtiyaç duyulduğunu gösterir. Yapısal problemlerin yanında yönetimle alakalı sorunların var olduğu da bir gerçektir. Elimizdeki bu arşiv belgesini desteklemek gerekirse bununla ilgili direk Uşak ile olmasa da yakın çevredeki bazı hatıralardan yardım alabiliriz sanırım. Örneğin Tanin gazetesi yazarı Ahmet Şerif Anadolu da yaptığı gezide Simav da dikkatini çeken anlatacağım olay aslında her şeyi açıklar. Simav polis memuru altmış beşlik yetmiş beşlik bir kimsedir. Otuz seneden fazla bir müddet polislik yapmıştır. Bu memur kaderinin yardımı ile 300 kuruş aylığa sahip olmuştur. Kazanın polisi savcısı odur. Yasanın hükümlerini koruyacak, toplumun hakkını savunacak, memleketin asayişinin düzenini sağlayacak odur. Hele bir suçüstü olay olsun işin hoş tarafı o zaman başlıyor. Soruşturmayla görevli memurlar olay yerine gidecekler fakat para yok. Mal müdürü havale olmadığı için para veremeyeceğini kesin bir dille söylüyor. Artık daireler arası tartışma başlıyor ve bu bir iki gün sürüyor. Gecen gün suçun durumunu bozuyor araştırmayı engelliyor⁸.

Ahmet Şerif'in diğer bir izlenimi ise Gediz ile ilgili. "Gediz de dayaktan öldüğü ileri sürülen bir kişinin otopsi için Simav'dan doktor gelir o zamanlar Gediz de belediye doktoru yok. Doktor otopsiyi yapar fakat talep ettiği yolluğu alamayınca sonucu teslim etmeden gider"⁹.

Milli Mücadele döneminde Birinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik yıkım toplumu ve devletin tüm sosyal ve siyasal kurumlarını etkilediği gibi cezaevlerine de büyük sıkıntılar getirmiştir. Suç oranlarının artmasıyla dolup taşan cezaevlerinde görevli ve işe sıkıntısı baş göstermiştir. Daha önceleri ana besin maddesi olan ekmeğin imalatı ve ceza evlerine ulaşımını sağlayan İaşe Komisyonu'nun ekmeğin teminini sağlayamaması üzerine bu ihtiyacın piyasadan

6 BOA, DH. MB..HPS. 94/86.

7 BOA, DH. MB..HPS. 15/35.

8 Ahmet Şerif, **Anadolu'da Tanin**, Mehmet Çetin Börekçi (çev.), Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 16.

9 Ahmet Şerif, **a.g.e.**, s. 19.

karşılanmasına karar verilmiştir¹⁰. Hapishaneler zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiştir. Su konusunda da büyük sorunlar yaşanmıştır. Yıkama ve temizlik için suyun bulunamaması ciddi sağlık sorunlarına yol açmıştır. İaşe dışında en ciddi sorun personel yetersizliği olmuştur. Artan tutuklu sayısını karşılayacak personelin olmaması var olanın da maaşının yatırılması ile ilgili ciddi sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca çok sık firar olayları yaşanmaya başlamıştır.

Cezaevlerinden kaçan mahkûmlar ve tahliye olanlar gerek şehir merkezinde gerekse taşrada çetelik hareketlerine başlamışlar ve köy basmaya cüret edecek kadar ileri gitmişlerdir. İdare-i Umumiye-i Dâhiliye Müdüriyeti'nden Aydın vilayetine çekilen telgrafta geçen bilgiler bu savımızı destekler niteliktedir. Telgraftan kısaca bahsetmek gerekirse; Uşak'ın Servioğlu köyünü basıp, jandarma ile müsademe eden eşkiya çetesinin, umumi af neticesinde tahliye edilenlerden olup olmadığının bildirilmesine dair çekilen telgraf, çete mensuplarının hapishanelerden çıkan mahkûmlardan olma ihtimalinin akıllarda olduğunu destekler¹¹.

1920-1922 yıllarına geldiğimizde Uşak da 1929 yılında Adalet Bakanlığına bağlanacak olan Osmanlı Devletine bağlı olan cezaevinin dışında Yunanlıların Cezaevi olarak kullandıkları mekânlarda vardır. Bunlardan birincisi Alaaddin Ergöner ile yapılan röportajda babası ile ilgili hatıralarını anlatırken zikrettiği ° *Yunan burada iki sene kaldı ama Yunan geldikten bir sene sonra o Yerli Rum bir arkadaşıyla beraber babamın dükkânına gelmiş. Babam sohbet ederken onlara demiş ki ben sizin yerinizde olsam burada durmam diyor. Yarın Mustafa Kemal gelecek hepimizi pırasa doğrar gibi doğrayacak diyor. Onun için şimdiden kaçın diyor yani. Babam öyle deyince babamın arkadaşını olan o yerli Rumun yanında getirdiğinin kanına dokunmuş ve demiş ki bu adamı kumandana söyleyelim. Arkadaşı da ya o şaka yapıyor benim kaç senelik arkadaşım demiş. O da hayır sen gelmezsen ben gider ikinizi birden şikâyet ederim diyor. Bunun üzerine Yunan kumandanına gidip şikâyet ediyorlar. Onun üzerine babamı mahkemeye sevk ediyorlar. Babam idama mahkûm oluyor. Götürüyorlar babamı Müftü diye bir han var orada hapis ediyorlar. Babam bir ay kadar kaldı orada. Ben bir gün babama yemek götürürken merdivende sakallı sarıklı bir adam beni tanımış nereye gidiyorsun dedi bana. Bende babam mapısında dedim o zaman mapıs deniyor ona yemek götürüyorum dedim. O da benimle beraber müfte hanına geldi. Babamla biraz konuştular. Bu köy imamıymış hoca. Babam ile konuştuktan sonra bu adam gidiyor bütün köyleri dolaşıyor*

10 BOA, DH. MB..HPS. 81/46.

11 BOA, DH. ŞFR. 96/107.

bir yazı yazıp imza topluyor bütün köylerden. Bu adam Uşak ın çok muteber bir adamıdır bu adama dokunursanız çok ziyan edersiniz diyor ve bunu götürüp kumandana veriyor. Onun üzerine babamı serbest bıraktılar¹².”, “Müftü Hanı”dır.

İkinci görüş ise Haşim Tümer’in tespit ettiğine Yunanlıların Pekmez Hanını İnzibat Kumandanlığı ve Nezarethanesi olarak kullanmasıdır¹³. Bu mekânlar için söyleyeceklerimiz elimizde ki yazılı kaynaklar sayesinde bu ceza evi olarak kullanılan mekânlarda gerçekleştirilmeye çalışılan faaliyetlerle ilgilidir.

Yunan işgali sırasında Yunanlıların mahkûmlar ve cezaevleri üzerindeki denetimi gerçekten dikkat çekici başka bir husustur. Çünkü dönemin şartları gereğince kendileri çalmış kendileri söylemişlerdir. Keyfi bir sürü faaliyet göstermişler, tutuklama ve tahliye konularında hak, adalet kavramları yerine tamamen etnik kökene dayalı bir rota takip etmişlerdir. Bu keyfi uygulamaya örnek vermek gerekirse “*Yerli bir Rum iki yunan askerinin yardımıyla eşraftan genç bir türkü öldürdü. Katil iki yıl hapis cezası giydi. Fakat katilin iki ay sonra serbestçe dolaştığını gördüm. Daha sonra katilin hapisten nasıl çıktığını, komşum olan baldızdan öğrendim. Bu kadın bana :” mevki komutanı kendisine genç ve güzel kızlar bulmak şartıyla tahliye edeceğini vaat etti. Komutanın arzusu yerine getirildiği için serbest bırakıldı¹⁴.*”örneği gayet çarpıcı bir örnek olabilir. Diğer bir hatıra ise aynen şu şekildedir ;” *Bir gün uşaklı bir Rum hırsızlık yapmak amacıyla beraberinde iki askerle sofulu ailesinden genç bir türkü geceleyin evinin yakınlarında öldürdü. Savaş konseyi lütfederek onu 2 yıla mahkûm etti. Üç ay sonra ise onu yolda özgürce dolaşırken gördüm. Mahkûm olan birinin nasıl serbest kaldığını anlayamadım. Daha sonra onun baldızının sayesinde o bölgenin komutanın ilişkiye girmek istediğini onu bir kadınla ilişkiye girmesini sağlayarak serbest kaldığını öğrendim¹⁵”* Sanırım benzer iki olay Yunan harp divanı kararlarının hangi yönde olduğu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır.

Yunan hapishaneleri Kuvayımillie ve bağımsızlık mücadelesine yardım yataklık eden veya o düşünceye sahip olanlarla dolup taşıyordu. Bunlar ya hemen infaz ediliyor ya da Atina’ya sürgüne yollanıyordu. Bu noktada Taşkın Özler’in hatıralarına bakmak gerekir. Taşkın Özler bu olayla ilgili olarak “*Uşak da ca-*

12 Alaaddin Ergönenç, (1919 Uşak) 25 Mart 2011 tarihli görüşme.

13 Mehmet Ersin, **Kurtuluş Savaşında Uşakla İlgili Anılar**, Uşak, 2007, s. 61.

14 Mehmet Ersin, **a.g.e.**, s. 203.

15 Mehmet Ersin, **a.g.e.**, s. 203.

susluk suçundan Kuvayımilliye olarak herhangi bir yunanlıya zararı olan kişiler, Türk ordusuna haber ulaştıran kişileri, bunları usulen bir mahkeme edip Atina'ya sürüyorlardı. Uşak dan olsun Salihliden olsun Alaşehir'den olsun İzmir'den olsun belki mübalağa etmeyeyim ama hatırladığıma göre 38-48 kişi adam sürgünde bulunuyordu¹⁶ demiştir.

Konumuzun bu aşamasında Uşak Cezaevinin Milli Mücadele sırasındaki rolüyle ilgili birkaç çarpıcı husustan bahsetmek istiyorum. Şevket Süreyya Aydemir'in *Tek Adam* isimli kitabında İbrahim Tahtakılıç için "*İbrahim Efendi Uşaklıydı. Uşak'ın Bozkuş köyündendi. Sarıklı hocaydı. Alaşehir Kuvayımilliye öncülerindendi. Her cephesiyle ağır başlı, kemalli saygıdeğer bir insandı. Milli mücadele sıralarında Uşak Kuvayımilliyesi'nin de baştıymış.*

Arada, çoğu şuradan buradan toplanmış, her birinin sicilinde kanlı kayıtlar bulunan, cezaevlerinden çıkarılmış bazı insanları da ister istemez de idare etmek zorunda kalmıştır. Hem de ellerine birer silah verip dağlara salarak..¹⁷ şeklindeki görüşleri mahkumların da mücadele sırasında etkin rol oynadığını göstermektedir. Doğan Avcıoğlu'nun paralel bilgiler vermesi Şevket Süreyya'nın söylemlerini destekler niteliktedir. "*Bakanlar kurulu kararıyla tutuklu ve hükümlülerin yargı ve işlemleri askerlik görevlerini tamamlayana kadar ertelenir. Mahpuslar gibi dağa çıkmış insanlar, zorbalar, külhanbeyler, ne bulunabilirse askere alınır. Fakat yine de Sakarya zaferi kazanılana kadar askerden kaçmalar devam eder¹⁸.*" şeklinde bir ifade kullanır. Devletin bizzat bir karar çıkarması beklenmemekle birlikte 24 Haziran 1921 tarihinde meclis zabıtlarına geçen "Umumi Af" ile ilgili söylemler dikkat çekicidir. Zabıtta geçen " Harekât-ı Milliye'nin cereyan ettiği tüm sahalarda her türlü suçun affedilmesi" şeklindeki görüş suç işleyenlerin, suça eğilim gösteren kişilerin Milli Mücadeleye katkıları göz önüne alınarak affedilmesi gerekliliği çıkarımını yapmamıza imkan sağlamaktadır¹⁹.

16 Mehmet Ersin, *Yurdum İçin Savaşırken*, İzmir, 2002, s. 115.

17 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922*, C 2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999, s. 162.

18 Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1935'e*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 981.

19 www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/tbmm020020370714, C 1, s. 714, erişim tarihi 23.03.2012

SONUÇ

Ülke işgal altında ve savaşın getirdiği vaziyet ülkenin her yerinde üç aşağı beş yukarı aynıdır. Uşak Cezaevi hakkında yapısal özellikler dışında Türklerin ve Yunanlıların denetiminde bulunan iki ayrı cezaevinin işleyişi ve tutuklu bulunan şahısların tahliyesi ve tutuklanmaları hususundaki faaliyetleri aslında dönemin ülke çapındaki bir kesitidir. Uşak ili Yunan İşgali altında gayri resmi müdahalelere maruz kalmış, Türklere karşı keyfi tutuklamalar ve müdahaleler de bulunmuşlardır. Ayrıca hapishanelerin dönem içindeki mevcut işleyişi ve hükümlülerin durumları hakkındaki bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

I. ARŞİVLER

BOA, DH.MB..HPS

BOA, DH. ŞFR

II. ESERLER

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal 1919-1922**, C 2, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1999.

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1935'e**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2002.

Ersin, Mehmet, **Kurtuluş Savaşında Uşakla İlgili Anılar**, Uşak, 2007.

Ersin, Mehmet, **Yurdum İçin Savaşırken**, İzmir, 2002.

Şen, Ömer, **Osmanlı'da Mahkûm Olmak (Avrupalılaşıma Sürecinde Hapishaneler)**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.

Şerif, Ahmet, **Anadolu'da Tanin**, Mehmet Çetin Börekçi (çev.), Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

III. KİŞİSEL RÖPORTAJ

Alaaddin Ergönenç, (1919 Uşak) 25 Mart 2011 tarihli görüşme.

IV. MAKALE

Tekin, Saadet – Özkes, Sevilay, “Cumhuriyet Öncesi Türkiye’de Hapishane Sorunu”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C VII, S 16-17, İzmir, 2008, s. 189-190

V. İNTERNET

www.tbmm.gov.tr/tutanaklar

**TBMM'NİN AÇILIŞINDAN SAKARYA SAVAŞI'NIN SONUNA KADAR
İÇ ANADOLU'DA TÖRENLER
(23 NİSAN 1920-13 EYLÜL 1921)**

Süleyman ÜNÜVAR*

ÖZET

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla fiilen sona ermişti. Türk milleti, bu karanlık tablo karşısında kısa bir tereddüt ve şaşkınlık yaşamış, sonra Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kurarak Millî Mücadeleyi başlatmıştır. Bu diriliş mücadelesi, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal'in Samsuna çıkması ve TBMM'nin açılışıyla ivme kazanmıştır. Millî Mücadele, milletin kendi kaderine kendisinin el koymasıyla zafere ulaşmıştır. Bu süreçte halk, cephe gerisinde dinî ve millî günleri yaşamaya devam ederek, dayanışma içinde birlik ve bütünlüğünü korumuştur.

Anadolu'da yüzyıllardan beri dinî bayram geleneği devam etmektedir. Sakarya Savaşı sonuna kadar ise bayramlar; işgallerden dolayı başta İstanbul olmak üzere İç Anadolu'da buruk kutlanmasına rağmen, halkın; sosyal ve ekonomik olarak birbirleriyle kaynaşmasını sağlamıştır. Bayram öncesi yapılan alışverişlerde çarşılar, panayır yerine dönmektedir. Bayramlarda ev ziyaretleri ve karşılıklı hediyeler verilmesi toplumsal yapıyı güçlendirmiştir. Diğer taraftan yüzyıllardır devam eden; düğün, nişan, cenaze, sünnet gibi merasimler; halkın sosyal ve kültürel alanda birlik ve bütünlüğünün sağlandığı, geleneklerinin yaşatıldığı toplumsal bir olgudur. Türk insanı, İç Anadolu'da da bu tür merasimlerle komşusunun sevincini ve üzüntüsünü paylaşmıştır. TBMM'nin açılmasıyla Ankara ve çevresi ülkenin içinde bulunduğu durumunu daha iyi kavramış bu sebeple

* Yrd. Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, unuvar@gantep.edu.tr

törenler sönük geçmiştir. Ayrıca TBMM'nin aldığı "lüksten kaçınılması" kararı da törenlerin sönük geçmesinde etkili olmuştur. Bununla birlikte düğünlerde cirit, at yarışı, güreş gibi diğer etkinliklerde devam etmiştir.

Diğer taraftan TBMM'nin açılış yıl dönümüne rastlayan günlerde, İnönü ve Sakarya savaşlarındaki başarı haberleri duyuldukça halk, sevinç içinde fener alayı eşliğinde sokaklarda yürümüştür. Konya da fener alayı düzenlenmiştir.

23 Nisan 1920 ile 13 Eylül 1921 arasında yapılan dinî ve millî törenler ile diğer merasimler çoğu zaman işgallerden dolayı istenilen coşkuya ulaşamamıştır. Bununla birlikte, arada bir cepheden gelen zafer haberleri halkı sevindirmiş ve sokaklara dökmüştür.

Anahtar Kelime: Millî Mücadele, Bayram, Düğün, Cenaze, Tören

**THE CEREMONIES IN THE CENTRAL ANATOLIA
FROM THE OPENING OF TBMM
(GRAND NATIONAL ASSEMBLY OF TURKEY) TO THE END
OF THE BATTLE OF SAKARYA**

ABSTRACT

Signing the Treaty of Mudros on October 30, 1918, the Ottoman Empire virtually ended. The Turkish nation experienced a brief hesitation and confusion facing this dark period and soon after by establishing Countrywide Resistance organization, they started the National Struggle. This struggle for the resurrection gained momentum with Mustafa Kemal's arrival to Samsun on May 19, 1919 and with the opening of Grand National Assembly of Turkey (TBMM). The National Struggle ended in victory owing to seizing the nation's own fate by itself. In this process, with solidarity, people maintained their unity and integrity by living religious and national days behind the front.

The tradition of religious ceremony has continued for centuries in Anatolia. In the National Struggle period, although the feasts were celebrated sadly all over the country, notably Istanbul, Ramadan and Sacrifice feasts led the nation to socialize religiously, socially and economically. Bazaars before the feasts turned into fairgrounds. Giving presents to each other and reciprocal home visits in the-

se feasts strengthened the social structure. Besides that, some other ceremonies such as weddings, engagements, funerals and circumcisions have been held for centuries and they are social events enabling the social, cultural and economic unity and integrity of people. Turkish people shared happiness and grief of his neighbour in these ceremonies in the central Anatolia. In the National Struggle period, although wedding and engagement ceremonies were not fancy due to TBMM's decision about "avoiding fancy" because of invasions, the activities such as javelin, horse races and wrestling in weddings were not abandoned.

Also, coincided with the inauguration anniversary of TBMM, the people marched on the streets in joy with torch lights as they heard salvation news of south cities and İnönü and Sakarya victories. Konya city also held torch light ceremonies.

Religious and national celebrations and other ceremonies between 1919 and 1922 could not be held with intended enthusiasm. However, rare victory news coming from the battle front made people happy and pour into streets.

Key Words: National Struggle, Feast, Wedding, Funeral, Ceremony

GİRİŞ

Milli Mücadelede ordu cephede savaşırken cephe gerisinde yaşayan halkın günlük hayatının, olaylara bakışının ve savaşın halkı nasıl etkilediğinin bilinmesi gerekmektedir. Bu konuyu ele alırken, halkın savaş dışında neler yaptığının araştırılarak ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Halk savaşın en yoğun olduğu zamanlarda hem cephede olup bitenlerle ilgilenmiş, cepheye ayni ve nakdi yardımda bulunmuş ve hem de günlük yaşantısına kısıtlıda olsa devam etmiştir. Yüzyıllar boyunca yaşatmış olduğu dini ve milli geleneklerini korumuş, örf ve adetlerini yerine getirmiştir.

Bayram, düğün, nişan, cenaze gibi geleneksel törenlerin dışında diğer sosyal etkinliklerde de bulunmuştur. Cepheden gelen bir habere sevinmiş sokaklara dökülmüş ve sevinç gösterilerinde bulunduğu gibi cepheden gelen kötü habere de üzülmüştür. Şehriner- kasabasına gelen devlet büyüklerini karşılama ve uğurlama törenleri de yapmıştır.

Milli Mücadele dönemi ülkenin en bunalımlı dönemidir. Ülke, I. Dünya Savaşı'nın moral bozukluğu yanında işgaller ve çeşitli isyanlarla karşı karşıya

kalmıştır. Bu durum halkta büyük sıkıntılara neden olmuştur. Dönemin sosyal olayları iyi incelenebilmesi için o dönemde yaşamış olanların yazdıkları hatıratlardan ve yayınlanmış gazeteleri taranmış ve diğer kaynaklara başvurulmuştur. Böylece Milli Mücadele döneminde cephe gerisinde yaşayan halkın yaşantısının bir kesiti ortaya konmaya çalışılmıştır.

MİLLÎ MÜCADELE ÖNCESİ GENEL DURUM

Bir milletin kültürü yüzlerce yıllık geleneğin sonucunda oluşur ve kısa zamanda da kaybolmaz. Coğrafyasını veya inancını değiştirse bile kültür değişimi uzun zamana yayılır. Kültür kendi mecrası içinde gelişir ve yaşar. Türkler, geleneklerini çok iyi korumuş ender milletlerden biridir. Türklerin yaşatmış olduğu geleneklerin içinde tören veya merasim dediğimiz olay önemli bir yer tutar. Türkler, tarihin en eski döneminden itibaren yılın belirli günlerinde bir takım törenler yapmışlardır. Bu törenlerin bazıları resmi-devlet törenleri olduğu gibi bazıları da doğrudan halkın iştiraki ile yapılan sivil törenlerdir. Resmi tören, kağanın tahta çıkma töreni, kağanın ve üst düzey devlet adamlarının katılması ile düzenlenen av merasimidir. Av töreni sadece avlanmak için değil aynı zamanda bir spor ve savaşa hazırlık provası yapıldığı içinde önemlidir. Bu törenler tamamen din dışı törenlerdir. Eski Türklerde çok sıkça görülen cenaze törenleri ve sonrasında yapılan yağ töreni gibi yarı dini törenlere de rastlamak mümkündür¹.

Eski Türklerde kağanların tahta çıkmaları törenle olurdu. Türklerdeki devlet felsefesine göre kağan, gökte olmuş, gökte tahta oturmuş ve kağanlık talihi ile buyruğunu gökten almış kişilerdi. Bu anlayış doğrultusunda törenler düzenlenirdi. Bazı Türklerde görülen kağanının havaya kaldırılması resmi törenin bir gereği idi. Bazı Türk boylarında ise kağan bir keçenin içine konularak havaya kaldırılır ve keçe içinde döndürülürdü. Bu törenlerde beyler ve halkta bulunurdu. Kağanlar tahta kaldıkları müddetince yılın belirli bir gününde halka ziyafet vermişlerdir. Bu ziyafetler hükümdarlığın bir gereğidir. Ziyafetin sonunda arta kalanlar halk tarafından yağmalanırdı².

1 Bahaeddin Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Kömen Yayınları, Ankara, 1979, s. 303.

2 Ögel, **a.g.e.**, s. 304; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1997, s. 269; Yılmaz, Öztuna, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003, s. 69.

Toy kelimesi meclis-toplantı, Devlet Meclisi anlamına gelmektedir. Kelime-
nin bir diğer ve yaygın anlamı da bayram, ziyafet ve eğlenceli yemek demektir.
Toy devlet işlerinin görüşüldüğü ve daha sonra yenilip, içilip, eğlenilen bir festi-
val niteliğindedir. Hükümdar tarafından yılın belirli günlerinde, hükümdarlık
alameti olarak devlet ileri gelenlerine ve halka verilen ve resmi bir niteliği olan
ziyafettir³.

Türkler ölen kişi adına yoğ (yuğ) adı verilen cenaze töreni tertiplerlerdi.
Türklerin cenaze törenleri büyük halk kitlelerinin, ordunun ve yabancı elçilerin,
geçitleri şeklinde yapıldığı bilinmektedir. Türk kağanlarının cenaze törenleri
ününe ve büyüklüğüne göre uluslararası bir boyutta olurdu. Cenaze törenleri
hemen ölümden sonra yapılmazdı. Cenaze töreni için yaprak dökümü (sonba-
har) veya ağaçların yapraklanması (ilkbahar) beklenir, büyüklerin mezarı üzeri-
ne toprak yığarak kurgan (tepe) yapılırdı. Cenaze törenleri Hunlardan itibaren
Türk boylarında görülmektedir. Ölümler ilk önce çadıra konurdu. Bundan sonra at
ve sığır koyunlarından, türlü kurbanlar verilir ve törene katılanlara etleri ikram
edilirdi⁴.

Asya Hunlarından itibaren Türklerin bayram ve festival gibi eğlenceli tö-
renler düzenledikleri bilinmektedir. İlk ve sonbahar aylarında ya mağaralar-
da veya dağlarda tanrılarına ve atalarına kurban keserlerdi. Dini bir törenin
yanında at yarışları gibi başka etkinliklerde düzenlenmiştir. Türkler Hunlar-
dan itibaren ata mağaralarına çok büyük değer vermişlerdir. Tanrılarına ve
atalarına kurban sundukları mağaralara, kağanlarının başkanlığında kamlar,
beyler ve halk olmak üzere atalarına saygı göstermek için giderlerdi⁵. Bayram
törenleri esnasında çeşitli müsabakalarda düzenlenmekteydi. Bayramın Müsa-
baka ve eğlence kısmında Türklerin en çok sevdikleri spor türü olan at yarışları
yapılıyordu⁶.

3 Ögel, **a.g.e.**, s. 301; Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 260.

4 Ögel, **a.g.e.**, s. 302; Yıldız Kocasavaş, "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri",
Türkler, C III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 67.

5 Osman Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul,
1998, s. 52; Ögel, **a.g.e.**, s, 159; Salim Koca, **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**,
Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004, s. 25.

6 Salim Koca, "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", **Türkler**, C III, Yeni Türkiye Yayınları
Ankara, 2002, s. 51.

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski geleneklerinin önemli bir bölümünü İslam'a aykırı olmadığı için devam ettirmişlerdir. Selçuklu sultanları ve Osmanlı padişahları tahta törenle çıkmaya devam etmişlerdir. Av törenleri aynı şekilde uzun yıllar devam etmiştir. Şehzadelerin sünnet ve evlilik törenleri de devam etmiştir⁷

İslamiyet'in kabulü ile birlikte Kurban ve Ramazan bayramlarını özümsemiş ve diğer İslam toplumlarına göre daha çok önem vermiştir. Bayram namazı çıkışı devlet görevlilerin halkın bayramını kutlamaları ve halkın birbirleriyle olan yardımlaşması kaynaşmayı ve danışmayı sağlamıştır⁸.

Türkler Anadolu'ya geldikten sonra Düğün, nişan, cenaze merasimi gibi törenler aynen devam etmiştir. Sadece cenaze merasimine mevlit okuma ilave edilmiştir. Bunun dışında uzun yıllar nevrüz kutlamalarına devam etmiştir. Ayrıca bölgelerin özelliklerine göre; Hıdırellez, bağ bozumu, koç katımı gibi çeşitli mahalli tören ve festivaller de tertip edilmiştir⁹

MİLLİ MÜCADELEDE BAYRAM TÖRENLERİ

Resmi, dini ve mevsimlik bayram ve törenler ile ilgili gelenekler Türk toplumunda önemli bir yere sahiptir. Bu tür törenler toplumsal kaynaşmayı sağlar¹⁰. Ramazan ve Kurban bayramlarında yapılan törenler Türklerin İslâmiyet kabul ettikleri tarihten itibaren devam etmektedir. Yani yüzyıllardır halkın dini bir tören olarak geleneği olmuştur. Hemen hemen bütün Anadolu'da bayram birkaç gün önce başlar. Bilhassa çocukları sevindirmek için onlara hediyeler alınır. Herkes imkânı ölçüsünde özel hazırlık yapar yemekler pişirilir. Eve gelen misafire ikram edilir. Kurban bayramı ise bu yemekler et ağırlıklıdır. Bayram

7 Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, C III, TTK Yayınevi, Ankara, 1992, s.126; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C II, TTK Yayınları, Ankara, 1975, s. 249.

8 Nebi Bozkurt, "Bayram", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C 5, TDV. Yayınları, İstanbul, 1992, s. 351; Emel Esin, "İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş", **Türk Kültürü El Kitabı**, C II'den ayrı basım İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978, s.12.

9 Aydın Taneri, **Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı**, Bilge Yayınları, Konya, 1977, s. 51; Ali Rıza Balaban, **Gelenek Töre ve Törenler**, Betim Yayınları, İzmir 1983, s. 122

10 Bahar R. Akarpınar, **Türk Kültüründe Dini Törenler ve Mevlit Törenleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, s. 129

namazından sonra önce ailenin büyükleri, yakın akrabalar ve komşular ziyaret edilirdi¹¹. Bu gelenek Anadolu'nun bütün yörelerinde yüzyıllar boyunca devam etmiştir.

Kurban veya Ramazan bayramında o ilin en üst yöneticileri cami çıkışında halka bayramlaşırldı. Ankara'da TBMM açıldıktan sonra Mustafa Kemal ve arkadaşları bayram namazını Hacı Bayram Camiinde kılmışlar, çıkışta halkın bayramını kutlamışlardır. Kutlamaya büyük bir halk kitlesi iştirak etmiştir. Bu bayramlaşma her bayramda devam etmiştir. Millî Mücadele döneminde bu tür bir etkinlik halkın moralini yükseltmektedir¹². Ayrıca Millî Mücadele önderleri başta olmak üzere o ilin valisi ve üst yöneticileri başta gaziler olmak üzere muhacirleri tek tek ziyaret edip bayramlarını kutlamışlardır¹³. Bayram günleri süresince resmi daireler, okullar, iş yerleri, çarşı ve Pazar kapalıdır. Bayramlarda esnaflar çalışmazlardı. Sadece büyük şehirlerin panayır yerlerinde veya meydanlarında çocuklar için kurulan atlıkarıncalar faaliyetinde bulunuyorlardı. Bu meydanlarda atlıkarıncaların yanında çocukların seyredip eğlenmeleri için gösteriler yapılırdı. Bu gösterilere çocuklar kadar büyükler de ilgi gösterirdi¹⁴.

Kurban Bayramında cepheye yardım içinde hemen hemen her ilde Hilal-i Ahmer öncülüğünde halk gönüllü olarak kurban derilerini bağışlamışlardır. Kurban derilerinin toplanmasında kadınlarımızın büyük fedakârlıkları olmuştur¹⁵.

İşgal altındaki yerler veya işgal uğrayan bölgelerden daha iç bölgelere sığınan halk ise bayramları buruk kutlamakta hatta yer yer bir matem havasında içerisinde kutlanmaktadır. O günün gazeteleri olayı şu şekilde duyurmuşlardır: “ Bu yılda matemli bir bayram geçirdik”¹⁶.

11 Ruşen Eşref Ünayın, **Özleyiş**, Ankara, 1957, s. 35.

12 **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 26 Haziran 1336 (1920).

13 **Babalık Gazetesi**, 13 Haziran 1337 (1921).

14 Çelik Gülersoy, Çağlar Boyunca İstanbul Görünümleri, İstanbul, 1981, s. 119; Süleyman Ünüvar, “**Millî Mücadele Döneminde İç Anadolu'da Günlük Hayat**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 165; **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 17 Haziran 1337 (1921).

15 Bekir Sıtkı Baykal, **Millî Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Ankara, 1986, s. 78.

16 **Açıksöz Gazetesi**, 12 Haziran 1337 (1921).

TBMM'nin AÇILIŞI ve MİLLİ GÜNLER

TBMM 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da açıldığı gün hem resmi ve hem de sivil zevat arasında büyük bir heyecan yaratmıştır. Cuma Namazı sonrası Hacı Bayram Camii çevresinde toplanan halk, başta Mustafa Kemal olmak üzere katılımcılar meclis binasına kadar yürümüştür. Esnaf bu tarihi güne tanıklık etmek için dükkânlarını kapatıp gelmişlerdir. 23 Nisan Cuma günü Ankara olağan üstü bir günü yaşamıştır¹⁷.

TBMM'nin açılışının yıl dönümünde yani 23 Nisan 1921 yılında Ankara'da büyük bir katılımı kutlamalar yapılmıştır. O gün Ankara halkının tümü adeta sokaklara dökülmüştü. Esnaf iş yerlerini bayraklarla süslemiştir. Birçok esnaf dükkânını kapatıp törene iştirak etmiştir. Öğrenciler okullarından gelerek töreni izlemişlerdir. TBMM'nin açılış yıl dönümü kutlamaları sadece Ankara'da yapılmamış, işgal altında olmayan şehirlerde de yapılmıştır. Diğer illerdeki bu kutlamalarda resmi zevatın dışında halk ve okul öğrencileri de katılmıştır. Törenlerde büyük kalabalıklar olmasına rağmen coşku ve eğlence pek yoktur. Çünkü başta İstanbul, İzmir ve Bursa olmak üzere Anadolu'nun birçok şehri işgal altındadır¹⁸.

Halk bu dönemde bazen sevinçli bir haber duyduğu zaman bu sevincini mutluluğunu sokağa çıkararak kutlamıştır. İşgalin yarattığı karamsar tablodan birazda olsa kurtulmak istemişti. I. ve II. İnönü savaşlarında Yunan kuvvetlerinin geriye püskürtülmesi üzerine Konya da halk kendiliğinden gece sokağa çıkarak bu sevinçli haberi fener alayları düzenleyerek kutlamıştır. Haberi Konya halkı arasında hızla duyulduğundan fener alayına katılanların sayısı ilerleyen saatlerde artmıştır¹⁹.

İngilizlerin Samsun ve Merzifon şehirlerini boşaltmaları üzerine bunu duyan Sivas halkı fener alayı düzenleyerek İngilizlerin gidişini kutlamışlardır. Ancak bu kutlamalar hep buruk olmaktadır.

17 **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Nisan 1336(1920); Yunus Nadi Abalıoğlu, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1965, s. 313; **Öğüt Gazetesi**, 25Nisan 1336 (1920).

18 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum Kongresinden Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C II, TTK. Yayınları, Ankara, 1966, s. 403; **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 25 Nisan 1337 (1921).

19 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, **Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1971, s. 129; **Babalık Gazetesi**, 25 Nisan 1337 (1921).

Sakarya Zaferi hemen hemen bütün yurttta büyük kitlelerin katılımıyla, gece fener alayları düzenlenerek kutlanmıştır. Esnaf Sakarya zaferini iş yerine bayraklar asarak günlerce sevincini belli etmiştir. Sakarya Savaşı bir dönüm noktasıdır. Artık herkeste şu kanaat kesin olarak oluşmuştur. TBMM ve ordu bütün yurdu kurtarabilecek bir konuma gelmiştir. Bu sebeple Sakarya Savaşı herkesin yüzünü güldürmüş, keder, endişe ve üzüntü biranda dağılmıştır²⁰.

Şehir ve kasabalara merkezden gelen üst düzey devlet adamlarının gelişleri ve gidişleri ile ilgili yapılan törenlere halk iştirak ederdi. Bu yüzyıllarca süren bir gelenektir. Bu gelenek Milli Mücadele döneminde de devam etmiştir. Bilhassa TBMM'nin açıldığı ilk günlerde İstanbul'dan Ankara'ya gelenleri yol boyunca halkın karşıladığı ve uğurlamıştır. Bunlar için ayrıca Ankara'da kalabalık bir halk topluğu karşılayacaktır. Bu karşılamalar İstasyon binasında veya Akköprü semtinde yapılırdı. Fevzi Çakmak'ın da Ankara'ya gelmesi hem Mustafa Kemal'e ve hem de halka büyük bir moral olduğundan Fevzi Çakmak'ın istasyon binasında bizzat Mustafa Kemal tarafından karşılanmış ve halk yol boyunca Fevzi Çakmak'a sevgi gösterisinde bulunmuştur²¹.

DİĞER TÖRENLER

Milli Mücadele döneminde; işgal, isyan, göç, sürgün, asayişsizlik ve eşkıyalık gibi halkın yaşantısını yani can ve mal güvenliğini doğrudan etkileyen olaylar olmakla birlikte cephe gerisinde yaşayan insanlar hayatlarını devam ettirmek zorunda idiler. Askere alınmayanlar sayıları az olmakla birlikte bu dönemde düğün yapmışlardır. Ancak düğünler coşkulu geçmemektedir. Eski yıllara göre daha sade bir törenle geçirtilmiştir. Aynı şekilde nişan ve sünnet gibi törenlerde sade geçmiştir. Bu arada TBMM 1920 yılında düğün, sünnet, nişan gibi etkinliklerde gösteriştan kaçınılarak tasarruf yoluna gidilmesini ve ayrıca düğüne katılan o yerleşim yerinin mülki amirine yemek verilmemesi ve sadece şerbet ikram edilmesi hususunda bir kanun çıkartılmıştır. Ayrıca düğünlerde bir günden fazla davul-zurna çalınmaması, çeyizlerin açıktan taşınmaması ve en fazla 2 kat elbise yapılması gibi bir takım kararlar alınmıştır. Ancak bu kararlara ne kadar uyul-

20 M. Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, C I, TTK Yayınları, Ankara 1971, s. 67; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin. Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara, 1981. s. 397.

21 Nadi, **a.g.e.**, s. 267; **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi**, 26 Nisan 1336 (1920).

muştur elde kesin bir bilgi yoktur. TBMM'nin bu kanundaki amacı ülkenin bir bölümü işgal altında ve savaş devam ederken, cephelerden şehit ve gazi haberleri gelirken gösterişli bir eğlence istememiştir. Ayrıca o yıllarda hem TBMM'nin bütçesinin ve halkın büyük bir bölümünün ekonomik sıkıntıda olduğu bir yerde lüksten uzak durulması gerektiği ifade edilmiştir²².

Düğünler bir hafta sürer ve gelen misafirlere yemek verilir. Gelen misafirlerde geline hediyelerle gelirdi. Düğünlerde davul zurna(çalgi) bulunması adettendir. Fakir zengin herkesin düğününde davul zurna bulunurdu. Çünkü düğünün temel amacı gelenlerin eğlenmesidir. Ayrıca düğünlerde bunun dışında orta oyunu, cirit güreş vb. etkinliklerde yapılmıştır²³.

Bu dönemde nişan törenleri gösteriştense uzak sade bir şekilde yapılırdı. Nişan töreni daha iki aile arasında ve çok yakın akrabaların katılımı ile yapılırdı. Nişanda sadece şerbet ikram edilirdi²⁴.

Sünnet törenini her aile yapmazdı o nedenle çok yaygın değildi. Maddi durumu iyi olan aileler tören yapardı. Sünnet merasimi 1-2 gün sürer ve davetlilere yemek verilir. Bu dönemde bazı meslek grupları başta şehit aileleri çocukları olmak üzere toplu sünnette yaptırmışlardır²⁵.

Milli Mücadele Döneminde hemen hemen her şehirde çok sıkça rastladığımız tören mevlit törenidir. Cephelede şehit düşen askerler için başta Hilal-i Ahmer (Kızılay) olmak üzere birçok kuruluş veya şahıslar topluca mevlit okumuştur. Mevlit törenlerine halkın ilgisi büyük olmuştur. İstanbul'da okutulan mevlitler ise adeta bir protestoya dönüşmüştür. Diğer taraftan I.ve II. İnönü savaşları sonrasında Konya'daki camilerde dualar okutulmuştur. Ayrıca cepheye giden askerleri uğurlama törenleri de dualarla yapılmakta idi. Gönüllü birliklerini halk büyük tezahürlerle uğurlamıştır²⁶.

22 Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınlar, Ankara, 192, s. 152; Cihan Duru vd., **Atatürk Dönemi Maliye Politikası**, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1982, s. 225, **Hâkimiyet- Milliye Gazetesi**, 20 Kasım1336 (1920).

23 Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1962, s. 372; Şükrü Elçin, **Anadolu Köy Orta Oyunları**, Ankara, 1964, s. 70.

24 Şerif Güralp, **İstiklal Savaşının İç Yüzü**, Düzkoranca Matbaası, İstanbul, 1958, s. 199; Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Can Yayınları, İstanbul, 1962,

25 Ünüvar, **a.g.t.**, s. 165; **Açıksöz Gazetesi**, 1 Ağustos 137 (1921)

26 Velidedeoğlu, **a.g.e.**, s. 129; İlhan Bardakçı, **Taşhandan Kadife Kaleye**, İstanbul, 1975, s. 18; Elçin, **a.g.e.**, s. 12; Celal Bayar, **Bende Yazdım**, C VII, Baha Matbaası, İstanbul, s. 197; **Babalık Gazetesi**, 15 Şubat1337 (1921).

Cenaze merasimi öncesi ve sonrasında yapılan bir takım faaliyetler yörelere göre küçük değişimler göstermekle birlikte genel uygulamalar benzerdir. Bunların başında Milli Mücadele yıllarında da devam eden cenaze evden çıktıktan sonra kadınlar, cenaze evinde ağıt yakmalarıdır. Hatta bu işi meslek edinen “ağıtçı kadın”lar vardır. Ağıtçı kadınlar ölünün toplum içindeki statüsüne göre veya yaşlı –genç durumuna göre ağıtlarını yakarlardı. Başta cenaze sahipleri olmak üzere evde bulunan diğer kadınlar da bu ağıt yakma işine katılırlardı. İlk gün cenaze evinde yemek pişirilmez. Yakın komşu ve akrabalar cenaze evine yemek getirirlerdi. Cenaze sahibi ilk Cuma gecesini yemek verir ve mevlit okuturdu. Bu yemeğe tanıdık tanımadık herkes çağırılır ve çağırılan kişide yemeğe ve mevlide iştirak erdi. Maddi durumu iyi olan cenaze sahibi 40 gecesinde yapardı. Yine bu gecede de yemek verilir ve mevlit okutulurdu. Hatta 52. gecesinde veya senevi devriyesinde de yemekli ve mevlitli anma törenleri yapılmıştır²⁷. Anadolu’da görülen bu adet İslam öncesi yuğ töreni ile önemli benzerlikler göstermektedir.

Türkler, Anadolu’ya geldikten sonrada önemli bir bölümü göçebe hayatına devam etmişlerdir. Yani geçimlerini hayvancılıkla sağlamışlardır. İster hayvancılıkla uğraşsın isterse tarım işi ile uğraşsın işi ile ilgili bir takım olayları gelenekleştirip tören ve eğlenceye dönüştürmüştür. Birçok yörede görülen “koç katımı”, “saya”, “bağ bozumu” gibi eğlenceli törenler Milli Mücadele yıllarında da yapmıştır. Bu tür törenlere İslami özellik verilerek bereketli olsun diye dualar da edilmiştir²⁸. İslam öncesi dönemlerde de benzer törenleri görmek mümkündür.

27 Adıvar, **a.g.e.**, s. 163; Bardakçı, **a.g.e.**, s. 25; Tahir Kutsi Makal, “Anadolu’da Ağıtçı Kadınlar”, **III Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1986, s. 245.

28 Akpınar, **a.g.t.**, s. 122.

SONUÇ

Türkler, tarih boyunca siyasi ve kültürel özelliklerini korumuşlardır. Çok erken dönemde anayurttan ayrılarak çok farklı coğrafyada yaşamışlar ancak bu iki önemli olguyu hep korumuşlardır. Orta Asya'da kurulan Hun ve Göktürk devletleriyle birlikte şekillenen siyasi ve kültürel gelenek günümüze kadar gelmiştir. İlk Türklerde; Gök Tanrıya ve atalar için kesilen kurbanlar, mağara ziyaretleri, av törenleri, kağanların tahta çıkma törenleri, cenaze merasimleri, yağ töreni, nevruz, göç vb. etkinlikler hep törenle irca edilmiştir. Bu etkinliklerde başta kağan olmak üzere bütün halk iştirak etmiştir. Törenler adeta bir festival havasında bir eğlence ve spor ağırlıklı olması nedeniyle büyük ilgi görmüştür. Yüzlerce yıl sürekli olması nedeniyle nesilden nesile aktarılması kolay olmuştur.

İslamiyet'in kabulü ile birlikte eski inanç sisteminde veya din dışı bir takım gelenekler İslami bir sirla kaplanıp devam ettirilmiştir. Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle birlikte İslami özellik gösteren bu gelenekler aynen yaşatılmaya devam etmiştir. Bu gelenek ve görenekler 1920 yıllarına gelindiği zaman da özünü yitirmeden yaşatılmaya devam etmekteydi. Bayramlar eskiden olduğu gibi dini bir özellik yanında toplumsal bir dayanışmayı ve yardımlaşmayı da devam ettirmektedir. Milli Mücadelede esnasında yapılan bayram törenleri, sevinç ve mutluluğu yerini biraz endişe ve karamsarlığa bırakmakla birlikte toplumun dinamik olmasında sağlamıştır. Mili günler veya cepheden gelen iyi bir haber toplumun moralini yükselmiş ve inanlara bir güven gelmiştir. Düğün, cenaze merasimi, mevlit, askere uğurlama ve diğer törenler Milli Mücadele döneminde de devam etmiştir. Ancak ülkenin bir bölümün işgal altında ve işgal altındaki yerlerdeki halkın bir bölümünün muhacir olması sebebiyle Mili Mücadele yıllarında yapılan tören ve etkinlikler pek gösterişli yapılmamıştır. Bununa birlikte halk bu tür tören ve etkinliklere katılarak, dayanışma içerisinde olduğunu göstermiş, işgale karşı bir tür direniş ve protesto şeklinde yorumlamış ve hem de geleneklerin yaşatılmasında katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Abalıoğlu, Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul, 1965.

Açıksöz Gazetesi

Adivar, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, Can Yayınları, İstanbul, 1962.

Akarpınar, Bahar R., **“Türk Kültüründe Dini Törenler ve Mevrit Törenleri”**, Yayınlanmamış Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.

Babalık Gazetesi

Balaban, Ali Rıza, **Gelenek Töre ve Törenler**, Betim Yayınları, İzmir, 1983.

Bardakçı, İlhan, **Taşhandan Kadife Kaleye**, İstanbul, 1975.

Bayar, Celal, **Ben de Yazdım**, C VII, Yazdım, Baha Matbaası, İstanbul, 1971.

Baykal, Bekir Sıtkı, **Millî Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, TTK Yayınları, Ankara, 1986.

Bozkurt, Nebi, “Bayram”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi**, C 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

Duru, Cihan vd., **Atatürk Dönemi Maliye Politikası**, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1982.

Elçin, Şükrü, **Anadolu Köy Orta Oyunları**, Ankara, 1964.

Esin, Emel, “İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş”, **Türk Kültürü El Kitabı**, C 2'den ayrı basım İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1978.

Gökbilgin, M. Tayyib, **Milli Mücadele Başlarken**, C I. TTK Yayınları, Ankara, 1971.

Gülersoy, Çelik, **Çağlar Boyunca İstanbul Görünümleri**, İstanbul, 1981.

Güralp, Şerif, **İstiklal Savaşının İç Yüzü**, Düzkoranca Matbaası, İstanbul, 1958.

Kafesoğlu, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

Kansu, Mazhar Müfit, **Erzurum Kongresinden Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C II, TTK. Yayınları, Ankara, 1966.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1962.

Koca, Salim, **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

Koca, Salim, “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler**, C III, Ankara, 2002, s. 45-59.

Kocasavaş, Yıldız, “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri”, **Türkler**, C III, Ankara, 2002, s. 55-72.

Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi**, C III, TTK Yayınevi, Ankara, 1992.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (Çev: Metin Kırıatlı), TTK Yayınları, Ankara, 1981.

Makal, Tahir Kutsi, “Anadolu’da Ağıtçı Kadınlar”, **III Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, Ankara, 1986, ss. 245 -265.

Müderrişoğlu, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1992.

Ögel, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Kömen Yayınları, Ankara, 1979.

Öğüt Gazetesi

Öztuna, Yılmaz, **Türk Tarihi ve Kültürü**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2003.

Taneri, Aydın, **Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı**, Bilge Yayınları, Konya, 1977.

Turan, Osman, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C II, TTK Yayınları, Ankara, 1975.

Ünaydın, Ruşen Eşref, **Özleyiş**, Ankara, 1957.

Ünüvar, Süleyman, **Milli Mücadele Döneminde İç Anadolu’da Günlük Hayat**, Yaylanmamış Doktora Tezi Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1997.

Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, **Milli Mücadele Anıları**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1971.

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA MALATYA'NIN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Mehmet Serkan ŞAHİN*

ÖZET

Türk milletinin kendisini sömürgeleştirmeye çalışan Avrupa devletlerine ve onların işbirlikçilerine karşı vermiş olduğu Milli Mücadele süreci kuşkusuz tarihimizin en önemli dönüm noktalarından birini oluşturur. Anadolu'yu işgal eden devletlere karşı yapılan bu bağımsızlık mücadelesi yeni bir rejimin ve o rejime dayalı olarak oluşturulacak modern bir devletin de kuruluş sürecini hazırlamıştır. Bu tarihi kırılma noktasının yaşandığı günlerde Anadolu kentlerinin sosyal ve ekonomik durumlarını tespit etmek, şüphesiz, Milli Mücadele'nin hangi zor şartlar altında yapıldığını daha net bir biçimde gösterecektir. Bu çalışmada Milli Mücadele yıllarında Malatya kentinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik yapı; günlük hayat, toplumsal yapı, yerel örgütlenme, tarım ve hayvancılığa dayalı üretim vb. parametreler göz önünde tutularak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Malatya, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Aşiretler, Tarım ve Hayvancılık.

* Okt., Dicle Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, serkansahin44@gmail.com

THE SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF MALATYA DURING THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

European states and their collaborators working in colonization of the Turkish nation and the process of national struggle is one of the most important landmarks of our history. Anatolia and the independence struggle against the occupying states that a new regime and the regime established on the basis of the organization, the process has created a modern state. Anatolian cities that have the days of this historic inflection point to identify the social and economic situation, of course, show more clearly how the National Struggle was done under difficult conditions. In this study, during the War of the socio-economic structure in which the city of Malatya, daily life, social structure, the local organization, based on agriculture and animal husbandry production and so on. Taking into account the parameters examined.

Key Words: The National Struggle, Malatya, Association of Self-Defence Law, Tribes, Agriculture and Animal Husbandry.

Giriş

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Maraş Eyaleti'ne bağlı bir liva (sancak) olan Malatya, 1847 yılındaki yönetsel bölünmede Harput Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1867 yılındaki Vilayet Nizamnamesi ise şehrin idari yapısını tamamen değiştirmiş ve Malatya liva olmaktan çıkarılarak kazaya dönüştürülmüştür. Bu dönüşümle birlikte yeni bir statü kazanan Malatya Kazası, Diyarbakir Vilayeti'nin Mamuret'ül-Aziz Sancağı'na bağlanmıştır. Bu yüzyılda devamlı statüsü değişen Malatya, 1877 yılında tekrar sancak/mutasarrıflık yapılmış ve bu 1892'de Diyarbakir Vilayeti'nden ayrılarak Mamuret'ül-Aziz Vilayeti'ne¹ bağlanmıştır. Bu dönemde Malatya Sancağı'nın/Mutasarrıflığı'nın kazaları ise Akçadağ, Behisni (Besni), Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Kâhta'dan oluşmaktadır.²

Milli Mücadele yıllarının başlangıcında bu son yapısını koruyan Malatya 1920 yılında müstakil mutasarrıflık olurken³ Cumhuriyetle birlikte il olarak teşkilatlandırılmıştır (20 Nisan 1924 Anayasası 89. maddesi).

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında idari taksimatı sık sık değişikliğe uğrayarak bu şekilde son halini alan Malatya'da nüfusun ve etnik-dini yapının dağılımı şehrin sosyal yapısının anlaşılmasına önemli katkılar sağlamaktadır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde ilk Nüfus Sayımı 1831 yılında gerçekleştirilmiş ve bu tarihten itibaren nüfus sayımları tekrarlanmıştır. Malatya nüfusunun 19. yüzyılın sonlarından itibaren aldığı şekil ve dönüşümü anlayabilmek için ilk olarak 1881/82-1893 Osmanlı Nüfus Sayımı incelenmelidir. Bu sayıma göre Malatya'nın toplam nüfusu 135.244'tür. Bu sayının 124.338'ini Müslümanlar oluştururken geri kalanını Rum, Ermeni, Latin, Katolik ve Protestanların oluşturduğu etnik ve dini topluluklar oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde en kalabalık dinsel grup ise sayıları 9.032 olan Ermenilerdir.⁴

1896 Mamuret'ül-Aziz Vilayet Salnamesi'ne göre Malatya Sancağı'ndaki toplam nüfus 169.991'dir. Bu sayının 156.297'sini Müslümanlar oluştururken,

1 1867 yılında sancak olan Mamuret'ül-Aziz, 1877 yılında vilayet olarak yapılandırılmış ve Malatya ile Dersim sancakları bu vilayete bağlanmıştır.

2 ² "Malatya", **Yurt Ansiklopedisi**, C 8, İstanbul, 1982, s. 5418.

3 Celâl Pekdoğan, "**Milli Mücadelede Malatya ve Çevresi (Demografik, İdarî, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Açıdan) 1918-1922**", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, s. 13.

4 Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Bahar Tırnakçı (çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 184-185.

Ermenilerin sayısı 9.933'dür. Bu oran, Ermenilerin Malatya Sancağı'ndaki toplam nüfusun %5,8'ini oluşturduğunu göstermektedir.⁵

1906/7 Nüfus Sayımı sonuçları Malatya Sancağı'nın toplam nüfusunun 192.642 olduğunu gösterir. Bu sayının 180.219'unu Müslümanlar oluştururken, 9.815'ini Ermeniler oluşturmaktadır. Merkez Kaza nüfusu ise 60.112'dir. 1914 yılı rakamlarına bakıldığında ise Malatya Sancağı'nın toplam nüfusu 202.035'tir. Bu sayının 186.583'ünü Müslüman nüfus oluştururken, Ermenilerin nüfusu 11.883'tür. Merkez Kaza nüfusu ise 66.143'tür.⁶

1915 yılında çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu Malatya Sancağı'nda da uygulanmıştır. Malatya'da yaşayan Ermeni toplumunun sadece erkek üyeleri sevke tabi tutulurken, kadın ve çocuklar sevk edilmeyerek Malatya'da kalmışlardır.⁷

Sosyal Yapı

Nüfus

I. Dünya Savaşı yıllarında işgal görmeyen Malatya Rus işgaline uğrayan Doğu Anadolu kentlerinden yoğun bir Müslüman göçü almıştır. Ancak Milli Mücadele dönemi Malatya nüfusu ile ilgili resmi kaynaklar bulunmamaktadır. Bu dönem Malatya nüfusu hakkında bilgi veren önemli bir kaynak ABD Başkanı Wilson'un talimatıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bir inceleme gezisi yapan General Harbord'un 1919 yılının Eylül ayında uğradığı Malatya'dan altmış bin nüfuslu bir şehir diye söz eden raporudur.⁸ Dönemin Malatya Mutasarrıfı Ahmet Faik Bey de hatıratında Malatya'dan altı bin haneli, çok geniş ve dağınık bir memleket olarak bahsetmektedir.⁹

Gündelik Yaşam ve Mülteciler

Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesi ile birlikte Türk milleti için çok zor bir dönem başlamıştır. Uzun süren savaş Anadolu insanının bütün kaynaklarını tüketmiş ve büyük bir sefalet bırakarak

5 "Malatya", **Yurt Ansiklopedisi**, C 8, s. 5419.

6 Karpat, **a.g.e.**, ss. 202-203, 220-221; Pekdoğan, **a.g.t.**, s. 50.

7 Süleyman Beyoğlu, **İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 326.

8 Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, 2.b., Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 381.

9 Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 309.

sona ermiştir. Mütareke antlaşması ile birlikte işgallerin başlaması ise var olan yoksulluğu daha da zorlaştırmıştır. Mütareke ile birlikte terhis olan ve memleketi Malatya'ya dönen İbrahim Ethem (Özpazarbaşı) Bey'in anlattıklarına göre Anadolu'da ekmeğin bulunmadığı o günlerde Malatya'da kıtlık başlamıştır. İbrahim Ethem Bey, İngiliz ve Fransızların Urfa'dan Malatya'ya doğru işgale başladıkları haberinin şehirde panik yarattığını ve bu haberle birlikte insanların işlerini bıraktıklarını belirtmektedir.¹⁰ Bu süreçte Malatya'da Belediye Başkanı Arpacızâde Mehmet Efendi'nin öncülüğünde savaştan dönen asker ve aileleri ile kentteki yoksullar için bir yardım kampanyası başlatılmıştır.¹¹

I. Dünya Savaşı sırasında Rus işgaline uğrayan bölgelerde yaşayan Müslümanlar ve sevke tabi tutulan gayrimüslimler değişik bölgelerde mülteci olarak yaşamak durumunda kalmışlardır. Savaş boyunca mülteci akınına uğrayan ve daha çok Kiğılı ve Hınıslı mültecilerin yerleştiği Malatya'da halkın ve mutasarrıf Ahmet Faik Bey'in yoğun çabaları sonucunda mültecilerin ve bilhassa kimse-siz çocukların yaşamlarını sürdürebilmeleri sağlanmıştır.

Malatya Mutasarrıfı Ahmet Faik Bey, Dâhiliye Nezareti Müsteşarı Mustafa Abdülhalik Bey'e yazdığı 28 Ocak 1918 tarihli mektubunda Malatya'daki mülteciler hakkında şu bilgileri vermektedir: "...*Livada merkez kazasında 8.000 küsur mülteci vardır. Bu hal-i sefilânelerini tarif edemem vürudumla beraber yevmiyelerini verdirdim. Kuyudu tensik ettirdim. Sokaklarda kalanları yerleştirdim. Aceze ve sakatları darül iâşeye ve çocukları darül hayra sevk ettirdim. Mehma emkân terfiyelerine çalıştım. Fakat bu sefaletin önüne mevcut vesaikle geçmek kabil değildir. Darül hayrda 410'u kadın olmak üzere 854 çocuk vardır. Hastahanelerde de darül hayrdan 114 çocuk vardır ki, bu 25 Kânunusani 334 günü mevcududur. Burada yalnız çocukların hayatını kurtarmakla meşgulüm ne tedarik ne de sınıf bir şey yoktur. Sokaklarda açlıktan soğukların tesiriyle ölümlerine meydan verilmiyor. Bu çocukların belki nısfı muhtedi Ermeni'dir. Darül iâşede de 376 aceze sakat vardır. Hısn-ı Mansur'da 6.000 kadar ve Behisni'de 402 ve Akçadağ'da 3.000 ve Kâhta'da 2.000 kadar mülteci vardır. Mülhakatta yevmiyelerini verdirdim...*"¹²

Mutasarrıf Ahmet Faik Bey'in Muhacirin Müdür-i Umûmîsi Hamit Bey'e gönderdiği 14 Şubat 1918 tarihli mektubunda da Malatya'daki mülteciler hak-

10 Mehmet Ali Cengiz, **İstiklâlimize Kan Veren Malatyalılar "Pala Çavuş"**, Malatya, 1989, ss. 19-20.

11 Mehmet Ali Cengiz, **Mondros'tan Cumhuriyet'e Malatya**, Malatya, 2000, s. 31.

12 Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 326.

kında bilgiler yer almaktadır: “...Merkez ve mülhakattaki mültecileri kasaba ve köylerde tamamen iskân ettirdim. Açıkta kimse bırakmadım. Bikes çocukları da darü’l hayra ve sakat ve alilleri darü’l iâşeye toplatıp yerleştirdim. Ve emlâk-ı emiriye ve emvâl-i metruke hanelerinin ekserisinde memurlar, yerliler ve zabîtân ikamet etmekte idi. Bunların bir kısmını tabliye ettirip muhacirine tahsis ettim(...) Mültecilerin yevmiyelerini merkez ve mülhakatta tamamen verdirdim. Yalnız Hısn-ı Mansur’da Siverek, Urfa ve Diyarbekir taraflarından on beş bine karib mülteci geldi. Bir ayda sekiz bin beş yüz lira gönderttim(...) mülteciler buldukları yerleri daima tebdil etmekte ve şu sırada bilhassa Malatya’da nispeten iyi bakıldıkları için buraya gelmektedirler. Yollarda şiddetli burudetten ve kesret-i berften telef olmaları muhakkak görüldüğü için iadeleri mümkün olamıyor. Hısn-ı Mansur’da son zamanlarda pek ziyade mülteci tecemmü etti(...) Livada ve kazada mültecilerin ve yevmiye verilenlerin mikdarını berveçh-i ati arz ediyorum. Malatya merkezinde 12.500 olup yevmiye alanlar 7.500’dür. Akçadağ kazasında 3.200 olup yevmiye alanları 2.500’dür. Kâhta kazasında 2.500 olup yevmiye alanları 1.200’dür. Hısn-ı Mansur’da 11.400 olup yevmiye alanları 7.000’e karibdir. Hısn-ı Mansur’da ayrıca bir de darül iâşe olup 468 nefer alil ve bikes çocuk vardır. Behisni’de 600 olup 500’ü yevmiye almaktadır. Malatya’daki darü’l hayrın mevcudu da 410’u kadın olmak üzere 852’dir. Malatya’da darü’l iâşede 193 nefer alil vardır. Livada 20.300 mülteciye yevmiye verilmektedir(...) Livada 896 erkek olmak üzere 2.519 muhtedi Ermeni vardır ve 243’ü zükur olmak üzere 675 Ermeni ve 14’ü zükur olmak üzere 55 Katolik ve 19’u zükur olmak üzere 82 Protestan ve 180’i zükur olmak üzere 387 Süryani ve 26’sı zükur olmak üzere 45 Süryani’yi kadim ve 200’ü zükur Rum ki cem’an muhtedilerle birlikte zükur ve kadın 3.765 nüfus gayrimüslime vardır. Bu mikdar da hakiki olmayıp her gün Kürtler arasında saklanan kadın erkek bir kısım Ermeni gelmektedir. Urfa taraflarından da bazen firar suretiyle gelenleri oluyor. Bunların da hakikaten muhtaçlarına yevmiye verilmek lâzım gelirse şehri 60.000 kuruşa ihtiyaç vardır(...)”¹³

Mutasarrıf Ahmet Faik Bey *Darü’l Hayr* adı verilen kimsesiz çocuklar eviyile de özel olarak ilgilenmiştir. Salgın halinde yayılan uyuz hastalığından ölümlerin başlaması üzerine gerekli tedbirler alınarak hasta çocuklar tedavi edilmiş ve bu tür salgın hastalıkların yayılması engellenmiştir.¹⁴

13 Beyoğlu, a.g.e., ss. 327-329.

14 Beyoğlu, a.g.e., ss. 336-337.

Milli Mücadele yıllarında Malatya'daki gündelik yaşam ve mültecilerin durumu hakkında bilgi veren Akbulut şunları söylemektedir: "... *Malatya düz bir ovaya serilmiş renkli bir halı gibiydi. O zamana göre modern yapıtları, geniş caddeleleri, büyük bir çarşısı vardı. Sokakları asker ve insanlarla dolu idi. Bu kalabalık arasında arada sırada çizgili bezlere sarılarak dolaşan kadınlar¹⁵ görülüyordu. İlk defa böyle bir şehir görüyordum. Babam Malatya Mutasarrıfı ile görüştü. Görüşmeden sonra halkın hepsine yer temin etti. Malatyalılar çok konuk severdi. Gelen muhacirlere yardım etmek için büyük fedakârlıklar gösteriliyordu. Biz de şehrin Dörtiyol ağzındaki sıkışık sokakta bir ev bularak yerleştik. Malatya'da günlerimiz sıkıntılarla geçiyordu. Harp halinde olmamızın meydana getirdiği çeşitli yokluklar içerisinde yaşıyorduk. Şehirdeki asayişte günden güne bozuluyordu. Her yerde kuvvetliler hâkimdi. Mal ve can güvenliği kalmamıştı. Hırsızlık olayları durmadan artıyordu...*"¹⁶

Aşiretler

Milli Mücadele yıllarında Malatya toplumu tıpkı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun diğer kentlerinde olduğu gibi aşiret ve oymaklardan oluşmaktaydı. Bu durum kentin sosyal yapısını tamamen şekillendirmekte ve kentteki siyasal yapıyı da bu duruma paralel olarak aşiret ilişkileri belirlemekteydi. Anadolu coğrafyasının doğusuna hâkim olan bu sosyal yapıyı çok iyi bilen İtilaf Devletleri Milli Mücadele yıllarında Türkiye üzerine olan planlarını hayata geçirmek için özellikle aşiretleri ve aşiretler arası ilişkileri çok iyi analiz etmiş ve kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Özellikle İngiltere, istihbarat görevlisi Binbaşı E. W. C. Noel'i görevlendirerek bu politikalarını Malatya ve çevresinde çok net olarak sergilemişse de halkın sert tepkisiyle karşılaşarak bölücü politikalarını hayata geçirememişlerdir.¹⁷

15 1919 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da inceleme gezisi yapan General Harbord başkanlığındaki heyetin dikkatini Malatya'nın da içinde yer aldığı gezi güzergâhında yaşayan Müslüman kadınların peçe takmıyor oluşları çekmiştir. Bkz. Seçil Akgün, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesi'ne Dair) Raporu**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981, s. 108.

16 Yılmaz Akbulut, **Bingöl Cepheleri**, Emel Matbaası, Ankara, 1971, s. 42.

17 İngiliz Binbaşı E.W.C. Noel'in Milli Mücadele döneminde Malatya ve çevresindeki aşiretler üzerine olan faaliyetlerini ve Sivas Kongresi'ni dağıtma planlarını Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta belgeleri ile ortaya koymaktadır. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, ss. 77-92. Ayrıca bkz. Mim

Milli Mücadele yıllarında Malatya Sancağı'nın merkez kazasında Balyan, Porga, Belan, Halikân ve Kırık Molikân adlı beş aşiret bulunmaktaydı. Tarım ve hayvancılıkla geçinen bu aşiretler yaz aylarında göçebe olarak yaylalarda yaşarlar, kış aylarında ise köylerine dönerlerdi. Malatya'ya bağlı kazalarda da çok sayıda aşiret yaşamaktaydı. Akçadağ, Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Kâhta'da ki aşiretlerin büyük bölümü köylü olup tarım yaparak yerleşik bir hayat tarzı benimsemişlerdi. Bu aşiretler içerisinde hayvancılıkla uğraşanlar yazları yaylalarda geçirirlerdi. Behisni (Besni)'de yer alan aşiretlerin bir kısmı tamamen göçebe iken bazıları kısmen yerleşik kısmen göçebe bir hayat sürdürmekteydiler. Bu kazadaki göçebe aşiretler yılın sekiz ayı kışlak diye tabir ettikleri bölgelerde çadır hayatı yaşarken, Mayıs-Ağustos ayları arasında Akdağ yaylalarında bulunurlardı. Bu aşiretler devcilikle de uğraşırken, kadınlar halı, kilim, seccade vb. imal ederlerdi. Bu dört kaza ve çevresinde yaşayan başlıca aşiretler şunlardı: Zaravkân, Kâvuz, Rişvan, İzoli, Merdis, Taşkân Karaçöl, Keler, Bermişe, Küsyanlı, Büküklü, Muhudanlı, Beronlu, Hesamlı, Çakallı, Toromlar, Yusuf Ağa, Atmalı Karalar, Yarım Kâhya, Kör Osmanlı, Çakallı Şemsi Uşağı, Deryanlı Vekkas Seydi vb.¹⁸

Malatya'daki aşiretler Milli Mücadeleye katılırken, özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği büyük destekle ön plana çıkanlar arasında Rişvan Aşireti Reisi Hacı Bedir (Fırat) Ağa ile İzoli Aşireti Reisi Hacı Kaya (Sebati Duman) dikkat çekmektedir. Hacı Bedir Ağa I. TBMM'de Malatya milletvekili olarak yer alırken,¹⁹ Hacı Kaya da İzoli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi olarak Ulusal Kurtuluş Savaşı'na önemli katkılar sağlamıştır.²⁰

Kemal Öke, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri (1919)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988; Serdar Yurtsever, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008, ss. 191-197.

18 Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 337-338. Daha detaylı bilgi için bkz. Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşivi Belgeleri'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar**, İstanbul, 1979.

19 Bkz. Hamdi Doğan, **Birinci Mecliste Malatya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.

20 Taha Toros, "Mustafa Kemal İle Hacı Kaya (Sebati Duman: 1877-1955) Arasında İlginç Telgraflar", **Tarih ve Toplum**, S 92 (1991), ss. 82-84.

Eşkıyalık Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı süresince asker kaçaklarının sayısı günden güne artmış ve firariler güvenlik güçlerinden kaçarak Anadolu'nun birçok bölgesinde eşkıyalık hareketlerine başlamışlardır. Özellikle Doğu Anadolu'da süren Rus işgali ve savaşın son yıllarında merkezi otoritenin iyice zayıflaması bu tür faaliyetlerin yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Malatya ve çevresi savaş süresince işgal yaşamamış olmakla birlikte bu bölgede de birçok yerde görüldüğü gibi asker kaçaklarından oluşan eşkıya çeteleri ortaya çıkarak merkezi otoriteyi tehdit eder hale gelmişlerdir. Malatya'nın Akçadağ kazası ahalisinden olan Bozo adlı bir firari ile üç kardeşinin yönetimindeki yaklaşık beş yüz kişilik bir çete I. Dünya Savaşı'nın son aylarında Malatya, Akçadağ, Besni, Adıyaman, Pazarcık ve Antep'te eşkıyalık hareketleri yapmaya başlamıştır. Dönemin Malatya Mutasarrıfı Ahmet Faik Bey'in belirttiğine göre asker kaçaklarının yakalanması için bölgede faaliyet gösteren takip müfrezelerinin halka yönelik sert davranışlarının da etkisiyle günden güne büyüyen bu çete gerek güvenlik güçlerine ve jandarma karakollarına gerekse nahiye müdürleri başta olmak üzere mülki yöneticilere karşı saldırılar gerçekleştirmiş, Hükümet postalarını vurarak 96.000 lira gasbetmiş ve bir ara Malatya merkez kazasını dahi tehdit eder hale gelmiştir.

Bozo çetesinin bu faaliyetlerine karşı Malatya mutasarrıfı önlemler alırken, II. Ordu Komutanlığı da çete lideri Bozo'yu öldürene 1.000 lira ödül verileceğini duyurmuştur. Bunun üzerine başlayan operasyonlar sonucunda Bozo öldürülmüş ve çetesi bir süre kardeşi Abuzer'in liderliğinde faaliyetlerine devam etmişse de Ağustos 1918'de çete üyeleri yakalanmış ve Bozo çetesi ortadan kaldırılmıştır.²¹

Malatya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Çalışmaları

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte Malatya'da milli faaliyetler başlamıştır. Özellikle Mondros hükümleri gereğince vilayet-i sitte'de bağımsız bir Ermeni devleti kurulacağını anlaşılmaması Malatya'da milli faaliyetlerin ve tepkilerin oluşmasını hızlandırmıştır. Malatya mutasarrıfı Ahmet Faik Bey Mondros'un hemen sonrasında başlayan milli teşkilatlanma sürecini hatıratında şöyle anlatmaktadır: "(..)Mütarekeyi takip eden günlerde Malatya

21 Beyoğlu, a.g.e., ss. 309-313, 330-332.

eşraf ve muteberânı ile bir toplantı yaptım. Bu toplantı eski mebus ve esbak müftünün medresenin üst katındaki odalarında yapılmıştı. Bu odalar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkezi olmuştur. Bu toplantıda Osmanlı İmparatorluğu'nun umûmî vaziyetini ve Ermenilerin iddialarını mufassalan izah ettim. Üç komisyondan ibaret olacak bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilini teklif ettim. Bu teklifim müttefikan kabul edildi. Birinci komisyon tahrir ve tetkik vazifesini yapacaktı. Malatya ve civarının tarihini tetkik edecek matbuattaki aleyhte yapılan neşriyatı takip ve reddedecek cevaplar hazırlayıp matbuatla neşredecektir. İkinci komisyon teşkilata lüzum olan parayı temin ve tedarik edecektir. Maliye Komisyonu ismiyle çalışacaktır. Üçüncü komisyon da sancak dâhilinde milis namıyla kuvve-i müselleha vücuda getirecek, esliha ve cephe ve milis kumandanları tedarik ve temin edecektir. Silahlı kuvvetler teşkili komisyonu ismini alacaktır. İctimada bulunanlardan isimleri hatırımda kalanlarının isimlerini bir hatıra olmak üzere yazıyorum. Sâbık Malatya mebusu eski Müftü (gözleri kör olmuştu) ve oğlu, Belediye Reisi Arpacızâde Hacı Mehmet, Meclisi İdare âzâları Sait ve Abdalbaki ve Haşim Beyzâde Mehmet ve Hikmet ve Evliyâzâde Lütfi ve fabrikatör Mehmet ve Erzurumlu Ziya ve Müftüzâde Fevzi ve Kâhtalı Rışvan Aşireti Reisi Hacı Bedir Ağa ve Gelengeç Aşireti Reisi Hüseyin ve Hasan Çelebi oğlu İsmet ve Hekimhanlı Hikmet ve İzoli Aşireti Reisi Hacı Kaya ve biraderi ve Muhasebeci Tahsin ve Nebizâde Hacı ve mahdumu Adil ve daha bazı zevattan ibaretti. İctimada hazır bulunan zevat tekliflerimi müttefikan kabul ettiler. Komisyonlar sekizer âzâdan terekkep etmek üzere intihap edildiler. İlk iş olarak liva dâhilinde köylere kadar yayılmak üzere maksad-ı teşekkül mübeyyin bir beyanname neşri idi ve 18 yaşından yukarı herkesin bu cemiyet âzâsı olduğunu bildirdim.”²²

Bu şekilde kuruluşunu gerçekleştiren Malatya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca Malatya halkı adına Mustafa Kemal Paşa'ya ve TBMM'ye her türlü maddi ve manevi desteği vermiştir. Sivas Kongresi sonrasında Heyet-i Temsiliye'ye 350 lira gönderen²³ Malatya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti işgal altındaki Urfa ve Antep'e de Heyet-i Temsiliye aracılığıyla para yardımında bulunmuştur.²⁴ Keza Malatya halkının oluşturduğu kuvayimilliyeye birlikleri Urfa, Antep ve Maraş'a giderek Fransız işgaline karşı mücadele etmişlerdir.²⁵

22 Beyoğlu, **a.g.e.**, s. 346.

23 Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, 2.b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 69.

24 Pekdoğan, **a.g.t.**, s. 172; Doğan, **a.g.e.**, s. 118.

25 Resul Köse, **“Balkan Savaşları'ndan Millî Mücadele'ye Vatan Savunmasında Şehit**

22 Mart 1921 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından alınan karar gereğince tüm cemiyetlerde olduğu gibi Malatya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde de yapılandırılmaya gidilmiş ve Kirişçizâde Keşşaf Efendi 24 Mart 1921'de TBMM Başkanlığı'na gönderdiği bir telgraf la Malatya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'nin şu isimlerden oluştuğunu bildirmiştir: Kirişçizâde Keşşaf Efendi (Reis), Mevki Kumandanı Binbaşı Halis, Jandarma Kumandanı Binbaşı Ziya, Tahrirat Müdürü Talât, Merkez Memuru Müzahir, Maarif Müdürü Celil, Ulemadan İdare Meclisi Üyesi Tortumluzâde Hacı Hafız Efendi, Tüccardan Ticaret Odası Başkanı Atmalızâde Hacı Mahmut, Muhabere Memuru Tevfik, Tüccardan Abdülkadirzâde Yahya, Saidzâde Mahmut.²⁶

İşgallere Karşı Yapılan Protesto ve Mitingler

Birinci Dünya Savaşı sonucunda kurulacak yenedünya düzenini hazırlamak ve savaşı kaybeden devletlerle yapılacak barış antlaşmalarının içeriklerini oluşturmak amacıyla Ocak 1919'da Paris'te barış konferansı toplanmıştır. Ermeniler bu konferansta kendi lehlerine bir karar çıkmasını sağlayabilmek ve Doğu Anadolu'da kurulmasını istedikleri Ermeni Devleti için destek toplamak amacıyla Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde lobi faaliyetlerine başlamışlardır. Bu durumun Malatya'da duyulması sonucunda Şubat 1919'da Malatya'dan Hariciye Nezaretine 32 kişinin imzasının bulunduğu bir telgraf gönderilmiştir. Mukaddes yurdumuza göz diken Ermenilerin şu sırada Avrupa merkezlerini kapı kapı dolaşarak türlü isnat ve tezvirlerde bulduklarını bildirmişler, milli ve vatani haklarımızın tam bir muhafaza ve masuniyet altında bulundurulmasını temin etmek üzere, adaleti tesis edecek mahfillere seslerinin duyurulmasını istemişlerdir.²⁷

Olan Malatyalılar", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008, ss. 57-67.

26 Tülay Duran, "Müdafaai Hukuk Örgütlerinin Yeniden Güçlendirilmesi ve Düzenlenmesi", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 32, 1987, s. 12-13; Mesut Aydın, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Yeniden Yapılandırılması ve Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Teşkiline Dair Bir Belge", **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S 2, 1996.

27 Pekdoğan, **a.g.t.**, s. 162.

15 Mayıs 1919 günü İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi Malatya'da büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Malatya halkı bir miting düzenleyerek İzmir'in haksız işgalini protesto etmiş ve 22 Mayıs 1919 tarihinde Sadarete bir protesto telgrafi gönderilmiştir.²⁸

Fransızların Maraş'ı işgal etmesi de, tüm yurttaki olduğu gibi, Malatya'da büyük bir tepki yaratmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'yu, yapılan haksız işgalleri protesto etmeye çağırması da, oluşan tepkilerin protesto telgraflarına dökülerek ilgili makamlara gönderilmesi sonucunu doğurmuştur.

Malatya'nın kazası olan Adıyaman'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından, Sivas'taki Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Heyet-i Temsiliyesi'ne 21 Kasım 1919 tarihli bir telgraf gönderilmiş ve Fransızların Maraş'ı işgali kınanmıştır.²⁹

Malatya'dan 1920 yılı Ocak ayının son günlerinde ABD Büyükelçiliği'ne Maraş'ın işgalini kınayan bir protesto telgrafi gönderilmiştir.³⁰ Keza otuz üç kişinin imzasıyla 3 Mart 1920'de Sadarete gönderilen diğer bir telgrafta Maraş ve Urfa'ya yapılan Fransız-Ermeni saldırıları şiddetle kınanarak dünya kamuoyunun dikkati bu olay üzerine çekilmeye çalışılmıştır.³¹

Maraş'ın işgaline bir tepki de Akçadağ'dan yükselmiştir. Akçadağ Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Hüseyin Hamdi Bey tarafından 15 Şubat 1920 tarihinde Hariciye Nezareti'ne gönderilen protesto telgrafi ile Maraş'ın işgali kınanmıştır.³²

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesi Malatya'da büyük bir üzüntüyle karşılanmış ve bu üzüntü ile doğurduğu tepkiler çeşitli makamlara gönderilen protesto telgraflarında kendisini göstermiştir. İstanbul'un işgal edileceği haberlerinin duyulmasıyla başlayan tepkiler üzerine Behisni (Besni) Beledi-

28 Mehmet Şahingöz, "Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S 32, 1995, s. 421; Doğan, *a.g.e.*, s. 106.

29 Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, ss. 105-106.

30 Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 5.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 58-60.

31 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922)*, C 3, Ankara, 2004, ss. 153-155; Akbıyık, *a.g.e.*, ss. 289-290; İsmail Özçelik, *Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, ss. 121-122; Cengiz, *Mondros'tan Cumhuriyet'e Malatya*, ss. 52-53.

32 *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922)*, ss. 131-132.

ye Reisi Hasan Bey ve Kâhta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına Süleyman Bey İngiliz Yüksek Komiserliği'ne birer protesto telgrafı göndermişler ve İstanbul'un işgal edilmesinin İslam milleti ve Türklerin yok edilmesine yönelik bir hareket olacağını ve bunun kabul edilemeyeceğini belirtmişlerdir.³³ İstanbul'un işgalinden sonra da protesto telgrafları artarak devam etmiş ve 21 Mart 1920 tarihinde pek çok kişi tarafından imzalanan bir protesto telgrafı gönderilmiştir: *"Amansız imha siyasetine karşı kadınlarımıza varıncaya kadar silaha sarılmaktan başka bir çaremiz kalmamıştır. Bizi hiçbir kuvvet bu iman ve kati azimden döndüremez, bu hain tecavüzü bütün insanlık âlemi karşısında şiddetle protesto ederiz."*³⁴

İstanbul'un işgaline karşı Malatya'dan bir telgrafta Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir. İzoli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Hacı Kaya ve üç üyenin imzasıyla gönderilen telgrafta, *"Osmanlı sancağının yerine paçavra takılması sancağımızın itibarını düşüremez. Alamet-i Farikasını semadan alan bir sancak yine semaya kadar yükselecektir"* görüşüne yer verilmiştir.³⁵

Milli mücadele yıllarında Malatya halkı TBMM ordularının işgalci Yunan ordularıyla yaptığı muharebeleri de yakından takip ederek orduya moral desteği verebilmek için çeşitli zamanlarda mitingler düzenlemiştir. Sakarya Savaşı'nın devam ettiği günlerde düzenlenen bir mitingde (21 Ağustos 1921) tek bir Türk kalıncaya kadar mücadeleye devam edileceği ve kahraman Türk Ordusu için Malatya halkının hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağı belirtilmiştir.³⁶

Ekonomik Yapı

I. Dünya Savaşı ekonomik kaynakları tükenmiş olan Osmanlı Devleti'nin bu durumunu daha da ağırlaştırmış ve dört yıllık büyük savaş Anadolu'nun her yerine yoksulluk ve yorgunluk getirmiştir. Bu durum özellikle Doğu Anadolu'da daha belirgin bir şekilde görülürken, Malatya'da da halk büyük geçim sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştır.

33 Bilâl N. Şimşir, **British Documents on Atatürk (1919-1938)**, V.1 April 1919-March 1920, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, ss. 346-354.

34 Şahingöz, **a.g.m.**, s. 431.

35 Şahingöz, **a.g.m.**, s. 430.

36 Serpil Sürmeli, **Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998, s. 154.

Tarım

Malatya ekonomisinin temelini oluşturan tarımsal faaliyetler hakkında Milli Mücadele dönemi öncesine ait resmi kaynaklar 1907 Mamuret'ül-Aziz Salnamesi ve 1914 Tarım Sayımı sonuçlarıdır. 1907 Mamuret'ül-Aziz Salnamesi'ne göre, Malatya bağlık bahçelik bir yerdir ve bu nedenle yöreye *Yeşil Malatya* denilmektedir. Bu dönemde Malatya'nın tarım ürünlerini, başta üstün nitelikli kayısı, elma ve armut olmak üzere çeşitli meyveler oluşturmaktaydı. Bu dönemde yılda 30.000 kıyye³⁷ elma, 20.000 kıyye armut ve 6.000 kıyye kızılıncık elde edilmekteydi. Ayrıca yörede 30.000 kıyye kayısı kurusu üretilmekteydi. Bu meyvelerin yanı sıra Malatya'da, başta buğday ve arpa olmak üzere, tüm tahıllar ve baklagiller de ekilmekteydi.³⁸ Özellikle Malatya'da yetiştirilen afyon yüksek kalitede olup 1876-1908 yılları arasında İstanbul pazarlarında en yüksek fiyatlarla satılmıştır.³⁹

Malatya'nın kazalarından Akçadağ'da tarıma uygun 50.000 dönümü sulu, 50.000 dönümü susuz arazi bulunmaktadır. Tarım ürünleri olarak buğday, arpa, mercimek, nohut, mısır, darı, tütün, pamuk, afyon vb. ürünlerle çeşitli meyve ve sebzeler yetiştirilmektedir. Pütürge'de ise az miktarda pamuk, buğday, arpa, kızıl darı, çavdar ve mısır bulunmaktadır.⁴⁰

1914 Tarım Sayımı sonuçları incelendiğinde Malatya'da 32.728 ton buğday, 16.461 ton arpa, 2.502 ton çavdar, 4.003 ton mısır, 723 ton pirinç ve 1.440 ton darı,⁴¹ 669 ton nohut, 41 ton fasulye, 364 ton mercimek ve 51 ton burçak,⁴² 141 ton patates, 359 ton pancar, 27 ton havuç, 431 ton soğan, 70 ton

37 Ağırılık ölçüsü birimi (1 kıyye 1282 gram'dır)

38 **Yurt Ansiklopedisi**, C 8, s. 5420.

39 Donald Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan (çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 244-245, 297-301.

40 İskender Oymak, **"XX. Yüzyıl Malatya Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası"**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1997, ss. 64-66.

41 **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914**, Tefrik Güran (haz.), Tarihi İstatistikler Dizisi, C 3, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, s. 162.

42 **A.g.e.**, s. 174.

sarımsak,⁴³ 827 ton pamuk, 67 ton kenevir, 429 ton haşhaş, 166 ton susam ve 373 ton tütün üretilmiştir.⁴⁴

1914 yılında Malatya'da yetiştirilen meyvelerden de yüksek verim alınmıştır. Bu dönemde 454 ton incir, 28.747 ton elma, 7.071 ton armut, 2.444 ton erik, 30.984 ton kayısı, 195 ton nar, 54.175 ton dut, 14 ton badem, 642 ton fıstık, 513 ton ceviz,⁴⁵ 65.549 ton üzüm üretilmiştir.⁴⁶ Öte yandan sancak merkezinde İpekböcekçiliği de yapılmaktadır. Sayım yılı olan 1914'te alınan yerli ve yabancı koza miktarı 9 tondur.⁴⁷ Malatya'da bu yıllarda arıcılık da yapılmaktadır. 1914 yılında 21.500 kovandan 80 ton bal ve 10 ton balmumu üretilmiştir.⁴⁸

1918 yılında Malatya mutasarrıfı olarak görev yapan Ahmet Faik Bey hatıratında Malatya'da arpa, buğday, pirinç ile birlikte yüksek miktarda haşhaş (afyon) üretimi yapıldığını belirtmekte ve Malatya köylülerinin kalkınmasında haşhaş tarımının özellikle etkili olduğunu söylemektedir. Kayısı, şeftali, armut, elma vb. meyve bahçelerinin şehri kaplamış olduğunu ve özellikle üretilen kuruyemişin Halep'e ihraç edildiğini belirten Ahmet Faik Bey kazalardan Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Behisni (Besni)'de yüksek miktarda çam fıstığı yetiştirilerek ihraç edildiğine değinmektedir.⁴⁹ Ancak Anadolu ulaşım ağındaki yetersizlikler yetiştirilen bu tarım ürünlerinin ihracat miktarlarını büyük ölçüde azami seviyelerde kalmasına neden olmuştur.⁵⁰

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında Malatya sancağı halkı tuz ihtiyacını Sivas tuzlarından temin etmekteydi. Ancak merkezi otoritenin zayıfladığı ve suiistimallerin yaşandığı bu yıllarda tuzla memurlarının halka

43 A.g.e., s. 185.

44 A.g.e., s. 193.

45 A.g.e., s. 205.

46 A.g.e., s. 211.

47 A.g.e., s. 213.

48 A.g.e., s. 215.

49 Beyoğlu, a.g.e., s. 309, 314.

50 Ulaşımındaki bu yetersizliği Ergani mebusu Kazım Vehbi Bey 24 Ocak 1924 tarihli CHP grup toplantısında şu sözlerle ifade etmiştir: "...vilayet-i şarkiye maalesef istihsalatına bir mabreç bulamıyor. Bu yüzden ki Malatya'nın nefis ve şirin meyveleri, Muş'un namütenahi bir istidad-ı ziraiyeye malik olan ovalarının mabsulâtı heder olup gidiyor..." bkz. **CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)**, Yücel Demirel-Osman Zeki Konur (haz.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 319.

evrak-ı nakdiye yerine madeni para ile satış yapmaya başlaması halkın tepki ve şikâyetine neden olmuştur.⁵¹

Milli mücadele yıllarında Malatya'da tarım ilkel yöntemlerle yapılmakta ve tarımsal ekipmanlardan yoksun bulunmaktaydı. Öyle ki cumhuriyetin ilk yıllarında traktörün olmadığı kentte demir pulluk dâhi kullanılmamaktaydı.⁵²

Hayvancılık

Milli Mücadele döneminde Malatya'daki hayvancılık faaliyetlerine baktığımızda göze çarpan ilk nokta Sultansuyu Çiftliği/Harası'dır. Hayvancılıkla birlikte tarımsal faaliyetlerin de yapıldığı bir bölge olan Sultansuyu Çiftliği 19. yüzyılın ikinci yarısında, Akçadağ kazasında, yaklaşık iki yüz bin dönüm arazi üzerinde kurulmuştur. İlk yıllarda on bin nüfus ve 42 köyü kapsayan büyük bir çiftlik olarak kurulan bu ova yapılan bentlerle sulanmıştır. Tarım ürünleri içinde bilhassa pirinç ekilen bu çiftliğin kurulmasında ki asıl amaç hayvancılıktır. Bu çiftlik yüzlerce kıymetli Arap atları yetiştirmiş ve Osmanlı sarayının ihtiyacını karşılamıştır. II. Meşrutiyetle birlikte kapatılan bu çiftlik ve harada, Milli Mücadele yıllarının başlarında geçmişe oranla az olmakla birlikte tarımsal faaliyetler başlamış ve bir tay deposu kurulmuştur.⁵³

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele, Anadolu hayvan varlığını büyük ölçüde tüketmiştir. Savaşın başlangıcı olan 1914 yılında Türkiye'de⁵⁴ otuz üç milyon yetişkin koyun ve keçi varken, Milli Mücadelenin son yılı olan 1922'de bu sayı on beş milyona inerek büyük bir düşüş göstermiştir.⁵⁵ Malatya'daki hayvancılık faaliyetleri de hiç kuşkusuz bu durumdan büyük ölçüde etkilenmiştir. Aşağıdaki tablo, Malatya'da I. Dünya Savaşı öncesi, Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarındaki hayvan varlığını göstermektedir.

51 Beyoğlu, **a.g.e.**, ss. 344-345.

52 "Sultansuyu Çiftliği", **Malatya**, 4 Ağustos 1927.

53 Ekrem Yalçinkaya, **Muhtasar Malatya Tarih ve Coğrafyası**, 2.b., İstanbul, 1940, ss. 112-113; Beyoğlu, **a.g.e.**, ss. 338-339.

54 1923 yılı Türkiye sınırları kastedilmektedir.

55 Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, s. 101.

	1914 ⁵⁶	1919 ⁵⁷	1926-1927 ⁵⁸
At	8.993	2.200	5.134
Katır	5.520	1.711	3.070
Eşek	15.200	4.200	10.145
Koyun	293.859	74.400	198.302
Keçi	492.181	16.000	208.439
Sığır	51.920	39.090	41.854

Görüldüğü gibi Malatya'daki hayvan varlığı I. Dünya Savaşı sonunda büyük bir azalma göstermiş, Milli Mücadele'nin kazanılması ve Cumhuriyet'in getirdiği barış ortamı ile birlikte tekrar artmaya başlamıştır.

Sanayi

Osmanlı Devleti son yıllarında çağının gelişmiş ülkelerine oranla çok geri bir sanayiye sahiptir. 17. yüzyılın son çeyreğine kadar ileri düzeylerini muhafaza eden küçük zanaatlarda, Sanayi Devrimi'nin etkisiyle gerilemiştir. Devlet tarafından kurulan birkaç fabrika ve yabancı sermayenin oluşturduğu az sayıdaki tesisler dışında, imalat sanayide hemen hemen hiçbir faaliyet yapılmamaktadır.⁵⁹

1913 ve 1915 yıllarında yapılan sanayi sayımlarına baktığımızda, Batı Anadolu ve Marmara bölgelerinde, 1908'den önce kurulmuş sınai tesislerin, 20 un değirmeni, 2 makarna, 6 konserve, 1 bira fabrikası, 2 tütün mağazası, 1 buz, 3 tuğla, 3 kireç, 7 kutu, 2 yağ, 2 sabun, 2 porselen imalathanesi, 11 tabakhane, 7 marangoz ve doğrama atölyesi, 7 yün, 2 pamuklu iplik ve dokuma, 36 ham ipek, 1 ipekli dokuma ve 5 "sair" dokuma fabrikası, 35 matbaa, 8 sigara kağıdı, 5 madeni eşya ve 1 kimyasal ürün fabrikasından oluştuğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin sınai profilini gösteren bu liste, 1908 yılında çağdaş bir Osmanlı sanayinin olmadığını net bir şekilde ortaya koymaktadır.⁶⁰

56 **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914**, ss. 219, 221.

57 Pekdoğan, **a.g.t.**, s. 63.

58 **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927**, s. 1126.

59 Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003, s. 116.

60 Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10.b., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006, ss. 20-21.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Malatya'daki sanayi tesislerine baktığımızda, bunların ilkel tekniklerle üretim yapan küçük imalathanelerden oluştuklarını görmekteyiz. Yalçinkaya, Malatya'da sanayinin Osmanlı dönemindeki durumu hakkında şu bilgileri vermektedir: "...Malatya'nın Cumhuriyet idaresinden evvelki vaziyeti, vilayet merkezinde yüz kadar işçinin iptidai el tezgâhlarında dokudukları birkaç bin top kalın bez, köylerde dokunan az miktardaki pamuk ve yün mensucatla Adıyaman'da 25-30 kadar sanatkârın dokudukları bezlerden ve Behisni'nin aynı şekilde dokum(a)larından ve Tut nahiyesinde hemen ekseri köylerde dokunan çuhadan ve bir de Dirican aşireti halkının bulunduğu sahada, Ayvalı, Hekimhan, Akçadağ mıntıkalarında ve Adıyaman'la Kâhta'nın esasen aşiret halkı olup da köylerinde yerleşmiş bulunanların dokudukları birkaç yüz halı, kilim ve perdeden ibaretti. Yalnız Arapkir kazasında Manusa denilen 7-8 metre uzunluğundaki toplar halinde yapılan iplik mensucat işleri eski revacını muhafaza etmekle beraber, yine bu civarın mühim miktarda bir ihtiyacını ucuzaya temin eylemekte idi."⁶¹

Malatya Sanayi büyük ölçüde el tezgâhlarına ve dokumacılığa dayanmaktadır. Milli Mücadele yıllarında ev dokumacılığı da ön plana çıkmış ve insanlar ihtiyaçlarını evlerinde kurdukları küçük tezgâhlarda üretmeye başlamışlardır.

Milli Mücadele yıllarında Malatya'da faaliyette bulunan önemli bir sanayi tesisi Mehmet (Gürsel) Efendi'nin sahibi olduğu Arap Osman Dokuma Fabrikası'dır. 1914'lerde iplik, havlu, çorap vb. üretmek için küçük bir imalathane şeklinde kurulan bu tesis, İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne gönderilen dokuma makinelerinden altısının Mustafa Naim Paşa'nın etkisiyle Malatya'ya getirilmesi ile büyütülerek fabrikaya dönüştürülmüştür. Milli Mücadele yıllarında yoğun olarak faaliyette bulunan bu fabrika çuha, şayak, kaput bezi, battaniye üreterek cephede savaşan ordunun ihtiyacını karşılamıştır.⁶² TBMM'nin 21 Ekim 1920 tarihli gizli oturumunda Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa, Adana cephesi askerlerinin bir bölümü ile El-cezire cephesi askerlerinin tamamının giyim kuşam ihtiyaçlarının Malatya'dan sağlandığını belirtmektedir.⁶³

61 Yalçinkaya, **a.g.e.**, s. 123.

62 Pekdoğan, **a.g.t.**, s. 68; Cengiz, **Mondros'tan Cumhuriyet'e Malatya**, ss. 30-31.

63 **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C 1, 24 Nisan 1336 (1920) - 21 Şubat 1336 (1921), 3. b, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 192.

Sonuç

Milli Mücadele yılları kuşkusuz Türk milletinin yakın tarihinde derin izler bırakan bir dönemdir. Altı yüz yıllık bir imparatorluğun yıkılışının ardından kendisine anavatanında yaşam hakkı tanımak istemeyen büyük devletlere karşı Anadolu insanının Mustafa Kemal Paşa önderliğinde verdiği bu büyük mücadele zaferle sonuçlanmış ve bu zafer köklü sonuçlar doğurmuştur. Büyük bedeller ödenerek kazanılan Milli Mücadele zaferine Anadolu'nun her köşesi gücünün yettiği ölçüde katkı sağlamıştır. Milli Mücadele yıllarında işgal görmeyen Malatya kenti ve halkı mütarekenin daha ilk günlerinde mutasarrıf Ahmet Faik Bey'in öncülüğünde müdafaa-i hukuk örgütlenmesini yaparak Anadolu ihtilâline maddi ve manevi destek olmaya çalışmıştır. Özellikle işgale uğrayan doğu kentlerinden büyük bir göç alan Malatya'da halk mülteciler için yardım kampanyaları başlatmıştır. Ancak bu zor zamanlarda Malatya'da da tıpkı diğer Anadolu kentlerinde olduğu gibi I. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımın etkileri Milli Mücadele yıllarında katlanarak devam etmiştir. Öyle ki modern ekipman ve yöntemlerden yoksun olarak yapılan tarımsal üretimin düşüş göstermesi, hayvan sayısındaki düşüşe paralel hayvancılığın durma noktasına gelmesi gibi etkenler ekonomik hayatı durma noktasına getirmiştir. Mutasarrıf Ahmet Faik Bey hatıratında kuru dutun çarşılarda ekin harmanları gibi yığılarak satıldığını ve halkın (özellikle mültecilerin) her şeyden ucuz olduğu için ancak kuru dut alıp yiyebildiğini belirtmektedir.⁶⁴

Malatya halkı Milli Mücadele süresince işgal altındaki çevre kentlere de duyarsız kalmamıştır. Kampanyalarla toplanan paralar işgal altındaki kentlere gönderilirken, gönüllü milis birliklerinden oluşan kuvayımillie güçleri de yardıma gitmişlerdir.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Milli Mücadele yıllarında işgale uğramış olsun ya da olmasın Anadolu'nun tüm kentlerinin ulusal bir bütünlük içerisinde Ankara merkezli olarak verdikleri büyük bağımsızlık savaşının sonucunda kurulmuştur. Mustafa Kemal Paşa'da Anadolu insanına güvenerek başlattığı bu özgürlük mücadelesini silah arkadaşlarıyla birlikte hedefe ulaştırmayı başarmıştır.

64 Beyoğlu, a.g.e., s. 309.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR

- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1920-1922)**, C 3, Ankara, 2004.

- **CHP Grup Toplantısı Tutanakları (1923-1924)**, (haz. Yücel Demirel-Osman Zeki Konur), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

- **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914**, (haz. Tefik Güran), Tarihi İstatistikler Dizisi, C 3, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

- Şimşir, Bilâl N., **British Documents on Atatürk (1919-1938)**, V.1 April 1919-March 1920, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.

- **T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları**, C 1, 24 Nisan 1336 (1920) - 21 Şubat 1336 (1921), 3. b, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

-**Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1926-1927.**

SÜRELİ YAYINLAR

-**Malatya Gazetesi**, 4 Ağustos 1927.

HATIRATLAR

- Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997

- Beyoğlu, Süleyman, **İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları**, Bengi Yayınları, İstanbul, 2011.

- Orbay, Rauf, **Siyasî Hatıralar**, 2.b., Örgün Yayınevi, İstanbul, 2005.

ARAŞTIRMA-İNCELEME ESERLERİ

- Akgün, Seçil, **General Harbord'un Anadolu Gezisi ve (Ermeni Meselesi'ne Dair) Raporu**, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.

- Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

- Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, 2.b., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

- Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10.b., İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2006.
- Cengiz, Mehmet Ali, **İstiklâlimize Kan Veren Malatyalılar “Pala Çavuş”**, Malatya, 1989.
- Cengiz, Mehmet Ali, **Mondros’tan Cumhuriyet’e Malatya**, Malatya, 2000.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.
- Doğan, Hamdi, **Birinci Mecliste Malatya Milletvekilleri ve Siyasi Faaliyetleri (1920-1923)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Duru, Orhan, **Amerikan Gizli Belgeriyle Türkiye’nin Kurtuluş Yılları**, 5.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, (çev. Bahar Tırnakçı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.
- Öke, Mim Kemal, **İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaş E.W.C. Noel’in Faaliyetleri (1919)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- Özçelik, İsmail, **Milli Mücadele’de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
- Sürmeli, Serpil, **Milli Mücadele’de Tekâlif-i Milliye Emirleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1998.
- Tezel, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002.
- Türkay, Cevdet, **Başbakanlık Arşivi Belgeleri’ne Göre Osmanlı İmparatorluğu’nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar**, İstanbul, 1979.
- Yalçınkaya, Ekrem, **Muhtasar Malatya Tarih ve Coğrafyası**, 2.b., İstanbul, 1940.
- Yurtsever, Serdar, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.
- Quataert, Donald, **Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, (çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

MAKALELER

- Aydın, Mesut, “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin Yeniden Yapılandırılması ve Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Teşkiline Dair Bir Belge”, **İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S 2, 1996.

- Duran, Tülay, “Müdafaa-i Hukuk Örgütlerinin Yeniden Güçlendirilmesi ve Düzenlenmesi”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S 32, Aralık 1987, ss. 8-13.

- Şahingöz, Mehmet, “Milli Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Milli Birlik ve Beraberlik Mitingleri” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S 32, Temmuz 1995, ss. 417-432.

- Toros, Taha, “Mustafa Kemal İle Hacı Kaya (Sebati Duman: 1877-1955) Arasında İlginç Telgraflar”, **Tarih ve Toplum**, S 92, Ağustos 1991, ss. 82-84.

ANSİKLOPEDİLER

- **Yurt Ansiklopedisi**

TEZLER

- Köse, Resul, “**Balkan Savaşları'ndan Millî Mücadele'ye Vatan Savunmasında Şehit Olan Malatyalılar**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

- Oymak, İskender, “**XX. Yüzyıl Malatya Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası**”, İnönü Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1997.

- Pekdoğan, Celâl, “**Milli Mücadelede Malatya ve Çevresi (Demografik, İdarî, Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Açıdan) 1918-1922**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992.

Edebi Eserler

- Akbulut, Yılmaz, **Bingöl Cepheleri**, Emel Matbaası, Ankara, 1971.